

ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ

ROMANOSLAVICA

XI

ISTORIE

BUCUREȘTI 1965

ROMANOSLAVICA
XI

ASOCIAȚIA SLAVIȘTILOR DIN REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ

ROMANOSLAVICA

XI

I S T O R I E

BUCUREȘTI 1965

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. *P. Constantinescu-Iași* (redactor responsabil);
Acad. *Emil Petrovici; G. Mihăilă; P. P. Panaitescu;*
Șt. Ștefănescu; C. N. Velichi; Al. Vianu

Adresa redacției: Str. Pitar Moș, 7—13
raionul 30 Decembrie, București
Telefon: 11.22.41

I. STUDII ȘI COMUNICĂRI

MĂRTURII DESPRE IMPORTANȚA INSURECȚIEI ARMATE DIN AUGUST 1944

NICOLAE CIACHIR

Înfăptuirea victorioasă a insurecției populare din august 1944, organizată și condusă de P.C.R., a însemnat doborârea dictaturii fasciste, eliberarea României și alăturarea ei la coaliția antihitleristă.

Pentru Germania hitleristă acest fapt a avut urmări grave, de ordin politic, militar și economic. Hitleriștii au pierdut o bază importantă de aprovizionare cu materii prime vitale pentru ducerea războiului, în special petrol și alimente. Acțiunea formațiunilor patriotice de luptă și a armatei române a deschis drumul armatei sovietice spre frontierele cu Bulgaria, Iugoslavia și Ungaria, «... granițe care încă din primele zile ale insurecției fuseseră acoperite de trupele Armatei I române, pentru împiedicarea pătrunderii trupelor hitleriste»¹. Pozițiile Germaniei hitleriste în Balcani — atât cele politice, cât și cele militare — au fost astfel serios zdruncinate².

România — prin poziția sa strategică favorabilă în sud-estul Europei, prin resursele sale materiale, în special petrol și cereale, prin resursele sale umane — era menită să joace un rol important în planurile hitleriștilor de cucerire a dominației mondiale și în special în planurile lor de cucerire a Peninsulei Balcanice și de atac împotriva Uniunii Sovietice.

După venirea lui Hitler la putere, Germania a început să-și întindă tentaculele în toată Europa, folosind diferite metode, fie mascate, fie directe. Astfel, referitor la pretențiile Ungariei hortiste asupra Transilvaniei, într-un raport secret din 1939 al Ministerului Apărării Naționale se arată că, «într-o acțiune contra României, revendicările maghiare vor masca, față de celelalte mari puteri europene, adevăratele tendințe ale Germaniei, armata ungară, înarmată și susținută de unități germane, formînd în realitate avangarda armatei Reich-ului»³. Încă cu mult înainte, agenți, turiști, oameni de afaceri, diverși specialiști germani, vin în România și «adună informații foarte detaliate

¹ 20 de ani de la eliberarea României, București, Edit. politică, 1964, p. 28.

² Vezi N. Ciachir, *Contribuția militară a României la eliberarea poporului cehoslovac (dec. 1944 — mai 1945)*, în *Rol*, vol. VIII, 1963, p. 5. Vezi și *Contribuția României la războiul antihitlerist*, București, Edit. M.F.A. 1958, p. 73.

³ Arh. M.F.A. bulet 105—112, dos. 255/1939: «Expansiunea germană către estul și sud-estul Europei», f. 38.

asupra resurselor din România»¹. În România ei au stabilit legătura cu nemții din țară, cu mișcarea legionară și partidul național-creștin². Din informațiile primite, Germania hitleristă a alocat partidului german din România și legionarilor o subvenție de 20 000 000 de mărci (circa 800 000 000 de lei)³. «Dacă expansiunea Germaniei — se arată în raport — are nevoie neapărat de bogățiile imense ale României, trebuie să înțelegă toate statele că cotropirea României ar fi calea deschisă spre stăpînirea Peninsulei Balcanice și spre Asia»⁴.

Totuși, sfidînd interesele poporului român, Carol al II-lea, în martie 1939, încheie tratatul economic român-german, iar peste un an, guvernul dictaturii militare-fasciste aderă la pactul tripartit.

I. Antonescu recunoștea personal că politica dusă alături de Germania hitleristă a fost străină poporului român; în acest sens cităm din nota dictată de Ion Antonescu directorului de cabinet militar, colonelului Radu Davidescu, asupra conversației avute cu Ribbentrop la 12 februarie 1942: «Am subliniat fără ezitare că la 6 septembrie, cînd am luat conducerea statului, singur și numai cu sprijinul d-lui Mihai Antonescu, am declarat, fără a întreba poporul, că politica ce trebuie s-o duc este alături de Axă; că este exemplul unic în istoria popoarelor ca doi oameni îndrăzneți să declare deschis și să cheme poporul să lucreze într-o politică care era natural să pară odioasă... Decisesem să fac o politică de colaborare și amicitie, pe cînd imensa masă a poporului nutrea acum, natural, sentimente contrarii și purta ură asupra aceluiași popor»⁵. Același lucru îl arăta Ion Antonescu și în declarația sa, dată la 6 ianuarie 1946, în fața tribunalului militar internațional de la Nürenberg. În declarație el afirmă că «în tot timpul cît am fost la guvern în România am făcut politică de întărire a legăturilor cu Germania și m-am folosit de ajutorul ei la instruirea și reînarmarea armatei române. În acest scop eu de cîteva ori m-am întilnit cu Hitler»⁶. În iunie 1941, Antonescu tirăște România, alături de Germania hitleristă, în război împotriva Uniunii Sovietice.

«În aceste clipe grele pentru țară și popor, partidul comunist a fost acela care a organizat lupta maselor împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului antisovietic»⁷. Paralel cu organizarea luptei maselor populare din țară, Partidul Comunist a desfășurat o vastă activitate de lămurire pe front, îndemnînd pe ostașii români să se predea Armatei Sovietice, să se constituie în detașamente de partizani sau să dezerteze. De asemenea, victoriile armatelor sovietice din regiunea Volgăi (februarie 1943), din zona Kursk (vara anului 1943), ca și atingerea graniței sovieto-române de către trupele sovietice în martie 1944, au provocat derută în cadrul comandamentelor germane. «Creșteau nemulțumirea și revolta maselor populare, se accentua starea de spirit antihitleristă în armată, sporeau deruta și panica în rîndurile întregii reacțiuni, se adîncea neconținut criza politică a regimului antonescian»⁸.

¹ *Ibidem*, f. 37.

² *Ibidem*, f. 36.

³ *Ibidem*, f. 36—37.

⁴ *Ibidem*, f. 53 (raportul din 5 ianuarie 1939).

⁵ *Procesul marii trădări naționale*, București, Ed. «Eminescu» 1946, p. 13.

⁶ *Нюрнбергский процесс*, t. II, Moscova, 1958, p. 685.

⁷ G. h. Gheorghiu-Dej, *A XV-a aniversare a eliberării României de sub jugul fascist*, în *Articole și cuvîntări. 1959—1961*, București, Edit. politică, 1961, p. 7.

⁸ G. h. Gheorghiu-Dej, *A XX-a aniversare a eliberării României de sub jugul fascist*, București, Edit. politică, 1964, p. 8.

Germania hitleristă a încercat din răspuțeri să-și mențină pozițiile în România, deoarece pierderea României ar fi avut consecințe deosebit de grele pentru pozițiile Germaniei în Peninsula Balcanică. « România are pentru Germania o importanță extrem de mare — seria « Evening Standard » la 15 martie 1944 —. Dacă va fi ocupată România, toată Europa sud-estică se va răscula și va deveni teatru de revoltă, ușurînd intervenția forțelor militare aliate »¹.

Deoarece în presa străină se făceau unele comparații între poziția strategică a României și a Finlandei, ziarul « Le progrès Égyptien » face următoarea remarcă în martie 1944: « Comparația cu Finlanda nu e bună, fiindcă Finlanda nu e decît un teatru de război secundar. Din cauza petrolului mai ales, germanii se vor bate pînă la urmă în România, cu sau fără asentimentul lui Antonescu ori al succesorilor săi eventuali »².

Ziarul turc « Acaşam » din 19 martie 1944 arată că, din țările sud-estului Europei, României îi arată Germania cea mai mare importanță, deoarece « o prăbușire sau o retragere a României ar însemna pierderea Balcanilor pentru Germania. Față de acest pericol, Germania nu va consimți niciodată la o redițiune sau o pierdere a României ocupate de ea și care în prezent reprezintă cartierul general german pentru operațiunile frontului oriental »³.

Ideea luptei pentru ieșirea din război și alăturarea la coaliția antihitleristă găsea teren de dezvoltare din ce în ce mai favorabil în țara noastră. Ecoul acesta este oglindit și în ziarul suedez « Vesko-Journalen » din 22 aprilie 1944. Ziarul scrie: « O victorie aliată ar fi primită în România cu un entuziasm delirant . . . După cum e destul de natural, germanii n-au avut niciodată încredere în simpatiile românilor pentru Germania. Gestapoul a putut înregistra mereu semne de germano-fobie în țară »⁴.

Creșterea spiritului antifascist începe să fie simțită și de comandamentul german. Astfel, generalul-colonel hitlerist Friessner, cînd și-a luat în primire postul de comandant al grupului de armată « Ucraina de sud », în raportul său către Hitler, menționa cu îngrijorare: « Spiritul de luptă al românilor scade din ce în ce. Întreg poporul român este oșisit de acest război și va căuta cea mai favorabilă situație de a ieși din război »⁵.

Starea de spirit a poporului român se caracteriza printr-o revoltă mereu crescîndă împotriva regimului fascist. Muncitorimea, țărănimea, funcționărima, mare parte din intelectualitate și mai ales soldații de pe front doreau ieșirea cît mai grabnică a României din război. Această stare de spirit cuprinsese și o parte din cadrele de ofițeri ale armatei⁶. La sfîrșitul lunii iunie 1944, Marele Stat-Major al Armatei române a făcut o anchetă la unitățile din linia întii, cu scopul de a le verifica capacitatea de luptă. Cu această ocazie s-a constatat

¹ Ministerul Afacerilor Externe (în continuare M.A.E.), *Evenimentele din România*, Buletin săptămînal (23 august 1944—15 aprilie 1945). Direcția presei, a informațiilor și a relațiilor culturale, p. 13.

² *Ibidem*, p. 14.

³ *Ibidem*, p. 14.

⁴ *Ibidem*, p. 3-4

⁵ *Principalele operații din Marele Război pentru Apărarea Patriei*, ed. rusă, p. 395; vezi și H. Friessner. *Verratene Schlachten, Die Tragodie der deutschen Wehrmacht in Rumänien und Ungarn*. Hamburg, 1956, p. 218.

⁶ P. C o n s t a n t i n e s c u - I a ș i. *Eliberarea României de sub jugul fascist*, în « Studii », 1959, nr. 4, p. 22.

că ofițerii și soldații nu mai voiau să lupte împotriva coaliției antihitleriste¹. Comandanții de regimente raportau că nu mai contează pe unitățile lor și că circulă zvonul că la 15—20 august 1944 se va încheia armistițiul². Pentru crearea acestei stări de spirit « o mare importanță a avut activitatea desfășurată de partid în rândurile armatei, atragerea de partea forțelor antihitleriste a unor generali și ofițeri superiori însuflețiți de sentimente patriotice »³.

Comandamentul german, ca să preîntâmpine o acțiune antihitleristă în România, a elaborat planul «Margareta 1», care prevedea înăbușirea imediată de către trupele germane a oricărei mișcări în România sau a oricărei încercări de a încheia o pace separată. Propunerea lui Ribbentrop din august 1944 de a trimite în București o divizie de tancuri SS care era dislocată în Serbia răsăriteană și alte măsuri prevăzute în planul «Margareta 1» n-au putut fi însă puse în practică datorită ofensivei sovietice din august 1944 din sectorul Iași-Chișinău și insurecției armate care izbucnește la 23 August⁴.

« În ziua memorabilă de 23 August 1944 — arăta Gheorghe Gheorghiu-Dej —, dictatura militarofascistă a fost răsturnată, Antonescu și ceilalți membri ai guvernului au fost arestați. Formațiunile de luptă patriotice și unitățile militare române au ocupat principalele instituții și obiective militare, au curățat capitala și împrejurimile ei de unitățile hitleriste, au zdrobit trupele germane din Valea Prahovei, Brașov, Constanța, Turnu-Severin, capturând zeci de mii de prizonieri »⁵.

Fără săvârșirea actului de la 23 August, guvernul fascist din țara noastră ar fi pus în aplicare criminalul plan al mobilizării totale, ceea ce ar fi avut urmări dezastruoase pentru orașele și satele din România. De asemenea, insurecția armată a scutit și armata sovietică de pierderile pe care le-ar fi suferit în luptele pentru ocuparea liniilor de rezistență Focșani, Nămolosa, Galați și a altora, pînă în Bihor, linii de rezistență prevăzute în planurile guvernului fascist și ale hitleriștilor.

După întoarcerea armelor de către România, arată generalul german Kurt von Tippelskirch, « frontul s-a amestecat și totul s-a transformat într-un haos. Peste tot unde apărarea era făcută de trupele române frontul s-a deschis și rușii au putut înainta nestingheriți, chiar și în sectoarele de front pînă atunci neatacate. Ca niște gigantice valuri maritime se rostogoleau trupele dușmanului, strivind din toate părțile forțele germane »⁶.

Postul Atlantic în limba germană arăta, la 24 august 1944, că « prin trecerea României alături de tabăra inamică cele 21 de divizii de infanterie germană, împreună cu 2 divizii blindate, au fost încercuite, tăindu-li-se orice retragere. 30 de divizii românești, alături de trupele sovietice, luptă acum împotriva trupelor germane încercuite »⁷.

¹ N. Ciachir și Loghin L., *Din frăția de arme româno-sovietică*, București, Edit. M.F.A., 1959, p. 191.

² *Contribuția României la războiul antihitlerist*, București, Edit. M.F.A., 1958, p. 45; vezi și Kurt von Tippelskirch, *Вторая мировая война*, Moscova, 1956, p. 169.

³ Gh. Gheorghiu-Dej, *A XX-a aniversare a eliberării României de sub jugul fascist*, p. 9.

⁴ « Lupta de clasă », 1958, nr. 8, p. 73—74.

⁵ Gh. Gheorghiu-Dej, *A XX-a aniversare a eliberării României de sub jugul fascist*, p. 9.

⁶ Kurt von Tippelskirch, *op. cit.*, p. 463.

⁷ *Ibidem*, p. 34—35

Postul de radio Budapesta transmitea că «trupele germane de pe frontul român au rămas singure; unele unități române au atacat trupele germane»¹.

Prin întoarcerea armelor de către România, Germania a pierdut poziția-cheie a rezistenței sale în sectorul sudic al teatrului de război sovieto-german, ceea ce nu putea să nu atragă după sine prăbușirea întregului sistem de apărare hitlerist în Balcani². Postul de radio Londra făcea următorul comentariu la 24 august 1944: «Fapta României constituie un act de mare curaj, și acest act va grăbi sfârșitul războiului. Situația Germaniei în Balcani se apropie de o catastrofă îngrozitoare. Armatele române și sovietice își vor crea acum drum spre Budapesta și vor face legătura cu forțele mareșalului Tito. Prăbușirea hitleriștilor se apropie cu pași repezi, iar zilele nemților din Balcani vor fi numărate pe degete»³.

Edward Montgomery adăuga în plus, la postul de radio Londra, că «prin poarta Carpaților, deschisă de români, rușii vor putea ajunge la München și înainta spre Berlin»⁴.

Postul de radio Moscova a transmis în ziua de 25 august o declarație prin care sublinia că «ieșirea României din Axă are o importanță covârșitoare nu numai pentru această țară, ci și pentru întreaga Peninsulă Balcanică, deoarece prin această lovitură se prăbușește întregul sistem de dominație germană din sud-estul Europei»⁵.

Postul de radio american din Europa, referindu-se la ziua de 23 August, făcea următorul comentariu: «Ziua de astăzi este marcată prin două mari evenimente, dintre care unul s-a desfășurat la vest și altul la est. În primul rând este vorba de eliberarea Parisului și în al doilea rând este ieșirea României din războiul dus împotriva Națiunilor Unite. De acum înainte România este un nou aliat în tabăra Națiunilor Unite, ea manifestându-și voința de a se alătura la lupta ce se duce împotriva inamicului comun»⁶.

«Gestul României — arăta postul de radio Londra — va impresiona guvernul bulgar, determinându-l să grăbească încheierea armistițiului»⁷. Thomas Cadett, comentatorul postului de radio Londra, arăta că efectele ieșirii României din război sînt și politice și morale, afară de cele militare⁸.

Comisarul poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S. făcea următoarea declarație la 25 august 1944: «Evenimentele din București au avut repercursiuni politice și la Sofia. Guvernul bulgar e decis să proclame neutralitatea completă a Bulgariei. El a cerut trupelor germane să părăsească Bulgaria, în caz contrar vor fi dezarmate»⁹. Aceasta a fost o manevră a guvernului fascist bulgar ca să cîștige timp, deoarece hitleriștii continuau să se deplaseze nestingheriți prin Bulgaria, concentrîndu-se în puncte strategice 10.

¹ M.A.E., *Evenimentele din România*, p. 35.

² «Lumea», 1964, nr. 19, p. 12.

³ M.A.E., *Evenimentele din România*, p. 36.

⁴ *Ibidem*, p. 36.

⁵ P. Constantinescu-Iași, *Eliberarea României...*, p. 29—30.

⁶ *Actul de la 23 August în lumina comentariilor străine*, București, 1946, p. 2; *Vezi și Contribuția României la războiul antihitlerist*, București, Edit. M.F.A., 1958, p. 74—75 (Din cele 572 de pagini ale lucrării, la însemnătatea internațională a insurecției armate populare de la 23 August 1944 se referă paginile 73—76.)

⁷ M.A.E., *Evenimentele din România*, p. 37.

⁸ *Ibidem*, p. 37.

⁹ *Ibidem*, p. 45.

¹⁰ *История на България*, Sofia, 1955, vol. II, p. 820.

Ziarul turc «Gumhuriyet» din 30 august 1944 arată că «dacă bulgarii se limitează la vorbe, românii, mai realiști, au tras concluziile și au trecut la fapte»¹.

La 5 septembrie 1944, guvernul sovietic a declarat război Bulgariei, al cărei guvern aderase încă de 1941 la pactul tripartit și sprijinise Germania hitleristă prin menținerea de trupe de ocupație în unele sectoare în Iugoslavia și Grecia. În comunicatul sovietic se spune: «Dată fiind această întorsătură a lucrurilor, era de așteptat ca Bulgaria să folosească momentul favorabil și, după hotărîrea României și Finlandei, să renunțe la politica progermană, să se alăture coaliției antihitleriste»².

A doua zi, la 6 septembrie 1944, un comentator american sublinia că «hotărîrea României de a rupe cu Germania și a trece în tabăra aliată a avut o influență deosebită asupra precipitării raporturilor sovieto-bulgare și a declarației de război sovietice»³.

Pătrunderea trupelor sovietice, la 8 septembrie, în Bulgaria⁴ și insurecția armată din 9 septembrie 1944 au înlăturat guvernul fascist și au făcut ca Bulgaria să adere la coaliția antihitleristă.

Tot postul de radio Londra comenta că armatele sovietice, în urma insurecției din România, au «drumul spre Bulgaria, Iugoslavia de est și Ungaria deschis»⁵.

Correspondentul diplomatic al B.B.C., Randal Neale, comenta următoarele, încă la 24 august 1944: «Prin ieșirea din luptă a României, Germania pierde mult mai mult decât petrolul românesc. Întregul edificiu nazist din Balcani începe să se năruie»⁶.

La 27 august 1944, postul de radio Londra (în limba portugheză) declara următoarele: «În România și în întreaga Peninsulă Balcanică, peste 250 000 de germani sînt în retragere. Dintre aceștia, un număr considerabil de mare sînt izolați sau încercuți. Prin ruperea relațiilor cu Germania și prin declararea războiului împotriva acestei țări, România a zdrobit zidul Balcanilor ce fusese ridicat acum 5 ani de Hitler»⁷.

Nu este de prisos să dăm încă un citat. Tot la 27 august 1944, redactorul diplomatic al ziarului «Pravda» scria: «Importanța ieșirii României din Axă depășește cadrul României. Presa străină are dreptate să spună că aceasta înseamnă prăbușirea întregului sistem de apărare german din Balcani. România servea în Balcani drept poziția-cheie a imperialismului german. Ar fi greu să se subestimeze importanța acestei lovituri date întregului sistem de dominație german în Peninsula Balcanică»⁸.

De asemenea, trebuie să amintim că armata română a dat lovituri grele trupelor hitleriste dislocate pe teritoriul României și numai în decurs de 8 zile (23—31 august 1944) a curățat de forțele inamice raionale centrale și de sud, sud-est și sud-vest ale țării, zădărnîcind acțiuni ofensive inamice dinspre Bulgaria și Iugoslavia⁹. În luptele duse în timpul insurecției armate, între 23 și 31

¹ M.A.E., *Evenimentele din România*, p. 52.

² *Ibidem*, p. 70.

³ *Ibidem*, p. 71.

⁴ *История на България*, II, p. 869.

⁵ M.A.E., *Evenimentele din România*, p. 37

⁶ *Ibidem*, p. 38.

⁷ *Ibidem*, p. 44.

⁸ *Ibidem*, p. 44—45.

⁹ «Lumea», 1964, nr. 19, p. 12.

august 1944, unitățile militare și formațiunile patriotice au provocat inamicului pierderi care însumează peste 56 000 de prizonieri (printre care 14 generali, 1 224 de ofițeri, 4 088 de subofițeri), și circa 5 000 de morți ¹.

Astfel, planul generalului von Weichs, comandantul trupelor germane din sectorul sud-est european, de a aduce trupe asupra Bucureștiului din sectorul Niș-Belgrad a eșuat ²; de asemenea, românii au interzis trecerea de trupe germane la sud de Dunăre ³.

Haig Nicholson, corpondentul special al agenției Reuter la Cairo, transmite la 27 august 1944 că «trupele de elită antiaeriene germane au fost prinse în capcană de trupele române în inelul de fier din regiunea petroliferă Ploiești» ⁴. Postul de radio Londra informa că la Ploiești a fost capturat un ordin secret al lui Hitler prin care dispunea ca orașul Ploiești să fie apărat în orice condiții ⁵.

La procesul de la Nürnberg, generalul german Valter Varlimont declara, la interogatoriul care i s-a luat la 13 noiembrie 1945, că chiar și Hitler considera războiul pierdut după pierderea centrului petrolifer din România și după ruperea apărării germane în Franța ⁶.

Forțele democratice din Iugoslavia, reunite sub conducerea Partidului Comunist, luptau din iulie 1941 împotriva ocupanților fasciști, pricinuindu-le pierderi grele. În vara anului 1944, armata națională populară de eliberare a Iugoslaviei atingea cifra de 350 000 ⁷, însă avea nevoie acută de armament și echipament.

După ofensiva vijelioasă a trupelor sovietice din zona Iași-Chișinău, care a dus la distrugerea trupelor fasciste «Ucraina de sud» ⁸, și după insurecția armată din țara noastră, trupele sovietice au avut posibilitatea să iasă la frontiera Iugoslaviei prin România și Bulgaria și să facă joncțiunea cu trupele armatei populare de eliberare iugoslave. Revista spaniolă «Semana» din 27 august 1944 scria că «rușii se vor putea servi de teritoriul român pentru a întreprinde marșul asupra șesului Dunării, spre Belgrad. E suficient ca trupele sovietice să pătrundă în Serbia Orientală și în văile Moraviei pentru ca retragerea germană din Balcani să întâmpine mari dificultăți» ⁹.

Încă la 25 august, postul de radio Londra în limba germană făcea următoarele comentarii referitoare la acțiunea întreprinsă de România: «Ruperea alianței cu Germania înseamnă apoi amenințarea diviziilor germane din Grecia. Cele din Iugoslavia sînt de mult crîncen lovite de Tito. Astfel, întreg Balcanul se va prăbuși» ¹⁰. În toamna anului 1944, hitleriștii mai aveau trupe numeroase și posedau o serie de poziții-cheie pe teritoriul Iugoslaviei. Grupul german de armate «F» dislocat în Iugoslavia avea circa 200 000 de oameni, plus 2 divizii maghiare cu un efectiv de 25 000, plus 230 000 de oameni aparținînd trupelor

¹ 23 August 1944, *Culegere de articole*, București, Edit. politică, 1964, p. 38—39; vezi și «Scinteia» din 12 august 1964; vezi și *Pentru Patrie*, București, Edit. militară, 1964, p. 10.

² M a x i m e M o u r i n, *Le drame des états satellites (de l' Axe de 1939 à 1945)*, Paris, 1957, p. 166.

³ M.A.E., *Evenimentele din România*, p. 57.

⁴ *Ibidem*, p. 43.

⁵ *Ibidem*, p. 55.

⁶ *Нюрнберский процесс*, t. II, doc. 1958, p. 639.

⁷ *История Югославии*, t. II, Moscova, 1963, p. 236.

⁸ *Ibidem*, p. 237.

⁹ M.A.S., *Buletin săptămînal...* p. 44.

¹⁰ *Ibidem*, p. 39.

lui Nedici, ustașilor, cetnicilor și celorlalți trădători ai poporului iugoslav¹. În urma evenimentelor din România, hitleriștii au început urgent să-și scoată trupele din Grecia și Albania (grupul de armată « E ») și să le ducă în Iugoslavia, căci « . . . altfel puteau să cadă în capcană în sudul Balcanilor »². Istoriografia iugoslavă arată că după evenimentele din România, în septembrie 1944 nemții au hotărât să scoată din Grecia grupul de armată « E » și să creeze din aceste trupe un front pe linia Porțile de Fier-Skoplie-Albania, iar cu Armata a 2-a de tancuri să formeze un front de la Porțile de Fier pînă la Lugoș, care s-ar fi sprijinit în Nord pe aripa dreaptă a grupului de armate german din Ungaria. Dar acest plan n-a putut fi realizat³, deși la sfîrșitul lunii septembrie 1944 în Iugoslavia se găseau peste 400 000 de soldați și ofițeri fasciști⁴.

Într-un comunicat al Ministerului de Război al României se arăta că « operațiunile armatei române ajută lupta partizanilor iugoslavi, care sporește în intensitate, datorită apropierii trupelor sovietice de pe teritoriul român și bulgar »⁵. De asemenea, merită să se facă precizarea că numeroși români au luptat în cadrul unităților de partizani și ale armatei de eliberare națională a Iugoslaviei, iar după iscălirea armistițiului li s-a considerat « serviciul militar satisfăcut în armata română »⁶.

Correspondentul agenției Tass comunica din Istanbul, la 31 august, că « evenimentele din România au influențat asupra sporirii dezertărilor trupelor germane cantonate în Grecia și Albania »⁷.

Într-un comentariu al postului de radio Londra se arată că « decizia României va avea un efect direct asupra Turciei, care a rupt relațiile diplomatice cu Reich-ul și a privit la sporirea ostilităților României împotriva exploatării și tiraniei germane cu interes și simpatie, care durează din zilele Antantei Balcanice. Acțiunea României va da formațiunilor militare și organizațiilor politice din Grecia cel mai bun motiv de a coopera cu guvernul național al lui Papandreu și va încuraja partizanii mareșalului Tito »⁸.

Ziarul turcesc « Vatan » din 30 august 1944 scrie că « România se află acum în rîndurile prietenilor »⁹.

Agenția Rador anunța la 3 septembrie 1944 că toate ziarele suedeze se ocupă de evenimentele din România; « . . . Subliniem în unanimitate importanța economică a gestului României pentru întreaga strategie aliată și în special în Balcani »¹⁰.

La 12 septembrie 1944, România semna convenția de armistițiu. Ziarul « Izvestia » din 13 septembrie 1944 sublinia, în articolul privind iscălirea armistițiului, că România, care înainte constituia o importantă bază germană în Balcani, a devenit o bază aliată în acțiunea de eliberare a sud-estului Europei¹¹. Ziarul arată că « nu poate fi contestată de nimeni contribuția României la

¹ *История Югославии*, II, p. 238—239.

² *Ibidem*, p. 239.

³ *Исторический атлас освободительной войны народов*, Belgrad, 1957, p. 31.

⁴ *История Югославии*, p. 239.

⁵ *M. A. E., Evenimentele din România*. 92—93.

⁶ *Ibidem*, p. 37.

⁷ *Ibidem*, p. 58.

⁸ *Ibidem*, p. 37.

⁹ *Ibidem*, p. 52.

¹⁰ *Ibidem*, p. 67.

¹¹ *Ibidem*, p. 80.

eliberarea Balcanilor»¹. Ziarul « Pravda » din 15 septembrie 1944, referindu-se la acțiunea României de a întoarce armele împotriva Germaniei hitleriste, sublinia că, dintr-un punct strategic important al Germaniei în Balcani, ea « devine acum capul de pod pentru operațiunile militare urmărind distrugerea completă a dominației hitleriste în Balcani, eliberarea completă a popoarelor balcanice de sub jugul hitlerist și restabilirea independenței și suveranității lor »².

La 18 septembrie 1944, postul de radio New York făcea următorul comentariu asupra situației din sud-estul Europei: « Dezastrul german din România a pecetluit soarta armatei Reich-ului din Balcani. Prin trecerea României de partea aliaților, Germania este amenințată din sud-est »³. Și, în continuare, arătând contribuția țării noastre, postul de radio declara: « Este legitim ca poporul român să aibă în momentul de față un sentiment de satisfacție, căci România are o contribuție însemnată la grăbirea sfârșitului. Este o contribuție de care poporul român poate să se felicite »⁴.

După eliberarea completă a teritoriului național (25 octombrie 1944), armata română a luptat împotriva trupelor fasciste pe teritoriul Ungariei și Cehoslovaciei, pînă la capitularea necondiționată a Germaniei hitleriste. De asemenea, o unitate română, Regimentul 2 care de luptă, a luptat și pe teritoriul Austriei⁵.

Ocupîndu-se de participarea României la războiul antihitlerist, postul de radio Londra, la 7 ianuarie 1945, afirma într-un comentariu: « Dintre națiunile care luptă împotriva Germaniei hitleriste, România se situează azi în al patrulea rînd în ceea ce privește numărul de ostași care participă la bătălia de distrugere a nazismului »⁶.

La sfîrșitul războiului antihitlerist se aflau pe front 16 divizii, un corp aerian, o divizie de artilerie antiaeriană, o brigadă de căi ferate, un regiment de tancuri și alte formațiuni, cu un efectiv de 198.000 oameni. Pentru menținerea capacității combative a marilor unități, pe front s-au trimis în tot timpul războiului ca completări peste 160.000 oameni. Jertfele date de poporul român în războiul antihitlerist reprezintă peste 167.000 de morți, răniți și dispăruți.

« Prin bătăliile purtate, prin singele vărsat, poporul român și-a adus contribuția la victoria asupra fascismului și a înseris o pagină glorioasă în istoria luptelor sale pentru libertate și independență națională »⁷.

ОТКЛИКИ О ЗНАЧЕНИИ ВОЕННОГО ВОССТАНИЯ 23 АВГУСТА 1944 Г.

(Резюме)

Используя архивный материал и бюллетени Министерства иностранных дел, автор указывает некоторые отклики о значении события 23 Августа 1944 г.

Победа народного восстания в августе 1944 г., организованного и руководимого РКП, означала свержение фашистской диктатуры, освобождение Румынии и присоеди-

¹ *Ibidem*, p. 80

² *Ibidem*, p. 86.

³ *Ibidem*, p. 88.

⁴ *Ibidem*, p. 88

⁵ *Arh. M.F.A.*, Jurnal de operații (registru istoric al Regimentului 2 care de luptă), dos. 670/1.

⁶ Citat după « Lumea », 1964, nr. 20, p. 13.

⁷ G. h. Gheorghiu-Dej, *A XX-a aniversare a eliberării României de sub jugul fascist*, p. 10.

нение ее к антигитлеровской коалиции. Это событие имело тяжелые последствия политического, военного и экономического порядка для гитлеровской Германии: ее положение на Балканах было значительно ослаблено. Своими действиями боевые патриотические отряды и румынская армия открыли путь советской армии к границам Болгарии, Югославии и Венгрии. Румыния воевала всем своим боевым потенциалом до полной капитуляции гитлеровской Германии.

В подтверждение выдвинутых положений автор приводит материалы английской, американской, советской, турецкой, египетской, шведской и др. прессы, а также комментарии различных зарубежных радиостанций периода август—сентябрь 1944 года.

TEMOIGNAGES SUR LA PORTÉE DE L'INSURRECTION ARMÉE DE 23 AOÛT 1944

(Résumé)

Fondé sur des documents d'archive et sur les bulletins de presse du Ministère des Affaires Étrangères, l'auteur presente des echos sur l'importance de l'acte du 23 Août 1944.

Par la victoire de l'insurrection populaire du 23 Août 1944, organisée et dirigée par le Parti Communiste Roumain, la dictature fasciste fut abolie et la Roumanie s'est ralliée aux Nations Unies. L'acte de la Roumanie a eu de graves conséquences d'ordre politique, économique et militaire pour l'Allemagne hitlérienne dont les positions dans les Balkans en furent gravement compromises. Les opérations militaires entreprises par les détachements de combat patriotiques et par l'armée roumaine ont frayé la voie vers la frontière bulgare, yougoslave et hongroise, à l'armée soviétique. La Roumanie a participé ensuite à la guerre, avec tout son pontentiel économique et militaire jusqu'à la capitulation de l'Allemagne hitlérienne.

L'auteur reproduit des citations de la presse anglaise, américaine, soviétique, turque, égyptienne, suédoise etc., ainsi que des commentaires faits dans la periode août-septembre par différents postes de radio étrangers, concernant l'importance des actions de la Roumanie.

DATE NOI PRIVIND PĂTRUNDEREA IDEILOR INTERNAȚIONALEI I ÎN ROMÂNIA ȘI ÎN RÎNDURILE EMIGRAȚIEI BULGARE DIN ȚARA NOASTRĂ

D. HUREZEANU și C. N. VELICHI

Împlinirea a o sută de ani de la înființarea Internaționalei I a prilejuit, atît în țara noastră, cît și în străinătate, apariția unor monografii, studii speciale și articole comemorative. Pe această linie se situează la noi lucrările lui Al. Vianu, *Internaționala I* (București, 1964), Augustin Deac, *Internaționala I și România* (București, 1964), sau cea de proporții mai reduse, semnată de J. Brill și C. Florea, *Asociația internațională a muncitorilor* (București, 1964). Aceste publicații, foarte utile, prezintă istoria și activitatea Internaționalei I, diferitele aspecte din viața ei, legăturile pe care le-a avut cu țara noastră, rolul și importanța ei istorică în mișcarea muncitorească mondială.

Înscriindu-se pe această linie, articolul de față aduce cîteva contribuții care, pe de o parte întregesc unele dintre expunerile citate, iar pe de alta prezintă cîteva aspecte ale influenței directe sau indirecte exercitate de ideile Internaționalei, de membrii ei sau de unele personalități politice care au avut legături cu aceștia, asupra unor reprezentanți sau asupra organizațiilor create de emigrațiile politice din țara noastră.

Formele de manifestare a înriuririi exercitate de Internaționala I și căile de pătrundere a ecoului său în România au fost diverse, prezentînd următoarele aspecte mai importante:

- a) Receptarea ideilor Internaționalei de către mișcarea muncitorească, atît în perioada existenței Asociației Internaționale a Muncitorilor, cît mai ales în perioada ulterioară;
- b) Participarea unor intelectuali români cu concepții înaintate ca membri în diferite secții apusene ale Internaționalei I;
- c) Oglindirea unor aspecte ale activității Internaționalei în presa românească a timpului;
- d) Influența exercitată de Internaționala I asupra unor emigranți politici și asupra organizațiilor înființate de aceștia în țara noastră, în scopul dirijării luptei de eliberare a propriilor lor popoare.

Un episod remarcabil al legăturilor dintre mișcarea muncitorească de pe teritoriul țării noastre și Internaționala I l-a constituit crearea în 1869, la Timișoara, a unei secții a Asociației Internaționale a Muncitorilor. Constituirea

secției a fost favorizată de procesul formării în diferite centre industriale ale provinciei, ca Brașov, Timișoara, Arad, Sibiu, Cluj, a unor asociații profesionale muncitorești.

O dată cu crearea cercurilor socialiste secrete din deceniul al 8-lea al secolului trecut, ideile Internaționalei I și-au croit un drum larg în mișcarea muncitorească și socialistă din România. Aceste idei au contribuit nu numai la educarea reprezentanților cercurilor revoluționare ale timpului, dar unele dintre ele au fost preluate, devenind orientative pentru tinăra mișcare socialistă din România.

Bogata corespondență a participanților la cercurile socialiste secrete publicată în colecția de *Documente privind războiul pentru independență* atestă interesul viu al acestora pentru problemele mișcării și gândirii sociale a timpului, cunoașterea desfășurării evenimentelor revoluționare în diferite țări, contactul strâns pe care îl mențineau cu reprezentanții mișcării revoluționare europene, împărtășindu-și reciproc experiența și consultându-se în vederea reușitei cauzei în numele căreia militau. Printre lucrările destinate educării membrilor cercurilor revoluționare se bucurau de o atenție susținută documentele oficiale și publicațiile consacrate Internaționalei I și Comunei din Paris.

Astfel, într-o listă de lucrări pe care reprezentanții cercurilor socialiste căutau să le obțină din străinătate pentru nevoile propagandei figurau *Statutele Internaționalei* și lucrarea lui A. Claris *Dușmanii Internaționalei*¹.

Nicolae Codreanu, unul din animatorii cercurilor revoluționare din deceniul al 8-lea al secolului trecut, solicita unui prieten, în 1875, lucrări în limba franceză, din lipsă de traduceri românești, pentru a fi răspândite în rândurile tineretului studios. « Scrie-mi și trimite-mi titlurile tuturor cărților în limba franceză pe care le consideri bune. Cum se poate procura în limba franceză acele articole care, traduse în limba rusă, alcătuiesc cartea *Dezvoltarea istorică a Internaționalei?* »² Este încă greu de precizat la care dintre lucrările vremii consacrate Internaționalei se referea autorul scrisorii. În orice caz, nu încape îndoială că în rândurile participanților cercurilor revoluționare, pe lângă variantele în limba franceză ale lucrărilor despre Internațională, aveau circulație și unele materiale în limba rusă, care abordau problemele istoriei Internaționalei. În revista narodnică « Вперед » (Înainte), larg răspândită printre participanții cercurilor revoluționare din România, a apărut, de pildă, un articol intitulat *Studii despre dezvoltarea Asociației Internaționale a Muncitorilor*³. Cunoscutul narodnic P. L. Lavrov a publicat, de asemenea, între 1872 și 1874, o serie de articole consacrate istoriei Asociației Internaționale a Muncitorilor⁴. De altfel, N. Codreanu, dornic să afle noi știri în legătură cu eventualitatea convocării unui congres al Internaționalei, despre care se vorbea în 1875—1876, prevenea cunoscutii că ar fi de dorit ca revista « Вперед » să se intereseze și să facă relatări în această privință. « De ce nu se scrie în « Înainte » nimic despre Internațională? — întreba el. A fost sau va fi convocat anul acesta (1875 — D.H. și C.N.V.) un congres al reprezentanților ei? »⁵.

¹ *Documente privind războiul pentru independență*, vol. I, partea I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1954, p. 683.

² *Ibidem*, p. 735.

³ Vezi B. S. I tenberg, *I Интернационал и русское общество*, în « Вопросы истории », 1964, nr. 8, p. 20.

⁴ P. L. Lavrov, *Очерки истории Интернационала*, Petrograd, 1919.

⁵ *Documente privind războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 736.

O altă publicație de nuanță narodnică, în care tendințele internaționaliste erau puternic exprimate, publicație larg răspândită printre membrii cercurilor revoluționare secrete, a fost gazeta « Работник » (1875—1876). Redactorii gazetei, printre care un rol important l-a avut Zamfir Arbore-Ralli, țineau un contact strâns cu revoluționarii aflați în România, sfătuindu-se asupra orientării, conținutului și chiar dezbătând articolele publicate în cadrul gazetei. În coloanele acestei gazete au fost publicate o serie de articole sub titlul *Asociația Internațională a Muncitorilor*, în care se expunea amănunțit istoria creării Internaționalei I și se treceau în revistă succesele luptei de clasă ale muncitorilor din Europa apuseană¹.

Experiența mișcării muncitorești din țara noastră și pătrunderea pe diferite căi a știrilor privind activitatea Internaționalei I au făcut ca în deceniul al 8-lea al secolului trecut ideea necesității unirii muncitorilor în lupta lor, a solidarității proletare, să capete o accepție unanimă în mișcare, să devină unul din punctele programatice de bază ale acesteia.

Astfel, « Societatea ciubotarilor » din Iași, una din primele asociații profesionale muncitorești organizate cu sprijinul socialiștilor, pe principii de clasă, menționa în statutele sale, adoptate în 1879: « . . . Răul cu care trebuie să ne luptăm nu e între acelea care pot fi învinse de luptătorii dezuniți. Sintem slabi unul cite unul și nu putem îmbunătăți starea noastră; uniți însă vom fi tari, căci « unirea face puterea ». Să ne deșteptăm dar, și, urmînd exemplul tuturor lucrătorilor din lume, să formăm o societate frățească . . . »².

Aproximativ concomitent cu munca de creare a unor asociații profesionale muncitorești, socialiștii români inițiau apariția unor organe de presă și tipărituri în care ideea necesității solidarității internaționale a proletariatului și a eliberării sale prin propriile eforturi era preluată din documentele oficiale ale Internaționalei și transpusă ca o linie de conduită pentru tînăra mișcare socialistă din România.

Într-un proiect de program al cercurilor socialiste, enunțat în 1879, figura, de pildă, următorul punct: « Solidaritatea poporului muncitor din toată lumea, fără deosebire de naționalitate »³. În broșura publicată la Iași sub titlul *Un studiu psychiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, în care se schița de asemenea un program al cercurilor socialiste, se sublinia: « Emanciparea muncitorilor prin ei înșiși, zice unul din paragrafele statutelor « Societății Internaționale de Muncitori »⁴.

Gazeta « Înainte », care se subintitula « organ democratic socialist și al proletariatului român », își exprima fătîș atașamentul față de cauza Internaționalei. Redactorul gazetei considera într-un articol publicat la 26 octombrie 1880 că fruntașii Internaționalei, printre care era relevant K. Marx, reprezentă un sprijin moral ce însufleștește pe socialiști în organizarea și pregătirea de luptă a proletariatului din țara noastră. « Salutăm și mulțumim . . . prin întiul număr al primului nostru ziar democratic-socialist român, cetățenilor mai jos semnați din diverse țări, care . . . ne-au însuflețit . . . Marx și Trost, membri conducători ai Internaționalei la Londra, Vander Abeele, membru și conducător al Internaționalei în Belgia, Py. Margal și E. Moragas, conducător al Inter-

¹ Vezi mai pe larg articolul lui B. S. I t e n b e r g. *I Интернационал. . .*, p. 22—23.

² *Documente privind războiul pentru independență*, vol. I, partea I-a, p. 689.

³ « Besarabia », an. I, nr. 9 din 29 octombrie 1879.

⁴ *Un studiu psychiatric urmat de cîteva comentarii asupra ideilor sănătoase*, Iași, 1880, p. 31.

naționalei în Madrid, Barcelona și Cartagina . . . Badeer, conducător al Internaționalei I la Haga . . . »¹. Internaționala era denumită de gazetă « giganticul partid universal . . . de proletari și muncitori ». Inspirindu-se după modelul Internaționalei, cercul din jurul gazetei căuta să realizeze aderența unor grupări din diferite orașe ale țării la activitatea sa.

Interesul pe care cercurile socialiste premarxiste îl manifestau față de activitatea organizatorică și ideologică a Internaționalei se împletea cu creșterea preocupărilor pentru studierea socialismului științific. În perioada Internaționalei și imediat după încetarea activității acesteia s-au răspândit în original o serie de lucrări ale fondatorilor concepției științifice despre lume a clasei muncitoare. Deosebit de susținut era interesul pentru *Capitalul* lui Marx, care circula în deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea în limba germană și tradus în franceză și rusă, precum și lucrările de popularizare consacrate acestei opere, printre care *Das Kapital und die Arbeit* (Capitalul și munca) a lui Most, *Capitalul* a lui Caffero și *Quintesez des Sozialismus* (Chintesența socialismului) de prof. Scheffel².

După 1880, bogata presă socialistă din România a ținut trează tradiția glorioasă a Internaționalei I, făcând adesea referiri la activitatea acesteia. Cultivării tradițiilor Internaționalei i se conferea un sens activ, de mobilizare a clasei muncitoare la luptă în spiritul cauzei Asociației Internaționale a Muncitorilor.

Cu toate că dominante în concepțiile participanților la cercurile socialiste din deceniul al 8-lea al secolului trecut au rămas ideile socialiste nemarxiste, cu precădere cele de esență narodnică, totuși socialismul științific le capta atenția. Familiarizarea cu operele lui Marx și Engels le-a permis să discearnă deosebirea dintre fundamentarea științifică a socialismului și diferitele curente de nuanță utopică și mic-burgheză ale socialismului. În broșura *Procesul fraților Nădejde înaintea juriului universitar*, publicată la Iași în 1881 se scria: « Marx în cartea sa *Das Kapital* a pus bazele socialismului științific » (p. 6). În « *Un studiu psihiatric . . .* » se menționa: « Socialismul a obținut baze științifice și s-a făcut cuvântul cel din urmă al științei » (p. 29).

Fiind preluate și transpuse în activitatea practică de partea cea mai avansată a militanților mișcării muncitorești și socialiste din România, ideile Internaționalei au găsit ecou, chiar în timpul activității sale, printre unii intelectuali cu stare de spirit înaintată. Deși cercetările actuale nu beneficiază de un material documentar mai larg, există totuși unele date care indică fie apartenența sigură a unor intelectuali în cadrul unor secții ale Internaționalei din Apus (Franța, Elveția, Belgia), fie participarea probabilă a altora.

O participare activă, dar sinuoasă, în cadrul Internaționalei a avut Zamfir C. Arbore, care s-a stabilit în 1878 în România, întreținând inițial legături strinse cu cercurile socialiste. Arbore s-a lăsat un timp atras de activitatea lui Bakunin, cunoscutul adversar al marxștilor din cadrul Internaționalei. Ulterior, Arbore a rupt legăturile sale cu Bakunin. Cu ocazia sărbătoririi a 50 de ani de la întemeierea Internaționalei I, organul Partidului Social-Democrat și al Uniunii sindicale, « Lupta », publica facsimilul cărții sale de membru al Internaționalei

¹ « Înainte », nr. 1 din 26 octombrie 1880. Vezi și *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, partea I, București, Edit. politică, 1964, p. 74.

² *Documente privind războiul pentru independență*, vol. I, partea I, p. 971—972. În legătură cu procesul pătrunderii operelor și a ideilor lui K. Marx și F. Engels în România în perioada mișcării socialiste premarxiste, vezi p. 604, 666, 685, 698 etc.

și anunța că secțiunea din capitală a P.S.D. va sărbători solemn semicentenarul Internaționalei «sub președenția prietenului Z. C. Arbore, vechi membru al Internaționalei»¹. Apropiat de ideile Internaționalei este foarte probabil să fi fost și Mircea Rosetti, fiul mai mare al lui C. A. Rosetti, care era bun prieten cu Arbore. Acesta povestește că Mircea Rosetti activa în cercurile revoluționare ale vremii din Europa apuseană și că a făcut cunoștință cu el la Elisé Reclus, celebrul geograf francez și membru al Internaționalei². De asemenea, Gh. Panu, care a nutrit în tinerețe idei republicane, a fost atras, potrivit unor relatări — e drept provenite de la un adversar politic al său — de activitatea Internaționalei³.

Există unele mărturii că și filozoful materialist Vasile Conta ar fi fost în perioada studiilor membru al Internaționalei I. «Ca socialist de principii și convingeune — se arăta într-o scrisoare adresată lui Conta, referitor la anii studenției sale în străinătate — ai cerut și ai fost admis la Paris în Asociația Internațională a Lucrătorilor»⁴.

O apartenență probabilă la Internaționala I a avut și Dumitru Rosetti-Tescanu. Faptul este confirmat de socialistul Lascăr Veniamin, care menționa, mult mai târziu, într-o scrisoare deschisă publicată în ziarul «Drepturile omului»: «... Eu, un modest membru al Partidului Socialist din România, îndrăznesc a sta de vorbă cu un vechi socialist, membru al Internaționalei europene»⁵.

Unul din aspectele majore pe care le ridică problema pătrunderii ecoului Internaționalei I în România este legat de reflectarea activității și ideilor sale în presa timpului.

Perioada în care presa a abordat amplu și multilateral problemele Internaționalei coincide cu declanșarea și urmările evenimentelor Comunei din Paris (1871—1872). Anterior, nici presa apuseană nu a inserat decât știri sporadice despre Internațională, mai ales cu ocazia creării sale. În anii 1871—1872, atenția întregii opinii mondiale a fost polarizată de Internațională și de Comuna din Paris; receptivitatea presei timpului față de aceste evenimente a fost deosebită. În România, numeroase ziare au publicat în mod sistematic și abundent materiale, în majoritatea cazurilor reproduceri directe după ziarul străine, prelucrări și rezumate ale unor texte din presa de peste hotare și, adesea, comentarii proprii privind Comuna din Paris și Internaționala.

Printre gazetele care au inserat în coloanele lor articole sau știri referitoare la Internaționala I în anii 1871—1872 figurează asemenea organe ca: «Telegraful», «Românul», «Democrația», «Trompeta Carpaților», «Informațiuni bucureștene», «Presa» (din vechea Românie); «Albina», «Familia», «Federațiunea», «Gazeta Transilvaniei» (din Transilvania).

Știrile și relatările se refereau, în primul rând, la rolul și legăturile Internaționalei I cu Comuna din Paris, la structura organizatorică a Asociației Internaționale a Muncitorilor, la congresele acesteia, și în special la Congresul de la Haga (1872), la principiile pe care ea le promova sau la lupta dusă între reprezentanții marxismului și ai diferitelor curente socialiste mic-burghize, în special anarhiștii bakuniști, din cadrul Internaționalei. O mare parte a știrilor din

¹ «Lupta» din 18 și 20 septembrie 1914.

² «Adevărul», anul 49, nr. 15.718 din 10 aprilie 1935.

³ Titu Maiorescu. *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 393.

⁴ «Înainte», nr. 1 din 1880.

⁵ «Drepturile omului», nr. 130 din 12 februarie 1889; cf. și A. D e a c, *Internaționala I și România*, București, Edit. politică, 1964, p. 105.

presa vremii despre Internațională privește activitatea federațiilor și a secțiilor acesteia în diferite țări.

Fiind vorba de organe de presă provenite din cercuri burgheze sau democrat-intelectuale, celor mai multe le-au rămas inaccesibile semnificația istorică și rolul Internaționalei I și al Comunei din Paris. În general, presa de orientare democratică, alimentată de starea de spirit republicană și de acțiunile anti-monarhice pe care însuși Marx le-a remarcat în această perioadă¹, accepta cel mult latura republicană și patriotică a Comunei din Paris, respingând conținutul social al puterii instaurate de comunarzi.

Se remarcă totuși, prin abordarea îndrăzneată a problemelor sociale pe care le-a ridicat Comuna din Paris și Internaționala I, ziarele « Albina » și « Informațiuni bucureștene ».

Referindu-se la faptul că în domeniul social Comuna din Paris urmărea emanciparea muncii de sub jugul exploatării, ziarul « Albina » scria: « Nu desconsiderăm supremul principiu al Comunei, nu condamnăm, ci aprobăm scopul principal și generos al ei, pricepem sublimul și îndreptățirea aceluia, înțelegem că mîile cuprinse de adevărul aceluia merg cu bucurie la moarte pentru afirmarea și eluptarea lui »².

Aprobarea « principiului suprem » al Comunei de către ziarul « Albina » nu înseamnă că publicația îi și deslușise sensul real în toată claritatea lui. În fond, « Albina » considera că înlăturarea exploatării se poate realiza prin . . . participarea egală a muncii și capitalului la împărțirea profitului.

Evenimentele revoluționare din Franța dădeau prilej publicației să abordeze o serie de probleme sociale majore, fixîndu-și punctul de vedere asupra lor. Foarte interesant este în acest sens un articol intitulat *Dreptul de revoluțiune*. După ce se definește în mod just acțiunea revoluționară — « revoluțiunea este ridicarea și rezistența contra guvernului cu puterea fizică »³ —, gazeta « Albina » justifică revoluția ca mijloc de luptă socială, dacă maselor populare nu li se satisfac cererile pe care trebuie să le revendice în prealabil pe cale de « opozițiune » neviolentă: « Poporul mai întii are nu numai dreptul, ci chiar datorita întii de opozițiune, adică de rezistență, cu arme sau mijloace morale, și numai dacă acestea nu folosesc se merge un pas mai departe, la opozițiunea fizică. . . »⁴. Trebuie relevat că preconizările ziarului nu erau simple teoretizări abstracte, ci, referindu-se la evenimentele Comunei din Paris și la Internaționala I, ele vizau în același timp împrejurările concrete din Transilvania, încurajau, e drept voalat, lupta de eliberare națională de acolo. În ce privește rezolvarea războiului civil din Franța, cercul din jurul gazetei se pronunța pentru conciliere între Comunarzi și guvernul lui Thiers, cu condiția ca sistemul republican să fie neapărat menținut. « Oricare ar fi formulele ce s-ar substerne poporului alegător, toată lumea, și mai virtos cea amică Franciei, așteaptă să vadă că poporul francez, după atîtea nefericiri, a venit la convingerea că numai republica, dar adevărata republică, îi mai poate salva onoarea, viitorul »⁵.

¹ K. Marx și F. Engels, *Briefe an A. Bebel. W. Liebknecht, Kautsky und andere*, Moscova-Leningrad, 1933, p. 16.

² « Albina », an V, nr. 32 din 18(30) aprilie 1871, vezi și A. Deac, *Internaționala I și România*, p. 44—45.

³ « Albina », an V, nr. 33, din 21 aprilie (3 mai) 1871.

⁴ *Ibidem*.

⁵ « Albina », an VI, nr. 45 din 27 mai (8 iunie) 1871; vezi și nr. 29 din 2(14) aprilie 1871.

O altă publicație care a încercat să facă o analiză a rolului Internaționalei și Comunei din Paris, precum și a țelurilor social-politice în numele cărora ele au militat a fost « Informațiuni bucureștene ». Într-un amplu articol intitulat *Internaționala*, redactorul gazetei, Nerone Pop, considera că Internaționala « cu toate persecuțiunile și calomniile ce i se face, are multă dreptate și rațiune în Occident »¹, acolo unde există o problemă socială, sub forma antagonismului între capital și muncă.

Autorul vorbea cu căldură de acțiunile întreprinse de Internațională pentru îmbunătățirea situației maselor muncitoare, deși era înclinat să considere că altruismul filantropic al reprezentanților luminați din rîndurile claselor dominante ar fi de natură să amelioreze soarta muncitorilor, atenuînd conflictele de clasă care își găsiseră o expresie atît de profundă în evenimentele Comunei din Paris².

Ca o trăsătură oarecum comună a presei de orientare general democratică apare nota de obiectivitate a relatărilor despre Internaționala I inserate în coloanele sale³.

Uneori se făceau aprecieri pozitive la adresa cauzei Internaționalei (în afara celor relevate mai sus), dar cauza ca atare era înțeleasă îngust și confuz, ca o militare abstractă și contemplativă pentru ridicarea din întuneric și mizerie a celor nevoiași⁴.

În coloanele « Albinei », « Telegrafului », « Informațiunilor bucureștene » etc. se lua poziție față de represiunea mișcării muncitorești internaționale, a Comunei din Paris și față de persecuțiile militanților de seamă ai mișcării, față de suprimarea publicațiilor Internaționalei, dar nu atît în numele solidarității cu principiile și cauza acesteia, ci în acela al dreptului democratic privind libertatea de organizare și de exprimare a voinței. În « Informațiuni bucureștene » se arăta că legile represive îndreptate împotriva Internaționalei nu vor duce la dispariția însăși a « relexor care i-au dat naștere și care acum o alimentează »⁵. Gazeta « Albina » lua atitudine împotriva arestărilor operate de autoritățile imperiului dualist și a persecutării persoanelor implicate în legătură cu Inter-

¹ « Federațiunea », an V, nr. 39 din 7/19 aprilie 1872.

² Articolul publicat în « Informațiuni bucureștene » a fost reprodus și în ziarul « Federațiunea ». Punctele de vedere înaintate exprimate de autor nu au fost însă împărtășite de cercurile apropiate revistei. Ele au format obiectul unui răspuns polemic, semnat de un anume T. Grachu și tipărit tot în coloanele ziarului « Federațiunea ». « Acest articol — scria T. Grachu — fiind reprodus și de « Federațiunea », nu-l putem trece cu vederea. . . ». Autorul făcea apologia orînduirii sociale bazate pe exploatarea capitalistă și contesta rațiunea de a fi a Internaționalei tocmai pentru faptul că aceasta militează în numele înlăturării ei. (« Federațiunea », nr. 46, din 26 aprilie (8 mai) 1872).

³ Caracteristică este, în această privință, poziția publicației « Gazeta Transilvaniei », care urmărea mai ales să informeze pe cititori despre evenimentele legate de Internațională, fără să insiste asupra unor comentarii proprii.

⁴ Majoritatea ziarelor democratice considerau, evident în mod eronat, că, inițial, Internaționala și-ar fi propus scopuri filantropice și umanitare și că numai ulterior, mai ales în perioada Comunei din Paris, a abandonat aceste scopuri, chemînd la transformarea revoluționară a societății. Aceste ziare aprobau scopurile, chipurile inițiale, ale Internaționalei, dar repudiau sensul adînc și real al principiilor și ideilor pe care ea le promova. Pe această linie se înscriu, de exemplu, articolul *Carol Marx, președintele Internaționalei*, publicat în revista « Familia », unele articole din « Telegraful », « Romănul », « Federațiunea » (26 aprilie — 8 mai 1872) etc. În revista « Familia » se scria, de pildă: « Însă tot atît de repede cum s-a extins puterea acestei societăți, tot atît de repede și-a uitat de primul ei scop nobil și uman. . . îmbrățișînd, profesînd și lăînd ideile cele mai socialiste » (« Familia », an. VII, nr. 51 din 19/31 decembrie 1871).

⁵ Citat după « Federațiunea » din 7/19 aprilie 1872.

națională, în Ungaria. Ea dezaproba « arestările secrete . . . nu sub pretext de hoții și tâlhării, ci de membri ai federației internaționale »¹. Tendința unei informări obiective și interesul pentru amploarea mișcărilor de eliberare socială din Apus erau elementele caracteristice ale presei de orientare democratică a timpului.

Constant și cu o mențiune specială se remarcă faptul că adevăratul conducător și animator al Internaționalei I a fost K. Marx. Elocvent în această privință este articolul *Carol Marx, președintele Internaționalei*, din cunoscuta revistă transilvăneană « Familia » (din 19/31 decembrie 1871), care avea o largă răspândire și în România. În « Informațiuni bucureștene » se scria referitor la rolul lui Marx în conducerea Internaționalei: « Germanul filantrop care a pus temelie acestei societăți este Carol Marx »². În ziarul « Telegraful » se scria de asemenea: « Marx poate fi considerat ca adevăratul fondator al Internaționalei și, prin urmare, ca cel mai puternic inițiator al faimoasei mișcări a lucrătorilor din Europa și America »³. Ziarul « Albina » sublinia că în fruntea Consiliului general al Asociației Internaționale a muncitorilor se află Karl Marx⁴.

Receptivitatea presei, exponentă a cercurilor conservatoare, ca de pildă organul guvernamental « Pressa », față de Internațională era dominată de aversiune. Tonul era manifest violent, iar interpretările denaturate ale acțiunilor Internaționalei alternau cu calomniile. Aceste organe ilustrau cât se poate de evident remarcile lui Marx privind campania deșănțată a reacțiunii internaționale împotriva Internaționalei, dezlănțuită cu prilejul evenimentelor Comunei din Paris. Presa conservatoare nu-și putea reprimă un sentiment de uimire față de succesele reputate de Internațională, căutând să atragă și prin aceasta, o dată mai mult, atenția cercurilor dominante asupra necesității de a se lua măsuri preventive. Dacă în ce privește puterea de atracție pe care Internațională o exercita asupra maselor muncitoare presa conservatoare găsea o explicație falsă, dar care-i convenea, apelând la teza arhiuzată a inculturii « și înapoierii » lucrătorilor, în schimb ea se arăta iritată și în total dezacord cu faptul că o serie de personalități marcante din lumea intelectuală a epocii au fost atrase de Internațională și de Comuna din Paris. Ziarul « Pressa » își exprima, de pildă, « regretul » că un număr de intelectuali eminenți, ca Miot, Flourens, Courbet, Delescluze etc., s-au alăturat ideilor promovate de Comuna din Paris și de Internațională⁵. Acest « regret » reflecta teama cercurilor reacționare ca nu cumva mișcarea maselor să capete autoritate și prestigiu prin alăturarea unor personalități marcante ale culturii

O îngrijorare deosebită o provoca de asemenea organelor de presă conservatoare faptul că proletariatul din alte țări aderă la principiile Comunei din Paris și își manifestă prin Internațională solidaritatea cu comunarzii. Ziarul « Pressa » se ridica împotriva partizanilor din Germania ai Internaționalei, care au avut « îndrăzneala » să facă apologia Comunei din Paris. În special, cunoscutul

¹ « Albina », an VI, nr. 56 din 11/23 iulie 1871.

² Citat după « Federațiunea », an V, nr. 39 din 7/19 aprilie 1872.

Trebuie menționat că și presa de dreapta releva rolul lui Marx în conducerea Internaționalei, însă nu preocupă culorile cele mai negre pentru a prezenta pe marele dascăl al proletariatului într-o lumină calomnioasă; cf. « Federațiunea », nr. 607 din 18/28 ianuarie 1872.

³ « Telegraful » din 10/23 martie 1883.

⁴ « Albina » din 19 octombrie 1871.

⁵ « Pressa », an. IV, 5 iunie 1871.

militant socialist A. Bebel era atacat vehement de gazetă. « Această asociație. . . de la Internațională (e vorba de Secțiunile franceze ale Internaționalei) se încurajează cu atât mai mult cu cât afiliații din alte țări (ai Internaționalei — D. H. și C. N. V.) au rupt masca, deși cam târziu, în urma Comunei din Paris. Ziarele socialiste din Germania, precum « Volksstaat » din Leipzig, organul lui Bebel, continuă a face apologia Comunei. Alți afiliați se plasează pe alt tărâm și fac o imputare Comunei că a fost « prea dulce și moale »¹.

Manifestările de solidaritate internațională a muncitorilor provocau, prin urmare, teamă și neliniște reprezentanților claselor dominante, care chemau forțele reacționare coalizate să înăbușe aceste manifestări.

Evenimentele revoluționare legate de Internaționala I și de Comuna din Paris nu numai că au fost receptate în mod diferit, în funcție de orientarea politică generală a unui organ de presă sau a altuia, ci au devenit tema unor dispute polemice vii, purtate în coloanele presei timpului. Ceea ce caracterizează această polemică este faptul că ea nu se limita strict la tema Internaționalei și a Comunei din Paris, ci căuta să se adapteze la împrejurările și situația din țara noastră. Fiecare gazetă căuta să releve, potrivit orientării sale, implicațiile și concluziile ce se desprind pentru politica internă a României din evenimentele Comunei din Paris și din activitatea Internaționalei.

Ziarele de orientare democratică subliniau că problemele legate de Internațională, prezentate în mod denaturat, sint folosite de reacțiune ca mijloace împotriva forțelor înaintate. Ziarul « Telegraful » scria în această ordine de idei: « Reacțiunea și-a găsit craca de care s-a agățat acuma: Internațională. Pericolul Internaționalei apărea pretutindeni reacțiunii »².

Presa de orientare democratică apăra în special principiile republicane împotriva atacurilor venite din cercurile promonarhiste și făcea aluzii directe la faptul că aceste principii trebuie preluate și transpuse în practica sistemului de guvernământ al altor țări, inclusiv al României. Ziarul « Albina » considera că una din virtuțile Internaționalei și ale Comunei din Paris « ce cuceresc toate inimile cele oneste » constă în faptul că « a păstrat în toată integritatea sa principiile republicane »³. Chiar și ziarul « Federațiunea », care dezaproba în general « excesele » comunarșilor, considera totuși că guvernul condus de Thiers va putea controla situația numai păstrând republica⁴.

Presa conservatoare critica, în schimb, cu violență pe republicanii burghezi, făcându-i răspunzători, evident în mod gratuit, că ar fi pregătit, chipurile, terenul pentru victoria comunarșilor și a adeptilor Internaționalei⁵.

Gazetele conservatoare învinuiau pînă și pe J. Favre, dușmanul inveterat al Comunei din Paris, ministru de externe în guvernul Thiers, că ar fi atacat imperiul în discursurile sale anterioare⁶.

Campania presei conservatoare împotriva adeptilor apuseni ai republicii, aparent îndepărtată de realitățile țării noastre, viza de fapt în modul cel mai direct pe « roșii » din România, adică cercurile și mișcarea republicană din țara

¹ « Pressa », an IV, nr. 132 din 16 iunie 1871; vezi de asemenea numerele din 8 și 23 iunie 1871.

² « Telegraful », an II, nr. 37 din 12 martie 1872. Mai pe larg despre aceasta vezi în articolul lui G. h. D o b r e, *Publicistica românească din secolul XIX despre întemeietorii socialismului științific*, în « Probleme economice », 1963, nr. 11, p. 107—114.

³ « Albina », an VI, nr. 40 din 12-24 mai 1871.

⁴ « Federațiunea » din 2/14 aprilie 1871.

⁵ Vezi « Pressa », an IV, nr. 129 și 130 din 12 și 13 iunie 1871.

⁶ « Pressa » din 5 iunie 1871.

noastră. Prezentînd în mod denaturat și atacînd violent Internaționala și Comuna din Paris, cercurile reacționare căutau să îndepărteze pe democrați de la lupta pentru republică, punîndu-le în față spectrul anume confecționat al « distrugerii societății actuale și bazelor civilizației moderne »¹, pe care ar duce-o, chipurile, cu sine această luptă, de ale cărei rezultate ar beneficia adepții Internaționalei.

Găsind un amplu ecou în opinia publică, relatările despre Internațională din această perioadă, în afara interpretărilor determinate de orientarea politică a unui organ de presă sau altul, prezintă interes prin însuși materialul faptic concret pe care îl conțin despre activitatea Asociației Internaționale a Muncitorilor. Opinia publică din România a fost ținută la curent cu marile frămîntări sociale din Europa, a putut să urmărească evenimentele legate de Comuna din Paris și Internaționala I.

Influența ideilor Internaționalei I s-a exercitat și asupra unor emigrații politice care au găsit ospitalitate și au luptat de pe teritoriul țării noastre pentru eliberarea social-politică și națională a popoarelor lor. În cele expuse mai sus s-a vorbit de unele organe de presă ale emigrației ruse care au circulat și la noi. Numele și opera Internaționalei au găsit rezonanță și și-au făcut simțită influența și asupra emigrației bulgare din țara noastră.

Perioada de existență a Internaționalei I (1864—1876) coincide cu aceea în care mișcarea revoluționară bulgară de eliberare națională și-a avut sediul la București. Aici și în această vreme au luat ființă toate organizațiile emigrației bulgare, dintre care unele reprezentau interesele marii burghezii, altele aparțineau burgheziei liberale, iar altele s-au situat pe poziții revoluționare. De cele mai multe ori, influența de care vorbim s-a exercitat prin intermediul societății românești, al presei românești sau străine care venea în România, al unor oameni politici români sau al unor militanți ai mișcării muncitorești și socialiste cu care acești emigranți au fost în relații strînse. De asemenea, legătura cu Internaționala I s-a făcut uneori și prin asociații sau persoane care au avut contingente sau au susținut unele idei pentru triumful cărora lupta mai ales cea dintîi asociație internațională a muncitorilor.

Prima organizație politică a emigrației bulgare din România din această perioadă, 1864—1876, a fost Comitetul central secret bulgar. El a luat ființă în primăvara anului 1866 în împrejurări cunoscute, în urma tratativelor duse între C. A. Rosetti și Ivan Kasabov². Ultimul s-a aflat aproape tot timpul la conducerea acestei organizații și a fost unul dintre fruntașii emigrației bulgare burghezo-liberale din România. Influența lui C. A. Rosetti și a adepților săi politici asupra lui Ivan Kasabov și asupra Comitetului central secret bulgar a fost foarte puternică. Ideile din « Sacra Coaliție » încheiată în 1866 între români și emigranții bulgari, reprezentați prin

¹ *Ibidem.* nr. 134 din 18 iunie 1871.

² A. I. Вургмов. *Таен, централен, български комитет*, în «Исторически преглед», XVI, Sofia, 1960, nr. 2, p. 40—65 și nr. 3, p. 59—84; vezi și recenzia lui C. N. Velichi, în «Studii», XV, 1962, nr. 5, p. 1 317—1 318; D. Косев, *Към историята на революционното движение в България, през 1867—1871*, Sofia, 1959, și recenzia lui C. N. Velichi în Rsl, V, 1962, p. 226—227; C. N. Velichi, *Relațiile româno-turce în perioada februarie—iulie 1866, înființarea Comitetului central secret bulgar de la București și legăturile acestuia cu guvernul român*, în «Studii», XVI, 1963, nr. 4, p. 843—867.

acest comitet, sînt în legătură cu vechile planuri ale unei confederații balcanice sau dunărene, la care Rosetti și ceilalți revoluționari români de la 1848, și în special Bălcescu, s-au gîndit pe atunci. Colaboratorii români direcți ai lui Kasabov, ca Valentineanu și Eugen Carada, fuseseră în legătură cu Garibaldi și Mazzini. Primul fusese ofițer în armata marelui revoluționar, iar Carada lucrase puțin înainte de 1866 în slujba lui Mazzini pentru provocarea unei răscoale în Italia și Austria. La Paris, Carada sprijinise gazeta « L'homme libre » a lui Louis Blanc și frecventase clubul republican, fiind unul dintre apropiații lui Gambetta¹.

Sub aceste influențe și urmînd exemplul emigrației revoluționare românești de la 1848, Kasabov a căutat să intre în legături cu unele personalități influente din Apus. Probabil la îndemnul lui Rosetti, primul gînd a fost la Garibaldi și la Mazzini, cu care a avut legături destul de strînse. O delegație bulgară s-a prezentat lui Mazzini, cerîndu-i sfatul în privința metodelor de luptă împotriva Imperiului Otoman. Fiul lui Garibaldi a venit să stea de vorbă cu cei doi trimiși bulgari, iar ziarul « Народност », condus de Kasabov, a publicat, materiale în legătură cu Mazzini. Tot în anul 1869, Kasabov a intrat în legătură și cu Mihail Bakunin, care în această perioadă era membru al Internaționalei. După cum afirmă Kasabov însuși în amintirile sale, scopul principal al Comitetului central secret bulgar fiind propaganda pentru o răscoală generală în Bulgaria, a fost necesar să se intre în legătură « cu cîteva societăți sau personalități revoluționare din (apusul) Europei »². În acest scop, în iunie 1869, el a trimis de la București la Geneva pe Raicio Grăblev și T. Rainov, care trebuiau să intre în legătură cu Herzen și Bakunin. Cu toate aceste legături, nu trebuie să credem totuși că Ivan Kasabov, cei din Comitetul central secret bulgar și din jurul ziarului « Народност » și-au însușit ideile lui Mazzini sau ale lui Bakunin, despre care, de altfel, au vorbit în această vreme, ca și mai tîrziu, și alte ziare ale emigrației sau ale bulgarilor din Imperiul Otoman. Este adevărat că la prima vedere articolele din ziarul « Народност » par convingătoare, mai ales cînd ziarul flutură mereu lozincă unei « Bulgarii tinere » (Млада България) similară cu « Polonia tînără », « Serbia tînără », « Europa tînără » și alte denumiri mazziniene. Deși ultimele organizații au existat, « Млада България » nu a existat niciodată. De altfel și frazeologia revoluționară a ziarului « Народност » a făcut pe mulți să creadă că acel comitet secret, pe care-l reprezenta, era o organizație cu acest caracter. Însuși Karavelov și Botev l-au considerat ca atare la început. Cu toate acestea, Kasabov și adepții lui nu au aderat nici la ideile lui Mazzini, nici la cele ale lui Bakunin sau ale Internaționalei I, ci au rămas la ideologia corespunzătoare intereselor lor de clasă, la ideologia burgheziei liberale. Căutarea unor legături cu Mazzini și cu Bakunin se explică prin faptul că aceste personalități puteau exercita o anumită influență asupra opiniei publice europene în favoarea Bulgariei înrobite³.

Fără îndoială, aceste relații ale Comitetului central secret cu Mazzini și Bakunin au și unele aspecte pozitive. Dacă ținem seama însă de atitudinea ultimilor față de Internaționala I, atunci faptul că legăturile de care este vorba au fost cu totul superficiale nu a dăunat acestei organizații. De altfel, M. Bakunin,

¹ M. Theodorian-Carada, *Efimeridele*, București, 1930, p. 65 și 99. Rosetti, Serurie și Valentineanu stătuseră împreună în închisoare.

² Vezi « Народност », an. II (1869), nr. 5 din 22 decembrie; articolul *Mazziniana* în an. II (1869), nr. 22 și 23 din 19 aprilie și 4 mai etc..

³ Kosev, *op. cit.*, p. 26-29.

o dată admis în Internaționala I, a desfășurat o activitate dușmănoasă pentru care a și fost exclus.

Aceeași atitudine a luat-o Bakunin și față de o altă organizație, care a avut unele legături cu Internaționala I, cât și cu emigrația revoluționară bulgară din România, reprezentată de data aceasta prin Liuben Karavelov. Este vorba de « Liga internațională pentru pace și libertate », organizație pacifistă a burgheziei liberale, care a luat ființă la Congresul pentru pace, convocat la Geneva în septembrie 1867. Printre inițiatorii ei se numărau Victor Hugo, Al. Herten, Louis Blanc, John Stuart Mill, Garibaldi, Mazzini și alții. Alături de ei găsim pe Elisée Reclus, ca și pe alți membri ai Internaționalei. Se vedea clar că, pe lângă unele personalități de mare autoritate politică, burghezia liberală și intelectualitatea burgheză voiau să atragă pentru atingerea scopurilor lor și Internaționala I. Este adevărat că mulți dintre cei citați mai sus au renunțat pînă la urmă să participe la Congresul din 1867 al Ligii¹. Deoarece congresul Internaționalei avea loc la Lausanne între 2 și 7 septembrie 1867, inițiatorii Ligii au fixat congresul acesteia la Geneva la 9 septembrie, pentru a da posibilitate delegaților Internaționalei să ia parte. La recomandarea lui Marx, Consiliul General a hotărît ca delegații să poată participa la Congresul Ligii, însă numai ca persoane particulare, și nu ca reprezentanți ai Internaționalei. Marx însuși socotea Liga « o pălăvrăgeală fără rost », iar pe membrii ei prea lași ca să intervină direct la Berlin sau la Paris, în problemele războiului și păcii. Deși Internaționala trebuia să-și păstreze independența, lozincile pacifiste ale Ligii, arăta Marx, puteau fi totuși sprijinite, în măsura în care serveau interesele proletariatului. Propunerea lui Marx n-a întrunit majoritatea în congresul de la Lausanne, mai ales că unii dintre delegații Internaționalei, ca Monchal, Perron, Becker și Dupleix, făceau parte din comitetul de organizare al Congresului păcii și deci al Ligii. Alături de aceștia, la lucrările congresului au participat și Eccarius, Odger, Cremer, Dupont și alții. Ultimul a și precizat în congres poziția nucleului proletar din Consiliul General al Internaționalei².

În 1868 atitudinea Internaționalei față de Ligă s-a conturat mai clar. În acest an, Congresul Internaționalei de la Bruxelles a răspuns Ligii, care invitate pe delegați și la Congresul ei de la Berna, că după părerea delegaților Internaționalei, Liga n-ar avea rațiuni de existență, că ar trebui să se dizolve, iar membrii ei să adere la Internațională³.

Mihail Bakunin a luat parte la congresul din 1867 al Ligii, aderînd la ea și intrînd chiar în componența comitetului său executiv. Dar la Congresul ei de la Berna din 1868 Bakunin a propus un program anarhist mic-burghez, care a fost respins de delegați, fapt care l-a determinat să părăsească această organizație⁴.

La 1 septembrie 1868 a apărut la Geneva primul număr al revistei « Народное дело ». În grupul de emigranți politici ruși din jurul acestei reviste, pe lângă S. Neciaev, N. I. Utin și alți adepți ai lui Cernîșevski, rolul principal îl juca M. Bakunin, și relațiile revistei cu Liga păcii erau foarte strînse. Dar numai peste cîteva luni, văzînd atitudinea acestuia, atît față de Ligă, cît și față de Internaționala I, grupul din jurul revistei l-a exclus pe Bakunin din redacția ei. Mai mult, urmînd directiva Congresului de la Bruxelles al Internaționalei,

¹ *Ibidem*, p. 94 și 95.

² Al. Vianu, *Internaționala I*, București, Edit. științifică, 1964, p. 110—111.

³ *Ibidem*, p. 150.

⁴ Al. Vianu, *op. cit.*, p. 177.

emigranții ruși s-au constituit în secția rusă a acesteia și i-au adresat o scrisoare lui Marx, cerându-i să-i reprezinte în Consiliul General. Aceasta s-a și aprobat de către Consiliu în martie 1870¹. Revista « Народное дело » a devenit acum organul secției ruse a Internaționalei și a sprijinit puternic lupta acesteia împotriva lui Bakunin. Toate aceste precizări sînt neapărat necesare pentru a înțelege legăturile directe și indirecte ale lui Karavelov cu persoanele și organizațiile menționate mai sus.

Liuben Karavelov a avut legături atît cu Liga păcii cît și cu grupul din jurul revistei « Народное дело », dar după înlăturarea lui Bakunin din redacția ultimei și după ce aceasta devenise un organ al secției ruse din Internaționala I.

Numele Ligii a apărut pentru prima oară în ziarul lui Karavelov « Свобода », care se tipărea la București, la finele lui martie 1870. Tot atunci s-a publicat în același ziar și programul Ligii, așa cum fusese stabilit la Congresul acesteia din 1869. După această dată, Karavelov a republicat toate manifestele Ligii, în special după izbucnirea războiului franco-prusac, împărțînd multe din părerile ei în ceea ce privește desfășurarea războiului, păreri care deseori au coincis și cu acelea ale Consiliului General al Internaționalei I².

Cînd a cunoscut Karavelov Liga și cînd a intrat în legături cu ea nu este greu de stabilit. Dat fiind că Liga a avut relații cu Omladina sîrbească, s-ar putea presupune că Liuben Karavelov a cunoscut-o încă din 1867—1868, cînd se afla la Belgrad și Novi-Sad. În publicistica sa din această perioadă, numele Ligii nu apare însă nicăieri³. Legăturile lui Karavelov cu Liga s-au creat îndată după sosirea lui la București, adică după 2 mai 1869. Așa cum s-a arătat mai sus, în iunie 1869 Ivan Kasabov, în dorința sa de a-și crea legături cu anumite personalități de mare autoritate politică din Apus, a trimis doi delegați la Geneva. Karavelov, care pleca atunci în Serbia, i-a însoțit o bucată de drum și a dat unuia dintre dînșii o scrisoare de recomandare către Herzen. Prin scrierile sale literare, Karavelov era cunoscut în cercurile emigranților ruși din Anglia și Elveția și în special în cele din jurul lui Herzen. Bănuiala (neîntemeiată, de altfel) că ar fi luat parte la un complot pentru uciderea șefului unui stat, faptul că a fost arestat și expulzat din Austria și Rusia l-a impresionat însă foarte mult pe Bakunin, care a intrat în legături cu Karavelov⁴. Așa a cunoscut Liuben Karavelov și cercurile din jurul revistei « Народное дело », fapt care s-a petrecut în perioada cînd Bakunin nu mai făcea parte din redacția ei. Dacă legăturile cu Bakunin nu au continuat, cele cu Liga, și mai ales cu secția rusă a Internaționalei I, au fost mai strînse. Fără îndoială, aceste legături ale lui Karavelov nu înseamnă că cel mai de seamă fruntaș revoluționar al emigrației bulgare de la București din acea vreme a aderat la ideile Ligii, ale Internaționalei și, mai puțin, la ideile lui Bakunin. De altfel, ideologia lui Karavelov era bine cristalizată în această vreme. Cu toate acestea, menționarea legăturilor de mai sus arată apropierea ideologiei lui Karavelov de unele concepții ale Ligii și de unele concepții ale Internaționalei I. Fapt este că « Народное дело », organ al Internaționalei I, a publicat *Programul Comitetului revoluționar*

¹ *Ibidem*, p. 204.

² D. Kosev, *op. cit.*, p. 100—101.

³ Mihail Dimitrov, *Публицистика на Любен Каравелов 1860—1869*, Sofia, 1958, p. 175 și urm.

⁴ Mihail Dimitrov, *Любен Каравелов, биография*, Sofia, 1959, p. 190.

bulgar în numărul 6—7, din august-septembrie 1870, adică înainte de apariția lui în ziarul lui Karavelov, « Свобода ».

Pentru ca situația să fie mai clară, este cazul să adăugăm unele explicații. În primul rînd, dacă astăzi putem face bine deosebirea dintre concepțiile Ligii și cele ale Internaționalei — este vorba de secția rusă și de organul ei « Народное дело », cu care Karavelov a intrat în legătură — este clar că Liuben Karavelov n-a putut-o face atunci, cu atît mai mult cu cît revista apăruse în septembrie 1868 ca organ al Ligii și numai după un an și jumătate ca organ al secției ruse din Internaționala I. În al doilea rînd, Liga i-a adresat o scrisoare lui Karavelov în care, arătîndu-i că urmărește eliberarea și independența tuturor popoarelor și subliniind faptul că cele din răsăritul Europei sînt slab reprezentate, i-a cerut să alcătuiască un comitet care să lupte pentru aceste țeluri și să intre în legături cu Liga. De asemenea, Karavelov a fost anunțat că la Congresul de la Lausanne a luat ființă o comisie care să pregătească un raport în această problemă pentru congresul următor al Ligii, ce trebuia să aibă loc în septembrie 1870 la Zürich. Din comisie făcea parte și sîrbul Draghișa Stanoievici, pe care Karavelov îl cunoștea de la Belgrad. Karavelov știa de asemenea că Svetozar Markovici era membru al secției ruse a Internaționalei¹. Publicînd această scrisoare în ziarul « Свобода », Karavelov a alcătuit programul Comiteturii revoluționar bulgar, după cum crede D. Kosev, în iunie-iulie 1870. Izbucnind războiul franco-prusac, comisia pentru răsăritul Europei și-a suspendat lucrările, iar Liga a dat programul spre publicare revistei « Народное дело ». Nu intrăm într-o serie de detalii în legătură cu înființarea acestui comitet. Fapt este însă că revista a publicat programul, însoțindu-l de următoarea observație: « Am primit pentru publicare de la prietenii noștri bulgari următorul program, pe care-l salutăm ca o expresie a aspirațiilor lor spre lupta revoluționară împotriva asupririi politice și economice ce domnește încă pretutindeni ». Publicînd programul, redacția revistei i-a făcut unele mici, dar esențiale schimbări, potrivit concepțiilor Internaționalei².

Tot în 1870, Karavelov, cu prilejul unei călătorii în Apus, a trecut și pe la Bakunin. Ultimul, într-o scrisoare către N. I. Jukovski, scria: « A fost pe la mine un bulgar foarte cumsecade, K. și am vorbit cu el... » De această întîlnire vorbește și biograful englez al lui Bakunin, E. H. Carr³. Bazați probabil pe acest fapt, cercetători mai vechi, ca Ev. Volkov⁴ și M. Nettleau⁵, au susținut că acest program, în parte sau total, ar fi fost alcătuit de Bakunin sau că ideea înființării comitetului ar fi dat-o acesta din urmă, teze greșite, pe care nu le-a mai susținut nimeni⁶ și care nu au nici un temei.

Același program a apărut în broșura « Български глас », dar cu modificări importante în sens revoluționar. Pe coperta broșurii apare scris, ca loc și an al imprimării: Geneva, 1870. Ea nu s-a tipărit însă la Geneva, ci la

¹ Ev. Volkov. *Христо Ботев*, în Сб. БАН, XV, Sofia, 1921, p. 152.

² Pentru toate legăturile lui Karavelov cu Liga și revista « Народное дело », ca și pentru modificările aduse de către redacție programului, vezi D. Kosev, *op. cit.*, p. 101—106.

³ E. H. Carr. *Michael Bakunin*. Londra, 1937, p. 448. *apud* M. Dimitrov, *Любен Каравелов, биография*, Sofia, 1925, p. 90—91.

⁴ Ev. Volkov. *op. cit.*, p. 102, 103 și 107.

⁵ M. Nettleau, *Michail Bakunin, Eine Biographie*, II, p. 434, citat de M. Dimitrov.

⁶ M. Dimitrov, *Л. Каравелов*, p. 151; Kosev, *op. cit.*, p. 82 și 92.

București, și nu este cazul să arătăm motivele pentru care s-a recurs la acest procedeu ¹.

În sfârșit, trebuie subliniat și felul în care s-a reflectat în publicistica lui Karavelov Comuna din Paris. În ziarul său «Свобода», care apărea la București în limba bulgară, avînd și un supliment în românește, au apărut multe articole și știri în legătură cu evenimentele din Franța, începînd din martie 1871 ². Atitudinea față de Comuna din Paris a fost pozitivă. Karavelov vorbește de arestarea iezuiților, de «bunurile mănăstirești care au fost redatе poporului», arătînd că «împăcare între Comună și guvernul de la Versailles este imposibilă și că «revoluția trebuie dusă pînă la capăt» ³. Această revoluție «va curăța Franța» și în general «atmosfera din Europa. Orice-ați spune, dar Thiers și Jules Favre sînt niște ticăloși» ⁴.

Unii istorici au considerat totuși atitudinea față de Comuna din Paris drept contradictorie din cauza unor afirmații luate izolat. Asemenea afirmații se referă la momentul în care comunarzii duceau lupta, Karavelov avînd în vedere împrejurările neprielnice din Franța și în special prezența armatelor străine. În nici un caz însă nu putem afirma că atitudinea sa n-a fost pozitivă. Merită subliniat și faptul că aprecierile lui Karavelov asupra lui Thiers coincid cu acelea ale lui Marx ⁵. Mai mult, prin ziarul său, bulgarii din patrie și din emigrație au putut înțelege just evenimentele din Franța, care erau denaturate de o serie întreagă de gazete cu caracter așa-zis independent sau fățiș reacționar ⁶. Botev a subliniat totdeauna acest mare rol pe care l-a jucat publicistica lui Karavelov ⁷. Despre Comuna din Paris a scris mult și ziarul «Оречество», organ al emigrației burgheze-conservatoare din București ⁸.

Ideile Internaționalei I și ale Comunei din Paris au găsit un puternic ecou în publicistica lui Hristo Botev. Ideologia marelui poet revoluționar a făcut obiectul multor studii și discuții, dar cercetătorii au subliniat totdeauna atitudinea sa entuziastă față de Comuna din Paris. Este cunoscută telegrama, trimisă din Galați la 30 martie 1871, prin care Botev și Popov salută Comuna din Paris din partea «Comunei bulgare» ⁹. Este vorba de grupul în care intrau emigranți bulgari, emigranți ruși dar și români, grup care a ținut cîteva ședințe la Galați și la Brăila și care a trimis un delegat al său să lupte alături de comunarzi ¹⁰. După cum arată V. Popov, care era în acea vreme învățător la școala bulgară din Galați, «în aprilie 1871 am înființat un comitet comunist

¹ D. K o s e v, *op. cit.*, p. 107—108.

² Vezi în special numerele: 10 din 6 martie, 11 din 13 martie, 13 din 27 martie, 14 din 3 aprilie, 15 din 10 aprilie, 16 din 17 aprilie ș.a.

³ «Свобода», nr. 15 din 10 aprilie 1871.

⁴ *Ibidem*.

⁵ N. K o n d a r e v, *Идеология на Любен Каравелов*, Sofia, 1957, p. 202—205.

⁶ Așa a fost «Турция», redactat de N. Ghenovici. Apărea la Constantinopol, susținut bănește de guvernul otoman. Orientarea sa era net turcofilă și antirevoluționară. La fel «Право», ziar al burgheziei bulgare din Imperiul Otoman. «Дунав», care apărea la Rusciuk și despre care Karavelov afirma că are caracter «semipolițienesc, semitrădător și semiidiot» ș.a. Aceste ziare aveau abonați și în rîndurile emigrației bulgare din România.

⁷ V. I. T o p e n c i a r o v, *Ботев като журналист*, în *Сборник Христо Ботев*, Sofia, 1949, p. 188.

⁸ Vezi în special numerele: 79 din 5 martie, 85 din 16 aprilie, 86 din 23 aprilie, 87 din 30 aprilie 1871 ș.a.

⁹ H. B o t e v, *Съчинения*, ed. M. Dimitrov, vol. II, Sofia, 1945, p. 364.

¹⁰ I v a n K l i n c i a r o v, *Христо Ботев, биография*, Sofia, 1910, p. 316 și 343; P. C o n s t a n t i n e s c u - I a ș i, *Ботев и прогресивното движение в Румъния*, în *Сб. Христо Ботев*, Sofia, 1949, p. 219.

și Botev a scris *Simbolul credinței* comunei. Am felicitat telegrafic Comuna din Paris și am purces să înființăm birouri și în alte orașe, difuzând copii ale *Simbolului* ». După cum se vede, acesta avea caracterul unui statut¹. Scris la Galați la 20 aprilie, *Simbolul* are o mare valoare atât ideologică, cât și literară. Semnificative și profetice sînt cuvintele: « Cred . . . într-o orînduire comunistă a societății, care va salva toate popoarele de jugul și chinurile seculare . . . Aștept deșteptarea popoarelor și viitoarea orînduire comunistă în lumea întreagă »².

În ziarul său « Дума », care apărea la Brăila, Botev a luat apărarea Comunei din Paris. Articolul său intitulat СМешен плачи (Plîns ridicol), dedicat proletariatului francez și internațional, a fost scris pentru condamnarea atitudinii negative a unor ziare bulgare față de Comuna din Paris. « O lume întreagă — scrie Botev — deplînge Parisul, o lume întreagă blestemă pe comuniști, iar ziarele noastre nu stau nici ele la o parte . . . Blestemați pe comuniști că v-au distrus capitala și au murit strigînd « libertate sau moarte », « pîine sau gloanțe », cuvinte pe care voi le socotiți tilhărești . . . Aruncați cu pietre și cu noroi pe mormîntul lui Dombrovski, deoarece n-a vrut să fie sluga nici unui cap încoronat, ci luptător pentru ideea cea mare . . . ». Printre aceste lupte ale proletariatului francez și ale tuturor popoarelor, Botev întrezărește viitorul luminos, încheindu-și articolul cu cuvintele profetice: « Și va veni o zi, ziua cea dintii »³.

Acad. P. Constantinescu-Iași, analizînd ideologia lui Botev, arată clar că ea trebuie pusă în legătură și cu mediul în care a trăit poetul. Or, în această perioadă (1871—1876), Botev a locuit la Galați, Brăila și București. Deși nu avem pînă acum un studiu amănunțit asupra influențelor românești în opera lui Botev, acad. Constantinescu-Iași, pe baza unor considerații mai largi, a arătat că « ideile lui Bălcescu au contribuit și ele în mod indirect la formarea ideologiei lui Botev ». În legătură cu cele de mai sus, trebuie apoi subliniată prictenia strînsă dintre Botev și Bonifaciu Florescu, fiul natural al lui Bălcescu, care studiasse la Paris pe vremea Comunei și care s-a întors apoi în țară⁴.

De cea mai mare importanță însă în formarea ideologiei lui Botev au fost, așa cum arată același autor, legăturile pe care le-a avut poetul cu « precursorii socialismului din România »⁵: Nicolae Codreanu, Dobrogeanu-Gherea, dr. Russel, Zamfir Arbore, membru al Internaționalei, ș. a., participînd împreună la cercul revoluționar secret compus din români, ruși, bulgari și polonezi, o adevărată « internațională în miniatură »⁶. Este adevărat că membrii acestui cerc erau democrați revoluționari și socialiști utopici⁷, dar începeau să cunoască din ce în ce mai mult marxismul și să-și dea seama de importanța proletariatului. Polonezul Dembitzki ilustra ziarele progresiste și antidinastice românești, ca și periodicele bulgare la care lucra Botev, fiind amîndoi în legături cu cercurile progresiste românești. Una dintre litografiile lui Dembitzki, publi-

¹ П. Ботев, *op. cit.*, vol. I, p. 439—440. În nota sa explicativă, M. Dimitrov arată că Botev însuși a atestat înființarea acestor birouri.

² П. Ботев, *op. cit.*, vol. I, p. 215.

³ Articolul a fost publicat în nr. 2 din 25 iunie 1871. Vezi și *op. cit.*, vol. I, p. 226, ca și notele critice ale lui M. Dimitrov (p. 443).

⁴ P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 219.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Татяна Силиановска Димитрова. *Карикатурите на Дембитски в «Тъпан» и «Будилник»*, în *Сб. Христо Ботев*, p. 323. А. Вурнов, *Христо Ботев през погледа на съвременниците си*, Sofia, 1945, p. 100 și 118—20; Ev. Volkov, *op. cit.*, p. 179.

⁷ *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 498—499.

cată în « Ghimpele » din 24 martie 1871, arată un muncitor care, cu ciocanul în mână, lovește necruțător în tirani : regi, împărați, papa. De remarcat că muncitorul simboliza Comuna din Paris, purtînd pe el inscripția « Internaționala »¹.

Este foarte clar că Botev a fost influențat de acest mediu în care a trăit. Articolele lui arată că poetul urmărea atent viața politică din țara care îi oferise adăpost. Botev a avut cele mai frumoase cuvinte despre poporul român, dar a criticat deseori abuzurile guvernărilor săi. Afirmția lui că orice guvern burghez reprezintă un complot împotriva libertății a fost făcută în legătură cu încalcarea Constituției din țara noastră de către guvern. Moto-ul din fruntea ziarului său « ЗНАМЕ » este luat din cuvîntarea deputatului opoziționist L. Costin, pronunțată în adunarea deputaților din 1872 : « Dreptul de a vorbi aci îl am de la țară, iar nu de la dv. Vă rog dar să-mi respectați cuvîntul ».

În ceea ce privește influența ideilor Internaționalei, este de ajuns un singur exemplu. Într-un articol al său din ziarul « ЗНАМЕ », Botev scrie : « Toți muncitorii săraci, de orice nație ar fi și oriunde ar trăi, sînt frați între ei, frați de suferință și de soartă vitregă . . . ». Aceste suferințe ale lor, aceste nedreptăți din partea « unșilor și capitaliștilor au determinat pe muncitori să se înțeleagă între ei, să se unească pentru a vedea de unde vine răul și cum ar putea scăpa de el . . . Sub influența acelorași cauze s-a născut și s-a dezvoltat Internaționala, al cărei scop este acela de a uni pe toți muncitorii nedreptățiți spre un țel conștient și rațional, pentru a putea prin eforturi comune să scape de călăii și asupritorii lor, împărați și capitaliști . . . Să trăiască liberi și să se întrețină din munca lor proprie, fără a fi siliți să hrănească diferiți paraziți care și-au însușit dreptul de a fi stăpîni și, ca atare, vor să trăiască pe de-a gata fără să muncească »².

De altfel, printre cărțile pe care le-a avut Botev la București s-a aflat și *Capitalul*, în traducerea rusească din 1872. Este sigur că lucrarea a circulat în cercul din jurul lui Botev, deoarece pe același exemplar găsim semnătura lui Stambolov³.

Felul în care pătrund ideile Internaționalei se poate urmări și în alte articole ale lui Botev. Astfel, tot în ziarul « ЗНАМЕ » din 1 mai 1875 se scria : « Guvernul și clasele privilegiate ale oricărui popor vor asupri pe sărac, îi vor minca agonizanta, îl vor ține în ignoranță . . . Dar popoarele se vor convinge totuși pînă la urmă că principalii și unicii lor dușmani sînt guvernele lor și acea clasă de paraziți . . . »⁴.

Chiar în ultimul său articol, scris cu cîteva zile înainte de a trece Dunărea în fruntea cetei sale și publicat în primul număr al ziarului « Нова България », Botev vorbea de marii « regi ai capitalului »⁵.

★

Ideile pe care le-a promovat Internaționala I, ca și activitatea pe care a desfășurat-o, au găsit prin urmare rezonanță și în România. Ele au trezit interesul mișcării muncitorești și al opiniei publice progresiste pentru frămîntările sociale și ideologice din Europa, au contribuit la lărgirea orizontului politic

¹ Vezi ilustrația în A. Deac, *Internaționala I și România*, p. 43.

² Citat de L. Jordanov, în *Отечествен фронт*, nr. 6 442 din 27 septembrie 1964. Vezi și A. Deac, *op. cit.*, p. 107—108.

³ Иван Клинциагов, *Ботевият екземпляр от първия том на Марксвия «Капитал»*, în *Сб. Хр. Ботев*, p. 223—225.

⁴ Hr. Botev, *op. cit.*, II, p. 64.

⁵ *Ibidem*, p. 355.

al acestora. De asemenea, ele au atras atenția asupra contradicțiilor de clasă din România, asupra problemei sociale de la noi. Atît direct, cit și prin intermediul societății românești, ideile Internaționalei au găsit ecou și în rîndurile emigranților politici din România, ca de pildă cei bulgari, emigranți care aveau legături apropiate cu reprezentanții politici sau cu militanții mișcării socialiste premarxiste din țara noastră.

НОВЫЕ ДАННЫЕ О ПРОНИКНОВЕНИИ ИДЕЙ I ИНТЕРНАЦИОНАЛА В РУМЫНИЮ И В РЯДЫ БОЛГАРСКИХ ЭМИГРАНТОВ В НАШЕЙ СТРАНЕ

(Краткое содержание)

В связи со столетней годовщиной Первого Интернационала в Румынии появился целый ряд работ, в которых излагается история этой организации или отдельные стороны ее деятельности. Аналогичную задачу ставит перед собой и настоящая статья, в которой, в первую очередь показывается, как были восприняты идеи Первого Интернационала рабочим движением в Румынии в период деятельности Товарищества и особенно после его роспуска, а также участие представителей румынской интеллигенции в его различных европейских секциях. Во-вторых, авторы, используя факты и выдержки из румынских газет, показывают, как были отражены некоторые стороны деятельности Интернационала в румынской прессе того времени. Наконец, вскрываются связи русских и болгарских политэмигрантов, нашедших убежище в нашей стране с некоторыми членами различных секции I-ого Интернационала и отдельными организациями, которые частично разделяли идеи Интернационала или имели с ним связи. Обращается внимание на тот факт, что программа Болгарского Центрального Революционного Комитета, возглавляемого Любеном Каравеловым, была опубликована в газете « Народное дело », орган русской секции Интернационала, а также показывается отношение Ботева к Интернационалу и Парижской Коммуне.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA PÉNÉTRATION DES IDÉES DE LA Ière INTERNATIONALE EN ROUMANIE ET DANS LES RANGS DE L'AMIGRATION BULGARE DE NOTRE PAYS

(Résumé)

A l'occasion du centenaire de la Première internationale ont paru une série de travaux concernant son histoire ainsi que certains aspects de cette organisation. Parmi ces travaux s'inscrit aussi le présent article qui montre en premier lieu comment les idées de la Ière Internationale furent accueillies par le mouvement ouvrier de Roumanie, aussi bien pendant la période d'existence de l'association que surtout après sa cessation ainsi que la participation d'intellectuels roumains à certaines de ses sections occidentales. En second lieu, les auteurs montrent en se fondant sur des exemples et des citations empruntées à des journaux roumains, la manière dont certains aspects de l'activité de l'Internationale se sont reflétés dans la presse roumaine de l'époque. On montre finalement les rapports entre les émigrés politiques russes et bulgares, qui trouverent abri en Roumanie et la section russe de l'Internationale, ou des organisations ayant soutenu en partie les idées de l'Internationale ou ayant été en rapports avec elle; on souligne le fait que le programme du Comité Central Révolutionnaire Bulgare de Liuben Karavelov fut publié dans la revue « Narodnoe Delo », organe de la section russe de l'Internationale, et on montre l'attitude de Botev à l'égard de cette organisation et de la Commune de Paris.

TRANZITUL ARMELOR SÎRBEȘTI PRIN ROMÂNIA, SUB CUZA-VODĂ (1862)

CONSTANTIN C. GIURESCU

O caracteristică a politicii externe românești în vremea lui Cuza Vodă au fost strînsele raporturi cu sîrbii. Ele erau determinate în primul rînd de coincidența de interese: situația similară a celor două state față de puterea suzerană, Turcia, dorința lor legitimă de a-și cîștiga independența, necesitatea, în vederea atingerii acestui scop, de a-și întări continuu forțele armate, de a-și mări potențialul militar. Atît Cuza, cît și Mihail Obrenovici urmăresc cu persistență sporirea armatelor respective și înzestrarea lor cu armament modern. E o trăsătură comună și permanentă a celor două domnii¹. Se adaugă la acest element esențial conștiința unor vechi legături pașnice și de prietenie între cele două popoare², adăpostul pe care îl găsiseră la noi revoluționarii sîrbi la începutul veacului al XIX-lea și refugiații lor politici³, relațiile economice — Serbia importa mari cantități de sare din țările noastre⁴ —, comunitatea de credință, în sfîrșit relațiile personale dintre familiile domnitoare. Obrenovicii aveau în Muntenia întinse proprietăți, care le aduceau venituri importante⁵;

¹ Vezi pentru relațiile româno-sîrbe în vremea lui Cuza, A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, ed. a III-a, vol. XIII, București, 1930, p. 145—148; G. h. I. Brătianu, *Politica externă a lui Cuza Vodă și dezvoltarea ideii de unitate națională*, în RIR, II (1932), fasc. II—III, p. 137—141; R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Belgrad și legăturile politice româno-sîrbe sub Cuza-Vodă*, București, 1934, 59 p. În continuare: *Agenția Belgrad*.

² N. Iorga, *Oltenia și Serbia*, Vălenii de Munte, 1915, 31 p.; i d e m, *Din legăturile noastre cu sîrbii. Corespondența românească a voievozilor din Cladova*, București, 1915, 15 p.; i d e m, *Relations entre Serbes et Roumains*, București, 1922, 53 p.; i d e m, *Un vieux livre roumain sur la Serbie (1865)* în RHSEE, IV (1927), p. 25—29.

³ N. Iorga, *Deux cloches serbes en Roumanie*, în « Bulletin de l'Institut pour l'étude du sud-est européen », VIII (1921), p. 58; Const. C. Giurescu, *Populația județului Putna în 1820. Constatări demografice, administrative, economice și culturale pe temeiul unui recensămînt fiscal inedit*, București, 1941, p. 14—15; i d e m, *Istoria românilor*, ed. a 2-a, vol. III, București, 1944, p. 325, și vol. III, București, 1946, p. 505.

⁴ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic: 1834—1848*, București, 1915, p. 35, 204—207 și *passim*; i d e m, *Une lettre du prince de Serbie au prince de Valachie en 1844*, în RHSEE, III (1926), p. 92—97.

⁵ Ionel Dărdală, *Moșiile dinastiilor sîrbești în România*, în RIR, XVI (1946), p. 273—281; în total zece moși mari în Muntenia, între care Hereștii din Ilfov, cu un adevărat palat, plus casele din București, pe podul Mogoșoaiei.

mama viitorului stăpînitor Milan era o romîncă, născută Catargiu ; ea va juca un rol important și în viața lui Cuza ¹.

Împrejurarea în care raporturile strînse cu țara vecină s-au vădit în modul cel mai impresionant a fost tranzitul armelor sîrbești prin România, în noiembrie—decembrie 1862. Această împrejurare a provocat o emoție considerabilă în cercurile internaționale, a determinat intervenția colectivă și ostilă a reprezentanților din București a mai multor mari puteri și a constituit, în cele din urmă, o victorie diplomatică a României și Serbiei și un spor de prestigiu pentru cîrmuitorii acestor țări, și în special pentru Cuza Vodă.

Consulii străini din România și tranzitul armelor sîrbești. Dar să arătăm în detaliu cum s-au petrecut faptele. La 22 noiembrie 1862 ², Green, consulul englez din București, primea de la Ward, viceconsulul englez din Galați, știrea că un mare convoi *de 500 de căruțe*, încărcate cu arme și muniții, au trecut frontiera rusă și au intrat în Moldova în apropiere de Bolgrad ³. O știre asemănătoare primea, în aceeași zi, și consulul austriac Eder ⁴. Ambii reprezentanți se grăbiră să comunice guvernelor lor senzaționala informație ; Green ceru și obținuu, în cursul aceleiași zile, audiență la Cuza, pe care îl întrebă asupra rostului acestui mare convoi. Domnul îi răspunse că nu știe nimic în privința aceasta și că un număr așa de mare de căruțe n-ar fi putut intra în țară fără ca să fi atras atenția organelor administrative. În orice caz, va cerceta și, dacă e cazul, va lua măsuri ⁵. A doua zi, 23 noiembrie, după ce primiseră între timp instrucțiuni de la ambasadorii respectivi din Constantinopol, cei doi consuli se prezintă în audiență comună la Cuza. Acesta le răspunde că, în realitate, e vorba de 40 de căruțe cu arme ale garnizoanelor din sudul Moldovei care erau trimise la București spre a fi reparate ; prefectul de Covurlui, adaugă el, nu știe nimic de un convoi de 500 de căruțe. Cine are interes să răspîndească un astfel de zvon ? Cine e în spatele acestei chestii ? ⁶ Raportînd superiorilor săi răspunsul, Green face următoarea apreciere asupra lui Cuza : « Vorbea — zice el — cu o simplitate și aparentă sinceritate despre care, dacă nu aș fi avut o experiență atît de mare în privința puterii de disimulare a Principelui Cuza, aș fi spus că era cu neputință să fie simulată » ⁷. Între timp, sosesc noi informațiuni asupra convoiului. Viceconsulul englez de la Galați trimite un al doilea raport, în care arată că a văzut el însuși căruțele cu arme și că ele vin din

¹ A. D. Xenopol. *Istoria romînilor*, ed. a III-a, vol. XIV, p. 46—47. Testamentul lui Cuza, cu o clauză în favoarea Mariei Obrenovici, se află în Arhiva Cuza Vodă de la Academia R.P.R.

² Datele sînt după stilul nou.

³ T. W. Riker. *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale, 1856—1866*, București, (1943), p. 476—477 (E traducerea în românește a lucrării *The making of Roumania. A Study of an international problem 1856—1866*, Oxford-Londra, 1931, VIII + 592 p. în 8°.)

⁴ *Ibidem*, p. 476—477. Eder fusese informat de către Kremer, consulul austriac din Galați, care aduse faptul și la cunoștința prefectului de Covurlui, Leon Ghyka. Vezi raportul acestuia din urmă către ministerul de interne. la M.A.E., Arh. istorică, vol. 277, f. 24—28 v.

⁵ *Ibidem*, p. 477. Într-o corespondență datată București, 12 decembrie 1862, se spune că, după aprecierea consulului austriac, ar fi vorba de 455 de căruțe. Vezi « Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite », nr. 283 din 28 decembrie 1862 (stil vechi), p. 1171 și ms. român nr. 5 743 al Academiei R.P.R., f. 283 : « . . . leur quantité était évaluée à 455 chariots ».

⁶ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 477.

⁷ Telegrama lui Green către Foreign Office, din 24 noiembrie 1862, la T. W. Riker, *op. cit.*, p. 477, nota 50.

Rusia¹. În consecință, Green telegrafiază ministrului său de afaceri străine, la Londra: « Sosirea armelor din Rusia nu suferă îndoială »².

Încotro se îndrepta acest convoi? Cui erau destinate armele? Raportul viceconsulului austriac din Galați, Kremer, arată că lungul șir de căruțe avea direcția Oltenia și, probabil, destinația finală Serbia³. În cercurile consulare din București se vorbea însă și de Bulgaria⁴. Și într-un caz și în celălalt, Turcia era îndreptățită să se teamă că aceste arme vor fi întrebuințate, în ultimă instanță, împotriva ei. De aceea, ministrul afacerilor străine, Ali Pașa, dădu ordin lui Fevzi Omer Pașa, reprezentantul Turciei în Comisia Europeană a Dunării, să ceară lui Cuza sechestrarea armelor⁵. La această cerere se asociază, potrivit instrucțiunilor primite, cei doi consuli, englez și austriac; în ziua de 26 noiembrie, Green și Eder se prezintă din nou în audiență. Dar nici de data aceasta Cuza nu vrea să recunoască faptul. Guvernul său nu știe nimic de acest convoi, iar ofițerii adjutanți pe care i-a trimis personal să cerceteze la fața locului nu s-au înapoiat încă; dacă se adeverește că e, într-adevăr, un transport de arme, atunci el va fi sechestrat⁶. Trec câteva zile și, între timp, cei doi consuli primesc informații noi asupra convoiului. Căruțele au făcut un popas la Nămoaloasa, pe moșia lui Vogoride, fostul caimacam al Moldovei⁷, de unde au plecat spre Oltenia. Ele sînt conduse de un sîrb, posesor al unui document prevăzut cu o pecete mare roșie, document care face pe funcționari să-i dea cale liberă. O parte din căruțe ar urma să ajungă însă în Bulgaria, unde se pregătește o răscoală, în folosul lui Vogoride⁸. Eder izbuteste chiar să obțină de la unul din căruțași, supus austriac, o declarație din care rezultă clar existența și natura convoiului. Când, într-o nouă audiență comună, în ziua de 2 decembrie, această declarație este înfățișată, Cuza trebuie să recunoască, în sfîrșit, existența transportului⁹. Între timp, căruțele ajunseseră în preajma Bucureștilor și își continuau drumul, nestingherite, spre vest. Turcia cere din nou sechestrarea armelor printr-o notă oficială căreia însă nu i se dă răspuns imediat¹⁰. Alte două note oficiale, adresate de Green și de Eder ministrului nostru de afaceri străine, în același scop, în ziua de 4 decembrie¹¹, rămînînd iarăși fără răspuns imediat, cei doi consuli fac un nou demers pe lângă Cuza. Domnul le răspunde

¹ Riker, *op. cit.*, p. 478.

² Telegrama lui Green din 26 noiembrie, la T. W. Riker, *op. cit.*, p. 478, nota 53.

³ *Ibidem*, p. 477.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Vezi mai jos p. 44.

⁶ Telegramele lui Eder către Ballplatz din 27 și 28 noiembrie la Riker, *op. cit.*, p. 478 și nota 56.

⁷ Numele de Nămoaloasa fusese pronunțat de cei doi consuli încă la prima audiență; ei afirmaseră că acolo se află 1300 de baloturi cu arme: vezi nota lui Baligot de Beyne, șeful cabinetului lui Cuza, asupra acestei audiențe, la M.A.E., f. 11.

⁸ Riker, *op. cit.*, p. 479. Din alte izvoare știm că sîrbul care însoțea convoiul era Atanasie Nicolici, om de încredere al ministrului de externe sîrb Garașanin. El se afla încă din iulie 1862 în București (R. Petrović, *Дипломатски спор о преносу српског оружја 1862 преко Румуније*, Belgrad, 1938, p. 195 (Extras din *Anuarul Nicola Ciurpici*, vol. XLVIII, p. 184—234).

⁹ Riker, *op. cit.*, p. 481.

¹⁰ Telegrama din 7 decembrie 1862 a lui Baligot de Beyne, șeful de cabinet al lui Cuza, către agentul nostru din Paris, la R. V. Bossy, *Agenția diplomatică a României în Paris și legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 235, nr. LXVII (În continuare: *Agenția Paris*).

¹¹ M.A.E., f. 48 și 50; copii la Academia R.P.R., ms. 5 743, f. 266—266 v. și 268—268 v. Răspunsul îl vor căpăta cei doi consuli abia în ziua de 10 decembrie și el se referă la explicațiile pe care le-au primit de la Cuza (M.A.E., f. 57—57 v.; Academia R.P.R., ms. 5 743, f. 271—271 v.).

că ar satisface o asemenea cerere dacă ea i-ar fi adresată colectiv de către reprezentanții din Constantinopol ai puterilor garante¹. Tensiunea diplomatică crește. Franța, care pînă acum păstrase formal o atitudine de rezervă — de fapt, ea sprijinea atît pe Mihail Obrenovici cît și pe Cuza —, cedează, în cele din urmă, presiunilor exercitate de Anglia și Austria, și ministrul ei de afaceri străine, Drouin de Lhuys, trimite instrucțiuni consulului francez din București, Tillos, să se asocieze la demersul celorlalți doi colegi ai săi. Ca urmare, în ziua de 10 decembrie, ministrul nostru de afaceri străine, generalul Ion Ghica, primește trei note identice de la consuli austriac, englez și francez, cerînd sechestrarea armelor și predarea lor în custodia acestor consuli². Neprimind un răspuns satisfăcător, consuli, cărora între timp, la 12 decembrie, li se adăugase și cel prusac³ — erau deci acuma patru la număr —, se prezintă în ziua de 13 decembrie *in corpore* la Cuza și pretind un răspuns limpede la cererea lor de sechestrare și custodie a armelor. Cuza, imperturbabil, le arată că vor primi acest răspuns din partea guvernului său. Iar cînd consuli insistă, domnul încheie discuția prin cuvîntul: « Atîta vreme cît ați tratat chestiunea cu mine, am examinat-o cu dumneavoastră. Dar v-ați adresat guvernului meu și trebuie acum să așteptați răspunsul guvernului »⁴. Era clar că cei patru consuli din București n-aveau să obțină nimic. Ultimul lor act — act de enervare — fu să trimită ministrului nostru de afaceri străine o nouă notă, în ziua de 13 decembrie, la patru ore numai după audiența la Cuza, cerînd, în termen de 24 de ore, un răspuns precis la nota lor anterioară⁵. Ministrul îi înștiință de data aceasta, dar numai după 40 de ore, abia luni dimineața⁶, că problema se dezbate acum de către ambasadorii din Constantinopol, reprezentanți ai celor șase puteri garante, cărora li s-au trimis, între timp, prin agentul nostru de acolo, toate elementele, și că numai după ce aceștia vor lua o hotărîre li se va putea da un răspuns, dacă va fi cazul, la cererea lor⁷.

Într-adevăr, chestiunea se dezbătea acum la Constantinopol: ea depășise nivelul consular, ajungînd în discuția ambasadorilor. Turcii ceruseră cu insistență ca armele să fie sechestrate și trimiseseră chiar la început, așa cum am arătat, o notă neprotocolară prin Omer Fevzi Pașa, reprezentantul lor în Comisia europeană a Dunării, în acest sens; ea a fost urmată de o a doua, protocolară. Văzînd că nu obțin satisfacție, considerau transportul de arme ca o călcare a dispozițiilor Convenției de la Paris din 19 august 1858, cereau deci în consecință, potrivit protocoalelor din 13 aprilie și 5 septembrie 1859, trimiterea unui comisar turc care să oprească acest transport. Austria, îngrijată de tot ceea ce putea să însemne o întărire a Serbiei, în care vedea un viitor adversar, adoptase de la început acest punct de vedere⁸; Anglia era și ea de partea Turciei. Atît nu ajungea însă. Pentru ca să se poată trimite comisarul turc,

¹ T. W. Riker. *op. cit.*, p. 482.

² M.A.E., f. 70—71; Academia R.P.R. ms. 5 743, f. 273—273 v.

³ M.A.E., f. 76—76 v; Academia R.P.R., ms. 5 743, f. 275—276 v. Cf. « Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite », nr. 283 din 28 decembrie 1862 (stil vechi), partea neoficială, p. 1 172.

⁴ T. W. Riker *op. cit.*, p. 483.

⁵ Vezi anexa 1.

⁶ Vezi anexa 2. Răspunsul poartă, ce e drept, data de 14 decembrie, dar le-a fost înmînat a doua zi dimineața; cf. telegrama din 19 decembrie 1862 a lui Baligot de Beyne către agentul nostru din Paris (R. V. B o s s y *Agencia Paris.*, p. 235, nr. LXIX și « Monitorul », loc. cit.

⁷ Vezi anexa 2.

⁸ Vezi raportul din 29 noiembrie 1862 al lui T. Callimaki, agentul ad-interim al României la Constantinopol, către ministrul de externe al României, generalul Ion Ghica (Academia R.P.R., ms. 5 743, f. 261 v.—262).

trebuia neapărat realizat acordul *tuturor marilor puteri garante*; iar aceasta era, în fapt, imposibil. Rusia, care expediase armele și avea interes să le vadă ajunse cât mai repede la destinație, se opunea cu hotărîre ¹. Franța, pe de altă parte, care ne sprijinea atît pe noi, cît și pe sîrbi și ale cărei misiuni militare ajutau cu sfatul lor organizarea celor două armate, nu era nici ea de părere că e cazul să se aplice protocoalele amintite. Chiar atunci cînd ministrul ei de externe trimisese instrucțiuni consulului francez la București să se asocieze la demersul colegilor săi, ambasadorul respectiv de la Constantinopol, de Moustier, prieten al românilor, adopta o atitudine mult mai înțelegătoare ². Așa încît propunerea de a se trimite un comisar turc care, împreună cu consuli de la București, să sechestreze transportul, propunere concretizată în nota expediată de Înalta Poartă la 24 decembrie trimișilor ei în străinătate, nu fusese, pînă la urmă, adoptată. Reprezentantul Rusiei, Gorceakov, spusese că nu e cazul să se aplice protocoalele, iar acela al Franței, de Moustier, arătase că nu se stabilise încă dacă într-adevăr convenția de la Paris a fost călcată. Așa încît propunerea căzu. De altfel, chiar dacă ar fi fost adoptată, pînă să ajungă acel comisar în România, n-ar mai fi găsit nimic pe teritoriul nostru. În ultima jumătate a lui decembrie 1862, armele trecuseră pe teritoriul sîrbesc, pe la punctul Crivina, lingă Gruia, pe Dunăre.

Această chestiune a tranzitului armelor sîrbești prin România a fost dezbătută atît în istoriografia noastră, cît și în cea străină. A. D. Xenopol, în opera sa de sinteză, îi consacră un subcapitol de aproape trei pagini ³; R. V. Bossy, în cercetările sale de istorie diplomatică ⁴, Gh. Brătianu ⁵ și Gh. Duzinchievici ⁶, în cadrul unor articole privind politica externă a lui Cuza Vodă și relațiile lui cu rușii și polonii, o analizează de asemenea. Dintre cercetătorii străini, Frédéric Damé, în opera sa de sinteză, îi consacră o pagină ⁷, iar T. W. Riker, în importanta sa monografie *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale 1856—1866*, întemeiată pe mult material documentar inedit, cercetează această problemă într-un întreg capitol, de 34 de pagini ⁸. Riker a

¹ La 27 decembrie 1862, Gorceakov, de la Petersburg, comunica lui Novikov, la Constantinopol, că nu e de părere să se trimită un comisar turc în România (M.A.E., f. 139).

² Rechberg, ministrul de afaceri străine al Austriei, cere la 16 februarie 1863 ambasadorului austriac la Paris să protesteze împotriva atitudinii lui de Moustier «prea favorabilă Principatelor Unite» (R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés-Unies*, București, 1938, p. 104, nota 1).

³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, Ed. III-a, vol. XIII, București, 1930, p. 145—148; vezi și idem, *Nicolaie Kretzulescu 1812—1900—1912*, București, 1912, p. 13. N. Iorga nu amintește de tranzitul armelor sîrbești în nici una dintre lucrările sale de sinteză: *Geschichte des rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, București, 1922, *Istoria românilor*, IX, București, 1938, și nici în *Histoire des Etats balkaniques*. București, 1914. În *Războiul pentru independența României*, București, 1927, p. 20, face o simplă mențiune: «Încă din 1863 (sic!) arme pentru Serbia trecuseră pe la noi».

⁴ R. V. Bossy, *Agenția Paris*, p. 40—43, 131—132 și 233—238; idem, *Agenția Belgrad*, p. 9—11 și 33; idem, *L'Autriche...*, p. 99—105 și 339—348.

⁵ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 138—141.

⁶ Gh. Duzinchievici, *Din vremea lui Cuza Vodă*, Iași, 1933, p. 3—7; idem, *Contribution à l'histoire des relations russo-roumaines du temps du Prince Couza*, București, 1935, p. 1—8. În treacăt se ocupă de chestiunea tranzitului armelor sîrbești și D. B o l i n t i n e a n u, *Viața lui Cuza Vodă, Memoriu istoric*, ed. a 5-a, București, 1873, p. 84—85.

⁷ Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'avènement des princes indigènes jusqu'à nos jours 1822—1900*, Paris, 1900, p. 130.

⁸ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 462—496 (cap. XIII: «Episodul armelor de la 1862: trista experiență a puterilor protectoare»).

consultat arhivele din Londra, Paris, Viena și Berlin și a lămurit, grație actelor diplomatice găsite, o serie de aspecte ale problemei. N-a cunoscut însă materialul documentar românesc, aflător în depozitele noastre, nici pe cel polon, și din cauza aceasta are încă unele nedumeriri și puncte nerezolvate. N-a ajuns, de pildă, la o concluzie sigură în ce privește proveniența armelor¹, numărul lor² și drumul urmat pînă la intrarea lor în România³; nu e sigur dacă domnul a dat vreun ordin de sechestrare⁴; nu știe dacă toate armele sau numai cea mai mare parte a lor a trecut în Serbia⁵; nu arată măsurile militare luate de autoritățile românești pentru protejarea convoiului⁶ etc. În sfîrșit, în 1938, Radoslav Perovici a publicat în sîrbește un prețios articol, intitulat *Conflictul diplomatic în legătură cu transportul armelor sîrbești prin România în 1862*⁷, utilizînd materialul inedit din arhivele sîrbești; el nu pune însă la contribuție decît o mică parte din bogatul material inedit al arhivelor românești, și nu piesele esențiale⁸.

Ocupîndu-mă de domnia lui Cuza Vodă și cercetînd materialele documentare referitoare la ea, am găsit o serie de acte inedite — 41 la număr — care aruncă o nouă lumină asupra tranzitului armelor sîrbești prin România, prezentîndu-l sub un nou aspect și îmbogățind cunoștințele noastre atît în privința legăturilor cu sîrbii, cît și cu rușii. Aceste acte lămuresc totodată și nedumeririle și întrebările pe care și le pune Riker⁹.

¹ T. W. Riker, *op. cit.* p. 486: « Desigur nu este exclus ca parte din arme să fi fost cumpărată în Rusia ».

² *Ibidem.* p. 487: « Cîte puști erau în totul este iarăși o chestiune în privința căreia nu se poate vorbi nimic cu siguranță ».

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.* p. 482: « ... Nu e de loc sigur că domnitorul dăduse vreodată ordin de sechestrare ».

⁵ *Ibidem.* p. 487: « ... Fără indoială că Mihail primi cea mai mare parte din armele pe care le așteptase ».

⁶ *Ibidem.* p. 489.

⁷ Vezi mai sus, p. 35 nota 8.

⁸ Pentru ceilalți cercetători sîrbi care s-au ocupat în treacăt de această problemă, vezi R. Perovici, *op. cit.*, p. 187.

⁹ O primă categorie de acte inedite se găsește în arhiva lui Cuza Vodă de la Academia R.P.R. Dintre acestea relevăm în primul rînd instrucțiunile oficiale din 2/14 decembrie 1862, date căpitanului Gh. I. Angheliescu, în calitate de șef de stat major al detașamentului de trupe trimis pentru asigurarea trecerii armelor sîrbești peste Dunăre. Este apoi raportul aceluiași căpitan Angheliescu către ministrul de război, raport datat Pătule, 24 decembrie 1862 (5 ianuarie 1863 stil nou), în care descrie felul cum s-a desfășurat recepția și banchetul pe care administratorul Crăinei, reprezentantul ministrului de interne sîrb și primarul local le-au oferit delegației militare române, în frunte cu colonelul Culoğlu, la Raduevatz, după reușita trecere a armelor pe fîrmul drept al Dunării. Raportul colonelului Culoğlu însuși către Cuza asupra felului cum și-a îndeplinit misiunea poartă data 25 ianuarie st. v. 1863, Craiova. Urmează raportul lui T. Callimaki, girantul agenției noastre la Constantinopol (în timpul absenței lui C. Negri) către Cuza, raport datat Pera, 11 februarie/30 ianuarie 1863, în care-i arată cum au decurs tratativele între ambasadorii puterilor garante și ministrul afacerilor străine turc. Restul actelor inedite din această arhivă provine de la Baligot de Beyne, secretarul lui Cuza, și de la C. Negri, agentul României la Constantinopol.

O altă categorie de acte inedite se află în arhiva agentului nostru la Paris, Ion Alecsandri, aflătoare tot la Academia R.P.R. Am găsit în această arhivă copii de pe corespondența în legătură cu demersul inițial al Porții, făcut prin Omer Fevzi Pașa și de pe aceea cu Mihail Obrenovici, principele Serbiei, privind sechestrarea armelor. Se păstrează în aceeași arhivă corespondența în copie a agenților consulari din București cu ministrul nostru de afaceri străine, generalul Ion Ghica, privind tranzitul armelor sîrbești. Relevăm din această corespondență: nota cominatorie, un adevărat *ultimatum* de 24 de ore, a celor patru agenți consulari, din 13 decembrie, și răspunsul demn și politic al lui Ghica, reproducînd ordinul primit de la Cuza. Interesantă

Pregătirea diplomatică a tranzitului. Ce informații noi ne dau aceste documente inedite și cum apare, în lumina lor, întreaga chestiune?

Anticipînd asupra celor ce urmează, o primă constatare se degajează limpede: operația tranzitului armelor sîrbești prin România, în noiembrie-decembrie 1862, a fost o operație pregătită din timp, pe cale diplomatică, deci cu deplinul asentiment al lui Cuza și al guvernului său. Acțiunea diplomatică s-a desfășurat în două direcții: în legătură cu Rusia și în legătură cu Serbia. Ea a avut, cum era normal, date fiind împrejurările, un caracter secret. Polonul Gradowicz, funcționar la consulatul francez din București¹, într-o scrisoare datată 15 decembrie 1862, deci scrisă chiar în momentul cînd convoiul de arme sîrbești traversa România, spune că înțelegerea dintre Cuza și ruși s-a făcut în două etape. Cităm textual: «Prima înțelegere a avut loc prin intermediul generalului Florescu² și al vărului [lui Cuza] Ion Docan, ambii trimiși anul trecut la Nicolaiev ca să felicite pe împăratul Alexandru; a doua a avut loc la tabăra rusească de la Sculeni, unde principele [Cuza] însoțit de I. Ghica, pe atunci colonel, a avut o întrevedere secretă cu generalul rus trimis ad-hoc. Înțelegerea completă a avut loc vara trecută [vara lui 1862]; Principele Cuza s-a angajat³ să facă să treacă toate munițiunile de război prin Principate în Serbia, să organizeze cadrele armatei române în așa fel, încît să le poată mări într-un caz dat . . . »⁴.

În schimbul asigurării tranzitului armelor sîrbești prin România, se pare că Rusia s-a angajat să păstreze în chestiunea mănăstirilor închinată o atitudine rezervată, să nu se opuiască măsurilor pe care Cuza și guvernul român le vor lua în această privință. Polonul Gradowicz o spune într-o formă categorică, fără rezerve, într-o scrisoare din București, 5 ianuarie 1864: «Rusia . . . interesată ca armele să sosească în Serbia, a promis principelui Cuza să-l susțină în chestiunea mănăstirilor închinată, în schimbul liberii treceri a armelor prin România. Această susținere a constat în aceea că Rusia a tăcut timp de cîteva luni»⁵. Într-adevăr, Camera noastră luase hotărîrea, tocmai în momentul cînd armele sîrbești trecuseră de pe malul românesc pe celălalt, să înscrie în

pentru felul cum priveau sîrbii opoziția din România este scrisoarea ministrului de afaceri străine de la Belgrad, Garașanin, din 20 decembrie 1862; ea este totodată o deplină recunoaștere a «marelui serviciu» adus de țara noastră și de domnul ei, cu prilejul tranzitului de arme.

Tot la Academie se află, în manuscrisul lui A. L. P a p a d o p o l C a l i m a c h i, intitulat *Amintiri și istorie 1853—1888*, și scrisoarea ambasadorului englez la Constantinopol, Henry L. Bulwer către Cuza Vodă, scrisoare datată 21 ianuarie 1863, în care se cer lămuriri asupra caracterului pe care l-a avut tranzitul armelor sîrbești.

Un alt grup de acte inedite se găsește în arhiva M.A.F. Această arhivă cuprinde, în primul rînd, originalele corespondenței agenților consulari din București, originale ale căror copii se află în arhiva Ion Alecsandri de la Academia R.P.R., apoi două note privind conversațiile consulului general rus Giers cu ministrul Al. Cantacuzino, două rapoarte ale prefectilor de Covurlui și Dolj și alte diferite acte.

¹ Vezi pentru Gradowicz, S. t. L u k a s i k, *Relațiile lui Mihail Czaykowski-Sadyk Pașa cu românii*, în RIR II (1932), p. 251.

² Generalul Florescu fusese aghiotantul generalului rus Lüders în timpul ocupației din 1848—1849; vezi F. r. D a m é, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, p. 131, și R. W. S e t o n W a t s o n, *Histoire des Roumains*, Paris, 1937, p. 350.

³ Sublinierea aparține lui Gradowicz.

⁴ Academia R.P.R. Ms. nr. 4903 (Documente Sadyk Pașa-Czaykowski vol. IV) f. 212—212 v. Această scrisoare, cu mici diferențe de redacție, se află și într-un manuscris din Polonia; după acest manuscris a publicat-o G. h. D u z i n c h i e v i c i, *Contribution à l'histoire des relations russo-roumaines du temps du prince Cuza*, 8 p.

⁵ G. h. D u z i n c h i e v i c i, *Din vremea lui Cuza Vodă*, p. 4—5.

bugetul țării veniturile mănăstirilor închinată, în cifră de 20 000 000 de lei. Știrca provocase o puternică emoție în cercurile constantinopolitane; ambasadorii Austriei și Angliei voiseră să lege această chestiune de aceea a tranzitului armelor sîrbești, pentru ca să obție neapărat trimiterea unui comisar turc în România. S-au opus însă atît reprezentantul Rusiei, Gorceakov, cît și acela al Franței, de Moustier, așa încît manevra n-a reușit. Agentul nostru ad-interim la Poartă, T. Callimaki — Negri era în țară — relatînd lui Vodă Cuza istoricul tratativelor diplomatice duse la Constantinopol în chestiunea tranzitului și faptul că ambasadorii austriac și englez voiseră să conexeze această chestiune cu aceea a votului Camerii asupra veniturilor bunurilor mănăstirești, scrie textual: « S-a încercat atunci să se lege de chestiunea pendinte (a tranzitului armelor) chestiunea mănăstirilor, pe care votul Camerei o punea în evidență. Se spera, prin acest mijloc, să se cîștige adeziunea Rusiei la trimiterea unui comisar în Principate. Ambasadorul Franței își dădu seama de acest chip de a acționa și făcu să se știe în mod peremptoriu că va refuza să ia parte la orice conferință în care s-ar încerca să se lege orice altă chestiune de chestiunea armelor. Însărcinatul cu afaceri al Rusiei își dădu seama de asemenea de cursa care i se întindea și se grăbi, de acord cu ambasadorul Franței, să trimită, prin intermediul consulilor respectivi din București, întîmpinări Alteței Voastre Serenissime, ca să poată spune, eventual, că au luat, în privința mănăstirilor, măsurile ce au crezut necesare »¹.

Cert este că interesele au coincis, ceea ce e esențial în raporturile politice: Rusia voia să înarmeze pe sîrbi², și pentru aceasta trebuia să obțină asentimentul nostru pentru trecerea armelor — singura cale pe unde sîrbi le puteau primi era prin România —, iar noi aveam interesul ca Rusia, care proteja pe călugării greci, să nu se opuiască în mod hotărît soluționării problemei mănăstirilor închinată. Cuza a și spus-o, de altfel, doctorului Glück, agentul polon la București, omul principelui Czartoryski, într-o conversație particulară: Rusia trebuie « în mod necesar menajată, ținînd seamă de chestiunea bunurilor aparținînd bisericii »³. Așa s-a ajuns, pe cale diplomatică, la acordul asupra tranzitului armelor sîrbești. Relev că însoțitorul lui Cuza la întvederea de la Sculeni, colonelul Ion Ghica, este — înaintat la gradul de general — ministrul nostru de afaceri străine în momentul tranzitului.

Acordul diplomatic era cu atît mai necesar, cu cît într-o împrejurare asemănătoare, cu doi ani mai înainte, noi înregistrasem o înfrîngere. În 1860, un transport de arme italiene, destinate revoluționarilor unguri — cu care Cuza avusese o înțelegere⁴ — sosise la Galați. Consulii străini aflaseră imediat și determinaseră puterile pe care le reprezentau să ceară confiscarea lor. Cuza încercase să scape aceste arme, *confiscîndu-le în folosul statului român*; trebuise însă, în cele din urmă, să le predea și ele fuseseră transportate, pe vase englezești, la Constantinopol⁵. Dacă n-ar fi existat un acord diplomatic prealabil,

¹ Vezi anexa 5.

² Nu era pentru prima dată cînd Rusia furniza arme sîrbilor; o făcuse și mai înainte, la începutul secolului al XIX-lea, și anume în timpul războiului din 1806—1812 (vezi N. I. K a - z a k o v, *Din istoria relațiilor ruso-sîrbe la începutul sec. XIX*, în « Analele româno-sovietice », Istorie 1955, nr. 4, p. 82 și 84).

³ G. h. D u z i n c h i e v i c i, *Contribution...* p. 6.

⁴ A. l. M a r c u, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României*, București, 1930, p. 239—300 și în special 268—270.

⁵ În legătură cu această chestiune sînt o seamă de acte inedite în arhiva Cuza Vodă de la Academia R.P.R.

s-ar fi putut ca și de data aceasta să se ajungă la o confiscare, ca în 1860. Existînd acest acord, chestiunea — *cu tot riscul mare pe care l-a comportat din cauza unei eventuale intervenții militare turcești* — a fost dusă la bun sfîrșit, și am făcut astfel un remarcabil serviciu prietenilor și vecinilor noștri sîrbi¹.

În privința tratativilor diplomatice cu aceștia din urmă, e de semnalat că, potrivit informațiilor consulului francez Tillos, încă din primăvara lui 1862, din martie, sosise la București un trimis al principelui Mihail Obrenovici, ca să asigure « trecerea armelor prin cuprinsul Principatelor ». Primul ministru român, Barbu Catargiu, convenise, în cele din urmă, la această trecere, în urma insistențelor consulului rus Giers². Puțin timp după aceea, în vara lui 1862, avea loc întrevederea din tabăra de la Sculeni între Cuza și reprezentantul guvernului rus, cînd chestiunea fusese definitiv tranșată. Tot în vară, la 24 iulie/5 august 1862, Cuza recomanda lui Mihail Obrenovici, printr-o scrisoare, pe maiorul de artilerie Herkt din armata română, trimis în misiune oficială să viziteze arsenalul din Kraguevatz³. Credem că, pe lîngă misiunea oficială, publică, Herkt a avut și una secretă în legătură cu tranzitul armelor sîrbești. Cu acest prilej, se vor fi comunicat știri și se vor fi aranjat modalitățile trecerii peste Dunăre, pe la Gruia. N-avem, evident, nici un document scris în această privință, dar supoziția pe care o facem rezultă, socotim, cu necesitate, din logica lucrurilor, din felul cum s-au desfășurat ele.

S-a emis de către Gh. Duzinchievici presupunerea că s-ar fi încheiat chiar, « înainte de noiembrie 1862 », un tratat de alianță între Serbia și România⁴. Documentele cunoscute pînă acum nu menționează un asemenea tratat, de aceea R. V. Bossy care s-a ocupat de aproape de relațiile noastre diplomatice cu Belgradul, nu crede în existența lui la această dată⁵. În raportul pe care-l adresează căpitanul Anghelescu ministrului de război la 24 decembrie st.v. 1862, descriînd primirea făcută de sîrbi delegației de ofițeri români la Raduevatz, spune că în sala Consiliului comunal din acest oraș s-a dat un banchet « spre a sărbători întiile pasuri ale alianței româno-sîrbe »⁶. Trebuie luată această expresie *stricto sensu*, considerînd-o ca o dovadă a existenței unui tratat de alianță? Sau e numai un fel de a exprima relațiile strînse dintre cele două popoare și state, relații ce-și găsiseră expresia cea mai vie tocmai în felul cum se organizează tranzitul armelor prin țara noastră? Înclinăm spre a doua explicație; credem că nu se ajunsese la o alianță formală, concretizată printr-un tratat în regulă, deși ea ar fi fost foarte normală și legitimă, dată fiind identitatea

¹ Succesul tranzitului armelor sîrbești prin România este cu atît mai remarcabil, cu cît un transport de plumb și salpetru efectuat pe Dunăre la începutul lui noiembrie 1862 de un șlep grecesc remorcat de un vas rus fusese confiscat de turci la Vidin, pe cînd naviga spre Serbia. Autoritățile turcești consideraseră încărcătura drept contrabandă de război. Vezi Riker, *op. cit.*, p. 486—487.

² Raportul lui Tillos către Drouin de Lhuys, în Riker, *op. cit.*, p. 486.

³ Scrisoarea se află în arhiva Cuza Vodă, ms. 4 860, f. 80—81, și a fost publicată de Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 149—50. Pentru maiorul Herkt, ajuns în urmă general, unul din ofițerii tehnicieni cei mai destoinici ai armatei noastre și care a avut mai multe misiuni în Serbia, vezi și general R. Rosetti, *Lettres militaires roumaines (1862—1863)*, în RHSEE VI (1929), p. 161—168.

⁴ Gh. Duzinchievici, *Din vremea lui Cuza Vodă*, p. 3.

⁵ R. V. Bossy, *Agencia Belgrad*, p. 11, nota 3. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 141, crede că a fost posibilă încheierea unui asemenea tratat, dar că el n-a fost ratificat pînă la urmă. Vezi și R. Perovici, *op. cit.*, p. 222—231, unde se discută ipoteza unui asemenea tratat.

⁶ Vezi anexa 4.

de interes, legăturile vechi dintre popoare și relațiile strînse personale între cei doi principii.

Prin urmare, toată atitudinea lui Cuza și a guvernului nostru, în noiembrie-decembrie 1862, cînd convoiul de arme intrase în țară și se îndrepta spre țarmul dunărean al Serbiei, a fost o atitudine de circumstanță. Atît domnul, cît și guvernul său, de acord cu consulul general rus la București, de Giers¹, au simulat mai întîi ignoranța și surpriza, apoi cînd au trebuit să recunoască existența faptului, au recurs la manevre dilatorii și la proceduri greoaie, diplomatice, *spre a cîștiga timp* și a da posibilitate convoiului, care se deplasa încet, să ajungă la destinație. Consulul englez din București, Green, ca și cel austriac, Eder, și-au dat seama, de altfel, de întreaga manevră, de faptul că nici Cuza, nici guvernul său nu erau sinceri. « Complicitatea domnitorului Cuza — serie cel dintîi în telegrama adresată ministrului său de afaceri străine la 27 noiembrie 1862 — nu suferă îndoială »². Iar cel de-al doilea, într-o telegramă trimisă în aceeași zi la Ballplatz, afirmă : « Cuza a procedat ca și cum n-ar fi știut nimic despre această chestiune. În timp ce funcționarii lui se prefac ostentativ a căuta aceste transporturi, ele își urmează calea . . . »³.

Tot ca o manevră, ca un camuflaj menit a ascunde realitatea și da impresia imparțialității și legalității, trebuie socotită și măsura « sechestrului », luată de Cuza în ziua de 3 decembrie 1862. O telegramă a șefului de cabinet Baligot de Beyne, adresată agentului nostru ad-interim la Poartă în ziua de 4 decembrie, anunță : « Existența convoaielor de arme semnalate de domnii agenți ai Austriei și Angliei fiind constatată prin raportul ofițerilor trimiși la fața locului și guvernul ignorînd proveniența și destinația ziselor arme, principele domnitor a ordonat ieri sechestrarea lor »⁴. O telegramă similară din aceeași zi anunța acest fapt agentului nostru la Paris⁵.

Au fost sechestrate, într-adevăr, armele convoiului? În nici un caz nu poate fi vorba de întreaga cantitate. O corespondență din București, reproducă în « Monitorul » din 28 decembrie st.v. la « Partea neoficială », vorbește de « vreo șase zeci cară » ce au fost sechestrate, deoarece « conducătorii lor n-au putut da deslușiri îndestulătoare »⁶. Chiar în ziua însă în care Cuza, potrivit telegramelor lui Baligot de Beyne, dădea ordinul de sechestrare, principele Mihail Obrenovici îi expedia din Belgrad următoarea depeșă : « Alteță, aflu chiar acum că o cantitate de arme cumpărate din străinătate cu destinația Serbia trece prin România și că o parte a fost pusă sub sechestrul. Rog pe Alteța Voastră să binevoiască a ordona libera trecere a acestor arme destinate armatei mele. Ignorînd ruta pe care avea s-o ia convoiul, n-am putut să informez în prealabil pe Alteța-Voastră »⁷.

Ca urmare a telegramei lui Mihail Obrenovici, Cuza ordonă ridicarea sechestrului și, în aceeași zi, 4 decembrie, în care șeful său de cabinet comunica la Constantinopol și la Paris *punerea sechestrului*, el expediază la Belgrad,

¹ M.A.E., f. 15—15 v. și 35: Convorbirile lui de Giers cu ministrul Al. Cantacuzino.

² T. W. Riker, *op. cit.*, p. 478.

³ *Ibidem.* p. 478—9.

⁴ Academia R.P.R., ms. 5 743. f. 263.

⁵ R. V. Bossy, *Agenția Paris.*, p. 233, nr. LXIII. — Deși telegramele lui Baligot de Beyne arată precis că sechestrarea a avut loc în ziua de 3 decembrie st. n., totuși, dintr-o declarație dată la Buzău, la 19 noiembrie st.v., deci la 1 decembrie st.n., de către Costa Iovanovici, unul dintre însoțitorii sîrbi ai convoiului, rezultă că sechestrul s-a produs *atunci* : « les armes qui viennent d'être saisies par les autorités roumaines. . . » (M.A.E., f. 41).

⁶ « Monitorul », jurnal oficial al Principatelor Unite, nr. 283 din 28 decembrie 1862, p.1 171.

⁷ M.A.E., f. 43; Academia R.P.R., ms. 5 743, f. 263 v.

vecinului său, următorul răspuns: « Prințul meu, am primit depeșa Alteței-Voastre, care mă anunță că arme sechestrate de autoritățile române aparțin guvernului Serbiei. M-am grăbit să dau ordinul de a se ridica sechestrul și de a se transmite autorităților instrucțiunile necesare pentru a asigura libera trecere prin România a armelor destinate armatei voastre. Alteța-Voastră va înțelege că a trebuit să iau măsurile de rigoare atunci când ignoram complet destinația convoaielor de arme care traversau țara »¹. În urma noului ordin al lui Cuza, șeful său de cabinet anunță pe agenții noștri de la Constantinopol și Paris că sechestrul a fost ridicat².

Cîteva observații se impun. Potrivit înseși indicațiilor oficiale — telegrama lui Obrenovici care vorbește de « o parte » din arme și corespondența din « Monitor », care dă cifra de șaiszeci de care —, *marea majoritate a armelor* (convoiu numără circa 500 de care) *n-a fost sechestrată*. De ce n-au fost sechestrate *toate* armele? Întrebarea e normală, dacă se ia drept bună afirmația din răspunsul lui Cuza că « ignora complet » destinația lor. Ignora această destinație numai pentru 60 de care și o știa pentru rest? Tot așa de surprinzătoare este și argumentarea lui Obrenovici că, ignorînd ruta pe care avea s-o ia convoiul, n-a putut informa în prealabil pe Cuza. Căci nu exista, în realitate, decît o singură rută, prin România, *toate celelalte trecînd prin Turcia și Austria*, puteri ostile, care ar fi confiscat imediat armele. Așa încît, ambele telegrame sînt de circumstanță.

Dar chiar acea parte a armelor despre care se afirmă că ar fi fost sechestrată a fost ea oare într-adevăr? Avem motive serioase să ne îndoim. Totul face impresia unei puneri în scenă, a unui camuflaj, de ochii turcilor și a celor care-i sprijineau. Repeziciunea cu care Obrenovici e informat de cele petrecute în București, într-o vreme cînd nu e fir telegrafic direct cu Belgradul, depeșa lui care sosește *în aceeași zi* în care se dăduse ordinul de sechestrare, toate acestea dau impresia unui aranjament pregătit din timp. Noi credem că ordinul a fost dat numai *pro forma* și că, în realitate, el nu s-a aplicat. De altfel, chiar dacă am admite buna credință, el n-a avut nici o urmare, de vreme ce a fost revocat imediat. Pînă să se ia măsurile de rigoare în vederea sechestrării, a sosit ordinul următor, anulînd pe cel dintîi. Așa încît, totul se reduce, încă o dată, la o manevră, destinată a crea atmosferă, a da impresia imparțialității și legalității.

Consulii din București n-au fost induși în eroare. Ei și-au dat seama că totul e nesincer, că declarațiile lui Cuza nu corespund realității și au telegrafiat în acest sens, după cum am văzut, superiorilor lor.

C. Negri, reprezentantul nostru la Poartă, în concediu însă în țară în momentul cînd se produce tranzitul armelor sîrbești, a fost el oare *de la început* în curent cu aranjamentul diplomatic? Se afla la Galați atunci cînd au sosit primele știri despre trecerea convoiului de 500 de căruțe peste frontiera noastră și se pregătea să se îmbarce spre a se duce la postul său. Dîndu-și seama de ce îl așteaptă la Constantinopol, el trimite cifrat lui Cuza o telegramă, care, nefiind clar descifrată, este repetată în dimineața zilei de 12/24 noiembrie. « Voi fi

¹ M.A.E., f. 45; Academia R.P.R., ms. 5 743, f. 263 v.—264. — La 6 decembrie, st. n, Mihail Obrenovici mulțumește telegrafic lui Cuza că a dat ordin de liberă trecere pentru armele destinate armatei sîrbe (M.A.E., f. 63).

² Academia R.P.R. ms. 5 743, f. 264. Telegrama către agentul din Paris poartă mențiunea, la sfîrșit, *publier* (i.e. în gazetele de acolo!) și specificarea că depeșa lui Mihail Obrenovici a sosit la București *aujourd'hui*, în timp ce în aceea către agentul din Constantinopol este *ce matin*. Vezi textul telegramei către agentul din Paris la R. V. B o s s y, *Agencia Paris*, p. 233.

violent apostrofat la Constantinopol — spunea el în această telegramă —, dar voi spune că un depozit de arme făcut de noi în timpul turburărilor, la Bolgrad, a fost transportat la București în previziunea că ar putea să fie necesar acolo, dată fiind excitarea spiritelor. A nega este imposibil. Trebuie deci să mărturisim că aceste arme ne aparțin. Alteța-Voastră aprobă? Sau ce trebuie să spun? Căci rolul meu va fi de nesusținut, încercînd s-o ocolesc »¹. La această telegramă, Cuza răspunde în aceeași zi, tot cifrat, prin șeful său de cabinet Baligot de Beyne. « Principele domnitor — telegrafiază acesta din urmă — aprobă explicațiile dumneavoastră, minus previziunea pe care o exprimați. Așadar, nu vorbiți de excitarea spiritelor; vorbiți de necesitățile serviciului armatei, de reintegrarea armelor în depozitul general etc. »². Era o primă încercare de explicație, cită vreme chestiunea nu luase amploarea de mai tîrziu. Probabil însă că și Negri și Cuza și-au dat seama că o asemenea explicație nu va fi crezută. Cel dintîi, prevăzînd postura delicată în care se va găsi și necesitatea de a se sprijini pe unul sau unii dintre ambasadori, dă o nouă telegramă, cifrată, a doua zi, 25 noiembrie. « Alteța-Voastră — spune el — trebuie să bănuiască ce mă așteaptă la Constantinopol. De aceea o întreb, unde va trebui să caut puțin sprijin, și pentru a avea aerul că nu ignor complet lucrurile. Nu voi abuza de acest sprijin . . . »³. Ce vor mai fi reflectat amîndoi nu știm, cert este că Negri nu mai pleacă la Constantinopol, ci rămîne la Galați⁴; explicațiile pe care le așteaptă ambasadorii marilor puteri de la Înalta Poartă vor fi date de agentul nostru ad-interim Teodor Callimaki, subalternul lui Negri. Cînd Poarta cere lui Cuza, neprotocolar, prin reprezentantul ei în Comisia europeană a Dunării, Omer Fevzi Pașa, reprezentant care n-avea rol de agent diplomatic, sechestrarea imediată a armelor⁵, Cuza nu răspunde direct, ci însărcinează pe Negri, care se afla la Galați, unde era și sediul comisiei, să transmită reprezentantului turc refuzul său. Telegrama în acest sens are următorul cuprins: « București, 15/27 noiembrie 1862. Domnului Negri. Galați. Omer Pașa îmi telegrafiază că îmi mulțumește pentru promisiunea pe care am binevoit să i-o fac de a mă ocupa serios de chestiunea armelor și mă informează că are ordin de a-mi cere, în numele Sublimei Porți, sechestrarea imediată a armelor. Spuneți-i că mă mir că-și permite să judece anticipat o chestiune care privește în mod special guvernul meu și asupra căreia nu sînt încă informat

¹ Academia R.P.R.. Arh. Cuza Vodă, vol. VII, f. 166—166 v. Vezi, în același sens, și scrisoarea autografă trimisă de Negri, din Galați, lui Cuza, la 10/22 noiembrie 1862 (M.A.E., f. 10 v.)

² Academia R.P.R.. Arh. Cuza Vodă, vol. VII, f. 166 v.

³ *Ibidem.*, f. 167—167 v.

⁴ În scrisoarea trimisă din Galați, la 25 noiembrie/7 decembrie 1862, lui Cuza, el arată că așteaptă de pe o zi pe alta sosirea vaporului spre a pleca la post cu un moment mai devreme. « Au fost furtuni puternice — continuă el — care au împiedicat vapoarele de la Sulina să iasă [în mare], ca și pe cele de la Constantinopol să intre [pe gura Sulinei]; mă tem mult ca Dunărea să nu înghețe. Întrevăd această eventualitate cu teroare, fiindcă va trebui din nou să traversez Bulgaria în miezul iernii. . . » (Arh. Cuza Vodă, vol. I, f. 338—338 v). E totuși semnificativ că n-a plecat nici pe uscat, nici cu vaporul, rămînînd, poate din ordin, în țară pînă pe la 10 februarie stil nou 1863. La 11 februarie, T. Callimaki, agentul nostru ad-interim la Constantinopol, anunța ambasadorilor de acolo sosirea iminentă a lui Negri (Academia R.P.R., Arh. Cuza Vodă, vol. XVI, f. 293).

⁵ Iată cuprinsul telegramei trimise din Galați, la 27 noiembrie 1862: « Alteței-Sale Sere-nisime Principele Cuza, București. Mulțumind Alteței Voastre de promisiunea pe care a binevoit să o facă de a se ocupa serios de afacerea armelor, o informez că am ordin, în numele Sublimei Porți, de a-i cere sechestrarea imediată a acestor arme. Semnat: Omer Fevzi ». (M.A.E., f. 20, Academia R.P.R., ms. 5 743, f. 261).

eu însumi. Spuneți-i de asemenea că n-aș putea admite pentru moment cererea Sublimei Porți: mai întâi, pentru că nu sînt încă edificat, prin agenții mei proprii, asupra existenței, provenienței și cantității armelor, și apoi, pentru că această cerere e formulată în termeni peremptorii și sub o formă pe care nu vreau s-o accept. Dați-i copie lui Omer Pașa. Semnat Prințul Domnitor »¹.

Cuprinsul acestei demne, chiar dîrze, telegrama a fost comunicat de Callimaki, agentul nostru ad-interim la Poartă, atît lui Ali Pașa, ministrul de afaceri străine al Turciei, cît și ambasadorului francez la Constantinopol². Primul a răspuns că n-a avut niciodată intenția de a aduce vreo atingere demnității principelui Cuza, nici de a se amesteca în treburile interioare ale țării; cerînd sechestrarea armelor, el n-a făcut decît să se asocieze cererilor prezentate de agenții Austriei și Angliei; socotește că Turcia are, în privința aceasta, cel puțin tot atît drept ca și cele două puteri amintite³. Adevărul este că prima cerere în scris de sechestrare a fost prezentată de Poartă, prin Omer Fevzi Pașa, care a trimis lui Cuza, la 27 noiembrie, telegrama reprodusă mai sus⁴; agenții Austriei și Angliei au prezentat cereri scrise *abia la 4 decembrie*: în această zi, atît Green, cît și Eder înaintează ministrului nostru de afaceri străine, generalul Ion Ghica, cite o notă în care arată că « prezența armelor și munițiilor de război introduse în mod clandestin în Principate este stabilită în mod incontestabil, fiind recunoscută de însăși Alteța-sa Serenisimă; în consecință, îndeplinind ordinele primite, ei roagă pe ministrul nostru să dispună sechestrarea acestor arme și muniții de război »⁵. Prin urmare, afirmația lui Ali Pașa este o abilitate diplomatică, încercînd să asimileze și să conexeze intervențiile *orale* ale celor doi consuli cu mesajul *scris* al lui Omer Fevzi.

Între timp, Costache Negri continuă să rămînă la Galați. Peste 12 zile de la ultima sa telegramă, la 7 decembrie, el trimite o scrisoare lui Cuza. « Cred, prințul meu — îi scrie el —, că toată această fabulă așa de exagerată a mii [sic!] de căruțe cu arme pe care consulul Austriei de la Galați a crezut că le-a descoperit va isprăvi prin a cădea complet în uitare, cu atît mai mult cu cît la Constantinopol lumea se ocupă, se pare, de lucruri mult mai grave, între altele de sănătatea sultanului, care, zice-se, nu e din cele mai bune. De aceea cred că după ce voi vorbi o dată sau de două ori de afacerea asta cu lumea diplomatică de acolo, voi fi lăsat în pace »⁶. Negri se înșela de data aceasta. Afacerea lua proporții, dimpotrivă, și forma centrul interesului și al discuțiilor diplomatice la Constantinopol. Ea avea să ocupe toată luna decembrie, toată luna ianuarie și o parte din februarie, potolindu-se *abia spre sfîrșitul acestei luni*.

Tratatul diplomatic de la Constantinopol. Asupra acestor discuții și tratative diplomatice ni s-a păstrat un foarte clar și succint istoric, inedit, în raportul pe care-l trimite secretarul agenției noastre la Constantinopol, Teodor Callimaki, lui Cuza Vodă, la 11 februarie 1863. El arată că Turcia, aflînd de tranzitul armelor sîrbești prin România, a cerut, prin reprezentanții

¹ *Ibidem*, f. 261—261 v.

² Vezi telegrama din 29 noiembrie 1862 a lui Callimaki la Academia R.P.R., ms. 5 743, f. 262 v.

³ *Ibidem*, f. 261 v.—262.

⁴ Vezi p. 54 n. 5.

⁵ M.A.E., f. 48—49 și 50; Academia R.P.R., ms. 5 743, f. 266—266 v. și 268—268 v.

⁶ Academia R.P.R., Arh. Cuza-Vodă, vol. I, f. 338 v.—339.

ei pe lingă puterile garante, să se aplice protocoalele din aprilie și septembrie 1859, care precizau cazurile de intervenție ale Porții în Principate. Ea cerea anume trimiterea unui comisar turc însoțit de delegații ziselor puteri; nu preciza însă ce anume infracțiune se comisese în Principate. La această cerere, cabinetul din Londra și Viena au răspuns afirmativ, dînd instrucțiuni ambasadurilor lor la Constantinopol să sprijine, fără vreo altă cercetare, dezideratul Porții. Cabinetul din Paris a pretins însă ca mai întîi Turcia să precizeze ce anume infracțiune se punea în sarcina României și apoi să se vadă dacă această infracțiune cade sub prevederile protocoalelor din aprilie și septembrie 1859. Față de această cerere, guvernul turc s-a gîndit să conexeze chestiunea tranzitului armelor cu aceea a votului Camerii asupra veniturilor bunurilor mănăstirilor închinat. Manevra, așa cum am arătat mai sus¹, n-a reușit. Față de acest eșec, ambasadorul Austriei, sprijinit de acela al Angliei, a insistat că e necesară totuși trimiterea unui comisar turc în Principate, dat fiind că guvernul român nu observă capitulațiile existente; sudiiții austrieci în România — pe care ambasadorul îi evalua cu totul exagerat la 260 000 — sînt supuși, susținea el, la continue nedreptăți, în materie de justiție; e momentul, conchidea acest ambasador, să se puie capăt unor asemenea abuzuri². Nici această argumentare n-a convins însă pe reprezentanții Rusiei, Franței, Italiei și Prusiei să se asocieze la cererea Porții. Față de această situație și pentru a se da totuși o satisfacție formală guvernului turc, ambasadorul Franței a propus la consfătuirea ce a urmat unui dîneu la legația Angliei ca să se ceară, atît lui Cuza, cît și lui Mihail Obrenovici, să trimită cîte un comisar la Constantinopol care să dea Porții explicațiile necesare în legătură cu tranzitul armelor. Trimiterea unui comisar turc în Principate, adăuga ambasadorul Franței, nu i se părea indicată, deoarece ea putea da naștere, din cauza surescîtării spiritelor, la primejdii și complicații greu de aplanat. Agentul nostru ad-interim prevenise, într-adevăr, atît pe ambasadorul Franței, cît și pe însărcinatul cu afaceri al Rusiei, « că sosirea unui comisar turc în Principate ar provoca fără îndoială turburări și ar da naștere unui scandal pe care guvernul n-ar putea să-l reprime ». Urmarea acestei propuneri a ambasadorului francez a fost scrisoarea pe care ambasadorul englez, Henry L. Bulwer, a trimis-o lui Cuza la 21 ianuarie 1863, din Constantinopol. Scrisoarea, inedită, este, sub o aparență amicală, tare în fond și urmărește să obțină date care, prin natura lor, dacă ar fi fost comunicate în mod exact, erau suficiente pentru a pune pe domn și guvernul țării într-o situație dificilă. Ambasadorul englez începe prin a arăta că chestiunea armelor care au trecut prin România preocupă în mod firesc Sublima Poartă și Puterile europene. « Importanța unei asemenea chestiuni (a cărei valoare nu trebuie nici exagerată nici scăzută) depinde de cantitatea ziselor arme și de felul în care ele au traversat Principatele ». Făcînd apel deci « într-un chip prietenesc » la buna credință a lui Cuza, ambasadorul îl roagă să comunice consulului englez din București piesele oficiale care să constate: « 1) Dacă zisele arme au intrat în Principate în mod clandestin sau în mod public, 2) Care era calitatea lor [i.e. : ce fel de arme !] și cîte căruțe au fost întrebuintate spre a le transporta ». După ce pune aceste întrebări, ambasadorul continuă: « Sînt contraziceri greu de explicat după

¹ Vezi p. 40.

² Ambasadorul se referea, probabil, la o serie de măsuri luate de guvernul Crețulescu, măsuri între care și aceea de a se aplica legea și regulile de procedură judiciară sudiiților, învățați de decenii cu un regim special. Pentru această serie de măsuri vezi A. D. X e n o p o l, *Nicolae Crețulescu, 1812—1900—1912*, București, 1912, p. 11—12.

informațiile pe care le-am primit, dar pe care veți putea, fără îndoială, să le lămurii. Dacă armele de care e vorba au intrat în mod clandestin, era, în mod necesar, de datoria autorităților dumneavoastră să le sechestreze, ca simplă măsură de poliție; misterul, în acest caz, dă loc, în chip natural, la bănuiele. Dacă, dimpotrivă, au intrat în mod public și fără secret, cum se face că Alteța-Voastră ignora destinația lor și persoana căreia ele erau destinate pînă la sosirea avizului dat de principele Serbiei?»

Întrebările și raționamentul de mai sus puneau, evident, pe Cuza într-o postură delicată. Dîndu-și seama de aceasta, ambasadorul caută să se prezinte ca un « prieten » al lui Cuza, ca un om al împăciuirii, și-l asigură că dorește numai să-și formeze o judecată « echitabilă și imparțială ». « Multe dificultăți în lumea aceasta dispar — continuă Bulwer — cînd persoanele respective se explică în mod deschis, leal și fără prevenire ». De aceea îl roagă pe domn să-i răspundă « cu acea sinceritate pe care a găsit-o întotdeauna în comunicările sale personale » și să fie încredințat că nu dorește decît să-i faciliteze bunele raporturi cu toată lumea și să-l cruțe de dificultățile care-l asaltează din toate părțile. Îl roagă de asemenea să-i spuie dacă toate armele intrate în Principate au fost transmise sîrbilor și, dacă nu, ce cantitate a rămas încă pe solul românesc și ce destinație are ea. Scrisoarea se încheie prin sugestia « de a trimite fără întîrziere » la Constantinopol « o persoană de oarecare autoritate, cu o scrisoare amicală și explicativă » către Înalta Poartă și cu instrucțiuni generale în sensul acesta. El, Bulwer, va face tot posibilul ca lucrurile să ajungă la o înțelegere ¹.

Cuza și-a dat seama de dificultățile de a răspunde în scris la întrebările precise, indiscrete și de o remarcabilă stringență logică ale ambasadorului englez. Pe de altă parte, n-a vrut nici să și-l facă adversar, nerăspunzîndu-i de loc. A ales deci calea de mijloc. I-a trimis o scrisoare, amabilă în formă, în care însă *nu-i dădea nici una din datele cerute*, arătînd, în același timp, că a însărcinat pe Costache Negri, agentul nostru la Poartă, să-i furnizeze toate informațiile necesare atît lui, cît și Sublimei Porți. O scrisoare către aceasta din urmă n-o socotește necesară, cu atît mai mult cu cît felul cum a procedat Poarta față de el în chestiunea armelor n-a fost de loc protocolar ². Bulwer a trebuit să se mulțumească cu atît; ne-a păstrat însă pică și a dovedit-o cu prilejul secularizării bunurilor mănăstirești ³. Cît despre guvernul turcesc, după ce a primit, în privința armelor, explicațiile de rigoare din partea trimisului lui Mihail Obrenovici, el n-a mai insistat față de noi. La 17 februarie /1 martie 1863, Costache Negri scrie lui Cuza: « Afacerea armelor este complet terminată, agentul Serbiei dînd el însuși, potrivit instrucțiunilor ce avea, explicațiuni lui Ali Pașa, explicațiuni cu care acest ministru s-a mulțumit. Așadar, orice notă sau explicație ulterioară (subînțeles: din partea noastră) sînt inutile » ⁴. Chestiunea se terminase, și anume cu un remarcabil succes politic și diplomatic pentru noi și pentru sîrbi. Sentimentul succesului a fost general, în țară, ca și în străinătate. Îi dă expresie Petre Mavrogheni, într-o scrisoare pe care o

¹ M.A.E., f. 167—168 v; Academia R.P.R., ms. rom. 846 (*Amintiri și istorie 1853—1888* de Alexandru Papadopol Calimah, 1888), f. 351—352 v.

² Răspunsul lui Cuza, din 30 ianuarie/11 februarie 1863 se găsește în ms. 864 al Academiei R.P.R., f. 353—356, și în Arh. Cuza Vodă, vol. IV, f. 88—89 v; a fost publicat de G. h. I. Brătianu, *Op. cit.*, p. 150—151.

³ Cu acest prilej, ca și cu prilejul loviturii de stat, Bulwer ne-a fost ostil. Materialul documentar respectiv se află în Arh. Cuza Vodă.

⁴ Academia R.P.R., Arh. Cuza Vodă, vol. I, f. 351.

adresează din București, la 5/17 ianuarie 1863, lui Dimitrie Sturdza: « Fermitatea — spune el — cu care principele [Cuza] a primit ultimatumul celor patru consuli, l-a ridicat enorm în ochii puterilor »¹. Agentul nostru la Paris, Ion Alecsandri, aflând de atitudinea dirză a lui Cuza și de răspunsul pe care l-a dat acesta celor patru consuli, la audiența comună din 13 decembrie, telegrafiază lui Baligot de Beyne: « Alteța-Sa acționează cum trebuie să acționeze un principe »². Iar ziarul francez *Le Courier de Dimanche* din 4 ianuarie 1863, consacrand un articol chestiunii tranzitului armelor sîrbești, încheie astfel: « Oricare ar fi sfîrșitul negocierilor pendinte, ne va fi îngăduit să dăm dreptate atitudinii principelui Alexandru Ioan, care, în fața limbajului amenințator al unora dintre reprezentanții străini, s-a arătat neîncetat la înălțimea poziției sale, unind și în această împrejurare sentimentul foarte viu de demnitate a țării sale cu un remarcabil spirit de înțelepciune și de moderațiune »³. E o bună caracterizare a atitudinii avute de Cuza Vodă.

Măsurile militare și administrative pentru protejarea transportului de arme.

Că tranzitul armelor sîrbești prin România a fost un lucru aranjat din timp și executat de perfectă conivență cu domnul și guvernul țării, o dovedesc și măsurile de ordin militar și administrativ luate. Încă la 13/25 august 1862, așadar cu trei luni înainte ca transportul de arme să intre în țară, șeful de cabinet al lui Cuza telegrafiază cifrat agentului nostru la Paris, Ion Alecsandri: « Asupra mișcării de trupe efectuate. Veți afla de o concentrare de trupe pe Dunărea valahă. E o demonstrație morală. Dacă sînteți întreat, spuneți că principele se teme de complicațiuni în Serbia care ar putea fi urmate de evenimente grave⁴ și ar putea pune în primejdie securitatea frontierelor fluviale care ne despart de acest stat. Sînt acolo (adică pe linia Dunării) un regiment atît infanterie, cît și cavalerie și două baterii »⁵.

¹ V. Slăvescu, *Correspondența Petre Mavrogheni — D. A. Sturdza, Treisprezece scrisori din 1860—1863*, București, 1943, p. 25—26. (Extras din RIR XI—XII).

² R. V. Bossy, *Agenția Paris...* p. 40. Girantul agenției noastre din Constantinopol, T. Callimaki, scrie la rîndul lui, aceluiași Baligot de Bayne următoarele: « Afacerea a fost admirabil condusă și s-a arătat fermitate la momentul potrivit. Glorie principelui, onoare dumitale » (Academia R.P.R., Arh. Cuza Vodă, vol. VII, f. 170).

³ Articolul e reprodus în « Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite », nr. 283 din 28 decembrie 1862, p. 1 171—1 172, la « Partea neoficială ». Pentru ecoul pe care chestia tranzitului armelor sîrbești l-a avut în presa europeană, vezi A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, XIII, p. 146—148; R. V. Bossy, *Agenția Paris...*, p. 132; cf. Gino Lupi, *Il principato di Alessandro I Cuza nella stampa milanese dell'epoca*, Milano (1938), p. 8.

⁴ În iunie 1862 avusese tocmai loc bombardarea Belgradului de către artileria turcă din cetatea orașului. Vezi, în privința aceasta, Ranko Mladenovitch, *Über den historischen Ursprung der südslavischen Staatsidee: Die zweite Regierung des Fürsten Michailo Obrenovitch III von Serbien (1860—1868)*, (teză de doctorat), Novisad, 1922, p. 17—18.

⁵ Academia R.P.R., Arh. Cuza Vodă, vol. X, f. 2. — Mai înainte încă ministrul de război trimisese în Oltenia, în regiunea Calafat și Cetate, pe maiorul N. Haralamb, spre a cerceta și raporta asupra importanței strategice a acestor două localități și asupra înființării acolo a unor baterii fixe sau mobile. Raportul lui Haralamb, datat Craiova, 16 august 1862, arată că nu e cazul a se înființa asemenea baterii și că Vidinul domină complet, cu artileria sa, Calafatul; trupele noastre e preferabil să ocupe o poziție care să nu poată fi întoarsă de dușmanul ce ar trece Dunărea; în acest scop, propune satul Radovanul. Apoi, raportul continuă: « Dacă concentrația de trupe ce este să se facă pe malul Dunării n-are de scop decît o demonstrație în favorul sîrbilor, subscrisul găsește de cuviință, ca această demonstrație să fie mai bine acuzată, să se concentreze trupele în fața riului Timoc, ce desparte Serbia de Turcia, în satele Gîrla, Pistol (250 de familii) și Gruia (180 de familii) » (Academia R.P.R. Manuscise, Arh. Cuza Vodă, vol. X, f. 272—272 v.)

A doua zi, la 26 august st.n., o nouă telegramă a lui Baligot de Beyne arată că e vorba de un regiment de infanterie, două divizioane de cavalerie, o baterie de artilerie și o companie de geniu¹.

În realitate, concentrarea de trupe se făcuse în vederea protejării trecerii armelor de pe un țărm pe celălalt. Măsurile trebuiau luate din timp, deoarece armata se deplasa cu o oarecare încetineală și data sosirii convoiului la frontiera noastră nu putea fi prevăzută decât cu oarecare aproximație. Armele veneau tocmai de la Tula, marea manufactură militară de la sud de Moscova; aveau de străbătut, așadar, până la granița României, o distanță considerabilă, peste 1200 km în linie dreaptă. Transportul dura mult, iar măsurile, la noi, trebuiau luate din vreme.

S-a crezut, pe temeiul unor rapoarte consulare din București, că aceste arme destinate Serbiei ar fi fost comandate în Belgia și că ar fi venit pe calea mării, prin Mediterana și Marea Neagră, până la Cetatea Albă, unde ar fi fost încărcate în căruțe și trimise apoi peste graniță, în România². T. W. Riker, însușindu-și știrile acestor rapoarte, socotește că dacă nu întreg transportul, apoi « cea mai mare parte » a lui fusese expediată pe mare, venind din apus³; conchide totuși că « nu este exclus ca parte din arme să fi fost cumpărate în Rusia », și anume la Kerson⁴.

Un transport însă din apus a unor arme cumpărate în Belgia nu se poate admite. O asemenea tranzacție, făcută pe piața vest-europeană, ar fi fost imediat aflată de agenții serviciului de informație englez și austriac. Transportul însuși, prin Mediterana, Egee și Marea Neagră, ar fi trebuit să treacă prin mări controlate de flota de război engleză și apoi prin strimtori (Dardanele și Bosfor), unde turcii îl puteau intercepta cu ușurință și sechestra. Riker recunoaște că pe o asemenea rută transportul « risca să fie oprit de crucișătoare spre a fi examinat »⁵; nu trage însă concluziile care se impun: el crede, dimpotrivă, că Mihail Obrenovici « hotărîse probabil cu guvernul din Petersburg ca armele să treacă prin Rusia »⁶. Pe unde prin Rusia, întrebăm noi? Cum puteau ajunge ele în Rusia decât pe calea mării, care rămînea permanent supusă controlului englez. Căci de un transport pe uscat, de-a curmezișul continentului european, până în Rusia, nu putea fi vorba. Toate aceste presupuneri ale lui Riker asupra originii armelor și asupra drumului, extraordinar de complicat, urmat de ele, sînt șubrede. Ele se datoresc știrilor lansate de cei interesați, știri care urmăresc să camufleze adevărata origine a armelor. Chestia cu Kersonul era o simplă presupunere a lui Gorceakov, formulată față de colegii săi din diplomatie, la Constantinopol, în momentul cînd nu s-a mai putut contesta existența convoiului. El presupunea anume că « unele din armele cumpărate de Mihail [Obrenovici] erau puști vechi din arsenalul de la Kerson, care fuseseră vindute unui negustor american »⁷; americanul ar fi fost « sîrb naturalizat »⁸. Toate

¹ *Ibidem*, vol. XXVI, f. 158.

² T. W. Riker, *op. cit.*, p. 485. O știre din izvor englez, transmisă de ambasadorul Rusiei la Londra, în depeșa lui din 14/26 decembrie 1862, vorbește de o « eșuare » (!) a unui vapor lângă Cetatea Albă: « Încărcătura a fost debarcată fără control vamal rus sau moldovean. Transportul s-a efectuat apoi pe uscat, fără obstacol » (Academia R.P.R. ms. 5 743, f. 301—302). Știrea este evident. fantezistă.

³ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 487.

⁴ *Ibidem*, p. 486.

⁵ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 485.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 486.

⁸ *Ibidem*.

acestea nu erau decît un camuflaj, o « perdea fumigenă ». În realitate, armele veneau de la Tula¹ și urmaseră drumul normal, pe uscat, pînă la granița românească².

Am arătat mai sus, pe temeiul depeșei telegrafice cifrate a lui Baligot de Beyne, că încă din August fuseseră concentrate trupe de-ale noastre în fața malului sîrbesc al Dunării. Amănunte asupra acestor trupe, a amplasamentului lor și asupra rolului pe care urmau să-l joace, aflăm din « instrucțiunile » date căpitanului Anghelescu. Soldații erau încartiruiți « prin satele cele mai apropiate de Gruia »; dorobanții urmau să fie parte la cartierul general, parte în satele dintre Gruia și Turnu-Severin, « astfel încît să formeze stații pentru grabnica transmitere a depeșelor ». Grănicerii aveau să dea și ei concurs pentru paza armelor și eventuala respingere a vreunui atacator. În acest scop, pichetele trebuiau să aibă și cîte unul sau mai mulți din dorobanți, și anume aleși « dintre cei mai inteligenți ». Se recomandă o deosebită grijă pentru « trupele călărețe, cavaleria și artileria. Căii urmează a fi adăpostiți sau prin grajdurile ce se vor găsi, sau prin adăposturi precum pătule, coșare și altele ». Furgoanele de rezervă ale artileriei « nu vor însoți niciodată bateria la locul de acție; ele vor rămîne totdeauna la o distanță, unde vor fi mai bine asigurate. Satul Pătule — continuă instrucțiunile — se pare a fi convenabil pentru aceasta ». Ambulanțele se vor așeza « în încăperile cele mai spațioase și în satul cel mai favorabil ». Rapoarte zilnice vor fi trimise ministrului de război, arătîndu-se « nu numai trebuințele de moment, dar și cele eventuale, pentru a se putea lua la timp dispozițiile necesare »³.

Ce număr de ostași au fost concentrați în regiunea Gruia, în fața malului sîrbesc? Cifrele variază, după izvoarele respective. Baligot de Beyne vorbea de un regiment de infanterie, de două divizioane de cavalerie, de una sau două baterii și de o companie de geniu⁴. Din instrucțiunile căpitanului Anghelescu rezultă că erau acolo tot felul de trupe: infanterie — dorobanți și grăniceri —, cavalerie și artilerie. Într-un raport ulterior, din 2 februarie 1865, consulul englez din București, Green, arată că Vodă Cuza concentrase 5 000 de ostași pe malul Dunării⁵. Este sigur că numărul ostașilor a trebuit să fie însemnat, deoarece se pusese și ipoteza unei lupte: instrucțiunile sus-menționate sînt categorice sub acest raport. Cifra exactă vom ști-o numai cînd se vor publica actele respective din arhiva Ministerului Forțelor Armate.

Comandantul trupelor concentrate la Gruia era colonelul Em. Culoglu, unul din « șefii de corpuri » ai armatei române în 1862⁶. Judecînd după felul cum a știut să execute ordinul primit și după cuvîntul rostit la Raduevatz,

¹ Frédéric Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine*, p. 130; R. V. Bossy, *L'Autriche...*, p. 99; idem, *Agenția Belgrad.*, p. 9; cf. Ranko Mladenovitch, *op. cit.*, p. 19.

² S-a afirmat (R. V. Bossy, *L'Autriche...* p. 99) că aceste arme venind de la Tula ar fi fost imbarcate la Cherson, apoi debarcate la Cetatea Albă, iar de aici cu căruțele ar fi pornit spre România. Dacă acest transport pe mare, pe scurtă distanță și pe lingă coasta rusească, s-ar adevări, el n-ar fi decît tot un mijloc de camuflaj, spre a face să se creadă că armele ar fi venit din apus, pe cale maritimă, iar nu din Rusia, de la Tula, de unde veneau în realitate.

³ Vezi anexa 3.

⁴ Vezi p. 48—49.

⁵ T. W. Riker, *op. cit.*, p. 489, nota 120.

⁶ O fotografie contemporană (copie în posesiunea mea) înfățișează « șefii de corpuri ai armatei române în anul 1862; de la stînga la dreapta sînt: Solomon, Culoglu, Sameșescu, Cucu, Manu, Lupașcu, Cretulescu, Florescu, Macedonski, Golescu, Rosnovanu, Cornescu, Păucescu, Gherghel, Lupu, Crăsnaru, Donici, Călinescu.

la masa oferită delegației de ofițeri români, a fost un ostaș priceput, avînd simțul datoriei și totodată simț politic.

Ministerul de Interne luase și el măsurile necesare, pe de o parte pentru însoțirea convoiului și facilitarea deplasării lui spre vest, pe de altă parte pentru a asigura corpului de oaste destinat să protejeze trecerea armelor de pe un mal pe celălalt toate facilitățile de cazare. O scrisoare din 20 ianuarie 1863, a lui Gradowicz, arată că un om de încredere al primului ministru și ministru de interne N. Crețulescu, anume Episcopescu, a fost însărcinat să conducă convoiul cu arme pînă la frontiera sîrbă și să grăbească trecerea lui dincolo, peste Dunăre¹. Iar în instrucțiunile date căpitanului Anghelescu citim: «Ministerul de Interne a dat ordin prefecturii locale a vă face toate înlesnirile necesare»².

Partea cea mai importantă însă a acestor instrucțiuni este aceea referitoare la rolul trupelor concentrate la Gruia, și anume la datoria lor de a apăra, cu orice preț, eventual prin luptă la baionetă și cu intervenția artileriei, trecerea armelor pe malul sîrbesc. După ce precizează, la început, că «misia trupelor concentrate la Gruia fiind aceea d-a proteja armele Prințului Domnitor al Serbiei pînă la redicarea lor după teritoriul nostru», se arată, în continuare, cum va trebui să se procedeze, în cazul cînd adversarii ar încerca să împiedice transferul. Dacă acești adversari sînt în mic număr și neînarmați vor fi arestați; dacă sînt «în mai mare număr și armați, se vor respinge prin puterea armelor». Lupta trebuie să fie «estremă și, iar «întrebuintarea baionetei va juca cel mai mare rol». «Pentru cazuri de o extremă rezistență — continuă instrucțiunile — las la apăsarea și în răspunderea comandantului superior atît apărarea armelor, cît și alegerea momentului cînd trupele ar urma a se retrage sau a ocupa o poziție mai avantajoasă; e destul a zice că nu s-ar putea admite nici o dată un asemenea caz decît după cea mai extremă și din urmă luptă»³.

Instrucțiunile sînt așadar categorice: armele trebuie apărate cu orice preț iar trecerea lor peste Dunăre asigurată neapărat. În lumina acestor instrucțiuni, înțelegem mai bine hotărîrea care se luase în Consiliul de Miniștri prezidat de Cuza — consiliu ce avusese loc imediat după audiența consulilor din 13 decembrie — de a se da chestiunii tranzitului armelor sîrbești un «caracter național». Această expresie revine atît în telegrama lui Green către Russel, din 19 decembrie, cît și în aceea a lui Eder către Rechberg⁴. Dar hotărîrea nu era numai a domnului și a Consiliului de Miniștri, țara întreagă a simțit la fel. O recunoaște o mărturie polonă, din 20 ianuarie 1863, altfel defavorabilă lui Cuza, care spune că «țara aplauda la acțiunea principelui de a face să treacă aceste arme prin Principate»⁵. Iar în raportul pe care căpitanul Anghelescu îl adresează la 24 decembrie st.v. 1862 ministrului de război, imediat după trecerea armelor pe malul sîrbesc, găsim următorul pasaj: «Entuziasmul în Serbia pentru cauza națională este foarte mare . . . , dar . . . am constatat cu fericire că și în țara noastră acest sentiment e destul de dezvoltat, căci după cum dl colonel Culoglu cred că v-a informat, s-au prezentat cîteva exemple

¹ Academia R.P.R., Documentele Sadyk-Pașa Czaikowsky, vol. V, nr. 4 903, f. 218.

² Vezi anexa 3.

³ Vezi anexa 3.

⁴ T. W. R i k e r, *op. cit.*, p. 489, nota 120.

⁵ Academia R.P.R. Documentele Sadyk-Pașa Czaikowsky, vol. V, nr. 4 903, f. 217. Cf. telegrama lui Baligot de Beyne din București, 19 decembrie 1862, către agentul nostru la Paris: «Opinia publică (din țară!) este foarte bună» (R. V. B o s s y, *Agenția Paris*, p. 236, nr. LXX).

de patriotism care fac onoare națiilor în care se produc»¹. Aceste exemple, relevate de căpitanul Anghelescu, se produsese tocmai în legătură cu acțiunea de protejare a armelor sîrbești².

Trecerea armelor peste Dunăre, pe malul sîrbesc. Trecerea armelor peste Dunăre s-a făcut printr-un punct situat la nord-vest de satul Gruia, sub protecția armatei române. Carele cu arme și muniții au sosit nestingherite la punctul de trecere; lăzile au fost încărcate în barcazi și trecute succesiv pe malul celălalt. S-au transportat astfel 1 800 de lăzi, cîntărind 280 000 de ocale (350 000 kg sau 35 de vagoane), conținînd 40 000 de puști cu baionetă, 10 000 de carabine și 30 000 de pistoale, carabine de cavalerie și săbii. Cifrele le luăm din scrisoarea polonului Gradowicz, datată București, 20 ianuarie 1863³. Ni se par a fi, prin caracterul lor detaliat și tehnic, corespunzătoare realității sau, în orice caz, apropiindu-se cel mai mult de ea. Izvoare sîrbești vorbesc de 63 000 de puști și 2 000—3 000 de săbii, în 1 759 de lăzi, cîntărind 269 000 de ocale⁴. Păreră consulului francez Tillos că ar fi vorba, judecînd după numărul carelor, de o cifră între 80 000 și 150 000 de puști⁵ o considerăm exagerată; cu atît mai mult aceea a lui C. A. Rosetti, care vorbește de 160 000, ba chiar 200 000 de puști⁶. Cuza recunoscuse, la un moment dat, 30 000 de puști, altă dată 40 000⁷ iar Mihail Obrenovici zicea că ar fi primit cînd 20 000, cînd 25 000, cînd 30 000⁸. Desigur, nici unul, nici celălalt nu aveau interes a da cifra reală a întregului armament, spre a nu impresiona pe Turci și pe susținătorii acestora.

Trecerea armelor peste Dunăre a început după 14 decembrie 1862, data «instrucțiunilor» căpitanului Anghelescu. La 20 decembrie, primele transporturi sosiseră deja la Craguevatz, arsenalul sîrbesc. O știm din scrisoarea ministrului de afaceri străine sîrb, Garașanin, trimisă, la această dată, agentului său din București. El adaugă că treaba merge iute și cu regularitate; pînă în 10 zile, adică pînă la 30 decembrie, toate armele vor fi pe malul sîrbesc⁹. Această previziune s-a adevărit; din raportul căpitanului Anghelescu adresat ministrului de război rezultă că întreaga operație luase sfîrșit înainte de 31 decembrie¹⁰,

¹ Vezi anexa 4.

² Vezi anexa 4. De altfel, încă din august, din raportul pe care maiorul N. Haralamb îl trimite ministrului de război se vede starea de spirit a populației oltene. Citim în acest raport: «Spiritul populațiunii din Valahia Mică este bine dispus pentru primirea oștirea. Toți bucurători a lua soldați în cuartiruri: în Craiova, locuitorii vor a primi chiar cai în grajdurile lor» (Academia R.P.R. Manuserise. Arh. Cuza Vodă, vol. X, f. 273).

³ Academia R.P.R. ms. nr. 4 903, f. 217 v.—218.

⁴ R. Perovici. *op. cit.*, p. 197 și 199.

⁵ T. W. Riker. *op. cit.*, p. 487, nota 106.

⁶ Vezi ziarul «Românul» cu data 5 decembrie 1862, articolul de fond: *Revista politică*; cf. numărul din 7 și 8 decembrie. *ibidem*.

⁷ T. W. Riker. *op. cit.*, p. 487, nota 104.

⁸ *Ibidem*, p. 487, nota 107. Riker, necunoscînd scrisoarea lui Gradowicz, crede, după rapoartele consulare, că s-au transportat minimum 20 000 și maximum 40 000 de arme (*op. cit.*, p. 487). El se întreabă dacă Obrenovici a primit toate armele ce-i fuseseră destinate și conchide că «în orice caz» a primit «cea mai mare parte a lor» (p. 487). În realitate, le-a primit pe toate, pe teritoriul nostru, nemairămînînd nimic. Vezi, în privința aceasta, și telegrama din 1/13 ianuarie 1863, a lui Baligot de Beyne către agentul nostru la Paris. Ion Alecsandri: «Armele aparținînd Serbiei, care au traversat teritoriul românesc, sunt transportate dincolo de Dunăre. Mîine nu va mai fi nici una din aceste puști pe solul Principatelor Unite» (R. V. Bossy, *Agenția Paris*, p. 238, nr. LXXV). De fapt, transferul pe malul sîrbesc se încheiase la data telegramei de mai sus: vezi raportul căpitanului Anghelescu, anexa 4.

⁹ M.A.E., f. 159.; Academia R.P.R., ms. 5 743, f. 295.

¹⁰ Vezi anexa 4.

data recepției și banchetului oferite de sîrbi delegației de ofițeri români ca mulțumită pentru concursul dat.

Turcii n-au tulburat operația trecerii armelor peste Dunăre; ar fi putut însă s-o facă. Oștire aveau doar destulă la Vidin; raportul inedit al maiorului N. Haralamb, raport trimis din Craiova, la 16 august 1862, ministrului nostru de război, evaluează această oștire la « 5 000 soldați, din care 1 000 neregulați și 16 tunuri de campanie (deosebit de artileria cetății). Trupele — continuă raportul — sînt în lagăr, afară din oraș, comandate de Ismail Pașa. Guvernatorul provinciei este Suleiman Pașa, ce au fost în Principate la 1848. În lagăr se fac exerciții cu focuri. Artileria trage la semn »¹. Aceste trupe turcești n-au atacat însă. Ele n-au trecut nici Dunărea spre a opri transportul cîtă vreme era pe teritoriul nostru, nici frontiera sîrbă spre a-l confisca o dată ajuns pe malul drept. Este adevărat că și sîrbii concentraseră forțe mari în regiunea Raduevatz, în fața Gruiei — 10 000 de oameni și două baterii, după datele lui Baligot de Beyne², 8 000 de oameni și trei baterii, după raportul colonelului adjutant Em. Culoglu, comandantul trupelor românești de acoperire a trecerii armelor³ — și ei ar fi primit imediat lupta cu turcii, în cazul cînd aceștia atacau.

S-a afirmat de către ambasadorul austriac la Poartă, Prokesch-Osten, că trupe românești ar fi trecut și în Serbia. « Principele Cuza n-a ezitat — spune el în raportul adresat la 7 ianuarie 1863 ministrului său de afaceri străine, la Ballplatz — să trimită trupe românești, în număr de 400 de oameni, pe țărnul sîrbesc, pentru a garanta trecerea armelor. Aceste trupe au făcut serviciul de patrulare pe solul sîrb, în timp cît transporturile erau în curs, și au trecut îndărăt apoi Dunărea, la Bîrza-Palanka »⁴. Informația ar putea face impresia că e exactă prin detaliile pe care le cuprinde, credem totuși că trupele noastre n-au trecut Dunărea — ar fi fost și un gest prea provocator la adresa turcilor — *fiindcă n-aveau nevoie s-o facă*. Sîrbii concentraseră doar forțe mari. Poate că știrea să fie numai un ecou exagerat sau diformat al prezenței delegației de ofițeri români la Raduevatz, invitați, după ce se isprăvisese totul, la o recepție oficială (vezi mai jos p. 66).

Tranzitul armelor sîrbești și opoziția din România. Și cu acest prilej, al tranzitului armelor sîrbești, ca, de altfel, în toate împrejurările politice, n-a lipsit minoritatea care, hotărîită să facă opoziție cu orice preț, a cîrît împotriva deciziei de a se asigura tranzitul și a speculat-o pentru scopurile ei interne. În fruntea opoziției care-și avea exponenții în Cameră și care căuta să profite de orice prilej spre a-și manifesta nemulțumirea se afla, în această împrejurare, Ion Ghica, fostul bei de Samos, pentru care legăturile strînse cu Turcia constituiau postulatul principal al politicii noastre externe. Aceeași mărturie polonă din 20 ianuarie 1863, care releva că țara aplaudase la acțiunea tranzitului și a apărării armelor sîrbești, adaugă: « Acum — adică după ce faptul

¹ Academia R.P.R. Arh. Cuza Vodă, vol. X, f. 273—273 v. — La 6/18 decembrie, prefectul de Dolj comunica din Calafat ministrului de interne: 3 000 de turci au ocupat țărnul Dunării și vor să se așeze în fața Gruiei (M.A.E., f. 110).

² Telegrama lui Baligot de Beyne din 19 decembrie 1862 către agentul nostru la Paris: «... Sîrbii au adunat zece mii de oameni și au construit două baterii la Raduevatz în fața Gruiei, punct pe unde trec armele» (R. V. Bossy, *Agenția Paris*, p. 236, nr. I.XX).

³ Academia R.P.R. Arh. Cuza Vodă, vol. I, f. 232—233.

⁴ R. V. Bossy, *L'Autriche...*, p. 104, nota 2.

principele Cuza. Apărînd cu curaj dreptul țării sale, a cîștigat, în același timp, Principatelor Unite un aliat sincer, care, într-adevăr, nu este nici mare, nici puternic, dar care e totuși cel mai natural și nu de disprețuit, deoarece e cel mai apropiat și sincer». Garașanin arată apoi că sîrbii iau asupra lor această alianță fiindcă, spune el, «*principele Cuza a mers pînă în a voi să se lupte cu dușmanii noștri, la nevoie. Actele pe care ni le-ați trimis o dovedesc*». Se vede treaba că agentul sîrb din București obținuse o copie după «instrucțiunile» date căpitanului Anghelescu, poate și după ordinul pe care îl primise, desigur, colonelul Culoglu, comandantul forțelor românești care protejau trecerea armelor peste Dunăre. «Deși principele Cuza — continuă Garașanin — nu făgăduise nimic altceva decît să lase să treacă armele noastre prin teritoriul său, a dovedit totuși, îndată ce primejdia ne amenința, că era gata să ne ajute în orice chip și să-și ție cuvîntul, chiar cu sacrificii care nu erau fără primejdie pentru el. Vom fi deci mîndri — încheie Garașanin această parte a scrisorii sale — să fim aliații unei națiuni al cărei cap știe în chip atît de nobil să-i apere drepturile împotriva unei agresiuni străine».

Insistînd asupra ideii alianței, Garașanin arată mai departe că sînt totuși opoziționiști în România care n-o agreează. Și citează, în privința aceasta, un articol din «Românul» lui C. A. Rosetti, articol pe care agentul său din București i-l trimisese. «Am citit — spune el în scrisoarea amintită — articolul din «Românul»¹ și am văzut nenorocitele principii pe care le dezvoltă. În loc să se bucure de o alianță cu Serbia, le e frică! Nu se gîndesc că prin poziția lor geografică, prin situația politică aproape la fel, în sfîrșit în toate privințele, sîrbii sînt aliații lor cei mai naturali! Se tem de Rusia? Atunci vor să se sprijine pe Austria și Turcia? Căci acestea sînt toate statele de care teritoriul lor e înconjurat. Sau poate se gîndesc să se bizuie numai pe ei înșiși? Cred ei că ar putea, chiar bine înarmați, să reziste la o lovitură venind din orice parte, fără să fie ajutați de un stat vecin? Sau vor să se bizuie pe ajutoarele și simpatiile mai îndepărtate de hotarele lor? . . . Cît sînt de tulburi și de confuze ideile lor! Vă repet deci — continuă Garașanin, adresîndu-se agentului său — trebuie să încercați, cît e cu putință, să luminați aceste idei tulburi, să le îndreptați sau, cel puțin, să le combateți pe toate căile și să le împiedicați să se răspîndească».

În contrast cu atitudinea opoziției din România, Garașanin arată, în partea finală a scrisorii, că «la noi (adică în Serbia) numele principelui Cuza e altfel respectat și stimat».

Scrisoarea se încheie prin cererea ca agentul din București să facă «propuneri în privința persoanelor care au contribuit mai mult la trecerea armelor», desigur în vederea acordării de decorații și trimiterii de daruri: «Principele nostru (Mihail Obrenovici) s-a și gîndit în privința aceasta, dar vrea să aibă și părerea dumneavoastră»².

Urmările tranzitului armelor sîrbești. Prima consecință a acțiunii noastre a fost strîngerea legăturilor cu sîrbii, transformarea lor într-o adevărată prie-

¹ Se referă după toate probabilitățile la articolul din ziarul «Românul» cu data 5 decembrie 1862; alte numere din «Românul», în care e vorba de tranzitul armelor sîrbești sînt acelea cu data de 7 și 8 decembrie, 9 decembrie și 13 decembrie.

² M.A.E., f. 159—160 v. O copie, certificată de Baligot de Beyne, la Academia R.P.R., ms. 5 743., f. 295—296 v. O traducere în limba sîrbă, dar nu a întregii scrisori, la R. Perovic, op. cit., p. 232—234.

tenie, puternică și durabilă. Adusesem, e adevărat, asumându-ne riscurile — și acestea puteau fi mari —, « un mare serviciu », expresia e a lui Garașanin, ministrul de afaceri străine sîrb¹, vecinilor noștri: le dădusem puțința să primească un armament modern, cu care să-și înzestreze întreaga armată. Sîrbii au apreciat cum se cuvenea acest serviciu și și-au manifestat sentimentul lor într-un chip categoric și în repetate rînduri. Prima manifestare în acest sens a fost primirea făcută delegației de ofițeri români aparținînd trupelor care protejaseră trecerea armelor pe malul drept al Dunării. Asupra acestei primiri ni s-a păstrat raportul — inedit — pe care căpitanul Anghelescu îl adresează la 5 ianuarie 1863 (24 decembrie st.v. 1862) ministrului de război. Aflăm din raport că, în urma invitațiilor repetate adresate de către senatorul și nacealnicul (administratorul) *Crainei*, colonelul Culoglu, comandantul grupului care a protejat armele sîrbești, a trecut la 19/31 decembrie peste Dunăre, la Raduevatz, însoțit de un stat major compus din ofițeri de toate armele. La debarcare — trecerea s-a făcut pe la Gruia, cu două luntre sîrbești — îi aștepta senatorul și toți demnitarii locali. « Primirea a fost din cele mai sincere — continuă raportul —, entuziasmul era pretutindeni și bucuria se vedea înscrisă în toți ochii. Cu plăcere am putut constata, domnule ministru, că sacrificiul ce țara noastră face în această ocazie a fost foarte bine simțit și apretuit de către aceia pentru care a fost făcut ». Conduși de oficialitățile sîrbești și de o mare mulțime, membrii delegației noastre s-au îndreptat spre sala consiliului comunal din Raduevatz, unde îi aștepta un banchet. Primul toast a fost ridicat de către colonelul Culoglu în sănătatea principelui Mihail Obrenovici și a soției sale, principesa Iulia, și pentru prosperitatea Serbiei. A răspuns senatorul și nacealnicul *Crainei*, închinînd în sănătatea lui Cuza Vodă și a doamnei Elena, urînd totodată — reproducem înseși cuvintele raportului « ca armata română de astăzi să meargă sub același (sic!) lauri pe urmele strămoșilor de la *Racova* și *Călugăreni* ». La sfîrșitul banchetului, într-o atmosferă de mare entuziasm, senatorul a cerut colonelului Culoglu o listă de toți ofițerii români prezenți, în vederea decorării lor. Colonelul, mulțumind, a arătat că e obligat să nu satisfacă cererea, deoarece s-ar putea crede că ar solicita în felul acesta « favoarea guvernului sîrb ». Ceea ce a făcut și ceea ce ar fi făcut poate — dacă se ajungea la luptă — pentru cauza sîrbă « nu e decît datoria unui militar care-și îndeplinește cu scumpătate consemnul său, unită sentimentului de a combate alături cu un stat vecin pentru una din cele mai sînte cauze: *independența națiilor* ». Conduși de aceeași numeroasă mulțime, ofițerii noștri se întoarseră la debarcader; aclamațiile sîrbilor, repetate, durară pînă cînd delegația română ajunsese pe malul stîng².

A urmat scrisoarea de călduroasă mulțumire a principelui Mihail Obrenovici către Cuza Vodă; acesta răspunse, la 11 februarie 1863, că e bucuros de a fi făcut să se manifeste « între sîrbi și români sentimente care trebuie să unească amîndouă popoarele noastre »³.

Un alt fel în care sîrbii și-au manifestat sentimentele lor de grațitudine a fost trimiterea de daruri. Armata română a primit din partea guvernului

¹ Vezi nota precedentă.

² Vezi anexa 4. — În raportul pe care-l adresează lui Cuza la 25 ianuarie st. v. 1863, din Craiova, colonelul Culoglu nu menționează banchetul dat de sîrbi și cuvîntarea sa cu acest prilej (Academia R.P.R., Arh. Cuza Vodă, vol. L., f. 232—233).

³ Scrisoarea, aflătoare în Arh. Cuza Vodă, vol. IV, f. 88—89, a fost publicată de G. h. I. Brătianu, *Op. cit.*, p. 150—151.

de la Belgrad un număr de 24 de tunuri¹. Mihail Obrenovici i-a trimis lui Cuza Vodă, printr-o delegație de ofițeri în frunte cu colonelul Milivoi Petrovici, o prea-frumoasă sabie; teaca, de aur, și bătută în smaragde, poartă alăturate, în briante, inițialele celor doi principii; pe lama de oțel este încrustată cu litere de aur dedicația, constituind cel mai frumos omagiu: « *Amico certo in re incerta* »² (Prietenului sigur în vremuri nesigure). Minerul, de aur masiv, al săbiei înfățișează pe sfântul Andrei, patronul Serbiei, și, la picioarele lui, un leu și un vultur, adică Serbia și România, luptându-se cu șarpele care simbolizează Imperiul otoman. Această sabie a fost purtată de Cuza cu prilejul deschiderii sesiunii Corpurilor Legiuitoare, la 15 noiembrie 1863³. Un somptuos serviciu de ceai, în argint, cu armele Obrenovicilor, a fost trimis, cu aceeași ocazie, perechii noastre princiare. Tot serviciu de ceai, în argint, au primit și primul ministru Nicolae Crețulescu și fostul ministru de externe din vara lui 1862, când s-a perfectat înțelegerea asupra tranzitului armelor, Alexandru Cantacuzino⁴. Generalului Florescu i s-a trimis o sabie de onoare, împodobită cu diamante; decretul domnesc din 16 decembrie 1863 îl autoriză s-o poarte⁵. Prefectului de Bolgrad, Panaitescu, și celui de Olt, Rizescu, li s-a dăruit câte un cronometru, iar coloneilor Culoglu și Zăgănescu, precum și căpitanului de grăniceri Poterași de la punctul de trecere Gruia, câte o pereche de pistoale „în amintirea serviciului adus cu prilejul trecerii armelor sîrbești prin România”⁶.

În atmosfera de strînsă prietenie ce a urmat acțiunii din noiembrie-decembrie 1862, a avut loc înființarea reciprocă de agenții diplomatice la București și la Belgrad. Existase, ce-i drept, și mai înainte, un reprezentant al Serbiei la noi, dar fără calitate oficială. Acum, la începutul anului 1863, vine un trimis oficial, în persoana lui Constantin Magazinovici, consilier la Curtea de casație sîrbă⁷. Scrisoarea prin care Mihail Obrenovici anunță pe Cuza de acreditarea lui Magazinovici este din 28 februarie 1863⁸. După aceea, la 12/24 martie 1863, înființăm noi o agenție diplomatică la Belgrad, numind ca titular pe T. Callimaki, fost pînă atunci prim-secretar al agenției române la Constantinopol⁹.

În sfîrșit, s-a decis că sîrbii pot poseda bunuri imobile în România. Ministerul de Justiție, în toamna lui 1864, dă ordin să se legalizeze actele de cumpărare de acest fel. Același regim se creează pentru români în Serbia¹⁰.

¹ Scrisoarea maiorului H. Arion, către maiorul Herkt, datată București 17/29 februarie 1863: «... Ca recompensă pentru serviciile aduse de armata noastră Serbiei, cu ocazia trecerii armelor, Serbia a făcut cadou 24 de guri de foc...», dar aceasta e un secret care trebuie încă (probabil) păstrat». Vezi General R. Rosetti, *Lettres militaires roumaines (1862-1863)*, în RHSEE VI (1929), nr. 4-6, p. 167.

² Ranko Mladenovitch, *op. cit.*, p. 20.

³ Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 140-141; N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I (1866-1888)*, ed. a 2-a, București, 1938, p. 4, nr. 5.

⁴ R. V. Bossy, *Agenția Belgrad*, p. 33.

⁵ « *La Voix de la Roumanie* » din 7 ianuarie 1864.

⁶ R. Perovici, *op. cit.*, p. 207; N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine*, p. 7, nr. 8.

⁷ Magazinovici mai fusese la București și mai înainte, aducînd un mesaj al lui Mihail Obrenovici, pentru 24 ianuarie 1862, și era cunoscut de către Cuza, care-l aprecia.

⁸ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 1-2.

⁹ *Ibidem*, p. 2.

¹⁰ Vezi « *La Voix de la Roumanie* », umărul din 10 noiembrie st.n. 1864.

Peste decenii, în 1891, într-un moment de criză economică și financiară, guvernul sîrb, nevoit să facă economii drastice, hotărîse să desființeze mai multe posturi de miniștri plenipotențiar, printre care și acela din București. Atunci s-au ridicat în Scupcină — Camera sîrbă — glasuri care au amintit de vechile legături din vremea lui Cuza Vodă, de serviciile aduse țării lor, în acea vreme, de către statul român. Guvernul sîrb, ținînd seama de acest fapt, a revenit asupra hotărîrii inițiale și postul din București a rămas¹. Amintirea tranzitului armelor sîrbești era așadar încă vie după aproape 30 de ani: ea dovedește o dată mai mult importanța acestei operații și răsunetul pe care l-a avut în țara vecină și prietenă.

A N E X E

I.

București, 13 decembrie 1862

Nota colectivă a agenților Austriei, Franței, Marii Britanii și Prusiei către generalul Ion Ghica, ministrul afacerilor străine, cerînd un răspuns « categoric și satisfăcător », în termen de 24 de ore, la nota lor din 10 decembrie.

« Les soussignés Agents et Consuls Généraux d'Autriche, de France et de la Grande Bretagne ont eu l'honneur d'adresser le 10 Décembre à Monsieur le Général Prince I. Ghika, Ministre des Affaires Etrangères des Principautés-Unies une Note collective à laquelle le soussigné Agent et Consul Général de Prusse s'est associé par sa note du 12 Décembre.

Dans cette Note ils demandoient, par ordre de leurs Gouvernements respectifs, que les armes et munitions, clandestinement introduites dans les Principautés-Unies, fussent immédiatement saisis, que cette contrebande de guerre fût placée en lieu sûr sous la garde du Gouvernement et sous la surveillance des soussignés.

Les soussignés, Agents et Consuls Généraux d'Autriche, de France, de la Grande Bretagne et de Prusse, à leur grande surprise, n'ayant pas reçu de réponse à une demande que l'urgence des circonstances aussi bien que les instructions pressantes de leurs Gouvernements leur avaient dictée, se voient dans la nécessité d'insister pour qu'une réponse catégorique et satisfaisante leur soit donnée dans le délai de 24 heures. En cas de refus, la responsabilité en incomberait à qui de droit.

Les soussignés prient Monsieur le Général Prince I. Ghika, Ministre de Affaires Étrangères des Principautés-Unies, de vouloir bien placer la présente communication sous les yeux de Son Altesse Sérénissime et d'agréer les assurances de leur haute considération.

Bucarest, ce 13 Décembre 1862

L'Agent et Consul
Général d'Autriche
Eder

L'Agent et Consul
Général de France
H. Tillos

L'Agent et Consul
Général de la Grande Bretagne
I. Green

L'Agent et Consul
Général de Prusse
Saint-Pierre

Monsieur le Général Prince I. Ghika, Ministre des Affaires Etrangères.»

(M.A.E., f. 80—81; o copie la Academia R.P.R. Arhiva Ion Alecsandri, ms. nr. 5743, f. 277—277 v.)

¹ Vezi « Indépendance Roumaine » din 8/20 martie 1891, p. 3, sub titlul *La légation serbe à Bucarest*, cu darea de seamă a ședinței Scupcinei; cf. ms. 864 al Academiei R.P.R., f. 348. În acea ședință a Scupcinei, deputatul Milan Giurici a spus: « România a întreținut totdeauna raporturi de prietenie cu Serbia. Este ceea ce a înțeles foarte bine regretatul principe Mihail cînd lucra de acord cu principele Cuza; știți că acest lucru în comun a avut drept rezultat înapoierea fortărețelor (de către Turci). Trebuie să stringem vechile legături de prietenie și să creăm altele noi... ».

București, 2/14 decembrie 1862.

Nota identică adresată agenților Austriei, Franței, Marii Britanii și Prusiei de către generalul Ion Ghica, ministrul afacerilor străine, ca răspuns la nota lor ultimativă din 13 decembrie : guvernul român a însărcinat pe agentul său la Constantinopol să comunice oficial reprezentanților celor șase puteri garante măsurile luate cu privire la armele în discuție ; după ce va afla rezultatul demersurilor agentului său, va răspunde, de va mai fi cazul, la nota din 13 decembrie.

« Note identique adressée aux Agents et Consuls Généraux d'Autriche, de France, de la Grande Bretagne et de Prusse, sous No. 4943, 4944, 4945, 4946, le 2 Décembre 1862.

Monsieur l'Agent,

J'ai reçu, à sept heures, la note collective signée de Vous et de M.M. les Agents et Consuls Généraux de France, de la Grande Bretagne et de Prusse, dans laquelle vous rappelez la note collective antérieure du 10 Décembre (28 Novembre) que Vous m'avez fait l'honneur de m'adresser, en vertu des instructions que Vous avez reçues, d'accord avec M.M. les Agents et Consuls Généraux de France et de la Grande Bretagne et à laquelle s'est associé Mr. l'Agent et Consul Général de Prusse par sa note particulière du 12 Décembre (30 Novembre).

Vous déclarez, Mr. l'Agent, ainsi que vos trois collègues, dans la note dont je m'empresse de vous accuser réception, que n'ayant pas reçu de réponse, à votre grande surprise, à une demande que les instructions pressantes de Vos Gouvernements vous avaient dictée, Vous Vous voyez dans la nécessité d'insister pour qu'une réponse catégorique et satisfaisante Vous soit donnée dans le délai de 24 heures et Vous ajoutez qu'en cas de refus, la responsabilité incomberait à qui de droit.

Conformément au désir exprimé par Vous, Mr. l'Agent, j'ai eu l'honneur de placer cette note sous les yeux de Son Altesse Sérénissime.

Je ne puis pas Vous dissimuler que le Prince-Régnant a constaté avec un profond étonnement et la forme donnée à cette note et l'allégation sur laquelle vous établissez la nécessité d'une démarche aussi grave. Sans s'arrêter en ce moment au caractère très regrettable de cette communication, Son Altesse Sérénissime m'a chargé de rappeler simplement, pour effacer toute confusion, les derniers incidents de l'affaire dont j'ai l'honneur de vous entretenir.

La première note collective porte la date du 10 décembre (28 novembre) et a été remise le soir au Ministère des Affaires Etrangères.

La note particulière par laquelle Mr. l'Agent et Consul Général de Prusse s'associe à la demande de ses collègues porte la date du 12 Décembre (30 Novembre).

Déjà j'avais eu l'honneur de soumettre ces 2 notes au Prince-Régnant et de prendre Ses instructions et j'allais Vous répondre, Mr. l'Agent, quand Vous Vous êtes présenté hier Samedi à 2 heures, chez Son Altesse Sérénissime, avec MM. les Agents et Consuls Généraux de France, de la Grande Bretagne et de Prusse pour obtenir d'Elle une réponse à Votre communication collective.

Il n'est pas inutile de Vous faire remarquer, Mr. l'Agent, que trois jours ne s'étaient pas encore écoulés depuis la remise de la note collective et qu'il y avait 24 heures à peine que la note particulière de Mr. l'Agent et Consul Général de Prusse m'était parvenue.

Le Prince-Régnant, quoique frappé du caractère de précipitation et d'insistance singulière dont fut empreinte cette démarche, voulut bien Vous déclarer que la réponse de son Gouvernement Vous serait transmise régulièrement par le Ministère des Affaires Etrangères. A trois heures Vous sortiez du Palais avec Vos collègues.

Cependant, Mr. l'Agent, c'est quatre heures plus tard seulement et sans attendre l'effet de Sa promesse que Vous aviez eu l'honneur de recevoir personnellement de Son Altesse Sérénissime, que Vous m'avez adressé la note comminatoire qui fait l'objet de la présente dépêche et qui s'appuie uniquement sur ce fait qu'il n'a pas été fait de réponse à la Note collective du 10 Décembre (28 Nov.).

A ce sujet, je suis autorisé à Vous dire, Mr. l'Agent, que si Votre surprise et celle de Vos collègues a été grande, l'étonnement de Son Altesse Sérénissime et de Son Gouvernement n'a pas été moins vif.

Sans m'appesantir sur des procédés regrettables et sans entrer dans la discussion du langage dont vous avez cru devoir user, Mr. l'Agent, j'ai reçu du Prince-Régnant l'ordre de Vous déclarer que le Gouvernement de Son Altesse Sérénissime a chargé Son agent à Constantinople de communiquer officiellement à chacun des représentants des six Puissance garantes les mesures prises au sujet des armes, mesures déjà portées à la connaissance de la S. Porte,

et qu'il attendra le résultat des démarches de Son agent avant de répondre, s'il y a lieu, à la note collective qui lui a été adressée hier par Vous et par MM. les Agents et Consuls Généraux de France, de la Grande Bretagne et de Prusse.

Je profite de cette occasion, Mr. l'Agent, pour Vous prier d'agréer l'assurance de ma haute considération».

Copie la M.A.E., f. 82—85; o altă copie la Academia R.P.R. Arh. Ion Alecsandri, ms nr. 5 743, f. 279—280).

3.

București, 2/14 decembrie 1862.

Instrucțiuni date de către ministrul de război căpitanului Gh. I. Anghelescu, șeful de Stat-Major al trupelor românești care au protejat trecerea armelor sîrbești pe malul drept al Dunării.

« Copie nr. 59. anul 1862, Dechemvrie 2 ».

Instrucții spre a servi Capitanului Anghelescu în misia ce i se încredințează.

1° Misia D-lui Anghelescu fiind aceea a unui șef de stat major, va avea a redija dispozițiile ce vor fi a se lua și care după aprobarea comandantului trupelor, se vor urma fără șovăire și cu cea mai mare esactitate de către toți.

2° Se va pune la dispoziția D-lui Căpitan Anghelescu ori ce va avea trebuință, precum ordonaș, escortă și i se va atașa dintre ofițerii ce va cere cu cunoștințele speciale pentru lucrările ce va avea a le încredința.

3° Misia trupelor concentrate la Gruia fiind aceea d-a proteja armele Prințului Domnitor al Serbiei, pînă la redicarea lor după teritoriul nostru, două cazuri se înfățișează: acela dacă transportul lor s-ar efectua în rînduri și îndată ce carele sosesc în port, și acela cînd armele s-ar concentra toate la un loc spre a aștepta timpul favorabil la al lor imbarcare.

Pentru întiul caz, în momentul imbarcării, un detașament proporțional cu trebuința va lua armele și va veghea a nu se apropia nici un strein pentru a împiedica această operație.

La caz de rezistență, unii ca aceea fiind nearmați și în mic număr, se vor aresta, raportînd subscrisului; iar fiind în mai mare număr și armați, se vor respinge prin puterea armelor.

La al doilea caz, se va lua cuvenitele dispoziții astfel ca armele să se așeze la locurile care va găsi mai de cuviință Comandantul superior atît pentru ocrotirea putincioasă acestora, cît și pentru a fi mai cu apropiere de localul unde ar fi mai multe trupe concentrate. Oricum, ele vor fi păzite ostășește, așezîndu-se cuvenitele sentinelle.

4° Dintre dorobanți, unii vor fi atașați la Cuartierul general, alții se vor locui prin sate, între Turnu Severin și Gruia, astfel încît să formeze stații pentru grabnica transmitere a depeșelor. Aceasta va urma să fie una din operațiile cele mai d-întîi.

5° Asemenea se vor așeza în posturi de observație, la o distanță potrivită în jurul depozitului eventual al armelor, precum și cite unul sau mai mulți soldați din cei mai inteligenți prin pichetele care s-ar găsi de trebuință pentru a da cuvenitul concurs și direcții grănicerilor.

Dorobanții vor avea și misia d-a merge de la un pichet la altul spre a transmite comandantului superior orice mișcare s-ar ivi și ar fi bine constatată.

6° Trupele vor fi cuartiruite prin satele cele mai apropiate de Gruia, lăsîndu-se în cea mai completă odihnă și îngrijindu-se cu cea mai mare sollicitudine de îndestularea lor; destul a nu se depărta și a se putea concentra la cel dintîi apel.

Se va avea o deosebită îngrijire de trupele călărețe, Artileria și Cavaleria; caii urmează a fi adăpostiți sau prin grajdurile ce se vor găsi sau prin adăposturi, precum: pătule, coșare și altele.

Ministerul de Interne a dat ordin Prefecturii locale a vă face toate înlesnirile necesare.

7° Atrag mai cu osebite luarea aminte a comandantului superior asupra întrebunțării Artileriei: furgoanele de rezervă nu vor însoți niciodată bateria în locul de acție, ele vor rămîne totdeauna la o distanță unde vor putea fi mai bine asigurate. Satul Pătulele se pare a fi convenabil pentru aceasta. În timpul de față, tunurile n-ar putea servi decît a lua poziția și se vor pune în mișcare numai acolo unde terenul o va permite pentru manevrarea lor. Pentru aceasta, se va cere și opinia șefului bateriei. La orice caz, singura detunare a tunurilor va fi semnalul concentrării trupelor.

8° Pentru cazuri de o extremă rezistență, las la apărerea și în răspunderea comandantului superior atît apărarea armelor cît și alegerea momentului cînd trupele ar urma a se retrage sau ocupa o poziție mai avantajoasă; e destul a zice că nu s-ar putea admite niciodată un asemenea caz, decît după cea mai extremă și din urmă luptă. Întrebunțarea baionetii va juca cel mai mare rol.

9^c În încăperile cele mai spațioase și în satul cel mai favorabil se vor așeza ambulanțele; comand. superior va avea grija cea mai mare pentru căutarea bolnavilor.

Se vor face zilnic raporturi subscrisului și se vor însemna nu numai trebuințele de moment dar și cele eventuale, pentru a putea lua la timp dispozițiile cuvenite».

Copie neiscălită.

(Academia R.P.R. Arh. Cuza Vodă, vol. X, f. 555—556).

4.

Pătule. 24 decembrie 1862/5 ianuarie 1863.

Raportul căpitanului Gh. I. Anghelescu către ministrul de război asupra recepției și banchetului oferite de sârbi delegației de ofițeri români, după trecerea armelor pe malul drept al Dunării.

« Domnule Ministru,

După mai multe invitații din partea senatorului și nacealnicului (administratorul) Crainei și conform spiritului ordinului Domniei Voastre, Dnu Colonel Culoglu a trecut la 19 ale curenteii la Raduiovatz însoțit de un stat major compus din ofițeri de toate armele. Timpul stat pe pământul Serbiei a fost foarte scurt; Dnu Colonel credea foarte cuviincios să satisfacă dorința senatorului și a combinat astfel încît să poată lipsi cit mai puțin de la postul său.

Două luntre serbe, trimise de administratorul Crainei, ne-au trecut Dunărea pe la Gruea și senatorul cu toți demnitarii de prin prejur ne adăstau la desbarcu. Primirea a fost din cele mai sincere, entuziasmul era pretutindeni și bucuria se vedea înscrisă în toți ochii. Cu plăcere am putut constata, d-le ministru, că sacrificiul ce țeara noastră face în această ocazie a fost foarte bine simțit și apretuit de către aceea pentru care a fost făcut.

Conduși de senator, directorul ministerului de interne și de administratorul locului și urmați de popul numeros, sosirăm în sala Consiliului Comunal; aci un banchet ne aștepta gata, spre a sărbători înțiile pasuri ale alianței rumino-serbe. Animația începu acum să fie și mai mare și entuziasmul să se traducă prin toasturi.

Colonelul purtă cel întiiu toast în sănătatea Princepelui Mihail, a Principesei Julia și în prosperitatea Serbiei. Senatorul răspunse închinînd în sănătatea Princepelui și a Principesei noastre, urîndu-ne tot-odată ca armata romînă de astăzi să meargă sub același lauri pe urmele strămoșilor noștri de la Racova și Călugăreni. Îndată după aceasta, senatorul purtă un toast în sănătatea Excelenței Voastre. Astfel, din ce în ce, dupe toasturile de rigoare, ciocnetele paharelor deveniră mai simțite și mai dese; fiecare avea o sănătate de închinat, fiecare găsea o urare de făcut pentru România și Serbia; entuziasmul ajunse la cel mai mare grad.

La finitul banchetului, senatorul ceru colonelului o listă de numele tuturilor ofițerilor aflați prezenți la această ocazie ca să comemoreze întiica legătură romîno-serbă. La această cerere, colonelul răspunse următoarele cuvinte:

« D-le Senator, mîndru de propunerea ce-mi faceți, mă văz silit, cu cea mai mare mîhnire, prin poziția mea, a nu vă putea satisface cererea d-voastră; căci printr'aceasta s-ar putea crede că am avea aerul de a solicita pentru cei de față favoarea guvernului serb. Eu, d-le senator, sint trimis aici din ordinul suveranului și al ministrului meu; ceea ce am făcut și ceea ce așa (li) făcut poate pentru cauza serbă nu e decit datoria unui militar care-și îndeplinește cu scumpătate consemnul său, unită sentimentului ce am de a combate alături cu un stat vecin pentru una din cele mai sînte cauze: *Independența Națiilor*».

Banchetul să termină cu cea mai mare înfrățire; conduși de aceleași persoane și urmați de popul numeros, ne imbarcarăm la Dunăre în mijlocul a numeroase aclamații care se repețară pînă la sosirea noastră pe malul stîng.

Entuziasmul în Serbia pentru cauza națională este foarte mare, d-le ministru, dar cu toate acestea am constatat cu fericire că și în țeara noastră acest sentiment e destul de dezvoltat. căci după cum d-nu colonel Culoglu cred că v-a informat, s-au prezentat cîteva exemple de patriotizm care face onoare națiilor în care se produc.

Binevoiți, vă rog, D-le Ministru, a primi încredințarea prea deosebitei mele considerații.

„Căpitan G. I. Anghelescu

Pătule,

24 decembrie 1862».

Autograf.

(Academia R.P.R., Arh. Cuza Vodă, vol. X, f. 301—302).

Constantinopol (Pera), 30 ianuarie/11 februarie 1863

Raportul lui T. Callimaki, agentul nostru ad-interim la Poartă, către Cuza Vodă despre tratativele diplomatice la Constantinopol în legătură cu tranzitul armelor sârbești prin România.

« Pera, $\frac{11 \text{ février}}{30 \text{ janvier}}$ 1863

Altesse Sérénissime,

J'ai l'honneur d'adresser à Votre Altesse Sérénissime, l'exposé exact des pourparlers que l'affaire des armes a provoqués entre les Puissances garantes et la Turquie.

La Sublime Porte avait demandé par l'entremise de ses envoyés accrédités auprès des Puissances garantes, la mise à exécution des Protocoles du mois d'avril et du mois de septembre de l'année 1859, qu'elle interprétait selon ses besoins. Ces deux Protocoles stipulent les cas d'intervention et la manière d'intervenir de la Sublime Porte dans les Principautés; ils ont été arrêtés à la suite de la double nomination de Votre Altesse Sérénissime.

La Sublime Porte faisait valoir ces Protocoles pour demander l'envoi dans les Principautés d'un commissaire ottoman accompagné des délégués des six Puissances garantes, mais sans préciser aucune infraction à la charge des Principautés.

Monsieur Drouin de Lhuys répondit qu'il ne saurait appuyer la demande de la Sublime Porte, vu que l'interprétation des Protocoles mentionnés ne dépendait pas de lui, mai des représentants des six Puissances garantes à Constantinople; que l'Ambassadeur de France accrédité auprès de la Sublime Porte recevait l'ordre d'examiner de concert avec ses collègues la demande de la Porte, qui de son côté devait préciser l'infraction dont elle avait à se plaindre.

Les cabinets de Londres et de Vienne donnaient à ses (sic!) envoyés à Constantinople l'ordre d'appuyer sans examen la demande de la Porte.

Aux démarches que ceux-ci s'empressèrent de faire, l'ambassadeur de France opposa que la Porte n'avait pas encore précisé d'infraction à la charge des Principautés, ce qui lui faisait supposer qu'elle songeait peut-être à retirer sa demande; et que, ses prévisions venant à être trompées, il pensait que l'on devait commencer par examiner si le fait imputé au Gouvernement des Principautés-Unies tombait sous l'application des Protocoles.

On essaya alors de rattacher à l'affaire pendante la question des Couvents que le vote de l'Assemblée mettait en évidence. On espérait par ce moyen acquérir l'adhésion de la Russie à l'envoi d'un commissaire dans les Principautés. Dans ce but, la Sublime Porte adressa aux six Puissance garantes une protestation contre la sanction que Votre Altesse Sérénissime, disait-elle, devait donner à ce vote. Aali Pacha communiquait en même temps la lettre qu'il disait avoir adressé à Votre Altesse Sérénissime, lettre que j'avais refusé d'accepter.

L'Ambassadeur de France se rendit parfaitement compte de cette manière d'agir et fit savoir péremptoirement qu'il refuserait de prendre part à toute conférence, dans laquelle on essayerait de rattacher toute autre question à l'affaire des armes.

Le chargé d'affaires de Russie s'aperçut aussi du piège qu'on lui tendait et s'empressa de concert avec l'Ambassadeur de France, de faire adresser par l'entremise de leurs consuls à Bucarest des représentations à Votre Altesse Sérénissime afin de pouvoir dire à l'occasion qu'ils avaient pris au sujet des couvents les mesures qu'ils avaient crues nécessaires.

L'Ambassadeur d'Angleterre et surtout l'Internonce d'Autriche essayèrent aussi de mettre en évidence la nécessité de l'envoi d'un commissaire ottoman dans les Principautés, en faisant envisager l'humiliation que le Gouvernement des Principautés faisait subir aux Grandes Puissances par l'insouciance qu'il mettait à observer les capitulations. L'Internonce ajoutait que les sujets autrichiens, en nombre de deux cent soixante mille, étaient exposés à des continuel dénis de justice et que l'occasion paraissait favorable pour mettre un terme à des pareils abus.

Toutes ces raisons n'ont pu déterminer la France, la Russie, l'Italie et la Prusse à agréer la demande de la Turquie.

A la conférence qui eut lieu pour ainsi dire inopinément chez Mr. l'Ambassadeur d'Angleterre à la suite d'un diner et à laquelle les chargés d'affaires de Prusse et de Russie assistaient sans instructions, l'Ambassadeur de France proposa de demander à Votre Altesse Sérénissime ainsi qu'au Prince de Serbie, l'envoi de commissaires chargés de donner à la Sublime Porte les explications qu'elle croirait devoir demander; il ajouta que l'envoi d'un commissaire ottoman dans les Principautés lui paraissait offrir des dangers à cause de la surexcitation des esprits et réserver, par conséquent, des complications difficiles à aplanir.

J'avais, en effet, cru devoir prévenir M. l'Ambassadeur de France et M. le Chargé d'Affaires de Russie que l'arrivée d'un Commissaire turc dans les Principautés provoquerait sans nul

doute des troubles et donnerait lieu à un scandale que le Gouvernement serait impuissant à réprimer.

Je me suis déjà empressé de transmettre par dépêche télégraphique au Cabinet Princier le résultat de cette conférence. Les agents diplomatiques accrédités auprès de Votre Altesse Sérénissime ont du de leur côté faire connaître le désir des Puissances.

Je dois ajouter que Mr. l'Ambassadeur d'Angleterre s'est montré en dernier lieu très conciliant.

La lettre que Aali Pacha m'avait fait remettre pour Votre Altesse Sérénissime¹ renfermait des expressions tellement blessantes que j'ai cru devoir aller le trouver pour demander l'explication de certains passages dont j'exigeai, d'ailleurs fort poliment, la suppression.

Aali Pacha répondit qu'il ne pouvait consentir à aucune modification de la lettre, vu qu'il l'avait déjà communiquée aux Puissances garantes et que les expressions dont je me plaignais étaient suffisamment expliquées par les procédés de Votre Altesse Sérénissime. Comme il m'était impossible de me contenter de pareilles raisons, je répondis à Aali Pacha qu'à mon grand regret je me voyais obligé de lui refuser mon entremise. Il ajouta alors que mon refus constituait une grave offense pour la Sublime Porte; il me fut facile de répondre que c'était habituellement celui qui commettait une offense qui avait à en répondre et non pas celui contre lequel elle était dirigée.

Plus tard, la crainte de ne pas voir le Gouvernement de Votre Altesse Sérénissime partager au sujet de cet incident ma manière de voir, m'engagea, bien qu'ici personne ne m'eut donné tort, à mettre à profit l'aimable entremise de l'Ambassadeur d'Angleterre qui se chargeait de rendre mes relations avec Aali Pacha plus amicales. Ci joint (Annexe 1) la lettre que j'ai écrite à cet effet à Aali Pacha². J'ai l'honneur d'adresser en même temps à Votre Altesse Sérénissime la communication (Annexe 2) que j'ai faite, d'accord avec l'Ambassadeur de France, aux Puissances Garantes et à la Sublime Porte au sujet de l'arrivée de Monsieur Négri.

J'ai l'honneur d'être, avec le plus profond respect, de Votre Altesse Sérénissime le très humble et très obéissant serviteur.

T. Callimaki

Autograf.

(Academia R.P.R. Arh. Cuza Vodă, vol. XVI, f. 289—292 v.)

ПЕРЕВОЗКА ОРУЖИЯ ДЛЯ СЕРБОВ ЧЕРЕЗ РУМЫНИЮ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ КУЗА ВОДЭ (1862)

(Резюме)

Характерной чертой внешней политики Румынии во времена Александру Иоана Кузы (1859—1866) были тесные связи с сербами. Они определялись, в первую очередь, общностью интересов: одинаковым положением этих двух государств по отношению к сюзеренной власти Турции, их законным желанием добиться независимости, необходимостью постоянного укрепления военных сил и увеличения военного потенциала для достижения этой цели. Особенно явственно проявляются дружественные связи с соседней страной в период перевозки оружия для сербов через Румынию в ноябре—декабре 1862 г. Это обстоятельство вызвало определенные волнения в международных кругах, коллективное враждебное выступление представителей многих стран в Бухаресте, закончившееся победой румынской и сербской дипломатии и возвеличившее престиж правителей этих стран и особенно Александра Иоана Кузы.

Количество оружия, поступавшего из России и предназначавшегося Сербии, было значительным. Сербские источники сообщают о 63 000 винтовок и 2—3000 сабель, уложенных в 1759 ящиков и весящих 269 000 ок или 342 168 кг. По свидетельству чиновника французского консульства в Бухаресте, было 40 000 винтовок со штыками, 10 000 карабинов и 30 000 пистолетов, кавалерийских карабинов и сабель; в 1800 г. ящики весили 280 000 ок или 350 000 кг. Перевозка такого большого количества оружия осуществлялась через румынскую территорию. Отправной пункт находился недалеко от Болтрада, на левом берегу Прута. Конвой из 455 повозок, растянувшийся на значительное расстояние, достиг

¹ Scrisoarea privește bunurile mănăstirilor închinatе.

² Nu reproduc această scrisoare, deoarece ea nu privește tranzitul armelor sîrbești.

Груи, на берегу Дуная. По прямой линии был пройден путь около 620 км. Естественно, этот конвой привлек внимание агентов бухарестских консульств, которые, боясь, что вооружение сербской армии может привести к конфликту с турками, немедленно обратились к господарю Куза, требуя секвестровать оружие. Куза и румынское правительство вначале им ответили, что якобы не в курсе дела, а потом заверили в том, что будет произведено расследование, которое, само собой разумеется, затянулось; в одно время даже было дано распоряжение секвестровать небольшое количество оружия, но тут же эта мера была пресечена. Консулы Англии, Австрии, Франции и Пруссии, видя, что их демарши не дают результатов, 13 декабря 1862 г. направляют ноту, требуя точного ответа в течение 24 часов. На эту ноту дает ответ министр иностранных дел Румынии, но по истечении лишь 40 часов. В своем ответе министр иностранных дел показал, что вопрос обсуждается в данный момент в Константинополе послами шести государств, которым через румынского агента в Константинополе направлены все данные и только после того, как ими будет принято решение, будет дан ответ на их ноту, если в этом будет необходимость.

В действительности же было так, что перевозка оружия была согласована заблаговременно между Кузой и румынским правительством, с одной стороны, и Россией и князем Обреновичем и сербским правительством — с другой. Были приняты все меры по охране конвоя. На Дунае был размещен объединенный отряд румын, состоящий из пехоты, кавалерии и артиллерии с точным приказом, что в случае, если будет предпринята турками попытка остановить конвой, этого не следует допускать любой ценой, применяя оружие, вступив в штыковой бой. (В приложении к работе воспроизводится как приказ румынского военного министра, так и рапорт начальника штаба объединенного отряда, которые показывают, как проходила операция по перевозке оружия для сербов через Дунай). Турки разместили в Видине 5 000 солдат и 16 пушек и нападение с их стороны не было исключено. В конце концов, боясь осложнений, они решили лишь атаковать конвой или воспрепятствовать перевозке оружия через реку. К тому же и сербы стянули значительные силы на своем берегу.

После реализации этого укрепились румыно-сербские отношения, превратившись в настоящую дружбу, крепкую и долговечную. Сразу же после переезда оружия для сербов 28 февраля 1863 г. было учреждено дипломатическое представительство Сербии в Бухаресте и румынское в Белграде 24 марта того же года.

LE TRANSIT DES ARMES SERBES PAR LA ROUMANIE SOUS LE PRINCE COUZA (1862)

(Résumé)

Les étroits rapports avec les Serbes caractérisent la politique externe roumaine à l'époque d'Alexandre Ioan Couza (1859—1866), rapports déterminés en premier lieu par la coïncidence des intérêts: la situation semblable des deux Etats par rapport à la Turquie suzeraine, leur désir légitime d'acquiescer leur indépendance; leur nécessité de consolider constamment leurs forces armées afin de pouvoir atteindre ce but et d'augmenter leurs potentiel militaire. La circonstance qui permet de constater les étroits rapports avec le pays voisin fut le transit, en novembre-décembre 1862 à travers la Roumanie des armes destinées aux Serbes. La chose suscita dans les cercles internationaux une émotion considérable et détermina l'intervention collective et hostile des représentants à Bucarest de plusieurs grandes puissances: elle constitua finalement une victoire diplomatique de la Roumanie et de la Serbie. Elle augmenta le prestige des dirigeants des deux pays et plus particulièrement celui d'Alexandre Ioan Couza.

La quantité d'armes provenant de Russie et destinée à la Serbie était importante: les sources serbes parlent de 63.000 fusils et de 2 à 3.000 sabres, emballés dans 1759 caisses et pesant 269.000 ocques soient 342.168 kilogrammes; le témoignage d'un fonctionnaire du consulat français de Bucarest indique 40.000 fusils avec leurs baïonnettes respectives, 10.000 carabines et 30.000 pistolets, carabines de cavalerie et sabres renfermés dans 1800 caisses pesant 280.000 ocques ou 350.000 kilogrammes. Le passage de cette importante quantité d'armement eut lieu par le territoire roumain, à partir du voisinage de Bolgrad, sur la gauche du Prut, et jusqu'à Gruia, sur la rive du Danube — environ 620 Km en ligne droite — sous la forme d'un convoi de 455 charrettes échelonnées sur une longueur considérable. Il est évident que ce convoi éveilla immédiatement l'attention des agents consulaires de Bucarest qui, craignant qu'un tel armement de l'armée serbe ne provoquât un conflit avec les Turcs, intervinrent immédiatement auprès du prince Couza et demandèrent la séquestration des armes. Couza et le gouvernement

roumain simulèrent d'abord l'ignorance, puis ils assurèrent que l'on ferait des recherches qui, bien entendu, durèrent ; à un moment donné ils décidèrent même la séquestration d'une petite quantité d'armes, mais pour rapporter immédiatement cette mesure. Mais les consuls d'Angleterre, d'Autriche, de France et de Prusse constatant que, en dépit de leurs démarches, ils n'obtenaient aucun résultat, envoyèrent le 19 décembre 1862 une note demandant une réponse précise dans les 24 heures. A cette note le ministre roumain des affaires étrangères répondit, mais seulement 40 heures plus tard, en montrant qu'à cet instant la question était débattue par les ambassadeurs à Constantinople des six puissances garantes, auxquelles l'agent roumain de là-bas avait transmis tous les éléments et que ce n'est qu'après que ceux-ci auraient pris une décision, que l'on pourra répondre, le cas échéant, à leur note.

En réalité, le transit avait été convenu en temps utile entre Couza et le gouvernement roumain d'une part, la Russie, le prince Obrénovitch et le gouvernement serbe d'une autre. Toutes les mesures nécessaires avaient été prises pour protéger le convoi et on avait concentré sur le Danube tout un détachement mixte roumain, composé d'infanterie, de cavalerie et d'artillerie, avec ordre formel de repousser par les armes, la baïonnette y compris, une éventuelle attaque ottomane. Dans les annexes de l'étude sont reproduits aussi bien l'ordre dans ce sens du ministre de la guerre roumain que le rapport du chef d'état major du détachement mixte, montrant comment se déroula l'opération du transfert des armes serbes au-delà du Danube. Les Turcs avaient concentré à Vidin 3000 soldats et 16 canons et une attaque de leur part n'était nullement exclue ; finalement, craignant des complications, ils s'abstinrent d'attaquer le convoi ou d'empêcher le passage des armes au-delà du fleuve, surtout que les Serbes avaient, eux aussi, concentré des forces suffisantes sur leur rive.

Cette action resserra les relations roumano-serbes et les transforma en une amitié véritable, forte et durable ; immédiatement après le transit des armes destinées aux Serbes on créa des représentations diplomatiques, celle de la Serbie à Bucarest le 28 février, celle de la Roumanie à Belgrade le 24 Mars de la même année.

EMIGRĂRI LA NORD ȘI LA SUD DE DUNĂRE ÎN PERIOADA 1828—1834

CONSTANTIN N. VELICHI

Cauzele care au provocat emigrarea la nord de Dunăre a bulgarilor ce se aflau sub jugul otoman sînt bine cunoscute¹. Datorită lor, la mijlocul secolului al XIX-lea găsim numeroase așezări bulgare, orășenești și țărănești, atît în Țara Românească și Moldova, cît și în sudul Rusiei.

Se știe de asemenea că aceste treceri la nord de Dunăre, care încep de prin secolul al XIV-lea, au atins punctul culminant în timpul războaielor ruso-turce și, mai ales, cu prilejul celor din 1806—1812 și 1828—1829. Dar asupra numărului bulgarilor veniți temporar sau stabiliți în Țara Românească la diferite date s-au încetățenit păreri și se citează cifre eronate. În lipsa altora, ele au trecut și în unele lucrări apărute recent. Astfel, în studiul consacrat vieții și operei lui Sofronie de Vrața, cunoscutul cercetător bulgar V. Sl. Kiselkov, fără a se ocupa în mod special de această problemă, afirmă că numărul bulgarilor de la noi, în 1803 «nu era mai mic de 100 000 de inși»², cifră care nu corespunde realității, fiindcă la acest număr nu s-au ridicat bulgarii din Țara Românească nici în urma celor două mari emigrații din 1806—1812 și 1828—1830.

Pe de altă parte, mai totdeauna au fost socotiți drept bulgari toți băjenarii care au trecut la nord de Dunăre, fără să se țină seamă că printre ei erau mulți români trecuți mai dinainte pe malul drept al fluviului. De altfel, emigrările de la nord la sud sînt și mai puțin cunoscute. Așa cum pe malul românesc al Dunării sau în apropierea lui se găsesc unele sate în care s-au așezat băjenari bulgari, tot așa pe cel bulgăresc, și în parte pe cel sîrbesc, se află sate în care au trecut, ca urmare a fugii de pe moșii (formă a luptei de clasă des întîlnită în orînduirea feudală), băjenari români, mai ales din satele de la Dunărea olteană. Mai mult, constatăm în anumite momente chiar o pendulare a populației de pe malurile Dunării: pe de o parte, românii fugiți din țară se reîntorc în patrie în timpul celor două războaie amintite, pentru ca unii dintre ei să treacă apoi,

¹ *История на България*, ed. a 2-a, vol. I, Sofia, 1961, p. 274—275, 280, 313, 322, 324, 326, 335.

² V. Sl. Kiselkov, *Софронии Врачански*, Sofia, 1963, p. 72.

a doua oară, peste fluviu; pe de alta, bulgarii fugiți de pe malul drept sau chiar din interiorul Bulgariei, în 1812 sau 1830, se reîntorc după un an sau mai mult în locurile lor de baștină¹.

Interesele de clasă ale marilor proprietari de pământ i-au făcut să încurajeze astfel de emigrări: fugarii sînt ademeniți prin privilegiu — în special prin scutiri de dări pe o anumită perioadă — să treacă la nord de Dunăre sau sînt rechemati, pe baza altora, în locurile pe care le părăsiseră². Pînă la urmă, o mare parte a băjenarilor rămîn însă în noua lor patrie, unde mai curînd sau mai tîrziu împărtășesc soarta băștinașilor. Identificîndu-se cu interesele clasei din care fac parte, ei acționează vădit, mai ales în momentele de vîrf ale luptei de clasă, împreună cu aceștia din urmă.

Desigur, din cauze economice, sociale și politice cunoscute, cele mai numeroase sînt refugierile la nord de Dunăre ale bulgarilor ce se aflau sub directa stăpînire otomană. Ei se așază în satele și orașele din Țara Românească. În special emigrația orășenească păstrează legătura cu cei din patrie, contribuind pe diferite căi la lupta de eliberare națională. În această privință, rolul emigrației bulgare din România este foarte important și a fost subliniat nu o dată³. Dar aspectele multiple pe care le oferă această emigrație — nu numai cercetărilor istorice, ci și celor filologice⁴ — sînt departe de a fi cunoscute în profunzime.

Înscriindu-se pe linia unor cercetări sistematice cu privire la formarea și rolul emigrației bulgare din România — cercetări menite a așeza pe o bază documentară nouă problema rolului României în renașterea

¹ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 1 017—1 019. Acest fenomen este atestat documentar de mai multe ori. Astfel, în anul 1833, cercetîndu-se situația unor băjenari români din județul Romanuți care cereau să se întoarcă în Bulgaria, ocîrmuirea județului raporta următoarele: «Și dă față cu dinșii au arătat lăcătoria pămînteni că au cerut însuși ei (băjenarii) la comisia de catagrafie (1831) să-i scrie între pămînteni, sub cuvînt că pã vremea trecutã, lãcîind și la malul drept al Dunãrii, și la cel stîng și mai mult la cel stîng, acum au tras într-adîns ca sã se așaze aici. Iar cãtre aceasta, temîndu-se și ca sã nu-i cearã oblãduirea turceascã înapoi, vrea sã și piarzã numele de bãjenari veniți de acolo». (*Ibidem*, f. 1 144—1 145). Și mai clar se exprimã despre asemenea bãjenari un alt document din 1833, care aratã de ce comisia de catagrafie din 1831 a înregistrat pe bãjenarii români din satele Ianca, Potelu și Hotaru în rîndul pãmîntenilor: «Ei singuri au arãtat cã nu sînt lãcătoria care în vremea rãzboiului din leatul 1828 ar fi trecut întii de la malul drept al Dunãrii în Prințipat, ci au mai șãzut și altã datã aici, adicã au petrecut vremea dupã obiceiul iubitorilor dã strãmutare, cînd dincoace cînd dincolo». Aceeași stare de lucruri nu se constată documentar numai aici, ci și în pãrțile malului dunãrean din județul Ialomița, atît la finele secolului al XVIII-lea (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XI, București, 1900, p. 570), cît și în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

² Interesele de clasã sînt mai puternice decît apartenența naționalã sau credința religioasã: ele determinã patriarhia sã acționeze împreună cu sultanul și cu dregătoria lui. Pe de altã parte, chiar în sinul bãjenarilor bulgari încep sã se ridice arendași sau moșieri care își exploateazã conaționali.

³ Lucrarea fundamentalã în această problemã este P. Constantinescu-Iași, *Rolul României în epoca de regenerare a Bulgariei*, Iași, 1928; O culegere de *Studii istorice româno-bulgare*, București, 1956, reunește unele din cele mai importante studii ale acestui cercetãtor, deschizãtor de drumuri în studierea relațiilor istorice și culturale româno-bulgare.

⁴ Filologii și mai ales dialectologii se intereseazã de particularitãțile graiurilor bulgare din diferite așezãri de la nord de Dunãre. În aceeași mãsura intereseazã pe filologii romaniști graiurile romãnești de la sud de Dunãre. Pentru acești cercetãtori, cunoașterea faptului cã bulgarii ce locuiesc și azi în unele sate romãnești sau cã românii din unele sate bulgãrești provin dintr-o anumitã regiune, dintr-un anumit sat sau oraș și cã s-au așezat în noua lor patrie în împrejurãri și la date ce pot fi precizate documentar de cãtre istorici, are o importanță destul de mare.

Bulgari¹ —, articolul de față, capitol dintr-o sinteză în pregătire, îmbrățișează pentru prima oară² toate mișcările populației ce trece la nord sau la sud de Dunăre în timpul războiului ruso-turc din 1828—1829 și în anii imediat următori. El stabilește, pe bază documentară sigură, atât numărul bulgarilor care s-au așezat în Țara Românească din vremuri mai vechi și pînă spre 1840, precum și satele și orașele în care aceștia locuiau³.

Emigrările din anii 1828 și 1829. Emigrările la nord de Dunăre legate de războiul ruso-turc din 1828—1829 au început înaintea operațiilor militare. Construcțiile, transporturile, rechizițiile, întărirea cetăților reprezentau sarcini grele pentru populația creștină, care-și căuta scăparea la nord de Dunăre. Ca de obicei, în ajunul declarării războiului, bande prădalnice turcești jefuiau satele de pe țărmul drept al Dunării și populația se refugia în țară la noi. Deseori jafurile se extindeau și pe malul stîng, de unde fugarii erau readuși. De asemenea, în retragerea lor de pe teritoriul raialelor, turcii luau cu ei o parte a populației satelor. Astfel, din raiaua Turnului au fost trecute pe malul drept al Dunării 566 de familii românești din satele Flămînda (248 de familii), Măgurelele (229 de familii), Odaia (61 de familii) și Uda (28 de familii), care aparțineau

¹ În articolul *Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812*, publicat în Rsl, VIII, 1963, p. 27—58, am prezentat prima din cele două mari emigrații favorite de războaiele ruso-turce. Articolul *Emigrarea bulgarilor din Sliven în Țara Românească în anul 1830*, în Rsl X, 1964, p. 289—314, prezintă un episod important dintr-a doua. Vezi în legătură cu aceeași problemă, și articolele: *Румыно-русская помощь оказанная болгарам эмигрировавшим в румынские княжества вследствие войны 1828—1829 гг.*, în Rsl, II, 1958; *Așezămintele coloniștilor bulgari din 1830*, în Rsl, III, 1958.

Activitatea politică a emigrației bulgare și raporturile ei cu oficialitatea românească face obiectul lucrării *Mișcările revoluționare de la Brăila*, București, 1958, și articolelor: *Știri și documente inedite asupra mișcării revoluționare de la Brăila*, în Rsl, V, 1962, p. 85—120; *Activitatea politică a emigrației bulgare din Țara Românească în primele decenii ale sec. al XIX-lea*, în «Analele Universității București», seria Științe sociale, Istorie, 1963, p. 27—51; *Relațiile româno-turce. înființarea comitetului central secret bulgar și legăturile acestuia cu guvernul român*, în «Studii», 1963, nr. 4, p. 842—867; *Atitudinea lui Mihail Kogălniceanu, a unor autorități românești din porturile dunărene și a maselor populare în timpul trecerii cetei lui Hristo Botev*, în Rsl, IV, 1960, p. 251—265.

Activitatea culturală face obiectul articolelor și lucrărilor: *Культурни връзки между българи и румъни в началото на българското възрождение*, Sofia, 1945; *Influențe românești și contribuția emigrației bulgare din Țara Românească la începuturile școlii moderne din Bulgaria*, în «Revista de pedagogie», 1963, nr. 3, p. 56—76, și *Ролята на българската емиграция в Румъния за културното възрождение на българите през периода 1830—1840*, în volumul *Славянска филология*, V, Sofia, 1963.

² Emigrările din anii războiului ruso-turc de la 1828—1829 și din cei imediat următori nu s-au bucurat pînă acum de cercetări speciale. Ele sînt cunoscute fragmentar și incomplet din unele lucrări ce au atins indirect această problemă. Materialul documentar pe baza căruia trebuie cercetate se află mai ales în depozitele Arhivelor statului din București și din alte orașe ale țării noastre. O mică parte a acestor documente a fost publicată (vezi mai ales S. T. Romanovski, *Българите в Влашко и Молдова. Документи*, Sofia, 1930), cea mai mare fiind încă inedită. O altă serie de importante documente se află în arhivele din U.R.S.S., nefiind încă publicate. De multe ori însă ele repetă datele furnizate de documentele noastre interne. De mare importanță sînt apoi documentele turcești. aproape total inedite. Cercetarea de față se întemeiază mai ales pe documentele de la Arhivele statului din București, cele mai multe inedite, ca și pe unele documente turcești.

³ Dat fiind că emigrarea bulgarilor la nord de Dunăre a început din vremuri mult mai vechi și că în mod firesc, în decursul secolelor, o mare parte a lor s-a asimilat cu populația băștinașă, se dau date cifrice asupra așezărilor bulgare din Țara Românească, așa cum apar ele în cartografia generală a țării făcută în 1838. Toate aceste date, stabilite pe bază documentară indiscutabilă, înălătură o serie de cifre exagerate care au circulat și mai circulă încă în diferite lucrări și pe baza cărora s-ar putea ajunge la concluzii greșite.

fostului județ Olt. La fel s-a întâmplat în Oltenia, unde «au hrăpit» 105 familii din satul Gîrla (fostul județ Romanați), 83 din Ciupercești și 71 din Calafat (ambele din fostul județ Mehedinți) ¹. Toți acești țărani, care în anii imediat următori au trecut la nord de Dunăre sub numele de băjenari, erau aproape fără excepție, români. Alteori, turcii «hrăpeau» și populația unor sate în care se găseau și așezări bulgare mai vechi, cum este cazul satului Fundulea (Ilfov). O parte dintre bulgarii de aici au fost luați de turci și trecuți peste Dunăre cu un «cavaș» dă la Dristor, care a venit aici în două rînduri ². În aprilie 1828, turcii au atacat în două rînduri satul Fundu din plasa Ciocănești (Ilfov) ³. Din aceeași lună datează și primele refugieri mai masive atestate documentar în timpul acestui război. Băjenarii s-au așezat în satul Fundulea ⁴. Alți bulgari trecuseră în țară chiar înainte de sosirea armatelor rusești, deci înainte de aprilie 1828. Astfel, bulgari din regiunea Rusciukului s-au așezat la Slobozia, lângă Giurgiu. O parte din ei au trecut apoi la Călnău (Ilfov) ⁵. În iunie 1828, armatele rusești trec Dunărea și din vara și toamna acestui an emigrările la nord de fluviu, încurajate sau chiar forțate de generalii ruși, sporesc. Așa se întâmplă cu cele 30 de familii din satul Garvan (regiunea Siliștra), care la 18 septembrie 1828, din ordinul generalului Wahten, au trecut Dunărea și s-au așezat în satele Fundulea de Jos și Fundulea de Sus ⁶. Tot acum se stabilesc la Frumușani ⁷ (Ilfov) 15 familii bulgărești silite să plece de către oștile rusești. Din ordinul acelorași au trecut peste Dunăre, tot în 1828, 45 de familii bulgare care s-au așezat la Ceacu (Ialomița) ⁸. De asemenea, 30 de familii românești care locuiau înainte lângă Nicopol au fost trecute în satele Gîrbovu, Corabia și Islaz ⁹. După o listă semnată de același general Wahten, aflăm că 80 de familii din satul Vaidemir s-au așezat la Mănăstirea, 87 de familii din Popina și Nescsanța au trecut la Carașan, 45 de familii din Doimușlar s-au stabilit la Ciocănești, 60 de familii din Vetren au venit la Fundu și 20 de familii din Almali au intrat în satul Codreni ¹⁰. În general, în vara anului 1828 trecerile sînt mai numeroase în județele Ilfov și Ialomița, emigranții venind din satele de lângă Siliștra și Turtucaia. Astfel, 60 de familii din satul Garvan se stabilesc la Fundu și Fundeni ¹¹. Unele dintre acestea, ca acelea din Garvan și din alte sate de lângă Siliștra, mai fuseseră la noi în țară. Silite de turci să treacă înapoi peste Dunăre, găseau acum prilejul să revină ¹². Altele, din părțile Babadagului sau Razgradului, ajungeau la București ¹³. Așezări se constată și în alte sate din Ilfov și Ialomița: Luica ¹⁴ (20 de familii din satul Ciurcesan de lângă Turtucaia),

¹ Arh. st. Buc., *Administrative vechi, Vistieria*, dos. 5 661/1831, f. 2; *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 323—4.

² Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831 f. 544. Pentru alte «hrăpiri», vezi același dos. f. 280 (17 familii revenite în 1828 cu bilete date de generalul rus Richter).

³ Romanski, *op. cit.*, p. 35.

⁴ *Ibidem*, p. 29; Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 4 756/1831, f. 30—32; *Ibidem, Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 526.

⁵ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 178/1831, f. 424 și 593.

⁶ *Ibidem*, dos. 3 201/1831, f. 377 și 379.

⁷ *Ibidem, Adm. vechi, Vistieria*, dos. 5 740/1834, f. 1401.

⁸ *Ibidem, Vistieria*, dos. 3 178/1831, f. 632; dos. 4 756/1831, f. 109.

⁹ *Ibidem*, dos. 3 201/1831, f. 23.

¹⁰ Romanski, *op. cit.*, p. 27, 28 și 31.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 30 și 31.

¹³ *Ibidem*, p. 34.

¹⁴ *Ibidem*, p. 26—27.

Izvoru¹, Brănești², Valea Seacă, Văcărești³ și Pirlita. Bulgarii așezați în ultimele trei sate fuseseră asigurați de generalul Roth, care asediase Silistra, că în Țara Românească vor fi scutiți de orice dări⁴. Trecerea lor s-a făcut probabil o dată cu a turtucăienilor, care se așezaseră în august 1828 la (Chirnoși Ilfov). Ultimii, în număr de 200 de inși, sînt însă în imensa lor majoritate români. Din lista numelor notăm spre exemplificare; Iorga sin Mavrodin, Tudor Mărginoiu, Tănase sin Preda cococarul, Costea Botoroiu, Costea al Anghelinei, Radu Cucu, Sava Lupu, Sandu Puiu, Stoica Colindeț, Ion Stuparu, Ion Roșu, Radu Razachin, Tănase Carabulea, Mihai Bolboacă, Neagu Șopîrlă etc. Numele bulgărești apar foarte rar: Peno Boiangiu, Stanciu Mihailoglu, Dobre sin Decu, altele fiind îndoielnice⁵.

Dintr-o catagrafie fiscală aflăm că, în afară de satele din Ilfov citate pînă acum, băjenari bulgari — între ei însă și unii români — se așezaseră și în satele Ulmeni sîrbi, Spanțov, Piteasca, Călnău, Valea Dragului și altele⁶. Și aici denumirile: Ion Mocanu, Marin Rogozea, Pascu Florea nu lasă nici o îndoială. Băjenarii se așază însă și în alte județe. Astfel, în 1828, cînd în Oltenia pe malul Dunării se dădeau lupte, au fugit de la Cozlodui (regiunea Rahova) numeroși băjenari bulgari care ierneză la Gighera (Dolj), stabilindu-se apoi la Brebeni (jud. Olt), lingă alei consăteni de-ai lor stabiliți acolo din vremuri mai vechi, bulgari și români⁷. Tot acum și tot în acest județ găsim așezări din aceeași regiune a Rahovei în satele Măgurele⁸, Caravaneți⁹ și Spătărci¹⁰. Veniți în 1828 trebuie socotiți și unii din acei băjenari ce afirmă că au intrat în țară în 1827, dar « în timpul războiului ». Așa sînt 44 de familii din satul Mitropolia (Nanov)¹¹ și cele 25 de familii din Găurici¹², ambele din județul Teleorman. Și alți băjenari susțin că au venit în 1827 ca să se lege de categoria celor veniți în timpul războiului pentru a obține privilegiu. Așa au făcut de exemplu cele 60 de familii din satul Ipotești (Olt), care, de fapt, s-au dovedit a fi stabilite în țară încă din 1803.¹³

În sfîrșit, la finele anului 1828 a avut loc « reînturnarea în țară a unui mare număr de băjenari, care au trecut peste Dunăre în anul 1821 » și care, după dispozițiile generalului Jeltuhin, președintele Divanurilor, urmau « a se trece în rîndul pămîntenilor ca birnici în folosul haznelii ». Ordinul său, dat la 31 mai 1829, arăta că aceștia au împlinit « asidosia » pe opt luni, ceea ce dovedește

¹ *Ibidem*, p. 32—33.

² Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 504—506. (În 1828, « cînd au trecut armia de cea parte a Dunării, au venit aci 29 familii ».)

³ *Ibidem*, f. 2 și 4.

⁴ R o m a n s k i, *op. cit.*, p. 80.

⁵ Vezi lista completă la R o m a n s k i, *op. cit.*, p. 160.

⁶ Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 4 756/1831, f. 109—125. Aceștia își terminaseră « asidosia » (scutirea) de opt luni și plăteau dare din mai 1829, ceea ce înseamnă că veniseră cel mai tirziu în toamna anului 1828. Cei din Ulmeni trecuseră la 1 mai 1828. Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 1108.

⁷ *Ibidem*, f. 620—621, 801 și 1 192.

⁸ *Ibidem*, f. 637.

⁹ *Ibidem*, f. 35.

¹⁰ *Ibidem*, f. 36.

¹¹ *Ibidem*, f. 972.

¹² *Ibidem*, f. 1 064 și 1 156.

¹³ *Ibidem*, f. 1 128 și 1 192.

că trecerea lor la nord de Dunăre s-a făcut cel mai târziu în octombrie 1828. Nu se arată însă nici naționalitatea băjenarilor și nici la cât se ridica acest « mare număr »¹.

Aceste ordine ale generalului Jeltuhin au fost repetate la 4 iunie 1829, de astă dată referindu-se la alți băjenari bulgari de la a căror așezare trecuseră 8 luni (veniți deci cam în aceeași vreme: în toamna anului 1828).² În urma acestor dispoziții, Vistieria însărcina pe serdarul Teodorachi Răculescu ca împreună cu vel aga Grigore Filipescu (ispravnicul străinilor din Muntenia), cu samesul aceluiași ispravnicat sau cu « un cinovnic de bună nădejde. . . să ieșiți în județe să faceți mai întâi catagrafie cu de-amăruntul de toți acei streini ciți s-au întors de peste Dunăre, cum și de toți acei băjenari de prin satele malului stîng al Dunării carii s-au mutat prin alte sate din Principat, cu arătare anume de toate averile lor ». Toți acești băjenari urmau a fi « așezați cu dajdia între streini, după starea și puterea fieșcăruia », trebuind să plătească dări începînd din luna mai 1829³.

Pentru județul Vlașca cercetarea a fost făcută de serdarul Teodorache, găsindu-se aici 400 de familii care urmau să plătească dări din mai 1829, ceea ce înseamnă că și aceștia veniseră în toamna anului 1828. Nu am putut găsi această catagrafie pentru a vedea satele în care s-au așezat băjenarii, dar din raportul serdarului reiese că situația nu era stabilă. « . . . Unii stau cu țealele lor prin cară și sub coverți », alții trecuseră în județele Ilfov și Teleorman. Astfel, 20 de familii, deși plătiseră dările, au plecat în satul Pietrișu (Teleorman)⁴. Alte 35 de familii se stabiliseră la Flămînda și Măgurele, lângă Turnu⁵. Dintr-un alt document rezultă că bulgarii din județul Vlașca se așezaseră în slobozile Gogoșarii vechi, Gogoșarii Cătălinei, Stănești și Chiriac (Căriac), acestea fiind unele din « cele mai temeinice slobozii »⁶. Aceste peregrinări ale băjenarilor se datorau și unor abuzuri ale zapciilor, precum și lucrărilor și transporturilor pe care trebuiau să le facă pentru necesitățile armatelor. Alții, în sfîrșit, socotiseră că vor fi scutiți de dări nu numai pe opt luni, ci pe un termen mult mai îndelungat. Turtucăienii care se așezaseră la Chirnoși nu voiau să le plătească, susținînd că ei « la turci au plătit haraci și iarăși acolo vor da dajdie după ce se va face pace, iar aici nu dau nici o para ». După cât se vede din documente, aceștia erau oameni cu stare. Impunerea lor la dări s-a făcut numai cu forța armată⁷.

Băjenarii, ca și românii din satele județului Ialomița, nu mai puteau suporta cererile și transporturile ce trebuiau să le facă pentru armată și așezările se risipeau. După cercetările ispravnicatului Ialomița, acești fugari se aflau « unii. . . la Ploiești, alții la București, iar alții la Cernavodă și în alte dimprejur sate ale Bulgariei ». În acest scop, serdarul Nicolae Giurescul fusese trimis în satele de peste Dunăre pentru a-i aduce înapoi. Din același document rezultă că după căderea Silistrei « mulți dintr-înșii cugetă să treacă peste Dunăre,

¹ Roman ski, *op. cit.*, p. 82.

² *Ibidem*, p. 43.

³ *Ibidem*, p. 44.

⁴ *Ibidem*, p. 46.

⁵ Vistieria cerea ca aceste familii să fie aduse înapoi la « cea dintîi lăcuință a lor ». *Ibidem*, p. 47.

⁶ *Ibidem*, p. 49—51.

⁷ *Ibidem*, p. 53—59.

iar unii au mers la Silistra că să-și cumpere lăcașuri turcești »¹. În sfârșit, alți bulgari se stabiliseră în județele Slam Rîmnic, Buzău și Brăila. Pentru toți isprăvnicatul orînduise «șase boiernasi, oameni vrednici... , împreună cu gonaci cunoscători... , ca să-i caute cu dinadinsul, să-i găsească și să-i aducă la urmă-le cu toate ale lor... »². Cei mai mulți dintre băjenari fugeau însă în alte județe după șase-șapte luni de la prima lor așezare în țară, pentru a nu fi înscriși în catastifele Vistieriei, sperînd că în noile lor așezări vor beneficia pentru a doua oară de asidosia de opt luni. Așa se întîmplă cu cei circa 200 de băjenari din orașul Buzău care își strică locuințele sau le lasă pustii fugind în alte părți³. Alți băjenari din sloboziile județului Ilfov se ascundeau printre bulgarii catolici de la Cioplea⁴ sau în județul Ialomița în satul Ceacu de lingă Călărăși⁵. De asemenea, locuitori din județul Brăila — vreo 500 de familii, între care și băjenari — fugiseră din sate, așezîndu-se în acelea din județele Buzău și Rîmnicu-Sărat, alții trecînd chiar în Moldova⁶.

În martie 1831, la plîngerea unor băjenari bulgari că plătesc dări pe nedrept, Vistieria face o cercetare, care se încheie cu date statistice pentru județele Ilfov, Ialomița, Olt și Teleorman. Din aceasta reiese că în 1828 și 1829 veniseră în aceste județe 673 de familii, iar în primăvara anului 1830 alte 106 familii, adică în total 779 de familii. Majoritatea erau bulgari, dar o dată cu ei trecuseră la nord de Dunăre și destui români (înglobați în acest număr)⁷.

Refugierile la nord de Dunăre continuă în 1829, pe toată linia fluviului, mai ales în județele Ilfov (Dragomirești, Măgurele⁸, Caraasan⁹, ca și în toate celelalte sate din acest județ citate pînă acum¹⁰) Ialomița (la Urzicieni și în plasa Borcii¹¹), dar și în alte județe ca Rîmnicu-Sărat¹², Brăila¹³, Teleorman¹⁴ etc.

¹ În august 1829, cneazul Dimitrie Volkonski, comandantul cetății Silistra, se adresa mitropolitului Ungrovlahiei cerînd preoți vrednici pentru slujbă în limba română și rusă, după cererea locuitorilor de acolo. Acad. R.P.R., doc. DCCCXXII/112. Vezi și Romanovski, *op. cit.*, p. 60.

² Romanovski, *op. cit.*, p. 61—62.

³ *Ibidem*, p. 64.

⁴ *Ibidem*, p. 51—52.

⁵ *Ibidem*, p. 48.

⁶ *Ibidem*, p. 61—67.

⁷ Vezi catagrafiile din dosarul citat (4 756/1831, f. 109—125). Aici se arată luna și anul de cînd au început să plătească dări. Scăzîndu-se cele opt luni de scutire, ajungem la anul și luna venirii lor în țară.

⁸ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 178/1831, f. 302. Așezările bulgare de la Măgurele erau vechi. În 1829, proprietarul moșiei afirma că aici «să află hălăduind familii dă sirbi, dă aproape 50 dă ani». La Dragomirești se așezaseră în 1829 bulgari din Razgrad. Opt familii ale acestora s-au reintors peste Dunăre în 1831. (*Ibidem*, f. 278).

⁹ Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 4 651/1829 f. 3.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 4 756/1831, f. 109—125.

¹¹ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 53.

¹² În satul Voitîn. Vezi Romanovski, *op. cit.*, p. 338; Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3178/1831, f. 414—415; *Ibidem*, dos. 3201/1831 f. 342.

¹³ Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 5 740/1834, f. 75—76. Vin și cîteva familii «de moldoveni» (*Ibidem*, f. 651—652).

¹⁴ În satul Licurici, unde, în toamna anului 1829, se așază 11 familii. (*Ibidem*, *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 19).

Tot din primăvara anului 1829 datează și primele treceri mai mari peste Dunăre, în Oltenia. Băjenarii erau aici mai toți români ¹. În iulie 1829, 150 de familii « bulgare » din orașul Oreahovo (Rahova) și împrejurimi se adresează generalului rus Geismar, comandantului armatelor rusești din Oltenia, cerându-i voie să treacă la nord de Dunăre și să se așeze lângă satul Comoșteni din județul Dolj. Băjenarii rămăseseră fără adăpost și erau supuși asupririlor turcești. Divanul aprobă această strămutare dînd dispoziții, la 9 august 1829, lui Scarlat Roset, ispravnicul străinilor din Oltenia, ca să-i așeze lângă acest sat « pă locul ce iei au ales, însă dacă acel loc nu va fi prins mai dinainte dă alți coloniști, sau dacă acest loc nu este al vreunui stăpîn particular sau dacă locuitorii satului Comoșteni nu vor fi prea strîmtorați ». În acest caz trebuie să li se dea voie « să-și aleagă alt loc slobod ».

Băjenarii urmau să fie scutiți pe timp de opt luni de « orice fel de dare i dă podvezi și angarale ». Roset trebuia să cerceteze dacă nu au trecut « aici în țară și alte familii bulgare », trimițînd în acest caz o listă a lor ². Din lista acestor băjenari se vede însă că aproape toți erau români. Trecuți mai înainte la sud de Dunăre, aceștia reveneau acum în țară. Numele lor nu lasă loc la nicio îndoială: Tudor Călărășanu, Radu Croitorescu, Stan Pitaru, Nicolae Ploaie, Ghiță Dobrescu, Marin Mărgoi, Anghel Croitoru, Florea Bumbăcaru, Călin Ploscă, Stan Tulitu, Marin Spătaru, Dumitru Văcaru, Barbu Mustăței, Radu Jujea, Florea Țăndărică etc. Numirile cu rezonanță bulgară apar foarte rar: Doșko Abagiul, Pene Boiangiul ș.a. ³. Aceasta a dat posibilitate unor localnici să se amestece printre ei pentru a beneficia de aceeași scutire de dări. Nicolăiță Brăiloiu, ispravnicul județului Dolj, descoperise chiar opt inși ce au fost după aceea trecuți din nou în rîndurile birnicilor pămînteni ⁴.

În toamna anului 1829, cînd oștile rusești au trecut la Rahova, mulți bulgari și români au plecat la nord de Dunăre în satele Ostroveni, Rușeni și Grîndeni « de ceea parte de Jiu » ⁵. Alături de români și bulgari treceau în țară și țigani, unii fugiți mai înainte și care se reîntorc acum (ca în 1810), alții originari din Rahova ⁶.

În septembrie 1829, treceau la nord de Dunăre 141 de familii românești, care s-au așezat în satele Nedeia, Gighera, Podul Zăvalului și Comoșteni. De astă dată însuși documentul rusesc îi numește « 141 семейства молдован » ⁷.

La începutul lunii decembrie 1829 expira scutirea de dări a primilor băjenari așezați în Oltenia și, după cum anunță Constantin Sterian, sameșul isprav-

¹ Ibidem, *Adm. vechi*, dos. 4 841/1830, f. 45.

² Corespondență în legătură cu așezarea acestora, vezi la Roman ski, *op. cit.*, p. 87 și urm. Vezi și Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 215/1829, f. 44—46. De fapt, treceri la nord de Dunăre, în Oltenia, se constată documentar încă din aprilie 1829 (Roman ski, *op. cit.*, p. 77). La cele 150 de familii se referă probabil și porunca vizirului către caimacamul Nicopolei. Vezi documentul turcesc în *Документи за българската история*, vol. III, Sofia, 1940, p. 161-162.

³ Vezi lista în Roman ski, *op. cit.*, p. 71—72.

⁴ Ibidem, p. 74—75.

⁵ Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 4 791/1830, f. 18; Roman ski, *op. cit.*, p. 169.

⁶ Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 28/1829, f. 2—15; dos. 38/1829, f. 4—5.

⁷ Roman ski, *op. cit.*, p. 76.

nicatului străinilor, unii dintre ei « cugetă a se întoarce iarăși la urmă-le peste Dunăre »¹. Asemenea treceri nu sînt semnalate documentar în acest timp, ba, mai mult, refugierile continuă și în anul următor, 1830. Astfel, la 18 ianuarie, Kiselef comunica Divanului că băjenarii treceau încă în Oltenia. După cum scria generalul Prigara lui Kiselef, în special românii din dreapta Dunării, plecați mai dinainte din țară, se reîntorceau acum. După hotărîrea Divanului, ei urmau să se așeze unde voiau, prin bună înțelegere cu stăpînii de moșii și beneficiind de « asidosia » de opt luni². Trecerile la nord de Dunăre au continuat în tot cursul anului 1830³. O statistică făcută în aprilie 1830⁴ arată că numai în lunile iulie și august 1829 se așezaseră în Oltenia, în județele Dolj și Romanți, 528 de familii, deci circa 2 600 de inși, care trecuseră Dunărea pe la Rahova. Aproape toți erau români și se răspîndiseră acum în 37 de sate. Cei mai mulți se aflau la Pămîntul Umflat (97 de familii), Gighera (66) Podu Zăvalului (49), Comoșteni și Biserica Arsă (24) etc.

În august 1830 se dovedea că 20 de familii de băjenari ce se așezaseră în județul Mehedinți erau și ei tot pămînteni fugiți mai demult peste Dunăre⁵. Prin carantina de la Calafat au trecut, în toamna anului 1830, 163 de familii de băjenari români⁶. Acum s-au întors în țară și cei « hrăpiți » de turci în 1828 din satele Ciupereni și Calafat, acordîndu-li-se și lor o scutire de dări pe opt luni, cu începere de la 9 noiembrie 1830⁷.

Și mai important este faptul că statistica menționată mai sus ne arată, în afară de orașul Rahova, și satele de la sud de Dunăre din care veniseră acești români, fugari mai vechi⁸. Desigur, în aceleași sate mai rămăsese populație românească, dat fiind că documentele ulterioare o atestă. Astfel, într-o statistică alcătuită în iulie 1860 de bulgarul N. Gherov, viceconsulul Rusiei la Plovdiv, se arată că în acel an, la Rahova, alături de cele 400 de case (în care locuiau o familie sau mai multe) turcești, erau 230 de case românești și numai 20 bulgărești. În biserica orașului, construită în 1835, se slujea și în românește. Satele Sirbenița, ca și Kozlodui, Glojani, Hîrlețu, Țibru, Cenghene-Sarai, Lescoveț, Vadîn, Beșlii și Krușovene (avînd respectiv 150, 180, 80, 80, 310, 12, 40, 80, 120 și 120 de case) erau locuite acum exclusiv de români, după cum în satul Ostrov erau 50 de case românești și 50 de case bulgărești⁹.

¹ *Ibidem*, p. 78.

² Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 4 789/1830, f. 1.

³ *Ibidem*, dos. 4 841/1830, f. 4—7, 15—16, 22 și urm.

⁴ Acest număr de familii fusese raportat Vistieriei de către isprăvnicatul străinilor din Oltenia. *Ibidem*, dos. 4 673/1830, f. 3.

⁵ *Ibidem*, dos. 4 837/1830, f. 1—3; dos. 3 756/1830, f. 1.

⁶ *Ibidem*, dos. 4 852/1830, f. 1—2.

⁷ S-au întors cam același număr de familii. Vezi date foarte amănunțite și catagrafia la Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 5 661/1833, f. 17 și urm.

⁸ A. Ubicini, *La principauté de Bulgarie*, în « *Revue de Géographie* », Paris, 1879, an. III, vol. V. p. 89. « Les villages roumains échelonnés le long de la rive droite du Danube, dont ils ne s'écartent pas à plus de 15 km, ont tous été peuplés par des émigrés moldo-valaques venus à différentes époques de la rive gauche du fleuve dans les intervalles de 1720 à 1840 ».

⁹ *Документи за българската история*, vol. I, Sofia, 1931, p. 155—156.

Satele din Dolj și Romanati în care s-au așezat acești băjenari români, precum și cele de peste Dunăre din care au venit, se pot vedea ușor din următorul tabel:

Băjenari români trecuți la nord de Dunăre în iulie-august 1829

În județul Dolj		În județul Romanati			
Locul nașterii	Locul așezării	Locul nașterii	Locul așezării		
—	Slobozia Lipovu	4	Rahova, Sirbenița	Ascunsa	7
—	Slobozia Negoiu	4	Leskovet, Ostrov	Bostanele	6
—	Slobozia Băilești	1	și Kalnalik		
—	Slobozia Plosca	6	Leskovet, Ostrov și Ra-	Ciungu	25
Tibru —	Urzicuța de sus	2	hova		
Tibru	Slobozia Cirna	8	Ostrov	Dăbuleni	25
Tibru și Cozlodui	Slobozia Săpata	3	Ostrov și Vadinu	Ianca	7
Tibru, Rahova și Coz-	Măceșu Sirbesc	7	Vadinu	Potelu	24
lodui			Vadinu	Hotaru	23
Hirlețu și Cozlodui	Gighera	66	Vadinu	Grojdăbodu	7
Rahova și Cozlodui	Podu Zăvalului	49	Beșlii	Gura Padinei	3
Rahova, Cenghene-Sarai	Păm. umflat	97	Beșlii	Orlea	10
Sarai și Hirlețu	Comoșteni	29	Mahala	Celei	2
Rahova	Gingiova	31	Beșlii	Gura Orliței	2
Hirlețu	Biserica arsă	24	Măgura, Ghighii	Siliștioara	10
Hirlețu, Rahova	Călărași	18	Ghigii	Gircovu	3
Necopoia, Rahova	Piscul Sadovii	9	Măgura	Cilieni	4
Rahova	Damianu	5	Slavovița	Frâsinetu	18
Rahova	Sadova	8	Slavovița	Grădinele	2
			Mahala	Vădrastra	6
	Total lude	344		Total lude	184

Statistica de față¹ este foarte importantă, mai ales pentru cunoașterea unor sate românești sau cu populație românească din apropierea malului stîng al Dunării. Se citează aici 15 sate din jurul orașului Rahova (Oreahovo).

În afară de acestea, în satul Foșani trec 250 de familii bulgare din părțile Vidinului, pentru a căror întoarcere turcii făceau intervenție la Kiselef în iunie 1830.

În sfîrșit, mulți români, bulgari și alții treceau Dunărea pe furiș. Unii dintre ei erau prinși și aduși la Spătărie pentru cercetări².

Emigrările din 1830. Refugierile masive ale populației bulgare sînt legate însă de retragerea armatelor rusești din Bulgaria îndată după semnarea păcii de la Adrianopol, și ele au avut loc începînd din primăvara anului 1830. De astă dată este vorba mai ales de populația bulgară din interiorul țării, la care se adaugă un mic număr de greci de la Varna, Burgas și altele³.

Încă de la finele lunii februarie, un grup de 38 de familii din orașul Kotel se adresează feldmaresalului Diebici cerîndu-i învoirea de a se așeza la Brăila.

¹ Statistica în care se arată și luna venirii, precum și numele fiecărui cap de familie, la Roman ski, *op. cit.*, p. 99—109.

² Arh. st. Buc., ms. 375, f. 103, 107, 130, 132, 134 și 140. Fugarii prinși erau originari și din alte regiuni ale Bulgariei, ca Varna (f. 158), și de naționalități diferite.

³ Constantin N. Velichi, *Emigrarea bulgarilor din Sliven...*, p. 294—299.

Ultimul, intervenind în acest scop la generalul Kiselef, acesta cerea la 16 martie Divanului să dea dispoziții ispravnicului Brăilei pentru primirea lor. Din lista trimisă lui Kiselef se vede că din cei 38 de capi de familie 8 erau maiștri postăvari, 6 croitori, 6 negustori, 7 crescători de vite ș.a. Împreună cu membrii familiilor lor alcătuiau un grup de 175 de inși ¹.

Zece zile mai târziu, Kiselef atrăgea atenția Divanului asupra altor 86 de familii ce veneau pe aceeași cale. Deși majoritatea erau sliveni, alături de ei seoseau 9 familii grecești din Burgas și 17 familii bulgare din Iambol. Mai toți erau negustori și ceruseră să se așeze la București. În total se ridicau la 130 de inși ². Deoarece în țară urmau să se sosească și alți băjenari bulgari ³, Kiselef a cerut Divanului ca să trimită la Hirșova funcționari speciali pentru primirea lor. Același a arătat și felul în care bulgarii trebuiau să fie înregistrați. « Catastihul » special cuprindea mai multe coloane, care arătau orașul sau satul de unde erau originari băjenarii, numele capului de familie, profesiunea, precum și numărul total al membrilor de familie care îl însoțeau, împărțiți pe sexe și vîrstă (majori, minori). Se specifica și numărul biletelor speciale date în vederea plecării de către comandantul armatei rusești din Bulgaria. Ca urmare, la 9 mai 1830 a fost trimis la « trecătoarea de la Hirșova » (adică la Piuva Petrii) postelnicul Manole, « spre a le arăta ajutorință și a dăpărta reaoa întrebunțare într-o îndăulțarea lor ». Deși la trecerea Dunării călătorii stăteau în carantină numai patru zile, ei așteptau aici 16, deoarece toate lucrurile lor nu puteau fi scoase decît după trecerea acestui termen. Manole postelnicul n-a rămas la Piuva Petrii decît o săptămînă, fiind înlocuit la 17 mai cu postelnicul Ilie, « însărcinat cu toată îngrijirea și primirea acestor sirbi, bulgari. . . » ⁴. Postelnicul Ilie primise dispoziția să-i așeze pe băjenari « cu lăcuința pã la locuri potrivit stării lor, adică cîți vor fi parte neguțătorească sau cu știință de meșteșuguri pã la orașe, iar cîți vor fi plugari pã la sate ». În același catastih trebuia să se arate locul așezării, anunțindu-se totodată și ispravnicii județelor, pentru ca să noteze data de la care începea să curgă termenul de opt luni al scutirii de dări.

În același timp însă, în aprilie 1830, Kiselef primea și alte liste de familii bulgare care voiau să treacă în Țara Românească. Astfel, în afară de cele 315 familii din Sliven și satele învecinate ⁵, se anunțau încă 89 de familii de abagii din Kotel (435 de inși) ⁶, 34 de familii din satul Stralița (reg. Sliven), însumînd 147 de inși ⁷, și 23 de familii (90 de inși) din satul Kașla ⁸ (reg. Iambol). De asemenea din regiunea Aitos veneau 19 familii (87 inși) din satul Tas-Tepe ⁹, care voiau să meargă la Brăila, 18 familii (67 de inși) din satul Pirna ¹⁰, 14 familii (47 de inși) din satul Buiuk ¹¹ și altele ¹². În sfîrșit, alți băjenari, în special orașeni din Anhialo, Aitos, Karnobat, Vasiliko, Sozopol, Sliven și Iambol, doreau să

¹ Roman ski, *op. cit.*, p. 117—120.

² *Ibidem*, p. 121—123.

³ *Ibidem*, p. 124.

⁴ Roman ski, *op. cit.*, p. 124—126.

⁵ Vezi pentru aceștia C. N. Velichi, *op. cit.*, p. 297—298; vezi și Roman ski, *op. cit.*, p. 141.

⁶ Roman ski, *op. cit.*, p. 136—139.

⁷ *Ibidem*, p. 141—142.

⁸ *Ibidem*, p. 143.

⁹ *Ibidem*, p. 146.

¹⁰ *Ibidem*, p. 147.

¹¹ *Ibidem*,

¹² *Ibidem*, p. 148—151.

se așeze în Moldova¹. Toți băjenarii care veneau din satele de lângă Iambol și Aitos erau agricultori.

Ținând seama de marele număr de băjenari, la finele lunii aprilie, Kiselef a cerut Obșteștii Adunări a Divanului ca să ia grabnice măsuri pentru așezarea lor în țară de către autorități și de către stăpînii de moșii, dat fiind că aceasta va aduce « cel mai înființat folos pămîntului » proprietarilor și « numiților coloniști »². La 14 mai 1830, Divanul a luat o serie de măsuri³. În primul rînd s-a publicat « prin gazetă » că stăpînii de moșii care voiau să primească asemenea familii « spre lăcuință pă moșuile dumnealor » să trimită oameni la cele trei vaduri de trecere — Brăila, Piuă Petrii și Călărași —, care să-i ia pe băjenari și să-i aducă pe aceste moșii⁴. În același timp, ispravnicii județelor Slam Rîmnic, Brăila, Buzău, Ialomița și Ilfov (la care s-au adăugat apoi județele Saac, Prahova ș.a.), precum și ispravnicul străinilor, trebuiau să trimită la aceleași vaduri « cite doi cinovnici »⁵. Trei oameni de încredere ai Divanului erau trimiși « la pomenitele trecători, cu leafă cuviincioasă de la Vistierie, să stea napristan acolo », înregistrîndu-i după îndrumările ce se dăduseră postelnicelului Manole. Spătăria trebuia să trimită și ea comisari la carantină pentru respectarea măsurilor sanitare și pentru înregistrarea băjenarilor. Îndată după sosire și trecerea prin carantină, trimișii Divanului urmau să lase pe oamenii boierilor să se înțeleagă cu noii veniți « prin bună învoire », după care « să sloboază fieșcăruia. . . suma trebuincioasă de familie », bineînțeles pe baza « asidosiei » de opt luni. În cazul înțelegerii se nota în catastih « că atîtea familii s-au dat în primirea cutăruia cinovnic al cutăruia boier ca să-i ducă la cutare moșie, în cutare județ ». În cazul cînd nu s-ar afla destui oameni ai stăpînilor de moșii « încît să cuprinză toată suma acelor coloniști, atunci cinovnicii ispravnicilor dă pămînteni și străini să ia pă cei rămași și să-i împartă prin orașe i sate și slobozii pă unde își vor alege însuși ei locuri dă lăcuință și va fi și cu voia acelor stăpîni dă moșii ».

În același timp, Divanul se adresa colonelului Kapelio, comandantul militar al Silistrei, aducîndu-i la cunoștință trecerea « coloniștilor » și rugîndu-l « să pue la cale îngrijirea ce se cuvine. . . »⁶. În sfîrșit, încă de la 14 mai, Divanul ceruse isprăvnicatelor județene și celui al străinilor ca să îndemne pe locuitori să meargă la cele trei puncte de trecere pentru a vinde alimente « cu prețuri cuviincioase și potrivite cu starea acestor băjenari »⁷. Acest lucru se impunea cu atît mai mult cu cît numeroase familii trebuiau să stea la carantină 16 zile. Deși din unele plăși ale județelor, ca, de pildă, din plasa Negoiești (Ilfov), țărani plecaseră la Călărași cu 6 000 de ocale de mălai și făină, ei n-au

¹ *Ibidem*, p. 152.

² Arh. st. Buc., *Vistieria*, Delă pentru așezămîntul bulgarilor ce vin din Rumeli într-acest Prințipat, dos. 162/1830, f. 1. Vezi și Roman ski, *op. cit.*, p. 149.

³ Arh. st. Buc., dos. 162/1830, f. 2.

⁴ Adresa Divanului din 17 mai 1830 către redacția « Curierului Bucureștiului », precum și textul publicației prin care stăpînii de moșii erau invitați să trimită cinovnici la cele trei vaduri ca să se înțeleagă cu băjenarii « prin bună învoire și pă temeiu asidosiei de opt luni », în dos. cit., f. 18—20. Invitații asemănătoare primiseră și de la isprăvnicate (*ibidem*, f. 39—71).

⁵ La 15 mai se comunica ispravnicilor județelor amintite toate măsurile luate de Divan. (*ibidem*, f. 67—68). Asemenea porunci și instrucțiuni au primit apoi toate isprăvnicatele (*ibidem*, f. 15—18).

⁶ Arh. st. Buc., dos. 162/1830, f. 21. Scrisoarea e datată 23 mai 1830.

⁷ Poruncile Divanului către isprăvnicate (*ibidem*, f. 3—5, 22—26 și 72). Pentru porunca dată isprăvnicatului străinilor, vezi Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 4 673/1830, f. 7.

putut-o vinde băjenarilor, deoarece arendașul moșiei obținuse prin contract monopolul vânzării alimentelor. Bineînțeles, prețul lor a crescut repede¹. Totodată însă, Kiselef a luat măsura ca tuturor băjenarilor care vor avea nevoie să li se dea produse cu împrumut și cu cheazășie « din magaziiile haznelii »².

La 15 mai 1830 au fost numiți și cinovnicii Divanului: la Călărași trei logofăt Ștefan Vlădescu, la Brăila Ștefan Dimboviceanu, iar la Piuă Petrii postelniculul Ilie³. În ceea ce privește isprăvnicatele, acestea au trimis și ele cinovnici, chiar dacă nu s-au putut acoperi totdeauna necesitățile. Deseori, cei trei trimiși ai Divanului s-au plîns de lipsa unor însoțitori care să conducă numeroasele grupuri de băjenari ce treceau Dunărea, făcînd mereu noi intervenții⁴. Dacă uneori băjenarii plecau singuri să-și găsească locuri de așezare, alteori oamenii isprăvnicatelor așteptau zadarnic la carantine, deoarece trecerea încetase pentru o săptămînă sau mai multe⁵. Isprăvnicatul județului Slam Rimnic a trimis la fiecare carantină cîte doi « boiernași de neam »: pitarul Vasile și logofătul Ghiță Robescu la Brăila, armașul Bărbuceanu și Dumitrescu Grecul la Piuă Petrii și trei vistier Anastase Munzoi și Vasile Lefter la Călărași⁶. La fel isprăvnicatul străinilor a trimis cîteva zapcii de plăși sau de județe ca: Iordache Stehan din plasa Focșani și Manolache Mehtupciu, care au plecat la Brăila, Matache Piteșteanu din plasa Stolnici (Ialomița) și Bănică Chițoiu pentru județul Slam Rimnic, la Piuă Petrii. Dat fiind că băjenarii ce treceau pe la Călărași puteau fi așezați mai ales în județele Ilfov și Ialomița, s-au trimis la această carantină trei zapcii din plășile Mostiștea și Ciocănești (Ilfov) și Lichirești (Ialomița)⁷.

În general însă, numărul lor a fost cu totul insuficient.

Mai interesați în așezarea băjenarilor au fost boierii⁸, care s-au grăbit să trimită oameni de încredere pentru a-și asigura o mîină de lucru ce se prevedea a fi ieftină. În același scop, unii dintre boieri au intrat chiar în legături tainice cu trimișii Divanului⁹.

¹ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 162/1830, f. 75. Cu produse veniseră la Călărași și bulgari din București în întîmpinarea unor rude și prieteni. La intervenția lui Ștefan Vlădescu s-a scris ispravnicilor de Ialomița ca arendașul moșiei să vîndă proviziile « după taxa orînduită de stăpînire ». În caz contrar se va da voie oricui să vîndă (ibidem, f. 76). Bulgarii din București aveau voie să dea produse compatrioților care treceau Dunărea.

² Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 3 756/1830, f. 5—7; dos. 3 542/1830, f. 5; dos. 4 763/1830, f. 21.

³ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 162/1830, f. 15—16.

⁴ Ibidem, f. 91; *Adm. vechi*, dos. 4 673/1830, f. 4.

⁵ Astfel, la Călărași trimișii isprăvnicatului Buzău au stat degeaba în prima jumătate a lunii iunie, deoarece trecerea băjenarilor « a conținut cu totul », fiind trimiși la Piuă Petrii, unde după 15 iunie « a năvălit mai toată trecerea bulgarilor ». Arh. st. Buc., dos. 162/1830, f. 134—136.

⁶ Ibidem, f. 93.

⁷ Ibidem, f. 93.

⁸ Dintre ei, cel mai avid era căminarul Ștefan Moscu, proprietarul moșiei Dudești, care intervenise și la comandantul militar al carantinei. De altfel, același își trimisese din vreme oameni pricepuți chiar în Bulgaria, la Sliven. Arh. st. Buc., dos. 162/1830, f. 161; vezi și C. N. Velichi, *Emigrarea bulgarilor din Sliven...*, p. 296—297. La finele lunii iunie, pe 89 de familii (506 inși) trecute prin carantina Piuă Petrii, deși primiseră bilete pentru Brăila, trimisul căminarului Moscu le îndreaptă spre Dudești. La Slobozia, băjenarii au aflat acest lucru și o parte din ei (39 de familii cu 124 de inși) au pornit-o spre Brăila. Majoritatea băjenarilor — 50 de familii — a fost dusă însă la Dudești (ibidem, f. 248—251).

⁹ Ștefan Dimboviceanu de la Brăila era acuzat că ținuse sub strajă pe unii băjenari pînă cînd aceștia se învoiesc a se duce în jud. Buzău, de unde « să vede că urmează aceasta după rugămintele stăpînilor acelor sate, avînd în vedere folosul său... » (ibidem, f. 284, 293).

Trecerile prin carantina de la Piuă Petrii. Postelnicelul Ilie a sosit la Piuă Petrii la 16 mai, găsiind aici pe Manole gavazul care fusese trimis special numai pentru cele 287 de familii din Sliven. Deși trecerile băjenarilor pe la această carantină începuseră la 7 mai, slivnenii amintiți nu sosiseră încă. Manole gavazul nu înregistrase însă nici un fel de treceri și postelnicelul Ilie le-a înscris în catastihul său după însemnările comisarului carantinei. De atunci și pînă la 19 mai trecuseră 263 de familii, cu un total de 1 143 de băjenari. Iată ritmul intrării în carantină:

Ziua intrării în carantină	Familii	Total (inși)
24 mai	19	92
25 mai	27	165
26 mai	32	195
27 mai	66	446
28 mai	57	302
Total. . .	201	1 200

Toate aceste familii, originare din Sliven, Kazanlik, Kotel, Cazaua Osman Pazar și Provardia, plecaseră la Brăila, urmînd a se întîlni acolo cu cei ce intraseră prin celelalte două carantine. De aici « au să să împartă în țară, zicînd așa că ei tîrguri cum au fost, așa o să se așeze și proștii plugarilor să facă mahalalele », învoindu-se cu stăpîinii de moșii. De aceea au și refuzat propunerile lui Costache Vernescu, trimisul boierului Costache Șuțu, care voia să-i așeze la moșia sa de la Podu Buzăului stătător, ca și propunerile omului marelui ban Băleanu. Mulți dintre ei nici nu aveau « bilete rusești », adică nu se înscriseră pentru emigrare la comandamentul armatei rusești din Bulgaria¹. La 30 mai Divanul cerea celor trei trimiși ai săi ca în catastihul lor să începă a înregistra și toate vitele cu care treceau băjenarii², ceea ce aceștia au și făcut.

Nu cunoaștem motivele pentru care la Piuă Petrii, încă de la începutul lunii mai, termenul de carantină s-a redus la șapte zile. Aceasta a făcut ca în luna iunie mulți băjenari să prefere trecerea pe la acest vad. Nefiind oameni cu care să-i trimită în interiorul țării, bulgarii plecau neînsoțiți. După cum arată Ilie postelnicelul, unii continuau să se îndrepte spre Brăila, alții să plece spre Focșani pentru ca să treacă apoi în Moldova³, iar alții, mai puțini, să se îndrepte spre București.

O altă cauză pentru care bulgarii, care veniseră inițial să treacă pe la Brăila, intrau în țară pe la Piuă Petrii era, după cum afirma Ilie postelnicelul, « că le iau bani la pod acolo, iar aici nu să supără măcar dă un crăițar de nimeni ». În sfîrșit, se adăugau unele neînțelegeri ce se vor arăta mai jos. Aceasta a făcut ca la Piuă Petrii numărul băjenarilor ce așteptau trecerea să crească foarte mult. La 13 iunie erau în carantină 1 187 de inși, așa încît abia mai încăpeau. Neavînd cu cine să-i trimită în interiorul țării, Ilie postelnicelul apelase la niște « proști tîrgoveți ». Destui erau și aceia care nu voiau să meargă însoțiți și apucau

¹ Pentru alte detalii, vezi raportul postelnicelului Ilie din 30 mai 1830 (*ibidem*, f. 111, precum și 112).

² *Ibidem*, f. 95.

³ *Ibidem*, f. 137 și 180. Pentru circa 100 de familii ce trec în Moldova, mai ales la Birlad, vezi Arh. st. Buc. *Adm. vechi*, dos. 2 542/1830, f. 1—2. Pentru cele 26 de familii stabilite în iulie 1830 la Rîmnic, pentru cele 40 așezate la Voitin (jumătate erau din Karnobat) și pentru alte 33 plecate la Focșani, vezi Arh. st. Buc. *Adm. Vechi*, dos. 4 675/1830, f. 11—12.

« alte drumuri », neștiind nimeni încotro se îndreptau, fapt pentru care Divanul « au făcut raport către vițăprezedent », cerînd intervenția « cinovnicilor ostășești. »

Și mai tîrziu băjenarii procedau la fel. Astfel, la 27 iunie, cei care ceruseră să fie duși la Brăila de ispravnicii jud. Slam Rîmnic, îndată ce au ieșit « la drum la cîmpie, nu au vrut să se supue cinovnicilor isprăvnicești, ci au sărit a-i izgoni, zicînd că ei au bileteri muscălești la mîinile lor și nu voiesc a merge cu cinovnicii, ei s-au spărgăluit și au apucat unii într-o parte, alții într-alte părți. Unde să vor fi dus nu au putut cinovnicii să le dea de urmă, nelăsîndu-i a merge cu ei »¹.

De asemenea se dăduseră dispoziții către ispravnicatul străinilor și către cel al Ialomiții ca să trimită la Piuă Petrii cîte cinci cinovnici în plus peste cei pe care-i dădeau în mod obișnuit². La 20 iunie i s-a cerut lui Ștefan Vlădescu de la carantina Călărași, unde trecerile încetaseră vremelnice, să lase acolo numai « un îngrijitor », iar el împreună cu toți oamenii pe care-i avea să plece la Piuă Petrii în ajutorul lui Ilie postelnicul³. Aceleași dispoziții fuseseră date și lui Ștefan Dîmboviceanu de la Brăila⁴. Aceste măsuri nu s-au putut aplica decît în parte, deoarece în ultima decadă a lunii iunie trecerile băjenarilor pe la cele două carantine reîncepuseră⁵. Aceasta a descongestionat și carantina de la Piuă Petrii. Deși se anunțase la carantină că « mai sînt opt sute de cară la drum în pămîntul țării turcești », la 27 iunie se aflau « în lăzăretul carantinei » numai 163 de inși (31 de familii)⁶. În primele zile ale lunii iulie, trecerea băjenarilor încetînd temporar, postelnicul Ilie s-a dus la Hirșova pentru a lua știri de la Marko Tivalov, comisarul rus al carantinei de acolo. S-au anunțat apoi 50 de care și, într-adevăr, la 7 și 8 iulie au venit 60 de familii. După aceasta însă, în iulie și august, trecerea a încetat cu totul⁷. În sfîrșit, la 16 august Divanul era înștiințat că, la hotărîrea lui Kiselef, carantina Piuă Petrii se închidea, nemaiîngăduindu-se « trecerea în prințipat nici a pasajărilor, nici a mărfurilor ». Aici, « după ce va trece oastea », rămînea obor de schimb și carantină mică și supusă celei de la Brăila⁸. Ca urmare, băjenarii au fost îndrumați la celelalte două carantine, iar la 25 august postelnicul Ilie i s-a dat voie să vie la București⁹. Din datele înregistrate reiese că pe la carantina Piuă Petrii au intrat în țară 1 168 de familii cu 6 476 de inși, fiind îndreptați în județele Brăila (659 de familii cu 3 613 inși), Ilfov (367 de familii cu 1 016 inși), Slam Rîmnic (73 de familii cu 382 de inși) și Buzău (69 de familii cu 465 de inși). Din cele 1 168 de familii, 335 erau din Sliven, 833 din Kazanlık, Kotel, Karnobat, Becheiul turcesc, Komarova, Sabla, Adrianopol, Varna, Orum-Enichioi, Ambarlîu, Ghiuzbeler-Kaziacil, Arnautchioi, Aitos, Azapli ș.a., adică în imensa majoritate din Bulgaria de răsărit, regiunea cuprinsă între Kotel, Karnobat și Aitos¹⁰.

Trecerile prin carantina de la Călărași. La sosirea la Călărași a logofătului Ștefan Vlădescu, trimisul Divanului, intraseră deja în carantină vreo 50 de

¹ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 162/1830. f. 181, 185 și 247.

² *Ibidem*, f. 182.

³ *Ibidem*, f. 186.

⁴ *Ibidem*, f. 189.

⁵ *Ibidem*, f. 186—190.

⁶ *Ibidem*, f. 191. După raportul lui Ștefan Dîmboviceanu, care se dusesese la Piuă Petrii.

⁷ *Ibidem*, f. 361 și 383. După 15 iulie trecuseră doar 2—3 inși.

⁸ *Ibidem*, f. 396, 401 și 499.

⁹ *Ibidem*, f. 397. A sosit la București după 8 septembrie.

¹⁰ Vezi catastiful lui Ilie postelnicul. *Ibidem*, f. 608—611.

familii de negustori și meseriași din Sliven. Grupul fusese mare, dar cei mai mulți plecaseră la Piuă Petrii și la Brăila, deoarece acolo carantina dura mai puțin. Și aici bulgarii din București i-au întâmpinat cu alimente, date cu greu din cauza stăpînului moșiei¹. Treckerile masive au fost în luna mai. Pînă la finele acestei luni trecuseră 261 de familii cu 1 223 de inși și 810 vite mari².

La mijlocul lunii iunie ele se întetesc iarăși, majoritatea fiind formată din slivneni. Unii cu bilete rusești, alții fără, plecau mai toți spre București, nevrînd a fi însoțiți de oamenii isprăvnicatului³. În urma slivnenilor au trecut, după 20 iunie, cei din Varna⁴. După 12 iulie treckerile s-au rărit și timp de o lună de zile n-au mai trecut decît grupuri mici de cite 2—9 familii⁵.

În general, Ștefan Vlădescu n-a înregistrat cu atenție pe băjenarii trecuți pe la carantina Călărașilor. Dorința sa, mereu repetată, de a se reîntoarce la București pe motiv de boală i-a fost satisfăcută și la 25 iulie în locul său a fost trimis postelnicul Nicolae Slăniceanu⁶. Acesta arată Divanului la 29 iulie că vechile catastife «trebuie prefăcute», adică recopiate și puse în ordine. De aceea, pentru această carantină nu avem date atît de precise ca pentru cea de la Piuă Petrii. Cînd termenul carantinei s-a redus și la vadul Călărașilor, băjenarii nu l-au mai ocolit. Treckerile au avut loc pînă tîrziu în octombrie. Astfel, la finele lui septembrie au trecut cîteva familii de bulgari și greci de la Varna și Adrianopol. Cei doi cinovnici ai isprăvnicatului Buzău au fugit însă și acești băjenari au pornit-o singuri spre București⁷. De asemenea, la 2 octombrie treceau 37 de familii, mai ales românești, cu 150 de inși și 325 de vite, toți din ținutul Babadagului. Nefiind la carantină cinovnici care să-i însoțească, aceștia au pornit-o singuri «pe drumul poștelor» spre București⁸. Fiind înștiințat Divanul, acesta a cerut isprăvnicatului Ilfov să trimită oameni în întâmpinarea lor. Cele 37 de familii se așezaseră deja în județe, și anume 25 de familii la Plătărești, 11 la Dragomireștii din deal și o familie în satul Ileana⁹. Deși în prima jumătate a lunii octombrie treckerile au încetat aproape cu totul, Nicolae Slăniceanu a stat la Călărași pînă la 18 noiembrie, cînd cerea să se întoarcă la București, deoarece familiile care au mai sosit la Silistra ierneză acolo¹⁰.

După cum se vede din catagrafia lui Nicolae Slăniceanu, *prin carantina Călărașilor au trecut în perioada mai-octombrie 1830, 392 de familii cu 2 002 inși și 1 562 de vite* (dintre care 795 cornute mari, 262 cai ș.a.). Imensa majoritate erau slivneni, circa 90 de familii fiind din alte părți, și anume Varna, Babadag, Adrianopol, Godovajdia, Samogova ș. a.¹¹.

Treckerile prin carantina de la Brăila. În ceea ce privește ultima carantină, cea de la Brăila, treckerile începuseră de la 7 mai. Pînă la 1 iunie sosiseră aici

¹ *Ibidem*, f. 75.

² *Ibidem*, f. 213.

³ *Ibidem*, f. 129. De aceea Ștefan Vlădescu cerea să se întoarcă la București, ceea ce Divanul a admis (f. 159—160 și 162).

⁴ Lista negustorilor din Varna era semnată de generalul rus Krasovski. *Ibidem*, f. 209—10, 398.

⁵ În total 28 de familii cu 140 de inși. *Ibidem*, f. 188 și 472.

⁶ *Ibidem*, f. 287, 363 și 402.

⁷ *Ibidem*, f. 649.

⁸ *Ibidem*, f. 630—33. Vezi și Romanovski, *op. cit.*, p. 238.

⁹ *Ibidem*, f. 634.

¹⁰ *Ibidem*, f. 717—720.

¹¹ Vezi «Catastih de toate familiile băjenarilor ce au trecut din Rumelia în prințipat printr-această schelă Călărași», *ibidem*, f. 767—778.

173 de familie cu 743 de inși, originari din Sliven, Karnobat, Iambol¹, Kotel, Mesembria ș. a., cei mai mulți declarând că rămîn în acest oraș². Puțini erau aceia care doreau să plece în jud. Buzău sau să treacă în Moldova, ceea ce li s-a permis³. Pînă la 22 mai, de cînd datează primul raport al lui Ștefan Dimboviceanu, cinovnicii isprăvnicatelor nu sosiseră încă.

Chiar de la început, poruncile Divanului nu au putut fi împlinite. Astfel, la 26 mai, 26 de familie de băjenari, arătîndu-și dorința de a se așeza în județul Buzău, au fost dați pentru însoțire lui Manolache Mehtupciu, zăpciul străinilor din acel județ. Văzînd aceasta, «sculîndu-se toți, au mers de s-au jăluit la dumnealui comandantu din Brăila că nu pot suferi cu nici un chip a fi cinovnic după dînșii, adică nici de ai isprăvnicaturilor, nici de ai stăpînilor de moșii, ci să fie slobozi a să duce singuri unde le va plăcea să se așeze». Comandantul i-a dat atunci în primirea unui soldat, care i-a luat și i-a scos din ținutul Brăilei, după care au pornit singuri în direcție necunoscută. La cererea lui Dimboviceanu de a se respecta întocmai poruncile Divanului (primite și de comandant), ultimul «n-au voit a le da înțelegere», cerînd ca fiecare să fie lăsat să meargă unde va voi⁴, fapt care a dus la intervenția Divanului pe lângă Kiselef. Alți bulgari — intrați prin această carantină sau veniți de la Piuva Petrii — declarau că rămîn în oraș ca să aștepte și alte familii. Noaptea însă plecau fără a da de știre. În acest fel au părăsit Brăila, pînă la 2 iunie, neînsoțite de nimeni, peste 100 de familie⁵. Pentru a da de urma lor, Dimboviceanu pusese oameni dintre cinovnicii isprăvnicatelor ca să facă de pază, «căci bulgarii sîrbi au astupat șanțul cel mare (al cetății) la trei locuri de și-au făcut loc de fugă noaptea cu carele». Alteori, cînd băjenarii înșiși cereau să fie însoțiți, nu erau cinovnici⁶. În sfîrșit, comandantul rus le semna biletele de ieșire din carantină fără a-i trimite spre înregistrare la Dimboviceanu și destui se strecurau fără a fi trecuți în catastiful acestuia. La cererea comandantului, înregistrarea a început a se face chiar în carantină. Aceasta a dus însă la un nou conflict, de data aceasta cu serdarul Topliceanu, șeful carantinei, care, după cum se plîngea Dimboviceanu Divanului, l-a dat afară «zicîndu-mi că o să mă puie să fac 14 zile carantină și în scurt pune de măm și bate», înregistrarea urmînd să se facă în afara acesteia, la marginea drumului⁷. Pe de altă parte, comandantul militar al punctului de trecere l-a acuzat pe Dimboviceanu că ținea sub strajă pe băjenari pînă cînd aceștia acceptau să plece în județul Buzău, ultimul fiind în legătură cu stăpînii de moșii. În urma acestui fapt, vicepreședintele Divanului, generalul Dietrich, a dispus ca băjenarii să fie însoțiți, dar «să intre în lăcuință unde vor vrea ei singuri, după cum glăsuiește așezămîntul, iar nu să-i silească de la sine cinovnicii românești»⁸, cerînd și o anchetă în această privință. Simțînd primejdia, Dimboviceanu a intervenit la Divan pentru rechemarea sa pe motiv de boală. Cercetarea s-a făcut de către logofătul Constantin Macarie, care, indiferent

¹ Alături de Sliven, bulgarii din orașele Karnobat și Iambol au emigrat masiv. Documentele turcești arată că înaintea războiului din 1828—1829 erau la Iambol 300 de case bulgărești, din care la finele anului 1830 nu rămăseseră decît 25. *Документи за българската история*, vol. III, p. 149.

² *Arh. st. Buc.*, dos. 162/1830, f. 802—805.

³ *Ibidem*, f. 27—28.

⁴ *Ibidem*, f. 89.

⁵ *Ibidem*, f. 114 și 177.

⁶ *Ibidem*, f. 116.

⁷ *Ibidem*, f. 158.

⁸ *Ibidem*, f. 283 și 293.

de rezultatul anchetei, trebuia să-l înlocuiască pe Dimboviceanu. Cercetarea lui Macarie n-a putut dovedi vinovăția predecesorului său. Intervenind ispravnicul Brăilei și comandantul militar al orașului, ofițerul de la carantină a cedat, lucrurile reintrind în normal¹. Din situația întocmită de Șt. Dimboviceanu la 27 august 1830, rezultă că *de la 7 mai și pînă atunci trecuseră prin carantina Brăilei 799 de familii* (3 316 inși cu 3 403 vite). Dintre acestea — 566 (2 282 de inși) cu 2 127 de vite — majoritatea — au rămas la Brăila, iar altele au fugit noaptea în alte județe, așa cum s-a arătat mai sus. Restul familiilor (223) s-au răspîndit astfel²:

Familii	Inși	Vite	Au plecat la	Originari din
29	129	89	Galați	—
16	80	120	Birlad	—
16	69	136	Tecuci	Pandacli, Sliven
40	145	113	București	—
36	168	18	Buzău	—
36	161	359	Focșani	—
22	108	183	moșia Luciu-Ialomița a marelui postelnic F. Lenș	—
38	174	258	moșia Poiana-Lungă (Dimbovița) a lui B. Știrbei	—
233	1 034	1 276		

În afară de acestea se stabiliseră tot la Brăila încă 53 de familii venite de la Galați. La începutul lunii octombrie se reîntorceau în țară pe aici «rumâni moldoveni ce au fost fugiți în pămîntu țării turcești» pe care Macarie nu îi înregistra³.

După 27 august, trecerea pe la carantina Brăilei a scăzut în intensitate, durînd însă pînă în noiembrie, cînd s-a încheiat. Peste 200 de familii — mai ales din Cavarna, Hirșova, Babadag, Măcin, Isaccea, dar și din Pazargik, Razgrad, Sliven, Varna ș.a. — se așează tot la Brăila, cîteva zeci trecînd la Galați și puține la Focșani, Huși, Birlad ș.a.⁴. Catastiful Brăilei, înaintat Divanului în decembrie 1830, arată că pe la această schelă au trecut în total 1 136 de familii, cu 4 833 de inși⁵. Numărul trebuie să fi fost ceva mai mare, dacă îi socotim și pe cei neînregistrați din cauza greutăților întîmpinate de Dimboviceanu, așa cum s-a arătat mai sus. Imensa majoritate au format-o bulgarii, alături de ei venind un număr de greci și altul mai mic de români. *În total intraseră deci în țară prin cele trei carantine, din mai 1830 și pînă în octombrie inclusiv, 2 696 de familii, cu 13 311 inși.* Cifra totală a băjenarilor sosiți în țară e cu mult mai mare, dacă adăugăm pe cei care se refugiaseră în anii 1828 și 1829, și mai ales pe cei care trecuseră Dunărea prin alte locuri, cu sau mai adesea fără știrea autorităților. De altfel, în iulie 1830, Kiselef recunoștea că mulți români trec Dunărea în mod tainic și a permis pentru aceștia intrarea în țară nu numai pe la cele trei carantine, ci și pe la orice vad de trecere unde ar putea exista o instalație sanitară⁶. De fapt, trecerea Dunării s-a făcut prin numeroase

¹ *Ibidem*, f. 286 și 288. Rechemarea lui Dimboviceanu s-a comunicat la Brăila la 8 august, f. 377. Pentru detaliile anchetei, vezi f. 417.

² *Ibidem*, f. 483; vezi și f. 802—822.

³ *Ibidem*, f. 672.

⁴ *Ibidem*, f. 822—829.

⁵ Vezi «Catastih de suma bulgarilor și grecilor ce au trecut din Rumelia în prințipat printr-această schelă a Brăilei», *ibidem*, f. 803—829.

⁶ Roman ski, *op. cit.*, f. 266—267.

locuri. Astfel, referindu-se numai la băjenarii din Ilfov, din cele peste 800 de familii existente aici în 1834, pe la carantine au intrat numai 669 de familii, iar restul prin alte puncte. Nu mai vorbim de trecerea băjenarilor români în Oltenia, care n-au intrat prin cele trei carantine. Treccri la nord de Dunăre se mai fac și în anii următori, 1831 și 1832, așa cum se va vedea mai jos.

Situația băjenarilor din Țara Românească. Reîntoarceri peste Dunăre. Cei dintii băjenari sosiți în țară au aflat cu bucurie de scutirea de dări ce li se acorda pe timp de opt luni de la așezarea lor. După trecerea acestui termen, dar și pînă atunci, zapcii județelor au început să acționeze. Aceasta a determinat pe unii băjenari să se plîngă Divanului sau să se ascundă, pe alții să treacă dintr-un județ în altul¹, să se împotrivescă, utilizînd chiar violența, sau să se gîndească la o întoarcere peste Dunăre. Astfel de plîngeri au adresat Divanului băjenarii bulgari așezați în satele Fundulea, Brănești, Pirlita², Mănăstirea, Piteasca, Luica, Ulmeni³, Dudești⁴, Vărăști, Valea Dragului, Călnău⁵ (Ilfov) Mitropolia (Teleorman). Băjenarii bulgari stabiliți la Caraasan și cei români de la Chirnovi s-au ridicat cu forța împotriva zapciilor, pentru potolirea lor făcîndu-se apel chiar la unități din armata rusă ce se aflau în țară⁶. Abia în august 1830, în împrejurări cunoscute, s-a publicat « Așezămîntul » special, care acorda o scutire totală de dări pe trei ani și plata lor pe jumătate pe următorii șapte ani⁷. Pînă atunci însă băjenarii au început să se frămînte.

Cei dintii care s-au gîndit la o reîntoarcere peste Dunăre, în iunie 1830, au fost turtucăienii — în majoritate români — care trecuseră la Chirnovi. De altfel, aceștia declaraseră, cu prilejul înregistrării lor în 1829, că vor trece din nou peste Dunăre după încheierea păcii⁸. La rîndul lor, turcii au făcut, ca de obicei, eforturi pentru a readuce în sudul Dunării această numeroasă și mai ales ieftină mîna de lucru. Intervențiile lor au fost multiple și insistente.

Încă din iunie 1830, pașa Vidinului și El Said, pașa Rusciukului⁹, au intervenit la Kiselef pentru a permite, potrivit tratatului de la Adrianopol, reîntoarcerea băjenarilor, dacă aceasta era dorința lor. Divanul a tărăgănat lucrurile în așteptarea publicării « Așezămîntului », ale cărui prevederi avantajoase pentru băjenari i-ar fi putut reține. Deoarece și alți băjenari începuseră să facă cereri de reîntoarcere, s-au cerut de la Chirnovi cîteva familii, în a căror prezență s-a citit, în Divan, « Așezămîntul » moldovean după care urma să se elaboreze și cel din Țara Românească. Nici aceste promisiuni nu au înduplecat pe băjenari să rămână, motivul reîntoarcerii fiind că peste Dunăre își aveau « casele, viile și celelalte coprinsuri ale lor, iar aici nu au nici unele de acestea ». Cînd Divanul le-a cerut să aducă mărturie scrisă din partea tuturor

¹ Vezi, de pildă, mutarea băjenarilor bulgari de pe moșia Făurei (jud. Buzău) la Scorțaru (jud. Brăila) și conflictul lor cu arendașul moșiei, la Romanski, *op. cit.*, p. 286—291, 314 și 316. Băjenarii erau originari din satul Amberli, regiunea Adrianopol, și veniseră în vara anului 1830.

² *Ibidem*, p. 79—81.

³ *Ibidem*, p. 83, 309—311 și 316—318.

⁴ *Ibidem*, p. 86—88.

⁵ În noiembrie 1830, deci după publicarea « Așezămîntului », Romanski *op. cit.*, p. 220—221; vezi și alte plîngeri la p. 240—241.

⁶ *Ibidem*, p. 57—59, 84—86 și 90—96. Vezi și Constantin N. Velichi, *Așezămîntele coloniștilor bulgari din 1830*, p. 119.

⁷ Constantin N. Velichi, *Așezămîntele coloniștilor bulgari din 1830*, p. 119—135.

⁸ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 162/1830, f. 378 și 393.

⁹ Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 4 677/1830, f. 5.

și când din 188 de familii numai 14 inși au arătat că vor să rămână în țară, li s-a dat aprobarea de plecare, cu condiția ca să plătească toate dările pe lunile mai-august. Acești « turtucăieni » au trecut înapoi peste Dunăre pe la Oltenița, cu toate că acolo nu era carantină, în august 1830¹. La fel s-a procedat și cu cele 250 de familii de băjenari din satul Foșani cerute lui Kiselef de pașa Vidinului prin intermediul generalului Prigara. Și aceștia au trimis « deputați » la Divan. La 18 iulie li se arăta că în curînd se va da un « Așezămînt » prin care vor fi scutiți total de dări pe trei ani, urmînd apoi a le plăti pe jumătate timp de alți șapte ani. Proiectul de așezămînt urma să li se citească « din cuvînt în cuvînt ». Kiselef cerca să dea în scris ceea ce vor să facă, probabil pentru a se justifica în fața pașei. Se pare că cei mai mulți s-au întors peste Dunăre².

Din numeroasele familii din jurul Rahovei ce trecuseră la noi s-au ales 88 de familii cărora, la cererea pașei Vidinului, li s-a permis să se întoarcă. Pentru aceasta zăpciul locului trebuia să facă o catagrafie, ceea ce dura. Temîndu-se de o răzgîndire, pașa a lăsat să treacă la noi în țară 106 familii cu toate averile lor, obținînd reîntoarcerea celor ceruți, catagrafia făcîndu-se doar pentru « producturi »³. Cei ce se întorceau pe malul drept, mulți bulgari și mai puțini români, erau originari din Rahova (44 de familii) și din satele apropiate: Hirlețu, Ostrov, Kozlodui, Vadin, și altele⁴. La 16 iulie, Mehmed Sadik, muhafiz de Nicopol, mulțumea lui Kiselef pentru ajutorul dat rahovenilor care se întorseseră⁵.

În septembrie 1830, cererile de întoarcere au fost destul de multe. Din cele 250 de familii care voiau să treacă înapoi peste Dunăre în acest an, majoritatea (150 de familii) erau din Karnobat. Așa cum s-a arătat mai sus, aceștia, deși veniți în număr mare, n-au încercat să se așeze cu toții la un loc, după exemplul slivnenilor⁶. Alături de ei se întorc alte cîteva familii din Razgrad, Aitos, Sliven ș.a. Cererile continuă și în octombrie 1830, dar în număr ceva mai mic, se opresc în iarnă și reîncep în primăvara anului 1831⁷. În ele băjenarii arătau și cauzele care îi determinaseră să se reîntoarcă : « . . . Acolo avem acareturi cu care putem trăi, iar aici nu avem nimic » ; sau : « . . . Viîndu-ne nouă răspuns că s-au liniștit vremea » ; sau : « . . . Că nu putem trăi aici fiind oameni săraci și străini » . . . « și nici locuri de hrană nu avem » . . . « nu putem afla îndestularea hranei » . . . « vedem o mare lipsă și strîmtoare atît din partea mîncării, cît și din partea pămîntului » etc.⁸. De asemenea, prevederile așezămîntului nu se aplicau pe toate moșiile în același fel și băjenarii erau nemulțumiți. Din această cauză 35 de familii venite din regiunea Adrianopolului și care se așezaseră pe moșia

¹ Pentru detalii, liste de nume ș.a., vezi Romanovski, *op. cit.*, p. 155—156; Arh. st. Buc., dos. 4 677/1830, f. 7 și urm. Este interesant că unii dintre turtucăieni au arătat « în taină » trimisului Divanului că ei nu vor să treacă dincolo, dar că sînt siliți de către « caimacamii » (ciorbagii) lor, (ibidem, f. 13—33).

² Romanovski, *op. cit.*, p. 167—169. Vezi și Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 4 791/1830, f. 52.

³ La noi fuseseră stabiliți la Stoienești (Romanați), slobozia Bechet (Dolj) ș.a. Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 4 844/1830, f. 1—4.

⁴ Pentru lista acestor familii, ibidem, f. 10—11.

⁵ Document turcesc în Bibl. Acad. R.P.R., DLXXXV/81.

⁶ Arh. st. Buc., ms. 375, f. 168 și 170. Și în 1831 numărul familiilor care se reîntorc la Karnobat este dintre cele mai mari. Pentru 60 de familii (356 de inși) cu 217 corneute mari, 104 cai și 1 120 de oi ce se întorceau de la Brăila, vezi Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 187/1831, f. 49. Pentru altele, din București, f. 50. Lista lor la f. 85—86.

⁷ Pentru cereri de reîntoarcere, vezi Romanovski, *op. cit.*, p. 170 și urm. Vezi în special listele de la Brăila, p. 304—308; vezi și Arh. st. Buc., ms. 375, f. 172—173. Vezi și Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 443 și 446.

⁸ Romanovski, *op. cit.*, p. 171, 173, 191 și 193.

Andreșești (Ialomița) a căminarului Polizache, ca și alte 23 de familii de pe aceeași moșie cereau să se întoarcă peste Dunăre, « fiindcă murim de foame pă aici ». Afirmațiile erau desigur exagerate, deoarece cele 23 de familii, la întoarcerea lor peste Dunăre, își luau și vitele cu care veniseră, adică 135 de boi și vaci, 46 de bivoli, 4 cai, 231 de oi și capre ¹.

Mai nemulțumiți erau meseriașii și negustorii care, după trecerea scutirii generale de dări pe opt luni, speraseră să obțină și ei privilegiile acordate prin așezământ. Dar fiind că acesta din urmă nu prevedea nimic special, au început unele neînțelegeri. O excepție se făcuse doar pentru străinii care se așezaseră în orașele ce fuseseră raiale turcești, Brăila și Giurgiu ². La Ploiești, București ș.a., unde meseriașii și negustorii bulgari erau mai numeroși, plata patentei a fost refuzată, sub cuvânt că așezământul i-ar cuprinde și pe ei. Vistieria a comunicat însă tuturor ocîrmuirilor județelor, precum și Vorniciei Bucureștiului, că scutirile din așezământ se refereau numai la « lucrătorii de pământ », meseriașii și negustorii trebuind să plătească « patente potrivit cu a lor îndeletnicire » ³. Au urmat plîngerii la Kiselef, însoțite de afirmația că în cazul neacordării unor scutiri se vor « întoarce pe la locurile lor » ⁴. Situația s-a clarificat abia la 24 februarie 1832, cînd Sfatul administrativ a extins și asupra lor « o iertare de taxa patentelor pînă o curgere de trei ani scotiți . . . de la 1 iulie 1831 » ⁵.

O altă cauză a plecării din țară a băjenarilor era siguranța că autoritățile turcești vor acorda scutiri de dări și amnistii celor ce se vor întoarce, așa cum se făcuse și după războiul din 1806—1812 ⁶. Deși documentele turcești pe care le cunoaștem și care arată astfel de măsuri datează numai din februarie 1831, este foarte probabil că ultimele au fost luate ceva mai devreme, adică îndată după semnarea păcii de la Adrianopol. Astfel în februarie 1831, la Sliven, se întocmeau liste pentru cei ce aveau să se reîntoarcă și care urmau să-și primească banii obținuți din produsele culese de pe pămînturile lor ⁷. Aceasta a determinat întoarcerea multora din Țara Românească și chiar din Basarabia ⁸.

O activitate deosebită în această direcție a dus-o valiul Silistrei, care reușise să aducă înapoi o parte din turtucăienii sau mai tîrziu din silistrenii care se așezaseră la Galați. Ultimii dobîndiseră aici, ca negustori, pașapoarte engleze ⁹. Amintind sultanului că atitudinea lui Kiselef față de cererile de reîntoarcere ale băjenarilor ar fi binevoitoare, valiul Silistrei a cerut vizirului să intervină în același scop la ambasada rusă de la Constantinopol. La 14 iulie 1831, valiul

¹ *Ibidem*, p. 199—202. Numărul de vite trebuie scotit la 32 de familii, deoarece la cele 23 se mai adăugaseră încă 9.

² Roman ski, *op. cit.*, p. 293—294.

³ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 85, 102, 130.

⁴ *Ibidem*, f. 163, 176 și 191.

⁵ V. I. Diculescu, *Привилегий давани на български заселници в Влашко през 1803—1834*, în *Изследвания в чест на Марин Дринов*, Sofia, 1960 p. 409—410. Textul jurnalului din februarie 1832 a fost publicat de Marin Braniște, *Privilegiile acordate negustorilor și meseriașilor băjenari în cadrul așezămintelor coloniștilor bulgari din 1830*, în « Mitropolia Olteniei », XIV, Craiova, 1962, nr. 7—9, p. 546—547.

⁶ Constantin N. Velichi, *Emigrarea bulgarilor în Țara Românească* . . . , p. 53.

⁷ *Документи за българската история*, Sofia, 1940, III, p. 142.

⁸ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 178/1831. Vezi, de pildă, f. 85—86, listă de numele celor 36 de familii de slivneni, apoi alte 73 de familii care « stau încărcăți cu carele lor afară din București » așteptînd să li se dea « bilete de plecare ». Veniseră din Basarabia, de la Focșani, de la Buzău ș.a. (f. 183—184 și 191). Alții plecau de la Ploiești din cauza holerei (f. 210 și 350). Mai puțini sînt cei care se întorc din Moldova.

⁹ *Документи* . . . , p. 149.

era în posesia unei scrisori a ambasadorului rus către Kiselef, ultimul fiind rugat să permită băjenarilor întoarcerea peste Dunăre în cazul când aceștia o doresc¹. Aceeași scrisoare a ambasadorului rus a fost trimisă și lui Hasan-aga, caimacamul turc de la Rusciuk. Hasan-aga intervenise și în alte rânduri la Kiselef². Sultanul trimisese la Rusciuk un funcționar special, Ali-bei, care trebuia să se ocupe numai de readucerea și instalarea — dacă se putea pe vechile locuri — a celor fugiți. Patriarhia, care a sprijinit tot timpul această acțiune a sultanului, a dat și ea un pisar cunoscător de limbi străine. Ali-bei și însoțitorul său din partea patriarhiei au venit la București și intervențiile lor pe lângă Kiselef sînt cunoscute³. Eforturile valiului de la Silistra se îndreptau mai ales spre readucerea peste Dunăre a băjenarilor ce se așezaseră în primăvara anului 1831 în satele de pe marginea Dunării în jud. Ialomița. Aici se găseau în toamna aceluiași an 30 de familii în satul Oltina, 40 în Belicu, 50 la Mirleanul, 60 la Cochileni ș.a., bulgari și români. Cei mai mulți erau pescari și voiau să plece din aceste sate deoarece pescuitul, tăiatul stufului ș.a. nu le erau la îndemînă⁴. La început, băjenarii încercaseră să se înapoieze prin înțelegere tacită cu « catanele de la Lichirești ». Acestea opunîndu-se și reclamînd autorităților, băjenarii au trecut la amenințări, afirmînd că « leagă pe căpitan și pe catane » și-i duc peste Dunăre⁵. La 14 octombrie, cîteva familii de băjenari ce se așezaseră în ostrovul Nicoli (în dreptul satului Ducești — Ialomița) au fost « răpite » de consătenii lor români de peste Dunăre și încercările de acest fel continuau⁶. După dispozițiile venite de la București, ocîrmuirea jud. Ialomița a permis înapoierea celor ce o doreau, după îndeplinirea tuturor formelor legale. Acestea constau, în general, din alcătuirea listelor, asigurarea că băjenarii nu datorau nimănui nimic și stabilirea numărului de vite cu care au venit, pentru cele în plus plătiind vamă⁷. Uneori se cerea și aprobarea consulatului rusesc din București. Toate aceste formalități durau destulă vreme. Astfel, 150 de familii de băjenari din Mirleanu, Belicu, Oltina, dar și din Fundu și Caraasan (Ilfov) se plîngeau lui Kiselef că așteptau de o lună să plece și nu li se dăduseră încă bilete. Pentru reîntoarcerea lor pe malul drept al Dunării a intervenit la Kiselef și Hasan-aga, protestînd împotriva greutăților ce se făceau « turtucăienilor »⁸. În sfîrșit, de la Oltenețu, noaptea, fugeau alții, în legătură cu cei de peste Dunăre care veneau să-i ia cu luntrile.⁹

Și alți funcționari turci reușiseră să-i aducă înapoi pe băjenari¹⁰. Încă de la sfîrșitul lui aprilie 1831, pașa din Nicopol intervenise și el la Kiselef pentru a permite întoarcerea peste Dunăre a băjenarilor din aceste locuri și care se așezaseră în satele județelor Romanățu și Olt¹¹. Din documente reiese că aceasta era a doua încercare. Așa după cum raporta I. Cătuneanu, ispravnicul județului

¹ *Ibidem*. p. 148 (doc. nr. 267).

² Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 187/1831, f. 30—33.

³ *Документи...*, p. 152—153 (doc. nr. 275 și 277). Vezi și Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 187/1831, f. 235—238 și 352.

⁴ Arh. st. Buc., dos. 3 187/1831, f. 333.

⁵ *Ibidem*, f. 330.

⁶ *Ibidem*, f. 332.

⁷ *Ibidem*, f. 236 și 362.

⁸ *Ibidem*, f. 362 și 382.

⁹ *Ibidem*, f. 54 și 357.

¹⁰ Capugi bașa Emin aga de la Anhialo scria la Poartă la 11 iunie 1831 că « a ajutat cu bani 285 de bărbați, femei și copii reveniți aici în ultimul timp ». Vizirul îl îndemna să atragă și pe alții (*Документи...*, III, p. 151—154).

¹¹ Romanowski, *op. cit.*, p. 319.

Olt, « în două rînduri cu într-adinși cinovnici dă la fostul Divan săvîrșitor și cu un Osman gavazul din partea pașii Nicopolii, s-au făcut asemenea întrebare tuturor acestor băjenari și nici unul n-au voit a să întoarcă la urma lor peste Dunăre ». Cu toate acestea, Marea Vornicie trimite în mai 1831 pe Dimitrie Lehliu, pentru ca împreună cu ispravnicii de Olt și Romanai să facă o nouă cercetare. După rapoartele acestora, cele 22 de familii de băjenari așezați la Brebeni lingă Slatina și în plasa Călmățuiului au arătat în scris că « nu voese a să mai întoarcă peste Dunăre, ci mai vîrtos să roagă cu umilință a fi primiți în pămîntul țării, unde s-au sălășluit ¹. De asemenea, nici cele 116 familii așezate în 19 sate din județul Romanai n-au dorit acum să se întoarcă. Cele 5 familii care din cauza oamenilor arendașului moșiei « din multe luări nedrepte și bătăi » voiseră să se întoarcă au renunțat pînă la urmă să mai plece și au rămas în țară ².

În mai 1831, pașa Nicopolei scria din nou lui Kiselef pentru reîntoarcerea unor băjenari reținuți și exploatați « de către boierii din București » ³. La 17 iunie, valiul Silistrei intervenea și el, trimițînd la București un om al său ⁴, care să-i aducă peste Dunăre pe cei ce voiau să treacă. În sfîrșit, la 3 august 1831 a venit în țară Halil bei de Kedukliu, trimis al Înaltei Porți special pentru repatrierea băjenarilor. Hasan-pașa, caimacamul valiului de la Silistra, îi dădea o scrisoare de recomandare pentru Kiselef ⁵. În toamnă, la intervenția turcilor, se asocia și mitropolitul de Cerven ⁷. Abuzurile arendașilor continuînd, cererile de întoarcere se adresează isprăvnicatelor și lui Kiselef și în anul următor, 1832. Unii fug noaptea peste Dunăre. Astfel, cinci familii românești (două din satul Grojdibodu și trei din Siliștea — Hotar) din plasa Băltii, județul Romanai, au trecut în ianuarie 1832 pe malul drept al Dunării. Aceeași intenție o nutreau și alți băjenari, tot români, așezați la Corabia. Raportul ocîrmuirii județului Romanai arată clar cauza: « . . . Arendașul care la așezare-le în Siliște s-au tocmit a-i da pe an talere 6 . . . acum îi apucă să plătească de fieșcare cite lei 14 ». Alte trei familii românești din Siliștoara îi urmau după o săptămînă și autoritățile se temeau să nu fugă și pămîntenii, fapt care s-a și petrecut. Același lucru se întîmpla și în jud. Ialomița. Băjenarii ce se așezaseră în ostrovul Mosaitului, unde era și pichet de trei soldați, « legendă pă dooaă dintr-acele catane, toți împreună cu familiile și lucrurile lor, au trecut dăcindea în Turchia » ⁸. Fugeau și cei din satele Oltina, Beilicu sau ostrovul Nicoli ⁹. Fuga locuitorilor din ostroavele Dunării, țînînd de județele Mehedinți și Dolj, în Craina ¹⁰ sau în satele din jurul Vidinului, este frecventă în 1832. Astfel, locuitorii din ostroavele Pece-neaga, Strîmba și Bucuroaia, ba și pămînteni din satele județului Mehedinți, ca Salcia (59 de familii), Cujmir, Perceni, Ulmul și Calafat, trec dincolo, fie la Vidin, fie în satele Gomotari (Gumărtari), Florentin, Kirimbeg, Căpitănauți

¹ *Ibidem*, p. 321—22.

² Vezi afirmațiile lor, întărite și de pîrcalabul satului, la Roman ski, *op. cit.*, p. 326—327.

³ Documentul turcesc la Bibl. Acad. R.P.R., doc. DLXXXV/87.

⁴ Un oarecare Ibrahim (probabil Ibrahim aga), întîlnit și mai tîrziu ca ajutor al lui Halil bei. Doc. turc. la Bibl. Acad. R.P.R., doc. DLXXXV/87.

⁵ *Ibidem*, doc. DLXXXV/88.

⁶ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 20.

⁷ *Ibidem*, f. 18—19.

⁸ Roman ski, *op. cit.*, p. 337.

⁹ Pentru fuga acestora și a altora din satele de la Dunăre, ca și pentru măsurile cerute de spărtărie, vezi Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 311, 371, 382, 608 și 629.

¹⁰ S. Iancovici, *Fuga locuitorilor din ostroavele Dunării din cauza exploatării boierești (1833—1834)*, în « Studii », XIII, 1960, nr. 4, p. 165 și 169—170.

(Kapitanovți, azi Evdochia). Cei mai mulți (137 de familii) trecuseră din plasa Salcia¹. Trecherile peste Dunăre ale locuitorilor din ostroave au continuat și la începutul anului 1833. În februarie fug băjenarii, dar mai ales pămîntenii din Hotarul, Orlea și Islaz, în martie alții din Izlaz, Verdea și Cozolea, în vară cei din Gîrla Mare, înmulțind numărul celor așezați peste Dunăre în satele amintite, la care se adaugă: Novoselo, Racovița, Bregova, Virf, Gînzova în regiunea Vidinului, mai mulți trecînd în Serbia la Raduevaț, Bukovcea ș.a. Fuga pămîntenilor, atît din sate, cît și din ostroavele de pe toată linia Dunării continuă. Astfel, în primele cinci luni ale anului 1833 numai din ostroavele ce țineau de ocîrmuirea Brăilei fugiseră 147 de familii (83 de pămîteni, celelalte de băjenari români și bulgari). Impresionantă este fuga locuitorilor din Ostrovul Mare². În urma acestor treceri, Vornicia a cerut tuturor ocîrmuitorilor județelor de la Dunăre să ia cele mai aspre măsuri împotriva fugarilor, amenințînd că ultimii « cu moarte se vor pedepsi după pravilele carantinești, spre pilda și altora răi cugetători »³.

Revenind însă la întoarcerile pe cale legală, constatăm că multe din ele se făceau în urma activității perseverente duse de Halil-bei în țară. La 25 februarie 1832, acesta anunță Vistieria că din cauza iernii trecerile în Bulgaria s-au oprit, dar că băjenarii din județele Teleorman, Olt, Romanați și Mehedinți sînt acum gata de plecare. În ajutorul acestora veniseră trimiși speciali și din partea pașei din Nicopol. Ca urmare, Vistieria anunța ocîrmuirile și carantinele să nu facă băjenarilor nici un fel de greutăți⁴. Halil făcea intervenții și pentru cei din județul Ilfov⁵, ca și pentru cei din județul Rîmnicu-Sărat (52 de familii din satul Voitîn și 9 din Șindrilita), ducînd cu ei și vite și trecînd Dunărea pe la Brăila⁶. Tot pentru băjenarii din Ilfov (satul Gostilele) intervenea și mitropolitul de la Cerven (probabil grec)⁷.

La porunca lui Ibrahim-aga, « orinduital lui Halil-bei », cele 411 familii de băjenari cite înregistrase catagrafia lui Kiselef din 1831 în județul Romanați au fost chemate la ocîrmuire ca să arate dacă vor să plece sau să rămînă. Operația a durat aproape toată luna, deoarece oamenii se prezentau pe rînd. Ibrahim i-a cercetat pe fiecare « cite unu, unul », făcînd liste pentru ambele categorii. Ocîrmuirea județului arată însă Vistieriei că cei mai mulți dintre cei ce vor să plece « nu sînt bulgari, precum porunca cinstitei Vistierii glăsuiește, ci români din cei trăiți aici în țară pã la satele de margine și apropiate de Dunăre, care mai înainte, după vreme, trecînd peste Dunăre din firească obișnuință, s-au statornicit acolo pînã ce împreună cu bulgarii au trecut aici în țară, unde de mai înainte au fost statornici ». Toți cei ce voiau să se întoarcă arătau însă că, avîndu-și bucatele pe cîmp, vor să plece la toamnă sau să-și « lase vechili aici », care să le treacă peste Dunăre sau să le vîndă. Pe de altă parte, ocîrmuirea nu voia să dea drumul decît bulgarilor. Vistieria porunca însă

¹ *Ibidem*, p. 167. Unele din sate au și azi, în parte sau în majoritate, populație românească. Vezi M. Popescu-Spîneni și C. Noe, *Les roumains en Bulgarie*, Craiova, 1939, p. 62—63.

² Pentru fuga locuitorilor ostroavelor și pentru întoarcerea unora vezi S. Iancovici, *op. cit.*, p. 171 și urm. Pentru satele din jurul Vidinului, în care aceștia s-au așezat, vezi M. Popescu-Spîneni și C. Noe, *op. cit.*, p. 63 și urm.

³ Romanovski, *op. cit.*, p. 338.

⁴ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 252. În martie, pașa Nicopolei cerea să se caute fugarii ascunși la Caracal, Rușii de Vede și Gîrla, (*ibidem*, f. 431).

⁵ *Ibidem*, f. 274.

⁶ Vezi doc. turcesc (*ibidem*, f. 352, precum și f. 340).

⁷ *Ibidem*, f. 395—396.

să nu facă nici o deosebire. Aceasta probabil la o nouă intervenție a pașei din Nicopol la Kiselef. Cererea pașei, care se plîngea că ocîrmuirea lasă să plece doar pe bulgari, « iar pe cîți dintre dînșii sînt rumâni îi poprește », este însoțită de o afirmație categorică. Rumânii, arată acesta, trebuiau lăsați să se întoarcă, deoarece « lăcuiorii după malul drept al Dunării din vechime au fost rumâni ».

Din cele 411 familii înscrise în catagrafie ca băjenari, 105 au arătat că vor să plece. În afară de acestea, alte 42 de familii de băjenari, neînscrise în catagrafie (fie din dorința lor, fie din scăparea comisiei), voiau și ele să plece, după cum alte 22 trecuseră Dunărea pe furiș încă mai dinainte. Adică, pînă în toamna anului 1832 din cele 411 familii de băjenari se reîntorsestră vreo 160. Din listele care s-au păstrat se vede clar că toți aceștia erau, aproape fără excepție, români. Ei au trecut Dunărea pe la Rahova și Izlaz ¹.

Deoarece în iunie 1832 ocîrmuirea județului Dolj arătase Vistieriei (și aceasta la rîndul ei lui Halil) că dintre băjenarii de aici nimeni nu dorea să se întoarcă, la 17 iulie Ibrahim-aga trecea în acest județ ². Determinînd să plece unele familii, s-au ivit totuși greutăți. Mulți se căsătoriseră aici și pe aceștia Vistieria nu-i mai lăsa să plece. În sfîrșit, se lua și vamă la cerealele cu care plecau ³. Toate acestea fac ca pașa Nicopolei să intervină în mai multe rînduri. Astfel, la 30 iulie 1832, Husein, caimacamul muhafizului de Nicopol, reamintea lui Kiselef că raialele trecute la nord de Dunăre și invers trebuiau repatriate. Cu toate acestea el nu va da drumul românilor din jurul Nicopolei să plece, deoarece unele raiale sud-dunărene erau reținute « de boierii din București » ⁴. Alte intervenții turcești se făceau în august, septembrie ⁵ și octombrie ⁶.

Cererile de întoarcere pe cale legală sînt destul de numeroase în 1832. Le înaintează și acum mai ales cei originari din Karnobat, stabiliți în satele din județele Ilfov, Vlașca și Brăila ⁷. Alte cereri fac 11 familii din Iambol, venite din Basarabia și care stătuseră un timp la Brăila ⁸. Cele mai multe provin din satele județului Ilfov : Găneasa ⁹, Surlari (39 de familii), Spanțov, Mănăstirea, Chiseletu (54) ¹⁰, Brănești ¹¹ (29), Fundulea ¹², Afumați, Cățelu ¹³, majoritatea bulgari. Alături de ei cer să plece circa 70 de familii de turtucăieni de la Chirnogi, foarte mulți români, după cum arată numele lor (Gheorghe Șoricel, Ion Stuparu, Vintilă sin Stan etc.) ¹⁴. Este adevărat că nu toți cei care ceruseră sau primiseră învoirea să plece au trecut peste Dunăre. Din cele 63 de familii

¹ Pentru satele din Romanai și familiile plecate din fiecare, ca și pentru numele băjenarilor, *ibidem*, f. 657—660.

² *Ibidem*, f. 661; Arh. st. Craiova, *Prefectura*, dos. 5 029/1832, f. 4.

³ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 677—678.

⁴ Documentul turcesc la Arh. st. Buc., XIV/1629.

⁵ Pentru corespondența de acest fel vezi Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 683—696.

⁶ Traducerea grecească a documentului turcesc (plîngerea pașei din Nicopol) (*ibidem*, f. 721); vezi și f. 720, 722; vezi și *Dos.* 3 178/1834, f. 503.

⁷ Astfel, 12 familii așezate la Chirnogi, Valea Dragului și Tinganul (martie 1832, *ibidem*, f. 462); alte 24 stabilite la Afumați, Cățelu, Gruiul, Călnău (august 1832, f. 525); alte 16 familii din Giurgiu (f. 528) și alte 4 familii din Plătărești (f. 564). Pentru cei de la Brăila, vezi Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 528 și 576. Pentru cei de la Scorțaru, f. 458 (25 de familii).

⁸ Arh. st. Buc., dos. 3 178/1834, f. 478, 528 și 541.

⁹ Arh. st. Buc., dos. 3 201/1831, f. 461.

¹⁰ *Ibidem*, f. 479 și 499.

¹¹ *Ibidem*, f. 504—506.

¹² *Ibidem*, f. 526.

¹³ *Ibidem*, f. 697.

¹⁴ *Ibidem*, f. 548 și 618. Lista numelor la f. 619.

de la Chirnoși au luat bilete de plecare doar 54, iar efectiv au trecut peste Dunăre, în ianuarie 1833, doar 38 de familii¹. Pentru 19 familii din satul Kusui, ținutul Rusciukului, stabiliți în parte la Luica, precum și pentru alții din același ținut, pașa din Rusciuk scria la Poartă. Aici se aflase că generalul Kiselef răspunsese afirmativ cererii ambasadorului rus, înlesnind întoarcerea. Vizirul propunea ca pentru acei băjenari care nu puteau reveni peste Dunăre din cauza unor datorii contractate în țară să se alcătuiască liste detaliate (cu numele tuturor membrilor familiei și ale satelor în care locuiau acum), în scopul plătirii acestora « într-un fel oarecare, pentru ca și ultimii să se reîntoarcă la vechile lor locuințe, pentru prosperarea țării și a poporului »².

Numărul mare al cererilor de întoarcere a determinat Divanul să oprească temporar împărțirea acelor bilete date băjenarilor (vezi mai jos p. 111, 113) prin « deputatul » Vasile Nenovici. La solicitarea acestuia se răspundea că urma să se aștepte pînă se vor încheia plecările peste Dunăre, după care se vor reîncepe distribuirea lor prin ocîrmuiri³. Dacă, pe de o parte, privilegiul acordat negustorilor și meseriașilor bulgari a oprit plecarea unora, în schimb anunțarea de către Poartă a unor noi scutiri de dări⁴ pentru băjenarii care se vor mai întoarce i-a determinat, în special pe țărani, să persiste în cererile lor de plecare. De aceea numărul acestora continuă să fie mare și în 1833. Pe de altă parte, cei ce nu reușiseră să plece în 1832 revin cu plîngeri la ocîrmuire, la Vistierie sau la Kiselef; de asemenea găsim și cereri noi. În fruntea tuturor se află și în acest an tot băjenarii din județul Ilfov, din satele Afumați⁵, Ulmeni⁶, Dudești⁷, Cățelu⁸, Chiajna⁹, Gostilele¹⁰, Găneasa¹¹, 38 de familii de « silis-

¹ *Ibidem*, f. 746.

² *Документи...*, p. 163.

³ Într-un raport către Kiselef se afirma că Nenovici ar fi dorit ca la distribuirea билетelor « să poată lua de la dînșii (băjenarii) vreo plată ». Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 299. Că Nenovici lua o plată oarecare de la băjenari este adevărat. Cu toate că s-a îngrijit de conaționalii săi, la moartea sa în toamna anului 1834, vreo 30 de băjenari, indemnati după cit se pare evident de cunoscutul Atanasie Nekovici, nu-i recunoșteau acest merit. În cererea lor adresată domnitorului Alexandru Ghica la 9 octombrie 1834, rugîndu-l să-l numească deputat pe ultimul, afirmau textual: « ... Ni s-au orînduit deputat un Vasile Nenovici, carele își căuta folosul său, adică să strîngă pînă fieșcare an de la noi vro taleri șase de fieșcare familie, precum noi ne învoiem să-i dăm, iar dreptățile noastre la judecări și altele între noi nu le îngrijea nici într-un chip, din care pricină mulți bulgari s-au întors înapoi peste Dunăre. ... [și] fiindcă acel deputat Vasile Nenovici au răposat și avem bună nădejde în acest deputat Athanasie Nekovici, fiind om cu bun cuget către acest norod. ... », rugau să le aprobe alegerea. Cererea începea cu laude la adresa lui Nekovici, care se îngrijise atît de bine de emigranții din timpul războiului 1806—1812. Datele arătate în acest sens în cerere nu le puteau cunoaște băjenarii, ei numai Nekovici, la indemnul și cu ajutorul căruia s-au și redactat. Arh. st. Buc., dos. 5 740/1834, f. 509. Nenovici a fost acuzat că ar fi luat bani de la băjenari pentru a le obține permise de întoarcere. S-a făcut chiar o anchetă, dar autoritățile n-au putut dovedi nimic. Pentru activitatea lui At. Nekovici în sprijinul emigrației bulgare din 1806—1812 la care se face aluzie aici, vezi C. Velichi. *Emigrarea bulgarilor în Țara Romîneasă...*, p. 37 și urm. Vezi și *idem*, *Activitatea politică a emigrației bulgare din Țara Romîneasă...*, p. 27—51.

⁴ După asigurările date valiului Silistrei, băjenarii ce se întorceau erau scutiți pe timp de un an de « impozite ordinare » și pe doi ani de impozitul « dgizie », *Документи...*, p. 184

⁵ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 929.

⁶ *Ibidem*, f. 880—881. Originari din Karnobat (18 familii). Aveau multe vite și în special oi (1 300). O familie avea 520, alte trei cite 180, altele 165 etc. Vezi și f. 1 108, 1 117, 1 118. Unii plecau cu mai multe vite decît veniseră în 1828.

⁷ *Ibidem*, f. 905.

⁸ Cele 30 de familii din acest sat aveau de asemenea multe oi (*ibidem*, f. 946—948).

⁹ *Ibidem*, f. 987.

¹⁰ Originare din Karnobat (19 familii) (*ibidem*, f. 1 063—1 067).

¹¹ *Ibidem*, f. 1 385—1 386.

treni» așezate la Plătărești, Tunari, Dragomirești¹, 25 de familii mai ales din Karnobat stabilite la Ileana², 24 de familii de «silistreni» așezate la Ciocănești³ și Orășți⁴ ș.a. Dintr-un raport trimis Vistieriei se vede că pe la o singură carantină trecuseră peste Dunăre 70 de familii din județul Ilfov. Cereri de întoarcere respinse de Divan făcuseră și unii dintre bulgarii așezați încă din 1809—1810 în multe sate din județul Ilfov sau din Teleorman⁵.

În iunie 1833, băjenarii din satele județelor Olt și Teleorman — Spătărei, Vișoara, Licurici, Părul Rotund, Rădoești și Butculești — cer să plece. Vistieria trimisese însă ocîrmuirii catagrafia din 1831 și mulți nu se găseau înscriși într-însa, ceea ce arată fie o scăpare a comisiei, fie așezări mai vechi. De aceea li se cerea plata dărilor. Aceasta a determinat pe băjenarii din satul Licurici să «săvîrșească zurbalic asupra suptocîrmuitorului sărind cu topoarele cînd li se cerea militari»⁶. Cererile sînt repetate în iulie, adăugîndu-se apoi și unele familii din Caravaneti, Brebeni, Găurici (25 de familii), Ipotești (60 de familii), Calomfirești (25), Mitropolia (Nanov) (44). După numeroase cercetări și liste s-a dovedit însă că cei din Ipotești veniseră în țară în 1803, că 20 de familii din Brebeni se așezaseră în acest sat în 1825 și numai opt familii se stabiliseră aici în 1829. Ca atare, Vistieria nu-i lăsa să plece decît pe cei ce erau cu adevărat băjenari, adică veniți după 25 aprilie 1828, și puteau dovedi acest lucru. Toți erau de pe marginea Dunării, din părțile Vidinului, Rahovei și Nicopolei.

Cererii de plecare dăduseră în 1833 și băjenarii din județul Ialomița: 41 de familii din satul «numit de noi (băjenarii) Mîrleanul», precum și alte 11 așezate la Cadîna, 32 de familii din Păpurenii «ce-i zice Ostrovul Nicolii» și 45 de familii din Ceacul. Ultimii, toți bulgari, trecuseră la nord de Dunăre de pe malul vecin în aprilie-mai 1828 și, făcîndu-și case, și-au împlinit «ei singuri o siliște ce se zice Ceacul», după cum scrie ocîrmuirea județului către Vistierie, arătînd astfel înființarea acestor două așezări (Mîrleanul și Ceacul). Cei din Mîrleanul și din Păpurenii erau însă în mare parte români. Pînă la urmă, chiar dacă unora li s-au dat bilete de plecare, destui au fost cei care s-au răzgîndit și au rămas pe loc. De pildă, din cele 11 familii din Cadîna, 9 au declarat că vor să rămînă în țară⁷.

În sfîrșit, cereri mai puține au adresat în 1833 bulgarii așezați prin satele județelor Vlașca (2 familii din Grosu și 52 din Oinac și Giurgiu)⁸ și Rîmnicu-Sărat—25 de familii din Bagna ce se întorceau la Babadag⁹, după cum alte familii

¹ Arh. st. Buc., dos. 3 178/1831, f. 566; Vistieria, dos. 3 201/1831, f. 1 198—1 199.

² Arh. st. Buc., dos. 3 178/1831, p. 581 și 636.

³ *Ibidem*, f. 662—664.

⁴ Arh. st. Buc., dos. 3 201/1831, f. 908.

⁵ Încă din 1832 ceruseră reîntoarcerea 60 de familii din Brănești. Ele revin în 1833 alături de cele din Valea Dragului, Vărăști, Fundeni, Dudești, Afumați, Călnău, Domnești de jos, Tunari, Grisu și Jilava. Dat fiind că acum erau birnici obișnuiți ai țării, cererile lor nu au fost admise. Arh. st. Buc., Vistieria, dos. 3 178/1831, f. 524 și 586. Cei din Brănești cereau să plece deoarece «de la întocmirea Regulamentului încoace nu mai putem trăi din pricină că ni s-au strîmtoat locurile». Arh. st. Buc., Vistieria, dos. 3 201/1831, f. 876.

⁶ Arh. st. Buc., Vistieria, dos. 3 201/1831, f. 876.

⁷ Pentru băjenarii din Ialomița, *ibidem*, f. 754, 819—821, 962—964, 968, 969, 1 081—1 083, 1 133 și 1 233. Lista familiilor din Ceacul la f. 911, 1 081—1 083, a celor din Mîrleanul la f. 1 086—1 087, a celor din Păpurenii la f. 1 135—1 136. Vezi și dos. 3 178/1831, f. 657—658.

⁸ Arh. st. Buc., Vistieria, dos. 3 201/1831, f. 895—896. Mulți erau din Karnobat. Aceste familii n-au plecat imediat și între timp unele s-au răzgîndit, rămînînd în țară și în 1834. Cele 50 de familii din Vlașca aveau 3 180 de vite mici și mari (f. 1 421 și 1 478—1 480).

⁹ Arh. st. Buc., dos. 3 178/1831, f. 594.

din Focșani ceruseră și ele să plece¹. Alți băjenari se judecă cu proprietarii, ca la Dudești² sau la Scorțaru, ultimii cerînd, în cazul în care nu li se face dreptate, să li se dea voie să plece peste Dunăre³. Cauzele întoarcerii rămîneau tot abuzurile zapciilor, proprietarilor și mai ales ale arendașilor, chiar dacă băjenarii nu le arătau totdeauna în cererile lor, invocînd alte motive, cum era faptul des întilnit că « nu le prieste clima ».

Cunoscînd adevărata situație și văzînd numărul mare al celor ce plecau, Sfatul administrativ al țării a luat, la 19 iunie 1833, o hotărîre care lărgea puțin « Așezămîntul » din 1830. Arătînd că se puteau întoarce cei ce dovedeau că sînt veniți în țară în timpul și în urma războiului și nu sînt trecuți în capitația vreunui sat, se preciza acum că aceia care sînt « *strîmtorași din partea proprietarilor vor putea să se statornicească în domeniurile statului, unde vor fi apărați și de plată în curgerea asidosiei lor* ». Mai mult chiar, generalizîndu-se promisiunile făcute celor de la Focșani, se sublinia că în curs de șapte ani vor fi apărați « de toate datoriile proprietății », scutirea putîndu-se extinde *chiar pe zece ani* pentru cei ce vor rămîne. Stăpînirii urma să i se dea numai « legiuita dijmă » pe semnăturile ce vor face, capitația plătîndu-se bineînțeles pe jumătate. Pe lîngă faptul cunoscut că băjenarii se puteau întoarce cu vitele cu care intraseră în țară plătînd vamă doar pentru cele ce le aveau în plus, hotărîrea Sfatului administrativ adăuga că aceia care nu au venit cu vite sau nu pot face dovada celor cu care au venit, pot trece peste Dunăre o vacă (bivolită), doi boi (bivoli) și 30 de oi cu prăsila lor⁴. Se pare însă că nici aceste avantaje n-au convins pe băjenari, deoarece cererile de întoarcere continuă.

Plecarea peste Dunăre a băjenarilor îl preocupa și pe Kiselef, care la începutul lunii august cerea Vorniciei dinlăuntru să-i arate cîți bulgari au intrat în țară, cîți au plecat și cîți au rămas. Răspunsul primit se va analiza în partea finală a acestui articol, pentru a putea fi confruntat cu alte date. Cererile de plecare au devenit și mai numeroase, datorită faptului că de la 1 ianuarie 1834 băjenarii trebuiau să plătească și ei capitația pe jumătate. Această împrejurare a fost folosită de turci, care acționau prin agenții lor. Astfel, la 24 iulie 1834, un preot anume Nicolae, care venise de peste Dunăre în 1833, « a înșelat pe băjenari de au trecut peste Dunăre înapoi » împreună cu el. În 1834 venise din nou « ca să spargă alte șase sate », încercînd printre altele să atragă 42 de familii de pe moșia Cățelu și alte familii de pe moșia Dudești, ambele ale căminarului Ștefan Moscu. La reclamațiile ultimului, Visteria a arătat că aceste familii făceau parte din cele 150 pentru care pașa Rusciukului intervenise la Alexandru Ghica. Într-adevăr la 5 iunie, secretariatul Sfatului administrativ scria Vistieriei despre aceste familii, trimițîndu-i și traducerea grecească a « mehtupului » (scrisorii)⁵. A doua cerere a pașei, în același sens, a fost adresată domnitorului în august 1834⁶. Ca urmare, aceste 150 de familii au cerut să se întoarcă « la cea dintîi lăcuință a lor », adică peste Dunăre. Majoritatea băjenarilor care

¹ Pentru cei de la Focșani, *ibidem*, f. 666; vezi și dos. 3 201/1831, f. 786—787 și 892; vezi și lista celor 35 de familii de la Focșani care puteau să plece, la f. 1 008. Pentru reîntoarcerea băjenarilor din alte părți ale țării, f. 772—773, 854, 856, 1 017, 1 144, 1 145, 1 154, 1 194, 1 287, 1 376 ș.a.

² Pentru procesul celor de la Dudești, Romanowski, *op. cit.*, p. 342 și urm.

³ *Ibidem*, p. 373 și urm. Vezi și Arh. st. Buc., dos. 3 201/1831, f. 1 282.

⁴ Arh. st. Buc., dos. 3 201/1831, f. 839 și 892.

⁵ Vezi traducerea grecească a acestui document turcesc la Arh. st. Buc., Vistieria, dos. 3 201/1831, f. 1 419.

⁶ Arh. st. Buc., Vistieria, dos. 5 740/1834, f. 52, 57, 71, 73—74, 110 și 234.

doreau să plece proveneau din satele județului Ilfov : Gostilele și Ileana Trăsnii ¹, ca și din Ulmeni (19 familii) Chiajna (43), Afumați (38) ².

Formalitățile de plecare durau însă mult. Cererea ultimilor fusese înaintată în iulie, iar trecerea peste Dunăre, prin carantina Călărașilor s-a făcut abia în noiembrie. Între timp, băjenarii din aceste sate își repetau cererile și plecarea lor antrena și pe alții. Întilnim cereri din partea unor familii de slivneni ³, din partea băjenarilor așezați la Brăila și la Baldovinești ⁴ (Brăila), a bulgarilor catolici de la Cioplea, Popești ș.a. Ultimii cereau să plece deoarece « de la întocmirea Regulamentului [organic] ne vedem foarte strimtorați de către toate... fiind supuși la niște asemenea grele răspunderi... pentru proprietari » ⁵. Este adevărat că, mai ales pe baza privilegiilor și făgăduielilor făcute de turci, se crease un adevărat curent de reîntoarcere, de care, uneori, se lăsau influențați acum, ca și mai târziu, și unii români veniți de peste Dunăre. Astfel, cinci familii de « moldoveni », care veniseră din Turcia de patru ani (deci din 1829), cereau și ei să plece. Ca și în unele cazuri ale băjenarilor bulgari, în cel de față motivul real nu era sărăcia, atât de des invocată. Din cele cinci familii de moldoveni una posedea 30 de vite cornute mari și 70 de oi, alta 20 de cornute mari etc. ⁶. Și de astă dată unii băjenari bulgari, deși obținuseră învoirea de plecare, ajunși la Dunăre se răzgîndeau și renunțau să treacă fluviul, arătînd că vor să rămînă în țară ⁷. În sfîrșit, alți băjenari, originari din sudul Bulgariei (regiunea Iambol) sau chiar din părțile Adrianopolului, primind învoirea să plece, nu revin în vechile lor localități, așa cum ne atestă documentele turcești, ci se așază pe malul drept al Dunării, pentru ca în orice eventualitate nefavorabilă să treacă Dunărea înapoi ⁸.

Turcii însă se asiguraseră și de acest lucru și, de comun acord cu Alexandru Ghica, fugarii dintr-o parte sau alta a Dunării trebuiau readuși cu concursul autorităților ambelor țări. Astfel, fugari români din satele Corabia, Gîrla și Izlaz (Romanai) trecuseră peste Dunăre în părțile Nicopolei. Potrivit înțelegerii cu musulimul de acolo, s-au trimis din țară « gonaci » care să-i caute în satele știute sau în altele. Alexandru Ghica intervenise și obținuse același drept « și pe viitorime » ⁹. La fel se proceda și cu fugarii din Turcia. Astfel, la 16 iulie 1834, cinci familii (17 inși) fug peste Dunăre la noi și sînt prinse în dreptul pichetului Frecăței. Alte două familii fug din satul Cochirleni și trec în ostrovul Nicolii cu gîndul de a ajunge în satul Păpurenii. Autoritățile românești au ordin să nu-i primească însă decît în cazul cînd sînt fugari mai vechi în țara noastră

¹ *Ibidem*, f. 210—214 (43 de familii din satul Gostilele și 55 din Ileana Trăsnii, care au trecut în noiembrie 1834 pe la Călărași).

² Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 1 454—1 456, unde se dă lista lor și numărul vitelor. Pentru alte cereri de plecare, vezi f. 1 395, 1 449 ș.a.

³ *Ibidem*, Arh. st. Buc., *Visteria*, dos. 5 740/1834, f. 142—144, 348 și 485—489; Roman ski, *op. cit.*, p. 488.

⁴ Arh. st. Buc., dos. 5 740/1834, f. 159, 164—165, 180 și 236.

⁵ Pentru alte plecări vezi același dosar 5 740/1834, în care s-au păstrat cererile băjenarilor. În afară de cele individuale, vezi și f. 20, 48, 87, 107, 114, 157, 210—214, 348, 426, 466, 498 ș.a.

⁶ *Ibidem*, f. 651—652.

⁷ *Ibidem*, f. 237—238, 277, 301, 327, 329, 370, 453, 466, 565—566 și 889. Mai târziu, în august 1835, Departamentul dinlăuntru arăta Vistieriei că în orașul Giurgiu se află o mulțime de bulgari care nici capitație nu plătesc, nici nu trec peste Dunăre, deși au bilete de plecare. Deoarece băjenari în această situație se aflau și prin alte orașe ale țării, se cerea tuturor ocîrmuitorilor să facă cercetări în acest sens (*ibidem*, f. 973).

⁸ Vizirul către valiul Silistrei, în *Документи...*, p. 212 și 231.

⁹ Arh. st. Buc., dos. 5 740/1834, f. 573—574.

sau vin cu învoirea turcilor, deoarece altfel, « la orice cerere, trebuie să fie predați înapoi »¹. Excepții se fac de ambele părți doar atunci când este vorba de persoane singure, fără familie, de bătrâni, văduve etc.².

Cererile de reîntoarcere pe care băjenarii le-au înaintat în 1834 au fost numeroase și din cauza noilor scutiri de dări pe care Poarta le-a acordat în acest an. De astă dată sultanul mersese și mai departe. Astfel, celor 15 familii revenite în regiunea Nova-Zagora li se dăduse chiar contravaloarea bunurilor lăsate la plecarea lor (case, vii etc.), în sumă de 200 de pungi de bani³. Această veste s-a răspândit repede la nord de Dunăre, determinând noi încercări de reîntoarcere.

Spre sfârșitul lunii octombrie, pe cererile de plecare ale băjenarilor apare însă rezoluția: « Fiindcă întoarcerea bulgarilor au încetat din poruncă, să stea la delă »⁴. Într-adevăr, la 5 noiembrie Vistieria prezenta domnitorului Alexandru Ghica o situație clară: numărul băjenarilor era cunoscut fie din condicile carantinelor (pentru cei ce trecuseră prin ele), fie mai ales din obșteasca catagrafie. (Este vorba de cea din 1831, a lui Kiselef.) Deoarece întoarcerile, mutările ș.a. fuseseră numeroase, se făcuse o nouă catagrafie pentru ca cei « în ființă » în diferite sate și orașe să înceapă a plăti de la 1 ianuarie 1834 capitația pe jumătate, potrivit « Așezământului » din 1830. Intervenind însă pașa Rusciukului, trecuseră înapoi în Bulgaria încă peste 300 de familii⁵ și numărul cererilor creștea, iar încasările statului scădeau. De aceea, oprind deocamdată întoarcerile, Vistieria cerea domnitorului să dea o poruncă specială în acest sens, ceea ce s-a și făcut la 17 noiembrie 1834⁶. Intervențiile insistente ale Porții l-au silit însă pe Alexandru Ghica să facă unele excepții⁷.

În sfârșit, cu toată porunca dată, cereri de plecare au continuat să fie înaintate și în anii 1835, 1836 și 1837, ba chiar și după această dată. Noile motive invocate erau scutirile de dări acordate de Poartă, precum și înapoierea pământurilor și caselor tuturor celor ce se întorceau în satele și orașele de unde plecaseră. Acest fapt arată că voiau să se înapoieze mulți dintre accia care avuseseră în Bulgaria o oarecare stare. Sultanul a recurs însă și la o altă măsură — de astă dată represivă — și anume scoaterea în vânzare a tuturor bunurilor imobile aparținând celor ce nu voiau să se întoarcă. În același timp, intervențiile la Alexandru Ghica nu încetau. Pentru familiile din Sliven marele vizir scria în mod special domnitorului la 16 noiembrie 1836⁸. Alexandru Ghica a răspuns imediat că va cerceta « modul în care au trecut în Țara Românească, după care le va căuta, le va aduna și va începe să le trimită în locurile de baștină »⁹. Deși înțelesese foarte bine că vizirul se referea la cei trecuți peste Dunăre din 1828 înapoi, răspunsul său lăsa să se întrevadă că nu putea fi vorba de unii ca atare, ci doar

¹ *Ibidem*, f. 25, 27 și 31—32.

² *Ibidem*, f. 879 ș.a.

³ *Документи*, p. 196.

⁴ *Arh. st. Buc.*, Dos. 5740/1834 f. 521. pe cereri date începând cu ultima decadă a lunii octombrie.

⁵ *Ibidem*, f. 588.

⁶ La această dată se anunța Vistieria că din poruncă domnească s-a oprit întoarcerea băjenarilor care au intrat în condicile Vistieriei (f. 645). Numai în octombrie și noiembrie 1834 (cu învoiri obținute înainte de 24 octombrie) și numai prin carantina Călărăși au trecut 123 de familii, în afară de cei plecați prin Giurgiu sau prin alte părți.

⁷ *Ibidem*, f. 509, 514 și 516. Vezi și intervenția Porții către Alexandru Ghica, în *Документи*..., p. 211. Vezi și *Arh. st. Craiova, Prefectura*, dos. 5 875/1834, 4 725/1835, 2 966/1836, 2 049/1837.

⁸ Scrisoarea vizirului în *Документи*..., p. 213 (doc. nr. 394).

⁹ *Ibidem*, doc. nr. 395.

de fugari din ultimii trei-patru ani. Avînd interesul să-i rețină în țară, ei sînt numiți și considerați în actele interne de la 1 ianuarie 1834 încoace, adică de cînd începuseră a plăti capitația, drept « pămînteni ».

Un motiv în plus pentru intervențiile turcilor l-a oferit evacuarea cetății Silistra de către trupele rusești în același an, 1836. Cu acest prilej, așa cum arată documentele turcești, 180 de familii, mai ales de bulgari, « au fost înșelate de un ofițer rus, căpitanul Vasile, sîrb de origine, și aduse în Țara Românească »¹. Într-adevăr, urmărind aceste familii, le găsim așezîndu-se la Brăila și în satele din județul Ilfov: Fundeni Văcărescului (37 de familii), Cucuieți, Frunzânești, Plătărești, Ileana Trăsniș ș.a.². La finele lui octombrie 1836, vizirul scria domnitorului să le dea voie să se reîntoarcă, « deoarece a aflat în mod cert că unii boieri îi împiedică, dorind să-i rețină pe moșiile lor »³. De data aceasta Alexandru Ghica le-a permis întoarcerea.

În sfîrșit, dacă mulți dintre băjenarii care ceruseră să se reîntoarcă pînă la urmă au renunțat, slivnenii mai bogați au folosit și alte căi, recurgînd la ajutorul, bineînțeles plătit, al influentului boier, vistierul Al. Vilara. Aceasta se vede din faptul că de la o vreme Vistieria nu le mai respinge cererile, ci le adună pentru a le supune Sfatului administrativ⁴. Probabil din îndemnul lui Vilara, 100 de familii din Bereasa fac la 9 octombrie 1837 o nouă cerere, de astă dată un adevărat memoriu⁵, pe care aceiași notează că s-ar putea face o excepție. Interesele marii boierimi erau însă mai puternice și, dominînd în Sfatul administrativ, acesta dădu la 23 decembrie 1837 un « Jurnal », prin care se arată că « dacă s-ar da voie la toți aceia ca să iasă dă aici din Prințipat, apoi să va pricinui îndestulă zmăcinare și să va aduce statului pagubă nu puțină și pustiire locului ». Subliniîndu-se că băjenarii au avut timp trei ani de zile să se decidă dacă vor să se întoarcă sau nu, s-a luat hotărîrea să nu se mai primească nici o cerere de întoarcere⁶. Totuși, mai tîrziu și această hotărîre a fost călcată. Prin jurnalul Sfatului administrativ din 9 septembrie 1839 au primit învoire să se reîntoarcă 258 de familii de slivneni, plătînd însă statului o despăgubire. Pînă la urmă însă, vreo 75 de familii au renunțat. Întîlnim de asemenea și alte cazuri de reîntoarceri⁷.

Catagrafiile din perioada 1830—1838. Divanul săvîrșitor a dat o mare atenție înregistrării băjenarilor care intrau în Țara Românească. Pe de o parte se alcătuiu catastife la cele trei carantine, pe de alta isprăvnicatul străinilor și isprăvnicatele de județe erau înștiințate la 15 mai 1830 să alcătuiască fiecare cite un catastif special, « cu arătarea pe larg pã la ce locuri și la ce zi a lunii s-au așezat fiecare »⁸. Măsura era luată pentru ca, știînd cînd a sosit fiecare băjenar, să fie luat după trecerea celor opt luni de scutire în evidența fiscală. La 13 iunie 1830, aceeași poruncă se dăduse și vorniciei Bucureștilui⁹.

¹ Vizirul către valiul Silistrei, în *Documente...*, p. 212.

² Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 5 740/1834, f. 1 122—1 124 și 1 161—1 162. Urmas să se bucure de o asidose de trei ani.

³ *Ibidem*, f. 1 256 și 1 272 ș.a.

⁴ *Ibidem*, f. 1 382 și 1 386.

⁵ *Ibidem*, f. 1 408 și 1 409.

⁶ Pentru jurnalul Sfatului administrativ nr. 1 410 din 23 dec. 1837, *ibidem*, f. 1 410.

⁷ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 788/1839, f. 2—12 și 23, unde se dă jurnalul și listele de familii.

⁸ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 162/1830, f. 67—68.

⁹ *Ibidem*, f. 141.

Catagrafiile pe județe, orașe și catagrafiile carantinelor. Aceste măsuri ale Divanului nu au putut să fie executate întocmai, deoarece multor băjenari li s-a pierdut urma, fie pentru că au plecat neînsoțiți de la carantine, fie pentru că s-au așezat provizoriu într-un sat sau oraș, după care au plecat cu, sau mai ales fără știința autorităților în alte locuri etc. Totuși, unele județe au început să alcătuiască aceste catastife cerute de Divan. Astfel, la 8 iunie 1830, isprăvnicul Buzău trimitea catastiful băjenarilor, din care se poate vedea numele, numărul membrilor de familie și meseria pe care o aveau. Până la această dată sosiseră la Buzău, unde se așezaseră însă provizoriu, 103 familii cu 624 de inși¹. Aceste catastife nu ne pot da cifre reale decât pe perioade foarte scurte. La Brăila, de pildă, deși unii băjenari declarau că rămân în oraș, noaptea fugeau, iar isprăvnicul nu putea ține o evidență precisă, cu toate că la finele lui august afirma că o are².

Curînd după publicarea « Așezămîntului », la 22 august 1830, se reamintea tuturor isprăvnicatelor de alcătuirea catastifelor care trebuiau înaintate Divanului la finele lunii septembrie³, cînd se credea că trecerea băjenarilor se va încheia.

Kiselef însuși s-a interesat îndeaproape de soarta băjenarilor, fiind unul din inițiatorii Așezămîntului din 1830⁴. Încă de la 20 aprilie cerea Divanului să-l informeze asupra trecerii și așezării băjenarilor. Întrebările sale, determinate de plîngerea băjenarilor turtucăieni care îi ceruseră să le permită întoarcerea peste Dunăre, ca și de plîngerea celor veniți de la Rahova⁵, erau precise, și anume: 1) ce înlesniri li se făceau în perioada de carantină; 2) care erau numărul celor intrați în țară pînă la acea dată; 3) dacă sînt îndrumați direct spre un anumit sat, oraș sau moșie sau li se dă voie să-și caute ei înșiși locul așezării; 4) cîți au ieșit din carantine neînregistrați; 5) cîți au rămas la carantine și ce are de gînd Divanul să facă cu dînșii⁶. La aceste întrebări Divanul n-a răspuns imediat, deoarece nici el nu era complet informat. Cum Kiselef primea mereu plîngeri⁷, la 23 august 1830 solicita din nou aceleași lămuriri⁸, repetînd iarăși cererea la 30 august. Deși nici la această dată nu avea o situație clară⁹, pentru a se putea totuși da răspuns la întrebările de trei ori repetate de Kiselef, Divanul a trimis în grabă pe Iancu Samurcaș la cele trei carantine ca să aducă informațiile cerute. În același timp și pentru același scop se scria ispravnicilor ca băjenarii așezați în fiecare județ să trimită pe ziua de 30 august la Divan cîte

¹ *Ibidem*, f. 163—167. La 23 iunie, numărul crescuse la 364 de familii, cu 947 de inși (f. 234—237).

² *Ibidem*, f. 327 și 382. Răspunsuri similare veneau și din alte județe (f. 328—329).

³ *Ibidem*, f. 326.

⁴ C. N. Velichi, *Румыно-русский помось, оказанная болгарам эмигрировавшим в румынские княжества вследствие войны 1828—1829 гг.*, Rsl. II, Buc., 1958, p. 265.

⁵ « Fugarii orașului Rahova » (mai toți români) arătau că sînt strîmtorați « nu numai de stăpînirea pămîntenească » (organele de stat), ci și de stăpîni de moșii, « care au luat de la dînșii dobitoace ». Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 162/1830, f. 379—381.

⁶ *Ibidem*, f. 358 și 360.

⁷ Vezi pe aceea a bulgarilor din Karnobat (20 august 1830) care se aflau la București și la Giurgiu, *ibidem*, f. 384—385.

⁸ *Ibidem*, f. 434—436.

⁹ « Unde și pă la ce locuri s-au așezat nu i-am știut pentru că dintru început nu s-au supus orînduelii Divanului ». Se scria din nou ispravnicilor ca să continue catagrafia (*ibidem*, f. 434 și 435).

3—4 « deputați » aleși de ei înșiși ¹. În sfârșit, la 4 septembrie, Kiselef primea următoarea situație:

Băjenari intrați în țară pe la carantinele:					
	Călărași	Piua Petrii	Brăila	Total	Din care
Familii:	338	1 160	852	2 350	61 trecute în Moldova

Dintre cele 2 289 de familii de băjenari, plecaseră, în locuri necunoscute, și neînsoțite de cinovnici, 566 de familii. Cele însoțite se aflau: 733 în jud. Brăila; 300 în Ilfov; 105 în Buzău; 38 în Dîmbovița; 22 în Ialomița; 109 la Focșani; 94 la Ploiești și 322 la București.

Cifra de 2 350 de familii nu reprezenta însă decît numărul aproximativ exact al celor intrați prin cele trei carantine ² și numai în perioada mai-septembrie 1830. Nu erau incluși nici băjenarii veniți în anii 1828, 1829 și 1830 (pînă în luna mai). În realitate, la această dată numărul era de peste două ori mai mare. De asemenea, nici cifrele date pe județe și orașe nu reflectau realitatea. Conștient de aceasta, Divanul adăuga că îndată după înregistrarea datelor de mai sus « cîțiva dintre dînșii, găsindu-și locuri mai bune, s-au mutat în alte județe ». De asemenea, se arăta lui Kiselef că « deputații băjenarilor, pe județe, au fost chemați la Divan, unde, citindu-li-se « Așezămîntul » tălmăcit în limba bulgară și căruia i s-a făcut o largă publicitate ³, « au rămas mulțămîți », cu rezerva ca să nu li se ia armele, dînd pentru aceasta chezași. În sfârșit, puținii deputați veniți au ales dintre dînșii pe Vasile Hagi Mihail, care, locuind în București, să intervină la Divan în caz de nevoie sau de vreo « strămtorare de la pămînteni ». Toți « deputații ce-și vor alege pe la județe » urmau să se adreseze acestui « protector » al lor ⁴.

Îndată după aceasta, Divanul a scris din nou tuturor ispravnicilor din județe ca operația de înregistrare să se facă de către dînșii, și nu de către ispravnicii străini, organele celor din urmă dînd doar ajutor. De asemenea, băjenarii care dădeau chezașii își puteau păstra și armele ⁵. Kiselef însuși a cerut să stea de vorbă personal cu deputatul și protectorul tuturor bulgarilor, Vasile Hagi Mihail, pentru a afla toate nevoile lor și a lua măsuri de îndreptare ⁶. Ales în această calitate de către « obștea bulgarilor veniți din Rumeli spre lăcuință în acest prințipat prin înscrisul lor », Vasile Hagi Mihail era întărit de Divanul săvîrșitor. El avea datoria să răspîndească printre bulgari textul « Așezămîntului » tradus în bulgărește și să observe, « cercetînd în taină », dacă nu cumva unii dintre dînșii, « lăsîndu-și meșteșugurile lor, să întoarcă către răul de obște ».

¹ *Ibidem*, f. 418—421, 434, 436 și 470.

² Pentru tabelele luate de Iancu Samurcaș de la cei trei trimiși ai Divanului la carantine, însuși Ilie, postelnicul de la Piua Petrii, raporta Divanului că « viind coconu Iancu Samurcaș noaptea, m-au apucat să-i dau perilipsis... cu grabă, neingăduindu-mă pînă a se face ziuă, ci așa din așternut sculîndu-mă am dat... De va fi vreo greșală la acel perilipsis nu știu. Iar catastiful adevărat ce-l voi aduce curat va dovedi, fără a avea vreo greșală... » (*ibidem*, f. 485).

³ *Ibidem*, f. 466—467.

⁴ *Ibidem*, f. 437, 468, 469 și 500.

⁵ *Ibidem*, f. 440.

⁶ Audiența a avut loc la 8 septembrie (*ibidem*, f. 496).

La 13 septembrie, Kiselef atrăgea însă atenția Divanului că Vasile Hagi Mihail era cunoscut mai mult de slivneni și nu avea o idee clară asupra situației băjenarilor din toate județele. De aceea Divanul trebuia să țină legătura și cu deputații celorlalte județe, în cazul în care aceștia fuseseră aleși. În acest sens, Divanul scria tuturor isprăvnicatelor ca bulgarii din fiecare județ să-și aleagă câte doi deputați, pe care să-i trimită la București la 25 septembrie. Kiselef cerea apoi Divanului să-i trimită « plan de acele măsuri. . . ce trebuiesc spre a se ținea în țară acești băjenari și, înduplecându-i pe dinșii a nu se întoarce în Bulgaria să depărteze prin aceasta și reaua pildă pentru ceilalți străini carii, precum îmi este știut, din pricina strimtorărilor sînt gata toți a se strămuta în partea dreaptă a Dunării »¹.

La porunca Divanului, o serie de ispravnici ai județelor (Săcuieni, Argeș, Muscel, Olt, Teleorman, Dimbovița, Mehedinți și Vâlcea) au răspuns că nu au asemenea băjenari bulgari. Alții au trimis nu deputați, ci delegați de prin sate (Afumați, Tunari, Gostilele-Ilfov). De la Brăila s-au trimis deputați bulgari și greci². Mai târziu s-au trimis din partea județului Rîmnicu-Sărat³.

În ceea ce privește catagrafiile cerute, unele dintre acestea au fost trimise Divanului. Astfel, catagrafia bulgarilor din Ploiești arată că aici se stabiliseră 320 de familii cu 1 656 de inși⁴. O altă catagrafie este cea a « politicii Bucureștilor ». Din aceasta se vede că pînă la 1 octombrie 1830 se așezaseră aici 151 de familii cu 446 de inși⁵. În general însă, isprăvnicatele nu s-au grăbit să trimită catagrafii, deoarece băjenarii își schimbau des așezările. Adăugăm de asemenea că voluntarii din detașamentele lui Milko Petrovici, Liprandi și G. Mamarcev, de care se îngrijea Spătăria, nu erau înregistrați în ele. Dintre aceștia, 83 de voluntari din primele detașamente, împreună cu 31 (din cei 108) ai detașamentului lui Mamarcev, se așezaseră în București. Restul voluntarilor lui Mamarcev se răspîndiseră prin orașele țării⁶.

Catagrafiile lui V. Nenovici. Deputatul bulgarilor Vasile Hagi Mihail nu s-a ocupat îndeaproape de băjenari⁷ și de aceea în locul său a fost ales Vasile Nenovici, pînă atunci numai deputat al bulgarilor din București și județul

¹ *Ibidem*, f. 512—513. Pentru poruncile Divanului la județe, vezi, de pildă pentru județul Vâlcea, Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 4 083/1830, f. 13.

² Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 162/1830, f. 515—520, 536, 540 și 670.

³ *Ibidem*, f. 670—672.

⁴ Această catagrafie este detaliată. Se arată și numele membrilor familiilor, mahalalele și casele în care s-au așezat (*ibidem*, f. 617—625). Ca număr de familii, aceasta este identică cu cea publicată în M. S e v a s t o s, *Monografia orașului Ploiești*, București (f.a.), p. 373—378. Mici diferențe sînt numai la numărul membrilor familiilor.

⁵ *Ibidem*, f. 637—641. O statistică asemănătoare a publicat Romanski, *op. cit.*, p. 243—265. Ea cuprinde toate familiile de băjenari așezate în București de la 25 aprilie 1828 și pînă la 1 septembrie 1830. Ca și în prima, se arată numele capului de familie și profesiunea, numărul membrilor familiei, ziua sosirii în oraș și casa în care s-au așezat. Cifrele celor două statistici sînt foarte apropiate. În statistica publicată, făcută pe plăși (vopsele), se arată 156 de familii (în loc de 151), la care se mai adaugă apoi 10, cu 472 de inși (în loc de 446), dintre care 14 în plasa Tîrgului, 162 în plasa Broșteni, 93 în plasa Mogoșoia, 186 în plasa Tîrgului de afară și 2 în plasa Gorgani. Printre bulgari se găsesc un mic număr de greci. Locul de origine este rar arătat (Sliven, Karnobat, Varna, Razgrad).

⁶ Voluntarii lui Milko Petrovici erau mai ales sirbi, ceilalți fiind amestecați. Astfel, din cei 108 voluntari ai lui Mamarcev, 37 erau români, iar 71 bulgari și greci. Pentru acești voluntari, vezi R o m a n s k i, *op. cit.*, p. 154—155 și 203—211, și Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 162/1830, f. 687—689 și 788.

⁷ Se cunoaște o intervenție a sa către Divan pentru bulgarii din Ploiești în ale căror case fuseseră încartiruiți militari. De asemenea, pentru a nu li se ridica armele cu care veniseră băjenarii de la Buzău (*ibidem*, f. 526). Demisia sa în noiembrie 1830 la f. 730.

Ilfov¹. Deoarece Nenovici era cunoscut de toți bulgarii din județele Vlașca, Teleorman și Ialomița, aceștia au cerut ca același să fie și deputatul lor². Activitatea sa a fost într-adevăr fructuoasă, Nenovici intervenind deseori la Divan în sprijinul conaționalilor săi care se plîngeau de abuzurile zapciilor, arendașilor și boierilor³. Pînă la urmă Nenovici a fost considerat ca deputat al bulgarilor din toată țara. Activitatea sa s-a desfășurat pînă în toamna anului 1834. După moartea sa, în octombrie 1834, peste 30 de fruntași ai băjenarilor bulgari au cerut ca în locul său să fie numit în aceeași calitate fostul «deputat al bulgarilor» din ultimii ani ai războiului ruso-turc din 1806—1812, Atanasie Nekovici. Din această cerere se vede că Nenovici a fost plătit de către băjenari cu cîte șase taleri pe an de fiecare familie, ceea ce reprezenta o sumă apreciabilă pentru aceea vreme⁴. Una din îndatoririle de bază ale lui Nenovici era alcătuirea unor catagrafii a băjenarilor, pe sate și județe. În acest scop, Divanul i-a dat și oameni de încredere care să meargă prin diferite sate și județe pe unde se așezaseră băjenarii⁵. Nenovici a propus Divanului ca o dată cu înregistrarea acestora să li se dea și niște bilete care să-i apere de abuzurile zapciilor. Aceasta ar fi ușurat și alcătuirea catagrafiei, deoarece băjenarii, după afirmația sa, «speriați fiind de zapcii, să ascund, fug de la un loc la altul, mai virtos pã la sate. Cînd vede bolgarii că-i scrie, își iau drumul și se duc dă la casele lor și așa oamenii mei mai mult își pierd vremea umblînd după dinșii decît a face desăvîrșită treabă»⁶. Aceasta a fost și cauza pentru care catagrafiile alcătuite de Nenovici n-au putut fi complete.

În aprilie 1831, Nenovici înainta Divanului primele două catagrafii, și anume a băjenarilor din București și a celor din județul Ilfov. În aceste catagrafii sînt cuprinși băjenarii veniți între 25 aprilie 1828 și 10 aprilie 1831. Nenovici n-a înregistrat familiile, ci persoanele. Potrivit catagrafiei lui, rezulta că la București se așezaseră în această perioadă 1 475 de băjenari⁷, ceea ce însemna că în intervalul octombrie 1830 — aprilie 1831 mai sosiseră încă 1 000 de inși (față de cei 472 sau 446 dați de statisticile anterioare referitoare la perioada 25 aprilie 1828 — 1 octombrie 1830).

Catagrafia județului Ilfov arată că în perioada 25 aprilie 1828 — aprilie 1831 se așezaseră în satele de aici 4 527 inși, adică circa 900 de familii⁸, răspîndiți pe sate și plase astfel: *plasa Dîmboviței de jos*: Dudești 425, Cățelu 243,

¹ Divanul îl întărea la 22 octombrie 1830 (*ibidem*, f. 686).

² *Ibidem*, f. 697 și 699.

³ *Ibidem*, f. 709—712, 727, 728, 730—732, 737, 786, 787, 792, 793, 844, 846, 856, 857 și 875.

⁴ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 5 740/1834, f. 509. De altfel, Nenovici poseda încă înainte de războiul din 1828—1829 o moșie în județul Teleorman. Vezi hotărnicia din 25 iunie 1826 la Muzeul orașului București, LVI/3, nr. 3 057, 12 744. (cota nouă 1 667.)

⁵ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 162/1830, f. 686, 696, 843 și 846—849. Dintre aceștia au fost Tănase Nicolau în jud. Ilfov, Vlașca, Teleorman și Olt, Iancu Macovei în jud. Ialomița și Buzău, Gheorghe Ivanovici în jud. Rîmnicu-Sărat ș.a.

⁶ *Ibidem*, f. 844.

⁷ Statistica lui Nenovici, care pentru orașul București poate fi socotită aproximativ completă și exactă, este amănunțită. Băjenarii sînt dați pe plase sau vopsele (156 în plasa Tîrgului, 467 în plasa Broșteni, 533 în plasa Tîrgului de afară, 51 în plasa Gorgani și 248 în plasa Mogoșoaia). Se arată numele băjenarilor, la cei mai mulți locul de origine și profesiunea, numărul de bărbați, femei, băieți, fete și total, stăpînul casei în care locuiesc și mahalaua (*ibidem*, f. 900—911).

⁸ Și aici băjenarii sînt dați nu pe familii, ci pe persoane: bărbați, femei, băieți, fete, frați și surori, nevîrstnici și total. Împărțind la cinci — numărul mediu al unei familii de la țară —, se ajunge la acest număr de familii (*ibidem*, f. 912—931).

Plătărești 89, Piteasca 65, Găneasa 39, total 861 de inși; plasa Dimboviței de sus: Afumați 221, Tunari 26, Fundeni 45, Brănești 131, total 423 de inși. Plasa Sabarului de sus: Dragomirești 43, Ciorogirla 11, Chiajna 32, Dudu 7, Odăi 23, Tinganu 208, Buteni 20, total 344 de inși; plasa Sabarului de jos; Vărăști 142, Valea Dragului 42, Gruiu 19, Orești 91, Odaia Vlădichii 13, Jilava 15, total 322 de inși; Plasa Mostiștii: Gostilele 204, Fundulea 258, total 462; Plasa Gherghiței de jos: Gherghița 5; Plasa Obilești; Ileana 170, Pirlita 79 Codreni 79, Cioran 28, total 356 de inși; Plasa Olteniței: Chirnoși 239, Luica 95, Oltenița 7, Ulmeni 128, Spantov 40, Căscioare 40, total 549 de inși; Plasa Ciocănești: Ciocănești 332, Fundu 383, Caraasan 271, Mănăstirea 219, total 1 205 inși. Total general 4 527 inși.

La 15 aprilie, Nenovici înainta Divanului alte două catagrafii, și anume pentru județele Ialomița¹ și Buzău². Aceste catagrafii nu au totaluri, ba la unele sate nu se dau nici membrii de familie, ceea ce arată, așa cum afirma și Nenovici, că ele nu erau complete, băjenarii temîndu-se să se înscrie de frica impunerii lor la dări. În județul Ialomița, Nenovici a găsit circa 90 de familii cu 397 de inși, care locuiau în satele: Ūrziceni (61), Țândărei (75), Indrișești (114), Dilga (30), Carabenu (65), Pisculești (24), Slobozia Ceacu (140), Tonea (18).

În orașul Buzău locuiau 142 de inși, la care se adaugă 174 la Făurei și 62 la Scortaru³, adică în total circa 140 de familii.

Ultimele trei catagrafii pentru județele Vlașca, Teleorman și Olt trimise Divanului de către Nenovici la 29 aprilie 1831 sînt și mai puțin complete. Astfel, pentru județul Olt⁴ se dau numai două sate din plasa Călmățuiului, și anume: Caravanești (25 de familii cu 114 inși) și Crăceni (2 familii cu 9 inși).

În județul Vlașca se cuprind în catagrafia lui Nenovici 168 de familii, și anume 76 la Giurgiu, 37 la Oinac, 50 la Slobozia, 12 la Frasinu și 2 la Guruieni⁵. În sfîrșit, pentru județul Teleorman⁶ se dau 54 de familii locuind în satele Licurici (20) Pielea (1), Spătărei (18), Mărzănești (6), Calomfirești (7) și Icoana (2). Cîteva dintre aceste familii sînt ale unor voluntari.

Documentele existente arată de asemenea că statisticile făcute de Nenovici sau de trimișii lui în aceste ultime județe nu erau complete. Astfel, în județul Teleorman nu s-au trecut bulgarii veniți în această vreme în satul Mavrodin, dintre care unii se plîngeau la 16 mai 1831 de abuzurile zapcîilor⁷. La fel în jud. Olt nu sînt trecuți băjenarii de la Brebeni și nici cei din satul Odaia⁸, unde, de altfel, în iunie, avem și așezări ulterioare⁹. Reamintim apoi că Nenovici n-a înregistrat pe băjenarii români din Ialomița. Or, numai pe moșiile Jigălia și Dudești se aflau 227 de familii în satele: Mirleanu, Cochileni, Oltina și în Ostrovul Musait¹⁰. N-au fost înregistrați nici cei plecați în zilele catagrafiei

¹ *Ibidem*, f. 940—942.

² *Ibidem*, f. 943—945.

³ Comuna aparținea de fapt județului Brăila, așa cum o găsim mai tirziu. Dacă în aprilie 1831 nu a ținut de jud. Buzău, atunci cei 62 de inși trebuie scăzuți din totalul de 698.

⁴ Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 162/1830, f. 960.

⁵ *Ibidem*, f. 956—957.

⁶ *Ibidem*, f. 958—959.

⁷ *Ibidem*, f. 999 și 1 045.

⁸ *Ibidem*, f. 1 001 și 1 053—1 055.

⁹ Ispravnicul județului, Ioniță Cătuneanu, voia să atragă băjenarii de pe malul drept al Dunării, ceea ce și reușește. Numărul lor e însă mic (*ibidem*, f. 1 046—1 048 și 1 060). Și la Giurgiu seoseau alții (*ibidem*, f. 1 011—1 012).

¹⁰ *Ibidem*, f. 997—998.

în alte sate¹. Alții, în sfârșit, s-au mutat în primele săptămâni sau luni după alcătuirea catagrafiei. Astfel, chiar la 30 aprilie, cinci familii de băjenari din Buzău se mutau la Rîmnicu-Sărat², iar alte zece familii plecau la Giurgiu³, sau chiar peste Dunăre⁴, ultimele treceri, care au durat pînă în 1834, fiind arătate mai sus. De aceea catagrafiile lui Nenovici, cu rezervele făcute și cu excepția județelor Ialomița, Teleorman și Olt, unde sînt total incomplete, nu au valoare decît pentru lunile în care au fost executate. Ele înregistrează însă, măcar incomplet, răspîndirea și prezența băjenarilor într-un anumit moment — primăvara anului 1831 — și aceasta este importanța lor. Faptul că celor înregistrați li se dădeau în iunie «biletele» cerute Divanului de către Nenovici, bilete care atestau posesorului calitatea de băjenar scutit total de dări pe trei ani cu începere de la 1 ianuarie 1831 și cu plata pe jumătate pe următorii șapte ani⁵, a frînat într-o anumită măsură năzuința multora de a se reîntoarce peste Dunăre.

Catagrafia lui Kiselef. Recensămîntul ordonat de Kiselef și care era terminat în septembrie 1831 a înregistrat și pe băjenari, găsind în total 5 249 de familii. Iată cifrele care se indică pe județe la această rubrică, pe număr de familii: Ilfov 1 077, Rîmnicu-Sărat 117, Brăila 1 294, Buzău 96, Săcuieni 8, Prahova 201, Ialomița 205, Dîmbovița —, Vlașca 151, Teleorman 169, Muscel⁶ —, Argeș 4, Olt 424, Romanși 411, Vilcea 1, Dolj 405, Gorj —, Mehedinți 145, orașul București 541.

Acest recensămînt sau catagrafie fiscală poate fi socotit, pentru cele mai multe județe ale țării, drept o lucrare completă, cu toate inevitabilele sustrageri de la înregistrare. Desigur, aici nu s-a făcut deosebire între băjenarii bulgari, români, greci sau sirbi. Cele 5 249 de familii, adică aproximativ 26 000 de băjenari, pot fi luați, cu foarte mici excepții, ca o cifră reală⁷, existentă în toamna anului 1831. Aceasta înseamnă că față de statistica lui Nenovici numărul băjenarilor crescuse la București cu încă 1 000 de inși în intervalul aprilie—septembrie 1831 și cu 800 pentru județul Ilfov. O comparație a cifrelor ne-ar îndemna să credem că în același interval numărul băjenarilor ar fi crescut de două ori și jumătate în Ialomița (de la 80 de familii la 205), ceea ce nu poate fi adevărat. Această nepotrivire de cifre se explică numai prin faptul că statistica lui Nenovici pentru acest județ nu era completă, ca și prin aceea că el nu înregistrase pe băjenarii români. Tot atît de inexplicabilă ar părea creșterea pentru județul Olt (de la 27 de familii la 424), dacă n-am ține seama de aceleași împrejurări. Pentru aceste județe trebuie să socotim ca valabile cifrele catagrafiei fiscale în tot cursul anului 1831 și nu numai pentru toamna aceleiași an.

¹ Vezi plîngerea unui băjenar din Fundulea-Ilfov, care n-a fost înregistrat deoarece «cînd acolo m-am aflat lăcuind, cînd prin alte părți unde puteam îmi înlesni agonisita hrană...» (*ibidem*, f. 1 025—1 026).

² *Ibidem*, f. 970—971 și 973.

³ *Ibidem*, f. 972, 974, 976 și 993.

⁴ *Ibidem*, f. 1 003.

⁵ Pentru textul biletelor și tipărirea lor, vezi același dosar al *Vistieriei*, f. 1 035. Textul era scris în limba română și bulgară.

⁶ La finele lunii iulie 1830 se aflau totuși aici «lude 20 băjenari» veniți din Oltenia. Aceștia au scăpat probabil celor ce au alcătuit catagrafia sau au venit în județ după ce trecuse înregistrarea. Vezi Arh. st. Buc., *Adm. vechi*, dos. 3 756/1830, f. 1.

⁷ Și Bois le Comte. în raportul său din 1834, dă o cifră extrem de apropiată de aceea a lui Kiselef, și anume 5 179 de familii, ceea ce înseamnă circa 25 900 de inși. *Hurmuzaki*, XVII, p. 336.

Catagrafiile Vistieriei. Aşa cum am văzut mai sus, în cursul anilor 1832, 1833 și 1834 s-au petrecut o serie întreagă de reîntoarceri peste Dunăre ale unor băjenari români și bulgari, ca și fuga unor pămînteni. În același timp au mai sosit și băjenari noi, dar numărul lor a fost relativ redus¹. Care este numărul băjenarilor care au trecut peste Dunăre și cîți au rămas în Țara-Românească pînă în toamna anului 1833? La aceste întrebări, oricare ar fi cifrele de care ar trebui să ținem seamă, calculele Vistieriei rămîn totuși cele mai apropiate de adevăr. Din fericire, în acest sens s-au păstrat unele cifre. Arătăm mai sus că la începutul lunii august Kiselef a cerut Vorniciei dinlăuntru aceste date. Din ele rezultă, la 17 august 1833, că de la 1 mai 1828 au trecut în Țara Românească 5 848 de familii² de băjenari, dintre care 1 796 se reîntorseseră. După aceste calcule urma ca la 17 august cifra celor rămași să fie de 4 052. Kiselef era însă înștiințat că la aceeași dată se mai aflau doar 3 872 de familii. De bună seamă, diferența de 180 de familii reprezenta numărul celor morți, fugiți, neînregistrați etc.

În 1834, împlinindu-se cei trei ani de scutire totală, Vistieria a trecut la alcătuirea unei catagrafii speciale a băjenarilor care, cu începere de la 1 ianuarie același an, urmau să plătească dările pe jumătate. Aceste catagrafii, alcătuite pe județe, ne arată numărul de băjenari rămași în țară după această dată. Pentru județul Ilfov posedăm două catagrafii. Cea dintîi a fost trimisă Vorniciei la 8 martie 1834 și din ea rezultă că la această dată se aflau aici 889 de familii de băjenari cu 3 858 de inși³. Cea de-a doua, trimisă la 17 aprilie 1834, are două părți, și anume: prima parte în care se dă numărul celor care nu mai plăteau dări din diferite cauze (se întorseseră peste Dunăre, se mutaseră în alte sate, erau în vîrstă înaintată sau femei văduve), iar alții muriseră între timp. Totalul lor se ridică la 388 de capi de familie. A doua parte cuprinde pe cei ce urmau să plătească dările pe jumătate, în total 917 familii. Toate aceste catagrafii arată numele capilor de familie, locul de unde au venit (de peste Dunăre) și meseria ce o au⁴. După cum se vede, diferențele dintre cele două catagrafii sînt neînsemnate. Cifra totală din cea de-a doua este mai mare doar cu 28 de familii (917 față de 899), pentru cele 38 de așezări omenești în care se stabiliseră băjenarii în jud. Ilfov. De astă dată au fost trecuți toți băjenarii — indiferent dacă erau bulgari sau români — veniți de peste Dunăre sau chiar din Transilvania. Numărul acestora din urmă este însă foarte mic (22 de familii). Mai mare ceva este numărul românilor veniți de peste Dunăre. Imensa majoritate o formează aici băjenarii bulgari.

Din nefericire, nu toate catagrafiile trimise Vistieriei de către ocîrmuirile județelor au fost alcătuite cu grijă. Unele sînt incomplete, altele parțiale, revenindu-se apoi cu corectări, adaosuri sau scăderi. Totuși, ele formează în bună

¹ Pentru cele 55 de familii venite în jud. Ialomița în 1832, vezi mai jos p. 115. Pentru alte familii, venite în 1833, vezi Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 5 740/1834, f. 236 și 1 079.

² Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 3 201/1831, f. 1 092—1 095. După catagrafia din 1831, numărul băjenarilor era însă de 5 249, ceea ce înseamnă că 599 de familii trecuseră în țară după executarea acestui recensămînt. Astfel de treceri sînt constatate și documentar. Vezi Arh. st. Buc., dos. 3 201/1831, f. 21, 754 și 1 154; dos. 3 178/1831, f. 594; dos. 5 725/1834, f. 178—179 ș.a.

³ Această catagrafie a fost publicată de Romanski, *op. cit.*, p. 405—443.

⁴ Catagrafia din aprilie 1834 este inedită. Vezi Arh. st. Buc., *Vistieria*, dos. 5 725/1834, f. 122—148.

parte un ghid pentru cunoașterea numărului familiilor de băjenari care s-au reîntors peste Dunăre.

Catagrafiile din 1834 arată că, așa cum se sublinia mai sus, nu absolut toate cifrele date pe familii și județe din statistica lui Kiselef sînt exacte. Dacă luăm, de pildă, jud. Ialomița, constatăm că numărul de familii (205) dat de Kiselef în 1831 este greșit. Astfel, în 1834 ocîrmuirea aceluiași județ trimitea la București patru catagrafii, și anume: una pentru băjenarii înscrși în statistica lui Kiselef din 1831 și existenți și acum (1834) (care cuprinde 156 de familii reparate în 14 așezări omenești¹) și o a doua care cuprinde 55 de familii trecute la nord de Dunăre tîrziu, în 1832, și așezate în cinci localități². A treia catagrafie cuprinde 141 de familii, care fuseseră înregistrate în statistica lui Kiselef, dar care acum, în 1834, nu mai existau³. În marea lor majoritate, acestea se reîntorseseră pe malul drept al Dunării. Puțini fugiseră în alte sate sau muriseră de holeră. În sfîrșit, se adaugă o a patra listă de opt patentari din Călărași, existenți și în catagrafia lui Kiselef⁴. De aici rezultă că ocîrmuirea județului Ialomița înregistrase în 1831 nu 205 familii (cifra din statistica lui Kiselef), ci 305, dintre care 156 plus 8 existau încă în 1834, iar alți 141 nu se mai aflau.

În schimb, pentru județul Dolj, cifra dată de Kiselef (405 familii) este reală. Aici se dă întii o catagrafie de cele 286 de familii înscrise în 1831 și existente în 1834, la care se adaugă o a doua, cuprinzînd alte 125 de familii (reîntorși, morți, mutați în satele aceluiași județ, la Craiova sau în alte județe), adică un total de 411 familii, cifră aproape egală cu aceea din 1831⁵. La fel, la Rîmnicu-Sărat cifrele corespund. Situația celor 117 familii din statistica lui Kiselef era acum următoarea: 52 de familii existente (32 la Focșani, 16 la Rîmnice etc.), iar 65 lipseau (48 de familii din Voitin⁶ plecaseră în Turcia, alții în alte locuri, morți etc.). O cifră oarecum apropiată se dă și pentru județul Romanai: 405 în 1831 și 349 în 1834⁷. Alte județe, ca Olt, Vlașca ș.a., nu fac catagrafii speciale, ci arată doar modificările survenite în ultimii trei ani (mutați dintr-un sat într-altul, fugiți, veniți din alte părți, reîntorși, peste Dunăre ș.a.)⁸.

Deoarece spațiul nu permite să intrăm și în alte considerații asupra catagrafiilor din 1834, ne mulțumim să dăm rezultatul final al aceluiași catagrafii. Astfel, la 5 noiembrie 1834, Vistieria comunica domnitorului Ghica că, după ultimele catagrafii speciale pentru băjenari, urmau să plătească darea capitației (pe jumătate) 2 970 de familii ce se aflau în țară la 1 ianuarie același an. Intervenind însă pașa Rusciukului, mai trecuseră Dunărea alte peste 300 de familii. Așadar, dacă pînă în august 1833 se întorseseră 1 796 de familii, de la această dată și pînă în noiembrie 1834 mai plecaseră și altele. În fine, Vistieria afirmă că în noiembrie 1834, cînd s-au oprit plecările, au rămas în Țara Românească circa 2 670 de familii țărănești. La acest număr se reduc deci familiile țărănești

¹ *Ibidem*, f. 168—172.

² *Ibidem*, f. 178—179.

³ *Ibidem*, f. 181.

⁴ *Ibidem*, f. 180.

⁵ *Ibidem*, f. 93—119.

⁶ *Ibidem*, f. 47 și 49—50.

⁷ *Ibidem*, f. 62—66.

⁸ *Ibidem*, f. 186—187 și 189—190.

care au rămas aici din timpul războiului 1828—1829 și îndată după aceea. Aceste cifre — 5 848 de familii de băjenari intrate în Țara Românească și 2 670 familii ȧrănești rămase — aduc importante precizări în cifrele cu totul generale din cunoscutul raport al lui Kiselef, care arăta că sosiseră la noi 6 283 de familii, din care 2 042 s-au reîntors peste Dunăre, rămânind aici 4 241¹. Nu discutăm situația din Moldova, dar probabil că diferența dintre 6 283 și 5 848 reprezintă pe băjenarii trecuți în Moldova. Fapt este că Kiselef nu arată la ce an se referă respectivele cifre. Nu insistăm nici asupra acestei chestiuni, deoarece situația devine extrem de clară doar peste trei ani, în 1838, pentru întreaga problemă a emigrărilor, așa cum se va arăta mai jos.

Înainte de a expune situația care rezultă din acest important document demografic, trebuie să tragem cîteva concluzii asupra celor expuse pînă acum.

Prima etapă a emigrației cuprinde anii 1828—1829 și ea se referă la bulgarii și românii care au trecut în acești ani la nord de Dunăre. O mică parte a acestora este constituită de românii și bulgarii care au fost luați de turci din satele românești de pe malul stîng al fluviului și trecuți fără voia lor dincolo, înainte de intrarea în Țara Românească a armatelor rusești. O dată cu sosirea acestor armate și cu trecerea lor la sud de Dunăre, aproape toți aceștia s-au reîntors. O dată cu ei au trecut la nord de fluviu, de bunăvoie, cu ajutorul sau din ordinul armatelor rusești, mulți alți bulgari și români. Cele mai numeroase treceri au fost în Oltenia și în județele Ilfov și Ialomița. Cei mai mulți băjenari români erau vechi fugari, trecuți anterior la sud de Dunăre și așezați în satele din imediata ei apropiere. De altfel, imensa majoritate a băjenarilor ce au venit în țară în anii 1828 și 1829 nu se depărtează prea mult de malul său stîng. În mare parte, aceste treceri nu au avut un caracter organizat, în sensul că băjenarii n-au trecut doar prin cîteva puncte fixe, neîntocmindu-se pentru ei decît « catastife » parțiale, de cele mai multe ori fără a arăta numărul tuturor membrilor din familie și al vitelor cu care aceștia veneau.

A doua etapă a emigrației are loc în 1830 și în anii următori, apogeul ei fiind primăvara și vara acestui an. În general, emigrarea are acum un caracter organizat, ea fiind, pe de o parte, dirijată de comandamentul rusesc, pe de alta de Kiselef. Principalele treceri s-au făcut pe la cele trei carantine amintite, unde s-au înregistrat în mod amănunțit familiile și vitele băjenarilor. Se cunosc în general și primele orașe, sate și moșii în care s-au așezat provizoriu noii veniți. Cea mai mare parte a emigranților din această etapă sînt bulgari și ei provin din interiorul țării, mai precis din partea de răsărit a Bulgariei. Numărul grecilor de pe țărmul Mării Negre este foarte redus. Tot mic este acum și numărul românilor de pe malul drept al Dunării. Emigrarea scade mult în 1831 și 1832, fiind apoi incidentală. Toți băjenarii ce vin din răsăritul Bulgariei și în special din Sliven, Iambol, Karnobat, Aitos, Kotel ș.a., cu excepția celor ce trec în Moldova și Basarabia, se așează în Muntenia, nici unul netrecînd în Oltenia. De aici se vede ușor că emigrația din Oltenia și județul Olt provine din satele de pe marginea Dunării, de la Vidin la Nicopole sau din hinterlandul apropiat. Cea din Muntenia provine, în general, din interiorul Bulgariei (regiunea de răsărit), precum și din satele de pe malul drept al Dunării, în special de lingă Ruse, Turtucaia, Silistra sau hinterlandul apropiat.

¹ A. Papadopol Calimachi, *Generalul Pavel Kisseleff în Moldova și Țara Românească, 1828—1834, după documente rusești*, București, 1887, p. 65—66.

Băjenarii bulgari se stabilesc în primul rînd în orașele și satele românești în care se aflau așezări similare mai vechi și, pe cît posibil, din acele locuri din care veneau și ei. Astfel, satul Brebeni are băjenari din aceeași regiune Kozlo-
dui-Rahova, veniți în 1825 și 1828. De asemenea, satele din jud. Olt, ca Spătărei,
Păru-Rătund, Rădoești și Calomfirești, au așezări din 1810 și 1829, după cum
satele Valea Dragului, Brănești, Vărăști, Dudești, Afumați, Fundulea, Mănăs-
tirea, Spanțov, Herești, Chiajna, Fundu au așezări din vremea celor două
războaie din 1806—1812 și 1828—1829. Situații similare sînt în județul Ialomița,
la Ciocănești, sau în multe sate din Dolj și Romanați.

Emigrația orașenească încearcă să-și refacă așezările din patrie, băjenarii
stabilindu-se cu toții la un loc: slivnenii la Bereasa, șistovenii la Zimnicea și
Mavrodin etc. Nu ne ocupăm aici de înființarea orașului Alexandria¹.

În sfîrșit, *emigrările din 1828—1829 au mai mult un caracter rural, iar cele din 1830 un pronunțat caracter orașenesc.*

Dacă ciocnirile dintre interesele de clasă și cauzele reintoarcerilor băjenarilor reies clar din cele de mai sus, se cuvine să subliniem încă o dată că unele dintre catagrafiile și datele statistice utilizate nu au valoare decît pentru o anumită perioadă de timp. Trebuie să adăugăm că nici cifrele date de Kiselef relativ la numărul băjenarilor care au plecat și al acelor care au rămas la noi în țară nu se referă la rezultatul final al emigrației, ci la o dată anterioară. Cifra care arată cîți băjenari țărani au rămas în țară din emigrația legată de războiul ruso-turc din 1828—1829 este cea dată de Vistieria Țării Românești în noiembrie 1834, adică *2 670 de familii.*

În sfîrșit, cei ce adună cifrele date de documentele emigrației din anii 1806—1812 sau din cele anterioare cu cele de la 1828—1830, pentru a afla la cît se ridică numărul total al bulgarilor din Țara Românească spre 1840 se înșală dacă nu țin seama de două elemente, și anume de procesul de asimilare firească și de faptul că și în 1812, dar mai ales în 1828—1829, mulți băjenari au fost români. Situația reală ne-o arată catagrafia generală din 1838, cînd bulgarii nu s-au ferit de înregistrare, ci, dimpotrivă, s-au înscris ca « sîrbi », deoarece acum situația lor fiscală era cu totul clară.

Catagrafia din 1838. În catagrafia generală a Țării Românești se dă întreaga populație pe județe, plase, orașe și sate, arătîndu-se și naționalitatea locuitorilor: români, « sîrbi » (în care se cuprind bulgarii și sîrbii, cei dintii formînd însă imensa majoritate), greci, evrei, țigani și alții. Din această catagrafie s-au dat în anexa acestui studiu așezările de « sîrbi » pe județe, plăși și orașe, notîndu-se și numele satelor numai acolo unde s-au găsit cinci sau mai multe familii venite în țară în diferite vremuri. Bineînțeles, cele mai multe din aceste așezări datează de la finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea adică din timpul războaielor ruso-turce, și mai ales după cele din 1806—1812 și 1828—1829. Fără îndoială, mulți dintre bulgarii așezați la noi înainte tuturor acestor războaie, și în special acolo unde nu au format grupuri mai mari, se românizaseră pînă la această dată.

¹ Antonian Nour, *Istoricul orașului Alexandria*, Alexandria, 1927; Constantin N. Velichî, *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843*, p. 25.

Catagrafia din 1838 ne arată cifra reală a tuturor «sirbilor» din Țara Românească: 11 756 de familii¹. Ținând seama că lipsesc unele date, cum ar fi de pildă, cele pentru jud. Ialomița, putem socoti *un total de 12 000 de familii*. corectînd astfel cifrele cu totul exagerate apărute în unele lucrări străine². Este de remarcat că o bună parte din aceste familii s-au strîns la orașe: București 1 600, Ploiești 475, Craiova 422, Brăila 420, Giurgiu 318, Pitești 254, Buzău 249, Ruși de Vede 231, Zimnicea 179, Caracal 127, Alexandria 114, Focșani 63, Rimnicu-Sărat 58 ș.a. Trebuie să ținem seama apoi că unele cifre mari pentru județe ca Prahova (645) sau Brăila (420) se datoresc tocmai așezărilor din orașe (Ploiești 473 și Brăila 420). Tendința așezării la orașe este puternic marcată pentru acest ultim județ, unde, din cele 215 familii venite după 1829 și așezate în opt sate ale județului, rămăseseră 117 în 1834 și numai opt familii n 1838.

Pe județe, cele mai multe familii se constată în Ilfov (cu București) (3 895), Teleorman (1 392), Dolj (1 345), Vlașca (885), Romanai (719), Prahova (645) și Olt (552), celelalte județe avînd așezări mai puține.

O altă caracteristică a așezărilor bulgare este gruparea lor în cîteva sate ale unei plăși unde locuiesc într-un număr mai mare și în același timp risipirea lor prin diferitele sate ale aceleiași plăși, unde se stabilesc în număr de 1—5 familii. De exemplu: în județul Dolj, plasa Balta se aflau 365 de familii. Un număr de 342 familii se grupează în trei sate: Băilești (169), Poiana (140) și Măceșul de Jos (33). În același timp însă, 23 de familii se răspîndesc în alte 12 sate ale plășii (cîte 1—4 familii în fiecare sat), ocupîndu-se cu cultura legumelor și zarzavaturilor. Situații asemănătoare găsim nu numai în județul Dolj, ci în toate județele țării, cu unele rezerve pentru județul Ilfov. Aceasta se vede și din anexa nr. 2, în care se găsesc plase cu 10—20 de familii, fără a se învîda însă nici un sat, deoarece nicăieri numărul lor nu este de cel puțin 5 familii, ci de obicei de 1—4. Orașele, exceptînd pe cele mai mari, unde erau numeroși negustori și meseriași, au și ele «mahalale sirbești», locuitorii acestora ocupîndu-se cu grădinăria.

Bincînteles, în sînul acestor așezări bulgare stratificarea pe bază de avere a continuat să se adîncească, mai rapid la orașe și mai lent la sate. După 1840, cînd situația privilegiată acordată «băjenarilor» încetase, țaranii bulgari au avut aceeași soartă ca și cei români. În schimb, mulți dintre cei așezați la orașe s-au ridicat repede, sporînd numărul meseriașilor și negustorilor și contribuînd și ei la dezvoltarea economică a țării. Bulgarii din Țara Românească au format elementul motor al mișcărilor revoluționare de la Brăila din 1841—1843. Ei au participat și la revoluția din 1848, acționînd după interesele lor de clasă. Meseriașii și negustorii, mai ales cei mijlocii, ca și țaranii, s-au ridicat în apărarea acesteia, pe cînd arendașii sau marii negustori (mai ales la Brăila, unde mulți erau supuși străini) s-au situat pe o poziție reacționară. În același timp, emigrația orășenească a avut o contribuție esențială la mișcarea cultural-politică a renașterii bulgare.

¹ Datele din catagrafia de la 1838 mi-au fost oferite de Ion Donat și G. Retegan, din lucrarea lor ce se află sub tipar: *Situația economică și socială a Țării Românești în anul 1838*.

² V. I. S. Kiselkov, *op. cit.*, p. 72.

Perilipsis de toată suma grecilor i bulgarilor cum și toate vitele lor ce au trecut pă la această schelă Călărași de la mai 16 și pină la 26 august [1830].

Ziua in care s-au pornit	Nr. cftănșilor cã s-au primit de la cinovnici		Familii	Suflete	Capete de vite
mai	Nr.				
20	1	S-au priimit de logofătul Ștefan Vlădescu și s-au dat lui Ilie zapciu de streini din plasa Lichireștilor a-i duce la București	10	28	11
26	2	S-au dat in primirea lui Petrache zapciu de streini ot tam de a-i duce la București	6	9	7
27	3	S-au dat Dicului, ceaușului de Ilfov ca să-i ducă la București	6	28	16
29	4	I pac ceaușului Dicului de Ilfov ce i-au dat lui Gheorghe cinovnicu K. K. Irimiți Caracaș ca să-și așeză pe moșia dumneaei din sud Ilfov	10	37	2
30	5	S-au dat lui Iancu Pitișteanu, zapciu de streini ot plasa Gîrbovilor, ca să-i așeze la București	35	163	59
31	6	S-au dat Mitului, zapciului de streini ot plasa Lichireștilor, și el i-au teslimatisit lui Dumitru cinovnicu ca să-i așeze la București	12	71	6
iunie					
3	7	S-au dat lui ceauș Iane ot Ilfov ca să-i așeze la București	19	88	38
6	8	S-au dat i pac lui ca să-i așeze la București	24	105	20
9	9	S-au dat lui Dumitru cinovnicul plășii Lichireștilor ca să-i așeze la București	85	480	490
10	10	S-au dat lui Dobrică și Răducănu Ceaușăște ca să-i așeze la orașu Ploești	29	128	58
13	11	S-au dat lui Dumitrache cinovnicu ot plasa Lichireștilor ca să-i așeze la orașu Ploești	16	83	81
24	12	S-au dat lui Tudor sin Stroe ot Gherghița ca să-i așeze la București	2	12	—
25	13	S-au dat lui Dumitrache cinovnicu ot plasa Lichireștilor ca să-i așeze la satul Vărești sud Ilfov ..	4	11	11
iulie					
12	14	S-au dat i pac lui ca să-i ducă la Ploești	37	183	152
—	15	S-au dat lui Dobrică Ceaușăscu ot Călărași ca să-i așeze la Ploești	5	35	17
—	16	S-au dat i pac lui ca să-i ducă la București	2	10	—
—	17	S-au dat lui căpitan Gheorghii ot Călărași ca să-i așeze la Ploești	2	13	57
august					
7	18	S-au dat lui Gheorghii sluger dă streini ot satul Drăgoești din sud Ilfov ca să-i așeze la București ..	5	28	19
5	19	S-au dat lui Ioan ot Valea Ciuti, vechilu lui Mihai al Nițului neamul, ca să-i așeze la Afumați	9	29	19
14	20	S-au dat lui Voicu vechilu lui Anghel Țițeicu, neamul din satul Macovei, Buzău, ca să-i ducă la Ploești..	5	25	9
Toată suma			323	1666 (1566)	1072

(ss) Nicolae Slăniceanu

Arh. st. Buc. Vistieria, dos. 162, f. 472.

Perilipsis de toate familiile bulgari i greci ce au trecut prin schela Ploa Pietrii și s-au teslimatisit la cinovnicii cei mai jos arătați de la șapte mai pînă la avgust 26 [1830]

Ziua cînd s-au slobozit		Familii	Suflete
Mai. 14	Au trecut de la carantina Ploa Pietrii aceste familii de bulgari în vremea orînduitului Manolache carele n-au avut catastih nici de luarea numelor și a vitelor lor și nefiind cinovnici să-i priimească s-au dus singuri la Brăila numai după biletul carantinii	100	518
22	S-au trimis cu Stanciul abagiu la Brăila	44	288
22	I pac cu dinsul la Brăila	22	109
22	S-au trimis cu Neculae copilu din casă la București	5	31
26	S-au dat în mîna lui Arion sin Ilie ot Brăila să-i ducă acolo....	86	486
Iunie 3	S-au dat i pac lui Arion	23	139
3	S-au dat lui Vasile sin Mihai Cinoveanu ot Drăgoești pămînteni, la București	6	29
4	S-au dat lui Alecsandru sin bașbulucbașa Caloian la Buzău.....	3	20
4	S-au dat lui Marin sin Mihai Dinu, neam ot Drăgoești, să-i ducă la sud Ilfov	26	137
4	S-au dat lui Stanciul abagiu să-i ducă la Brăila	6	39
4	S-au dat lui Hristache sin postelnic Stan i Dragomir sin Grigorie Bălboe ot Macovei să-i ducă la Buzău	66	446
8	S-au dat postelnicului Chiandî ot Belciugatul ot sud. Ilfov cu cinovnicul ispravnicului acestui județ	24	143
8	S-au dat lui Dumitru Antoniu ot Focșani să-i ducă acolo.....	57	302
8	S-au dat lui Nicola Brățișcoianu ot Focșani să-i ducă acolo.....	16	80
14	S-au dat lui Stan sin Stoica, neam, ot Drăgoești să-i ducă la sud Ilfov.	51	291
16	S-au dat polcovnicului Iordache al coconului Bărbucică Știrbei i cu Nicolae neam să-i ducă la București	32	215
16	S-au dat Stanciului abagiu să-i ducă la Brăila	31	164
16	” ” ” ” ” ” ” ”	5	13
22	S-au dat Stancului sin Tudosie grec ot Tămădău de sus să-i ducă la București	17	99
	S-au dus singuri la Brăila în lipsă de cinovnic	77	385
23	S-au dat în mîna lui Dumitru Coiasu i cu Nicolae Focșăneanu să-i ducă la Focșani sau la Brăila	155	885
23	Au plecat la Brăila singuri nefiind cinovnic	18	100
24	S-au dat lui Gheorghie sin Costea ot Chiroi i Banciul sin ceaș Ivan ot plasa Moștiștii, să-i ducă la sud Ilfov	89	506
25	S-au dat lui Vasile Dragoncea, neam, ot Slobozia Robescului și cu Iepădat sin Dima Paraipan, neam ot Popești, cinovnici din Slam Rîmnice, să-i ducă la Brăila	101	513
30	S-au dat lui Nicolae sin postelnic Tudoran ot Mariuța să-i ducă la Ilfov	31	163
Iulie 14	S-au dat lui Nicolae sin Ion Sărulescu, neam ot Belciugatul i Gheorghie sin popa Zaharia ot tam, să-i ducă la Ilfov.....	23	124
15	S-au dat lui Nicolae postelnicul Divanului cu 2 neamuri Gheorghie și Neculae ot Belciugatul să-i ducă la Ilfov	36	190
August 8	S-au dus singuri la Brăila în lipsă de cinovnic	12	12
	Sumă totală	1160 (1152)	6427

(ss) Ilie postelnice

Arh. st. Buc., Vistieria, dos. 162, f. 481.

Perilipsis de toate familiile de bulgari ce au trecut pã la schela Brãilii și pã unde s-au dus de la 7 maiu și pînã la 27 avgust 1830

Luna		Familii	Suflete	Vite
Mai	Aceste familii au venit de la 7 Maiu pînã la întiu avgust și s-au dus la Galați fãr dã cinovnic	29	129	89
	Aceste familii au venit de la 21 iunie pînã la întiu avgust și s-au dus la Burlat singure.....	16	80	120
	Aceste familii au venit de la 28 iunie pînã la întii avgust și s-au dus la Tecuci în ținutul Moldavii fãrdã cinovnic....	16	69	136
	Aceste familii au venit de la 21 maiu pînã la 5 avgust și s-au dus la București singure	40	145	113
Iunie	Aceste familii au venit de la iunã întiu pînã la 10 și s-au dus singure la Buzãu	36	168	18
	Aceste familii au venit de la 5 iunie pînã la 5 avgust și s-au dus la Focșani singure	33	154	359
	Aceste familii au venit de la 10 iunie pînã la 28 iulie și s-au dus la moșia Luciu a dumnealui vel postelnic Filip Lenșu singure fãrdã cinovnici	22	108	183
	Aceste familii au venit de la 17 iunie pînã la 20 și i-am trimis cu cinovnic dumnealui coconului Bãrbucicã Știrbei la moșia dumnealui Poiana Lungã din sud Dimbovița	38	174	258
	Aceste familii au rãmas în Brãila sosind, iar pã urmã s-au rãspindit dintr-însele	566	2282	2127
	Aceste familii au trecut la Focșani fãrdã cinovnic.....	3	7	—
		799	3316	3403
	(852)			
	Sã adaogã încã familii 53 ce au venit de la Galați.....			

(ss) Ștefan Dimboviceanu

Arh. st. Buc., *Visteria*, dos. 162, f. 483

ANEXA Nr. 2

« Sirbii » din Țara Româneascã dupã catagrafia din 1838.

Județul și numărul total al populației (familii)	Cuprinși în catagrafie ca « sirbi » (familii)		Județul și numărul total al populației (familii)	Cuprinși în catagrafie ca « sirbi » (familii)		
	Plasa sau orașul	Satele cu 5 sau mai multe familii		Plasa sau orașul	Satele cu 5 sau mai multe familii	
1	2	3	1	2	3	
Dolj 27 366	Craiova	422			Perișorul- Tirnavă	37
	Plasa Amaradia	11			Portărești	19
	Plasa Balta	365	Bãilești 169		Segarcea	5
	Plasa Cimpul	270	Măceșu de jos 33 Poiana 140 Bîrca 5 Perișorul- bucovățul 28		Urzicuța de jos material pierdut	152
				Plasa Dumbrava Plasa Gilort	26	Rãcari 15

1	2	3	1	2	3		
Gorj 29 172	Plasa Jiul	251	Belcinu 28 Ciutura 87 Dilga 37 Gabru de jos 16 Hurez 10 Nituești 7 Polilula 24 Virvoru 11	Vâlcea 26 687	Plasa Oltul 122	Stoenești 60 Tiiia 19 Vădastra 28 Vlădila 55 Enoșești 20 Piatra de sus 95	
	Tg.-Jiu Plasa Amaradia	389 1			Plasa Tâslui 10 Rîmnic 10 Drăgășani 22		
	Plasa Gilort	6	Petrești de sus 5		Plasa Cerna 1 Plasa Cozia 3 Plasa Oltul 53	Runcul 36 Stănești 7	
	Plasa Novaci	2			Plasa Otăsău 1 Plasa Rîmnic 1		
	Plasa Tismana	6			Pitești 254 Argeș 3		
	Plasa Vilcan	3			Plasa Gălăești 3 Plasa Loviste 5 Pl. Olt 5		
	Mehedinți 41 405	Cernețu Baia	91 9		Argeș 22 529	Plasa Pitești 4 Plasa Topolog 5	
		Plasa Baia	7			Brăila 412 Pl. Balta 6 Pl. Vădeni 2	
		Plasa Blahnița	31		Rogova 15	Buzău 249 Plasa Cîmpul 13	
		Plasa Cîmpul	77		Caraula 18		
Mehedinți			Girila mare 6 Izănușa 8 Orodelu 6 Căciulați 5 Pienia 7	Brăila 5 233			
	Plasa Dumbrava	26		Buzău 13 453			
	Plasa Motru	8					
	Plasa Ocolu	3					
Romanați 19 354	Caracal Plasa Balta	127 70	Orlea 7 Săliștoara 45 Boanta 33	Dim- bovița 24 627	Plasa Pîrscov 5 Pl. Sărata 16		
	Plasa Cîmpul	125	Boșotenii Dobrunea- nului ce-i zice și Ru- minii 6 Corlătești 44 Radomiru 11 Strîmba 7 Deveselu 32 Frăsinetul 10 Gostavățul 16 Grădinile 20 Reșca 8		Tirgoviște 57 Plasa Bolintin 18 Pl. Cobia 13 Pl. Dealu 13 Plasa Dimbovița 7 Plasa Ialomița 104	Comișani 9	
	Plasa Mijlocul	265				Băleni inclu- siv cătunul Sîrbi 88	
					Ialomița	catagrafie pier- dută	

1	2	3	1	2	3	
Ilfov 37 491	București 1600				Ciorogirla	
	Plasa				Samurcă- șești	27
	Ciocănești 409	Ciocănești sirbi	115		Crețești	21
		Codreni	22		Dragomi- rești	26
		Cornățelu	43		Jilava	28
		Fundu (Chiseletu)	97		Măgurelele lui Vilano	7
		Ileana			Odăile	16
		Trâsnii	30		Simindieni	19
		Lupșani	6		Domnești de Jos	38
		Pîrlita	47		Domnești de Sus	7
		Surlari	42		Slobozia	19
	Plasa				Valea Dra- gului	117
	Dimbovița 671	Afumați	81		Vărăști sirbi	43
		Băneasa	38		Vărăști băjenari	44
		Brănești	109		Dudu	26
		Cățelu	8		Plasa Snagov	127
		Cernica	25		Giuleștii domnești	32
		Conduratu	70		Roșu	17
		Dobroești	63		Țigănești	27
		Dudești	60			
		Găneasa	22			
		Leurdeni	12			
		Militari	5			
		Pasărea	20			
		Plătărești	70			
		Sindrilita	8	Muscel 13 862	Cîmpulung	40
		Tunari sirbi	58		Plasa Argeșel	1
	Plasa				Plasa Podgoria	8
	Gherghița 126	Catana	14		Pl. Riuri	12
		Fundulea de Jos	34			
		Fundulea de Sus	27	Olt 16 058	Slatina	22
		Gherghița pămînteni	17		Plasa Oltul de Jos	187
		Gostilele			Bălănești	9
		Trâsnii	16		Comani	9
		Măineasca	5		Flămînda	53
	Plasa				Măgurelele	69
	Oltenița 397	Frumușani	46		Odaia	10
		Herăști	138		Uda Comă- nescului	24
		Luica	38			
		Negoești	7		Plasa Oltul de sus	157
		Oltenița	11		Brebeni	42
		Spanțov	17		Dumitrești	6
	Ulmeni pă- mînteni și	31		Ipotești	105	
	Ulmeni ungureni	27		Plasa Șerbănești	182	
	Valea lui Soare	68		Adunații ot Băsești	39	
Plasa				Băneasa	7	
Sabarul 565	Bragadiru	11		Caravanești	51	
	Chiajna	125		Crîngeni	55	
				Mihăești de Sus	5	
				Mihăești de Mijloc	9	

1	2	3	1	2	3
Prahova 14 048	Plasa Vedea	4			Calomfirești 56
	Ploiești	473			Conțeasca 20
	Plasa Cîmpul	101			Frumoasa 50
	Plasa Filipești	9			Găuriciu 137
	Prahova (plai)	4			Icoana 15
	Plasa Tîrșor	52	Zalhanaua	45	Mitropolia 80
	Văleni	3			Odaia Hagii
	Bucov	2			Hristii 26
	Mizil	11			Pietroșani 31
	Pl. Cîmpu	4			Seaca 7
Săcueni 22 231	Plaiul despre Buzău	21	Tisău	16	Spătărei 29
	Plasa Podgoria	17			Tigănești 5
	Teleajen (plai)	7	Crasna (schit)	6	Țințăreni 9
	Pl. Tohani	5			Zimnicelele 8
Slam-Rîmnic 14 550	Focșani	63			Slăvești 5
	Rm.-Sărat	58			
	Plasa Grădiștea				Plasa Mîjlocul 9
	Plasa Marginea de Jos				Plasa Teleorman 2
	Pl. Marginea de Sus	34			Plasa Tîrgul 291
					Atirnați 32
					Biolița 10
					Broșteanca 6
					Butculești 25
					Licurici 69
Teleor-man 25 003	Mavrodinul Ruși de vede	231			Măgureni 28
	Zimnicea	179			Mîrzănești 61
	Alexandria	114			Păru rătund 20
	Plasa Cotmeana	21	Sîrbii Măgurii	16	Rădoești 18
	Plasa Marginea	533	Brînceni	27	Sîrbii ot Sfințești 11
Vlașca 20 733					Bila Ciolanu 43
					Copaciu 48
					Epurești sirbi 73
Giurgiu Plasa Balta					Bănești 15
					Grosul 21
					Gurneni 45
Plasa Ogrezeni					Beiu de Jos 81
					Fincota și Pîrjolea 5
					Malu Suseni 10
					Malu de Jos 17
					Malu sirbi 15

(Резюме)

В первой половине XIX века экономическое, общественное и политическое положение Болгарии способствовало широкой эмиграции населения на север по Дунаю в румынские княжества и на юг России. Наиболее интенсивная эмиграция приходится на период русско-турецких войн 1806—1812 и 1828—1289 гг. Если эмиграции на юг России уже давно было посвящено несколько фундаментальных работ, то эмиграция в румынские княжества пока еще не стала предметом более детального изучения. Поэтому автор настоящего исследования, как и в предшествующих двух статьях, посвященных эмиграции сливенцев в Валахию в 1830 году, анализирует эмиграцию болгар периода русско-турецких войн 1828—1829 гг., придя к следующим выводам:

I. Эмиграция, вызванная войной 1828—1829 гг., охватывает период более 10 лет (1827—1837), который в свою очередь можно разделить на следующие этапы:

1. Эмиграция периода 1827—1829 гг., когда на север по Дунаю переселяются болгары и румыны, проживавшие в селах и городах, расположенных вблизи правого берега Дуная.

2. Эмиграция 1830—1831 гг. с ее наиболее интенсивным периодом — летом 1830 г., когда на север по Дунаю переселилось около 16.000 семей, выходцев, в большинстве случаев, из восточной Болгарии, из городов: Сливен, Котел, Карнобат, Аитос, Ямбол. Большая их часть перешла в Бессарабию и на юг России; некоторые же поселились в Валахии и Молдове.

3. Для эмиграции 1831—1837 гг. характерны изолированные случаи перехода на север по Дунаю, более же часты случаи возвращения на юг Дуная тех, кто покинул Болгарию в первые два периода. Последние приходятся, в основном, на ноябрь 1834 г. за исключением отдельных семей, выходцев из Сливена.

II. Широко анализируется переселение на север и на юг по Дунаю в указанные три периода. При этом устанавливаются области и населенные пункты, откуда эмигрировали, а также места поселения эмигрантов. Как свидетельствуют документы, помимо эмиграции болгар на север по Дунаю, являющейся основным звеном эмиграции этого периода, известны многочисленные случаи возвращения семей румын, переселившихся несколько десятков лет тому назад на юг по Дунаю. Переходы совершались в той части Дуная, которая примыкала к областям Олтения и Добруджа. Позже некоторые семьи второй, а иногда и третий раз вновь переселились на юг по Дунаю.

III. Были изучены многочисленные регистры переписи беженцев, отмечены их недочеты и относительная или абсолютная их ценность, внесено ценные уточнения в совершенно общие цифры, данные Киселёвым. Затем приводятся цифровые данные относительно эмигрантов для различных административных центров по общей переписи населения Валахии 1838 г., документу, неоспоримо достоверному в статистическом плане, что в свою очередь помогло устранить ряд неточностей, имевшихся в ряде трудов, особенно в работах буржуазных историков.

IV. Наконец, показывается расселение эмигрантов и их концентрация вокруг определенных центров. Установление на основе достоверных источников периода, когда происходила эмиграция на север и юг по Дунаю, мест эмиграции и мест поселения эмигрантов во многом поможет исследователям-диалектологам и всем тем, кто посвятит себя изучению экономического и политического положения болгарских эмигрантов.

EMIGRATIONS AU NORD ET AU SUD DU DANUBE DURANT LA PÉRIODE 1828—1834

(Résumé)

La situation économique, sociale et politique de la Bulgarie durant la première moitié du XIXe siècle a entraîné une forte émigration de la population au nord du Danube, dans les Principautés Roumaines et le sud de la Russie. Les moments capitaux de cette émigration ont été rattachés aux guerres russo-turques de 1806—1812 et de 1828—1829. Si les émigrations dans le sud de la Russie ont fait l'objet, depuis longtemps, de plusieurs travaux fondamentaux, en revanche celles en Valachie n'ont pas encore donné lieu à des recherches détaillées. C'est pourquoi l'auteur, qui a déjà présenté dans deux articles spéciaux l'émigration survenue pendant

la guerre de 1806—1812 et celle des gens de Sliven en Valachie en 1830, s'occupe cette fois des émigrations causées par la guerre russo-turque de 1828—1829. Voici quelles sont ses conclusions:

I. Les émigrations se rattachant à aux événements de 1828—1829 couvrent une période de plus de dix années (1827—1837). On peut y distinguer différentes étapes:

1. L'émigration des années 1827—1829 durant lesquelles Bulgares et Roumains des villages et des villes du voisinage immédiat de la rive droite du Danube passent au nord du fleuve.

2. L'émigration des années 1830—1831, qui culmine à l'été 1830. Quelque 16.000 familles, provenant dans leur immense majorité de la Bulgarie, orientale, de centres comme les villes de Sliven, Kotel, Karnobat, Aitos, Iambol, franchirent le Danube durant cette période. La plupart d'entre elles passèrent en Bessarabie et dans le sud de la Russie; certaines s'établirent aussi en Valachie et en Moldavie.

3. L'émigration des années 1831—1837 enregistre des passages isolés au nord du Danube, mais surtout le retour au sud du fleuve de ceux qui avaient quitté la Bulgarie au cours des deux premières étapes. En général, les retours cessèrent en novembre 1834, à l'exception de quelques cas isolés, ceux surtout des gens de Sliven.

II. L'auteur analyse en détail les traversées au nord et au sud du Danube pendant les trois étapes considérées. Il détermine les régions et les localités d'où partirent les émigrants, ainsi que celles où ils s'établirent. Les documents prouvent que, en dehors de la population bulgare qui passa au nord du Danube — laquelle constitue l'émigration principale — de nombreuses familles roumains, qui s'étaient installées au sud du fleuve bien des années avant, s'en retournèrent alors dans leur pays d'origine. Ces passages s'effectuèrent surtout sur la portion du Danube qui baigne la rive de l'Oltenie et de la Dobroudja. Certaines de ces familles franchirent par la suite pour le seconde ou la troisième fois le fleuve en direction du sud.

III. L'article étudie aussi les nombreux registres des réfugiés et en montre les lacunes et la valeur relative ou absolue. Il apporte d'importants précisions aux chiffres d'un caractère tout à fait général fournis par Kisseleff. Il fournit ensuite pour diverses unités administratives, les chiffres relatifs aux émigrants tels qu'ils sont consignés dans le recensement général de la Valachie dressé en 1838. travail démographique d'une incontestable précision, corrigeant par là certaines exagérations que l'on trouve dans divers ouvrages, dans ceux surtout des historiens bourgeois.

IV. On montre enfin la dispersion, variable, des émigrants et leur groupement par centres différents.

La détermination, à l'aide de documents précis, de la période durant laquelle se produisèrent les émigrations au nord et au sud du Danube, des points de départ et d'arrivée, du nombre et de la dissémination des nouveaux-venus aidera considérablement dans les recherches de dialectologie, ainsi que dans celles portant sur l'activité économique et politique déployée par les émigrants de Bulgarie.

DESPRE LEGĂTURILE DINTRE REVOLTA ADALÎILOR, RĂSCOALA ȘIRBILOR ȘI ACȚIUNEA ORGANIZATĂ DE IORDACHE OLIMPIOTUL ÎN VARA ANULUI 1815 ÎN ȚARA ROMĂNEASCĂ

AL. VIANU

Revolta împotriva Porții, pornită de Hagi Prodan Gligoricvici la sfârșitul lunii octombrie 1814, a cuprins de îndată o parte din districtele Kraguevac și Iagodina. Dar Miloș Obrenovici și ceilalți cneji, știind că acțiunea nu era pregătită și că nu avea șorți de izbândă, au potolit mulțimile și i-au înlesnit lui Hagi Prodan să se refugieze în Austria.

Focul înăbușit a fost însă reaprins două săptămâni mai târziu la Ada-Kaléh, Orșova și Cladova. De astă dată s-au ridicat împotriva Porții frații și nepotul lui Regep, aga de la Ada Kaléh, ucis în noiembrie 1814 de oamenii pașei de la Vidin. De la începutul rebeliunii, Salih aga și Edem aga, frații lui Regep, precum și Muhtar aga, nepotul său, au fost sprijiniți de către «pandurii» români aflați în slujba lui Regep aga¹.

În depeșele din 8/20 și 12/24 decembrie, L. Kiriko, consulul rus din București, raporta lui Nesselrode că turcii adalii însoțiți de panduri, în cete de 80—100 de oameni, au făcut incursiuni pe teritoriul românesc la Virciorova și Cerneț, în județul Mehedinți, ridicând furajele și proviziile locuitorilor². Regepiștii dispuneau de forțe puțin numeroase și lichidarea rebeliunii părea să fie o chestiune de zile. Spre sfârșitul lui decembrie însă, Nicolae Scanavis, caimacamul Craiovei, raporta domnului I. Caragea că Osman aga, vistiernicul lui Molla pașa, fostul guvernator al Vidinului, s-a alăturat regepiștilor; cu circa 1 000 de oameni el a ocupat Cernețul, mănăstirile Strehaia și Tismana, și a ridicat din jud. Mehedinți și Gorj «toate grînele, vitele, sarea și făina», transportându-le la Orșova. «Numărul partizanilor defunctului Regep aga — scrie

¹ Vezi I. Neacșu, *Revolta pandurilor din decembrie 1814 — februarie 1815*, în «Studii», an. VII, 1957, nr. 1, p. 134—136. Bazat pe izvoarele românești și pe rapoartele consulare austriece, studiul ne dă o viziune de ansamblu asupra participării pandurilor olteni la acțiunea turcilor adalii. (Numeroase informații de primă mână, consemnate în rapoartele consulare ruse pe care I. Neacșu nu a avut posibilitatea să le studieze, aduc precizări valoroase, ce completează cu elemente noi tabloul acelor vremuri frământate.)

² Arhiva politică externă a Rusiei (în continuare A.P.E.R.), fond. Arh. principală I-9, dos. V, partea a II-a (1814—1817), f. 168—169 și 170—172. Faptele sînt consemnate și în rapoartele austriece (vezi I. Neacșu, *op. cit.*, p. 136).

Kiriko la 28 decembrie/9 ianuarie 1815 — se îngroașă prin afluența sîrbilor nemulțumiți din Pórci, Negotin și din alte părți, care se alătură voluntar »¹.

O dată cu sîrbii au început să treacă de partea turcilor adalii și pandurii ruptași, care erau nemulțumiți de faptul că I. Caragea îi dăduse la bir cu țara. Fleischhackl, agentul Austriei la București, într-un raport din 16/28 ianuarie 1815, arăta că s-au alăturat « mai multe mii »².

L. Kiriko, într-un raport din 6/18 februarie 1815, consemnează cifra de circa 300 de panduri ruptași care s-au însoțit cu adalii și de 600 de panduri români aflați în slujba lui Regep aga³. Analiza desfășurării rebeliunii confirmă că aceste date sînt mult mai apropiate de numărul consemnat în raportul lui Fleischhackl.

Numărul sîrbilor și al românilor alăturați turcilor adalii se ridică numai la ordinul sutelor, dar important rămîne faptul că, deși mînați de considerente deosebite și urmărind țeluri diferite, sîrbi, români și turci din această regiune de margine s-au ridicat laolaltă împotriva Porții Otomane. Aspirațiile de eliberare națională și socială ale românilor și sîrbilor s-au împletit în acele momente cu tendințele separatiste, centrifuge ale turcilor adalii.

Ioan Gheorghe Caragea, domnul Țării Românești, văzînd că nu poate înăbuși rebeliunea cu forțele de care dispunea, a cerut lui Hafiz Ali pașa de la Vidin 1 000 de oameni și tot atîția pașei de la Nicopole și aianului de la Rahova. Totodată, i-a rugat pe L. Kiriko și pe Fleischhackl să someze pe conducătorii rebeliunii să înceteze incursiunile și jafurile în Țara Românească.

Lui Fleischhackl i-a răspuns Salih aga, asigurîndu-l că sudiții austrieci nu vor avea de suferit și că ei sînt gata să se supună Porții, dacă li se lasă Orșova și Cladova⁴.

Edem aga arăta în răspunsul către consulul rus, că « a ordonat trupelor sale să nu molesteze locuitorii și să nu comită vexații . . . și că, de îndată ce va umple magaziiile, se va retrage cu oamenii săi », iar curierului i-a declarat că « va retrage oamenii din mănăstirile ocupate », pentru a preveni atacul trupelor trimise de I. Caragea⁵.

Pașa de la Vidin a trimis în Oltenia ostașii ceruți de domn, dar aceștia rămăseseră la Craiova, « fără a îndrăzni să se apropie » de rebeli. Ioan Gh. Caragea ceru Porții să grațieze pe rebeli și să-i încredințeze lui sarcina mediației. « El m-a asigurat — scrie L. Kiriko — că a găsit la Craiova un confident, prin mijlocirea căruia va începe să negocieze ». Confidentul lui Edem aga era Hagi Ianuș, cunoscutul negustor și arendaș. Hagi Ianuș avea deci vechi legături cu Regep aga și cu oamenii lui din Oltenia, înlesnindu-le să-și desfacă prăzile. Aceasta explică de ce Hagi Ianuș a sprijinit apoi pe frații Rogobete, care fuseseră dați în judecată pentru prădăciunile comise⁷, și confirmă că inveniurile aduse de Tudor Vladimirescu erau pe deplin justificate⁸.

¹ *Ibidem*, același fond. și dos., p. 178—180.

² *Hurmuzaki*, XX, p. 206—207.

³ A.P.E.R., același fond și dos., p. 215—216.

⁴ Fleischhackl, 14/26 ianuarie 1815, în *Hurmuzaki*, XX, p. 206—207.

⁵ Kiriko — Nesselrode, 4/16 ianuarie 1815, A.P.E.R., același fond și dos., p. 184—187. Din observațiile curierului rezultă că detașamentele rebelilor erau formate mai ales din « albanezi și bosniaci ».

⁶ Kiriko — Nesselrode, 11/23 ianuarie, *ibidem*, p. 192—193.

⁷ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I, București, 1959, p. 143—146.

⁸ Vezi punctul 19 din « Cererile norodului românesc » formulate de Tudor Vladimirescu (*Documente* . . . , p. 19).

Între timp, Poarta a trimis pe capidgi başa al marelui vizir la Orşova pentru ca să ofere rebelilor amnistia, în schimbul declaraţiei de supunere şi retragerii lor din Ţara Românească.

Rebelii, dându-şi seama că nu vor putea rezista, s-au retras din mănăstirile Strehaia şi Tismana la Cernet, după ce, în prealabil, circa 400 dintre ei au jefuit oraşul Tirgu-Jiu ¹.

Întreţinerea trupelor turceşti aflate în Oltenia se ridica la 60 000 de lei pe lună, « sans compter les gages et appointements de ces troupes exigeantes et indisciplinées ». Hafiz Ali paşa « încerca să-şi formeze un venit din acest război, pe care Ţara Românească trebuia să-l susţină împotriva rebelilor de la Orşova » şi pretindea de la domn mari cantităţi de alimente, muniţii şi însemnate sume de bani, « 25 000 piaştri pentru cheltuielile unei ciocniri neînsemnate, care a avut loc lângă Strehaia » ². Oamenii paşei de la Vidin jefuiau şi terorizau populaţia: « Mare milă am pentru săracii lăcuitori ai Mehedinţului — scria Tudor Vladimirescu —, că unii de o parte şi alţii de altă s-au topit de tot, numai sufletu au rămas într-înşii. Dar sumă dintr-înşii toţi oameni drepti, îi prăpădiră oameni împărăteşti şi domneşti » ³.

Ioan Gh. Caragea se strădui să obţină din partea Porţii un ordin ca paşa din Vidin să-şi retragă trupele, iar apărarea Olteniei să fie încredinţată lui Iusuf aga, aianul de la Bercoviţa. În acest scop el îi ceru lui L. Kiriko să-i adreseze un protest în care să reclame pe oamenii paşei din Vidin, ceea ce consulul rus a făcut de îndată. « Alteţa-Voastră să binevoiască a lua notă de plîngerile fondate ale negustorilor ruşi stabiliţi la Craiova . . . faţă de purtarea cumplită şi de nelegiuirile trupelor de la Vidin . . . Pînă în prezent sînt masaţi în Oltenia cinci mii de soldaţi turci . . . O astfel de concentrare nu poate avea în vedere alungarea . . . unui corp de 2—300 de rebeli . . . Îndrăznesc să rog pe A. V. . . de a mă informa care este efectivul exact al acestor trupe venite de peste Dunăre ce devastează ţara, în loc de a o apăra, şi care ar urma să fie destinaţia lor reală » ⁴.

Domnul i-a comunicat lui Hafiz Ali paşa cuprinsul protestului, adăugîndu-i că L. Kiriko « i-a acordat un termen de opt zile » pentru evacuarea trupelor de la Vidin din Oltenia: « în caz contrar va scrie Curţii imperiale şi ambasadorului de la Constantinopol » ⁵.

La cele comunicate de Caragea, « paşa i-a declarat că va lua măsurile cerute », deoarece « el nu dorea să fie cauza a noi neînţelegeri între Rusia şi Poartă ». Într-adevăr, Hafiz Ali paşa şi-a retras trupele din Oltenia, rămînînd numai cu circa 1 000 de oameni în faţa Cernetului.

Domnul a folosit şi la Constantinopol nota lui Kiriko, obţinînd, probabil şi prin bani, ca Hafiz Ali paşa să-şi retragă restul de oameni şi Iusuf aga cu un efectiv de 600 de oameni să preia conducerea operaţiilor împotriva rebelilor.

În noaptea de 1/12 spre 2/13 februarie 1815, presaţi de trupele aflate în faţa Cernetului, rebelii au părăsit oraşul, îmbarcîndu-se « sub protecţia tunurilor » pe vasele trimise de Edem aga de la Orşova ⁶. Tudor Vladimirescu

¹ Kiriko — Nesselrode, 16/28 ianuarie 1815, A.P.E.R., acelaşi fond şi dos., p. 194—195.

² Kiriko — Nesselrode 26 ianuarie/6 februarie 1815, *ibidem*, p. 202—203.

³ Tudor Vladimirescu — N. Glogoveanu, 5/17 februarie 1815, *Documente*, . . . , p. 91.

⁴ Kiriko — I. Caragea, 30 ianuarie/11 februarie 1815, A.P.E.R., acelaşi fond şi dos., f. 219.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Kiriko — Nesselrode, 6/18 februarie 1815, *ibidem*, f. 215—216.

fi scrisese lui Glogoveanu: « Cernețu l-au ars tot, numai câteva case de cele boierești au mai rămas pînă acum, pe unde sînt ei închiși, dar cînd vor ieși, le vor arde »¹. Așa s-a și întîmplat. În retragere, rebelii au incendiat și cele câteva case rămase neatînse. Două zile înainte de retragerea regepiștilor de la Cerneț, circa 300 de panduri ruptași, adică aproape toți cei care se alăturaseră rebelilor, s-au predat caimacamului Craiovei. Mai rămăseseră un număr neînsemnat de panduri ruptași fugiți prin păduri, cărora caimacamul le-a trimis vorbă că vor fi iertați și scutiți de dajdie cînd se vor reîntoarce pe la casele lor².

Au început să se predea și căpeteniile pandurilor regepiști cu cetele lor³.

În fața acestei situații, Salih aga și Edem aga l-au rugat pe Ioan Gh. Caragea să obțină pentru ei iertarea Porții. Domnul l-a numit caimacam al Craiovei pe biv-vel vornicul C. Samurcaș, cu misiunea specială să convingă pe frații lui Regep aga să predea Orșova, Cladova, Ada — Káléh și Póreci și să se retragă cu întreaga lor avere în Țara Românească. Domnul își lua obligația să le obțină grațierea și le asigura viețile și avutul.

Căpeteniile regepiste n-au acceptat condițiile (de fapt, și capidgi bașa al marelui vizir le ceruse cam același lucru) și s-au închis cu oamenii lor în cetăți. Cladova, insuficient aprovizionată, blocată de o parte și de alta a Dunării, a capitulat la sfîrșitul lunii aprilie 1815⁴.

Astfel, retragerea rebelilor de la Cerneț în noaptea de 1/12 spre 2/13 februarie 1815 a marcat, în fapt, eșecul rebeliunii și abandonarea ei de către pandurii ruptași, care se alăturaseră turcilor adalii.

În a doua jumătate a lunii aprilie 1815 sîrbii au ridicat din nou armele împotriva Porții. Ei au nimicit în apropiere de Rudnik și de Valievo unitățile trimise de Suliman pașa de la Belgrad. Adunarea cnejilor din 23 aprilie 1815 a ales conducător pe Miloș Obrenovici. Răscoala se întinse cu rezezițiune. Într-un raport din 2/14 mai 1815, adresat lui Nesselrode, Kiriko arăta că a fost chemat de domn, care i-a comunicat știrile despre răscoala sîrbilor. Caragea l-a întrebat pe consul dacă nu ar putea sfătui pe sîrbi să se predea, deoarece aveau să sufere mari pierderi și nu vor rezista. Totodată, domnul și-a exprimat îngrijorarea ca nu cumva sîrbii să-și coordoneze acțiunile cu turcii adalii, care se închiseseră în Orșova și Ada — Káléh. Temeurile domnului cu privire la o înțelegere între sîrbi și regepiști nu erau fără temeii.

Derviş bei, comandantul Cladovei, i-a comunicat lui Ioan Gh. Caragea că sîrbii au trimis emisari la Cladova pentru a incita populația la răscoală⁵. Pe de altă parte, și citeva grupuri de sîrbi emigranți, refugiați în Basarabia și în Țara Românească au încercat să revină în Serbia și să stabilească legături cu turcii adalii.

¹ T. Vladimirescu — N. Glogoveanu, 28 ianuarie/8 februarie 1815, *Documente...*, p. 85.

² Kiriko — Nesselrode, 6/18 februarie 1815. A.P.E.R., același fond și dos., f. 215—216. În februarie 1815, I. Caragea a așezat pe toți pandurii în categoria de ruptași, avînd a plăti pe lude cite 4 taleri pe lună, urmînd să fie scutiți de această dare pe timpul chemării lor la slujbă.

³ V. A. Urechin, *Istoria românilor*, vol. X, B, p. 57.

⁴ *Documente...*, p. 56. Orșova și Ada — Káléh au rezistat blocadei pînă spre sfîrșitul anului 1815, ceea ce a implicat și menținerea trupelor lui Iusuf aga în Oltenia.

⁵ Kiriko — A. Weydemeyer, 30 iunie/12 iulie 1815. A.P.E.R., același fond și dos., f. 307—309.

La mijlocul lunii iunie 1815, un grup de 22 de sîrbi, conduși de Milenko¹, urmăriți de patrulele spătăriei și pierzîndu-și caii, a trecut pe la Vîrciorova la Orșova și a cerut lui Edem aga să fie primit în rîndurile oamenilor săi. Edem aga i-a dezarmat și întemnițat, comunicînd apoi depozițiile lor lui Iusuf aga, care le-a remis lui I. Caragea.

Un alt grup, de circa 40 de sîrbi, a scăpat de patrule, trecînd prin Cîmpulung în Transilvania, la Bran. Din declarațiile celor reținuți la Orșova rezultă că Iordache Olimpiotul, ajutat de căpitanul Vasile și de Sdrafko Bogdanovici (toți trei ofițeri « cu patente rusești »), a organizat în vara anului 1815 un detașament de circa 600 de sîrbi « și alții ». Participanții depuseseră jurămînt în scris în mîinile lui Iordache Olimpiotul. Planul lor era să treacă în Oltenia, să ocupe ambele maluri ale Dunării cu sprijinul turcilor adalii, și să se alătore răscoalei din Serbia. Plănuiau, probabil, să ridice la răscoală și Oltenia sau chiar întreaga Țara Românească. Iordache Olimpiotul se afla în iunie 1815 la București, unde era urmărit de organele agiei, dar, cîteva zile înainte de a-i parveni domnului știrile de mai sus a plecat cu Stana, soția sa, și cu un grup de sîrbi spre o direcție « necunoscută » (după unele informații ajunseseră la Brașov)².

Căpitanul Vasile și Sdrafko Bogdanovici au fost arestați spre sfîrșitul lunii iunie 1815, la București. Primul a intrat în slujba domniei « pe baza unei cauțiuni valabile »³, adică intervenția consulului rus, iar al doilea a plecat la Sibiu, urmînd ca de acolo să « se reîntoarcă » la Chișinău (L. Kiriko arată : « Je compte lui donner une lettre pour son excellence le general Hartwig a Kicheneff, d'ou il m'avait été recomande ici »). La rugămintea lui L. Kiriko, domnul a scris la începutul lui iulie 1815 și lui Edem aga să-i trimită în viață la București, pe toți cei deținuți la Orșova, « pentru a-i pedepsi el în mod exemplar ». Caragea, neliniștit de cele întîmplate, mai ales că în București se aflau circa 200 sîrbi, a luat măsuri pentru a-i supraveghia și a-i determina pe cei suspecti să treacă în statele austriece. Domnul i-a cerut lui L. Kiriko să raporteze întreaga chestiune superiorilor lui și să interzică lui Iordache Olimpiotul de a mai veni în Țara Românească⁴.

Cîteva luni după aceste evenimente, Poarta a satisfăcut prin firmanul din noiembrie 1815 principalele cereri ale sîrbilor. Cam în același timp a fost lichidată și rebeliunea adaliilor de la Orșova și Ada — Kaléh.

În rapoartele diplomatice ruse sînt consemnate o serie de informații despre Iordache Olimpiotul, unele confirmă datele cunoscute, altele aduc elemente noi, inedite.

Astfel lui L. Kiriko i s-a comunicat din Belgrad, la 8/20 decembrie 1815, că Iordache Olimpiotul se afla în Serbia și a fost numit colonel în oștirea sîrbă⁵.

¹ Este vorba, probabil, de Milko Petrovici, fratele mai mic al cunoscutei căpetenii Haiduk Velko.

² Kiriko — Weydemeyer, 22 iunie/3 iulie și 30 iunie/12 iulie, f. 304—306, 307—309. L. Kiriko l-a îndemnat pe Iordache Olimpiotul să fugă: « *il s'en évadé à mon insu, et le Prince ayant appris le lieu de sa retraite, m'a invité de le faire escorter par un officier de ce consulat aux confins de la Transylvanie* ». L. Kiriko — Capodistria, 1/12 septembrie 1816. (A.P.E.R., același fond și dos., f. 484 b — 485 b). Cifra de 600 de participanți la această acțiune ni se pare exagerată.

³ Este vorba, probabil, de viitorul serdar Vasile tufecchi bașa, cunoscut eterist.

⁴ I. Caragea — Stroganov, 4/12 septembrie 1817, în: *Correspondance diplomatique de l'Hospodar de Valachie J. Caradja avec le baron de Stroganov (1816—1818)*, publicé par P. A. Arghyropoulo. . ., Atena, 1954, p. 117.

⁵ L. Kiriko — Nesselrode, 8/20 ianuarie 1816. A.P.E.R. același fond și dos., f. 383—384.

I. P. Liprandi precizează că Iordache Olimpiotul, după ce « a fost amestecat în diferite răscoale, s-a refugiat din nou în Serbia, și a intrat în partidul lui Miloș (atunci voievod). Dar peste o lună a fugit de la el și s-a pus la dispoziția partidului advers, condus de voievodul Vuïța »¹.

După câteva luni, Ioan Gh. Caragea i-a făcut cunoscut lui L. Kiriko cuprinsul unei scrisori confidentiale, pe care o primise de la pașa din Belgrad. Un agent al pașei intrase în legătură, la Sibiu, cu Iordache Olimpiotul. Acesta din urmă îi mărturisise, printré altele, că era în slujba guvernului rus și primise sarcina să organizeze în Țara Românească « un parti de serviens et d'albanais, de les lier et de les soutenir avec l'espoir que les russes viendront occuper ces deux Provinces, se joindre aux serviens et marcher contre les turcs avec des forces combinées »². Încercările pe care le făcuse în acest scop au dat greș (acțiunea din vara anului 1815), dar a reușit să depoziteze 2 000 de ocale de praf de pușcă la București, la un sîrb, Theodor Slaboi, unde își ținea și corespondența secretă, și să reînnoade o serie de vechi relații.

Caragea, primind această scrisoare, a cerut informații despre Theodor Slaboi și a aflat că era de origine sîrb și poseda de opt ani o uleiiniță de în la marginea Bucureștiului. Din datele culese, T. Slaboi fusese folosit de autoritățile militare ruse, la recomandarea lui Rodofinikin, în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, ca spion peste Dunăre. El avea o patentă de sudit rus și totodată o adevăriniță că era poslușnic al principesei Moruzi.

Caragea i-a cerut lui Kiriko să întreprindă cercetările necesare și să pună mâna pe praful de pușcă și, mai ales, pe corespondența lui Iordache Olimpiotul, « pe care să o remită » la Petersburg. El i-a declarat totodată lui Kiriko că va scrie pașei din Belgrad că cele comunicate s-au dovedit a fi inexacte.

Și de astă dată consulul rus a acoperit întreaga chestiune, afirmînd că nu a găsit nimic compromițător la percheziția făcută lui Theodor Slaboi.

O lună mai tîrziu, Kiriko a aflat de la Mihail Gherman, agentul lui Miloș Obrenovici, care tocmai atunci se reîntorsese de la Petersburg, că Iordache Olimpiotul se afla la Hotin³. Dar șase săptămîni după ce Kiriko raportase despre prezența lui Iordache Olimpiotul la Hotin, I. Caragea i-a comunicat consulului rus că Iordache fusese semnalat la Buzău și urma să fie arestat și adus la București. « Je l'ai prié — scria consulul rus — de ne point le maltraiter et de me le faire conduire au consulat »⁴. Iordache Olimpiotul a scăpat însă de sub urmărirea oamenilor domniei și s-a prezentat la consulat, cerîndu-i lui Kiriko să-l expedieze în Serbia. El i-a declarat că avea asupra sa scrisori din partea lui Carageorghie către sîrbi.

Consulul rus, știînd că Iordache Olimpiotul era « connu par toutes les autorités valaques » și temîndu-se de complicații, l-a expedit sub escortă înapoi în Basarabia.

Cîteva luni mai tîrziu, Iordache Olimpiotul va fi arestat la Cerneț în împrejurările cunoscute, eliberat și apoi numit de I. Caragea, la recomandarea lui G. Leventis, comandant al gîrzii domnești⁵.

¹ *Documente...*, vol. V, p. 415.

² Kiriko — Nesselrode, 1/12 iulie 1816, A.P.E.R., același fond și dos., f. 463—465.

³ Kiriko — Nesselrode, 24 iulie/4 august 1816, *ibidem*, f. 470—471.

⁴ Kiriko — Capodistria, 1/12 septembrie 1816, *ibidem*, f. 484 b—485 b.

⁵ *Documente...*, vol. V, p. 416—417; *Correspondance diplomatique de L'Hospodar de Valachie...*, p. 34, 118.

Evenimentele din vara anului 1815 se înscriau, ca și multe alte comploturi, revolte, răscoale etc., în marea mișcare de eliberare națională a popoarelor din Peninsula Balcanică.

În aproape toate aceste acțiuni aflăm pe mulți dintre acei care vor deveni figuri centrale în luptele revoluționare de mai târziu. Cunoașterea tuturor acestor fapte ne va permite să reconstituim evenimentele care au precedat anul revoluționar 1821.

О СВЯЗЯХ МЕЖДУ БУНТОМ АДАЛЫЙЦЕВ, ВОССТАНИЕМ СЕРБОВ
И ВЫСТУПЛЕНИЕМ В ВАЛАХИИ, ОРГАНИЗОВАННОМ ЛЕТОМ 1815 ГОДА
ЙОРДАКЕ ОЛИМПИОТОМ

(Резюме)

Автор, используя донесения русского консула в Бухаресте, находящиеся в Архиве внешней политики России, освещает неизвестный эпизод из деятельности Йордаке Олимпиота. Летом 1815 г. группа сербских эмигрантов, нашедших убежище в Валахии и Бессарабии, пыталась во главе с Йордаке Олимпиотом связаться с Салихом-ага и Эдемом-ага, предводителями турок-адальцев из Ада Калеха и Оршовы, восставших против Порты. План Йордаке Олимпиота состоял в том, чтобы поднять на восстание Олteniю и даже всю Валахию, а затем вместе с турками-адальцами присоединиться к восстанию сербов, вспыхнувшему в апреле 1815 г. Это мероприятие провалилось.

Автор сообщает ряд не известных до сих пор подробностей, касающихся восстания адальцев, связей Консульства России в Бухаресте с некоторыми участниками восстания сербов.

DU RAPPORT ENTRE LA REVOLTE DES ADALI LE SOULÈVEMENT
DES SERBES ET L'ACTION ORGANISÉE À L'ÉTÉ 1815
PAR IORDAKIS L'OLYMPIOTE EN VALACHIE

(Résumé)

Les rapports des consuls russes à Bucarest (déposés aux Archives de Politique étrangère de la Russie) permettent à l'auteur d'évoquer un épisode inconnu de l'activité de Iordakis l'Olympiote. A l'été de l'année 1815, un groupe d'émigrés serbes réfugiés en Valachie et en Bessarabie essayèrent, sous la conduite de Iordakis l'Olympiote de s'aboucher avec Salih aga et Edem aga, les chefs des turcs adali d'Adakaleh et d'Orșova, qui s'étaient dressés contre la Porte. Le plan de Iordakis visait à soulever l'Olténie et même toute la Valachie et, ensuite, à se joindre avec les turcs adali, à la révolte des Serbes, qui avait éclaté en avril, la même année. L'entreprise échoua.

L'auteur apporte toute une série de détails inconnus jusqu'à présent qui regardent la révolte des adali et les relations avec le Consulat de Russie à Bucarest avec certains des participants au soulèvement des Serbes.

AGENȚIILE DIPLOMATICE DE LA BUCUREȘTI ȘI BELGRAD (1863—1866) CONTRIBUȚII LA STUDIUL RELAȚIILOR POLITICE ROMÂNNO-SÎRBE

G. G. FLORESCU

Relațiile româno-sîrbe, cu puternice rădăcini în trecut¹, prezintă trăsături noi în perioada capitalismului ascendent, în care s-au format și consolidat statele naționale. Aceste relații erau fundamentate pe «suveranitatea națională», temei al luptei națiunilor și din această parte a Europei pentru cucerirea independenței de stat².

Pentru constituirea lor în state naționale unitare și independente, popoarele din sud-estul Europei au dus o luptă susținută, care începe în secolul al XIX-lea și va dura pînă în primul pătrar al secolului al XX-lea. Interesele comune româno-sîrbe, accentuate o dată cu Unirea Principatelor, s-au exprimat printr-o politică externă coordonată în scopul de a îndepărta dominația otomană și habsburgică, care limita în egală măsură suveranitatea de stat și reprezenta principalul obstacol în fața unității naționale atât a României³, cit și a Serbiei.

¹ Pentru bibliografia studiilor despre aceste relații vezi și Const. C. Giurescu, *Tranzitul armelor sîrbești prin România sub Cuza Vodă (1862)*, în volumul de față, p. 33; Đ. S. p. Radojičić, *Srpsko-Rumunski odnosi XIV—XVII veka*, în «Годишњак филозофског факултета у Новом-Саду», I, 1956, p. 13—29, și Ion-Radu-Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle*, în «Revue des études sud-est européennes», I, 1963, nr. 3—4, p. 377—412.

² Legătura indisolubilă între naționalitate și independența de stat a fost evidențiată de N. Bălcescu și M. Kogălniceanu: «il n'y a point d'indépendance sans nationalité» spunea M. Kogălniceanu «et de nationalité sans indépendance», sublinia, completîndu-l, N. Bălcescu (Vezi V. Căndea, «*Histoire de la Valachie de M. Kogălniceanu, adnotată de N. Bălcescu*», în «Studii și cercetări de bibliologie», II, 1957, p. 99). Presa progresistă a timpului, constatînd aceste știri, a subliniat: «la véritable sagesse consiste... à favoriser toutes les tentatives de gouvernement national qui se font en Orient». Vezi «Opinion Nationale», din 2 februarie 1865.

³ Denumirea de «România» pentru a desemna Principatele Unite a fost folosită într-un act oficial de o deosebită importanță prin care se consacră pe plan intern statul unitar, și anume *Proclamația domnitorului Cuza către Adunări din 11 decembrie 1861*, prin care acesta convoca pentru 24 ianuarie 1862, la București, Adunarea unică a statului român: «Români, unirea este îndeplinită. În zilele de 5 și 24 ianuarie ați depus toată a voastră încredere în alesul națiunii, ați întrunit speranțele voastre într-un singur domn; alesul Vostru vă dă astăzi o *singură Românie*. Vă iubiți patria, știți cum s-o faceți puternică. *Trăiască România*» (sublinierea noastră — G.G.F.). Folosirea acestei denumiri pentru statul național unitar român, a continuat. Astfel, legea electorală anexată la Statutul din 2 mai 1864 prevedea în art. 1: «Adunarea electivă a

Încă dinaintea dobândirii independenței de stat de către România și Serbia, colaborarea diplomatică româno-sîrbă s-a folosit de organe moderne pentru întreținerea relațiilor politice. Reorganizarea agenției Serbiei de la București și înființarea agenției României la Belgrad reprezintă măsurile concrete imediate pentru stabilirea unor legături directe, strict necesare, în vederea îndeplinirii liniei politice comune pe plan extern.

Serbia instituisese la București o agenție în martie 1836. Pînă atunci principele Serbiei avea în Țara Românească numai așa-numiți « agenți personali », cu caracter mai mult de intermediari, fără un statut diplomatic propriu relațiilor internaționale ¹.

Cu Moldova, Serbia a avut relații sporadice, prin trimiși speciali, cu însărcinări limitate ².

Tratatul de la Paris din 30 martie 1856 a deschis perspective noi relațiilor dintre Principatele Române și Serbia. Elementele înaintate din Principate au realizat unirea în prima etapă sub forma uniunii personale, prin actele din 5 și 24 ianuarie 1859. Raporturile cu Serbia — de care Principatele erau legate prin interese comune — au devenit și mai apropiate, dobîndind trăsături noi, fără însă ca esența lor să fi fost complet schimbată. Ne găsim deocamdată într-o perioadă de tranziție ³, care va pregăti condițiile instituirii unor organe de relații internaționale între Principatele Unite și Serbia asemănătoare celor existente la statele suverane moderne.

României. . . » De remarcat că, o dată cu recunoașterea internațională a statului național și unitar român prin Protocolul de la Constantinopol din 28 iunie 1864, apărea din ce în ce mai puțin indicată folosirea denumirii de « Principatele Unite », care mai de grabă amintea o uniune sau o federație de state, decît un stat unitar. Aceste elemente, credem, l-au determinat pe M. Mitilneu, diplomat român care a cunoscut în adîncime stările de fapt din acea perioadă, să folosească denumirea de « România »; astfel, în colecția sa de tratate și convențiuni, publicînd și « Convenția telegrafică » încheiată la Timișoara la 16 iunie 1862, precizează că la încheierea acesteia au participat « plenipotențiarii Austriei, Turciei, Serbiei și României ». Considerăm deci, că o dată cu desăvîrșirea unirii, putem folosi denumirea de « Romînia » deși unele acte diplomatice mai purtau pe aceea de « Principatele Unite ».

¹ Într-o primă perioadă, care se situează pînă la tratatul de la Paris (1856), agenția Serbiei a avut următoarele trăsături principale:

1) A fost bazată pe aprobarea dată de Poartă prin firman principelui Serbiei, de a lua o astfel de măsură (*Hurmuzaki*, vol. XXI, p. 642—643, 645—647). 2) A avut un caracter de reprezentare *personală* și *oficioasă* a principelui și nu de oficiu diplomatic menit a reprezenta statul. (Vezi *Principele Serbiei către domnitorul Țării Românești*, 8/20 septembrie 1844, Arhiva Ministerului de Afaceri Externe al R. P. Române, vol. 277, f. 3^r — 7^r; citat în continuare MAE). 3) A avut caracter instituțional, permanent. 4) Primirea agentului era condiționată de acordul domnitorului Țării Românești (vezi *Hurmuzaki*, vol. XXI, p. 651—652, 668—669). 5) Limitele competenței sale erau stabilite de însăși natura raporturilor de vasalitate care legau atît Serbia cît și Țara Românească — în condiții diferite — de Poarta Otomană, raporturi specifice relațiilor externe de tip feudal (vezi *Domnitorul Țării Românești către Domnitorul Serbiei*, București, 1/13 mai 1845, M.A.E., vol. 277, f. 16^r — 20^r; H. W h e a t o n, *Histoire des progrès du droit des gens en Europe et en Amérique*, vol. II, Leipzig, 1853, p. 239—240).

² Principele Serbiei a trimis astfel la Iași pe S. Simici pentru a transmite domnitorului Moldovei mulțumiri pentru felicitările primite cu ocazia înscăunării sale. Vezi *Alexandru Karageorgheviici către Mihail Sturza*, 3 aprilie 1844, în *Hurmuzaki*, vol. IV, supl. I, p. 277.

³ Elementele noi de care trebuie să ținem seama în analiza trăsăturilor agenției în această perioadă sînt următoarele: 1) Serbia, prin intermediul agenției sale în Principate (care și-a continuat activitatea în forme noi) a fost primul stat care a recunoscut imediat actul important al Unirii, înaintea puterilor garante. Serbia a trimis în Țara Românească, cu puțin înainte de unire, o delegație a Adunării naționale. « Misiunea de deputați sîrbi » și-a continuat vizita și după proclamarea lui Cuza ca domnitor în ambele Principate. Notele diplomatice schimbate între ministerele de afaceri externe ale Principatelor Unite și Serbiei confirmă existența raporturilor oficiale, posibile numai în caz de recunoaștere a actului îndoitei alegeri (Vezi *Min. de*

Principatele Unite neavînd o agenție la Belgrad, întreaga activitate de informare și documentare cît și acțiunile diplomatice efective privind problemele politice ale Serbiei din perioada menționată — și care ar fi fost de competența unei astfel de agenții — au fost îndeplinite, cu tact și consecvență, de agenția română de la Constantinopol¹. Rolul agenției Principatelor Unite de la Constantinopol a fost deosebit de important în incidentul diplomatic provocat de transportul armelor sîrbești pe teritoriul românesc². Purtătorul de cuvînt al politicii Principatelor Unite în această problemă a fost C. Negri (cărui i se încredinșase de domnitor în mod special misiunea de a o promova, pe linia apărării dreptului de autonomie a statului român³), ajutat de T. Callimaki³.

În perioada menționată, în lipsa unui agent român la Belgrad, legătura era ținută de Serbia cu Principatele Unite, atît prin corespon-

Af. Ext. al Serbiei către Min. de Af. Ext. al Țării Românești, Belgrad, 21 februarie 1859, MAE, vol. 277, f. 31^r; *Min. de Af. Ext. al Țării Românești către Min. de Af. Ext. al Serbiei*, București, 20 februarie 1859, loc. cit., pachet nr. 155). Sardinia a recunoscut Unirea la 3 aprilie 1859 (vezi B.C.S. (ms.), fond St. Georges, C. XLVIII/2/4), Franța, Rusia, Prusia și Anglia la 7 aprilie 1859 în ședința Conferinței de la Paris (*Archives diplomatiques*, vol. II, Paris, 1866, p. 161—164), iar Austria și Turcia la 6 septembrie 1859 (vezi Protocol nr. 22 din 6 septembrie 1859, *ibidem*, p. 166—168). Desigur că actul de recunoaștere făcut de Serbia a constituit o subliniere a atitudinii comune a Principatelor Unite și Serbiei, de a lupta pentru constituirea lor în state naționale unitare și independente (Pentru condițiile recunoașterii de către puterile străine vezi și N. Corivan *Lupta diplomatică pentru recunoașterea dublei alegeri a lui Al. Cuza*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, București, Edit. Academiei R.P.R., 1960, p. 387—412). 2) Agenția Serbiei în Țara Românească, în urma actului Unirii, îndeplinea rolul său pe lîngă « Principatele Unite », ceea ce corespundea cu întreținerea legăturilor în mod egal cu Țara Românească și Moldova (Vezi *Agentul Serbiei în Principatele Unite, Țara Românească și Moldova către Min. de Af. Ext. al Principatelor Unite*, nr. 49, 25 mai 1859, MAE, Pachet nr. 167, dos. nr. 17; *idem*, nr. 65, 2 iunie 1859, loc. cit., dos. nr. 18; *idem*, 3 septembrie 1860, loc. cit., vol. nr. 78, f. 100^r; *idem*, nr. 763, 8 decembrie 1860, loc. cit., vol. nr. 207; *idem*, 12 decembrie 1860, loc. cit., vol. nr. 277, f. 25^r). 3) Deși cu statutul nerecunoscut de puteri (Agenția Serbiei nu apare menționată în 1858 alături de agențiile și consulatele generale de la București ale puterilor; Cf. *Almanach de Paris. Annuaire international diplomatique, administratif, statistique...* Paris, 1958, p. 176), agenția Serbiei beneficia de un regim pe care Principatele Unite îl acordau numai agențiilor și consulilor generali cu competență politică, acreditați de puterile suverane. (Agentul Serbiei primea toate circularele adresate de Principatele Unite agențiilor și consulilor generali și era considerat că aparține, alături de aceștia, « corpului diplomatic ». Vezi, de ex., *Min. de Af. Ext. al Țării Românești către agenții și consulii generali ai Austriei, Belgiei, Franței, Angliei, Greciei, Italiei, Țărilor de Jos, Prusiei, Rusiei, Serbiei*, București, 8/20 aprilie, 1861; MAE, vol. 207).

¹ Negocierile Turciei și puterilor garante, determinate de Serbia, cu privire la evacuarea turcilor din orașele țării, cît și evacuarea tuturor fortărețelor de pe teritoriul național, se reflectă cu minuțiozitate în rapoartele agentului Principatelor Unite de pe lîngă Poarta Otomană. Interesul pentru evenimentele din Serbia era manifestat nu numai de conducerea din Principate, ci și de opinia publică progresistă românească pe linia preocupării, comune cu Serbia, pentru dobîndirea independenței de stat. (*Istoria Romîniei*, vol. IV, Ed. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 348).

² Vezi G. G. Florescu, *Rolul și activitatea Agenției Principatelor Unite la Constantinopol (1859—1866)*, în *Studii și articole de istorie*; vol. V, București, 1963, p. 281—282 și Const. C. Giurescu, *art. cit.*

³ Vezi C. Negri *către Cuza*, Galați, 10/22 noiembrie 1862, MAE, vol. nr. 277, f. 9^r—10^r; *A. I. Cuza către Henry L. Bulwer*, București, 30 ianuarie/11 februarie 1863, Bibl. Academiei R.P.R., ms. rom. nr. 864, f. 353^r; *C. Negri către Cuza*, 17 februarie/1 martie 1863, loc. cit., f. 358^r—359^r.

⁴ Vezi T. Callimaki *către Cabinet domnesc*, Constantinopol, 9 decembrie 1862, MAE, vol. nr. 277, f. 66^r; vezi și T. Callimaki *către Cuza*, 10 decembrie 1862, loc. cit., f. 68^r; T. Callimaki *către secretarul cabinetului domnesc*, Pera, 24 decembrie 1862, Bibl. Academiei R.P.R., ms. rom. *Arhiva Cuza*, vol. I, f. 170^r—171^r.

dențe directe între domnitori¹, cât și prin intermediul agenției Serbiei la București².

Noile trăsături ale relațiilor româno-sârbe — expresie a schimbării de conținut a instituției agenției Serbiei în Principatele Unite —, dovedeau că perioada de tranziție a pregătit condițiile necesare apariției, pe de o parte, a unor relații de la stat la stat, iar pe de altă parte, a organelor de relații internaționale corespunzătoare, care să promoveze politica de solidaritate a țărilor celor două țări. Spiritul în care avea să se desfășoare acțiunile în vederea acestui scop, este definit într-o corespondență din 1859: « Nous avons toujours regardé les Serbes comme nos frères et le bon accueil que recevait chez nous leurs envoyés, a été une nouvelle preuve de notre désir bien sincère de resserrer plus encore les liens d'affection qui unissent les deux peuples »³.

Înființarea agențiilor și rolul lor. Semnificația legăturilor tot mai strinse dintre Principatele Unite și Serbia în vederea emancipării ambelor țări de orice limitări aduse suveranității de stat a fost exprimată în mod elocvent de domnitorul Cuza: « Les ambaras que l'affaire des armes⁴ m'a suscités, ont été vraiment sérieux, mais j'ai l'espoir fondé d'en triompher complètement, et les dernières complications qui arrêtent l'entier règlement de cette question, ne modifieront point l'attitude que j'ai prise. Si cette situation présentait quelques danger pour moi au moins trouvais-je, en secondant les vues de Votre Altesse Serenissime (domnitorul Serbiei), une précieuse occasion d'affirmer l'indépendance intérieure de la Roumanie et d'apprécier les puissantes sympathies qui nous sont acquises ». În continuare, Cuza subliniază: « Puisque j'ai eu le bonheur, en meme temps, de veiller entre serbes et roumains, les sentiments qui doivent unir nos deux peuples . . . »⁵

Ajunse în acest stadiu, relațiile româno-sârbe cereau în mod firesc organe corespunzătoare de relații internaționale, adecvate noilor sarcini, proprii unei politici externe cu obiective comune.

Fundamentarea noilor relații dintre cele două state a fost determinată și de modificările intervenite în statutul lor internațional: Principatele Unite au devenit, în decembrie 1861, prin desăvârșirea unirii, un stat unitar, recunoscut însă de puterile străine numai ca o uniune reală de state, ceea ce reprezenta, desigur, un pas înainte spre recunoașterea internațională a statului național și unitar « România ». Acest nou statut crea o bază mai favorabilă pentru instituirea unor oficii diplomatice menite să reprezinte în afară *statul român*

¹ Vezi *Domnitorul Serbiei către domnitorul Principatelor Unite*, Belgrad, 3 și 6 decembrie 1862, MAE, vol. nr. 277, f. 43^r, 63^r; *Domnitorul Principatelor Unite către domnitorul Serbiei*, București, 4 decembrie 1862; *loc. cit.*, f. 45^r. Folosim denumirea de « domnitor » și nu cea de « principe » spre a desemna pe șeful statului român și a celui sârb, pentru următoarele motive: titlul de « principe » corespunde unui monarh de tip *feudal*, care conduce în mod absolutist; titlul de « domnitor » a fost adoptat pentru șeful de stat cu regim constituțional, bazat pe suveranitatea națională, desigur în înțelesul și limitele democrației burgheze. Formule de « Prince », sau « Prince Regnant » din documentele redactate în limba franceză, cit și cele de « Fürst » din cele în limba germană, trebuie înțelese — în lipsa unui alt termen corespunzător — ca reprezentând numai traducerea titlului de « domnitor ».

² Vezi *Min. de Af. Ext. al Serbiei către agentul Serbiei la București*, Belgrad, 17 și 20 decembrie 1862, *loc. cit.*, f. 104^r, 114^r.

³ Vezi *Principatele Unite, Min. de Af. Externe al Țării Românești, către Min. de Af. Ext. al Serbiei*, București, 16 martie 1859; MAE, vol. nr. 277, f. 23^r—24^r.

⁴ Transportul armelor sârbești din 1862.

⁵ Vezi *Domnitorul Principatelor Unite către domnitorul Serbiei*, București, 21 ianuarie/11 februarie 1863, Bibl. Academiei R.P.R., secția msse. *Arhiva Cuza*, vol. IV, f. 88^r—88^v.

și nu cele două țări române în mod separat, ca în uniunea personală de state. Înființarea în această perioadă a unei agenții diplomatice române la Paris¹, cât și transformările intervenite în natura celei de la Constantinopol², reprezintă aspecte ale luptei diplomatice a statului român pentru recunoașterea internațională a caracterului său unitar.

Serbia, deasemenea, și-a întărit autonomia în urma acțiunilor populare de la Belgrad din iunie 1862, prin acordul intervenit între puterile garante în septembrie 1862³, creindu-și astfel și ea condiții mai favorabile pentru dezvoltarea relațiilor sale internaționale.

În acest cadru, în februarie-martie 1863 a avut loc schimbul de corespondențe între România și Serbia, pentru numirea de agenți diplomați la București și Belgrad, măsură care reprezenta implicit instituirea unei agenții a statului român la Belgrad și reorganizarea agenției existente a Serbiei la București⁴.

La începutul lunii februarie 1863, domnitorul Serbiei M. M. Obrenovici, printr-un trimis special, anume Patsek, a făcut cunoscut domnitorului României că intenționează să numească ca agent la București pe C. Magazinovici, consilier la Curtea de Casație a Serbiei. Cuza primește cu satisfacție propunerea, subliniind că prezența unui reprezentant diplomatic al Serbiei în România va contribui la stringerea legăturilor dintre cele două țări⁵. Totodată, domnitorul României, la 12/24 martie 1863, pe linie de reciprocitate, ia măsura înființării agenției diplomatice române la Belgrad, numind în acest post pe T. Callimaki⁶.

Cuza comunică domnitorului Serbiei — după ce confirmă și primirea notificării oficiale din 16/28 februarie 1863 privind acreditarea lui C. Magazinovici —, desemnarea agentului diplomatic român: « Les mêmes sentiments qui ont inspiré Votre Altesse Serenissime un acte si propre à resserrer nos liens de bon voisinage, m'avaient déterminé depuis longtemps, à accréditer un agent officiel auprès de son gouvernement. En conséquence, j'ai fait choix de Mr. Théodore Callimaki, premier secrétaire et récemment gerant de l'agence des Principautés Unies près la Sublime Porte ». Domnitorul român face apoi recomandarea care dă acestei corespondențe trăsăturile proprii unei scrisori de acreditare: « Je prie V.A.S. d'assurer à mon agent un honorable accueil et d'accorder créance pleine et entière a tout ce qu'il lui dira de ma part... »⁷

¹ Vezi, D. Berindei, *Înființarea agenției Principatelor Unite la Paris*, (26 august/7 septembrie 1860), în « Studii », an XIII (1960), nr. 6, p. 99—120.

² Vezi, G. G. Florescu, *Rolul și activitatea Agenției Principatelor Unite la Constantinopol (1859—1866)*, în *Studii și articole de istorie*, vol. V, București, 1963, p. 276—279.

³ Vezi, *Archives Diplomatiques*, vol. I, Paris, 1863, p. 234—244; cf. *Correspondence relating to the bombardment of Belgrade*; in *June 1862*, Londra, 1863.

⁴ În istoriografia română din trecut, R. V. Bossy, în studiul său *Agencia diplomatică a României în Belgrad și legăturile politice româno-sirbe sub Cuza Vodă* (Academia Română, mem. sect. ist., ser. III, tom. XV, mem. 1, București, 1934), a cercetat unele aspecte ale problemei relațiilor româno-sirbe, axându-le pe activitatea agenției române de la Belgrad, fără însă a se ocupa de condițiile înființării și de statutul ei politico-juridic. Acestea formează unul din obiectivele principale ale cercetării de față.

⁵ Vezi *Domnitorul Principatelor Unite către domnitorul Serbiei*, București, 31 ianuarie/11 februarie 1863, Bibl. Academiei R.P.R., secția msse, *Arhiva Cuza*, vol. nr. IV, f. 89^r.

⁶ Cf. *loc. cit.*, vol. nr. V, f. 349^r; *Arhivele statului București*, Fond. Min. de finanțe, 160/1863.

⁷ Vezi *Domnitorul Principatelor Unite către domnitorul Serbiei*, București, 27 martie/8 aprilie 1863, la R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Belgrad și legăturile politice româno-sirbe sub Cuza Vodă*, III, t. XV, anexa 4, p. 28 (citată în continuare: *Agencia...*).

Cuza confirmă, printr-o nouă corespondență din 5/17 iulie 1863 către domnitorul Serbiei, acreditarea agentului român, după ce, în prealabil, Ministerul afacerilor externe al României a adresat o notă cu un conținut asemănător Ministerului afacerilor externe al Serbiei ¹.

T. Callimaki relatează că a doua zi de la sosirea sa la Belgrad, a fost primit de Garașanin, care cumula funcțiile de ministru de afaceri externe și ministru de război. Cu acest prilej, ministrul sârb i-a reamintit agentului român adîncă recunoștință a Serbiei pentru sprijinul dat de România în problema transporturilor armelor. În ziua următoare, T. Callimaki a remis scrisorile de acreditare domnitorului Serbiei, care în discuțiile ce au fost purtate a marcat importanța strîngerii legăturilor dintre cele două țări ².

În calitate de diplomat recent acreditat, T. Callimaki a făcut vizite, conform protocolului diplomatic, reprezentanților puterilor străine la Belgrad care, la rîndul lor, i-au întors agentului român vizitele ³.

Relațiile agentului român cu reprezentanții puterilor străine au fost în general corespunzătoare celor prevăzute de normele diplomatice. De asemenea, T. Callimaki a luat parte, în condiții de egalitate cu acești reprezentanți, la toate manifestările oficiale, inclusiv prezentarea la domnitorul Serbiei ⁴.

Domnitorul Serbiei a continuat să aibă și ulterior contacte personale, atît oficiale cît și oficioase, cu agentul român ⁵.

Acreditarea lui C. Magazinovici la București a decurs în conformitate cu normele în materie, pe linia celor comunicate de domnitorul României, domnitorului Serbiei: « Le choix de M. Constantin Magazinovitch membre de la Haute Cour de Cassation, en qualité d'agent de la Serbie auprès de mon Gouvernement, m'a été particulièrement agréable et je ne doute pas qu'il ne contribue justement à entretenir et à développer des bonnes relations qui existent si heureusement entre nos pays » ⁶.

Turcia, *neconsultată sub nici o formă cu privire la acest schimb de agenți diplomatici* ⁷, a considerat că i-au fost încălțate drepturile de putere suzerană: « Le ministère des affaires étrangères de la Sublime Porte se plaint de ce que les relations du Gouvernement serbe avec le Prince Cousa prennent un caractère sérieux et ne visent a rien moins qu'à préparer la séparation des Principautés tributaires » ⁸.

¹ Vezi *Domnitorul Principatelor Unite către domnitorul Serbiei*, București, 5/17 iulie 1863; Min. de af. ext. al Principatelor Unite către Min. de af. ext. al Serbiei, 1 iulie 1863, *ibidem*, anexele 5 și 6, p. 29—20; *Domnitorul Serbiei către domnitorul Principatelor Unite*, Belgrad, 26 iulie/7 august 1863, Bibl. Academiei R.P.R., secția msse, *Arhiva Cuza*, vol. XXXXVII, f. 326^r—327^r.

² Vezi, *T. Callimaki către Cuza*, Belgrad, 16/18 iulie 1863, MAE, vol. nr. 278, f. 44^r—45^v.

³ Vezi *ibidem*, f. 46^r.

⁴ *T. Callimaki către Cuza*, Belgrad, 31 octombrie/12 noiembrie și 17/29 decembrie 1863, *ibidem*, f. 20^r—23^v, 25^r—26^r.

⁵ Vezi *T. Callimaki către Cuza*, Belgrad, 5/17 octombrie 1863, Bibl. Acad. R.P.R., secția msse, *Arhiva Cuza*, vol. XIV, f. 412^r.

⁶ Vezi « Agenția... » anexa nr. 4, p. 28.

⁷ Situație structural opusă față de aceea în care i se cerea un firman.

⁸ Vezi Agentul Serbiei la Constantinopol către Min. de af. ext. al Serbiei; menționat în *T. Callimaki către Cuza*, Belgrad, 21 ianuarie/2 februarie 1864, MAE, vol. nr. 278, f. 32^v. Încă înainte, A. Ubicini, a relatat cu privire la obligațiile Turciei în probleme de relații internaționale: « En Europe, au dix-neuvième siècle, on ne peut gouverner comme au moyen âge en pleine Asie. Puisque la Turquie est entrée dans la famille politique de l'Europe, elle doit se conduire à la manière européenne, ou bien se résigner à en sortir » (Vezi A. U b i c i n i, *La Serbie devant la Conférence*, Paris-Leipzig, 1862, p. 28).

Din primele luni de la intrarea sa în funcție, T. Callimaki raportează domnitorului Cuza: « Nos relations avec la Serbie sont des plus intimes. Je dois d'abord le constater et demander a V.A.S. à ce qu'elle attache la plus grande importance a ces relations qui nous rendent les arbitres de la question d'Orient. Toucher actuellement aux Principautés, c'est mettre en question la domination turque partout en Europe »¹.

Rolul agențiilor, ca organe diplomatice permanente, cu sarcini multiple, într-o perioadă de frământări politice de o deosebită importanță, apare în mod evident. Activitatea agențiilor exprimă în mod concret modul în care au răspuns la aceste sarcini.

Caracterul diplomatic al agențiilor. Agenția Principatelor Unite la Belgrad și agenția Serbiei la București prezentau în egală măsură trăsături noi, proprii oficiilor diplomatice moderne din statele europene².

Agențiile menționate au fost *fundamentate pe normele de drept internațional privitoare la dreptul de ambasadă exercitat de statele suverane*. România și Serbia s-au considerat îndreptățite să acrediteze agenți diplomați în calitatea lor de state naționale, în exercitarea dreptului de a duce o activitate diplomatică independentă.

În esență, trăsăturile principale prezentate de agenții sînt următoarele:

1. Procedura de acreditare folosită exprimă natura raporturilor de la un stat suveran la alt stat suveran.

2. Nu a fost ținută în seamă sub nici o formă « suzeranitatea otomană », prevăzută de Tratatul de la Paris (1856). Acreditarea a fost făcută în afara oricărui intermediu al Porții.

3. Garanția puterilor nu era considerată ca o limitare a drepturilor, ci un cadru care să permită exercitarea acestora în mod cît mai corespunzător, similar cazului Belgiei, căreia i se garantase neutralitatea.

4. Agențiile aveau caracter oficial, permanent și funcționau pe linia unei reciprocități specifice organizării moderne a relațiilor internaționale.

5. Organizarea agențiilor era cea caracteristică oficiilor diplomatice³. Ele erau cuprinse în sistemul de organe de relații internaționale din România, respectiv Serbia.

6. Statutul diplomatic al agențiilor a fost recunoscut de puterile străine în mod implicit⁴. Atribuțiile agențiilor exprimă cu prioritate caracterul lor de organe exterioare ale înfăptuirii politicii de stat a României și Serbiei, de colaborare cît mai strînsă în principalele probleme ale vieții internaționale din acea perioadă. În acest sens, agentul Serbiei la București C. Magazinovici a primit următoarele instrucțiuni: « . . . Conserver et consolider de plus en plus des rapports amicaux entre la Serbie et la Roumanie »⁵.

¹ Vezi MAE, vol. nr. 278, f. 28^r.

² Menționăm că agenția română din Serbia a fost prima agenție diplomatică înființată de Principatele Unite, care a avut un caracter oficial, recunoscut atît de statul de reședință, cît și de celelalte puteri care aveau reprezentanți. În egală măsură, agenția Serbiei la București a avut caracter diplomatic și oficial.

³ Agenția României în Serbia era prevăzută în cadrul organizării de stat, în bugetul Ministerului de afaceri externe, împreună cu agențiile de la Constantinopol și Paris.

⁴ Agentul Serbiei la București era menționat în ordine alfabetică, alături de reprezentanții marilor puteri, ca membru al corpului diplomatic. Cf. *Almanach de Paris, Annuaire international diplomatique, administratif, statistique*. . ., Paris, 1866.

⁵ Vezi *Gerantul agenției Principatelor Unite la Belgrad către Cabinetul domnesc 27 iulie 1864*, în « Agenția. . . », anexa nr. 27, p. 47.

Caracterul diplomatic pe care îl aveau agențiile de la București și Belgrad definește relațiile dintre România și Serbia, ca relații de esența celor dintre statele suverane. Procedura de acreditare a agenților în februarie-martie 1863, a fost și ea cea corespunzătoare situației unui agent diplomatic trimis pe lângă un șef de stat. Atît T. Callimaki cît și C. Magazinovici au fost investiți de șefii statelor cărora aparțineau și au remis scrisorile de acreditare la același nivel, fiind primiți în audiențe speciale în acest scop. Ulterior, agenții au avut contacte nemijlocite cu șefii de stat. Cele arătate reflectă drumul ascendent al celor două state pe planul relațiilor externe și integrarea lor treptată în sistemul european de relații internaționale.

Activitatea agențiilor. Agențiile de la București și Belgrad au desfășurat o activitate amplă, axată pe atribuțiile diplomatice care le reveneau în îndeplinirea sarcinii principale: stringerea continuă a legăturilor româno-sârbe.

Agențiile au avut, printre atribuțiile principale, pe aceea de a se informa și a defini poziția marilor puteri față de politica externă promovată de guvernele statelor cărora aparțineau. T. Callimaki comunica, în acest sens, Cabinetului domnesc cu privire la poziția Franței: « *L'on compte beaucoup sur nous en France. On y parait persuadé que la Serbie se guide d'après notre politique* ». El a subliniat și raporturile sale strinse cu reprezentantul Franței¹. Italia, aprecia agentul român, susținea de asemenea atît România cît și Serbia². Relațiile cu Rusia și Prusia erau considerate bune, iar cele cu Anglia și Austria rezervate³. T. Callimaki menționa rolul negativ al politicii Austriei în sud-estul Europei⁴.

Pentru a putea lupta mai eficace împotriva dușmanilor comuni din acel timp — Turcia și Austria — se contura necesitatea unei alianțe a statelor din Balcani: « *La consolidation intérieure peut être effectuée par les Roumains seuls — se sublinia într-un articol al presei sârbe, exprimînd politica guvernului — mais, quant à la consolidation en dehors, elle n'est possible que par l'union fraternelle avec ses voisins qui lui portent des sympathies. Puisse cette maxime, à l'instar de l'étoile populaire, conduire toujours les Roumains, les Grecs et les Serbes* »⁵.

Un astfel de acord nu a fost atunci înfăptuit, dar legăturile între România și Serbia — neconsemnate încă într-un tratat de alianță și ajutor reciproc — au fost atît de puternice, încît agentul român la Belgrad putea afirma cu convingere: « *Je pense qu'en cas de légitime défense, le concours de la Serbie nous est assuré . . .* »⁶.

Agențiile de la București și Belgrad au contribuit la afirmarea dreptului României și Serbiei de a încheia convenții internaționale, atît bilaterale cît

¹ Vezi T. Callimaki către Cabinetul domnesc, Belgrad, 21 septembrie/3 octombrie 1863. Bibl. Academiei R.P.R., secția msse, *Arhiva Cuza*, vol. nr. XIX, f. 401^r—401^v.

² Vezi T. Callimaki către domnitor, Belgrad, 31 octombrie/12 noiembrie 1863, MAE, vol. nr. 278, f. 20^r—23^v; Agenția Principatelor Unite la Belgrad către Cabinetul domnesc, 21 decembrie 1864, Bibl. Academiei R.P.R., secția msse, *Arhiva Cuza*, vol. nr. XIV, f. 521^r.

³ Vezi Agenția Principatelor Unite la Belgrad către Cabinetul domnesc, 19 noiembrie 1863, în « *Agenția. . .* » anexa nr. 13, p. 13; T. Callimaki către domnitor, 17/29 decembrie 1863, MAE, vol. nr. 278, f. 25^r—26^r.

⁴ Vezi Agenția Principatelor Unite la Belgrad către domnitor, 19 martie 1864, în « *Agenția. . .* », anexa nr. 19, p. 37—38.

⁵ Vezi Agenția Principatelor Unite la Belgrad către Cabinetul domnesc, 27 iulie 1864, *loc. cit.*, anexa nr. 24, p. 43—44.

⁶ Vezi MAE, vol. nr. 278, f. 28^r.

și multilaterale. Agenția Serbiei la București a avut un rol important în încheierea convențiilor româno-sirbe: Convenția de extrădare de la București din 4 iunie 1863 și Convenția telegrafică de la București din 18/30 decembrie 1865¹.

Agențiile României și Serbiei au fost deosebit de active în a stabili contactele necesare pentru asigurarea unei linii comune în problema adeziunii la Convenția telegrafică de la Paris din 17 mai 1865. T. Callimaki comunica pe această linie cabinetului domnesc la București: « Le gouvernement serbe désire suivre la même voie que le gouvernement roumain et agir à peu près pareillement »².

Atît România³, cît și Serbia⁴ au înțeles să marcheze o poziție diplomatică independentă, refuzînd să trimită cîte un delegat ca membru al delegației Turciei la Conferința telegrafică de la Paris. Ministerul afacerilor externe al României a comunicat lui C. Magazinovici poziția în problema Convenției telegrafice « l'identité de position de la Serbie et de la Roumanie »⁵.

Cu tot protestul Porții, care considera că statele asupra cărora își exercita « suzeranitatea », nu au calitatea de a-și da în mod independent adeziunea la convenții, la încheierea cărora sînt admise numai statele suverane⁶, România și-a dat adeziunea prin agentul diplomatic al țării la Paris, I. Alecsandri⁷, iar Serbia a trimis în acest scop pe președintele Senatului Serbiei, Marinovici⁸.

Convenția telegrafică între România și Serbia, încheiată la București la 18/30 decembrie 1865⁹, semnată din partea Serbiei de C. Magazinovici, a fost legată în mod expres de Convenția telegrafică de la Paris, astfel încît Convenția bilaterală româno-sirbă să se încadreze în mod organic în cea multilaterală.

Convenția telegrafică româno-sirbă prevedea astfel, în primul articol: « Principatele României și Serbiei, conformîndu-se art. 60 al Convenției de la

¹ Vezi M. Mitilineu, *Collecțiune de tratatele și convențiunile României cu puterile străine*, București, 1874, p. 110–114, 121–123.

² Vezi *Agentul Principatelor Unite la Belgrad către Cabinetul domnesc*, Belgrad, 11 martie 1865, în *Agenția...*, anexa nr. 30, p. 48.

³ Vezi *Cabinetul domnesc către gerantul agenției Principatelor Unite la Constantinopol*, București, 21 martie 1865, Bibl. Academiei R.P.R., secția msse, *Arhiva Cuza*, vol. VI, f. 253^r.

⁴ Vezi *Președintele Consiliului de miniștri al Serbiei către agentul Serbiei la Constantinopol*, anexă la *Agenția Principatelor Unite la Belgrad către Cabinetul domnesc*, 25 martie 1865, în *Agenția...*, anexa 32, p. 537.

⁵ Vezi *Ministerul de afaceri externe al Principatelor Unite către agentul Serbiei la București*, București, 12 mai 1865, MAE, vol. nr. 278, f. 69^r–69^v. Ministrul de afaceri externe al Principatelor Unite comunicase cu o zi înainte agentului român la Belgrad atitudinea Principatelor în problema convenției telegrafice pentru a o transmite guvernului sirb, subliniînd « pozițiile și interesele identice » ale celor două țări. (Vezi *Min. de af. ext. al Principatelor Unite către agenția Principatelor Unite la Belgrad*, București, 11 mai 1865, *loc. cit.*, f. 59^r–60^v).

⁶ Referitor la adeziunea României la convenția telegrafică de la Paris, ministrul afacerilor externe al Turciei Aali Pașa sublinia că ea este de natură diferită de cele încheiate anterior de aceasta: « ultimele au fost acorduri încheiate între administrațiile telegrafice și aprobate de miniștrii de afaceri streine respectiv, pe cînd Convenția de la Paris este un act internațional, care urmează a fi ratificat de suverani » Aali Pașa arată în continuare că dacă guvernul Principatelor Unite își va da adeziunea direct Cabinetului dela Tuilleries și nu prin intermediul curții suzerane, Sublima Poartă va fi obligată să protesteze împotriva acestei violări flagrante a Tratatului de la Paris. Vezi *Gerantul Agenției Principatelor Unite la Constantinopol către Min. de af. ext. al Principatelor Unite*, 17/29 august 1869, MAE, vol. nr. 296, f. 345^r–346^r.

⁷ Vezi Bibl. Academiei R.P.R., ms. rom. nr. 4867, f. 128^r–128^v; vezi pentru primirea aderării, *Nota agenției și consulatului general al Franței la București către ministerul de afaceri externe al Principatelor Unite*, nr. 635 din 27 iulie/8 august 1865, în M. Mitilineu, *Collecțiune de tratatele și Convențiunile României cu puterile străine*, București, 1874, p. 120.

⁸ Vezi *Agenția Principatelor Unite la Belgrad către domnitor*, 4 octombrie 1865, în *Agenția...*, anexa nr. 41, p. 57.

⁹ Vezi M. Mitilineu, *op. cit.*, p. 121–123.

Paris din 17 mai 1865, în privința comunicațiilor telegrafice internaționale, convin a adopta dispozițiile zisei Convenții, precum și regulamentul complementar al serviciului internațional...» În completare, art. 8 menționa că această convenție româno-sîrbă va intra în vigoare o dată cu Convenția telegrafică de la Paris și va anula convenția telegrafică în vigoare între cele două state încheiată la București la 4/16 iunie 1863.

Agenția României la Belgrad și-a desfășurat activitatea și sub alte aspecte. Fiind în contact permanent cu Ministerul afacerilor externe al Serbiei, agenția a ținut la curent cabinetul domnesc din București — centrul activității diplomatice a țării — cu privire la negocierile sîrbo-turce, care au avut loc în executarea protocolului din 4 septembrie 1862; a comunicat la Belgrad rezolvarea problemei mînăstirilor închinată « dans le Pays et par le Pays »¹ date referitoare la alegerile de deputați în districte și orașe², cît și la întocmirea codului civil³ și a celui de procedură penală⁴; a făcut cunoscută Proclamația către țărani a domnitorului Cuza și promulgarea legii rurale⁵, cît și decretul privind dreptul de proprietate pentru străini în România⁶; a dat informații privind perioada cînd vor avea loc manevrele armatei române⁷; a raportat la București date privind activitatea politică din Serbia, de pildă, faptul că orașul Belgrad va proceda la alegerea de deputați⁸, că Adunarea națională ordinară a Serbiei a fost convocată pentru 15 august 1864⁹ și aspecte din dezbaterile care au avut loc în Adunare, referitoare la problema de strînsă actualitate: relațiile româno-sîrbe¹⁰; a pregătit un raport cu privire la comerțul româno-sîrb și la forțele armate regulate și neregulate ale Serbiei¹¹; pentru o informare exactă și continuă a trimis la București « Partie Officielle du Moniteur Serbe » (« Srbske Novine »¹²); a făcut eliberări și vizări de pașapoarte, legalizări de acte și a rezolvat probleme legate de succesiuni ale cetățenilor sîrbi pe teritoriul român¹³.

¹ Vezi *Domnitorul Cuza către Aali Pașa, min. de af. ext. al Turciei, București, 24 decembrie/5 ianuarie 1864*, comunicată în copie agențiilor țării de la Constantinopol, Paris și Belgrad (*loc. cit.*, f. 98^r); *Cabinetul domnesc către agenția Principatelor Unite la Belgrad*, 26, 27, 30 decembrie 1863, (*loc. cit.*, f. 417^r—422^v, 424^r. 428—429^r).

² Vezi *Cabinetul domnesc către agenția Principatelor Unite la Belgrad*, 6 decembrie 1864, *loc. cit.*, f. 517^r.

³ Vezi *idem*, 5 decembrie 1864, *loc. cit.*, f. 516^r.

⁴ Vezi *idem*, 16 decembrie 1864, *loc. cit.*, f. 519^r.

⁵ Vezi *Cabinetul domnesc către agenția Principatelor Unite la Belgrad*, 27 august 1864, *loc. cit.*, f. 497^r; cf. vol. XXIII, f. 43^r. Agentul român a dat ministrului de externe al Serbiei și unele lămuriri privind aplicarea legii, deoarece cunoașterea acesteia « compte beaucoup d'intérêts dans la Principauté de Serbie » (Vezi MAE, vol. nr. 278, f. 69^r—69^v).

⁶ Vezi *idem*, 1 septembrie 1864, Bibl. Academiei R.P.R., secția msse, *Arhiva Cuza*, vol. XIV, f. 498^r; cf. *loc. cit.*, vol. XXIII, f. 77^r.

⁷ Vezi *Agentul Principatelor Unite la Belgrad către Cabinetul domnesc*, 9 septembrie 1863, *loc. cit.*, vol. nr. XXXIII, f. 67r; *Cabinetul domnesc către agentul Principatelor Unite la Belgrad*, București, 12 septembrie 1863, *loc. cit.*, vol. XIV, f. 398^r.

⁸ Vezi *Agenția Principatelor Unite la Belgrad către Cabinetul domnesc*, *loc. cit.*, vol. XIV, f. 485^r.

⁹ Vezi *idem*, 7 octombrie 1864, *loc. cit.*, vol. XXXVII, f. 20^r.

¹⁰ Vezi *idem*, 20 august 1864, *loc. cit.*, vol. XIV, f. 494^r. Pentru o informare cit mai exactă, agentul român a trimis și textul discursului domnitorului Serbiei rostit cu prilejul deschiderii Adunării Naționale (Vezi *Agenția Principatelor Unite la Belgrad către min. de af. ext. al Principatelor Unite*, 17 august 1864, MAE, vol. nr. 278, f. 46^r—49^r).

¹¹ Vezi *Agenția Principatelor Unite la Belgrad către Cabinet domnesc*, 20 februarie/3 martie 1964, Bibl. Academiei R.P.R., secția msse, *Arhiva Cuza*, vol. nr. XIV, f. 437^r.

¹² Vezi MAE, pachet, nr. 304, dos. nr. 4.

¹³ Vezi *loc. cit.*, Pachet nr. 303, dos. nr. 7.

Activitatea agenției României la Belgrad și a celei a Serbiei la București cu numeroase rezultate pozitive, a demonstrat pe planul faptelor esența de ordin superior a relațiilor dintre cele două state, de sprijin și colaborare reciprocă.

Concluzii. Din cercetarea efectuată privind agenția României la Belgrad și cea a Serbiei la București în perioada 1863—1866, desprindem următoarele aspecte caracteristice :

a) Agențiile au constituit organele de relații internaționale care au contribuit în mod activ la coordonarea politicii externe a celor două state, cu obiectiv central lupta contra dominației străine, pentru constituirea și consolidarea statelor naționale, unitare și independente.

b) Natura agențiilor era corespunzătoare celei proprii oficiilor diplomatice ale statelor suverane, reglementate de normele dreptului internațional modern.

c) Activitatea agențiilor confirmă atribuțiile diplomatice pe care le aveau în îndeplinirea sarcinilor de continuă și progresivă apropiere a relațiilor româno-sirbe.

d) Agențiile, prin structura, rolul și activitatea lor, învederează linia ascendentă a relațiilor externe ale României și Serbiei și integrarea lor în sistemul modern de relații internaționale.

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ АГЕНТСТВА В БУХАРЕСТЕ И БЕЛГРАДЕ (1863—1866) К ВОПРОСУ О МЕЖДУНАРОДНЫХ РУМЫНО-СЕРБСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

(Резюме)

В настоящей работе анализируется один из аспектов международных отношений между Румынией и Сербией; обращается внимание на тот факт, что оба государства проводили независимую внешнюю политику и фактически неоднократно заявляли о себе как о суверенных государствах. Постепенное овладение атрибутами суверенитета (право сюзерена со стороны Османской империи в силу утраты своей силы являлось формальным) привело к тому, что в условиях благоприятной политической конъюнктуры оба государства смогли провозгласить свою независимость Берлинским трактатом (1878) имевшим международное значение.

В ходе исследования деятельности агентства Воссоединенных княжеств в Белграде и Сербии в Бухаресте в период 1863—1866 гг. удалось выявить следующие характерные аспекты:

a) Агентства представляли собой органы международных отношений, активно содействовавшие координации внешней политики обоих государств, которые считали своей основной целью борьбу против османского и австрийского господства за утверждение и консолидацию национальных, единых и независимых государств.

b) Структура агентств соответствовала структуре дипломатических служб суверенных государств, регламентируемых нормами современного международного права.

c) Деятельность агентств свидетельствует о их дипломатической миссии по укреплению и расширению румыно-сербских отношений.

d) В свете структуры, роли и деятельности агентств видно расширение внешних отношений Румынии с Сербией и их постепенное вовлечение в современную систему международных отношений.

LES AGENCES DIPLOMATIQUES DE BUCAREST ET BELGRADE (1863—1866) CONTRIBUTIONS À L'ÉTUDE DES RELATIONS INTERNATIONALES ROUMANO-SERBES

(Résumé)

Dans cette étude on examine un aspect intéressant des relations internationales de la Roumanie avec la Serbie, qui met en évidence que ces deux États, menant une politique extérieure propre, se comportaient en réalité et dans une large mesure, comme deux États souverains. La conquête successive des prérogatives de la souveraineté — la suzeraineté ottomane

devenant simplement apparentes —, a créé une conjuncture politique favorable que les deux États mirent à profit pour proclamer leur indépendance qui fut consacrée ensuite sur le plan international par le traité de Berlin (1878).

Les recherches effectuées au sujet de l'agence de la Roumanie à Belgrade et de celle de Serbie à Bucarest durant la période 1863—1866, ont conduit aux conclusions et aux aspects caractéristiques suivantes: *a)* Ces agences, — constituées en tant qu'organes de relations internationales —, contribuèrent fortement à la coordination de la politique extérieure des deux États dont l'objectif central était de lutter contre la domination ottomane et autrichienne en vue de constituer et de consolider les États nationaux, unitaires et indépendantes. *b)* Ces agences revêtent un caractère similaire à celui des offices diplomatiques des États souverains réglementés par les principes du droit international moderne. *c)* Les attributions diplomatiques de ces agences sont confirmées par l'activité que celles-ci déployèrent progressivement et d'une manière continue dans le cadre des relations roumano-serbes. *d)* Ces agences de par leur structure, vu leur rôle et leur activité, rendent évident le développement progressif des relations extérieures de la Roumanie et de la Serbie, de même que leur intégration progressive dans le système moderne des relations internationales.

AȘEZAREA COLONIȘTILOR BULGARI ÎN ORAȘUL BUZĂU ȘI ÎN ÎMPREJURIMI ÎNTRE 1792 ȘI 1838

DIMITRIE G. IONESCU

Problemei emigrației bulgare la nordul Dunării i-au fost consacrate în anii din urmă numeroase studii, în care, folosindu-se materiale editate și inedite, s-au lămurit în mare măsură împrejurările care au determinat această emigrație, direcțiile de deplasare, precum și momentele de maximă intensitate¹.

Astfel, perioada emigrării a fost extinsă pe întreaga epocă în care Bulgaria s-a aflat sub dominația otomană, luînd caracter de masă numai către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Greaua situație economică, socială și politică în care a trăit poporul bulgar sub turci constituie, evident, cauza generală a emigrării, dar intensificarea fenomenului după 1774 — data încheierii păcii de la Kuciuc-Kainargi — rezidă mai ales în contrastul pe care dezvoltarea economiei de schimb îl crează acum între condițiile social-economice de la sudul Dunării (ruinat de războaie, de jafurile cîrjaliilor și lipsit de orice perspectivă sub stăpînirea otomană) și cele de la nordul fluviului, unde, într-o atmosferă de relativă libertate, piața locală se transformă într-o piață tot mai lărgită. Constantin N. Velichi a relevat cîteva cazuri privind Bucureștii², noi am putea adăuga altele, din care să se vadă cum în acea vreme Buzăul — sediu al unui oficiu tricesimal, cu un curs local al monedelor în circulație — devine un punct important în traficul comercial dintre Țara Românească, Transilvania și sudul Dunării³.

În același timp s-a precizat că emigrarea a fost stimulată și de generalii ruși — promotorii în sud-est ai politicii țariste, care tindea să populeze regiunile deșerte din Bugeac și Kerson cu elemente din Balcani —, precum și de

¹ Acad. P. Constantinescu-Iași, *Studii istorice româno-bulgare*, București, 1956, p. 15—19; Const. N. Velichi, *Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812*, în *Rsl*, VIII, 1963, p. 27—48; i d e m, *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843*, București, 1958, p. 11—16.

² Const. N. Velichi, *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843*, p. 19.

³ În iunie 1785, cu prilejul bilciului anual Drăgaica, negustorii Nicola Țințarul și Nica Smeană din Șiștov, Fustea și Hagi Iofciu din Rusciuc, Mihail Tumburu din Brașov se aflau la Buzău (*Catalogul documentelor grecești din Arh. st. Brașov*, vol. I, București, 1960, p. 115, 127—128, și *Arhiva magistratului orașului Brașov*, vol. II, București, 1961, p. 139).

aerul proaspăt, mai liber, din țările române¹. Dar, adăugăm noi, coloniștii bulgari au fost atrași spre nord și de conducerea de la București.

În noile condiții de relativă libertate, speriați de proporțiile depopulării satelor — formă de luptă a țărănimii de atunci împotriva a tot mai accentuatei exploatare boierești —, unii dintre domnii fanarioți, exprimând interesele moșierimii în luptă pentru mărirea producției cerealiere și interesele orașelor în plină înflorire, caută să atragă forță de muncă din țările vecine, oferind înlesniri. Hrisovul lui Alexandru Ipsilanti, din 15 mai 1775, prin care împuternicește pe episcopul Buzăului « să cheme și să aducă oameni străini din străinătate pe moșia Găvănești », scutindu-i de orice dajdie timp de 8 luni², continuă, pe un alt plan, ceea ce domnii secolelor anterioare căutau să înlăture creșterea slobozii.

Chiar în timpul aceleiași domnii, avantajele oferite celor care vin de peste Dunăre cresc. Știm aceasta din jalba lui Constantin Iarca, originar din Macedonia, stabilit la 1781 în orașul Rîmnicu-Sărat. La 8 aprilie 1793, Iarca se plînge stăpînirii împotriva unei femei care pretindea că i s-a ocupat o parte din locul pe care-l avea în oraș. Spune el: « La leat 1781, am trecut din țara turcească cu cinci case aici în pămîntul țării. Pitarul Asanache (Arsache) mi-au zis că să-mi fac casă unde voi vrea, dar în mahalala, iar nu în tîrg, fiindcă (mahalaua) este slobodă, domnească, că cine va veni din țara turcească, oameni străini, să-și facă namestii a nu da nimic pînă în trei ani din răzmiris încoace »³.

Prin urmare, scutirea totală de biruri, inițial pe 8 luni și apoi pe trei ani, a celor care veneau de peste Dunăre și se așezau la noi precedă cu mult dispozițiile cuprinse în art. 6 al Așezămîntului din august 1830⁴. Faptul acesta explică, între altele, de ce emigrarea, orientată oficial spre sudul Rusiei, s-a oprit în bună parte pe drum, dînd naștere numeroaselor așezări bulgare din Cîmpia Dunării, nu prea departe de tărîmurile natale.

Într-o astfel de lumină se situează și așezarea coloniștilor bulgari în părțile buzoiene, despre care ne vom ocupa în rîndurile ce urmează.

Bulgari și sirbi, veniți de dincolo de Dunăre, aflăm la Buzău cu mult înainte de 1768, amestecați în viața economică și socială a tîrgului. Între negustorii buzoieni, întîlniți în prima jumătate a secolului al XVI-lea pe piața Brașovului, cîțiva poartă nume bulgărești și sirbești Vancea, Stoian, Sirbu, Calciu⁵ etc. Documente de la începutul secolului al XVII-lea atestă existența unui sat *Sîrbi*, așezat lingă orașul Buzău⁶, avînd, desigur, o economie întemeiată pe cultura legumelor favorizată de întinsa luncă a riului din apropiere, foarte fertilă și ușor irigabilă.

Știut acesta ilustrează cît de veche este, cel puțin pentru regiunea Buzăului, atribuirea în mod constant a denumirii de *sîrbi* tuturor celor ce făceau grădinărie, indiferent de originea lor etnică (români, bulgari, sirbi)⁷.

¹ Const. N. Velichi, *Mișcările revoluționare din Brăila din 1841—1843*, p. 18.

² Arh. st. Buc., *Episcopia Buzăului*, ms. 172, f. 228.

³ Originalul în arhiva ing. Iarca Oprișan (subl. ns.).

⁴ Publicat în Rsl, III, 1958, p. 127; cf. Const. N. Velichi, *Așezămintele coloniștilor bulgari din 1830*, *ibidem*, p. 119.

⁵ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. I—III, în Rsl, III, 1958, Brașov, 1886—1896, indicii.

⁶ *DIR, B. sec. XVII*, vol. II, p. 198, și vol. IV, p. 438—439.

⁷ În *Catastihul arătător de bulgarii sliveni ce se află veniți dă peste graniță în coprinsul plășii Sărata*, din 10 martie 1834, la rubrica *de ce nație este*, toți sînt trecuți sirbi (Arh. st. Buzău, *Ocirmuirea jud. Buzău*, dos. 2 295/1834, f. 30—31).

Pe de altă parte, localizarea frecventă a *sîrbăriei* în cartierele din spre răsărit ale oraşului (Broşteni, Gîrlaşi) ar constitui un indiciu că satul *Sîrbi* de odinioară se afla situat nu departe de periferia estică ocupată pînă acum de grădinari.

În perioada care ne preocupă, cel dintîi grup de colonişti bulgari se stabileşte aici în 1793. Ştim aceasta dintr-o *carte de cercetare* făcută de Petre Vernescu, biv-vel logofăt, la 2 septembrie 1816, în pricina dintre egumenia mănăstirii Banu din oraşul Buzău şi coloniştii ce se împotriveau a da dijmă, susţinînd că ei sînt azezaţi pe moşia slobodă a oraşului, şi nu pe locurile bisericii Broşteni, ale căror venituri le aduna, în acea vreme, mănăstirea Banu.

Egumenul de la Banu nu poate dovedi prin nimic drepturile pe care şi le arogă; diata lui Constantin Căpitanul, ctitorul Broştenilor, de asemenea nu spune nimic, iar cartea de cercetare a aceluiaşi diferend, din 1814, prezentată de egumen, cuprinde inexactităţi: martorii citaţi în cuprinsul ei înscriu în fals declaraţiile anterioare favorabile ce li se atribuie şi afirmă, dimpotrivă, că ei înşişi, cultivînd acele terenuri înainte de venirea bulgarilor, « dijmă n-au dat, fiind pămînt slobod, domnesc »¹.

Sîrbii, adică bulgarii, întrebaţi de cînd au grădinile şi casele pe acele locuri de lingă Broşteni, răspunseră « că de la întîia domnie a domnului Moruzi voievod (ianuarie 1793—august 1796), viind de lingă Dunăre o somă de familii de sîrbi, şi vrînd să treacă la Rusia, i-a poprit aci în Buzău un medelnicer, Constantin Schina, ce se afla ispravnic la Buzău, dîndu-le ajutor cu lemne şi alte trebuincioase de şi-au făcut bordeie într-acest loc Broşteni, . . . care, de atunci, făcîndu-şi case şi grădini, de sînt peste ani 20, dijmă sau clacă nimărui n-au dat »².

De partea lor se aliniază, prin declaraţii categorice, « toţi oroşanii vechi », arătînd că « acel loc este moşie domnească, a oraşului ». O încercare identică a episcopiei de a-i cotropi în 1804 a rămas de asemenea fără rezultate, pentru că « au ieşit sîrbii şi alţii şi au mers la isprăvnicie » relatînd adevărul, « şi așa s-au tras episcopia înapoi »³.

Din cele arătate mai sus, se vede limpede că, în perioada de care ne ocupăm, primul grup de colonişti bulgari se aşază lingă oraşul Buzău în vara anului 1793, la sfîrşitul războiului ruso-turc, încheiat în ianuarie 1792, prin pacea de la Iaşi, an în care Constantin Schina ocupa într-adevăr funcţia de ispravnic⁴, iar în 1816, cînd a avut loc cercetarea, grupul din 1793 se afla încă aici. Locul pe care se aşezaseră, fără nici o sarcină pentru ei, era loc slobod al oraşului, fost moşie domnească.

Cartea de cercetare nu specifică însă numărul familiilor bulgare aşezate lingă oraşul Buzău în 1793 şi nici locul de unde veniseră.

Ştiri preţioase despre acest grup aflăm însă în raportul isprăvnicatului de Teleorman, din 1 mai 1794, adresat domnului, căruia îi cere instrucţiuni

¹ De altfel, la 7 martie 1814, cînd egumenul de la Banu se jeluieşte domnului împotriva *sîrbilor*, care-şi făcuseră grădini pe moşia bisericii Broşteni, că « nu se supun să dea dijmă cu cuvînt că este moşia slobodă », el însuşi adevereşte, citeva rînduri mai jos, zidirea Broştenilor de un « căpitan Caloian pă moşia slobodă care se cheamă domnească » (Arh. st. Buc., *Mănăstirea Banu*, pachet. XLIII, f. 89), adică exact teza susţinută de bulgarii grădinari!

² Arh. st. Buc., *Mănăstirea Banu*, pach. XXXVIII, actul 19.

³ *Ibidem*, act. 19 v.

⁴ La 5 iunie 1793 semnează ca ispravnic al jud. Buzău anaforaua privitoare la nişte bani furaţi păhărnicesei Minculeasa (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, tomul IV, Bucureşti 1893, p. 587—588).

cu privire la căpitanul Anton de la Zimnicea, « pus la popreală » pentru că îngăduise la 19 familii de bulgari să treacă « din țara turcească spre Moldova și, oprindu-i dumnealor, ispravnicii de Buzău au înștiințat aci »¹.

Așadar, este limpede că numărul băjenarilor indicați în raport, precum și locul de trecere se referă la grupul rămas la Buzău; cît privește nepotrivirea dintre anul sosirii declarat de bulgari (1793) și data raportului amintit e numai aparentă, deoarece în raport se relatează fapte petrecute anterior.

★

În arhivele noastre nu s-au aflat încă știri despre așezările bulgare de la Buzău în timpul războiului ruso-turc dintre 1806 și 1812, perioadă în care se arată că emigrația bulgară a atins un moment de vîrf².

În acei ani îndelungați de război, orașul Buzău, după ce suferise cutremurul cumplit din 1802³, a primit în 1807 cea mai grea lovitură din partea armatelor de ocupație, fiind prădat și ars în întregime de turci⁴. În afară de zidurile ruinate ale bisericilor, nu mai rămăsese piatră pe piatră. Basil Iorgulescu afirmă că unele autorități eliberau atunci hîrtii oamenilor de servicii « din satul Buzău »⁵. Și satele din jur fuseseră arse o dată cu orașul⁶.

Starea aceasta de izbeliște, cînd nici statul nu era în stare să-și mențină continuitatea autorității sale, se prelungește, cu mici întreruperi, pînă după răscoala din 1821⁷.

Aceste grele împrejurări singure explică numărul mic al familiilor de refugiați bulgari și sîrbi (24) înregistrați la Buzău de catagrafia din 1815, utilizată de Dionisie Fotino în cunoscuta sa *Istorie a vechii Dacii*⁸. Mica diferență dintre numărul celor veniți în 1793 și numărul celor aflați în 1815 arată neîndoios că orașul, părăsit de proprii săi locuitori, nu atrăgea pe nimeni. Afirmăția lui B. Iorgulescu, după care « prima colonie de bulgari e venită la Buzău în 1806 »⁹, nedocumentată, nu prezintă nici o încredere, cu toate că mulți cercetători și-au însușit-o. Însăși tradiția, încă vie la Buzău, că puținii bulgari care s-au oprit

¹ Publicată de Stoian Roman ski, *Българите в Влашко и Молдова. Документи*, Sofia, 1930, p. 2. Din cuprinsul acestui document este demn de reținut și accentul pus pe vina căpitanului Anton de a fi lăsat băjenarilor liberă trecerea Dunării, precum și obligația ispravnicilor din stînga fluviului de a comunica punctelor de trecere localitățile în care se stabileau fugarii. Cu alte cuvinte, refugiații bulgari n-au trecut întotdeauna atît de ușor Dunărea.

² Const. N. Velichi, *Emigrarea bulgarilor în Țara Românească*, p. 27—48. Relațiile documentelor turcești, după care vreo 2 000 de bulgari plecați din jurul Razgradului s-ar fi oprit atunci la Buzău (Const. N. Velichi, *op. cit.*, p. 35), cred că trebuie luate în sensul că, pentru cei mai mulți, Buzăul n-a fost decît o etapă de scurtă durată, de unde au pornit spre Moldova și sudul Rusiei.

³ Însemnarea dascălului Nicolae de la Girlași, făcută în 1802, pe un octoih tipărit la București în 1774, p. 431 (Biblioteca bisericii Broșteni).

⁴ « ... Fiind răsmeriță muscală cu turcii... au ieșit turcii Brăilei și au venit la Buzeu, unde au făcut mari stricăciuni, tăieri, robii, foc... » (Dintr-o însemnare, făcută în 1807 și reprodușă de C. Erbiceanu în *Note asupra istoriei bisericiei a românilor pentru sec. al XIX-lea*, în « Biserica ortodoxă română », XXXII, p. 127). Vezi rapoartele ispravnicilor de Buzău din 1809, la V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. IX (1800—1830), București, 1896, p. 185.

⁵ *Dicționarul geografic și istoric al jud. Buzău*, București, 1892, p. 121.

⁶ Vezi cronică lui Naum Râmniceanu, în *Cronicarii greci*, București, 1888, p. 27.

⁷ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, București, 1959, p. 7, și vol. V, București, 1962, p. 87.

⁸ *Ἱστορία τῆς παλαιᾶς Δακίας*, vol. III, Viena, 1819, p. 201.

⁹ B. Iorgulescu, *op. cit.*, p. 101, nota 2.

aici între 1806 și 1812 s-au adăpostit câțiva ani în corturi și bordeie la Simileasca (2 km vest oraș) o dezmințe¹.

Datorită însă așezării sale, activității neîntrerupte a morilor numeroase de pe iaz (41 de roate de moară în 1817)² și tirgului Drăgaica, negustorii revin din refugiul de la Nișcov³ și activitatea economică a orașului prinde aripi. La 31 octombrie 1817, în litigiul dintre episcopie și proprietarii morilor particulare, Velciu Sîrbul împreună cu fratele său depun în favoarea bisericii, arătând că de 17 ani macină numai la morile episcopiei⁴; în iunie 1819, bilciul Drăgaica se redeschide tot pe vechiul loc ce-l ocupase mai înainte, lângă oraș⁵.

Faptul că în 1826 colonia bulgară de lângă orașul Buzău își construiește o biserică proprie, spațioasă, din zid⁶ dovedește că numărul coloniștilor se afla în continuă creștere. Inițiatorii, menționați în inscripție, au fost: Petre ereul, Bonciu Delu și Ralea Zutu. Primii deservenți, veniți din Bulgaria o dată cu grupurile de emigranți, e sigur că au oficiat chiar de la început în limba română⁷. În 1832, Petre ereul nu mai trăia: între cei 4 slujitori, cîți număra biserica în acel an, locul său este luat de *Gheorghe sin Petre ereul*⁸.

Sîntem siguri astăzi că dintre dascăli care învățau copii pe la bisericile din oraș, vizitați de Dionisie Romano — directorul școlii naționale — în 1840⁹, unul preda cu ani în urmă în chiliile de la Sf. Nicolae¹⁰, în timp ce, printre cei 71 de elevi ai școlii naționale adunați în 1838 din întregul județ, 7 sînt neîndoicnic, după nume, de origine bulgară¹¹.

Depărtarea de tirg, metodele nepotrivite folosite de dascăli — unul din ei fusese găsit purtînd biciul pe spate¹² — impun bulgarilor și celorlalți locuitori din acea parte a orașului să ceară și să obțină în 1844 o școală comunală cu un învățător, instalat în casele din curtea spitalului Gîrlași¹³.

¹ Culeasă de Gh. Ceaușel, în 1910, de la Toma Cristescu, fiul lui Ivan Cristea, mort în 1862. În « Vlăstarul », XI (1934), nr. 5 p. 27.

² Arh. st. Buc., *Episcopia Buzău*, pachet. X, act. 122 (raportul de cercetare al lui Anastase Serbaccibașa).

³ Anaforaua din 16 decembrie 1812, la B. Iorgulescu, *op. cit.*, p. 123.

⁴ Arh. st. Buc., *Episcopia Buzău*, pachet. VIII, act. 28.

⁵ Actul la V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. XII, București, 1898, p. 366. Un pitac domnesc, din 15 iunie 1819, atribuie bilciului Drăgaica, și în această perioadă, operațiuni de comerț exterior (la V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. X, p. 367).

⁶ Are hramul Sf. Nicolae. Construcția e mare, în plan treflat, cu o turlă pe naos și o clopotniță deasupra nartexului. Din cauza turlei greșit dimensionate și a pronaosului adăugat în 1881, biserica, privită din afară, pare lipsită de siluetă. Pisania din 1881, fixată deasupra soclului din dreapta pridvorului, în exterior, reproducind pe cea veche, nu dă, din cauza deteriorării, anul zidirii. Îl știm dintr-o însemnare de pe mineiul lunii noiembrie, tipărit la Buda în 1805, aflat în biblioteca bisericii Neguțatori: « Să să știe de cînd s-au făcut biserica în Sîrbi și s-au meremetisit biserica Banu la leat 1826, august ».

⁷ Prezența vechilor cărți românești de ritual în arhiva bisericii (*Apostolul*, București, 1784; *Ceaslovul mare*, București, 1801; colecția *Minvelor* de la Neamț, 1830—1832 etc.) cu însemnări în chirilică ale preoților din anii 1827, 1829, 1832, precum și lipsa totală a oricăror cărți de slujbă în limba bulgară, dovedește aceasta.

⁸ Arh. st. Buzău, *Ocîrmuirea jud. Buzău*, dos. 4 361/1832, f. 8 și 87.

⁹ Arh. st. Buc., *Min. Instr.*, dos. 3 391/1840, f. 122.

¹⁰ În 1840, câțiva orașeni, apreciindu-i calitățile, cer aprobarea magistratului orașului să trimită copiii la școala de la Sf. Nicolae-Sîrbi (Arh. st. Buzău, *Primăria*, Opusul dosarelor 1838—1926, f. 19 v).

¹¹ Arh. st. Buzău, *Primăria*, dos. 10/1838, f. 11 și 12.

¹² Arh. st. Buc., *Min. Instr.*, dos. 3 391/1840, f. 122. Cf. Gabriel Căciora, *Aspecte din trecutul învățămîntului public la Buzău*, în *Studii și articole de istorie*, II, București, 1957, p. 12422.

¹³ Arh. st. Buc., *Min. Instr.*, dos. 3 391/1840, f. 33 și 65.

La Buzău, bulgarii au găsit școli și de un nivel mai ridicat. Nu e deci de mirare că în prima serie a celor care frecventau cursurile seminarului în 1838, 2 sînt bulgari, Irimia Ivan și Deșliu Nicolae¹.

Toate acestea arată cit de repede coloniștii bulgari sosiți la Buzău în partea finală a perioadei de trecere la capitalism — cînd interesul pentru carte se trezește pretutindeni —, s-au încadrat în atmosfera culturală a orașului cu vechi tradiții în această privință.

★

Dacă războiul ruso-turc din 1828—1829 a constituit pentru emigrația bulgară ultima perioadă favorabilă, în părțile buzoiene fenomenul a avut consecințe contrarii. Situat la intersecția unor drumuri obligatorii de trecere (Țara Românească — Moldova; Brașov-Brăila), spaima de ororile războaielor anterioare silește multă lume să evacueze din nou orașul și chiar satele din regiunea de cîmp. Mișcările maselor de țărani « supărați — cum spune un raport oficial — peste puțină de mulțimea angariilor » se împletesc cu lupta împotriva asupraii moșierești, devenind deosebit de puternice în toamna anului 1829.

Temîndu-se de o pustiire generală a satelor, « care înainte aveau cîte 3—400 de case, au azi numai cîte 20—30 de birnici » — mulți pieriseră și din cauza ciumei —, pentru moșile nemuncite și pentru dificultățile în care se zbătea visteria², autoritățile au organizat adevărate putere de gonaci în stare să depisteze fugarii și să-i aducă înapoi³. Cazuri similare s-au mai petrecut în județele: Slam-Rimnic, Brăila și Ialomița⁴. Interesant e că unii dintre fugari au trecut la Cernavoda, alții chiar peste Dunăre, în Bulgaria⁵, cei mai mulți însă, manifestîndu-și refuzul de a munci la vechii proprietari, se strămută pe alte moșii în județele limitrofe⁶. Printre ei s-au aflat atunci și multe familii de bulgari.

Pentru orașul Buzău, aspectul acesta este oglindit într-o catagrafie întocmită aici în aprilie 1829, cuprinzînd nominal, pe mahalale, oamenii fugiți din oraș, casele lăsate pustii și casele stricate înadins de cei plecați⁷.

Interesantă în ea însăși prin numărul mare al băjenarilor și al caselor devastate, din punctul nostru de vedere, catagrafia arată cum peste 70 de familii bulgare, părăsind orașul care nu le putea oferi siguranță, pornesc care încotro.

Prevederile tratatului de la Adrianopol din 1829, desființînd raialele de pe malul stîng al Dunării și dînd Țărilor Române libertate deplină comerțului cu celelalte țări, creează o ambianță de mai mare încredere și stabilitate printre producătorii de mărfuri din agricultură, industrie sau comerț, ceea ce îndreptățește să se atribuie epocii începuturilor de modernizare a multora dintre orașele noastre. Avîntul economic și social e vizibil și în orașul Buzău și lui i se datorește afluxul de coloniști bulgari care vin după 1829 în oraș și în împrejurimi.

¹ Arh. st. Buc., *Catagrafia orașului Buzău*, mapa 96, f. 50—51.

² Arh. st. Buc., *Administrative vechi*, dos. 210/1829, f. 7 173. Vezi și *Visteria*, dos. 3 173, vol. II/1831, f. 665—666.

³ *Ibidem*, *Administrative vechi*, dos. 210/1829, f. 3, 15, 71, 95, 131 și 135.

⁴ *Ibidem*, f. 19 și 39.

⁵ *Ibidem*, f. 71 și 73.

⁶ *Ibidem*, f. 15 și 135. Vezi și Arh. st. Buzău, *Primăria*, dos. 1/6/1830, f. 21, 24, 26, 42, 52, 61 și 117; și S. T. Romanowski, *op. cit.*, p. 66—67.

⁷ Arh. st. Buc., *Administrative vechi*, dos. 210/1829, f. 150—159. Toți fugiții (200), casele pustiite (122), cele stricate (78). S. T. Romanowski a extras din această catagrafie străinii (74) nominal (*op. cit.*, p. 64—65).

La Arhivele statului din București se află o bogată corespondență între Divan, Marea Vistierie și Ocîrmuiri referitoare la trecerea bulgarilor slivneni dincoace de Dunăre în vara anului 1830, precum și la consecințele sociale, economice și politice ale emigrației, care într-adevăr a luat atunci proporții de masă¹.

Organizarea și aprovizionarea punctelor de trecere, înființarea carantinelor, prezența trimișilor Vistieriei și ai județelor, evidența nominală a tuturor celor ce trec, precum și a direcțiilor spre care grupurile se îndreaptă, sînt numai cîteva din importante măsurile luate în vederea primirii și așezării refugiaților în cît mai bune condiții. Dar, folosirea integrală a tuturor acestor posibilități organizatorice rămînea, în condițiile administrației ruse dintre 1828 și 1834, în mare măsură și la înțelegerea lor².

Ocîrmuirea județului Buzău a ales atunci «dintre boieri pe cei socotiți mai destoinici pentru această slujbă»³, trimițînd la schela Brăilei pe Manolache Mehtupciu⁴, la Piua Pietrii pe Hristache sin State postelnic în Gura Nișcov și pe Dragomir sin Grigorie Bilboie din Macovei⁵, numai la Călărași județul n-a avut pe nimeni.

Cei mai mulți slivneni sosiți la Buzău sînt dintre cei care trec Dunărea pe la Piua Pietrii. Trei familii, avînd 20 de suflete, ajung «după a lor cerere» la Buzău, în ziua de 4 iunie 1830, însoțite de un cinovnic⁶; alte 66 de familii, cu 445 de suflete, vin în aceeași lună, tot «după a lor cerere», dar formulînd rezerva «de nu le va plăcea locul, să meargă lingă București pe moșia lui Ștefănică Hagi Moscu», însoțite de ambii cinovnici⁷. Prin Brăila vin singure, în grupuri mici, 36 de familii avînd 168 de suflete și 18 vite⁸. În satul Făurei, pendinte atunci de județul Buzău, s-au oprit 40 de familii⁹.

Din acte, se vede însă că numărul slivnenilor aciuiți lingă Buzău în lunile mai și iunie 1830 a fost cu mult mai mare. Astfel, în catastroful celor sosiți aici pînă la 8 iunie 1830 se află înregistrate 103 familii (624 de suflete)¹⁰; la 23 ale aceleiași luni, numărul se ridică la 164 de familii (947 de suflete)¹¹, pentru ca în catagrafia nedată, dar, după locul pe care-l ocupă în dosar, întocmită în mod sigur în anul următor, 1831, să se constate că lingă orașul Buzău rămăseseră 107 familii de slivneni¹².

Raportul Ocîrmuirii Buzău către Divan, din 8 iunie 1830, referindu-se la frămîntările care agitau masa refugiaților, aduce clarificări prețioase cu privire la «statornicirea lor», subliniind interesul delegaților (aleși dintre ciorbagii)

¹ Arh. st. Buc., *Visteria*, dos. 162/1830 și 5 725/1843; Vezi Const. N. Velichi, *Emigrarea bulgarilor din Sliven în Țara Românească în anul 1830*, în *Rsl*, X, București, 1864, p. 289—314.

² 26 de familii, ieșite din carantina Brăilei la 26 mai 1830, «voind a se trage spre Buzău», nu acceptă însoțirea lui Mehtupciu, se jeluie comandantului rus din oraș de la care obține un soldat, spre a-i scoate din ținutul Brăilei, «ca să fie slobode a se duce singure acolo, unde le va plăcea să se așeze» (Arh. st. Buc., *Visteria*, dos. 162/1830, f. 89).

³ *Ibidem*, f. 70.

⁴ *Ibidem*, f. 89.

⁵ *Ibidem*, f. 183.

⁶ *Ibidem*, f. 481 și 582.

⁷ *Ibidem*, f. 583.

⁸ *Ibidem*, f. 483, 804, 805, 806 și 808.

⁹ *Ibidem*, f. 944.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 162/1830, f. 166—167.

¹¹ *Ibidem*, f. 234—238; c.f. C. N. Velichi, *Emigrarea bulgarilor din Sliven...*, p. 301.

¹² *Ibidem*, f. 943—944.

de a găsi pentru noii sosiți o « siliște deosebită, la o parte de loc unde li se va părea mai îndeminatecă spre hrana și chiverniseala lor »¹. O dată ce alegerea acestora s-a oprit asupra împrejurimilor orașului Ploiești și moșia Bereasa fu desemnată să devină « noul Sliven », mulți băjenari, așezați provizoriu lângă orașul Buzău, au pornit într-acolo. În primăvara anului 1834, când se întocmesc în județe catagrafii de refugiații bulgari ce urmau a fi impuși, pentru o perioadă de 7 ani, la jumătate din dajdiile datorate către stat de toți ceilalți locuitori ai țării, la Buzău dintre cei sosiți în 1830 nu se mai găseau decât 38 de familii².

E sigur că bulgarilor veniți după 1829 le aparțineau cele 16 familii « sprijinite de câțivași ani într-acest oraș », toți meșteșugari (cazangii, croitori, cavafi, argintari, olangii, brutari, cofetari, bragagii), hotărâți să rămână definitiv în oraș și care, în 1832, solicită insistent magistratului locuri de casă « pă pământul slobod din tirg »³. După cercetările magistratului, terenuri virane se aflau destule în oraș, dar cererea lor nu se putea satisface « fără vătămarea vreunui proprietar particular » și abia la 4 mai 1834 se răspunde Vorniciei că li se poate da spațiul cerut « la o margine a orașului, unde ei se pot înmulți »⁴. Este de presupus că celelalte 19 familii se așezaseră lângă oraș, ocupându-se cu agricultura.

În același an (1830, plugari propriu-ziși, venind cu vite de muncă (boi, cai, vaci, oi) și cu un oarecare inventar agricol, se opresc prin satele din împrejurimi. La 9 mai 1830, în urma intervenției generalului Kiseleff, Divanul dă porunci ispravnicilor de Buzău, Brăila, Slam-Rîmnic, Ialomița și Ilfov să primească în cuprinsul lor pe băjenarii nou sosiți, după catastih în regulă⁵. Este cert că, în urma acestei dispoziții, un grup format din 33 de familii de bulgari, despre care menționează raportul Ocîrmuirii Buzău din 12 august 1831, se stabilise în vara anului 1830 pe moșia Făurei a păhărnicesei Elenco Hrisoscoleu⁶. Numai după 10 luni, în martie 1831, coloniștii țin cu tot dinadinsul să se strămute în satul Scorțaru din jud. Brăila, « fără a răspunde însă (în întregime) drepturile moșiei ». Arendașul se opune, arătând că bulgarii se stabiliseră pe moșie din porunca stăpînirii, în anumite condiții, și cere să i se restituie mai întâi sumele împrumutate lor și să fie îndeplinite obligațiile asumate⁷.

¹ *Ibidem*, f. 163.

² *Ibidem*, f. 52 și 73; Arh. st. Buzău, *Ocîrmuirea*, dos. 2 295/1834, f. 16 și 30—31.

³ Arh. st. Buzău, *Primăria*, dos. 3/1832, f. 44. Lipsa lor de hotărîre în alegerea așezării ne este dată de următorul fapt: unele familii plecate din orașul Buzău în 1829 (Arh. st. Buc., *Administrative vechi*, dos. 210/1829, f. 156—159) figurează în catagrafia orașului din 1839 (Arh. st. Buc., *Catagrafii*, *Catagrafia orașului Buzău din 1839*).

⁴ *Ibidem*, f. 45. Dintr-un tabel, nedatat, dar întocmit în mod cert în 1834, cu prilejul acestei corespondențe, se vede că între cei 13 coloniști bulgari așezați în oraș pe proprietăți particulare cumpărate sau « ocupate în silnicie », 8 sînt dintre cei care semnaseră cererea către magistrat în 1832 (Arh. st. Buzău, *Primăria*, dos. 3/1832, f. 102). Pe același tabel sînt trecuți încă 12 coloniști așezați pe locuri virane.

Coroșpondența dintre oraș și Marea Vornicie în legătură cu așezarea bulgarilor înăuntrul tirgului ridică pentru prima oară problema locurilor virane, a condițiilor în care se ocupau și a limitelor orașului Buzău (*ibidem*). Abia în 1835 se hotărăște ca « toți cei ce au cuprins astfel de locuri să le stăpînească în pace, nesupărați, iar de acum înainte, cele rămase libere vor fi măsurate, înregistrate și vindute de oraș în folosul casei sale » (*ibidem*, dos. 3/1832, f. 95 și 100). La aceeași dată, ocîrmuitorul județului împreună cu magistratul trasează raionul orașului, « a cărui întindere va fi pînă la cea mai din afară casă » (*ibidem*, f. 100).

⁵ Actul la S. t. R o m a n s k i, *op. cit.*, p. 136.

⁶ Arh. st. Buc., *Vornicia dinlăuntru*, dos. 266/831, f. 1.

⁷ Suplica arendașului la S. t. R o m a n s k i, *op. cit.*, p. 316—317.

Coloniștii, nefiind încă înregistrați în catagrafie, conform art. 1 al « Așezământului » din 1830¹, nu se pot prevala de scutițiile acordate, dar, rămași pe moșie numai 3—4 luni din trecutul an agricol, nu-și recunosc nici o sarcină²,

Opoziției arendașului, coloniștii îi răspund cu trecerea în județul Brăila apelînd prin deputatul lor, V. Nenovici, pînă la generalul Kiseleff³. Rezultatul a fost consemnat în ordinele Vorniciei din 5—6 septembrie 1831, prin care se poruncește Buzăului și Brăilei să cerceteze pricina « cu de-a măruntul » și, de se dovedește « dreptă și netăgăduită, să fie obligați a îndeplini îndatoririle față de moșie, ca și ceilalți locuitori clăcași »⁴.

Nu avem alte date privitoare la felul în care a fost lichidat, pînă la urmă, conflictul dintre coloniștii bulgari și arendașul de la Făurei, dar episodul, zugrăvind mentalitatea tipic refractară a băjenarilor bulgari față de rînduicile administrative, arată clar că, cel puțin după 1830, coloniștii nu se mai puteau bucura de avantajele prevăzute în așezămint decit numai după ce se înscriau în catagrafie⁵, măsură menită să pună capăt frecventelor strămutări practicate excesiv de băjenari în perioada dintre 1831 și 1835.

În legătură cu această latură a instabilității emigrației din acei ani, în Arhivele statului din orașul Buzău se păstrează o bogată corespondență cu Bucureștii (Ocîrmuirea jud. Buzău, dos. 4 471/1832, 2 985/1833 și 2 295/1835).

Am arătat mai sus că, începînd din 1829, emigrația se intensifică în părțile Buzăului pînă prin 1832⁶, cînd căpeteniile băjenarilor din București — în cazul de față Vasile Nenovici, deputatul lor pe lingă Divan — încep să îndemne pe coloniști să se înapoieze în patrie⁷.

Nenovici, folosind îndeosebi nemulțumirile inerente provocate coloniștilor prin înscrierea lor în rolurile de birnici, după trecerea celor trei ani socotiți de la venirea în țară, reușește să agite masele de emigranți. Acțiunea lui a avut un caracter destul de larg, de vreme ce administrația statului se vede, la un moment dat, în fața numeroase cereri din partea unor « siliști întregi de a se strămuta peste graniță în Turkia »⁸.

Autoritățile din București îl acuză pe Nenovici că traficează cu aprobările de întoarcere pe care reușește să le obțină, încasînd de la fiecare familie cîte 6—10 sau 16 lei, și cheamă Ocîrmuirea să depisteze pe bulgarii băjenari care au dat bani în acest scop, spre a fi despăgubiți⁹. Ordinul Vistieriei n-a rămas fără ecou: subocîrmuirile au desfășurat atunci o anchetă de mari proporții, cu declarații și semnături, prin satele județului, fără să identifice însă vreun caz¹⁰.

¹ Textul integral publicat de Const. N. Velichi, în Rsl, III, 1958.

² Actul la St. Romanski. *op. cit.*, p. 286.

³ *Ibidem*, p. 287.

⁴ *Ibidem*, p. 290—291.

⁵ Cf. Const. N. Velichi, *Așezămintele coloniștilor bulgari din 1830*, p. 119.

⁶ Dintr-un *Catastih de numele familiilor birnice plugare și muncitoare ale orașului Buzău*, întocmit în 1831, dintre cele 305 familii, 127 sînt, după nume, de origine bulgară (Arh. st. Buzău, Ocîrmuirea, dos. 3 294/1832, f. 166—168); iar din *Catastihul de neșugătorii și meseriașii lăcuitoari prin satele județului și orașul Buzău* rezultă, tot după nume, că dintre aceștia, 42 sînt de asemenea bulgari și sirbi (Arh. st. Buzău, Ocîrmuirea, dos. 3 302/1832 f. 32—44). De altfel, însăși mișcarea demografică așa cum apare în condicile de stare civilă pe anii 1832—1835 la biserica Sf. Nicolae-Sirbi, în raport cu a celorlalte enorii din oraș, e încă o dovadă a creșterii lor numerice (Arh. st. Buzău, *Condicile de stare civilă ale orașului Buzău pe 1832—1835*).

⁷ Arh. st. Buzău, Ocîrmuirea, dos. 4 471/1832, f. 5.

⁸ *Ibidem*, dos. 2 985/1833, f. 1.

⁹ *Ibidem*, dos. 4 471/1832, actul din 5 iunie 1833.

¹⁰ *Ibidem*, dos. 2 985/1833, f. 13 și 15; dos. 4 471/1832, f. 6, 7 și 9.

Situația s-a mai agravat și datorită faptului că unii dintre bulgarii care primiseră « biletele de întoarcere » au blocat literalmente orașul Giurgiu, neîndrăznind să înfrunte răzburarea autorităților turcești de pe celălalt mal. Faptul că nici nu trec Dunărea, nici nu acceptă înscrierea între birnici, îndreptățește administrația să-i bânuiască de acțiuni primejdioase siguranței statului și să recurgă la tot felul de măsuri, spre a-i sili să-și clarifice atitudinea. La 12 august 1835, Ocîrmuirea județului primește dispoziții să identifice și să pună sub observație persoanele suspecte, să retragă *biletetele celor care încă nu plecaseră*, înscriindu-i în cataografie, ori « să-i arunce peste graniță »¹.

Această atmosferă destul de încărcată, creată în bună parte de V. Nenovici, n-a schimbat însă cu nimic baza emigrației, care, în esență, continuă să rămână aceeași: grupuri noi de băjenari bulgari stăruie să vină cu încredere de peste Dunăre².

Se știe că Regulamentul Organic, o dată cu organizarea cordoanelor sanitare și carantinelor la Dunăre ca să împiedice pătrunderea bolilor epidemice, a formulat și măsuri prin care să se întărească paza granițelor³, în scopul de a opri trecerea bandelor de jefuitori înarmați. Așa se explică de ce, în 1833, Vornicia, sesizată de faptul că « mulți lăcuitori, băjenari de la feluiri de locuri, trecînd cordoanele țării, au pășit în părțile acestui prințipat », caută să descopere pe noii sosiți, cerînd ocîrmuirii lista acestora cu toate deslușirile (numele familiilor, cîți membri le compun, locul de unde au venit, pe unde au trecut, ce au adus cu ei, ocupația și unde s-au așezat⁴). Raportul plășii Sărata, cuprinzînd și orașul Buzău, consemnează așezarea recentă în oraș a 17 familii de bulgari: 5 meșteșugari, 1 grădinar, 10 plugari și 1 argat, care trecuseră Dunărea pe la Hirșova⁵.

Dintr-un act al aceleiași plăși, întocmit la 10 martie 1834, cunoaștem numele altor coloniști, cărora le ajunsese la scadență termenul de nedajnici. E vorba de un *Catastih arătător de bulgarii slivneni veniți de peste graniță în 1831*, pe care figurează 39 de capi de familie, dintre care : 2 muriseră, 1 plecase la Ploiești, în Buzău erau 11 meșteșugari, 1 hangiu, 1 bogasier, 1 băcan, 1 bragagiu și 10 grădinari; restul : 1 cărciumar în Vernești, 1 căruțaș în Săseni, 2 croitori în Lipia și Merei⁶.

Cu toate măsurile luate de turci, în scopul de a se opri emigrarea, nu se poate spune că după 1835 a încetat cu desăvîrșire. Sub impulsul dezvoltării noilor forțe de producție capitaliste, elemente înaintate, active și întreprinzătoare ale poporului bulgar continuă să se strecoare în stînga Dunării, unde știau că afacerile progresează într-un alt ritm⁷.

Pe de altă parte, în noile împrejurări economice și politice, orașul Buzău și împrejurimile sale, în care totul era de făcut, au constituit un punct de atracție pentru bulgarii care, în general, căutau orașele și mai puțin satele cuprinse în zona lor de aprovizionare.

Menționăm, în această privință, numeroasele cereri din partea multor familii de coloniști bulgari, plecați anterior din oraș, de a reveni în 1837, sub

¹ *Ibidem*, dos. 2 295/1835, f. 35; dos. 4 471/1832, f. 11, 12, 26 și 34.

² *Ibidem*, dos. 4 386/1833, f. 1.

³ Ediția din 1847, București, p. 183—201; 459—497 și 501.

⁴ Arh. st. Buzău, *Ocîrmuirea*, dos. 4 386/1833, f. 1.

⁵ *Ibidem*, f. 11 și 12.

⁶ *Ibidem*, dos. 2 295/1834, f. 16.

⁷ De pildă, familiile Vencov, Dumitrof ș.a., care ajung să joace roluri importante în viața economică a orașului Buzău.

cuvînt că au aici proprietățile lor. Spre deosebire însă de ceea ce se petrecuse mai înainte, la această dată conducerea orașului nu-i mai acceptă cu ușurință și sînt nevoiți să apeleze la București. De pildă, în martie 1837, judecătoria Buzău cere magistratului să cerceteze dacă 11 familii de bulgari de pe trei moșii particulare din satele Cîndeștii de Sus și de Jos, care ceruseră Departamentului dinlăuntru aprobarea să se strămute în oraș, au într-adevăr, așa cum pretindeau, vechi proprietăți aici ¹. De asemenea, cererile a 5 familii de coloniști de pe moșia Frasenu și a altor 8 de pe moșia Bănceanca — ambele ale episcopiei — cu același obiect, urmează aceeași cale ².

Pe de altă parte, rețin atenția unele aspecte economico-sociale, urmărite cu ocazia cercetării situației petiționarilor. Se cerea, bunăoară, să se verifice proprietățile pe care susțin că le au în oraș sau împrejurul orașului (case, locuri), suprafețele, de cînd și de unde li se trag, cu ce pot dovedi dreptul de proprietate și cine le-a avut în posesiune pe timpul absenței lor din oraș ³. La toate aceste puncte răspundea obștea mahalalei respective, sub iscălituri proprii ⁴. Chiar și cererile individuale sînt supuse aceluiași minuțioasă examinare ⁵, făcute în scopul vizibil de a micșora cît mai mult numărul celor ce țineau să obțină terenuri în oraș fără să plătească.

Că acesta a fost motivul stabilirii acelor măsuri restrictive de care am amintit mai sus ne este arătat de faptul că, după 1838, cererile continuu crescînde ale coloniștilor fie pentru locuri de casă sau prăvălii în oraș ⁶, fie pentru grădini din moșia orașului sînt satisfăcute de municipalitate, însă numai cu plată sau, în cazul grădinilor, acceptînd condiția de embaticari ⁷. Astfel, li se parcelează și terenul dintre girla morilor și apa riului, cu toată opoziția unor orașeni (măcelari, tăbăcari, jocari, morari), interesați în a menține o parte din el ca izlaz ⁸.

Ce dovedesc toate acestea? Că dezvoltarea social-economică a orașului intrase într-o nouă fază, în care nevoia de a-și crea venituri proprii în vederea satisfacerii cerințelor edilitare, impuse de noua societate capitalistă în formare, nu mai îngăduia acordarea de danii din mijloacele de producție ale orașului. Prezența coloniștilor bulgari, experimentați în grădinărit, a determinat extinderea acestei activități pe suprafețe întinse, nelucrate pînă atunci, ceea ce a asigurat « casei municipale venituri însemnate și de un caracter permanent », după cum subliniază însuși jurnalul municipalității orașului Buzău din 1855 ⁹.

Încheind acest capitol al așezării coloniștilor bulgari, menționăm cîteva bulgari veniți dinspre Ploiești, mai ales după 1838, cînd coloniștii din Noul Sliven (Bereasca) s-au împrăștiat pretutindeni ¹⁰; alții vin mai tîrziu dinspre Brăila, cum au fost Dimitrofii, sau direct din Bulgaria (Vencovii).

¹ Arh. st. Buzău, *Primăria*, dos. 1/6/1836, f. 42.

² *Ibidem*, f. 52, respectiv 117.

³ *Ibidem*, f. 46 și 52.

⁴ *Ibidem*, f. 46 și 66.

⁵ *Ibidem*, f. 21, 23, 24, 26 și 61.

⁶ *Ibidem*, dos. 3/1841, f. 27, 84, 111, 114 și 115.

⁷ *Ibidem*, dos. 57/1846, f. 22, 24, 34, 42 și 53.

⁸ *Ibidem*, f. 46 și 53.

⁹ *Ibidem*, dos. 57/1846, f. 46 și 132.

¹⁰ Arh. st. Buc., *Judecătorești*, dos. 3 026/1838, f. 10 v. și 19, *apud* G. M. Petrescu-Sava, *Tîrguri și orașe între Buzău, Tîrgoviște și București*, ed. a 3-a, București, 1937, p. 68. În cataografia din 1838, cîteva coloniști bulgari din Buzău se arată că fuseseră trecuți ca birnici în orașul Ploiești. Pentru alte cîteva familii venite din Ploiești, vezi S. t. R o m a n s k i, *op. cit.*, p. 497, 498 și 504.

Creșterea numerică a coloniei bulgare așezate lângă orașul Buzău și în satele din împrejurimi, ca urmare a noilor condiții economice, sociale și politice în care s-a găsit orașul după 1829, se oglindește în datele statistice cuprinse în *Catagrafia orașului și județului Buzău*¹ întocmită în luna aprilie 1838.

Numele și numărul coloniștilor bulgari așezați în părțile buzoiene au rămas complet necunoscute lui St. Romanski în 1939, când a publicat volumul cunoscut, în care reproduce listele cuprinzând numele coloniștilor stabiliți în celelalte județe ale României², dar aprecierea că la acea dată (1838) așezările coloniștilor însumau un procent mai ridicat de stabilitate rămâne valabilă și pentru județul Buzău. De altminteri, în ceea ce privește Buzăul, aceasta reiese și din numărul foarte redus (10) al coloniștilor trecuți în catagrafie ca nedajnici, adică veniți în ultimii 2—3 ani, când ritmul emigrației se încetinise.

Au fost extrași din catagrafie toți cei notați *sîrbi* în rubrica *neamul*; numai doi: Gheorghe Arigu, băcan în satul Aliceni, și Vasile Tănase din comuna Padina sînt trecuți *bulgari*.

Numărîndu-i pe toți aceștia, se constată că în primăvara anului 1838 se aflau în județul Buzău 320 de coloniști bulgari capi de familie (însușind 1 266 de suflete), repartizați astfel: orașul Buzău — 275, Simileasca — 10, Cîndești — 8, în Merei și Aliceni câte 3, în alte 17 sate numai câte 1—2.

Cifrele de mai sus arată că, față de cei aproximativ 169 de coloniști, ciți număra Buzăul în 1831³, sporul marcat de catagrafia din 1838 este evident.

Pe de altă parte, profesional, coloniștii se grupau în 1838, astfel: 200 de grădinari, 21 de meșteșugari (unii avînd ateliere proprii), 20 de lucrători, 21 de negustori, 3 arendași, 10 muncitori, 14 plugari și 38 fără profesiune sigură. Față de fisc, situația lor era următoarea: 94 de patentari, 121 de birnici și 104 scutiți (nedajnici, volintiri, văduve, slugi etc.). După cum se vede, marea lor majoritate se ocupau cu grădinăritul, în care dovedesc o oarecare specializare.

Cercetarea atentă a datelor cuprinse în catagrafie, în care istoricii au multă încredere, ridică totuși unele nedumeriri. De pildă, în ce privește orașul Buzău, confruntînd datele catagrafiei cu cele culese din registrele de stare civilă ale orașului pe anii 1832—1840 inclusiv, am găsit familii bulgare prezente în actele bisericii înainte și după 1838 (Belu, Leșu, Vrapciu, Zutu, Pișlicariu, Căbiță, Crișcu, Șerdin, Capasizu, Tîrcăci, Mucuța, Ciuclea, Parala, Velciu, Milciu, Tirziu) lipsă din catagrafie. Dacă acestea sînt scăpări neintenționate, întrucît numele familiilor menționate apar în actele de stare civilă și în cursul anului 1838, an în care s-a întocmit catagrafia, nu ne rămîne decît să-i înregistrăm lipsurile; dar, în ciuda acestor deficiențe, explicabile poate prin anumite interese particulare, nu se poate contesta că datele din catagrafie sînt cele mai apropiate de realitatea economică, socială și demografică a orașului Buzău de atunci.

Cei dintii dintre coloniști (cultivatori de pămînt) au ocupat terenuri pentru grădinărit spre răsărit, pe moșia slobodă a orașului, în a cărei imediată apropiere s-a ridicat un întreg cartier, *Sîrbăria*, în vreme ce meșteșugarii și negustorii

¹ Arh. st. Buc., *Catagrafi* (județul și orașul Buzău).

² St. Romanski, *op. cit.*, p. 518—667.

³ Arh. st. Buzău, *Ocirnuirea*, dos. 3 294/1832, f. 166—168, și dos. 3 302/1832, f. 32—44.

s-au aşezat de la început de-a dreptul în oraş, printre tovarăşii lor de breaslă. Dintre cei veniţi mai pe urmă, unii şi-au construit locuinţe în partea de vest a oraşului, spre bariera Ploieşti, alţii spre bariera Plaiului, împinzind treptat întregul oraş.

Din documentele pe care le avem, rezultă că pînă prin 1835, la aşezare, fiecare colonist primea loc de casă, material de construcţie şi teren de cultură¹ (1—2 pogoane), « cit putea să muncească fiecare »², fără să li se impună vreo obligaţie³. Am văzut cum, în două rinduri, cînd oamenii bisericii, folosind procedee neîngăduite, încearcă să-i aservească, coloniştii bulgari, aşezaţi pe locul slobod al oraşului, cu consimţămîntul orăşenilor, resping categoric aceste acţiuni. Şi mai tîrziu, cînd, în calitate de birnici, fac parte din obştea ţirgului, o nouă acţiune mult mai meşteşugită se îndreaptă împotriva lor. De astă dată e vorba de polcovnicul Nicolae Antonescu, omul de casă al boierilor Hrisoscolei, cu întinse relaţii în aparatul administrativ din acea vreme. Profitînd de greutăţile pe care le întîmpinau bulgarii-grădinari în legătură cu împrejmuirea terenurilor, cu aducerea apei, cu întreţinerea şanţurilor şi a ecluzelor, el se oferă să execute aceste lucrări şi să le întreţină pe cheltuială proprie în schimbul a 9 lei de pogon pe fiecare an⁴.

Învoiala, formulată în termenii de mai sus, se încheiase cu vreo doi ani înainte de *zavera* din 1821, cînd, din oraşul prădat de turcii Brăilei, populaţia fuge iarăşi prin satele de sub munte⁵. La reîntoarcere, bulgarii îşi refac singuri împrejmuirile, canalele de irigaţie, aduc apa, dar după cîţiva ani apare polcovnicul Nicolae Antonescu, solicitîndu-le, de data aceasta, nu bani ca mai înainte, ci dijma din produse, sub motiv că pămîntul îi aparţinuse, întrucît el cel dintîi « îl înconjurase cu gard »⁶.

Procedînd astfel, Antonescu nădăjduia să obţină un dublu cîştig: recunoaşterea dreptului de proprietate asupra unor suprafeţe pe care nu le stăpînise efectiv niciodată şi dijma de la 2—3 rinduri de produse, cite recoltau grădinarii într-un singur an.

În 1834, conflictul devine public. Coloniştii bulgari, uneori direct, alteori prin deputaţii mahalalei, resping insolenţele polcovnicului Antonescu şi refuză dijma din produse, jeluindu-se conducerii oraşului şi Ocîrmuirii judeţului⁷, iar în 1836 îl cheamă pe Antonescu să răspundă în faţa judecăţii pentru abuzurile comise faţă de ei, prin oamenii săi, la adăpostul autorităţii orăşeneşti. N. Antonescu îşi asociase pe logofătul Andrei şi lupta « să le ia dijma în silnicie »⁸. La 20 iulie 1836, judecătoria cerea pentru a doua oară relaţii magistratului cu privire la această pricină⁹. După această intervenţie nu ştim cum a evoluat

¹ Arh. st. Buc., *Mănăstirea Banu*, pachet. XXXVIII, act. 19 v; Arh. st. Buzău, *Primăria*, dos. 3/1832, f. 77 şi 100.

² Comunicarea bătrînului Ştefan Vrapciu, de 87 de ani, din *Sîrbărie*.

³ Arh. st. Buzău, *Primăria*, dos. 3/1832, f. 95 şi 95 v: «... Toţi cei ce au coprins acest fel de locuri ale oraşului atît înlăuntru, cit şi în izlazurile lui, fie de orice mărime măcar, să şi le stăpînească în pace şi nesupăraţi» (Porunca dep. pricinilor dinlăuntru către mag. oraşului Buzău, din 29 martie 1835, Arh. st. Buzău, *Primăria*, dos. 3/1832, f. 95).

⁴ Arh. st., Buzău, *Primăria*, dos. 3/1832, f. 53 (actul din iunie 1834).

⁵ Vezi raportul Isprăvniceii de Buzău din 3 aprilie 1821, către Vistierie, în *Doc. priv. ist. Rom. — Răscoala din 1821*, vol. II, Bucureşti, 1959, p. 7.

⁶ Arh. st. Buzău, *Primăria*, dos. 3/1832, f. 53 şi 53 v.

⁷ *Ibidem*, f. 251 (actul din 19 iunie 1834).

⁸ *Ibidem*, f. 142 şi 142 v (actul din 10 martie 1836).

⁹ *Ibidem*, f. 250.

procesul, deoarece nu i-am găsit urmarea, dar un lucru este sigur că grădinarii bulgari au rămas stăpîni pe acele locuri.

Stăruitori, avînd o mare putere de muncă și o rară pricepere în cultura zarzavaturilor, coloniștii și-au extins de-a lungul anilor suprafețele de cultură, arendînd pămînturi și de la moșierii apropiați (Episcopia, Banu, Hrisoscolei, Ghermănoae), fără să consimtă vreodată a da dijmă.

Rămîn impresionante eforturile depuse de ei în defrișarea terenurilor dintre iaz și rîu acoperite cu păduri și stufăriș de luncă, în întreținerea iazului pe o lungime de cîțiva kilometri, în construirea canalelor de irigație și în amenajarea răzoarelor și celuzelor, încît au redat culturii suprafețe însumînd, în preajma primului război mondial, circa 500 ha. Datorită acestui fapt, precum și creșterii neconținute a productivității muncii, producția se mărește și coloniștii au lărgit mult piața de desfacere a legumelor. Încă din 1892, B. Iorgulescu nota : « Cultura zarzavaturilor e atît de dezvoltată la Buzău, încît produsele nu îndestulează numai localitatea, dar se și exportă (*sic!*) la Brăila, București și în Oltenia »¹.

În legătură cu această activitate productivă a lor, merită să fie menționată și o altă latură : grădinarii bulgari n-au ajuns decît tîrziu de tot, abia între cele două războaie mondiale, și numai într-o foarte slabă măsură, la diferențierea procesului de producție de cel al circulației produselor, în ciuda faptului că piața de desfacere s-a lărgit continuu în raport direct cu creșterea cantităților produse. Grădinarii bulgari, avînd contact direct și continuu cu piața, n-au fost tentați niciodată să depășească calitatea de producători ; ei au rămas tot timpul negustorii propriilor lor produse nu numai în orașul Buzău, ci și în satele și târgurile județelor limitrofe. Uneori, îndeosebi toamna, întovărășindu-se unii cu alții, reușesc să încarce pe căruțe cantități considerabile de legume proprii, ajungînd pînă la București, Galați sau Brașov.

Valorificarea produselor lor pe piețele orașelor mai îndepărtate (Craiova, Bacău) era asigurată întotdeauna de alte persoane venite să colecteze cantități mari de zarzavaturi în vederea transportării pe calea ferată și vinderii lor pe piață.

★

Pentru celelalte categorii — meșteșugarii și negustorii — datele privitoare la pozițiile pe care izbutesc să le dețină în viața economică a orașului sînt mai numeroase. Precum se știe, unii din ei au venit cu disponibilități materiale gata să fie utilizate în diferite operații agricole, industriale sau comerciale. În 1832, Balca Sirbu ot Buzău se judecă cu Neculae sin Gheorghe pentru venitul moșilor Ținteasca și Mușeteasca². În aprilie 1833, Neagu Sirbu arendează moșia Bănceanca³. La 14 aprilie 1833, Pancu și Penciu, bulgari, iau în arendă moșia Verguleasa⁴ ; la 27 februarie 1831, Penciu Sirbu arendează o moară de pe iaz a episcopiei⁵ ; în 1834, Hagi Dimitrie Slivenanu se judecă cu treti-logofăt Gheorghe Ianlău pentru închirierea unui han din Buzău⁶ ; în 1832, Gheorghe Sliveanu ot Buzău se judecă cu Hagi Mitu pentru o prăvălie și niște

¹ B. Iorgulescu, *op. cit.*, p. 117.

² Arh. st. Buzău, *Tribunalul*, dos. 4 372/1832.

³ Arh. st. Buc., *Episcopia Buzău*, ms. 174, f. 36.

⁴ *Ibidem*, f. 38.

⁵ *Ibidem*, f. 28.

⁶ Arh. st. Buzău, *Tribunalul*, dos. 380/1834.

marfă¹; în 1835, Ivancea Abagiu ot Sărata se judecă cu Docea din Sărata pentru 1 120 de lei²; Ivan sin Stoian, băcan în oraşul Buzău, are trei băieţi în prăvălie³; în 1838, brutarul bulgar Chiru sin Dobre are 2 lucrători³; Enache sin Jălescu, bogasier, are 3 băieţi în prăvălie³.

Catagrafia din 1838 ne arată că, la acea dată, se găseau în oraşul Buzău, între coloniştii bulgari: 7 croitori, 5 cârciumari, 3 cizmari, 2 băcani, 2 cojocari, 2 lemnari, 2 abagii, 2 dulgheri, 2 căldărari, 2 brutari, 2 neguţători, 2 arendaşi, 1 boiangiu, 1 bogasier, 1 cavaf, 1 braşovean, 1 rotar, 1 fierar, 1 simigiu, 1 calpacciu şi 1 rachier, în total 42, dintre care 17 erau patentari, alţii 11 cu ateliere (poate şi prăvălii), în care lucrau 23 de ucenici, calfe şi lucrători, bulgari de origine⁴.

Datele acestea, adăugate la cele privitoare la grădinari, ni-i prezintă pe coloniştii bulgari ca pe o categorie socială bine orientată în toate ramurile procesului de producţie de la oraş; ei preluaseră o parte importantă, pentru vremea aceea, a producţiei şi circulaţiei mărfurilor, încît rolul lor în viaţa economică a oraşului creşte continuu, cu cît ne apropiem mai mult de secolul al XX-lea. Marea disproporţie dintre ponderea pe care o au în cultura legumelor faţă de industrie şi comerţ este însă vădită şi, desigur, numai lipsa unei industrii în care s-ar fi putut angaja a silit pe cei veniţi mai în urmă să îngroaşe rîndurile celor ce se ocupau cu grădinăritul.

Toate cele arătate mai sus constituie, după părerea noastră, suficiente temeiuri să afirmăm despre coloniştii bulgari de la Buzău că n-au format o masă omogenă din punct de vedere al situaţiei lor materiale. Capitalul cu care au venit, locul pe care-l ocupă aici în procesul de producţie impun în rîndurile lor însemnate diferenţieri de clasă. Unii din ei, nu mulţi la număr, ajung să stăpînească numeroase proprietăţi, terenuri arabile, oi, vite mari⁵, case, prăvălii⁶ şi chiar fonduri băneşti, pe care le folosesc în întreprinderi industriale⁷, comerciale sau chiar în scopuri cămătăreşti⁸. Aceştia se recrutară din rîndurile patentarilor, adică ale acelor mai înstăriţi, care reuşiseră să se califice într-o meserie şi, datorită poziţiei lor economice, să se alăture burgheziei româneşti în formaţie.

Pe o treaptă mai jos se aflau birnicii — cei mai numeroşi —, dintre care nu toţi reuşiseră să ia în posesiune un lot de pămînt din moşia oraşului şi, fie că

¹ *Ibidem*, dos. 4 359/1832.

² *Ibidem*, dos. 11 604/1835.

³ Arh. st. Buc., *Catagrafii* (catagrafia oraşului Buzău).

⁴ Scutirile acordate băjenarilor care practicau meseriile şi negoţul, cuprinse în jurnalul Sfatului administrativ extraordinar, din 24 decembrie 1832, au fost aduse la cunoştinţa Ocirmuirii de Buzău sub forma unei « înştiinţări » a Vistieriei (Arh. st. Buzău, *Subocirmuirea Pirscoş*, dos. 4 471/1832, f. 1). Cf. Const. N. Velichî, *Aşezămintele coloniştilor bulgari din 1830*, p. 117—138). Textul integral al acestei înştiinţări a fost publicat recent de Marin Branişte în « Mitropolia Olteniei », XIV, Craiova, 1962, 7—9, p. 547—548.

⁵ Arh. st. Buc., *Catagrafii*, oraşul Buzău, mapa 96.

⁶ Dragne sin Vilcu ot Buzău cumpără la 29 august 1836 de la Nedu sirbu o casă cu locul şi împrejurimile ei (Arh. st. Buzău, *Primăria*, dss. 3/1832, f. 281; vezi şi f. 186).

⁷ Ivancea Slivineanu se judecă în 1839 pentru nişte prăvălii (Arh. st. Buzău, *Tribunalul*, dos. 209/1839).

⁸ Pentru bani daţi cu împrumut şi nerestituiţi, vezi Arh. st. Buzău, *Tribunal*, dos 99/1832, dos. 224/1833, dos. 473/1835.

munceau pământ în arendă, fie că lucrau ca angajați pe la unii și alții, situația lor nu se deosebea prea mult de a acelor care acceptaseră condiția de slugi sau argați la elementele avute.

Adâncirea diferențierilor sociale dintre coloniștii bulgari este ilustrată și de existența unor frământări ce se manifestă între ei sub diferite forme. Cînd Pancu și Penciu, arendașii moșiei Verguleasa de lângă oraș, pretind celorlalți ierbărit pentru pășunatul vitelor, interzicîndu-le și trecerea spre adăpătoare, coloniștii cu care se solidarizează toți ceilalți orășeni din acea parte cer, în 1832, magistratului să ia măsuri, amenințînd cu plecarea, fiindcă pășunea « așa am pomenit-o, tot slobodă »¹. În aprilie 1833, după ce « mahalagii bulgari » stricaseră în trei rînduri gardurile prin care Balca Sîrbu le închisese drumul de trecere, se jăluiesc magistratului, cerînd să-i pună în vedere « că nu e volnic a ieși din coprînsul său, să lase ulița slobodă »².

Alții, în dorința lor de îmbogățire, nu se dau la o parte să-și exploateze compatrioții. În arhiva Tribunalului din Buzău din acea vreme se găsesc multe dosare ale unor procese intentate stăpînitorilor de către slugile care nu-și primiseră simbria. Iese din comun cazul lui Zamfir boiangiul, patron, chemat în judecată de Gheorghe boiangiul, calfă, pentru că « după ce-l scosese cu șoptele și momelile » de la un alt atelier, refuză să-i mai plătească munca³.

Spațiul nu ne îngăduie, deocamdată, să continuăm cercetarea cu privire la un alt aspect foarte important, acela al integrării numeroasei colonii bulgare din orașul Buzău în viața societății orașului. În această privință s-ar putea anticipa, numai cu titlu informativ, că frământările comune ale maselor populare, exprimate uneori fie în acțiuni mărunte pe plan local, fie în războaie și revoluții (participarea coloniștilor la revoluția din 1848 în părțile Buzăului, la lupta pentru Unirea de la 1859⁴, la războiul pentru independență din 1877⁵) au epuizat treptat-treptat un oarecare izolaționism în care familiile bulgare mai înstărite s-au menținut pînă către sfîrșitul secolului al XIX-lea, dar din care astăzi n-a mai rămas nici o urmă.

Am văzut în cele de mai sus că numărul mare de coloniști bulgari (320) s-au adunat lângă orașul Buzău de-a lungul unui răstimp de peste 40 de ani (1792—1838) și numai o mică parte dintre ei (45) s-au împrăștiat prin satele din împrejurimi.

În ciuda împrejurărilor grele, inerente perioadei în care s-a găsit atunci orașul Buzău, așezarea bulgarilor a avut urmări pozitive.

Lunca rîului Buzău, orașul în dezvoltare și atitudinea primitoare a populației locale au oferit coloniștilor baza materială și cadrul social pentru o bună dezvoltare.

Prezența activă a coloniștilor bulgari în aproape toate sectoarele de activitate a dezvoltat astfel pe baze mai largi îndeosebi producția de legume în lunca Buzăului.

Rezultatul final, remarcabil, al colaborării frățești a fost contopirea coloniștilor bulgari în masa localnicilor.

¹ Arh. st. Buzău, *Primăria*, dos. 3/1832, f. 47.

² *Ibidem*, f. 16.

³ *Ibidem*, f. 11.

⁴ *Documente privitoare la Unirea Principatelor*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., p. 333.

⁵ Arh. st. Buzău, *Primăria*, dos. 226/1878.

ПОСЕЛЕНИЕ БОЛГАРСКИХ КОЛОНИСТОВ В ГОРОДЕ БУЗЭУ И ЕГО ОКРЕСТНОСТЯХ В ПЕРИОД 1792—1838 ГГ.

(Резюме)

Эмиграция болгар на север по Дунаю, усилившаяся в период русско-турецких войн, значительно возрастает с подписанием Кючук-Кайнарджийского мира 1774 г. и продолжается после Адрианопольского мира 1829 г. Многие эмигранты селятся на юге России, но большая их часть остается в городах и селах придунайской равнины, вблизи родных мест.

Автор, опираясь на архивные материалы, описывает обстоятельства поселения 320 болгарских колонистов в г. Бузэу и его окрестностях в период 1792—1838 гг. Город с его процветающей экономикой и пойма реки привлекали к себе эмигрантов.

Те, кто поселился в городе, занялись ремеслом и торговлей; подавляющее же большинство эмигрантов (свыше 70%), избравших местом жительства окрестности городов, стали заниматься огородничеством, проявив себя специалистами в этой области.

Документы свидетельствуют о том, как рождалась классовая дифференциация в среде колонистов в зависимости от того, какое положение занимали те или иные социальные группы в процессе производства, и характера отношений между ними, которые приводили к социальным конфликтам между богатыми, легко ассимилируемыми городской буржуазией, и беднотой, лишенной средств производства.

В заключении автор подчеркивает, что основная масса болгарских колонистов, пользующихся симпатией со стороны местного населения и налоговыми льготами, предоставленными местными властями, в течение XIX века сливается с местным населением.

L'ÉTABLISSEMENT DES COLONS BULGARES DANS LA VILLE DE BUZĂU ET SES ENVIRONS, ENTRE 1792 ET 1838

(Résumé)

A partir de 1774 (la paix de Koutchouk-Kaïnardji) et jusques en 1828 (la paix d'Adriano-ple), l'émigration bulgare au nord du Danube, encouragée par les guerres russo-turques, augmente considérablement. Beaucoup d'émigrants s'en vont au Sud de la Russie, nonobstant une grande partie en reste dans les villes et les villages de la plaine du Danube non loin des contrées natales.

Appuyé sur des documents d'archive, l'auteur évoque les circonstances de l'établissement — entre 1792—1838 — dans la ville de Buzău et ses environs, de 320 colons bulgares, attirés par le dynamisme de l'économie de cette ville et par les terrains fertiles situés sur le « thalweg » de la rivière de Buzău. Les colons établis dans la ville y pratiquent le négoce et des métiers, tandis que ceux qui s'établissent auprès de la cité — 70% du total des colons — s'adonnent surtout au jardinage (jardins potagers), occupation dans laquelle ils se creent une certaine spécialisation.

La section finale de l'article fournit des détails concernant les processus qui engendrèrent des différenciations de classe parmi les colons et des conflits entre les riches — vite assimilés par la bourgeoisie locale — et les pauvres, dépourvus de moyens de production.

La sympathie avec laquelle les colons bulgares ont été reçus, aussi bien que les facilités fiscales qu'on leur accorda, firent possible — conclut l'auteur — leur assimilation, au cours du XIX-e siècle, par la population autochtone.

CONTRIBUȚII LA ISTORIA SOCIALĂ A MOLDOVEI ÎN SECOLELE XIV—XVII

VALERIA COSTĂCHEL

1. Studiul istoriei sociale din perioada feudală este legat de multe dificultăți. În primul rînd este vorba de insuficiența izvoarelor, la care se adaugă o terminologie încilcită, greu de descifrat. Aceste constatări sînt pe deplin valabile și pentru istoria socială a românilor din evul mediu. Momentul cel mai greu de precizat este acela al apariției și formării claselor. La popoarele care au trecut direct de la comuna gentilică la feudalism, punctul de plecare îl constituie obștea sătească în faza ei de destrămare. Tocmai această perioadă este, de obicei, slab oglindită în izvoarele vremii și istoricii o reconstituie mai mult pe baza unor documente tîrzii, în care se cuprind unele reminiscențe dintr-un trecut istoric mai îndepărtat.

O altă dificultate în cercetarea categoriilor sociale constă în faptul că conținutul lor nu rămîne același și adeseori sub aceeași denumire se ascund trăsături cu totul noi. E aproape imposibil de stabilit cînd apar primele transformări în sinul unei categorii sociale ce vor duce treptat la cristalizarea unei noi categorii, care adeseori, în virtutea tradiției, va purta și mai departe denumirea cea veche.

O asemenea situație e de relevat în istoria socială a Moldovei, unde în secolele XIV—XVII a existat o categorie socială cu denumirea de *z e m l e n i*. Aceștia apar fie în calitate de stăpîni de pămînt, alături de boieri, fie în calitate de țărani, alături de șerbi. Pe bază de izvoare românești, puține la număr, e greu de definit conținutul acestei categorii de la apariția ei în secolul al XIV-lea și de urmărit transformările ce au survenit în decursul secolelor.

Desigur că această problemă a atras mai de mult atenția istoricilor, care au venit cu diferite interpretări. Fără a se ocupa în mod special de această chestiune, I. Bogdan, în comentariile sale la documentele moldovenesti publicate de el, era de părere că termenul *z e m l e n i* se referă la țărani¹, proprietari de pămînt, boiernași de țară².

Într-o lucrare recentă, consacrată relațiilor agrare din Moldova, problema *z e m l e n i l o r* a fost dezbătută pe larg, afirmîndu-se că *z e m l e n i i* reprezintă o « populație rurală noliberală », o « populație agricolă aservită »³.

¹ Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. II, p. 598.

² I. B o g d a n, Documentul rizenilor și organizarea armatei moldovene în sec. XV, A.A.R., Mem. Secț, ist, s. II, t. XXX, 1908, p. 45.

³ F. A. G r e c u l, Relațiile agrare în Moldova, Chișinău, 1961, p. 286—320.

Accastă afirmație se bazează pe analiza a trei documente din secolul al XV-lea: unul din 1421, emis de Alexandru cel Bun, și două de pe vremea lui Ștefan cel Mare (din 1479 și 1481). În aceste documente, *zemlenii* apar în calitate de locuitori ai satelor, cu menționarea unor servituți datorate domnului și de care sînt scutiți.

Menționarea servituților care cădeau în sarcina *zemlenilor* a creat o bază pentru afirmația că aceștia erau țărani aserviți și că nu există nici o deosebire între vecini și zemleni.

Se arată chiar că termenul *zemleni* definește preocupările acestei categorii, anume că ei *lucrează pămîntul*. Se crede că termenul «zemleni» sau «țărani» era folosit pentru desemnarea muncitorilor agricoli, a oamenilor simpli, de rînd, a muncitorilor plugari, care constituiau masa de bază a populației agricole din Moldova.

Se afirmă că în secolele XVI—XVII țărănimca din Moldova se compunea din 2 categorii fundamentale: 1) *șerbi*, țărani moșierești, denumiți «zemleni» sau «vecini» și 2) țărani liberi, membri ai obștii, «răzeși», care erau stabiliți pe pămîntul statului, aveau dreptul să dispună de loturile lor, însă nu se bucurau de toate drepturile și erau exploatați de stat¹.

O deosebire fundamentală între cele două categorii constă în faptul că primii erau stabiliți pe pămîntul unui feudal, iar ceilalți pe pămîntul statului. De aceea primii erau aserviți, pe cînd ceilalți erau liberi. Țăranii din prima categorie erau judecați de proprietarul moșiei, cu excepția delictelor penale importante, în timp ce răzeșii erau judecați fie de obștea din care făceau parte, fie de judecătorul domnesc, fie chiar de domnul țării. Unii erau exploatați de stăpînul de pămînt, iar ceilalți direct de statul feudal.

2. O deosebită atenție se cuvine cercetării termenului «zemleni». El apare nu numai în diplomația slavo-română, dar aproape la toate popoarele care au folosit limba slavă în diplomația lor: în Serbia, Polonia, Lituania, Rusia Haliciului și Cehia. Urmărirea terminologiei comune la popoarele care au folosit limba slavă în diplomația lor este una dintre metodele de bază care ușurează înțelegerea mai justă a structurii sociale a acestor popoare².

În primul rînd e necesar de precizat ce sens atribuie istoricii termenului «zemleni». În țările în care, paralel cu limba slavă, era folosită și limba latină, termenul «zemleni» se traduce prin *terrigenae*. Acest lucru este relevat de B. D. Grekov pentru ținuturile rusești care se aflau sub stăpînirea Lituaniei³.

O situație analogă a fost și în Moldova, unde în unele documente, redactate în două limbi — slavă și latină —, corespondentul latin al termenului «zemleni» este cel indicat mai sus⁴. B. D. Grekov consideră că termenul «zemlenii — terrigenae» se referă la o categorie socială care stăpînește pămîntul. Stăpînirea pămîntului constituie caracteristica ei esențială⁵. Acest punct de vedere este susținut și de istoricul ceh Z. K. Needly⁶. Același sens atribuiau acestui termen și specialiști de seamă în istoria socială a Lituaniei, ca M. F. Vladimirski-

¹ *Ibidem*, p. 288, 305, 307 și 318.

² Vezi V. Costüchel, *Сравнительно-исторический метод в румынской медиевистике*, în Rsl, II, București, 1958, p. 249—260.

³ B. D. Grekov, *Крестьяне на Руси*, Moscova, 1952, ed. 2-a, I, p. 363.

⁴ M. Costüchescu, *Documentele moldovenești*, vol. I, Iași, 1931, p. 145.

⁵ B. D. Grekov, *op. cit.*, p. 363.

⁶ *Возникновение Чешского государства*, Moscova, 1947, p. 123.

Budanov¹ și M. Dovnar-Zapolski². *Elementul esențial* care caracterizează această categorie socială, după părerea lor, nu este legat de faptul că ei *muncesc pământul*, după cum cred unii cercetători, ci de faptul că *stăpinesc pământul*.

Ambele interpretări se bazează pe faptul că termenul «zemleni» derivă de la cuvântul slav *zemlea*. În sprijinul primei interpretări vin o serie de precizări, pe care le întâlnim în cele mai vechi monumente ale dreptului slav: în *Zakonik* lui Ștefan Dușan și în *Statutul de la Wislica*, ambele din secolul al XIV-lea.

Art. 174 din *Zakonik* lui Ștefan Dușan, intitulat «Despre baștine», glăsuiește: «Oamenii «zemleni» care au baștina lor, pământ și vie sau cumpărătură; ei sînt liberi să dea de zestre sau să doneze bisericii sau să vîndă din viile lor și din pământul lor»³. Din analiza acestui articol al legiuirii medievale sîrbe se poate deduce că zemlenii erau stăpîni pe loturile lor de pământ, compuse din ogoare și vie, cu dreptul de moștenire și la care puteau să se mai adauge și cele cumpărate.

Zemlenii mai apar și în alte documente sîrbe din secolul al XIV-lea, din care reținem faptul că erau judecați în fața regelui de către slujitorii acestuia⁴.

Astfel, din izvoarele sîrbe rezultă că în Serbia în secolul al XIV-lea zemlenii își aveau ocinile lor și erau supuși jurisdicției regelui, ceea ce îi deosebește vădit de țărani aserviți. Dar elementul fundamental, după părerea noastră, caracteristic pentru situația lor, este legătura cu pământul, pe care-l aveau în stăpînire ereditară și care pare să fi fost grevat deja de anumite îndatoriri încă din secolul al XIV-lea⁵. Izvoarele sîrbe nu oglindesc procesul de formare a acestei categorii sociale.

Cu privire la zemleni, materialul cel mai bogat îl găsim în documentele marelui cnezat al Lituaniei. Istoria Lituaniei de la sfîrșitul secolului al XIV-lea este indisolubil legată de istoria Poloniei, de aceea numeroase documente oglindesc o stare de lucruri comună în ambele țări. În Polonia, documentele de la începutul secolului al XIV-lea îi atestă pe zemleni ca *mici stăpîni de pământ*. De ei se ocupă art. 79 din *Statutul de la Wislica*, intitulat «Despre zemlenii ce se duc la război»⁶.

În izvoarele lituaniene, zemlenii apar la mijlocul secolului al XV-lea⁷. Se crede că termenul «zemleanin» a pătruns în Lituania din Polonia⁸, unde, după cum am văzut, era folosit încă din secolul al XIV-lea.

Izvoarele lituaniene menționează cu multă precizie îndatoririle zemlenilor, care, de obicei, sînt denumite cu termenul *slujbă*, așa de bine cunoscut din documentele slavo-române. Întreaga populație a Lituaniei era împărțită în două categorii, după felul slujbei prestate: 1) *slujba birnică* și 2) *slujba militară*. Prima era caracteristică pentru țărani, iar cea de-a doua pentru categoriile privilegiate. Ceea ce caracterizează însă starea de lucruri în Lituania

¹ Население юго-западной России, Киев, 1886, p. 67.

² Государственное хозяйство великого княжества литовского при Ягеллонах, Киев, 1901, p. 74.

³ S. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana*, Belgrad, 1898, p. 250.

⁴ S. Novaković, *Zakonски спаменици*, Belgrad, 1912, p. 387.

⁵ S. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana*, p. 250.

⁶ *Акты Западной России*, vol. I, S. Petersburg, 1846, p. 13, nr. 2.

⁷ M. Dovnar-Zapolski, *Акты Литовско-русского государства*, vol. II, Moscova, 1897, p. 507.

⁸ A. I. Larro, *Великое княжество литовское*, Iuriev, 1911, p. 193; K. Liubavski, *Очерк истории литовско-русского государства*, Moscova, 1910, p. 118.

este faptul că trecerea de la o slujbă la alta nu era oprită și imposibilă. Izvoarele relevă de mai multe ori trecerea țăranilor de la slujba birnică la cea militară¹, specificînd că în loc de dare și servituți țăranul va sluji « cu arme și cal »². La sfîrșitul secolului al XV-lea, situația tulbure din răsăritul Europei impunea o concentrare a tuturor forțelor și sporirea cadrelor militare. La începutul secolului al XVI-lea, slujba militară a fost reglementată : s-a făcut recensămîntul moșiiilor zemlenilor și s-au fixat îndatoririle lor³.

Necesitatea de a se spori forțele militare a făcut conducerea să îndemne numeroși țărani să treacă de la slujba birnică la cea militară. Astfel, țăranii treceau în altă categorie socială, ca și cum se ridicau cu o treaptă mai sus, cu timpul trecînd în rîndurile boierilor. În același timp, izvoarele mai relevă și alte situații: treceri de boieri în rîndurile țăranilor, trecerea de la slujba militară la cea birnică, întrucît unii boieri nu mai erau în stare să acopere cheltuielile legate de slujba militară⁴.

În afară de slujba militară, *zemlenii* mai erau datori să lucreze la refacerea cetăților, la întreținerea drumurilor și a podurilor, să asigure mijloace de transport și hrană pentru dregătorii cneazului⁵.

Trecerea de la slujba birnică la cea militară nu era legată de mari dificultăți. Istoricul A. I. Lappo, care s-a ocupat de aproape de această problemă, citează, printre altele, și cazul familiei Poliuhovici, care în 1526 a cerut să treacă de la slujba birnică la cea militară, iar în 1550 membrii ei purtau deja denumirea de *zemleni*⁶.

Date deosebit de prețioase culegem și din materialele privitoare la ținuturile rusești care au intrat în componența statului lituanian, mai ales în ținutul Kievului. În secolele XIV—XV, în ținutul Kievului a existat de asemenea o categorie socială denumită *zemleni*⁷. Situația acestei categorii se asemăna în mare parte cu situația *zemlenilor* din Lituania. Și acolo se dădea pămînt pentru prestarea slujbei militare. Persoanele care se angajau să presteze slujba militară în schimbul pămîntului primit se numeau *zemleni*. Ele păstrau pămîntul atîta timp cît prestau slujba și nu aveau dreptul să-l înstrăineze⁸. La începutul secolului al XVI-lea, în rîndurile *zemlenilor* ruși pătrund concepțiile polonezilor în ceea ce privește situația privilegiată a stăpînilor de pămînt⁹. Ei se îndeletniceau cu agricultura numai pentru nevoile lor proprii. Vindeau produsele rezultate din practicarea stupăritului, vînătorii și pescuitului¹⁰. La început ei formau de fapt drujina cneazului și, cîpătînd daniile de pămînt, se stabileau la țară și se transformau în boieri de țară. Spre sfîrșitul secolului al XV-lea, categoria *zemlenilor* s-a constituit definitiv. Ceea ce caracterizează situația *zemlenilor* din ținuturile rusești este faptul că, renunțînd la slujba militară și la pămîntul primit, ei puteau trece neîmpiedicați în rîndurile unei alte categorii sociale: a boierilor, a tîrgoveților, a caza-

¹ A. I. Lappo, *op. cit.*, p. 178.

² *Ibidem*, p. 179.

³ *Ibidem*, p. 194—195.

⁴ *Ibidem*, p. 188.

⁵ *Ibidem*, p. 210.

⁶ *Ibidem*, p. 180.

⁷ V. Antonovici, *Киев, его судьба и значение с XIV по XVI столетие*, în *Монографии по истории Западной и Юго-Западной России*, vol. I, Kiev, 1885, p. 248.

⁸ *Ibidem*, p. 256.

⁹ *Ibidem*, p. 255.

¹⁰ *Ibidem*, p. 250.

cilor¹. În înşirarea categoriilor care stăpînesc pămîntul *z e m l e n i i* sînt trecuţi ultimii: cnejii, panii, şleahicii, zemlenii².

Pînă la unirea Lituaniei cu Polonia în 1569, stăpînirea pămîntului nu constituia un privilegiu al şleahetei. Pămîntul putea fi stăpînit de orice om liber, deci şi de un ţirgovet. Stăpîni de pămînt se bucurau de drepturi egale, dar aveau obligaţia de a executa îndatoririle cu care era grevată stăpînirea respectivă. Fiecare lot de pămînt era grevat de o slujbă, fie birnică, fie militară³.

Cercetarea materialelor referitoare la istoria Rusiei de sud-vest scoate în evidenţă o largă acţiune de atransferare a *ţaranilor în slujba militară*. Documentele conţin numeroase menţiuni referitoare la faptul că din ordinul cnejilor ţaranii erau siliţi să părăsească slujba birnică şi să treacă la slujba militară⁴. Cîteodată *z e m l e n i i* se plîng că sînt siliţi « să revină la slujba birnică », cînd deja moşii lor trecuseră la slujba militară⁵.

Astfel, *micii stăpîni de pămînt care în acelaşi timp erau şi slujitori militari stăpîneau pămîntul în mod condiţionat şi se numeau « zemleni »*. Procesul de transformare a ţaranilor în stăpîni de pămînt şi slujitori militari este bine oglindit în izvoarele Rusiei de sud-vest. Mai puţin lămurită este problema legată de situaţia ţaranilor în perioada anterioară acceptării de către ei de a presta slujba militară.

În schimb, acest moment important din viaţa *z e m l e n i l o r* este mai bine oglindit în istoria cehilor. Apariţia categoriei zemlenilor este pusă de către istorici în strînsă legătură cu obştea satească. După ce în sînul obştii apare inegalitatea de avere, unii membri ai obştii sau conducătorii ei se îmbogăţesc, acaparînd loturile membrilor sărăciţi ai acesteia. Această nouă categorie de ţărani înstăriţi, stăpîni de pămînt, a fost denumită « zemani » (zemliani) şi cu timpul a devenit pătura inferioară a nobilimii⁶. La ridicarea *z e m a n i l o r* din Cehia a contribuit mult prestarea slujbei militare sau administrative faţă de cneaz, ceea ce a făcut ca principala masă a micilor stăpîni de pămînt care stăpîneau un sat sau o parte dintr-un sat să fie denumiţi « zemani »⁷.

Procesul de formare a categoriei zemnenilor din Cehia este deosebit de edificator. În prima etapă zemanii erau ţărani care, ieşind din obşte, au devenit stăpîni pe loturile lor de pămînt, denumirea lor de *z e m a n i* fiind derivată de la *zemlea* = pămînt. În a doua etapă, aceşti ţărani înstăriţi au început să fie atraşi în slujba militară, ceea ce am văzut şi în ţările vecine: Polonia şi Lituania. În etapa următoare, *z e m a n i i* au început să se transforme în pătura inferioară a nobilimii, păstrîndu-şi vechea denumire de *z e m a n i*. De obicei stăpîneau cîte un sat⁸.

Este instructiv de urmărit cum se modifică sensul semantic al unui termen atît de trainic. Transformări fundamentale se produc în sînul categoriei sociale dar denumirea se menţine.

¹ V. Antonovici, *Киев, его судьба и значение с XIV и XVI столетие*, p. 256.

² V. Antonovici, *Несколько данных о землевладении в Южной Украине в XV столетии*, Kiev, 1896, p. 112.

³ V. Antonovici, *Киев, его судьба и значени с XIV по XVI столетие*, p. 248.

⁴ M. Liubavski, *Областное деление и местное управление Литовско-русского государства*, Moscova, 1892, p. 541

⁵ A. I. Lappo, *op. cit.* p. 176.

⁶ J. Needly, *Образование чешского государства*, în *Славянский сборник*, vol. I, p. 123.

⁷ *История Чехословакии*, vol. I, Moscova, 1956, p. 62.

⁸ B. Rubţov, *Исследования по аграрной истории Чехии XIV начала XV в.* Moscova, 1963, p. 35.

Acest fapt a fost semnalat în repetate rânduri de B. D. Grekov, istoric al țărănimii ruse, care a arătat că în viața socială există tendința de a menține termenii vechi, care de mult nu mai corespund realității.

3. Să urmărim acum termenul «zemleni» în izvoarele moldovenești. El este folosit atît în documente interne, cît și în cele externe. În cele din urmă, *zemlenii* apar ca o categorie socială, alături de celelalte categorii existente în secolele XIV—XV.

Pentru prima oară *zemlenii* apar în Moldova în 1395, în actul de închinare a domnului Ștefan față de regele Vladislav al Poloniei.

Domnul Moldovei făgăduiește să fie alături «cu viețile noastre și cu toată puterea noastră și cu toți boierii noștri și cu toți zemlenii și cu slugile și cu tot poporul Țării Moldovei»¹. În același document se mai arată că jurămîntul de credință este făcut de către diferite categorii sociale: «pani, boieri, zemleni»².

Zemlenii apar și în actul de închinare al lui Alexandru cel Bun din 1404, prin care el jură credință alături de pani, zemleni și boieri³. Documentul conține și o mențiune mai greu de înțeles, anume că jurămîntul va fi depus de «*pani valahi, zemlenii moldoveni*»⁴. În primul rînd, se vede că este vorba de două categorii sociale diferite — *pani și zemleni*. Nu este clar de ce în aceeași țară sînt înșiruiți reprezentanții clasei stăpînitoare, specificîndu-se că unii sînt *valahi*, iar alții *moldoveni*⁵.

Ce trebuie să înțelegem prin *zemlenii moldoveni*? Aceștia sînt stăpînii de pămînt localnici, din Moldova, care au provenit, probabil, din destrămarea obștii, așa cum acest proces s-a desfășurat în țările slave vecine. Prin îmbogățirea unora, din sinul obștii s-a format o categorie socială de oameni care au început să dețină pămîntul în *proprietate individuală*. Prin acapararea pămîntului altora ei se transformă în feudali, devin boieri de țară, stăpîni de pămînt localnici.

Zemlenii sînt pomeniți și în actul de închinare din 1407, fiind denumiți, alături de domnul țării, «zemlenii noștri» (нашимъ земляны) ⁶, panii moldoveni.

Dacă vom urmări locul ocupat de *zemlenii* în actele de închinare menționate mai sus, vom constata că în actul de închinare din 1395 *zemlenii* se situează pe locul al treilea, după *pani și boieri*; în documentul din 1404, *zemlenii* ocupă locul al doilea, iar în documentul din 1407 locul întii.

¹ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești*, vol. II, Iași, 1932, p. 612—614.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 625.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Credem că explicația trebuie legată de stabilirea regiunii celei mai vechi, în apropierea Moldovei, unde românii erau numiți vlahi. Asemenea stare de lucruri este caracteristică pentru Transilvania, inclusiv Maramureșul, unde românii se numeau vlahi (N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1936, p. 81; *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 160). Stabilirea voievodului Dragoș din Maramureș cu ceata lui de viteji în Moldova a creat o categorie de stăpîni de pămînt veniți din afară, unde aceștia erau denumiți vlahi. «Vitejii din Maramureș» formau, fără îndoială, curtea voievodului din Moldova. Istoricii semnalează chiar aportul «vitejilor», adică al păturii feudale din Maramureș, la constituirea statului feudal moldovenesc (*Istoria României*, vol. II, p. 166). Pe baza acestor considerente, credem că se poate afirma că denumirea unei pături din clasa feudală a Moldovei ca «panii valahi» se referă la acei viteji și la urmașii lor care au venit din Maramureș în Moldova pe la mijlocul secolului al XIV-lea și, în urma daniilor primite, au devenit stăpîni de pămînt. În sprijinul celor afirmate vine și faptul că în secolele XV—XVI Moldova era denumită adeseori și Moldovlahia (*Acta Patriarcatus Constantinop.* t. II, p. 528; P. P. Panaitescu, *Cronicile slavoromâne*, p. 86 (Cronica lui Macarie), p. 114 (Cronica lui Eftimie).

⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 628.

De fapt, în el toți stăpînii de pămînt sînt denumiți *zemleni*. S-ar putea presupune că rolul boierilor de țară a crescut mult cu timpul, la curtea lui Alexandru cel Bun.

Pe timpul urmașilor lui Alexandru cel Bun constatăm o nouă stare de lucruri. Termenul «*zemleni*» *nu mai este folosit*. Feudalii, stăpînii de pămînt, apar îndeosebi sub denumirea de *boieri*, și numai cîteodată ca *pani*. Astfel, în actul de închinare a boierilor lui Ilie voievod din 1433 se specifică: «*Noi boierii domnului nostru*» (мы бояре господара нашего)¹. E de presupus că pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun — o perioadă de organizare și de cristalizare a rînduielilor de stat — diferite categorii de stăpîni de pămînt s-au contopit într-una singură purtînd denumirea de *boieri*. Prin aceasta nu înțelegem că toți stăpînii de pămînt au avut aceeași situație materială, însă de acum încolo ei toți se vor denumi *boieri* și în rîndurile lor se vor distinge boierii mari și boierii mici.

În actul de închinare a boierilor din 1434 de asemenea nu apar decît boierii moldoveni: «*Toți boierii și poporul Țării Moldovei*»².

În 1436, Ilie voievod arată în actul de închinare că alături de el jurămîntul este depus de toate categoriile sociale în termenii următori: «*... Împreună cu întreg sfatul nostru, cu cavaleri, boieri și nobili din cetăți, orașe, cu ținuturile supuse și din fiecare stare sau rang de oameni supuși nouă*»³. Nici aici nu mai apar *zemlenii*, ci numai boierii și *panii*. Însă felul în care este prezentată structura socială a Moldovei — cu boierii din sfat, vitejii, boierii, nobilii de la orașe și cu pomenirea diferitelor stări și pături sociale — arată că aceasta era o societate diferențiată și că se pot distinge diferite pături în sînul clasei dominante a stăpînitorilor de pămînt.

În documentele externe *zemlenii* continuă să apară și la începutul secolului al XVI-lea.

Într-un tratat din 1510 încheiat între Moldova și Polonia se face o încercare de reglementare a problemei fugarilor, arătîndu-se că aceștia pot proveni din rîndurile *boierilor, zemlenilor, săracilor și tîrgoveților* (панове, и землѣне, и людї беззѣн и мѣщанѣ)⁴.

Tratatul încheiat de Ștefan voievod cu regele Poloniei la 4 mai 1518⁵ se ocupă și el de problema fugarilor și arată din ce categorii sociale pot să provină aceștia, anume din rîndurile *boierilor, zemlenilor și slujitorilor*⁶. *Zemlenii* apar și de data aceasta pe locul al doilea. În legătură cu categoria *zemlenilor* se aduce o precizare deosebit de prețioasă. În cazul cînd se bănuiește că un tîlhar fugit se află pe moșia unui boier, reprezentanții justiției care urmăresc pe vinovat se mulțumesc cu o declarație verbală a boierului. Altfel stau lucrurile cînd bănuiala se referă la pămîntul unui «*simply zemlean*»⁷ (*ziemanin prostoi*), unde și-a găsit adăpost cel fugit. Cel bănuît «*trebuie să depună jurămîntul și atunci se va salva pe el însuși și proprietatea sa*»⁸.

¹ *Ibidem*, p. 650.

² *Ibidem*, p. 665.

³ *Ibidem*, p. 698—699.

⁴ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Bogdan Voievod*, București, 1940, p. 470.

⁵ Versiunea în limba polonă.

⁶ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță Voievod*, București, 1943, p. 522.

⁷ *Ibidem*, 518.

⁸ *Ibidem*, p. 522.

Și în alte documente externe din secolul al XVI-lea z e m l e n i i apar ca o categorie socială alături de boieri. Astfel, în 1523, Ștefan voievod, hotărît să lupte împotriva tătarilor, anunță că a trimis oameni la « boieri și zemleni »¹ ca să vină la oastea lui. De aici rezultă încă o trăsătură, aceea că z e m l e n i i erau datori să *presteze slujba militară*.

Documentul de la 1518 conține precizări deosebit de importante.

În primul rînd, din textul lui rezultă că categoria socială a z e m l e n i l o r nu era omogenă; din moment ce au existat « zemleni simpli », e de presupus că mai erau și altfel de z e m l e n i, care se găseau într-o situație privilegiată, fiind mai apropiați de boieri. În al doilea rînd, se arată că z e m l e n i i dețineau proprietate asupra pămîntului, deci se confirmă încă o dată ipoteza că denumirea lor de z e m l e n i vine de la faptul că *posedau pămîntul în proprietate individuală*.

E de presupus că, la început, orice proprietate individuală asupra pămîntului (zeemia) era a unui z e m l e a n i n și că pămîntul era lucrat cu brațele z e m l e a n i n u l u i și ale familiei sale. Asemenea proprietate avea un caracter țărănesc și de aceea stăpînului i se spunea « zemleanin simplu ». Alții s-au îmbogățit, au acaparat mai mult pămînt decît puteau să muncească cu brațele lor proprii și au început să recurgă la exploatarea muncii altora. Astfel, au devenit feudali, nu mai erau « zemleni simpli » și au dobîndit în societate o poziție care îi apropia de boierime.

De aceea categoria z e m l e n i l o r nu mai era omogenă, deși pe toți îi înrudea aceeași trăsătură: *stăpînirea pămîntului*. Numai că unii nu aveau decît lotul lor de pămînt din moși-strămoși, muncit de ei înșiși, pe cînd alții au reușit să acapareze loturile altora, să facă să muncească alții pentru ei și să urce cu o treaptă mai sus în ierarhia socială a vremii.

Așadar, în izvoarele moldovenești externe zemlenii apar cu următoarele caracteristici: *stăpîni de pămînt, datori să presteze slujba militară*.

Izvoarele interne conțin și ele unele relatări privitoare la zemleni. Spre sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, în documentele de imunitate acordate « mitropoliei » Rădăuților² pentru satele Coțmani și Rădăuți sînt pomeniți și z e m l e n i i. În documentele din 1479 și 1481, care de altfel sînt identice, se spune că « slugile noastre pererubții să nu mîne pe oameni din Coțmani nici la cetate, nici la mori, nici la curțile noastre cu alți zemleni la un loc »³.

De obicei se crede că oamenii din satele de mai sus erau aserviți pentru că erau datori să execute servituțile menționate. Noi sîntem însă de părere că lucrurile pot fi privite și altfel. Țăranii din satele Rădăuți și Coțmani erau scutiți de servituțile pomenite deoarece stăpînul de moșie se bucura de privilegiul imunității⁴. În documente se precizează că țăranii *nu vor face* aceste munci, pe care erau datori să facă « alți zemleni » din Moldova.

Servituțile de care vorbesc documentele și pe care erau datori să le presteze zemlenii erau *munca la cetate și la curțile domnești*. Asemenea obligații au existat în Țara Românească⁵ și la toate popoarele vecine cu românii. În documentele bulgărești se arată că țăranii erau datori « să ridice cetăți » (град

¹ *Ibidem*, p. 532.

² De fapt este vorba de *episcopia Rădăuților* (cf. N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, Ed. II, Buc. 1929 p. 95—98.

³ I. B o g d a n, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 232 și p. 257.

⁴ Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Viena, 1912, p. 23 și p. 30.

⁵ DIR, B. Țara Românească, sec. XIII, XIV și XV, p. 260.

ЗНАДЪТН) ¹. În *Zakonikul lui Ștefan Dușan* se menționează această obligație în termenii următori: « Dacă undeva se va dărăpăna o cetate sau un turn, atunci locuitorii, fie din cetate, fie din ținutul ce ține de ele, sînt datori să le refacă » ². În izvoarele lituaniene din secolul al XV-lea este menționată obligația de a ridica cetăți (город рубить sau дело городовое) ³.

Documentele lituaniene cuprind mai multe relatări referitoare la această obligație a *zemlenilor*. Aceștia, în calitate de posesori de pămînt, indiferent de mărimea lotului, erau datori să facă slujba militară, pe lângă care se prevedea obligația « de a ridica cetăți » și de a face și « alte slujbe, pe care trebuia să slujească zemlenii » ⁴. În alte izvoare găsim precizarea că aceste « slujbe » constau în zidirea și reconstruirea cetăților, în întreținerea drumurilor și a podurilor, în punerea la dispoziția autorităților a mijloacelor de transport necesare, în paza cetăților ⁵. În izvoarele referitoare la istoria Lituaniei, aceste obligații erau numite adeseori « *zemleanskaia slujba* ».

Revenind la situația zemlenilor pomeniți în documentele moldovenești interne ale episcopiei din Rădăuți trebuie să ținem seama de faptul că satele Coțmani și Rădăuți trecuseră de curind în categoria satelor cu imunitate. Ștefan cel Mare, preocupat de reorganizarea acestei episcopii în anii 1479—1480, i-a acordat tot atunci privilegiul imunității, sporindu-i astfel veniturile ⁶. După acordarea acestui privilegiu, țărani din satele menționate mai sus erau scutiți de muncile domnești, care, privite în ansamblul lor, se încadrau în obligațiile militare ale posesorilor de pămînt. Privilegiul de imunitate dădea episcopiei din Rădăuți dreptul de a nu-i trimite pe țărani la muncile domnești « cu alți zemleni la un loc », folosindu-i numai pentru nevoile proprii.

Din analiza acestor documente interne nu rezultă că *zemlenii* au fost țărani aserviți. Reies limpede obligațiile lor, legate de sistemul de apărare a țării, la care erau supuși toți acei care posedau pămînt, fie în calitate de boieri, fie în calitate de țărani. Deci o a doua trăsătură, caracteristică *zemlenilor* care rezultă și din contextul acestor documente, este faptul că *zemlenii* posedau pămînt.

Dacă am aduna la un loc toate elementele, pe care le-am extras din documentele externe și interne, pentru caracterizarea situației zemlenilor am putea stabili următoarele: *zemlenii erau posesori de pămînt, datori să presteze slujba militară, și erau obligați să execute diferite munci legate de necesitățile de apărare ale țării*. Categoria *zemlenilor* nu era omogenă: unii, acaparînd mai mult pămînt, deveneau boieri, alții din țărani liberi, stăpîni pe ocinile lor, erau trecuți în situația țăranilor aserviți. Sînt indici care arată că în cursul secolului al XVI-lea acest proces era în plină desfășurare, întrucît la începutul secolului al XVII-lea izvoarele vremii pomenesc pe *zemlenii* în calitate de țărani aserviți ⁷.

4. Ne mai rămîne să precizăm dacă această categorie socială a existat numai la românii din Moldova sau și în alte părți. În Țara Românească izvoarele sînt mai puțin bogate decît în Moldova; totuși, se poate afirma cu tărie că

¹ I. I. Иванов, *Български старини изъ Македония*, Sofia, 1931, p. 586.

² Жецек, *История Болгарии*, Odesa, 1878, p. 522.

³ *Акты Западной России*, vol. I, nr. 64, p. 79.

⁴ A. I. Ларро, *op. cit.*, p. 194.

⁵ *Ibidem*, p. 210.

⁶ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. a 2-a, vol. I, București, 1929, p. 95—98.

⁷ DIR, Moldova sec. XVII, vol. II, p. 44.

această categorie socială a existat și în Țara Românească, însă a fost desemnată cu un alt termen, de origine greacă, dar cu un conținut identic. Termenul folosit aici a fost *horeani*, care vine de la cuvântul grecesc $\chi\acute{o}\rho\alpha$; el corespunde termenului slav $земля$. Acest termen grecesc a venit, fără îndoială, de la slavii de sud, care l-au folosit în diplomația lor. Jiríček arată că în Bulgaria în secolele XIII—XIV un ținut purta denumirea grecească de $\chi\acute{o}\rho\alpha$ ¹. N. Iorga a relevat că bulgarii au adoptat termenul grecesc $\chi\acute{o}\rho\alpha$, alături de termenul lor $земля$. Ei au folosit ambii termeni prin alternanță, începând cu Ioan Asen². Sirbii de asemenea au cunoscut ambii termeni. De fapt, « horeane » reprezintă traducerea grecească a termenului slav « *zemleane* », folosit des de sirbi, după cum s-a văzut mai sus. $\chi\acute{o}\rho\alpha$ apare în hrisoavele sirbești scrise în limba greacă³. Faptul că termenii « horeane » și « zemleane » sînt sinonimi a fost semnalat de istoricii iugoslavi⁴. În Țara Românească în secolul al XV-lea, țăraniii liberi sînt denumiți « horeani » ($\omega\tau\ \chi\omicron\rho\omicron\gamma$), în opoziție cu țăraniii aserviți, vecinii⁵. În secolul al XVI-lea, *horeane* apar în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, în calitate de țărani și în opoziție cu dregătorii⁶.

5. Categoria socială a *zemlenilor* n-are un caracter static. Fără îndoială că, la început, fiecare om care reușea să capete pămînt în proprietate individuală se numea *zemleanin*. Unii, plecînd de la un lot de pămînt, au ajuns să stăpînească părți din sate și sate întregi. În ridicarea *zemlenilor* un rol important a jucat slujba militară, în care ei au fost atrași de conducerea țării. Astfel, unii *zemleni* au intrat în rîndurile boierimii, în timp ce alții au rămas și mai departe o pătură de țărani liberi, posesori de loturi strămoșești. Pe măsură ce se adîncea procesul de feudalizare și scădea numărul țărănilor liberi, unii *zemleni* se transformau în țărani aserviți, purtînd cu toate acestea vechea denumire de *zemleni*.

În această privință este edificator un document din Moldova de la începutul secolului al XVII-lea (1606 mai 19), în care Eremia Movilă acordă mănăstirii Pobrata dreptul de a înființa o slobozie. Se precizează că țăraniii din această slobozie vor fi scutiți de diferite îndatoriri: « Să nu ne muncească nici o muncă a noastră, nici la oaste să meargă, nici iliș să nu ne plătească pe trei ani, nici goștina de oi, nici de porci, nici 50 de aspri, nici sulgiu, nici altă dabilă care se va mai adăuga în țară, să nu aibă să dea cu alți *zemleni*, ci să fie în pace cu toate, pînă ce se va împlini acea vreme »⁷.

Istoricii care s-au ocupat intens de istoria socială au relevat de multe ori faptul că terminologia socială este foarte trainică. B. D. Grekov, care a acumulat o uriașă experiență în materie, s-a ridicat împotriva concepției statice în cercetările privind istoria socială, pentru că societatea este în continuă mișcare și transformare. Terminologia socială se mai menține și atunci cînd în viața economică și juridică a unui grup social se produc diferite schimbări

¹ Jiríček, *op. cit.*, p. 521.

² N. Iorga, *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1929, p. 24—25.

³ A. A. Soloviov și V. Moșin, *Грчке повеље српских владара*, Belgrad, 1930, p. 506.

⁴ *Historija naroda Jugoslavije*, vol. I, Belgrad, 1956, p. 429.

⁵ DIR, B., *Țara Românească, sec. XIII, XIV și XV*, p. 218.

⁶ P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, București, 1959, p. 243 și 248.

⁷ DIR, *Moldova, sec. XVII*, vol. II, p. 44.

importante. « Denumirile se schimbă — spune el — numai atunci când se schimbă radical toată înfățișarea economică a omului »¹.

Termenul « zemleni » este comun popoarelor care au folosit în diplomația lor limba slavă.

Prin confruntarea trăsăturilor rezultate din analiza diferitelor izvoare devine limpede că în esența ei această categorie socială se definește prin caractere comune, ca stăpânirea pământului și prestarea slujbei militare cu obligații multiple, că în sinul ei, în decursul secolelor, s-au produs transformări importante, unui *z e m l e n i* trecând în rîndurile boierimii, iar alții în masa mare a țărănimii aservite.

К ВОПРОСУ О СОЦИАЛЬНОЙ ИСТОРИИ МОЛДАВИИ XIV—XVII ВВ.

(Резюме)

Используя сравнительный метод, автор данной работы ставит перед собой задачу выяснить один из противоречивых вопросов социальной истории Молдавии. Делается попытка определить, к какой социальной категории принадлежат «землени», которые представлены в средневековых источниках самым различным образом: то как землевладельцы вместе с боярами, то как крестьяне вместе с крепостными. На основе анализа средневековых старославянских источников юго-восточной Европы было установлено, что этот термин является очень древним. Данное понятие появилось в период, когда в недрах сельской общины протекал процесс имущественной дифференциации, приведший к появлению частной собственности на землю. Сущность данной категории составляет то, что «землени» владели землей. Землевладение было связано с тяглой службой или с военной службой, а переход с одной службы на другую способствовал проникновению крестьян в ряды бояр. Категория «земленов» не была однородной: одни из них, захватывая новые земли, становились боярами, другие из свободных землевладельцев перешли в разряд зависимых. Широкое развитие этот процесс получает в XVI веке, а в XVII в. «землени» обычно выступают в источниках как *зависимые* крестьяне.

Использование одного и того же термина для обозначения определенной социальной категории на протяжении ряда веков, когда в недрах ее произошли серьезные изменения, является свидетельством стабильности социальной терминологии. Этот факт должны учитывать историки в целях избежания в их трактовке путаницы и упрощений.

CONTRIBUTION À L'HISTOIRE SOCIALE DE LA MOLDAVIE AUX XIVe—XVIIe SIÈCLES

(Résumé)

Cette étude dont l'auteur utilise la méthode comparative, se propose d'élucider l'un des problèmes controversés de l'histoire sociale de la Moldavie. Elle essaye de définir la catégorie sociale des «zemleni» que les sources médiévales dépeignent avec des traits très variés: soit comme détenteurs des terres, à côté des boyards, soit comme des paysans à côté des serfs. Se fondant sur l'analyse des sources médiévales de langue slave du sud-est de l'Europe il montre que ce terme est très ancien, qu'il se rattache à la période où évoluait le processus de différenciation sociale au sein de la communauté villageoise, différenciation qui aboutit à l'apparition de la propriété terrienne individuelle. C'est précisément l'élément essentiel caractérisant cette catégorie sociale qui se rattache au fait que les «zemleni» possèdent la terre. La possession de la terre se rattachait soit au service taillable soit au service militaire, et le passage de l'une à l'autre rendait possible la pénétration des paysans dans les rangs des boyards. La catégorie des «zemleni» n'était pas homogène: les uns, accaparant d'avantage de terres, devenaient des boyards, d'autres, de paysans libres, maîtres de leur héritage, passaient à l'état de paysans asservis. Au cours du XVIe siècle ce processus était en plein essor et, au XVIIe siècle, les «zemleni» apparaissent à l'ordinaire en qualité de paysans asservis.

L'utilisation du même terme, au cours des siècles, pour désigner une catégorie sociale, lorsque dans son sein il y eut des changements importants, prouve la pérennité de la terminologie sociale ce dont doivent tenir compte les recherches d'histoire sociale, si l'on veut éviter des confusions et des explication simplistes.

¹ B. D. Grekov, *op. cit.*, p. 504.

RELAȚIILE ECONOMICE ALE ȚĂRII ROMÂNEȘTI CU ȚĂRILE PENINSULEI BALCANICE DIN SECOLUL AL XIV-LEA PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI-LEA

DINU C. GIURESCU

Constituirea Țării Românești și a Moldovei independente la începutul și la mijlocul secolului al XIV-lea a sintetizat pe o treaptă superioară o evoluție de mai multe secole a societății feudale românești, deschizând totodată calea unei etape noi și de durată. Pentru o jumătate de mileniu, pînă la Unirea din 1859, se constituia un nou cadru politic al dezvoltării forțelor productive și al relațiilor sociale — cu contradicțiile de clasă respective — și se asigurau astfel bazele materiale pentru manifestarea creatoare a literaturii și artei noastre. În Transilvania, în diferitele regiuni și comitate, organizarea social-politică a românilor conduși de cneji și de jupani, cîrmuindu-se după legi proprii, unele statornicite încă din timpul voievodatelor, în secolele IX—X, a constituit temeiul pentru manifestarea culturii naționale românești, care a ajuns la o treaptă superioară a creației artistice (vezi exemplul ctitorîilor de lemn din Maramureș și din alte locuri)¹.

În statele care strînseseră în jurul unei cîrmuiri centrale «țările» mai mici de pînă atunci, creșterea forțelor productive se manifestă concret, în secolele XIV—XVI, prin circulația monetară (nu numai sporită față de perioada precedentă, dar cunoscînd forme calitativ noi în emisiunile proprii ale voievozilor români), prin consolidarea orașelor, centre ale meșteșugurilor și schimbului prinzînd în rețeaua drumurilor lor principalele zone ale țării, prin rolul tot mai activ al elementelor locale în negoțul extern și locul preponderent dobîndit treptat de tîrgoveți în tranzitul produselor orientale spre Transilvania și Ungaria, prin oprirea pe linia Dunării a neguțătorilor turci și levantini, care vreme îndelungată n-au putut răzbi pe piața nord-dunăreană² (chiar și mai tîrziu, cu toată întărirea dominației otomane în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, Țările Române de la sud și est de Carpați și-au păstrat sistemul vamal și tarifele proprii, deosebite de acelea ale Porții Otomane).

¹ Unele aspecte privind vechimea organizării social-politice românești din Transilvania sînt analizate de acad. D. P r o d a n, *Domeniul Beiușului la 1600*, în «Anuarul Institutului de istorie din Cluj», t. V, 1962, îndeosebi p. 52.

² Lipsind cifrele, urmărîm dezvoltarea economică, după constituirea Țării Românești, prin manifestările ei concrete în diferitele sectoare ale vieții sociale și de stat.

Prin constituirea unui singur stat, care înlocuia fărîmîţarea feudală a veacurilor X—XIII, realităţile existente din perioada anterioară¹ capătă noi condiţii de desfăşurare: o mai mare stabilitate în interior, obţinută prin autoritatea puterii centrale (a voievodului cu dregătorii din oraşe, judeţe şi sate), drumuri devenite astfel mai sigure, înlesnind circulaţia oamenilor şi a mărfurilor; intervenţia domniei, care, urmărind perceperea unor venituri continue şi sporite, a apărut interesele supuşilor ei proprii cînd aceştia s-au lovit de măsurile discriminatorii ale neguţătorilor din alte ţări².

Aducînd înseamnăte venituri clasei dominante, comerţul şi corolarul său, circulaţia monetară, sînt ilustrate, după întemeierea Ţării Româneşti, prin două fapte semnificative: rezervele importante de care dispunea visteria domnească chiar în primele decenii ale secolului al XIV-lea şi emisiunile proprii ale voievozilor români.

Cele 7 000 de mărci de argint oferite de Basarab I, la 1330, regelui Carol Robert drept despăgubire de război sînt echivalente cu 1 680 000 de dinari³, sau 74 kg de aur fin, sau 1 447 kg de argint cu titlul de 800‰⁴. Pentru 3 000 de ruble de argint frînceşti, adică mult mai puţin decît oferta lui Basarab, Petru Muşat, voievodul Moldovei, va primi de la regele Poloniei, în 1388, drept gaj, teritoriul Pocuţiei⁵.

Consolidarea economico-politică a dus la baterca unor monede proprii: este, faţă de perioada precedentă, o trăsătură deosebitoare, calitativ nouă, care trebuie reţinută sub îndoitul aspect al valorii monezilor şi al continuităţii emisiunilor, cuprinzînd, obişnuit, două tipuri: ducăţii (în sistemul dinarilor) şi banii mărunţi⁶. Banii de valoare redusă arată că, în Ţara Românească, schimbul de mărfuri cu ajutorul monedelor devenise, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, o practică curentă, aşa încît domnia vedea necesitatea unor emisiuni continue: ele s-au succedat, de altfel, timp de 100 de ani, de la Vladislav I (1364—1377) şi pînă la Radu al III-lea cel Frumos (1462—1475)⁷. Monedele româneşti au circulat şi în Dobrogea — s-au găsit la Păciul lui

¹ Dinu C. Giurescu, *Relaţiile economice ale Ţării Româneşti cu ţările Peninsulei Balcanice în perioada feudalismului timpuriu*, Rsl, X, 1964, p. 364—382.

² Aceeaşi situaţie exista şi în Moldova după constituirea statului independent, la mijlocul secolului al XIV-lea.

³ Const. C. Giurescu, *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, în «AAR., Mem. secţ. ist.», seria a III-a, vol. VII, 1927, p. 16.

⁴ Octavian Iliescu, *Despre natura juridică şi importanţa despăgubirilor oferite de Basarab voievod regelui Carol Robert*, în SMIM, vol. V, Bucureşti, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 139—141.

⁵ Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 603—606. Constantin C. Giurescu, *Întemeierea Mitropoliei Ungro-Vlahiei*, în «Biserica ortodoxă română», LXXVII, 1959, p. 675 şi nota 20.

⁶ Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare ale Ţării Româneşti din secolele al XIV-lea şi al XV-lea*, în SCN, vol. II, 1958, p. 304 şi tabelul nr. 1 (p. 399). Au fost emisiuni de bani româneşti şi în sistemul groşilor veneto-balcanici; ele au încetat după Dan I (1383—1385).

⁷ Octavian Iliescu, *op. cit.*, tabelul nr. 1. În acest interval, lipsesc monezi numai de la Alexandru Aldea (1431—1436) şi Vlad Tepeş (1456—1462). Pentru monezile Ţării Româneşti vezi şi Octavian Iliescu, *Monezi de aramă de la Mircea cel Bătrîn şi Cu privire la monetele lui Mircea cel Bătrîn*, ambele în «Cronica numismatică şi arheologică», XVIII, 1944, p. 278—281, şi XIX, 1945, p. 25—27; idem, *Îndreptări şi întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale ţărilor române*, în SCN, I, 1957, p. 217—220; idem, *O nouă contribuţie privitoare la istoria monetară a Ţării Româneşti în secolul al XV-lea*, în SCN, III, 1960, p. 501—505; Corneliu N. Mateescu, *Contribuţie la studiul monedelor lui Mircea cel Bătrîn*, în SCN, III, 1960, p. 279—286.

Soare¹, între Măcin și Babadag și la Niculițel² —, în Bulgaria³ și au ajuns a fi folosite uneori și la Constantinopol⁴. În aceeași perioadă au mai circulat în țară și monede bulgărești găsite pînă acum la Gogoșu (r. Vinju Mare, aproape de Dunăre⁵), la Verbicioara⁶, Basarabi (r. Calafat), Zimnicea⁷, iar în Dobrogea tot la Păcuil lui Soare⁸. Această circulație monetară și continuitatea emisiunilor interne constituie un indice important al intensificării mișcării mărfurilor, înăuntrul și în afara granițelor, în comparație cu perioada precedentă a feudalismului timpuriu.

Creșterea sensibilă a mișcării mărfurilor este marcată însă și prin activitatea orașelor. Cîmpulungul apare documentar la 1300, Argeșul la 1330, Slatina, Rîmnicul-Vilcea, Pitești, Tîrgoviște, Brăila sînt atestate în acte din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, iar Turnu-Severin, Giurgiu, Tîrgșor, Gherghița, Buzău și Orașul de Floci în primele trei decenii ale veacului următor⁹.

Orașele se înșiruie, ca etape principale, pe marile drumuri ale țării, ca locuri unde se percep vămile domnești și se vînd, se cumpără sau se trec în tranzit felurite mărfuri. Apariția lor în documente se datorește reglementării de către domnie a comerțului extern sau intern, asemenea mărturii scrise întărind de obicei o stare de lucruri mai veche. *La unificarea teritorială și politică a Țării Românești, principalele tîrguri se aflau gata constituite ca centre de producție și de schimb locuite de meșteșugari specializați pe diferite ramuri și de negustori.* Formate treptat încă din epoca feudalismului timpuriu, în jurul reședințelor fortificate ale căpeteniilor feudale, prin evoluția unor așezări rurale situate la întretăierea drumurilor principale de negoț, ca porturi la Dunăre sau centre miniere (indeosebi saline), tîrgurile s-au consolidat o dată cu constituirea Țării Românești, în veacul al XIV-lea și au jucat un rol important în procesul general al circulației mărfurilor, inclusiv în comerțul cu Peninsula Balcanică. Un atare rol apare mult mai pregnant dacă examinăm politica domniei față de orașe.

Din primele hrsoave păstrate, voievozii fixează, cel mai adesea în tîrguri, perceperea vămilor pentru produsele vîndute pe loc sau tranzitate: Cîmpulung

¹ Vasile A. Culică, *O monedă de la Vlaicu vodă, la Dunărea de Jos*, în SCN, II, 1958, p. 474—475; Radu Popa, *Păcuil lui Soare; O așezare dunăreană cu trăsături urbane în veacurile XIII—XIV*, în « Studii », XVII, 1964, nr. 1, p. 112.

² Ion Mititelu și Octavian Iliescu, *Monede de la Vlaicu vodă și Radu I găsite în Dobrogea*, în SCN, I, 1957, p. 439—440; Corneliu N. Mateescu, *op. cit.*, p. 280 și nota 3.

³ Todor Gherasimov, *Monede românești și bulgărești din secolul al XIV-lea din necropola de lângă comuna Negovanovți (reg. Vidin)*, în SCIV an XV, 1964, nr. 1, p. 149—152.

⁴ Vezi mai jos, p. 173.

⁵ Ileana Băncilă, *Din numismatica lui Ioan Srațimir*, în SCN, II, 1958, p. 345—365; D. Berciu și E. Comșa, *Săpăturile de la Balta Verde și Gogoșu (1949—1950)*, în « Materiale », II, 1951, p. 488.

⁶ D. Berciu, E. Comșa și S. Popescu-Ialomîța, *Șantierul arheologic Verbicioara-Dolj*, în SCIV, II, 1951, p. 244.

⁷ O. Iliescu, *Despre natura juridică și importanța despăgubirilor oferite de Basarab voievod*, p. 147, nota 4.

⁸ Monede de la George I Terter, Teodor Svetoslav, Mihail Șișman, Ioan Alexandru, Ioan Șișman, Ivanco: Petre Diaconu, *Săpăturile de la Păcuil lui Soare și Șantierul arheologic Păcuil lui Soare*, în *Materiale*, vol. VI, 1959, p. 663, și vol. VII, 1961, p. 605—606; Radu Popa, *op. cit.*

⁹ Vezi documentele respective analizate de Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Românească*, în « Studii », an. XVI, 1963, nr. 6, p. 1276—1280.

și Slatina la 1368¹, Brăila, Tîrgsor, Tîrgoviște și Dîmbovița la 1413². Prezența neguțătorilor în aceste centre însemna activitate, deci prilej de venit, atît pentru tîrgoveți — hangii, ospătari, fierari, negustori localnici ce adunau produsele agricole sau turmele destinate exportului și cumpărau, spre revînzare, articole de import, cărăuși —, cît și pentru autoritățile de stat, vameșul și dregătorii subalterni urmărind încasarea taxelor. Există însă și numeroase mărturii directe ale interesului și sprijinului dat de domnie tîrgoveților și, în general, tuturor participanților la schimburile de mărfuri care aduceau, de altfel, autorităților statului feudal venituri apreciabile.

Dan al II-lea stabilește tîrgoviștenilor, pentru a le înlesni negoțul, plata unei singure vămi, precizînd: «... de la toate cumpărăturile să dați vamă mai puțin ceva, cum ați dat în zilele vechilor domni, astfel și acum...»³; acest privilegiu al neguțătorilor din Tîrgoviște era anterior cîrmuirii lui Dan al II-lea. La 17 mai 1421, voievodul Radu Praznaglava, adresîndu-se brașovenilor, pretinde clar aplicarea principiului reciprocității, scriînd: «... Să umble cu marfă oamenii domniei-mele în țara voastră și să lăsați să vie orice marfă în țara domniei-mele...»⁴.

Libertatea muntelui de a exporta la Brașov felurite articole și de a veni acolo cu alte mărfuri este exprimată și de Dan al II-lea, cu precizarea, interesantă, ca lucrurile să fie la fel ca pe vremea înaintașului său, Mircea cel Bătrîn (1386—1418)⁵. Adresîndu-se tuturor, dar îndeosebi orășenilor din Țara Românească, Dan al II-lea îi înștiințează astfel: «... Să ducă la Brașov, și să negoțască cine ce-i place și să nu se teamă de nimic» și «... iarăși din Brașov să aducă în țara domniei-mele, cine ce-i va place și să negoțască»⁶. Cînd brașovenii nu respectă convenția, voievodul protestează imediat, adăugînd că nu-și va lăsa, în nici un caz, oamenii săi în pagubă⁷; cu alte cuvinte, încă de la finele secolului al XIV-lea și începutul celui următor, statul feudal muntean a susținut prin aparatul său politic și administrativ interesele supușilor săi. Aceeași poziție o adoptă și voievozii Alexandru Aldea⁸, Vlad Dracul⁹, Vlad Țepeș¹⁰, Radu cel Frumos¹¹, Basarab cel Bătrîn¹² ca și Basarab cel Tânăr¹³, marele

¹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 1—2 (nr. II). La Slatina. brașovenii erau scutiți de plata vămii.

² Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul...*, p. 5—6 (nr. I). La fel și confirmările ulterioare, *ibidem*.

³ DIR, XIII—XIV—XV, B, p. 80 (nr. 60); Gr. G. Tocilescu, *534 documente slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346—1603*, București, 1931, p. 4 (în continuare: *534 documente...*).

⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 10 (nr. IV); Cf. Gr. G. Tocilescu, *534 documente...*, p. 8—9.

⁵ *Ibidem*, p. 27—28.

⁶ *Ibidem*, p. 27—28.

⁷ Două scrisori nedatate: *ibidem*, p. 18 (nr. 13) și p. 23 (nr. 17).

⁸ Pe la 1432—1433: I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 28 (nr. XXIII).

⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 43 (nr. XI) și p. 52 (nr. XLIX) și p. 45—46 (nr. XLII și XLIII); p. 55—56 (nr. LIII); p. 53 (nr. L).

¹⁰ *Ibidem*, p. 62 (nr. LXII).

¹¹ *Ibidem*, p. 71—72 (nr. LXXIV) și p. 72—73 (nr. LXXV doc. din 6 martie 1470).

¹² Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiu în secolii XV și XVI*, în «Anuarul Institutului de istorie națională», IV, 1926—1927, p. 14 (nr. 5) (în continuare: «Documente nouă...»); Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 91—92 (nr. CLX) doc. din 1474 și 14 iunie 1476).

¹³ I. Bogdan, *Documente și regeste...*, p. 99—100 (nr. C). Vezi și S. Dragomir, *Documente nouă...*, p. 20 (nr. 9): document din 1480.

vornic Cazan, într-o scrisoare din 1480—1481¹ și Vlad Călugărul (1482—1495), care, dacă dă brașovenilor mai mult decât predecesorul său Laiotă, libertatea de a vinde și cumpăra în toate târgurile pînă la Dunăre², pretinde și el să fie întărită vechea « lege », « ca să poată și ai noștri și ai lor săraci să se hrănească slobod cum s-au hrănit și mai înainte »³. De aceea, la orice abuz, domnul cere plata despăgubirilor⁴ și chiar mai mult, în cazuri grave, ca, de exemplu, la uciderea unor munteni în Transilvania, voievodul poruncește de îndată, la 29 aprilie 1493, 26 noiembrie 1499 sau la 5 ianuarie 1495, închiderea drumurilor între cele două țări⁵. De asemenea, și Radu cel Mare (1495—1508) reacționează prompt în apărarea intereselor neguțătorilor din Țara Românească⁶. Aceeași politică de egalitate și de respectare a drepturilor reciproce privind comerțul cu Transilvania o promovează și voievozii din prima jumătate a secolului al XVI-lea, Mihnea cel Rău (1508—1509)⁷, Neagoe Basarab (1512—1521)⁸, Radu de la Afumați (1522—1529, cu întreruperi)⁹, Vlad Încetul (1530—1532)¹⁰, Radu Paisie (1535—1545)¹¹, Pătrașcu cel Bun (1554—1557)¹² și Mircea Ciobanul (1545—1552 și 1558—1559)¹³.

Este interesant de relevat că și suveranii Ungariei recunosc necesitatea aplicării unui tratament egal neguțătorilor celor două țări. La 26 aprilie 1438, regele Albert poruncește castelanilor de la Bran să nu încarce cu vămi pe cei din părțile « transalpine », deoarece în acest caz și transilvănenii vor fi supuși în Țara Românească unui regim asemănător, suferind pagube: motivarea însăși arată reacțiunea efectivă a voievozilor de la sud de Carpați pentru a-și

¹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 215 (nr. CCVI).

² Scrisoarea din 10 iulie, fără an: Gr. G. Tocilescu, *534 documente...*, p. 149—150; I. Bogdan, *Documente și regeste...*, p. 117—118 (nr. CXVII) o datează 1482—1483; vezi și o scrisoare din 15 noiembrie (1482) și o alta din 1482—1483; Gr. G. Tocilescu, *534 documente...* p. 152, și I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul...*, p. 184 (nr. CLI) și 189 (nr. CLV).

³ Scrisoare din 15 noiembrie, fără an și alte două similare, nedatate: Gr. G. Tocilescu, *534 documente...* p. 152, 154 (nr. 161) și 157—158 (nr. 164) și I. Bogdan, *op. cit.*, p. 184 (nr. CLI), p. 185—186 (nr. CLII) și 191—193 (nr. CLVIII).

⁴ Gr. G. Tocilescu, *534 documente...* p. 159—160; 169—170; 172 (nr. 165; 176, 177; 180) și S. Dragomir, *Documente nouă...* p. 23 și 24 (nr. 12 și 14).

⁵ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 135 și 142—143 (nr. CCXLVI, CCLVIII și CCXL); I. Bogdan, *op. cit.*, p. 343 (nr. CCXCVI).

⁶ P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)*, București, 1938, p. 14—15, 16—18, 20—21 (nr. VI, VIII, IX, X, XII); Gr. G. Tocilescu, *534 documente*, p. 187—188 (nr. 195); I. Bogdan, *Documente și regeste...*, p. 136 (nr. CXXXVIII). Intervenții similare și din partea autorităților oficiale ale orașelor muntene: S. Dragomir, *Documente nouă...*, p. 75—76 (nr. 66—67).

⁷ I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 139—140 (nr. CXLI); cf. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 190—191 (nr. CCCXLVII).

⁸ P. P. Panaitescu, *Documente slavo-române*, p. 26 (nr. XVII); Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV—XVI*, București, 1905, p. 18 (nr. VI); I. Bogdan, *Documente și regeste...*, p. 159 (nr. CLX) Gr. G. Tocilescu, *534 documente...*, p. 229, 254, 241, 419 (nr. 236, 265, 251 și 419); S. Dragomir, *Documente nouă* p. 33, 36, 43 și 79 (nr. 23, 25, 33 și 70); Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 234—235 (nr. CCCXXVIII).

⁹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 303—304 (nr. DLV).

¹⁰ I. Bogdan, *Documente și regeste...* p. 180—181 (nr. CLXXV).

¹¹ S. Dragomir, *Documente nouă...*, p. 53—54 (nr. 42); St. Nicolaescu, *op. cit.*, p. 69—71 (XXVI—XXVII); I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 186—187 (nr. CLXXXII).

¹² I. Bogdan, *Documente și regeste...*, p. 195—196 (nr. CXCI).

¹³ S. Dragomir, *Documente nouă...*, p. 59 (nr. 49).

apăra supușii, participarea activă a domniei la desfășurarea procesului schimbului de mărfuri¹. Încheind pacea cu Vladislav al II-lea, Iancu de Hunedoara dă asigurări, la 15 noiembrie 1455, asupra libertății exportului și importului de mărfuri în Transilvania². La 6 septembrie 1468, Ioan Pongracz, voievodul Ardealului, și la 4 noiembrie 1491 regele Ungariei repetă brașovenilor și brăneților interdicția majorării nedrepte a vămii, cu aceeași motivare ca în cazurile precedente³.

Lungul șir al documentelor citate dă o imagine grăitoare a frecvenței schimburilor de mărfuri în afara hotarelor și arată că domnia a apărat continuu interesele supușilor săi, participanți la schimburile de mărfuri, și în primul rând pe acelea ale târgoveților. Formele și intensitatea cu care s-a desfășurat această protecție au evoluat, firește, potrivit împrejurărilor. În secolul al XIV-lea, această politică s-a manifestat prin fixarea centrelor de vamă în principalele orașe ale țării și prin tarife preferențiale acordate lor — vezi exemplele Brăilei și Târgoviștei —, iar de la începutul veacului al XV-lea înainte, prin intervenția activă a autorității de stat pentru sprijinirea negoțului extern al țării. Această politică urmărea interesele generale ale clasei stăpînitoare — domn, dregători, boierime —, care scotea venituri apreciabile atît din taxele și dările încasate la vaduri și în interior, în târguri îndecoșbi, unde se desfăceau și se cumpărau mărfurile, cît și din vînzarea surplusurilor adunate din dijme sau de pe domenii. De altfel, această poziție este exprimată și direct de o mărturie a vremii, care sintetizează o îndelungată experiență politică în materie de comerț. Răspunzînd brașovenilor că nu le poate îngădui libera circulație cu mărfurile prin țară, Neagoe Basarab, de comun acord cu boierii și cu sfatul, își motivează hotărîrea astfel: «... Dacă vom slobozi negustorilor domniei-voastre ca să cumpere și să vîndă prin orașele noastre, atunci supușii și negustorii noștri cum se vor hrăni și peștele cui îl vor vinde și cum își vor agonisi ca să plătească dăjdiile domniei-mele?»⁴. Autoritățile statului feudal, reprezentînd interesele clasei dominante, și-au sprijinit neguțătoria în lăuntru și în afara țării, deoarece dobindeau venituri importante de pe urma activității lor. Fenomenul este, de altfel, similar și în Moldova, unde domnia, de la începutul secolului al XV-lea, susține dezvoltarea târgurilor și activitatea comercială⁵.

Firește, ca pretutindeni în ansamblul economiei feudale, târgurile au avut și în Țara Românească un loc subordonat, producția agricolă și creșterea vitelor rămîind predominante. Dar orașele au avut, dimpotrivă, un rol esențial în realizarea schimburilor comerciale interne și externe.

¹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 25—26 (nr. XI). Cf. N. I o r g a, *Istoria comerțului românesc...*, ed. 2-a, vol. I, p. 70.

² Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 41 (nr. LXXII).

³ *Ibidem*, p. 69 și 132 (nr. CXXI și CCXXXIX).

⁴ Grigore G. Tocilescu, *534 documente*, p. 257 (nr. 267) (subl. ns.).

⁵ Vezi actele din 6 octombrie 1408 dat liovenilor, din 26 mai 1435 acordat brașovenilor, din 8 iulie (circa 1435), 23 aprilie 1437, toate în Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, 1932, Iași, p. 630—637, p. 677, 694 și 710 (nr. 176, 189, 198 și 204); din 12 august 1456, 27 mai 1460, 20 ianuarie 1473 și 16 ianuarie 1516, toate în Hurmuzaki-Iorga, *Documente* XV/1, p. 44, 55, 80 și 231 (nr. LXXVIII, XCV, CXXXVIII, CCCCXIX). Pentru politica domnească de susținere a intereselor orașelor: N. I o r g a *Istoria comerțului românesc*, vol. I, p. 85; P. P. P a n a i t e s c u, *Viața feudală în Țara Românească (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, capitolul «orașele», p. 442—444; Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea* (în curs de apariție la Edit. Acad. R.P.R.), p. 203—205 și 267—274 (unde se face și întreaga analiză documentară a acestei politici).

Drumurile urmate în comerțul cu Peninsula Balcanică au fost cele cunoscute din perioada precedentă, pe Marea Neagră și pe uscat, prin obișnuitele vaduri ale Dunării. La 8 iulie 1392, la Pera, Iulian de Finario primea cei 10 perperi « de Velachia », dați de el unui sol genovez trimis în Țara Românească, după « știri »¹. Aceiași bani rominești, numiți *tornesi valachici*, sînt trecuți și în registrul contabil al venețianului Giacomo Badoer din Constantinopol, în 1436—1440², iar prezența monedelor valahe în cartierul comercial al Perei arată legăturile de negoț existente³. În ultimii ani ai secolului al XIV-lea, corăbiile și galioanele își descărcau la Brăila, ne-o spune călătorul german Schiltberger, mărfurile aduse de negustori « de la păgîni »⁴ (produse orientale). O confirmare concludentă o aduc privilegiile eliberate de voievozii români la 6 august 1413, 21 noiembrie 1421, 23 octombrie 1422, 1424, 30 ianuarie 1431 și 8 aprilie 1437, dînd voie neguțătorilor din Brașov să cumpere în Țara Românească « mărfuri ce vin de peste mare »: formularea însăși este semnificativă pentru drumul ce-l străbăteau aceste produse, dintre care sînt anume menționate piperul, șofranul, camelotul, pieile fine, de miel îndeosebi⁵. Aceeași situație și în 1445, cînd o solie a cruciaților apuseni se folosește de o navă ce aduse la Brăila mărfuri de la Constantinopol pentru a ajunge în capitala Bizanțului⁶. Mai reamintim, în sfîrșit, firmanul dat de Mohamed al II-lea la 9 iunie 1456, autorizînd comerțul moldovenilor « cu corăbiile lor » la Istanbul și mai departe, pe uscat, la Brusa și Adrianopole: actul aduce — deși nu se referă la Țara Românească — dovada evidentă a circulației de mărfuri pe căile Mării Negre⁷.

Schimbul de produse pe mare s-a efectuat și cu porturile din Crimeea, unde ajungeau deopotrivă mărfurile orientale, după ce străbăteau marile drumuri transcontinentale: îndeosebi sînt cunoscute relațiile între Caffa și Moldova⁸, uneori și cu Țara Românească⁹.

Concluzia, la capătul mărturiilor citate, este că negoțul cu porturile românești de la Dunărea de jos pe drumul Mării Negre a continuat ca și în secolele X—XIII; factorul nou însă este prezența neguțătorilor munteni și moldoveni,

¹ N. Iorga, *Acte și fragmente...*, vol. III, p. 3, și *Notes et extraits pour servir à l'Histoire des croisades*, vol. I, Paris, 1899, p. 54—55.

² *Il libro dei conti di Giacomo Badoer*, ed. U. Dorini și T. Bertele, Roma, 1956 (informație dată de O. Iliescu). Pentru valoarea monedei « tornesi » vezi F. Thiriet, *Régestes des délibérations du sénat de Venise concernant la Roumanie*, vol. I, Paris, 1958, p. 227: 4 tornesi = 1 sterlin; 23—25 sterlini = 1 hiperper; deci 1 hiperper = 100 de tornesi. (Se va cita, *Régestes*.)

³ Concluzia formulată de O. Iliescu, șeful secției numismatice a Bibliotecii Academiei R.P.R.

⁴ *Hans Schiltberger Reisebuch*, ed. V. Langmantel, p. 52.

⁵ I. Bogdan, *Documente*, p. 4—5, 12, 16—17, 23, 28, 34—35 și 73.

⁶ *Cronica lui Wallerand de Wavrin*, ed. N. Iorga, p. 108.

⁷ Mihai Guboglu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană*, București, 1958, p. 132.

O traducere și în « *Revista istorică* », X, 1924, nr. 1—3, p. 105. Corăbiile moldovene sînt semnalate în 1462 și în Creta: St. Metesș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul, pînă în secolul XVIII*, Sighișoara, 1921, p. 13. Cf. și Barbu T. Câmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în *Studii*, 1953, p. 211—213.

⁸ W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen âge*, vol. II, p. 393 și 398.

⁹ Mărturiile din 9 martie 1381 și din 1420: N. Iorga, *Notes et extraits*, vol. I, p. 13 și 27. Soli la Caffa de la Vlad Țepeș, la 1462: N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 39—42 și 45—47. Pentru alte mențiuni de români — probabil munteni — vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, p. 134 și 136—137; N. Bănescu, *Vechi legături ale țărilor noastre cu genovezii, în Închinare lui Nicolae Iorga, cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 33—35.

care-și stabilesc depozitele de mărfuri la Constantinopol, probabil și în alte centre, ca Adrianopol și Brusa, și își continuă activitatea pînă la instaurarea definitivă a puterii otomane. Din 1454, cînd o flotă turcească de 56 de vase face o primă incursiune, și pînă la 1484 — ocuparea Chilieii și Cetății Albe —, într-un interval de trei decenii, Marea Neagră devine un lac turcesc¹. Acest fapt nu va aduce întreruperea traficului de mărfuri, dar va provoca schimbarea completă a beneficiarilor; rămîn aici numai negustorii supuși ai sultanului și aflați sub « protecția » armelor sale.

Care au fost *porturile* folosite de comerțul maritim al Țării Românești? Stăpînirea deltei Dunării, deci a porții de intrare, a constituit unul dintre obiectivele politicii voievozilor munteni. Arabul Abulfeda (*Abul Fida*), autorul unei geografii universale, terminată pe la 1321, notează că « Isaceea » (*Isakgi*) este un oraș în Țara Vlahilor (*Alualak*) și în dependență de Constantinopol². Sînt de reținut deci stăpînirea românească și legătura cu capitala Bizanțului. În 1324—1328, în urma, poate, a unor lupte cu tătarii, Basarab I își întinde stăpînirea pînă spre Chilia, de-a lungul Dunării maritime³. În 1337—1338, emirul de Efes, Umur beg, pătrunzînd în Marea Neagră cu 300 de vase, ajunge la Chilia, « la granița Vlahiei », și începe să prade. « Creștinii » (identificați de cercetători cu românii), dîndu-și știre prin focuri aprinse, adunară « multe trupe », dar, după luptă aprigă, au fost înfrinți și uciși⁴. În 1403, hotarul Țării Românești înaintează mai spre est, prin ocuparea Chilieii însăși, aflată pînă atunci sub conducerea genoveză⁵. Un an mai tîrziu, voievodul Mircea cel Bătrîn stăpînește și Dobrogea, pînă la Silistra⁶, pe care o apără împotriva atacurilor otomane⁷. Este momentul de maximă întindere teritorială a Țării Românești, care ajunge, de-a lungul întregului țarm dobrogean, la Marca Neagră; este totodată realizarea politicii domnilor români de a stăpîni ieșirea spre mare, politică motivată, credem, tocmai de legăturile continue, de traficul pe aceste căi. Această situație favorabilă a fost de scurtă durată: moldovenii ocupă Chilia⁸, probabil în 1411, iar în 1417 turcii cuceresc Dobrogea. Dar competiția pentru controlul importantului port-cetate dunărean continuă. În 1445, la Chilia se găsea, din nou, o garnizoană munteană: Wallerand de Wavrin, participant

¹ M. Berza, *La mer Noire à la fin du moyen-âge*, în « Balcania », IV, 1941, p. 431—432.

² *Géographie d'Aboulfeda*, ed. J. T. Reinand, Paris, 1848, p. 31, și M. Guboglu, *Peninsula Balcanică în descrierea lui Sarif al Idrisi și a altor călători arabi*, București, 1962, p. 10 (în manuscris).

³ Constantin C. Giurescu, *Întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei*, în « Biserica ortodoxă română », LXXVII, 1959, nr. 7—10, p. 684. *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 151.

⁴ V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue*, în RHSEE, XXII, 1945, p. 197—198; M. Alexandrescu Dersca, *L'expédition d'Umur beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)* în « Studia et Acta Orientalia », II, 1960, p. 3—23.

⁵ P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii*, în Rsl, III, 1958, p. 100—101.

⁶ *Istoria României*, vol. II, p. 378.

⁷ P. S. Năsturel, *Une victoire du voévode Mircea l'Ancien sur les turcs devant Silistra (c. 1407—1408)*, în « Studia et Acta Orientalia » I, 1957, p. 239—247.

⁸ F. Constantin și Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în « Studii », an. XVII, 1964, nr. 5, p. 1138. Tratatul de la Lublau, din 15 martie 1412, prevede ca în cazul împărțirii Moldovei, partea de sud a țării, inclusiv Chilia, să revină Ungariei. P. P. Panaitescu op. cit., p. 100, consideră că ocuparea Chilieii de moldoveni s-a produs abia în 1426.

la expediția împotriva turcilor, precizează că Lycostomo aparține « au seigneur de la Vallaquie », fiind situat « en la Vallaquie »¹; garnizoana română va rămâne aici și după ce, în 1448, cetatea intră sub autoritatea lui Iancu de Hunedoara și a Ungariei², pînă la 1465, cînd moldovenii izbutesc din nou s-o ocupe.

Frecvența luptelor pentru Chilia ilustrează și importanța ce i-o acordau cîrmuitorii Țării Românești, ai Moldovei și chiar ai Ungariei, atît pentru controlul militar, cît și pentru traficul de mărfuri la Dunărea de Jos. Regăsim, de altfel, orașul și în portulanele întocmite spre folosul neguțătorilor³. Genezii, buni cunoscători ai bazinului Mării Negre, cîntărind importanța comercială a diferitelor centre, și-au instalat și la Chilia notarii. Contractele unuia din ei, Antonio de Podenzolo, încheiate între 27 noiembrie 1360 și 12 mai 1361, au fost nu de mult descoperite⁴, iar publicarea lor va aduce, de bună seamă, precizări așteptate cu legitim interes asupra tranzacțiilor efectuate.

Zona deltei constituia totuși un teritoriu greu de apărat pentru voievodul Țării Românești; trebuia găsit un centru tot în porțiunea maritimă a Dunării, dar situat mai spre vest, pentru a primi corăbiile din Marea Neagră. Așa s-a ridicat Brăila. Prima ei mențiune, sub forma « Drinago », corectată de cercetătorii în « Brillago », o aflăm într-o descriere geografică spaniolă, de pe la 1350⁵. Actul prin care, la 28 iunie 1358, regele Ungariei Ludovic anunță pe brașovenii că sînt liberi să-și transporte mărfurile și « orice alte lucruri » prin ținutul cuprins între vărsarea Ialomiței și a Siretului în Dunăre presupune, implicit, existența, la această dată, a Brăilei și Orașului de Floci, situate, de altfel, chiar la extremitățile zonei astfel delimitate⁶. Un deceniu mai tîrziu, la 20 ianuarie 1368, voievodul Vlaicu întărea acclorași brașovenii negoțul lor de tranzit, purtat *ab antiquis* prin Țara Românească, stabilind pentru portul dunărean un regim de favoare. În timp ce pe toate celelalte drumuri se dădeau două vămi (tricesima), o dată la dus, a doua oară la întors, pentru Brăila plata se făcea o singură dată, la întoarcere în Cîmpulung⁷, ceea ce echivala a impune mărfurile aduse de acolo la jumătate din vama obișnuită. Acest regim de favoare a ajutat, desigur, dezvoltarea orașului, atrăgînd un număr mai mare de neguțători. La 1408, Brăila este un centru al comerțului internațional: aici încarcă liovenii carele cu pește; probabil că tot aici ei găseau piperul adus în Polonia din Țara Românească⁸. La 1413, brașovenii găseau, în mod obișnuit, la Brăila

¹ *Cronica lui Wallerand de Wavrin*, ed. N. Iorga, p. 100—101.

² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 105—107.

³ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 47—49, și Hans Schiltberger *Reisebuch*, ed. V. Langmantel, p. 111.

⁴ Robert-Henri Bautier, *Notes sur les sources de l'histoire économique médiévale dans les archives italiennes* (suite) în « Ecole Française de Rome. Mélanges d'archéologie et d'Histoire », LX, 1948, Paris, p. 188.

⁵ Intitulată *Libro del Conoscimiento*: J. Bromberg, *Toponymical and historical miscellanies on medieval Dobroudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia*, în « Byzantion », XII, 1937, p. 469.

⁶ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 1; Const. C. Giurescu, *Istoricul hotărîrii dintre Muntenia și Moldova*, București, 1959, nota 142 (în manuscris).

⁷ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 1—2 (nr. II); Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, ed. V., p. 420; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 95; M. Holban vede în această clauză, o concesie făcută de voievodul Vlaicu regelui Ungariei, ce formulase prin actul din 1358 amintit mai sus pretenții asupra acestui teritoriu din estul Munteniei: *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, în « Studii », XV, nr. 2, p. 338—344.

⁸ Privilegiul dat la 6 octombrie 1408 de voievodul Alexandru cel Bun, negustorilor din Liov: M. Costăchescu, *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 634—636.

piper, șofran, bumbac, camelot, diferite piei și alte mărfuri sosite « de peste mare ». Către ultimii ani ai secolului al XIV-lea, mărturia lui Hans Schiltberger este categorică. El vizitează « un oraș Brăila », unde « cocele și galeele își descarcă mărfurile aduse de negustori din păgînatate »¹, adică produsele orientale. Cocalele și galeele erau nave anume destinate comerțului, primele fiind de mare capacitate². Termenul folosit de Schiltberger, acela de *niderlegung*, arată că orașul a avut, probabil, drept de depozit al unor asemenea mărfuri³; de aici, brașovenii le-au transportat spre Transilvania, tot timpul, în primele decenii ale secolului al XV-lea: dovadă privilegiile date lor de domnia Țării Românești la 21 noiembrie 1421, 23 octombrie 1422, 1424, 30 ianuarie 1424 și 8 aprilie 1437⁴. Autorul unei continuări la cronica lui Andrei de Ratisbona cunoaște, la 1461, două centre importante la Dunărea de jos, Brăila și Chilia⁵. Un an mai târziu, flota otomană (25 de trirene și 150 de vase), venind prin deltă, arde acest « oraș al dacilor »⁶, în care fac un comerț *mai mare decît în toate orașele țării* »⁷. Aprecierea cronicarului bizantin Chalcocondil, contemporan al evenimentelor relatate, situează deci Brăila pe primul loc pentru importul și exportul Țării Românești pe ruta Mării Negre. Repede refăcută, ea cunoaște o nouă pustiire, la 1470, a ostașilor lui Ștefan cel Mare, act nu numai politic, dar poate și economic, pentru a înlătura concurența acestui centru în comerțul maritim⁸. În sfîrșit, orașul întărit « Brilagam sive Braylorum » este indicat, într-un raport străin, ca loc de îmbarcare într-o eventuală campanie militară împotriva otomanilor⁹.

În concluzie, de la mijlocul secolului al XIV-lea, cînd apare pentru prima dată în documente, Brăila a fost principala poartă de intrare pentru comerțul maritim al Țării Românești: ea a păstrat acest loc și după ce Marea Neagră trece sub controlul turcesc. Abia după ocuparea orașului de otomani, în 1543, și transformarea teritoriului înconjurător în raia, întregul trafic intră direct în mâinile neguțătorilor turci și levantini.

În felul acesta, drumul Mării Negre a fost o realitate pentru comerțul Țării Românești, în secolele XIV—XVI, la fel ca în perioada precedentă. De aceea, pînă la afirmarea definitivă a supremației Porții Otomane, politica domnilor Țării Românești a urmărit ieșirea și controlul centrelor negoțului maritim.

Cercetarea drumurilor de uscat este de asemenea concludentă pentru legăturile economice cu Peninsula Balcanică. Trecerea peste Dunăre s-a făcut tot pe la vechile vaduri Calafat—Vidin, Țibru (Țibăr), Bechet—Rahova, Turnu—Nicopole, Zimnicea—Șiștov, Giurgiu—Rusciuc, Drîstor (Siliștra), Orașul de

¹ « Und ein stadt die ist genandt Uebereyl. . . do haben die kocken und die galein ir niderlegung, die chauffmanschafft pringen auss der Heidenschaft »: *Hans Schiltberger Reisebuch*, ed. V. Langmantel, p. 52.

² F. Thiriet, *Régestes*, vol. II, Paris, 1959, indicele p. 284 și 287.

³ *Ibidem*, glosarul, p. 172, și N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, p. 56—57.

⁴ I. Bogdan, *Documente*, p. 4—5, 12, 16—17, 23, 28, 34—35 și 73.

⁵ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 38.

⁶ Adică al românilor.

⁷ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 285 (subl. ns.).

⁸ N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, p. 104.

⁹ N. Iorga, *Acte și fragmente*. . . , vol. III, p. 62.

Floci—Hirșova și Brăila—Măcin. Importanța lor nu a scăpat, de altfel, conducerii otomane, și unul din primele țeluri ale ofensivei turcești la nord de Dunăre a fost asigurarea unor capete de pod și trecerea teritoriilor din jur sub administrație turcească. Această situație este foarte limpede exprimată de mărturiile contemporane. Patru armate otomane stau gata « la *Dristor*, pe Dunăre » și alta la *Turnu*, scria voievodul Alexandru Aldea brașovenilor în mai-iunie 1432; atacul s-a și produs, de altfel, « pe la toate vadurile », aflăm dintr-o a doua scrisoare a domnului¹. Iar în 1498, Radu cel Mare asigură pe aceiași brașoveni că, atita vreme cit va fi el în viață, turcii nu vor trece « pe undeva prin țara noastră, de la Severin și pînă la Brăila, ca să prade în țara domnului meu, a înălțimei-sale craiului »². *Stăpînirea trecerilor peste Dunăre însemna cale deschisă spre nord, spre Țara Românească și mai departe spre Transilvania și Ungaria, așa cum fusese în secolele X—XIII, ca și în antichitate*. Prin aceleași vaduri s-a desfășurat și comerțul.

Cercetarea drumurilor aduce o nouă dovadă a vechimii și continuității schimbului de mărfuri cu Peninsula Balcanică.

De la Calafat, din fața Vidinului, un cunoscut drum străbătea *Oltenia*, prin Băilești, Craiova, Balș, Piatra Olt, Drăgășani, Rîmnicul-Vâlcea, ajungînd, prin pasul de la Ciineni, în Transilvania. Pe acest traseu sau pe o parte a lui au mers brașovenii chemați, în 1369, de țarul Srațimir, la Vidin, pentru a cumpăra mărfurile ce le doreau³; traficul cu importantul oraș bulgăresc, deci și drumul respectiv, capătă astfel o primă confirmare documentară, întărită ulterior atît de funcționarea neîntreruptă a vămii de la Calafat⁴, cit și de mențiuni toponimice⁵.

De la Craiova se desfăcea spre sud drumul *Țibrului*, numit după localitatea Țibăr din Bulgaria și menționat pentru prima dată la 30 aprilie 1579, în hotarul satului Măceștiul⁶. Cum însă vama de la « Țimbru » funcționa în 1479—1480, a existat și calea respectivă, cel puțin în a doua jumătate a veacului al XV-lea⁷.

Primul act amintind de drumul *Nicopolei* este din 23 iulie 1512—1513, la o nouă hotărnicie a satelor Comanca, Ghiurghiev, Prislupul și Laiova⁸: el ducea de la Turnu, situat în fața Nicopolei, la Rușii de Vede, Slatina, Pitești, Cîmpulung, prin trecătoarea Rucăr—Bran, la Brașov. Această cale exista însă mai dinainte: cetatea Turnu, înălțată către finele secolului al XIV-lea și viu disputată de munteni și de turci, a apărat tocmai trecerea Dunării la acest vad⁹.

¹ I. Bogdan, *Documente*, p. 40—41.

² *Ibidem*, p. 216; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, p. 74; la 1444 cruciații învinși de turci la Varna trec în Țara Românească pe la vadul Orașului de Floci; P. P. Pănaiteșcu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 105.

³ Gr. G. Tocilescu, *534 Documente...*, p. 3 (nr. 1).

⁴ Vezi mai jos, p. 180.

⁵ Document din 3 iunie 1517: DIR, XVI, B. 1, p. 122 (nr. 124); cf. actele din 22 iulie 1584: *ibidem*, XVI, B. 5, p. 56 (nr. 57) și din 4 martie 1594: *ibidem*, XVI, B. 6, p. 106 (nr. 118). La 25 mai 1582, 1 aprilie 1589 și 8 aprilie 1590: *ibidem*, XVI, B. 5, p. 56. 393—394 și 436 (nr. 57, 413 și 452).

⁶ *Ibidem*, XVI, B. 4, p. 379 (nr. 382).

⁷ Doc. din 1 septembrie 1479—31 august 1480: *ibidem*, XIII—XIV—XV, B. p. 164 (nr. 163). Cf. doc. din 26 martie 1505; *ibidem*, XVI, B. 1, p. 38 (nr. 22).

⁸ *Ibidem*, XVI, B. 1, p. 80—81 (nr. 79). Cf. actele din mai 1532 și 18 aprilie 1533: *ibidem*, XVI, B. 2, p. 98, 134—135 (nr. 98 și 135).

⁹ H. Chircă și C. Bălan, *O inscripție din 1397—1398 privitoare la stăpînirea turcească de la Turnu*, în SMIM, vol. III, 1959, p. 359—364; *Cronica lui Wallerand de Wavrin*, ed. N. Iorga, p. 138.

Pe drumul *Șiștovului* intră în 1385 pelerinii germani Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt, venind din Bulgaria; străbătînd Rușii de Vede, Slatina, Argeș și Cîmpulung, ei ajung în Transilvania, la Sibiu¹. Într-un act din 23 iulie (1512—1513) și în altele ulterioare, cîteva terenuri, bălți și girle cu pește sînt delimitate « pînă la drumul *Șiștovului* » și la vadul cu același nume².

Din secolul al XIV-lea sînt menționate și drumurile pornind de la *Giurgiu*. Unul se îndrepta spre nord-est la București și de aici la Brașov (prin Tîrșor, pe valea Prahovei sau prin Tîrgoviște, Cîmpulung, Rucăr, Bran); al doilea apuca spre nord-vest, la Pitești, și de aici iarăși spre Transilvania. Însemnătatea lor apare din luptele date de Mircea cel Bătrîn, Dan al II-lea și Vlad Țepeș pentru controlul acestei intrări în Țara Românească, apărută de cetatea *Giurguiului*, înălțată tot la sfîrșitul secolului al XIV-lea și considerată de voievodul Vlad Dracu drept « tîria tuturor creștinilor »³. În documente, « calea *Giurguiului* » este amintită întia dată la 27 septembrie 1461⁴.

Un alt drum de legătură cu Peninsula Balcanică a fost acela al *Dristorului*: cetatea de aici, controlînd un vechi vad, este cunoscută sub stăpînirea romană, bizantină și bulgară; Mircea cel Bătrîn a ținut-o de asemenea între 1404 și 1417, apărînd-o împotriva atacurilor otomane⁵. Aici, notează în 1445 cronicarul Wallerand de Wavrin, se află « o trecere de mare însemnătate pentru Țara Românească »⁶. Drumul *Dristorului* pornea de la Dunăre spre nord pînă la Ialomița, apoi pe rîu în sus la Gherghița, Tîrșor, Tîrgoviște, Cîmpulung și Bran, pînă în Transilvania. Trei sate, Schei, Porumbul și Obrăjje — în apropierea Urzicenilor de azi — ajungeau cu pămînturile lor « . . . pînă în drumul *Dristorului* . . . »⁷. O astfel de delimitare arată cit de mult a fost folosită această cale ce servea, chiar în mijlocul cîmpiei muntene, departe de fluviu, ca un cunoscut punct de reper⁸.

Toponimia astfel cercetată aduce o dovadă directă a continuității traficului cu Peninsula Balcanică. Drumurile Diului (Vidin), Țibrului, Nicopolei, *Șiștovului*

¹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, 1—2. Pentru identificarea traseului: N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, p. 55; idem, *Un vechi călător german în sec. XIV la noi; rectificări de interpretare* în RI, XXIII (1937), p. 25.

² *DIR*, XVI, B, 1, p. 81 (nr. 79) și actele din mai 1531 și 18 aprilie 1533; XVI, B, 2, p. 98 și 135; din 13 iunie 1588; XVI, B, 5, p. 365 (nr. 384) care atestă prin vechimea satului respectiv și existența drumului în sec. XV. Cf. doc. din (1 sept. 1475 — 31 aug. 1476) și (1 sept. 1488 — 31 aug. 1489); *ibidem*, XIII—XIV—XV, B, p. 156 și 193 (nr. 153 și 199). Vezi și mai jos, despre vama *Siștovului* p. 190.

³ I. Bogdan, *Documente*, p. 80 (nr. LV); N. A. Constantinescu, *Cetatea Giurguiului*, în «AAR. Mem. secț. ist.», seria a 2-a, t. XXXVIII (1915—1916), p. 499—501; *Cronica lui Wallerand de Wavrin*, ed. N. Iorga, p. 132.

⁴ *DIR*, XIII—XIV—XV, B, p. 132 (nr. 124). Vezi și doc. din 1505 și 20 mai 1583.

⁵ P. S. Năsturel, *op. cit.* Cf. « Studii », an. V, 1952, nr. 3, p. 210—212.

⁶ *Cronica lui Wallerand de Wavrin*, ed. N. Iorga, p. 109.

⁷ *DIR*, XVI, B, 1, p. 104 (nr. 103). Aceași toponimie în delimitarea satului Lușanul, vezi actele din 10 noiembrie 1579, 12 dec. 1579, 27 ianuarie 1581; *ibidem*, XVI, B, 4, p. 425 și 436 (nr. 427 și 436) și XVI, B, 5, p. 11 (nr. 11). Localizarea satelor citate mai sus s-a efectuat după: *ibidem*, B, *Indicele numelor de locuri*, întocmit de Ion Donat (responsabil), S. Caracș, Gh. Cioran, N. Ghinea, M. Kandel, Gr. Popescu și Th. Rădulescu, București, 1956. Identificările pe hartă: *Ghidul automobilistului*, București, 1960, și *Istoria României*, vol. II, în « Harta economică a țărilor române în sec. XIV—XVI ».

⁸ Pentru drumurile Țării Românești, vezi și: St. Meteș, *Relațiile Țării Românești cu Ardealul pînă în secolul XVIII*, Sighișoara, 1921, p. 12 și 19—21; N. Iorga, *Points de vue sur l'Histoire du commerce de l'Orient au moyen-âge*, Paris, 1924, p. 93—94; același: *Drumurile de comerț create ale satelor românești*, București, 1928.

și Drîstorului sînt numite în actele românești după orașele de pe malul drept al Dunării. În aceste centre se aflau depozite de tranzit pentru mărfuri și numai existența unui circuit continuu spre și din Peninsula Balcanică a putut fixa în toponimia medievală românească, numirile amintite.

Cît de vechi sînt aceste căi? Către mijlocul secolului al XIV-lea ele erau curenți folosite: mărturie găsim în privilegiul voievodului Vladislav I, care întărește brașovenilor, la 1368, tranzitul mărfurilor aduse din Peninsula Balcanică. Drumurile nu sînt menționate, la 1368, fiecare în parte, deoarece ele constituiau, la această dată, o realitate de la sine înțeleasă, și ca atare nu mai trebuiau expres amintite. Numai cînd stabilește un tarif aparte pentru una dintre direcții — cazul Brăilei — cancelaria face cuvenita precizare pentru a marca o deosebire față de regimul de taxare obișnuit, aplicat celorlalte căi de comunicație¹. Tot global, aceste drumuri spre Dunăre sînt menționate și în hrisoavele eliberate brașovenilor la 10 noiembrie 1424 și 30 ianuarie 1431².

Au fost ele folosite însă și înainte de secolul al XIV-lea? Pentru a răspunde, amintim că monezile și mărfurile bizantine s-au răspîndit adînc în teritoriile românești, de-a lungul întregii perioade a feudalismului timpuriu, ceea ce demonstrează existența unor căi de comunicație, unele limitate la o zonă mai restrînsă, legată de centrele de pe malul drept al Dunării, altele, cel puțin valed Olului în Muntenia și a Troțușului în Moldova, străbătînd pînă în Transilvania, așa cum le arată, de altfel, produsele bizantine și sud-slave din această provincie³.

Pentru primele decenii ale secolului al XIII-lea dispunem însă și de o mărturie directă, aceea a cunoscutei diplome din 1247. Regele Ungariei autoriza pe cavalerii ioaniți să scoată sare din ocnele transilvănene și să o ducă în Oltenia și Banatul de Severin, ca și în părțile « . . . dinspre Bulgaria, Grecia și Cumania. . . », beneficiile împărțindu-se pe jumătate⁴. Sarea circula deci pe drumuri de apă sau de uscat, atît spre Peninsula Balcanică (Bulgaria și Grecia), cît și spre Muntenia (numită în acest document Cumania). Dar diploma din 1247 se referă la o situație reală, de fapt, iar nu la una de viitor; problema pentru regele Ungariei era de a interesa pe călugării ioaniți în stăpînirea teritoriilor cedate, asigurîndu-le venituri efective, și nicidecum de a-i obliga să înceapă un negoț ipotetic în direcții nestrăbătute pînă atunci. *Statul feudal al Țării Românești, în momentul constituirii sale, a găsit și în sectorul căilor de comunicație cu Peninsula Balcanică o situație gata creată, pe care nu a făcut decît s-o consolideze*: de aceea, socotim că drumurile spre Vidin, Nicopole, Siștov și Drîstor datează din veacurile XII—XIII, continuînd, de fapt, pe cele vechi din epoca romană și că toponimia lor a apărut în documentele scrise după unificarea politică a formațiunilor românești, sub cîrmuirea lui Basarab I, la începutul secolului al XIV-lea.

Cercetarea vămilor aduce noi mărturii asupra negoțului cu Peninsula Balcanică. Vămi locale, în cnezatele și voievodatele din prima jumătate a veacului al XIII-lea nu sînt amintite în scris, deși ele au putut funcționa, judecînd după circulația monetară aducătoare de venituri, după sumele de care

¹ Privilegiul în Hurmuzaki-Densușanu, *Documente*, I/2, p. 144—145 (nr. CVIII).

² I. Bogdan, *Documente*, p. 26; cf. p. 22 textul slavon și p. 34.

³ Vezi Dinu C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice în secolele X—XIII*, în *Rsl*, X, 1964, p. 375—378.

⁴ *DIR*, XIII—XIV—XV, B, p. 286 (nr. 1).

dispuneau feudali, după traficul mărfurilor. O dată cu stabilirea frontierelor Țării Românești, vămile s-au fixat pe linia Dunării și a Carpaților Meridionali, fiind încasate în folosul domniei.

Din 1368 avem prima știre documentară asupra existenței lor la Dunăre. La această dată, voievodul Vladislav I întărește brașovenilor comerțul lor de tranzit cu obligația plății a două « tricesime » (3%), una la venire, la Cîmpulung sau în împrejurimi, și a doua, la întoarcere, « la Dunăre ». În ambele cazuri, primeau o « carte »¹, care le dădea dreptul de liberă circulație cu mărfurile tranzitate. *La mijlocul veacului al XIV-lea, deci, vămile erau nu numai în ființă, dar funcționau după o procedură bine alcătuită și cu dregători anume. Aceeași concluzie și dintr-o prevedere specială a actului din 1368, privind transporturile pe via Brăila*²; când domnul hotărăște un regim preferențial pentru unul din orașe — deci implicit și pentru drumul respectiv — el îl menționează anume, pentru ca toți slujitorii în subordine să cunoască rinduiala, diferită de aceea a altor porturi dunărene.

De la vest spre est, prima vamă a traficului cu Peninsula Balcanică era la *Calafat*, controlind Dunărea pe o porțiune de peste 150 km; prima mențiune scrisă a ei o găsim la 5 august 1424, într-o confirmare dată mănăstirii Tismana. Vama exista, evident, mai dinainte; ea apare documentar abia la 1424, deoarece acum se produce o schimbare în statutul ei juridic, o parte din venit fiind cedat de domnie sus-menționatei ctitorii³. Confirmările ulterioare, de la 3 aprilie 1480 și pînă la 5 septembrie 1568⁴, arată o funcționare neîntreruptă a ei.

Și lângă balta *Bistret*, la capătul ei vestic, în fața localității Țibru (Țibăr de astăzi), exista la 28 octombrie 1419 un punct de control și impunere a mărfurilor⁵, fără a avea însă importanța Calafatului. Nu știm dacă vama funcționa și în secolul al XIV-lea. Dania primului fondator al mănăstirii Tismana, voievodul Radu I, la 3 octombrie 1385, și întărirea din 1409—1418 nu precizează natura veniturilor aduse de balta Bistrețului⁶.

*Vămi importante mai existau pe malul stîng, în dreptul Nicopolei, Șistovului, Giurgiului și Drîstorului*⁷. Scopotim neîndoicnică funcționarea lor și în secolul al XIV-lea, dată fiind vechimea drumurilor ce le controlau. Menționarea lor în documente este legată, ca și în cazurile precedente, de stabilirea unor reguli speciale de impunere: de aceea, datele, cînd apar consemnate în scris, nu pot fi invocate ca atare pentru fixarea începuturilor acestor vămi, existente, fără îndoială, cel puțin de la întemeierea Țării Românești. *Aceste vămi (exceptînd*

¹ Numită răvaș în actele secolelor XVII—XVIII: *Anatesterul, Condicta de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, ed. Dinu C. Giurescu, în SMIM, vol. V, 1962, nr. 57 (act domnesc din 1707—1708).

² Hurmuzaki-Densușanu, *Documente*, I/2, p. 144—145 (nr. CVIII).

³ *DIR*, XIII—XIV—XV, B, p. 79 (nr. 65).

⁴ *Ibidem*, XIII—XIV—XV, B, p. 167 și 207 (nr. 167 și 214); XVI, B, 1, p. 14, 45—46, 57, 174, 180—181 (nr. 8, 41, 53, 176, 184); XVI, B, 2, p. 4, 61, 147, 118, 130, 295, 349, 357 (nr. 5, 59, 147, 121, 131, 300, 366, 374); XVI, B, 3, p. 20, 114, 110, 287 (nr. 22, 137, 131, 332).

⁵ *Ibidem*, XIII—XIV—XV, B, p. 74 (nr. 61) (subl. ns.), vezi și din 20 septembrie 1444; *Ibidem*, p. 114 (nr. 104).

⁶ *Ibidem*, XIII—XIV—XV, B, p. 33 și 61 (nr. 22 și 45). Dintr-un act ulterior, din 18 aprilie 1560, aflăm că hotarul vămii Calafat se întindea de-a lungul Dunării pe mai mult de 150 km, înglobînd și punctul de control de la Bistret.

⁷ Pentru Nicopol, Giurgiu și Drîstor vezi actul domnesc din 30 ianuarie 1431: I. B o g d a n, *Documente*, p. 34. Vezi și actul din 1 septembrie 1479 — 31 august 1480: *DIR*, XIII—XIV—XV, B, p. 164 (nr. 163).

Giurgiul) poartă numele localităților situate în fața lor, pe malul drept: o dovadă în plus, ca și la drumuri, a circuitului legat de Peninsula Balcanică. Ele se regăsesc, de-a lungul Dunării, pînă în secolul al XIX-lea, iar funcționarea lor face dovada continuității traficului în ambele direcții. Nici unul dintre catastifele amănunțite ținute de dregătorii domnești în secolele XIV—XVI, nu a ajuns pînă la noi. Actele de scutiri acordate de obicei unor mănăstiri, marcînd o excepție de la normele obișnuite de impunere, deși departe de a ilustra complexitatea și volumul schimburilor comerciale, dau totuși informații prețioase asupra naturii mărfurilor, a unor tarife și a categoriilor sociale angrenate în aceste schimburi¹.

Exporturile Țării Românești cuprindeau în secolele XIV—XVI aceleași produse ca și în perioada precedentă, legate de principalele ramuri de producție, ale țării.

Grînele au continuat să fie aduse la Constantinopol pe calea Mării Negre, din Crimeea și de la Dunărea de Jos, mai ales de către genovezi și venețieni².

Exportul de grâu din Țara Românească și din Moldova, la finele secolului al XIII-lea și în primele decenii ale celui următor, este confirmat de cartea lui Francesco Balducci Pegolotti, *La pratica della mercatura*, scrisă către 1335³. Alături de Vicina, care continuă exporturile, dar într-un ritm tot mai scăzut, se ridică *Chilia* (Licostomo), unde se instalează, spre paguba venețienilor, notari genovezi. Protestul înaintat Genovei, în 1359, de către Damian Andrea, ambasadorul republicii rivale, arată și rosturile Chilieii în exportul cerealelor. « Mulți venețieni — spune Andrea — se plîng de genovezii care stau în părțile Licostomului și în alte părți chiar, unde sînt schele pentru grâu în Marea Neagră, zicînd că nu li se permite de genovezi a cumpăra grâu în acele părți, dacă nu se unesc cu dînșii în societate de cumpărat grâu: și, dacă se unesc cu ei în societate, genovezii îi înșală, căci cumpără pe ascuns grîul și, la urmă, venețienii nu mai au nimic dintr-însul. Și, de aceea, două corăbii venețiene au plecat în acest an din Licostomo, fiindcă din pricina genovezilor, care nu lasă pe venețieni să cumperc, cum s-a spus, și-i înșală, corăbiile acelea n-au putut avea jumătate din capacitatea lor, spre cea mai mare pagubă și daună a negustorilor noștri și a comunei Veneției »⁴. O întreagă corespondență urmă acestui conflict, obișnuit de altfel, între cele două republici italiene⁵. *Chilia* ocupa deci, la 1359,

¹ Sub Mahomed al II-lea (1451—1481) arendașii vămilor de pe malul bulgăresc al Dunării dădeau vistieriei sultanului 30 000 de stateri de aur anual, suma fiind inferioară încasărilor reale; o nouă dovadă deci a traficului de mărfuri: P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 105. Și vămile de pe linia Carpaților ilustrează traficul neîncetat al mărfurilor din Peninsula Balcanică. Vezi prevederile actelor din 20 ianuarie 1503 privind vama de la Genua, *DIR*, XVI, B, 1, p. 26, 27 (nr. 20) și din 26 martie 1570 pentru aceea de la Vilcan (*ibidem*, XVI, B, 3, p. 350, nr. 403).

² G. I. Brătianu *La question de l'approvisionnement de Constantinople, à l'époque byzantine et ottomane*, în « Byzantion », vol. V, 1929—1930, p. 100—101. Vezi și deliberările senatului venețian la 5 iunie 1341, 26 octombrie 1369 și 12 martie 1376: F. Thiriet, *Régestes*, I, Paris, 1958, p. 47, 122 și 142 (nr. 128, 482 și 575).

³ Ed. din 1776, Lisboae e Luca, p. 25. Cf. ed. Allan Evans, Cambridge, Massachusetts 1936, p. 42.

⁴ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, p. 49—50.

⁵ *Ibidem*. Vezi și N. Iorga, *Veneția și Marea Neagră*, vol. I, *Dobrotici*, în « AAR, Mem. sect. ist. » seria a II-a, t. XXXVI—XXXVII, p. 1 049—1 050; N. Iorga, *La politique vénitienne dans les eaux de la mer Noire*, în « Académie Roumaine. Bulletin de la section historique », 1914, p. 297.

unul dintre locurile principale printre schelele de grîne ale Mării Negre, profitul exporturilor sale fiind luat mai ales de genezezi. Ascensiunea Chilei în comerțul internațional de grîne s-a produs așadar încă din primele decenii ale secolului al XIV-lea; prezența aici a unui consul genezez la 1332¹ arată că, încă de la această dată, volumul de afaceri creștuse, că negustorii italieni erau tot mai numeroși și că interesele lor în orașul dunărean deveniseră tot mai complexe și, ca atare, trebuiau apărute și supravegheate de un dregător cu rang superior. Or, această situație se datora capacității de producție a Țării Românești și Moldovei, care furnizau cantitățile de grâu corespunzătoare. Prețioasă este indicația asupra aprovizionării schelei: genezezii cumpără grâul; vânzătorii nu pot fi decât marii feudali și neguțătorii fruntași din târgurile românești, care adunau cantități importante de produse, singurii deținători ai puterii politice în această regiune și singurii în măsură să participe la comerțul mare în afara hotarelor. *Această mărturie scrisă asupra cumpărăturilor de cereale efectuate în prima jumătate a secolului al XIV-lea aduce o confirmare cât se poate de limpede a procesului similar de achiziții din ultimele decenii ale veacului al XIII-lea și începutul celui următor, când neguțătorii genezezi din Vicina tratau cumpărarea aceluiași grâu, în mediul local al societății românești*².

Exporturi asemănătoare s-au făcut și din Dobrogea, așa cum prevede, în 1387, tratatul semnat la Pera între genezezi și principele Ivanco³. Este posibil ca și sub stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn, între 1404 și 1417, la fel ca în timpul lui Ivanco, exporturile de cereale să fi continuat din Dobrogea, prin porturile Mării Negre — prin Mangalia poate⁴ —, ca și prin Chilia, aflată, din 1403 înainte, tot sub controlul Țării Românești; un act în acest sens nu cunoaștem însă.

După ce Marea Neagră a devenit otomană, transporturile de grîne din Țara Românească, ca și din Moldova, au folosit aceeași rută, dar pe corăbii negustorilor turci sau levantini, așa cum arată știri dintr-o epocă mai târzie⁵.

Exportul de grîne s-a efectuat și pe drumurile de uscat, trecînd obișnuitele vaduri ale Dunării. Toate tarifele vămii de la Calafat, începînd cu acelea din 30 aprilie 1502, fixează taxa de 2 aspri pentru un sac de grâu⁶. Lipsa catastifelor ne împiedică a cunoaște cantitățile globale trimise în diferite centre ale Peninsulei Balcanice sau la Istanbul.

Se trimitea și orz în cantități apreciabile, așa cum găsim în cîteva acte din secolul al XVI-lea⁷.

¹ W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, vol. I, p. 533.

² Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, în Rsl X, 1964, p. 370—371 și 381.

³ DIR. XIII—XIV—XV, B, p. 37 (nr. 24), și M. N. Andrejev, *O niektorych ciekawych klauzulach w traktacie kniazia Dobrudzy Iwanki z Genua*, în «Czasopismo Prawno» XII/2, 1960, p. 151—175 și nota bibliografică asupra articolului de H. E. Kappesova în «Byzantinoslavica». XXII, 1961, nr. 2, p. 360—361. Vezi și F. Thiriet, *Régestes*, vol. I, p. 163 și 167 (nr. 671 și 689).

⁴ I. Barnea, *Descoperiri arheologice din epoca feudală la Mangalia*, în «Materiale...», vol. VI, 1959, p. 908—909. Vezi mai jos p. 192—193.

⁵ M. Alexandrescu Dersca, *Contributions à l'étude de l'approvisionnement de Constantinople au XVIIIe siècle* în «Studia et Acta Orientalia», 1957, nr. 1, p. 13—57.

⁶ DIR, XVI, B, 1, p. 14 (nr. 8). La fel și în confirmările ulterioare din 1 mai 1510, 1 aprilie 1526, 12 mai 1529, 18 septembrie 1533, 10 ianuarie 1533—1534, 10 aprilie 1547 și 5 septembrie 1568: *ibidem*, XVI, B, 1, p. 57 (nr. 53); XVI, B, 2, p. 4, 62, 147, 118, 149 (nr. 5, 60, 147, 121, 366); XVI, B, 3, p. 287 (nr. 332).

⁷ Vezi documentele din 11 noiembrie 1558, 22 ianuarie 1560 și 1566; Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. I, București, 1960, p. 29 (nr. 3), p. 30—31 (nr. 11) și p. 35—36 (nr. 39, 42, 46 și 47).

Cornutele mici și mari au constituit o marfă tradițională, trecută în cele mai vechi acte de negoț¹. După pierderea luptei împotriva turcilor de la Golubaț (3 iunie 1426), unde însoțise pe regele Ungariei Sigismund, voievodul Dan al II-lea este nevoit să plătească Înaltei Porți tributul întreg, incluzând și un număr știut de oi², iar Laonic Chalcocondil notează că, în timpul campaniei din 1462, armatele otomane au jefuit din Țara Românească « mai mult de 200 000 cai și boi și vaci »³. Întărirea dată la 3 aprilie 1480 mănăstirii Tismana, pentru o parte din venitul vămii de la Calafat, prevede: « Și orice boier sau curtean sau oricine va fi, dacă va aduce sare sau oi sau oricare marfă și le va vinde, iar călugării să fie volnici să-și ia vama și nimeni să nu cuteze să-i oprească. . . »⁴. Menționarea aparte a sării și oilor arată că aceste mărfuri se situau, la data emiterii actului, pe primul loc al vânzărilor la sud de Dunăre. Pentru două oi trecute prin vama de la Calafat se plătea, la 30 aprilie 1502, un aspru⁵; la fel și în confirmările din 26 iunie 1508, 1 mai 1510, 1 aprilie 1526, 18 septembrie 1533, 10 aprilie 1547 și 5 septembrie 1568⁶: aceeași continuitate, deci, ca și în exportul grâului. Aprovizionarea orașului Istanbul depindea, în bună măsură, de turmele aduse din nordul Dunării. La 3 august 1560, Soliman Magnificul se adresa tuturor cădiilor pe drumurile ce duceau din Țările Românești spre capitala imperiului, atrăgându-le atenția că « nu este permis nimănui să pună piedici negustorilor de oi. . . care aduc vite în orașul mai sus-arătat. În capitală, fiind mare sărăcie de carne, eu vă poruncesc, adăuga sultanul, . . . fiecare să fie foarte atent în această afacere și să aibă grijă de a nu mai reține niciodată negustorii de oi »⁷.

Pentru cornutele mari, taxa de vamă a fost, de-a lungul secolului al XVI-lea, tot la Calafat, de un bou 3 aspri și de o vacă, 2 aspri. Cornutele erau căutate, îndeosebi la Constantinopol, pentru carne, piele și seu. Aceeași poruncă din 3 august 1560, constatând că în ultimii trei-patru ani neguțătorii de boi și vaci au dispărut de pe piața constantinopolitană, cere cădiilor să-i îndrepte din nou spre marele oraș, potrivit obiceiului vechi. Seul, ca și untura, se cumpăra în mari cantități din Țara Românească. Folosindu-se de autoritatea Înaltei Porți, ai cărei supuși erau, neguțătorii otomani îl plăteau la prețuri inferioare pieței și, în loc de a-l vinde la Istanbul, îl îndreptau spre alte centre, realizând ciștiguri apreciabile. La o plingere a voievodului muntean, sultanul poruncește respectarea strictă a prețului de cumpărare obișnuit al pieței și trimiterea seului numai spre capitală. Știrea, deși din 20 februarie 1572⁸, arată, pentru negoțul acestui articol, o situație existentă și în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

¹ Vezi privilegiul dat Brașovului, la 6 august 1413: I. Bogdan, *Documente*, p. 5 (nr. 1).

² Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, ed. a 4-a, vol. II, p. 4.

³ Ed. V. Grecu, București, 1958, p. 291.

⁴ *DIR*, XIII—XIV—XV, B, p. 167 (nr. 167).

⁵ *Ibidem*, XVI, B, 1, p. 14 (nr. 8).

⁶ Vezi p. 180 nota 4 și *ibidem*, XVI, B, 1, p. 45—46 (nr. 41) pentru actul din 26 iunie 1508.

⁷ Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI și prima jumătate a secolului XVII*, în SMIM IV, 1960, p. 245; M. Guboglu, *op. cit.*, p. 33 (nr. 26).

⁸ L. Lehr, *op. cit.*, p. 244—245. Și toponimicul Grojdibodu, la Dunăre, înseamnă « Vadul vitelor »; denumirea arată traficul de vite spre Peninsula Balcanică întocmai cum vadul oilor la gura Ialomiței atestă circulația continuă a turmelor în Dobrogea: A. Constantinescu, *Încercare de interpretare a unui toponimic de origine slavă: Grojdibodu*, în Rsl, VI, 1962, p. 111—114.

Caii au fost de asemenea vânduți în Peninsula Balcanică. Într-un codice al dinastiei otomane, din timpul lui Mohamed al II-lea, printre mărfurile supuse vămii erau și *caii de Valahia (Eflah barghiri)*; ei aveau tariful vamal cel mai ridicat, 6 aspri, la 30 aprilie 1502¹.

S-au exportat și *blănuri* de animale sălbatice: la 1400, patriarhul Constantinopolului hotăra în procesul dintre Andrei Argyropulos și Theodor Mamalis pentru un transport de blănuri de veverițe, evaluat la 587 de hiperperi. De reținut și data procesului, care arată că asemenea mărfuri erau trimise din Țara Românească spre Bizanț și în secolul al XIV-lea².

Peștele a fost unul dintre articolele marelui negoț, atât intern, cât și extern, rezervându-se acestui produs un aliniat anume în privilegiile vamale³.

Alte mărfuri la export au fost *vinul*, trecut și el în actele vămii de la Calafat⁴, și *ceara* care, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se trimitea în poveri, pe drumurile Peninsulei Balcanice, pînă la Raguza sau cu vasele pe Dunăre și pe mare pînă la Constanța și Varna, unde se transborda în nave mai mari, cu destinația Constantinopol și Italia (Ancona)⁵.

Dintre minerale, *sarea* a fost vîndută în mari cantități la sud de Dunăre.

De-a lungul secolelor XIV—XVI, Muntenia și Moldova au fost cei dintii furnizori de sare ai Peninsulei Balcanice. Acest negoț, amintit de numeroase mărturii scrise⁶, a lăsat urme și în toponimie, « Drumul sării » fiind amintit în Țara Românească la 1541 și 1580⁷.

Nu se pot da cifre pentru exportul de sare în secolele XIV—XVI; el a crescut, judecînd după numărul ocnelor. În veacul al XIV-lea, se exploata Vel Ocna, (Ocnele Mari), lângă Rîmnicul-Vilcea; în cel următor și Ocna Mică de lângă Tirgoviște, iar mai tirziu și cele de la Telega și Ghitioara⁸. Deschiderea unor noi saline trebuie pusă mai ales în legătură cu cererea pieței balcanice, deoarece Țara Românească nu putea exporta în alte direcții⁹, iar consumul intern sporca relativ încet de la o epocă la alta.

Recapitulînd deci, mărfurile destinate exportului, în secolele XIV—XVI, au fost aceleași ca și în feudalismul timpuriu: grîne, vite (oi, boi, vaci, cai), ceară și miere, pește, blănuri, sare. Deosebirea față de epoca precedentă, ca urmare a dezvoltării forțelor de producție internă și a constituirii statului Țării Românești, constă în creșterea exporturilor¹⁰ și în locul preponderent ocupat de forțele

¹ Mustafa A. Mehmet, *De certains aspects de la société ottomane à la lumière de la législation (Kanunname) du sultan Mahomet II (1451—1481)* în « Studia et Acta Orientalia », II, 1960, p. 155 și tariful vămii de la Calafat: *DIR*, XVI, B, 1, p. 14 (nr. 8). Vezi și celelalte confirmări, p. 180, nota 4 (cu excepția actului din 10 apr. 1547 unde caii nu sînt trecuți).

² P. S. Năsturel, *Contributions à l'histoire des relations roumaino-byzantines au XIV et XV siècles*, Iași, 1949, p. 148—150 (în manuscris)

³ *DIR*, XVI, B, 1, p. 14 (nr. 8). Pentru detalii asupra exportului de pește: Constantin C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. I, București, 1964, p. 246—256.

⁴ Vezi privilegiile de la p. 180, nota 4.

⁵ St. Pascu, *Petru Cereș și Țara Românească la sfîrșitul secolului XVI*, Sibiu, 1944, p. 180. Cf. L. Lehr, *op. cit.*, p. 257.

⁶ Pentru analiza tuturor mărturiilor din secolele XIV—XVI: Dinu C. Giurescu, *Date despre exportul de sare din țările românești în Peninsula Balcanică în epoca feudală*, în « Revue des Études Sud-Est européennes », nr. 3—4/1963 (în limba rusă).

⁷ Acte din 10 februarie 1541 (*DIR*, XVI, B, 2, p. 275; cf. și XVI, B, 4, p. 149—151) și din 20 mai 1581 (*DIR*, XVI, B, 4, p. 475—476).

⁸ A. Ilieș, *op. cit.*, p. 157—159.

⁹ Moldova și Transilvania aveau exploatare proprii, de bună calitate.

¹⁰ Informațiile tot mai numeroase reproduse mai înainte arată, chiar și în lipsa unor cifre intensificarea exporturilor, în comparație cu secolele X—XIII.

locale în efectuarea acestor schimburi, așa cum vom vedea într-un paragraf următor.

Importurile, cuprinzând în principal mărfuri de lux și mirodenii, venite « de peste mare » sau aduse pe drumurile de uscat, au fost continuate și treptat amplificate și după instaurarea dominației otomane în Balcani. Cum însă drumurile de pe uscat și pe apă se aflau în stăpînirea otomană, mărfurile respective încep a fi cunoscute, mai ales din a doua jumătate a secolului al XV-lea înainte, sub numele de « turcești ». O scrisoare a voievodului Laiotă Basarab reamintește pîrgarilor Brașovului, la 1476, că « orice marfă vine din țara turcească în țara noastră, fie piper, fie mătase, fie orice (altă) marfă, noi nimic nu oprim și nu împiedicăm ca să treacă la voi, ci toată intră în miinile voastre. . . »¹. Este obișnuitul tranzit destinat Transilvaniei cu articole venite pe Marea Neagră sau pe la vadurile Dunării. Tot astfel, un act din 20 ianuarie 1505, privind vama de la Genune — pe valea Oltului, la hotarul cu Transilvania — reamintește că taxa de 3% se ia « din toate cumpărăturile turcești și din cumpărăturile ungurești, mari și mici, de la toate, din o sută, trei »². Marfa « turcească » este trecută și într-alt document, din 26 martie 1570, confirmînd o situație mai veche și privind o altă trecere spre Transilvania, pe la Vilcan³.

Proveneau aceste mărfuri, mai ales în secolul al XVI-lea, și din atelierele Peninsulei Balcanice? Lucrul este posibil, judecînd atît după situația din perioada anterioară cuceririi otomane⁴, cît și după datele secolului al XVII-lea, cînd tarifele vamale ale Țării Românești, de exemplu, cel din 1675—1676, reconfirmat la 1691, cuprinde, la importuri, « poveri » de Sofia, Tirnovo și Rumelia, în primul rînd țesături și covoare⁵.

Ce cuprindeau mărfurile « de peste mare » sau « turcești »?

Tratatul de comerț încheiat de voievodul Mircea cel Bătrîn cu brașovenii, la 6 august 1413 enumeră articolele ce seoseau pe calea Mării Negre: piper, șofran, bumbac, camelot, piei de tot felul, deci, într-o enumerare succintă: mirodenii, materii prime pentru tors și țesut, țesături, piei, precum și « alte mărfuri » nespecificate⁶. Detalierea lor, în lipsa catastifelor de vamă unde se treceau toate articolele, atît pentru import, cît și pentru tranzit, se poate face după registrele vigesimale ale Brașovului, unde sînt înșiruite produsele orientale ce seoseau din Țara Românească în Transilvania⁷.

¹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 129. O altă scrisoare, similară, la p. 125.

² DIR, XVI, B, 1, p. 26—27 (nr. 20).

³ *Ibidem*, XVI, B, 3, p. 350 (nr. 403). Cf. actele din 6 octombrie 1587 (XVI, B, 5, p. 331—332) și din 9 ianuarie 1593 (XVI, B, 6, p. 62).

⁴ Descoperirea de la Gogoșu, unde s-a găsit argintărie lucrată probabil în Bulgaria în secolul al XIV-lea, (în Oltenia, în vecinătatea Dunării, la 65 km în jos de Tr.-Severin): D. Berciu și E. Comșa, *Săpăturile de la Baltă Verde și Gogoșu* (1949 și 1950) în « Materiale », vol. II, 1956, p. 461—465 și 489.

⁵ *Anatefterul. Condicta de porunci a vistieriei lui Constantin Brincoveanul*, ed. Dinu C. Giurescu, în SMIM, V, 1962, nr. 200. Și în tezaurul de la Covei de la începutul secolului XVI, unele piese de argintărie au probabil o proveniență sud-dunăreană: Marcel Romanescu, *Tezaurul de la Covei*, în RIR, XVII, 1947, 1, p. 27—29. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, 1959, p. 903—904.

⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 5 (nr. 1).

⁷ Vezi pentru anul 1503, R. Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov, în prima jumătate a sec. XVI*, în S.M.I.M., vol. II, 1957, p. 172—173; pentru anii 1543—1550: *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. III, Brașov, 1876, p. 244—245, 248, 305, 367—368, 428, 465, 532, 589 (respectiv pentru anii 1543, 1544, 1545, 1546, 1547, 1548, 1549, 1550).

Nu putem ști cantitățile de mărfuri « turcești » aduse în Țara Românească, deoarece registrele de vamă nu s-au mai păstrat; socotim că ele au fost în creștere, mai ales în secolul al XVI-lea, o dată cu accentuarea stăpînirii Înaltei Porți. Un indice al intensificării acestor legături îl constituie apariția, în număr tot mai mare, a monedelor turcești la nord de Dunăre, servind schimburilor curente. 20 de aspri, datați între 1481 și 1520, s-au găsit la București, în cartierul Militari: ei provin numai din monetările Peninsulei Balcanice (Constantinopol, Adrianopol, Serres, Skopje, Kratovo și Novo Brdo). Piese izolate au apărut la București — la mănăstirea Radu vodă și Sfîntul Gheorghe Vechi — și la Turnu-Severin. Este sigur că numărul descoperirilor va spori. Pentru continuitatea și complexitatea schimburilor economice cu Peninsula Balcanică și Imperiul otoman este caracteristică și fixarea asprului ca monedă obișnuită, curentă, în tranzacții și evaluări de bunuri. Cu mențiuni mai rare încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, asprul apare în documente, cu regularitate, mai ales după 1450, și se va menține, timp de aproape 200 de ani, pe primul loc, ajungînd a desemna și moneda în genere¹. Descoperiri similare s-au făcut și în Moldova², și în Transilvania, unde asprii ajung a concura în primii ani ai secolului al XVI-lea emisiunile ungare. Această intensificare a circulației monedelor turcești în Țările Române în ultimele decenii ale veacului al XV-lea și la începutul celui următor, arată și orientarea mai accentuată a legăturilor cu teritoriile aflate sub stăpînirea turcească³.

Cine a efectuat schimburile cu Peninsula Balcanică? În epoca precedentă, a feudalismului timpuriu, mijlocitorii circulației mărfurilor au fost mai ales bizantinii, genovezii sau neguțătorii din țările limitrofe teritoriilor nord-dunărene. În secolul al XIV-lea și îndeosebi în cel următor, situația se schimbă treptat și forțele locale din Țara Românească, ca și din Moldova, de altfel, trec pe primul plan în negoțul extern. Beneficiarii au fost feudali — domnul, marii boieri și dregătorii și tirgoveții fruntași, — iar documentele timpului reflectă această realitate.

Dăruind Coziei, la 28 martie 1415, venitul vămii de la Genune, Mircea cel Bătrîn preciza că nimeni dintre *boierii sau dregătorii* (« slugile ») domnești « mari sau mici » nu aveau voie a lua din venitul vămii respective, în dauna mănăstirii⁴. Arendașii sau administratorii vămilor se recrutau, așadar, din boierime și dintre slujitorii domniei. La fel găsim și în numeroasele confirmări ulterioare⁵. De aceea, în delimitarea locurilor unde se făcea controlul și taxarea se folosea și numele cutărui dregător care arendase punctul respectiv: întărind mănăstirii Bistrița, la 12 mai 1529, o parte din venitul schelei de la Calafat, voievodul Moise Movilă preciza că este vorba de « toată partea pe care a ținut-o jupan Pirvul ban »⁶. De altfel, conflictele izbucnite periodic pentru încasarea

¹ Octavian Iliescu, *Un tezaur de aspri turcești de la începutul secolului al XVI-lea găsit în București*, în SCN, vol. III, 1960, p. 287—309.

² Eugenia Neamțu, *Obiecte de podoabă din tezaurul medieval de la Cotu Morii*, în « Arheologia Moldovei », I, p. 290; Cf. B. T. Cimpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XV*, în « Studii », an. VI, 1953, nr. 1, p. 228.

³ Emil Condurachi, *Începuturile penetrației economice otomane*, în « Buletinul societății numismatice române », XXXVII, 1943, nr. 91, p. 63—70.

⁴ DIR, XIII—XIV—XV, B, p. 68 (nr. 53).

⁵ *Ibidem*, B, p. 81, 123, 139, 155, 163, 192 (nr. 67, 113, 131, 152, 162, 198) și XVI, B, I, p. 26—27 (nr. 20) și p. 180—181 (nr. 184).

⁶ *Ibidem*, XVI, B, 2, p. 61 (nr. 59).

vămilor subliniază și interesul diferiților feudali de a beneficia de asemenea venituri¹.

Feudalii realizau cîștiguri și din participarea directă la schimburile comerciale, nu numai ca slujbași sau arendași ai vadurilor: « Și orice boier sau curtean sau oricine va fi, dacă va duce sare sau oi sau oricare marfă și le va vinde, iar călugării să fie volnici să-și ia vama »², precizează un act din 1480 privind tot vama de la Calafat—Vidin. Menționarea aparte a boierilor și curtenilor îi arată ca fiind beneficiari ai negoțului cu sare, oi și alte produse trimise spre Peninsula Balcanică. Pe aceiași îi regăsim, de altfel, cu aceiași îndeletniciri, și pe căile spre Transilvania, la trecătoarea amintită de la Genune³ sau la aceea a Vilcanului, spre țara Hațegului — unde Radu de la Afumați poruncește la 1 iunie 1528 să se ia vama « de la toți oamenii care vor cumpăra sau vor vinde și de la slugile domniei-mele și de la slugile banului și de la slugile tuturor boierilor, chiar cu cartea domniei-mele dacă vor fi, tot să-și plătească vama »⁴: sînt enumerați astfel dregătorii autorității centrale (domnia), ai celei provinciale (Oltenia, cîrmuită de ban) și trimișii altor boieri; toți fac negoț — vînd și cumpără — prin pasul de la Vilcan.

Aceiași realitate și în documentele privind cazurile particulare, din care amintim pe Koryz, « boier și negustor din părțile transalpine », cu depozite de mărfuri la Brașov, pe jupinul Dragomir al lui Manca și Dragomir Udriște, aducînd piper pentru vînzare în același oraș transilvănean⁵.

Semnificative pentru interesele boierimii în comerțul cu Imperiul Otoman sînt și două documente privind puternica familie a Craioveștilor, care a dominat afacerilor politice ale Țării Românești în primele decenii ale secolului al XVI-lea. Barbu banul și Drăghici împrumută de la emirii de Vidin și Rahova — cunoscute centre dunărene ale Bulgariei, unde răspundeau vechi drumuri de negoț — 40 000 și, respectiv, 50 000 de aspri. Cum datornicii în cauză nu pot achita la soroc, iar banii luați din veniturile sultanului, de la vămile respective, erau reclamați de autoritățile otomane, domnul Țării Românești plătește sumele, despăgubindu-se din averea celor doi Craiovești⁶. Datoriile față de turci angajaseră deci, în cazul de față, chiar autoritatea de stat, depășind interesele strict particulare⁷. Un alt membru al familiei Craioveștilor, Preda banul, își vinde un sat, Găneasa, tot pentru unele sume de bani de plătit turcilor⁸. În mărfuri

¹ *Ibidem*, XVI, B. 2, p. 130 (nr. 131); act din 7 aprilie <1533—1534>; XVI, B.3 p. 20 (nr. 22); act din 13 aprilie <1554—1557>; XVI, B. 3, p. 114 (nr. 137): document din 17 aprilie <1560—1563>.

² *Ibidem*, XIII—XIV—XV, B, p. 167. La fel și în actul din iunie 1524; XVI, B, 1, p. 180—181 (nr. 167).

³ Doc. din 20 ianuarie 1505: *ibidem*, XVI, B. 1, p. 26 (nr. 20).

⁴ *Ibidem*, XVI, B, 2, p. 45 (nr. 43). Vezi și doc. din 22 mai 1529 și din 16 februarie <1531—1532> *ibidem* p. 64—65 și 93 (nr. 43 și 95).

⁵ Acte datate 6 aprilie 1487 și 1482—1492: Hurmuzaki-N. Iorga, *Documente*, XV/1, p.126 (nr. CCXXX); I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul*, București, 1902, p. 291—293 (nr. CXLVIII și CLI; se va cita, în continuare *Documente și regeste*) și *Documente*... p. 295 (nr. CCXXXIX).

⁶ *DIR*, XVI, B, 2, p. 116 (nr. 120).

⁷ Ștefan Ștefănescu, *Rolul boierilor Craiovești în subjugarea Țării Românești de către turci*, în *Studii și referate privind istoria României*, vol. I, 1954, p. 705. Autorul subliniază afacerile comerciale legînd pe acești reprezentanți de frunte ai clasei feudale românești cu Imperiul Otoman și evidențiază și implicațiile politice ale unor atari interese economice.

⁸ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române privind relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV—XVI*, București 1905, p. 267, nota, Cf. Ștefan Ștefănescu, *op. cit.*, p. 705.

turcești face investiții importante și boierul Chirca : el moare însă, fără să-și fi lichidat debitele. Atunci « turcii au venit și au apucat pe fiii lui Chirca. . . », povestește un act din 1 Iunie 1526. Doi dintre ei, Marcea și Creciotă « s-au lepădat de acea datorie și s-au lipsit și de avere, de le-au lăsat să se piardă. . . ». Alt fiu însă, împreună cu Neagoe vistierul, izbutește, cu multă greutate, să împlinescă banii și să răscumpere cinci sate lăzate zălog; valoarea garanției puse de Chirca arată totodată amploarea tranzacțiilor purtate¹. Concludent este și cazul lui Bădică, nevoit să-și vîndă sălașele de țigani, deoarece rămăsese « în mari datorii la turci » (150 000 de aspri). « Și s-au plătit toți acei mai sus-ziși aspri cu averea domnească și au rămas acei mai sus-ziși ațigani domnești, să fie ai domniei-mele », adaugă voievodul Radu Paisie, la 24 octombrie 1535². Numai perspectiva unor apreciable cîștiguri îndemna boierimea spre asemenea importante tranzacții comerciale cu Imperiul Otoman, actele consemnînd firește numai litigiile legate de acest trafic și nu negoțul obișnuit de zi cu zi³.

Și marile mănăstiri scoteau cîștiguri din circulația mărfurilor spre Peninsula Balcanică sau spre Transilvania, fie încasînd o parte din veniturile vămilor (cazul cel mai frecvent), fie uneori participînd direct la negoț și obținînd în plus și scutiri de taxe din partea domniei. O parte din vama Calafatului a fost dată mănăstirii Tismana de la începutul secolului al XV-lea; vezi, de exemplu, actele din 29 septembrie 1419 și 5 august 1424⁴, reconfirmate de numeroase ori (3 aprilie 1480, 30 aprilie 1502, 26 iunie 1508, 1 mai 1510, 16 iunie 1524)⁵. Negoțul cu Peninsula Balcanică aducea venituri unor mănăstiri și la granița transilvăneană, unde ele încasau vama de la marfa « turcească », tranzitată spre Sibiu și Brașov⁶.

Pentru negoțul marilor mănăstiri, amintim de scutirea de vamă dată la 1409—1418 carelor Coziei, umblînd prin țară⁷. La 1451, voievodul Vladislav al II-lea precizează că măsura se aplică în toate locurile: « La toate vadurile, de la Severin pînă la Brăila, nici pe drumurile munților, nicăieri să nu dea vamă. . . ». Aceeași dispoziție pentru marfa vîndută de călugări, în interiorul

¹ DIR, XVI, B. 2., p. 15 (nr. 14).

² DIR, XVI, B. 2., p. 193 (nr. 186). Cf. Radu Manolescu, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiul la începutul veacului al XVI-lea*, în « Anal. Univ. București, seria Științe sociale - Istorie », 1956, nr. 5, p. 241, nota 138.

³ Evident, boierii făceau un negoț continuu și cu centrele din Transilvania. Vezi, de exemplu, I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașorul. . .*; G. G. Tocilescu, *534 documente slavo-române. . .*; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, p. 141—142; Radu Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în SMM, II, p. 183.

⁴ DIR, XIII—XIV—XV, B. p. 74 și 79 (nr. 61 și 65).

⁵ *Ibidem*, p. 167 (nr. 167); XVI, B, I, p. 14, 45—46, 57, 180—181. (nr. 8, 41, 53, 184).

⁶ Pentru Tismana, doc. din 26 martie 1570: *ibidem*, XVI, B, 3, p. 350 (nr. 403). Pentru Cozia: doc. din 28 martie 1415: XIII—XIV—XV, B, p. 68 (nr. 53). Reconfirmări la 19 iunie 1421, 12 decembrie 1424, 25 iunie 1436, 9 ianuarie 1443, 7 august 1451, 15 iulie 1475, 9 septembrie 1478, 17 aprilie 1488, *ibidem*, sub datele respective. Pentru secolul al XVI-lea, vezi mai sus, p. 190. Pentru mănăstirea Bistrița, doc. din 16 martie 1494: *ibidem*, XIII—XIV—XV, B, p. 225 (nr. 223). Cf. actul din 7 septembrie 1508: *ibidem*, XVI, B, I, p. 48 (nr. 43). Pentru mănăstirea Govora: doc. din 13 decembrie 1500, 3 mai 1502, 30 octombrie 1517: *ibidem*, XIII—XIV—XV, B, p. 271 (nr. 289) și XVI, B, I, p. 16 și 129 (nr. 9 și 129). În doc. din 13 mai 1529 și 15 iunie 1530 se asociază Govorei și mănăstirile Nucet și Mușetești: *ibidem*, XVI, B, 2, p. 65 și 80 (nr. 64 și 81). Pentru mănăstirile Snagov și Glavacioc, doc. din 28 octombrie 1464 și 23 martie 1482: *ibidem*, XIII—XIV—XV, B, p. 137 și 171 (nr. 130 și 172); din 20 iunie 1507 și 30 iulie 1512: XVI, B, I, p. 43 și 85 (nr. 38 și 82).

⁷ *Ibidem*, XIII—XIV—XV, B, p. 58 (nr. 42); la fel, la 18 martie 1419: *ibidem*, p. 72—73 (nr. 59).

țării sau în afară, cuprinzând berbeci, porci, postav, fier, ceară, « fie orice lucru sub vamă »¹. Și mănăstirea Bolintin obține o scutire la principalele vaduri dunărene, la Brăila, Drîstor, Giurgiu, Șiștov, Nicopole și Țibru, dar documentul din 1 septembrie 1479—31 august 1480, păstrat sub formă de regist, nu arată dacă este vorba de un comerț efectiv sau numai de produse destinate consumului propriu al comunității². Oricum, reținem prezența carelor mănăstirești în punctele obișnuite de trecere ale Dunării spre Peninsula Balcanică.

Dar, deși boierimea și dregătorii de diferite ranguri, unele mănăstiri și chiar domnii au făcut negoț, *cei dinții mijlocitori ai schimbului de mărfuri cu Peninsula Balcanică (ca și cu Transilvania, de altfel) au fost, în secolele XIV—XVI, târgoveții*. Orașele cu meseriași producând pentru piață și cu o negustorie specializată, au constituit factorul principal al comerțului. Cel mai vechi act intern asupra negoțului orașenilor cu regiunile din sudul Dunării datează din noiembrie 1424 și este eliberat de voievodul Dan al II-lea pentru Țirgoviște: fixind o singură vamă, chiar în târg, domnul îngăduie târgoviștenilor circulația « pe la Severin și prin toate târgurile și la Brăila și prin toată țara », adăugînd : « de la piper, de la șofran, de la fier, de la bumbac, adică de la toate cumpărăturile, să dați vamă mai puțin ceva »³. Articolele enumerate sînt cele cunoscute obișnuit ca venind « de peste mare », iar indicarea Severinului și a Brăilei, adică a porturilor terminus ale hotarului dunărean al Țării Românești, arată prezența târgoviștenilor la toate vadurile, făcînd negoț cu Peninsula Balcanică. Și în celelalte târguri se aduceau însă produse orientale. Mari cantități se descărcau la Brăila, în 1368⁴: aici veneau neguțătorii din Brașov pentru a se aproviziona. Alte centre, amintite de același privilegiu din 1368, sînt Cîmpulungul, unde se efectua și taxarea tranzitului spre Transilvania, și Slatina, unde brașovenii venind cu mărfuri din sudul Dunării erau scutiți de vama obișnuită a orașului. Privilegiul din 6 august 1413, reconfirmat la 21 noiembrie 1421, cele din 23 octombrie 1422 și 8 aprilie 1437, reglementînd vama de 3% pentru piper, șofran, bumbac, camelot, pieile de miel și « alte mărfuri ce vin de peste mare », se aplicau, așa cum precizează textul primului act citat — de la voievodul Mircea cel Bătrîn —, « prin târgurile din țara domniei-mele și pe drumul Brașovului pînă la Brăila. . . »⁵ Deși aceste hrisoave se referă la tranzitul brașovenilor prin Țara Românească, ele arată implicit prezența articolelor orientale în târgurile muntene (așa cum rezultă, de altfel, și din hrisovul dat târgoviștenilor la 1424). Confirmarea concludentă a rolului târgurilor în desfacerea și tranzitarea produselor orientale o găsim în datele registrelor Brașovului, începînd din 1503 și într-un act din 18 septembrie 1533, în care voievodul Vlad Înecatul pune în vedere orașenilor din Pitești, Argeș și Rîmnicul-Vilcea să respecte veniturile mănăstirii Tismana la vama Diului unde era cunoscutul și vechiul drum de legătură cu Peninsula Balcanică⁶.

Produsele orientale erau nu numai vîndute pe loc, ci, așa cum am menționat, erau duse mai departe, în Transilvania : *în acest tranzit, târgoveții Țării Românești au sfîrșit prin a ocupa locul cel dinții pe piața internațională a Brașovului*,

¹ *Ibidem*, p. 122 (nr. 112): doc. din 7 august 1451: o confirmare din 14 octombrie 1465 limitează la două numărul carelor cu circulație scutită de vamă: *ibidem*, p. 139 (nr. 131).

² *Ibidem*, p. 164 (nr. 163).

³ *Ibidem*, XIII—XIV—XV, B, p. 80 (nr. 67). Cf. I. B o g d a n, *Documente*, p. 29 (nr. XIII) (subl. ns.).

⁴ Hurmuzaki-Densușanu, *Documente*, I/2, p. 145 (nr. CVIII).

⁵ I. B o g d a n, *Documente*, p. 4—5, 12—13, 16—17, 72—73 (nr. 1, V, VIII, XLIX).

⁶ *DIR*, XVI, B, 2, p. 147 (nr. 147).

ceea ce demonstrează atît puterea lor ca mijlocitori ai schimburilor, cît și continuitatea legăturilor ce le aveau cu orașele sud-dunărene pe unde se aduceau asemenea produse. Recenta cercetare a registrelor vamale din Brașov și Sibiu, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, a îngăduit fixarea unor noi concluzii de ansamblu și asupra negoțului extern al Țării Românești.

Potrivit acestor registre, neguțătorii munteni au adus, în 1503, la Brașov, mărfuri orientale în valoare totală de 2 749 772 de aspri. Ei proveneau din: Cîmpulung, Tîrgoșor, Gherghița, Tîrgoviște, București, Stoenеști, Albești, Buzău, Brăila, Pitești și Rucăr (în ordinea volumului de afaceri). Primele cinci centre enumerate, orașe vechi și importante, totalizează 2 437 862 de aspri, adică 88% din totalul mărfurilor tranzitate la Brașov¹. O primă constatare — pe temeiul cifrelor citate — arată *rolul preponderent al orașenilor în realizarea comerțului extern*: ei efectuează aproape totalitatea tranzațiilor, participarea neguțătorilor din sate însumind abia cîteva procente din totalul valoric. Acest fapt înseamnă, implicit, că *întreaga politică a voievozilor de a sprijini comerțul extern al țării favoriza, în primul rînd, activitatea tîrgoveților*, principalii beneficiari ai intervențiilor efectuate de autoritatea de stat împotriva opreliștilor și abuzurilor concurenților brașoveni. A doua constatare este că orașele concentrau traficul cu mărfurile orientale și că în tîrgurile mari, îndeosebi la Cîmpulung, Tîrgoșor, Gherghița, Tîrgoviște și, într-o măsură mult mai redusă, la București² se aflau principalele depozite ale mărfurilor aduse prin Peninsula Balcanică.

O situație similară oferă și piața Sibiului, unde, la 1500, soseau cu aceleași mărfuri « turcești », neguțătorii din Curtea de Argeș, Rîmnicul-Vilcea, Cîmpulung, Tîrgoviște, București și din satul Mărcești³.

De cel mai mare interes ar fi fost cunoașterea — tot pe temeiul cifrelor — a negoțului tîrgoveților munteni cu Peninsula Balcanică destinat consumului intern al Țării Românești (și nu numai pentru tranzitul spre Transilvania)⁴. Pierzîndu-se însă catastifele vameșilor de la vadurile Dunării, ca și registrele vistieriei domnești, asemenea cifre nu ne mai sînt cunoscute.

Totuși, drumul parcurs de neguțătorii Țării Românești — de tîrgoveți, în primul rînd — ca realizatori ai schimburilor externe se poate aprecia tot după datele registrelor Brașovului. În 1503, din totalul de mărfuri orientale importate în orașul transilvănean (4 246 034 de aspri), partea negustorilor de la sud de Carpați se ridică la 2 749 772 de aspri sau 64,8%, în timp ce brașovenii, la ei acasă, aduc din aceleași articole numai 1 296 897 de aspri sau 30,5%, mai puțin de jumătate din ceea ce realizau « colegii » lor munteni⁴. La 1503,

¹ Cifrele sînt date din disertația: R. a d u M a n o l e s c u, *Evoluția schimbului de mărfuri al Țării Românești și Moldovei cu Brașovul în secolele XIV—XVI*, vol. II, București, 1960, anexa I (în continuare: R. M a n o l e s c u, *Disertația*). Aceste cifre întregesc pe acelea publicate de același autor în *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov...*, în SMIM II, 1957 (în continuare: R. Manolescu, *Brașovul*), și Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (Secolele XIV—XVI)*, București, 1965, p. 172 (în continuare *Comerțul*).

² Pentru București, vezi R. M a n o l e s c u, *Aspecte din istoria negoțului bucureștean în secolul al XVI-lea*, în « Studii », XII, 1959, nr. 5, p. 25—69, îndeosebi anexa 16, p. 67.

³ R a d u M a n o l e s c u, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiu la începutul reavului al XVI-lea*, în « Anal. Univ. București, seria Științe sociale-Istorie » 1956, nr. 5, p. 207—240.

⁴ R a d u M a n o l e s c u, *Disertația*; idem, *Brașovul*, p. 173, cu procentele 68% și 31,3%, ibidem, *Comerțul*, Anexa. În 1530, registrele Brașovului cuprind date numai pe 6 luni: neguțătorii Țării Românești aduc 59,3% din totalul mărfurilor orientale, brașovenii 20,2%,

tîrgoveții din Cimpulung, Tîrșor, Gherghița, Tîrgoviște, București, Buzău sau Brăila ocupau deci o poziție fruntașă în Brașov, centru internațional de comerț¹ (și cu o puternică activitate meșteșugărească și comercială, de veche tradiție), trecînd, în negoțul cu Peninsula Balcanică, înaintea concurenților lor transilvăneni. În lumina acestor cifre din 1503, marcînd finalul unei evoluții, și a documentelor analizate, dovedind prezența mărfurilor orientale în Țara Românească, putem conchide că negustorii munteni, în primul rînd cei din orașe, au dezvoltat neînterupt, chiar din secolul al XIV-lea, legăturile lor cu centrele Peninsulei Balcanice. Ei și-au consolidat neîncetat poziția, eliminînd, într-o primă etapă, concurența transilvănenilor la vînzarea mărfurilor orientale înăuntrul Țării Românești², apoi trecînd în afară, la Brașov mai ales, unde, în 1503, aduc de două ori mai multe «cumpărături turcești» decît izbuteau brașovenii înșiși. În veacul al XV-lea și în primele decenii ale celui următor, comerțul cu Peninsula Balcanică s-a găsit ferm în mîinile neguțătorilor Țării Românești, tîrgoveții dominînd aproape totalitatea unor asemenea importuri. Și întrucît aceste importuri cuprindeau articole cu un volum relativ mic, dar cu valoare ridicată, reclamînd capitaluri corespunzătoare, ele au fost realizate de marii negustori; vom reține, ca exemplificare, că acești fruntași ai orașelor aduc la Brașov, în 1503, mărfuri orientale în valoare de 2 724 682 de aspri, în timp ce colegii lor mai mărunți participau cu numai 25 090³.

★

Se poate aprecia locul ocupat de neguțătorii Țării Românești în schimburile cu Peninsula Balcanică luate în ansamblul lor? Prezența banilor valahi la Constantinopol, încă din 1392, tratatul sultanului Mohamed al II-lea cu voievodul Moldovei Petru Aron, la 1456⁴, depozitele de mărfuri ale moldovenilor la Pera în 1449—1452, sînt tot atîtea indicații ale participării directe a neguțătorilor din țările române la efectuarea schimburilor externe de mărfuri. Nu putem preciza însă, pentru secolul al XV-lea, nici totalul valoric și nici partea Țării Românești sau a Moldovei, în schimburile efectuate cu Peninsula Balcanică și cu Răsăritul, pe calea Mării Negre. Pentru prima jumătate a secolului al XVI-lea, însă, registrele vamale ale Brașovului, cuprinzînd întreaga activitate comercială a orașului, au îngăduit determinarea participării neguțătorilor Țării Românești, comparativ cu ceilalți, în ansamblul importului, exportului și tranzitului acestui cunoscut centru transilvănean. În totalul valoric al comerțului brașovean, negustorii munteni participă, chiar din 1503, cu un procent de 51,1%, sporindu-l, în deceniile următoare, la 73% în 1543 și 82,1%, deci la 4/5 din total în 1554⁵. Procentele acestea reprezintă etapele succesive ale unei evoluții începute cu mult în urmă, spre sfîrșitul veacului al XIV-lea sau înce-

iar levantinii 19,3%. Scăderea procentelor de la 68 la 59,3% se datorește concurenței levantinelor care, sprijiniți de expansiunea otomană în Ungaria pătrund treptat și în Transilvania: R. M a n o l e s c u, *Brașovul*, p. 174.

¹ R a d u M a n o l e s c u, *Le rôle commercial de la ville de Brașov dans le sud-est de l'Europe au XVI-e siècle*, în «Nouvelles études d'Historie», București, 1960, p. 207—220.

² Actul din 1368 — vezi mai sus, p. 189—190 arată că negustorii brașoveni venind cu mărfuri din sudul Dunării, le vindeau și în Țara Românească: în atare caz, erau supuși la plata vămii obișnuite, mai mare ca aceea de tranzit.

³ R a d u M a n o l e s c u, *Disertația*; același: *Brașovul*, p. 173, unde cifrele sînt, respectiv, de 2 572 992 și 25 089 de aspri.

⁴ Vezi mai sus, p. 183.

⁵ Datele reproduc concluziile lui R a d u M a n o l e s c u, *Le rôle commercial de la ville de Brașov dans le sud-est de l'Europe au XVI-e siècle*, p. 220, anexa II.

putul celui următor, fapt confirmat, de altfel, de întreaga politică a domnilor, care au sprijinit, de-a lungul secolului al XV-lea, interesele neguțătorilor și târgoveților munteni în comerțul cu Transilvania.

Aceiași negustori ai Țării Românești, în primul rînd târgoveții, care depășesc în 1503 pe brașoveni la ei acasă, domină cu atît mai mult vadurile Dunării, unde se afirmă ca principalii negociatori cu negustorii otomani sau levantini¹, preluînd mărfurile aduse în centrele de pe malul drept al fluviului. Lămuri-toare este și o scrisoare a voievodului Basarab cel Tânăr, din 1478—1482: « Și dau de știre domniei-voastre, — serie el adresîndu-se notabilităților Brașovului, — că mi-au venit și mi s-au plîns săracii, care sînt neguțători cu marfă, că după ce vă tocmiți cu ei voi nu le luați marfa cu soroc, ci îi țineți (acolo) și nu le plătiți; dar săracii noștri iau marfa de la turci și aceștia le pun soroc, iar ei la soroc nu pot plăti, fiindcă nu le plățiți voi, ca să se plătească și ei de turci. Astfel (aceștia) aduc cărți de la împăratul și neavînd ei de unde să plătească, îi dăm legați turcilor »². Cazurile cunoscute și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, acelea ale boierilor Craiovești, al lui Chirca sau al lui Bădică³ arată, ca și scrisoarea de mai sus, că târgoveții și feudații din Țara Românească erau principalii mijlocitori ai comerțului cu otomanii, care nu-și puteau desface direct mărfurile pe piețele nord-dunărene. De altfel, cînd un otoman vine în Țara Românească și își vinde el însuși articolele diferiților clienți, faptul este semnalat. Basarab Laiotă dă de știre pîrgarilor Brașovului, pe la 1474—1476, că a sosit la București un prieten al său, « un neguțător turc, cu marfă bună și multă » și îi poștește să-și trimită oamenii pentru a se învoi direct cu dinsul⁴.

În concluzie, cu toată prezența garnizoanelor otomane instalate în capete de pod întărite, de la Turnu și pînă la Chilia, vadurile comerciale ale Dunării au rămas, pînă în primele decenii ale secolului al XVI-lea, sub controlul negustorilor Țării Românești, respectiv ai Moldovei, care au împiedicat pătrunderea în târgurile nord-dunăre a concurenților lor din Imperiul Otoman.

La comerțul extern al Țării Românești au participat și negustori din alte părți.

În secolul al XIV-lea, la Chilia, sînt instalați genevezii⁵. La 24 iunie 1349, Ludovic cel Mare al Ungariei îi autoriză a-și transporta « toate lucrurile, mărfurile și bunurile de vînzare, de orice fel, speță sau soi ar fi ele, pe apa Dunării și pe uscat, venind de la Orșova spre Timișoara, pînă la Buda »⁶. Corăbiile, după toate probabilitățile, urcau fluviul pînă la Orșova⁷, după cum însă genevezii foloseau și drumurile de uscat pornind de la Zara, pe coasta Adriaticii⁸. În 1392, italienii Iullianus de Finario și Johannes Daniele sînt semnalăți în Valahia⁹; în 1410, genevezii din Caffa cumpără, cu bani mulți, trei clopote tot din « Valahia »¹⁰. Un fragment de sticlă cu scena Sf. Gheorghe omorînd balaurul, găsit la Mangalia, ar constitui o primă indicație a prezenței geneveze

¹ Vezi mai sus, p. 190.

² I. Bogdan, *op. cit.*, p. 176—177 (nr. CXLV) (subl. ns.).

³ Vezi mai sus, p. 188.

⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 124 (nr. XCVIII). Vezi și *Quellen*, vol. II, p. 584.

⁵ Vezi mai sus, p. 181—182.

⁶ *DIR*, XIV, C, vol. IV, p. 486 (nr. 702).

⁷ Constantin C. Giurescu, *Tîrguri...*, p. 70 și nota 5.

⁸ *DIR*, XIV, C, IV, p. 486 (nr. 702).

⁹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. III, p. 3—4.

¹⁰ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, p. 58.

în vechiul Callatis¹. Și venetienii au căutat să câștige anumite poziții. Rivalitatea lor cu genovezii, la Chilia, în 1359, a fost arătată mai sus. Tot ei încheie cu țarul bulgar Ioan Alexandru² un tratat, dar nu știm dacă mărfuri venețiene au ajuns pe această cale și la nord de Dunăre, deși lucrul rămîne posibil. Tot astfel, din cele 10 000 de armuri ecuestre — cifră desigur exagerată — livrate de venetieni « necredincioșilor », de fapt turcilor, aliați cu bulgarii și cu voievodul muntean Radu I în luptă cu Ungaria, unele au fost poate destinate și armatei Țării Românești³.

Privit în ansamblu însă, comerțul italian nu mai are importanța de odinioară; de la 1475 înainte, stăpînirea turcească pune capăt acestui negoț pe căile Mării Negre.

Locul brașovenilor în comerțul Țării Românești a fost precizat pe temeiul cifrelor prezentate mai înainte; în 1503, ei se aprovizionau, pentru mărfurile orientale, în primul rînd de la neguțătorii munteni; către mijlocul secolului al XVI-lea, ei văd și prezența tot mai activă a levantinelor direct pe piața transilvăneană⁴. În veacurile XIV—XV însă, brașovenii au mers ei înșiși direct la Dunăre, și chiar dincolo de fluviu, așa cum aflăm dintr-o serie de acte⁵. Dar volumul mărfurilor transportate direct de brașoveni scade de-a lungul anilor. Potrivit cifrelor din 1503—1554, locul întii, chiar în piața Brașovului, este ocupat de concurenții « transalpini ». Așa se explică și repetatele încercări făcute de autoritățile și neguțătorii orașului de a împiedica la ei acasă comerțul țirgoveților din Țara Românească; nu achitau la termen « cumpărăturile turcești », nu îngăduiau celor sosiți din orașele muntene să-și vîndă direct mărfurile aduse, refuzau să achiziționeze anumite transporturi, dar le opreau pe loc și nu lăsau să fie duse înapoi: « . . . voi nu-i lăsați să și-o trimeată îndărăt, — spune voievodul Basarab cel Tinăr, adresîndu-se brașovenilor —, ca s-o dea de la cine au luat-o, ci le aprindeți piperul și vreți să-i nimicîți și pe ei, cum ați făcut cu Dragotă. Și vămile nu mai sînt acuma ca mai înainte, ci ați mărît și vămile. . . Și mi s-au mai plins și de alt lucru, anume că le faceți pagubă și cu sita la piper »⁶ (poate un fel de control asupra mărimii boabelor, deci a calității). Așa se explică hotărîrea voievodului Basarab cel Tinăr, luată pe la 1478—1482, ca brașovenii să vină la hotare, să-și ia mărfurile: « . . . astfel, neguțătorii noștri vor plăti vamă turcilor și nouă, iar voi veți plăti ungarilor. . . », adaugă

¹ I. Barnea, *Descoperiri arheologice din epoca feudală la Mangalia*, «Materiale», vol. VI, 1959, p. 908—909.

² I. Sakazof, *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte* . . . , p. 161.

³ G. I. Brătianu, *Les vénitiens dans la mer Noire au XVI-e siècle*, în «Echos d'Orient», XXXIII, 1934, p. 158—159.

⁴ Vezi mai jos p. 197—198.

⁵ Vezi actele din: 28 iunie 1358: Hurmuzaki-Iorga, *Documente XV/1* (nr. I); 20 ianuarie 1368: *ibidem*, p. 1—2 (nr. II); din octombrie-noiembrie 1369: R. Dragulev: *Scrisoarea țarului Strașimir de la Vidin către negustorii brașoveni*, în RIR, IX, 1939, p. 289—295; G. G. Tocilescu, *534 documente slavo-române* . . . , p. 3; cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 107; din 25 august 1413: Hurmuzaki-Iorga, *Documente XV/1*, p. 9 (nr. X); din 10 noiembrie 1423: *ibidem*, p. 12—13 (nr. XV); din 10 noiembrie 1424: G. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 20 (nr. 14); I. Bogdan, *Documente*, p. 21—27 (nr. XI); din 30 ianuarie 1431: G. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 24—25 (nr. 18); I. Bogdan, *op. cit.*, p. 32—38 (nr. XVII); din 7 august 1444: Hurmuzaki-Iorga, *Documente XV/1*, p. 31—32 (nr. LII); din 7 octombrie 1476: I. Bogdan, *op. cit.*, p. 95—97 (nr. LXXIV); din februarie 1477, I. Bogdan, *Documente și regeste* . . . , p. 208 (nr. CCII); din 15 noiembrie 1482: I. Bogdan, *Documente* . . . , p. 183—184 (nr. CLI); din 10 iulie « 1482—1483 »; I. Bogdan, *Documente și regeste*, p. 117—118 (nr. CXVII); G. G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 149—150 (nr. 156).

⁶ I. Bogdan, *Documente* . . . , p. 175—177 (nr. CXLV).

domnul¹. Dar procedeele brașovenilor nu au putut opri mersul înainte al neguțătorilor Țării Românești, care aduc în 1503, așa cum am mai relevat, 64,8% din totalul articolelor orientale pe marea piață a orașului transilvănean. Iar pentru a ajunge la acest rezultat a trebuit parcurs un drum mai lung, cu etape marcate în timp de repetatele împotriviri ale brașovenilor, urmate de tot atâtea intervenții și proteste ale voievozilor români.

La fel s-a întâmplat și la Sibiu. Încă de la 14 martie 1382, Ludovic al Ungariei interzicea străinilor vânzarea cu amănuntul a piperului, șofranului și altor mirodenii, rezervând-o numai sibienilor². Pentru ca o asemenea interdicție să fie hotărâtă și aplicată, trebuia să existe și o concurență străină, din care nu va fi lipsit pe semne și cea transalpină; ea este, de altfel, atestată documentar mai târziu³.

Radu cel Mare (1495—1508) sprijină, printr-o scrisoare cu data de 12 aprilie (fără an), contestația unui supus al său, Mihnea, « fratele lui Anghel », care livrase lui Nicolaes Prol din Sibiu 31 000 de cuțite și trei cîntare de piper (150 kg.)⁴; totodată domnul reamintește că și alți neguțători ai săi și-au pierdut mărfurile în Sibiu și citează cazul lui Chirică cu 5 000 de florini pierdere, Dragotă cu 1 300, Nicula cu 3 000, Gherghina cu 600, Drăguș cu 400 de florini⁵. Sibienii, ca și brașovenii, căutau să împiedice deci concurența « transalpină ». La 1500, negustorii din Țara Românească aduc la Sibiu articole orientale în valoare de 785 000 de dinari, fiind singurii străini veniți în orașul transilvănean cu asemenea produse⁶; comparația cu volumul total de importuri al orașului nu se poate însă face, deoarece registrele respective nu cuprind activitatea neguțătorilor locali din Sibiu; situația nu va fi fost însă diferită de aceea a Brașovului în anul 1503.

La comerțul exterior al Țării Românești au participat și *raguzanii*. Centru cunoscut, începînd mai ales din veacul al XII-lea, pentru traficul său de mărfuri — aflat, pe rînd, sub dominația politică a Bizanțului, Veneției, Serbiei, Ungariei, Bosniei și, în sfîrșit, a Turciei — Raguză și-a dezvoltat pînă în secolul al XVIII-lea negoțul său pe mare și pe uscat. Ca și colegii și concurenții lor genovezi și venețieni, ei au vîndut țesături de lînă, in, bumbac și mătase, sare marină, vin mediteranian, untdelemn, pește, zahăr, fructe sudice, mirodenii, arme, armuri, sticlărie, pielărie, săpun de calitate, luminări, hîrtie, căutînd în schimb vite, piei de oi, vînat, miere, ceară, lemn, piatră de construcții și robi, care, la începutul secolului al XV-lea, le aduceau încă beneficii apreciabile. Comerțul raguzan, răspîndit din Siria și Asia Mică pînă în Sicilia, Malta, Sudul Franței și țărmurile Spaniei, a cuprins — cu ajutorul caravelor conduse de vlahi — și Peninsula Balcanică, de la Adriatică spre interior: Dalmația, Albania, Muntenegru, Herțegovina, Bosnia, Serbia, Bulgaria, Croația și Ungaria⁷.

¹ *Ibidem*.

² Hurmuzaki-Iorga, *Documente XV/1*, p. 2—3 (nr. III).

³ Silviu Dragomir, *Documente nouă...*, p. 13 (nr. 3).

⁴ 1 cîntar = 50 kg aproximativ: R. Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov...*, p. 128, nota 4. În sec. XVII—XIX, 1 cîntar = 55,968 kg: D. Mioc și N. Stoicescu, *Măsuri medievale, de greutate...*, în «Studii» XVII, 1964, I, p. 91.

⁵ Hurmuzaki-Iorga, *Documente, XV/1*, p. 150—153 (nr. CCXXXIX). Cf. și scrisorile din 12 și 25 aprilie și 31 mai 1500: *ibidem*, p. 153—155 (nr. CCLXX—CLXXXII).

⁶ Radu Manolescu, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Sibiu la începutul veacului al XVI-lea*, p. 243—244.

⁷ Dăm cîteva lucrări privind istoria Raguzei (în ordinea alfabetică a autorilor): D. A n - g h e l o v, *Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les turcs*, în «Byzantino-

Care a fost participarea raguzanilor la comerțul Țării Românești? La Vidin sînt prezenți încă de pe la 1230, ca și mai tîrziu, la finele secolului al XIV-lea¹; posibil ca unele mărfuri ale lor să fi trecut încă din veacul al XIII-lea în nordul Dunării, pe vechiul drum de legătură spre Transilvania, pe valea Oltului; o dovadă directă nu avem însă. Tradiția, consemnînd probabil o realitate, a păstrat amintirea raguzanului Nicolo Luccari negociînd, pe la 1360, căsătoria fiului țarului Ștefan Dușan cu fiica domnului român Nicolae Alexandru², după cum un fecior al « răposatului Danciu voievod »³ se afla la Ragusa la 28 iulie 1397⁴. Au existat și unele legături de negoț: în cunoscutul privilegiu din 1349, țarul Serbiei interzice raguzanilor să vîndă arme în Bulgaria, « în țara lui Basarabă », în Ungaria și Bosnia⁵. S-au găsit și două monezi raguzane din secolul al XIV-lea: una la Galiciuica (pe drumul de la Calafat—Vidin spre Craiova⁶), a doua, reprezentînd pe « S. BLASIUS /s RAGUSII », la Turnu-Severin⁷.

Pentru veacul următor, al XV-lea, știrile se înmulțesc. La 4 septembrie 1438, Liubissa Ivanevegh se judecă cu « Bogdan Vlagievich și Rachaz Boghisigh și Maroe și Marinus, frații lui Iurchovigh din Tîrgoviște... », pentru niște postav roșu: ei recurg la arbitrajul unor cunoscuți⁸. La 5 noiembrie 1438, unul dintre acești frați, « Marinchus Iurgevich de Vlachia », deci din Țara Românească, este amintit într-o tranzacție⁹. La 7 noiembrie din același an, Vlatcho Vochsigh se duce « în Vlachiam », pentru a recupera mărfurile, hainele și calul, evaluate la 50 de hiperperi, ale asociațiilor săi prădați acolo: suma recuperată urma să se împartă între ei¹⁰. Sînt deci legături de negoț continue, între mărfuri fiind amintite și stofele; unii raguzani aveau chiar domiciliul stabil în orașele muntene, de vreme ce sînt trecuți în documente ca fiind din

slavica» XVII/2 (1956), p. 245 și nota 8; Ivan Bojić, *Dubrovnik i turska u XIV i XIV veku* (în limba sîrbă), Belgrad, 1952; W. Heyd, *Histoire du commerce du levant au moyen-âge*, vol. II, Leipzig, 1886, p. 347; N. Iorga, *Une ville romane devenue slave: Raguse* în « Académie Roumaine. Bulletin de la section historique », XVIII, București, 1931; C. Jireček, *Die Handelstrassen u. Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters. Historisch-geographischen Studien*, Praga, 1879; C. Jireček — *Die Bedeutung von Ragusa in der Handlungsgeschichte des Mittelalters*, Viena, 1899; Bariša Krekič: *Dubrovnica i Levant (1280—1460)*, Belgrad, 1956; P. P. Panaitescu (Al. Grecu), *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Ragusa (sec. XV—XVIII)*, în « Studii », an. II, 1949, p. 105—124; I. Sakazov: *Bulgarische Wirtschaftsgeschichte*, Berlin-Leipzig, 1929; I. Sakazov, *Stopanskite vrăzki na Bălgariia s ōjubina prez XIVv*, în « Годишник на Софиската университет юридически факултет », XXX, 1934—1935, p. 1—96.

¹ Hurmuzaki-Densușanu, *Documente*, I/2, p. 781 (Nr. DCXXXVIII) și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 107.

² Vezi discuția în N. Iorga, *Raguse et les roumains*, p. 36 și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 110.

³ Probabil Dan I (1383—1386).

⁴ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 110.

⁵ Fr. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Viena, 1858, I, p. 146 (cu reconfirmare din 1357, *Ibidem*, p. 161—162); cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I, p. 129; I. Bărbulescu, *Relations entre les Principautés roumaines, Raguse et les Ragusains dans la période du slavonisme culturel*, Dubrovnik, 1931, p. 3. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 109.

⁶ Informația de la Octavian Iliescu.

⁷ Al. Bărcăcilă, *Monede, podoabe de metal și fragmente ceramice de la termele Dru-betei*, în *Materiale*, V, 1959, p. 776.

⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. LXXX (nr. XII).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*; cf. N. Iorga, *Raguse et les roumains*, p. 37; același: *Istoria comerțului românesc*, vol. I, p. 129; I. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 4.

Valahia¹. În februarie 1442, raguzanii obțin de la sultanul Murad al II-lea libertatea de circulație prin « Anatolia, Romania, Bulgaria, Țara Românească, Serbia, Albania, Bosnia și prin toate locurile, țările și orașele » aflate sub autoritatea Înaltei Porți². O enumerare similară cuprinde și confirmarea din 1458³. Cu toate interdicțiile papale, raguzanii vindeau, ca robi, și prizonieri din Țara Românească, luați, desigur, de la turci⁴. Tot ei negociază reluarea raporturilor între voievodul român și otomani, după bătălia de la Varna⁵. În sfârșit, îi găsim la Chilia și Cetatea Albă, unde, în 1484, sint prădați de trupele turcești, la cucerirea cetăților⁶.

Raguzanii își continuă negoțul în Țara Românească și în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Pentru un « Mihoci Latinetul », stabilit în Brăila de 4—5 ani, intervin județul și cei 12 pîrgari ai orașului, adresîndu-se brașovenilor. Este interesantă mențiunea scrisorii, că Mihoci « s-a dat om domnului nostru voievodului și este orășean și plătește bir la un loc cu ceilalți orășeni »⁷. Era deci cetățean al Țării Românești, ceea ce ne face să gîndim că și acel « Marin-chus Iurgevich de Vlalachia », amintit la 1438⁸, a putut avea o situație similară⁹.

Pînă la mijlocul secolului al XVI-lea, volumul de afaceri al raguzanilor în comerțul exterior al Țării Românești a fost restrîns: ei vin în urma brașovenilor sau a sibienilor; în acest sens pledează numărul redus al știrilor privind comerțul lor (în comparație cu transilvănenii), lipsa unui tratat special al voievozilor români, lipsa unei bresle a raguzanilor cu rînduieii anumite față de vistieria țării, așa cum au format arbănașii, brașovenii, ungurenii și alții. De la jumătatea secolului al XVI-lea înainte, raguzanii vor participa însă în mai mare măsură la viața economică și chiar politică a Țării Românești și Moldovei. Beneficiînd de autoritatea Înaltei Porți, instalați solid în centrele mari sud-dunărene, ei își extind sfera intereselor în nordul fluviului, ca, de altfel, toți neguțătorii levantini din Imperiul Otoman¹⁰.

¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 111.

² Ioan Bojič, *op. cit.*, p. 91; cf. I. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 3—4.

³ Ivan Bojič, *op. cit.*, p. 152.

⁴ Ivan Bojič, *op. cit.*, p. 327.

⁵ Domnul român trimite un ambasador, Murgu, pentru negocieri: N. Iorga, *Raguse et les roumains*, p. 38; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 111, crede că voievodul menționat în arhivele raguzane sub numele de Dan este în realitate Vladislav al II-lea (1446—1456).

⁶ W. Heyd, *op. cit.*, vol. II, p. 347.

⁷ I. Bogdan, în *Documente și regeste*, p. 236—237 (nr. CCXXVI), datează scrisoarea din sec. XV—XVI: G. G. Tocilescu, *534 documente slavo-române*, p. 453—454 (nr. 453); I. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 4—5, o datează din secolul al XV-lea; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 111, o socotește în jurul anului 1500.

⁸ Vezi mai sus p. 195.

⁹ Pentru completarea informațiilor, adăugăm că medicul voievodului Neagoe Basarab (1512—1521) era din Ragusa: tot de aici era și nobilul Mihail Bocignoli, autorul unei relații despre Țara Românească: N. Iorga, *Raguse et les roumains*, p. 39 și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 112.

¹⁰ Pentru rolul raguzanilor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea: N. Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a sec. XVI*, în AAR, Mem. secț. ist. seria a II-a, vol. XVIII, 1895—1896, p. 35—38, 43—45 și 47—57, 64—66 etc. P. P. Panaitescu, *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Ragusa...*, p. 108 și 114—116; *Din Istoria Transilvaniei*, București, 1960, p. 123. Fr. Pall, *Relațiile comerciale dintre brașoveni și raguzani* (cu documente inedite despre negoțul linii în 1578), în RA 1958, nr. 1, p. 93—120; *Istoria României*, vol. II, p. 570, 844—845 și 889. Vezi și DIR, A, XVI, vol. 4, p. 74—75 (document din aprilie 1593).

Despre alți mijlocitori ai schimburilor între Țara Românească și Peninsula Balcanică știrile sînt disparate. Pînă la cucerirea Constantinopolului, în corăbiile ce străbăteau frecvent Marea Neagră pînă la Vicina, Chilia sau Brăila au fost desigur și *greci*. Un pamflet scris pe la 1415 aminteste de cîntărețul Polos Arghiros, posesorul unei frumoase averi strînse în slujba domnului Valahiei; exemplul său îndeamnă și pe un fiu al muzicantului Lampadarios să se îndrepte, pe mare, spre Valahia¹. Negustorii greci au urmat, desigur, aceeși cale. Unul, Femiano, avînd o datorie către boierul Ioan, fiul lui Gaspar din Cîmpulung, fuge în Transilvania luînd mai multe bunuri din cămara domnească: voievodul Alexandru Aldea trimite om după el și roagă pe brașoveni, la 14 iunie 1431, să-i predea legat pe fugar². Pentru un alt grec, «jupîn Sarandino», boier de frunte, intervine Vlad Dracul (1436—1444), rugînd sfatul Brașovului să-l ajute să încaseze 94 de florini ungurești³ de la neguțătorul transilvănean Patai Ianiş. În 1469, patru greci acuză un brașovean că a vîndut piperul adus de ei: procesul îl judecă vornicul Neagu, la 15 noiembrie, la București⁴. Rolul grecilor în comerțul Țării Românești se va afirma sensibil abia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Pînă spre finele veacului al XIV-lea au venit, desigur, și neguțători bulgari, mai ales din orașele de pe malul drept al Dunării; monezile bulgare și unele podoaabe găsite în Țara Românească constituie o indicație în acest sens.

În secolul al XV-lea au apărut și negustorii *otomani*, aducînd mărfuri orientale — numite de altfel în actele noastre interne «cumpărături turcești» — și achiziționînd produse agricole și animale. Mult timp acest schimb s-a efectuat mai ales prin mijlocirea tîrgoveților și feudalilor Țării Românești.

Către jumătatea secolului al XVI-lea, situația pieții nord-dunărene s-a schimbat treptat. După victoriile militare otomane în Ungaria și transformarea Transilvaniei într-un principat vasal, după campania din 1538 în Moldova și organizarea pašalicului cu centrul la Buda, tot mai des au apărut în nordul Dunării negustorii supuși ai sultanului. De altfel, contemporanii au înțeles și au exprimat limpede schimbările ce aveau loc. Brașovenii roagă pe voievodul muntean Radu Paisie (1535—1545) să oprească liberul acces al neguțătorilor levantini. «Iar pentru greci — serie domnul în răspunsul său — domnia-voastră i-ați învățat astfel și *opriți-i precum știți*, căci domnia-mea nu vreau să-i opresc, fiindcă țara noastră este a domnului nostru cînstitului împărat, precum și ei sînt; și s-au învățat a se hrăni astfel și eu nu pot să-i opresc; iar domnia-voastră măcar dacă și puteți, apoi voi *opriți-i*»⁵. Radu Paisie care, de altfel, pierduse și ultimul mare port dunărean al țării, Brăila, ocupat de otomani, declara deci deschis, vecinilor săi că nu-i poate opri pe grecii aflați sub protecția sultanului și că brașovenii n-au decît să încerce să-și îndepărteze ei înșiși concurenții: domnul român adăuga însă, cam sceptic, «măcar dacă și puteți».

Sibienii, la rîndul lor, interzic din nou grecilor și valahilor, la 1545, vînzarea liberă în oraș, care se făcea potrivit vechilor așezăminte: mărfurile trebuiau

¹ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 35; D. Russo, *Elenizmul în România*, în *Studii istorice greco-române*, vol. II, București, 1939, p. 520—521.

² Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 15 (nr. XIX). Cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, p. 130—131.

³ I. Bogdan, *Documente*, p. 69 (nr. XLVI). Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 131.

⁴ Hurmuzaki, XV/1, p. 73, (nr. CXXVII). Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 131.

⁵ Gr. G. Tocilescu, *534 documente slavo-române*, p. 341 (nr. 343).

depuse la « casa negustorilor » ; mărunțișurile se puteau desface numai în ziua de țirg, în Sibiu (la sate nu) ; plecarea străinilor înapoi spre Țara Românească trebuia anunțată autorităților, sub pedeapsă ; alte restricții erau întărite ¹.

Cînd imperialii reușesc a se instala temporar în Transilvania (1551—1556) ², brașovenii și sibiienii se adresează împăratului Maximilian. Scrisoarea regală din 29 aprilie 1555 ia act că « din cele mai vechi timpuri » (*ab antiquissimis temporibus*) cele două orașe au avut drept de depozit obligatoriu pentru « valahi, greci și alții », care aduceau mărfuri din « Transalpina și Turcia », că în ultimul timp, însă, neguțătorii din Caransebeș, asociați cu grecii, valahii și turcii, încăleind vechea regulă, vînd și cumpără pretutindeni, spre marea pagubă a fiscului și a celor două orașe amintite. De aceea, Maximilian porunci voievozilor Transilvaniei să ia măsurile de îndreptare ³. Problema nu se limita numai la zona Caransebeșului. În 1551 dieta interzicea, prin art. XXIII al deliberărilor sale, accesul grecilor în Transilvania, dar aproba, în continuare, libera circulație a muntенilor și moldovenilor ⁴ : la mijlocul secolului al XVI-lea, concurența cea mai directă o făceau deci neguțătorii Imperiului Otoman, numiți în documentele timpului « greci ». În Țara Românească situația era asemănătoare, iar scrisoarea voievodului Radu Paisie, reproducă mai sus, exprimă sugestiv neputința autorităților de a opri activitatea reprezentanților comerțului sud-dunărean ⁵.

Cifrele, atîtea cîte se cunosc, confirmă această situație. În 1503, din totalul mărfurilor orientale de pe piața Brașovului, neguțătorii din Țara Românească aduceau 64,8%, cei brașoveni și transilvăneni 30,5%, iar moldovenii și alții 5%. Trei decenii mai tîrziu, în 1530, procentele sînt : « transalpinii » 59,3%, brașovenii 20,2%, levantinii 19,3% și restul 1,2%. La numai patru ani după victoria de la Mohaci, neguțătorii aflați sub protecția sultanului (îndeosebi greci și armeni), dețin aproape o cincime din totalul produselor orientale importate la Brașov ⁶. Cifrele confirmă astfel evoluția comerțului provinciilor românești, în primul rînd al Țării Românești și Moldovei : *din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, fără a întrerupe legăturile cu celelalte țări, tranzacțiile se îndreaptă mai mult spre piața Imperiului otoman, spre Peninsula Balcanică și Constantinopol*. Procesul se va dezvolta pe măsura accentuării dominației. Dar această nouă etapă iese din cadrul prezentei cercetări, care se oprește la mijlocul veacului al XVI-lea, cînd se fixează primele jaloane ale noii orientări.

Concluzii. Recapitulînd documentele analizate, constatăm că formarea unei singure țări între Carpații Meridionali și Dunăre, unind cnezatele și voievodatele secolului al XIII-lea, a fost esențială pentru continuitatea vieții

¹ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 439 (nr. DCCCXXII) ; cf. N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I, p. 131—132.

² C. Daicoviciu, St. Pascu, V. Cheresteșiu și T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 137.

³ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 512—513 (nr. DCCCLXVI). Cf. L. Lehr, *op. cit.*, p. 249.

⁴ Hurmuzaki-Densușanu, *Documente*, II/4, p. 665 (nr. CCCXXIV). Cf. Radu Manolescu, *Schimbul de mărfuri dintre Țara Românească și Brașov*, p. 171 ; L. Lehr, *op. cit.*, p. 248.

⁵ La 22 aprilie 1564, voievodul Petru cel Tânăr atrage atenția brașovenilor că vinovații de persecutarea negustorilor greci din Transilvania vor avea de răsuns în fața autorităților otomane: Hurmuzaki-Densușanu, *Documente*, XV/1, p. 598 (nr. MCXIV) vezi și alte exemple în St. Mețes, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în secolul XVIII*, p. 140—142.

⁶ Radu Manolescu, *Brașovul*, p. 173—176.

noastre politice și social-economice pe temeuri și în forme istorice proprii. Noua întocmire de stat a influențat, la rîndul ei, asupra realităților ce le exprima : prin instituțiile statornicite și prin intervenția factorului politic (al domniei, îndeosebi), ea a înlesnit, mai multă vreme, mersul înainte al producției materiale și al relațiilor sociale, în direcția statornicită încă din feudalismul timpuriu. Urmărilor au fost vizibile și în sectorul relațiilor economice ale Țării Românești. În schimburile interne și externe, orașele, centre de producție meșteșugărească și de negoț, atestate ca atare de documentele secolului al XIV-lea, au avut un rol principal, fiind continuu sprijinite în activitatea lor de autoritatea centrală a statului feudal.

Negoțul cu Peninsula Balcanică (incluzînd și mărfurile din Orientul Apropiat sau Mijlociu) s-a desfășurat atît pe mare — de aici și politica Țării Românești de a stăpîni porturi în deltă sau litoralul maritim —, cît și pe drumurile de uscat, unele folosite și în secolele XII—XIII și continuînd pe acelea ale antichității. Aceste drumuri duceau la cunoscutele vaduri ale Dunării, unde au funcționat neîntrerupt vămile Țării Românești, cu o organizare proprie, deosebită de aceea a Imperiului Otoman.

Exporturile au cuprins produsele tradiționale : grîne, cornute mari și mici, cai, pește — unul din marile articole de export alături de vite —, vin, ceară și sare, ocele muntene și moldovene fiind cele dintîi furnizoare de sare ale Peninsulei Balcanice în secolele XIV—XIX. Țara Românească, ca și Moldova, a avut un rol esențial în aprovizionarea Imperiului otoman cu anumite produse. Importurile au cuprins mărfuri meșteșugărești mai fine și mirodenii venite « de peste mare », în general articole cu volum mic, dar cu valoare mai ridicată.

Comerțul cu Peninsula Balcanică a fost efectuat, îndeosebi în secolul al XV-lea și în prima jumătate a celui următor, de boieri, dregători de diferite grade și mai ales de către orășeni (tîrgoveți), care, în perioada considerată, au fost cei dintîi mijlocitori ai schimburilor externe. Din datele analizate — deși registrele vămilor de pe linia Dunării nu s-au păstrat — rezultă limpede că *vadurile comerciale de la Dunăre au rămas ferm în mîinile neguțătorilor-tîrgovești din Țara Românească ; pînă către mijlocul secolului al XVI-lea, ei au împiedicat pătrunderea comercianților levantini în piețele nord-dunărene*. Aceiași neguțători din Țara Românească au fost și principalii intermediari pentru tranzitul mărfurilor din Imperiul Otoman spre Transilvania.

Prin exporturile și importurile efectuate, prin asigurarea legăturii și controlului circulației mărfurilor spre și din Peninsula Balcanică, mijlocitorii acestor schimburi din Țara Românească au îndeplinit un rol important în funcționarea comerțului internațional în sud-estul european, în secolele XIV—XVI.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ВАЛАХИИ СО СТРАНАМИ БАЛКАНСКОГО ПОЛУОСТРОВА В XIV — ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XVI В.

(Резюме)

Появление в начале XIV в. единого государства Валахии (как и утверждение независимой Молдовы) вместо феодальной раздробленности X—XIII вв., оказало свое влияние на внутреннюю и внешнюю торговлю, для развития которой таким образом были созданы лучшие условия, а именно: стабильность внутри страны, более безопасные пути, поддержка купцов центральной властью, когда они сталкивались с дискриминационными мерами конкурентов из других стран.

В статье анализируются факты, связанные с оборотом товаров в Валахии с начала XIV века и до середины XVI в. (когда начнется новый этап в развитии внешней торговли северо-дунайских румынских княжеств): с одной стороны, важность денежного обращения (значительные запасы княжеской казны, собственные эмиссии румынских воевод, используемые также и при обмене с Балканским полуостровом), а с другой стороны — рост городов, важнейших центров торговли, поддерживаемых господарем.

Автор, используя многочисленные свидетельства документов, показывает торговые пути: некоторые товары прибывали или отправлялись по Черному морю (суда плыли по Дунаю, достигая порта Килия и Брэила); сухопутный транспорт передвигался по придунайским дорогам: Калафат—Видин, Чибар (Цибру), Бекет—Рахова, Турну—Никополе, Зимнич—Швиштов, Джурджуи—Русчук, Силистра (Дрыстор), Орашул де Флочь—Хыршова (дороги указаны по городам, расположенным по обеим берегам, в местах перехода). Эти дороги зарегистрированы в памятниках письменности XIV века (некоторые из них существовали еще раньше). Иногда в документах они называются по городам, расположенным на правом берегу Дуная, (Видин, Чибар, Никополе, Швиштов, Силистра), что еще раз свидетельствует о непрекращающемся обмене товаров, направляемых на Балканский полуостров и поступающих с Балканского полуострова. Другим доказательством этого обмена является непрекращающаяся работа румынских таможен вдоль Дуная, которые вплоть до XIX века сохраняли устройство, отличное от таможен Османской империи.

Экспорт Валахии составляли традиционные продукты: пшеница, просо, крупный и мелкий рогатый скот (который направлялся для снабжения столицы Османской империи), лошади (породы Валахия — под этим названием они известны в турецких регистрационных книгах), рыба, одна из значительных статей экспорта наряду со скотом, вино, воск, соль. Румынские княжества были первыми поставщиками Балканского полуострова на протяжении XIV—XIX веков.

Импорт составляли продукты ремесла и «заморские» пряности: перец, шафран, хлопок, камлот, различные сорта кожи, ткани (различных расцветок), изящной выработки керамика, украшения и изделия из серебра и т.д.; в основном предметы небольшого размера и представляющие определенную ценность. После установления турецкого господства на Балканском полуострове эти товары появляются в мунтянских документах под названием «турецкие».

Посредниками во внешней торговле были бояре и чиновники различных рангов и, в основном, горожане, которые одновременно были и основными посредниками в перевозках восточных (турецких) товаров в Трансильванию. Так, начиная с 1503 г., они займут первое место в импорте и экспорте крупного центра Брашова. Хотя потеряны таможенные регистрационные книги, в которых был указан объем экспорта и импорта с Балканского полуострова в XIV—XVI вв., все-таки путем сравнения различных данных документов можно заключить, что экспорт Валахии (как и Молдовы) и импорт с Балканского полуострова в указанный период оставались в руках и под контролем румынских купцов. На различных этапах в этом обмене участвовали также генуэзцы, брашовцы и другие жители Трансильвании, далматинцы, греки, а потом турки и левантийцы, влияние которых усиливается к середине XVI в. и позже. С этого периода экспорт и импорт румынских княжеств все больше ориентируется на османский рынок, на Стамбул и другие центры Балканского полуострова, хотя не порываются связи и с другими странами. Поэтому и автор статьи доводит свой анализ до 1550—1560 гг., когда четко немечаются первые вехи этой новой ориентации.

LES RELATIONS ÉCONOMIQUES DE LA VALACHIE AVEC LES PAYS DE LA PENINSULE BALKANIQUE DU XIVe SIÈCLE JUSQU'AU MILIEU DU XVIe SIÈCLE

(Résumé)

La formation, au début du XIVe siècle, de l'état unitaire de Valachie (de même que la fondation de la principauté indépendante de Moldavie) a mis un terme à l'émiettement féodal des Xe—XIIIe siècles. Elle a eu également des conséquences sur le développement du commerce intérieur et extérieur valaque, lequel a trouvé ainsi des conditions plus favorables à son expansion: la stabilité à l'intérieur des frontières du pays, des routes plus sûres, l'intervention de l'autorité princière en faveur des marchands indigènes lorsqu'il leur arrivait de se heurter aux mesures discriminatoires suscitées par leurs concurrents étrangers.

Le présent article analyse les phénomènes qui illustrent la circulation des marchandises en Valachie du début du XIVe siècle au milieu du XVIe (lorsque commence une nouvelle étape dans l'histoire du commerce extérieur des principautés roumaines) d'une part, l'importance de la circulation monétaire (les réserves appréciables du trésor princier et les émissions propres des voévodes roumains, utilisées du reste aussi dans les échanges avec la Péninsule Balkanique) et d'une autre, la croissance des villes, centres commerciaux actifs auxquelles le pouvoir princier accordait son appui.

L'examen des multiples mentions conservées dans les documents permet à l'auteur de montrer les routes pratiquées par le commerce. Certaines marchandises venaient ou partaient par la Mer Noire (les bateaux remontant le Danube jusqu'aux ports de Chilia et de Brūila), tandis que les voies de terre utilisaient les gués du Danube: Calafat-Vidin, Cibar (Țibru), Bechet-Rahova, Turnu — Nicopoli, Zimnicea — Șviștov, Giurgiu — Roustchiouk, Silistra (Dristor), Orașul de Floci — Hirsova. Ces routes sont attestées, dans des textes écrits, dès le XIVe siècle (certaines existaient déjà à l'époque précédente). Elles apparaissent parfois, dans des documents sous le nom des villes de la rive droite du Danube (Vidin, Cibar, Nicopoli Șviștov, Silistra), ce qui fournit une preuve de plus de l'existence du circuit continu des marchandises vers ou de la Péninsule des Balkans. Un témoignage supplémentaire de ce circuit c'est encore le fonctionnement sans interruption des douanes roumaines sur la ligne du Danube, douanes qui conserverent leur organisation propre à côté de celle de l'Empire ottoman jusqu'au XIXe siècle.

Les exportations de la Valachie embrassent les produits traditionnels: blé, orge, gros et petit bétail (destinés notamment à l'approvisionnement de la capitale ottomane), chevaux (de Valachie, comme les mentionnent expressément les registres turcs), poisson, l'un des principaux articles d'exportation à côté des bestiaux, du vin, de la cire, du sel (dont les Principautés roumaines étaient le fournisseur numéro un de la Péninsule Balkanique, du XIVe au XIXe siècle).

Les importations portaient sur les produits de l'artisanat et les épices « d'outre-mer » poivre, safran, coton, camelot, toutes sortes de peaux, tissus (une gamme très variée), céramique de luxe, bijoux, argenterie etc., soit en général des articles occupant un volume réduit et représentant une valeur marchande relativement élevée. Après que la domination ottomane se fut solidement assise dans la Péninsule, les documents valaques désigneront ces produits du nom de « turcs ».

Les participants au commerce extérieur furent les boyards et les diverses catégories de fonctionnaires de l'état et surtout, les citoyens. Ces derniers étaient aussi les principaux intermédiaires dans le transit des marchandises orientales (turques) vers la Transylvanie: ils occupent d'ailleurs la première place à partir de 1503 dans l'ensemble des importations et des exportations du grand centre commercial de Brașov (Kronstadt). Malgré la perte des registres douaniers où était consigné le volume des exportations et importations de la Péninsule Balkanique du XIVe au XVIe siècles, il résulte de la comparaison des différentes informations qui se sont conservées, que les exportations et les importations entre la Valachie et la Péninsule Balkanique à la période considérée (comme aussi celles de la Moldavie), demeurèrent entre les mains et sous le contrôle des marchands roumains.

A ces échanges participèrent également, durant diverses étapes, les Génois, les gens de Brașov et d'autres villes de Transylvanie, les Ragusains, les Grecs et, finalement, les Ottomans et les Lévantins, dont la présence se fait surtout sentir à partir du milieu du XVIe siècle. Désormais, les exportations et les importations de Pays Roumains (qui n'interrompent pas pour autant leurs relations avec les autres pays) s'orientent de plus en plus vers le marché ottoman, vers Istanbul et d'autres centres de Balkans. Aussi l'analyse de l'auteur s'arrête-t-elle aux années 1550—1560 quand on pose les premiers jalons de cette nouvelle orientation.

ORAȘE MOLDOVENEȘTI ÎN SECOLUL AL XIV-LEA ÎN LUMINA CELOR MAI VECHI IZVOARE RUSEȘTI

ALEXANDRU ANDRONIC

Apariția și dezvoltarea orașelor din Moldova constituie una din problemele cheie ale istoriei feudalismului românesc. Vechimea așezărilor urbane, ca și începuturile de urbanizare ale unor străvechi așezări, a preocupat într-un mod cu totul insuficient pe istoricii români din trecut.

Ei au considerat că transformările structurale produse în viața așezărilor din nordul Moldovei s-au datorat exclusiv prezenței elementului alogen. Nu e de mirare astfel că s-a ajuns la afirmația că orașele noastre n-au fost întemeiate de români¹, ceea ce a dus la rîndul său la încetățenirea ideii că orașele medievale din Moldova au fost o creație a coloniștilor străini, chemați de primii voievozi după întemeierea statului feudal de sine stătător.

Cercetările din ultimii 10 ani în domeniul arheologiei feudale și critica izvoarelor scrise oferă posibilitatea unor precizări importante în problema genezei și vechimii centrelor urbane feudale din Moldova și Țara Românească².

În acest sens sînt edificatoare pentru Țara Românească rezultatele cercetărilor efectuate pe teritoriul orașului București³, iar pentru Moldova cele de

¹ N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, București, 1927, p. 30.

² M. D. Matei, *Stadiul cercetărilor problemei originii orașelor medievale în arheologia românească*, referat prezentat la Sesiunea științifică de arheologie medievală din 28 mai — 7 iunie 1963 de la Iași și Suceava: Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza orașelor medievale din Țara Românească*, în « Studii », an. XVI, 1963, nr. 6, p. 1255 și urm.

³ Șantierul arheologic București, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1954, p. 461 și urm.; *București. Rezultatele săpăturilor arheologice și ale cercetărilor istorice din anul 1953*, București, 1954; S. Morintz, Gh. Cantacuzino și D. V. Rosetti, *Șantierul arheologic București*, în *Materiale*, vol. V, 1959, p. 631 și urm.; I. Ionașcu, Vl. Zirra, S. Morintz, Gh. Cantacuzino și D. V. Rosetti, *Șantierul arheologic București*, în *Materiale*, vol. VI, 1959, p. 757 și urm.; I. Ionașcu, S. Morintz, P. Roman, D. V. Rosetti, P. I. Panait și Gh. Cantacuzino, *Săpăturile arheologice din București*, în *Materiale*, vol. VIII, 1962, p. 761 și urm.; *Bucureștii de odinioară*, sub redacția prof. univ. I. Ionașcu, București, 1959.

la Suceava¹. Acestea din urmă au permis să se sesizeze, pe baza analizei minuțioase a unui foarte bogat material arheologic comparativ, procesul de dezvoltare a forțelor de producție și de diviziune socială a muncii, precum și procesul de urbanizare a așezării și, totodată, de creștere teritorială a orașului din epoca feudală².

Din acest punct de vedere, deosebit de importante au fost cercetările arheologice efectuate pe teritoriul orașului Iași³, unde, prin analogie cu cele constatate la Suceava, s-au definit căile de dezvoltare ale așezării feudale Iași și s-a putut stabili că orașul feudal a luat naștere dintr-o așezare rurală. De asemenea, s-a scos în evidență rolul jucat de centura de așezări rurale feudale din jurul Iașilor în ceea ce privește creșterea și dezvoltarea unei piețe locale, element absolut necesar apariției unui târg. Astfel, pe baza datelor arheologice s-a putut preciza dezvoltarea social-economică și teritorială a noului centru

¹ Șantierul Suceava, în SCIV, an. III, 1952, p. 423 și urm.; SCIV, an. IV, 1953, nr. 1—2, p. 335 și urm.; SCIV, an. V, 1954, nr. 1—2, p. 257 și urm.; Șantierul arheologic Suceava-Piatra Neamț, în SCIV, an. VI, 1955, nr. 3—4, p. 753 și urm.; I. Nestor, Gh. Diaconu, M. Matei, T. Martinovici, N. Constantinescu și Șt. Olteanu, Șantierul arheologic Suceava, în *Materiale*, vol. IV, 1957, p. 239 și urm.; I. Nestor, T. Martinovici, M. Matei, Gh. Diaconu, Șt. Olteanu și N. Constantinescu, Șantierul arheologic Suceava, în *Materiale*, vol. V, 1959, p. 593 și urm.; T. Martinovici și Șt. Olteanu, Șantierul Suceava, în *Materiale*, vol. VI, 1959, p. 679 și urm.; V. Vătășianu, M. Matei, M. Nicorescu, T. Martinovici și N. Constantinescu, Șantierul arheologic Suceava, în *Materiale*, vol. VII, 1960, p. 609 și urm.; M. Matei, M. Nicorescu, Al. Andronic, Gh. Arion, T. Martinovici și Eug. Neamțu, Șantierul arheologic Suceava, în *Materiale*, vol. VIII, 1962, p. 741 și urm.; Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Scheia*, București, 1960; M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963.

² T. Martinovici, *Contribuții la cunoașterea ceramicii din a doua jumătate a secolului al XV-lea de pe teritoriul Sucevei*, în *Materiale*, vol. IV, 1957, p. 361 și urm.; Gh. Diaconu, *Considerații asupra ceramicii descoperite la Cetatea Scheia-Suceava*, în *Materiale*, vol. IV, 1959, p. 925 și urm.; idem, *Contribuții la cunoașterea culturii medievale de la Suceava în veacurile XV—XVI*, în *Materiale*, vol. V, 1959, p. 913 și urm.; idem, *Contribuții la cunoașterea vechiului târg al Sucevei în vremea marilor asedii otomane și polone din secolul al XV-lea*, în SMIM, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1956, p. 268 și urm.; M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în SCIV, an. XI, 1960, nr. 1, p. 107 și urm.; M. D. Matei și Șt. Olteanu, *Noi date cu privire la dezvoltarea meșteșugurilor în Suceava feudală*, în SCIV, an. XII, 1961, nr. 1, p. 121 și urm.; T. Martinovici, *Meșteșugul metalurgiei pe teritoriul Cetății de Scaun de la Suceava*, în SCIV, an. XII, 1961, nr. 2, p. 315 și urm.; M. Nicorescu, *Date noi privitoare la cartierul meșteșugarilor din Suceava*, în SCIV, an. XIII, 1962, nr. 1, p. 81 și urm.; M. D. Matei, *Zur Ausdehnung der Stadt Suceava im XV—XVI Jh.*, în «Dacia», N.S., V, 1961, p. 521 și urm.

³ Șantierul Valea Jijiei, în SCIV, an. III, 1952, p. 34; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în SCȘt-Istorie, Iași, an. VII, 1956, nr. 2, p. 1 și urm.; N. Zaharia, *Recunoașteri arheologice executate de colectivul Muzeului de antichități din Iași în 1953, în cuprinsul Moldovei*, în SCIV, an. VI, 1955, nr. 1—2, p. 287 și urm.; idem, *Cercetări de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în SCIV, an. VI, 1955, nr. 3—4, p. 898—899; Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, în *Arheologia Moldovei*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1961, p. 271 și urm.; Al. Andronic și Eug. Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956—1960*, în *Arheologia Moldovei*, vol. II—III, București, 1964, p. 409 și urm.; Al. Andronic, *Contributions des recherches archéologiques à l'histoire de la ville de Jassy*, în «Dacia», N.S., IX (sub tipar).

orașenesc, sesizându-se factorii interni și externi care au contribuit la accelerarea procesului de urbanizare al așezării feudale respective.

În același timp, săpăturile arheologice metodice efectuate în ultimii ani la Piatra-Neamț¹, Vaslui², Baia³, iar mai recent la Roman⁴ și Siret⁵, au adus contribuții însemnate privind vechimea acestora ca așezări urbane feudale moldovenești.

În felul acesta, pe baza datelor arheologice, s-a putut preciza că Suceava, Baia, Siret, Iași, Piatra-Neamț, Roman au existat ca centre urbane încă din secolul al XIV-lea, iar unele din ele — cum ar fi Baia, Siret și Suceava — au atins la mijlocul secolului al XIV-lea « un avansat stadiu al procesului de urbanizare »⁶.

Aceste constatări sînt cu atît mai importante cu cît ele confirmă unele izvoare scrise. În acest sens, considerăm necesară readucerea în discuție a listei orașelor cuprinse în vechile cronicî rusești : *Primul letopiseț al Novgorodului*⁷, *Voskresenskaia*⁸ și *Ermolinskaia*⁹.

Textul *Primului letopiseț al Novgorodului*, care cuprinde, așa cum au stabilit specialiștii, mai multe redacții, prezintă o mare importanță atît pentru datarea listei orașelor, cît și pentru precizarea formei arhetipului. Astfel, după precizările lui A. N. Nasnov, editorul cronicii, și a lui D. S. Lihaciiov¹⁰, cea mai veche redacție o prezintă varianta *Sinodală*, care este și cea mai veche redacție a cronicilor rusești ajunsă pînă în zilele noastre, datînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea. O altă variantă, numită a *Comisiei arheografice*, de asemenea de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, s-a păstrat într-un manuscris din prima jumătate a secolului al XV-lea.

Lista orașelor intitulată : « Așa se numesc orașele rusești îndepărtate și apropiate », aflată în varianta *Comisiei arheografice* la filele 22 verso—24 verso, cuprinde în total 358 de orașe, înșirate într-o ordine strictă de la sud la nord, începînd cu orașele din Bulgaria și Moldova (țara Volohilor) și continuînd cu orașele din Polonia și apoi cele din cnezatele Kiev, Volinia, Lituania, Smolensk, Reazan și Zalessk¹¹ (vezi Anexa).

¹ Șantierul arheologic Piatra-Neamț, în SCIV, an. VI, 1955, nr. 3—4, p. 819 și urm.; Șantierul arheologic Suceava. Sondajele de la Piatra-Neamț, în *Materiale*, vol. IV, 1957, p. 261—264; A. Nițu, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, *Sondajele de la Piatra-Neamț*, în *Materiale*, vol. VI, 1959, p. 359 și urm.; C. Matasă, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra-Neamț*, în *Materiale*, vol. VII, 1960, p. 339 și urm.

² Al. Andronic, E. Neamțu și Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, vol. VIII, 1962, p. 89 și urm.; Al. Andronic, I. Ioniță și Fl. Banu, *Șantierul arheologic de la Vaslui*, în *Materiale*, vol. VIII, 1962, p. 795 și urm.

³ D. Gh. Teodor și E. M. Zaharia, *Date noi arheologice privitoare la istoricul Țurcului Baia*, în *Materiale*, vol. IX (sub tipar).

⁴ L. Chițescu, *Contribuția săpăturilor arheologice de la Roman la cunoașterea fortificațiilor feudale din Moldova*, comunicare prezentată la Sesiunea științifică de arheologie medievală din 28 mai — 7 iunie 1963 de la Iași și Suceava.

⁵ Săpături efectuate de M. Nicorescu. Material inedit aflat în Muzeul de istorie a Moldovei.
⁶ M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orașenești la Suceava*, în SCIV, an. XI, 1960, nr. 1, p. 120.

⁷ *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, sub redacția A. N. Nasonov, Moscova-Leningrad, 1950, p. 475—477.

⁸ *Воскресенская летопись* în *Полное собрание русских летописей*, vol. VI, p. 240—241.

⁹ *Ермолинская летопись*, în *Полное собрание русских летописей*, vol. XXIII, p. 163—164.

¹⁰ D. S. Lihaciiov, *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, în «Вопросы истории», 1951, nr. 5, p. 106—109.

¹¹ *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, sub redacția lui A. N. Nasonov, p. 475—477.

Asupra acestei liste în istoriografia noastră din trecut se exprimaseră două păreri diametral opuse, pornindu-se de la textul cronicii *Voskresenskaia*.

Astfel, B. P. Hașdeu, bazându-se pe datele furnizate de documentul din 1392 emis de Roman Vodă în cetatea Romanului, a susținut că lista orașelor datează din prima jumătate a secolului al XIV-lea, fiind un foarte important izvor istoric pentru începuturile voievodatului Moldovei¹. A. D. Xenopol, deși consideră lista «posterioară chiar domniei lui Roman Vodă», o include totuși printre izvoarele istorico-geografice de mare importanță pentru cunoașterea perioadei de formare a statului feudal moldovenesc².

În schimb, I. Bogdan a respins total această listă, pe care a considerat-o un izvor tardiv, dar mai ales «obscur»³. N. Iorga, referindu-se la Chilia de la sfârșitul secolului al XIV-lea, declara că nu este cazul să se facă apel la lista orașelor din cronică *Voskresenskaia*, unde se menționează Chilia pe Dunăre, «fiindcă este un izvor tirziu și confuz»⁴. D. Onciul, la fel, a negat importanța acestui izvor⁵.

În felul acesta, cunoscută doar pe baza textului neclar din cronică *Voskresenskaia*, lista orașelor a fost considerată de istoriografia românească din trecut o interpolare tirzie, lipsită de importanță. În acest sens se invoca menționarea orașului Crăciuna, identificat cu cetatea Crăciuna, despre care se știe că apare în documentele moldovenești abia în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În realitate, în arhetipul listei fusese menționat orașul Piatra lui Crăciun (Короцкюнкъ каменъ) din care un copist ulterior a făcut două orașe: Crăciuna, Piatra (Короцкюна, Каменъ).

În istoriografia românească din perioada dintre cele două războaie mondiale, izvorul acesta nu a preocupat în mod deosebit pe istorici. Încercarea făcută de A. Boldur de a reabilita izvorul a rămas fără ecou, deși autorul considera lista un foarte important izvor, prin care se dovedește netemeinicia afirmației că Moldova, mai ales în partea ei nordică, fusese pustie înainte de întemeierea statului moldovenesc de sine stătător⁶.

În ultima vreme, C. C. Giurescu, folosind datele recente ale istoriografiei sovietice, a reconsiderat lista și a inclus-o printre principalele izvoare scrise referitoare la orașele moldovenești, deoarece ea reprezintă «*la première mention documentaire de quelques villes moldave*»⁷. De asemenea, M. D. Matei, cercetând vechimea așezării omenști de la Suceava, se referă și la lista orașelor, pe care o consideră ca fiind alcătuită la sfârșitul secolului al XIV-lea. Totodată, referindu-se în primul rînd la concluziile istoricului sovietic M. N. Tihomirov, autorul subliniază și importanța documentară a listei, afirmînd că datarea aceasta «face ca însemnătatea izvorului pentru istoria Moldovei să fie deosebită,

¹ *Arhiva istorică a României*, vol. I, București, 1864, p. 18.

² A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a 3-a, vol. II, București, (f.a.) p. 200 și urm.; p. 206 și nota 18.

³ I. Bogdan, *Diploma birlădeană și principatul Birlădului*, în „An. Acad. Rom.”, seria a II-a, vol. XI, p. 101.

⁴ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 38 și nota 7.

⁵ D. Onciul, *Originea Principatelor Române*, în *Opere*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. I, București, 1946, p. 286.

⁶ A. Boldur, *Contribuții la studiul istoriei românilor*, vol. I, Chișinău, 1937, p. 462 și urm.

⁷ Cf. „Revue Roumaine d'Histoire”, 1963, nr. 2, p. 410. Vezi de asemenea și C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, (sub tipar).

cu atât mai mult cu cât alte izvoare interne sau externe, la fel de edificatoare, nu mai avem pentru această vreme»¹.

În istoriografia sovietică, M. N. Tihomirov² a elucidat problema datării listei orașelor din vechile cronici rusești folosind textul *Primului letopiseș al Novgorodului*, pe care l-a comparat cu textele din cronicile *Voskresenskaia* și *Ermolinskaia*.

În urma unei analize minuțioase a listei respective, M. N. Tihomirov, bazându-se și pe o serie de mențiuni suplimentare, cum ar fi știrile privind construirea diverselor fortificații în orașe, numărul zidurilor înconjurătoare ale unuia sau altuia din orașele din listă, prezența unor relicve cu caracter religios, a ajuns la concluzia că lista orașelor a putut fi alcătuită între anii 1387 și 1406 sau, mai sigur, între 1387 și 1392³.

Care sînt argumentele invocate de M. N. Tihomirov pentru păstrarea anului 1387 drept limita inferioară a acestei datări? În primul rînd menționarea, în lista orașelor rusești din nord, a Kremlinului Moscovei, construit încă din 1367, a celui de-al patrulea zid înconjurător al orașului Pskov, înălțat, așa cum se relatează în cronică, în 1380, a zidurilor exterioare de piatră ale orașului Iama pe Luga, care au fost înălțate în 1384, precum și specificarea că orașul Porhov are întărituri de piatră, care au fost construite în 1387⁴. Toate aceste date i-au permis lui M. N. Tihomirov să tragă concluzia că lista orașelor n-a putut fi întocmită mai devreme de 1387.

Limita superioară de datare a listei este indicată de prezența în acest izvor a orașului Koloja, care, după cum se știe, a fost distrus pînă în temelii de Vitovt, marele cneaz al Lituaniei, în 1406, dispărînd apoi definitiv din documentele vremii⁵. Astfel, autorul a ajuns la concluzia că lista orașelor a fost întocmită între 1387, data construirii cetății de piatră de la Porhov, și 1406, data distrugerii orașului Koloja⁶.

Totuși, M. N. Tihomirov, luînd în discuție prezența în această listă și a orașelor din cnezatele Kiev și Smolensk, menționate separat de cele ale Lituaniei, înclină pentru coborîrea limitei superioare, deoarece este știut că Vitovt, marele cneaz al Lituaniei, a cucerit definitiv Smolenskul abia în 1404. Rezultă deci că lista ar reflecta, prin conținutul său, unele evenimente anterioare vremii cînd marele cneaz al Lituaniei pusese stăpînire efectivă asupra Ucrainei și Bielorusiei. Mai mult decît atât, lista cuprinde și orașele bulgărești care sînt arătate ca independente, deci necucerite încă de turci. Este știut însă că orașul Tîrnovo a fost cucerit de turci abia în 1393, dată la care au fost strămutate și moaștele sfîntei Paraschiva. Menționarea în mod expres a prezenței moaștelor respective în orașul Tîrnovo constituie un argument serios în ceea ce privește limita superioară de datare a listei. În plus, M. N. Tihomirov invocă și unele evenimente istorice, cum ar fi stăpînirea lui Mircea cel Bătrîn asupra Durostorului.

¹ M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Suceava*, București, 1963, p. 24.

² M. N. Tihomirov, *Список русских дальних и ближних городов*, în *Исторические Записки*, vol. 40, Moscova, 1950, p. 214 și urm.

³ *Ibidem*, p. 215 și urm.

⁴ «В лѣто 6892 (1384)... поставиша городъ камень на лугѣ на ямѣ», sau «в лѣто 6896 (1387)... поставиша городъ порховъ камень (*Новгородская первая летопись...*) ed. A. N. Nasonov, p. 379 și 381.

⁵ M. N. Tihomirov, *op. cit.*, p. 217 și nota 6.

⁶ *Ibidem*, p. 218.

Astfel, este bine cunoscut faptul că Mircea cel Bătrîn, după moartea lui Ivanco, ultimul conducător al Dobrogei autonome, intrase în stăpînirea acesteia între 1388 și 1389, ceea ce îi dădea dreptul să se intituleze și « Despot al țării lui Dobrotici și Domn al Dirstorului », așa cum apare în diplomele latine ale vremii¹. În împrejurări grele pentru bulgari și români, în fața presiunii turcești, Mircea cel Bătrîn pierde stăpînirea în Dobrogea, revenind însă după 1402, cînd se intitulează la început și « Domn al multor cetăți turcești »².

Aceste evenimente istorice, care nu-și găsesec ecou în izvorul cercetat, îl determină pe M. N. Tihomirov să considere în cele din urmă că **lista orașelor a fost alcătuită între 1387 și 1392**³.

Această datare a listei orașelor, acceptată și de istoricii și arheologii noștri, va contribui la recunoașterea în știința istorică din țara noastră a valorii de mîna întii a izvorului la care ne referim.

Dacă M. N. Tihomirov n-a încercat să aducă mai multe precizări în ceea ce privește mediul din care provine această listă, în schimb, B. A. Ribakov a emis ipoteza, foarte plauzibilă, că lista ar fi fost alcătuită, probabil pe baza unor liste regionale, între 1380 și 1390, la curtea mitropolitului Kiprian al Kievului⁴. Această ipoteză merită a fi luată în considerație, deoarece este știut că mitropolitul Kiprian al Kievului și apoi al întregii Rusii (1375—1406)⁵ a călătorit mult în țările rusești, fiind un personaj de seamă în viața culturală și chiar politică de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea în sud-estul Europei. Astfel, este știut, din documentele moldovenești, că în prezența acestui mitropolit Petru Mușat a depus jurămîntul de vasalitate regelui Poloniei la Lwow în 1387⁶.

De altfel, lista orașelor, ca și lista episcopilor și a mitropoliților, este inserată la începutului textului cronicilor rusești amintite mai sus, nefăcînd corp comun cu cronica, ceea ce ar întări ipoteza că lista orașelor, alături de lista prelaților, provine dintr-un mediu ecleziastic.

Fără a intra în analiza acestei ipoteze, ceea ce ar depăși cadrul articolului de față, considerăm că, indiferent de mediul din care provine, fie ecleziastic, fie laic, **această listă reprezintă un izvor de mîna întii istorico-geografic de la sfîrșitul secolului al XIV-lea.**

Lista orașelor l-a preocupat într-o oarecare măsură și pe A. N. Nasonov, care consideră — desigur greșit — că includerea orașelor din Moldova în lista orașelor din vechile cronici rusești ar constitui reminiscențe încă din vremea existenței cnezatului de Halici⁷.

Recent, Hugo Weczerka, într-un studiu consacrat vieții coloniștilor germani în Moldova în secolele XIII—XVIII, folosind edițiile din secolul al XIX-lea

¹ *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 362. Pentru amănunte vezi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944; D. Onciul, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1918, p. 9 și nota 7.

² D. Onciul, *Mircea cel Bătrîn*, p. 13, nota 26 și 27.

³ M. N. Tihomirov, *op. cit.*, p. 218—219.

⁴ B. A. Ribakov, *Древние руссы*, în *Советская археология*, vol. XVII, Moscova, 1953, p. 32 și nota 1.

⁵ B. St. Anghelov, *Из старата българска, руска и сръбска литература*, Sofia, 1958, p. 159 și urm.

⁶ *Hurtmuzaki*, I₂, p. 295—296; M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 599.

⁷ A. N. Nasonov, «*Русская земля*» и образование древнерусского государства, Moscova, 1951, p. 142.

ale cronicilor rusești, datează greșit, în secolul al XII-lea, lista orașelor din aceste cronici ¹.

Afirmația autorului nu ne surprinde, deoarece acesta, presupunând existența încă din secolul al XII-lea a unor orașe în Moldova, scoate în evidență rolul coloniștilor străini în fondarea și organizarea lor, afirmându-se ca un adept consecvent al unor concepții perimate, după care poporul român ar fi avut în evul mediu un caracter strict rural și a fost alcătuit exclusiv din agricultori și păstori, lipsindu-i o viață urbană. Aceasta din urmă a fost desfășurată, chipurile, de coloniștii germani. Unor astfel de teorii, care falsifică adevărul istoric, le răspund în mod categoric datele arheologice recente, care dovedesc, pe întregul cuprins al Moldovei, existența unei activități umane de caracter urban, manifestată din abundență de către elementul autohton, cu mult înainte de venirea unor coloniști străini.

Astfel, noile date arheologice obținute în urma săpăturilor metodice într-o serie de orașe din Moldova și confruntate cu știrile din cele mai vechi izvoare scrise referitoare la aceste orașe ne permit unele precizări de o deosebită importanță în problema vechimii așezărilor de caracter urban din Moldova.

În acest sens este necesară analiza fragmentului conținând orașele din Moldova, pentru a se preciza vremea cînd s-a putut întocmi această listă locală și, mai ales, pentru identificarea și localizarea cît mai exactă a orașelor înșirate în această listă.

«... Яскыи торгъ на Прутѣ рѣцѣ, Романокъ торгъ на Молдокъ, Пѣмкѣкъ, к горахъ Корожюнокъ Камень, Гочяка, Серетъ, Бани, Чечюкъ, Коломыя, городокъ на Черемошкѣ, на Днѣстрѣ Хотѣнь. и се... Колоскыя гради...»². Adică «... Tîrgul Iași pe riul Prut, Tîrgul Roman pe Moldova, Neamț, în munți Piatra lui Crăciun, Suceava, Siret, Baia, Țețina, Colomeca, Cetățuia pe Ceremuș. Pe Nistru Hotin. Acestea sînt... orașele moldovenesti...».

În ceea ce privește data alcătuirii acestui fragment, intrat apoi în componența listei generale a orașelor, este cazul să ne referim la orașele și cetățile din țara Șepenițului, precum și la orașul Colomeca. După cum se știe, țara Șepenițului cuprindea Hotinul, Țețina și Hmielovul, probabil Cetățuia de pe Ceremuș din lista menționată mai sus. Aceste orașe și cetăți intraseră în componența statului moldovenesc, probabil, curînd după înlăturarea dominației Hoardei de Aur, înfrîntă la Apele Albastre de oștile ruso-lituaniene, în 1362. În vremea lui Petru Mușat, aceste orașe fac parte efectiv din voievodatul Moldovei. În

¹ Hugo Weczerka. *Das Mittelalterliche und frühzeitliche Deutschtum im Fürstentum Moldau von seinem Anfängen bis zu seinem Untergang (13-18 Jahrhundert)*, München, 1960, p. 110.

² În lista orașelor aflată la începutul cronicii *Voskresenskaia*, după orașul Hotin se serie „А то болгарскыи и волоскыи городокъ. А се польскыи гради...“ М. N. Tihomirov atrage atenția asupra inadvertenței din propoziția referitoare la Hotin, în care substantivul *городокъ* (la singular) nu se acordă cu adjectivele *болгарскыи и волоскыи* (la plural). Autorul presupune, pe bună dreptate, că atît fragmentul privind orașele din Bulgaria, cît și cel privind orașele din Moldova trebuie să înceapă cu subtitlul: «А се болгарскыи гради» «А се волоскыи гради» și așa mai departe. Copistul însă a omis aceste două subtitluri, pe care apoi le-a contopit într-unul singur și l-a introdus acolo unde se încheia fragmentul cuprinzînd atît orașele din Bulgaria, cît și orașele din Moldova. Un alt copist, într-o epocă ulterioară, a presupus că acest ultim pasaj din listă se referă numai la orașul Hotin, ajungîndu-se în felul acesta la o formă coruptă. Aceasta din urmă a dat naștere la discuții în istoriografia românească din trecut, considerîndu-se textul confuz, datorită faptului că enumera drept orașe rusești vechile orașe moldovenesti.

felul acesta capătă sens și zălogul din 1388 al regelui Vladislav al Poloniei, care, cerându-i lui Petru Mușat împrumutul de 4 000 de ruble de argint pe termen de 3 ani, garanta neachitarea în termen a împrumutului contractat prin concedarea regiunii celei mai apropiate de Moldova de atunci, în speță orașul Halici cu întregul ținut, adică țara Pocuției, în care intra și orașul Colomeea¹.

În acest fel, am putea considera că fragmentul cuprinzând orașele moldovenești s-a alcătuit în vremea domniei lui Petru Mușat (1375—1391), cu oarecare certitudine după 1388, când Colomeea intrase în componența statului moldovenesc. Această datare a fragmentului respectiv coincide și cu datarea propusă de M. N. Tihomirov în ceea ce privește alcătuirea listei generale a orașelor, adică anii 1387—1392, ceea ce ar corespunde și hărții politice de la sfârșitul secolului al XIV-lea. Mai târziu, în prima jumătate a secolului al XV-lea, situația este oarecum schimbată. Colomeea face parte efectiv din regatul Poloniei, adică din Pocuția pustiiată de Alexandru cel Bun. Mult mai târziu, Iliș Voievod restituia temporar coroanei polone, în compensație pentru pustiirile săvârșite, țara Șepenițului cu cetățile Hotin, Țețina și Hmielovul².

Astfel, dacă lista orașelor moldovenești s-ar fi alcătuit la începutul secolului al XV-lea, atunci Colomeea și cetățile și orașele din țara Șepenițului n-ar mai fi fost menționate ca orașe din Moldova, ci ar fi fost trecute în lista imediat următoare a orașelor din Polonia. De aceea **considerăm că fragmentul cu orașele moldovenești din lista orașelor cuprinsă în cele mai vechi cronici rusești a fost alcătuit între 1388 și 1391**. Folosit probabil în cancelaria mitropolitului Kiprian al Kievului și a întregii Rusii, acest fragment a intrat apoi în componența listei generale a tuturor orașelor rusești inserată în cele mai vechi cronici rusești, păstrându-ne, astfel, *cea mai veche știre scrisă despre orașele medievale din Moldova*.

După încercarea de a data cât mai exact fragmentul citat mai sus, vom trece în rîndurile următoare la identificarea și localizarea orașelor moldovenești, bazîndu-ne pe datele documentare de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, deoarece orașele respective apar în actele moldovenești exact cu aceleași denumiri ca și în lista de mai sus.

1. «Ясьскын торгъ на Прутк рѣцк», adică *Tîrgul Iași pe riul Prut*. Este orașul Iași. În documentele moldovenești de la începutul secolului al XV-lea orașul Iași este numit *Исы* = Iași, sau *Иски торгъ* = tîrgul Iași³.

Forma *торгъ* pentru tîrg, așa cum apare în documentul din 8 octombrie 1408, corespunde regulilor de scriere din secolul al XIV-lea. Este deosebit de important faptul că la începutul secolului al XV-lea în cancelaria moldovenească se mai păstra forma *торгъ*, iar tîrgul Iași era denumit în documente exact așa cum apare în lista orașelor examinată mai sus. În felul acesta, vechimea Iașilor ca așezare cu caracter urban este documentată în mod cert la sfârșitul secolului al XIV-lea. Totodată, recente descoperiri arheologice de pe teritoriul orașului Iași au scos la iveală niveluri de locuire din secolul al XIV-lea de factură orășenească, constituind o dovadă certă a vechimii acestei așezări⁴. În plus, unele cercetări recente privind feudalismul timpuriu, bazate

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 605. „Градъ нашъ Галичь и с тою волостью што к нему послушаетъ”.

² *Ibidem*, vol. II, p. 706—707.

³ *Ibidem*, vol. II, p. 631, 789.

⁴ Vezi p. 214 nota 3.

și pe descoperiri de tezaur de obiecte de podoabă de factură orășenească, a căror îngropare s-a produs în perioada invaziei tătarilor, par să documenteze existența așezării numită *Iaski torg* încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea¹.

Forma *Iaski torg* o aflăm tradusă în cronica lui Ulrich von Richental sub forma *Iasmarkt* sau *Iosmarkt*², ceea ce constituie o dovadă în plus că la începutul secolului al XV-lea târgul Iași era un centru urban bine cunoscut.

Menționarea târgului Iași pe riul Prut ni se pare perfect normală pentru alcătuirea itinerarilor la acea vreme, deoarece acest târg se află la 18 km vest de riul respectiv³.

Descoperirea pe teritoriul orașului Iași a unui foarte bogat material arheologic dovedind existența unei pături de meșteșugari, diferențiați pe specialități, a dus la precizarea teritorială a nucleului inițial al târgului feudal datînd din secolul al XIV-lea. Către mijlocul acestui secol, așezarea respectivă se dezvoltă, iar la începutul secolului al XV-lea se accelerează procesul de urbanizare. În acest fel, datele arheologice concordă cu informația istorică scrisă, dovedindu-se vechimea încă din secolul al XIV-lea a așezării feudale cu caracter urban numită *Iaski torg*, adică târgul Iași.

2. «Романовъ торгъ на Молдовѣ», adică *tîrgul Roman pe Moldova*. Este orașul Roman. În documentele moldovenești de la începutul secolului al XV-lea, orașul Roman este denumit *Romanov torg*. Astfel, într-un act din anul 1403, aflat în traducere polonă, se menționează pe lângă târgul Roman și un vornic al Romanului, Vlad Tuciaski («dwornica ot Romanova torha») ⁴. Într-un alt act, din 16 septembrie 1408, întilnim târgul Roman menționat de două ori, și anume cînd se spune că o moară se află în târgul Roman («Шо на Романове торгу») și cînd se arată că vadul de pe Moldova este mai jos de târgul Roman («што понеже Романова торгъ») ⁵.

De asemenea, în privilegiul comercial din 1408 întilnim aceeași formă, cînd se arată că vama se va plăti în târgul Roman («ѡ Романовѣ торгѣ») ⁶.

3. «Нѣмцѣ», adică *Neamț*. Este Tîrgul-Neamț. În privilegiul comercial din 1408, acest târg este menționat în mod special, deoarece se arată că «cine are de cumpărat vite sau berbeci la Bacău sau în târgul Roman sau la Baia sau la Neamț sau în alte târguri ale noastre . . .» (« . . . либо на нѣмци, либо у ннхъ торгоухъ нашихъ») ⁷ va plăti vama respectivă. Această știre documentară ne dovedește că la începutul secolului al XV-lea târgul Neamț cunoștea o activitate comercială proprie, fiind un târg frecventat nu numai de negustori locali, ci și de cei străini, specializați în negoțul cu vitele cornute mari și mici.

¹ Dan G. H. Teodor, *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești-Iași*, în *Arheologia Moldovei*, vol. I, p. 261; idem, *Раннефеодальный клад украшений найденный в Войнешту (Ясы) в «Дачи»*, N.S., V, 1961, p. 519–520.

² C. I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Constanța (Baden) în anul 1415*, București, 1927, p. 12.

³ M. N. Tihomirov identifică și localizează corect pe *Iaski torg* din lista amintită. În schimb, A. N. Nasonov nu are certitudinea identificării și localizării, afirmînd că *Iaski torg* din listă trebuie să fi fost așezat «undeva pe apa Prutului, în apropierea actualului oraș Iași» (A. N. Nasonov, *op. cit.*, p. 142–143).

⁴ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 47.

⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 61.

⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 632.

⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 632–633.

De altfel, Neamțul, fără a se specifica dacă este vorba de cetate sau de târg, apare documentar încă de pe la 1404 și 1407, când sînt menționați boierii Șandru Neamțul („... пан Шандры Нѣмцкы...“¹) și Dragoș de la Neamț („... пан Драгошъ въ нѣмци...“)². S-ar putea identifica și cu cetatea Neamțului, care, așa cum au dovedit-o recente săpături arheologice, a fost construită la sfîrșitul secolului al XIV-lea, adică în vremea lui Petru Mușat³.

Această identificare ar fi motivată doar de faptul că în lista orașelor din cele mai vechi cronici rusești, alături de orașe și târguri sînt trecute și cetățile. M. N. Tihomirov identifică „нѣмцкы къ горѣхъ“, adică «Neamțul în munți», cu Cetatea Neamțului și localizează ca atare așezarea respectivă⁴. A. N. Nasonov, menținîndu-se la aceeași lectură, localizează Neamțul în Transilvania, identificîndu-l greșit cu actualul Nemeth de pe Someș⁵.

Avînd în vedere rezultatele cercetărilor arheologice de la Suceava, unde s-a dovedit că târgul precede cetatea, putem presupune, ca ipoteză de lucru, că și în cazul Neamțului, fenomenul a fost identic, adică Cetatea Neamțului a fost înălțată în preajma târgului Neamț, existent anterior. Acest considerent ne determină să identificăm «нѣмцкы», din lista de mai sus cu târgul Neamț, și nu cu cetatea Neamțului.

4. «Къ горѣхъ Корочюнокъ камень», adică în Munți Piatra lui Crăciun. Este orașul Piatra-Neamț sau Piatra. În actele moldovenești de la începutul secolului al XV-lea orașul este menționat pe Bistrița cu denumirea de Piatra lui Crăciun și nu încapă nici o îndoială asupra identificării și localizării sale. Astfel, în actul din 31 iulie 1431 se arată că mănăstirea Bistrița a primit în danie două prisăci și casa lui Crăciun din Piatra: «... домъ корочюнокъ въ камена»⁶. În actul din 25 ianuarie 1446, prin care Ștefan Voievod dăruiește lui Mihail logofătul satul Vinători pe Bistrița se spune că satul se află mai jos de târgul Pietrei lui Crăciun «на Бистрици цю сѣтъ понеже торгъ въ корочюнка каменъ»⁷. Vechimea acestei așezări cu caracter urban, dovedită pentru epoca lui Petru Mușat, în urma cercetărilor arheologice metodice de pe teritoriul actualului oraș Piatra-Neamț, pare să fie cu mult mai mare. Astfel, în urma recentelor descoperiri de pe Bîtea Doamnei, s-a emis ipoteza unui centru social politic existent aici anterior invaziei tătarilor din 1241⁸. În felul acesta, ca și în cazul așezării numite *Iaski torg*, se poate admite, tot ca ipoteză, că așezarea *Korociunov Kamen* ar data încă din secolul al XIII-lea.

5. «Гучьяк» adică Suceava. Este orașul Suceava, capitala Moldovei încă din secolul al XIV-lea. Alături de târgul Sucevei a existat și cetatea pe care o găsim menționată sub forma «городъ Гочакъ» în actele din anii

¹ *Ibidem*, vol. II, p. 625.

² *Ibidem*, vol. II, p. 628.

³ N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în SCIV, an. XI, 1960, nr. 1, p. 81 și urm.; idem, *Din nou în problema Cetății Neamțului*, în SCIV, an. XIV, 1963, nr. 1, p. 217 și urm.

⁴ M. N. Tihomirov, *op. cit.*, p. 228.

⁵ A. N. Nasonov, *op. cit.*, p. 142–143.

⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 325.

⁷ *Ibidem*, vol. II, p. 472.

⁸ C. Scorpan, *Les découvertes du « Bîtea Doamnei » et la possibilité de l'existence d'un cnezat moldave pendant le XIII-e siècle*, în „Dacia”, N.S., IX (sub tipar).

1388, 1393 și 1395¹. Despre oraș sau târg avem indicații precise. Astfel, convenția încheiată în 1390 între ambasadorii lui Mircea cel Bătrîn și ai regelui Poloniei a fost semnată în orașul Suceava: «in partibus Moldaviae oppidi Soczczow»². Deci Suceava din lista orașelor trebuie identificată cu târgul Suceava, și nu cu cetatea. Problema aceasta este rezolvată în sensul identificării noastre și de formularea întâlnită într-un document din 1403 aflat, în traducere poloneză, în arhiva Zolkiew. Este vorba de actul de danie de la Alexandru cel Bun către episcopia Moldovei, pentru satul Averești pe Suceava și Hreța, din apropierea târgului Sucevei («Sucziawskoho torha»), emis în cetatea Sucevei («u Soczawi horodi») ³. Iată deci că se face o distincție netă între cetatea Sucevei și târgul Sucevei, devenit un important centru meșteșugăresc și comercial, așa cum o dovedesc recente săpături arheologice. La Suceava se percepea vama principală, așa cum se menționează în privilegiul comercial din 8 octombrie 1408 acordat negustorilor poloni din Lwow («ГЛАВНОЕ МѢСТО ГОУАКОВСКОЕ») ⁴. Cercetările arheologice de la Suceava au dovedit vechimea acestui oraș, care spre mijlocul secolului al XIV-lea a intrat într-o nouă etapă a dezvoltării sale, și anume urbanizarea, fenomen petrecut înaintea venirii coloniștilor străini, dovediți pe cale arheologică către sfârșitul secolului al XIV-lea ⁵.

6. «СѢРЕТ», adică Siret. Este orașul Siret, fosta capitală a Moldovei în secolul al XIV-lea. Oraș vechi, menționat în actele papale din anii 1370—1371. Astfel, Urban al V-lea se adresa în 1370 episcopilor din Boemia și Polonia, înștiințându-i că Lațcu, voievodul Moldovei, dorește să treacă la catolicism și întrebându-i totodată dacă târgul Siret poate fi ridicat la rangul de oraș («ut oppidum suum Ceretensis Halicensis diocesis in civitatem erigere et civitatis vocabulo insignere») ⁶. Mai târziu, în 1371, Florian, episcopul Cracoviei, adevăratește împreună cu alți episcopi că a sfințit pe călugărul misionar Andrei ca episcop al Siretului. În document se arată că Siretul a obținut calitatea de *civitas* ⁷. Această calitate o mai păstra Siretul încă în 1384, an în care venitul cîntarului din acest târg era dăruit de Petru Mușat bisericii Sf. Ioan Botezătorul din aceeași localitate («quod est in praedicta nostra civitate Cerethensi») ⁸. În actele slavone Siretul este numit în această vreme „МѢСТО“, adică oraș ⁹. Recentele săpături de salvare de la Siret au scos la iveală bogate materiale arheologice de factură orășenească din secolul al XIV-lea, constituind, alături de izvoarele scrise, dovezi certe asupra vechimii acestui oraș moldovenesc.

7. «БѢНЯ», adică Baia. Este orașul Baia, prima capitală a Moldovei. În documentele moldovenești de la începutul secolului al XV-lea orașul este denumit la fel ca și în lista analizată mai sus. Astfel, în privilegiul comercial din 1408

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 604; vol. I, p. 14; vol. II, p. 612 și 613; *Hurmuzaki*, I, p. 817 și 818.

² *Hurmuzaki*, I, p. 323.

³ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 46—47.

⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 631—633.

⁵ M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în SCIV, an. XI, 1960, nr. 1, 107 și urm.

⁶ *Hurmuzaki*, I, p. 162.

⁷ *Ibidem*, p. 169.

⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 4—5.

⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 142.

se menționează vama de la Baia („мыто у бани“) ¹, iar în actul emis din Baia la 20 noiembrie 1443 se arată că două mori făcute danie mănăstirii Moldovița sînt în jumătate cu pîrgarii de la Baia („два маныи що сѣть оу банѣ та ест имѣ на полы съ банскими пургари“) ². Tot din această epocă se păstrează și mențiunea despre târgul Băii. Este vorba de actul din 20 aprilie 1448, prin care Petru Voievod dăruiește lui Mihai logofătul un loc din vechile mori domnești din târgul Băii („шт нашего торгу шт бани“) ³.

Așezarea este mult mai veche, fiind cunoscută și sub numele de *civitas Moldavia*, cum apare în sigiliul orașului datînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea (« Sigillum capitalis civitatis Moldavie terre Moldaviensis ») ⁴. Această legendă în limba latină poate fi pusă în legătură cu înființarea episcopiei catolice de acolo, care dădea, așa cum am văzut în cazul orașului Siret, dreptul ca târgul să se numească oraș, adică *civitas*. Desigur, Baia ca așezare urbană este mai veche decît a doua jumătate a secolului al XIV-lea, deoarece recente descoperiri arheologice de factură orășenească datează din prima jumătate a secolului al XIV-lea ⁵.

8. «Чечюнь», adică *Ceciun*. Transcrierea greșită pentru Цѣцюнь, adică Țețiuca. Țețina, Țețina sau Țețiuca este una din cele trei cetăți care au făcut parte din țara Șepenițului și au intrat în componența statului moldovenesc curînd după întemeierea sa ca stat de sine stătător. În 1395, despre Țețina și cetatea Hmielov se precizează că fac parte din voievodatul Moldovei ⁶. La începutul secolului al XV-lea cetatea era comandată de Hotko, așa cum rezultă din actul din 7 ianuarie 1403, păstrat în traducere polonă în arhiva principilor Radziwill din Zolkiew («wira pana Chotka Ciacynskoho») ⁷. La 1 august 1404 cetatea se afla sub comanda aceluiași boier Hotko de la Țețina („пан хотько цѣциньскы“) ⁸.

Mai tîrziu, pe la 1433, regele Poloniei Vladislav întărea Țețina lui Ștefan Voievodul Moldovei ⁹, iar Pias Vodă retroceda Poloniei, în 1436, țara Șepenițului cu cetățile Hotin, Țețina și Hmielovul pentru pagubele cauzate de Alexandru cel Bun în Colomeea și Sniatin.

9. Коломыя, adică *Colomeea*. Este orașul Colomeea, din Pocuția. A fost în stăpînirea Moldovei după 1388 pînă în preajma anului 1394. În actul boierilor moldoveni din 1394 sau ianuarie 1395 se precizează că Ștefan voievodul Moldovei nu va discuta cu regele Poloniei, în cazul omagiului de vasalitate, stăpînirea asupra Colomeei și Sneatinului, adică stăpînirea efectivă asupra Pocuției ¹⁰. Acest amănunt dovedește că lista fusese întocmită între 1388 și 1394, deoarece după 1394 sau începutul anului 1395, Colomeea fusese restituită Poloniei.

¹ *Ibidem*, vol. II, p. 631–633.

² *Ibidem*, vol. II, p. 187.

³ *Ibidem*, vol. II, p. 313.

⁴ D. Ciurea, *Sigiliile medievale ale orașelor din Moldova*, în SCȘt.-Istorie, Iași, an. VII, 1956, nr. 2, p. 157 și urm.; *idem*, *Noi contribuții la istoricul orașului Baia*, în SCȘt.-Istorie Iași, an. VI, 1955, nr. 3–4, p. 32 și urm.

⁵ Vezi p. 215 nota 3.

⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 610.

⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 47.

⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 625.

⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 660–661.

¹⁰ *Ibidem* vol. II, p. 610.

10. «Городок на Черемошк», adică *Cetățuia de pe Ceremuș*. Această localitate a rămas neidentificată de cercetătorii sovietici. M. N. Tihomirov propune Vijnița, care apare în hărțile din secolul al XVII-lea¹. Această identificare și localizare nu ne satisface. Luând în considerație faptul că această localitate, denumită cetățuie și localizată pe Ceremuș, apare alături de Țețina și Hotin, putem presupune că este vorba de cetatea Hmielovului. Împreună cu celelalte cetăți și orașe din Țara Șepenițului, Hmielovul a intrat în componența statului moldovenesc curînd după formarea sa ca stat independent.

11. «На Днѣстрѣ Хоткъ», adică *pe Nistru Hotin*. Este orașul Hotin cu cetatea respectivă. A făcut parte din Țara Șepenițului și a intrat în cursul secolului al XIV-lea în componența statului feudal moldovenesc.

Toate orașele menționate în lista pe care am analizat-o sînt într-adevăr străvechi orașe moldovenești, pomenite documentar, fără excepție, la sfîrșitul secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea. Din acest punct de vedere izvorul cercetat constituie o adevărată hartă a așezărilor moldovenești cu caracter urban.

Importanța acestui izvor apare mult mai evidentă atunci cînd înșirăm lista orașelor moldovenești din privilegiul comercial acordat negustorilor din Lwow în 1408. Aici, alături de străvechile orașe ca Baia, Siret, Suceava, Iași, Neamț, găsim o serie de orașe noi, ca Dorohoi, Bîrlad, Bacău, Trotuș². Prezența lor într-un act de la începutul secolului al XV-lea dovedește o vechime mai mare decît data menționării lor oficiale, totuși trebuie să avem în vedere faptul că dezvoltarea acestor așezări cu caracter orășenesc se produce tocmai în acest secol, ceea ce explică lipsa lor din izvorul alcătuit în ultimul pătrar al secolului precedent. La aceste orașe trebuie să adăugăm și pe celelalte, menționate în alte documente moldovenești, tot din prima jumătate a secolului al XV-lea, și anume: Hirău, Cotnari, Tîrgul-Frumos, Vaslui, Tazlău, Adjud, Tecuci³.

În felul acesta apare evident faptul că fragmentul cuprinzînd lista orașelor moldovenești este mult mai vechi decît prima jumătate a secolului al XV-lea, cînd pe harta Moldovei mai apar încă 11 orașe și tîrguri, alcătuiind un număr dublu față de cel menționat în izvorul cercetat.

Dacă la sfîrșitul secolului al XIV-lea diversele itinerarii erau restrinse la o anumită regiune, și se pare că așa este, deoarece tîrgurile din partea de sud a Moldovei, ca Bîrladul și Bacăul, nu sînt menționate în fragmentul cercetat, în schimb în secolul al XV-lea diverși negustori obțin privilegiul de a face negoț în întreaga țară prin cetăți și orașe („по всѣмъ землям... и по городамъ и по торговымъ“)⁴, precum și prin tîrguri și sate („и по тръгомъ и по селомъ“)⁵, ceea ce mărește considerabil cadrul fizico-geografic al acestor itinerarii.

Astfel, lista orașelor moldovenești, cuprinsă într-o listă generală a orașelor din vechile cronicile rusești, reprezintă nu numai o importantă sursă istorico-geografică referitoare la străvechile orașe din Moldova, ci și cea mai veche știre scrisă despre aceste orașe, fiind confirmată deplîn de recente descoperiri arheologice.

¹ M. N. Tihomirov, *op. cit.*, p. 128.

² M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 630—637.

³ *Ibidem*, vol. II, p. 310; vol. II, p. 365; vol. II, p. 365; vol. II, p. 682; vol. I, p. 311—312; vol. II, p. 646; vol. II, p. 682.

⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 743.

⁵ *Ibidem*, vol. II, p. 759.

А се имена всѣм градом руским, дальним и ближним

На Дунаи: Видичевъ град, о седми стѣнах каменных; Мдинъ. И об ону страну Дунаа: Терновъ, ту лежитъ святаа Пятница. А по Дунаю: Дре- ствинъ, Дичинъ, Килиа. А на усть Дунаа: Новое село, Аколякра. На морѣ: Карна, Каварна. А на сеи сторонѣ Дунаа, на усть Днѣстра над моремъ: Бѣл- город, Чернъ, Ясьскыи торгъ на Прутѣ рѣцѣ, Романовъ торгъ на Молдовѣ, Нѣмѣч в горах, Корочюновъ каменъ, Соच्याва, Серетъ, Баня, Чечюни, Коломыя, Городокъ на Черемошѣ. На Днѣстрѣ Хотѣнь. А се Болгар- скыи и Волоскыи гради. Каменецъ, Иловечъ, Браслаль, Соко- лечъ, Звенигород, Черкасы, Черленъ, Новыи городок, Вѣнчя, Скала, Бакота.

А се Киевскыи гроди: Дверенъ на Рши, Корсунъ, Треполь на Днепрѣ, Каневъ, Глинескъ, Переяславль Русскыи, Юрьевъ, Пересѣченъ, Василевъ на Стугнѣ, Бѣльгород на Рпенѣ, Чернъгород, Киевъ, деревянъ, на Днепрѣ; а церкы: святаа Богородица десятиннаа, камена, была о полу- третьятцати версѣх; а святая София о 12 версѣх. Вышегород, Милославици, Тмутороканъ, Острѣчскыи, на Деснѣ Черниговъ, Омѣлники, Сновескъ, Брянскъ, Ростовецъ, Унеятинъ, Новгород Сѣверскыи, Трубческъ, Путивль на Сѣми, Рылескъ, Курескъ на Тускорѣ, Коршовъ на Соснѣ. А на Сулѣ Снепород, Сѣкнятин, Грошинъ, Чемесовъ, Утѣшковъ, Синеч, Кляпечъ, Роменъ, Ковыла, Ворона, Саль, Песы кости, Хотѣнь. А на Пслѣ Ничян, Городище, Лошици, Биринъ, Жолважъ, на Ворѣсклѣ Хотмышь, Чечерескъ, Тетеринъ, Попова гора, Пропошескъ, Дроковъ, Гомии, Рѣчиця, Могилевъ, Быхов, Лучинъ, Рогачевъ, Стрѣшинъ, Любечъ, Навозъ, на Припетѣ Черно- быль, Копыль, Мозырь, Переровъ, Смѣдинъ, Туровъ, на Метлици Ивановъ, Вручии, Житомель, Коречъ.

А се Волянскыи: Степанъ на Горыни, Остро, Хороборъ, Луческъ великыи на Стырѣ, Иванъ, на Иквѣ Кременецъ, Белзъ, Дубичи, Теробовль, Любно, Зудечевъ, Холмъ, на рѣцѣ Солони Изборско, Львовъ великыи, Волянъ на Бугу, Володимерь, Дорогобучъ, Перемышль, Перемиль, Галичъ, Самъборъ, ту лежитъ святаа Ануфрѣи, Четвертня, Черторыескъ; Пинескъ на Пинѣ, Воробѣскъ на Струменѣ, Берестии, Брынескъ, Колы- ванъ, Серенескъ, Свинескъ.

А се Литовскыи: Случескъ, Городецъ, на Немнѣ, Мереч, Клѣческъ, Керновъ, Ковно, Вилкомирь, Моишогола; Вилно, 4 стѣны древены, а двѣ каменны; а рѣцѣ двѣ: Велиа, Вилно; Трокы старыи, каменны; а новыи Трокы на езерѣ, двѣ стѣны камены, а вышнии древянъ, а въ островѣ каменъ; Мѣдники каменъ, Кривъ каменъ, Лошескъ, Голшаны, Берзуескъ, Дрютескъ, Немиза, Рша каменъ, Горволь, Свислочь, Лукомль, Логоско, Полтескъ на Двинѣ и на Полотѣ, древянъ; а святаа София каменна, о седми вѣрсѣх; Видбескъ, 3 стѣны камены, а рѣка Видба и Двина. Новыи городок Литовскыи, Оболчи, Лебедевъ, Борисовъ, Лида, Пуня, Любутескъ, Перелаи, Родно, Мѣнескъ, Мченескъ, Ижеславль, Торопецъ древянъ, Городно, Машинъ, Бѣлаа, Морева, Воротынескъ, Шернескъ, Девагорескъ,

Кпертуевъ, Вѣстиобачерь, Божескъ, Мѣзескъ, Мѣщескъ, Масалескъ, Онузѣ, Оболенскъ, Сутѣскъ, Ясенецъ, Острѣ, Микулинъ, Стародубъ на Ланѣ, Мьглинъ, Кричевъ, Козелескъ, Рыбческъ, Словѣнескъ, Серпѣескъ, Гологическъ, Шюмескъ, Олешескъ, Муравинъ, Деревескъ, Изоборескъ, Вѣверескъ, Мерескъ, Пустаа Ржова, на Волгѣ, Мелечя, Селукъ, Вѣсвято, Зижеч, Ерусалимъ, Ржищевъ, Бѣлобережье, Самара, Броницаревъ, Осѣченъ, Рясна, Туръ, Копорья на Порозѣ, Карачевъ, Торуса, Тудъ, Сижка, Горышонъ, Луки.

А се Смоленскии: Смоленскъ на Днепрѣ, Елно на Имѣ, Вязма, Дорогобужъ, Мьстиславеч, Мстиславъ на Вехрѣ, Оболенскъ, Козелескъ, Вятическъ, Ржавескъ.

А се Рязяньсккии: Рязань старая на Оцѣ, а новыи городок Олговъ на усть Пронѣ; Пронескъ, Торческъ, Воино, Шиловъ, Старыи Львовъ, Глѣбовъ, Зарѣческъ, Переяславль на Трубежѣ, Михайловъ, Перевитескъ, Шипино, Ростиславль, Веневъ, Тѣшиловъ, Крилатескъ, Неринескъ, Кулатескъ, Рослаль Польскыи, Свинескъ, Новгородок на Осетрѣ, Бобруескъ, Дубечинъ, на Плавѣ Микитинъ, Вердеревъ, Ломихвостъ, въ верхъ Дону Дубокъ, Корникъ, Урюпескъ.

А се Залѣсккии: Мещерское, Камена могыла на Дѣснѣ, Муромъ на Оцѣ, Стародубъ Вочьскыи, другыи Стародубъ на Клязмѣ, Ярополчъ, Гороховецъ, Бережечь, Новгород Нижний, Курьмышъ на Сурѣ, Вятка, Городецъ, Юрьевич, Унжа, Плесо, Кострома, Устюгъ, Вологда, на Бѣлѣ озерѣ два городка, на Молозѣ Городецъ, Ярославль, Ростовъ, Юрьевъ Польскыи, Мстиславль, Суждаль, Шумьскыи, Несвѣжьскыи, Боголюбое, Володимерь, Клѣщинъ, Переяславль, Дмитровъ, Москва камень, Можаскъ, Звенигород, Волокъ Ламьскыи, Руза, Коломно на Оцѣ, Романовъ, Серпоховъ, Новыи городок, Лужа, Боровескъ, Болонескъ, Одоевъ, Любутескъ, Новосиль, Курескъ, Верея на Поротвѣ, Новгородок, Галичъ, Кличень, Ржова, Бѣжицкыи вѣрхъ; Новгород Великий, дѣтинецъ камень, а болшии древянъ, а святаа София о шести версѣхъ, а озеро Илмеръ, рѣка Волховъ. Ладога камень, Орѣшекъ, Корѣльскыи, Тиверьскыи, за Волоком на Колмогорах, въ Ъмцѣ, на Вагѣ, Орлѣчъ, Торжокъ, Дѣмяна, Молвотицѣ, Березовечъ, Стержь, Морева, Велиль, Луки, Руса, Куръ на Ловоти, Копорья камень, Яма камень на Лугѣ; а на Шолонѣ Порховъ камень, Опока, Высокое, Вышегород, Кошкин; Псковъ камень, о четырехъ стѣнѣ; Изборьско камен, Островъ камень, Воронач, Велье, Котѣлно, Коложе, Врево, Дубковъ, Черниця.

ГОРОДА МОЛДОВЫ В XIV-ом ВЕКЕ В СВЕТЕ ДРЕВНЕЙШИХ РУССКИХ ИСТОЧНИКОВ

(Резюме)

Автор сопоставляет результаты археологических исследований последних лет с фактическими данными о городах Молдовы, содержащихся в «списках городов» старых русских хроник (*Первая Новгородская летопись, Воскресенская и Ермолинская*), и пытается установить более точную датировку этих списков. В результате этих сопоставлений автор выявил тот факт, что данные о древности городов Молдовы, содержащиеся в русских хрониках, точны и подтверждаются археологическими исследованиями. «Списки городов», в документальной ценности которых сомневались некоторые историки, являются ценным источником по истории средневековых городов Молдовы.

VILLES MOLDAVES DU XIVe SIÈCLE A LA LUMIÈRE DES PLUS ANCIENNES SOURCES RUSSES

(Résumé)

L'auteur se livre à une confrontation des résultats des recherches archéologiques des dernières années, avec les informations des vieilles chroniques russes (les premières Annales de Novgorod, Voskresenskaïa et Ermolinskaïa au sujet des «listes de villes», qu'il essaye de dater avec plus de précision. Sa conclusion est que les indications relatives à l'ancienneté des villes moldaves dans les chroniques russes sont exactes et que l'archéologie vient les confirmer. Les «listes de villes», dont certains historiens ont révoqué en doute l'intérêt documentaire, constituent une source importante pour l'histoire des villes moldaves au moyen âge.

II. DISCUȚII

SUCESIUNEA DOMNILOR MOLDOVEI PÎNĂ LA ALEXANDRU CEL BUN Pe baza documentelor din secolul al XIV-lea și a cronicilor românești din secolul al XV-lea și al XVI-lea, scrise în limba slavonă

AURELIAN SACERDOȚEANU

«Acesta este letopisețul de cînd s-a început, cu voia lui Dumnezeu, țara Moldovei. În anul 6867 (1359) a venit Dragoș voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, după un bour la vînătoare». Așa începe Letopisețul moldovenesc anonim, zis de la Bistrița, care, după ce arată numele a șapte succesori ai lui Dragoș, adaugă: «Țarii Moldovei. În anul 6907 (1399), luna aprilie 23, s-a ridicat domn în țara Moldovei Alexandru voievod» și povestește apoi întimplări pînă la anul 1507¹. Cronicarul de mai târziu, Grigore Ureche, sau interoperatorii săi, la domnia lui Dragoș spunc că «intr-aceea începătură a fost domnia ca o căpitanie»².

Sucesiunea domnilor Moldovei între aceste două date, «căpitania» lui Dragoș și «țaratul» lui Alexandru, face obiectul studiului de față.

Problema succesiunii domnilor Moldovei din secolul al XIV-lea a preocupat mult istoriografia română și străină³.

¹ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ed. revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, Edit. Acad. R.P.R., 1959, p. 6 și 14. (În continuare Panaitescu, *Cronicile*...).*

² Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ed. a 2-a (P. P. Panaitescu), București, 1958, p. 72.

³ Dintre istoricii străini care au stăruit mai mult asupra succesiunii celor dintii domni moldoveni amintim în primul rînd pe Georgius Pray, *Dissertationes historico-criticae*, Viena, 1774, p. 140, care comentează lista lui Scarlattii. Acestuia îi urmează minuțioasa analiză a lui J. Chr. Engel, *Geschichte der Moldau*, Halle, 1804, p. 102—115, dar ale cărui observații critice nu au fost reluate, așa înfapt A. Ubcini, *Provinces danubiennes et roumaines*, Paris 1856, p. 32—40, dă informații mult inferioare, iar R. Roessler, *Romänische Studien*, Leipzig, 1871 p. 339—344, nu face un pas mai departe, ca și alte istorii generale ulterioare. Lucrarea lui L. Gáldi și L. Makkai, *Geschichte der Rumänen*, Budapesta, 1942, mai mult creează confuzii decît lămurește problema. De bună seamă, această situație se datorește faptului că nici istoricii români nu au lămurit chestiunea. Lucrările lor de istorie generală, care au avut în vedere mai mult izvoarele narative, prezintă contradicții surprinzătoare. Astfel, B. P. Haseu, *Istoria critică a românilor*, București, 1874, p. 83—92, combate lista lui Scarlattii, admite pe a mitropolitului Dosoftei și consideră pe Costea Mușat ca descendent din Basarabii munteni, iar prin Petru și Roman, fiii săi, devine fondatorul dinastiei Mușatinilor. A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, ed. I. Vlădușcu, vol. III, p. 55—46 și 109—125 (vol. II, Iași, 1888), deși admite «descălecatul» lui Dragoș la 1288, dă o succesiune mai exactă, însușindu-și muntenismul Mușatinilor, preconizat de Haseu. D. Onciul, cu o strînsă critică a izvoarelor, în două studii speciale (*Dragoș și Bogdan fondatorii principatului moldovenesc*, 1884, și *Originile principatelor române*, 1899, ambele reproduse în *Opere complete*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. I, București, 1946), limpezeste unele amănunte, dar, ulterior, întreaga succesiune propusă este schimbată, într-o lucrare fără aparat (*Din istoria României*, București, 1906; ultima ediție în 1914), în care Dragoș și Sas nu mai figurează în șirul domnilor Moldovei. Divergențe serioase de la o lucrare la alta adăim și la N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, vol. I, Gotha, 1905 (trad. *Istoria poporului românesc*, vol. II, București, 1925) și *Istoria românilor*, III, București, 1937, dar cu multe sugestii interesante, ca socotirea lui Andrei, fiul lui Latzk, drept markgraf sau «căpitan de margine» al regelui unguresc (*Gesch. I*, 266, *Ist. pop. rom.*, II, 25), sau pe Dragoș «voievod în numele regelui unguresc» (*Gesch. I*, 534), dar și cu o simplă delegație fără titlu» (*Ist. rom. II*, 204), «o căpetenie regală» (*ibidem*, 209) și «a stăpînire patronală» (*ibidem* 216). Iorga e cel dintîi care bănuiește că Dragoș apare să se fi întors în Maramureș (*Ist. rom.* III, 220). Tot el propune identitatea Mușata-Margareta și o consideră fică a lui Latcu (*Gesch.*, I, 285, *Ist. pop. rom.* II, 52, *Ist. românilor*, III, 255, 261), identitate adoptată și de alții. Const. Kogălniceanu discută succesiunea pe larg, dar schimbător și fără a aduce interpretări noi (*Istoria românilor*, Iași, 1903, p. 159—180; *Tabloul genealogic și cronologic al Dragoșeștilor, Bogdăneștilor, Koriatoviceștilor și Mușateștilor, domni ai Moldovei*, București, 1913; *Istoria veche a românilor*, București, 1938). E greu de surprins ceva concret din stufoasa informație a lui Ilie Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 22—47, dar în ce privește Mușata-Margareta socotește că a discuta rămîne deschisă» (p. 32). În sfîrșit, Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, ed. a 5-a, București, 1946, p. 394—403 și 443—464, nu depășește pe predecesori, include pe Costea voievod (1373—1375), soț al Mușatei, înclinînd către înrudirea lui cu dinastia munteană (p. 445). *Istoria României*,

Cea din urmă discuție, o aflăm într-o lucrare mai nouă a prof. P. P. Panaitescu, în care, pentru întâia oară, la fixarea datelor istorice se discută și *succesiunea generațiilor* participante la evenimentele¹. Teza genealogică în mod deosebit va fi și în atenția noastră.

Precizăm de la început că lista domnilor Moldovei până la Alexandru cel Bun figurează în opt letopisețe și un pomelnic. Spre deosebire de părerea că toate letopisețele ar fi avut un prototip comun, noi credem că, în ansamblu, acestea fac parte din *patru grupuri distincte*: a) Letopisețul zis « de la Bistrița ». Cronica moldovenească și, cel mai nou, Letopisețul lui Grigore Ureche, care reprezintă *tradiția de sud*; b) Pomelnicul de la Bistrița, în care credem că se reflectă *tradiția de centru*; c) Letopisețele numite Putna I și Putna II, « Cronica scurtă » și traducerea de la Bisericiani, care reprezintă *tradiția de nord*; și d) Cronica moldo-polonă, care se prezintă intrucitva diferențiat de grupul tradiției de nord, fiind o contaminare aparte². Cercetate cu atenție, aceste izvoare prezintă diferențe esențiale în ceea ce privește succesiunea domnilor până la 1400 și îndreptățesc concluzii deosebite de cele admise până acum.

Să luăm, mai întâi, Pomelnicul de la Bistrița³. Din acesta lipsesc Dragoș și Sas, deci lipsește însuși « descălecătorul »; în schimb, între Lațcu și Petru, este introdus un « Costea voievod ». Apoi letopisețul zis de la Bistrița, în care noi vom adopta traducerea « Petru voievod fiul lui Mușat » și nu « al Mușatei »⁴, în care după expunerea domniei lui Iuga, apare

vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, în privința succesiunii domnilor și a înrudirii între ei, nu se depărtează de ceea ce se credea mai înainte. Astfel, « Margareta-Mușata » e « mama lui Petru și a lui Roman », iar Ștefan voievod este « un nume Ștefan », fost boier (p. 357), deși mai înainte (p. 353—354) se precizase că Petru și Ștefan sînt fiii unui alt Ștefan.

Desigur, istoriilor generale nu le sînt pot pretinde cercetări monografice, ciud ele nu există. Acestea, e drept numai parțial, au apărut între timp. Dar, lipsite de un spirit critic sever, nu s-au bucurat de atenție suficientă. Astfel, R a d u R o s e t t i, *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintr-un Lațcu și Alexandru cel Bun*, Iași, 1923, consideră că informația lui Dlugosz sub anul 1359, despre lupta dintre cei doi frați Petru și Ștefan, trebuie raportată după *moartea lui Lațcu voievod*. În acel timp Costea, socotit de Rosetti a fi Costea Mușat, ajutat de Radu voievod din Țara Românească, ocupă pentru scurt timp domnia Moldovei. Costea ar putea să fie identic, spune Rosetti, și cu Ștefan amintit de Dlugosz ca tatăl al lui Ștefan și Petru. Lui Costea îi urmează Ștefan, care în scurt timp este alungat de Petru, iar după acesta vine fratele său Roman, înălțat și el de fostul domn Ștefan și moare omorât de boieri. Vine apoi Roman II, fiul lui Petru, căruia îi urmează Iuga sau Iurie Coriatovici litvanul, după care ia domnia Alexandru cel Bun. R o s e t t i a o b s e r v a t e x i s t e n Ț a u n o r r i v a l i t ă Ț i a l e t i m p u l u i, dar nu le-a putut găsi cauza. Mai târziu, G. H. Duzinchevici, *Precizări în legătură cu Ștefan I Mușat și Iuga Ologul*, Iași, 1939 (extras din « Insemnări geene », IV, 2), discută poziția acestor doi domni, precizând că Iuga ar fi domnit numai după 12 martie 1399 și pînă la 23 sau 25 aprilie același an, cînd urmează Alexandru cel Bun. Pornind de la acest studiu, D. P. B o g d a n, *Despre domnii Moldovei Ștefan I și Iuga*, în « Revista istorică română », IX (1939), p. 165—176, arată valoarea probatorie a izvoarelor folosite de Duzinchevici, contestă însă concluziile și crede în existența a doi Ștefan, primul — nepot al lui Roman Mușat, care n-a domnit, și al doilea — fiul lui Roman Mușat, care a fost domn. Cam în același timp, C. R a c o v i Ț a, *Incepăturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în « Revista istorică română », X (1940), p. 236—331, ajunge la concluzia că lupta dintre frații Ștefan și Petru trebuie raportată la anii 1372—1379, iar domniile acestor frați au loc în intervalul 1374—1400. Ș t e f a n P a s c u, *Contribuții la documentarea istoriei românilor în ser. XIII și XIV* (extras din « Anuarul Institutului de istorie », vol. X), Sibiu, 1944, p. 46—53, consideră că lui Bogdan (1359—1365) îi urmează fiul său Lațcu (1365—1373), după care intervine regeața surorii sale Mușata-Margareta (1373—1377), soția lui Ștefan, voievodul Șpenițului, în numele fiilor săi, care apoi vor domni succesiv: Petru (1377—1392), Roman (1392—1394) și Ștefan (1394—1399). În consecință, numele Mușat nu poate sta la originea Mușatinilor, iar dinastia domnilor moldoveni trebuie numită a Bogdanilor. În studiul de față, confruntînd toate informațiile accesibile, ajungem la alte concluzii, precum se va vedea mai departe.

¹ P. P. P a n a i t e s c u, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independența ale țării române*, în « Studii », IX (1956), nr. 4, p. 95—115. Dacă aici se ajunge la raționamente în general valabile în ceea ce privește familiile polone Sbignevici și Nawoj Tenczynski, care au relații cu evenimentele vremii, nu tot așa în ceea ce privește pe domnii Moldovei, nefiind posibil ca în 40 de ani să se succedă 3 generații masculine. Obiectăm totuși că nu se putea încredința grija pătrării steagului unui bătrîn de 55—60 de ani, cit ar fi avut Nawoj Tenczynski, dacă lupta s-ar fi dat în 1377 (p. 105).

² Astfel, lista tip « Letopiseț Putna », care corespunde și cu șirul stabilit prin alte izvoare, reprezintă *tradiția nordică* legată de biserica de la Rădăuți. Lista tip « Letopiseț Bistrița », inversînd domniile lui Bogdan și Lațcu, caută să fixeze altă tradiție, pe care noi o credem că a existat în partea locului, cînd se transcria în letopisețul de acest tip. Anume, se știa atunci că fusese în *acea parte* un voievod Lațcu, mai vechi decît Bogdan, și, față de ce va fi fost în alte liste, în care Lațcu urma lui Bogdan, preluătorul a dat întîietate tradiției locale. Deci, în ce privește pe Lațcu, avem de-a face cu *contaminarea a două persoane cu același nume*. (Îmi explic aceasta prin poziția pe care a avut-o unul dintre Laczky, voievozi ai Ardealului, ca trimis regal în Moldova). Aceasta reprezintă *tradiția sudică*, legată de Bacău. Că e vorba de o contaminare a unor astfel de însemnări în Letopisețul de la Bistrița se vede și din următorul fapt: letopisețul scrie pe larg despre urmașii lui Alexandru cel Bun, însă pasajul care urmează după data nașterii lui Olehno (un mod de a scrie al acestei redacții): « și a murit la Cetatea Albă în anul 6963. Tot atunci s-a ridicat domn la Mohile Petru voievod numit Aron », este *interpolare* în textul ce se transcrie. Aceasta rezultă din succesiunea faptelor. Prelucrătorul, avînd sub ochi mai multe redacții, nu a știut cum să coordoneze datele și le-a zălit mecanic de numele eroului, fără să demonstreze nici moartea, nici de ce aceasta se întîmpla la Cetatea Albă. Explicația o aflăm mai departe, la data respectivă, cînd i se spune Alexandrel, deci după altă redacție.

Tradiția *de centru* este consemnată în *pomelnicul de la Bistrița*, care omite pe Dragoș și pe Sas, dar adaugă pe Costea voievod. Acest Costea a putut fi stăpînul unei feude așezate între țara alcătuită în nord (Rădăuți) și ținutul sub administrație ungurească la Sud (Bacău). Feudalii din această parte de mijloc au oscilat a se alătura de o parte, sau de alta și, probabil, ei au fost fermentul activ al marilor frămîntări din Moldova, la care va fi participat și Costea.

³ Folosim ed. D. P. B o g d a n, *Pomelnicul mîndstirii Bistrița*, București, 1941. Am făcut însă și verificări pe original.

⁴ P a n a i t e s c u, *Cronicile* . . . p. 6. Traducem astfel pe « СНАХА МУШАТНЧУК » « fiul lui Mușat » și nu « al Mușatei »; în copiile polone Mussaczynów, Mussaczynów. Așa traduce, de regulă, și I. B o g d a n, *Vechile cronicile moldovenești pînă la Ureche*, București, 1891, p. 193, 223 și 238; i d e m, *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, București, 1895, p. 49. Păstrăm deocamdată localizarea făcută de I. Bogdan.

rubrica «Țării Moldovei» (молдавстѣн царѣ) și dezvoltă domnia lui Alexandru cel Bun între anii 6907 (1399) aprilie 23 și 6942 (1434) ianuarie¹. Anul morții este evident greșit: poate o greșală de copist.

Să se observe că, pe de o parte, pentru antecesorii lui Alexandru, letopisețul dă succesiunea genealogică (Dragoș→Sas→Lațcu, iar Mușat are 3 fii: Petru, Roman și Ștefan). Deci, cunoscând principiul, ar fi fost normal să arate și la ceilalți domni ai cui fii erau. Pe de altă parte, Letopisețul dă și domnii spontane (Bogdan, Iuga și Alexandru), pe care nu le motivează și care lasă să se înțeleagă că e vorba de o întrerupere a succesiunii genealogice. Altă parte din descendență, cit și succesiunea cronologică nu sînt exacte. În orice caz, alcătuitorul letopisețului nu a cunoscut *Pomelnicul de la Bistrița*, care dădea altă succesiune. Este evident că dezvoltarea lor a fost paralelă și în locuri deosebite.

Letopisețul de la Putna, zis acum întiul, dă o variantă mai completă în unele privințe, dar, după părerea celui ce l-a compus, mai pe scurt². Cu mici variante față de Putna I se prezintă și Letopisețul numit acum Putna II³.

În strînsă legătură cu Letopisețele de la Bistrița și de la Putna, dar nu identică cu ele, este *Cronica moldopolonă*, cunoscută în copii ulterioare, după un manuscris din 1566. Aceasta pune începutul șirului domniilor la date greșite⁴, greșită fiind și relația despre Alexandru cel Bun⁵.

Din aceste izvoare istorice, reiese următoarea situație:

1. Majoritatea cronicilor pun venirea lui Dragoș în anul 6867 (1359)⁶. Numai traducerea de la Bisericiani și o copie a Cronicii moldopolone dau anul 6862 (1354)⁷.

2. După majoritatea lor, începutul domniei lui Alexandru cel Bun este pus la anul 6907 (1399), adică după 40 de ani. După Bisericiani și o variantă moldo-polonă 45 de ani⁸. După *Cronica moldo-rusă*, anul ar fi 6915 (1407), adică după 47 de ani⁹.

3. Succesiunea domnilor este în genere aceeași, cea mai bună fiind în grupul de Cronici Putna și moldo-polonă. *Cronica zisă de la Bistrița și moldo-rusă* inversează pe Bogdan cu Lațcu, iar *pomelnicul de la Bistrița* omite pe Dragoș și pe Sas, introducînd însă între Lațcu și Petru pe Costea voievod.

4. Anii de domnie atribuiți fiecărui domn consună aproape în toate. Deosebirea constă numai în Letopisețul de la Bistrița și *cronica moldo-rusă*, care dau lui Bogdan 6 ani, iar celelalte 4 ani, lui Petru Letop. de la Bistrița îi dă 12 ani, iar celelalte 16 ani. *Cronica moldo-polonă* notează deosebit pentru Petru și Roman cite 8 ani¹⁰.

Dezvoltarea și sistematizarea materialului din primele letopisețe a continuat să preocupe pe cronicarii moldoveni. Dovadă certă o constituie îndoielile lui Ureche, care renunță să mai ia poziție acolo unde i se pare cu totul incilcit și preferă să transcrie și una și alta, «căci

¹ *Cronica moldo-rusă* (Panaiteșcu, *Cronicile...*, p. 156–157) urmează Letopisețul de la Bistrița cu unele simplificări și adăugiri, dintre care reținem că Alexandru cel Bun a început domnia în 6915 (1407); fără îndoială că acest an este imprumutat de la data începutului pomelnicului de la Bistrița.

² Panaiteșcu, *Cronicile...*, p. 43–44. Aceeași succesiune, cum nu se poate mai scurt, și în *cronica scurtă a Moldovei*, *ibidem*, p. 39.

³ Putna II nu indică însă biruința de la Hindău a lui Ștefan. În loc de «a murit» spune «a domnit» la fiecare domn. P. P. Panaiteșcu, *op. cit.*, p. 55. Traducerea românească de pe la 1770 (Bisericiani) urmează acestui text, omite însă bourul și, în loc de Petru fiul lui Mușat, spune «Moșatin feciorul lui» (Lascu); editorul (p. 69), spune că s-a tradus greșit cu «a ucis pre Jicmon craiul la Hindov» în loc de «a bătut» (бѣзѣн), însă noi știm că a ucide în vechea limbă românească înseamnă și a bate rău, soră cu moartea» (*Codex Voileanus*).

⁴ Calcularea «descălecatului» a fost greșită, 6862 = 1352, chiar în cel mai bun manuscris, Zaluski; Panaiteșcu *Cronicile...*, p. 167, emendează în 6860. Copiile dau anii 6867/1359, 8624 (sic)/1342, 6862/1352. Vezi I. Bogdan, *Vechele cronici*, p. 173; idem, *Cronice inedite*, p. 119. I. Bogdan o atribuie lui N. Brzeski.

⁵ Panaiteșcu, *Cronicile...*, p. 167–168. Ținînd seama de anul venirii lui Dragoș, copistul polon a avut sub ochi o variantă asemănătoare celei pe care a avut-o și traducătorul de la Bisericiani. Fără îndoială că sîntem în fața unei traduceri în limba polonă a unor anale moldovenești, însă de alt tip decît cele amintite pînă acum, în unele părți mai complete, în altele cu lacune, cum este lipsa numelui fiului lui Dragoș. Dacă traducerea s-ar fi făcut în Moldova, desigur că traducătorul (sîntrebînd pe oricine la curtea domnească sau aiurea în Moldova), ar fi putut afla cum se numea. Este evident că din Moldova s-a obținut numai o copie slavonă. Nu este exclus ca acesta să se găsească în vreo arhivă polonă sau sovietică. Este posibil să fi fost și un intermediar unguresc, care ar explica pe O-Maramureș (= Vechiul Maramureș) și poate porcela lui Petru Aron, Harnazan, Harnasan. Este de asemenea inexplicabil de ce Petru este tatăl și nu fratele lui Roman și Ștefan.

⁶ Același an este cunoscut și Cronicii sirbo-moldovenești, Panaiteșcu, *Cronicile...*, p. 189.

⁷ Altă copie dă 6862 (1354, însă în text 1352) și alta anul imposibil 8624, care dacă se poate emenda în 6824 ar rezulta 1316.

⁸ În cea de-a treia copie, după emendarea precedentă, am avea 81 de ani.

⁹ Cu totul deosebit este în *Cronica sirbo-moldovenească*: 6921 (1413) adică după 54 de ani.

¹⁰ Dacă totalizăm anii atribuiți primilor 8 domni, avem 44 (în 40) de ani la Letopisețul de la Bistrița, 46 la celelalte (tot în 40 de ani), 46 de ani la Bisericiani și o copie moldopolonă (în 45 de ani) și 48 de ani în moldo-rusă (singura cu calcul exact; 6867–6915, ceea ce poate proveni dintr-o recalculare a copistului). Însă simpla adunare a anilor dați nu este reală, deoarece nu este posibilă o cifră fixă de ani pentru o domnie. Presupunînd că anul de început și de sfîrșit este comun predecesorului și succesorului, fiecare total trebuie redus cu 4 ani. Deci obținem respectiv totalul de 39 de ani (moldo-polonă), 40 de ani (Bistrița), 42 de ani (grupul Putna) și 44 de ani (moldorusă, unde însă copistul, făcînd dinții adunarea matematică, a dat totalul de ani corespunzător). La moldo-polonă nu putem calcula exact, fiindcă lipsește numele și cifra la urmașul lui Dragoș; dar dacă atribuim lui Sas tot 4 ani, rezultă că o copie este identică-cu celelalte cronici, după altă copie ies 46 de ani în 45/47 de ani, iar după a treia în 81 de ani.

că poate să fie adevărat »¹. În schimb, ceva mai tirziu, tradiția începe să fie factor prim spre a se impune. Dintre acestea amintim una singură, spre a demonstra cum tradiția de nord prevalează.

Nicolae Costin păstrează o tradiție după care Dragoș Vodă ar fi făcut o biserică de lemn la Volovăț (Olovăț), unde a fost și îngropat, iar biserica ar fi mutat-o Ștefan cel Mare la Putna². Unii cred că și mormântul lui Dragoș ar fi fost mutat de el tot acolo³. Această tradiție nou creată nu se poate susține față de izvoarele istorice anterioare cunoscute până acum.

Față de atâtea succesiuni, date, îndoieli și confuzii în izvoarele interne literare, trebuie să vedem poziția exactă a izvoarelor istorice amintite.

În ce privește Pomelnicul de la Bistrița, un fapt este incontestabil: cînd s-a transcris în el lista domnilor pînă la Alexandru cel Bun, *legenda lui Dragoș nu apăruse încă*, iar succesiunea domnilor corespundea tradiției din acea parte⁴.

În jurul letopisețelor moldovene în limba slavonă s-a discutat mult, atît în ce privește data alcătuirii lor, cît și conținutul. Conform ultimului punct de vedere, se crede că a existat un singur prototip în secolul al XV-lea, azi necunoscut, din care au rezultat: Letopisețul numit de la Bistrița, Cronica moldo-germană și Letopisețul de la Putna și că inițiativa alcătuirii lui a fost luată de Ștefan cel Mare⁵.

¹ Ed. P. P. Panaitescu, p. 74, unde cronicarul vorbește despre cearta dintre Ștefan și Petru, fiii unui Ștefan voievod, la care sub anul 1359 se referă și cronicarul polon Długosz. Istoricii au comentat adesea această informație și au ajuns la concluzii diferite cu privire la identitatea acestor voievozi și la localizarea voievodatului lor. În ce ne privește, ne unim cu o ipoteză sau o soluție de compromis (cum a numit-o P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 102) a lui D. Onciul, potrivit căreia, alături de voievodatul lui Bogdan, mai era un voievodat al acestui Ștefan, tatăl rivalilor Ștefan și Petru. În consecință, în studiul de față facem abstracție de acești voievozi, ca și de mult discutatul Iurg Coriatovici, deoarece nu intră în șirul domnilor « țării Moldovei », care își are începutul pe valea râului cu același nume. Avem multe motive să nu ne raliem ipotezii surzătoare a lui P. P. Panaitescu, după care fiii lui Ștefan ar fi identici cu Petru voievod, fiul Margaretei, și cu Ștefan, biruritorul asupra ungurilor.

² N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovii*, ed. Ioan St. Petre, București, 1942, p. 175-176.

³ A. I. Gonța, *Afirmarea existenței statului moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși pînă la întemeierea Voievodatului lui Dragoș*, în « Mitropolia Moldovei », XXXVI (1960), p. 569-570. Aserțiunea se bazează și pe o inscripție aflată cîndva la ușa cuhniei mănăstirii Putna, greșit publicată de Sev. Gheorghiescu (« Arhiva românească », II, 1845, p. 419-420; ed. a 2-a, 1862, p. 316), în care ar fi vorba de mormîntul lui Dragoș, după cum ar rezulta și dintr-o copie polonă din 1810, dar necunoscută lui Eugen A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, I, Viena, 1903. În realitate, Kozak o cunoaște (vezi p. 67-68) și este folosită și de D. D. a n., *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 30, de unde reiese că inscripția aparține lui Alexandru Lăpușeanu și a fost pusă la un paracelis, și nicidecum pe un mormînt.

Încă de multă vreme, M e l c h i s e d e c, *O vizită la cîteva mănăstiri și biserici antice din Bucovina*, « Revista pentru istorie, arheologie și filologie », I (1882), p. 258 (și în Anal. Acad. Rom., secția II, tom. VII, 1885, p. 223-224) restabilise situația. « Ce putna fi vorba de Dragoș într-o pisanie a lui Ștefan cel Mare ! » zice și N. Iorga, *Culegerea de inscripții moldovenești din Bucovina*, Cernăuți, 1904, p. 15. Așa o studiază și consideră și M. B e r z a, *Stema Moldovei în secolul al XI-lea*, în « Studii și cercetări de istoria artei », III (1956), nr. 1-2, p. 110-111, unde se reproduce și o fotografie a ei. Observăm că Ștefan cel Mare, zidind biserica din Volovăț, nu spune nimic despre existența vreoia anterioare sau a lui Dragoș. K o z a k, *op. cit.*, p. 199. De prisos sînt și aserțiunile lui C. C i h o d a r u, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în SCSt.-Istorie, Iași, XI (1960) fasc. 1, p. 73. Surprinde deci faptul că în *Istoria României*, vol. II, p. 168, ea este atribuită din nou lui Dragoș.

⁴ Pomelnicul mănăstirii Bistrița, cunoscut astăzi, a fost scotit de editorul său ca fiind o copie din timpul domniei lui Ștefan cel Mare, făcută după un altul mai vechi, scris probabil pe lemn (D. P. B o g d a n, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, p. 20-26). Această datare este admisă și de P. P. Panaitescu, *Manuscrisele din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, p. 101-102, cu toate că mai înainte scotise copia din secolul al XVI-lea (vezi discuția la D. P. B o g d a n, *op. cit.*, p. 20). În ce privește acest pomelnic, părerea noastră e că nu a fost copiat după original, care fără îndoială a fost un diptih sau triptih. Sistemul este obișnuit pretutindeni pentru începuturile pomelnicilor. Prin copierea acestora în caiete se explică numeroase intervenții de nume. Recopierii lor produce și mai multe simplificări, omisiuni și greșeli de lectură. Putem presupune că a putut fi copiat după o primă copie făcută în timpul lui Ștefan cel Mare și care îi formează arhetipul.

Explicăm.

Mănăstirile Neamț și Bistrița erau ale mitropolitului Iosif. O mărturiește el singur, în cartea sa din 7 ianuarie 1407, cînd Alexandru cel Bun este numai consimțitor la voința de ctitor a mitropolitului să unească cele două mănăstiri sub o singură administrație (M. C o s t ă c h e s c u, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I, Iași, 1931, p. 52-53). Una din mănăstiri devine astfel arhimandrie. Numai în acest an, sau după aceea, Alexandru voievod va fi renovat mănăstirea Bistrița, devenind astfel adevărat ctitor. Mai tirziu cineva va fi contestat acest drept pe care acum (în timpul lui Ștefan cel Mare) copistul pomelnicului vrea să-l consfințească prin introducerea cuvintelor « adevăratul ctitor » (ИСТИННО О КТІТОРА) și a numelor membrilor familiei lui Alexandru, însă necomplet și greșit. Cu privire la data Pomelnicului de la Bistrița mai facem unele observații. Mai întîi domină două grafi. Una este caracterizată printr-un idiomism grafic care apare sub sigla ѣ (fol. 53) și sub mai multe 344 și folosește un chinovar de o nuanță mai deschisă și alta nu are acest idiomism, iar chinovarul este mai închis. În această a două grafi este scris și Pomelnicul lui Alexandru Lăpușeanu, al cărui nume apare pe loc răzuit, « Ađaosul Іѡнъ ІІаѡдѡро воівода ѡ considerăm că este o rescriere a unui text mai vechi cu același conținut. Probabil că vreun călugăr care nu-l simpatiza pe voievod sau va fi vrut să-l arate sub numele monahal, l-a șters din pomelnic, iar altul, mai tirziu, l-a reintrodus. Se mai pot aduce și alte observații, dar acestea sînt suficiente să dateze copia în secolul al XVI-lea.

De asemenea, observăm că dacă pomelnicul ce cunoaștem acum ar fi fost copiat în timpul lui Ștefan cel Mare, nu s-ar fi greșit ordinea istorică a copiilor acestui voievod, punînd pe lîngă înaintea după Alexandru, pe cînd în documente este al patrulea, după Petru și Bogdan (Aurelian Sacerdoțeanu, *Diranele lui Ștefan cel Mare*, în « Analele Univ. « C. I. Parhon », seria Științe sociale-Istorie », nr. 5, București, 1956, p. 159-160). Din același motiv nu ar fi apărut nici atîtea confuzii în ceea ce privește rudele lui Ștefan cel Mare înșuși.

⁵ P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie au XVe siècle*, în *Rel. I*, 1958, p. 146-168; idem, *Croniclele slavo-române*, « Introducere » și p. 54.

Analizând amănunțit succesiunea domnilor Moldovei, am ajuns la concluzii diferite. Nu ne poate fi indiferent să știm *când* și *unde* s-a alcătuit prima listă a domnilor din secolul al XIV-lea. Având în vedere deosebirile de amănunțit care există între variantele ei, în diferitele letopisețe, deosebiri care nu rezultă din greșeli de transcriere, ci din consemnarea unor *tradiții diferite*, înseamnă că aceste letopisețe nu sînt — cel puțin pentru această parte — copii alterate sau modificate ale prototipului unic, ci « corpusuri » alcătuite independent, cu folosirea, pentru epoca anterioară lui Ștefan cel Mare, a *mai multor liste*, care au circulat anterior și au fost alcătuite în raport cu ținuturile sau « țările » care au format apoi « Țara Moldovei ». De aici nepotrivirile în ordinea domnilor și a duratei domniilor. Avînd ca bază eventual pomelnice, listele au fost completate cu anii domniei la transcriere, potrivit cu tradiția în vigoare prin partea locului¹. Ulterior s-au petrecut contaminări ale acestor liste.

După ce am fixat locul și relativitatea valorii informative a Letopisețelor și a Pomelnicului de la Bistrița cu privire la începuturile istoriei Moldovei, să vedem ce informații ne pot da *documentele româno-slave* și cele latine pentru aceeași perioadă.

Încilcită, incit pare de nedezlegat, este poziția **neamului Dragoș**, despre care avem totuși multe referințe, dar nici una precisă despre Dragoș însuși. Iată ce rezultă din analiza documentelor privitoare la Maramureș în secolul al XIV-lea².

Unii istorici pun în fruntea neamului Dragoșizilor pe un Dragoș din Bedeu. Într-adevăr, românii Drag și Dragoș din Bedeu obțin de la regele unguresc reambularea (fixarea hotarelor la fața locului) moșiei lor Bedeu, vecină cu Teceu din Maramureș, care și are loc pe la Crăciun în anul 1336. Aceștia au numai calitatea de slugi regale (*servientes regis*)³. La 29 noiembrie 1355, Drag de Bedeu e comite și, împreună cu alții, reambulează moșiile Giulești și Nyres și pune în posesia lor pe Dragoș, fiul lui Giula⁴. Treizeci de ani mai târziu, în 1385, Ladislau, fiul lui Drag din Bedeu, împreună cu alți trei juzi ai nobililor, definitivează o hotărnicie pentru fiul lui Ștefan, feciorul lui Iuga, făcută în moșia Vișaelor⁵. Se pare deci că Dragoș dispare îndată din circulație și rămîn cunoscuți numai Drag și fiul său Ladislau. Atit aflăm precis despre Dragoș din Bedeu.

Date mult mai interesante culegem din urmărirea documentelor în legătură cu moșiile Giulești și Cuhea.

La 15 septembrie 1349, regele Ludovic poruncește lui Ioan, fiul lui Iuga, voievodul românilor din Maramureș, să pună în posesia moșiilor Giulești și Nyres pe Giula, fiul lui Dragoș, și pe fiii săi Dragoș, Ștefan, Tatar, Dragomir. Costea și Mirislău, pe care un Ștefan, fiul lui Iuga — rudă a familiei lui Dragoș, cum se va vedea mai departe — nu i-a putut atrage de partea lui în trădarea lui alături de Bogdan, unchiul (*patruus*) său. Giula avea moșiile donație de la regele Carol pentru slujbe vrednice și credincioase⁶. Deci, încă în timpul regelui Carol, Giula era om cu vază. Dar la 14 mai 1353, Ștefan, fiul lui Iuga, nu mai este infidel, căci împreună cu fratele său Ioan (ca « slugi credincioase ») sînt introduși în posesia moșiei lor principale Cuhea și în cele ce țin de ea⁷. Regele, la 12 octombrie 1355, confirmă din nou Giuleștii și Nyres ca posesiuni ale lui Giula și ale celor șase feciori ai lui⁸. O lună și jumătate mai târziu, la 29 noiembrie, se face punerea în posesiune, între juzi fiind și comitele Drag de Bedeu, amintit mai sus⁹.

Mai deosebită și de reținut este știrea că, după cinci ani, la 20 martie 1360, regele răsplătește pe Dragoș, fiul lui Giula, și pe fii săi Giula și Ladislau cu șase sate românești din Maramureș, între care și Slatina. Este o răsplată pentru serviciile și expedițiile făcute de el, « mai ales pentru restaurarea țării noastre moldovene », cînd mai mulți români s-au abătut de la calea credinței datorate¹⁰. Tot în acel an, la 24 iunie, fiii lui Iuga, Ștefan voievod

¹ Vezi mai înainte p. 204 nota 2.

² Folosim în special publicația lui Ioan Mihályi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Maramureș-Sighet, 1900 și *Documenta historium Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum, curante Emerico Lukinich et adiucante Ladislao Gáldi*, Budapesta, 1941, în care unele documente sînt redate numai în rezumat, dar se adaugă cîteva inedite, ilustrînd mai ales pe voievodul Balș și pe Drag, fratele său, comiți de Maramureș.

³ Mihályi, p. 13—16. *Documenta Valachorum*, p. 77—78; aici editorii admit supoziția lui Mihályi că Dragoș amintit aici are « multă șansă de probabilitate » să fie Dragoș întemeietorul Moldovei, ceea ce nu se poate demonstra. Cf. și DIR C. Transilvania, veacul XIV, vol. III, București, 1954, p. 402—404 și 587—589.

⁴ Mihályi, p. 35—37. *Documenta Valachorum*, p. 131—132.

⁵ Mihályi, p. 85—86. *Documenta Valachorum*, p. 323—324.

⁶ Mihályi, p. 26—27. *Documenta Valachorum*, p. 115—116. DIR vol. cit. p. 501. Punerea în posesie se face la 21 septembrie 1349, fără împotrivire. Mihályi, p. 28—29. *Documenta Valachorum*, p. 116. DIR vol. cit., p. 505—506.

⁷ Mihályi, p. 30—32. *Documenta Valachorum*, p. 126—127: *cuiusdam capitalis et principalis possessionis Kohnya*.

⁸ Mihályi, p. 33—34. *Documenta Valachorum*, p. 131.

⁹ Mihályi, p. 35—37. *Documenta Valachorum*, p. 131—132.

¹⁰ Mihályi, p. 38. *Documenta Valachorum*, p. 144—145: *specialiter autem in restauratione terrae nostrae Moldauanae, plures Olachos rebellantes a via debitas fidelitatis deviantes*. Acești valahi răzvrățiți fără îndoială sînt moldoveni.

și fratele său uterin Ioan (*fratris sui uterini*), sint confirmați în posesia moșiei Cuhea¹. La 10 februarie 1364, regele confirmă din nou cele șase sate date lui Dragoș și fiilor săi, iar frații uterini Ștefan, Mirislău preotul și Dragomir, să nu aibă parte în ele². Tatar și Costea nu mai sint amintiți acum.

Anul 1365 dă noi și surprinzătoare date privitoare la Moldova. La 2 februarie 1365, regele Ludovic dă moșia Cuhea și cele ce țin de ea lui Balc, fiul lui Sas, voievodul Maramureșului, și fraților săi uterini Drag, Dragomir și Ștefan. Aceste moșii au fost ale lui Bogdan voievod și ale fiilor săi, infideli notorii, care acum au dat dovadă de «urită necredință»³. Diploma aceasta este cea mai interesantă prin amănuntele pe care le dă. Se spune aici că Balc, din iubire pentru rege, i-a făcut nenumerate servicii, și anume: a venit din țara sa moldoveană în regatul Ungariei, și-a părăsit neomul părinții iubiți, multe rude și toată averea sa⁴, și a arătat mult zel pretutindeni, dar «mai ales în numita țară a noastră Moldova, nu fără vărsarea propriului său sînge și căpătarea de răni mortale și moartea crudă a fraților, a celor mai apropiați și a multor slujitori ai lor»⁵. Cu acest moment s-ar putea socoti încheiată legătura cu Moldova, oglindită în documentele maramureșene. Totuși, informațiile ce mai avem întregesc problema pe care o discutăm.

La 5 iulie 1368, o nouă poruncă regală dispune ca cele șase sate românești acordate lui Dragoș, fiul lui Giula, să-i rămînă lui în pace, iar frații lui uterini, Ștefan, popa Mirislău și Dragomir, să nu se amestece și să nu profite acum de moartea lui Giula, tatăl lor⁶. În același an, la 27 iulie, regele confirmă lui Balc, voievodul românilor, și fratelui său Drag de Beych (Beuth) satul Senye în comitatul Satmar⁷.

Prin urmare, *atît Dragoș, cît și Balc, fiul lui Sas, cunoscători nouă din literatura istorică, sint continuu în Maramureș, unde se bucură neincetat de favoarea regală.*

La 11 august 1373, regele poruncește punerea în posesiune la Cuhea, Bocica, Biserica Albă, Taras și Buștina a lui Balc, Drag și Ioan, fiți răposatului Sas voievod (*condam Saaz uoyvode*), ceea ce are loc la 4 septembrie același an⁸. În aceeași zi, Balc voievod singur este introdus și în posesiunea moșiei Buștina⁹. La 30 octombrie, Balc, voievod și comite de Maramureș, împreună cu fratele său Drag, iau parte la fixarea hotarelor unor moșii în Maramureș¹⁰. La 7 iulie 1376 un Mihail, fiul lui Nicolae, zis Zekel, apare ca rudă a lui Balc¹¹.

Este de reținut faptul că numai în anul 1373 voievodul Sas este dat ca răposat. Moartea lui nu s-a putut întimpla decît între 1368 și 1373. Unde anume, dacă în 1365 părinții lui Balc sint amintiți ca *rămași în Moldova*? De altfel, pe Sas nu-l găsim pomenit în documentele Maramureșului după 1365, ca trăind alături de fiul său Balc. Ioan, fiul lui Sas, probabil că rămăse și el în Moldova cu tatăl său și de aceea nu a fost amintit în 1365, dar la 1373 revenise în Maramureș.

Despre Balc, Drag și Ioan mai sint și alte mărturii din 1378, 1383 și 1384, care aduc știri noi în ce privește posesiunile și activitatea lor politică, dar care nu interesează tema tratată¹². Însă la 16 martie 1384, Ladislau, fiul lui Dragoș, și frații săi se judecă cu fiii lui Giula, adică unchii săi popa Mirislav, Dragomir și Ștefan cu fiii lor, pentru un briu rămas de la moșul lor (*ab avo eisdem*), dar care revenea părții tatălui lui Ladislau¹³. Tot în același an, la 22 iunie,

¹ Mihalyi, p. 45—48. *Documenta Valachorum*, p. 151.

² Mihalyi, p. 53. *Documenta Valachorum*, p. 171.

³ Mihalyi, p. 56—58. *Documenta Valachorum*, p. 178—181.

⁴ Mihalyi, p. 56: *ut de terra nostra Molduana suis caris parentibus, et quam plurimis cognatis nec non bonis eiusdem universis in eadem terra nostra post tergum relicti et postpositis in regnum nostrum Hungarie advenit.*

⁵ *Ibidem*, p. 56: *specialiter in dicta terra nostra Molduana non sine proprii sui cruoris effusione ac letalium vulnerum supportatione fratrumque proximorum et quam plurimorum famularum suorum morte.*

⁶ Mihalyi, p. 61. *Documenta Valachorum*, p. 214 (nr. 168). Vezi și porunca regelui cu aceeași dată către Simon, comitele Maramureșului, să facă cercetarea cuvenită. Mihalyi, p. 62. *Documenta Valachorum*, p. 214 (nr. 167).

⁷ Victor Motogna, *Urmașii lui Dragoș (un document necunoscut)*, în RI XI (1925), p. 203—204. Fragment în *Documenta Valachorum*, p. 215. Pentru el se judecă și la 2 iunie 1371. Cf. *Documenta Valachorum*, p. 234; în ediția aceasta, Senye este localizat la Tiszabecs; credem însă că este Seini, raionul Someșuța-Mare, regiunea Maramureș.

⁸ Mihalyi, p. 65—67. *Documenta Valachorum*, p. 249. Originalul punerii în posesie prin prepozitul Ioan a fost achiziționat de Biblioteca Acad. R.P.R., Pitești, nr. 532. Vezi și SCB III (1960), p. 501.

⁹ Mihalyi, p. 68—69. *Documenta Valachorum*, p. 248.

¹⁰ Mihalyi, p. 69—70. *Documenta Valachorum*, p. 250.

¹¹ *Documenta Valachorum*, p. 267: *altera (parte) Mycharle filio Nicolai dicti Zekel, proximo et familiari Bolk uoyvode, filii condam Zas uoyvode*. Editorii presupun că Sas se va fi căsătorit cu o unguroaică, rudă cu acest Mihail Székely. Soția lui Mihail era soră cu Sandrin, zis și Alexa, fiul lui Boelus, zis Fichorniklous (Feciorul lui Nicolae?), fiul lui Borman de Dormánháza.

¹² *Ibidem*, p. 279—283, 310 și 316—317.

¹³ Mihalyi, p. 81: *quod venientes ad nostram presenciam Mirislav Pop cum suis filiis ac Dragomer similiter cum filiis suis necnon Stephanus cum filiis suis videlicet filii Gywle, personaliter coram nobis sunt constituti, parte vero ex altera Ladislav filius Dragus una cum suis fratribus simili modo sunt constituti. Documenta Valachorum*, p. 317. Este probabil că briul acesta prețios (26 de florini) fusese căpătăt cîndva de Dragoș, tatăl lui Giula, în calitate de cavaler, după cum presupune Mihalyi. Asupra acestei presupunerii editorii de la *Documenta Valachorum*, p. 317, n. 2, mărturisesc și ei că e greu să te pronunți «pentru sau împotriva acestei teorii». Credem că poziția justă este să fim pentru.

regina Maria confirmă lui Balc voievod, fiul răposatului Sas românul, și fraților săi uterini Drag și Ioan, moșia Cuhea și apartenențele sale. La meritele vechi se adaugă acum că Drag și Ioan au însoțit pe regină « în țara noastră Rusia, care era atunci tulburată de litvani », iar pe unul din căpitani ai acestora, Prykoya, l-a adus captiv¹. E vorba de expediția din 1377 împotriva lituanilor.

La 1385, între cei patru juzi ai nobililor din Maramureș apar și Dragomir de Giulești și Ladislau fiul lui Drag de Bedeu, care, împreună cu Bank de Zarwasow, vicecomitele Maramureșului, recunosc actul făcut de Sandor, Mihail, Alexie și Nicolae, fiii lui Ștefan, feciorul lui Iuga, fost voievod de Maramureș, prin care dau a patra parte din Vișue, Șieu, Botiza și satul lui Dan, moștenirea lor paternă, doamnelor Margareta, Scora și Baba, surorile lor și fiice ale lui Ștefan. Între martori este și Ladislau, fiul lui Dragoș de Giulești, și fiul lui Pop, probabil popa Mirislău². Necesitatea ca și acești membri ai neamului lui Giula să fie prezenți la o tranzacție a neamului lui Iuga, fratele lui Bogdan, arată într-adevăr că între aceste neamuri era o înrudire apropiată³.

Într-un alt act regal din 25 noiembrie 1387, Ioan Olah, fiul lui Dragomir și al surorii uterine a voievozilor Balc și Drag, comitele secului, capătă posesiunile Iza și Apsa de Jos, drept răsplătă pentru merite căpătate și pentru faptul că tatăl său Dragomir murise în lupte la Vidin, iar fratele său uterin Tatomir la Belcz, în Galiția⁴.

La 23 octombrie 1389, regina Maria admite lui Costa, fiul lui Dragoș de Giulești, în cazul când nu va avea copii, să lase moștenitoare pe sora sa uterină Stana, fiică a răposatului Dragoș, în moșiile Slatina, Brebu, Copăcel, Desești, Herculicești și Șugatag, cum și în părțile lui din Giulești și Nyres⁵. Mai multe acte din 1390 arată pe magistrii Balc voievod, Drag și Ioan, comiți ai secului și de Maramureș, stăpâni ai mai multor moșii și castele din Maramureș⁶. În august 1391, mănăstirea Sf. Mihail din Peri, ctitoria lor, este recunoscută sub jurisdicția Patriarhiei din Constantinopol⁷. La 25 iulie 1392, regele Sigismund face părtași în Cetatea de Piatră (Kövár), care era a celor trei frați, și pe Ladislau, fiul lui Ioan, fratele lor⁸. Această introducere apare mai clar la 8 mai 1397⁹.

La 20 ianuarie 1398, cu ocazia reambulării moșiei Tecue, apar din nou voievozii Balc și Drag, comiți de Maramureș, dar și fiii lui Balc, Dumitru și Sandor (Sandrin)¹⁰. În sfârșit, mai amplu apare înrudirea în porunca din 7 aprilie 1402 cu privire la multe moșii ale lui Dumitru și Alexandru, fii lui Balc voievod, Sandrin și George, fiii magistrului Drag, și Ladislau, fiul lui Ioan Olah din Maramureș¹¹. Cu acesta încheiem perioada care ne interesează.

În concluzie, din cele de mai sus se vede că a fost un neam al fraților Drag și Dragoș din Bedeu, numele părintelui lor fiind necunoscut. Un alt neam este al fraților Iuga și Bogdan din Giulești și Cuhea, al căror părinte iarăși nu se arată. Al treilea neam este al lui Dragoș din Giulești, tatăl lui Giula, iar al patrulea care ne interesează este al lui Sas, voievodul Maramureșului, presupus voievod al Moldovei. Nici o aluzie din documentele maramureșene nu ne dă posibilitatea să aflăm o legătură între aceste neamuri. Numele tatălui lui Sas nu este menționat niciodată. Înrudirea am putut-o presupune după documentul din 1385¹².

¹ Mihalyi, p. 82—84: *fideles nostri Balk woywoda, comes noster Maramorosiensis, Drag et Johannes fratres eiusdem uterini, filii scilicet condam Zaas Olachy... presertim in eo quod cum nos ipsos magistros Drag et Johannem in regnum nostrum Ruscie, quod per Lithuanos tunc turbabatur, transmissemus... nonnullos ex eisdem Lithuanis signanter Preskogum captivum ipsorum captivarunt. Documenta Valachorum, p. 318—319.*

² Mihalyi, p. 85—86: *Nos Bank... de Zarwasow vicecomes, in persona magistri Balkonis woywode comitis Zathmariensis et Maramorosiensis, necnon quator iudices nobilium comitatus eiusdem Maramorosiensis videlicet Kendo de Weramarth, Petrus de Karachonfalva et Dragomir de Gyulafalva et Ladislau filius Drag de Bedehasa et Dragomir, significamus... quod... nobiles viri Sandor, Michael, Alexius et Nicolau filii Stephani filii Yge condam woywod Maramorosiensis portionem quartam in villis successione paternam ad ipsos devolutis... resignaverunt nobilibus dominibus Margaretha... et Scora et Babe filiabus prenotati Stephani sororibus eorum legitimis... presentibus... nobilibus fidei dignis videlicet Ladislau filio Dragus de Gyulafalva, filio Pop (documental rupt). Documenta Valachorum, p. 323—324.*

³ Este singura mărturie precisă pe care putem conta și e regretabil că în original stă lacuna mecanică.

⁴ Mihalyi, p. 87—88. *Documenta Valachorum, p. 334, n. 2, se admite data 1365—1368 pentru expediția la Vidin și 1377 pentru castelul Belcz în Galiția.*

⁵ Mihalyi, p. 96: *Kosta filii Dragus de Gyulafalva... concessimus ut... universas possessiones... et specialiter possessione Zalafalva, Kopach, Desehaza, Herculice et Suga(ta)g vocata, item porciones possessionarie in possessionibus Gyulafalva et Nires appellatis ipsam contingentes, ad nobilem dominam Stanna vocatam, filiam scilicet dicti condam Dragus, sororem suam uterinam... devolventur pleno iure. Documenta Valachorum, p. 369.*

⁶ Mihalyi, p. 99—108. *Documenta Valachorum, p. 375—392, unde sînt și documente necunoscute lui Mihalyi. Reținem numai că la 31 martie 1390, cei trei frați moștenesc domeniile Iza, Apsa de Jos, Rona și Rona de Sus, foste, ale lui Ioan, fiul lui Dragomir, decedat fără moștenitori. Documenta Valachorum, p. 375—377.*

⁷ Mihalyi, p. 109—110. *Documenta Valachorum, p. 418—421. Aici vajвода Balicsa et Drag master.*

⁸ *Documenta Valachorum, p. 430—431. Dovadă că Ioan murise.*

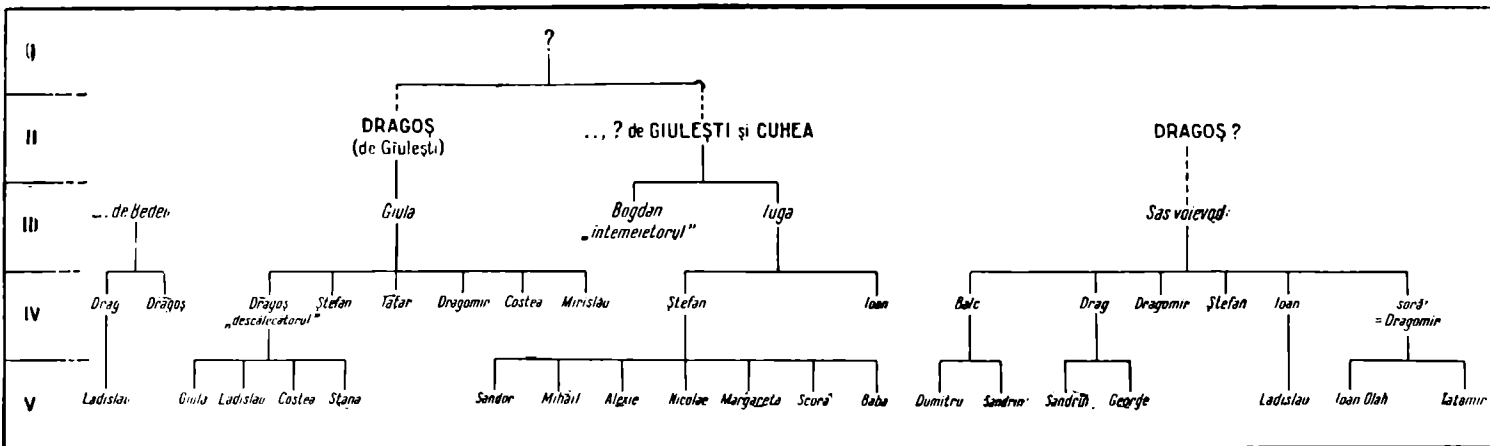
⁹ Mihalyi, p. 114—115. *Documenta Valachorum, p. 493—494.*

¹⁰ Mihalyi, p. 117—118. *Documenta Valachorum, p. 502, unde se rectifică data 7 noiembrie 1397 propusă de Mihalyi.*

¹¹ Mihalyi, p. 123—125.

¹² Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 44 și 47, după mărturia tirazii consideră că tatăl lui Bogdan și Iuga ar fi fost Ștefan voievod de Maramureș în 1326, iar un Dragoș de Bedeu a fost tatăl lui Drag de Bedeu, Giula de Giulești și Dragoș vodă, descăleătorul; cf. și p. 45 și 49.

NEAMURILE MARAMUREȘENILOR (SEC. XIV)

N.B. Linile verticale punctate arată filiație nesigură

Astfel se prezintă neamul pe linia lui Dragoș, amestecată cu a lui Bogdan, fost și el voievod în Maramureș. Această situație a făcut pe Onciul să spună că « Dragoș este începătorul, Bogdan indeplinitorul întemeierii Moldovei »¹. Să precizăm ce spun documentele și despre Bogdan.

Pentru prima dată, la 21 octombrie 1343, **Bogdan**, fost voievod de Maramureș, apare ca necredincios față de rege, deoarece în iarna trecută avusese o ceartă cu Crăciun, voievodul din Bilke². Peste șase ani situația lui este mai gravă. La 15 septembrie 1349 regele spune că Ștefan, fiul lui Iuga, « foarte de curind a căzut în vina infidelității, alăturându-se lui Bogdan, fostul voievod, unchiul său și necredincios invederat al nostru și al regatului nostru »³. Infidelitatea constă în faptul că Ștefan a scos din moșiile lor Gnoștești și Nyres pe Giula, fiul lui Dragoș, și pe fiii săi, arzându-le casele și făcându-le pagubă.

Mai mulți ani încetează orice informație despre Bogdan. Abia la 2 februarie 1365 vedem că Balc voievod, fiul lui Sas, pentru servicii aduse coroanei în Moldova, e răsplătit cu posesiunile deținute pînă aici de « Bogdan voievod și de fiii săi, anume cunoscuții noștri necredincioși și, care, « abătîndu-se de mai multe ori de la calea adevărului și stăruința credinței datorate, retrăgîndu-se pe ascuns din zisul nostru regat al Ungariei în mai sus-pomenita țară a noastră Moldova pe care caută să o păstreze în paguba maiestății noastre », sint privați de toate acestea, iar privilegiile ce au avut, anulate⁴.

Atît se reflectă în actele ungare. Bogdan este un infidel constant, dar nu pleacă din Maramureș. Nu știm motivele infidelității din 1343, dar le putem asemui cu acelea de care era vinovat și nepotul său Ștefan în 1349, adică acte de violență în Maramureș. Numai din actul din 1365 reiese că e vorba de o părăsire a regatului, care dă drept regelui să-i confiscă averea. Că acum sau nu de mult s-a întîmplat aceasta rezultă expres din faptul că numai acest act amintește procedura confiscării averii lui Bogdan, cu asentimentul reginei mame și cu sfatul prelaților și baronilor regatului⁵. Dar, deși regele vorbește de « țara noastră Moldova », totuși el nu înțelege că face parte din Ungaria însăși, fiindcă Bogdan s-a dus acolo clandestin, iar prin dorința de a o păstra pentru sine aduce ofensă « maiestății » regale⁶. Este exact limbajul pe care îl întrebuițează și pentru « *terra nostra Transalpina* », și acolo, în Țara Românească, știm mai bine ce înseamnă aceasta. Această simplă similitudine arată care era poziția Moldovei la 1365 față de Ungaria⁷. Independența « Moldovei » lui Bogdan era astfel recunoscută oficial.

În ce privește succesiunea Dragoș → Sas → Bogdan, ea nu se poate sustine nici ca filiație pentru primii doi, și nici cronologia dată fiecăruia pînă acum după letopisețe. Diploma regelui ungar din 2 februarie 1365 este hotărîtoare în această privință.

Intrucit, la 20 martie 1360, Dragoș fiul lui Giula, capătă moșii pentru servicii aduse mai ales în « restaurarea » țării Moldovei (singurul Dragoș care capătă recompense pentru astfel de servicii), spre deosebire de Dragoș de Bedeu, aceasta ne face să credem că Dragoș fiul lui Giula este « descălecătorul ». Cert este că, la această dată el trăia în Maramureș și încetase să mai aibă legături cu cele ce se petreceau la est de Carpați. Așadar, după mărturia documentelor, nu reiese că Dragoș a murit în slujba sa pe care o avea în Moldova. Este foarte probabil că i-a urmat altcineva, în aceleași condiții față de coroana maghiară.

Tot așa la 2 februarie 1365, **Balc, fiul lui Sas**, capătă o răsplată asemănătoare. Tatăl său rămăsese însă încă în Moldova, desigur să lupte cu necredinciosul Bogdan, ale cărui moșii

¹ D. Onciul, *Opere complete*, vol. I, p. 308.

² Mihályi, p. 17: *Bogdan, quondam vojvoda de Maramarosio, noster infidelis. Documenta Valachorum*, p. 99—103. Documente privind istoria României, vol. cit., p. 157—158.

³ Mihályi, p. 26—27: *qui nuperrime notam infidelitatis Bogdano quondam vojvoda patruo suo nostro et regni nostri infideli notorio adhaerendo incidit. Documenta Valachorum*, p. 115—116. DIR vol. cit., p. 501.

⁴ Mihályi, p. 57: *Bokdan vojvoda et suis filijs, nostris videlicet infidelibus notorij... a veritatis via et debite fidelitatis constancia pluries deviancia, de dicto regno nostro Hungarie in prelatam terram Moldovanam clandestine recedentes, eandem in nostre maiestatis contumeliam moliantur conservare. Documenta Valachorum*, p. 178—181.

⁵ Mihályi, p. 57: *de beneplacita voluntate et consensu serenissime principisse domine Elisabeth regine Hungarie gentitricis nostre karissime, de consilioque prelatorum et baronum regni nostri prematuro. Afirmția este clară: regele nu poate acționa singur împotriva unui nobil, fie el și infidel. Participarea reginei mame arată ea însăși că Bogdan uzurpase drepturi personale ale ei. Aceasta ne face să credem că Bogdan nu este infidel față de regat, ci față de persoana regelui sau a reginei.*

⁶ *Insuși documentul face distincție între regatul nostru Ungaria (de regno nostro Hungarie) și țara noastră Moldova (terram Moldovanam). Raporturile juridice sint fără îndoială deosebite. Cronicile contemporane polone și ungaro-řești nu dau nici ele mai multe informații. Singur Ioan de Kükülö, biograful regelui Ludovic, spune că, în timpul acestuia, « Bogdan, voievodul românilor din Maramureș, adunînd pe românii aceluia district, a trecut în ascuns în țara Moldovei, supusă coroanei regatului Ungariei, însă din cauza vecinătății tătarilor de mult timp părăsită de locuitori. Și cu toate că a fost combătut adeseori de oastea regelui, totuși, crescînd numărul românilor locuitori în acea țară, ea s-a constituit ca stat ». Cronicarul nu fixează data acestui eveniment, dar țînd seama de diploma din 2 februarie 1365, analizată aici și cu care consună, el nu a putut avea loc mult timp înainte.*

⁷ Desigur este foarte atrăgătoare ipoteza formulată de mai mulți istorici români și unguri, conform căreia Bogdan, fiul lui Nicolae (Micula), amintit în 1335 în Banat și presupus membru al familiei Bașarab din Țara Românească, ar fi tot una cu Bogdan, fratele lui Iuga din Maramureș și viitor domn moldovean. Dar această ipoteză nu se poate sustine prin documentele pe care le cunoaștem pînă acum.

în Cuhea erau confiscate acum și date lui Balc, al doilea și ultimul maramureșan răsplătit pentru serviciile aduse în Moldova.

Bogdan stăpînea jumătate din Cuhea, ca frate al lui Iuga, unde acesta, cu fiul său Ștefan și urmașii lor, au fost mereu pomeniți mai înainte în documente ca stăpîni.

La toate acestea se impun unele precizări. Din punct de vedere al moșilor de bază, rezultă clar că Dragoșii, între altele, au Giuleștii și Nyres, iar Bogdan, Iuga și feciorii săi au Cuhea. Urmașii lui Dragoș rămîn mai departe stăpîni ai moșilor de baștină, la care se adaugă mereu altele, în timp ce Cuhea are o soartă deosebită. După unele oscilații în infidelitate ale lui Ștefan, fiul lui Iuga, după 1360, aceștia și urmașii lor rămîn să stăpînească în continuare. Deci nu ar mai fi loc pentru donația făcută lui Balc și fraților săi. Dacă însă socotim că Bogdan și Iuga, care erau frați, aveau fiecare cîte o jumătate din Cuhea, atunci totul se explică: Balc va căpa ta numai partea lui Bogdan, rămas pînă la urmă în situația de infidel¹.

Nu în anele trebuie să căutăm confirmarea informațiilor din izvoare diplomatice, ci invers. În consecință, *avem convingerea că Dragoș, fiul lui Giulea, este Dragoș «descălecatul», al cărui rol istoric a fost de participant la organizarea unei părți din Moldova după alungarea tătarilor. Sas nu este fiul lui, ci încă un voievod maramureșean trimis în serviciul regelui unguresc în Moldova, de data aceasta însă împotriva lui Bogdan, care porrise acțiuni de insubordonare. Acțiunile lui Sas și Bogdan sînt deci nu succesive, cum apar în cronică, ci concomitente. Izvoarele diplomatice cunoscute pînă acum nu ne permit să tragem altă concluzii².*

Dacă filiația «domnilor» maramureșeni, începători de stăpînire în Moldova, așa cum este prezentată în *Ietopisețe*, este respinsă de izvoarele diplomatice referitoare la Maramureș, să vedem ce se poate păstra din numărul anilor de domnie care li se atribuie în cronici.

Dragoș a fost în Moldova un conducător de oști trimis în legătură cu expedițiile statului ungar împotriva tătarilor. Dacă admitem timpul de doi ani atribuți lui de cronici și de faptul că în 1360 se retrăsese deja în Maramureș, putem socoti că el a fost în Moldova în 1357—1359, dar că a murit după 1368, an cînd era încă în viață.

Dacă trebuie să-l socotim pe Dragoș permanent în Moldova, de la încheierea expedițiilor împotriva tătarilor și pînă la retragere (1343—1359), ar trebui să avem 15 ani. Nu sînt motive să credem că o administrație atît de îndelungată a acestui Dragoș, să nu fi lăsat dovezi concrete de existență. Centrul său administrativ trebuie să fi pornit de la Bacău și avea tendința de înaintare spre nord, pe apa Bistriței și a Siretului. Este posibil să fi ajuns pînă la Baia de pe apa Moldovei, care în 1360 dădea drepturi regelui unguresc să vorbească de «țara Moldovei».

În sprijinul duratei luptelor cu tătarii avem și o informație analitică importantă. În *Cronica moldo-rusă* este inserat un pasaj semnificativ privitor la luptele lui Dragoș cu tătarii³.

¹ Faptul că această parte de moșie se dă lui Balc ne face să ne gîndim și la obiceiul existent atunci ca moșiile confiscate de la un infidel să fie date tot unui membru al acelei familii rămas credincios. Este o supoziție care duce la afirmația că și Sas făcea parte din aceeași familie.

² Pentru o mai ușoară înțelegere a neamurilor din Maramureș, vezi spițele lor în tabelul nr. 1, Maramureșenii.

³ Legenda lui Dragoș ca vinător de bouri și întemeietor de țară în Moldova rezultă dintr-o contaminare de informații variate, înct, pentru aflarea mitului etiologic, este necesară o deasluire. Iată ce spune această cronică: «În anii domniei lui Vladislav s-a ridicat război de către tătari împotriva ungarilor, de la cnezul Neimet din locurile sale în care rătăceau, de la riul Prut și de la riul Moldova și au trecut peste munți înalți și de-a curmezisul țării Ardealului unguresc și au ajuns la riul Mureș și au stat acolo. A urmat o luptă la Tisa, după care ungiurii fiind biruitori, o parte din ostașii care luptaseră alături de ei au fost colonizați în Maramureș «între riurile Mureș și Tisa, locul numit Criș». Între acești ostași a fost și Dragoș, «un bărbat înțelept și viteaz», care, plecînd de acolo la viațăoare cu ceata sa și trecînd peste munți înalți și «peste planine înalte (acestea se chiamă munții)» și «în locuri cu văi (ДОЛНИ) și frumoase», a omorît un bour la un riu pe mal, sub o salcie. După ce s-au ospătat din vinat, au hotărît să rămînă acolo «pentru că era loc pustiu și la margine (КО КРАИ) rătăceau tătarii». Craiul ungarilor le-a dat voie să se ducă și ei s-au așezat chiar în locul unde fusese omorît bourul. Acolo ceata și-a ales dintre ei un bărbat înțelept, anume Dragoș, și l-au numit loruși domn și voievod. Atunci a început țara Moldovei. Apoi «Dragoș voievod descălecă cel dintîi loc (МѢСТО) pe riul Moldova, pe urmă a descălecat locul Baia și alte locuri pe riuri și la izvoare». Panaitescu, *Cronicile*, p. 155—156, unde *meslo* se traduce însă prin «oraș», ceea ce cred că nu corespunde sensului general al textului. Neimet se referă probabil la hanul Hoardei de Aur Mehmed Berdi beg (1357—1359); M. C u b o g l u, *Paleografa și diplomatia turco-osmană*, București, 1958, p. 115. Panaitescu, *Cronicile*, p. 158, n. 4, crede într-o «deformare a numelui Mamat sau Mamai, care a luptat la Kulikov». Analiza acestui text, compus fără îndoială în secolul al XVI-lea, cînd legenda lui Dragoș era înfiprată, ne duce la concluzii deosebite de ale istoriografiei vechi. Mai întîi este limpede că prelucrătorul textului a avut sub ochi două texte: unul privind luptele mai vechi ale ungarilor cu tătarii, în ale căror banderii va fi fost și Dragoș, iar altul legenda descălecării lui Dragoș din Maramureș, de care ține și lista domnilor următori lui Dragoș pînă la 1504. Această reiese limpede din faptul că, pentru compilator, Dragoș vinătorul pare să fie alt decît Dragoș oșteanul și colonistul. Altfel, după ce scrie despre Dragoș bărbat înțelept și viteaz plecat la viațăoare, după așezarea în Moldova nu ar fi scris iar despre un bărbat înțelept, anume Dragoș, pe care l-au ales domn și voievod, ci ar fi spus simplu că pe Dragoș pe care îl calificase deja l-au ales oștenii domn și voievod. *Dar este posibil ca prelucrătorul să aibă dreptate.* Între luptele cu tătarii a putut să fie un Dragoș, care a obținut privilegiul regal în Maramureș și care va fi vinat un bour după așezarea lui în această țară. După aceea va fi trecut cîtva timp, suficient ca să dispară acesta și să apară alt Dragoș, care nu a plecat la viațăoare, ci doar să recunoască locurile în care se vinase în trecut și despre care se vorbea încă. Acest Dragoș a identificat locul și s-a așezat acolo. Oriicare ar fi poziția noastră față de acest izvor și de Dragoș amintit în el, unul sau doi, izvorul rămîne important pentru a arăta durata luptelor cu tătarii.

Încă mai importante decît această chestiune sînt alte două lucruri care reies din Cronică moldo-rusă, și anume: 1) tătarii rătăceau între riul Prut și riul Moldova, numit loc «la margine», și 2) Dragoș s-a așezat întîi într-un loc¹ pe riul Moldova, adică la vărsarea lui în Siret, și de acolo s-a întins pe riul Moldova în sus la Baia și pe alte riuri la izvoare. Deci țara lui Dragoș a fost în ținutul de margine al tătarilor, între munți și Siret, cuprinzînd probabil ca puncte nordice linia riului Nechid cu Cîmpul lui Dragoș². Giulești și Roman. De pe această linie va fi încercat Dragoș să se întindă spre nord.

Sas, voievodul Maramureșului, avînd aceeași misiune, de a lupta contra tătarilor, ca și Dragoș, nu ne este cunoscut totuși decît prin actele privitoare la fiul său Balc. Din acestea reiese clar că la 2 februarie 1365 el rămăsese încă în Moldova să ducă lupta pentru apărarea. «onoare» regelui său. De data aceasta Bogdan apare ca adversar de temut al lui Sas. La 1373 Sas nu mai era în viață, cînd fiii săi își statornicesc moștenirea în Maramureș. Cronicile moldovene îi dau 4 ani de domnie și îl așază după Dragoș. Însă dacă a rămas tot timpul în Moldova (vezi «a murit» în unele letopisețe), atunci îi revin la domnie 14 ani (1360—1373). Indiferent de timpul cît a stat în Moldova, cauza regelui său era pierdută în 1365, cînd fiul său Balc se retrage în Maramureș.

Sînt probabilități suficiente să considerăm că centrul administrației lui Sas ajunsese la Baia. Însă dacă ținem seama de tradiția de la Siret³, atunci am putea admite că va fi ajuns chiar pînă acolo, dar renunțînd de a mai fi omul regelui se va fi unit cu feudații locului și, în această calitate, va fi trăit încă 4 ani la Siret. Încîlin să cred că acești patru ani s-au scurs între 1365 și 1369, în concurență și vecinătate cu Bogdan. Aceasta ar duce la un total de 9 ani⁴.

Dragoș și Sas nu au fost voievozi peste teritoriul de-a lungul apei Moldovei, de unde a pornit unificarea statului moldovean, ci conducători de oaste în slujba regatului ungar, însărcinați cu misiuni în sudul Moldovei. De aceea ei nici nu figurează în Pomelnicul de la Bistrița⁵.

Bogdan a fost un răzvrătit maramureșan. La 1343 el pierduse calitatea de voievod al Maramureșului; la 1349 se purta ca răzvrătit, dar tot în cuprinsul voievodatului de acolo⁶. Deci nu plecase din posesiunile sale maramureșene. Această plecare s-a întimplat numai în preajma zilei de 2 februarie 1365, cînd regele mărturisește că Bogdan cu fii săi au trecut pe furii în Moldova. Deci acțiunea nu a avut loc cu mult înainte. Unele redacții ale cronicilor interne îi atribuie 4 ani de domnie (redacțiile putnene), iar altele 6 ani (Bistrița și moldo-rusă). Nu credem că deosebirea dintre ele este o divergență. Însemnările locale au notat durata domniilor așa cum era cunoscută în acea parte. Venînd în ținutul disputat coroanei maghiare, Bogdan a trebuit să apară în partea de sub administrația lui Sas și între ei se vor fi dat luptele de supremație. Credem că acestea au durat doi ani, după care autoritatea voievodală a lui Bogdan s-a extins pe apa Moldovei, la Rădăuți, și a continuat încă patru ani. Timpul probabil de domnie este 1363—1369, deci în total 6 ani.

Mult mai greu este să lămurim domnia lui **Lațcu**. O corespondență papală din 1370—1372 ne dă unele informații cu privire la încercarea lui de trecere la catolicism prin intermediul franciscanilor. Relatările din cronicile interne cu privire la Lațcu sînt lipsite de concordanță. Letopisețul de la Bistrița și Cronică moldo-rusă îl consideră, greșit, fiul lui Sas (poate pentru că Sas a murit în acest interval, 1368—1373), iar Letopisețul de la Putna și Cronică moldo-polonă, fiul lui Bogdan. Că este fiul lui Bogdan nu trebuie să ne îndoim. Diploma maghiară din 1365 spune că acesta a fugit din Maramureș împreună «cu fiii săi». Între aceștia trebuie să fi fost și Lațcu, despre care cronicile noastre spun că a domnit 8 ani și a murit în scaun. Conjectural, acești ani nu pot fi decît între 1369 și 1377. Logica ne face să credem că, în timp ce în partea de sud a Moldovei se păstra dominația ungurească, Lațcu a izbutit să unească voievodatele nordice, al lui Bogdan și al lui Sas, cu centrul acum la Siret. E cea dintîi unificare de feude pe care o putem presupune în istoria Moldovei. Și desigur multora din feudații nu le-a fost pe plac.

Faptul că pentru această vreme în Pomelnicul de la Bistrița apare un Costea voievod fără predecesori și în letopisețe un Petru voievod, fiul unui Mușat, fără a se spune cine este acest Mușat, duce la concluzia că acum exista o frămîntare între feudații moldoveni.

¹ Dacă admitem traducerea P. P. Panaitescu prin «oraș», atunci înseamnă că Romanul își are originea în acel timp
² «Cîmpul lui Dragoș» nu este neapărat nevoie să fie în legătură cu Dragoș descăleătorul, dar nici nu i se poate opune.

³ S. R e l i, *Orașul Siret în vremuri de demult*, Cernăuți, 1927, p. 33—34.

⁴ Aici poate interveni și o explicație paleografică: în slavă cifra 9 (ѣ) se poate confunda ușor cu 4 (ѣ).

⁵ Fără a găsi explicația faptului, acest lucru îl observase și D. O n c i u l, *Opere complete*, I, p. 307, n. 2: «Deci în 1407, cînd s-a scris pomelnicul, Dragoș și Sas nu erau considerați ca foști domni ai țării de felul domniilor următorii». Și I. M i n e a, *Politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 24, n. 2, se îndoiște că Sas, tatăl lui Balc, a fost voievod în Moldova; celelalte îndoieli exprimate de Minea în analiza documentelor de la 1360—1363, 1373 și 1384 nu pot fi luate în considerație.

⁶ D. O n c i u l, *op. cit.*, p. 301, n. 2, interpretează pe *nuperrime* din document prin «de curînd», adică Bogdan de curînd ieșise din Maramureș și trecuse în Moldova. În realitate, *nuperrime* se referă la *infidelitatea* lui Bogdan. Vezi mai sus p. 211, n. 3.

Costea voievod, pomenit numai în Pomelnicul de la Bistrița, trebuie să fi avut un rost în Moldova, de i-a fost inserat numele în lista domnilor. Pe acesta îl considerăm ca un feudal puternic, care a putut rivni o dată la domnie¹.

Tot într-o corespondență papală se vorbește despre o Margareta de Siret, doamna Valahiei Mici. Astfel, în 1377, la curia papală, de data aceasta prin dominicani, se primeau scrisori ale acestei doamne, la care se răspundea la 28 ianuarie 1378. Papa se adresa către « Margarita di Cereth, domina Valachie Minoris ». Dacă comparăm această adresă cu cea similară din 1370 către Clara din Țara Românească. (*nobili mulieri relicte quondam Alexandri weida in Valachia vidue*) se vede deosebirea de fond: în timp ce Clara este o femeie nobilă, văduva unui voievod, Margareta este numai « doamnă ». Acestui termen nu-i putem atribui echivalentul de « suverană », căci unui astfel de drept prin succesiune se împotrivesc procedura moldovenească după care domni erau aleși. De altfel, nu cunoaștem un caz în istoria noastră din care să rezulte dreptul de a fi doamnă vreo fiică de domn. Dacă Margareta ar fi avut vreo legătură de familie cu Lațcu voievod, care la data aceasta nu mai trăia, curia papală nu putea să fi uitat de propunerile nu tocmai vechi ale acestuia și ar fi amintit în vreun fel oarecare de raportul existent între ea și Lațcu. Nu putem deci să presupunem că în acel moment curia papală nu cunoștea situația matrimonială a doamnei Margareta de Siret, dar nici nu o putea socoti văduvă. Sau, fiindcă în Moldova din acel timp erau frământări religioase, papa a preferat să le ignoreze și să stăruie numai asupra doamnei catolice. Păstrându-se tăcere în această privință, trebuie să căutăm altă explicație.

S-a presupus că, fiind sora lui Lațcu și fiica lui Bogdan, va fi domnit în numele fiilor săi minori². Dar, ca să poată fi doamnă, era necesar să fi fost ea însăși soție de domn. Ca să corespundă întrucîtva acestui principiu, s-a propus și ipoteza că Margareta, o ungueroaică, s-ar fi căsătorit cu un Ștefan, presupus frate al lui Lațcu, care însă n-a domnit³. Pentru nici una din aceste ipoteze nu sînt motivări valabile.

Este adevărat însă că trebuie să ținem seama de un fapt cert: Margareta este stabilită la Siret, ucolo protejează pe catolici și are confesor un dominican. În consecință, sînt toate probabilitățile ca între ea sau soțul său și Lațcu, domn în Siret, să fi fost unele legături.

După izvoarele istorice interne se mai cunoaște o Margareta, mama lui Petru voievod, fiul lui Mușat, și ea protectoare a dominicanilor. Înseamnă oare că între acestea este o identitate de persoane, sau o simplă coincidență de nume? Să fi fost ea soția lui Sas voievod? Actele următoare, al căror număr crește de acum, par să aducă lumină.

De acum încep să dea informații genealogice și documentele interne. Astfel, din actul de la 1 mai 1384 al lui Petru voievod reiese că pe mama sa o chema Margareta, era catolică, proteja pe dominicani și avea curtea sa la « Horleganoio », identificat de unii cu Hirlău, iar de alții cu Corlăteni în Dorohoi. La 3 februarie 1386 se vorbește de o scrisoare « a domnului Roman, fratele domnului Petru, voievodul Moldovii » (*domini Romani fratris domini Petri woywody de Walachya*). Chitanța lui Vladislav al Poloniei din 27 ianuarie 1388 arată că Petru voievod avea un frate Roman, care avea și copii.

Mai tirziu, uricul lui Roman voievod de la 30 martie 1392 arată că acesta avea doi fii, Alexandru și Bogdan. În document însă, al doilea dintre consilieri este « jupan Ștețco și cu frații lui », singurul menționat astfel. Tot Roman, la 18 noiembrie 1393, amintind din nou pe cei doi fii, mai adaugă informația că mama sa era cneaghina Mușata și că mai exista un Ștețco sau Ștefan, nepotul lui de soră și primul dintre consilieri⁴.

¹ Un boier Costea găsim în documentele din secolul al XIV-lea. Era o persoană de seamă. Îl găsim în sfatul lui Roman la 30 martie 1392 și al lui Ștefan la 6 ianuarie 1395. Tot el trebuie să fie Costea Viteaz, amintit în uricul lui Iuga cu data de 28 noiembrie 1399, ca și în cel databil înainte de 28 noiembrie 1399. Poate tot el va fi fost Costea Valahul, care dă scrisoarea de la Stecar în 1402. În 1398 avea un fecior care putea da procură în numele domnului său la procesul din Dej. Care era domeniul lui? Uricul lui Iuga, datat ante 28 noiembrie 1399, ne dă o cheie pentru a-l identifica. Se spune aici că moșia dăruită lui Brata are « hotarul din sus de Strahotin în sus pe Jijie la movila Vorlov, iar de acolo de-a curmezii la drumul Strahotinului despre pan Coste, la marginea Strahotinului drept pe muclea dealului, iar de acolo de-a curmezii peste Jijia la drumul Dealului Mare, pe drum pînă la movila Vorlovului ». (M. C o s t ă c h e s c u, *Documente moldovenești*, I, p. 27). Satul lui Costea este identificat astăzi cu Costeni din com. Dingeni raionul Trușești. Aici îi era baza, deci nu departe de Hirlău. Nu a fost o domnie, ci numai o pretenție la domnie, oarmată repede și înregistrată doar în pomelnic, suficient însă ca să dea naștere la pretenții pentru urmașii săi. Mai putem rîca o ipoteză. Doi frați ai lui Dragoș, Tatar și Costea, nu mai apar după 1364. E posibil ca să fi murit și ei în luptele din Moldova, dar este tot așa de posibil să fi rămas acolo, frații omîndu-i de la moștenirea moșilor părințiști. Acest Costea ar putea fi deci identic cu Costea Voievod. Oare faptul că Ioan, fiul lui Costea, dădea procură pentru susținerea unui proces la Dej, să nu fie în legătură cu drepturile sale de acolo? Mai mult. Este posibil ca Margareta de Siret să fi fost chiar doamna acestui Costea, voievod efemer. Toate aparențele sînt pentru a identifica pe această Margareta și cu Margareta, mama lui Petru voievod. În toate acestea este numai o încercare de « explicare, și nu o certitudine.

² Șt. P a s c u, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, 1944 (extras din « Anuarul Inst. de istorie », X), p. 51.

³ P. P. P a n a i t e s c u, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 107—109.

⁴ Se pot citi numai primele trei litere «ТТТ». De obicei editorii au completat numele în Ște(fan), dar el poate fi completat tot așa de bine și Ște(țco), ca în documentul precedent.

În actul omagial din 6 ianuarie 1395 al lui Ștefan voievod, primul între sfinți este « pan Mihal, fratele voievodului ». Amintim că într-o scrisoare de mărturie a patru pani și boieri moldoveni, anterioară actului de omagiu, deoarece se arată că domnul lor Ștefan voievod va veni să-l depună¹, al treilea este « pan Mihal », fără îndoială același cu cel din actul omagial. Mihal înseamnă Mihail. Sub acest nume mai avem o mărturie. Salvconductul eliberat de Ștefan voievod la 3 ianuarie 1397 lui Spitko, palatinul Podoliei, este contrasemnat primul de « Mychahel (i.e. Michael) capitaneus moldaviensis ». Deci Ștefan (Ștefco) voievod și Mihal-Michael sînt frați. Expresia din uricul de la 30 martie 1392, « jupan Ștefco și cu frații lui » (и съ братьями его) arată că, de fapt, erau *mai mulți frați*. Toți sînt feciorii unei surori a lui Roman voievod.

Din uricul de la 18 noiembrie 1393 reiese clar că Roman voievod este fiul cneagăniei Mușatei. Dacă luăm acest nume ca fiind nume de botez al mamei, desigur că trebuie să-i căutăm soțul, care era tatăl voievodului. Credem însă că acesta nu mai trăia la data cînd fiul său era domn, dar mama văduvă îi împrumutase numele: el a fost Mușat și cum era obiceiul ca văduvele să fie arătate prin numele soțului, ea a devenit Mușata, adică văduva lui Mușat.

Acest Mușat apare în letopisește fie ca părintele lui Petru, Roman și Ștefan (Bistrița și Putna), fie numai al lui Petru (moldo-polonă). În nici unul nu se spune că ar fi fost domn. După cum se pot explica divergențele din documentele lui Ștefan voievod și ale lui Iuga voievod, înseamnă că trebuie să contestăm această descendență a lui Petru. Cînd au fost prelucrate listele domnilor din secolul al XIV-lea s-a făcut o dublă contaminare, care a dus la varianta internă și la varianta polonă. Putem dar presupune că nu este necesar să credem că Petru este fiul lui Mușat.

Omonimele care circulau atunci la domni și la boieri au făcut pe cronicari să incurcă fiii unora cu ai altora, și de aici ipoteza din vremurile noastre că Margareta este numele Mușatei, obținut cînd a trecut la ritul catolic. Acestei ipoteze ar trebui să-i urmeze o alta, anume că Margareta catolică a revenit la ortodoxie și de aceea Roman o amintește cu acest nume. E greu de admis acest lucru, deoarece Petru, cițiva ani mai înainte (1384), amintește pe mama sa catolică ferventă.

Pe baza acestor documente, neanalizate suficient pînă acum, s-a crezut că avem aici întregul neam al lui Petru voievod, frate cu Roman voievod. Confuzia a venit din faptul că într-adevăr și Petru voievod a avut un frate care se numea tot Roman, cum am arătat mai sus.

Concluzia care se impune este că Petru și Roman voievod nu sînt frați nici după mamă, nici după tată, iar Roman numit în documente ca frate al lui Petru nu este decît un omonim al lui Roman voievod.

Revenind la domnia lui Lațcu voievod, vedem că aceasta a marcat o oarecare stabilitate și autoritate. La moartea lui (cca. 1377) au izbucnit însă toate veleitățile ascunse, fiecare feudal încercînd să-și asume supremația. Din aceste conflicte a ieșit biruitor Petru, fiul Margaretei.

El dispăre în condiții necunoscute. Letopiseștele îi dau că a domnit 8, 12 și 16 ani, numai Putna I menționează că a murit în scaun. Este probabil că a luat domnia în 1377 și a durat sigur pînă în 1391. În acest an se pare că iar sînt tulburări în Moldova². În tot cazul, la 30 martie 1392 nu mai era domn. În acest timp Petru mută reședința la Suceava și izbutește să adauge voievodatului său și voievodatul fiilor lui Ștefan, amintit de Długosz în cronica sa. De aici și confuzia de nume și date în narațiunea acestuia.

Roman, fiul Mușatei, era domn la 30 martie 1392. Domnia lui a fost scurtă, pînă după iulie 1394, cînd a fost alungat din scaun. În acest scurt timp el întemeiază tîrgul și cetatea Roman și a continuat unificarea Moldovei cu grabă, după cum o arată frumoasa sa intitulăț'e. Acest lucru nu a fost pe placul panilor și boierilor Moldovei, care l-au dat prins în mîinile regelui polon, față de care avusese destule rezerve cu ocazia depunerii omagiului de credință.

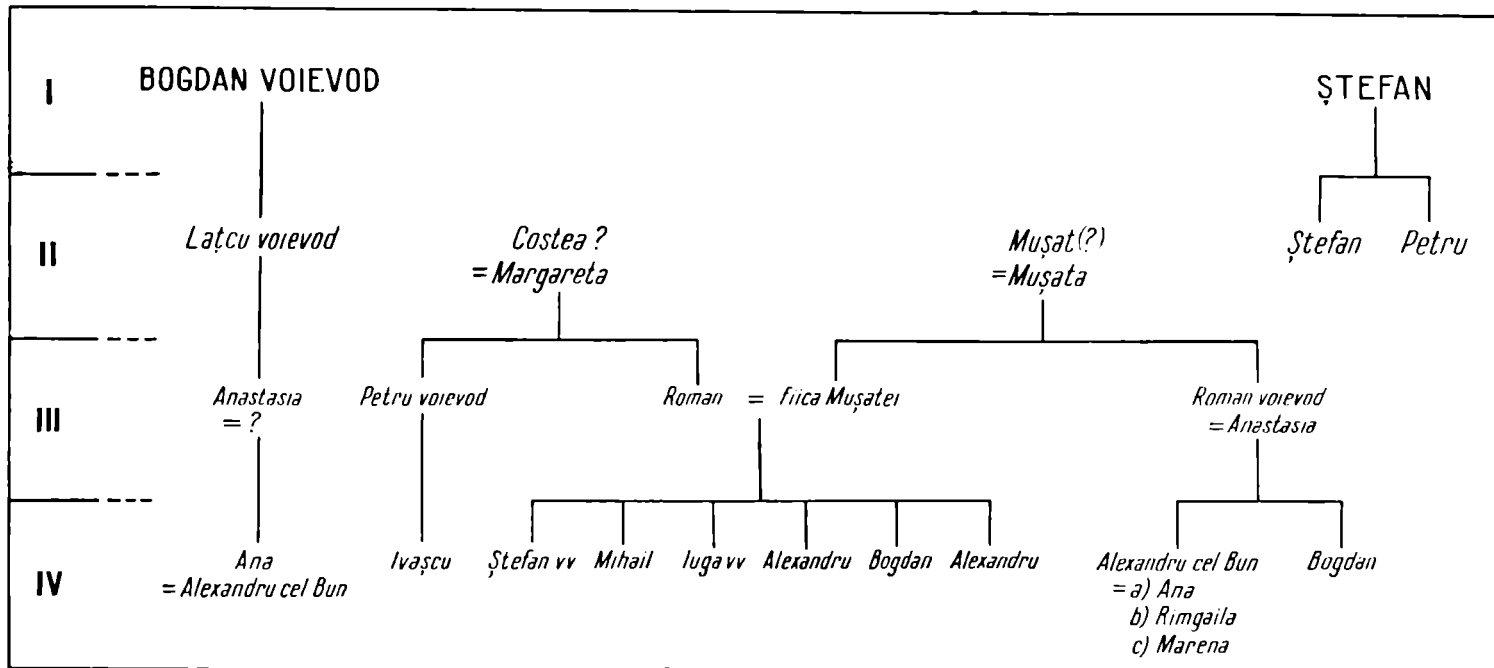
La sfîrșitul anului 1394 era domn Ștefan, nepotul de soră al lui Roman, care venise cu sprijin polon. Înfeudarea acestuia față de poloni și atacarea ținuturilor ungurești din partea de sud a Moldovii atrag minia lui Sigismund, regele Ungariei, care însă în 1395 va fi învins la Hindov, fără îndoială Ghindăoani, aproape de Tîrgu-Neamț. Sfîrșitul domniei lui apare în condiții obscure, înainte de 28 noiembrie 1399. Cronicile îi dau 7 ani de domnie și consemnează că a murit în scaun.

De la Roman și de la Ștefan s-au păstrat pînă astăzi unele documente în original și informațiile cuprinse în ele sînt foarte prețioase. Altele nu ne sînt cunoscute decît prin inserții tîrzii. Și acestea sînt prețioase prin relatările pe care le produc, dacă lăsăm la o parte comentariile celor ce le-au folosit mai întîi. Între acestea este și contaminarea celor doi Romani, fratele lui Petru și fiul Mușatei, socotiți o singură persoană. Aceste inserții, mai ales aceea a lui Ștefan

¹ Scrisoarea este nedată, dar se poate data cu « după iulie 1394 », cînd regele dăruiește lui Ștefan, atunci pretendent la tron, o platoșă aurită și un coif.

² Deducem aceasta și din faptul că regele Poloniei cere lui Mircea o confirmare a angajamentului anterior (17 martie 1390, făcut prin intermediul lui Petru voievod), pe care o obține la 6 iulie 1391.

NEAMURILE DOMNILOR MOLDOVEI (SEC. XIV)

logofătul ot Crețulescul (1782–1785), ne ajută să aflăm numele fraților lui Ștefan voievod: Mihail, Alexandru, Bogdan, Iuga și alt Alexandru. Aceștia sînt fiii lui Roman, fratele lui Petru voievod, fiul Margaretei, și ai soarei lui Roman voievod, al cărei nume nu se cunoaște. Doi dintre aceștia, Alexandru și Bogdan, sînt omonimi cu fiii lui Roman voievod, fiul Mușatei.

Iuga, unul din frații lui Ștefan voievod, încă fiind acesta în viață, îi va lua locul pentru scurtă vreme¹. În acest timp, murind Ștefan, se naște posibilitatea unei noi concurențe la domnie din partea potrivnicilor lui Iuga. Acest lucru reiese clar din scrisoarea nedată a lui Ivașcu, fiul lui Petru, și a lui pan Vilcea, scrisă la Berest, pe care noi o socotim databilă cu sfîrșitul anului 1399, prin care ei rîscumpără și scot din închisorile regelui Poloniei pe Roman și-i dau asigurări că-i vor fi credincioși. De bună seamă că această rîscumpărare se va fi făcut cu scopul de a-l repune domn în locul lui Iuga, a cărui legitimitate era contestată de acești boieri². Roman și partizanii săi însă nu și-au putut ajunge scopul, căci în aceste împrejurări obscure Roman a pierit pe pămîntul Moldovei, căutînd să-și reia domnia, și astfel a putut fi îngropat la Rădăuți³.

Pentru Moldova începe acum o perioadă de noi tulburări. Lupta pentru domnie este reluată de Alexandru, fiul lui Roman, care alungă pe Iuga. Se pare că acest fapt era împlinit la 23 aprilie 1400. Mircea voievod din Țara Românească intervenind în ajutorul lui⁴. În schimb, Ivașcu care avea drept la domnie cel puțin în mod egal cu Alexandru, se consideră eliberat de angajamentul luat față de Roman, agnatul său, și dorește domnia pentru sine. Ca să o aibă cu sprijinul polon, el dă regelui, tot în Berest, unde va fi stat ca pribeag, scrisoarea sa din 9 decembrie 1400, plină de renunțări⁵.

Am analizat pînă acum izvoarele diplomatice sub mai multe aspecte. spre a lămuri unica problemă a succesiunii. Aceleași izvoare mai prezintă însă un aspect important: în unele din uricele domnești se amintesc predecesorii emitenților lor. Aceste indicații nu comportă îndoieli.

Astfel, în documentul lui Iuga din 28 noiembrie 1399, în narațiunea despre cui a slujit Țiban beneficiarul, se spune: « mai înainte întru sfinți odihniților părintelui nostru. . . (loc alb în suret⁶) lui Petru voievod și lui Roman voievod. . . (iar loc alb) Ștefan voievod ». Aceasta înseamnă că nu s-a putut citi bine numele « părintelui » său, care după ordinea enumerării ar trebui să fie predecesorul lui Petru; de asemenea, la Roman voievod nu spune că e tatăl său, deși și în acesta, ca și în celălalt suret complet, mărturisește că e frate cu Alexandru și Bogdan. Presupunem că aici traducătorul nu a înțeles textul « cei mai bătrîni » sau « domni » ori « pentru sufletul » lui Petru și l-a tradus cu « părintele », după cum nu a putut citi nici ce urma după Roman voievod, unde va fi fost fără îndoială « fratele nostru » Ștefan voievod, care la această dată nu mai trăia. Deși în rea stare de conservare, totuși acest uric arată succesiunea reală: Petru → Roman → Ștefan.

În uricele lui Alexandru cel Bun, predecesorii apar astfel: « Bogdan voievod, Lațcu voievod, Petru voievod, Roman voievod, tatăl nostru, și Stețco (Ștefan) voievod », fără a mai arăta vreo altă înrudire. Însă tot el mai amintește la 16 septembrie 1408 de « sfinț răposata mama noastră cneaghina Anastasia », îngropată la Roman, iar la 6 iulie 1413, de « doamna Anastasia soacra noastră », căreia îi dă Coțmanul Mare⁷. În sfîrșit, la 14 aprilie 1415, Alexandru arată că adevărata sa soție Ana, chiar înaintea morții, a dăruit mînuștirii Moldovița două sate⁸.

¹ Nu este exclusă posibilitatea ca în ultimul an să fi domnit împreună.

² Cu privire la acest document avem de observat un pasaj interesant. Ivașcu și Vilcea dau asigurări regelui că Roman nu se va plînge de neajsurile ce a îndurat (captivitate), iar dacă se va plînge « noi pe acest adevărat Roman din nou îl vom aduce și da în mîinile obladitorului nostru domn, craiul Poloniei » (ТОГДА МЫ ИМАЛИ ТОГО РОМАНА ШПАТЬ ПОСТАВЛЕНН И ДАТИ В РУЦѢ НАШЕМУ МИЛОМУ ГОСПОДАРУ, КРАЮ ПОЛОСКОМУ). Traducerea lui Costăchescu: « atunci noi îl vom părași iarăși pe acest adevărat Roman și-l vom da » etc., ca și a lui Kaluzniicki: « nostrum erit hunc ipsum Romanum iterum sistere inque carissimi domini nostri Poloniae regis manus tradere » (Hurmuzaki, I, 2, p. 820) nu corespund textului slavon.

³ În această scrisoare a lui Ivașcu și Vilcea surprinde totuși faptul că, dacă e vorba de fostul voievod Roman, de ce nu o arată. Dar acest lucru poate fi întrevăzut în expresia « acest adevărat Roman ». De aici decurge logic și concluzia că mai erau și alții care aveau acest nume, ca de pildă însuși tatăl lui Iuga.

⁴ Uricul cu data 11 februarie 1400 (6908), atribuit lui Alexandru cel Bun, este de bună seamă fals.

⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești*, II, p. 619, unde însă este greșit datată 25 martie.

⁶ Țînd seamă de ordinea din uricele ulterioare, ca antecesorii ai lui Petru ar trebui să fie aici Bogdan, sau Lațcu, sau, dacă-i dă această prioritate, părintele său, care, după identificarea noastră, este Roman. Altfel nici nu poate fi, căci Roman, fostul domn, este arătat aici în ordinea normală.

⁷ Din nefericire, documentul acesta îl cunoaștem numai dintr-o traducere germană. Se pune deci întrebarea dacă traducătorul a citit bine în originalul slav ТИТЪ (= soacra) sau a putut fi ТИТЪ (mătușă), cum a observat D. O. n. c. i. l. *Din istoria României*, București, 1914, p. 34. Normal ar trebui să fie ТИШТА (soacră, dar și soacra) și ТИТА sau ТИТАВА (mătușă, amia, dar și nonna). Considerăm că traducătorul german a citit bine.

⁸ Din întimplare și acest document este cunoscut numai printr-un rezumat în limba germană, făcut după originalul slavon. Este posibil să fie o greșală de lectură a datei, avînd în vedere data transmisă de Ștefan cel Mare prin lepedea pusă pe mormîntul ei. Aceasta și pentru faptul că la 19 mai 1414 Alexandru cel Bun cu doamna se întîlneau la Sniatin cu regele Poloniei, după cum relatează Dlugosz (col. 367). Bănuim că nu făcuse încă a doua căsătorie cu

Acestea sînt informațiile pe care ni le aduc izvoarele diplomatice. În aceeași problemă monumentele epigrafice pot aduce și ele unele lămuriri¹. Acestea sînt puține și toate provin din timpul lui Ștefan cel Mare, care pun: inscripții la Rădăuți, Bistrița și Neamț, pe mormintele unora din predecesorii săi. Este de observat că data morții celui îngropat sub lespede nu este pusă decît la Ana, soția lui Alexandru cel Bun (m. 2 noiembrie 1418), la Anastasia, fiica lui Lațcu voievod (m. 26 martie 1420), și la Ștefan, fiul lui Alexandru cel Bun (m. 13 iulie 1447). La toate celelalte, care privesc perioada mai veche, lipsește orice indicație cronologică².

În fața acestor inscripții lipsite de elementul esențial, data, putem face totuși două observații. Cea dintîi privește posibilitățile de informare pe care le-a putut avea Ștefan cel Mare în momentul cînd a luat hotărîrea să eternizeze memoria predecesorilor. Aceste informații erau cu totul reduse. La curtea domnească și la mănăstirile respective atunci nu existau anale din care să reiasă mai mult. Accastă lipsă îl va fi determinat pe Ștefan cel Mare să pună să se alcătuiască cronică țării, dar ea nu privea decît domnia lui însuși, care era cunoscută și se putea nara cu certitudine.

Cea de-a doua observație este mult mai interesantă și concludentă. Ea privește pietrele de mormînt de la Rădăuți, care, prin ordinea pe care o au în biserică, ne dau o cheie, în măsura în care credem că Ștefan cel Mare a păstrat mormintelor ordinea lor preexistentă. Două din ele sînt așezate la peretele sudic și privesc pe Bogdan cel dintîi și pe urmașul său Lațcu, iar a treia are o inscripție stearsă³. Cinci sînt la peretele nordic și privesc pe Ștefan, care a bătut pe unguri la Ghindăoani, pe Roman, pe Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, pe alt Bogdan, fiul (?) lui Alexandru cel Bun. Toate acestea sînt în naos. Cele din pronaos privesc pe Anastasia, fiica lui Lațcu voievod, și pe Stana, mama lui Ștefăniță voievod, care i-a și pus-o. Ordinea în care sînt puse, așa cum am arătat-o aici, pornește de la altar, în consecință arată însăși ordinea îngropării celor morți. Ținînd seama de faptul că într-o biserică aceste locuri sînt rezervate ctitorilor și neamului respectiv, putem presupune că avem de-a face într-adevăr cu neamul lui Bogdan cel dintîi, pe care Ștefan cel Mare îl pune astfel în fruntea strămoșilor săi.

La Rădăuți, patru din inscripțiile puse de Ștefan cel Mare privesc pe patru voievozi, predecesori ai lui Alexandru cel Bun. Lipsesc deci doi dintre acești predecesori: Petru și Iuga. Despre Iuga cronică spune că l-a luat Mircea Voievod cu sine, iar alte informații arată că ar fi fost îngropat în altă parte. Despre Petru însă nu știm nimic. S-au emis ipoteza că a fost îngropat la Sf. Nicolae din Poiană, adică la Pobrata, după unii⁴, sau la Neamț, după alții⁵.

Ringala, în care caz cronicarul ar fi ținut să arate această legătură matrimonială polono-moldoveană. Așadar, doamna Ana la acea dată trăia. Mai mult încă. În două documente din 13 aprilie și 12 iulie 1415, danii către mănăstiri, Alexandru însuși vorbește numai de «sănătatea domniei-mele și a copiilor domniei-mele». Neamîntind și de «sănătatea doamnei, rezultă în mod precis că acum era văduv. Deci data din inscripție rămîne sub bănuială; ar trebui să fie 2 noiembrie 1414 (6922). Paleografic, deci și epigrafic, lapidicul a putut confunda pe H cu S, scriind $\mu\eta\kappa\alpha$, în loc de $\mu\eta\kappa\eta$, cum va fi fost în textul manuscris ce i se va fi dat.

¹ Cea mai bună ediție a inscripțiilor bucovinene rămîne cea dată de Kozak. Pentru cele din epoca lui Ștefan cel Mare se poate consulta *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Edit. Acad. R.P.R., 1958, p. 246–275, cu rezerve în ce privește traducerea textelor.

² Pentru claritate vezi spițele de neam în tabelul nr. 2, Moldovenii.

³ S-a bănuit că mormîntul este fie al doamnei lui Bogdan, fie al doamnei lui Lațcu; cf. V. Brătulescu, *Piatra de mormînt a lui Bogdan al II-lea, tatăl lui Ștefan cel Mare*, în «Mitropolia Moldovei», XXXVII, (1961), p. 673. Dacă acest mormînt era pe vremea lui Ștefan cel Mare, ne întrebăm de ce nu a pus lespede și pe el, care ar fi rezistat la fel cu celelalte. Ori era al unei persoane care nu făcea parte din neamul domnesc? În tot cazul nu credem să fi fost al unei femei, cîci nu e locul rezervat acestora. Locurile de aici, totuși, trebuie să fi fost ocupate, de vreme ce Ștefan I, la 1399, a fost îngropat la zidul din partea nordică a bisericii. Cercetări arheologice sub lespezi nu vor putea oare să ne aducă lămuriri suplimentare?

⁴ P. P. Pașaitescu, *Din istoria luptei pentru independență*, p. 106–107, pune mare preț pe inscripția aflată la Pobrata, pe care Ștefan cel Mare ar fi pus-o pe mormîntul lui «Petru voievod fiul lui Ștefan voievod cel bătrîn». Împotriva acestei identificări există însă obiecții. Această inscripție a fost publicată mai întîi de N. Iorga, *Inscripții*, I, p. 59–60, care n-a putut citi sigur decît $\Pi\epsilon\tau\rho\ \alpha\ \nu\ \epsilon\iota\sigma\ \sigma\tau\alpha\rho\ \delta\epsilon\ \sigma\tau\epsilon\phi\alpha\ \nu\ \nu\ \epsilon\iota\sigma\ \delta\epsilon$ și a completat-o la început cu «Acestă piatră a făcut-o Ștefan voievod (cel Mare) lui Petru voievod fiul bătrînilui Ștefan voievod», dar adăugînd imediat că «cel bătrîn s-ar potrivi mai bine cu Ștefan vodă biruitorul de la Hirliu». Cu această identificare după Iorga o reproduce și G. Balg, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în «Bul. Com. Mon. Ist.», XVIII, (1925), p. 289. Însă mai tîrziu, avînd la îndemînă o fotografie a inscripției, G. Balg, *Bisericile moldovenii din vechiul al XVI-lea* (Ibidem, XXI, 1928), p. 342, transcrie: «Acestă piatră a făcut-o (Ștefan voievod?) (cel Mare) lui Petru voievod»... adică se fadoiește de lectura propusă. Balg (p. 343) reproduce și fotografia pietrei, dar din nefericire nu se poate citi decît parțial: nici numele Petru nu apare clar. În consecință, nu putem pune bază pe descrierile de pînă acum. În al doilea rînd se opune acestei identificări și termenul *starago* pentru Ștefan. Ștefan cel Mare întrebunțează acest apelativ pe piatra de la Rădăuți pusă pe mormîntul lui Ștefan biruitorul de la Ghindăoani (după Iorga Hirliu) și nu putea să facă aceeași identificare și pentru un Ștefan anterior acestuia. Avînd în vedere tehnica și ornamentica eventual ne putem gîndi și la Ștefan Rareș, care va fi pus o întîie piatră pe mormîntul tatălui său, căci cea cunoscută seamănă cu a doamnei Elena Rareș (cf. Balg, *Bisericile moldovenii din vechiul al XVI-lea*, p. 327) și este deci mai tîrzie. Dacă totuși credem că e pusă de Ștefan cel Mare atunci trebuie să ne gîndim, ca și Iorga, la un Petru din prima jumătate a secolului al XV-lea.

⁵ M. Costăchescu, *Documente moldoveni*, II, p. 78. Referindu-ne la nota precedentă, ar fi fost loc atît pentru el, cit și pentru un altul, tot la Rădăuți, însă e puțin probabil să fi fost îngropat acolo.

Aceste pietre de pe morminte dau certitudine succesiunii deceselor voievozilor de la Bogdan la Alexandru cel Bun, nesigură după izvoarele literare, și arată că Roman a murit ulterior lui Ștefan, succesorul său în domnie¹.

Coroborând izvoarele epigrafice cu cele diplomatice, rezultă faptul că cneaghina Anastasia, fiica lui Lațcu voievod și soacra lui Alexandru cel Bun, e mama doamnei Ana, adevărata lui soție. Primind de la ginerele ei Coțmanul Mare să-l stăpânească cât va trăi, iar după moartea ei să fie al episcopiei de Rădăuți, înseamnă că dorea să înzestreze ctitoria proprie a neamului ei.

Din reconstituirea tablei genealogice, atât cât ne permit izvoarele istorice sigure, nu putem să spunem decât că nu se poate face nici o legătură între Petru și predecesorul său Lațcu, și nici cu Ștefan, unul din succesorii săi.

Ca urmare a celor expuse până acum, reiese că în Moldova secolului al XIV-lea, în procesul politic de centralizare, de unificare a « țărilor » care vor forma Țara Moldovei în granițele ei istorice cunoscute, a existat o mare frământare între feudații locali. Au trebuit să fie înlăturate numeroase contradicții interne și înfrînte multe intervenții externe².

Alexandru cel Bun, prin luarea domniei în 1400, nu înseamnă că își avea scaunul consolidat. Puținătatea documentelor emise de el în primii ani de domnie, schimbările de sfetnici pe plan intern și presiunea Poloniei pentru înfeudarea față de regele ei pe plan extern, arată că nu avea liniște în țară. Au fost necesare acțiuni continue și simț politic până au fost înlăturate toate competițiile și s-au stabilit relații noi cu boierii țării. Letopisețul de la Bistrița consemnează începutul domniei lui Alexandru sub un titlu nou, « țării Moldovei », pus însă sub anul 1399. Data nu corespunde momentului, dar faptul că prin acest domn începe « țaratul », adică domnia Moldovei, ulterior a fost o certitudine pentru compilatorul letopisețului, care l-a consemnat ca atare.

Luptele pentru sceptru și pentru curmarea rivalităților interne nu sînt înconinate de succes numai în 1407, cînd se fac primele consemnări în Pomelnicul de la Bistrița. În anul următor relațiile externe capătă și ele alt caracter, căci este pentru prima dată cînd negustorii poloni se văd nevoiți să aibă un act juridic din partea noului stat moldovean în ce privește condițiile în care trebuiau să-și exercite negoțul în Moldova, care devenise o țară capabilă să-și impună voința în relațiile internaționale. Este o recunoaștere deplină, pe plan intern și extern, a « țaratului Moldovei », consemnat de cronicar.

ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ ПРАВЛЕНИЯ ГОСПОДАРЕЙ МОЛДОВЫ ДО АЛЕКСАНДРУ ДОБРОГО ПО МАТЕРИАЛАМ ДОКУМЕНТОВ XIV БЕКА И РУМЫНСКИХ ХРОНИК XV и XVI вв. НА ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

Автор изучает последовательность правления господарей Молдовы в XIV в. по славяно-румынским хроникам, сопоставляя их с данными других исторических источников.

Сопоставляя друг с другом *Бистрицкий поминальник*, «Летописицу от толи началса молдавская земля» (названная И. Богданом «Бистрицкой»), оба путненские варианты вместе с бисериканской румынской версией XVIII в., «Молдово-польскую» хронику и «Молдово-русскую» хронику, автор приходит к заключению, что в отношении последова-

¹ Cu privire la inscripțiile puse de Ștefan cel Mare pe mormintele predecesorilor săi avem de observat: la unii arată rudenția cu ei (bunio — ДѢДЪ — la Bogdan fratele lui Alexandru cel Bun; unchiul — ШУКОУ — la Bogdan fiul lui Alexandru cel Bun și unchiul — ОУНЧОВИ —, lectură conjecturală, la Ștefan II, fiul lui Alexandru cel Bun); nu arată grad de rudenție (la Ana, doamna lui Alexandru cel Bun), în schimb spune strămoșe — ПРѢДѢДНИЦА — la toți ceilalți (Bogdan) Roman și Ștefan) și strămoșe — ПРѢДѢДНИЦА — (la Anastasia), ceea ce nu poate corespunde în mod absolut acestui grad de rudenție. De asemenea, mai trebuie să observăm că la toți acești predecesori pune înaintea numelui calitatea «Io» și «Ioanna», afară de Bogdan I și Ștefan II. Este oare o omisiune întâmplătoare?

² S-ar putea invoca împotriva punctului nostru de vedere argumente care, aparent, ar contrazice concluziile noastre: puterea politică și economică pe care o sugerează împrumutul acordat de Petru voievod regelui Poloniei, la 1388, și impresionanta intitulăție a lui Roman voievod. La acestea s-ar adăuga și faptul că amîndoi acești voievozi bat și monedă. Însă dreptul de a bate monedă este un drept suveran și suzeran, care poate fi concedat și concesionat. Petru, fiind primul domn moldovean care bate monedă, arată că într-adevăr el avea o poziție consolidată, dar că de mare era puterea lui economică nu a fost demonstrat pînă acum. Desigur că nu a fost excepțională. Scrisoarea lui către regele Poloniei arată că-i dă numai 3 000 de ruble de argint frîncesc, deoarece nu putuse să-i dea 4 000 de ruble cît ceruse regele. Suma în sine nu este colosală pentru un împrumut în gaj, dacă o comparăm cu cele 7 000 de mărci pe care Basarab, voievodul Țării Românești, le oferea gratuit regelui Ungariei la 1330. Tot astfel, intitulăția lui Roman nu arată decât că stăpînirea lui ajunsese la mare, dar în ce parte atîngea țărîmul nu e încă precizat. Se știe că hotarul de sud al Moldovei a fost atîns numai sub Alexandru cel Bun.

тельности правления господарей Молдовы в XIV в. они имеют серьезные расхождения. По мнению автора, эти расхождения объясняются тем, что в соответствующих хрониках сведения черпались из источников, имеющих различные традиции, а именно: северную традицию (Путна I и II, перев. из Бисерикань), южную традицию («Бистрицкая» хроника) и центральную (Бистрицкий томнальник) («Молдово-польская» хроника и «Молдово-русская» хроника связаны с путненскими вариантами).

Сопоставление различных фактов, приводимых хронистами, с другими источниками позволяет сделать вывод, что в действительности речь идет не о последовательности правления, как это принято считать и как вытекает из хроник. Господари происходят из разных семей (Сас не является сыном Драгоша, а воеводы Петру, Роман и Штефан — не братья). Только Роман является сыном Мушаты, которая не имеет никакого отношения к Маргарете, матери Петру, и которая приняла фамилию своего мужа, неизвестного Мушата. Следовательно, Роман является первым «мушатином»), а первые господари (Драгош, Сас, Богдан и Лацку), представленные последовательно в хрониках, в действительности правили одновременно (таким образом, если мы сложим годы правления каждого господаря, приписываемые ему хрониками, то сумма намного превысит период 1359—1400!) в различных частях будущего единого молдавского государства. Процесс формирования единого феодального государства на месте разрозненных феодалов начинается с местности, расположенной по берегам Молдовы (от которой пошло и название страны) и был завершен в начале правления Александру Доброго. С этого времени Молдова приобретает свои исторические и естественные границы и становится авторитетным государством на международной арене. Интересно отметить, что и в Летописи о начале княжества Молдовы правление Александру Доброго выделяется специально.

LA SUCCESSION DES PRINCES DE MOLDAVIE JUSQU'AU RÈGNE D'ALEXANDRE LE BON D'APRÈS LES DOCUMENTS DU XIV SIÈCLE ET LES CHRONIQUES ROUMAINES SLAVONNES DES XVe ET XVIe SIÈCLES

(Résumé)

Cet article étudie la succession des princes de Moldavie au XIVe siècle telle que la font connaître les chroniques slavo-roumaines et il la confronte avec les données fournies par les autres sources historiques.

En comparant entre eux le *Synodikon du monastère de Bistrița* («*Помелникул де ла Бистрица*»). Les «*Annales depuis qu'a commencé à exister le Pays de Moldavie*» («*Актописици ут тоани началеа молдавеака ямак*») appelé par I. Bogdan «*La chronique de Bistritzani*» et les deux variantes des *Annales de Poutna* avec la version roumaine du monastère de Bisericani, effectuée au XVIIIe siècle, la *Chronique moldo-polonaise* et la *Chronique moldo-russe*, l'auteur en arrive à cette conclusion qu'ils présentent de sérieuses divergences au sujet de la succession des princes de Moldavie au XIVe siècle. Ces différences s'expliquent — selon lui — par le fait que dans les chroniques en question les informations proviennent de traditions différentes, à savoir une tradition septentrionale (Poutna I et II; traduction de Bisericani), une tradition méridionale (chronique «*de Bistrița*») et une autre centrale (Synodikon de Bistrița). Les chroniques «*moldo-polonaise*» et «*moldo-russe*» sont en rapports avec les variantes de Poutna.

De la confrontation des informations valables des chroniqueurs avec les autres sources, il appert que, en fait, il ne s'agit point d'une succession, comme on l'a cru jusqu'ici et comme cela semblerait ressortir des chroniques. Les princes appartiennent à des familles différentes (Sas n'est pas le fils de Dragosh et les voévodes Pierre, Roman et Etienne ne sont pas frères). C'est Roman seulement qui est le fils d'une «*Mușata*», qui n'a rien à voir avec Marguerite, la mère de Pierre, et qui tire son nom de celui de son mari, un Mușat inconnu. Roman est donc le premier des «*Mușatins*») et les premiers voévodes (Dragoș, Sas, Bogdan et Lațcu) présentés successivement par les chroniques, ont régné en réalité simultanément sur des territoires distincts du futur Etat unitaire moldave. (Autrement, l'addition des années de règne attribuées à chaque prince par les chroniques fournirait un total supérieur à la durée de l'intervalle de temps 1359—1400 !). Le processus de formation d'un Etat féodal unitaire à la place des différents fiefs a son point de départ dans le territoire des bord de la rivière de Moldova (d'où le nom qui s'est imposé à tout le pays) et il était achevé au début du règne d'Alexandre le Bon. C'est alors que la Moldavie atteint ses frontières historiques et naturelles et qu'elle commence à compter sur le plan international. On remarquera que dans les «*Annales depuis qu'a commencé à exister le Pays de Moldavie*» le règne d'Alexandre le Bon est spécialement mis en vedette.

NICODIM DE LA TISMANA ȘI ROLUL SĂU ÎN CULTURA VECHE ROMÂNEASCĂ

I (pînă în 1385)

EMIL LĂZĂRESCU

Încercarea de a desprinde din filele izvoarelor nu numai personalitățile politice și militare de ale căror fapte acestea sînt pline, ci și altele, mai modeste, care au jucat un rol cultural în trecutul nostru, este — fără îndoială — unul dintre marile merite ale istoricilor noștri din a doua jumătate a veacului trecut. Neputînd însă depăși concepția istorică a vremii lor — concepție după care istoria era un fel de dramă jucată de numai cîțiva protagoniști, în prezența unui adevărat cor al mulțimilor anonime —, acești istorici au exagerat peste măsură rolul celor cîțiva oameni de cultură pe care reușiseră să-i descopere, atribuindu-le adesea acțiuni și opere ale unor contemporani mai puțin cunoscuți sau rămași anonimi. Astfel — prin îmbinarea, uneori stingace, alteori meșteșugită, a știrilor privitoare la personalități istorice mai puțin ilustre, dar reale — s-au creat atunci personaje *fictive*, întruchipări ale colectivității oamenilor de cultură ai unor întregi epoci, adevărați «eroi culturali».

Un exemplu tipic pentru acest fel de a proceda este soarta de care s-au bucurat în paginile scrierilor istorice din trecut unele figuri, desigur însemnate în dezvoltarea culturii noastre în epoca — pe atunci atît de puțin cunoscută și de greșit înțeleasă — a începuturilor statelor feudale românești: Grigore Țamblac¹ pentru Moldova și cuviosul Nicodim, ctitorul Voditei și al Tismanei², pentru Țara Românească.

Dacă cercetările critice au reușit — ce e drept, numai după oarecare vreme, — să reducă la justele ei proporții figura celui dintîi³, în ce-l privește însă pe cel de-al doilea s-ar părea că mai dăinuie încă și astăzi ceva din aureola de legendă cu care l-a împodobit viziunea romantică a istoricilor din veacul trecut. Și totuși, critica istorică ar fi trebuit să ia, încă de multă vreme, în atenție cercetare problemele multiple ce se leagă de viața și activitatea lui Nicodim, căci acestea — departe de a prezenta interes numai pentru istoria literaturii hagiografice și pentru cea a bisericii, cum ar părea la prima vedere — sînt de o deosebită însemnătate pentru toți cei ce studiază trecutul nostru. Dat fiind rolul pe care l-a avut biserica în întreaga desfășurare a vieții feudale, ele interesează *direct* pe cercetătorii tuturor aspectelor istoriei culturii și *indirect* — prin implicațiilor lor — și pe aceia care studiază istoria socială, economică sau

¹ Episcopul Melchisedec, *Viața și scrierile lui Grigore Țamblac*, în AAR, seria a II-a, t. IV (1883—1884), sect. a II-a, Discursuri, memorii și notițe, București, 1885, p. 1—109.

² B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, ed. a 2-a, vol. I, București, 1875, p. 138—146; *Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești (1230—1380)*, București, 1898 (*Etymologicum Magnum Romanias*, t. IV, *Introducere*), p. VII—VIII, LXVII, CCXXXII—CXXXV. Al. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Tirgu-Jiu, 1896, p. 21—29 (vom folosi ed. a 3-a revizuită și amplu adăugită de autor, București, 1909). După apariția acestei din urmă lucrări (ce îmbogățește considerabil materialul privitor la Nicodim, păstrînd totuși, în mare, aproape neschimbată imaginea romantică a fondatorului Tismanei, pe care o crease cu două decenii mai devreme Hasdeu), deosebirea dintre prezentarea activității lui Nicodim în diferitele lucrări ale cercetătorilor istoriei politice, bisericești a culturii sau a artei sînt minime: ele sînt numai de întindere și de amănunte, nu și de viziune generală.

³ Pentru bibliografia chestiunii, vezi P. P. Panaitescu în RIR, IX (1939), p. 331—332; E. Turdeanu, *La littérature bulgare du XIVe siècle et sa diffusion dans les pays roumains*, Paris, 1947 (Travaux publiés par l'Institut d'Études Slaves, XXII), 149—155, cap. «Grégoire Camblac et ses souvenirs de Tarnovo».

politică. Astfel, o cercetare atentă a rolului real pe care l-a jucat Nicodim în cadrul vremii sale ni se pare a fi nu numai interesantă, ci de-a dreptul necesară.

O vom încerca în paginile de față.

I. TRADIȚIA MONASTICĂ PRIVITOARE LA NICODIM ȘI VALOAREA EI ISTORICĂ

Cercetătorul care ar voi astăzi să strângă la un loc tot ceea ce s-a scris, de vreo nouă decenii încoace, cu privire la Nicodim și la rolul său în dezvoltarea culturii românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea și-ar da foarte curind seama că încearcă o operație pe cât de grea pe atât de zadarnică: *grea*, dat fiind că, mai pe larg sau mai pe scurt, despre Nicodim se vorbește în nenumărate și felurite lucrări, de la vaste tratate la simple manuale și de la sinteze la mărunte studii de specialitate; *zadarnică*, fiindcă — cu foarte rare excepții — dincolo de forma de expunere mai amplă sau mai concisă, mai seacă sau mai literară, toate aceste lucrări prezintă, în linii mari, aceeași imagine a întemeietorului Tismanei. Acest din urmă fapt se explică prin aceea că (fie direct, fie, mai adesea, prin intermediul lucrărilor mai vechi ale lui Hasdeu și Ștefulescu) *toate aceste numeroase și variate prezentări se întemeiază pe tradiția privitoare la Nicodim, înregistrată la diferite epoci, în diferite chipuri și de către diferiți culegători, în mănăstirea Tismana.*

Vechile povestiri ale vieții lui Nicodim. Cea mai veche povestire a vieții lui Nicodim ne-o dă, într-o formă rezumată, *Paul de Alep*¹, la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea. În numai câteva rânduri, acesta relatează ceea ce-i putuseră spune — la două veacuri și jumătate de la moartea întemeietorului mănăstirii lor — călugării de la Tismana.

Puținele știri culese de călătorul arab au fost folosite mai întâi de către *Hasdeu*², apoi de către *Ștefulescu*³ și — după aceștia — de aproape toți învățații ce s-au ocupat de activitatea lui Nicodim. Cu toată forma lor rezumată, știrile oferite de Paul de Alep sînt de o deosebită însemnătate, ele fiind *cea mai veche consemnare în scris a tradiției păstrate de către călugării de la Tismana cu privire la ctitorul mănăstirii lor.*

O a doua consemnare a acestei tradiții — de astă dată una figurată, nu scrisă — ne-o oferă o mică raclă de argint, dăruită la 1671 de către ierodiaconul Nicodim de la Tismana, împreună cu Petronie egumenul aceleiași mănăstiri⁴, și destinată să adăpostească un deget din moaștele fondatorului lăcașului lor⁵. Pe această raclă se află figurate mai multe scene, dintre care unele prezintă episoade din viața personajului de care ne ocupăm aici⁶.

¹ Paul de Alep, *The travels of Macarius, Patriarch of Antioch, written by his attendant Archdeacon Paul of Aleppo in arabic . . . translated by F. C. Belfor, London 1836, vol. II, p. 351—354* (în legătură cu mănăstirea Tismana) și 355 (în legătură cu Gura-Motrului); traducere în românește (după cea engleză) la Emilia Ciorean, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în țările române, 1653—1658*, București, 1900, p. 179—181 (Tismana) și 187—188 (Gura-Motrului).

² B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, p. 142, nota 1 și 2, și p. 145, nota 5. În prezentarea pe care o face Hasdeu vieții lui Nicodim, relatările arhidiaconului arab au rolul de căpetenie, celelalte izvoare neavînd — așa cum de altfel se și cuvenea — decît un rol secundar.

³ Ștefulescu, *Tismana*³, p. 31, 55—56, 59—60, 70, 72, 76—77 și 125. La Ștefulescu, începînd chiar cu prima ediție a lucrării, știrile lui Paul de Alep sînt folosite mai ales pentru datele lor cu privire la aspectul mănăstirii în secolul al XVII-lea și mai rar pentru biografia lui Nicodim, în asociată din urmă privință temeiul expunerii formîndu-l opera lui Ștefan Ieromonahul, pe atunci recent dată la lumină (vezi mai jos).

⁴ Egumenul Petronie a fost o personalitate de seamă a vremii sale, fiind unul dintre cei 3 candidați propuși în soborul din 20 mai 1668 pentru a ocupa scaunul mitropoliei Ungrovlahiei, devenit vacant prin moartea lui Ștefan (1648—1653; 1656—25 aprilie 1668); vezi *Candida sfîntă . . .*, publicată de Ghenadie Craioveanu, București, 1886, p. 125; cf. Ștefulescu, *Tismana*, p. 126, nota 1; pentru dată, pr. N. I. Șerbăneșu, *Mitropolia Ungrovlahiei*, în «Bis. Ort. Rom.», LXXVII (1959), p. 779.

⁵ O scurtă descriere a raclii, cu greșeli și omisiuni, la Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra ctitoriei mănăstirii, schiturii și bisericilor din țeară . . .*, în AAR seria a II-a, t. VIII (1885—1886), sect. a II-a — Discursuri, memorii și notițe, București, 1887 (și extras), p. 212—213 (64—65); una mai completă, cu transcrieri corecte, ale inscripțiilor, la Ștefulescu, *Tismana*, p. 125—127. Racla (adîncare azi în colecțiile Muzeului de artă al R.P.R. din București) este probabil opera unor străini, așa cum o arată amestecul de limbă română și slavă din inscripția dedicatorie, forma «КРАД» (în loc de românescul «crai»), într-una dintre inscripțiile explicative ale sceneilor și unele greșeli de limbă românească din celelalte. Pare probabil ca ea să fie datorată aceluiași meșter care au lucrat, tot în 1671, cu chel-tuiala aceluiași egumen Petronie — ierodiaconul Nicodim fiind, de astă dată, numai ispravnic — un chivot de argint pe care se află semnăturile (cu litere latine): «— 1671: MESCTRI ZLATARI: IACOV. I. MARCO. OD. CHIPROVAC». Un serios studiu al ambelor piese la Dinu C. Giurescu, *Meșteri argintari din Chiprovăț în Țara Românească în secolul al XVII-lea* (în manuscris).

⁶ Una dintre scene reprezintă pe întemeietorul Tismanei, împreună cu ctitoria sa, înaintea Maicii Domnului (protectoarea mănăstirii al cărei hram este «Adormirea»); o a doua pe ierodiaconul Nicodim, donatorul raclii, îngenunchiat la picioarele omonimului său, ctitorul. Șapte alte scene, explicate fiecare printr-o scurtă legendă în românește, prezintă episoade din viața acestuia din urmă: «Nașterea sf<int>ului Nicodimii», «Botezul sf<int>ului Nicodimii», «Hirotonia sf<int>ului Nicodimii», «Minunea sf<int>ului Nicodimii, cîndu a trecut prin foc» (în prezența unui personaj încoronat, indicat ca «Mateaș kral», «Făcut-au sf<int>ului minunea la masa» (vezi, mai jos, p. 262, nota 3), «Prestevrea <sic> sf<int>ului Nicodimii» și două episoade al căror sens rămîne nesigur, dat fiind că sînt lipsite de orice legendă explicativă. Astfel, într-un colț al scenei botezului, ne este prezentat un tinăr, în picioare, lîngă un om vîrstnic ce stă la o masă, pe care se află o carte deschisă. Avem a face, probabil, cu o scenă secundară, reprezentînd învățătura primită

Cam la un veac după călătoria lui Paul de Alep, din tiparnița de la Rîmnic apărea, la 1767, « *Služba osebită* » a cuviosului Nicodim sfințitul¹, în care — ca de obicei într-o astfel de slujbă (ἀκολουθία) este cuprinsă și o biografie-elogiu a sfințului comemorat².

Această biografie a lui Nicodim n-a fost — pe câte știm — nici folosită direct³, nici, mai ales, comparată cu celelalte izvoare privitoare la viața lui Nicodim⁴ de către nici unul dintre istoricii ce s-au ocupat de biografia acestuia⁵. Știrile din cuprinsul acestei *Pomeniri* sînt, în parte, concordante cu cele pe care ni le oferă relatarea lui Paul de Alep⁶.

În sfîrșit, cea de-a treia povestire în scris a vieții lui Nicodim⁷ este binecunoscută și des folosită amplă și amănunțită *Viață*, datorată lui Ștefan Ieromonahul. Cum, fie direct, fie prin intermediul monografiilor adesea citate a lui Ștefulescu, știrile din cuprinsul acestei lucrări stau la baza aproape a tuturor studiilor mai noi asupra activității lui Nicodim și rolului său în istoria culturală a secolului al XIV-lea, se cuvine să ne oprim ceva mai îndelung asupra ei.

Opera lui Ștefan Ieromonahul. Ștefan Ieromonahul și duhovnicul Tismănean⁸ n-a urmărit decît să dea o nouă ediție — mult adăugită însă — a *Službei osebite*, tipărită în 1767; numai editorul de mai târziu, Iosif Bobulescu, a separat povestirea vieții lui Nicodim de slujba din care — în concepția autorului — ea făcea parte integrantă, publicînd-o⁹ precedată (în afară

de către Nicodim la vârsta adolescenței, (vezi, mai jos, p. 250 nota 4). Celălalt episod, aflat într-un colț al scenei hiro-tonice e mult mai greu de descifrat: un tânăr, purtînd în mină o cupă, intră printr-o ușă. Ar putea fi vorba tot de o scenă secundară, reprezentînd venirea lui Nicodim în mănăstire; nu este însă exclus să avem de-a face doar cu un simplu detaliu episodic al scenei hirotonice. Interpretările date aici ambelor scene rămîn numai ipotetice.

¹ *Služba osebită* // *A sfințului preacuviosului Părintelui nostru Nicodim sfințitului, celui dinu Lavra sfințitei Mânăstiri a Tismănei*:// Acumî iniții tipărită în zilele Lu//minatului și prea înalțului Domnii//o Alexandru Scarlat Ghica v<coe><os>di/Cu bl<a>goslovenia și osîrăia și cu//toată chiełtuiala sfințitii sale Iubitiorii//lui de D<cu>smnăseu Chiri Partenie, episcopului Rîmnicului :// In sfințina Episcopie a Rîmnicului :// La anulii de la H<ristos> 1767.//S-a utipărit de popa Constandin Tipografu//. În 4° (2 f. nepaginate +) 34 f. paginate; cu o gravură în lemn, reprezentînd pe Nicodim (fîla nepaginată 2v), convențională, semnată: p<copa> C<costandin> t<tipografu>. Cf. Biau-u-Ildoș, *Bibliografia românească veche*, 1508—1830, vol. II, București, 1910, nr. 353, p. 175—176 (în continuare *Služba osebită*).

² Textul ei în Anexa 1, la sfîrșitul acestei lucrări. (În continuare *Pomenirea*).

³ Pentru folosirea indirectă a știrilor din cuprinsul ei, prin intermediul *Vieții* datorate lui Ștefan Ieromonahul (scriere ce o cuprinde aproape în întregime) vezi mai departe.

⁴ Pucerea în paralel a textului ei cu celelalte consemnări ale tradiției de la Tismăna în Anexa 1. Discuția critică asupra textului ei, mai jos, p. 246.

⁵ Ea a fost totuși folosită — dar numai pentru tradiția privitoare la popasul lui Nicodim pe locul unde ulterior s-a întemeiat mănăstirea Cîră-Humorului — de către V. Drăghiceanu, *Monumentele Olteniei*, Al III-lea raport, în BCMI, XXVII (1934), p. 107, și — după acesta — de către I. Donat, *Fundațiunile religioase ale Olteniei*, Craiova, 1937 (extras din « Arhivele Olteniei », nr. 86—88), p. 49 și 51, nota 2.

⁶ Comparația ambelor izvoare, mai jos, p. 250.

⁷ Ținînd seama și de prezentarea figurată a vieții lui Nicodim prin scenele ce împodobesc racla din 1671, *Viața* datorată lui Ștefan Ieromonahul este, în ordine cronologică, cea de-a patra consemnare a tradiției privitoare la Nicodim, așa cum se păstra ea pînăre călătorii de la Tismăna.

⁸ Despre Ștefan Ieromonahul știm foarte puțin: nu-i cunoaștem nici familia, nici data și locul nașterii, nici copilăria. Întimplător, din textul opereii sale așăm că a intrat, de foarte tînr, în mănăstirea Tismăna, unde — ne spune el — m-am invrednicit de am primit chipul monahicesc și darul diaconiei și al preoției și al duhovniciei » (Predoslovie către ceteritorii). Tot de acolo știm că era un om umblat: călătorise în două rînduri în Serbia, o dată în 1811 și a doua oară nu știm cînd, dar înainte de 1839 (vezi mai jos, p. 240, nota 4). Pare să fi avut o oarecare stare, căci o sumă de alte știri asupra lui ne sînt date de inscripții de pe obiecte dăruite de el mănăstirilor sale sau schiturilor dependente de ea. Cea mai veche o constituie inscripția de pe o icoană de lemn (văzută de noi, în mai 1958, la schitul Cioclovina de Jos): « Anul de la Hristos 1834, ianuarie 7. S-au cumpărat de Ștefan Ieromonahul și s-au dat în dar sfințului schit Cioclovina, unde se prăznuște și se cinștește hramul sîntei biserici, mai marii voievozii Mihail și Gavril și toate puterile, cereștii. (Icoana este o Anastasis, înconjurată de 12 praznice; e de factură rușească, pictată peste foită de argint). Urmează apoi, în ordine cronologică, daruri făcute Tismănei: în 1840 toaca de bronz a mănăstirii; în 1842 o cădelniță, un potir și o linguriță — toate de argint — date bisericii mari (inscripțiile de pe acestea la Ștefulescu, *Tismăna*, p. 143—144); în 1844, o pereche de paștale și o cruce mare de argint (*ibidem*, p. 145), iar la o dată necunoscută un clopot mic (*ibid* m. p. 148). Ultima știre despre el în viață — una deosebit de interesantă pentru chestiunea ce ne preocupă aici — ne-o dă el însuși, într-o însemnare culeasă în 1910 de V. Drăghiceanu, la schitul Cioclovina de Jos, și pe o cartic: « Acum, într-acest următor an 1845, cînd am venit pentru tipărirea Sfințului Nicodim sfințitului, carele intru început au lăcut sfința mănăstire a noastră Tismăna, din sud Gorjiu (sic) din Valahia mică, de peste Olt, însă mai înainte de anii de la Adamu 6894 = 1476 (sic), precum în brisovul cu acest an a lui Dan Voievod, fiul lui Radu V. (ce-i zice Neagra). Și mi s-au dat delegată și lipsă. Ștefan Ieromonah » (*Monumentele Olteniei*, al III-lea raport, în BCMI, XXVII (1934), p. 117). Ar fi deosebit de interesant de știut de unde a « venit » Ștefan pentru tipărirea « sfințului Nicodim » și de ce părăsise el — așa cum reiese din notița de mai sus — mănăstirea lui de postrig. Nu-i cunoaștem nici data morții, ce pare a fi totuși anterioară anului 1851 (vezi mai jos p. 240, nota 4).

⁹ *Viața preacuviosului părintelui nostru Nicodim sfințitului, arhimandritul Lavrei din sfința monastiri Tismăna*. Lucrată de Ieromonahul și duhovnicul Ștefan din Tismăna la anul 1839, după cea tipărită la 1763 («sic! recte 1767») de Episcopul Rîmnicului Kir Partenie și după un manuscrisut vekiu. Iar acum . . . s-a îndreptatu cu keltuella sa de smeritul episcop al Rîmnicului, Noului Severin Iosif Bobulescu, București, 1883, IX + 82 p.

Pe lângă numeroase erori de transcriere, ediția mai are și defectul de a fi modificat ortografia originalului, folosînd o alta, intrucîtiva etimologică, nici aceasta consecvent aplicativă. La altă parte a se reduce « îndreptarea » amintită în titlu. Afirmațiile neîntemeiate sau de-a dreptul greșite din titlul acestei ediții au indus în eroare nenumărați cercetători. Ceea ce l-a determinat pe editor să dea la lumină *Viața* este, desigur, bogăția ei în detalii neîntinite în altă parte; ceea ce l-a făcut să omită însă editarea *slujbei* ce o însoțește ar putea fi faptul că, la acea vreme, existau două retipăriri, relativ recente, ale publicației de la Rîmnic, din 1767 (ambele în București, la 1857 și 1863). În cuprinsul acestora figurează și *Pomenirea*.

O reproducere a textului publicat de Bobulescu — cu modernizarea ortografiei, dar și cu unele erori și omisiuni — a dat apoi <C> Nicolaeescu-Plopșor: *Viața preacuviosului Nicodim Sfințitului, arhimandritul și întemeietorul mănăstirii Tismăna de Ștefan Ieromonahul*, Rîmnicul-Vlăci, 1935 (« Pămînt și suflet oltenesc », nr. 34—35), IV + 110 p.

de o prefață a editorului) doar de introducerea («Cuvînt către cetitori») cu care Ștefan înțelesese să-și înceapă întreaga operă¹.

Manuscrisul folosit de Bobulescu — și care nu este pierdut, cum s-a crezut cîndva² — era gata pentru tipar în 1839³, dar avem motive să credem că autorul își începuse adunarea materialelor în vederea opere de amplificare cu cel puțin vreo 20 de ani înainte de această dată⁴.

Cercetarea manuscrisului ne dezvăluie metoda de lucru a lui Ștefan: *el aduce numeroase adăugiri — mai rar modificări — textului tipăriturii din 1767*, partea cea mai amplificată fiind tocmai *Viața* (singura de care ne vom ocupa aici), care ajunge astfel să capete o extindere egală cu cea a întregului text al restului slujbei. Deși în cele 86 de pagini de manuscris ale *Vieții* cu greu se mai pot distinge crîmpelele celor 4 pagini de tipăritură ale *Pomenirii* ce i-a servit drept punct de plecare, totuși, *textul acesteia se poate regăsi — cu excepția a cîteva rînduri — în întregime păstrat în mijlocul masei de interpolări și glose cu care Ștefan l-a amplificat*.

Cu toată extinderea pe care a căpătat-o astfel *Viața*⁵ și cu toate că nenumăratele noi amănunte cu caracter istoric adate de Ștefan o făceau inaccesibilă unui public mai larg, autorul

¹ În ed. Bobulescu, «Cuvînt către cetitori» urmează prefeței editorului, ocupînd p. X—XI.

² Așa îl socotește C. Nicolaescu-Ploșor, *O însemnare privitoare la ortografia manuscrisului «Viața preacuviosului părintelui nostru Nicodim Sînițului» de Ștefan Ieromonahul, în «Oltenia», I (1940), p. 33—37*. Existența lui în Biblioteca Academiei a fost semnalată mai întîi de Tit Simedrea, *Mănăstirea Volșa. Glosă pe marginea unui document inedit*, în *Bis. Ort. Rom.*, LXV (1947), nr. 1—3, p. 68, nota 1.

³ Manuscrisul (azi în Biblioteca Academiei R.P.R., mv. rom. nr. 2 613) are titlul: «*Slujba osebită a sfîntului preacuviosului părintelui nostru Nicodim Sînițului și arhimandritului cel din Lavra sfîntei mănăstiri Tismănești, Acum a doat oară apăsată, după cea tipărită din zilele răposatului domn: Alexandru Scarlat Ghica vorostod; Cu blagoslovenia și osîrdia și cu toată cheltuiala Proasfînții sale răposatului intru scrișire iubiurului de Dumnezeu Chir Partenie Episcopului Rimnicului. La anii de la Hristos 1767 și după alta mai vechie scrisă cu mîna. Și s-au scris în zilele Prea înălțatului domn Alexandru Dimitrie Ghica voievod. Și în ale proasfînții sale Chir Neofit Episcop Rimnicului în Sfînta mănăstire Tismana, de Ștefan «sic» Ieromonah duhovnicul. La anii de la Hristos Dumnezeu 1839*». Are 88 de file (22 × 17,5 cm), e scris pe hîrtie, cu chirilice. Textul (21—25 de rînduri pe pagină, încadrate cu un chenar compus din două linii paralele) are inițiale și indicații liturgice cu roșu. La f. 2^v, un chip al lui Nicodim reproducere în culori (negru, roșu, galben, verde, cenușiu) al celui din tipăritură din 1767, vîndînd un desenator îndemnat, evident altul decît cel care a împodobit foaia de titlu (și ea copiată după cea din tipăritură, dar cu o infantilă stîngăcie). Manuscrisul a intrat în posesiunea Academiei Române (în baza I.D.R. nr. 519 din 10 februarie 1903) din fondul de manuscrise al Muzeului național de anticități, unde nu știm cum ajunses.

Este foarte greu de spus dacă manuscrisul este sau nu autograf. Scrierul, fără să fie frumos, este citeț și are toate caracterale caligrafice de manuscris a vremii; unele greșeli (litere sîrite, cuvinte rănase nedeterminate sau greșit înțelese par a indica o copiere mecanică, ceea ce ar îngădui presupunerea că e vorba de o lucrare de copist. Totuși, numeroase inversări de frază (cu ajutorul numerelor) și adăosuri — marginale, interliniare și sub text — datorate, evident (în ce privește conținutul), autorului însuși și scrise de aceeași mînă ou textul, par a indica un autograf. Curios apare faptul că nicăieri nu putem observa «lipsa» (lacuna) de care amintesc Ștefan însuși, în însemnarea sa din 1845 (vezi mai sus, p. 249 nota 8); dacă am presupune că nu ne mai aflăm în fața textului pe care l-a găsit, lacunar, la acea dată autorul, ci în fața unei copii a textului refăcut, ar rămîne inexplicabilă prezența în titlu a datei de 1839 și amintirea acolo a preînălțatului domn Alexandru Dimitrie Ghica voievod. Neputînd compara manuscrisul din Biblioteca Academiei R.P.R. cu nici unul dintre cele două autografe menționate mai sus (p. 239, nota 8), chestiunea rămîne nerezolvată. Putem avea, în schimb, certitudinea că *manuscrisul pe care-l avem azi este chiar cel folosit pentru ediția Bobulescu*: o arată însemnările cu cerneală violetă ce taie, din loc în loc, textul, indicînd locurile în care s-a oprit din cules zețarul care, de fapt, a fost el adevăratul editor (vezi, de pildă, la f. 64^v, indicația, cu litere latine și cu cerneală violetă, acolo 4», corespunzînd exact sfîrșitului acestei ooli din ed. Bobulescu). În eroarea de față, trimiterile la scrierea lui Ștefan Ieromonahul sînt făcute, ca și citatele, direct după manuscris, indicîndu-se, pentru orientare, și pagina ed. Bobulescu.

⁴ Aceasta reiese din știrile pe care ni le oferă *Viața*: Ștefan folosește observații făcute de el în cursul călătoriei sale la sud de Dunăre, în 1811. Dacă acestea ar putea fi, eventual, scoțite ca făcute întîmplător, în cursul unei călătorii sau alte soopiri, în numeroase alte cazuri se vede limpede o preocupare permanentă de informare asupra vieții și activității cetitorului Tismănești. Ceva mai mult, uneori, din detaliile precise ce însoțesc textul povestirii, putem bănui o consemnare în scris a informațiilor, pe măsură ce se lu cunoștință de ele. Astfel: «Iară acum, în treouta răzmeriții a muscalilor cu turcii, la anii de la Hristos 1810 <deci chiar înainte de prima călătorie în sudul Dunării> viind aicea, în sfînta mănăstire Tismana, un gospodar servesc din Cladova, anume Crăciun, fiul lui gospodar Iovan, obărceniuz din Porecea . . . » (f. 82^v = p. 74); «Iară acum al doilea, la anii de la Hristos 1823, august 15, . . . la praznicul hramului sfîntei mănăstiri, au venit un părinte monah serv taosit sfetogoreț, de la sfînta mănăstire Hilandar, cu numele Iacov . . . » (ultimele trei cuvinte, adăugate marginal; f. 83^r = p. 75); «. . . tot intr-acest an <1823>, mergînd noi Ștefan Ieromonahul la sfînta mănăstire Cernica, ce iaste aproape de orașul București . . . și mergînd și pre la părintele arhimandrit Calinic, starițul zisei mănăstiri . . . ne-au spus sfîntia sa că în anul trecut de după rebelie <deci 1822, după revoluția lui Tudor Vladimirescu> . . . » (f. 83 . . . = 83^v = p. 75). Tot această căutare sistematică de știri privitoare la Nicodim este și motivul călătoriei celor cîțiva călugări de la Tismana (între care și Ștefan) către Peș . . . acum mai în urmă» (deci între 1823 și 1839), călătorie în cursul căreia călugării — bănuți de turoi a fi spioni — au fost oprîți la Novipazar, «ce iaste de ținutul Bosni, preste granița servescă, după cum fin servii acum <ultimele cinci cuvinte, marginal> cale de patru ceasuri» (f. 84^r = 84^v = p. 77) (subl. ns.).

Interesantă, ca termen *ante quem* pentru ultima remaniere a manuscrisului de către Ștefan, este amintirea lui Calinic ca arhimandrit la Cernica. Acesta a devenit în 1851 episcop de Rimnic (vezi N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a romînilor*, vol. II, București, 1932, p. 237), ceea ce fără îndoială că Ștefan n-ar fi omis să adauge, eventual intr-o notă marginală (o asemenea mențiune este de altfel chiar făcută, dar de o altă mînă, a cuiva care, cu alt prilej, are o atitudine rezervată față de opera lui Ștefan). Pare probabil că la această dată Ștefan nici nu mai era în viață.

⁵ Ca urmare, Ștefan s-a văzut silit să treacă *Viața* la sfîrșitul slujbei, lăsînd în text, la locul unde ea trebuia să figureze (f. 26^v), următoarea notă: «Întru această zi, pomenirea preacuviosului părintelui nostru Nicodim sînițului și arhimandritul din lavra sfîntei mănăstiri Tismănești <pină aici exact formula de introducere a Pomenirii>; care au fost întîiu începutorii aceștia sfînte mănăstiri, făcîndu-o pri<ca> osteneala și strădania sa (cu ajutorul domnilor țări aceștia, începîndu-să de la întîiu domn, Radul Negru voievod, și s-au isprăvit de Dan voievod, fiul acestuia la leat 6894) <ultimele 3 cuvinte, puse în paranteze, în notă sub text>, preoum în istoria a petrecerii vieții sale pre larg arată; carea s-au scris acum la sfîrșitul cărții aceștia . . . » etc. În manuscris, *Viața* ocupă L 44^r—87^v.

ei a continuat să o considere ca panegiric destinat a fi citit în biserică, în cursul slujbei¹ și, ca urmare, a încercat să respecte regulile retorice după care se redactau asemenea lucrări: ca orice discurs panegiric, viața are un « exord », într-un stil căutat și atît de influențat de modelele străine — probabil grecești —, încît e, uneori, greu de înțeles;² o « expunere » partea cea mai interesantă din punctul de vedere al cercetării noastre³; și, în sfîrșit, o « harență »⁴ cerută de bunele tradiții ale retoricii clasice.

Analizînd « expunerea » și cercetînd, totodată, și raporturile ei cu *Pomenirea* de la care pornește, distingem în ea cinci părți, de amploare inegală și prezentînd fiecare un interes diferit pentru cercetătorul de azi:

Cea dintîi — originea și copilăria lui Nicodim⁵ — dezvoltă o frază din *Pomenire*, aducînd însă și numeroase elemente cu totul noi, mai ales în ce privește copilăria; a *doua* — viața acestuia de la intrarea sa în mănăstire și pînă la venirea în Țara Românească⁶ — este pe de-a întregul nouă; a *treia* — activitatea lui Nicodim la nord de Dunăre, pînă la moarte⁷ — este o enormă dezvoltare a numai citorva fraze din aceeași *Pomenire*. Cea de-a *patra*, prezentînd o minune pe care acesta ar fi făcut-o după moarte (menită a explica absența din mănăstire a moaștelor lui) este reproducerea, cu ample interpolări, a unei părți a aceluiași izvor⁸. În sfîrșit, *ultima* prezintă rezultatele « anchetei » — ca să spunem astfel — întreprinse de călugării de la Tismana în privința existenței în Serbia a moaștelor lui Nicodim, un scurt istoric al mănăstirii (cu date deosebit de interesante asupra soartei sale la sfîrșitul secolului al XVIII-lea) și o enumerare — amplificare și ea a unei fraze din *Pomenire* — a obiectelor socotite, la vremea la care scria autorul, a fi rămas de la Nicodim⁹.

Se vede clar că, avînd ca punct de plecare textul *Pomenirii* și voind să umple lacunele din povestirea desfășurării vieții lui Nicodim, precum și să precizeze părțile ce pluteau în vag în cuprinsul acesteia, Ștefan a îmbogățit textul izvorului său de bază cu adăugiri și explicații care, de cele mai multe ori, întrec în întindere, fiecare în parte, însuși acest izvor.

Dar tocmai în cuprinsul acestor adăugiri și explicații se află bogatele știri ce au oferit cercetătorilor, de la Ștefulescu încoace, materialul de fapte cu ajutorul cărui ei au ajuns să contureze imaginea despre Nicodim pe care o avem astăzi. Este însă evident că justetea acestei imagini depinde în primul rînd de exactitatea știrilor pe care ea e întemeiată și că, deci, prima operație a unei cercetări critice asupra vieții și activității citorului Tismanei trebuie să fie încercarea de a stabili proveniența acestor știri și, ca urmare, valoarea lor istorică.

Izvoarele folosite de Ștefan Ieromonahul. Pe lîngă citarea — incidentală și într-o formă mai mult sau mai puțin explicită — a cite unui anumit izvor dintre cele folosite în redactarea unui anumit pasaj din cuprinsul *Vieții*, Ștefan Ieromonahul enumeră, în *trei rînduri*, categoriile de izvoare întrebunțate la întreaga sa operă de amplificare a textului tipăriturii din 1767¹⁰. Aceste categorii sînt: « hrisoavele mănăstirii », « alte scripturi », precum și tradiții orale culese, nu numai din mediul călugăresc, ci și din cel laic.

Ne este destul de ușor astăzi să distingem adaosurile și precizările pe care le-a putut aduce Ștefan, folosind bogatul material documentar pe care — la acea vreme — îl avea la dispoziție în mănăstirea sa și în unele din imediată apropiere¹¹. Merită a fi menționat faptul că, în această privință, el s-a descurcat destul de bine, extrasele din documente și datele culese din acestea reușind să schimbe aspectul povestirii, din acela al unei simple legende, în cel al unei expuneri cu caracter aparent istoric: de aici intră în cuprinsul *Vieții* amintirea precisă a unor fapte reale, de aici capătă nume unele personaje secundare, de aici își găsesc o succesiune aparent logică — dacă nu totdeauna și strict cronologic exactă — majoritatea evenimentelor și episoadelor amintite acolo¹².

¹ Practic, lucru e cu neputință, lectura cu voce tare a *Vieții*, singure, durînd aproximativ două ore și jumătate

² F. 44^v.-46^v. = p. 1-17. Cercetarea lui amănunțită ar depăși cadrul studiului de față.

³ F. 46^v.-8^v. = p. 17-81.

⁴ F. 87^r.-87^v. = p. 81-82.

⁵ F. 46^v.-48^v. = p. 17-19.

⁶ F. 48^v.-56^v. = p. 19-30.

⁷ F. 56^v.-78^v. = p. 30-36.

⁸ F. 78^r.-79^r. = p. 66-68. Acestei părți, ca și celei următoare — ambele mai puțin interesante pentru punctul de vedere al cercetării de față —, le vom acorda o atenție mai mică.

⁹ F. 79^r.-86^r. = p. 68-80.

¹⁰ În însuși titlul manuscrisului (vezi, mai sus, p. 240, nota 3), în « Cuvînt către ceteriora » (f. 1^v.-2^r. = p. X-XI) și la începutul *Vieții* (f. 44^v.-45^r. = p. 14-15).

¹¹ Lista documentelor citate de Ștefan, în Anexa II, la sfîrșitul lucrării.

¹² Evident că Ștefan — pe temeiul documentelor din arhivele mănăstirești de la noi, cunoscute lui — nu a putut îmbogăți cu amănunte decît părțile din povestirea sa privitoare la activitatea lui Nicodim după venirea în Țara Românească și evenimentele petrecute, la noi după moartea acestuia. Precizări aduse de Ștefan pe temeiul documentelor slat, de pildă, numele unora dintre voievozii citoroi sau donatori, ordinea de succesiune a acestora, precum și oarecare date privitoare la ei (filiație etc.). Tot după documente stabilește Ștefan prioritatea cronologică a Voditei față de Tismana și numele exact al succesorului lui Nicodim la egumenia Tismanei.

« Alte scripturi » sînt, se înțelege, toate izvoarele narative scrise pe care Ștefan le-a folosit la redactarea *Vieții*, ca și unele lucrări teologice sau de cult folosit atît acolo, cît și în amplificarea slujbei propriu-zise¹. Dintre izvoarele narative, unele sînt amintite de cîtred Ștefan în forme care permit o relativ ușoară identificare a lor², dar o cercetare atentă a textului ne îngăduie să remarcăm și întrebunțarea mai multor altora — poate folosite indirect sau după amintiri destul de vagi — a căror identificare nu este totdeauna ușoară³.

În sfîrșit — deși nu le menționează atunci cînd enumără categoriile de izvoare folosite, ci numai incidental în text —, Ștefan a folosit și *izvoare epigrafice*⁴ (inscripții de la Tismana și chiar unele de la Bistrița), precum și racla din 1671, amintită mai sus⁵.

¹ Nu vom încerca să identificăm aici textele biblice și patristice folosite (adesea de a doua mîna) de cîtred Ștefan cercetarea neprezentînd nici un interes pentru studiul de față.

² Astfel, « istoria sfințului marelui mucenici Nichita Gotul, ce să pomeneste în 15 zile ale lunii lui septembrie » (f. 56^v — 57^r = p. 31) este *Pătîmirea sfințului mucenici Nichita* aflătoare în *Viețile sfinților de la Neamțu, Septembrie, (Iași) 1807* (pentru titlul complet și locul de pîrtire, vezi Bianu-Hodoș, *Bibliografie românească veche*, vol. II, nr. 731, p. 507 — 519), f. 134^r — 137^v; — « istoria pătîmirii sfinților mucenici Mihail, domnul și voievodul Kievului, și a lui Theodor boiarul său, cărui să prănuese și cî cinaste în luna lui septembrie în 20 de zile » (f. 58^r = p. 32) este *Pătîmirea sfinților nou arătaților mucenici Mihail și Voievodul Carnigovului și Theodorul boiarul lui, carii de pîgînului Batia au pătîmită, în aceleași Viețile sfinților*, Septembrie, f. 369^r — 374^v. (Ambele aceste lucrări hagiografice, folosite în cuprinsul *Vieții* ca izvoare istorice, au putut fi cunoscute de Ștefan, fie în chiar ediția citată mai sus, fie în rețipărirea de la București, 1835 — 1836). — « prodoslovie a < > lunii lui noembrie » (f. 57^v — 57^r = p. 31 — 32), din care Ștefan împrumută o interesantă împărțire tripartită a istoriei românilor, este prefața (fără titlu) a lui Chesarie al Rimnicului la *Mînașul pe luna lui noembrie* . . . care s-a tipărit . . . în sfința episcopie a Rimnicului. La anul de la H<risto> 1778 . . . (vezi pentru titlul complet Bianu-Hodoș, loc. cit., p. 226) filele nenumerotate de la început (Textul prefeței e reprodus și de Bianu-Hodoș, op. cit., p. 227 — 228). Ca manuscris este citat și folosit tetraevanghelul lui Nicodim (vezi mai jos, p. 248, nota 5), transcrindur-se, cu greșeli, notița finală.

N-am putut identifica ce sînt « alte istorii ale scrierii împăraților Romei » (f. 74^v = p. 60) din care știa Ștefan că pe împăratul contemporan cu Nicodim nu-l chema « Mateș », ci « Sigismund »; pare a fi vorba de o listă cronologică a împăraților germani (poate ca anexă la vreun calendar?), eventual — judecînd după forma numelui, « Sigismund » — în limba greacă.

³ De pildă: legenda despre « Batie, împăratul tătarilor » ucis cu secura de cîtred Vladislav, craiul Ungariei și al Banatului și al Ardealului și al băniei Severinului » (f. 58^r = p. 32 — 33; identificarea regelui Ungariei cu Vladislav, voievodul Țării Românești (16 noiembrie 1364 — ca. 1377), îi aparține lui Ștefan) e luată din *Sinopsisul de la Kiev* (pentru *Sinopsis*, vezi P. P. Pănaiteșcu, *Istoria slavilor în românește în secolul al XVII-lea. Cronica lui Cheorgh Brancovici și Sinopsisul de la Kiev*, în RIR, X, (1940), p. 100 — 117). Este cu puțință ca Ștefan să fi cunoscut *Sinopsisul* în traducerea (1757), rămasă manuscrisă, a lui Lavrentie Dimitrievi, ieromonah de la Hurezi și tipograf la episcopia Rimnicului între 1737 și 1759 (pentru Lavrentie și traducerea lui, vezi P. P. Pănaiteșcu, op. cit., p. 112 — 113), dar nu este exclusă nici posibilitatea folosirii versiunii românești tipărite la mănăstirea Neamțului în 1837 (pentru aceasta, P. P. Pănaiteșcu, op. cit., p. 107 — 109).

Explicația numelui de « Ungrovlahia » (intîlnit de Ștefan în unele dintre hrisoavele folosite — ca de pildă în cel al lui Vladislav voievod pentru Vođita), cu . . . aceste cinci județe ale băniei Severinului, ce iaste dincoace de Olt; aici numai aceste cinci județe și Banatul și Ardealul să numea pe acele vremi Ungrovlahia . . ., trimite fie la cronica lui Naum Rimniceanu, fie la izvorul — necunoscut azi — pe care Naum îl citează în sprijinul acestei fantezii: « hronologia Ianului Vođă » (cf. Șt. B. e d e c h i, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Rimniceanu*, partea I, text însoțit de un studiu introductiv, Sibiu, 1944, p. 75).

Mențiuni despre « descălecatul » lui Radu Negru (totuși într-o interpretare personală, f. 58^v = p. 33) indică folosirea uneia dintre versiunile cunoscute ale letopisețului Țării Românești, fără a ne îngădui însă să precizăm care anume. Amintirea « descălecatului » lui Dragoș nu implică numaidecit folosirea unui letopiseț moldovenesc, ca putînd fi luată și din prelucrarea atribuită lui Radu Popescu a vechii cronici muntene.

⁴ De pildă: începutul « prefacerii » mănăstirii — pus de Ștefan « la anii facerii 7034 » (= 1526; anul e corectat atît în text, cît și marginal) sub un « Radu cel Frumos » (f. 81^v = p. 72) — e luat (cu unele completări personale și greșite) după *pisania sugrăvită în naos*, deasupra intrării din pronaos, unde apare, într-adevăr, numele de Radu, dar bineînțeles fără calificativul de « cel Frumos », și fără precizarea anului (cf. Ștefulescu, *Tismana*, p. 119 — 120). Sfîrșitul aceleiași « prefaceri » (în ce privește numai zidirea) e dat (f. 81^v = p. 72) « în domnia fiului său < al lui > Radu cel Frumos, de mai sus » Mircea voievod . . . la anii facerii 7050 «văleatul e corect citit», precum să arată anii în piatră < >, în stîlpii uși bișericii cei mari, afară, în tindă, jos » (cf. Ștefulescu, op. cit., p. 117 — 119; data întreagă este 14 septembrie 1541, dar nu « Mircea voievod », fiul (I) lui Radu figurează în inscripția, ce e drept destul de greu de descifrat, ci « Ion Petru voievod < Petru de la Argeș — Radu Paisie » și fiul său Marcoș). La Ștefan pare a fi vorba de o confuzie cu Mircea Ciobanul (în documente « Mircea voievod, fiul preabunului Radu voievod »), care în prima sa domnie (martie 1545 — 10 noiembrie 1552) ocupase scaunul la o dată destul de apropiată de cea indicată în inscripția greșit citită. Știrea că biserica « a-au zugrăvit la anii de la facere 7074 < 1565 — 1566 » în zilele lui Petru voievod, fiul lui mai sus-zis Mircea voievod « = Petru cel Tânăr, 21 septembrie 1559 — post 8 iunie 1568 », cu cheltuiala dvornicului Nidelco » (f. 81^v = p. 72) provine tot din *pisania din naos*, mai sus-citată; cea că « a-au mai preînnoit în două rînduri și zugrăvela » (f. 81^v = p. 72 — 73), din alte două pisani sugrăvite, una în naos, deasupra celei precedente (Ștefulescu, op. cit., p. 134), alta în pronaos pe peretele de vest, deasupra uși de intrare (Ștefulescu, op. cit., p. 136 — 137) și care menționează reparațiile din 1732 și 1768. Ștefan mai cunoaște — dar se îndoieste de exactitatea știrilor din cuprinsul ei — și o « pisanie în piatră deasupra uși bișericii cei mari a mănăstirii Bistriței, carea iaste dinafară în tindă, ce a-au prefăcut al doilea mai de curînd » (f. 82^r = p. 73 — 74). Este vorba de *pisania pusă de Constantin Brîncoveanu cu prilejul reparațiilor pe care le-a făcut acolo în 1683* (pentru Ștefan, care cunoaște din textul inscripției distrugerea mănăstirii de către Mihnea și refacerea ei de către Craiovești, aceasta este data la care biserica « a-au prefăcut al doilea, mai de curînd »). Textul inscripției brîncovenești, la N. I o r g a, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, București, 1905, nr. 409, p. 194 — 195.

⁵ *Viața*, f. 74^v — 75^r = 61: « . . . un scrișă de argint în care iaste sfințul deget al sfințului . . . în care < scrișă > . . . iaste scris chipul sfințului, în argint, cu toate minunile sale, de la nașterea pînă la prăstivrea . . . Ștefan descrie foarte inexact scenele de pe « scrișă »: el vede acolo, între altele, « primirea ciualu călugăriei, primirea hitroniei, diaconiei și a preției » (cu toate că pe racla nu e decît o singură scenă: « Hitronia sf<ânt>ului Nicodim ») și afirmă că « la capul împăratului, unde șade de la masa, este scrișă Mateiaș împăratul, deși inscripția « Mateiaș kral » nu se află în scena minunii la masa, ci în cea a trecerii prin foc.

Din elementele văzute astfel pe raclă, apar în textul *Vieții* — uneori ca simple mențiuni, dar alteori într-o dezvoltare cu totul neașteptată — numeroase episoade. Astfel: scena « botezului » e la baza menționării în text (tot atît de

Slujba « mai vechie », manuscrisă, a lui Nicodim. A încerca să identificăm izvorul fiecăreia în parte dintre știrile de amănunt pe care ni le oferă *Viața* ar fi, desigur — cel puțin pentru cercetarea de față —, cu totul fără folos: merită să ne oprim numai asupra aceluia dintre lucrările menționate de Ștefan în opera sa, despre care putem ști sau bănui, măcar, că au avut un rol mai de seamă în alcătuirea acesteia. Dintre asemenea lucrări, probleme ceva mai încurcate ridică « slujba mai vechie », despre a cărei folosire Ștefan amintește în chiar titlul manuscrisului său, dar într-o formă ce dă naștere la numeroase nelămuriri.

Într-adevăr, trebuie să observăm că, în chiar acest titlu, Ștefan afirmă că propria sa redacțiune a slujbei lui Nicodim este « acum a doai oară așazătată », ceea ce implică o *singură* « așezare » (= redacțiune) anterioară; și totuși, la numai câteva rânduri mai jos, el amintește de *doauă* « slujbe » mai vechi — cea tipărită și cea manuscrisă — care, ambele, i-au servit la alcătuirea propriei sale versiuni (ce ar fi, prin urmare, a treia). Trebuie iarăși observat că, după ce este astfel pomenită în titlu împreună cu cea tipărită, slujba manuscrisă *nu mai este menționată* și în pasajul din « Cuvint cătră cetitori », în care se vorbește mai amănunțit despre izvoarele întregii opere. În locul ei apare, alături de tipăritura din 1767, de astă dată « paraclisul sfintului <Nicodim> cel scris cu mîna, din vechime, în mănăstire », din care — ni se spune — s-a introdus în noua versiune a slujbei un « canon ». așa cum s-au mai introdus și « alte stihiri de cîntări », luate din « slujbele sfinților precuviosilor celor mari, ce sînt deopotrivă la viețuire cu sfîntul »¹. În sfîrșit, merită a mai fi remarcat și faptul că în nici unul dintre pasajele în care Ștefan își enumeră izvoarele folosite și nici chiar incidental, în legătură cu vreo știre oarecare, în cuprinsul *Vieții* nu se face niciodată amintire de vreo biografie manuscrisă a lui Nicodim, dar că Ștefan ține să dea numeroase amănunte — cum se va vedea îndată — chiar și asupra unui izvor de acest fel, dispărut de mult la vremea la care scria el, și despre care nu știa decît din tradiția călugărească a Tismanei. Astfel, devine foarte greu de crezut că Ștefan ar fi omis să menționeze o biografie în manuscris pe care ar fi avut-o sub ochi și din care ar fi luat știri cu care să-și îmbogățească opera sa.

Din toate acestea reiese, credem, destul de lămurit, că « slujba mai vechie, scrisă cu mîna », pomenită în titlu și « paraclisul sfintului, cel scris cu mîna, din vechime, în mănăstire », menționat în « Cuvint cătră cetitori » nu sînt — cu toată deosebirea de titlu — decît una și aceeași lucrare, și anume cel de-al doilea izvor, în ordinea însemnătății (după slujba tipărită, citată în primul rînd, în ambele cazuri) de care s-a folosit Ștefan. Cu toate acestea, din cuprinsul izvorului manuscris în discuție nu pare să se fi împrumutat prea mult pentru redactarea noii versiuni a slujbei de vreme ce Ștefan nu numai că nu găsește cu cale să menționeze ca provenind de acolo decît « canonul », ci arată explicit că, pentru celelalte amplificări ale părții de slujbă (« alte stihiri de cîntări »), el a recurs la *alte* slujbe, ale *altor* sfinți, împrumutînd din acestea ceea ce i s-a părut potrivit și pentru lauda lui Nicodim. Ceva mai mult, în asemenea condiții, am putea bănui că — dat fiind că Ștefan, deși amintește de cele două slujbe anterioare versiunii sale, consideră totuși că pînă la el n-a existat decît o singură « așezare » (= redacțiune) — între textul tipărit și cel manuscris nu erau (în afară de « canonul » susamintit) diferențe prea marcate. În acest caz, *slujba manuscrisă nu ar fi decît o altă versiune (eventual o prescurtare) a celei tipărite*. căci — așa cum vom vedea îndată — ea nu putea fi, în nici un caz (deși menționa din titlul manuscrisului lui Ștefan ar părea, la prima lectură, să o indice) mai *veche decît tipăritura însăși*².

inutilă în expunere ca și în figurarea pe raclă) a acestui fapt (f. 46^v. — p. 17); scena secundară ce o însoțește: vezi mai sus, p. 238, nota 5) prilejuește lui Ștefan toată dezvoltarea, cu amănunț, a episodului învățăturii lui Nicodim (f. 45^v. — 47^r. — p. 17). Cunoscînd chipul în care Ștefan « interpretează » scenele văzute pe raclă, sîntem înclinați să credem că — în ciuda deosebirilor de detalii — totuși scena « Rugăciunea sfîntului Nicodim », de pe raclă a servit drept motiv de bază episodului privitor la rugăciunea ce precedă fixarea locului pe care se va întemria nouă mănăstire a Tismanei, amplu dezvoltat în textul *Vieții* (f. 65^r. — 65^v. — p. 44—45), pînă la pasaje în vorbire directă. Din inscripții « Sfînt <uy> Nicodim ū facu beserie <> pre tis și numi Tismană de pe capacul raclii, Ștefan creează o întregă istorie a începuturilor mănăstirii: « a făcut aci, mai intii, o beserieă mică de lemn dîintr-un tis mare, ce era atuncia aci... » la care înăă s-a văzut silit să adauge: « și din altele lemne, cît n-a ajuns » (f. 66^r. — p. 45) și apoi să explice că, foarte curînd și cu ajutorul lui Radu I, biserică a fost refăcută în zidărie, justificînd transformarea prin creșterea rapidă a numărului călugărilor (f. 66^v. — 67^r. — p. 47).

¹ « Predoslovie către cetitori », f. 2^r. — p. XI. În ce privește « canonul », nu este absolut sigur că el făcea într-adevăr parte din chiar textul paraclisului; tot ce putem spune este că el se află în cuprinsul manuscrisului ce conține acest paraclis. asemenea « canoane » puteau circula și independent de slujbă sau paraclis: cîntări de laudă sau rugăciuni adresate lui Nicodim se mai întîlnesc rîzlețe, pe diferite cărți bisericăști, fără nici o legătură cu Nicodim; vezi, de pildă, o asemenea cîntare, scrisă pe o *Psaltire*, semnalată de A. I. Bărcăciulă. *Un tropar al precuviosului Nicodim*, în BCMI, XXVI (1933), p. 43.

² Ștefan spune, în titlu: « acum a doai oară așazătată după cea tipărită... la anii de Hristos 1767 și după alta mai vechie scrisă cu mîna ». La prima vedere ar părea că Ștefan considera manuscrisul mai vechi decît tipăritura (lucru cu neputință, vezi mai jos, p. 245), dar « mai vechie » poate avea și un sens nedeterminat: mai vechi decît data la care scria Ștefan (corespunzînd lui « din vechime » folosit cînd se vorbea de « paraclis »). E de observat că exemplarele complete ale tipăriturii de la Rîmnic sînt foarte rare (cele mai multe au lacunele completate cu pagini manuscrise) și ne putem întreba dacă nu cumva slujba manuscrisă nu era decît o copie manuscrisă a celei tipărite, copie de care Ștefan s-a servit pentru a completa textul lacunar al tipăriturii pe care o avea la dispoziție.

În ce privește chestiunea dacă în cuprinsul slujbei manuscrise a existat sau nu o biografie a lui Nicodim, Ștefan nu ne dă o lămurire precisă, dar avem — cum s-a văzut — toate motivele să credem că și dacă o asemenea biografie va fi existat acolo, ea nu diferea de *Pomenire*¹ și că din cuprinsul ei nu s-au luat știri însemnate care să fie apoi folosite în cuprinsul *Vieții*². Astfel, afirmația lui Iosif Bobulescu în chiar titlul ediției sale a *Vieții*, că anume, pentru redactarea acesteia, Ștefan ar fi folosit și o biografie manuscrisă a lui Nicodim³, ne apare ca gratuită și rezultată numai dintr-o greșită interpretare a titlului manuscrisului pe care l-a folosit.

Legenda despre Istoria slavonă a lui Nicodim. În masa de fapte — reale sau născocite — și de interpretări, adesea forțate, ce rămân în cuprinsul *Vieții*, după ce eliminăm știrile pe care le putem recunoaște ca provenind dintr-una dintre categoriile de izvoare enumerate mai sus, orientarea rămâne deosebit de grea. Aici trebuie să discernem, pe de o parte, ceea ce aparține numai chipului în care erau concepute în mediul de cărturari mărunți de la Tismana (ca și din alte mânăstiri de la noi), în acea vreme, istoria însăși și «stilul istoric»⁴, iar pe de altă interpretările, rareori juste, adesea cu totul fantaziste, ale unor știri de origini și valori foarte diferite și, în sfârșit, elementele presupuse a fi culese din tradiția orală, fie ea cea «cultă» (monastică), fie cea «populară»⁵.

Temeiul tradiției cărturărești de la Tismana l-ar forma — după chiar afirmațiile lui Ștefan Ieromonahul — știrile provenind dintr-o veche *Istorie a sfințului* (Nicodim) *scrisă de ucenicii* acestuia (deci în prima jumătate a secolului al XV-lea), izvor care însă, la vremea la care și-a redactat Ștefan opera, ar fi fost încă de mai multă vreme pierdut⁶. S-a admis îndeobște că din această *Istorie slavonă* ar fi pătruns în cuprinsul *Vieții* — ce e drept *prin intermediul a două etape de transmisiune orală, pe care Ștefan le menționează explicit* — unele știri de o deosebită valoare istorică⁷. S-a mai observat că, dintre acestea, câteva concordă, în oarecare măsură, cu cele pe care ni le oferă izvoare sîrbești pe cit de prețioase, pe atât de sigure: ceva mai mult, nu o dată, unele amănunte — ba chiar și termenii cu care acestea sînt prezentate — indică, fără putință de îndoială, o proveniență dintr-un text slavonesc⁸. În consecință, aproape

¹ Copii de mină ale *Pomenirii* singure se întind în diferite manuscrise din Biblioteca Acad. R.P.R. — ca, de pildă, ms. rom. 2 015 și 2 180 —, ceea ce arată că ea s-a bucurat și de o circulație independentă de cea a slujbei.

² Ar fi curios ca Ștefan, care a citat nu numai — după cum am văzut — o biografie a lui Nicodim de care *afășe din ausiie*, ci și numeroase lucrări (ba chiar și inscripții și documente) din care a luat incidental, știri, să fi omis să citeze o interesantă biografie manuscrisă ce i-a fost accesibilă!

³ Vezi mai sus, p. 239, nota 9, titlul ediției Bobulescu.

⁴ Concepțiile despre istorie a mediului și vremii sale Ștefan îi datorează libertățile pe care și le ia în reproducerea izvoarelor și fantazia cu care el înțelege și le folosească și să le interpreteze. «Stilul istoric» îi aparține tendința de a născoci amănunte pitorești și de efect literar, între care primul loc îl ocupă lungile pasaje în vorbire directă — discursuri și dialoguri — cu care socotește necesar să-și impodobescă (după tradiția ce-și are punctul de plecare în istoriografa antică) scrierea sa (cf. de pildă: f. 47^v — 48^r = p. 18 — 19; f. 63^v — 64^r = p. 42; f. 64^v = p. 43; f. 65^r = p. 45; f. 72^v = p. 57 etc.).

⁵ O distincție netă între tradiția monastică și cea populară este astăzi cu neputință: adesea, așa-zisa «tradiție populară» nu este decît o prelucrare tardivă a unor tradiții odinoare scrise, de origine cărturărească, și, invers, tradiția cărturărească s-a amplificat și ea adesea, tratat, cu elemente folclorice.

⁶ La începutul *Vieții* (f. 44^v — 45^r = p. 14 — 15): «... am adunat de prin brisoavele mânăstirii și di prin alte scripturi; apoi și de pre la pomeniți bătrini, bărbați și iubitori de adevăr, care mai înainte de noi cite au 40 și 50 și 60 de ani au fost lăcuroi într-astă sfinț mânăstire Tismana, din tinerețe; care și ei au adunat de la alți bătrini ce era veniți mai înainte lor în mânăstire, iarși și din tinerețe. Carii, *aceștia, sic că avea știință din cetirea istoriei sfințului, care a fost scrisă chiar de ucenicii sfințului*; și zic că, fiind acea istorie scrisă pe limba slovenească, s-ar fi dat de un egumen al mânăstirii mai din vechime unui boier mare ce venise de la București la mânăstire pentru închinăciune, ca să o tipărească la București, pre rumânie și din pricina răzmirițelor celor mari ce-au fost pre acea vreme s-au răpus de la acel boier istoria sfințului. Iară noi, alergînd aicea și acolo, nu numai la părinți mânăstirii, precum s-au zis, ci și la alți bătrini cu știință, lăcuroi di prin satele mânăstirii cele dinprejur, cit și la alții, carii au avut știință adevărată de la părinții și moșii și strămoșii lor, am adunat pre cele din tinără vîrsta lui <la lui Nicodim> și pină la bătrînețe, și ale morții povestiri prea veselitoare și minunate...» etc.

⁷ Instructiv, în această privință, este cazul istoricului atît de serios, de bine informat și de metodic care a fost Dimitrie Onciul. Indus în eroare de exprimarea ambiguă a lui Ștefan — accentuată încă de o notă a ediției Bobulescu (nota a de la p. XI), ca și de erorile din titlul aceleiași ediții — Onciul (care n-a putut cunoaște direct tipărirea din 1767) îl socotește pe Ștefan ca autor al *Pomenirii* (care ar fi fost, deci, aceeași cu *Viața*), ed. Bobulescu nefiind decît o reeditare a textului tipărit în 1767. (Vezi Radu Negru și *originea stăruirii Tării Românești*, în *Opere complete*, vol. I, ed. critică adnotată de A. Sacerdoteanu, București, 1946, p. 95: «Viața lui Nicodim... tipărită mai întîi la 1763 [sic! după titlul greșit al ediției Bobulescu] și publicată din nou de episcopul Iosif Bobulescu; «... ediția din urmă pe care singură o am la mină...»). Ca urmare, el este atît de convins de valoarea ca izvor istoric a *Vieții*, încît crede că printre prețioasele tradiții pe care Ștefan le-ar fi culese de la călugării de la Tismana s-ar putea găsi chiar și unele — ce e drept, deformate — privitoare la luptele lui Litovoi cu tătarii (deci la evenimentele cu mai bine de un veac anterior fondării mânăstirii)!

⁸ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București [1944], p. 14. «...textul românesc <= *Viața*> cuprinde fapte autentice și elemente care derivă direct din textul slavon: Despre Ștefan, fiul cneazului Lazăr, *Viața* scrie: «Feciorul lui Silnic Ștefan», ceea ce n-are sens, dacă nu admitem că în textul slav despotul Ștefan Lazarevici a fost poreclit Silnic, adică cel tare. *Viața* românească spune că sfatul boierilor sîrbi se numea *sincili*, după modelul bizantin, cunoaște amănunte despre misiunea la Bizanț a lui Nicodim trimis de cneazul Lazăr și știe și numele exact al conducătorului misiunii Isaia. De asemenea e pomenit exact numele urmașului lui Nicodim în scaunul stăruției de la Tismana». Dar, deși face aceste constatări, autorul se ferește — cu bună dreptate — să împărtășească concluzia exagerată pe care se grăbiseră să o tragă predecesorii săi cu privire la valoarea operii lui Ștefan ca izvor istoric, încheind: «*Viața* românească... cu rezerve, bineînțeles, este pînă la un punct un izvor istoric» (subl. n.).

nici unul dintre cercetătorii istoriei noastre culturale a secolelor al XIV-lea și al XV-lea nu s-a îndoit de exactitatea afirmației lui Ștefan cu privire la proveniența, din cuprinsul *Istoriei* slavone a lui Nicodim, a numeroase și bogate știri, păstrate apoi prin tradiția orală, în mănăstirea Tismana. Ca urmare, s-a dedus — ceea ce Ștefan nu afirmă nicăieri — că cele mai multe dintre știrile ce apar numai în cuprinsul Vieții și cărora nu li s-a putut găsi îndată originea, provin din această bine păstrată tradiție și că, deci, au o deosebită valoare istorică. Lui Ștefan i-ar reveni astfel meritul de a fi cules ultimele resturi ale tezaurului pierdut — *Istoria* slavonă —, dar tot lui ar trebui să i se aducă imputarea că, prin lipsa lui de discernământ și de critică, a amestecat aceste unice și prețioase știri cu altele, aproape sau total lipsite de valoare.

Atât analiza critică a textului Vieții și a datelor oferite de celelalte izvoare privitoare la viața și activitatea lui Nicodim, cât, mai ales, cercetarea comparativă a tuturor acestora, exclusiv însă atare supoziții.

Înainte de a intra în fondul acestor analize, trebuie să facem o observație preliminară, cu caracter mai general: de obicei tradițiile orale nu se păstrează multă vreme neschimbate și este de la sine înțeles că ceea ce se pierde sau se modifică mai lesne nu este fondul, în mare, al acestora, ci amănuntele care, treptat, își pierd precizia. În primul rând, aceste amănunte tind să se «modernizeze», să se adapteze adică chipului de a vedea, de a gândi și de a se exprima al purtătorilor tradiției orale. Oricât de conservator am socoti mediul călugăresc în genere și oricât de mare am considera venerația călugărilor de la Tismana pentru întemeietorul lăcașului lor, totuși, cu greu s-ar putea crede că acolo — prin excepție — transmisiunea orală ar fi păstrat cu deplină exactitate tocmai ceea ce, peste tot în alte părți, s-a pierdut mai ușor: faptele certe, precizările cronologice uimitor de exacte, numele proprii, ba chiar și — lucru cu totul neașteptat — unii termeni folosiți odinioară, dar deveniți, între timp, lipsiți de sens pentru transmitătorii din generație în generație ai tradiției¹.

Dacă aceste observații cu caracter general fac indoielnică părerea că amănuntele precise din cuprinsul Vieții provin din textul *Istoriei* slavone a lui Nicodim, în ce privește însuși acest izvor, avem dovezi sigure că el — dacă într-adevăr va fi existat vreodată — era, încă de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, de mult dispărut din mănăstirea Tismana și că, în consecință, numărul etapelor de transmisiune orală a tradiției a trebuit să fie mai mare decât cel indicat de Ștefan. Într-adevăr: când, la 1767, Partenie, episcopul Rîmniceului, a hotărât să dea la lumină *Slujba osebită* a lui Nicodim, el a trebuit, evident, să caute mai întâi un izvod al acesteia și, este de la sine înțeles, primul loc unde trebuia să cerceteze după acest izvod era tocmai ctitoria lui Nicodim, Tismana vecină. Că el însă n-a putut găsi nicăieri un text mai vechi al vreunui slujbe închinată lui Nicodim o spune el însuși, în chip cit se poate de lămurit: «... Și văzînd că slujba sa cea tocmită de osebi lipsește, i-am scos această slujbă de la slavonie la limba românească, din slujbele de obște ale sfinților, tocmînd-o precum se vede, cu toate pre deplin»².

Știrea este de o deosebită însemnătate: dacă tipăritura de la Rîmnice ar fi reprodus un text manuscris mai vechi, s-ar fi putut presupune că și *Pomenirea* din cuprinsul ei reproduce, la rîndu-i, în întregime sau în rezumat, biografia aflatoare în corpul acestui text; cum însă *Slujba osebită* a fost alcătuită atunci special pentru a fi tipărită, și cum în vederea alcătuirii ei s-au căutat cu grijă texte mai vechi, urmează că în același chip s-a procedat și cu *Pomenirea* pe care o cuprinde. Presupunînd că, la data la care cărturarii de la Rîmnice redactau textul

¹ Rezervele exprimate de P. P. Panaitescu (vezi sfîrșitul notei precedente) sînt cu atât mai îndreptățite, cu cît prezența în textul Vieții a unora dintre amănuntele și numele proprii în discuție are cu totul altă explicație decât păstrarea lor, prin tradiție, din cuprinsul presupusei *Istoriei* slavone dispărute. Astfel, de pildă, numele lui Agaton — despre a cărui «diadonie» se vorbește în mai multe rînduri (f. 64V. = p. 43; f. 76r. = p. 54; f. 75r. = p. 61) — îi este cunoscut lui Ștefan din *porunca lui Mircea* (vezi Anexa II, sub nr. 12) menționată de el și din care se citează chiar un pasaj (f. 75r. — 75v. = p. 61). În cuprinsul Vieții, «Silnic Ștefan» nu este Ștefan Lazarevici; ni se spune acolo (f. 50r. = p. 22) că: «nu după multă vreme a egumeniei sale «a lui Nicodim», s-au pus împărat Servicii cnezaz Lazar («sic»), rudena sa (după feciorul lui silnic Ștefan), la anii ce s-au zis mai sus «1374 (f. 46V. = p. 17), recte 1371». ...» Dacă, din aceasta, ar fi să înțelegem că Lazar era înrudit, «după fiul său Ștefan», cu Nicodim, pasajul ar deveni cu totul lipsit de sens, căci — în afară doar de cazul în care autorul lui ar fi voit să spună că Ștefan era înrudit, prin soția sa, cu Nicodim — Lazar, ca tată, trebuia să fie rudă mai apropiată decât fiul său, cu întemeietorul Tismaniei. Sensul adevărat al pasajului este: Lazar, ruda lui Nicodim, a ajuns țar, urmînd în domnie feciorului lui «silnic Ștefan» (= Ștefan Dușan — în istoriografia sîrbească mai veche Стефанъ Душанъ Сильный, первый царь». Vezi I o a n R a i c, *Istoria raznykh slavenskikh narodov...* vol. II, Buda, 1823, p. 729). Și într-adevăr, Lazar urmează la tron lui Ștefan Uroș al IV-lea (1355 — + 4 decembrie 1371), fiul și succesorul lui Ștefan Dușan. Originea calificativului de silnic nu mai trebuie deci căutată într-o reminiscență a textului *Istoriei* slavone dispărute, ci într-un izvor sîrbeșc pe care l-a folosit Ștefan fie direct, fie în traducere (vezi și mai jos, p. 246—248). La fel stau lucrurile cu singlul (vezi mai jos, p. 246, nota 6), numele lui Isaiia (vezi mai jos, p. 247, nota 7) și misiunea la Constantinopol (vezi mai jos, p. 247, nota 7). Despre această misiune găsim la Raič (vol. III, cap. III, p. 19) următoarea mențiune: «Възгласовѣнъши же старѣша Исая повѣстнѣю повнѣрѣса, взяма отъ князя Лазаря потрѣбная доволна, отходнѣ ко Иѳонской горѣ, отъ онѣмъ же взяма съ собою причестнаго мѣсжа прота свѣтлѣхъ горы, и два ученика Свѣтлѣхъ и Иѳона, и съ ними Иѳодима Пригодичка...».

² Partenie al Rîmniceului, în «Cuvînt către ctitorii», *Slujba osebită*, filele nepăginate 1V.—2r. Acestea formează dovada că slujba «mai veche», scrisă cu mîna de care s-a vorbit mai sus nu putea fi, totuși, mai veche decât cea tipărită.

Pomenirii, ar mai fi existat la Tismana o *Istorie* slavonă a lui Nicodim (ba chiar una atât de des citită și de bine cunoscută călugărilor de acolo, încât anumite amănunte și expresii din cuprinsul ei să se fi putut păstra oral până în vremea lui Ștefan Ieromonahul) ar fi fost peste puțină ca ei să nu fi luat cunoștință — dacă nu chiar direct din textul slavon¹, cel puțin indirect. — din spusele călugărilor ce-l cunoșteau atât de bine — de principalele fapte povestite în cuprinsul lui.

Cea mai superficială lectură a *Pomenirii* este însă suficientă pentru a exclude cu desăvârșire părerea că la redactarea ei s-ar fi folosit vreun izvor scris: chiar și cele numai câteva știri de oarecare însemnătate pe care ca le conține sînt precedate de indicația precisă a provenienței lor *orale*: « precum zic », « precum se povestește pînă în zilele noastre », « zic că ». Totodată, neașteptata puținătate a știrilor, lipsa lor de însemnătate, caracterul lor tern și vag, toate acestea înlătură chiar și ipoteza că ele ar proveni dintr-o tradiție bogată și bine păstrată. Jumătate din întinderea textului — în care nu se pomenește nimic despre viața lui Nicodim pînă la venirea lui în Țara Românească² — este consacrată vieții sale și activității pînă la moarte; întreagă cealaltă jumătate este ocupată de o povestire — disproporționat de amplă, în raport cu prima parte — a unei legende menite să explice dispariția din mănăstire a moaștelor lui Nicodim. Cum această legendă nu s-a putut naște și dezvoltă decît numai în mănăstirea Tismana în cuprinsul căreia Nicodim fusese înmormîntat, reiese clar că tradiția monastică de acolo nu rămăsese necunoscută autorului sau autorilor *Pomenirii*. Admițînd că *Istoria* slavonă a lui Nicodim ar mai fi existat în mănăstire sau că măcar conținutul ei, bogat în detalii biografice, ar fi fost păstrat prin tradiție orală de către călugări, ar rămîne inexplicabil faptul că *Pomenirea* nu amintește o sumă de fapte care ar fi atras luarea aminte a hagiografului de odinioară (doritor să-l glorifice pe Nicodim), în aceeași măsură în care pot interesa pe istoricul de astăzi, preocupat de restabilirea adevărului istoric³. Este evident că, dacă asemenea știri ar fi fost cunoscute, ele ar fi fost introduse în textul *Pomenirii*, alături de povestea ascunderii moaștelor și în locul celorlalte știri vagi privitoare la viața lui Nicodim, provenite toate din tradiția păstrată la Tismana.

Ni se pare deci că o primă concluzie se impune: la 1767, *Istoria slavonă din care se presupune îndeobște că ar proveni interesantele și precisele știri privitoare la Nicodim ce apar numai în opera lui Ștefan Ieromonahul nu exista în mănăstirea Tismana*, după cum în tradiția orală de acolo nu existau înseși aceste știri.

Izvorul sîrbesc al lui Ștefan Ieromonahul. Dacă știrile — adesea fanteziste, dar uneori remarcabil de exacte — pe care singur Ștefan Ieromonahul ni le dă asupra vieții lui Nicodim nu provin (prin intermediul tradiției monastice a Tismanei) din *Istoria* slavonă scrisă de ucenicul acestuia, se cuvine să căutăm adevăratul izvor din care au fost ele culese.

Trebuie să observăm, dintru început, că aceste știri sînt de două categorii deosebite: întii, unele se referă la originea, la copilăria și la viața lui Nicodim la Athos⁴, altele la participarea lui la misiunea de împăcare între biserica sîrbescă și patriarhia ecumenică⁵; apoi, primele conțin numai locuri comune⁶, incontrollabile istoricește, dacă nu de-a dreptul

¹ Cunoșcînd slavona (căci din lucrări în această limbă au prelucrat *Slujba oșebit*, cărturarii de la Rîmnic puteau lua cunoștință chiar de textul slav al *Istoriei*.

² Se amintește doar originea sîrbescă a lui Nicodim: « fost-su (dupre cum zio) de neam slovean, născut și crescut în bună credință... » (pentru exactitatea afirmației, vezi mai jos, p. 253).

³ Partenie al Rîmnicului ne spune că a pus să se alcătuiască *Slujba oșebit* din pietate: « avînd multă dragoste și evlavie pentru Nicodim. În consecință, el și cărturarii din jurul său n-ar fi putut omite numeroasele știri care — în concepția vremii — ar fi putut contribui la glorificarea acestuia, ca de pildă presupusa înrudire a lui Nicodim cu cneazul Lazăr (în *Viaja*, f. 46V.—47V. = p. 17—18); viața lui Nicodim la Athos, de la anii noviciatului pînă la cei ai egumeniei unei mănăstiri (*ibidem*, f. 47r.—50V. = p. 17—21); participarea acestuia la misiunea de împăcare între biserica sîrbescă și patriarhia din Constantinopol (*ibidem*, f. 50r.—53V. = p. 22—27); prețuirea pe care cu ocaz prilej i-ar fi arătat-o patriarbul însuși (*ibidem*, f. 52r.—52v. = p. 25); intenția cneazului Lazăr de a-l face mitropolit al sîrbilor (*ibidem*, f. 54r.—v. = p. 27); aprecierea deosebită de care el s-ar fi bucurat din partea regelui-împărat Sigismund, ce l-ar fi cunoscut personal și l-ar fi vizitat chiar în mănăstirea sa (*ibidem*, f. 71r.—75V. = p. 54—61) și altele. Indiferent dacă — așa cum vom vedea — cele mai multe asemenea știri nu corespund adevărului istoric, ele ar fi trebuit să intre în textul *Pomenirii*, oăci criteriul de alegere al autorilor acestuia nu era, evident, cel al criticii istorice, ci acela al valorii știrilor pentru edificarea ascultătorilor sau cititorilor biografiei-elogiu.

⁴ *Viaja*, f. 46V.—50V. = p. 17—22.

⁵ *Ibidem*, f. 50r.—53V. = p. 22—26.

⁶ Avem motive să credem că această primă parte este o adaptare a unui fragment dintr-o viață de sfînt cuvios, scrisă în grecește: deși grecesmele nu lipsesc nici în celelalte părți ale *Vieții* (unde totuși sînt destul de rare), dimpotrivă, ele abundă în această primă parte. Aici nu mai este vorba de unii termeni folosiți ca neologisme (ca, de pildă, « *diadokia* » lui Agaton (amintită mai sus) = διαδοχή = moștenire; « *nevrana* » (f. 79r.=p. 68) = μεμβράνα = pergament, ci de declinuri de expresii grecești ce prezintă uneori nonsensuri în limba română, ca, spre exemplu, « crescut într-un bună pedepsire » (f. 46V. = p. 17), sau « așa sfîntul, într-un pedepsirea sfîntelor scripturi fiind » (f. 47V. = p. 17), în ambele cazuri formații — probabil românești — de la πειδέω = a învăța, a instrui, dar și a pedepsi; « ziiși păriași și frați îl iubia și-l voia a-l avea înții începutioru și stariți peste ei » (f. 49V.=p. 21). Cf. « Nicodim... care au fost înțiu începutioru aceștii sfînte mănăstiră » (Tismana) (f. 26r., vezi mai sus p. 240, nota 5) = ἀρχηγέτης = prim întemeietor, ctitor, dar și conducător suprem; « nefîndu-i voia, nici cum, a lua sfîntul începutioru egumenii asupra sa »

false¹, pe cînd celelalte au — pe lingă vădite inexactități de fond² — uneori și neașteptate precizări de amănunt³. Tocmai asemenea precizări însă par a dovedi, cum s-a văzut, că nu ne aflăm în fața unor știri de proveniență orală și că deci trebuie căutat un izvor scris — accesibil lui Ștefan, și care să conțină știri de istorie sîrbească, cu amănunte de istoria bisericii —, pe care să-l fi putut folosi la redactarea acestei părți a *Vieții*.

S-a trecut în genere cu vederea faptul că, în legătură cu o știre privitoare la istoria sîrbească, Ștefan menționează precis folosirea unui izvor privitor la trecutul sîrbilor, indicîndu-l sub titlul de « scrierea anilor împăraților Serwiei »⁴. Ținînd seama numai de această indicație, am fi, în prima clipă, înclinați să credem că ar putea fi vorba de o versiune oarecare a vechiului letopisetz sîrbesc; totuși — cum nici una dintre versiunile cunoscute ale acestuia nu conține știri ample de istorie a bisericii, cu amănunte de felul celor din opera lui Ștefan — o asemenea ipoteză, oricît de ispititoare, trebuie îndată părăsită. Amănunte de acest fel se găsesc însă, din belșug, într-o *culegere de biografii* ale țarilor și arhiepiscopilor sîrbi, alcătuită pe la mijlocul secolului al XV-lea⁵. De altfel, unii cercetători au și remarcat asemănările dintre știrile date de Ștefan și cele cuprinse într-unele dintre aceste biografii, socotînd însă că aceasta ar aduce o confirmare a corectei transmisiuni prin tradiție a informației, pe care ar fi cuprins-o dispăruta *Istorie* slavonă a lui Nicodim. Ce nu s-a observat însă e că unul dintre manuscrisele în care ni s-a păstrat această culegere era cunoscut sub titlul de: ... *книга рикомана кѣтоишеца въ сръбскихъ краиѣхъ и въ архиепископѣхъ*...⁶.

Cu toate acestea, trebuie să amintim că, totuși, între știrile pe care ni le oferă biografiile amintite și cele pe care le întîlnim în scrierea lui Ștefan Ieromonahul, există, pe lingă asemănările de care am vorbit, și unele deosebiri, destul de marcate, care, la o cercetare mai puțin aprofundată, ar părea că fac indoielnică legătura dintre cele două izvoare.

La o analiză mai atentă se poate observa însă că, în toate cazurile în care întîlnim asemenea deosebiri, exacte sînt știrile pe care le dau biografiile sîrbești (ele sînt, de altfel, aproape contemporane cu evenimentele), pe cînd cele pe care le dă *Viața* prezintă — pe lingă unele inadvertențe întîmplătoare — particularitatea constantă de a exagera rolul pe care l-a avut Nicodim în cadrul misiunii de împăcare între biserica sîrbească și cea constantinopolitană⁷. Este deci evident că ne aflăm în fața unor denaturări *voite*, al căror scop este glorificarea fondatorului Tismanei. Dar, o dată făcută această constatare, ea constituie un puternic temei pentru cercetarea timpului, locului și chipului în care s-a produs denaturarea: trebuie căutat un mediu în care Nicodim să fi fost nu numai cunoscut, ci și venerat (ceea ce trimite la una dintre ctitoriile sale) și o vreme deajuns de îndepărtată de cea la care s-au petrecut faptele pentru ca exactitatea expunerii să nu mai poată fi controlată prin martori contemporani (ceea ce, cum se va vedea mai departe, exclude, ca loc, Vodița). Sintem deci siliți să admitem

(f. 50^r. = p. 21) = ἀρχή) = început, dar și demnitate, dregătorie etc. Cit privește « singlit », el se află și în izvoare sîrbești, dar poate fi și un neologism, σὺγχλητήριος fiind, la vremea la care a scris Ștefan, un termen de politică folosit curent în limba greacă « aplas » și însemnînd « senat ».

¹ De pildă: vagile știri despre copilăria lui Nicodim și învățătura lui (f. 46^v. = p. 17); înclinarea lui către viața monahală (f. 47^r. = p. 17-18); rugămintele lui către niște călugări că să-l ia cu ei în mănăstirea lor — numită de Ștefan (f. 47^r.-48^r. = p. 18-19) — cu lungi pasaje în vorbire directă; viața lui în mănăstire, pînă cînd, foarte tînr, ajunge egumen (f. 48^r.-50^r. = p. 20-21).

² Inexacte sînt: înrudirea lui cu țarii sîrbi (despre care vezi mai jos, p. 254 și nota 6); afirmația că Nicodim « au învățat... <la Athos>... pe deplin scriptura și vorbirea limbii cei grecești foarte bine... » (f. 49^r. = p. 20; vezi mai jos, p. 253, nota 4); data venirii în domnie a cneazului Lazăr: 1374 (f. 46^v. = p. 17; data corectă fiind 1371); afirmația că Nicodim s-ar fi aflat la Athos ca egumen, la vremea la care s-a luat inițiativa împăcării bisericii sîrbești cu patriarhia ecumenică (f. 50^r.-v. = p. 22; vezi și mai jos, p. 268 și nota 2); călătoria la Athos a cneazului Lazăr, pentru a lua înțelegere cu Nicodim în această privință (f. 50^v.-51^v. = p. 22-24); afirmația că Nicodim ar fi fost conducătorul delegației de împăcare (f. 51^v. = p. 24); etc.

³ Exacte sînt: anatema aruncată de patriarhia ecumenică asupra bisericii sîrbești (f. 50^v. = p. 22, deși motivul nu este precizat); participarea la delegație a lui Isaiia de la Hilandar — în realitate acesta a fost șeful misiunii — (f. 51^v. = p. 24); ridicarea lui Nicodim la rangul de arhimandrit și darurile — acestea numai probabile — de odoare primite de la patriarh (f. 52^r.v. = p. 25) etc.

⁴ Menționînd conflictul dintre patriarhia ecumenică și biserica sîrbească, Ștefan adaugă: «... precum scrie la scrierea anilor împăraților Serwiei... » (*Viața*, f. 50^r. = p. 22; subl. ns.). C. Nicolescu-Ploșșor, în prefața ed. cit., p. III, remarcă folosirea acestui izvor. Necătuindu-se însă de către nimeni identificarea lui nu s-au tras consecințele ce decurg în mod normal din aceasta.

⁵ Arhiepiscopul D. Anilio, *Животописи кралева и архиепископа сръбскихъ*, ed. B. Danicic, Zagreb, 1866, XV + 386 p.

⁶ Manuscrisul, fost al mîndștirii *Sucevița* (Danicic, în prefața ed. cit., p. VI-VII), prezintă o deosebită însemnătate pentru istoria culturii slavone în Moldova. Pare însă mai probabil că știrile date de Ștefan Ieromonahul să provină dintr-o prelucrare mai recentă (sec. XVIII?) a acestui izvor.

⁷ De pildă: « Alegînd trei părinți mai iscușiți și mai învățați... de ai sîntu munte <sic> (adecă înții pre sîntul <Nicodim>), ca pre cel ce era învățat desăvîrșit intru amîndoua sîntele scripturi și limbii, în cea slovenească a Serwiei, patriei sale și în cea elinească grecească), iar mai virtos ca pre o rudenie a numitului cneaz Lazăr și doi părinți, anume Isaiia și Partenie... » (f. 51^v. = p. 24; subl. ns.). Cf. și f. 50^v.-51^r. = p. 22-23 (afatul între Lazăr și Nicodim asupra chipului în care s-ar putea ajunge la împăcare); f. 52^r. = p. 25 (cîntirea deosebită a lui Nicodim de către patriarh « înțelegînd <patriarhul>... că este rudenie cu numitul cneaz Lazăr») și f. 53^v. = p. 26 (dorița cneazului Lazăr de a-l face pe Nicodim mitropolit al Serbiei) etc.

că locul unde s-a produs transformarea în sens encomiastic a datelor privitoare la Nicodim, conținute de izvorul sîrbesc, nu poate fi decît cealaltă ctitorie a acestuia, Tismana.

Date fiind aceste considerente, precum și concluziile la care ne-am oprit mai sus (faptul că Ștefan n-a putut cunoaște o scriere mai veche asupra vieții lui Nicodim, alta decît *Pomenirea*¹, unde nu apar asemenea știri, și acela că precizia amănunțelor exclude o transmisie orală), reiese clar că *lucrarea encomiastică, scrisă tîrziu, la mănăstirea Tismana, și în care voit s-au denaturat, spre laudă lui Nicodim, știrile cu privire la aceaste oferite de biografiile țarilor și arhiepiscopilor sîrbi, nu poate fi decît însăși Viața scrisă de Ștefan Ieromonahul*². Astfel, concordanța — numai parțială, cum s-a spus³ — între știrile din cuprinsul *Vieții* și cele pe care ni le dau biografiile sîrbești în chestiune, nu poate dovedi exactitatea istorică a celor dintii, ci indică doar *sursa* din care acestea au pornit. Ca urmare, ele nu oferă nici un fel de garanție în privința exactității celorlalte știri pe care ni le prezintă Ștefan Ieromonahul.

Dar dacă s-a putut lămuri, astfel, originea știrilor de istorie sîrbească din cuprinsul *Vieții*, chipul în care ele au putut ajunge la cunoștința autorului acesteia mai constituie încă o problemă destul de dificilă, dat fiind că singura dată cînd în cuprinsul ei se citează un text slavon, transcrierea este atît de defectuoasă, încît pare peste putință ca autorul ei să fi fost în stare să folosească cel mai scurt și mai simplu izvor în vreo limbă slavă oarecare⁴. În faza actuală a cunoștințelor ni se pare greu de optat pentru vreuna dintre ipotezele ce s-ar putea formula în această privință⁵.

Înceind această lungă — dar, ni se pare, absolut necesară — analiză a ceea ce pînă acum s-a socotit îndeobște a fi principalul izvor asupra vieții și activității întemeietorului Tismanei, putem, credem, conchide că:

Viața lui Nicodim, datorată lui Ștefan Ieromonahul nu este decît o vastă amplificare a Pomenirii din 1767, prin interpolarea între puținele știri — toate de proveniență orală — ale acesteia, a unor

¹ De ce nu este cu putință ca Ștefan să fi cunoscut o biografie scrisă a lui Nicodim mai veche decît *Pomenirea* din 1767 s-a arătat mai sus (p. 243 și nota 2). Ipoteza că el ar fi putut cunoaște o lucrare de acest fel, mai nouă, de după 1767, care să fi cuprins ea prelucrarea știrilor în discuție, este infirmată nu numai de faptul că — așa cum s-a spus —, deși Ștefan citează numeroase lucrări din care a extras date mărunte (ba chiar și documente și inscripții), nu amintește nimic de o asemenea lucrare însemnată, ci și de chipul în care citează «scrierea anilor împăraților Serbiei, ca pe un izvor pe care l-a cunoscut direct. Ar fi greu, de altfel, să presupunem că, înainte de Ștefan, ar mai fi existat la Tismana încă un călugăr cărturar care să fi avut ideea de a cerceta izvoare variate din care să extragă date interesant direct sau indirect viața și faptele lui Nicodim.

² Cum s-a văzut, Ștefan nu urmărea decît să redacteze un discurs pangergic, pentru edificare credincioșilor veniți să asculte, la praznicul de pomenire a lui Nicodim, *Slujba oșebită* a acestuia. Dacă el a folosit uneori și procedee de istoric, aceasta — dat fiind mediul în care se formase și trăia — nu poate fi decît un merit; că în alte cazuri a procedat așa cum în chip obișnuit se proceda la alcătuirea pangericilor nu e de mirare, ci perfect explicabil prin același mediu.

³ Unele deosebiri apar și din chipul cu totul fantazist în care Ștefan înțelegea să «interpreteze» izvoare istorice perfect sigure. Exemple de interpretări «onate» — provenite din lipsa oricărei metode istorice — sînt numeroase în cuprinsul *Vieții*; de pildă: explicarea anacronică a termenului de «Ungrovlahia» (întrilind de Ștefan în hrisovul lui Vladislav voievod pentru Vođița) în lumina unor știri extrase din *Viața Sf. Sava Gotul* (f. 56v. = p. 30); confuzia — voidă, fiind destinată a lega izvoare istorice de valori diferite și privitoare la epoci tot atît de diferite — între «Vladislav craiu, adică domnul românilor din Ardeal, din bănia Severinului, din Banatul din Ungaria...» (presupus a fi ucis pe «Datie» hanul tătarilor, deci Ladislav cel sfînt, cu un prim anacronism de aproape două veacuri) și Vladislav, domnul, Țării Românești (cu alt anacronism, de aproape un veac, ce-i aparține pe deplin lui Ștefan Ieromonahul) (f. 58r. — 58v. = p. 33). Tipică în această privință ni se pare încrederea — ce era totuși mai veche și pe care Ștefan nu face decît să o adopte — de a pune de acord indicația pe care o dă raclea din 1671 în privința regelui Ungariei cu care ar fi fost contemporan Nicodim («Mateaș kralj») cu cele pe care le dădeau toate celelalte izvoare pe care el le avusese la dispoziție și care îl numesc corect Sigismund: «și sic unii că împăratului, la sfîntul botez (ce ar fi urmat presupuse convertirii la ortodoxie — în urma minunilor făcute de Nicodim — a lui Sigismund) numele Matei i s-a pus...» (f. 74v. = p. 60). Ștefan, ca duhovnic, știa că pentru o trecere de la catolicism la ortodoxie nu este necesar nici un fel de botez și că, deci, de o schimbare de nume, cu acest prilej, nu putea fi vorba.

⁴ În numai cele trei rînduri și jumătate — 23 de cuvinte — ale textului însemnării finale a tetraevangelului scris de Nicodim, deși originalul este perfect clar, în transcriere apar totuși greșeli (pînă și în despărțirea cuvintelor, care, astfel, devin lipsite de sens). În schimb, traducerea dată de Ștefan — deosebită de cea pe care a scris-o Anton Pann pe chiar pagina originalului — este remarcabil de corectă, și deci trebuie atribuită unui bun cunoscător de limbă slavonă.

⁵ Putem admite că Ștefan știa sîrbește și că greșelile de transcriere se datorează copistului care a scris manuscrisul destinat pentru tipar: dar este de mirare că, deși în restul textului intervin neenumărate corecturi, în acest caz nu s-a procedat la fel. S-ar putea crede — dar pare mai puțin verosimil, totuși — că Ștefan va fi cunoscut o traducere românească a *Vieților țarilor* etc., necunoscută nouă azi, sau, eventual, una grecească — tot atît de necunoscută —, admițînd, cum pare probabil (dar nu e pe deplin dovedit), că Ștefan știa grecește. Este cu putință ca la Tismana să se fi aflat pe atunci o copie slavă a *Vieților țarilor*, din care cineva — fie dintre călugări, fie dintre vizitatori — să-i fi tradus lui Ștefan numai pasajele ce puteau să-l intereseze. (E de observat că fără ca printre călugării Tismanei să se fi aflat vreunul care să știe sîrbește, cu greu s-ar putea înțelege cum unii dintre ei au putut călători pînă la Peș (vezi mai sus p. 240, nota 4) și că unul dintre vizitatorii «sîrbi» care informau pe Ștefan despre moaștele lui Nicodim era, de fapt, după nume, un român — «Crăciun, fiul lui gospodar Iovan, obărciaz din Porecia»; de asemenea că alt informator al lui Ștefan în aceiași privință era «un părinte monah serv, taxiot sfetagoreț de la... Hilandar, cu numele Iacov». etc.). Dar și mai probabil pare ca Ștefan să fi aflat verbal de existența izvorului (pentru ca apoi să fi pus să i se traducă pasajele ce-l interesau) în timpul celor nouă săptămîni cit a fost «la poprea», însă nu în temniță ci la han, în seama hanguilui spre pază» la Novi-Bazar, «cale de patru ceasuri» de mănăstirea-patriarhie din Peș și în apropiere și de altă însemnată mănăstire «ce-i zic Visoca Deciană» (Dečani), oprit — împreună cu ceilalți călugări de la Tismana — de către turci. Cu acest prilej, Ștefan aflat și alte știri — unele exacte, altele legendare — privitoare la sfinții sîrbi, de la negustorii din oraș care «merg în toți anii... pentru închinăciune și tămăduire... la ziele... mănăstiri» (f. 74v. — 85r. = p. 77-78).

date extrase din izvoare documentare, narative și epigrofice (folosite adesea fără discernămint și interpretate fantezist), precum și a citorva elemente folclorice, de cele mai multe ori lipsite de valoare istorică. Numai în puținele cazuri în care Ștefan consemnează propriile sale observații sau pe cele ale unor martori oculari, *Viața* poate servi ca izvor istoric; în toate aceste cazuri, știrile se raportează — cu o singură excepție pe care o vom folosi la locul convenit — la trecutul apropiat al mănăstirii Tismana¹. În consecință, pe Ștefan Ieromonahul nu trebuie să-l mai socotim ca pe cel din urmă cunoscător și « editorul tradițiunii monastice a Tismanei »², ci, dimpotrivă, ca pe ultimul și cel mai de seamă dintre numeroșii cărturari mărunți care, prin activitatea lor, au contribuit la transformarea, la îmbogățirea și, prin urmare, la alterarea tradiției privitoare la Nicodim, atât cât și așa cum reușise ea să se păstreze încă, în mănăstire și dincolo de zidurile ei.

Tradiția călugărească de la Tismana. Chiar dacă, așa cum s-a putut vedea, nu din tradiția bine păstrată la Tismana a luat Ștefan știrile socotite deosebit de importante, pe care le întâlnim în opera sa, totuși, pentru cercetarea de față, ar fi deosebit de important să putem determina cam care ar fi putut fi elementele esențiale cuprinse de această tradiție. Numai în urma unei asemenea cercetări vom putea trece mai departe la analiza lor, în scopul de a stabili dacă și în ce măsură ele pot fi folosite pentru reconstituirea nu a unei vieți romanțate a lui Nicodim, ci a unui studiu istoric asupra vieții și activității întemeietorului Voditei și Tismanei.

Ar fi, desigur, o greșală de metodă dacă, în încercarea de a cunoaște știrile cu adevărat tradiționale asupra personajului de care ne ocupăm, am porni de la opera lui Ștefan Ieromonahul, considerind că, îndată ce vom elimina din cuprinsul acesteia toate informațiile cărora le vom putea recunoaște proveniența din vreun izvor oarecare, ceea ce ne va rămâne ar fi tocmai fondul tradițional de știri pe care-l păstra obștea călugărească de la Tismana în privința întemeietorului ei³. Pentru a reconstitui acest fond tradițional — legenda lui Nicodim înainte de prelucrarea ei de către Ștefan — trebuie să ne adresăm, în primul rând, izvoarelor anterioare redactării *Vieții*, și anume celor din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea: *relatarea lui Paul de Alep, reprezentările de pe raclă și Pomenirea*. Este însă evident că nici unul dintre aceste izvoare nu ne poate da, în întregime — cu toate episoadele și amănunțele — legenda lui Nicodim, așa cum circula ea printre călugării de la Tismana la vremea la care fiecare dintre ele a consemnat-o. Deosebiri între diferitele înregistrări trebuie să existe și există într-adevăr: ele depind nu numai de evoluția în timp a legendei între o înregistrare și alta, ci și de chipul (în scris sau figurat) și *împrejurările* în care s-a făcut înregistrarea, precum și de scopul urmărit cu aceasta. Totodată, nu trebuie uitat că — artist sau cărturar — cel care a făcut înregistrarea a trebuit să pună asupra-i ceva din pecetea personalității sale, rezultanta unor factori materiali, sociali și individual-psihologici nu totdeauna ușor de precizat.

Din acest punct de vedere se poate spune că Paul de Alep trebuie considerat ca având o mentalitate asemănătoare cu aceea a unora dintre turiștii din ziua de azi, care consemnează conștiințos și adesea naiv tot ceea ce «ciceronele» le poate spune despre monumentele, obiectele și instituțiile care li le prezintă și explică, dar care nu înțeleg prea bine explicațiile primite, dat fiind că aproape tot ceea ce li se arată este străin de mediul lor de acasă și de întreaga lor experiență de viață.

Alta este psihologia meșterilor argintari cărora le datorăm racla: aceștia — în funcție de scopul pe care-l urmăreau și de formația lor profesională — au încercat să transpună în *imagini plastice* (am îndrăzni chiar să spunem că au «văzut» în asemenea imagini episoadele legendei pe care au auzit-o povestită), iar în concretizarea acestor imagini, au jucat un rol apreciabil, mai ales în ce privește amănunțele, reminiscențe din zestrea tradițională de experiență a meșteșugului lor. În sfârșit, autorul sau autorii *Pomenirii* încearcă — într-o vreme în care misticismul medieval începea să nu mai fie decât o amintire — să învăluie datele (mereu reinnoite, în funcție de transformările realității înconjurătoare) ale tradiției, în atmosfera de naivă simplitate întâlnită în operele hagiografice din primele veacuri ale evului mediu, veacuri în care se constituiseră modelele genului.

¹ Total lipsită de interes pentru studiul vieții și activității lui Nicodim, *Viața* este deosebit de valoroasă pentru istoria culturii românești la începutul secolului al XIX-lea: ea ilustrează una dintre etapele de trecere de la vechea noastră cultură (încă tributară concepțiilor dominante în epoca feudalismului) la cea modernă, ce țindea către o explicare raționalist-științifică a lumii, și deci și a istoriei. Din acest punct de vedere, ea ar merita — întocmai ca opera lui Dionisie Eclesiarhul, Naum Rîmniceanu, sau Zilot Românul, de pildă — o cercetare amplă și atentă, ce nu și-ar fi avut locul în paginile de față.

² Ștefulescu, *Tismana*, p. 14.

³ Această metodă (pe care am putea-o numi «a rezidului») nu poate fi eficientă din două motive: mai întâi fiindcă nu vom ști nicodată cu certitudine dacă am ajuns să cunoaștem toate izvoarele folosite de Ștefan; în al doilea rând fiindcă, putând exista știri ce se păstrau, concomitent, și oral și în izvoarele scrise, eliminându-le pe acestea din urmă din discuție, am putea sărăci fondul tradițional de unele din cele mai importante dintre elementele sale.

În asemenea condiții este de la sine înțeles că numai aplicarea metodei comparative va putea oferi un material ceva mai bogat pentru reconstituirea datelor tradiționale ale legendei lui Nicodim, așa cum mai dăinuia ea la Tismana. Astfel, comparînd relatarea arhidiaconului arab cu *Pomenirea*, putem observa îndată că, în ciuda lipsei de concordanță în amănunte, episoadele — în ambele foarte puține la număr — sînt, în linii mari, aceleași și plutesc într-un vag asemănător¹. Este drept că Paul de Alep știe, în plus față de autorul *Pomenirii*, că Nicodim era și grec de neam, după tatăl său originar din Castoria, și totdeodată că el fugise de la părinți spre a se călugări²: în schimb, în *Pomenire* se amintește fundarea Voditei, fapt a cărui omisiune la Paul de Alep se poate explica prin aceea că arhidiaconul arab nu *văzuse* mica mănăstire (pe atunci simplă metoc, poate chiar dărîmat, al Tismanei) al cărei nume, chiar de-l va fi auzit, nu-i putuse spune nimic. Este însă demn de remarcă faptul că nici Paul de Alep, nici autorul *Pomenirii* nu par a ști nimic despre activitatea lui Nicodim înainte de venirea lui în Țara Românească, despre participarea lui la misiunea de împăcare de la Constantinopol³, ba nici chiar despre vreuna dintre « minunile » făcute de el în cursul vieții (cu excepția trecerii prin foc). Ambele izvoare scrise prezintă o tradiție destul de săracă și vagă, căci — cum se va vedea îndată — toate celelalte amănunte pe care ni le dă povestirea arhidiaconului arab au o cu totul altă origine decît amintirea, bine păstrată prin tradiție, a unor realități istorice.

Nici racla de argint din 1671 nu constituie cîtuiș zădărnice dovadă păstrării unei tradiții viguroase, bogată în elemente istorice exacte, ci tocmai dimpotrivă. Operă a unor argintari probabil străini (în orice caz, străini de mănăstire), ea vădește, desigur, în ce privește detaliile iconografice, cum am mai spus, viziunea plastică a meșterilor care au făurit-o. Lucrurile stau însă altfel în ce privește *alegerea* scenelor ce o împodobesc. Aici cuvîntul hotărîtor au trebuit să-l aibă cei care comandaseră piesa: ierodiaconul Nicodim și egumenul Petronic. Fapt semnificativ însă, din cele 7 scene principale ce o împodobesc⁴, una se raportează, probabil, la întemeierea mănăstirii⁵, patru — « Nașterea », « Botezul », « Hirotonia », « Prestvirea » — sînt total lipsite de orice specific (fiind comune oricărei vieți de sfînt cuvios⁶, astfel că numai două prezintă episoade caracteristice vieții lui Nicodim. Dar nici măcar acestea două nu fac dovada existenței unei tradiții cît de cît corect păstrate: căci una dintre ele, trecerea prin foc, aduce precizarea — inacceptabilă, fiind cu totul anacronică — cum că pe regele Ungariei, care ar fi fost de față la acest fapt, l-ar fi chemat « Mateaș kral »; iar cealaltă — « Făcut-a sfîntul » — minunea la masă — nu este decît figurarea unei legende cu caracter evident folcloric (transformarea, prin binecuvîntare, a unor porci fripți în pești).

Este însă incontestabil că donatorii — un ierodiacon de la Tismana⁷ și însuși egumenul cărturar al acestei mănăstiri — erau mai în măsură decît oricine să cunoască, pînă în cele mai mici amănunte, tradiția monastică privitoare la întemeietorul lăcașului între zidurile căruia trăiau. Dacă totuși din această tradiție ei n-au putut culege pentru a reprezenta în imagini întreaga viață a lui Nicodim — în afară de locuri comune (naștere, botez, hirotonie, moarte) — decît doar două episoade istorice (întemeierea Tismanei și trecerea prin foc) și unul folcloric (minunea la masă), aceasta arată că, într-adevăr, tradiția monastică nu le putea oferi mai mult.

Putem constata astfel că două izvoare narative scrise, independente între ele, și un al treilea iconografic, cuprind — cu mici variante de amănunt — exact aceleași puține episoade biografice privitoare la Nicodim. Această coincidență în mare (la care se adaugă, uneori, și altele, parțiale, de amănunt) nu-și poate avea altă explicație decît aceea că ele reproduc, toate trei, una

¹ Știrile comune relatării lui Paul de Alep și *Pomenirii* sînt: originea sîrbească (sau jumătate sîrbească) a lui Nicodim; întemeierea unor mănăstiri (în ambele se pomeneste un popas al lui Nicodim pe locul unde se va întemeia mai tîrziu mănăstirea Cura-Motruului); viața cuviosă a acestuia și « darul de facere de minuni » (totdeauna rămase neprecizate) pe care l-ar fi avut și, în sfîșit, faptul că a trecut prin foc.

² Episodul fugii lui Nicodim de la părinți trebuie să se fi aflat printre elementele tradiționale, căci apare amplu dezvoltat și la Ștefan Ieromonahul.

³ Mai ales acest fapt — legat de un eveniment important din istoria bisericii ortodoxe — n-ar fi fost omis de Paul de Alep, în cazul în care ar fi aflat ceva despre el.

⁴ Pentru celelalte scene, secundare, cum am arătat mai sus (p. 238, nota 6), sensul nu poate fi precizat și singura explicație ce li se poate încerca e doar indicarea interpretării pe care le-a dat-o cu peste un veac și jumătate mai tîrziu Ștefan Ieromonahul, explicație ce rămîne îndoielnică. Că și în concepția contemporanilor ele nu prezentau o însemnătate istorică sau biografică deosebită o arată faptul că, în desfășurarea figurată a povestirii vieții, li s-a atribuit un rol secundar.

⁵ *Rugăciunea* (vezi mai sus, aceeași p. și notă).

⁶ Este semnificativă lipsa oricărei scene în care să se cuprindă vreo aluzie la legăturile — incontestabile — dintre Nicodim și patriarhalul Filotei. Acesta acordase lui Nicodim rangul de arhimandrit, rang moștenit de egumenii următori ai Tismanei. Acest fapt a avut deosebite urmări pentru soarta ulterioară a mănăstirii și, deci, nu putea fi lesne uitat (avem chiar dovezi că el era bine cunoscut în secolul al XVI-lea).

⁷ Demn de luare aminte este faptul că ierodiaconul Nicodim era — cum amăm dintr-o inscripție de pe racla lucrată sub propria-i supraveghere — sîrb de origine: *Никодимъ архидяконъ рождоленникъ* (vezi Ștefulescu, *Tismana*, p. 125, nota 3; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*). Dacă la acea vreme ar mai fi existat la Tismana istoria slavonă a lui Nicodim, atît prin situația sa în mănăstire, cît și prin calitatea sa de ispravnic al operii, arhidiaconul ar fi putut și ar fi trebuit să ia cunoștință de conținutul acestei istorii.

și aceeași tradiție: cea păstrată la Tismana. Deosebirile de amănunte, caracterul totdeauna vag al acestora și, mai ales, variațiile lor de la o înregistrare la alta, toate acestea par a indica nu un izvor scris, ci o tradiție orală.

Transformările în timp ale legendei ne sînt ilustrate de soarta episodului cu privire la dispariția din mănăstirea Tismana a moaștelor lui Nicodim.

Paul de Alep ne povestește că moaștele fuseseră ascunse de către călugării de la Tismana, de teama ungarilor, adăugînd și explicația naïvă că aceștia din urmă ar fi voit să le fure, dat fiind că aveau o deosebire venerație pentru Nicodim. Ceea ce înregistra, în această formă curioasă, arhidiaconul arab nu era decît amintirea, deformată, a cumpăritei prădăciuni ce însoțise năvălirea în Țara Românească, în plină iarnă 1610—1611, a oștilor principelui Transilvaniei Gabriel Bathori, prădăciune de pe urma căreia avuseseră de suferit din greu, alături de întreaga țară, și mănăstirile muntene¹.

Cu mai bine de un veac după aceea, autorul sau autorii *Pomenirii* înregistrau o *cu totul altă explicație*: « un domn al țării aceștia » ar fi intenționat să ia din mănăstire moaștele, pentru a le duce la București; drept care, în urma poruncii pe care o dăduse însuși Nicodim, apărîndu-i în vis egumenului mănăstirii, moaștele, cu excepția unui singur deget, fuseseră ascunse. Cam cinci decenii mai tîrziu, Ștefan Ieromonahul « identifica » (pentru a folosi un termen modern) pe domnul anonim al Țării Românești de care amintește *Pomenirea*, cu Basarab cel Tânăr (noiembrie 1477 — septembrie 1481; noiembrie 1481—martie 1482), căruia — pe temeiul unor izvoare necunoscute nouă, aflate poate în Bistrița Craioveștilor — îi restabilea, cu o remarcabilă exactitate, și genealogia².

Exemplul de mai sus, ca și altele³, ne arată că și legenda lui Nicodim, păstrată oral în mănăstirea Tismana, a suferit — chiar în scurtul răstimp în care-i putem urmări soarta pe temeiul izvoarelor — transformările obișnuite pentru orice tradiție orală. *Sărăcirii ei treptate de elemente originare, istorice exacte, i-a corespuns o îmbogățire cu elemente parazitare: anecdote cu caracter folcloric, legende pioase și fantezii etiologice*. La prima vedere ar părea că, cel puțin acestea din urmă, nu-și fac apariția, în cazul de față, decît tîrziu, numai o dată cu încercarea lui Ștefan Ieromonahul de a da un caracter istoric biografiei legendare a lui Nicodim. Că totuși o asemenea părere ar fi cu totul greșită, ne-o poate dovedi o scurtă cercetare a amănuntelor pe care ni le oferă cea mai veche dintre înregistrările tradiției, relatarea lui Paul de Alep.

Cele mai multe dintre detaliile pe care le prezintă povestirea arhidiaconului arab nu sînt decît explicații brodate de călugării de la Tismana în legătură cu unele obiecte păstrate acolo și presupuse a fi aparținut lui Nicodim, sau cu danii primite de ctitoriile acestuia, cîrînd după întemeierea lor. Lipsa de teme istoric a acestor explicații e lesne de observat. Este evident, de pildă, că de o convertire la creștinism (cum crede Paul de Alep) sau chiar numai la ortodoxie (cum ne spune Ștefan Ieromonahul) a regelui Ungariei, datorită minunilor lui Nicodim, nu poate fi vorba și că ne aflăm în fața unei explicații anacronice, naïve și pioase a unor presupuse daruri pe care le-ar fi primit întemeietorul Tismanei fie de la Sigismund, fie de la predecesorul său Ludovic cel Mare. Într-adevăr, legenda darului de 30 de sate pe care — după cum aflăm în mănăstire arhidiaconul arab — l-ar fi făcut Tismanei un rege (nenumit în text) al Ungariei, nu provine decît dintr-o greșită interpretare a unui pasaj din diploma prin care, la 12 septembrie 1428, Sigismund întărea Voditei și Tismanei toate posesiunile pe care ele le primiseră de la diverși donatori sau le cumpăraseră chiar, pînă la această dată⁴: în diplomă este vorba de 32 de sate față de cele 30 amintite de Paul de Alep. Tot dintr-o înțelegere greșită a acestui document s-a născut și legenda orașului pe care l-ar fi dăruit aceluiași mănăstiri cneazul Lazăr: în realitate este vorba acolo de tîrgul Kiselevo și de cele cinci sate de dincolo de Dunăre, ce sînt pomenite în document, dar care — cum s-a dovedit pe deplin⁵ — nu fac decît să *înlocuiască* o altă danie de sate (necunoscute nouă azi), pe care o făcuse într-adevăr cneazul Lazăr, dar de care ctitoriile lui Nicodim nu mai puteau profita, dat fiind că posesiunile ce o constituiau se aflau pe acea vreme, încă de mult, în stăpînirea turcilor. Tot astfel, de vreun

¹ Pentru năvălirea și urmările ei, Matei al Mirelor « Prefața » la *Slujba sf. Grigore Decapolitul* (la N. Iorga, *Manuscrise din bibliotecă străină relative la istoria românilor*, în AAR., a II-a, t. XX (1897—1898), *Memoriile secțiunii istorice*, București, 1898, p. 252—246 = text grec, și 245—246 = trad. rom.), și *Povestire pe scurți, despre neașteptata cădere a lui Șerban Vodă*, Mem. secț. ist. București, 1900, p. 10—11 = text grec și 19—20 = trad. rom., precum și, tot de același, *Ἱστορία τῆν Οὐγγρο-Βλαχίαν τελευθεντων*, în *Tesauru de monumente istorice pentru România*, vol. I, București, 1862, p. 332—333.

² Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 78v.—78v., = p. 67—68. Vezi Petre Ș. Tănăsescu, *Cetatea București în veacul al XV-lea*, în Muzeul de ist. a orașului București, *Materiala de istorie și muzeografie*, București, 1964, p. 141—157.

³ Ca, de pildă, pierderea amintirii despre originea jumătate grecească a lui Nicodim și înlocuirea ei cu o impresie și improbabilă înrudire cu familia domnitoare sîrbească menționată de Ștefan Ieromonahul. Pentru acestea, însă, vezi, pe larg, mai departe p. 253—254.

⁴ P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 55, p. 154—159; *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XIV—XV, nr. 76, p. 89—90

⁵ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 150.

ajutor, de orice fel, pe care să-l fi dat vreun rege — « catolic și apostolic », nu trebuie uitat — al Ungariei pentru construirea mănăstirilor ortodoxe întemeiate de Nicodim nu poate fi (cum vom arăta îndată mai departe) nici măcar vorba; iar dacă prin acest rege ar fi să înțelegem pe Sigismund (așa cum va socoti, mai târziu, Ștefan Ieromonahul) trebuie observat că, la vremea la care au fost întemeiate Vodița și Tismana acesta nici nu era încă pe tronul Ungariei.

De aceeași calitate sînt și legăturile pe care le făceau, la vremea cînd i-a vizitat Paul de Alep, călugării mănăstirii între anumite obiecte presupuse a fi rămase de la Nicodim și unele evenimente din viața acestuia. Arhidiaconul arab ne povestește, de pildă, că în urma trecerii lui Nicodim prin foc, regele Ungariei i-ar fi dăruit « o cădelniță de argint, după chipul castelului din Bodom <localitatea unde se pretreceu faptul. — E. L.>, cu turnurile lui, care ne-a fost arătată ». Cădelnița în discuție ne este azi bine cunoscută¹, dar ea nu reprezintă cîtuiși de puțin « castelul din Bodom, cu turnurile lui », așa cum voiau să-și închipuie informatorii lui Paul de Alep, ci o biserică de plan central². Observăm însă că această simplă constatare înlătură singura premizie de legătură între cădelniță și episodul tradițional al trecerii prin foc și că astfel dispare orice motiv de a mai crede că obiectul ar fi aparținut într-adevăr, cîndva, lui Nicodim. Cum lucrurile stau la fel cu celelalte obiecte presupuse a fi rămase de la întemeietorul Tismanei, putem spune că, excepție făcînd doar binecunoscutul tetraevanghel³ și, eventual, crucea de plumb⁴, legătura dintre toate acestea și persoana lui Nicodim rămîne cel puțin îndoielnică.

Din aceste citeva exemple reiese destul de clar tocmai ceea ce enunțasem mai sus: *chiar la data la care lua cunoștință de ea Paul de Alep, tradiția monastică privitoare la Nicodim se afla în plină prefacere*. În ce privește explicația acestui fapt, avem de ales între două ipoteze: fie că *Istoria* slavonă scrisă de ucenicii lui Nicodim — dacă ea a existat vreodată cu adevărat — era, încă de la această vreme, de mult pierdută, fie că, deși păstrată, ea era atît de săracă în fapte și detalii, încît călugării mănăstirii, în dorința de a glorifica pe întemeietorul lăcașului lor, simțiseră nevoia să o « întregească » oral, adăugîndu-i — prin metoda pe care am văzut-o mai sus — amănunțele de care era lipsită.

Către prima dintre aceste ipoteze ne-ar îndrepta faptul că în relatarea lui Paul de Alep nu sînt menționate două fapte de o deosebită însemnătate pentru biografia lui Nicodim și pentru soarta ulterioară a mănăstirii — participarea la misiunea sîrbească la Constantinopol⁶ și ridicarea lui de către patriarhul Filotei la rangul de arhimandrit⁶ —, fapte ce nu se putea să nu fi fost consemnate într-o biografie « scrisă chiar de ucenicii sîntului ». Totuși, omisiunea ar putea fi datorată lui Paul de Alep însuși sau informatorilor lui, care, desigur, nu i-ar fi tradus întregul text al biografiei, ci i-ar fi povestit numai conținutul acestuia, într-un rezumat mai mult sau mai puțin complet. Nu trebuie iarăși uitat că *Istoria* slavonă — dacă va fi existat — scrisă fiind de ucenicii, dacă nu sîrbi, cel puțin de cultură sîrbească, ai lui Nicodim, trebuia să aibă caracterale scrierilor contemporane, aparținînd aceleiași gen literar, păstrate în colecția sus-amințită a arhiepiscopului Daniilo (vezi p. 247, nota 5) sau în diferite alte sbornice. Toate acestea însă, deși uneori prolixă ca exprimare, nu sînt deosebit de bogate în amănunte biografice și — cu toate că personajele a căror viață o prezintă sînt totdeauna considerate ca « sînte » — nu abundă în întîmplări minunate. Dimpotrivă, se poate spune despre ele că — în ciuda stilului tradițional operelor hagiografice — poartă toate pecetea unei viziuni « laice »⁷. Admițînd că și *Istoria* în discuție ar fi aparținut aceleiași categorii de opere, s-ar putea explica de ce în mediul monastic de la Tismana s-a simțit de la o vreme nevoia de a se « completa » datele ei cu altele, între care fanteziile etilogice ocupă primul loc⁸.

Dar oricît de atrăgătoare în sine și de interesantă pentru istoria literaturii române ar fi ea, problema existenței sau inexistenței *Istoriei* slavone a lui Nicodim — de altfel, credem, astăzi,

¹ Ea se află azi în colecțiile Muzeului de artă al R.P.R. din București.

² Deosebirea între obiect, așa cum e el în realitate, și între ceea ce descrie Paul de Alep este atît de mare, încît un atît de bun istoric de artă ca Alexandru Odobescu n-a făcut nici un fel de legătură între cădelnița descrisă de arhidiaconul arab și cea pe care o văzuse cu proprii săi ochi (vezi Hasdeu, *Istoria critică*, p. 143).

³ Hasdeu, *ibidem*, p. 145, deplînge însă presupusa pierdere și a acestuia.

⁴ Pentru cruce, Ștefulescu, *Tismana*, p. 147; Gr. Tocilescu, *Raporturi...* p. 215 (67). Tocilescu o consideră « lucrare înveterat modernă »; Ștefulescu observă cu dreptate că dacă inscripția românească este într-adevăr evident nouă, asupra vechimii obiectului însuși este greu să ne pronunțăm. E de notat că inscripția însăși — « Această cruce iaste a sîntului Nicodim » — pare a fi o lămurire adăugată pe un obiect mai vechi, pentru a explica păstrarea lui printre odorele mănăstirii, deși e dintr-un material atît de puțin prețios.

⁵ Cu privire la urmările acestei misiuni pentru Nicodim și ctitorile sale, vezi mai jos p. 269 și notele 2, 7 și 8.

⁶ Amintirea acestui fapt se mai păstra încă precisă la mijlocul primei jumătăți a secolului al XVI-lea. Vezi mai jos aceeași p. și note.

⁷ Pentru acest « caracter laic » al istoriografiei și hagiografiei sîrbești, Ion-Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVI-e siècle* în « Revue des Études Sud-Est Européennes », t. I, 1963, nr. 3-4, p. 380-381 (cu bibliografie esențială a problemei).

⁸ Este de observat că, dacă a existat cu adevărat, *Istoria* slavonă a lui Nicodim poate să fi fost unica operă hagiografică scrisă în acest spirit laic din întreaga literatură slavo-română, căci — redactată pare să fie chiar de sîrbi — ea trebuia să nu fie prea depărtată de modelele pe care această cultură le oferea.

insolubilă — este de mai mică însemnătate pentru ceea ce ne preocupă aici: problema valorii pe care o au datele tradiției monastice pentru cercetarea științifică a vieții și activității întemeietorului Vodiței și Tismanei.

Din acest singur punct de vedere, concluziile ce ni se par a se desprinde din toată lungă, dar necesară, analiză de până acum sînt următoarele:

Nu din tradiția monastică de la Tismana și-a luat Ștefan Ieromonahul știrile ample și amănunțite de care s-a servit la redactarea operei sale, ci din alte izvoare istorice, scrise, pe care, pe cele mai valoroase, le cunoaștem astăzi mai bine și în forme mai corecte decît le putea cunoaște el în prima jumătate a secolului trecut. Cele trei înregistrări mai vechi — din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea — ale aceleiași tradiții, deși fiecare în parte incompletă și în oarecare măsură deformată, ne pot totuși arăta că amintirile păstrate, din generație în generație, de călugării de la Tismana despre întemeietorul lăcașului lor erau puține, disparate și vagi: încă de pe la mijlocul secolului al XVII-lea tradiția monastică se afla în plină transformare. În consecință, nici una dintre datele pe care ea ni le oferă nu poate fi folosită pentru alcătuirea unei biografii a lui Nicodim, decît după o serioasă cercetare critică.

Numai procedînd astfel, numai sfîșiiind cu curaj vîlul aurit al legendei hagiografice, vom putea ajunge să întvedem măcar trăsăturile reale ale chipului omnesc — istoric — al întemeietorului Vodiței și Tismanei.

II. VIAȚA LUI NICODIM ȘI ÎMPREJURĂRILE VREMII

Este de la sine înțeles că de numărul și calitatea izvoarelor pe care le avem la dispoziție va depinde și chipul în care se poate face prezentarea vieții lui Nicodim. Cum s-a văzut, în diferitele ei consemnări, tradiția nu ne dă, în această privință, decît doar știri puține și vagi. În ce privește celelalte izvoare cunoscute astăzi, acestea ne oferă informații disparate, chiar dacă unele dintre ele — ca documentele, de pildă — ne prezintă din cînd în cînd (și totuși destul de rar) repere cronologice precise.

Numărul mic și caracterul destul de sărac al tuturor acestor izvoare ne împiedică să cunoaștem azi, pînă în amănunțit, evenimentele vieții întemeietorului Tismanei, astfel că o alegere între faptele într-adevăr importante și cele mărunte nu este cu puțință: nu o dată, lacunele informației pe care o posedăm ne vor obliga să recurgem la lungi și obositoare demonstrații, necesare pentru a putea obține oarecare precizări în timp și în spațiu; nu o dată vom fi siliți să controlăm cu grijă știrile îndoielnice ale tradiției, comparîndu-le cu tot ceea ce știm azi asupra epocii; nu o dată, în sfîrșit, în locul crîmpeiului de viață asupra căruia izvoarele rămîn mute, va trebui să prezentăm cadrul general istoric în limitele căruia personajul de care ne ocupăm s-a putut manifesta. Într-un cuvînt, metoda de cercetare și prezentare a vieții lui Nicodim pe care ne vedem siliți a o adopta este aceea de a grupa, în jurul celor cîteva date certe oferite de izvoare sau pe care le putem deduce din interpretarea lor critică, toate acele elemente din istoria vremii ce pot contribui ca figura lui să se desprindă, cît mai bine reliefată și cît mai clar conturată, din masa, destul de amorfă încă, a cunoștințelor noastre generale asupra epocii.

Ceea ce, în permanență, vom căuta să evităm va fi să ne lăsăm furaiți — ca cei mai vechi cercetători ai vieții lui Nicodim — de farmecul incontestabil al legendei, care, veac de veac și an de an, s-a țesut în jurul figurii acestuia. Căci ceea ce voim să cunoaștem nu este eroul unei vieți romanțate, ci omul în cadrul societății contemporane și în mijlocul evenimentelor vremii.

Originea, patria și nomenclatura lui Nicodim. Știrile pe care le avem azi în privința originii și copilăriei, tineretii și noviciatului lui Nicodim și, în genere, asupra întregii sale vieți de pînă la venirea în Țara Românească sînt cu totul sărace și adesea contradictorii.

Cum am amintit în treacăt, Paul de Alep nu aflase la Tismana decît că tatăl lui Nicodim fusese grec din Castoria, iar mama sa sirboaică¹. Autorul *Pomenirii* știa despre el că « fost-au (despre cum zic) de neam slovean », ceea ce — cu explicația « adică din neamul slovenesc al Serviei » și cu adaosul unei înrudiri, nedeterminate, cu cneazul Lazăr, a trecut și în textul *Vieții* datorate lui Ștefan Ieromonahul². Dintre izvoarele sirbești contemporane ce amintesc despre Nicodim, numai două — un letopisetz³ și o biografie de personaj eclesiastic⁴ — oferă date privitoare la originea lui: primul îl numește « Nicodim grecul (« грѣчичъ »), ceea ce ar putea fi, eventual, și o poreclă, nu o indicație privitoare numai decît la originea sa; cel de-al doilea izvor ne arată însă explicit că Nicodim era « de neam grecesc » (« грѣка родомъ »), ceea ce nu mai permite nici o îndoială în această privință. Discutabil devine astfel dacă Nicodim

¹ *Travels of Macarius*, vol. II, p. 352: «... whose father was a Greek of Castoria, and whose mother was a Servian». (cf. Hasdeu, *Istoria critică*, vol. I, p. 142 și Ștefulescu, *Tismana*², p. 31, care însă nu discută chestiunea, ci se mulțumește doar să citeze izvoarele).

² *Viața*, f. 46^v. = p. 17.

³ Vezi mai departe știrea privitoare la moartea lui.

⁴ Vezi Anexa III, sub A.

mai era și sîrb (după mamă), așa cum, la peste două veacuri după moartea sa, afirmau — pe baza tradiției singure — călugării de la Tismana ce informaseră pe Paul de Alep. În această privință, două ipoteze ne sînt îngăduite: fie aceea că originea jumătate sîrbească a lui Nicodim era atît de bine cunoscută cărturarilor sîrbi contemporani, încît nici n-au mai socotit necesar să o mai consemneze în operele lor¹; fie aceea că tradiția înregistrată de arhidiaconul arab nu era decît explicația pe care o găsiseră călugării de la Tismana legăturilor pe care, așa cum reieșea din documentele mănăstirii (pe care ei le cunoșteau destul de bine, dar le interpretau în felul lor²), Nicodim le întreținea cu Serbia vecină³.

Înrudirea întemeietorului Tismanei cu familia domnitoare sîrbă apare, în asemenea condiții, cu totul îndoielnică: dacă ar fi fost într-adevăr înrudit cu cneazul Lazăr⁴, Nicodim ar fi devenit în ochii contemporanilor săi un personaj cu mult mai însemnat decît ne apare el din izvoarele sîrbești. Atît prin ridicarea sa pe tronul Serbiei, cît și, mai ales, prin moartea sa eroică în lupta cu inamicul otoman, Lazăr ajunsese să fie considerat, nu numai de către cărturarii sîrbi, ci și de cei din toate țările cu limbă de cultură slavă, drept cel mai de seamă dintre personajele istoriei sîrbești a secolului al XIV-lea, eclipsînd prin faimă și pe Ștefan Dușan⁵. Singură înrudirea princiară a lui Nicodim ar fi părut în ochii contemporanilor ca mult mai însemnată decît originea sa etnică și, ca atare, ar fi fost consemnată în locul acesteia în letopiseț și scrierile hagiografice; cu atît mai mult s-ar fi făcut aluzie la o asemenea înrudire dacă ea ar fi fost una cu un personaj atît de însemnat ca binecunoscutul cneaz Lazăr. Dar, mai ales în acest caz, Nicodim n-ar fi putut rămîne cu totul necunoscut scrierilor contemporane de genealogie, « rodoslovii », în care se acordă o deosebită atenție descendenței și legăturilor de familie ale țarilor sîrbi.

Dacă mai ținem seama și de faptul că amintirea presupusei rudenii dintre Nicodim și Lazăr nu apare decît tîrziu — către mijlocul secolului al XIX-lea — și numai în opera lui Ștefan Ieromonahul, precum și de toate constatările privitoare la izvoarele *Vieții*, pe care le-am prezentat mai sus, trebuie, credem, să ne oprim la concluzia că *ne aflăm și în acest caz în fața uneia dintre născocirile panegiristului din secolul al XIX-lea*⁶.

Contrar părerii general admise, nu avem în privința locului de naștere al lui Nicodim nici un fel de știre certă, nici contemporană și nici ulterioară⁷. Părerea că el s-ar fi născut cu Prilep — îndeobște adoptată în istoriografia noastră, de la Hasdeu încoace⁸, « după arătarea vechilor mence serbe și a unei cronice bulgare » descoperite de Martinov⁹ — nu are nici un fel de îndreptățire: pentru scurtul pasaj pritor la Nicodim pe care-l conține lucrarea sa, Martinov nu menționează folosirea a nici un fel de « vechi mence serbe ». Totdeodată nici nu putem presupune că el ar fi folosit asemenea lucrări fără a le mai fi citat, căci, în acest caz, ar rămîne inexplicabil faptul că acolo Nicodim e menționat printre sfinții cu dată de sărbătorire *necunoscută* sau *nesigură*¹⁰, cită vreme este știut că în minee sfinții figurează în ordinea datei prăznuirii.

Ar rămîne, astfel, de discutat doar « cronică bulgară » numită de Martinov *Historia Bulgariae* și pe care — deși, cu ajutorul listei bibliografice din fruntea lucrării învățatului iezuit,

¹ Argumente în sprijinul acestei ipoteze vom da cînd ne vom ocupa de opera de caligraf a lui Nicodim.

² Pentru dovezi de cunoaștere a documentelor mănăstirii, vezi mai sus, p. 251 și nota 5.

³ Documentele amintite de daniile primite de ctitorile lui Nicodim fără a da vreo motivare a acestora.

⁴ Pentru presupusa înrudire, vezi și mai sus, p. 245 și nota 1.

⁵ Și la noi, doamna Despina a lui Basarab Neagoe, a făcut să se reprezinte, ca pe cel mai însemnat dintre strămoșii ei, la Argeș, tot pe Lazăr.

⁶ Două ni se par a fi motivele ce au îndemnat pe Ștefan să atribuie lui Nicodim o origine princiară: mai întîi dorința de a-i atribui acestuia o origine ilustră (procedeu « șablon » al hagiografulor) și, în al doilea rînd nevoia de a găsi o explicație trecerii de care el s-ar fi bucurat — după părerea pe care și-o formaseră treptat călugării de la Tismana și pe care Ștefan nu face decît să o exagereze — în ochii contemporanilor. Cum, la vremea la care scria el, nici măcar marii boieri — și cu atît mai puțin domnitorii români sau suveranii străini — nu dovedeau vreo deosebită prețuire față de simplii egumeni de mănăstire (chiar cînd aceștia aveau o faimă de sfințenie), cum daniile și privilegiile de care se bucuraseră Vođița și Tismana păreau a dovedi că Nicodim, întemeietorul lor, fusese deosebit de prețuit de marile personalități politice ale vremii, Ștefan nu și-a putut explica această prețuire decît prin ceea ce vedea el pretinzîndu-se sub ochii săi: începutul secolului al XIX-lea fiind la noi vremea de maximă înflorire a nepotismului, Ștefan a socotit că singura explicație plauzibilă a daniilor primite, atît de la domnii Țării Românești, cît și, mai ales, de la suveranii străini, de către Nicodim trebuia să fi fost o înrudire cu vreunul dintre personajele de seamă ale vremii. Cum acest protector suspus trebuia să fie un principe *ortodox* (ceea ce excludea pe Sigismund), cum o înrudire cu domnul român n-ar fi explicat daniile și privilegiile suveranilor străini, cneazul Lazăr — despre care Ștefan știa din documente că a ajutat la întemeierea mănăstirilor, care era un personaj deosebit de însemnat și care era sîrb, așa cum Ștefan îl considera și pe Nicodim — i-a apărut a fi cel mai indicat pentru rolul de rudă protector.

⁷ Paul de Alep nu menționează decît că locul de origine al *taidui* lui Nicodim a fost Castoria.

⁸ B. P. Hasdeu, *Istoria critică*, vol. I, p. 141.

⁹ *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, editus anno milenario sanctorum Cyrilli et Methodii, slavice gentis apostolorum, seu Commemoratio et Brevarium rerum gestarum eorum qui testis sacris Graecis et Slavici illati sunt, scripsit Joannes Martinov, Cuzaneț, presbyter Societatis Jesu, Bruxelles, 1863, p. 326: « Prilep seu Prilepia, civitas est Serbie, olim celeberrima regumque Serborum sedes... Haec itaque urbs patria fuisse videtur Nicodemu, quem auctor anonymus *Historias Bulgariae* inter sanctos recensit, ordine decimum sextum, et insuper vocat Prilepiensem et myrobletam. Prilepiani in Valachiam migrasse testantur spelunca et sepulchrum sancti viri qui etiamnum sumensur in monasterio Tismana. Est hoc monasterium non procul a limitibus Hungro-Transylvaniae, quod anno 1366 absolvit Valachiae voivoda Radu seu Rudolphus ». (Reprodus și de Hasdeu, *op. cit.* p. 141, nota 15).

¹⁰ Martinov amintește — în forma reproducă mai sus — de Nicodim la sfințitul lucrării sale, în anexa consacrată sfinților: « Aemeri seu diebus incertis culti ».

ar fi putut-o lesne identifica — Hasdeu nu și-a dat nici o osteneală să o mai urmărească. Dar, sub acest titlu latinesc, Martinov nu folosește cine știe ce valoros letopisetz bulgar inedit, ci doar binecunoscutul *Țarstvenic*, scris de Paisie de la Hilandar în 1752 și tipărit la Buda în 1844¹, lucrare pe care Martinov însuși o califică drept «opusculum mole tenue et auctoritate». Aici însă nu se pomenește nici un cuvânt despre Nicodim în cuprinsul textului propriu-zis, ci doar într-una dintre cele două liste ce-l însoțesc², și într-adevăr pe locul al XVI-lea, cum ne spune Martinov, este amintit: «... 16-и. Светый преподобный Никодемъ мироточець прилепскій» (p. 79).

Dar că acest Nicodim ar fi același cu cel de la Tismana este numai o simplă bănuială a lui Martinov — care de altfel folosește un prudent «videtur» — bănuială sugerată de faptul că, după știri înregistrate la Tismana de un călător francez de la începutul secolului trecut, în această mănăstire a trăit și a fost îngropat un Nicodim, considerat ca sfânt³.

Ar părea însă că mai există și un izvor românesc, doar cu ceva mai mult de un secol ulterior morții lui Nicodim și în care s-ar aminti de originea din Prilep a acestuia. Într-adevăr, cam la aceeași vreme la care apărea *Istoria critică*, Alexandru Odobescu — probabil sub influența rindurilor lui Martinov citate mai sus⁴ — socotea că, în pisania bisericii mănăstirii Căluului⁵ s-ar putea citi că ea poartă hramul «sfințului Nicodim Prilekenschi», ceea ce, credea el, ar fi de tradus cu «Nicodim al Prilepului». De la Odobescu, lectura aceasta a trecut la Ștefulescu⁶, și apoi la alții⁷. Dar ulterior, chiar Ștefulescu a renunțat la ea⁸, iar toate transcrierile mai noi ale pisaniei Căluului dovedesc că lectura lui Odobescu a fost greșită⁹.

Dat fiind deci că știrile în această privință din «menecele serbe» și «cronica bulgară» se dovedesc a fi inexistente, iar amintirea din pisania Căluului o simplă greșală de lectură, reiese clar că *asupra nașterii lui Nicodim la Prilep nu avem mărturia nici unui izvor istoric*¹⁰. Lucrurile nu stau altfel nici în privința datei de naștere, căci nici asupra acesteia nu se cunoaște vreo mențiune — fie ea cit de nesigură și de vagă — în izvoarele cunoscute pînă azi.

Despre copilăria și tineretea lui Nicodim, Paul de Alep ne-a păstrat tradiția că el ar fi fugit de la părinți ca să se călugărească¹¹, tradiție care, amplificată cu numeroase detalii, ce merg uneori pînă la lungi dialoguri, s-a menținut în mănăstire, fiind cuprinsă și în *Viața* datorată lui Ștefan Ieromonahul¹².

Numai în opera lui Ștefan se amintește de o trecere a lui Nicodim printr-una dintre mănăstirile athonite, trecere care — judecînd după însemnătatea culturală pe care o avea Athosul la acea vreme — e plauzibilă (ba chiar probabilă), cu toate că, așa cum am mai spus¹³, numeroasele

¹ История славеноболгарская (cf. Martinov, *op. cit.*, p. 21).

² Una a țarilor bulgari și alta a sfinților considerați ca atare.

³ Martinov și-a luat știrile despre Nicodim cel de la Tismana (știri despre a căror proveniență se întreabă Hasdeu în nota 2 de la p. 141) dintr-o lucrare binecunoscută și curent folosită la acea vreme: *L'Univers. Histoire et description de tous les peuples*, și anume din volumul *Provinces Danubiennes et roumaines* par M. M. Chopin et A. Ubicini, seconde partie, *Provinces d'origine roumaine. Valachie, Moldavie, Bukovine, Transylvanie, Bessarabie*, par M. A. Ubicini. Aici apar toate informațiile înfățișate la Martinov: «Tels sont les monastères de Tismana, près de la frontière hongroise-transylvain, un des plus vieux monuments de l'art du moyen âge en Valachie; remarquable par la grotte et le tombeau du saint Nicodème... etc. (în notă se adaugă despre Tismana: «Achévé en 1366 par le prince Radu» (p. 202 și nota 2)). Este de observat că, dacă Martinov nu menționează folosirea părții redactate de Ubicini, în schimb el amintește (p. 14) de partea scrisă de Chopin. La rîndul său, Ubicini și-a luat informațiile în discuție din lucrarea, și ea binecunoscută, a lui J. A. Vaillant, *La Romanie ou Histoire, géographie, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardaliens, Valaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans*, Paris, 1845, III, p. 365, pe care o și citează de altfel. Știrile extrase de Ubicini din lucrarea lui Vaillant, au mai fost parafrazate și în broșura — folosită și ea de către Martinov (v. bibliografia de la începutul lucrării sale) — lui W. Derblich, *Land und Leute der Moldau und Walachie*, Prag, 1859 (p. 113): «Auser mehreren anderen Klöstern zeichnet sich in diesem Bezirke <jud. Gorj> das Kloster Tismana durch das hohe Alter (1366 vollendet), durch seine Grösse, seine schöne Gegend und durch die eigentümliche Grotte recht vortheilhaft aus».

⁴ Bănuim aceasta din faptul că exemplarul din *Annus ecclesiasticus* aflător azi în posesiunea Academiei R.P.R. a aparținut mai întîi lui Odobescu.

⁵ A. O d o b e s c u, *Relațiuni despre localitățile semnalate prin anticități în județul Romanși*, «Anexa» O Note inedite cules în mănăstirea Căluu din județul Romanși, în 1861, în «Anal. Soc. Acad. Rom.», sesiunea anului 1877, t. X, sect. II, Memorii și notițe, București, 1878, p. 300—301 (text slav și trad. română).

⁶ Ș t e f u l e s c u, *Măndăstirea Tismana*, ed. a 2-a, București, 1903, p. 67—68, cu textul slav după transcrierea lui Odobescu și traducerea română.

⁷ Vezi de pildă, N. I o r g a, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, p. 50, nota I.

⁸ Ș t e f u l e s c u, *Măndăstirea Tismana*, ed. a 3-a, București, 1909, p. 63, omite întregul pasaj din ed. precedentă, fără însă a explica motivul.

⁹ «...РЪ МОЛЕТЪ СТИГО АРХИЕРАРХА УТЦА НАШЕГО НИКОДИМА ПРИЛЕПЕНСКИИ» în loc de «...РЪ МОЛЕТЪ С(ЯКЪ)Т(А)ГО АРХИЕРАРХА У(Т)ЦА Н(А)Ш(Е)ГО НИКОЛА МНРИАЕНСКИИ...» (cf. V. Drăghiceanu, *Lămuriri asupra Buzetilor (după pisanile fundațiilor lor)*, în ВСМІ, IV (1911), p. 119—120; P. V. Năsturel, *Bisericii mândăstiri și schituri din Oltenia*, în «Revista pentru istorie arheologică și filologie», vol. XII, partea a II-a (1911) București, 1912, p. 298—299 (ambele cu bune reproduceri fotografice permisiți verificarea).

¹⁰ Astfel cad și ipotezele îndrăznețe pe care le face D. o r d e S p. R a d o j i c i ć, *Srpsko-Rumunski odnosi XVI—XVII veka* în «Годишњак филозофског факултета у новом Саду, Нови-Сад, 1956, p. 13.1

¹¹ *Travels of Macarius*, vol. II, p. 352: «he ran away from his parents...» (cf. Hasdeu, *Istoria critică*, vol. I, p. 142 nota 3).

¹² *Viața*, f. 48v. = p. 19.

¹³ Vezi și mai departe, p. 256 și nota 6.

detalii ce încarcă începutul expunerii Ieromonahului aruncă oarecare suspiciuni asupra autenticității tradiției cuprinsе în această primă parte a *Vieții*. Că însă acolo el ar fi ajuns chiar *egumenul* unei mănăstiri este foarte îndoielnic: situația de *egumen* al unei mănăstiri athonite era, pe atunci, destul de importantă ca să fi fost măcar menționată într-unul dintre izvoarele autentice ajunse pînă la noi¹. Cît privește notița de pe un *Pateric* «cu tendințe isihaste», scris la 1346 de un oarecare Visarion, în mănăstirea arhistratigului Mihail, pe cînd *egumen* al acesteia era un Nicodim²—notița care, după părerea lui Ștefulescu³, ar confirma cele povestite de Ștefan Ieromonahul—ea nu poate fi pusă (cum s-a mai arătat, de altfel) în legătură cu întemeietorul Tismanei.

Într-adevăr: știind că Nicodim, cel de care ne ocupăm aici, moare la 26 decembrie 1406⁴, apare ca foarte îndoielnic ca el să fi putut fi, cu 60 de ani mai devreme, *egumenul* unei mănăstiri athonite⁵. Mai trebuie avut în vedere însă și faptul că, la această vreme, vreo mănăstire de la Athos cu hramul arhistratigului Mihail nu se cunoaște, dar că una cu acest nume e cunoscută în Macedonia bulgărească⁶. Către această din urmă regiune trimite, mai degrabă, și faptul că în notița este pomenit țarul Ioan Alexandru «al bulgarilor și grecilor» tocmai într-o vreme în care influența sîrbească asupra Athosului era atît de mare, încît acolo se redactau în limba slavonă de nuanță sîrbească nu numai actele mănăstirilor sîrbești, ci și cele privind interesele comune tuturor mănăstirilor, inclusiv cele grecești.

În rezumat: tot ce știm despre originea, copilăria și tinerețea lui Nicodim se reduce doar la faptul că el era, măcar pe jumătate, dacă nu chiar pe de-a întregul, grec. Este cu puțință — deși nu avem nici o dovadă — ca el să fi trecut, în tinerețe, printr-o mănăstire athonită⁷, dar, cum se va vedea îndată, nu pare de loc probabil ca de acolo să fie venit el în părțile noastre.

Venire lui Nicodim în Țara Românească. Numai cu trecerea lui Nicodim la nord de Dunăre stărilor private ale el devin ceva mai sigure, deși nici pe departe atît de bogate pe cît am dorii-o. Chiar în ce privește data și împrejurările venirii sale la noi sîntem reduși la simple ipoteze.

Precum preabine se știe, cea mai veche amintire despre prezența lui Nicodim în Țara Românească se face în cuprinsul hrisovului prin care Vladislav voievod (16 noiembrie 1365 — ca. 1377) înzestrează mănăstirea Vodița, zidită și zugrăvită — ni se spune în chiar acest document — din inițiativa celui dintîi, cu munca sa și a «fraților» săi, dar cu cheltuiala și darurile voievodului⁸. Hrisovul nu este datat, dar unele precizări cronologice asupra lui se pot face dacă ținem seama de așezarea atît a mănăstirii nou întemeiate, cît și a posesiunilor ce i se dăruiau cu acest prilej. Fiind situată la vest de Severin — în regiunea cuprinsă între această cetate și granița dintre Țara Românească și stăpînirile regelui Ungariei —, Vodița nu a putut fi construită decît într-o vreme în care Severinul nu era stăpînit de unguri, ci de români și în care domnul român se bucura de o asemenea situație politică încît să poată garanta buna funcționare a noii instituții religioase — al cărei ctitor era și el — chiar în această regiune, mărginașă, aflată dincolo de cetatea ce asigura paza graniței⁹.

¹ Vezi continuarea acestui studiu.

² Инишек сѣа кинга рѣтом(х) и патрирхъ въ лаврѣ визплатнаго архистратига Мнханаа настоѣжштоу архимандритѣ кнрѣ Никодимѣ при Х(рис)товоу божномъ и благородномъ ц(а)ри Іоаннѣ Паладиѣрѣ шекдрѣ

жачномъ Палгарствѣ ц(а)рство и Гръцкостѣ въ лѣтѣ змнда, индикт(трон) дѣ. (S-a scris această carte ce se chiamă *Pateric*, în lavra arhistratigului Mihail cel fără trup, fiind arhimandrit chiar Nicodim, în vremea de Hristos iubitorului și binecinstitorului țar Ioan Alexandru stăpînitorul bulgarilor și grecilor, în anul 6854 (= 1346—1347), indiction 14).

³ Ștefulescu, *Tismana*, p. 40, nota 1.

⁴ Vezi continuarea acestui studiu.

⁵ Vezi în acens sens și E. Turdeanu, *La littérature bulgare*, p. 44, și nota 3.

⁶ *Ibidem*, nota 3: «... Ce vocable est attesté à Lesnovo en Macedoine, et c'est là certainement que le manuscrit a été copié». Nu putem însă împărtăși certitudinea autorului în privința copierii manuscrisului în chiar această mănăstire.

⁷ Turdeanu, *op. cit.*, socotește că Nicodim «a fait son initiation dans la laure serbe de Chilandari»; ipoteza e gratuită și avem, dimpotrivă, motive să credem că dacă va fi trecut pe la Athos, nu la Hilandar și-a făcut Nicodim noviciatul (vezi continuarea acestui studiu).

⁸ P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 4, p. 35—38 (text slav și trad. românească; cu indicarea edițiilor mai vechi), sub data c. 1369—1376; DIR, B. Veac XIII—XV, nr. 20, p. 27—28 (trad. românească), sub data c. (1374).

⁹ Criteriul pe temelul căruia i s-a atribuit hrisovului de către editorii săi în DIR data c. (1374) («pe baza prezenței lui Nicodim în Țara Românească sub Vladislav vodă (1369—1374) și pe baza titlului domnesc; după 1369, Vladislav se intitulază «*ban de Severin și domn*» [sic! subl. ns.] din mila lui Dumnezeu și a regelui Ungariei», situație care durează pînă în 1373, cînd pierde Severinul și devine independent de regele Ludovic) ni se pare inacceptabil. Lăsînd la o parte faptul că data venirii lui Nicodim în Țara Românească nu este atît de bine precizată încît să poată constitui ea însăși un criteriu de datare, este de observat că absența din titlul domnesc a Severinului nu poate aduce nici un fel de lumină asupra chestiunii: explicația corectă a acestei absențe a fost dată încă acum peste jumătate de veac de către D. Oniciu, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui* (în CL, XXXV (1910), p. 1 016—1 035; XXXVI (1902), p. 27—53 și 716—753; XXXVII (1903), p. 16—30 și 209—231), XXXVI (1902), p. 28; în hrisov s-a folosit titlul «*scurt*» (vezi, pentru diferența între formula «*simplă*» și cea «*dezvoltată*» a intitulatului, D. m i a n P. B o g d a n, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XV*, București, 1938, p. 69—70, și același, *Diplomatica slavo-română în DIR* «*Introducere*», II, p. 78).

Cercetînd izvoarele pentru a putea preciza această epocă, aflăm că la 19 iunie 1376, Severinul era comandat de Iohannes Trewtyl (Treutel), ca ban în numele regelui Ungariei, și că instalarea lui în această funcție trebuie să se fi făcut cel puțin cu cîteva săptămîni mai devreme¹, iar cum reînființarea banatului nu coincidea numaidecît cu recucerirea cetății, avem toate motivele să credem că ea fusese pierdută de către munteni, fie la începutul primăverii anului 1376, fie la sfîrșitul toamnei anului 1375², dacă nu chiar mai devreme. Dar dacă pierderea Severinului poate fi fixată astfel cu oarecare precizie, avem dovezi că situația încordată la granița de vest a Țării Românești dăinuia încă cel puțin de la începutul primăverii anului 1373³. Se impune deci concluzia că *terminarea Voditei trebuie pusă cel mai tîrziu în cursul verii anului 1372*⁴. Spre aceasta ne îndreptăm și faptul că, din lectura atentă a hrisovului de înzestrare, se mai poate deduce încă ceva: prin el domnul dădea — pe lîngă diferite odoare, tainuri și ajutoare anuale în bani — și un număr nu prea mare de moșii și venituri. Însă moșiile se aflau, iar veniturile urmau să fie încasate, *toate*, tocmai în regiunea limitrofă de la vest de Severin⁵. Cum o asemenea înzestrare a noii biserici cu odoare și a mănăstirii de care ea depindea cu moșii și cu venituri, a căror pierdere putea surveni de la o zi la alta în cazul unui conflict de graniță (indiferent dacă Severinul rămînea mai departe muntenesc sau dacă era într-adevăr ocupat de oștile regale) nu poate fi concepută, urmează că însuși actul de donație a fost dat într-o vreme în care încordarea sus-menționată dintre Vladislav vodă și regele Ungariei nu se produsese încă sau în care, măcar, un conflict armat nu părea iminent⁶. Iar cum, la data emiterii hrisovului în discuție, biserica mănăstirii era terminată și zugrăvită, avem toate motivele să credem că ea fusese începută cel mai tîrziu în cursul anului 1371⁷.

O dată stabilit ca *terminus ante quem* pentru întemeierea Voditei anul 1371, avem temeiul de la care să procedem la cercetarea locului de unde a venit Nicodim în Țara Românească, a rostului acestei venituri și a datei ei, precum și a scopului cu care și-a întemeiat el prima așezare monastică de la Vodița.

Este evident că astăzi nu mai putem vedea, ca odinioară, în Nicodim un neobosit călător, care — părăsind, plin de zel, Athosul unde-și petrecuse tinerețea — s-a îndreptat spre « sălbăticiile » regiunilor noastre, pentru a fonda, aici, neîncetat și peste tot unde poposea, mănăstire.

¹ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 250, p. 310—311; cf. D. Onciul, *Titlul lui Mircea* în CL, XXXV I (1903), p. 20 și nota 2; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria anghievă. Rolul lui Benedict Himfy în legătură cu problema Vidinului*, în SMIM, vol. I, București, Edit. 1956, p. 55—56 (și extras, p. 49—50). Tot la aceeași dată (19 iunie 1376) regele Ludovic răspătea pe niște români bănăteni a attendentes fidelitates et servicia... quae iidem in plerisque nostris expeditionibus, et specialiter in exercitibus nostris adversus Rascenos et etiam Bulgaros motis, signanter vero in reoptatione civitatis et terre Zeurinensis...» (N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelen și maramureșene*, vol. I, București, 1906 (Studii și documente, XII), p. 275—276; T. Popo a, *Iancu Corvin de Hunedoara*, Hunedoara, 1928, p. 178; *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400* p. Christum, Budapesta, 1941, nr. 226, p. 265).

² M. Holban, *op. cit.*, p. 55 (49). Este de observat că în documentul din 19 iunie cel amintește pe Treutel se vede că acesta, în calitatea sa de ban, întreprinsese din ordinul regelui o anchetă, fapt ce arată că numirea sa era anterioră. Pe de altă parte, chipul în care a fost cucerit Severinul de către Nicolae de Gara (printr-un atac cu bărcile pe Dunăre) face puțin probabilă o asemenea luptă la începutul primăverii, cînd apele sînt mari și navigația primejdioasă.

³ Ordinul regal către soția și frații lui Benedict Himfy (acesta se afla, în acea vreme, într-o expediție în Italia), din 16 martie 1373 prin care se interzice importul sării din Țara Românească în regalul maghiar (Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 159, p. 213) nu e — cum ar părea la prima vedere — o măsură cu caracter strict economic, ci una cu caracter militar. Ea coincide cu alte asemenea măsuri, luate, tot atunci, în aceste părți: la 23 ale aceluiași luni, regele ordona aprovizionarea cetății Orșova (Thalloczy Lajos, *Nagy Lajos és a Bolgar Bansag*, în « Szazadok », XXXIV (1900), nr. 13, p. 614); se relaua lucrările pentru construirea noii cetăți de acolo (Thalloczy, *op. cit.*, nr. 10, p. 610; *Documenta historiam Valachorum... illustrantia*, nr. 197, p. 239—244), interrupte cu un an mai devreme (Thalloczy, *op. cit.*, nr. 9, p. 610), poate în urma unui protest al domnului român (vezi M. Holban, *op. cit.*, p. 52 (46)); la 1 aprilie 1373, regele ordona lui Petru Himfy, castelan de Orșova, să vegheze la interesele regalului și să semnaleze orice lucru nou (Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 214, p. 275, cu data greșită: 1382; pentru rectificarea acesteia, vezi Onciul, *Titlul lui Mircea*, în CL XXXVI (1903), p. 20 și nota 6); însuși papa Grigore al XI-lea fusese informat de o alianță — puțin verosimilă — a lui Vladislav vodă cu turcii (bula *Fididigno relatu*, din 15 mai 1373, Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 152, p. 207). Zvonuri similare — în privința cărora regele pare a avea îndoieli — aduceau, înainte de 6 iulie 1374, și cîteva boieri fugari la Curtea regală (Thalloczy, *op. cit.*, nr. 14, p. 614—615), iar la 4 octombrie 1374 conflictul pare să fi fost iminent, expediția urmînd să fie condusă de Benedict Himfy (Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 167, p. 218—19; cf. M. Holban, *op. cit.*, p. 54—55 (48—49), cu părerea că expediția proiectată n-a mai avut totuși loc). Pentru argumente că, cel puțin în 1375, Vodița nu mai funcționa ca mănăstirea ortodoxă, vezi mai jos, p. 268.

⁴ Cum s-a văzut însă (vezi nota precedentă), zidirea noii cetăți a Orșovei a fost reluată în 1373, deci pregătirile militare la graniță erau mai vechi.

⁵ Absolut toate moșiile și veniturile se situează în regiunea dintre Severin și graniță, iar unele dintre ele sînt limitate de însăși această graniță (vezi, de pildă, a podul cel mai de sus la Rușava).

⁶ E caracteristic faptul că nici una dintre moșii și nici unul dintre veniturile n-ar fi putut servi de loc de refugiu sau de mijloc de existență călugărilor Voditei în cazul unor ostilități la graniță. Într-un asemenea caz, acțiunea nu ar fi putut scăpa decît doar, eventual, cu odoarele. Din cele de mai sus reiese că — după toate probabilitățile — hrisovul lui Vladislav vodă pentru Vodița este anterior anului 1373.

⁷ Că biserica era și zugrăvită o spune clar însuși hrisovul. Dar pentru a se putea trece la zugrăvire trebuia ca zidăria propriu-zisă să fi fost uscată, ceea ce făcea ca zidirea și zugrăvirea să nu se poată realiza în cursul aceluiași veri.

după mănăstire¹. Ca să mai putem păstra încă despre fondatorul Tismanei această imagine romantică — pe care a creat-o Hasdeu² și au popularizat-o toți cei ce l-au urmat pe această cale —, ar trebui să facem abstracție nu numai de tot ce știm despre stadiul de evoluție al societății din Țara Românească a secolului al XIV-lea, ci să-l socotim chiar pe Nicodim însuși drept un caz fără precedent cunoscut în întreaga literatură hagiografică ortodoxă.

Ar fi greu să credem că, încă din vremea în care a trecut la nord de Dunăre, Nicodim ar fi putut avea conștiința clară a dezastrului pe care avea să-l abată asupra întregii lumi balcanice cucerirea otomană — conștiință pe care însuși Ștefan Ieromonahul nu poate să o atribuie decât unor repetate «descoperiri» dumnezeiești³ —, căci prima victorie de oarecare răsunet a oștilor otomane a fost cea de la Țrmen, în 26 septembrie 1371⁴. Chiar dacă am admite că, în urma acestei bătălii, Nicodim și-ar fi dat seama de primejdie (ceea ce este, totuși, cu totul îndoielnic), trebuie observat că, între sfârșitul lui septembrie 1371 și începutul verii anului 1372 — data cea mai târzie pe care o putem presupune pentru începerea zidirii Vodiței —, răgazul era prea scurt pentru ca el să se poată refugia la noi (fie împreună cu «frații», fie că pe aceștia i-a adunat în drum și în țară), să intre în legătură cu domnul, să obțină întemeierea mănăstirii și ajutorul domnesc pentru realizarea ei, să aleagă locul etc. Nelămurită ar rămâne, în această ipoteză, și plecarea lui de la Athosul care, cu acel prilej, nu avusese de suferit de pe urma expediției turcești; iar fuga lui de acolo pentru a se adăposti tocmai într-o regiune de graniță, cunoscută ca trecând adesea din stăpânirea Țării Românești ortodoxe în cea a Ungariei catolice și apostolice, apare ca un nonsens⁵.

Renunțând la a mai considera pe Nicodim ca poposit la noi în urma unei pribegii de-a dreptul de la Athos⁶, ne rămâne să găsim locul sau regiunea din sudul Dunării de unde a putut veni el la noi. Știm însă că o așa-zisă «tradiție populară» sîrbească⁷ leagă întemeierea a două mănăstiri din Craina — Vratna și Manastirica⁸ — de numele unui Nicodim, care a fost recunoscut, încă de mult și cu drept cuvînt, a fi același cu întemeietorul Tismanei⁹. Totodată însă, Ștefan Ieromonahul povestește și el că a văzut, «la locul ce se numește Șaina, carele iaste aproape de riul Dunării, în ținutul Cladovii»¹⁰, ... o beserică mică de zid fără turle cu sfințit jertvelnic în numele preasfintei Treimi, pe care însuși <Nicodim> o au sfințit..., care biserică stă și pînă

¹ Lista ctitorilor pe care diferitele tradiții i le atribuie lui Nicodim cuprinde, cum se va vedea, mai mult de 10 nume.

² Hasdeu, *Istoria critică*, p. 144: «... Pogorîndu-se în munții Olteniei și căutînd prin stînci și peștere un loc mai potrivit pentru sălbăticia traiului monastic, clădește succesivamente chilie, schituri, biserice, monastiri pe Giu, pe Motru, pe Vodița, pînă ce se stabilește definitiv la Tisma. Decis a înălța un locaș model, călătorește în dreapta și în stînga, peste Carpați și peste Istru, cerșind și obținînd bogate ajutoare: în țeară de la Basarabi, în strălîngate de la împăratul Sigismund din Ungaria și de la țarul Lazăr din Serbia».

³ Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 55v. = p. 29; f. 59r. = p. 34; f. 60r. = p. 36; f. 61r. = p. 38; f. 62r. = p. 39; f. 63r. = p. 41; f. 63v. = p. 42 etc.

⁴ Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1956, p. 562.

⁵ Pentru intoleranța față de clericii ortodocși din aceste regiuni, vezi mai jos. 260, exemple de recente persecuții pe care un contemporan nu ar fi putut să nu le cunoască, așa cum n-ar fi putut să treacă cu vederea întreaga serie de conflicte pentru Severin care se desăfuraseră la această graniță, cel puțin de la începutul secolului. *Trebuis deci să renunțăm la ideea absurdă că Nicodim eduta la Vodița liniște și trebuie găsit un motiv plauzibil pentru întemeierea unei mănăstiri tocmai în acest loc. Admițînd că Nicodim, venit de curînd în aceste părți, n-ar fi cunoscut îndeajuns primejdia la care se expunea, domnul român în schimb știa prea bine condițiile locale: trebuie deci căutat și un motiv plauzibil pentru participarea lui la înființarea în acest loc a mănăstirii, în ciuda tuturor condițiilor vitrege ale așezării ei.*

⁶ Presupunerea că Nicodim a venit direct de la Athos își avea sensul atîta vreme cît s-a crezut că, în calitate de călugăr sau stareț acolo, ar fi participat el la misiunea sîrbească la Constantinopol și numai apoi a venit să se stabilească la nord de Dunăre. Pentru îndreptarea acestei greșeli, vezi Ștefulescu, *Tisma*, p. 41, nota 1.

⁷ Milicevič, *Манастири у Србји*, în «*Glasnik*», (Belgrad), XXI (1867), p. 37—38, și *Kneževina Srbij* p. 957 (ultima, nouă inaccessibilă). Vezi H. s. d. e. u., *Istoria critică*, p. 145—146, și, mai ales, *Negru-Vodă*, p. CCXXXII; Ștefulescu, *Tisma*, p. 43, nota 1; E. Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale între români și iugoslavi*, în «*Cercetări literare*», III (1939) p. 142—146; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 146.

⁸ La Manastirica se mai putea citi, pe la 1850, un fragment de inscripție comenial de un «... РАДУЛА НЕГА...», care — după tradiția de acolo, a înnoit biserica (pentru identificarea acestui Radu, vezi mai jos, p. 275 și nota 3). Aceasta dovedește că la baza «tradiției» de la Manastirica se aflau știri scrise și că deci ea merită toată încrederea. Ceea ce nu s-a observat însă este că nu Milicevič, la 1867, a publicat pentru prima oară știrea în discuție, ci, cu zece ani mai devreme, și deci la mai puțin de un deceniu de la dispariția inscripției, I. Poelar, *Окружие Краинско*, în «*Glasnik*» (Belgrad), IX (1857), p. 216—217: «...манастиръ више овогъ села лежеи у прятной долини съ лимитъ вода ма и польскимъ притаяжанияма неимаюи братства преобрабень е у мирску цркву Стари люди у Манастирци живеи. причаю да су они одъ своу дедова и праждедова слушали, да е вбу црквицу Манастирциу после пропасти Србскогъ царства на полю Косову некии Никодиеъ Србинъ сазидао, гди е до смрти свое у самои живио, и да е ту Милева принеца Србска, кадъ се е Баязитовогъ робства ослободила и одъ Тамерлана утекла, у тай манастиръ свративши неко време одмарала, и потомъ далъ у отечество повратила. Манастиръ е оваи маленъ и прегда просто сазиданъ опетъ се види да е доице богатствомъ изобилствовао, а тому сведоче и около стоже руине, кое су сигурно желе за братство морале быти. Молерая у истой цркви иоште на выше места видити се може, и до пре 5 година у олтару наидъ вратима читати се могло: «Радулбергъ». На пытанъ мюз мѣстни старцы называли суми да е истий манастиръ Никодиемъ Србиномъ сазиданъ, но доице да га е некий Влашкии войвода по имеру Радулъ поправляю, и на ново млоавати даю».

⁹ Ilario Ruvarc, *Pop Nikodim, der erste Klöster-Gründer in der Walachei + 1406*, în «*Archiv für Slavische Philologie*», XII (1888), p. 361—362.

¹⁰ *Viața*, f. 54v. = p. 28.

astăzi în ființă și zugrăvită preste tot, în carea iaste și sfîntul zugrăvit în tînda besericii, în partea stîngă, ținînd beserica în mîna, precum înșine cu ochii am văzut la leat 1811 »¹. Toate aceste fapte și amintiri, independente între ele, nu se pot explica numai prin aceea că — așa cum se știe — Vodița și Tismana au avut însemnate posesiuni de sate la sud de Dunăre. Într-adevăr, nu trebuie uitat că, mai întîi, stăpînirile sud-dunărene ale celor două mănăstiri au fost mereu turburate de năvălirile turcești și că, apoi, după ce regiunea respectivă a intrat în stăpînirea otomană, primele posesiuni de sate au fost schimbate cu altele, situate mai la vest, în regiunea încă neocupată², așa încît de o legătură, altfel decît efemeră, între ele și mănăstirile proprietare nu poate fi vorba. Dar, mai ales, nu trebuie pierdut din vedere faptul că de o întemeiere de mănăstiri la sud de Dunăre nici nu mai poate fi vorba — se va vedea îndată de ce³ — după fundarea Vodiței. Sintem deci siliți să admitem că *Nicodim a avut cu această regiune a Cladovei legături mai vechi și mai trainice decît se crede îndeobște*. Admițînd însă asemenea legături, se poate lesne înțelege de ce și-a ales el ca loc al ctitoriei sale nord dunărene tocmai valea Vodiței, situată într-o regiune atît de primejduită: *aceasta era — pe tot întinsul Țării Românești — punctul cel mai apropiat de regiunea Crainei, cu care Nicodim avea și dorea să mai păstreze legături*.

Cauzele venirii lui Nicodim în Țara Românească. De vreme ce știm că nu de teama cuceririi turcești a părăsit Nicodim Peninsula Balcanică și că, după toate probabilitățile, el a venit la noi în regiunea Crainei, rămîne să căutăm care ar fi putut fi cauzele ce l-au silit să părăsească acele părți pentru a se stabili, *nu mult înainte de 1372, în Țara Românească*.

Din bogata serie a evenimentelor politice petrecute, între noiembrie 1364 (dată a venirii în scaun a lui Vladislav vodă) și vara anului 1372 termenul *ante quem* al întemeierii Vodiței, trebuie să ne oprim atenția în primul rînd asupra stăpînirii de cîțiva ani a regelui Ungariei asupra Vidinului⁴, ceteata de reședință a țaratului de care a depins, în cea mai mare parte a secolului al XIV-lea, regiunea Crainei.

Deși la 5 ianuarie 1365 proclamase războiul împotriva domnului Țării Românești⁵, Ludovic, regele Ungariei, își îndreptase, în primăvara aceluia an, oștile nu împotriva acestuia, ci spre Bulgaria. La 2 iulie 1365, Vidinul apare ca fiind cucerit⁶, iar un an după aceea, în 1366, teritoriile nou ocupate erau organizate într-un « banat al Bulgariei »⁷.

Aspectul de *război religios* sub care se încerca, pe atunci, să fie prezentată expediția împotriva Vidinului nu putea ascunde în fața contemporanilor — cum nu poate ascunde nici pentru istoricii de azi — adevărul caracter al acesteia: *era vorba, în realitate, doar de începutul unei vaste acțiuni de cucerire a regiunilor dunărene și balcanice, pusă la cale de marii feudali ai regatului în alianță cu ierarhia catolică, acțiune condusă de regele Ludovic și patronată de Scaunul apostolic*. Nu zelul religios era cel ce determinase « cruciada împotriva schismaticilor », ci veniturile ce s-ar putea obține de pe urma intrării acestora în stăpînirea regatului maghiar și sub oblăduirea ierarhiei catolice. Vidinul părăsise — și se și dovedise apoi — o pradă ușoară; dar o dată acesta cucerit, menținerea stăpînirii asupra lui ar fi prezentat reale greutăți, dacă planul de acțiune nu ar fi fost continuat cu luarea în stăpînire cel puțin a unor părți din Țara Românească, dacă nu a întregului ei teritoriu⁸.

Astfel se face că, în toamna anului 1368 (înainte de 14 septembrie), oastea regală era din nou sub arme: de astă dată ea pornea, într-adevăr, așa cum se anunțase, împotriva lui Vladislav voevod⁹. Războiul se desfășura pe două fronturi: o armată condusă de însuși regele

¹ *Viața*, f. 55v. = p. 29. (cf. și Ștefulescu, *Tismana*, p. 42—43). Turdeanu, *Din vechile schimburi...* p. 143, pare a considera această biserică văzută de Ștefan la Șaina ca fiind aceeași cu Manastirica; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 146, pare a socoti, dimpotrivă, că e vorba de două biserici diferite. Manastirica se află pe un mic afluent al pîrului Șaina.

² Pentru posesiunile sud-dunărene ale Tismanei și Vodiței și schimbarea lor cu altele, care singure ne sînt cunoscute, P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 150—151, și harta de la p. 147.

³ Vezi mai jos, p. 275.

⁴ Pentru aceste evenimente, în genere, vezi: N. Iorga, *Lupta pentru stăpînirea Vidinului în 1365—9 și politica lui Vladislav vodă față de unguri. Un episod din cucerirea peninsulei Balcanice de turci*, în CL., XXXIV (1900), p. 962—999; I. Mișe, *Relațiunile politice dintre Țara Românească și Ungaria pe timpul lui Ludovic I*, în CL., XLIV (1910), vol. II, p. 1121—1140; V. Motognă, *La războaiele lui Vlaicu-vodă cu ungurii, 1368—69*, în RI, IX (1923), p. 12—20. Reluarea întregii probleme, cu toată bibliografia și cu numeroase corectări de cronologie, precum și o nouă interpretare a evenimentelor, la M. Holban, *op. cit.*, p. 7—57 (1—51).

⁵ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 59, p. 92—93.

⁶ M. Holban, *op. cit.*, p. 13 (7). La 30 mai, regele era « ante civitatem nostram Budinensem », în Bulgaria (Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 71, p. 95).

⁷ Data (ce nu se poate preciza) a înființării banatului Bulgariei se situează, așa cum a arătat M. Holban, *op. cit.*, p. 20—21 (14—15), între 20 iulie și 10 octombrie 1366.

⁸ Teritoriul recent cucerit de regatul maghiar nu forma decît o destul de îngustă suliță pe malul drept al Dunării, cuprîndă, și spre nord și spre sud, între state ortodoxe ostile. Pentru o bună apărare a lui ar fi fost necesară cel puțin ocuparea unei însemnate părți din Oltenia.

⁹ Urmăm cronologia stabilită, încă din 1910, de Ilie Minea, *Relațiunile politice dintre Țara Românească și Ungaria...*, p. 1133—1136.

Ludovic ataca Severinul, în vreme ce o altă, sub comanda voievodului Transilvaniei, Nicolae Lackfy, pătrundea prin pasurile Carpaților spre mijlocul țării. Dar regele însuși a fost silit să se retragă, fără succes, de sub zidurile Severinului¹, în vreme ce oastea voievodului Transilvaniei era zdrobită, după 13 octombrie 1368 și înainte de 20 februarie 1369², voievodul însuși rămânând împreună cu vicevoievodul morți pe câmpul de bătaie: biruitor pe ambele fonturi era astfel domnul român.

Aceste evenimente nu au rămas fără urmări la sud de Dunăre. Concomitent cu organizarea administrativ-militară a banatului Bulgariei se desfășura — și nu numai în cuprinsul provinciei nou cucerite, ci și în regiunile învecinate din regatul maghiar — o intensă acțiune de catolicizare, dusă prin intermediul franciscanilor³. După informații date de însuși vicarul ordinului⁴, aceștia ar fi obținut rezultate extraordinare. Dar asemenea succese — desigur neobișnuite, oricât de exagerate ar fi cifrele indicate de izvoare⁵ — nu se datorau vreunui deosebit entuziasm pentru catolicism al populației băștinase, nici puterii de convingere pe care ar fi avut-o cei opt misionari ce porniseră acțiunea de convertire⁶, ci unei bine organizate acțiuni de constrângere, dirijată de autoritatea ecleziastică, dar bucurându-se de sprijinul neprecupețit al celei laice⁷. Persecuțiile acestea se îndreptau, cum era de altfel și de așteptat, dat fiind caracterul confesional atribuit întregii acțiuni⁸, în primul rînd împotriva preoților⁹ și călugărilor¹⁰ — se înțelege că aceștia din urmă nu existau decât în provincia recent cucerită — ortodocși. Dar, de vreme ce cecropierea era pusă sub steagul catolicismului, la rîndul ei rezistența se desfășura — cum era, de altfel, normal pentru acea vreme — sub acela al intransigenței ortodoxe, astfel încît clerului, atît celui de mir, cît și călugărilor, îi revenea rolul de conducător, și aceasta cu atît mai mult cu cît, țaratul o dată cucerit și țarul făcut prizonier, întreaga ierarhie laică a statului feudal fusese dezorganizată.

Într-adevăr, prin decembrie 1368¹¹, nemulțumirile treptat acumulate în banatul Bulgariei izbucnesc — evident, nu fără legătură cu înfrîngerile pe care le suferise regatul apostolic din partea voievodului român — în forma unei revolte generale a populației vidinene. Însuși răsculații par a fi chemat în ajutor pe Vladislav vodă, care — biruitor pe toate fronturile împotriva oștilor regale — era cel mai potrivit să ofere protecția sa locuitorilor orașului¹². Domnul român intră pe la începutul lui februarie 1369¹³ în orașul în plină turburare, unde ar fi tolerat — ni se povestește din sursă catolică — crunte represalii ale ortodocșilor împotriva misionarilor fran-

¹ S-a crezut, pînă în ultima vreme (vezi Minea, *op. cit.*, p. 1 136), că regele a atacat zadarnic Severinul în cursul lunii noiembrie, dar că, nu mult după retragerea lui, banul de Mačva, Nicolae de Gara ar fi reușit totuși să cuprindă cetatea. Ultimele cercetări (M. Holban, *op. cit.*, p. 38-43 (32-37)) arată însă că ceea ce a dat naștere acestei ipoteze nu e decît o exprimare voit confuză din cronica lui Ioan de Kükülö, istoriograful oficial al lui Ludovic: cucerirea Severinului de către Nicolae de Gara — povestită intenționat în legătură cu evenimentele din 1369, pentru a atenua astfel efectul pe care-l putea avea povestirea dezastrului oștilor voievodului Transilvaniei — este mai tîrzie cu cîteva ani. (Pentru data probabilă a acestuia, vezi mai jos, p. 268). Este de observat că numai această nouă înscrisiere a evenimentelor permite o explicație coerentă a intervenției lui Vladislav vodă în chestiunea Vidinului.

² Datele stabilite de Minea, *Relațiile politice dintre Țara Românească și Ungaria*, p. 1 135, prima după ultima amintire a lui Petru — mort în această expediție — în calitate de vicevoievod al Transilvaniei; cea de-a doua după prima mențiunea documentară a noului voievod, Emeric. După părerea — foarte plauzibilă — a lui Minea, lupta trebuie să se fi dat pe la sfîrșitul lunii octombrie 1368.

³ *Cronica seu Origo fratrum minorum de observantia Bosnae et Hungariae, Iesu Christo militantium*, la E. Fermezdziu, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*, în «Starine», XXII (1890), p. 9-12. Totodată, aceeași acțiune se desfășura și în părțile Banatului de astăzi (în comitatele Caraș și Cuvin), unde, la 20 iulie 1366, se ordona tuturor nobililor să prindă pe preoții «slavi» (= ortodocși) împreună cu soțiile lor și să-i trimită lui Benedict Himfy (Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 90, p. 132; *Documenta... Valachorum*, nr. 153, p. 201-203, cu greșeli de lectură (cf. M. Holban, *op. cit.*, p. 20 (14), nota 3) și cu încercarea de a minimaliza întreaga acțiune de persecuție). Același Benedict Himfy devine ban al Bulgariei pe la mijlocul lui septembrie 1366 (M. Holban, *op. cit.*, p. 23 (17) și nota 2).

⁴ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 91, p. 132-133 (cf. *Cronica... fratrum minorum*, ed. cit., p. 9).

⁵ După aceeași știre, 8 misionari ar fi convertit, în numai 50 de zile, nu mai puțin decît 200 000 (două sute de mii) de oameni!

⁶ În 1369 ei ajunseseră să fie, numai în Vidin, 10 la număr (*Passio quinque fratrum de observantia in civitate Bodon*, în *Cronica... fratrum minorum*, citată, p. 11).

⁷ Numele celor «convertiți» erau cu grijă notate, astfel încît regele a putut ordona așezarea lor, pentru a nu exista nici o îndoială asupra eficacității acțiunii de convertire (Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 91, p. 132-133).

⁸ La 5 iulie 1368, papa Urban al V-lea felicită pe regele Ludovic pentru succesele pe care — datorită sprijinului acestuia — le avuseseră misionarii din Bulgaria, îndemnîndu-l ca și pe viitor să dea «consilium et auxilium et favorem ad conversionem aliorum schismaticorum et hereticorum et infidelium» (Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 109, p. 145-146).

⁹ Ordinul regal din 20 iulie 1366, amintit mai sus, nota 3.

¹⁰ În *Passio* citată, se amintesc (p. 11) «disputele» pe care franciscanii le aveau cu preoții și călugării ortodocși (pentru acestea vezi mai jos, p. 261, nota 1).

¹¹ Pentru dată, M. Holban, *op. cit.*, p. 43 (37).

¹² Pentru întregul complex politic în care a avut loc intervenția lui Vladislav voievod la Vidin și pentru rolul lui de susținator al intereselor cumnatului său, țarul Sracimir, pe atunci prizonier în Ungaria, vezi M. Holban, *op. cit.*, p. 43-47 (37-41).

¹³ *Passio* citată, povestește de omorîrea a 5 franciscani, la Vidin, la 12 februarie, cu prilejul ocupării orașului de către domnul român. Vezi nota imediat următoare.

ciscani, manifestări ale exasperării populației vidinene față de procedeele pe care aceștia le folosiseră pînă atunci¹.

Successese militare și politice pe care — în ciuda disproporției de forțe între Țara Românească și înținsul regat al lui Ludovic — reușise să le obțină Vladislav voievod în cursul anilor 1368 — 1369 se datorau faptului că în jurul lui se grupase o *întreită acțiune de rezistență împotriva cotozirii regiunilor dunărene de către marii feudali maghiari și ierarhia catolică*: a maselor populare, care nu doreau instaurarea unui regim feudal care — mai avansat în dezvoltarea lui — ar fi adus asupra-le o mai gravă și mai sistematică exploatare²; a majorității feudalilor din aceste părți, ce riscau să fie deposedați de privilegiile lor în favoarea cotozitorilor³; în sfîrșit, a bisericilor ortodoxe, de la clerul mărunt — preoții și călugării din aceste părți, care aveau, sau ar fi urmat să aibă, de suferit de pe urma persecuțiilor catolice — și pînă la patriarhul ecumenic, care, tocmai atunci, printr-o dirză rezistență față de catolicism, urmărea planuri politice de mai mare amploare⁴. Ca principe ortodox, deci, și ca biruitor în două rinduri asupra regelui maghiar, domnul român apărea în ochii vidinenilor drept cel mai indicat să le dea ajutorul de care ei aveau atîta nevoie, în imposibilitatea în care se aflau de a rezista în fața feudalilor maghiari. Aceștia din urmă nu numai că puteau oricînd reveni cu trupe proaspete și formate din oameni ce-și făcuseră din arme o meserie, dar nici nu fuseseră măcar definitiv alungați din imediata vecinătate a Vidinului⁵. Iar cum Vladislav voievod era cunoscut cu țarul acum prizonier, părea destul de puțin de temut ca vremelnica ocupație militară a cetății să se transforme într-o pretenție de ocupare definitivă a ei și a teritoriului înconjurător.

Un izvor mai tîrziu — o istorie a slavilor de sud, datorată lui Mauro Orbini — prezintă, cu oarecare variante, aceleași evenimente (ceea ce dovedește că a folosit izvoare mult mai vechi, altele decît *Passio* adesea citată), adăugînd însă și știrea că domnul român ar fi poruncit, cu acest prilej, însemnate strămutări de populație pe de malul drept pe cel stîng al Dunării⁶. Ni se pare că, deși considerată în ultima vreme ca îndoielnică⁷, această din urmă știre nu este lipsită de teme: cunoaștem și mai tîrziu⁸ asemenea însemnate strămutări de populație, ce corespundeau nu numai interesului domnilor români de a-și înmulți numărul supușilor (și deci de a spori veniturile țării), ci chiar dorinței populațiilor strămutate, care — exasperate de

¹ În ciuda caracterului vădit părtinitor al expunerii, aceasta se citește ușor printre rindurile din *Passio* (p. 11): «Morabantur tunc in civitate «Vidin» decem fratres minores perfectissimi, quotidie contra sacerdotas et calogeros — hoc est religiosos hereticos — disputandos. In ipsa igitur captione <ocuparea cetății de către Vladislav>, quinque ex eisdem decem fratribus cum multis christianis, ad duo fortalitia dicitur regis Hungarie, qui ibi erant, pro tuitione suorum corporum confugerunt; supradictos quinque fratres <numele lor se află în text puțin mai înainte> inimici fidei in quadam ecclesia invenerunt orantes, et in ipsa, furioso impetu, unum ex eis frustra divisum crudeliter peremerunt, alios autem ligatis manibus, ipsi Bozorad <= Vladislav vodă> presentarunt; quos cernentes supradictos calogeri, fidei catholice inimici, gaudentes et eis insultantes dixerunt: «nunc est hora disputandi de fide, nunc ademus vobis respondere» etc. Din spusele călugării ortodocși — așa cum sint ele redată în izvor — reiese că în trecut «disputele» se desfășuraseră în asemenea condiții, încît ortodocșii nu îndrăzniseră să răspundă. Din continuarea povestirii reiese că Vladislav a luat nici un fel de măsură față de franciscanii care au fost apoi uciși de către vidineni.

² Componenta populară — cea mai însemnată — a rezistenței în fața cotozirii nu o putem cunoaște din izvoare decît prin singură răscoala vidinenilor, care însă, în cuprinsul acestora — deși realitatea este economic-socială — capătă și ea un aspect confesional. (Vezi mai jos, p. 264)

³ Cazul boierilor români fugiți la curtea lui Ludovic (vezi mai sus, p. 257, nota. 3), ducînd zvonuri tendențioase cu privire la politica voievodului, arată că — așa cum, de altfel, era de așteptat într-o societate feudală cu tendințe centrifugale — unii dintre feudali din Țara Românească erau totuși gata să devină partizani ai regelui, sperînd astfel să-și păstreze situația privilegiată sau chiar să-și sporească privilegiile.

⁴ Față de amploarea pe care o căpătase ofensiva occidentală și catolică în întregul sud-est al Europei la acea vreme avem a face cu o adevărată contraofensivă — nu cu armele, ci prin tratative diplomatice — a patriarhiei ecumenice. Aceasta era nu numai direct interesată să mențină sub autoritatea ei eclesiastică toate aceste regiuni, ci și indirect, să țină cît mai departe de hotarele imperiului care o proteja primejdia unui atac al feudalilor catolici internați. Că, în condițiile de slăbiciune și anarhie din Imperiul bizantin, asemenea atacuri puteau veni nu numai din partea feudalității maghiare, ci chiar din partea oricărui grup de aventurieri, o dovedea episodul recent al trecerii prin aceste părți a lui Amedeu de Savoia, așa-zisul «Conte Verde».

⁵ Trebuie avut în vedere că vidinenii răsculați nu erau ostași de meserie și că ei nu puteau rezista timp îndelungat unor atacuri repetate și sistematice din partea oștilor regelui maghiar. De altfel, cum reiese din chiar *Passio* citată mai sus, ca și dintr-un alt izvor (pentru care vezi nota următoare), ei nu putuseră alunga garnizoanele a două castele, situate în imediata vecinătate a propriei lor cetăți.

⁶ Mauro Orbini, *Il regno degli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni* . . . Pessaro 1601, p. 470: «Onde Vulaico Voievoda di Valachia . . . venne con molta gente sotto Vidino; et havendo le espagnato . . . lo bruscio . . . et mandando nel suo paese, posto di là dal Danubio, tutta la gente, che trovo in Vidino, accioche habitasser quei luoghi, egli si mise all'espagnatione di due castella . . . et ivi stette mentre il Re Lódovico venne in persona di Ungaria per dar addosso al Valaco. Il quale vedendo di non poter resistere, torno al suo paese Ma poi fecere puce, et Vulaico mando in Vidino tutti quelli que haveva da quel luogo levati. E nel medesimo tempo Lódovico libero Stracimir de prigione et li restitui Vidino».

⁷ Îndoelii în această privință, la M. Holban, *op. cit.*, p. 43 (37).

⁸ Vezi, de pildă, Jean de Wawrin, *La campagne des croisés sur le Danube en 1445* (ed. N. Iorga), în «Bul. com. ist. Rom.», VI (1927), p. 136; Vlad Dracul strămută din Bulgaria în Țara Românească un număr de creștini, care s-ar fi ridicat a 12 000. Judecînd după ceea ce se petrece mai tîrziu, putem crede că cei aduși astfel se bucurau, pentru un oarecare timp, de unele avantaje, fiind așezați în «slobozii».

nenorocirile aduse de război — nu pregetau să-și părăsească locurile de baștină în căutarea altora, în care sperau că vor găsi o relativă pace¹.

Dacă — așa cum s-a văzut mai sus — Nicodim s-a aflat, la începutul campaniei de cucerire maghiară a Bulgariei, într-o mănăstire din Craina (eventual în calitate de egumen), era normal ca, în condițiile de « cruciadă împotriva ereticilor » în care se desfășurase expediția și de catolicizare cu forța în care se realizase organizarea banatului, el să fi avut de suferit — în calitatea lui de cleric — în mod deosebit de pe urma persecuțiilor catolice. Dar în această privință avem — ni se pare — o tradiție care (ce e drept totdeauna îmbogățită și parțial deformată, iar, uneori, și greșit interpretată) ni s-a păstrat în toate vechile povestiri ale vieții lui Nicodim.

« Minunea » trecerii prin foc și sensul ei istoric. Cum am remarcat mai sus, deși toate izvoarele narative mai vechi asupra vieții lui Nicodim afirmă în mod unanim că acesta a făcut, cit a trăit, numeroase minuni, totuși nici unul dintre ele — cu excepția operei lui Ștefan Ieromonahul — nu menționează anume vreo altă minune decât doar trecerea prin foc. Dat fiind însă că este vorba de un episod cu caracter miraculos și că, în textul *Vieții*, el este prezentat îmbogățit cu numeroase detalii fantastice — sau cel puțin fanteziste —, iar în narațiunea lui Paul de Alep el a fost greșit interpretat, trecerea prin foc a apărut celor mai mulți dintre cercetători ca o simplă « fabulă » și, ca atare, a fost, din capul locului, înlăturată din orice discuție². Ținând seama de faptul că — în ciuda transformărilor și amplificărilor suferite în cursul transmisiunii sale orale — ea apare încă din prima înregistrare a tradiției privitoare la viața lui Nicodim și că se menține ca episod principal în toate celelalte consemnări scrise sau figurate, se cuvine totuși să cercetăm dacă nu cumva la baza ei se află un fapt real, ce poate fi explicat în mod științific și reconstituit, măcar cu aproximație, istoricește.

Este de la sine înțeles că atit motivul pe care-l atribuie Ștefan Ieromonahul trecerii prin foc a lui Nicodim (regele-împărat Sigismund ar fi vrut « să cerce pe sfîntul, să vază : poate face și alte feluri de minuni, sau numai tîmăduirile boalelor ? »³), cit și acela pe care-l prezintă Paul de Alep (intenția lui Nicodim de a converti — nici mai mult nici mai puțin! — pe regele, nenumit în text, al Ungariei la creștinism⁴) sint într-adevăr pure fabule, prima influențată de literatura hagiografică familiară călugărilor de la Tismana, cealaltă influențată, în plus, de folclorul lumii orientale din care venea arhidiaconul arab. Dar știm — din nenumărate și incontestabile izvoare — că nu sint cituși de puțin simple « fabule » nici faptul că în tot cursul evului mediu, s-a recurs la așa-zisa « judecată a lui Dumnezeu »⁵ și nici acela că, printre numeroasele forme în care această « judecată » a fost practică de atunci (« proba » focului, administrată în diferite moduri⁶, cea a apei clocotite, a crucii; a scufundării în apă etc.), se întîlnește — ce e drept, nu prea frecvent — și cea a trecerii prin foc. Pe cit cunoștem din izvoare, aceasta din urmă n-a fost folosită decît în litigiul interconfesional sau, în genere, bisericești, toți cei despre care ni se spune că s-ar fi supus ei fiind clerici⁷. Evident însă că numai faptul că despre « proba » trecerii prin foc ni se vorbește în izvoare n-ar fi de ajuns ca să ne facă să credem că ea s-a și practicat într-adevăr, căci nu chiar tot ce stă scris în izvoare — fie ele chiar dintre cele mai demne de încredere — trebuie luat drept purul adevăr. Totuși, știm astăzi — pe temeiul unor indiscutabile, minuțioase și precise constatări ale oamenilor de știință — că în anumite condiții și pentru un

¹ În caz povestit de Orbini, strămutarea a putut fi înlesnită și de anotimpul în care s-a produs intervenția domnului român: pare probabil ca expediția lui Vladislav — făcută, în mod neobișnuit, în timp de iarnă — să fi fost înlesnită de posibilitatea de a trece Dunărea pe gheață. Tot astfel s-a putut face, eventual, și trecerea refugiaților, căci de o venire a lor în cursul verii, cînd trebuie să credem că începuseră tratativele de pace, n-ar mai fi putut fi, desigur, vorba.

² H a s d e u, *Istoria critică*, p. 143, de pildă, socotește că « scena focului celui mare de la Buda este negreșit o fabulă... »; Ș t e f u l e s c u, *Tismana*, p. 54—55, pare mai degrabă să o admită; dar — ca în foarte multe cazuri în care se află în fața unei dificultăți în interpretare — acest autor se mulțumește doar cu prezentarea izvoarelor, fără a lua o poziție critică față de conținutul lor sau de contradicțiile între știrile pe care ele le conțin.

³ *Viața*, f. 73^r = p. 57; succesiunea seriei de legende este următoarea: aflînd din faimă de minunile făcute de Nicodim, Sigismund îl cheamă la el ca să-i vindece « o rudenie... de aproape... ce se bîntuie de duh necurat »; la refuzul lui Nicodim de a se duce la împărat, acesta vine el la Tismana; deși Nicodim vindecă « rudenia » în chip cu totul minunat, faptul nu reușește să învingă scepticismul lui Sigismund, care încearcă puterile supranaturale ale lui Nicodim, cerîndu-i să binecuvînteze purceii aduși acoperiți la masă și prezentați drept pești; Nicodim binecuvîntează purceii care astfel se transformă în păstrăvi; încă sceptic, împăratul provoacă pe Nicodim să treacă prin foc; după ce minunea se făptuiește, iertat de Nicodim pentru necredința sa, regele-împărat « se botează » în confesiunea ortodoxă *Viața*, f. 71^r—73^r = p. 54—60 Vezi și mai sus, p. 248, nota 3.

⁴ Paul de Alep, *Travels of Macarius*, vol. II, p. 353.

⁵ Pentru această « judecată » și diferitele chipuri în care ea se făcea, L. A. M u r a t o r i, *De iudiciis Dei sive experimentis veterum, ad scrutandum hominum crimen sive innocentia dissertatio...* în cunoscutele sale *Antiquitates Italicae medii aevi...*, Arezzo, 1725, VIII, col. 117—152. În foarte multe cazuri sîntem prea puțin precisi informații asupra modului în care se proceda efectiv la o asemenea « judecată »; ar părea că, în această privință, obiceiurile difereau atît după țară, cit și după epocă.

⁶ Unul dintre acestea era « proba » fierului înroșit pentru care vezi M u r a t o r i, *loc. cit.*, și S. C o l u m b e a n u și O. V e l e s c u, *Registrul de la Oradea, un important document transilvan din secolul XIII-lea*, extras din *Studii și articole de istorie*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1961, p. 25—56.

⁷ Pentru « proba » trecerii prin foc, exemple la M u r a t o r i, *op. cit.*, col. 145—147, care consideră că ea a pătruns în Occident din Imperiul bizantin, căci acolo este menționată pentru prima oară ca folosită (încă pe la 506), într-un litigiu interconfesional între arieni și ortodocși.

timp relativ scurt corpul omenesc poate rezista — fără a avea decît prea puțin sau chiar de loc de suferit — la temperaturi neașteptat de ridicate¹, așa încît o trecere prin foc — departe de a mai apărea ca o « minune », pe care fie că trebuie să o acceptăm cu o naivă credulitate, fie că trebuie să o respigem ca pe o pură imposibilitate — rămîne explicabilă din punct de vedere științific și, în cazul special al lui Nicodim, ea este și istoricește plauzibilă.

Într-adevăr, socolind, în lumina celor de mai sus, trecerea prin foc a lui Nicodim drept o probă justificată — la care el s-a supus fie sub imperiul unei constrîngerii de ordin moral, fie (mai probabil) al uncea *manu militari* — obținem punctul de plecare necesar pentru cercetarea faptului istoric în sine, pe temeiul celei mai vechi și, în consecință, celei mai puțin alterate consemnări a tradiției privitoare la el, relatarea lui Paul de Alep². Ceea ce izbește din primul moment la aceasta este naivitatea, aproape copilărească, a viziunii pe care arhidiaconul arab o are asupra desfășurării evenimentelor; dar, cum am văzut, faptul nu trebuie să ne mire, căci el apare constant în tot cursul însemnărilor de călătorie și ține de însăși psihologia autorului. Imposibile apar, desigur, și dania de sate, ajutorul pentru ridicarea mănăstirii, ca și dăruirea cădelniții, dar asupra acestor adaosuri tirzii la forma inițială a tradiției, datorate călugărilor de la Tismana, ne-am oprit mai sus. Ceea ce rămîne însă de discutat este locul în care s-a petrecut presupusa « minune » (în realitate, « proba » trecerii prin foc)³, căci, evident, ideea că Nicodim s-ar fi dus, din proprie inițiativă, la Buda (aceasta ar fi « the city of Bodom, the residence of the Crâl of Hungary », despre care amintește Paul de Alep) pentru a converti la *creștinism* (« the faith of Christ »), în propria sa capitală, pe regele « *catolic și apostolic* » al Ungariei, nu poate fi decît absurdă.

Este de observat că, dacă în scrierea arhidiaconului arab Buda apare indicată preciz cu numele de « Bodom »⁴, acest nume nu este folosit numai pentru a desemna capitala regatului maghiar de odinioară: tot el apare, alături de acela de « Fiddin », și pentru orașul Vidin⁵. Este evident că în textul privitor la trecerea lui Nicodim prin foc nu este vorba, la scriitorul arab, de o simplă confuzie de nume, ci de confuzia între două localități — Buda și Bdin (Vidinul, cu numele lui slavon), ambele cunoscute lui doar ca nume și pentru el omonime⁶ — căci textul precizează despre enigmaticul Bodom « reședința regelui Ungariei ». Ar fi, desigur, greu să precizăm cînd, unde și de ce s-a produs această confuzie, sau măcar dacă ea se datorește într-adevăr arhidiaconului arab⁷; dar ar fi încă și mai greu de acceptat că ne-am putea afla

¹ Ch. H. Best și N. B. Taylor, *Bazele fiziologice ale practicii medicale* (traducere din engleză), București Edit. medicală, 1958, p. 686-687: « Știm cu toții cit de insuportabilă e căldura unei zile călduroase, umede, și cit de ușor — comparativ — e suportată aceasta atunci cînd aerul este cald și uscat. Un om poate să-și mențină o temperatură normală într-o atmosferă mergînd pînă la 121-132°C (temperatura la care s-ar frige o friptură), cu condiția ca aerul să fie uscat... Pe de altă parte, o atmosferă umedă cu o temperatură de 49° produce o creștere rapidă a temperaturii corpului și nu poate fi suportată mai mult de cîteva minute ». Cu toate acestea, o « trecere prin foc » așa cum și-o închipuie Ștefan Ieromonahul (trecere peste un rug aprins) nu ni se pare posibilă. Exemplele de asemenea « treceri prin foc » adunate de Muratori (*loc. cit.*, în notele precedente) arată că proba se efectua prin trecerea — evident, de foarte scurtă durată — printr-o două ruguri încinse. Tot Muratori citează un caz de probă contestată, pentru că, în urma ei, cel ce i se supusese s-a ales totuși cu grave arsuri. Trecerea prin foc era posibilă, dar rămînea o încercare hazardată.

² Paul de Alep, *Travels of Macarius*, vol. II, p. 352: « He <Nicodim> went to the city of Bodom, the residence of the Crâl of Hungary, and preached him the faith of Christ. The Crâl answered him: I will light up a great fire, and if you pass through it, with your robes and gospel unhurt, I will believe you. The Saint did so: he passed through the fire, together with his Deacon, who all the while threw incense: and, for this, their belief in him was great. The Crâl gave him valuable gifts, among which thirty villages; and he bestowed on him great means for the construction of this convent <Tismana, căci Paul de Alep nu cunoștea Vodîța>... ».

³ Evident că Nicodim nu se putea găsi în situația de a fi silit să-și justifice rămînera în confesiunea ortodoxă la Tismana, în propria sa mănăstire, așa cum prezintă lucrurile *Viața*.

⁴ Paul de Alep, *Travels of Macarius*, vol. II, p. 357: « The city of Bodom is eight days distant <Paul de Alep se afla în Oltenia>. The greater part of his inhabitants are Majars or Hungarians, under the government of the, Caesar, this is the Emperor of the Alamans, who is also called Emperor of the Niemas whose residence is named Baj... <i.e. Bež = Viena>, five days distant from the former... » Cf. și, cîteva rânduri mai jos despre pașaleul din Buda, precum și p. 337 (extremitatea graniței turcești în susul Dunării).

⁵ Pentru numele de « Fiddin », *ibidem*, p. 357: « On Friday, we left the miners <de la Baia de Aramă> and traced back our steps to the lowlands of Wallachia, having finished with the mountains. We first entered within the rule of the Cadiship of Fiddin; then we entered that of Craiova, where the Bano rules with an extent of jurisdiction over five Cadiship <aci însemnînd « județe »>. Apoi, p. 363: « From this convent <« Bogovates » = Bucovăț> to the second convent of Bodom is a days journey. Its name, in Greek is Phendones <transcrierea erasmiană a traducătorului englez pentru grecescul Φηδδών>; and in it resides a Metropolitan, who has jurisdiction over five hundred villages, all Bulgarians ».

⁶ În scrierea arabă curentă, semnele ajutoare pentru vocale omîtîndu-se de cele mai multe ori, ambele numere reduce numai la consonante, apăreau ca foarte asemănătoare. Este greu de crezut că forma slavonă de Bdin a fost comunicată lui Paul de Alep de către un informator de limbă română, așa cum este de admis pentru « Caesars » (= țar) și « Baj » (= Beci) forme slave îndebote fălote în limba veche românească. Forma românească veche pentru Vidin este « Dii » (probabil ea însăși derivare din Bdin). Știm însă că la Tismana, în secolul al XVII-lea, se aflau nu numai cărturari știutori de limbă slavă, ci chiar și unii de origine sud-dunăreană (ca de pildă davinul Nicodim « Roxolanin » = sîrbul, amintit mai sus, p. 250 și nota 7).

⁷ Pare probabil ca precizarea să se datorească faptului că în pasajul respectiv este vorba de regele Ungariei: în acest caz ea se poate datora unui adaos al scriitorului arab, la o revizuire a notelor; nu este exclus însă nici ca întreaga confuzie să fie mai veche decît călătoria lui Paul de Alep, căci — ce este drept, mai greu — ea s-ar fi putut produce și într-un text slav. Este iarăși cu puțință și ca traducătorul englez să fi folosit o formă mai precisă decît cea a textului arab, care nu arăta decît că acolo rezida (în acel moment) regele Ungariei.

în fața unei simple coincidențe. Într-adevăr, nu se poate atribui unei coincidențe faptul că, în cea mai veche consemnare a tradiției privitoare la Nicodim, *singura* amintire a unei fapte considerate ca o minune și păstrată — consecvent și viguros — și în toate celelalte versiuni scrise sau figurate, este legată de un nume ce poate fi cel al Vidinului, *singura* localitate în care — în *singurele* împrejurări istoricește plauzibile în care ea ar putea corespunde cu o realitate — s-ar fi putut într-adevăr petrece.

Afară doar de cazul în care respingem — din capul locului și fără nici un fel de cercetare — orice fapt pe care tradiția îl prezintă ca pe o « minune », trebuie deci să credem că legenda trecerii lui Nicodim prin foc ne-a păstrat (alterată ca sens, îmbogățită ca amănunte și exagerată, până la fantezie, ca însemnătate) amintirea unei probe judiciare « a focului », probă pe care întemeietorul Tismanei n-a putut-o suferi decât la Vidin, și numai în vremea cînd, această cetate aflându-se sub stăpînire maghiară, locuitorii ei erau supuși unei acțiuni de catolicizare cu sila.

Admițînd aceasta, putem însă înțelege și de ce Nicodim și-a căutat — și el ca și alțiia alții — adăpost în Țara Românească, și totdeodată și de ce a fost el atît de bine primit și de ajutorat de către Vladislav voievod. Prin persecuția pe care o susuferise; ca adversar încercat, prin proba trecerii prin foc, al catolicismului, Nicodim devenise (în vremea în care cîtropirea regiunilor dunărene de către feudalii maghiari îmbrăcase forma unei ofensive catolice, iar împotrivirea localnicilor față de ea căpătase aspectul unei rezistențe ortodoxe) nu un cleric oarecare — mai mult sau mai puțin prețuit pentru austeritatea vieții sale monahale —, ci un erou al rezistenței populare a vidinenilor și, ca atare, un personaj politic de reală însemnătate.

Împrejurările de politică generală ale întemeierii Vodiței. Faptul că, pentru moment, ofensiva militară condusă de regele Ludovic dăduse greș nu însemna cituși de puțin că planul inițial de cucerire a regiunilor dunăreano-balkanice fusese definitiv părăsit. Întreruptă numai în realizarea ei pe calea armelor, încercarea îmbracă acum — provizoriu, pînă la reluarea ei efectivă — forma unei acțiuni diplomatice de dezbinare a forțelor de rezistență ale acestor regiuni. Deoarece ca element de raliere al tuturor forțelor locale de rezistență servise ideea intransigenței ortodoxe, cum era normal pentru evul mediu, în care, sub formule teologice se ascund realități economico-sociale, pregătirea diplomatică a noii acțiuni militare se făcea la rîndu-i în forma unei asidue propagande catolice. Din acest punct de vedere, papalitatea părea să înregistreze succese care ar fi compensat insuccesele militare ale vasalului ei, regele apostolic.

În vara anului 1369, după 29 august 1, printr-o pace cu aspect mai degrabă de compromis, se încheie episodul conflictului pentru Vidin; dar la 18 octombrie același an, scaunul apostolic obținea un prim succes: însuși împăratul bizantin Ioan al V-lea Paleologul — pe atunci călător prin Italia — trecea la catolicism. Desigur, știm astăzi că această convertire nu avea decît un caracter personal ²; la vremea ei însă ea a stîrnit mari speranțe în lumea catolică și o vie reacțiune în cea ortodoxă, dominată, pe atunci, de curentul isihast, dușman hotărît al oricărei concesi făcute catolicismului ³.

Papalitatea nu se putea mulțumi însă numai cu asemenea victorii mai mult de prestigiu decît reale; activitatea ei era amplă în spațiu, perseverentă în timp, abilă la alegerea mijloacelor și momentului, astfel că ea putea înregistra curînd o altă mare victorie, la celălalt capăt al fron-

¹ M. Holban, *op. cit.*, p. 47 (41).

² Walter Norden, *Das Papsttum und Byzanz*, Berlin, 1903, p. 708—709; L. Brehier, *l'Eglise et l'Orient au moyen-âge. Les croisades*, Paris [f. a.], p. 317. C. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, p. 561. O nouă declarație de unire a împăratului — însoțită de slujbe religioase și mari solemnități — are loc în ianuarie 1370. Este evident că papalitat a exploata această aparent mare victorie în scopuri de propagandă.

³ Curent mistic cu mai vechi rădăcini orientale, isihasmul — ai cărui adepți foloseau « rugăciunea mintală » (=*νοερά προσευχή*), un ansamblu de practici spirituale și corporale tinzînd la provocarea extazului (socotit a fi o cunoaștere a lui Dumnezeu în « lumina necreată în care au văzut-o profeții și apostolii ») — se bucură, la începutul secolului al XIV-lea, de o mare răspîndire printre călugării din mănăstirile athonite. Ciad, ca exponent al curentului de renaștere a studiilor de știință și filozofie antice promovat de orașenimea bogată din Salonic, Varlaam din Seminara (călugăr grec, ortodox, originar însă din Calabria, stabilit ca profesor în acel oraș) ia poziție împotriva practicilor mistice ale isihaiștilor, aceștia din urmă delegați pe Grigore Palamas ca apărărea doctrinei lor. Cum Varlaam — care din însărcinarea Curții imperiale bizantine dusese tratative în vederea unei uniri cu Roma — vădea o oarecare înclinare spre admiterea unui punct de vedere apropiat dogmatic de cel catolic, isihaiștii adoptă, ca prim punct de program, susținerea celei mai intransigente ortodoxii. Victorious mai întii, într-un sinod ținut la Constantinopol (1341) față de atacurile lui Varlaam, isihasmul este apoi condamnat într-un al doilea (ținut tot acolo, în catedrala Sf. Sofia, în 1347), Palamas însuși fiind interzînat, iar doctrina apărută de el fiind considerată ca eretică. În sfîrșit, grație sprijinului de care ajunge să se bucure din partea lui Ioan al VI-lea Cantacuzino (exponentul partidei marilor feudali din imperiu), nu numai că Palamas este liberat, ci — în urma unui sinod ținut la Vlaherne (27 mai 1351) — isihasmul însuși este reabilitat și proclamat doctrina oficială a patriarhiei ecumenice. De aici înainte patriarhul însuși e isihast, iar dintre adepții acestei doctrine — promovată acum permanent de partida marilor feudali — se recrutează toți marii ierarhi dependenți de patriarhia constantinopolitană. Cum recunoașterea ierarhiei bisericesti din Țara Românească de către patriarhie se face tocmai în această vreme (1359), toți mitropoliții Ungrovlahiei din secolul al XIV-lea — greci, acceptați sau impuși de patriarhie — au fost adepți ai isihasmului. Ținînd seama de toate cele de mai sus, precum și de relațiile pe care le-a avut Nicodim cu patriarhia și cu marii ierarhi ai vremii și, în genere, de toată activitatea lui, avem motive să bănuim — fără a avea însă nici o probă peremptorie — că și el era un adept al isihasmului. Totuși, nu ni se pare că numai prin acesta s-ar putea explica întreaga lui activitate în Țara Românească, așa cum s-a încercat recent (Tit Simedrea, *Glosă pe marginea unei însemnări*, în « Mitropolia Olteniei », XIII (1961), p. 121—124).

tului de rezistență ortodoxă: Moldova (asupra căreia manifestau pretenții cele două regate catolice vecine, Polonia și Ungaria, unite apoi sub un singur rege în persoana lui Ludovic¹) obținea recunoașterea de către papă a autonomiei sale, plătiind-o cu intrarea ei sub oblăduirea ierarhiei romane și cu trecerea la catolicism a lui Lațcu voievod².

Dar nu numai la nord de Țara Românească obținuse scaunul apostolic un important succes diplomatic: chiar în țaratul Vidinului, din care stăpînirea efectivă a regelui Ungariei fusese silită să se retragă, poziția catolicismului rămăsese — avem toate motivele să o credem — încă deosebit de puternică. Nu este desigur o întimplare că, la 19 ianuarie 1370, papa putea felicita pe doamna Clara — fosta soție (a doua) catolică a lui Nicolae Alexandru, tatăl și predecesorul lui Vladislav vodă — pentru convertirea la catolicism a fiicei sale, împărăteasa Bulgariei³. Sracimir, reinstalat la Vidin ca vasal al regelui Ungariei sub garanția a doi principii, între care și Vladislav vodă⁴, își lăsase cele două fiice ca ostatece în mâinile regelui⁵ și nu se mai bucura decît de o umbră de autonomie. Aceasta explică — ni se pare — de ce, după retragerea oștilor maghiare, însuși mitropolitul Vidinului, Daniil, nu se mai întorsese în orașul de scaun al diecezei sale (așa cum s-au întors — Orbini spune că domnul român a fost silit să-i înapoieze — vidinenii strămutați pe malul sîng al Dunării), ci continuă să rămînă ani de-a rîndul mai departe, ca refugiat în Țara Românească⁶. În noua stăpînire a lui Sracimir, Nicodim — cleric ce-și căpătase, probabil, faima, cum am văzut, tocmai prin rezistența sa îndrîjită împotriva agresiunii feudale transformate în opresiune catolică — ar fi fost încă și mai primejduit decît însuși mitropolitul Daniil, în favoarea căruia, la nevoie, s-ar fi produs desigur intervenția mai mult sau mai puțin eficace a celor doi principii garanți, Vladislav și Dobrotici.

Rămasă astfel fără nici un sprijin din partea țaratului sud-dunărean și avînd, pe tot lungul Carpaților, graniță comună cu regatul apostolic, Țara Românească, ea însăși (cu toate victoriile obținute în dirza apărare față de îndoitul atac maghiar și cu toată intervenția ei hotărîtoare în chestiunea Vidinului) trebuise să reia, o dată cu restabilirea păcii, situația de vasalitate față de regele Ludovic. Aceasta însemna însă, implicit, obligația de a acorda, între hotarele ei, libertatea de cult pentru catolici și deci reîntoarcerea acolo a clerului și ierarhiei catolice⁷, « calul troian » al tendințelor de cotopire ale forțelor feudale și papale coalizate. Spre deosebire de Moldova vecină, unde rivalitatea de interese între cele două regate catolice învecinate permitea un abil joc diplomatic, în Țara Românească nu exista puțința vreunei alegeri: aici, a lăsa friu liber propagandei catolice însemna a îngădui pregătirea viitoareii acțiuni de cotopire plănuite de feudații maghiari. Astfel încît, constrîns de împrejurări, Vladislav vodă face tot ce-i stă în putință — nu numai pentru a spori forțele armate (de valoare militară a oștilor sale, acum, după probele trecute în anul precedent, domnul putea fi sigur), ci, mai ales, pentru a menține coeziunea între diferitele forțe politice ale țării și între feudați în primul rînd. Această coeziune — numai cu greu obținută în condițiile de fărîmîtare feudală ale vremii — era direct amenințată prin propaganda catolică, așa încît, și de astă dată, principalul mijloc folosit trebuia să fie o excepțional de amplă contrapropagandă ortodoxă. Așa se face că — pe lîngă măsurile de ordin admi-

¹ Ludovic devine și rege al Poloniei, la 5 noiembrie 1370.

² Cererea lui Lațcu de înființare a episcopiei de Siret este anterioară uniunii personale dintre Ungaria și Polonia (vezi bulele *Super caulam* și *Summi dispositione* din 24 iunie 1370, Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 124, p. 160—171 și nr. 125, p. 162—164; cf. nr. 131, p. 168—171 și nr. 132, p. 171—174). Tot pe teritoriul actualii Moldove se încerca reînființarea episcopatului de Milcov, în 1371 (vezi bulele *Dudum siquidem* din 3 septembrie, Hurmuzaki-Densusianu, *op. cit.*, I, nr. 133, p. 174—175; precum și *Dum fidei* și *Quando personam*, ambele din 16 septembrie, *ibidem*, nr. 134, p. 175 și nr. 135, p. 176). Încă din 4 august 1370, papa ordonase trimiterea a 25 de franciscani în Rusia (Roșie), Lituania și Moldova, în scopuri de propagandă (bula *Ad excolendum*, *ibidem*, nr. 126, p. 163). Vezi și I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, București 1914, p. 9—10 și St. P. a s e u, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, 1944, p. 38—46.

³ Bula *Letamur in Domino* a papei Urban al V-lea (Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 122, p. 158) nu dă numele țarinei, soră vitregă a domnului român. Ea pare să se fi numit Ana, după cum reiese din epilogul unui manuscris ortodox, cu cuprins hagiografic, scris pentru ea la Vidin în 1360, deci înainte de expediția regelui Ludovic (vezi N. I o r g a, *Domnița Ana și patronajul ei literar*, în AR, *Memorii* . . . , t. IV (1924), p. 373—377.

⁴ Discuție și bibliografie asupra condițiilor reinstalării lui Sracimir, la M. H o l b a n, *op. cit.*, p. 44 (38) și nota 4.

⁵ T h a l l o c z y, *op. cit.*, nr. 6, p. 607.

⁶ Vezi mai jos, p. 266 și nota 2. Nu se poate presupune că, atît mitropolitul, cît și ceilalți, care, ca și el, nu s-au mai întors, au făcut-o pentru că în timpul ocupației cetății de către regele maghiar ar fi dus o politică favorabilă acestuia din urmă: faptul că ei își caută adăpost tocmai în țara lui Vladislav vodă și că în favoarea mitropolitului va interveni patriarhul însuși, exclude posibilitatea ca ei să fi avut vreedată o politică protocolică sau promaghiară.

⁷ La 25 noiembrie 1369, Vladislav dădea o poruncă să se facă toate cele necesare pentru primirea sufraganelui episcopului Transilvaniei, ce venea pentru a aranja treburile bisericești ale catolicilor din Țara Românească (*Urkundenbuch*, II, nr. 934, p. 334; în Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 112, p. 148—149, de unde și în DIR, B, veac XIII—XIV, nr. 12, p. 293—294 (text latin) și 19—20 (trad. românească) o greșală de lectură dă cu totul alt sens întregului document; cf. M. H o l b a n, *op. cit.*, p. 50 (44) și nota 1). Examinînd numai textul publicat de Densusianu, N. I o r g a *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, vol. III, *Les fondateurs d'Etat*, București, 1937, p. 288—290 inclînă să creadă că documentul este ori fals, ori obținut prin înșelarea bunei credințe a domnului. Este de ținut însă în seamă (așa cum arată M. H o l b a n, *loc. cit.*, nota 2), și faptul că, pe lîngă greșala de lectură mai sus-amintită, între textul dat de Densusianu și cel din *Urkundenbuch* există deosebiri ce ne arată că avem de-a face cu două versiuni, diferit adresate, ale aceluiași act.

nistrativ și militar pe care nu le cunoaștem, dar pe care trebuie să le presupunem — s-au luat numeroase altele, de ordin ecleciastic, asupra cărora sîntem mai bine informați și care dau Tării Românești a vremii aspectul unui adevărat « bastion » al ortodoxiei în fața propagandei catolice. Printre asemenea măsuri, dublarea mitropoliei Ungrovlahiei¹ — de fapt, prin prezența aici a mitropolitului Daniil al Vidinului (ce e drept, ca refugiat, dar adăpostit pe viață, și nu fără rosturi și venituri bisericesti²), o adevărată triplare momentană a ei — apare ca cea mai de seamă.

În cadrul acestei ample acțiuni defensive a Tării Românești și a regiunilor dunărene în genere — acțiune pusă sub egida ortodoxiei — se situează, ca unul dintre numeroasele ei episoade, și întemeierea Vodiței.

Într-adevăr, neîndoind că, întocmai așa cum regele Ungariei își găsisse simpatizanți printre feudații munteni nemulțumiți de politica energetică a voievodului, tot astfel și acesta din urmă și-a avut partizanii săi printre cnezii români din Banat și Hațeg amenințați în permanență să fie deposedați de pămînturile lor de către feudalitatea maghiară³, sub pretextul apartenenței lor la confesiunea ortodoxă. Domnul român avea un dublu interes să susțină și chiar să întreprindă, pe orice cale, opoziția acestor cneji față de măsurile luate de regatul maghiar, căci aceasta contribuia, pe de o parte, la slăbirea autorității regale tocmai în regiunea cea mai apropiată de disputata cetate a Severinului și, pe de alta, ea putea fi raliată amplei acțiuni de apărare a regiunilor dunărene, dirijată acum de voievodul muntean. Astfel, a crea — pe pămîntul Tării Românești, dar în imediata apropiere a frontierei și în preajma unui însemnat grup de mici feudali ortodocși nemulțumiți, cnezii români bănățeni — o instituție religioasă de importanță aceleia de la Vodița nu era doar un simplu gest pios de ajutorare a unui grup de călugări în căutarea unei tihnite retrageri de lume, ci un *act politic* bine chibzuit și deplin încadrat în acțiunea defensivă condusă de Vladislav vodă: Vodița era un avanpost înaintat al confesiunii ortodoxe, al cărei steag era mereu fluturând în fața așa-zisei « cruciade » catolice. Acestui scop politic îi corespunde nu numai alegerea locului pe care mănăstirea a fost întemeiată⁴, ci și situația juridică ce i se crea prin actul nedat, adesea amintit, al lui Vladislav vodă: faptul că voievodul renunța deplin la aproape toate drepturile ce decurgeau din situația sa de ctitor⁵, lăsînd deplină autonomie obștii, nu era numai o concesie făcută lui Nicodim și « fraților »⁶, ci o prudentă măsură de precauție față de eventualele imputări pe care i le-ar fi putut aduce regele Ungariei. Într-adevăr, acesta nu putea vedea cu ochi buni întemeierea unui focar de propagandă ortodoxă, merit anume să susțină și să activeze opoziția pe care măsurile sale o întîmpinau din partea cnejilor bănățeni; dar este evident că — după normele juridice feudale — e

¹ Pentru aceasta, vezi actul sinodal din octombrie 1370 (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, nr. 7, p. 8-9; *Doc. prin. Rom. B. Veac. XIII-XV*, nr. 15, p. 22). Cf. N. Dobrescu, *În mărirea mitropoliilor și a celor dinții mănăstiri din țară*, București, 1906, p. 49-56, și nota I dela p. 53; idem, *Din istoria biseriei române*, *Școlul al XV-lea*, București 1910, p. 49-56; N. Iorga, *Condițiile de politică generală în care s-au întemeiat bisericile românești în veacurile XIV-XV*, în *An. Ac. Rom.*, seria a II-a, t. XXXV (1912-1913), « *Mem. secei. ist.* » (și extras, București, 1913), p. 387-418; C. Marinescu, *Înființarea mitropoliilor în Țara Românească și Moldova*, în *Acad. Rom. Mem. secei. ist.*, seria a III-a, t. II (1923-1924), p. 247-254 (și extras, București, 1924, p. 1-8). Gh. I. Moisescu, S. t. Lupșea și Al. Filipășcu, *Istoria biseriei române*, vol. I, București, 1958, p. 153-162; C. C. Giurescu, *Întemeierea mitropoliei Tării Românești*, în « *Bis. ort. rom.* », LXXVII (1959), p. 694-697; N. Șerbănescu, *Titulatura mitropoliilor, jurisdicția și hotarele mitropoliei Ungrovlahiei*, *ibidem*, p. 710 și 713-4; Al. Elian, *Legăturile mitropoliei Ungrovlahiei cu patriarhia de Constantinopol și cu celelalte bisericile ortodoxe*, *ibid.*, p. 906-907.

² «...поиже о сѣваѣицини митрополита ѣдении воивода мѣста оного го о сѣподи нѣхъ в асаѣ городнии шко прѣмит дарованіи и свобождѣ шт нашего смѣрніа како да ѣднствѣтѣ тамо нѣккаѣ сѣваѣтнѣа... » (= « pentru că sfințitul mitropolit al Vidinului, alungat din biserică lui, a venit și s-a dat într-un loc oarecare din Ungrovlahia și pentru că cere și marele voievod, domnul de bun seamă al locului aceluia ca să primească dar și slobozenie de la smerenia noastră, ca să împlinească acolo oarecare slujbe « bisericești... » etc.); *Documente românești în limba slavă din mănăstirile muntelui Athos — 1372-1658*, publicate de Grigore Nandriș după fotografiile și notele lui Gabriel Millet, București 1937, nr. 1, p. 18-22; DIR, B. veac XIII-XV, nr. 19, p. 25-27.

³ Izvoarele păstrează doar câteva mențiuni în acest sens: un « Ladislav, filius Lahec, qui derelicta est fide nostra « a regeli »... ad partes transgurgit Transalpinas... et nostro adhesionem emulo (Vladislav vodă) », își pierde posesiunile din regiunea Mehadii în favoarea unor cneji care luptaseră pentru reîntoarcerea Severinului în stăpînirea regelui (*Documenta... Valachorum*, nr. 226, p. 265); dar nu este vorba, cum cred editorii, de luptele din 1365-1368, ci — așa cum arată M. Holban, *op. cit.*, p. 56 (49) — de cele din 1373-1374. O denunțare calomnioasă, în scopul de a pune mîna pe domeniile celor pe nedrept învinuți (Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 144, p. 196; *Documenta... Valachorum*, nr. 199, p. 245), e amintită la 3 iulie 1372 și arată suspiciunea permanentă ce plana asupra cnejilor români din Banat. Pentru cazuri similare, mai tîrziu, în Hațeg, vezi mai jos, p. 277 și nota. 2.

⁴ Locul ales convenea voievodului pentru planurile sale politice și lui Nicodim fiindcă-i da puțința de a păstra legăturile cu regiunea vidineană, din care, probabil, venise.

⁵ Singurul lucru la care Vladislav nu renunța (el nefiind menționat în nici un fel de act) este obligația călugărilor de a-i pomeni numele în slujbele religioase.

⁶ Dreptul de autoadministrare al obștii unei mănăstiri, fără amestecul titolor, nu constituie, *in sine*, o excepție. Numai cu puțin înainte, în 1369, Hariton, egumenul Cutlumuzului, propusese aceluiași Vladislav vodă, un statut similar pentru zisa mănăstire athonită (vezi DIR, B. veac. XIII-XV, nr. 11, p. 16-19). Este însă de observat că actul propus de Hariton n-a fost niciodată prevăzut cu preceea domnească, ceea ce arată că domnul român nu a acceptat niciodată propunerea (cf. *ibidem*, p. 19, nota explicativă a editorilor).

nu putea face responsabil pe vasalul său muntean pentru activitatea desfășurată de călugării unei mănăstiri în a cărei conducere acesta nu putea avea — formal, după condițiile explicit prevăzute de actul de fundație — nici un fel de amestec. Dar ceea ce regele nu putea realiza pe cale juridică va încerca și va izbuti să realizeze foarte curînd, cum se va vedea, pe alte căi.

Admițînd deci că *fundarea Voditei nu este un întîmplător act de pietate, ci un moment în realizarea unui bine chibzuit plan politic*, trebuie să admitem și că ea n-a putut avea loc decît numai după ce întregul complex de împrejurări examinat mai sus se produsese. Cum am văzut însă, punctul de plecare al noului curs al evenimentelor îl constituie reluarea relațiilor pașnice între rege și voievod (august 1369) și, mai ales, măsurile de reorganizare a bisericii catolice din Țara Românească (în toamna aceluiași an). Pare deci foarte probabil ca întemeierea Voditei să fi urmat (și nu să fi precedat) emiterea de către Vladislav a diplomei latine din 25 noiembrie, amintită mai sus¹, diplomă ce marchează începutul unei noi faze — pe care am pute-o numi cea « propagandistică » — în desfășurarea conflictului pentru stăpînirea regiunilor dunărene. Ca urmare, ținînd seama de toate acestea și de termenul *ante quem* pe care l-am fixat mai sus², ni se pare că putem conchide că *zidirea Voditei a început în primăvara sau vara lui 1370*, lucrările de construcție ale bisericii terminîndu-se fie în toamna aceluiași an, fie în anul următor, iar zugrăvirea făcîndu-se ori în 1371, ori în 1372³. În consecință, înzestrarea mănăstirii prin actul nedat, adesea amintit, al lui Vladislav vodă, a trebuit să aibă loc cu prilejul terminării zugrăvirii sau imediat după aceea, în orice caz însă înainte de primăvara 1373⁴.

Dar, Vodita odată întemeiată, Nicodim n-a avut răgazul să se bucure prea mult de ea. Cum s-a văzut mai sus, încă de la începutul anului 1373, conflictul pentru regiunea în care era situată noua ctitorie părea a fi iminent⁵ existența unui ban regal al Severinului nu ne este cert atestată însă decît pentru 19 iunie 1376⁶, astfel că data exactă a cuceririi cetății de către Nicolae de Gara⁷ nu poate fi stabilită cu exactitudine pe temeiul izvoarelor astăzi cunoscute. De curînd s-a arătat însă că, înainte de aceasta, pare să se fi făcut de către Benedict Himfy, comitele de Timiș, o încercare nereușită de cucerire a cetății, încercare ce trebuie să se fi produs — după toate probabilitățile — înainte de începutul anului 1375⁸. Cercetarea atentă a activității lui Nicodim, dacă nu ne îngăduie precizarea datei la care Severinul a fost pierdut de către domnul Țării Românești, vine cel puțin să lumineze, măcar parțial, cronologia, încă nesigură, a acestor evenimente. Într-adevăr, tocmai în 1375 se situează unul dintre evenimentele de seamă ale vieții lui Nicodim, participarea lui la misiunea de împăcare între biserica sîrbească și patriarhia din Constantinopol. Episodul este pomenit de mai multe izvoare sîrbești, iar în paginile acestora se strecoară și cu privire la Nicodim cîteva știri, cu atît mai prețioase cu cît pornind de la ele se pot deduce unele amănunte asupra soartei Voditei și regiunii în care ea era situată.

Participarea lui Nicodim la misiunea sîrbească la Constantinopol. Atît sub aspectul său politic, cît și sub cel bisericesc, conflictul între țaratul sîrbesc și Imperiul bizantin începuse o dată cu luarea în stăpînire a unei bune părți din Peninsula Balcanică de către oștile țarului Ștefan Dușan, în 1345⁹. Dar dacă el fusese politicește tranșat în 1371, din punct de vedere religios el rămăsese încă deschis¹⁰, ceea ce, după mentalitatea vremii, constituia un prilej de serioase preocupări pentru ambele părți în litigiu.

Deși destul de numeroase izvoare sîrbești amintesc mersul — în linii mari — al evenimentelor, ar fi greu de spus cine anume a avut inițiativa reluării tratativelor de împăcare între

¹ Vezi mai sus, p. 265, nota 7.

² Vezi mai sus, p. 257—258.

³ După cum se poate observa, fie că pornim de la termenul *ante quem* (vezi mai sus — p. 257, nota 7), fie că urmăm desfășurarea cronologică a evenimentelor, ajungem la același rezultat: *zidirea, sugrăvirea și înzestrarea Voditei se situează în restrînsul interval a trei ani: 1370—1372.*

⁴ Vezi mai sus, p. 257.

⁵ Vezi mai sus, p. 257 și nota 3.

⁶ Vezi mai sus, *ibid.*, și nota 1.

⁷ M. Holban, *op. cit.*, p. 38—43 (32—37).

⁸ Profînd de slăbiciunea Imperiului bizantin, « rralul » sîrbilor, Ștefan Dușan, reușise să-și întindă stăpînirea pînă la țărmurile Egeei, ocupînd chiar Serezul, cea mai însemnată cetate — după Salonic, bineînțeles — a întregii Macedonii (septembrie 1345). Ca urmare, în primăvara anului următor (16 aprilie 1346), Ștefan se încoronase la Skopje — în prezența patriarhului de Tirnovo, a arhiepiscopului de Ohrida și a stăreților mănăstirilor athonite — ca « țar al sîrbilor și grecilor ». Cam în aceeași vreme, un sinod, adunat tot de acolo, proclamase independența bisericii sîrbești față de patriarhia de Constantinopol, înălțîndu-todată pe mitropolitul Serbiei la rangul de patriarh (vezi A. A. Vasiliiev, *Histoire de l'empire byzantin*, Paris, 1932 II, p. 300—304 N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation*, vol. III, București 1934, p. 179—181; Georg Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, p. 544). Bineînțeles, de o recunoaștere a acestor hotărîri de către împăratul bizantin și patriarhul ecumenic nu putea fi vorba. Dimpotrivă, anatema acestuia din urmă avea să cadă nu numai asupra noului « țar » și asupra bisericii disidente, ci și asupra țării și întregului popor.

⁹ Pe cît de rapidă fusese ascensiunea tînarului țarat, pe atîta a fost și destrămarea lui. Îndată după moartea lui Ștefan Dușan (20 decembrie 1355), marii feudali intră în conflict între ei și, rînd pe rînd, cei din regiunile macedonene acceptă autoritatea Imperiului bizantin. Tratatивele de împăcare cu Bizanțul duc la pace în 1371; dar cele pentru restabilirea raporturilor între cele două biserici fuseseră intrerupte în 1369, prin moartea patriarhului sîrb, și nu sînt reluate decît în 1375.

patriarhie și biserica schismatică. Cert este însă că înțelegerea s-a făcut prin mijlocirea călugărilor athoniți, conducerea misiunii de împăcare avînd-o Isaia de la Hilandar. Cum am arătat mai sus, singur Ștefan Ieromonahul — în contradicție cu toate izvoarele sîrbești, contemporane sau aproape contemporane — atribuie lui Nicodim rolul de conducător al delegației. De altfel, tot Ștefan este singurul care pretinde că eroul expunerii sale ar fi primit acest rol de seamă în urma unor imaginare cereri insistente ale encazului Lazăr. În cursul unei tot atît de imaginare călătorii a acestuia la Athos, făcută anume pentru a putea înfilni pe Nicodim, presupus a fi ajuns egumenul de mare renume al unei mănăstiri de acolo¹. Nu mai este deci locul să revenim asupra celor spuse, ci numai să lămurim rolul real pe care — după izvoarele sîrbești contemporane — l-a avut Nicodim în cursul tratativelor.

Principalul izvor în această privință — *Viața lui Isaia de la Hilandar*² — ne indică (atribuindu-i, poate cu oarecare exagerare, acestui mare cărturar inițiativa tratativelor de împăcare) compunerea exactă a delegației: din ea făceau parte, pe lângă Isaia — incontestabil, conducătorul ei — și, ca principal sfetnic al său, fostul prot al Athosului, Teofan. Alături de aceștia doi este amintit și Nicodim «bărbat cinstit și sfînt, tare în cărți, și mai tare în judecată și cuvinte și răspunsuri: grec de neam»³. În sfîrșit, la delegație se adaugă — ca ajutoare ale lui Isaia⁴ — doi dintre ucenicii acestuia, numiți Nicandru și Silvestru.

Un alt izvor — *Viața celui al doilea patriarh sîrbesc Sava*⁵ prezintă, cu mărunte variante, aceeași compunere a delegației: alături de Isaia și de Teofan sînt amintiți cei doi ucenici ai lui Isaia (dintre care Nicandru este numit aici «Nifon»⁶), iar, de-abia la urmă, este pomenit și Nicodim, căruia i se precizează rolul de «tâlmaci de cuvinte»⁷. În sfîrșit, *Viața patriarhului sîrbesc Efrem*⁸ nu amintește alături de Isaia pe nici un alt membru al delegației, în afară de «înțeleptul bărbat, popa Nicodim»⁹.

Ce se poate desprinde din aceste știri atît de sărace și de diferite, pînă la un punct, între ele? În orice caz, că rolul lui Nicodim în delegație nu era decît acela al unui auxiliar — foarte prețios și prețuit — dar numai auxiliar¹⁰. Chiar *Viața patriarhului Efrem*, care, cum s-a văzut, nu-l menționează, alături de conducătorul delegației, decît pe Nicodim, vorbește de el ca fiind adăugat acesteia («... помощника... = de ajutor). Am putea deci presupune — ținînd seama și de faptul că, în *Viața patriarhului Sava*, Nicodim nu apare decît în urma celor două ajutoare, decît care, evident, avusese un rol mult mai însemnat — că starețul Vodiței a fost într-adevăr adăugat delegației după constituirea ei. Această presupunere — al cărui caracter ipotetic nu mai este nevoie, credem, să-l subliniem — ar concorda însă cu cele ce se desprind din cercetarea activității lui Nicodim la nord de Dunăre, așa cum am prezentat-o mai sus.

Într-adevăr, pare foarte puțin verosimil ca Nicodim să-și fi părăsit mănăstirea de curînd întemeiată, tocmai în 1375, cînd de cel puțin doi ani ea se afla mereu sub amenințarea unui atac unguresc și după ce o tentativă nereușită de ocuparea Severinului se și făcuse, cum am văzut, doar cu cîteva luni mai devreme. Este deci de crezut că în vara anului 1375 — fie că obștea noii mănăstiri fusese doar risipită cu acest prilej, fie că însăși ocuparea cetății și regiunii adiacente de către oștile lui Nicolae de Gara se înfăptuisese — Vodița nu mai funcționa efectiv și că, profitînd de acest prilej, țaratul și biserica sîrbească l-au putut folosi pe Nicodim — rămas

¹ «*Віажа*, f. 50^r = p. 21—23.

² Vezi Anexa III, sub «A».

³ Та оужде жи и Никодима, частна и освнштна мѡужа сана на кннѡхъ санѡкнша на разоѡма и словеснѡхъ и штѡектѡхъ. Грѡка родома. Apreciierile de care, în acest izvor, se bucură Nicodim pentru activitatea sa în Țara Românească par a fi un adăos ulterior. Totuși, și în acest caz — cum știrile pe care ele ni le oferă au ajuns la Hilandar (unde a fost scris izvorul) datorită relațiilor permanente pe care această mănăstire le-a avut cu Țara Românească (pentru acestea, E. Turdeanu, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sf. Paol de la muntele Athos*, în «*Cercetări literare*», IV (1940) — ele rămân deosebit de prețioase.

⁴ «...же то бѡхѡѡ блаженномѡу благомѡудни на всаѡѡу салѡужѡѡ...» (= ce erau fericitului (Isaia) de toate slujbele).

⁵ Vezi Anexa III, sub B.

⁶ Probabil greșală de copist. Ștefan Ieromonahul (*Viața*, f. 51^v = p. 24) amintește, pe lângă Nicodim, prezentat, ca șef al delegației, doar pe «doi dintre păriați <monahii de la Ato> (anume Isaia și Partenie) <sic>» și pe trei servi <sirbi> din boiarii numitului encaz <Lazăr>...».

⁷ «...съ смни и Никодима габгоѡма такѡовѡтѡа...».

⁸ Vezi Anexa III, sub C. O prelucrare mai nouă a acelorași izvoare (vezi Anexa III, sub D) nu mai menționează acest rol, aici Nicodim fiind calificat doar ca «cinstitul stareț».

⁹ «...и помощника и лубомудрена мужа Никидима...».

¹⁰ Acest rol de interpret pentru limba greacă pe lângă un șef de misiune, mare cărturar dintr-o mănăstire athonită și pe lângă consilierul acestuia, fost prot al Athosului, ar părea inexplicabil dacă nu am avea în vedere faptul că, în acea epocă, complexul de mănăstiri de pe țărmurile Egeei era în bună parte serbizat. Cunoașterea limbii grecești — buna ei cunoaștere, în așa măsură încît cu ajutorul ei și se poate exprima și subtilități teologice și nuanțe diplomatice — era destul de rară nu numai printre călugării etnoirilor sîrbești, ci chiar și printre aceia care dețineau funcții și răspunderi mai mari; astfel, nu numai Isaia (sigur, de origine sîrb) ci și Teofan, despre a cărui origine nu sîntem informați — în ciuda numelui său de călugărie grecesc și a funcției de prot pe care o îndeplinea — puteau să nu cunoască limba greacă îndesjuns pentru a se putea dispensa, într-o împrejurare ce implica atîtea răspunderi, de serviciile unui bun interpret.

temporar fără rosturi bine precizate — pentru a-și întregi delegația cu un bun interpret. Admițând această desfășurare a evenimentelor, am înțeles mai lesne și ce-l putea determina pe Nicodim să participe la misiunea sirbească: în afară de avantajele materiale ce aveau să decurgă, pentru el și obștea pe care o conducea, din serviciile ce urma să le presteze, călătoria la Constantinopol îi dădea prilejul de a lua (sau relua) contactul direct cu patriarhul ecumenic și cu anturajul acestuia. *Viața lui Isaia de la Hilandar* ne informează că — mulțumit de bunele rezultate ale tratativelor¹ — patriarhul ecumenic a dăruit pe conducătorul delegației cu numeroase și prețioase daruri². Este evident că, după obiceiul vremii, nici ceilalți membri ai misiunii nu au rămas nerăsplătiți, atât de către patriarh, cât și de către cneazul Lazăr și ierarhii sîrbi. Chiar dacă nu cunoaștem exact și în detaliu în ce au constat darurile primite de către Nicodim³, sintem îndreptățiți să credem că ele au fost, desigur, de oarecare însemnătate.

De vreme ce, cum s-a văzut mai sus, de o rudenie între cneazul Lazăr și întemeietorul Vodiței nu poate fi vorba; de vreme ce, toți. Ștefan Lazarevici va putea spune mai târziu « mănăstirile din Țara Românească, care au fost zidite cu ajutorul fecitului meu părinte < cneazul Lazăr > lăcașul preacuratei Născătoare de Dumnezeu de Tismana și a lui Antonie de la Vodița»⁴, pare probabil ca ajutorul menționat să fi fost urmarea serviciilor aduse de Nicodim cu acest prilej și să-i fi fost dat chiar la vremea zidirii. Dar, cum de o participare, sub orice formă, a cneazului Lazăr la zidirea Vodiței nu poate fi vorba⁵, trebuie să admitem una numai la construirea Tismanei. Într-adevăr, aceasta din urmă n-a fost începută (cum se va vedea îndată) decît după reîntoarcerea lui Nicodim de la Constantinopol și, astfel, un ajutor, cel puțin bănesc⁶, al cneazului Lazăr pentru construirea noii ctitorii a fostului tâlmaci al delegației pe lângă patriarh, apare cît se poate de verosimil.

Tot aici trebuie să ne oprim, pentru o clipă, și asupra unui fapt de o deosebită însemnătate pentru locul pe care l-au ocupat ctitoriile lui Nicodim printre mănăstirile din Țara Românească: Ștefan Ieromonahul afirmă că Nicodim ar fi primit de la patriarh, cu acest prilej, rangul de arhimandrit și dreptul de a sfinți biserici⁷. Cel puțin în parte, afirmația lui Ștefan este exactă, căci despre faptul că Nicodim, și, după el, și urmașii săi la egumenia Tismanei, au avut într-adevăr rangul de arhimandrit, avem știre și dintr-un izvor, de mai târziu, în genere foarte bine informat asupra celor bisericești: *Viața sfințului Nifon*. Autorul acesteia, Gavriil Protul, știe că Tismana este « arhimandrie », că a fost întemeiată de către Nicodim și că acesta primise de la patriarhul Filotei, pe lângă rangul de arhimandrit, și dreptul de a face slujbă purtînd bederniță (cinste de care, pînă la sfințirea mănăstirii Argeșului — 15 august 1517 — nu se bucurase nici un alt egumen de mănăstire din Țara Românească)⁸.

¹ În această privință nu poate exista nici un fel de îndoială; rămîne în discuție doar dacă s-a recunoscut sau nu cu acest prilej, de către patriarhul constantinopolitan titlul de patriarh pe care și-l arogă șeful bisericii sîrbești. M. L. S. C. A. R. I. S., *Le Patriarchat de Pec a-t-il été reconnu par l'Église de Constantinople en 1375?* în *Mélanges Diehl*, vol. I, Paris 1930, p. 171—175, e de părere că recunoașterea nu a avut loc cu acest prilej; opinia contrară este susținută de către G. Ostrogorsky în « Seminarium Kondakovianum » V (1939), p. 323—324 (dare de seamă la precedenta) și *Histoire de l'Église byzantine*, p. 565 (cu nota 1); vezi și V. L. A. U. R. E. N. T., *L'archevêque de Pécs et le titre de patriarche après l'union de 1375*, în « Balcania », VII (1944), p. 303.

² (Vezi Anexa II, sub B).

³ Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 52^v — 52^v = p. 25, amintește de « o cirjă a sa < a patriarhului > ce o purta și trei părțile de sînte moaște», « daruri deosebit de prețioase la acea vreme », motivînd darul astfel: « înțelegînd preasfințitul patriarh că < Nicodim > este rudenie cu numitul cneaz < Lazăr > . . . ». Lășînd la o parte, bineînțeles, motivarea, observăm că asemenea daruri, atât de prețuite pe atunci, nu sînt amintite printre cele primite cu acest prilej de către Isaia. Ar fi de mirare ca Nicodim să fi primit astfel de daruri, iar șeful delegației nu. Ne putem deci întreba dacă tradiția de la Tismana privitoare la originea moaștelor corespunde realității și dacă nu cumva darurile patriarhale vor fi fost — ca și cele primite de Isaia — alte obiecte, de uz practic, pentru dotarea mănăstirii.

⁴ «...монастыри въ Влашконъ зѣманъ иже помочию блаженнаго родителю молюго създани се храмъ прѣчистонъ Богородици на Тисмононъ и Бланкаго Индронна на Бодницъ...». (Panaitescu, *Documente*, nr. 16, p. 69—72; DIR, B. veac. XIII—XV, nr. 33, p. 49—50).

⁵ Vodița fiind terminată în vara anului 1372, cum s-a arătat mai sus, nu e de crezut că Lazăr — care a luat domnia numai după 26 septembrie 1371 — ar mai fi putut contribui în vreun fel oarecare la subvenționarea zidirii.

⁶ De darurile de sate la sud de Dunăre nu poate fi încă vorba, căci regiunea în care erau ele situate nu intrase încă în stăpînirea țaratului sîrbesc; vezi Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 30—31 și 149.

⁷ *Viața*, f. 52^v = p. 25: «... Înțelegînd preasfințitul patriarh că < Nicodim > este rudenie cu numitul cneaz < Lazăr >, l-au cinstit de l-au făcut arhimandrit, hărăzindu-i și o cirjă a sa . . . ». Ar apoi la f. 55^v = p. 29: « Căci, cînd l-au făcut arhimandrit, patriarhul i-au dat voie și blagoslovenie pentru a sfinți biserici . . . ». Nu știm dacă Nicodim a avut vreodată dreptul de a sfinți biserici. În ce privește urmașii săi, nu cunoaștem vreo biserică despre care să se amintească undeva că a fost sfințită de către un egumen al Tismanei sau al vreunei alte mănăstiri din Țara Românească.

⁸ (Gavriil Protul) *Viața și traiul . . . părintelui nostru Nifon, patriarhul Tariogradului . . .*, ed. Tit Simerdea București, 1937, p. 26: « Și arhimandria sfințului și purtătorului de Dumnezeu părintelui nostru Nicodim care se chiamă Tismana, hramul Adurmirei . . . » și p. 30: « La mănăstirea Argeșului » să fie arhimandrit într-această mănăstire nouă; și-l blagosloviră să facă liturgie cu bederniță. Așjiderea toți cîți vor fi după dînsul tot să poarte bederniță; și blagoslovenie să deade de chir Teolipt patriarhul și de tot soborul, cum și mai înainte se dădese și se făcuse în Tismana cu blagoslovenie lui Filotei patriarhul. Și tocmară să fie aceaste mănăstiri amîndouo cinstite într-un chip și arhimandrii și scaune mai mari de cit toate mănăstirile Țării Munteneghi » (Pașajele se află în partea din *Viața Sf. Nifon* interpolată în *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București 1960 (« Cro-

Astfel, pare *posibil* ca întemeietorul Voditei să fi primit rangul de arhimandrit cu prilejul călătoriei sale la Constantinopol, în 1375; dar, cum singurul reper cronologic pe care-l avem în această privință este constituit de durata păstoriei (a doua de altfel) a patriarhului Filotei — 12 februarie 1364—1376¹ —, nu este cîtuși de puțin exclus ca Nicodim să fie avut rangul de arhimandrit chiar înainte de venirea sa în Țara Românească².

Întemeierea Tismanei și împrejurările politice în care ea s-a produs. Nu știm exact cînd s-a putut întoarce Nicodim în Țara Românească, după călătoria sa la Constantinopol: știrile pe care le avem în privința vieții sale în perioada întemeierii Tismanei sînt și mai sărace decît cele cu privire la perioada anterioară. Totuși, ceea ce apare ca aproape cert este că, după reîntoarcerea din călătorie, el nu și-a mai putut continua activitatea la Vodița.

Constituirea, cel mai tirziu prin mai 1376, a banatului de Severin ca unitate administrativ-militară a regatului maghiar, înseamnă pierderea nu numai a mănăstirii, ci, cum am spus, și a oricărei surse de venit a obștii călugărești conduse de Nicodim³. După o tradiție consemnată atît de către Paul de Alep⁴, cît și în textul *Pomenirii* din 1767⁵ (de unde cu precizări de amănunte, pe teme documentar, și la Ștefan Ieromonahul⁶), Nicodim și « frații » săi ar fi poposit cîndva — pentru o vreme și înainte de întemeierea Tismanei — acolo unde, mai tirziu, avea să se întemeieze mănăstirea Gura Motrului. Dacă admitem că această tradiție este exactă și se raportează într-adevăr, cum crede Ștefan Ieromonahul, la perioade dintre părăsirea Voditei și întemeierea Tismanei, am putea crede că știm locul unde s-au refugiat în primul moment — atîta vreme cît nu pierduseră încă speranța unei grabnice reîntoarceri în vechile lor posesiuni — Nicodim și ucenicii săi și că, doar după o bucată de vreme, cînd încercările voievodului Țării Românești de a relua cetatea pierdută s-au dovedit fără folos, ei au hotărît să-și întemeieze o nouă mănăstire. Spre această ipoteză ne îndreptăm, în bună măsură, și analiza puținelor izvoare privitoare la întemeierea Tismanei și la epoca în care aceasta se situează.

Într-adevăr, o însemnare contemporană — făcută, desigur, de unul din călugării mănăstirii — pe dosul uneia dintre cele două versiuni originale în care ne-a parvenit un hrisov dat mănăstirii Tismana de către Dan al II-lea⁸ amintește două evenimente: « S-a sfințit biserica

nicile medievale ale României, III »), p. 33, rînd 20—21 și p. 40, rînd 8—14). Faptul că la aproape un veac și jumătate după evenimente, Cavriil Protul a putut cunoaște exact numele patriarhului pare să indice că, în acea vreme, se mai păstra în mănăstire o consemnare scrisă (gramata patriarhală?) a distincției de care se bucurase Nicodim; iar acela că Ștefan Ieromonahul, deși este silit adesea să vorbească despre patriarhul ecumenic contemporan cu Nicodim, nu mai cunoaște numele acestuia arată, o dată mai mult, că în mănăstirea Tismana nu se păstrase o iradiție bogată și viguroasă despre viața întemeietorului ei.

¹ *Abriß der Byzantinischen Kaisergeschichte*, bearbeitet von H. Gelzer in Karl Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527—1453)*, Munchen 1897 (*Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft in systematischer Darstellung...* herausgegeben von Iwan von Müller, Neunter Band, I. Abteilung), p. 1148—1150, *Die orthodoxen Patriarchen von Konstantinopel von 315—1520*).

² În acest caz, s-ar explica mai lesne rolul de centru religios pentru ortodocșii din Banat pe care l-am atribuit mai sus Voditei, iar rangul de arhimandrit ar constitui o recompensă primită de Nicodim, fie pentru comportarea sa în vremea persecuțiilor îndurate de ortodocșii din Vidin, fie chiar pentru alte fapte, anterioare, necunoscute nouă.

³ Ținînd seama de complexul de împrejurări politice examinat mai sus, o continuare a activității Voditei și sub stăpînirea regatului maghiar pare exclusă. Faptul că, în *Maramureș*, a funcționat sub aceeași stăpînire mănăstirea din Peri (cu rang de stavropighie, începînd din 1391) nu poate fi citat ca argument în sprijinul tezei că regii medievali ai Ungariei ar fi fost « foarte toleranți » (în acest sens *Documenta... Valachorum...*, sub nr. 153, nota 2 de la p. 201—202). Mănăstirea din Peri era situată în apropierea graniței dintre regatele ungar și polon — catolice amîndouă, dar concurente ca interese —, care încercau să cîștige, fiecare de partea sa, populațiile ortodoxe care locuiau regiunea situată de ambele laturi ale frontierii lor comune. De aici « toleranța » regelui maghiar în acele regiuni. Că, altele fiind împrejurările, altele au fost și situațiile de la frontiera durăneană a regatului maghiar a arătat-o de mult Ștefan Lupașca, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la 1556...*, Cernăuți, 1929, p. 71. Este de observat că, în regiunile bîndărene și hegegene, funcționau, începînd probabil de prin 1368—1369, nu mai puțin de șapte mănăstiri franciscane cu scopuri de propagandă printre românii (pentru izvoare și bibliografie, Lupașca, *op. cit.*, p. 69—70). A neglija realitățile și a căuta explicații generale în atitudinile pe care capetele încoronate le-ar fi luat în virtutea unor înclinări personale spre « toleranță » sau « intoleranță » înseamnă, în fond, a nu explica nimic.

⁴ Paul de Alep, *Travels of Macarius*, vol. II, p. 355. Autorul, necunoscînd întemeierea Voditei de către Nicodim, nu stabilește nici măcar o cronologie relativă a poposului de la Gura Motrului.

⁵ În *Pomenire*, așezarea de la Gura Motrului precedă pe cea de la Vodița: « ... și jărtvele Dumnezeiești au făcutu, pre cum să povestește pînă în ziua de astăzi. Întîiu pre apa Motrului, unde acum iaste zidită Mănăstirea ca să numește Motru; făcut-au și mănăstirea de la Vodița... » (subl. ns.).

⁶ *Viața*, f. 61r—61v — p. 38—39. Aici popasul la Gura Motrului e considerat drept una dintre numeroasele etape, ale căutării locului în care, din « porunca dumnezeiească », trebuia să se întemeieze noua mănăstire.

⁷ Există și unele motive să ne îndoim de exactitatea acestei tradiții, în ciuda aprobabilei sale vechimi. Într-adevăr, în cel mai vechi dintre documentele cunoscute azi privitoare la mănăstirea Gura Motrului, ni se spune că el a fost dat « sîntei casă și lăcașului prea cuvioasei maicii noastre Paraschivei și mănăstirii care o au început jupan Harvat marele logofăt a o face și după puțină a o rădica la locul ce să chiamă Gura Motrului... » (DIR, B, veac XVI, vol. I, nr. 140, p. 139). Nici mai tirziu nu se constată — după cîte știm — vreo legătură între mănăstirea Gura Motrului și Tismana, astfel încît, dacă Nicodim și călugării săi au poposit într-adevăr acolo, așezarea sa lor nu a putut avea decît un caracter temporar.

⁸ Hrisovul lui Dan al II-lea din 5 august 1424, prin care se întăreau toate danile primite anterior de Vodița și Tismana acestei din urmă mănăstiri (P. P. Panaitescu, *Documents*, nr. 46, p. 135—139; DIR, veac XIII—XV, nr. 65, p. 78—82) ni s-a păstrat în două versiuni, ambele originale; însemanarea se află pe versoul versiunii numite de P. P. Panaitescu versiunea « A ».

la leat 6886 (= 1377—1378); a murit sfânt părintele nostru Nicodim la leat 6915 (= 1406)¹. Chiar admitînd că Nicodim nu s-a întors în Țara Românească încă din 1375, ci doar în 1376, și tot ar fi avut destul timp, cum se va vedea îndată, pentru a-și zidi mănăstirea atît cît era necesar pentru ca să poată fi sfințită² chiar înainte de 1 septembrie 1377 (prima zi a văleatului 6886).

Cum se știe, pentru Tismana nu avem un act de primă dotare (asemănător celui dat de Vladislav voievod Voditei), cea dintîi mențiune a acesteia a doua citorii a lui Nicodim în Țara Românească fiind cea cuprinsă în hrisovul prin care, la 3 octombrie 1385, Dan I îi dăruiește griul din județul Jaleșului, nuciile de la Dăbăcești și un mercic anual din casa domnească, întîrind, totodată, atît daniile făcute de către tatăl său acestei mănăstiri, cît și pe cele făcute Voditei de către bunicul său Vladislav³. În acest hrisov, Dan spune: «... Am aflat în țara domniei-mele, la locul numit Tismana, o mănăstire nu întru toate terminată, pe care sfînt răposatul, binecinstitorul voievod Radu, părintele domniei mele a ridicat-o din temelie, dar n-a terminat-o din pricina scurtării vieții⁴...»; drept care, arată el, «a binevoit domnia-me... să clădesc pe deplin acest hram... și să-l întăresc cu toate darurile și veniturile...»⁵; după aceasta urmează enumerarea propriilor danii ale lui Dan și apoi confirmarea celor făcute anterior Tismanei de către Radu și Voditei de către Vladislav.

Din rîndurile citate se pot desprinde știri deosebit de interesante pentru chestiunea ce ne preocupă. Mai întîi, ni se spune clar că cel care a ridicat mănăstirea «din temelie», fără însă a o putea termina, a fost Radu I, ceea ce indică, fără putință de îndoială, că Vladislav voievod nu a avut nici un rol în întemeierea Tismanei⁶.

În al doilea rînd, demn de remarcă este faptul că, pentru a aminti de daniile făcute de către Radu Tismanei și de către Vladislav Voditei, în hrisovul lui Dan se folosesc două formule complet diferite. Cu privire la primele, se spune numai: «... Pe lingă aceasta, întărește domnia-me și cite a dăruit sfînt răposatul părinte al domniei-mele, Radu voievod...»⁷; cînd este vorba însă de celelalte, se întrebuițuează formula deosebit de precisă: «... Pe lingă aceasta, întărește și cite a dăruit și a dat în scris mănăstirii sfîntului Antonie (=Vodița), unchiul domniei-mele, sfînt răposatul Vladislav voievod...»⁸. Rostul acestei din urmă precizări nu poate fi înțeles, credem, decît în comparație cu formularea mai vagă, folosită în primul caz: daniile lui Vladislav către Vodița se deosebeau de cele făcute de Radu I Tismanei tocmai prin aceea că ele fuseseră și consemnate în scris. Aceasta înseamnă însă că nu dintr-o întîmplătoare și nefericită pierdere de mai tîrziu nu mai sîntem azi în posesiunea hrisovului de danie al lui Radu I pentru Tismana, ci fiindcă un asemenea hrisov nici nu a fost scris vreodată⁹. Este, de altfel,

¹ † Свѣтъи си црква въ акт ѿсвѣсъ; прѣставленъ свѣтъи штица нашъ Никодимъ въ акт ѿсвѣсъ. (Panaiteescu, op. cit., p. 139, rînd 19—21; DIR, loc. cit., p. 80). Data celui de-al doilea eveniment este, cum se va vedea, exactă; astfel nu avem nici un motiv să credem că știrea cuprinsă în prima parte a însemnării — scrisă de un contemporan sau evascontemporan al evenimentelor — nu ar fi și ea tot atît de exactă. În acest caz însă, biserica (numită în textul însemnării) nu poate fi nici Vodița — care funcționase efectiv și care se afla tocmai acum sub stăpînirea ungurească — și nici, cum se va vedea îndată, vreo altă citorie a lui Nicodim.

² Că bisericile puteau fi sfințite înainte de terminarea lor definitivă, îndată ce puteau fi date cultului, am arătat, cu exemple, și cu alt prilej (*Data sidirii Coriei*, în S.C.I.A., IX (1962), p. 107—137), iar că la 1378 nu era terminat întregul complex mănăstiresc reiese clar din documentul citat în nota imediat următoare.

³ P. R. Panaiteescu, *Documente*, nr. 5, p. 38—41; DIR, V, veac XIII—XV, nr. 22, p. 32—33.

⁴ «...свѣтъхъ въ зманъ господства-мн, на мѣстѣхъ рѣкомѣхъ Тисманѣ, мнѣнастѣрѣ всѣхъ мнѣ дѣламъ недосвѣршенѣхъ, ꙗкоже свѣтопочинишъ благочыстныи воєвода Радѣль, рѣдѣтелѣхъ господства-мн шти всюю-нанѣ възданѣжи, прѣкрасниѣмѣжи живота, несвѣрши...». (Panaiteescu, *Documente*, p. 38, rînd 31—35; subl. ns.).

⁵ «...сего, благозволѣнъ господство-мн... съ храмъ... назданѣи и оукрѣпѣнѣи всѣхъ мнѣ приложѣи и доходѣи...» (*ibidem*, p. 39, rînd 1—3).

⁶ Acest fapt este, de altfel, confirmat și de lista posesiunilor donate și întărite prin hrisovul în discuție. În cuprinsul acestuia nu este amintită nici un fel de donație făcută de Vladislav Tismanei și este demn de remarcă și faptul că nici chiar printre proprietățile Voditei întărite cu acest prilej nu apar posesiuni noi față de cele cunoscute din hrisovul adesea amintit, al lui Vladislav pentru Vodița, în afară doar de a moară de la Bistrița și 40 de sălașe de țigani și de satul Potocul, ca anexă a Jidovștiei (aceasta, posesiune a Voditei, încă dintru început), dar care a înlocui alte posesiuni ce figurează în hrisovul lui Vladislav, dar despre care nu se mai face acum mențiune. Pentru concluziile ce se pot trage din această situație, vezi mai jos, p.

⁷ «Къ смѣ потвѣждамъ господство-мн и санка свѣтопочинишъ рѣдѣтелѣхъ господства-мн, Радѣль воєвода приложѣи...» (*ibidem*, p. 39, rînd 16—17).

⁸ «Къ смѣ, потвѣждамъ и санка мнѣнастѣрѣ свѣтаго Антонѣи приложѣи и подписа стрѣцъ господства-мн свѣтопочинишъ Владиславъ воєвода...» (*ibidem*, p. 39, rînd 21—23).

⁹ Ar fi greu de crezut că, deși actul mai vechi al lui Vladislav pentru Vodița s-a păstrat, documentul — tot atît de însemnat — pe care l-ar fi dăruit Radu I Tismanei s-a putut pierde, ba încă, așa cum se va vedea, înainte chiar de începutul secolului al XVI-lea. Dacă donajia lui Radu către Tismana s-ar fi făcut într-adevăr printr-un act scris, ar fi o bizară coincidență ca, pe de o parte, despre ea să se vorbească în hrisovul lui Dan I în felul arătat mai sus, și totdeodată, ca și actul însuși să dispară înainte de a fi putut fi prezentat vreodată domnilor de mai tîrziu (și deci anume menționat) cu prilejul vrunăia dintre nenumăratele procese pe care, în timpul veacurilor, le-a susținut mănăstirea pentru moștile ei.

semnificativ și faptul că niciodată, în vreun document de mai târziu, nu se menționează că hrissoul lui Radu ar fi fost arătat cu vreun prilej oarecare vreunui dintre domni ulteriori. În toate cazurile de acest fel, cunoscute documentar, sînt amintite a fi fost prezentate fie hrissoul lui Vladislav pentru Vodița¹, fie alte documente², mai noi. Chiar în cazurile în care în documente sînt amintite acte domnești ale vreunui Radu voievod, la o analiză atentă, se poate lesne observa că nu este vorba despre Radu I, ci de domni omonimi de mai târziu³. Numai admițînd, dintru început, ca incontestabilă identitatea lui Radu I cu legendarul «Negru Vodă» s-ar putea crede că, eventual (căci știrile din documente rămîn și în acest caz foarte nelămurite și discutabile ca interpretare), ar exista aluzii mai tîrzii, nu numai la posesiunile primite de mănăstirea Tismana de la Radu, ci chiar la însuși documentul de donație al acestuia. Dar identificarea amintită — deși propusă de către Ilaş leu⁴ și admisă apoi de nenumărați istorici, între care și Onciul⁵ — este mai mult decît îndoielnică, ea nefiind întemeiată documentar decît tocmai pe știrile din documentele Tismanei, amintite mai sus ca nelămurite și discutabile⁶,

¹ În legătură cu pricina între Tismana și a fiii lui Răsipă» pentru Vodița mare, seliștea Bahnei, virful lui Vlad etc. — toate foste posesiuni ale Vodiței și situate la vest de Severin — Vlad Călugărul amintește în porunca sa din 1493, iunie 3 (DIR, B, veac XIII—XV, nr. 226, p. 16) că «... au scos <călugării de la Tismana> cărțile vechilor domni, de la Vladislav voievod, care a fost înainte de Mircea voievod...» etc. Aceeși formulă și în alte porunci: a lui Mihnea voievod din 1508, noiembrie (DIR, B, veac XVI, vol. I, nr. 45, p. 51); a lui Vlăduț, din 1510 noiembrie 12 (*ibidem*, nr. 62, p. 65—66); și a lui Mircea Ciobanul din 1547 ianuarie 11 (*ibidem*, veac XVI, vol. II, nr. 363, p. 347—348).

² Deși în asemenea mențiuni tîrzii e greu de făcut distincția între hrissoul lui Dan I și cel mai sus-pomenit al lui Dan al II-lea, totuși cel puțin în două cazuri putem fi siguri că este vorba de primul: într-o poruncă din 1555 august 9 a lui Pătrașcu cel Bun (DIR, B, vol. III, nr. 44, p. 35) se vorbește, în legătură cu proprietatea satului Tismana, de «... cartea răposatului Dan voievod și a lui Mircea voievod cel Bătrîn și a lui Radu voievod cel Bun și a lui Vintilă voievod», deci, ori Radu cel Mare (vezi cartea de scutire din 1496—1508, aprilie 8, *ibidem*, B, veac XIII—XV, nr. 251, p. 238—239), ori, mai degrabă, Radu cel Frumos, al cărui hrissov de întărire a tuturor posesiunilor mănăstirii, din 1464, iulie 10 (*ibidem*, nr. 128, p. 134—136) pare a fi fost adesea folosit (împreună cu unul dintre hrissou-vele lui Mircea a fost prezentat, de pildă, și mai tîrziu, înaintea lui Alexandru cel Rău (1592 august—1593 septembrie) cu care prilej ambelor hrissou-ve li s-au furat peceteile, fapt consemnat de Mihai Viteazul la 1594 ianuarie 4; *ibidem*, veac XVI, vol. VI, nr. 107, p. 95—97). Mențiunile privitoare la hrissou-vele lui Mircea sînt foarte numeroase, astfel că le însemnăm numai cu simple trimiteri: *ibidem*, B, veac XIII—XV, nr. 223, p. 214—215; nr. 226, p. 216—217; nr. 280, p. 264—265; Veac XVI, vol. I, nr. 45, p. 51; nr. 62, p. 61—62; nr. 80, p. 82; nr. 189, p. 184; veac XVI, vol. II, nr. 160, p. 161; nr. 367, p. 349—350; nr. 372, p. 354—355; nr. 374, p. 356—357; etc.

³ Cînd, în 1512 iulie 27 (*ibidem*, B, veac XVI, vol. I, nr. 80, p. 82—83) Basarab Neagoe menționează «cartea lui Mircea voievod și cartea lui Vlad voievod Călugărul și cartea lui Radu voievod» este vorba de Radu cel Mare (vezi cartea acestuia din 1498 ianuarie 9, *ibidem*, B, veac XIII—XV, nr. 265, p. 252); în 1534 septembrie 6 (*ibidem*, B, veac XVI, vol. II, nr. 160, p. 161—162), Vlad Vintilă amintește «cartea părintelui domniei mele Radu voievod; în 1547 ianuarie 11 (*ibidem*, nr. 363, p. 347—348), Mircea Ciobanul folosește exact aceeași formulă; am amintit (nota penultimă) mențiunea din 1555 august 9, de Pătrașcu cel Bun: exact în aceeași ordine sînt prezentate hrissou-vele mănăstirii și la 1590 iunie 9, într-o poruncă a lui Mihnea Turcitul (*ibidem*, B, veac XVI, vol. V, nr. 468, p. 452—454), amintindu-se totodată «cărțile de piră și rămas ale răposaiților domni, cartea lui Vintilă voievod și a lui Radu voievod Călugărul (= Radu Paisie) și a lui Pătrașcu voievod și a lui Mircea voievod și a fiului său Petru voievod» (deci totdeauna în ordinea cronologică a domnilor).

⁴ Hasdeu, *Istoria critică*, p. 148—149.

⁵ Onciul, *Originile principatelor* (în *Opere...*, vol. I, p. 272 și nota 1) și *În chestiunea bisericii domnești de la Curtea de Argeș* (*ibidem*, 356 și nota 1).

⁶ Într-o poruncă a lui Alexandru vodă Mircea din 1576 aprilie 28 (DIR, B, veac XVI, vol. IV, nr. 222, p. 220—221), ni se spune despre satul Bistrețul: «... Pentru că acest mai sus sat Bistrețul și toate bălțile lui au fost moștenite și vechi și drepte ocine ale sîntei mănăstiri și dăruite de răposatul Negru voievod... și am citit domnia mea și vechile cărți de ocină ale mănăstirii, cartea răposatului Negru voievod și am aflat domnia-mea și am văzut că satul Bistrețul este dat și dăruit tot... de răposatul Negru voievod sîntei mănăstiri...» etc. Același voievod, în aceeași zi, într-o altă poruncă, scrisă de același Badea logofăt Voroveanul ca și prima (*ibidem*, nr. 223, p. 221—222) spune: «... să-i fie <mănăstirii Tismana> satul ce se numește Comaniă <în documentele mai timpurii, Vadul Cumanilor> care sînt aproape de Vidin... pentru că acest mai sus numit sat Comaniă au fost moștenire al mănăstirii, încă din zilele răposatului Negru voievod...» pentru că «... am citit domnia-mea și cartea răposatului Negru voievod de întărire și am văzut și am aflat domnia-mea...» etc. (subl. ns.). Această din urmă poruncă este singurul temei documentar pe care Hașdeu și Onciul și-au sprijinit identificarea ipotetică, scotocind că «Negru vodă» din document trebuie să fie negreșit Radu I, despre care hrissoul lui Dan I din 3 octombrie 1385 ne informează precis că a donat mănăstirii satul Vadul Cumanilor, ca și alte sate, între care și Bistrețul amintit în documentul mai sus citat). Dar, dacă lucrările ar sta astfel, ar trebui să admitem ori că au existat pînă la 1576 două documente de la Radu I (cel de primă donație și cartea răposatului Negru voievod de întărire) și că ambele nu au fost prezentate decît numai o singură dată în fața domnului și au dispărut apoi, amîndouă, fără urmă — ceea ce, evident, e foarte greu de crezut — ori că Badea Voroveanu s-a înșelat asupra «cărții lui Negru vodă», atribuindu-i, fără nici un temei, caracterul de carte de întărire (lucru tot atît de greu de presupus). Dar același Alexandru voievod dăduse în 1569 ianuarie 8 o altă poruncă *ibidem*, B, veac XVI, vol. II, nr. 351 p. 303—304) din care aflăm că «satul care se cheamă Elhovița... i-au fost <mănăstirii Tismana> vechi și dreaptă ocină și dadină încă de la întemeierea Țării Românești, întii de la Negru voievod». Elhovițul apare însă pentru prima oară menționat într-un document de la Mircea (Panaitescu, *Documents*, nr. 23, p. 87—90; DIR, B, veac XIII—XV, nr. 45, p. 60—62, cu data probabilă 1409—1418), și anume alături de donațiile lui Vladislav pentru Vodița; e este situat în valea Bahnei, astfel că, dintre toți domnii vremii, tocmai Radu I, care n-a stăpînit niciodată Severinul și hinterlandul lui, este singurul care n-ar fi putut în nici un caz să-l doneze. Aplicînd știrilor cuprinse în porunca aceasta din 1569 un raționament similar celui al lui Hasdeu, am fi îndreptățiți să deducem că sub «Negru vodă» se ascunde ori Vladislav — alături de ale cărui donații apare Elhovițul în documente (cf. hrissoul lui Dan II din 1424 august 5, amintit mai sus, p. 280, nota 4) — ori Mircea, a cărui danie parcă să fi fost, într-adevăr, satul (enumerarea lui alături de daniile lui Vladislav datorindu-se doar așezării sale geografice). Singura soluție care ar explica satisfăcător toate aceste știri aparent contradictorii este că sub numele de «Negru vodă» se ascunde un domn de la începutul veacului al XV-lea, care a dat un hrissov de întărire în cuprinsul căruiu figurează toate cele trei sate menționate mai sus, hrissov care a fost considerat de către călugării drept cea mai veche înțirire amplă și completă a tuturor mai vechilor posesiuni ale Tismanei și deci prezentat ca principal temei juridic al drepturilor de proprietate ale acestuia, în cele mai multe dintre procese.

astfel încît nu pe temeiul acestora poate fi rezolvată problema personajului (sau poate personajelor¹?) ce figurează în documente sub numele de «Negru Vodă».

Faptul că Radu I a dăruit Tismanei, încă înainte de terminarea construcției mănăstirii (Dan I arată precis că numai el a ajuns să termine lăcașul (= храм), rămas neterminat la moartea tatălui său) și fără o consemnare în scris a donației, arată o neobișnuită grabă, ce își găsește explicația în aceea că obșteea călugărească a noii fundații era gata constituită — ea nefiind decît, cu mici modificări, vechea obște de la Vodița² — și că, refugiată sau alungată din regiunea Severinului, ea pierduse toate proprietățile ei anterioare și deci orice venituri din care să se întrețină. Astfel, dania lui Radu apare ca un fel de «compensație» dată călugărilor pentru paguba suferită prin pierderea mai vechilor posesiuni³. Dar domnul român, cum vom vedea, nutrea încă speranța unei grabnice reluări a ținuturilor acum ocupate de regatul maghiar, astfel încît dania avea un caracter provizoriu, pînă la restabilirea situației anterioare. Fiind vorba însă de asigurarea unor mijloace de trai necesare comunității călugărești rămase fără rosturi, dania a trebuit să se facă foarte curînd după pierderea Voditei — întîmplată (ținînd seama de cele arătate mai sus)⁴ către sfîrșitul anului 1374 sau începutul celui următor — adică (admițînd că ea a avut loc după întoarcerea lui Nicodim de la Constantinopol) spre sfîrșitul anului 1375 sau începutul anului 1376. În acest caz, dat fiind că cel care o face este nu Vladislav, ci, după cum am văzut, Radu, sîntem siliți să admitem că domnia acestuia din urmă a început mai devreme decît se consideră îndeobște⁵.

Mult sperata reluare grabnică a Severinului avea să mai întîrzie însă cîțiva ani. Într-adevăr, o știre cuprinsă într-un întreg grup de cronici italiene amintește — în diferite variante — despre un război purtat de către regele Ludovic cu «Radano, principe de Bulgar, infedele»⁶, în care bătălia decisivă a fost cîștigată — cu greu, ce e drept — de către rege, la «1377, di VII del mese di Zugno»⁷. Greutățile întîmpinate de Ludovic ar fi provenit, după una dintre versiuni⁸, din aceea că dușmanul său își putuse procura — prin intermediul Veneției, care, cînd era vorba de negustorie — nu stătea să întrebe de confesiunea și nici chiar de religia celor cu care făcea afaceri — un mare număr de armuri⁹ cu care și-a echipat ostașii. Această procurare de armuri implică însă o pregătire a războiului făcută pe îndelete de către domnul român, care a avut deci el inițiativa conflictului.

Pare probabil deci ca, pînă la lupta amintită mai sus, nici domnul și nici supușii săi să nu fi pierdut nădejdea reluării Severinului; cert este însă că, după bătălia pierdută, orice speranțe în această privință trebuiau să fie — cel puțin pentru o bună bucată de timp — spulberate¹⁰. Admițînd că, așa cum am spus-o mai sus, dania de sate a lui Radu fusese făcută

¹ Nu este cu totul de exclusă nici ipoteza — ce ne pare totuși mai puțin întemeiată — ca sub numele de «Negru vodă» să se fi înțeles «personificarea începuturilor statului muntean», după expresia lui Hasdeu (*Istoria critică*, p. 120).

² Unele schimbări par să se fi petrecut totuși în componența obștii; dar asupra acestor amănunte vom reveni mai departe.

³ Că asemenea «compensații» erau, într-adevăr, în obiceiurile vremii ne-o arată schimbarea — în două rînduri — a posesiunilor de la sud de Dunăre dăruite mănăstirilor Voditei și Tismanea de către cneazul Lazăr, schimbare provocată de faptul că cele vechi fuseseră ocupate de către turci (vezi P. P. P a n a i t e s c u, *Mircea cel Bărin*, p. 148—151 și harta de la p. 147).

⁴ Vezi mai sus, p. 267.

⁵ Data admisă în prezent este «c.1377» (vezi DIR, *Introducere*, I, p. 485). Dar anul 1377 nu poate constitui, cum se va vedea îndată, decît un simplu *terminus a quo*, căci Radu trebuia să se fi aflat în scaun cel puțin cu cîteva luni înainte de iunie al acestui an. Ultima mențiune despre Vladislav vodă în viață este din 6 iunie 1374 (zvonurile aduse de boierii fugiți din Țara Românească la Curtea lui Ludovic; vezi mai sus, p. 257, nota 3). Faptul că nu Vladislav, ci Radu se ocupă de soarta obștii de la Vodița arată că pierderea Severinului și moartea lui Vladislav sînt două evenimente aproape contemporane. În acest caz, trei ipoteze ne sînt permise: ori Vladislav a murit la foarte scurtă vreme după pierderea Severinului; ori el a căzut chiar cu prilejul luptelor pentru ocuparea cetății; ori, în sfîrșit, aceea că Vladislav era mort la data ocupării cetății de către ostile maghiare. Ca Vladislav să fi murit cu prilejul apărării Severinului ni se pare foarte puțin probabil: evident că, dacă lucrurile s-ar fi petrecut astfel, izvoarele maghiare — și trebuie să ne gîndim în primul rînd la Ioan de Kükülo, atît de dornic să acopere înfrîngerile și să exagereze victoriile lui Ludovic (vezi M. H o l b u n, *op. cit.*, p. 54—56 (48—50) și nota 5 de la p. 55) — n-ar fi omis să consemneze faptul, căci el dădea o deosebită strălucire victoriei obținute de trupele regelui. Fără a exclude posibilitatea ca Vladislav să fi murit curînd după pierderea Severinului, ni se pare totuși mai probabil ca moartea voievodului muntean — cu criza de autoritate pe care (ca în majoritatea cazurilor de acest fel din perioada dănuirii anarhiei feudale) a putut-o aduce — să fi fost prilejul folosit de Nicolas de Gara pentru a realiza, prin surprindere, cucerirea cetății. Moartea lui Vladislav s-ar situa, credem, către sfîrșitul lui 1374 sau începutul lui 1375.

⁶ *Additamentum secundum ad Chronicon Corsusianorum* in L. A. Muratori, *Rerum Italicarum scriptores*, vol. XII, Milano, 1728, p. 984. Vezi întreaga bibliografie la G. I. B r ä t i a n u, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basaraba en 1377*, in RHSEE, II, (1925), p. 73—82.

⁷ Decî 7 iunie 1377.

⁸ Cronaca Carrarese (extras reproduces în anexă la articolul citat în nota precedentă.)

⁹ Numărul de 10 000 de armuri este evident exagerat; totuși ele trebuie să fi constituit o comandă importantă de vreme ce a ajuns a fi consemnată în cronică. O asemenea cumpărătură făcută în Italia indică o bună situație financiară a domniei și nu ni se pare a constitui o simplă coincidență faptul că tocmai de la Radu I cunoaștem un foarte mare număr de emisiuni monetare, ceea ce implică aruncarea pe piață a unei apreciabile cantități de metal prețios.

¹⁰ Dimpotrivă, regele credea că poate spera o cucerire a Țării Românești, căci el promitea, la 19 noiembrie 1377, scutiri de dări «... si, Deo volente, terra Transalpina, ut speramus, ad manus nostra deveniet...» (*Urkundenbuch*, II, nr. 1 085, p. 480; Hurmuzaki-Denusianu, *Documente*, I, nr. 189, p. 242—243).

destul de curînd după pierderea Severinului (deci înainte de 1377) și că nu avusese decît un caracter provizoriu, faptul că ea nu a fost consemnată în scris s-ar explica lesne. Simpla hotărîre a lui Nicodim de a-și întemeia o nouă mănăstire, la Tismana — ceea ce însemna o renunțare la ideea unei reluări a activității la Vodîța — nu implica nici ea numai decît consemnarea în scris a daniei, aceasta urmînd a fi făcută, cu tot fastul, doar cu prilejul terminării și sfințirii noii ctitorii¹. Ce va fi împiedicat emiterea hrisovului de danie cu acest prilej nu putem ști, dar avem toate motivele să bănuim că moartea voievodului nu a putut întîrzi mult după 1377 (dacă nu cumva ea a precedat chiar sfințirii noului lăcaș)².

Examenul atent al hrisovului adesea amintit al lui Dan I ne îndreptățește, credem, să considerăm că *atît începutul, cît și sfîrșitul domniei lui Radu I au fost ceva mai timpurii decît datele îndeobște acceptate*; dar, în acest caz, ar trebui să admitem totodată și că domnia lui ar fi fost ceva mai scurtă decît a fost în genere considerată. Dacă însă, așa cum s-a văzut, nimic nu se opune la deplasarea domniei lui Radu cu cîțiva ani mai devreme, în schimb, ar părea că există două motive care să ne împiedece să considerăm că ea a putut fi mai scurtă decît se admite: numărul destul de mare de emisiuni monetare³ din vremea acestui voievod și multe ctitorii pe care le-am datorat mării sale pietăți. Numărul emisiunilor monetare nu se explică însă numai prin durata unei domnii, ci și prin alte considerente, începînd cu împrejurări economice și politice pe care, dată fiind puțînatatea izvoarelor, azi nu le putem cunoaște⁴ și sfîrșind, pentru această epocă, cu unele condiții de tehnică a baterii monetare.

Cît privește cele nu mai puțin de 11 ctitorii — numai în țară — pe care diferiți cercetători i le-au atribuit lui Radu, în majoritatea cazurilor pe temeiul presupusei lui identități cu legendarul «Negru vodă», ele se reduc (cum vom arăta cu alt prilej⁵) doar la *una singură*, poate nici aceasta deplin terminată în scurta lui domnie: Cotmeana⁶. Se cuvine însă, în schimb, să cercetăm aici problema presupusei colaborări dintre Radu I și Nicodim la fondarea mănăstirilor de la sud de Dunăre: Vratna și Manastirica.

Cum s-a arătat mai sus în treacă, Hasdeu admitea că aceste două mănăstiri ar fi ctitoriile lui Nicodim, în colaborare cu Radu; ceva mai tîrziu, Ilarion Ruvarac recunoaște în ctitorul cleric al bisericii de la Manastirica pe Nicodim cel de care ne ocupăm aici⁷, lăsînd însă neprecizată persoana celuiilalt ctitor, «Radul beg»⁸. Numeroși cercetători de mai tîrziu au acceptat punctul

¹ Pentru obiceiul de a constitui «zestrea» unei mănăstiri cu prilejul sfințirii ei, vezi lucrarea citată mai sus la p. 281 nota 2.

² S-ar putea presupune că din diferite pricini — treburi importante de stat, boală etc. — domnul a fost împiedicat să asiste la sfințire. Dar aceasta n-ar explica — admițînd că Radu ar fi domnit pînă către 1383 — de ce Nicodim nu a cerut ceva mai tîrziu confirmarea în scris a donației. Este, și de astă dată, de luat serios în considerație posibilitatea ca schimbarea de domnie să fi avut loc cu cîțiva ani mai devreme decît «c. 1383», cum e îndeobște admis (*Doc. priv. Ia. Rom.*, «Introducere», I, p. 485). Cea mai veche mențiune despre Dan I ca domn este cea din inscripția de pe clopotul mănăstirii Tismana: «*БѢ ДНН СЛАВОНЪКРАГО (ОСЛОДИ)НА ІВАНА ДАНА КОИВОДЪ СЪТВОРИ СЯ КАНЪНА*»

Драгомиръ с(м)и(н)и н(с)мена Драгомира, въ лѣтѣ 6897, индиктиви н» = În zilele binecredinciosului domn Ioan Dan voievod, a făcut acest clopot Dragomir, fiul Egumenului Dragomir, în anul 6893, indiction 8 <1 septembrie 1384-31 august 1385>. (Hasdeu, *Istoria critică*, p. 128; St. Nicolaescu, *Cercetări arheologice. Străvechile clopote ale mănăstirilor Codmeana și Cozia din timpul lui Dan voievod și Mircea voievod*, București [f.a.], p. 4), deci cu cel puțin cîteva săptămîni și cu cel mult 13 luni înaintea hrisovului din 3 octombrie 1385 dat de Dan Tismanei. Dar, dacă se admite că Radu a putut domni, după 1377, timp de 5 ani, fără ca despre el izvoarele să mai facă nici măcar o singură amintire, se poate tot atît de bine și ca Dan să fi domnit 5 sau 6 ani înainte ca izvoarele să menționeze prezența lui în scaun.

³ Vezi C. Moisil, *Monetele lui Radu I Basarab*, în «Bul. com. mon. ist.», X—XVI (1917—1923), p. 122—133; O. Iliescu, *Cu privire la realizarea unui «corpus» al monetelor feudale românești*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, 1956, p. 301—303; idem, *Emisiuni monetare ale Tării Românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în «Studii și cercetări de numismatică» II (1958), p. 311—315 (cu toată bibliografia). Cît privește monetele ce indică o asociere la domnie a lui Vladislav cu Radu I (vezi O. Iliescu, *Domni asociați în țările române în secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în «Studii», 2 (1951), p. 41—44), admițînd cronologia propusă aici, ele ar trebui socotite mai timpurii decît s-a admis pînă acum.

⁴ Nu trebuie uitat că fiecare emisiune monetară însemna un cîștig pentru emitent și nici că batera monetare era un mijloc de punere în circulație — în funcție de nevoile resimțite — a unei cantități de metal prețios, stocat de domnie pentru zile grele. Pregătirea războiului pentru reluarea Severinului era tocmai un caz în care domnia trebuia să facă față unor cheltuieli excepționale (vezi mai sus, p. 273 și nota 9).

⁵ Aici este destul să reamintim că identitatea lui Radu I cu «Negru vodă» este departe de a fi pe deplin sigură (vezi mai sus, p. 272 și nota 6 și că în cea mai mare parte a cazurilor, tradițiile — consemnate în pisanii tîrziu (sau, adesea, păstrate oral, ori în izvoare nesigure) — ce atribuie lui «Negru vodă» diferite construcții nu aparțin decît *sfîrșitului secolului al XVIII-lea sau chiar vîscului al XIX-lea*, adică tocmai epocii în care s-au creat cele mai multe legende pioase în legătură cu originile vechi și ilustre ale mănăstirilor și bisericilor noastre.

⁶ Dacă admitem cele spuse aici cu privire la trecerea obștii călugărești a lui Nicodim, de la Vodîța la Tismana, sub presiunea unor evenimente externe, reiese clar că Tismana nu făcea decît să continue din toate punctele de vedere (deci și din acela al raporturilor ei cu domnia), ctitoria anterioară. În acest caz, Tismana nu ne mai apare drept ctitoria lui Radu I, ci ca întemeiată de Nicodim, domnul neavînd decît rolul de a fi ajutat cu daruri la construirea și înzestrarea ei. Dar asupra raporturilor dintre cele două mănăstiri și domnie vom reveni pe larg în capitolul următor.

⁷ Păreră ce e vorba de Nicodim de la Tismana, și la Felix Kanitz, *Das Königreich Serbien und das Serbenvolk von der Römerzeit bis zum Gegenwart*, Zweiter Band: *Land und Bevölkerung*, Durchgesehen und ergänzt von Bogoljub Jovanović, Leipzig, 1909, p. 493, și nota 2.

⁸ Ruvarac, *Pop Nikodim*, p. 361—362.

de vedere al lui Hasdeu¹, fără însă a lua în considerare faptul că tradiția de la Manastirica, așa cum a mai putut fi culeasă în veacul trecut, menționa pe « Radul beg » nu ca pe unul dintre întemeietorii mănăstirii, ci ca pe unul care a reparat biserica². În consecință, « Radul-beg » al inscripției de la Manastirica trebuie căutat printre domnii de mai târziu purtând numele de Radu, iar dintre aceștia, cel căruia i s-ar putea, cu mai mulți sorți de probabilitate, atribui reparația este Radu cel Mare, ale cărui legături cu aceste regiuni ne sînt cunoscute și pe alte căi³. Această părere este întărită de cele ce reies din succesiunea evenimentelor, așa cum s-a desprins ea din cercetarea de pînă aici. Într-adevăr, hrisovul lui Dan I arată clar că, pînă la sfîrșitul domniei lui Radu, Nicodim și frații nu reușiseră încă să-și isprăvească nici măcar propria lor reședință de la Tismana; nu este de presupus însă că, înainte de terminarea acesteia, ei ar fi putut să-și împartă munca⁴ și resursele materiale⁵ pentru a construi concomitent (cum în genere s-a admis) două sau mai multe mănăstiri deodată⁶. Reiese de aici că *de o colaborare între domnul român și Nicodim la zidirea unor ctitorii sud-dunărene nu poate fi vorba*, dar totodată și că tocmai în această vreme o inițiativă în acest sens a lui Nicodim singur sau chiar cu ajutorul din altă parte este foarte puțin plauzibilă⁷.

Soarta ctitoriilor lui Nicodim sub Dan I. Fie că admitem că Radu I a murit către 1383, fie că vom accepta data mai timpurie pe care am îndrăznit să o propunem aici, un lucru rămîne totuși sigur: moartea — poate pe neașteptate⁸ — a voievodului a surprins încă neterminată noua ctitorie a lui Nicodim, Tismana. În ce privește data la care întregul complex monastic a putut fi isprăvit, documentele ne lasă în oarecare îndoială⁹: după adesea amintitul hrisov al lui Dan I, mănăstirea ar fi fost terminată înainte de 5 octombrie 1385; dar un document de la Mircea cel Bătrîn din 27 iunie 1387 pare a lăsa să se înțeleagă că lucrările nu s-ar fi încheiat decît doar sub acest din urmă voievod¹⁰. Contradicția s-ar putea explica însă — presupunînd că prin « și cele nedesăvîrșite să le desăvîrșesc », din hrisovul lui Mircea, nu s-ar înțelege doar completarea înzestrării noii ctitorii cu venituri și moșii, ci noi lucrări de construcție — printr-o extindere a complexului mănăstiresc, devenită necesară în noile condiții de care ajunsese să se bucure obștea călugărească cu cîțiva ani în urmă.

Într-adevăr, din chiar hrisovul lui Dan I din 3 octombrie 1385, reiese clar că, la acea dată, obștea condusă de Nicodim poseda două mănăstiri și că ea reintrase în posesiunea tuturor satelor¹¹ și — cu o singură excepție — și a tuturor veniturilor¹² pe care i le dăruise odinioară Vladislav voievod. Mențiunea « călugării din amîndouă mănăstirile să fie de sine stătători »¹³

¹ Bibliografia la Turdeanu *Din vechile schimburi...*, p. 145—146.

² Pentru datele tradiției, vezi mai sus, p. 258 și nota 8. Tot în sensul unei reparații sau refaceri de către « Radul beg » se pronunță și Ruvarcac, *op. cit.*, p. 361: «... das Kloster... später vom Woyvoden Radul beg renovirt worden...» (subl. ns.).

³ Este cunoscută ctitoria lui Radu cel Mare la Lopușnia, situată nu departe de Manastirica (vezi C. Balș, *O biserică de la Radu cel Mare în Serbia, la Lopușnia*, în « Bul. com. mon. ist. », IV (1911), p. 194—199). Din cuprinsul pianicii bisericii pare să reiasă că Chergina pîrcălabul, rudă cu voievodul, a avut inițiativa construcției și că atît aceasta, cit și ajutorul dat de către Radul cel Mare, se datorau unor greu de stabilit legături de familie în aceste părți.

⁴ Pare probabil ca și la Tismana călugării să fi lucrat la construcție.

⁵ Durata lucrărilor la Tismana pare să indice că obștea dispunea de resurse destul de modeste (vezi și mai departe).

⁶ Chestiunea ctitorului Vratnei rămîne discutabilă, asupra ei izvoarele fiind cu mult mai sărace și nesigure.

⁷ La acea vreme regiunea Crainei nu făcea încă parte din stăpînirile cnezului Lazăr (Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 39) și deci nu el ar fi avut un interes deosebit ca Manastirica să fie terminată înainte de Tismana, pînă la dispoziție fondurile necesare anume pentru aceasta.

⁸ Așa ar fi, credem, de interpretat formula « прѣкрашнѣише живота ».

⁹ Vezi mai sus, p. 271, nota 2.

¹⁰ P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 6, p. 41—45; *Doc. priv. ist. Rom.*, V, veac XIII—XV, nr. 25, p. 40—41 «...въ началѣ богодарованного мнѣ господства шертѣхъ въ зманъ господства-мн на мѣстѣ рѣкомѣмъ Тисмана монастырѣ божѣ свѣтопочиншии родитѣля господства-мн, Іу Радѣмъ воивода, шт шеновѣна въздвиже и свѣтопочиншии братъ господства-мн, Іу Данѣ воивода, мношѣмъ вирами покрѣпн. Сего благовозвола господство-мн, шкожи и господствоу, шне и сѣмоу въспрѣмникъ быти, шноионити оуѣмъ помѣкъ рѣдѣтѣмъ моего и брата... съ храма прѣчѣстнѣмъ владѣннѣмъ прѣсноудѣмъ Марѣмъ, оукрѣпѣити всѣкъмъ приломи и доухѣди и нѣдоухѣрѣшнѣишѣ испѣлнѣти... etc (= la începutul domniei mele... am alflat în țara domniei-mele: la locul numit Tismana o mănăstire, pe care sînt răposatul părinte al domniei-mele a ridicat-o din temelie și sînt răposatul fratele domniei-mele, Io Dan voievod a întărit-o cu multe lucruri. De aceea, a binevoit domnia mea ca să le fie urmaș, precum în domnie și în această, așadar să înnoiesc, pentru viața și mîntuirea domniei-mele, pomana părintelui meu și a fratelui, acest hram al sfintei stăpîne... fecioară Maria să-l întăresc cu toate darurile și veniturile și cele nedesăvîrșite să le implinesc... »).

¹¹ Cum am arătat mai sus, în acest hrisov al lui Dan I apar în plus, față de trecut, că moara de la Bistrița și 40 de sălașe de țigani, prezentate ca danii ale lui Vladislav; ele pot fi, într-adevăr, datorite de acest voievod, după emiterea cunoscutului său hrisov și înainte de pierderea regiunii Severinului, dar cum Bistrița se afla chiar la granița de est a teritoriului acestei cetăți, ea s-a trebuit să fie pierdută, pentru o vreme, odată cu celelalte posesiuni.

¹² Vezi mai departe, nota 2.

¹³ «...самоуластнѣмъ быти въ всюю мнѣнашнѣрю иноушѣмъ...» (Panaitescu, *Documente*, p. 39, rînd 31—32; *Doc. priv. ist. Rom.*, V, veac XIII—XV, p. 33).

ce figurează în acest act nu poate fi luată drept o clauză *in futurum*, pentru eventualitatea în care Vodița ar fi fost reluată, căci în acest caz nu ne-am putea explica de ce și în enumerarea posesiunilor și veniturilor foste ale acestei mănăstiri, cuprinsă în hrisovul în discuție intervin, față de cele amintite în dania lui Vladislav, unele mici schimbări¹.

Înainte de a ne ocupa de acestea însă, este necesar să vedem dacă o reluare a teritoriului pe care se afla Vodița — și deci implicit și a cetății Severinului — încă din această vreme, este sau nu plauzibilă². O diplomă a regelui Ungariei, Sigismund, din 16 martie 1390 amintește de niște documente pierdute «... tempore quo Dan Wayvoda, cum suo valido exercitu, dictas tenutas castri nostri Myhald < Mehadija > invaserat...»³. Este evident că Dan n-ar fi putut pătrunde atât de adine dincolo de graniță, cu o puternică armată, pe cine știe ce mărunte poteci de munte⁴, și că deci, la data la care s-a produs atacul menționat, cetea cheie a singurului mare drum militar între Oltenia și Banat trebuia să se fi aflat în stăpînirea domnului român⁵. Rămîne deci să vedem doar *la ce dată s-a putut petrece atacul lui Dan I în părțile Mehadiiei*. Chiar dacă n-am admite că în hrisovul adesea citat, din 3 octombrie 1385, ar reieși clar că regiunea de la granița severineană fusese încă dinainte cucerită, totuși ar fi greu de crezut că voievodul român, mort — precum s-a arătat⁶ — la 23 septembrie 1386, în cursul unei campanii la sud de Dunăre, să fi cucerit în cursul aceleiași veri și Severinul⁷, astfel încît în *orice caz* cetea ar fi trebuit să fie ocupată încă înainte de sfîrșitul toamnei anului 1385⁸. Ociul și-a exprimat părerea — foarte plauzibilă — că inițiativa lui Dan a fost prilejuită de starea de anarhie ce a urmat morții — la 10 septembrie 1382 — regelui Ludovic I⁹. Astfel, recuperea Severinului de către Țara Românească — și, ca urmare, reintrarea sub stăpînirea acesteia a posesiunilor Vodiței, situate între cetate și hotar — trebuie pusă după această dată (mai probabil după începutul primăverii anului 1383) și înainte de emiterea hrisovului din 3 octombrie 1385. Iar dacă admitem că năvălirea lui Dan în ținutul Mehadiiei nu s-a făcut în continuarea campaniei de cucerire a cetății Severinului, ci în cursul unei alte campanii, ulterioare, destinată să asigure respectarea hotarelor de odinioară, acum restabilete, putem restringe — cu mulți sorți de probabilitate — perioada în care a fost reluat Severinul între primăvara anului 1383 și toamna lui 1384.

*Prin reintrarea ei în posesiunea tuturor satelor pe care i le dăruise Vladislav voievod mănăstirii Vodiței*¹⁰, obștea acum așezată la Tismana devenea, deodată, deosebit de bogată: ea își putea chiar îngădui să plaseze o parte din sumele rezultate din veniturile pe care le avea în

¹ Nu mai sînt pomenite «cite găleți vor fi de la satul lui Coste pe Topolnița» (Panaitescu, *Documente*, p. 36, rînd 9—10; DIR B, veac XIII—XV, p. 27), precum și Terovățul; în schimb, la Jidovățita se adaugă cu Potoclul.

² Părerea că Severinul n-ar fi fost reluat decît în vremea lui Mircea, la P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 146.

³ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, nr. 270, p. 331—332; cf. Ociul, *Titlul lui Mircea...*, în CL, XXXVII (1903), p. 29—30.

⁴ Ociul, *Titlul lui Mircea...*, observă just acest lucru, datînd ocuparea Severinului între 1382 și 3 octombrie 1385. Termenul *ante quem*, îl constituie, evident, hrisovul lui Dan I; ca termen *post quem*, învățatul amintit consideră actul, mult discutat, emis de «Gregorius dei Apostolice sedis gracia Episcopus Seurinj, nec non parcius Transalpinarum...» în anul al «die quatuor temporum quo cantatur officium: Intret» (12—14 martie 1382) (*ibidem*, p. 27). Pentru motivele ce fac însă ca acest document să fie mai mult decît indoilenic, vezi S.C.I.A., IV (1957), nr. 1—2, p. 118 și notele 1—3.

⁵ Severinul ar fi putut fi deci ocupat fie în cursul unei campanii prealabile expediției menționate în documentul lui Sigismund, fie chiar cu prilejul acestei expediții, prădarea părților Mehadiiei fiind, în acest caz, doar o continuare a atacului și cuceririi cetății.

⁶ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 43.

⁷ E într-adevăr greu de admis ca Dan să se fi încumetat să pornească o expediție la sud de Dunăre, în aceiași an în care oastea sa mai participase la o altă campanie dincolo de hotare.

⁸ Admițînd că prădarea ținutului Mehadiiei ar fi avut loc în 1385, ea trebuia să se fi terminat înainte de sfîrșitul lui septembrie, de vreme ce domnul, care — după mențiunea din documentul lui Sigismund — luase parte el însuși la expediție, se afla din nou la reședința sa de la Argeș.

⁹ D. Ociul, *Titlul lui Mircea...*, în CL, XXXVII (1903), p. 30.

¹⁰ Este de la sine înțeles că, dacă proprietățile funciare trebuiau să rămîină aproape aceleași (vezi mai sus, p. 271 și nota 6, schimbările intervenite în această privință), în ce privește veniturile, se putuse produce modificări însemnate. Astfel, ni se pare, trebuie explicată dispariția dintre danile vechi a mențiunii privitoare la «cite găleți vor fi de la satul lui Coste pe Topolnița», menționate în actul de la Vladislav (Panaitescu, *Documente*, p. 36, rînd 9—10; *Doc-priv. ist. rom.*, B, veac XIII—XV, p. 27), dar nu se mai repetă în cel al lui Dan I. Socotim și noi că omiterea acestui venit în cel de-al doilea document se datorează faptului că el nu mai putea fi încasat la acea vreme. Dar nu ni se pare că motivul ar putea fi, cum s-a propus (vezi mai sus, nota 2) faptul că el s-ar mai fi aflat încă în stăpînire ungurească, ci acela că *momentan* — căci el reapare, mai tîrziu, în vremea lui Mircea, într-un document fără dată (P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 18, p. 74—80; DIR, B, veac XIII—XV, nr. 31, p. 46—48, datat îndoilenic «<1399 mai 11>») — «gălețile» în discuție nu se puteau încasa, fie pentru că saul fusese distrus în cursul luptelor pentru stăpînirea Severinului, fie pentru că, speriați de exploatarea mai intensă din vremea stăpînirii maghiare, locuitorii săi se risipiseră sau fugiseră în Țara Românească. Dat fiind însă că, așa cum ni se spune în hrisovul lui Vladislav voievod, satul respectiv se afla «pe Toporna», el nu s-ar fi putut găsi sub stăpînire ungurească atîta vreme cit celelalte posesiuni ale Vodiței, dintre care unele situate mai la vest, se aflau, *toate*, în regiuni de sub autoritate efectivă a domnului român. Aceiași lucru se poate spune despre satul Țarovățul.

cumpărarea unui nou sat ¹ și, poate, cum am spus mai sus, în lucrări de extindere a complexului monastic potrivit cu noua sa situație materială.

Am încercat să urmărim, în măsura în care ne-a îngăduit-o informația cuprinsă în izvoare, viața întemeietorului Tismanei, de la cele mai vechi știri — nesigure și vagi — pe care le avem despre tinerețea sa și pînă la vremea la care, el și obștea pe care o conducea, au ajuns să stăpînească două mănăstiri din Țara Românească, înzestrate cu însemnate posesiuni și venituri. Ajunși aici, se cuvine să ne oprim o clipă, pentru a arunca o privire asupra drumului parcurs.

Din cele cercetate pînă acum, figura lui Nicodim nu se conturează nici ca a unui vizionar ce încearcă să imprime el evenimentelor o desfășurare conformă cu planurile sale, dar nici ca a unui mare mistic ce caută, prin retragerea de lume, o evadare din realitățile vremii. Credem a fi putut arăta că *el a fost unul dintre numeroșii participanți activi la lupta pentru apărarea regiunilor dunăreano-balcanice față de cotopirea încercată de feudalitatea maghiară* — poate chiar un erou al acesteia — în una dintre formele pe care ea o putea îmbrăca la acea vreme, în singura formă potrivită cu situația sa de monah ortodox. Dacă, dintre nenumărații participanți la această acțiune de apărare — căci dată fiind amploarea acestei acțiuni în spațiu în și timp, ei au trebuit să fie deosebit de mulți — el este unul dintre pușinii pe care izvoarele îi menționează anume, aceasta se datorește nu numai unei întâmplări, ci și, fără îndoială, faptului că el a urmărit, în tot lungul acestei perioade, cu consecvență și tenacitate, aceeași linie de conduită, sub același aspect al intransigenței confesionale. Într-adevăr, dacă nimic nu ne îndreptățește să-l considerăm — nici chiar din acest punct de vedere — drept unul dintre conducătorii întregii acțiuni defensive, în schimb avem toate motivele să credem că niciodată, nici chiar atunci cînd s-ar părea că a pierdut speranța unei reînnoțiri în ctitoria sa de la Vodîța, nu-l vedem renunțînd la misiunea ce-i fusese încredințată de domnie și de ierarhia bisericească, misiune pe care și-o asumase prin înființarea primei sale mănăstiri de la nord de Dunăre. *Noua ctitorie de la Tismana nu era, în fapt, decît — în alt punct al frontului, în funcție de noile împrejurări create de pierderea Severinului — o reeditare a Vodîței, cu aceleași scopuri politice, înveșmîntate în aceeași formă confesională* ².

Fără a împieta asupra cercetării ce urmează, putem spune, încă de pe acum, că de aici înainte desfășurarea vieții lui Nicodim intră într-o nouă fază: dacă pînă aici activitatea lui a avut, în ciuda formei sale confesionale, un caracter *predominant politic*, de aici înainte și pînă către sfîrșitul vieții sale (pînă pe la 1404—1405), el pare a renunța la viața activă pe care o dusese pînă atunci și a se complăce într-o pasivă retragere de lume, sau cel mult într-o destul de modestă activitate culturală. Într-adevăr, după 3 octombrie 1385 și pînă la data menționată mai sus, asupra lui Nicodim nu avem decît o singură știre, de minimă însemnătate: el figurează printre clericii martori ai hrisovului dat, la 4 septembrie 1389, de către Mircea mănăstirii Cozia ³. Ar fi greu de crezut că această absență a oricăror mențiuni mai de seamă asupra lui Nicodim ar putea corespunde cu o vie și intensă activitate a acestuia, pe aceeași linie de participare la zbuciumata viață politică a vremii și că ea s-ar datora, doar unei întâmplări ⁴. Trebuie oare să bănuim că întemeietorul Tismanei, odată ajuns în fruntea unei obști călugărești bogate și posesoare a două mănăstiri, a optat pentru o viață contemplativă, dedicată eventual doar unei încă insuficient lămurite activități strict culturale? A părăsit el, pentru o bucată de vreme, țara, așa cum uneori s-a admis?

¹ Satul Saghievățul « pe care l-a cumpărat (= 1190 т копичнак) Nicodim sub Dan voievod » ce apare în documentul fără dată, mai sus citat, al lui Mircea, și este apoi pomenit și în numeroase documente de mai târziu, cu aceeași formulă. Nefiind menționat în hrisovul dat de Dan I, acest sat pare să fi fost cumpărat, după 3 octombrie 1383 și, bineînțeles înainte de 23 septembrie 1386, data morții lui Dan. Faptul că el nu apare în singurul document anterior precis datat al lui Mircea pentru Tismana se explică, ni se pare, prin aceea că — așa cum se vede dintr-o analiză de detaliu — toate părțile privitoare la posesiunile mai vechi ale obștii conduse de Nicodim sînt, în acest act, o simplă parafrază a textului documentului lui Dan I.

² Tismana preia rolul de organ de legătură — sub forma propagandei ortodoxe — între domnia Țării Românești și cnejii români de peste munți. Pierderea Severinului însemna pentru domnul român imposibilitatea de a mai interveni în sprijinul nemulțumirilor din regiunile bănățene. Dar aceasta nu însemna cîtuiș de puțin renunțarea definitivă la orice încercare de a folosi orice nemulțumiri ale *oricărui* român de sub stăpînirea regelui: cum n-am socotit drept o simplă întâmplare faptul că tocmai în vremea funcționării *Vodîței* au fost deposedați de moșiile lor, pentru legături cu voievodul muntean, unii cneji bănățeni (vezi mai sus, p. 266, nota 3), nu putem socoti drept coincidență nici faptul că Tismana se afla situată numai la o zi de drum, pe poteci tănuite de munte, de alt grup însemnat de nemulțumiri români, cei din Hațegul în care, la 15 iunie 1377, treceau în stăpînirea lui Petru Zayk, Chititul de sus și de jos și Ocولی Mare « que videlicet sub knezatus condam Kend (Cindea) et filius eorum fuissent, ad manus regias devolutas, videlicet hominis pro suis infidelitatis nece patibuli interempti, quin . . . etiam filii Kend quampluribus infidelitates de partibus Transalpinis domino nostro regi «Lodovici» faciunt et facere conantur indesset . . . » (Documenta . . . Valachorum . . . nr. 233, p. 271—272).

³ P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 9, p. 51—54; DIR, B, veac XIII—XV, nr. 28, p. 44.

⁴ Totuși, pentru această perioadă, știrile privitoare la posesiunile și veniturile celor două ctitorii ale sale sînt destul de numeroase.

Atita vreme cit forma confesională pe care o putea îmbrăca participarea sa la acțiunea de apărare a regiunilor dunărene a putut fi de folos, Nicodim n-a pregetat să activeze în acest sens, asumindu-și probabil chiar serioase riscuri personale. *Ceea ce s-a schimbat, după reocuparea Severinului și reluarea Vodiței, nu este propria sa atitudine, ci împrejurările politice din aceste părți*: o dată cu moartea lui Ludovic I, planul de cucerire a regiunilor dunărene a trebuit să fie părăsit de către feudalitatea maghiară. Anarhia ce urmează după 10 septembrie 1382 în regatul apostolic nu mai îngăduia asemenea acțiuni de amploare, iar cînd, cu greu, ordinea a ajuns să se restabilească în ierarhia feudală a regatului, marile probleme născute din înaintarea rapidă spre Dunăre a Imperiului Otoman au schimbat complet sfera preocupărilor politice ale vremii. Pentru domnii Țării Românești, vecinătatea cu regatul maghiar va mai constitui încă multă vreme o amenințare, dar această amenințare nu va mai avea caracterul permanent și de iminență pe care l-a avut în decursul întregii perioade a domniilor regilor angevini. Astfel, împrejurările schimbate, și nu o schimbare în atitudinea sa personală, au făcut ca singurul chip în care Nicodim își adusese și ar fi putut să-și mai aducă o contribuție la viața politică a vremii să fie depășit. Numai pentru o foarte scurtă perioadă, în ultimii ani ai secolului al XIV-lea și în primii ani ai celui următor, situația din aceste părți va reduce în actualitate chipul de a concepe participarea la viața politică al întemeietorului Vodiței și Tismanei și — concordanța cronologică merită să fie remarcată — tocmai atunci se situează și ultima știre însemnată privitoare la el.

Putem distinge deci, în viața și activitatea lui Nicodim, *două faze distincte*: prima, cea de care ne-am ocupat pînă acum și pe care am îndrăzni să o numim « politică », și o a doua, de care ne vom ocupa de aici înainte, și pe care am putea-o numi cea « culturală ». Dar aceste două faze nu corespund unor tendințe distincte ale însăși personalității sale ce se menține cu perseverență pe aceeași linie de conduită, ci rezultă din schimbarea intervenită în condițiile istorice în care această personalitate s-a putut manifesta.

A N E X E

I. VIAȚA LUI NICODIM. TEXTUL DIN „SLUJBA OSEBITĂ“ (1767)

ALTE CONSEMĂRI ALE TRADIȚIEI PRIVITOARE LA NICODIM

Întru această zi, pomenirea sfîntului prea cuviosului părintelui nostru Nico- dim sfîntitul, și Arhimandritul din Iavra sfintei mănăstiri Tisménei¹

f. 18^r. Acest sflat și preacuvios Părinte, fost-au (dupre cum zic) de neam slovean, născut și crescut în buna credință: carele după ce au priimit sfîntul și Ingereseul chip al călugăriei, și darul Preoții, au pustnicit prin multe și bogate locuri, adunînd la sine toată buna faptă prin iubire de ostenele, și alte petreceri îmbunătățire.

f. 18^v. Și viind și în părțile locului acestuia al Țării Rumânești, multe trude și ostenețe sufletești au făcut, petrecînd cu neincetare rugăciuni prin pustiile pămîntului acestuia: (căci că pre acele vremi foarte pustietăți mari era.) și jărtvénice Dumnezeii au făcut, pre cum să povestíte pînă în ziua de astăzi. Întîi pre apa Motrului, unde acum iaste zidită Mănăstirea ce să numește Motru: făcu-au și Mănăstirea de la Vodița, pre numele sfîntului Antonie cel mare: carea au fost chinovie de mulți Părinți și frați întru Hristos, intru carea multă vreme au viețuit sfîntul.

Și după acția, din descoperire Dumnezeiască, au mers la locul ce să numește Tismaņa, unde, din voia lui Dumnezeu, prin ale sale trude și ostenețe, și acolo au zidit jărtvénic lui Dumnezeu și lăcaș de viață de obște, de mulți lăcuiitori și Dumnezecești Călugări: cu carii Călugări și frați

Paul de Alep, *Travels...*, p. 352; « *Racla*, scenele Nașterea..., *Botoul...*, (Învățătura?), (Venirea în mănăstire?), *Hirotonia...*; Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 46^v. = p. 17; f. 49^r. = p. 20; f. 54^v. = p. 28; f. 49^v. = p. 20 și f. 53^v. = p. 26 (nu literal).

Paul de Alep, *Travels...*, p. 355 (despre Gura Motrului); Ștefan Ieromonahul *Viața*, f. 57^r. = p. 31 (nu absolut literal); f. 61^r. = p. 38; f. 60^r. = p. 36.

Paul de Alep, *Travels...*, p. 352 (întemeierea Tismanei); *Racla*, scena dedicării mănăstirii; Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 64. = p. 42; f. 65^v. = p. 44-45; f. 64^v. = p. 43; f. 65^v. = p. 45; f. 71^r. = p. 54.

¹ În *curative* s-au dat pasajele care nu au fost reproduse textual de către Ștefan Ieromonahul în « *Viața* » scrisă de el.

Întru Hristos, pre plăcere Dumnezeiască viețuind și chip și pildă de fapte bune tuturor făcându-se, pre toți la calea mântuirii povățuindu-i, i-au îndreptat.

f. 19^v. Și luind sfântul de la Dumnezeu dar de faceri de minuni și putere asupra duhurilor celor necurate, multe și nenumărate minuni au făcut cit

și trăit în viață, izgonind dracii din oameni și tămăduind toată neputința. Și zic că și în foc au intrat și au eșit nevătămat, încă nici de haine, nici de părul capului lui nu s-au atins focul.

Și alte minuni și ne spuse lucruri cu puterea lui Hristos au făcut: și ajungând până la adînci bătrînețe cu sfințenie, s-au mutat dintru această viață vremelnică, la viața cea Cerească și netrecută, intru această lună în 26 de zile.

f. 19^v. Și s-au îngropat cinstitele și sfințele sale moaște, în sfînta și Dumnezeiasca sa Mănăstire Tismana, unde și săborul și prăznuirea sa să face în tot anul. Și mormîntul său stă întru pomenire plină în ziua de astăzi, cu candelă ne adormită: din care mormînt, după ce Dumnezeu i-au proslăvit moaștele sale cu mireazmă Dumnezeiască de bun miros și cu dar de izvorire de mir și de facere de minuni și după sfîrșit, Scoase dară au fost moaștele sale din mormînt și în sicriu puse și înălșuntru, în sfînta Beserică, cu cinste așzate (ca și Moaștele Sfîntului Grigorie Decapolit în sfînta Mănăstire Bistrița).

f. 19^v. Iară după trecerea a mulți ani, Un Domn al țării aceștia au vrut să rădice din || Mănăstirea Tismeni, Moaștele Sfîntului Nicodim, să-l ducă în orașul Bucureștii ca să fie acolo stătătoare: și ne fiind voia sfîntului să se înstreineze moaștele sale din lăcașul său, cu minune au făcut de s-au părăsit Domnul acela de acel Sfat și lucru ne plăcut sfîntului.

f. 20^f. Și după acția îndată s-au arătat în videnie unuia din Călugări, poruncindu-i să spue Igumenului, să-i ascunză moaștele sale și numai un deget să ia de la mina sa, să-l oprească pentru evlavia lăcutorilor, întru aceștiași chip s-au arătat sfîntul Nicodim și Igumenului, asemenea poruncindu-i, pre cum și fratele acela îi spusese să facă: Și așa încredințându-se igumenul, au luat un deget dela mina sfîntului, și mir de la moaștele sale: care deget și sfîntul mir într-un clondiri de coșitor, împreună și o Cruce mare de plumb ce o purta sfîntul la grumazi, să așă în sfînta Mănăstire Tismana până în ziua de astăzi, odoară Dubovniceștii cinstite șe de mult preț; însă din sfîntul mir nu iaste slobod nimenui a lua măcar cit de puțin, fără numai vasul al sîruta, și a să umplea de ne spusă mireazmă Dumnezeiască.

f. 20^f. Deci într-aceștiași chip fiind ascunderea moaștelor sfîntului, multă vreme rămăsese de să știa numai din Igumen în Igumen și de unul din frații Mănăstirii: Iară apoi mai pre urmă, din întâmplările vremilor celor cu multe răzmirițe și robii au ramas moaștele sfîntului de tot tainuite și neștiute de nimeni până în ziua de astăzi. Poate că așa au fost voia sfîntului:

f. 20^v. măcar că din destul sint cèle mai sus numite sfințe și cinstite odoară spre miungăierea părinților Mănăstirii și acelorlalți lăcutori creștini, prin carele și acum să fac multe și nenumărate minuni, duhurile necurate din oameni să izgonească, cu chie-marea numelui sfîntului și vindecări de multe feliuri de boale să dăruiesc celor ce năzuiesc și aleargă cu credință către ajutorul sfîntului; împreună și pămîntul și țara a asta, cu rugăciunile și ajutorul sfîntului Nicodim, de multe nevoi să păzește și să izbăvește: precum și sfînta și Dumnezeiasca Mănăstirea Tismeni, care ține și are în sine comoară de mult preț a sîntelor sale moaște, de multe primejdii și bîntueli ale văzușilor și nevăzușilor vrăjmași iaste păzită și apărată

f. 20^v. totdeauna, cu grabnică și călduroasă || folosința sa.

Pentru ale căruia sfințe rugăciuni, rugăm-ne, Hristoase Dumnezeule, miluiaște-ne și ne spășește pre noi.

Amin.

Paul de Alep, *Travis...*, p. 352 (minuni nedescrise); *Racla, Minunea la masă*; Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 71^r. = p. 54; Paul de Alep, *Travis...*, p. 352 («tre-cerea prin foc»); *Racla, scena «Minunea sfîntului»* Nicodimu, cindu au trecut pren foc»; Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 71^r. = p. 55 (cu amplificări).

Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 75^r. = p. 61; f. 77^v-^r. = p. 65,
Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 77^v.-78^r. = p. 66;

Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 78^r. = p. 66.

Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 78^r. = p. 66; f. 78^v. = p. 67;

Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 79^r. = p. 68; (cf. legenda ascunderii moaștelor la Paul de Alep și însăși construirea *Raclei* menită să adăpostească un singur deget din aceste moaște).

Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 79^r.-79^v. = p. 68-69;

Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 80^r. = p. 70.

Ștefan Ieromonahul, *Viața*, p. 80^v. = p. 70-71

Ștefan Ieromonahul, *Viața*, f. 87^v. = p. 82

II. LISTA DOCUMENTELOR PE CARE ȘTEFAN IEROMONAHUL INDICĂ A LE FI FOLOSIT LA REDACTAREA OPEREI SALE

- 1 f. 58^r.—59^r. (sub text) = p. 34 :
« hrisov cu leat 7055 a lui al doilea Mircea voievod, ce l-au dat aceștia «finte» mănăstirii Tismana » pentru întărirea tuturor moșiilor și altor mii »
- 2 f. 59^v.—60^r. = p. 35—36
hrisovul lui Vladislav voievod pentru Vodița (fără dată)
- 3 f. 61^r. = p. 39
« hrisovul domnii lui < Matei Basarab > de la leat 7158 » (pentru mânăstirea Gura Motrului, în care s-ar pomeni « preinoirea » ei de către acest voievod.
- 4 f. 67^r.—67^v. = p. 48
« La leat 6894 octom>vriei 3... hrisovul său < al lui Dan voevod > ce-l dă sfinteii mânăstirii < Tismana > pentru întărire ».
- 5 f. 68^r. = p. 49
porunca lui « Dan voievod, sin Dan voievod, leat 6932 august. 3 ».
- 6 f. 68^v.—67^v. = p. 49
hrisovul lui « Vlad voievod, sin Mircea voievod, leat 6947 »
- 7 f. 68^v.—69^r. = 50—51
« Hrisovul lui Ștefan Despotul, fiul numitului cneaz Lazăr... la anii de la facere 6904... »
- 8 f. 69^v.—70^r. = p. 51—52
« Jicmond împăratul Romei și craiul Ungariei, în hrisoavele sale ce le-au dat acestor mânăstiri < Vodița și Tismana > unul la anii de la Hristos 1420... »
- 9 « ... în cel al doilea hrisov... »
- 10 f. 70^r.—70^v. = p. 53
« Ianăș de la Hunada < sic ! > voievod Ardealului, în cartea sa la anii de la Hristos 1444 »
- 11 f. 75^r. = p. 61
« Se mai găsește în condica mânăstirii Cozii un hrisov ce-l dă aceștia mânăstirii un Mateiaș, craiul Ungariei, de la Buda, la anii de la Hristos 1473... »
- 12 f. 75^r.—75^v. = p. 61—62
« o carte fără leat a lui Mareliu < sic ! > Mircea voievod, feiorul Rădului voevod Negru, cu care se dovedește « diabolii » lui Agaton după moartea lui Nicodim.
- 13 f. 78^v. = p. 67
« hrisovul zisului domn Basarab cel Tinăr... (ce)... s-au dat mânăstirii Tismana în cetatea București »
- 1547 iunie 6, de la Mircea Ciobanul (Ștefulescu, *Tismana*. p. 1, fragment, text slav și trad. rom.; DIR, B, veac. XVI, vol. II, nr. 374, p. 357).
- (1372—1373) (pentru datare vezi în text, p. 267): (P. P. Panaitescu, *Documente* nr. 4, p. 35—38, sub data c. 1369—1376; *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XIII—XV, nr. 20, p. 27—28, sub data « < (1374) »).
- ? (la Arhivele statului, București, se află trei hrisoave de la Matei Basarab, cu acest văleat, pentru Gura Motrului (toate trei numai în copie): 1649 decembrie 10; 1650 februarie 8 și 1650 aprilie 18) vezi Radu Greceanu, *Actele Secției « Bunuri publice ». Mânăstirile: Mihai Vodă—București, Mialea, Motru, Nămăești...* București, 1949 (Direcția generală a Arhivelor statului, *Indice cronologic*, nr. 16). Nici unul însă nu vorbește de « preinoirea » de către domn.
- 1385 octombrie 3, de la Dan I. (P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 5, p. 38—41; *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XIII—XV, nr. 25, p. 40—41).
- 1424 august 5, de la Dan al II-lea. (P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 46, p. 135—136; *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XIII—XV, nr. 65, p. 80).
- 1439 august 3, de la Vlad Dracul. (P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 73, p. 181—190; *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XIII—XV, nr. 95, p. 104—105).
- « < 1405—1406 > » de la Ștefan Lazarevici. (P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 16, p. 69—72; *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XIII—XV, nr. 33, p. 49—50).
- 1419 octombrie 28 de la Sigismund împărat roman și rege al Ungariei. (P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 41, p. 122—125; *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XIII—XV, nr. 76, p. 88—90).
- 1428 octombrie 28 de la același (Panaitescu, *Documente*, nr. 55, p. 154—159; *Doc. priv. ist. Rom. ibidem*, nr. 76, p. 88—90).
- 1444 septembrie 20 de la Ioan de Hunedoara, « voievod al Ardealului... etc... și căpitan suprem al oștilor regalului ungara ». (P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 81, p. 203—205; *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XIII—XV, nr. 104, p. 113—115).
- 1473 iunie 29 de la, Mateiaș regele Ungariei pentru Cozia. (P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 120, p. 280—281; *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XIII—XV, nr. 149, p. 150—151).
- « 1407 » de la Mircea cel Bătrîn. (P. P. Panaitescu, *Documente*, nr. 17, p. 72—74; *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XIII—XV, nr. 36, p. 52).
- 1480 aprilie 3, două hrisoave de la Basarab cel Tinăr, ambele date în aceeași zi Tismanei. (Panaitescu, *Documente*, nr. 138 și 139, p. 314—315 și 316—318; *Doc. priv. ist. Rom.*, B. veac. XIII—XV, nr. 167—168, p. 167—168 și 168).

În afară de acestea se mai amintesc (f. 81^r. — p. 71—72) documentele mânăstirii Vișina « ce sînt la sfînta mânăstire Tismana »; pentru care, vezi DIR, V, XVI, vol. I, nr. 89, p. 90—92 (1512—1521); nr. 92, p. 94—95 (1513 martie 23); nr. 104, p. 105—106 (1514 decembrie 14, menționat și daniile lui Mircea cel Bătrîn, despre care se aminteste în textul « Vieții »); nr. 144, p. 142 (1519 aprilie 22); *ibidem*, veac XVI, vol. III, nr. 157, p. 131 (1560—1567 iulie 18). E pomenit (f. 77^r = p. 64) « așezămînt(ul) sfîntului, ce l-au făcut și lăsat scris mânăstirilor sale, Vodița și Tismana », pe care nu susține a-l fi văzut, ci doar că se adevărează mai întii în hrisoavele cititoricești... iar mai pre urmă se adevărează mai pre larg din cărțile patriarhești ce s-au făcut, cu mari legături și afigurăm, din porunca domnilor strănepoți ai domnilor cititori de mai sus ziși și de mitropoliiți Țării, după ce s-au răpus de la mânăstire cartea cu așezămîntul sfîntului ».

III. ȘTIRI DIN IZVOARE SÎRBEȘTI PRIVITOARE LA PARTICIPAREA LUI NICODIM LA MISIUNEA DE ÎMPĂCARE ÎNTRE BISERICA SÎRBEASCĂ ȘI PATRIARHIA DIN CONSTANTINOPOL

A. *Viața lui Isaia de la Hilandar*, ed. N. Dučić, (Starine Hilendarske), « Glasnik » (Belgrad) LVI (1884), p. 75—78;

Шкогда оубо внашоу прѣклоновию и расхола и не соглашению начаннискомъ црковнымъ. Гркомъ и Сербамъ, и не примахоу Грци къ прохотенію прѣчистиыхъ и божественныхъ таинъ сръбские священноначанниомъ, къ и паче влалми хоуашоу. Гндѣвже то блажини штаць нашъ Исала. и да не оумножитъ

се злоба и подягнѣ се доухомъ свѣтлымъ съ вѣнцѣмъ потытанѣмъ. и почѣмъ съ собою прѣжде бнвшаго прота нжи съ Святѣи Горѣ много вѣкѣмъ прѣклодѣвши, и прислѣвши въ старости тыи, имѣши Ѧвѣфана мѣжа многозриднаа. вѣши бо прѣклодѣному штыцѣу нашѣму Неаѣ съи блажинѣ Ѧвѣфанѣ многолюбѣмѣ ради многѣхъ многѣхъ добродѣтелѣи, понѣжи бо вѣ чюднимъ оянчѣмъ и днѣнымъ оукрашишѣ. блажь. кротчѣ, свѣрѣномудрѣ. страннолюбчѣ, мноастиѣмъ. сладчѣмъ къ словѣсѣмъ. сладчѣшии въ вѣсѣдѣхъ и въ всѣомъ свѣтѣ къ блажь. нѣкакоому благоастворѣнѣю и свѣтою простотою всакоому чвѣчѣскому обичѣю благоугоднѣмъ. Такождѣ жи и Нѣходима. частна и освѣщѣна мѣжа сына въ книгахъ. снѣлѣшиа въ разоумѣ и словѣсѣхъ и штыкѣтѣхъ. Грѣка родомъ. нжи и скетаякшаго на Оугровлашскѣи зѣман два вѣанѣа и частна монасѣгѣра съ вѣанѣмъ трѣудомъ и потытанѣмъ мноаѣмъ и съ свѣжѣтомъ и помѣштѣю прѣклодѣнаго штыца нашѣго Неаѣ, и тако снѣю свѣтаго доухѣа и вожиѣмъ посѣкѣтѣнѣмъ свѣжѣкоупѣи ошѣтаа житѣи мноаство много народа нѣюкѣ чрѣнорѣцѣа. нжи и на тои зѣман слѣмѣ шѣо нѣкаа свѣтѣла дѣнѣца всѣмѣмъ доухѣиѣмъ добродѣтелѣи оукрашишѣ. Такождѣ жи и отъ свѣнхъ оучѣнѣхъ избравѣ два чѣстѣа мѣжа благо разоумѣа и на всѣоу добродѣтелѣмъ доухѣиѣмъ много некоюсна имѣмѣ Нѣландра и Сѣлаѣстра. нжи то вѣхѣу блажиному благоугоднѣи на всѣоу слѣужбѣу, и вѣлѣмѣи съ собою доволнаа нжи на потрѣбѣу достѣнѣи царствѣоушѣтааго града. и скѣравѣи о доухѣу свѣжѣомъ съ вселѣнскѣмъ свѣтѣмъ патрѣархѣомъ. и съ вожиѣю помѣштѣю и посѣкѣнѣмъ свѣтаго доухѣа всѣа вѣнѣа въсѣтѣкѣ стѣвори. Сѣмѣрѣнѣи и благословѣнѣи неспѣнѣи и свѣжѣкоупѣи раздоръ свѣтѣи црѣкви. и до днѣхъ мѣроуѣтѣа благоаствѣа хрѣстѣою чрѣвѣкѣ божѣствѣа. Икселѣнскѣиже свѣтѣи патрѣархѣа нѣ тѣмъ испѣлѣнѣи всѣа повѣлѣнѣаа о всѣмъ работѣхъ доухѣиѣхъ. нжи въсѣтѣкѣ прѣклодѣнѣи, нѣ и съ вѣнѣою почѣтѣю штыкоушѣи блажинѣаго. Пришѣдѣшѣу жи прѣклодѣному шты Царѣграда съ радѣстѣю вѣанѣою къ монасѣтѣрѣ, и штыкѣоу доу принѣси мноаѣ разѣнчѣнѣи потрѣѣнѣи и оутѣварѣи црѣвоинѣи. краснѣи чѣстѣи икоѣнѣи. завѣкѣи. свѣкѣтѣнѣи, тѣмѣла, хора. кандѣла свѣсѣа. и нѣмъ мноаѣ чѣстѣи потрѣѣнѣи... etc.

B. *Viața celui de-al doilea patriarh sîrb Sava.* Arhiepiscop Danilo, Животи краљева и архиепископа српских ed. Daničić, Zagreb, 1866 p. 381—383. (Vezi și varianta vieții dintr-un ms. din veacul al XVII-lea publicată de același în «Glasnik» (Belgrad), XI (1859), p. 160—165).

Чѣстѣи кѣшии жи старѣа кирѣ Неаѣи злобѣкѣ си нераздрѣшиномъ видѣкѣмъ, равнѣстѣю раждѣтѣ се кожѣтѣвною, приѣди къ кнѣзѣу Лазарѣу, и сѣказѣуѣтѣ нѣмоу о вѣштѣи. кнѣзѣ жи Лазарѣу вѣголюбѣнѣмъ съи и мноаѣмъ добродѣтелѣмъ оукрашишѣ, снѣи оуслѣшавѣ нжи о прѣждѣрѣнѣнѣи злобѣкѣ, въ мноаѣкѣ печѣли вѣштѣ; посѣлѣчѣтѣ старѣа кирѣ Неаѣю къ патрѣархѣоу ерѣвѣскѣоу Сѣаркѣ. и пришѣдѣа нѣдва оумоѣнѣи нѣго о сѣмъ раздрѣшинѣи; онѣ жи прѣклѣонѣи съи нѣ моѣнѣ старѣаца Неаѣю понѣти къ Царѣградѣ понѣстѣти о сѣмъ раздрѣшинѣи. онѣ жи сѣмоу повнѣюѣвъ сѣ шѣо понѣти, и пришѣдѣа къ кнѣзѣу вѣзѣтѣ отъ нѣго мѣжи на потрѣбѣу доволнашѣ, и тако нѣмѣлѣтѣ сѣ поутѣи. понѣтѣ жи съ собою чѣстѣнааго въ добродѣтелѣхъ бнвшааго прѣта Свѣтѣи Горѣ кирѣ Тѣофана и два оучѣнѣка нѣго Ѧнѣвѣстра и Нѣфѣона, съ сѣмѣи и Нѣходима глаголомъ тѣлкоуѣтѣли, и скѣроуѣ всѣмоу опѣжѣдѣмѣтѣ, старѣонѣ царѣнѣи кирѣ Иѣланѣвѣтѣи и всѣмъ соушѣтѣнѣмъ вѣлѣстѣломъ. тажи въ Свѣтѣоу Горѣу вѣшѣдѣа, и отъ тоу доу въ корѣбѣкѣ вѣлѣзѣи царствѣоушѣтааго града достѣнѣи, стѣрѣкѣ и вѣдѣи мноаѣнѣи при сѣмъ, царствѣоушѣтоу тогда Калѣошѣу Пѣалоогоу и сыноу нѣго кирѣ Мѣлошѣоу. патрѣархѣоу кирѣ Фѣлошѣю мѣжоу добродѣтѣлѣному и прѣмѣоудроу... etc.

C. *Viața patriarhului sîrb Efre*m, ed. St. Novaković în «Starine» (Zagreb) XVI (1884), p. 38:

<И по нѣкоѣи нѣслоѣи вѣнѣи раскѣнѣшѣство прѣждѣнѣи царѣа мѣждѣ црѣвѣи вѣанѣеи Царѣградѣи и ерѣкви. Господѣнѣ жи кнѣзѣа Лазарѣа нѣ три то глѣдѣтѣ такоѣа раздрѣнѣнѣа као благочѣстѣнѣа, но совѣтѣа стѣворишѣ со снѣомъ собѣромъ и свѣтѣнѣмъ вѣлѣстѣемъ, жнѣшѣтѣи(мѣ)и Свѣтѣи Горѣи свѣтѣи мѣжи избравѣтѣ нѣкоѣи го вѣнѣка старѣа имѣнѣи Неаѣю, и помѣтѣнѣа и лѣвѣмудрѣа мѣжа поѣа Нѣходима, и пошѣаи нѣ Царѣградѣ къ прѣосвѣтѣнѣомъ патрѣархѣу Фѣлошѣю и свѣтѣнѣмъ сѣнодомъ. И сѣдѣнѣячѣа црѣкви. И тако доѣшѣи послѣати изъ Царѣграда благословѣнѣмъ и радѣстѣю вѣанѣою».

D. *Istoria țarilor sîrbi*, ed. P. S. Srećoić, în «Glasnik» (Belgrad), XXI, (1867), p. 253—257.

Сѣяѣа жи патрѣархѣа прѣди кнѣзѣу Лазарѣу и единомѣшѣно совѣтѣа стѣворишѣ, со всѣмъ снѣклѣтомъ и сѣновѣтѣмъ. пошѣлѣчѣтѣ вѣнѣи имѣновѣаго старѣа въ Константѣнѣи града; сѣжи со шнѣмъ мѣжи избравѣи сѣ послѣнѣмъ и зѣдарѣмъ мноаѣмъ, вселѣнскѣомъ патрѣархѣу, кирѣ Фѣлошѣю, раздрѣшѣтѣлно благословѣнѣи

испросити, иже воспоминаѣти бываемоу катѣвон анатоми яко прежде приставишиса оцм нашимъ; по томъ и насъ по нѣхъ живѣши, да разрѣшитъ насъ. И тако чести старца и проч. по сѣкъ нѣсѣ имѣи и во святѣу Горѣ атонскѣю; и шѣдѣ вѣзмъ со собою причѣстїишаго прѣа Фѣофанѣ, свѣтлѣ горн; и два ученика гѣм со собою: Снавїстра и Нифонта и старца чѣснаго Никодима, и шѣдѣ вѣлши въ корабель и шѣпани въ константинѣполкъ... etc.

НИКОДИМ ТИСМЕНСКИЙ И ЕГО РОЛЬ В ДРЕВНЕЙ РУМЫНСКОЙ КУЛЬТУРЕ

I. (до 1385 г.)

(Резюме)

Историки конца XIX века создали романтический ореол вокруг личности монаха Никодима, основавшего в XIV веке мунтенский монастырь в Тисмане. Это мнение существует и в наши дни. Его следует пересмотреть в свете современных научных достижений.

Помимо точных современных данных о Никодиме мы располагаем следующими *четырьмя позднейшими регистрациями традиции, сохранившейся в Тисманском монастыре*: 1) краткие сведения, собранные два с половиной века спустя после смерти Никодима архидьяконом арабом Полем де Алепом; 2) фигурное изображение на ракле пальца мощей святого, сделанное двадцать лет спустя; 3) краткая биография, вставленная в его поминальник, опубликованный в 1764 году; 4) полная «Жизнь св. Никодима», открытая и опубликованная в конце прошлого века. Богатая деталями «Жизнь» использовалась историками в целях определения роли, какую играл Никодим в древней румынской культуре.

Более внимательное исследование этого источника показало, что он был закончен лишь в 1839 г. и является ни чем иным как *более развернутым вариантом ранней биографии 1764*, объединившем в себе сведения, различные по своей ценности и происхождению. То, что до сих пор считалось традицией об основателе Тисманского монастыря, соблюдаемой монахами этого монастыря (традицией, которая якобы восходит к жизнеописанию святого, отредактированному на славянском языке его учениками, т.е. является почти современной), является ни чем иным как набором гипотез компилятора XIX века Штефана Иеромонаха. Если существовало жизнеописание Никодима на славянском языке, то оно было несомненно утеряно до 1764 г. и даже может быть раньше посещения Полем де Алепом Тисманы (в середине XVII века). Уже в этот период слабо сохранившаяся в монастыре традиция стала пополняться духовными мифами и искаженными историческими материалами. Что касается сведений, которые, судя по форме и содержанию, восходят в произведении компилятора прошлого века к сербскому источнику, они находят свое объяснение, если обратиться к собранию жизнеописаний сербских царей и архиепископов, подобного тому, которое оставил архиепископ Данило. Следовательно, *Жизнь Никодима*, написанная Штефаном Иеромонахом, и в целом традиция, сохранившаяся в Тисмане, не дает нам нужных и точных сведений о биографии изучаемой нами личности; она располагает лишь случайными, расплывчатыми и часто искаженными данными.

Мы даже не знаем, когда и где родился Никодим. Традиция дает нам в этом отношении лишь сведение о том, что его отец, грек, был выходцем из Кастории. Все остальное строится на базе неточных или явно искаженных обобщений историков прошлого века, в основе которых лежат совпадения имен или ошибки. Возможно, что он был учеником на Афоне, как предполагают некоторые; однако, с точностью можно утверждать, что не оттуда он пришел в Валахию в период правления воеводы Владислава, чтобы основать Северо-дунайский монастырь Водича. Установив приблизительную дату (1370 г.) и исторические условия, в которых происходила постройка Водичи, автор показывает, что существующее мнение относительно появления Никодима в Валахии, скрывшегося от турок после битвы при Чрмене (сентябрь 1371 г.), является устаревшим. Вероятнее всего что Никодим эмигрировал на север Дуная из области Видин, которая в 1365—1369 гг. была захвачена венграми-католиками, пытавшимися православных этой области насильно превратить в послушников римского престола. Мы располагаем точными сведениями, что Никодим построил церкви на юге по Дунаю в районе Крайны; нельзя допустить, чтобы эти церкви были возведены после мунтенских. Выбор этого опасного места для постройки Водичи был обусловлен тем фактом, что он был очень связан с этой областью Крайны. Эмиграция Никодима на север Дуная совпадает с тем фактом, что и митрополит Видина нашел убежище в Валахии, где оставался долгий период времени и после ухода венгров-католиков и прихода царя Срацимира, который во время оккупации был в плену в Венгрии. Одновременно следует отметить, что исторически единственным возможным является

объяснение одного «чуда», известного всем источникам о Никодиме как «испытание огнем», — считать его «испытанием огня». Как известно, подобное «испытание» предусматривалось лишь в рамках церковных споров, чаще всего между представителями разных вероисповеданий. Оно не могло иметь места в присутствии короля Венгрии, как об этом свидетельствуют три из четырех записей этой традиции, а относятся к периоду пребывания Никодима в Видине.

Водица являлась центром пропаганды в религиозной форме за поддержку румынских православных князей из Баната, расположенного по соседству с Тимишоарой, которым угрожало венгерское дворянство, стремившееся под предлогом их принадлежности к другому вероисповеданию, лишить землевладения. Эта пропаганда являлась также ответом румынского воеводы на аналогичные действия со стороны венгерского короля, прикрываемые маской католической пропаганды. Таким образом Никодим предстает перед нами как один из многочисленных борцов, использующих в целях борьбы религию, против венгерских феодалов, предводительствуемых королем Людовиком Великим и поддерживаемым апостольским престолом, которые пытались овладеть северо-дунайскими областями.

Первая постройка, воздвигнутая Никодимом, — Водица в этих условиях смогла просуществовать недолго: в период с осени 1374 г. и по первые месяцы 1376 г. она была, вероятно, частью разрушена и в конце концов занята вместе с крепостью Северин войсками венгерского короля. Монашеская община осталась без крова и без средств к существованию. Вероятно, эти события имели место до лета 1375 г., когда Никодим находился в качестве переводчика при делегации, посланной государством и сербской церковью в Константинополь для переговоров и восстановления связей со вселенской патриархией. Мунтенский воевода Раду (преемник Владислава) проиграл войну. В связи с этим на некоторое время была утрачена надежда на возвращение Северина Валахии, а вместе с тем и на возвращение монашеской общины, возглавляемая Никодимом, в монастырь Водицу. Вследствие этого община обосновалась в Тисмане; тисманская церковь была побелена (вероятно, перед окончанием строительных работ и до украшения ее росписью) между 1 сентября 1377 и 31 августа 1378 года. Лишь после смерти короля Людовика, когда мунтенский воевода Дан I занял Северин, монашеская община, возглавляемая Никодимом, получает Водицу вместе с прилегающими владениями. В результате этого монашеская община, сохранившая за собой и пожертвования, получаемые новым Тисманским монастырем, становится очень богатой. Перечень всех ее владений сделан в документе от 3 октября 1385, выданном воеводой Даном, на основании которого можно точно установить, что в этот период община имела в своем распоряжении два монастыря.

Отсюда вытекает, что первый период деятельности Никодима в Валахии носила больше политический характер (в религиозной Аорме, естественной для того времени) и лишь после того, в период, который мы будем изучать позже, будет протекать его собственно культурная деятельность, чему способствовала богатая монашеская община, которую он возглавлял, и относительная передышка в течение почти десяти лет, вплоть до того времени, когда обстоятельства заставили его вновь заняться политикой.

NICODÈME DE TISMANA ET SON RÔLE DANS LA CULTURE ROUMAINE MÉDIÉVALE JUSQU'À 1385

(Résumé)

La vie et l'activité du moine Nicodème, le fondateur, au XIVe siècle, de l'important monastère valaque de Tismana, ont laissé aux historiens de la fin du siècle passé une image romantique qui persiste aujourd'hui encore. Aussi une révision, conforme aux exigences scientifiques de notre époque, s'impose-t-elle.

En dehors de quelques informations contemporaines précises, on possède au sujet de Nicodème quatre versions tardives de la tradition conservée au monastère de Tismana : 1) les breves informations recueillies, deux siècles et demi après sa mort, par l'archidiacre arabe Paul d'Alep ; 2) une représentation figurée, exécutée vingt ans après, sur une reliquaire renfermant un doigt provenant des reliques du saint ; 3) une courte biographie renfermée dans un service religieux en son honneur, imprimé en 1767 ; 4) une ample « Vie de S. Nicodème », découverte et publiée à la fin du XIXe siècle. Les abondants détails de cette dernière ont servi généralement aux historiens pour déterminer la place qui revient à Nicodème dans le tableau de l'ancienne culture roumaine.

Mais un examen plus poussé de cette source montre que, achevée à peine en 1839, elle n'est qu'une *amplification abondante de la biographie plus ancienne de 1767*, par interpolation d'informations de valeur et provenance diverses. Ce que l'on croyait être la tradition bien conservée par les moines de Tismana au sujet de leur fondateur (traditions ayant ses origines dans la Vie du saint rédigée en slave par ses propres disciples, et par conséquent à peu près contemporaine) n'est qu'un tissu d'hypothèses gratuites appartenant au compilateur du XIXe siècle, l'hieromoine Étienne. Si une « Vie slavonne » de ce Saint a jamais existé, elle était sûrement déjà perdue avant 1767 et peut-être même avant la visite de Paul d'Alep à Tismana (milieu du XVIIe s.). A cette époque déjà, la tradition, pauvre en détails, qui se conservait au monastère, avait commencé à s'enrichir de mythes pieux et de fausses interprétations historiques. Quant aux informations qui, à en juger d'après leur contenu et leur forme, proviennent, dans l'œuvre du compilateur du siècle dernier, d'une source slave, elles se laissent expliquer par l'utilisation de la collection de Vies des tsars et archevêques serbes, due à l'archevêque Danilo. Conséquemment, la *Vie de Nicodème*, écrite par l'hieromoine Étienne — tout comme en général la tradition conservée à Tismana — ne nous offre pas un matériel riche et sur pour connaître la biographie du personnage qui nous préoccupe ici, mais tout au plus des informations sporadiques, vagues et souvent confuses.

On ignore quand Nicodème est né. La tradition ne nous offre à cet égard que le détail que son père était un grec originaire de Castoria. Tout le reste repose sur des combinaisons incertaines ou visiblement fausses, qui appartiennent aux historiens du siècle passé et sont fondés sur des coïncidences de noms ou sur des confusions. Il est possible qu'il ait fait son noviciat au Mont Athos, comme on le suppose. Mais il est certain que ce n'est pas de là qu'il s'en vint dans la Valachie du voévode Vladislav I-er pour y établir sa première fondation au nord du Danube, le couvent de Vodița.

Déterminant la date probable (1372) et les circonstances historiques qui présidèrent à la construction de Vodița, l'auteur montre que l'ancien point de vue selon lequel Nicodème aurait gagné la Valachie de peur des Turcs au lendemain de la bataille de Çrmen (septembre 1371) ne peut plus être soutenu. En revanche, il est bien plus plausible que ce moine se réfugia au nord du Danube en s'enfuyant de la région de Vidin qui, entre 1365 et 1369, avait connu l'occupation des Hongrois catholiques, suivie de la tentative de soumettre au siège de Rome les orthodoxes de la contrée. On dispose d'informations certaines que Nicodème éleva des églises au sud du Danube dans la Kraïna et il est impossible que ces dernières l'aient été après la construction de celles de Valachie. Le choix de l'emplacement, périlleux, où fut fondé Vodița, s'explique en bonne partie par le fait que cette région est très proche de Kraïna. Le refuge de Nicodème au Nord du Danube correspond du reste au fait que le métropolite de Vidin vint lui aussi s'abriter en Valachie et il y demeura longtemps, même après le retrait de la domination catholique magyare et le retour de tsar Stracimir, prisonnier en Hongrie durant l'occupation de Vidin. Il faut observer en même temps que l'unique manière d'expliquer historiquement le seul « miracle » que connaissent tous les enregistrements de la tradition relative à Nicodème — son « passage par le feu » — c'est d'y voir « l'épreuve du feu ». Mais pareille « épreuve », on le sait, n'était pratiquée qu'en matière de litiges ecclésiastiques, interconfessionnels surtout. Elle n'aurait pu avoir lieu — surtout en présence d'un roi de Hongrie — telle que la montrent trois des quatre enregistrements de la tradition — qu'à l'époque seulement où Nicodème se trouvait à Vidin.

Vodița a constitué un centre de propagande, sous le vêtement de la religion, en faveur des knèzes roumains (orthodoxes) du banat voisin de Timișoara, que la noblesse magyare menaçait, sous prétexte de leur appartenance religieuse, de déposséder de leurs terres. Cette propagande constituait la réponse du voévode roumain aux instigations similaires des souverains hongrois, empruntant le masque du prosélytisme catholique en Valachie. Nicodème nous apparaît ainsi comme l'un des nombreux protagonistes, sous la forme religieuse propre à l'époque, de la résistance des contrées danubiennes à la tentative de conquête faite par la noblesse magyare, avec le roi Louis le Grand en tête, et patronée par le Saint Siège.

La première fondation de Nicodème, Vodița, n'a pu avoir, dans ces conditions, qu'un fonctionnement de courte durée: entre l'automne 1374 et les premiers mois de 1376 elle fut peut-être détruite partiellement et, à coup sûr, occupée, en même temps que la forteresse de Severin, par les armées du roi de Hongrie. La communauté monacale de l'endroit demeura ainsi sans abri et sans les ressources nécessaires à son existence. Ces événements semblent s'être déroulés avant l'été 1375, quand Nicodème fut attaché comme interprète auprès de la délégation que la couronne et l'Eglise de Serbie envoyèrent à Constantinople en vue de renouer leurs liens avec le patriarcat œcuménique. Une guerre perdue par le prince de Valachie Radu I-er (le successeur de Vladislav) écarta pour un certain temps les espérances valaques de récupérer Severin et du coup, celles de moines de Nicodème de réintégrer leur fondation de Vodița. Le résultat fut que cette communauté fonda alors son nouveau siège, celui de Tismana, dont l'église fut consacré

entre le 1-er Septembre 1377 et le 31 Août 1378. Ce n'est qu'après la mort du roi Louis, quand le voévode valaque Dan I-er réussit à reprendre Severin, que les moines de Nicodème recupérèrent Vodița, et ses possessions des environs. A la suite de ce fait, comme la communauté conservait aussi les donations qu'avait réunis sa nouvelle fondation de Tismana, elle devint extrêmement riche. L'énumération des terres qu'elles possédait figure dans un documents du 3 Octobre 1385 du prince Dan, d'où il appert qu'à cette date la communauté possédait les deux couvents.

Il ressort de cela que la première partie de l'activité de Nicodème en Valachie revêt un caractère plutôt politique (sous la forme religieuse, normale pour l'époque) et que ce n'est que par la suite, à une époque que nous étudierons à une autre occasion, que se déroulera son activité proprement dite culturelle, activité facilitée par la fortune de la communauté monacale qu'il conduisait, et par le répit relatif dont il put jouir durant près de dix ans, jusqu'au jour où les circonstances le forcèrent d'adopter à nouveau attitude **euv**ers d'autres événements politiques.

III. MATERIALE ȘI DOCUMENTE

MATERIALE INEDITE PRIVITOARE LA EPOCA PRIMULUI INTERREGN POLONEZ ȘI LA POLITICA DOMNULUI MOLDOVEAN ION VODĂ (1572—1574)

ELENA LINȚA

În ultimul pătrar al secolului al XVI-lea, statul polon trece prin două perioade consecutive de interregn, însoțite de lupte pentru ocuparea tronului, determinate: una de moartea lui Sigismund August, în iulie 1572, iar cealaltă de moartea lui Ștefan Bathory, în 1586.

După încheierea procesului de formare a statului feudal multinațional Republica Polonă în 1569 — proces început încă la sfîrșitul secolului al XIV-lea, atunci cînd în lupta împotriva Ordinului teuton se crease uniunea polono-lituaniană —, precum și după decăderea Ordinului teuton, principalul dușman al Poloniei în secolele XIV—XV, nobilii polonezi au început să devină tot mai puternici în stat. Acest fapt era favorizat și de o trăsătură specifică a republicii monarhice polone, și anume că în organul legislativ suprem, Seimul, nu participa nici o altă stare a populației în afară de nobili și cler. Atîta vreme cît la tronul țării se aflau reprezentanții puternicii dinastii a Jagiellonilor, ascensiunea nobililor spre conducerea supremă în stat era într-o oarecare măsură stăvilită. După ce însă în 1572 moare ultimul rege Jagiellon, Sigismund August, fără să lase nici un moștenitor, această seculară dinastie¹ se stinge și, o dată cu ea, dispare ultima stavilă în ridicarea nobililor la conducerea statului. Astfel, în perioada primului interregn polonez, tronul Poloniei fiind vacant, regele urma să fie ales dintre nobili și de către aceștia, sau dintre principii străini, iar după alegere să fie obligat să respecte toate privilegiile nobiliare. Totodată, se declanșează o furtunoasă campanie pentru alegerea noului rege, pe fondul puternicelor lupte reformatoare cu caracter social și religios care cuprinseseră Polonia. Este cunoscută mișcarea reformistă religioasă pătrunsă și extinsă în Polonia în cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea². Ea se împletește cu mișcarea care avea drept scop reforme politice pe baza unui program cunoscut sub denumirea de «indreptarea Republicii Polone». Aceste două curente de luptă împotriva marilor magnați și a clerului catolic iau forme mai precise în ultimii ani ai domniei lui Sigismund August și se declanșează în conflict deschis după moartea acestuia.

În campania de alegere a noului rege se propun candidaturi foarte diferite. Unele grupări susțin necesitatea alegerii unui rege autohton, altele, dimpotrivă, propun candidatura unor prinți străini, printre care arhiducele Ernest de Habsburg, fiul împăratului Maximilian al II-lea, Henri de Anjou din dinastia Valois, fratele lui Carol al IX-lea, regele Suediei și chiar țarul rus Ivan al IV-lea cel Groaznic.

¹ Alfred Pominski, *La Pologne au XVI siècle*, București, 1938, p. 8: « Par sa monarchie constitutionnelle et son système représentatif, à l'intérieur, par sa méthode fédéraliste et son respect de l'autonomie, à l'extérieur, la monarchie des Jagellons devansait de plusieurs siècles non seulement les Etats voisins, mais aussi les méthodes gouvernementales des grands pays de l'Occident »; Kazimierz Tymieniecki, *Polska w średniowieczu*, Varșovia, P.W.N., 1961, p. 175—177.

² Wanda Markowska, *Literatura polska doby średniowiecza i początków odrodzenia*, Varșovia, 1950, p. 40—41.

Cele mai mari șanse le-a avut Henri de Anjou (mai tirziu ca rege al Franței, Henri al III-lea, ultimul Valois la tronul francez, care era în bune relații și cu Imperiul Otoman¹, iar ca reprezentant al marelui regat francez nu constituia un pericol de agresiune².

În aceste negocieri joacă un anumit rol și Moldova, căci diplomația franceză încearcă să obțină de la Înalta Poartă, pentru Polonia, suzeranitatea efectivă asupra Moldovei, în cazul alegerii lui Henri de Valois, deși tributul s-ar fi plătit în continuare turcilor³. În plus, dacă ar fi fost ales Henri de Anjou, acesta promitea tronul Moldovei principalului său elector, Laski⁴. Fiind deci direct interesat în alegerea regelui polon, domnul Moldovei Ion Vodă întreprinde o serie de acțiuni menite să-i asigure prietenia turcilor și a polonezilor totodată și care să-i consolideze domnia. La 10 februarie 1573 el scrie « ad ordines reipublicae », exprimând dorința sultanului în legătură cu alegerea noului rege: « iesli bi moglo bydz s panow sprziodzonich, tedi dobre, a iesli s postronich, tedi nie ynego kromia brata franczuskiego krolia »⁵ (dacă poate fi dintre nobilii băștinași e bine, iar dacă va fi dintre străini atunci să nu fie altul decât fratele regelui francez)⁶.

Primul interregnum polonez, care durase mai mult de nouă luni, se încheie la 16 mai 1573 prin alegerea lui Henri de Anjou, care adoptă așa-numitele *Pacta conventa*⁷, « Articolele lui Henri », prin care se obliga să aducă din Franța flotă și armate, să respecte toate privilegiile nobiliare, să renunțe la puterea ereditară⁸, să garanteze libertatea de credință pentru disidenți, să nu ia singur nici o hotărâre etc. În caz de neîndeplinire a vreuneia din obligațiile luate, « gleahta era dezlegată de supunerea ei față de rege »⁹. Astfel, autoritatea regelui era limitată, puterea concentrându-se mai ales în mâinile nobililor, care, reinviind un vechi principiu al dreptului feudal, se puteau chiar și răscula împotriva seniorului, dacă acesta își încălca îndatoririle

Un instrument puternic în luptele politice din Polonia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea l-a reprezentat literatura publicistică anonimă.

În secolul al XVI-lea, sub influența suflului proaspăt de umanism și reformă, literatura polonă cunoaște o deosebită dezvoltare, cu precădere literatura polemică și satirică¹⁰. Chiar și versurile sînt mai puțin lirice și mai mult retorice¹¹. Obiectivul principal al acestor scrieri este lupta pentru înlăturarea supremației bisericii din viața politică și culturală. Uneori această luptă lua forme atât de îndrăznețe încît era nevoie de o intervenție pe linie de stat. Astfel, Sigismund cel Bătrîn s-a văzut nevoit să dea un edict prin care să promită un premiu de 100 de ducați aceluia care-i va demasca pe atacanții anonimi¹². Desigur însă că înlăturarea celorlalte pături sociale de la viața politică, făcea ca întreaga cultură, și în special literatura, să reflecte unilateral numai problemele nobilimii, aceasta fiind factorul central al vieții politice și culturale a țării.

Cu ocazia primului interregnum polonez au fost create numeroase lucrări anonime de literatură politică cu caracter satiric sau popularizator, care circulau tipărite fie în manuscrise, susținînd sau combătînd anumite candidaturi, deplîngînd moartea ultimului rege din dinastia Jagiellonă, ori răspîndind anecdote pe seama lui. Această literatură nu se ridică însă la un înalt nivel artistic și nu poate rivaliza cu operele precursorilor și contemporanilor ei: M. Rej, J. Kochanowski, S. Orzechowski, M. Bielski, L. Górnicki ș.a.

¹ « Claude du Bourg de Guélines, l'agent diplomatique de France auprès de la Porte, écrivait à Charles IX, le 30 août 1569, que le Vizir lui avait fait part de l'intention de la Porte de soutenir la candidature de Henri au trône de la Pologne, s'il se mariait avec Anne, la sœur de Sigismond » E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, vol. III, după T. Holban, *Henri de Valois en Pologne et les Roumains*, în « Bulletin de la section historique », vol. XXIII, fasc. 1, București, 1942, p. 3.

² N. Torza, *Istoria universală*, vol. I (anii 476–1648), București, 1919, p. 227–228: « Henri de Anjou stăruia să fie ales doar din ambiție. Polonii îl primiră numai pentru a nu alege pe un arhiduce austriac, ori pe țar, vecini lacomi și primejdioși »; Marcin Bielski, în *Kronika Polska*, vorbind despre atitudinea șlahtei față de Henri de Anjou, spune: « Wielu nas bylo takich, cołmy sobie wszystko dobre po owym Panie obiecowali, i tego o nim rozumienia byli, ze nam nadeń lepiej i pozyteczny nikt nie mogł panować ale my tak, a Bog wszystko obrócił inak... (Bielski, p. 460 după J. M. Ossoliński, *Wiadomości*, vol. I, Krakow, 1819–1822, p. 395).

³ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană* ed. a 3-a, vol. V, București, 1927, p. 90.

⁴ Același nobil polonez Laski, care aduse la tronul Moldovei pe Despot Vodă.

⁵ Hurmuzaki, vol. I, supl. II, p. 275.

⁶ Unii cercetători au afirmat că prezumtiva scrisoare a sultanului fusese elaborată chiar de către Ion Vodă, iar susținerea candidaturii franceze avea menirea de a-l compromite pe candidat în ochii nobililor polonezi.

⁷ F. M. Monier, *Histoire de Pologne*, vol. I, Paris, 1807, p. 145–146.

⁸ « Il est essentiel d'observer que durant le règne des princes de la maison de Jagellon, les rois de Pologne, quoiqu'ils par la nation, fondaient seulement leurs prétentions à cette élection sur le titre qu'ils portaient d'héritiers de la couronne de la Pologne. Sigismond Auguste, qui fut le dernier des mâles de la maison de Jagellon, fut aussi de dernier qui ait été qualifié du titre d'héritier de la couronne » F. M. Monier, *Histoire de Pologne*, vol. I, p. 144.

⁹ A. Cosminski și S. D. Skeazin, *Istoria evului mediu*, București, Ed. Didact. 1955, p. 467.

¹⁰ « Postajate wiele ciętych utworów, satyr, dialogów, rozpraw i broszur wymierzonych nie tylko, przeciw klerowi i kosciołowi, ale piętnujących stosunki społeczne panujące w ówczesnej Polsce » W. Markowski, *op.cit.*, p. 42.

¹¹ W. Bruclnalski, *Lacińska i polska poezja w Polsce średniowiecznej* în « Dzieje literatury pięknej w Polsce », ed. a 2-a, vol. I, Cracovia, 1935, p. 15.

¹² Juliusz Nowak-Dłużewski, *Poemat satyrowy w literaturze polskiej w XVI–XVII*, Varșovia, 1962, p. 7.

Multe dintre aceste scrieri au fost publicate, după manuscrisele și tipăriturile păstrate, în două culegeri importante de lucrări din această perioadă, datorate lui Jan Czubek¹ și Teodor Wierzbowski². Cea mai amplă este culegerea lui Czubek, care a cercetat cu scrupulozitate materialele existente în 13 biblioteci din Polonia și străinătate. După cum afirmă însuși autorul în prefață, această carte este o încercare de cuprindere a întregii literaturi din perioada primului interregnum (« starališmy się nasz materyał o ile można, w zupełności wyczerpnąć » - ne-am străduit pe cât posibil să epuizăm tot materialul acestei epoci)³. Datorită însă caracterului anonim și circulației ilegale, precum și numărului mare de scrieri existente în acea perioadă, autorul culegerii preconizează descoperirea cu timpul și a altor materiale, necunoscute în momentul publicării cărții sale. De aceea adresează în prefața culegerii un apel către toți cei care cunosc sau posedă lucrări literare sau istorice legate de epoca primului interregnum de a-și aduce contribuția la cunoașterea și publicarea lor. Răspundem după mai bine de o jumătate de secol la apelul remarcabilului filolog, prezentând cititorilor materiale inedite descoperite în două manuscrise din fondul Bibliotecii Academiei R.P.R.

Manuscrisul B.A.R.P.R. nr. 638, care nu face parte dintre cele cercetate de J. Czubek, cuprinde scrieri anonime în proză și versuri din anii primului interregnum polonez (1572—1573), biografiile a patru prelați catolici polonezi și o pagină de maxime în limba latină⁴.

Dintre manuscrisele similare descrise de Jan Czubek în prefața la culegerea sa, constatăm că manuscrisul de față se aseamănă cel mai mult cu ms. nr. 50 din Biblioteca Branicki din Sucha, care aparține sfârșitului secolului al XVI-lea.

Din cele 41 de titluri aflate în ms. B.A.R.P.R. nr. 638, 24 sînt cunoscute de J. Czubek și publicate — cu oarecare deosebiri de text — în culegerea sa. În ms. Branicki se găsesc toate aceste lucrări și, în plus, altele câteva, aparținînd epocii de după încheierea interregnumului (publicate la Czubek sub numerele XLVIII, XLIX), ceea ce ne permite să presupunem că ms. Branicki este ulterior manuscrisului nostru. O copie fidelă a primului se află la Biblioteca polonă de la Paris (ms. XLV din secolul al XVI-lea, catalogat sub titlul *Dyaryusz Choroby Zygm. Augusta*). Este neîndoielnic faptul că între cele trei manuscrise se află o strînsă legătură, care ar putea fi însă elucidată numai prin compararea lor în original. Deși textele publicate de Czubek se bazează în mare măsură pe ms. Branicki, ele nu ne pot ajuta prea mult la determinarea legăturii dintre acesta și manuscrisul românesc, deoarece editorul modernizează ortografia și uneori chiar și limba.

19 dintre materialele cuprinse în ms. B.A.R.P.R. nr. 638 nu sînt publicate la Czubek.

Dintre acestea:

I. Unele sînt cunoscute și publicate în materialele istorice, deoarece reprezintă documente referitoare la moartea și ritualul de înmormîntare al regelui Sigismund August. Acestea sînt:

1. *Testamenth Oszwieczonego Pana Pana Zigmunta Augusta z lasky Bozy Krolya Polskiego ktori w Kniszynie dnia VII Iuly roku MDLXXII Panu Bogu Duha svego oddal*⁵ (Testamentul luminatului domn Sigismund August, cu mila lui Dumnezeu regele Poloniei, care pe ziua de 7 iulie 1572, la Kniszyn, și-a dat sufletul intru Domnul), f. 2—14.

Testamentul este scris în limba polonă, probabil o copie după original, deoarece se știe că spre deosebire de ceilalți regi, anteriori lui, Sigismund August a folosit foarte mult în scris

¹ Jan Czubek, *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrolewia*, Cracovia, 1906.

² Teodor Wierzbowski, *Wierze polityczne i przepowiednie, satyry i passkwile z XVI wieku*, Varșovia, 1907.

³ Jan Czubek, *op. cit.*, p. IV.

⁴ Este un manuscris integral, catalogat de P. P. Panaitescu (*Catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, partea a II-a în manuscris) sub titlul *Miscelaneu de scrieri privitoare la istoria Poloniei*, aparține secolului al XVI-lea, scris pe hirtie cu filigram interior în cerc: BUDISSIM, 181 foi de 32 x 19,1/2 cm, legat în piele cu motive presate pe copertă și cu un chenar cu zeii artelor Apollo, Caliope, Euterpe, Talia. Pe prima copertă este presat cuvîntul *Registrium*. Textul este scris în Polonia, cu o scriere cursivă (acesteași mină), numărul rîndurilor pe pagină variază între 21 și 23 de rînduri, cuprinde materiale scrise în polonă și latină. Manuscrisul a fost găsit în biblioteca rămasă de la Boleslav Hasdeu. Pe partea interioară a primei coperte remarcăm, printre alte însemnări, un vers scris cu altă cerneală decît restul manuscrisului:

Quidquid agis prudenter et respice finem

(« Orice faci să faci cu prudență și să ai în vedere sfîrșitul ») Asemănător cu un vers din *Gesta Romanorum*, cap. 103.

Pe partea interioară a copertei finale sînt două însemnări din aceeași perioadă cu manuscrisul, una în latină, alta în polonă:

Seneca Fortuna fortes metuit ignavas promit

Plus in negotiis gerendis res quam verba prosumt

Leta πία (?) raro sine ifelicitate eveniunt.

Jest jeden fortel na szczescie wszelikiie

Lyub zlye lyub dobrze sercze w [...]

Y trosky ustapycz musza

Gdy Bog chce a czasy przynosza.

Lîngă aceste versuri, dar lateral, nu ea aparținînd autorului lor, este scris numele Andzei Mapp).

⁵ În tot cursul lucrării vom respecta iatocmai ortografia manuscrisului. Singurele modificări pe care ne-am permis să le facem au fost despărțirea prepozițiilor de substantive și notarea semnului de prescurtare acolo unde lipsește în original.

și oral limba polonă, ba chiar mai mult, în 1550 a încetat să mai folosească latina în decretetele Seimului¹.

Ultimul dintre Jagielloni dă numeroase îndrumări privind conducerea statului polon și menținerea integrității sale. Drept principală condiție pentru atingerea acestui scop consideră unirea dintre nobilii din întregul stat polon:

«Bo iako madri po laczynie ktos napisal zgoda male rzeczy rosta. nieszgoda wielkie wpadaya. drugi takze pysze. Mocz zjednoczona mocniejszyza niz rozszwoyona. Przeto prosimy y napominamy. dlya Pana Boga. aby wsziszczy obywatelle tak Corronny, iako W. Kziestwa Lytewskie bely y zely w yedny wierze chrzesczyansky iednostayne aby bely iako Bog Ocziecz sinem w yednosczy Duha y ieden iest» (Căci așa cum înțepte a scris cineva în latină, prin înțelegere se realizează lucruri mici, dar prin deînțelegere se prăbușec lucruri mari. Altul de asemenea scrie: puterea unirii este mai mare decât cea a dezbinării. Așa deci, vă rugăm și vă atragem atenția în numele Domnului ca toți cetățenii, atit din Regat, cit și din marele Principat al Lituaniei, să fie și să trăiască laolaltă în credința creștină, să fie uniți, așa cum Dumnezeu tatăl cu fiul și cu sfintul duh alcătuiesc un tot unitar) f. 3 v.

Ideea aceasta a unității este tratată amplu în introducerea testamentului, fiind chestiunea cea mai acută a zilei. Conștient că o dată cu dispariția dinastiei Jagiellonilor ar fi posibilă și dezlipirea Principatului Lituanian de Polonia și, cu aceasta, dezmembrarea statului, Sigismund August insistă în câteva rânduri asupra menținerii uniunii polono-lituaniene, capabile să asigure puterea și independența statului unit.

«Przeto tym naszym testamentem oboiemu Panstwu Coronie Polsky y wielkiego K. Lytewskiego daiemy. okazuiemy zostawiyamy, miloscz zgode iednośc ktora przotkowye naszymy po laczinye nazywaly *Uniq*» (Astfel, prin acest testament al nostru, ambelor state și Regatului Polon și Marelui Principat al Lituaniei dăm, arătăm, lăsăm cu limbă de moarte, dragoste, înțelegere și unitate pe care înaintașii noștri o numeau în latină *unia*) f. 4.

Presupunind că după moartea sa vor începe disensiuni pentru împărțirea puterii și averii, Sigismund August înscrie amănunțit în testament tot ce se cuvine fiecărui, conjurându-i pe realizatorii testamentului să-i respecte întru totul hotărârile:

«Alye aby kaszdy wedlye naszego rozszadzenya. rozprawienny. ktoriesmy. za dobrego zywota y za dobry pamieczy. z dobrym rozsismem wzcinieły. y wedeye sprawiedliwosczy y czo nam slusznie przysz ma y to czo komu nizey iest opisano otrzymawszy na tym przestal. A przycziny do rozerwanyja spolny krzesczyansky y powynny miłosczy. niemial. ani szukal». (Dar fiecare după împărțirea și dispozițiile noastre pe care le-am dat în deplină sănătate și a facultăților mintale și cu bună chibzuință, după dreptate și ce să ne rămână nouă de drept, iar ceea ce va primi fiecare după cum vom arăta mai jos să se mărginească la asta. Și să nu caute pricină de discordie între creștini și de distrugere a iubirii cuvenite) f. 2 v.

Din aceeași categorie mai fac parte:

2. *Napis krolyewsky na tablyczy srebrni wybity y tak w trune wlozony s timy napisy wizy opisanimy* (Inscripția regală gravată pe o tăbliță de argint și așezată în coșciug împreună cu celelalte descrie mai sus), f. 16—16 v, reprezintă un text în versuri albe, în limba latină, despre genealogia regelui decedat și a dinastiei Jagiellonilor. Textul este tradus și în limba latină, (*Eiusdem autoris epitaphium ab alio tamen ex latino in polonicum tractum*) la f. 16 v — 17.

3. *Eiusdem autoris breviora epitaphium* (Epitaful prescutat al aceluiași autor), f. 17, în versuri albe, în limba latină, același conținut ca și mai sus.

4. *Carmina ktore sa na trunye czenowcy krolyewsky na ktory sa obrazy wylyane podobne piaczy zmslom czlowieczym a zlotym w ty mierze pisane nad kaszdyim zmslem* (Inscripțiile care se află pe sieriul regal de zinc, pe care sînt și tablouri turnate, înfățișînd cele cinci simțuri ale omului și scris cu aur deasupra fiecărui simț, f. 17 v,) inscripții versificate (cite o strofă închinată fiecărui simț), în limba latină.

II. În urma cercetărilor efectuate și a consultării profesorilor polonezi specialiști în literatura acestei epoci, Julian Krzyżanowski și Iuliusz Nowak — Dłużewski (Varșovia), am ajuns la concluzia că un număr de 14 lucrări de proză în limba polonă și proză în versuri în limba latină nu au cunoscut pînă acum lumina tiparului. Dintre acestea vom prezenta cîteva:

1. Deosebit de interesantă, ca reprezentînd genul scurt de povestire² populară, este *Znaky pewne Kroliewey Iei Mczi takze y krolia Ie M. srziersczy* (Anumite semne vîstind moartea mării-sale reginei, precum și pe a regelui), f. 14—15. Este o povestire scurtă, în care se împletește nararea întîmplărilor care au premers morții regelui cu elemente de basm popular. Astfel, regăsim aici motivul popular, zoomorfic, care prezintă bufnița ca pe un vestitor al răului.

¹ J. M. Ossolinski, *op. cit.*, vol. I, p. 426.

Cu o noapte înainte de moartea reginei Katarzyna, îndepărtată de la curte de mulți ani, pe fereastră de la camera soției doctorului regal intră o bufniță, care, deși este închisă într-o ladă, dispere, căci nu are însușirile materiale ale unei vieți, ci este doar un duh vestitor de rele, interpretat ca prevestitor al morții reginei, fapt adevărat, după cum spune autorul, chiar a doua zi. Dar prevestirile nu încetează o dată cu aceasta, căci în timp ce clopotele din Varșovia băteau spre a anunța poporului moartea reginei, au căzut limbile de la unele clopote, ceea ce avea să prevestească apropiata moarte a regelui.

«Noczy przysła nowina pewna o smierczy krolowy Jei M. który gdy zwoniono Warszawie v wszytkych kościolow podluk obyczayu tedy zaras tym iednym zwoninym v S. Iana sercze u zwona vpadlo. i malo niezabielo Losznice K. Ję. M. Pana Lieczkie a na nowym mieysczye takze razem vpadly dwie sercza v zwonow v Pany Mary kosciola w v mnihow takze niedaliek». (Noaptea a venit vestea sigură despre moartea majestății sale reginei și cînd băteau clopotele la Varșovia la toate bisericile, după cum e obiceiul, atunci numaidecît după prima bătaie la Sf. Ioan a căzut limba de la clopot și era aproape să-l omoare pe cămărașul mării-sale regelui, pe domnul Liecki, iar în cetatea nouă de asemenea au căzut deodată două limbi de la clopote la biserica Sfintei Fecioare și la călugări, nu departe de acolo) f. 15.

Iar cînd peste trei zile, cu totul pe neașteptate, se îmbolnăvește regele Sigismund, își face loc o altă apariție la fel de ciudată și interpretată tot ca un semn rău: printre curtenii adunați la palat se strecoară, urcă pe scări și pătrunde pînă în sala de consiliu un bou: «W horobie ty K. Ję. M. contra naturam wol po shodzye na kaminicze do rady wszedł przez wielko lyudzy ktorzy bely y na wshodsye y w sieny y wyszbye asz do rady». (În timpul acestei boli a mării sale regelui, *contra naturam*, a urcat un bou pe scările palatului și a intrat pînă în consiliu, printr-o mulțime de oameni care era adunată acolo și pe scări și în anticameră și în cameră pînă în consiliu) f. 15.

După cum observăm, pentru prevestirea schimbărilor din viața unor capete încoronate nu se folosesc semnele cosmice, după modelul clasic, ci motive populare, zoomorifice, simple. Ținînd seama de aceasta, precum și de stilul povestirii (textul integral este anexat la articolul de față), inclinăm să credem că este o înregistrare a povestirilor care circulau atunci în popor pe seama morții regelui.

2. O altă lucrare anonimă inedită este *Oznaymienie Smierczy kroliewski y zdanye o obie-ranyu kroya* (Veste despre moartea regelui și părere despre alegerea regelui), f. 27–33, scrisă în limba polonă la persoana întii, sub formă epistolară, cu multă îndemînare scriitoricească, intercalînd cu vădită facilitate fraze și cuvinte latine, în care se dau relații și păreri personale asupra evenimentelor zilei.

Autorul exprimă în cuvinte frumoase și într-un stil desăvîrșit regretul pentru moartea regelui și acordul său — deși cu unele rezerve — de a-și da părerea despre alegerea noului conducător al statului. «Jedym to rad wieczy folguicz roskazanya W Msczy niszly rozumowy swemu kotoremu wielye y prze liata me i prze male czwyzenye niedostawa obiecał bym vczynycz». (Am promis să fac acest lucru mai degrabă, respectînd cu plăcere porunca voastră, Luminate Domn, decît pe a minții mele care are unele neajunsuri și din cauza anilor mulți și a exercițiului puțin) f. 27.

Cu bătrînească chibzuință și orizont larg asupra vieții politice contemporane, autorul analizează stadiile istorice prin care a trecut republica nobilitară polonă și în special ultimul, comparîndu-le în ultimă instanță cu etapele evoluției omului.

«Isz czialo czlowiecze y wszitkie rzeczy sub hoc orbis lumine na swieczye maia swe nastanya. czasy. rosdzialy pomnozony. doskonaloscy y kresy swoie. Takiesz R. Pospolita kasza di pogotowyy i nasza Polska iusz wszitek wiek czlowieka doskonalego. obesza i vrodzona iest. bela dziecziecziem. bela miodzienczem, bela y mezem. Iusz teras ku starosczy prziszla. securis ad radicem posita e. et ne nobis quia peccamimus. Rodzila sye od Lecha do Woiewod. dzyecziczeyem w Poganstwie bela czystym miodzynczem. Wiare Chreścianska przyawszy bela y mezem przez one wszitkie czasy z Bolieslawow. w Ladislawow y inszych. A naywoczny z Zigmunta teras iako iabluko rozdarle tak iusz vpatkiem bardzo grozy». (Căci și trupul omenesc, ca și toate lucrurile de pe acest pămînt, au vremea lor cînd iau ființă, cînd cresc, se înmulțesc, se perfecționează și sfîrșesc. Tot așa și fiecare Republică și a noastră poloneză a trecut prin toate vîrstele umane, s-a născut, a fost prunc, a fost și tinărară, a fost și la vîrsta bărbăției. Acum se apropie de bătrînețe. Securea a fost pusă la rădăcină și nu pentru că am păcătuit. S-a născut din vremea lui Lech pînă la primii voievozi; a fost copil în timpul necredinței; a fost tinărară, adoptînd religia creștină și bărbat în toate acele vremuri sub domnia Boleslavilor și Ladislavilor și a altora și, mai cu seamă, în timpul lui Sigismund, iar acum, amenințată cu căderea, ca un măr copt) f. 27 v.

Perioda primului interregnum este interpretată ca o epocă de decădere a statului la care converg atât cauze externe («strony somsiad naszym» -din partea vecinilor noștri), f. 28. cât și interne. Principala cauză a acestei stări, arată autorul, este lipsa de unitate a nobilimii în chestiunile de interes național. Autorul se dovedește a fi un foarte bun cunoscător al nobilimii (poate că el însuși face parte din ea) și totodată un demascator necrutător.

«Za taka marna i slipea sprawa nasza czto kiedy by belo nappilny zgody. rozerwalismy sye i kiedy trzeba rady. pomieszalimy sye... Iedny za wašnya. drudzy za Practika. Trzeci. za wacantiamy y vboga R. P. odbieszona na sromotny. gwalth hanbe y sromote zostawiona recze zalamuye y czeka zgynienya». (Pentru o cauză atât de amărită și fără orizont cum e a noastră, că atunci când era nevoie absolută de înțelegere ne-am certat, iar când a fost nevoie de un sfat ne-am bîlbîit... Unii sînt pentru discordie, alții pentru intrigi, alții pentru interregnum și sărmana Republică supusă unei violențe rușinoase, în dezonoare și rușine își frînge mîinile așteptîndu-și pieirea) f. 28.

Inițial, arată autorul, la baza ideii de republică a Poloniei au stat «libertatea, vigilența, bărbăția și indestructibilitatea», însă în epoca aceasta de după renaștere, cînd elementele distructive primează și «generationis principia odminly» (principiile generale s-au schimbat): «miasto wolnosczy y swobody swawolya. miasto wiary niewiara miasto czuynosczy — sprosna iakas i Gruba Nieczuyność a bespieczestwo powszechnym nasz iusz powietrzem zarazilo» (În loc de libertate — samavolnicie, în loc de credință — necredință, în loc de vigilență — o lipsă grosolană și dezmațată de vigilență, iar inactivitatea ne-a otrăvit și aerul pe care-l respirăm), f. 28.

După cum putem deduce din indignarea care-l cuprinde pe autor, acesta este un nobil care ține la principiile străvechi ale ordinii nobiliare și la libertățile castei sale. Este totodată catolic și deci adversarul reformei, «necredinței», cum o numește el.

Spiritul demascator încetează însă atunci cînd e vorba de fostul rege, de ultimul Jagiellon, despre care se exprimă cu mult regret și dragoste. Consideră că după moartea lui statul a rămas fără posibilitatea de a se mai conduce:

«A tosmny iusz besz glowy czlonky, besz krolya poddany. Trzoda bes pasterza i wilczy iusz za granicza» (Am rămas ca niște membre fără cap, supuși fără rege, turmă fără păstor și lupii sînt de-acum la graniță) p. 28—28 v.

Pentru îndreptarea acestei stări de lucruri autorul propune aceleași nobilimi pe care o criticase mai înainte, să numească guvernatori, să se bizuie pe partidul cel mai puternic și să le risipească pe celelalte, să păzească tezaurul statului, să se îngrijească de averile regale și să pună strajă puternică la cetățile la graniță. Formulează chiar 6 principii, punînd accentul în mod vădit pe libertățile și principiile morale nobiliare. Astfel, cere viitorului rege, printre altele: «zeby wzalye wolnosczy i prawa zabowal, zeby nowych a postronnych obyczayow nie wniosil» (să păstreze intacte libertățile și drepturile, să nu introducă obiceiuri noi și străine) f. 31.

Din acest manifest-program deducem că autorul¹ este un nobil conservator care, mai presus de orice, urmărește propășirea nobilimii și integritatea drepturilor sale. Căci deși o vede realist, cu toate scăderile ei, o consideră totuși drept singura forță capabilă să regenereze starea de înflorire a țării. Vorbînd despre cler, arată că «ten stan nie iest popularis» (această pătură nu este populară). Dar autorul nu numai că nu consideră necesar ca pătura conducătoare să fie populară, ci dimpotrivă: «Nihil est autem in R.P.² periculosius homine populari iaczy sa swiezcy habendo curam ad modum posteritatis aduehenda et locuplenda» (f. 29).

În legătură cu alegerea unui nou rege, autorul ia în discuție fiecare candidatură în parte și fiecareia îi găsește lipsuri, cu excepția celei a lui Ernest de Habsburg. Consideră în principiu că un rege nu mai reprezintă o mare autoritate în stat «dzys tanta e corruptio seculi ze nye wielkie iest vwazenyte Magiestatow krolyewskych» (astăzi atât este de coruptă epoca, încît nu se mai dă mare respect maiestății regale). f. 29 v. însă îndeamnă totuși să se aleagă un rege, căci, spune el, «mai bine cu un domn oarecare decît fără nici unul» (f. 31). De fapt, însă, nu-i este atât de indiferent care va fi ales, căci în primul rînd respinge cu vehemență posibilitatea alegerii unui domn autohton: «Iusz tedy ya do tego przywyode ze trudno doma Pana nalvescz zgodnye zebny moczny hel zebny wladza myal. i wazen bel w taky rozmaitosczy narodow do iedny R.P. nalvezacznych» (Însă consider că acasă e greu să găsești un domn corespunzător, să fie și puternic, să aibă și demnitate și să fie impunător în fața diferitelor nații care fac parte din această Republică), f. 31.

Analizînd candidatura țarului rus, care este propus pentru «marea sa putere și întinderea statului» (f. 29 v), autorul o respinge, amintînd de cîtă cruzime și tiranie au dat dovadă țării

¹ Stabilirea paternității este foarte greu de făcut, cu atât mai mult cu cît în acea perioadă activau pe plan literar în Polonia mai mulți scriitori cunoscuți (M. Bielski, J. Kochanowski, L. Górnicki, H. Malecki, M. Krowicki, J. Wujek, J. Januszowski, B. Paprocki, S. Klonowic, P. Skarga, St. Grochowski) plus o serie de scriitori mai mici și publiciști.

² Republica.

ruși față de propriul lor popor și atrăgând atenția că aceeași comportare s-ar putea extinde și asupra Poloniei.

Nu-l susține nici pe regele Suediei¹, care este încă un copil, iar « R.P. naszey teras nie dsiecziezca potrzebuie alie virum perfectum potentem in honore non succumbentem » (Republica noastră nu are acum nevoie de un copil, ci de un bărbat *perfectum potentem in honore non succumbentem*) f. 30. În plus, acesta nici n-ar putea să domnească peste cele două țări despărțite de mare, căci este ținut cu legămint de pământul Suediei: « bo przysiega krol sweczyk ziemy swey nigdzye niewyeszdezczac. a skoroby ras wyahal niepuszczono by go tam wyczyz » (căci jurămintul regilor suedezi este să nu plece nicăieri de pe pământul Suediei, iar dacă pleacă o dată, nu-l mai primesc înapoi), f. 30—30 v.

Este de remarcat de cîtă abilitate dă dovadă autorul susținind candidatura lui Ernest de Habsburg. Știind că poporul polonez vede în Casa de Austria unul din dușmanii săi de veacuri, care acaparase deja coroanele cehă și ungară, și știind de asemenea că chiar în sinul marii nobilimii această candidatură va întâmpina opoziție, fie chiar și în persoana cancelarului și marelui hatman al Coroanei, Jan Zamojski « cel mai aprig adversar al Habsburgilor »², autorul încearcă să prezinte dușmănia dintre polonezi și germani ca pe o obișnuită animozitate între vecini: « W takowey kondiciei naszy mim zdanyem ogliedz sie niepotrzeba na thos yz miedzy Miemyczy a Poliaky iakoby przizrodzona iakas dissensia zdawna sye pokazue. Bo to od poczatku swiata i po wszem swieczye bywalo ze nablisze narody zawsze ku sobie wasnimy bely. tak i dzys Francuzowye z Hispany. Anglicowye zkoty » (În asemenea condiții ca ale noastre, după părerea mea nu trebuie să ne uităm la faptul că între nemți și polonezi a existat o disensiune parcă înăscută, de demult. Căci de la începutul lumii și pe tot pământul a fost tot așa, că popoarele cele mai apropiate au fost certate între ele, cum sînt și astăzi francezii cu spaniolii, englezii cu irlandezii), f. 32.

Mai mult decît atît, propunînd candidatura arhiducelui de Habsburg, încearcă să lase impresia că este obiectiv și că ține cont în primul rînd de opinia publică. Nu neagă că sînt unii care îl resping pe candidatul casei de Austria deoarece îi știu pe germani agresivi și cu totul deosebiți de felul de a fi al polonezilor. Dar, arată el, sînt și alții care consideră că « e mai bine să te îndrepti spre un stat cu o cultură mai avansată și mai înaintat », care la nevoie poate să apere Polonia de pericolele din afară.

Pe măsură ce scrie mai mult despre Habsburgi însă, uită de aparența inițială de obiectivitate și declară direct: « Vdacz sie indzy nie wydzem ieno do Rakuskiego domu, ktory iusz od wielya lyat za cznota. pobosznozcyca wiara sprawiedlywoszcza lyuczkozczya skromnoszczya do tego przotku przeth wszistkimy Pany Chrzeszczianskimy przyszedl » (Nu vād unde ne-am îndreptat în altă parte decît la Casa de Austria, care de mulți ani prin cinstea, pioșenia, credința, dreptatea, omenia, modestia ei a ajuns să stea în fruntea tuturor regilor creștini), f. 31 v. Elogiile aduse acestei case, care « datorită proniei divine » are mulți fii, ca « o compensație » pentru lipsa de moștenitori a ultimului Jagiellon, este împlinită cu o condiție matrimonială: vîlstarul casei de Austria ales rege ar trebui să se căsătorească cu principesa Anna, sora regelui decedat. În felul acesta, zestrea lăsată de Sigismund August prin testament surorii sale n-ar mai fi înstrăinată. Plasarea acestui argument material tocmai în momentul în care nobilimea încearcă să acapareze cît mai mult din averile regale, sub aparența tutelării lor, este menit de a da lovitura de grație și face dovada unei mari abilități politice a autorului.

3. În același spirit este scris și articolul demascator *Nowini o krolu franczuskym y braczye iego* (Noutăți despre regele francez și despre fratele lui), f. 111 v — 116 v. Autorul anonim adversar al partidului filofrancez combatte candidatura lui Henri de Anjou, aducînd ca principal argument prigoana desfășurată împotriva protestanților de către dinastia de Valois, reprezentată atunci la tronul Franței oficial de Carol al IX-lea, iar din culise de Ecaterina de Medicis, mama acestuia. Pe regele francez autorul îl acuză că mai întîi « a arătat prietenie evangheliștilor și chiar s-a însoțit cu ei », după care, spre a întări această prietenie, și-a dat chiar sora, pe Margueritte, drept soție regelui Navarrei (« Na koniec tego zwiasku przyasny. siostry swey wydaniem za krolya Nawarskiego podwierdzyz vmislyol »), f. 112. Dar că după ce a obținut această prietenie a pornit prigoana împotriva lor, mai întîi prin asasinarea amiralului de Coligny, apoi prin măcelul din noaptea Sfîntului Bartolomeu, care încununează prima perioadă a războaielor religioase din Franța (1562—1572).

« 24 die augusti skoro dzwonkiem znak sye dal zaras Gwizowye s komitiwa swoya we wzitkye domy kedy przez 30 Panow przednych belo roszo na gospodach wpadszy na lozach zadny zdradzie niemislyacz za Miralem pozabiyany pomordowany. asz do dnya po vliczach przed dwor krolowyewsky na kupe w blotho wywloczeny bely kady asz do trzeciego dnya » (Pe

¹ Ideea alianței cu Suedia a apărut încă din timpul lui Sigismund August. Cf. K. Lepszy, *Rzeczpospolita Polska w dobie sejmów inkwizycyjnego (1589—1592)*, Cracovia, 1939, p. 25.

² Kazimierz Lepszy, *op. cit.*, p. VI.

ziua de 24 august, de îndată ce s-a dat semnalul, numaidecît (s-a năpustit) Guise cu ceata lui prin toate casele unde erau cei 30 de domni de viță încartiruiți, care nu se gîdeau la nici o trădare dupăucidere, asasinarea, amiralului și au fost omorîți în paturi, iar dimineața duși pe străzi în fața palatului regal și tîrîți în noroi în grămadă unde au zăcut pînă a treia zi), f. 112 v.

Autorul atacă cu vehemență dezlănțuirea masacrului din noaptea Sf. Bartolomeu și a celorlalte care au urmat după acesta, în care și-au pierdut viața 40 000 « niewinnych a cnotlywych lyudzyn » (oameni nevinovați și virtuoși), f. 112 v.

Din indignarea de care dă dovadă în legătură cu aceste fapte, am putea presupune că autorul este unul dintre reprezentanții reformatilor polonezi, care nu putea accepta drept rege pe unul ce se afirmase ca principal factor în masacrarea protestanților, cum era Henri de Anjou¹. Indignarea autorului anonim ia forme retorice: « Y mamy mu korone dacz takowemu ktery onegdy nieslihany. zdradliwy mord nad wiernimy poddanimy swemy veziniol. . . nie day tego Boze chyba bych my chczieli bycz ohyda wsitkiemu Chrzeszczanstwu » (Și noi să dăm coroana unuia ca acesta, care a comis atunci un nemeipomenit măcel prin trădare asupra supușilor săi credincioși. . . să nu dea Dumnezeu, doar dacă vrem să ajungem scriba întregii creștinătăți) f. 113.

Mai mult chiar, răspîndește zvonul că, cu banii jefuiți de la cei uciși, regele Franței a trimis să fie cumpărat tronul Poloniei pentru fratele său (f. 114).

În mod teoretic, autorul anonim emite ideea necesității alegerii unui rege străin, pe care o susține prin argumente diferite: « trzeba nam krolya ktoriby nie bel odrodzon od polyakow. aby bel nam przyaczielyem. kteryby z namy vmyal po polsku mowycz. ktery by obyczayow polskich bel swyadom. ktery by prawa nasze po laczinye opisane zrozumyal ktery by w sprawiedliwośczy nasz zahowal » (ne trebuie un rege care să nu fie născut din polonezi, ca să ne fie prieten, dar să știe să vorbească cu noi în polonă, să cunoască obiceiurile poloneze, să înțeleagă legile noastre scrise în latină și să mențină dreptatea în țară), f. 116 v.

Dar așa cum se întîmplă întotdeauna în acest gen de materiale, autorul nu rămîne numai pe planul teoretizărilor, ci găsește imediat un candidat care să întrunească toate calitățile cerute și să facă față tuturor exigențelor. Acesta este prințul Liegnicki, « care domnește pe litoral și e urmaș al acelor Piaști care au fost regi în Polonia » (f. 116), care a nutrit întotdeauna multă simpatie pentru poporul polonez. Printre calitățile personale ale candidatului citează mai ales faptul că acesta cunoaște bine obiceiurile poloneze și știe limbile polonă și latină. « Ktory tak dobrze po polsku mowy iako polyak. . . bedacz laczynnykem prawa naszego pretko sye nauczy (care vorbește atît de bine în polonă ca un polonez. . . , fiind latinist are să învețe repede legile noastre), f. 116.

Însă, pentru a nu fi suspectat de părtinire, autorul declară că tot ce scrie nu-i este impus de vreo partidă sau păreri politice, ci decurge din propria sa conștiință: « ia tu pysze czo czuye w serczu swym zalosliwego » (scriu și eu ce simt în inima mea îndurerată) f. 114.

4. Deosebit de interesantă din punct de vedere literar este *Descriptio exequiarum serenissimi Regis Polonorum Sigismundi Augusti* (f. 126—129), pentru plasticitatea imaginilor și minuțiozitatea descrierii felului în care a fost împodobită biserica Sf. Laurențiu din Roma în timpul slujbei de pomenire a regelui Sigismund August.

Această ceremonie în amintirea regelui a fost organizată de prelatul Stanislaw Hozyusz, care se stabilise în Italia. Cu toate că tendințele tolerante ale lui Sigismund August îl supăraseră la timpul lor pe Hozyusz, totuși moartea acestuia l-a întristat profund. « Regele și binefăcătorul meu a încetat din viață — a spus Hozyusz, cînd a primit această tristă veste, și nu a întîrziat să facă o slujbă de doliu atît în satul de lângă Roma unde se afla atunci, cit și la Roma la biserica Sf. Laurențiu în Damaso, unde au fost prezenți 40 de cardinali din 112. Sărmanilor li s-au împărțit circa 3 000 franci de pomană. Reszka a rostit cuvînt de laudă răposatului, scris de el »².

În afară de numărul cardinalilor, care de altfel nu este edificativ (în ms. sînt menționați numai 28), tot ceea ce citează Ossolinski se confirmă în textul nostru, inclusiv cuvîntul de laudă rostit de Reszka: « Po mszy bela ozdobna oratia ktora myal. Reszka canonik warszawsky. bila oratia ta nieboszczika krolya stanu y pobosznosczy poziteczna y przystoyna. ktora Cardinalow wzitkym y innym sluhaczom bardzo. podobala czo myedzy innimy rzeczamy. zniemala Polsky naciey slawa y poccziwosczy belo ». (După slujbă a fost o oratie fastuoasă, pe care a rostit-o Reszka, un canonic de la Varșovia. Această cuvîntare care a lăudat atitudinea și pișoenia regretatului rege a plăcut foarte mult cardinalilor și tuturor celorlalți ascultători, ceea ce, printre altele, a adus multă laudă și admirație națiunii polone) f. 128—128 v.

¹ «Le duc d'Anjou avait alors une grande réputation, que lui avait acquise parmi les catholiques son zèle contre les protestants français» F. M. M[on]ie r, *Histoire de Pologne*, vol. I, p. 147.

² J. M. Ossolinski, *op. cit.*, vol. IV, Cracovia-Liov, 1852, p. 21—22

5. În cadrul literaturii publicistice legate de primul interregn, un loc deosebit îl ocupă figura Barbarei Gizanka, soția nelegitimă a regelui Sigismund August. Multe dintre manifestările literare ale vremii o descriu ca pe o femeie frumoasă, energetică și calculată. În culegerea Czubek este publicat un poem intitulat *Barbara Gizanka* (existent de altfel, și în manuscrisul discutat), în subsolul căruia autorul culegerii plasează un text de proză. Regăsim acest text în ms. B.A.R.P.R. nr. 638, însă mult mai mare și divizat în două părți distincte, intitulate: *O Gizancze nierzadny* (Despre Gizanka curtezana), f. 144–148 și *O teyze Malzenstwie skripti widane. Chwalicz to malzenstwo drugim ganicz* (Scrisoare despre aceeași căsătorie. Lăudînd această căsnicie dezaprobi pe alții) f. 151 v – 152.

După cum putem deduce din notele bibliografice de la Czubek, în ms. Branicki nr. 50, acest text este de asemenea împărțit în două (f. 173 și 177), însă informațiile date sînt prea sumare pentru a putea stabili vreo legătură între textul nostru și cel din ms. Bramicki. Deoarece însă în culegerea Czubek apare un text atît de redus, considerăm că în nici unul din manuscrisele studiate de editor nu a existat această variantă amplă pe care o avem în manuscrisul românesc.

În manuscrisul nostru se observă clar că între relatările despre Gizanka a fost intercalat un text de orientare politică, savant, cu numeroase glose latine, făcînd dovada unei profunde cunoașteri a vieții politice a secolului al XVI-lea. Partea inclusă, inedită, se deosebește net (ca stil, mod de exprimare, problematică) de cea publicată și îndrăznim chiar să afirmăm că se observă o asemănare vădită de stil și concepții cu *Oznaymienie Smierczy kroliewsky y zdanye o obyraryny krolya*, discutată de noi la pct. 2 p. 293 și urm. Cele două texte par a fi scrise de același autor anonim.

După moartea regelui Sigismund, datorită faptului că «bela niepodley vrody miala tesz niemale skarby» (era frumoasă și avea averea mare), f. 151 v, Barbara Gizanka a avut mulți pretendenți la mîna ei. Avea-i nu era moștenită, căci era de origine modestă, ci adunată «o parte din mîrînimia Dominului răposat, dată încă în timpul vieții, o parte din cadourile respectabile primite atît de la nobili, cît și de la popor. Iar o altă parte din testamentul legal al regelui» (f. 151–152).

Printre cei care doreau să se căsătorească cu această curtezană bogată și frumoasă erau mulți nobili scîpătați, care trăiau la curtea regală. «Staralo sye ich niemalo z dworu kroliewskiego chudych paholkow chezac z ya wyczac za zone» (Încercau mulți flăcăi săraci de la curtea regală s-o ia de nevastă) f. 152. Dintre toți însă ea l-a preferat pe un cneaz sărăcit, «chudy kniaz z Wolinya», Woroniecki.

Dar căsătoria unui nobil, fie el și sărac, cu o curtezană de obîrșie obscură care avusese un copil cu regele Sigismund August, a trezit împotrivire în sinul nobilimii polone. În legătură cu aceasta, în ms. B.A.R.P.R. nr. 638 sînt redatate două scrisori: una a lui Woroniecki către cineva pe care-l numește «frate», sub titlul *Woroniecki niewinyen* (Woroniecki e nevinovat), f. 152–156 v, și scrisoarea de răspuns a primului adresant, intitulată în manuscris *Woronecky Winien* (Woroniecki e vinovat), f. 157–162 v.

În scrisoarea sa, Woroniecki arată că nu vede un impediment în faptul că Barbara a locuit o vreme împreună cu regele, căci: «zone wolno my poiacz teka iaka my sye podoba y niepowinenem w tym niczego zdanya sluhacz» (am voie să iau de nevastă pe aceea care-mi place și nu trebuie să ascult părerea nimănui), f. 152.

Apărîndu-se împotriva acuzațiilor că se căsătorește cu o burgheză își ridică drept scut legile republicii nobiliare polone, care permit acest lucru, și, făcînd apel la oamenii cu vederi largi, spune: «...Nici un om cu mintea-ncreagă nu mă poate acuza» («zadem czalego rozumu mnye wynicz nyebedzye», f. 152 v).

Dorînd chiar să o ridice pe Barbara în ochii interlocutorului său, arată că pe un merit deosebit faptul că aceasta l-a iubit pe rege sincer și dezinteresat și nu i-a stors niciodată promisiunea de a o lua de soție, supunîndu-se în mod conștient opoziției societății. Apelînd la istorie și literatură, dă numeroase exemple în care femei inteligente și frumoase au oferit dragostea lor dezinteresată capetelor încoronate. De aceea consideră, că, prin căsătoria sa, nu a încălcat nici legile scrise ale societății și nici cele nescrise: «Niewystapielem tedy oznienyem swym ani przeczylo wczeziwoszczy ani przeczywko prawu alyem to z baczeniem y porada dobrego rozumu vcziniol» (Deci prin căsătoria mea nu am încălcat nici bunăcuința, nici legea, ci am făcut-o cu chibzuință și după îndemnul înțelepciunii), f. 156 v.

În scrisoarea de răspuns a celuiia pe care Woroniecki îl numește «Bracie mily» (Dragă frate) sînt analizate punct cu punct afirmațiile lui Woroniecki. În legătură cu originea burgheză a soției, autorul scrisorii arată că legal este nevinovat: «ai luat o burgheză de nevastă, ești nevinovat, căci legea îți permite acest lucru» (f. 157–157 v), însă consideră că nu este de demnitate unui nobil să intre într-o familie de negustori. Aceasta cu atît mai mult cu cît femeia cu care se căsătorește nu are un renume prea bun.

Pornind de aici dezlănțuie o adevărată pledoarie despre cinste, afirmând că necinstea femeii se resfringe în felul acesta și asupra bărbatului: «ești vinovat că încalci cinstea, bunul renume și, în sfârșit, ești vinovat față de sufletul tău» (f. 158).

Înțelegând că pe Woroniecki îl atrage într-o bună măsură și bogăția Barbarei, autorul scrisorii îi atrage atenția că o avere care s-a strîns în felul acesta nu e durabilă, pentru că: «ușor s-a strîns, ușor dispăre» (f. 161). Și chiar dacă împotriva firii și a providenței ei ar face eforturi s-o mențină, le va fi imposibil, deoarece «bogacztwa prowadza nasz do zhytku, zhytek bardzo snadnye do vbosztwa» (bogățiile ne duc la risipă, iar risipa foarte iute la sărăcie), f. 161.

Așa că, în concluzie, din cauza acestei căsătorii nedemne îl declară pe Woroniecki proscris în ochii nobilimii și lipsit totodată de trainice profitorii materiale. Ambele texte sînt scrise cu vervă publicistică și fac dovada excelenței a limbii polone vorbite în secolul al XVI-lea.

Celelalte texte inedite cuprinse în ms. B.A.R.P.R. 638¹ prezintă mai puțin interes literar. Diferite de problematica generală a ms. 638 sînt două lucrări referitoare la istoria și drepturile bisericii catolice în Polonia².

Toate scrierile discutate mai sus sînt necunoscute publicațiilor de texte de pînă acum. Restul de 24 de titluri cuprinse în manuscrisul nostru sînt publicate în culegerea lui Czubek în variante mai mult sau mai puțin apropiate. Făcînd analiza textologică a unora dintre acestea, am ajuns la concluzia că manuscrisele care au stat la baza publicației sînt într-o oarecare măsură diferite față de textele copiate în ms. B.A.R.P.R. nr. 638. Spre exemplificare vom cita cîteva versuri din poezia *Krolia Polskyego Zegnanye s Kroliestwem Polskim*

J. Czubek

- p. 3 Zachowalem wam prawa i wolności
Wedlug przysięgi wszystkie w stateczności
p. 4 Z sobom nic nie wziął, wszystkim uam zostawił
p. 4 Za nic dla niej masz garlo majetności
p. 4 Człowiekiem był (i) grzechom przychylny
p. 4 Opiek wam żądając, w opiekę, wam daję

Manuscrisul 638

- f. 15v. Zahowalem wam prawa i wolności
Wedlug przysięgi wszitkie stateczności
f. 15v. Sobam nycz niewyzał wszitkom tu zostawił
f. 15v. Za nicz dla ny nie masz garlo majetnoscy
f. 15v. Człowiekiem niem bel grzechow przyhelny
f. 16 Opiek wam żądając w opiekę wam oddaie

După cum se observă, deosebirile sînt mici și denotă un izvor comun apropiat. Poemul de largă întindere *Interregnum* (ms. f. 18–27) este tipărit de Czubek după ms. Branicki 50, despre care am stabilit că este cel mai apropiat de ms. B.A.R.P.R. nr. 638. Poezia este atribuită de către istoricii literari lui Jan Gluchowski. Din compararea celor două texte rezultă deosebiri morfologice, de formarea cuvintelor și chiar lexicale. Iată de exemplu:

J. Czubek

- v. 1 I przecze ja w swym bluszczu zwiędłym i zalobie
v. 11 Ostatniemu potomku Lecha cnotliwego
v. 14 A po jednym dwanaścim będąc polecana
v. 15 W sprawę złą i w upadek w okrucieństwo ono
Ktorem było rycerstwo wszystko rozrzesuniono
Bo każdy u sobie garnął a na stronie trwoga
Rzecz spólna sieroty została nieboga

Manuscrisul 638

- Przecze ja bluszczu wszem zwiędłym i zalobie
Ostatniemu potomkowi Lecha cnotliwego
A po iednym dwanaścim będąc polecana
Sprawę złą i porządek okrucieństwo ono
Ktorem było rycerstwo wszystko rozrzesunilo
Bo kto sye kaszdy garnal a na stronie trwoga
Rzecz spólna sierota została nieboga.

În unele cazuri, deosebirile decurg, evident, din greșala copistului. În altele însă, ele ne pot furniza indicii care să denote folosirea unui text mai vechi și mai puțin cizelat din punct de vedere al limbii literare. Astfel:

- v. 121 Za którą rząd, zwierzchności, prawa ustawaly ms. Za ktora rząd zwirchnoscz prawa wstaly
v. 219 Płaćcie tak czego pana z laskawości jego Płaćczye tak laskawego Pana z laskawoszy jego

Din exemplele de mai sus reiese că ms. românesc a folosit un izvor mai vechi, cu forme arhaice.

În concluzie, putem afirma că ms. B.A.R.P.R. nr. 638, care conține scrieri literare inedite din perioada primului interregnum polonez, este deosebit de important pentru istoria și istoria literaturii polone vechi. Cu toate că, așa cum am mai afirmat, calitatea literară a acestei literaturi publicistice nu se ridică la valoarea marilor opere literare poloneze din secolul al XVI-lea, totuși

¹ În limba polonă: *In interregno dwoya powynnosc: Panow Rad* (f. 58), *Pro pietate in patriam sive ergo R. P. amore de hinc veritatis posuit* (f. 73–74), *Odpowiedz tajemnim zdrayczom* (f. 74–74 v), *Sprawa z Gastaldem przez Castelyany Zosiaka poslane* (f. 121 v). În limba latină: *Quaestio vtrum regimen istius Principis est duraturum item an sub alio melior gubernatio futura est* (f. 1–2), *Contra confederationem* (f. 129 v-132), *Ex litteris unius secretary S^a: Casa Magestatis que scripte sunt ad Duces Bavariae* (f. 143 v–144).

² *De primatu regni contra archiepiscopum* (f. 132–143), lucrare în proză, în limba polonă, relatînd după cronicarii Długosz, Cromer, Micchowita, Wapowius, despre lupta bisericii pentru cucerirea anumitor drepturi în stat; *Vita illustrium virorum* (f. 177–181), lucrare în proză latină de Filip Padniewski despre viața a patru prelați catolici polonezi: Andreas Crziecki, Petrus Tomiecki, Ioannes Choienski și Samuel Macieiewski.

ele îmbogățesc patrimoniul literaturii vechi cu lucrări care ar putea reprezenta începutul genului publicistic în Polonia.

Cel de-al doilea manuscris polonez care aduce material interesant pentru epoca discutată, ms. B.A.R.P.R. nr. 637, este o *cronică a primului interregnum polonez*, în care sînt înserate diferite documente ale acestei perioade, procese verbale ale discuțiilor la seimurile parțiale etc.¹.

Pe partea interioară a primei coperte este un titlu scris în secolul al XVII-lea: *Kronika za Zygmunta Augusta w Knyszynie zmarłego roku 1572. Tu iest czesc Testamentu tego krola tego choroba (...) i co sie dzialo wzgledem Elekcyi nowego krola po nim. Brakuye początku i konca i w srodku kilka razy.* (Cronica din vremea lui Sigismund August, care a murit la Kniszyn în anul 1572. Aici este o parte din testamentul acestui rege, despre hoala lui și ce s-a întimplat în legătură cu alegerea unui alt rege după el. Lipsește începutul, sfîrșitul și la mijloc de cîteva ori).

Manuscrisul începe cu un fragment din testamentul lui Sigismund August, care prezintă însă unele deosebiri față de textul cuprins în ms. 638.

În afară de acesta, mai conține două lucrări identice cu manuscrisul, anterior, și anume: *Sprawa z Gastaldem* (f. 91—94);

Propositia na zieszdzie Lowickim ucziniona 21 dnia lipca (f. 16 v — 17) (în ms. 638 sub titlul *In interregno dvoya powinnosc Panow Rad*).

Deosebit de interesante pentru noi sînt însă materialele referitoare la relațiile domnului moldovean Ion Vodă cu Polonia. Ele oglindesc evenimentele anului 1572 și întregesc documentația existentă privitoare la politica externă a Moldovei în această perioadă.

Se știe că după înfrîngerea armatelor polone conduse de Nicolae Mielecki, voievodul Podoliei, care încercase să repună pe Bogdan Lăpușneanu pe tronul Moldovei, noul domn, Ion Vodă, a cerut în repetate rânduri extrădarea lui Bogdan și retragerea garnizoanei poloneze lăsate în cetatea Hotin sub conducerea lui Dobrosolowski.

Unii cronicari susțin că, negăsind altă modalitate de a obține aceste două lucruri, Ion Vodă s-a hotărît că presteze jurămint de credință regelui polon Sigismund August². Cronicarul Ioan Lasicki dă chiar un text de jurămint pe care îl atribuie lui Ion Vodă. Deoarece nu s-a păstrat însă documentul respectiv sau vreo copie de a sa, faptul acesta rămîne încă de dovedit. Cronicarul polonez afirmă că, în același document prin care presta omagiul de credință, domnul Moldovei a cerut înapoi tezaurul țării confiscat de poloni de la Tomșa și a înștiințat seimul polon de respingerea atacului granițelor polone pregătit de către turci, tătari și oștenii din Țara Românească³. În cazul cînd a existat un jurămint de credință al lui Ion Vodă, avem de-a face cu două documente diferite, căci toate revendicările citate mai sus ale lui Ion Vodă către regatul Poloniei (cunoscute și din relatările altor cronicari, de exemplu Marcin Bielski), exact în forma citată de cronicari, sînt exprimate de domnul moldovean într-o scrisoare a sa elaborată la Hotin la 28 iulie 1572, adresată consilierilor regali ai Poloniei întruniți în seimul de la Kniszyn. Această scrisoare, necunoscută colecțiilor românești, este copiată integral în ms. B.A.R.P.R. nr. 637 la p. 62—64 (vezi anexa la articolul de față). Ea nu conține însă jurămintul de credință despre care vorbește J. Lasicki.

Ion Vodă cere înapoi tezaurul pe care l-a dus cu el Vodă Tomșa cînd a fugit din țară: « Co sie tesz tytce okolo skarbow ziemie woloskj. ktore wywiozł Tomsza yako zdraica z innemi zdraiczamy thowaryszmi iego. który W M skarb raczili od nich wszitek pobrac. o który my teras zadamy W M mych laskawich Panow. abi go nam W M raczili wrocyc wszak to W M dobrze wiecie zec to iest placz. poth krew ludzi vboгих» (În ceea ce privește comorile Țării Moldovei pe care le-a dus cu el Tomșa ca un trădător și împreună cu alți soți de-ai lui tot trădători și pe care comori înălțimile-voastre au binevoit să le ia de la ei în întregime, noi

¹ Este considerat de P. P. Panaitescu ca fiind scris în Polonia în secolul al XVI-lea (*Catalogul manuscriselor slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, partea a II-a, în manuscris); text incomplet, scris pe hîrtie 29 1/2 x 19 cm, 152 f., s-au păstrat copertele de piele, cu motive aplicate și pe prima copertă stema unei cetăți cu inițialele A. O. (probabil A. Opalinski). Deasupra stemei este inscripția: IN MANU DEI SORTES MEE; Manuscrisul este scris cursiv, de o singură persoană, nr. rîndurilor pe pagină variază între 26 și 32, s-au păstrat două însemnări scrise ulterior: pe verso-ul foii liminare: a I.W.A. Opalinskkiego Kronica; iar pe o foaie nenumerotată, la urmă: « Do biblioteki I. W. Raczynskiego w Poznaniu ».

² Cf., de exemplu, cronicarul polonez Jan Lasicki, care afirmă în *Historia de ingressu polonorum in Valachiam cum Bogdana vojvoda (cui successit Iuonia) et caede turcarum: ducibus Nicolao Mielecio et Nicolao Sieniawcio A. MDLXXII* (republicată de A. Papiu-Iliarian în « Tesauru de monumente istorice pentru România », vol. III, București, 1864, p. 269): Hunc Iuonia, cum nec precibus nec minis eo adducere posset ut arce excederet: scribit ad Iasloiecium literas, quibus illam tradi sibi petit: se tale insurandum daturum suis cum proceribus promittens, quale rex Augustus dari mandaret (nondum enim mors ipsius divulgata erat). (« Deci Ion, neputîndu-l îndupleca să-i predea cetatea nici prin rugămint, nici prin amenințări, scrisse lui Iaslowiecki, promițîndu-i că, dacă-i va da cetatea, el cu boierii săi va face jurămint, oricum va cere regele August (căci nu știa încă de moartea regelui), după A. Papiu Iliarian.

³ Vezi și Dinu Giurescu, *Ion Vodă cel Viteaz*, București, Edit. științifică, 1963, p. 59.

vă rugăm acum, înălțimile-voastre, domnilor milostivi, să binevoiți să ni le înapoiați, căci înălțimile-voastre știu bine că (au fost strinse) din plînsul, sudoarea și singele oamenilor sărmani), f. 63.

Totodată, domnul moldovean atrage atenția că cererile lui modeste sînt îndreptățite, deoarece Moldova stă ca un scut în calea pericolelor care ar amenința statul polon dinspre sud-est: « Wszak to y teras W M dobre raczicie obaczic y vwazic zem ia to W M moym laskawym Panom dobre zaslužic co y na oko wszicze ktorzi bili napogranicze sam przyechali, widzieli zem ia wieczy sta tysiac Turkow Tatarow, multanow zachamowal, ktorzi beli do ziemie Ję Krolewsky Mśczi posly ziemie spustosyc» (Căci și acum binevoiți înălțimile-voastre să vedeți și să înțelegeți că eu am adus mari servicii luminățiilor-voastre, căci cei care au venit aici, la graniță, au văzut cu proprii lor ochi că eu am respins peste o sută de mii de turci, tătari, munteni, care (altfel) ar fi mers în țara maiestății-sale regale să pustiască), f. 63 v — 64.

Este adevărat că amintește aici de jurămîntul depus de el față de Coroana polonă și îl întărește printr-o nouă promisiune de prietenie, credință și ajutor.

Scrisoarea aceasta a lui Ion Vodă, scrisă cu îndemnare¹, a fost citită la 30 august 1572 în adunarea de la Kniszyn a deputaților din Malopolska și Principatul Lituaniei, de către solul moldovean. De fapt, însă, solul moldovean adusese din partea domnului său mai multe scrisori, care din păcate nu sînt copiate în manuscrisul nostru, deoarece nu au fost publice. Astfel, nu știm ce conțineau scrisorile lui Ion Vodă către arhiepiscopul din Malopolska și Cancelarul Coroanei. Iată ce se spune în cronică acestui seim (copiată în ms. nr. 637) în legătură cu scrisorile amintite:

« Posla woloskiego sluchano ktori gdi prziszedl oddal list Panu Woiewodzie Crakowskiemu, do niego samego pysany y iemu samemu sie od hospodara klanial. Pythany potim iesli ma list do Rad Coronych, powiedzial za ma lyst do Arcybiskupa do Pana Canczlerza a potym do wszitkich Rad. alie gdi Arcybiskupa nymasz i Pana Canczlerza bo prwi mu kazano thim oddac a panom potim tedi niemoze tych oddac, kazano mu odisc i egreferebant Panowye zwlaszcza Pan Starosta Zmodzki i Pan Lubelski isz tilko samemu Panu Woiewodzie list oddawano y klaniano sie publice. Rozumieyanc ze tho namislnie vczinil ku ossdobie swy Pan Woiewoda. gdisz to mogli in priuato odprawyc.

Prizwano potim posla i kazano abi list oddal ktore ku Panom wszem ma ho thu Arcybiskup y Canczlerz niebendą. obmowęwsi sie ysz zarazem tego nieuczinnil oddal list» (A fost ascultat solul moldovean, care cînd a venit a dat scrisoare domnului voievod de Cracovia² scrisă către el personal și lui doar i s-a închinat din partea domnului moldovean. Întrebat apoi dacă are scrisoare pentru consilierii regatului, a răspuns că are scrisoare către arhiepiscop și către domnul cancelar și apoi către toți consilierii. Dar deoarece arhiepiscopul și domnul cancelar nu erau de față, iar el avea poruncă să dea întii acestora scrisorile și abia după aceea celorlalți, așa că nu a putut să înmîneze scrisoarea consilierilor. I s-a poruncit atunci să plece, mai ales de către domnul Staroste Zmodzki și domnul Lubelski, căci adusese scrisoare și salutase public numai pe domnul Voievod, crezînd (aceștia) că domnul Voievod a aranjat în mod special asta spre lauda lui, deși putea să rezolve primirea scrisorilor și *in privato*), f. 62.

A doua zi, la 31 august 1572, nobili întruniți la Kniszyn răspund la scrisoarea Domnului moldovean (vezi anexa la articol), fără să țină însă prea mare cont de cerințele acestuia. Astfel, în afară de mulțumirile călduroase pentru prietenia oferită și ajutorul promis la caz de nevoie, nobilii poloni nu se angajează să rezolve nici una din cererile formulate de Ion Vodă, sub motiv că « nu s-au întrunit toți consilierii regatului». În schimb, cer cu insistență să fie restituite niște care cu mărfuri oprite în Moldova, despre care amintește și Ion Vodă în scrisoarea sa, spunînd că le-a oprit drept cheazăsie « pînă nu se va stabili între noi, din partea înălțimilor-voastre, o dragoste puternică și stabilă, înțelegere și bună amicizie» (f. 63 v).

De asemenea, nici scrisoarea aceasta, adresată domnului moldovean și copiată în ms. B.A.R.P.R. nr. 637 (f. 75 v — 76 v) nu este publicată în colecțiile noastre de documente. Ea este însă cunoscută de cronicari, de exemplu de Marcin Bielski³.

Singura sursă de pînă acum referitoare la atitudinea pe care a luat-o adunarea față de scrisoarea lui Ion Vodă a fost documentul publicat în colecția Hurmuzaki (supl. II. vol. I, p. 269), însă acesta nu este decît un fragment referitor la Moldova din hotărîrea conventului parțial de la Kniszyn⁴. Întregul document al hotărîrii este copiat în ms. B.A.R.P.R. nr. 637 (f. 70 v. 74 v) sub titlul *Universal Knyszynski*. În urma confruntării efectuate am ajuns la concluzia că fragmentul editat în colecția Hurmuzaki se găsește identic în ms. nr. 637 (f. 74—74 v), cu singura deosebire că în Hurmuzaki limba documentului este modernă, mult mai nouă față

¹ Se știe că Ion Vodă însuși cunoștea limba polonă în perioada petrecută în Polonia, însă este de presupus că scrisoarea este scrisă de un secretar cunoscător de polonă.

² Voievod și staroste de Cracovia era mareșalul Coroanei Firley din Dombrowice.

³ Marcin Bielski, *op. cit.*, p. 1227—1228.

⁴ D. Giurescu, *op. cit.*, p. 59 îl numește chiar «răspunsul adunării din 31 august 1572».

de cea a textului corespunzător din manuscris, însă aceasta poate fi pusă pe seama copistului folosit de Ioan Bogdan la stringerea materialului din Biblioteca Ossoliński.

Hotărârea seimului de la Kniszyn — în cea mai mare parte referitoare la dispozițiile de înmormintare a regelui Sigismund August — nu a fost cunoscută de Ion Vodă. Acesta era un document intern, trimis, după cum arată cronica, arhiepiscopului din Wielkopolska și marii nobilimi din întreaga Polonia. Domnul moldovean a primit doar scrisoarea despre care am amintit mai sus, emisă la aceeași dată cu hotărârea: 31 august 1572.

Politica aceasta de prietenie față de consilierii regali, ca singura putere legală din Polonia în perioada primului interregnum, precum și teama de a nu provoca o intervenție armată turcească, dacă, după încercarea din martie-iulie 1572, nobilimea polonă ar fi procedat la o nouă expediție în Moldova, fac ca la 31 octombrie 1572, adică la câteva luni după înfrângerea conspirației boierești condusă de Ionașcu Sbierea și susținută de poloni, de a readuce pe tron pe Bogdan Lăpușeanu¹, consilierii regali să dea un decret (copiat în ms. nr. 637 la f. 139 v — 140) prin care interzic nobililor și cavalerilor poloni de a ajuta pe fostul domn moldovean. Aceasta este perioada în care în Moldova marea boierime, împreună cu unii prelați, pregăteau o nouă conspirație pentru înlăturarea lui Ion Vodă și înscăunarea lui Bogdan Lăpușeanu.² Acesta se bucura de multă prietenie în rândul nobililor poloni³, din care cauză consilierii regali se văd nevoiți să interzică cu strânicie acordarea de ajutor lui Bogdan: «niektorzi z rycerstwa ku obrazie pokoju popolitego y prezimierza albo pact Coronnich z Bogdanem vmislili do Woloch ciągnąc mýmo uchwale pospolitą i wolią Rad Coronnich. Co mi bacząc bidz z wielkim niebezpieczeństwem Corronnem przestsegaia, z tego. abi nie bil obrazon pokoi pospolity i pacta s terazniejszym woiewodą wolskim wzionione» (unii dintre nobili, spre tulburarea păcii generale și a alianței sau pactelor Coroanei, au plănuit să pornească cu Bogdan spre Moldova, în ciuda hotărârii generale și voinței consilierilor regali. Ceea ce noi considerăm a fi un mare pericol pentru Coroană, deci să respecte aceasta, ca să nu fie tulburată pacea generală și pactul încheiat cu actualul voievod moldovean) f. 139 v.

Porunca aceasta, care vine din partea consilierilor clerici și laici ai Coroanei Polone, este foarte categorică: «rozkazuiemi y napomýnamy, abisie sie od swego przedsiwzięcia pochamowali, a Bogdanowi ani radą, ani pomoczą, zadną pomoczni beli» (poruncim și atragem atenția să vă abțineți de la această faptă, iar lui Bogdan să nu-i veniți în ajutor nici cu sfatul și nici într-alt fel), f. 139 v.

Textul acestui decret (vezi anexa la articol) este deosebit de important pentru creionarea politicii poloneze din perioada primului interregnum față de Moldova în general și față de domnia lui Ion Vodă Viteazul în special.

Din celelalte materiale cuprinse în manuscrisul discutat menționăm:

1. *Cronica din vremea lui Sigismund August* copiată sub titlul *Anno MDLXXII* (f. 6—11), cunoscută în diferite variante.⁴

2. Confederația ținutului Helm (f. 11 v — 12 v).⁵

3. Confederația ținutului Belsk (f. 13—16 v).⁶

4. *Materialele Congresului de la Lowicz*⁷, care s-a ținut în iulie 1572 (f. 16 v — 22 v), din care se copiază în manuscrisul nostru: a) propunerile făcute în cadrul congresului pentru îndreptarea situației politice (f. 16 v — 17 v); b) decretul emis la 23 iulie 1572 la Lowicz (f. 17 v — 20); c) instrucțiunile către nobilii lituanieni (f. 20—22 v). Acest congres a întrunit toată protipendada nobilimii din Wielkopolska și a fost găzduit pe domeniile lui Jakub Uchański, arhiepiscop din Gniezno.

5. *Materialele Congresului de la Cracovia*⁸, ținut între 17 și 24 iulie 1572 (f. 23—26 v), din care în manuscris apar: hotărârea domnilor senatori, cavaleri și nobili, din 19 iulie 1572 (f. 23—24), hotărârea comună a nobilimii din ținuturile Cracovia și Sandomierz (f. 24—25 v), edictul consilierilor regali privitor la apărarea granițelor și a castelului din Cracovia (f. 25 v — 26 v).

6. *Congresul de la Gliniany* convocat de «Woiewoda Ruskie Ziemie» pentru voievodatele Ruski și Sandomierski (f. 27—38 v).

¹ *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 914.

² *Ibidem*, p. 914—915.

³ «Bogdan Vodă au tras ajutoriu din Țara Lezească că mulți prieteni avea că și cumnați își făcusa, că o soră o didesă după Panevachii, alta o tocmisă după Zborovskii și el încă tocmisă să ia fata lui Tarlo, de nu ar fi schimbutu-să noroculu, Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. a 2-a, revăzută, P. P. Poniștescu, București, 1958, p. 195—196.

⁴ Świętosław Orzelski, *Beskrolevia ksiąg ośmioro 1572—1576*, ed. E. Kuntze, Krakow, 1917, în «*Scriptores Rerum Polonicarum*», vol. XXII; Łukasz Górnicki, *Dzieje w Koronie Polskiej s przystoczeniem niektorzych postronnych rzeczy od roku 1538 az do r. 1572, ktorogo krol Zygmunt August urmarl*, Cracovia, 1637.

⁵ *Volunia legum*, ed. S. Konański, vol. II, Varsovia, 1733.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Aceste materiale sînt publicate în *Uchańskaiana*, ed. T. Wierzbowski, vol. I, Varsovia, 1884; vol. IV, Varsovia 1892.

⁸ *Akta sejmikowe wojewódstwa krakowskiego*, ed. S. Kutrzeba, vol. I, Cracovia, 1932, p. 1—10.

7. Scrisoarea împăratului Maximilian al II-lea de Habsburg către nobilii polonezi (138 v — 41).

8. Scrisoarea prințului Albert Frederic de Brandenburg, Prusia, Stetin, Pomerania etc. (f. 41—42).

9. *Congresul de la Kniszyn* în cadrul căruia s-au întrunit unii consilieri regali la 24 august — 4 septembrie 1572 (f. 42 v — 85 v). Materialele acestui congres sînt inserate într-un fel de cronică, care comentează documentele copiate și discuțiile care au avut loc în cadrul ședințelor congresului. Dintre materialele copiate integral cităm: propunerile făcute la congres (f. 44—45); propunerile acceptate de episcopul de Cracovia (f. 50 v); răspuns la scrisoarea nobililor din Wielkopolska adresată nobililor din Malopolska întruniți la Sandomierz (f. 52—55 v), precum și multe alte materiale de la securile locale, scrisori primite și trimise.

În concluzie, putem afirma că cele două manuscrise polone din Biblioteca Academiei R.P.R. prezintă un mare interes pentru studierea perioadei vechi polone și a relațiilor româno-polone. Manuscrisele noastre sînt din secolul al XVI-lea (638), respectiv al XVII-lea (637), dar foarte fidele față de originale, pentru care ne stau mărturie formele vechi de limbă polonă. Considerăm că au fost copiate în Polonia, și anume, după trăsăturile dialectale de limbă, în sud-estul statului polon de atunci. Ms. nr. 638 a fost găsit în biblioteca lui Boleslav Hasdeu, despre celălalt nu se știe de unde a fost achiziționat, doar că a aparținut bibliotecii Raczyński din Poznań la începutul secolului al XIX-lea, și prezintă unele însemnări din această perioadă, semnate de Alex. M. Węgiński. Este însă cert că au intrat în fondul Bibliotecii Academiei înainte de primul război mondial, poate în 1886, o dată cu alte cărți din biblioteca lui B. Hasdeu.

A N E X E

Scrisoarea Domnului Moldovean Ion Vodă către consilierii regali ai Poloniei (28 iulie 1572)

Wielmoznim Panom a panom wszitkim pospolycie Radąm Corony Polskij y Xiestwa Wielgiego Ljtweskiego.

Oznamiuem W.M. moym laskawym Panom wszitkiem pospoliczcie Radj Coronj Polskij y wielgiego Xiestwa Ljtweskiego tak iakozmi sobą ugone y postanowienie pokoiu przimierza y dobrj przyzni postanowili tak s strony Ziemie Iego Krõ. Msczi. iako s stronj Ziemie Woloski o czym W.M. moim laskawim Panom, Pan Ierzi laslowieckj woiewoda Ziem Ruskych Hetman Wielgi Coronj W.M. moim laskawym Panom dobrą sprawę raczi dac s stronj Turkow iako sie beli nassadzili na Ziemie Je. Kro. Msczi iako s strony W.M. moych laskawich Panow y na timem za wiele szkodowal zem sobie Ziemie spustosil strzegunc abi sie krew chrzesczjanska tak s strony W.M. moich laskawych Panow iako gi s strony naszymy nieprzeliewala s czego ia Panu Bogu dziekuie. ze to miedzi namj iako miedzi chrzesczjanj y bes rosliania krwi chrzesczjanskj rzadzic y sprawce raczil iako o tym Pan laslowieckj Woiewoda Ziem Ruskich dobrą sprawę dać raczy... A czego Panie Boze racz zachowac przigodi yaki nieprzyczajlskj badz s ktorikolwiek s stronj. ktorebi bely przeciw Ziemi Je. Krolewski Msczi. i przeciwko W.M mojm laskawym Panom iam iest gotow ze wszitką ziemią do gardla mego przy W M mojm Mscziwych Panach stac y krew swoą gotowem przelac o czym wszitkim W.M mojm laskawym Panom, Pan Woiewoda Ruskich Ziem sprawę da. Co sie tyce s stronj wozom tich Krolia Je. Msczi, ktore przesly s towarem czarigroda, a bilo gich dziewiec, s ktorich wypuszczilszmi czterech a the ktore iesze sam sq przy nas. raczcie W.M wiedzic, ze sq dobrze opatrzone y zapieczetowane. abj zadna rzec, którą iest w nich, namnieisza s nich niezginela, ktorem ia na Choczim doprowadzic roskazal do czasu tego poki sie miedzi namj gruntowna a stateczna mjlosc ugody y dobra przyasn od W M moich laskawych Panow przeciwko nam pokaze. Co się tesz tyce skarbów Ziemi Woloskj, ktore wjwiozl Tomsza yako zdraica z innemi zdraiczamy thowarziszmi iego, ktorj W M skarb raczili od nych wszitek pobrac o ktorj my teras zadamj W M mych laskawich Panow. abi go nam W.M raczili urocyc wszak to W M dobrze wiecie zec to iest placz. poth krew ludzi w bogich s ktorich on wjbraveszi dan Cesarską s nia to iest s tą danią do Ziemi W M rzciel, a którą w bogi lud po wtore skladal y placziel srogą dan cesarską. A przetho raczcie W M na tho wszitko weisrzec, a raczcie tho wszitko iako Panowie naszymy nam prziwroczic, abi sie w boga Ziemia tim Skarbem srogi danj Cesarskj wykupila. wszak o tim W M moi laskawi Panouye raczicie dobrze wiedzic i baczic, zec to iest nam wielki pomocy á obronie Ziemi iego Krolew. Msczi y W M mych laskawich Panoff. abowiem bi niebyla Ziemia tha nasza Woloska wielka szkode y morderstwa bi czynili Turcj w Ziemi Je. Krolewski Msczi ale ze za tą ziemia naszą woloska tedi W.M mych laskawich

Panow Ziemia ma od nieprzyacielia odpoczinienie. Wszak to j̄ teras W M dobrze raczicie obaczic y wvazic zem ia to W M mojm laskawym Panom dobrze zasluzil co j̄ na oko wszisczi ktorzi bili napogranicze sam przyechali, widzieli zem ia wieczy sta tysiac Turkow Tatarow, multanow zachumowal. ktorzi beli do ziemie J̄e. Krolewskj M̄sczi posly Ziemie spustozyc. Alieni ia miloscia chrzesczianska ktora mam przeciwno W M tho wszitko vchamowal. A przetho teras prassi raczicie tho W M, iako moi laskawi Panowie v siebie wvazic ze tego zaden Woyewoda Woloskj nie czynil, abi mialtakowq milosc praczywko W M mych M̄scziwich Panow. A tak (...) thi skarbi ktore Thomza z Ziemie nassy wviniosl alie Bog uye com yā teras v M W mich laskawich Panow zasluzil za dobrodzieistwo ktorem ia teras uczinil y naprzod czinic chcę j̄ obiezuje. A s tim sie laskawj y dobri przyazni W M mich M̄scziwich laskawych Panow poruczam.

Dan w Choczimiu XXVIII Iuliusza Panowania nassego roku pirwsze. Roku MDLXX secundo.

Traducere

Înălțimilor domnilor consilieri ai Coroanei Poloniei și Marelui Principat al Lituaniei.

Anunț pe înălțimile-voastre, pe toți bunii domni consilieri ai Coroanei Poloniei și Marelui Principat al Lituaniei laolaltă, că așa cum am stabilit între noi înțelegere și pace trainică, alianță și bună prietenie, atât din partea țării maiestății-sale regale, cât și din partea Țării Moldovei, despre asta va binevoi să vă dea socoteală, bunilor mei domni, domnul Jerzy Jaslowiecki, voievodul Țării Ucrainei, mare hatman al Coroanei. În legătură cu turcii care s-au așezat pe un teritoriu din țara maiestății-sale și a înălțimilor-voastre, bunii mei domni, și despre cât am păgubit de mult din cauza asta, pustiindu-mi țara ca să apăr să nu se verse sînge creștin atât din partea înălțimilor-voastre, bunii mei domni, cât și a noastră, pentru care îi mulțumesc lui Dumnezeu pentru că a binevoit să aranjeze totul între noi, ca între creștini, fără vărsare de sînge creștin, va binevoi domnul Jaslowiecki, voievodul Țării Ucrainei, să vă de de știre amănunțit(...) Și, să ne ferească Dumnezeu, dar în cazul cînd un dușman din orice parte ar veni împotriva țării maiestății-sale regale și a înălțimilor-voastre, bunii mei domni eu sint gata cu toată țara să săr în apărarea înălțimilor-voastre, binefăcătorii mei, și să-mi vărs sîngele, despre care va pune mărturie în fața înălțimilor-voastre domnul voievod al Țării Ucrainei.

În privința carelor acelora cu marfă ale maiestății-sale, care au trecut de la Tarigrad: au fost nouă, din care am dat drumul la patru, iar cele care mai sint încă la noi, aici, binevoii a afla înălțimile-voastre că se află în bună păstrare și sigilate, ca nici un lucru din ce este în ele, nici cel mai mic, să nu piară. Eu am poruncit să fie duse la Hotin pînă cînd nu se va stabili între noi, din partea înălțimilor-voastre o dragoste puternică și stabilă, înțelegere și bună amicitie față de noi. În ceea ce privește comorile Țării Moldovei pe care le-a dus cu el Tomșa ca un trădător și împreună cu alți soți de-ai lui tot trădători și pe care comori înălțimile-voastre ați binevoit să le luați de la ei în întregime, noi vă cerem acum înălțimile-voastre, domnilor milostivi, să binevoii să ni le înapoiati. Căci înălțimile-voastre știu bine că au fost strinse din plînsul, sudoarea și sîngele oamenilor sărmani, de la care, el [Tomșa], stringînd birul pentru Sultan, cu el, adică cu birul acesta, a fugit în țara înălțimilor-voastre, iar poporul sărac a trebuit să dea și să plătească a doua oară asprul bir turcesc. De aceea binevoii înălțimile-voastre să analizați toate acestea și să ne restituiți totul ca niște seniori ai noștri, pentru ca sărmana țară cu comora asta să plătească asprul bir turcesc. Căci acest lucru, milostivii mei domni, binevoii să-l știți bine și să țineți cont că nouă ne e de mare ajutor și apărare pentru țara maiestății-sale regale și a înălțimilor-voastre bunii mei domni, căci dacă n-ar fi fost țara noastră a Moldovei, mare prăpăd și omoruri ar fi făcut turcii în țara maiestății-sale, însă pentru că-i țara noastră moldovenească așezată în fața ei, în felul acesta țara înălțimilor-voastre, bunii mei domni, are odihna din partea dușmanului. Căci și acum, binevoii înălțimile-voastre să vedeți și să înțelegeți că eu am adus mari servicii înălțimilor-voastre. Căci cei care au venit aici la graniță au văzut cu proprii lor ochi că eu am respins peste o sută de mii de turci, tătari și munteni, care altfel ar fi mers în țara maiestății-sale regale să pustiască. Dar eu, cu dragostea creștinească pe care o am pentru înălțimile-voastre, i-am respins pe toți. De aceea acum vă rog să binevoii a constata înălțimile-voastre, milostivii mei domni, că nici un voievod moldovean n-a procedat așa, ca să aibă o asemenea dragoste pentru înălțimile-voastre, bunii mei domni. Așa că(...)comorile acelea pe care le-a dus Tomșa din țara noastră, dar Dumnezeu știe ce merit am eu acum față de înălțimile-voastre pentru fapta bună pe care am făcut-o acum și așa vreau și promit să procedez și în viitor

Mă incredințez bunei și milostivei prietenii a înălțimilor-voastre, bunii mei domni.

Scrie la Hotin XXVIII iulie, anul întii al domniei noastre. Anul MDLXX secundo.

II. Răspunsul consilierilor regali ai Poloniei la scrisoarea lui Ion Vodă (31 august 1572) *Miloscziwi Panie Woiewodo przycieliu nasz laskawy. Przycielskie sluzbi nasze W M zalecamy.*

Oddal nam list od W M ten poslaniec ktoregos thu W M nam na ten ziasd do Kniszina poslac raczil s ktorego listu wirozumielismi z iakq, chęciq W M przimierze wmozniuzsi przisiega s Coronq iq naszq wziqł y zawzdy statecznie iako powinncosc sama niesie chowac y we wszitkim przestrzegac obiecuie o czim oznaimil tesz nam dostatecznie Ię. Mśc. Pan Woiewoda Ruski ktory iesze za ziwota Krolia Ję. Msczi y od wszitkich stanow Coronnich zliczenie przimierza tho W M postanowil wczini isz W M wprzeimq, chęć przecyoko Coronie tų pokazuie. przeto ieszezmi tego od W M wdzieczni takze i tego offiarowanya. ktore W M dosyc dlugimi slowų chcancz bidz ze wszitkq ziemiq swoyq, zawzdi gotow przęciw kasdemu nieprzyacieliowų Coronų thy wczinic raczil o nas samych y o wszitki Coronie. Tho tesz W M obiecuianc ze wszeliakiego czassu tak W M bezpieczonego iako gi przigodnego a mesczisznego ktorego W M nieziczemų zawzdy W M stateczna, przyasn pomoc y ratunek po nas y po Coronie thy znac bedzie(. . .) Vpomynasz takze i skarbow tich ktore bų thu Tomsza do Corony wivieze miał. tedy na ten czas nyc W M odpisac niemozemų, poniewasz zessmi sie thu niewszitkie Radi Coronne ziechali. aliezmi tho do blisko przislego wszitkich nas ziechania odlozili. gdzie o tim spolnie sie rosmowųjusz y przez poslanca naszego W M odpowiedz nasze posliemų. Pysac W M do nas raczisz. isz kupie krolia Ię. Msczi Pana naszego niedawno zmarlego ktore sli s Constantynopolya na Chocymiu y do tego czassu zatrzymawszy o ktore iakosmi przed kilkiem do W M pisali tak y teras pųszemi zadaiq. gdesz wszitkich rzęcių Křo. Ię. Msczi y wszitkų Coron opatrowanie. Vrzad iesth teras przl nas. y na nas tych. kupų staranie zawislo aby W M dlia dobry przyazni o kotų za tim pysanyem W M dossyk przycielskim wiele sobie obyeciemų. bes dalszy odwoloki. the kupie wųpuszcyc raczil. A s tim sie laskawų przyazni W M zalecamy.

Dan s Kniszina ultima augusti. Anno 1572.

Traducere

Prea-mărite domnule voievod, bunul nostru prieten, îți transmitem omagiile noastre prietenești.

Solul pe care ai binevoit măria-ta să ni-l trimiți la Congresul de la Kniszyn ne-a dat scrisoarea de la măria-ta, din care am înțeles cu cită dragoste măria-ta ai întărit alianța față de Coroana aceasta a noastră printr-un jurămint pe care promiți a-l păstra pentru totdeauna, așa cum o impune și îndatorirea de vasal și a-l respecta întru totul, fapt despre care ne-a vorbit de asemenea în suficientă măsură înălțimea-sa domnului voievod al Ucrainei, care încă din timpul vieții maiestății sale regelui a avut sarcina de la el și de la toate stările Coroanei de a încheia alianță. Așa cum ai hotărât măria-ta a făcut, adică a expus bunăvoința măriei-tale față de Coroană. De aceea îți sintem recunoscători măriei-tale și de asemenea pentru promisiunea pe care o faci prin cuvinte multe, de a fi întotdeauna gata împreună cu toată țara măriei-tale și a binevoi să lupți împotriva oricăruia dușman al Coroanei acesteia, în apărarea noastră și a întregii Coroane. Tot așa cum măria-ta ne promiți (ajutor) pentru toate timpurile, tot așa și măria-ta va avea (. . .) întotdeauna prietenie statornică, ajutor și salvare de la noi și de la Coroană. (. . .) În legătură cu comorile pe care le-ar fi adus Tomșa aici, în Coroană, deocamdată nu putem să răspundem nimic măriei-tale, căci nu ne-am întrunit aici toți Consilierii regali, ci aminăm pînă la următoarea noastră întrunire apropiată a tuturor, unde vom discuta împreună și îți vom trimite răspunsul nostru printr-un sol. Binevoiești să scrii măria-ta că mărfurile maiestății-sale regelui mort de curînd, care veneau dinspre Constantinopol, le-ai oprit la Hotin pînă acum. Așa cum ți-am scris cu puțin timp înainte măriei-tale, tot așa și acum scriem cerîndu-le, căci toate lucrurile măriei-sale regelui sint sub oblăduirea întregii Coroane. Conducerea este acum în mîinile noastre și de noi depinde acum să stăruim pentru restituirea mărfurilor, pentru ca în numele bunei prietenii la care ne așteptăm după scrisoarea prietenească a măriei-tale, să binevoiești măria-ta să dai drumul neîntîrziat la mărfuri.

Ne recomandăm binevoitoarei prietenii a măriei-tale.

Scris la Kniszyn ultima augusti, anno 1572.

III. Decretul seimului de la Kaszki din 31 octombrie 1572

Pysanie Panow Rad s Kaszek okolo Woiewodi Woloskiego Bochdana wygnanego

My Radi duchowne i swieckie. oznaimuiem wszem i komu to wiedziec naliez, a mianowicie tym. ktorzi swe Bogdana niekiedl woiewodi woloskiego sluzba albo towarzystwem sie bawili the sprawe maiqz isz niektorzi z ricerstwa ku obrazie pokoiu pospolitego y przimierza albo pakt Coronnich

z Bogdanem vmislili do Woloch ciagnąc. mýmo uchwale pospolitą i wolią Rad Coronnich. Co mi bacząc bedz z wielkim niebiespieczenstwem Coronnem przestrzegaia z tego. abi niebil obrazon pokoi pospolity i pacta s teraznieyszim woiewodą woloskim wzinione. wszem ktorzi bi sie iego wazac a z Bogdanem do Woloch ciagną chcieli. roskazuemi ý napomýnamý. abiscie sie od swego przed-siewziecia pochamowali, a Bogdanowi ani radą ani pomoczą zadną pomoczni beli. Gdisz po kazdi czas a nawieci teras zachowac sie ma przy pokoiu pospolitem nic nowego a Coronye a osobie. ktori szkodliwego wipoczinaiczą. a kto by sie wazil tego mýmo zakazanie nasze przeciw iakim takiemu chcemy. abi bil extendowan captur sub interregno. od wszech obywateliow Coronnich wzinioný ý inne mýny w statucie contra violatores pacis publicae opisane ktori tho Vniuersal nasz chczeni abi obwołan. od wszech trzyman y przyjmowan i od starost sadowich publicowan i kasdemu komu bendzie naliezal pokazan i podan bil. Na co pieczeci swe przikladami.

Datum s Kasek sub interregno vltima octobris. Roku MDLXX secundo.

Traducere

Decretul domnilor consilieri de la Kaszki in legătură cu voievodul Moldovean Bogdan izgonitul

Noi consilierii bisericești și laici anunțăm pe toți și pe cine trebuie să aște, și în special pe aceia care l-au ajutat sau l-au însoțit pe Bogdan, fostul voievod moldovean, că unii dintre nobili, spre tulburarea păcii generale și a alianțelor respectiv pactelor Coroanei, au plănuit să meargă [cu armată] cu Bogdan în Moldova, împotriva hotărârii generale și a voinței consilierilor regali. Deci, noi, văzînd că aceasta reprezintă un mare pericol pentru Coroană, interzicem să o facă pentru ca să nu fie zdruncinată pacea generală și pactele încheiate cu actualul voievod moldovean. Poruncim și atragem atenția tuturor care ar îndrăzni ori ar voi să pornească cu Bogdan să vă abțineți de la această faptă, iar lui Bogdan să nu-i veniți în ajutor nici cu sfatul și nici într-alt fel. Căci întotdeauna, dar mai ales acum, trebuie păstrată pacea generală și cel care va îndrăzni să facă ceva dăunător Coroanei sau oamenilor, în ciuda interdicției noastre, cerem ca acela să fie luat captiv sub interregno de către toți cetățenii Coroanei și [să se aplice] alte puncte din statutul nostru violatores pacis publicae înscrise în Decretul nostru, care trebuie să fie respectat și însușit de toți și publicat de staroștii de judecătorie și arătat și dat tuturor căroră li se va cuveni.

Pentru care punem sigiliile noastre.

Scris la Kaszki sub interregno ultima octobris anul MDLXX secundo.

IV. Znaki pewne kroliewey yei msczi takze y krolia Iego M. Smierczy

Miesiacza... dnia iego prawie na pulnoczy commendanus posel papiesky ktory na ten czas bel Warszawie na seimie prislal sekretarza swego osznaymuiacz o pewni smierczy kroluiowy Iei M. malzonki iego. ktora bela z domu rakuskiego Ferdinanda Cesarza czorka. a siostra ro-dzona dzisieyszego Cesarza Maximiliana na ymie Katarzyna s ktora daly nisz dziewiecz liat nye mieszkal. zaczym odiahala bela do miemiecz z wolya tak krolia Pana swego. iako brata Cesarza Maximiliana y tam vmarla misacza... dnia... po ktory smierczy to sie trafilo prawdywywe. noczy ty gdy ty nieszczesna nowina przypadla. Pan Doktor Rupert. Doktor kroliewsky. za ta choroba zwilk bel sipiacz przy krolu. iako inszy doktorowie spal tesz y ty noczy w gospodzye. do malzonki iego sowa wielka leszna przes okno zawarte wliczyla. ktora zrana przysedszy doctor od krolia y zony swey ya na oknie zastal dzywuyacz sie y skand przypadla. ktory mu zona dala sprawe ze przez ocno wliczila a zatim poymawszy ya wsadzyl ya do skrinie zawarti a za tym odszedl do hori malzonky Pana Zalyeskiego skarbu kroliewskiego pisarza o ktory sowyte tam bedaczy dal taka sprawe iaka sie w gospodzye przydala i za tim y ia obieczal przyslacz malzoncze Pana Zalyeskiego ktora gdy przisedszy do gospodi chezial skrzynie wisacz i tam ia poslacz. iusz y w skrzini niezastal. zaczym zliekszy sye rzekl do malzonki swei. iusz wiecz mila zono o tym ze to zly znak o smiercz krol. Iei M. Pany a dobrodzyky naszy bo ten doctor i z malzonka sluzely przet tym. i wiedzial doctor naturam morbi quo laborabat iakosz drogi przisly noczy przisla nowina pewna o smierczy kroluiowy Iei M. ktory gdy zwo-niono Warszawie v wszitkych kościolow podluk obyczayu tedy zaras tym iednym zwonimym v S Iana sercze u zwona vpadlo i malo niezabielo Losznicze K. Ie M Pana Lieczkie a na nowym miyszcze takze razem vpadly dwie sercza v zwonow v Pany Mary kosciola y v mnihow takze niedaliek, a potim trzeczie dnia zazorhal krol Ie M. w horobie ty K. Ie M contra naturam Wol po shodzye na kaminicze do rady wszedl przes wielkoš lyudzy ktorzy bely y na wshodzye y w sieny y wyszbye asz do rady.

Anumite semne vestind moartea mării-sale reginei precum și pe a regelui

În luna... ziua... cam pe la mijlocul nopții, *commendanus*, trimisul papal care era în vremea aceea la Varșovia, la seim, a trimis pe secretarul său să anunțe moartea maiestății-sale reginei, soția regelui, care era din casa de Austria, fiica împăratului Ferdinand și sora actualului împărat Maximilian, pe numele ei Katarzyna, cu care (regele) nu mai locuia de mai bine de nouă ani. Așa că ea plecase în Germania cu voia atit a regelui, domnul său, cit și a fratelui, împăratul Maximilian și acolo a murit în luna... ziua... După care moarte s-au întimplat cu adevărat cele ce urmează. În noaptea aceea cind a venit vestea nenorocirii, domnul doctor Rupert, doctorul regal, din cauza bolii avea obiceiul să doramă lingă rege. Ca și ceilalți doctori, dormea și el acolo în noaptea aceea.

La soția lui acasă a intrat prin fereastra închisă o bufniță mare de pădure, pe care, dimineața cind a venit doctorul de la rege, a găsit-o la soția sa pe geam și s-a minunat că de unde o fi venit. Cind i-a spus soția sa că a zburat prin fereastră, el a prins-o și a pus-o într-o lădiță închisă. Apoi a plecat la soția domnului Zalieski, pisarul tezaurului regal, care era bolnavă. Fiind acolo, a povestit de bufniță și de ce s-a întimplat și a promis s-o trimită soției domnului Zalieski. Dar cind a venit acasă și a vrut să ia lădița și să o trimită acolo, n-a mai găsit (bufnița) în lădiță. Atunci, sperându-se, a spus soției sale « Să știi, dragă nevastă, că ăsta e un semn rău prevestitor despre moartea maiestății-sale reginei, doamna și binefăcătoarea noastră». Căci doctorul acela și cu soția slujiseră înainte la ea și cunoștea doctorul *naturam morbi quo laborabat* croindu-și drum.

În noaptea următoare a sosit veste sigură despre moartea maiestății-sale reginei și cind băteau clopotele la Varșovia la toate bisericile, după cum e obiceiul, atunci numaidecît după prima bătaie la Sf. Ioan a cūzut limba de la clopot și era aproape să-l omoare pe cămărașul mării-sale regelui, pe domnul Liecki, iar în cetatea nouă de asemenea au căzut deodată două limbi de la clopote la biserica Sf. Fecioare și la călugări, nu departe de acolo.

Pe urmă, a treia zi s-a îmbolnăvit mării-sa regele și în timpul acestei boli a mării-sale, *contra naturam* a urcat un bou pe scările palatului și a intrat pină în consiliu, printr-o mulțime de oameni care era adunată acolo și pe scări și în anticameră și în cameră, pină în consiliu.

V. Descriptio exequiarum serenissimi regis polonorum Sigismundi Augusti Romae 10 Nouember 1572

... bel obyty po wszitkych stronach czarnym suknem. od wyrshu asz do zyemye na ktorym suknye belo dwa dzyeszczya obrazow smierczy wysokych. po sterech stronach rossadzone. mayacz kaszda pod nogamy znak rozmaitego na tym swieczye stanu rzecz yszczye taka ktora bardso koeszcyol zdobyła y k temu tesz zarazem przypominala memento mori. Na tym suknem ieszcze wyszy na blankowanyu wkolo kosczyola. lyanych swiecz siedmdzyesiath a nad nimy Herby krolyweskye roszbithę. tak ys ieden wielky iako na Canczliersky pieczeczy bel wpoyszrodku a okolo niego na krzysz drugye wlasny Corony Polsky. Orlowye pod piekna Corona. Woyrzotku tego kosczyola zbudowane belo taberunaculum doloris. wielkye wysoky okazale szerokye na 12 columnach. ktore wzitkye kytayka czarna odzyane bely. na tych columnach s piramides osobliwyę wczinyone iedna wielka y wysoka bardzo a cztery mnyeysze s piekna proporcja staly na kaszdym s nich stal orzel byally. s korona zlota na glowye okolo piranides bel ganek pyekny swoimy tesz fylarkamy. myedzy ktorimyy. ku wielkym drzwyom kosczyola bel takowy napis zlotimy literamy na piekny kytayczy czarny:

Sigismundo Augusto Regi Polonorum. Potentissimo. Magno Duci Litwanię. . . Principi optimo et felicissimo. cuius inuicta virtus. sola clementia superata est. vixit annos 53. Regnauit 43.

Na tym to zlotem napisem stal kon byally. wielky osobliwyę wcziny. a na nym zbroyny riczersz z mieczem. przystoynne reka wyniesiony. czo iesth wlasny herb wielkiego X Lytewskiego.

(...)Na lyewy stronyę tegosz Ganku bela victoria wymalyowana nad Tatory s tym zlotym napisem.

Scitarum Exercitu ad Tiram et Beristenen bis pfligatos.

Na czwartey stronyę ku wielkiemu oltarzewy belo wymalyowane woysko kroya nieboszczika. wynfliaczyech gdzye sye miasta y wzitko xziestwo poddawalo zlotym napisem.

Sub acta Liuania et Regni finibus propagatis.

Na wyrtzu tegosz ganku staly oș figur bardzo sliczne. ktore cznoty Pana naszego znaczeły. Fides. Pax. Iusticia. Fortitudo. Victoria. Liberalitas. Industria. Afabilitas.

Kaszda s nych w przystoynym vbyerze ozdobyona. trzymayacz swoye Insignia albo własnošcy. kto na rzecz niewymownye zdobyela to tabernaculum.

Na tych piacy piranides. gorzalo swiecz sešcz set osobna proporcja na stopnyach wkolo zewszand. ktorych belo trzydziyszecy wsgore rossadzonych. nadobnym porzatkem nadolye pod timy piranidamy. vczyniono loze. kilka stopnyow od zyemye. wyniosle wielkye szerokye. ktore belo nakritno wszitko sztuka wielka zlotoglowa kosztownego na ktorym belo osm herbow wielkych. na wierszhu lyezala Corona zlota iablko myecz sceptrum. ostrogy. wszitkye poszlocziste kroliewskye insignia. Odsiano tesz belo sto vbogych y vlmnych lyudzy w kapy dlugye czarne s kaptury na glowye. ktorzy wkolo tego tabernaculum staly kaszdy s nych zapaliona swiezza paziorky mowiyacz.

Na drugi strone ku wielkiemu oltarzewy od Tabernaculum asz do horu bely wysokye lawy obyte bronatnym sukнем. prze Cardinaly y Posly krolyow Chrsešczianskych takze tesz ziemya wszitha czarnym sukнем položona bela. Na tych lawyech siedzialo dwadziešczya y ošm Cardinalow prawye wšizšcy ktorzy na ten czas wzrzymye bely a bycz mogly. a wlaszicza przedniyszey zacznieszey ktorzy w zaloby przyszly na ten to pogrzeb krolya Ę Mšczy.

Msza spiewano z wielka vczywošczya. patriarha Hierozolimitany miał sterech Biskupow asistentow przy sobye przy mszy wztikym roszdawano swiecze byallego wosku.

Po mszy bela ozdobna oratia ktora myal. Reszka. Canonik warszawsky. bila oratia ta nieboszczika krolya stanu y poboszošcy poziteczna y przystoyna. ktora Cardinalow wztikym y innym. sluchaczom bardzo. podobala. czo myedzy innymy rzeczamy. zniemala Polsky naciey slawa y pocziwošcy belo.

Po Oracieiy stery Biskupowye in Pontificalibus y Piaty Patriarha Hierozolymsky ktory msza spiewal. sly do tabernaculum. tamze wkolo niego gdzye krolyewskye loze stalo kaszdy swym tribularyzem kadziol. oratie iakye zwikle bywaia spiewaly a spiewaczy Papieszcy responsorie spyewaly. to wszitko czo sye zwyklo czynycz na tym acczye z wielka vccziwošczya czyniono. potym kiedy sye iusz wszitko dokonzelo Cardinalowye sye roshodziely. ktorym Ę M Kzyaž Cardinal Osius za to ze przyszcz raczely dziękował. malo nye kaszdemu z osobna.

Potym gdy sye wsziszcy rozeszly. Ę Moszcz tesz do domu poiahal. vbodzy ktorzy mieli kapy za nym do domu slyz ktoremu kaszdemu s osobna dobra ialmuszne dawano y drugim innym ktorych bardzo wiele belo.

Tego dnya od zaranku poczawszy asz do poludnya v wszitkych oltarzow msze zaloszne w tym ze košcielye czitano. potym do wszitkych košciolow ktorych tam iest bardzo wiele do wszitkych ialmuszne roselano.

Do szpitalow takze wszitkych wyelkye Ialmuszny. dawano y tegosz dnya wszedzye po košczyelych Panu naszemu Ęxequie czyniono.

Tegosz dnya nieprzestano ialmuszny roszdawacz. á ieszcze ktemu nazayutrcz kazano sye wszitkym vbogym zyszcz. ktorzy by ieno chczeli ialmuszne bracz do S Wawrzyncza. gdzye tesz obhod bel odprawyon. tham sye belo zeszo prawye ze wszitkyyego Rrsymu vbogych. ktorym wszitkym ialmuszne. roszdawano.

Ten obhod bardzo sye wszitkym podobal bo tak ozdobnego tak kosztownego. y tak przystoynego nigdy przeth tymz nie wydaly.

Belo ych wiele ktorzy pogrzeb nieboszczika Carla Piatego wydziely. ktory tesz wyelkym kosztem bel sprawowany. alye ten nasz wyczzy sye ym podobal ze samy Hispanowye hoczya tho then narod. nad nasze chlyubniyszey iašnye to zesznawaly. y nam w tym przodek dawaly. vsz nasz ych pierszy obhod. ozdoba. kosztem dostatkyem. y pieknym porzadkyem dalieho wieczy czeloywał.

Traducere

Descrierea slujbei de ingropăciune a majestății-sale regelui polonez Sigismund August, la Roma, la 10 august 1572

(Biserica) a fost acoperită pe toate părțile cu pînă neagră, de sus și pînă la pămînt, pe care pînă erau douăzeci de tablouri înalte ale morții, așezate în patru părți, avînd fiecare dedesubt semnul diferitelor stări de pe acest pămînt. Era un lucru care într-adevăr împodobește foarte mult biserica și totodată amintea de *memento mori*. Pe această pînă, mai sus, la cornișa din jurul bisericii erau șaptezeci de luminări turnate, iar deasupra lor blazoanele familiei regale dispărute. Așa că unul mare, ca cel de pe sigiliul cancelarului, era în mijloc, iar în jurul lui, în cruce, erau alte șemne ale Coroanei Polone, vulturi cu coroaane minunate. Înăuntrul bisericii era ridicat un *tabernaculum doloris*, înalt, impunător, larg pe 12 coloane, toate înfășurate în tafta neagră. Pe aceste coloane, erau niște piramide deosebit [de frumos] făcute, una mare și

foarte înaltă și patru mai mici, minunat proporționate, iar pe fiecare din ele se ridica câte un vultur alb cu coroană de aur pe cap. În jurul piramelor era un frumos coridor cu arcade, între care, în partea dinspre ușa mare a bisericii era următoarea inscripție cu litere de aur pe o splendidă tafta neagră:

« *Sigismund Augusto Regi Polonorum. Potentissimo. Magno Duci Litvaniae... Principi optimo et felicissimo eius inuicta virtus sola clementia superata est. Vixit annos 53. Regnavit 43.* »

Pe această inscripție cu litere de aur era un cal alb, deosebit de frumos făcut, iar pe el un cavaler în armură, cu spada ridicată cu demnitate într-o mină. Acesta este blazonul Marelui Principat al Lituaniei.

În partea dreaptă a acestui coridor era pictată victoria asupra tătarilor cu o inscripție de aur:

« *Scitarum Exercitu ad Tiram et Beristenem bis pffigatos.* »

De cealaltă parte, spre marele altar era pictată armata răposatului rege în Letonia unde s-au predat orașele și tot Principatul. O inscripție de aur:

« *Sub acta Liuania et Regni finibus propagatis.* »

Deasupra acestui coridor erau opt figuri foarte frumoase care reprezentau calitățile Domnului nostru: Fides, Pax, Justitia, Fortitudo, Victoria, Liberalitas, Industria, Afabilitas.

Fiecare dintre ele era împodobită corespunzător, susținând însemnele sau calitățile sale, și toate acestea înfrumusețau foarte mult acest *tabernaculum*.

Pe cele cinci piramide ardeau șase sute de luminări într-o ordine exemplară, așezate pe trepte de jur împrejur, care erau treizeci la număr. Jos, sub aceste piramide era făcut cu multă grijă un pat, la câteva trepte de la pământ, înalt, mare, lat, acoperit tot cu o bucată mare de brocart scump pe care erau așezate opt blazoane mari. Deasupra lor era pusă o coroană de aur, un măr, spada, sceptrul și pintenii, toate însemnele regale aurite. Au fost de asemenea îmbrăcați o sută de oameni sărmani și infirmi în pelerine lungi, negre, cu glugi pe cap; fiecare din ei stătea în jurul acestui *tabernaculum* cu o luminare aprinsă în mină, rostind rugi.

De cealaltă parte, spre altarul mare, de la *tabernaculum* pînă la cor, erau bănci înalte acoperite cu pînză cafenie. În fața cardinalilor și a solilor regilor creștini, tot pământul era, de asemenea, acoperit cu postav negru. Pe aceste bănci stăteau douăzeci și opt de cardinali, aproape toți cei care erau, sau puteau veni în vremea aceea la Roma. Mai ales cei de frunte, mai importanți, au venit în vestminte de doliu la această înmormintare a majestății-sale.

Slujba a fost făcută cu mare corectitudine de Patriarhul Ierusalimului care avea lângă el patru episcopi care-l asistau la slujbă; toți țineau luminări de ceară albă.

După slujbă a urmat o orăție fastuoasă pe care a rostit-o Reszka, un canonic de la Varșovia. Această cuvîntare care a lăudat atitudinea și pioșenia regretatului rege a plăcut foarte mult cardinalilor și tuturor celorlalți ascultători, ceea ce, printrre altele, a adus multă laudă și admirație națiunii polone.

După orăție, patru episcopi în *Pontificalibus* și al cincilea patriarhul Ierusalimului, care a oficiat slujba, au mers la *tabernaculum* și acolo, în jurul lui, unde era patul regal, a cădelnițat fiecare în parte. Orățiile care se fac de obicei le-au cîntat ei, iar cîntăreții papali cîntau răspunsurile. Toate cele care se fac de obicei cu această ocazie, au fost făcute cu mare corectitudine. Pe urmă, cînd s-a sfîrșit totul, cardinalii au plecat și părintele cardinal Osiusz le-a mulțumit că au binevoit să vină, aproape la fiecare în parte.

Pe urmă, după ce au plecat toți, s-a dus și domnia-sa acasă. Sărmanii îmbrăcați în pelerine s-au dus după el acasă și fiecare în parte i s-a dat pomană din belșug și de asemenea și altora foarte mulți care erau acolo.

În ziua aceea, de dimineață începînd și pînă la amiază, s-au citit rugăciuni de doliu la toate altarele din biserica aceea. Pe urmă, s-a trimis pomană la toate bisericile, care acolo sînt foarte multe.

De asemenea și la toate spitalele s-a dat multă pomană; în ziua aceea s-a făcut slujbă de îngropăciune Domnului nostru în toate bisericile.

În acea zi nu au mai conținut cu împărțirea pomenii și încă s-a mai poruncit ca și a doua zi să se adune la Sf. Laurențiu toți sărmanii care ar voi pomană, acolo unde s-au făcut și funeraliile. S-au adunat săracii aproape din toată Roma și li s-a dat tuturor pomană.

Funeraliile acestea au plăcut foarte mult tuturor căci nu mai văzuseră niciodată înainte de asta ceva atît de costisitor și atîta dărnicie.

Erau mulți care văzuseră înmormîntarea răposatului Carol al V-lea, care de asemenea se făcuse cu mare pompă, însă aceasta a noastră le plăcuse mai mult, căci chiar și spaniolii, deși acest popor este mai obișnuit cu fastul decît al nostru, au recunoscut clar aceasta și ne-au dat nouă întîietate, că funeraliile noastre au fost de departe cele mai de frunte în ceea ce privește fastul, cheltuiala, belșugul și ordinea exemplară.

O Gizancez nerzadny

Król, pan zmarły,

 ... mieszkał przez lat siedm z Zuzanną Orłowską, białą-głową podobnej urody, która byta *incerti generis*, to jest bękartką jednego Kanonika krak.; ta iż była w opiece u Zalińskiego z Prus, który był w wielkiej lasce u tego pana, ale gdy i Zaliński laski naruszył pańskiej, która na pstrym koniu jeździ i ona była z troków wypadła przez pewną jej zdradę i niecnotę, wzgardził ją pan, a o tę Gizankę, miejską córkę jednego rajce (warszawskiego), który już był zmarł, starał się przez wiadomości matki jej; która (tj. córka) różnie mieszkała w klasztorze, do którego acz pacholę królewskie, na imię Mikołaj Mniszek, dochodzić nie mógł, tedy przez żyda przyjaźń jednał, który w rzeczy z towarem chodził, a knował przystęp do rozmowy u tej panny. W czem nikt jej nie ułowił, jeno siostra jej rodzona, która była za mężem, jednak dobrego wychowania, jakiego potym życzyła siostrze swej. Ta Gizanka była podobno miernej urody, jednak pan ją barzo miłował i miał z nią córkę, a jako ich wiele byli domniemania, że była z pomoczą, bo rzecz doświadczona była, że z żadną żoną i takimi paniami, takiej pociechy nie odniósł. Jednak mając to za pociechę, testamentem tej paniej odkazał i trzeci dzień przed śmiercią odesłał trzynaście tysięcy czerwonych złotych, o których było kłopotu dosyć; jakoż (to) pierwjej baczył tak z Mniszkiem, jako i z Gizanką, o których **bywało dosyć paskwilusów i skryptów rozmaitych.**

Król Pan Zmarły acz przy Zenye kroyowey Katarzinye. z domu Rakuszkiego. z która nyedobrze myeszkał. iednak belo taiemnye. Aleye za iei odiaszdem tedy ius znaczny nerzadnye myeszkał. przesz liath siedm. Zuzanna. Orłowska Bialla głowa podobney vrody. która bela *incerti generis*. to iest bękartka iednego Canonika Crakowskiego ta isz bela w opieczce v Zalynskiego s Prus. który bel wielky lascze v tego Pana. Alle gdy iey Zalynsky lasky naruszel (która na pstrym konyu ieszdzy) i ona bela s trokow wypadła. prze pewna iey zdrade i nycecznoto wzgardziel ia Pan. A o the Gizanke z warszawy mieyska czorke iednego raycze. który iusz bel zmarly przez wiadomosc matky iey. od który roznye w klyasztorze myeszkała. do którego acz paholye kroyewyske na ymye Mikołay Mniszek dohodzycz niemogl. tedy przesz zyda przyyasn iednal. który wrzeczy s towary tam hodziel á knował przistep do rozmowy v tey Panny ten to Mikołay Mniszek. w czym nikt iey niu- lowyol ieno siostra iey rodzona. która bela za mezem. Iednak dobrego wyhowanya. iakiego potym zyczela siostrze swey. Ta Gizanka bela podobny mierny vrodzye. iednak Pan ia bardzo miłował i myał s nia czorke. a iako ych wyelye bely domniemanya. ze bela s pomocza. bo rzecz doswiatczona bela. ze zadna zona y takimy Panyamy. taky pocziehy nieodniosl. Iednak maia cz to za pocziehe. Testamentem tey Pany odkazał i trzeczy dzyen przeth smierczya odesłał trzynaśczye tisyeczy czerwonych złotych okolo których belo kłothu dosicz tak z mniszkym iako y z Gizanka. o których bywała pasquilusow dosycz y scriptow roz- maitych.

Gizanka ysz iest wrekoiemstwye. tey rady y sprawy niemoge chwalycz. ieszcze zlego nycz sye snya niedzye tym obycaiem. y owszem poczcziwoscz iey niemala w tym wyrzadziely. Bo cautio fideiussoria poczi- cziwym lyudzyom telko sluzy. nie skortom bezeczny. non meretrici adulterae. która nie iedno loze kroyewyske szczudolozela swym czudzolosztwen. Alie nobilissimum Regnum. patriam nostram Charissimam. przeth wszi tkimy narody zambila. i przet

Magestatem bozym obrazila. Tocz jest to prawdziwe crimen Magestatis Iesa Rei Publice ktore niemoze bycz rozumyano w takowych sardanopolioh. w takowych Helogapaliach. w takowych Tirranach tym czy grzehem i Pan Bog jest srodze obrazon za ktory nas wszitkye po te czaszy karal. O czym nie iedno proroczy opowiadaly. Alye y tesz miedzy pogany. mowiacz. Quicquid. delerunt Reges plectuntur Ahilli. acz czy by dalieko tego godnieysza bela i z matka i ze wszitkym narodem swem i ze wszitkimi Secretarszemy i kmotri ad carceres nutti et ex carcere et ex vinculis causam dicere. iako czy ktorzy honestissimam Rem Publicam et ipsius pulherrimam formam. dohonestarunt. a zasz nie usyedly bely szelbraty przedawacz biskupstwa. Woiewocztwa starostwa. y wszitkye insze vrzedy. azasz ym Senatorowye wiczczy a przednieyszy holdowacz niemusiely. na ktorych iako na slupiech Res Publica. salus. ornamentu libertas autoritas legum et dignitas vere libertatis miala stan. A zasz tego wszitkiego ty lupanaria non profanaverunt. zaś kiedy gravis et libera sententia miala mieyscze w radzye Senatorow. zasz postulata et intercessionones nunciorum. ab acquestri ordine slusznye y godnye effect swoy wzily? Zasz sprawiedliwoczcy swiety nieprzedawano nam za opatrzenye potumka. ktorisz to potumek bel? y kto tego potrzebawal iedno te to lupanaria. A to czy Lenones ktorzy na tym malo miely. regnare in nos ingenuos et liberos in R P liberrima. homines obscuri. teterimi et quos patres nostri non coluerunt . . . malo na tym miely isz skarby pospolite nasze pobori skladane. nasze ony piecz krocch sto tisyeczy skradly. szlupiely et omnes primatos zmaietnošczy zdarly. sprawiedliwocz przedawacz. drugye niepotrzebnye turbuacz alye oto ieszcze chcieli in patrimoniam. R P succedewacz. O sceleratos homines que tantum iusta pana de nobis potest summi. Alye kto by wszitkye zlošczy a lotrostwa ych wyliczol. do tego nye na ten czasz pobudzyela indignitas ipsius res. isz non p. dignitate niczuya. Cedit magna illa ciuitas Babilon. albocz occaluerunt illorum animi diutua seruitute oppressi. vt magnos et fortes resumani animos ad castigandos eos lenores et pudores R P. Mnie ieszly Pan Bog zdrowya vzczy non parcit mea libera et ingenua istis sceleratis conturbatoribus lingua. A to rozumiem nietelko czy ktorzy dokoncza lenocium exercuerunt et nos

depdāte sunt alie i wsziszczy inszy dawny
R P furores et latrones pcesserunt. musza
stanacz ad reddendam grauis simam rationem.
R P swych spraw y rad Corronnych
ad cunicullum meretricum. A nie iestem ia
sam takowy. Reliquit dominus Deus septem
millia virorum. qui non coronauerunt gemia
sua ante Baal et multum semen que a magio-
ribus suis non degenerauit. ktorzy ieszly pro
conseruanda libertate patria nieball fortifer
pugnando in acie decūbere. Takze i krew
iuszczy profanatores legum et libertatum.
ktorzy wrzedow swych pro libidine sardana-
pali et pro auaricia sua vziwaly meritas
panas dabunt. a bedzye sye musial drugi
od prawdy poczycz. nielak iako na przeszlim
Seymie. Cznotliwy Pan Canclierz a snacz
niewynnne y niepotrzebnye. wam dwor-
zansom nieiedno iako poczziwim patriciis.
alye tesz iako oculatis testibus a ktorzy sye
presente in sula przy wszitkych sprawach
mogly y powynny bywacz. y spowynnosczy
przistoiey. takowe wszitkie zlošczy przed
braczya odkricz y odniešcz. A wieczy wam
nalyezy o tym sye pilnye pytacz. nysz o
otprawye. bo bišczye sye turpiter popisaly.
stym naprzot wyeahawszy. Pogrzeb czy iesze
tak rychlo niebedzye. acz nlewyem aby
poczziwego ten sardanapalus bel godzyen.
Fremant omnes leuores fures et latrones.
bedzye wyczy lyudzy cznotliwych. ktorzy
morem Egiptiorum Regum in sepultures
vsurpabunt. ktorzy zawszdy obyeraly dwu.
jednego czo by chwalil a drugiego ktoriby
ganiol sprawy zmarlego krolya. Alie na tego
dosicz bedzye ieden bo drugi niebedzye mial
czo chwalycz. A tak za to prosze. iakos iesth.
tak sye tesz teras Rzeczy Pospolitey popysz.
bycz prawdziwym sliachcziczem prawde
znayacz. y mowycz. magnitudi. ne animi.
wietszcz to mesztwo nysz moskwiczina vbycz
i wszitkye niedobre lyudzye dworzany asz
do namnieyszego do tegosz wiescz. y pobu-
dzacz. A to teras iest zyast wzitkych Panow
Coronnych w Knisziniech. tam wzitko czo
sye ieno bedzie dzyalo. prosze racz myw
Moscz dostatecznye wypisacz. my ieno
zlozenya Seymu czekamy. ktory bedzye
legitime ex prescripto legum slozon. tam
dopiero o Piaszczye mowycz bedzyemy. wyru-
gowawszy a wyczyšczywszy tak Senat iako
y Ricerstwo. aby tam zaden niebel. czo by
priuato affectu. albo za corruptiamy largi-
ciamy. praktikami. buthny Pana nam chczyal
obyeracz. Przeczywko takowym wyelye lyud-
zy cznotliwych powstanye. tanquam contra

hostes liberrima nostrae electionis. Aleye aby kaszdy na tego zwalyal. ktory napozitecznieyszy Pan bedzye okazan.

O teyze Malzenstwie scripti widane. Chwalicz to malzenstwo drugim ganicz.

Ta Gizanka, iz byla niepodlej urody, miala tez niemalo skarbów częścią z łaski pana zmarłego za żywota danyh, częścią upominków niemalyh tak od panów, jako i od poselstwa, częścią też z testamentu legowanyh, staralo się ich niemalo z dworu królewskiego, z cudzyh pacholków, chcąc ją mieć za żonę, którymi gardziła. Ale Woroniecki chudy kniaz z Wołynia, to po sobie majac, iz był siostrzankiem Uchańskich, z których jeden był archybiskupem gnieźńńskim, drugi wojewodą płockim, chcąc mieć z nich obronę, rada ji pojęła.

Tha Gizanka isz bela niepodlej vrody miala tesz niemale skarby. czesczya zlasky Pana zmarlego za ziwota danyh, czesczya z upominkow niemalyh tak od Panow iako i od pospolstwa. czesczya tesz s testamentu liegowanyh. Staralo sye Ich niemalo z dworu krolyewskiego, chudych paholkow chczacz ya wzyacz za zone. ktorimy gardzyela Aleye Voronieczky chudy kniaz z Wolinya. to posobyie mayacz ysz bel siostrzonkiem Vhanskich s ktorych ieden bel Arcybiskupem Gnieśnńnskym A drugi Wolewoda Ploczkym. chcacz miecz s nich obrone rada go poiela. Iednak lyudzye niedopuszczeli. aby iei y onego samego lzycz nie miely. rozsmatthe rzeczy pisacz. despecti wyrzadzayacz y trudnoscz okolo tych pieniedzy zadawaiacz. z wlascza z dworu krolyewskiego y od pospolstwa.

DOCUMENTE PRIVIND ECOUL ÎN MOLDOVA AL MIȘCĂRILOR REVOLUȚIONARE DE LA BRĂILA DIN ANII 1841—1843

GH. PLATON

Prin amploarea și implicațiile lor, mișcările revoluționare de la Brăila din anii 1841—1842 și 1843 comportă un deosebit interes. Ele reprezintă, așa cum pe bună dreptate s-a afirmat, « prima încercare comună făcută de bulgarii sîrbi și grecii emigrați la noi din cauza asupririi turcești, pentru dezlănțuirea unei răscoale generale în Imperiul Otoman »¹. Ele au avut un larg ecou în țara noastră și au « impresionat puternic pe contemporani »². Frământările adînci care au cuprins pe bulgarii, grecii și sîrbi emigrați pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești, grefate pe fondul general al situației interne, s-au încadrat în starea de spirit revoluționară din Principate. Atît în Moldova, cît și în Țara Românească, frământările țărănești, precum și mișcările burgheziei, ale boierimii liberale sau ale altor categorii de nemulțumiți erau în plină desfășurare, continuîndu-se în lanț neîntrerupt.

În Moldova, chiar după înăbușirea în fașă a mișcărilor conduse de Ioniță Popovici³ și Leonte Radu⁴, agitațiile revoluționare au continuat⁵. Chiar cu puțin timp înainte de agitația provocată de mișcarea din Brăila la începutul lunii iulie 1841, în iunie, este descoperită la Iași o societate secretă cu veleități manifest revoluționare, denumită « Asociația filantropică »⁶. De asemenea, în Țara Românească mai era încă vie amintirea mișcării revoluționare din 1840⁷.

Mișcările de la Brăila, nu atît prin conținut și caracter, cît mai ales prin consecințele provocate asupra situației interne, se integrează în șirul mișcărilor care au prefațat și au pregătit anul revoluționar 1848.

¹ Constantin N. Velichi, *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843*, București, 1958, p. 3.

² *Ibidem*.

³ Gh. Platon, *Complotul lui Ioniță Popovici din Moldova din anul 1839* (în manuscris).

⁴ V. Popovici, *Date noi despre conjurația confederativă din 1839*, în SCȘt, Iași, tom. I (1950), nr. 1.

⁵ Gh. Ungureanu, *Frământări social-politice premergătoare mișcării revoluționare din 1848 din Moldova*, în « Studii », XI (1958), nr. 3.

⁶ Cf. Hurmuzaki, supl. I, vol. VI, doc. CLXXIX și CLXXX, p. 338—340.

⁷ Gh. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în SMIMd., vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963.

Mișcărilor revoluționare de la Brăila le-a fost consacrată o lucrare cu caracter monografic¹. Printr-o cercetare exhaustivă a izvoarelor interne și externe și prin publicarea unui interesant material documentar, de arhivă, autorul a izbutit să dea cele mai judicioase soluții problemelor legate de aceste mișcări revoluționare și să evidențieze totodată amploarea și semnificația lor pe planul istoriei noastre.

În limitele impuse de exigențele unei tratări sistematice și complete, autorul analizează activitatea desfășurată de elementele revoluționare și în centrul portuar al Galațiului. Folosind știrile provenite din rapoartele consulare sau din alte surse, C. N. Velichi notează acțiunea întreprinsă în vederea recrutării de prozești în Galați și în Moldova în general, măsurile luate de autoritățile moldovene pentru preîntâmpinarea tulburărilor, atât în oraș, unde au fost sporite efectivele miliției, cât și în anumite județe ale Principatului, în care se descoperise o « ramificație a complotului » și unde operau agenți care efectuau « recrutări clandestine ».

Activitatea desfășurată în Moldova urma să aducă revoluționarilor din Brăila un important contingent de prozești². Informațiile — ne referim în special la cele care au în vedere mișcarea din 1841 — verifică de asemenea intenția ocîrmuirii moldovene de a colabora, în eventualitatea în care sprijinul i-ar fi fost solicitat, cu autoritățile muntene în vederea înăbușirii mișcării³.

În general, ecoul în Moldova al mișcărilor de la Brăila poate fi urmărit mai ales după informațiile generale incluse în rapoartele unora dintre consuli. Astfel, de pildă, Huber este acela care oferă detalii privitoare la ramificațiile complotului în ținuturile Moldovei⁴, precum și la recompensarea domnitorului Sturza de către sultan, în semn de recunoștință pentru energia manifestată în evenimentele de la începutul lunii iulie 1841⁵. Sînt interesante de asemenea știrile din rapoartele lui Billecoq, în care acesta notează că, în lipsa unei forțe armate suficiente, Brăila, ca și Galați — dată fiind existența unui puternic contingent de muncitori — pot deveni centrele unor agitații periculoase⁶, precum și acela în care relevă manifestația făcută de populația orașului Galați cu prilejul înhumării unora din victimele represaliilor de la Brăila⁷.

Consulii, în materialele lor, fac și o descriere a felului în care s-au desfășurat evenimentele. Un interes mai mare în această privință îl prezintă relatarea supleantului consulului sard din Galați. După cît se pare, raportul acestuia, făcînd abstracție de documentele anchetei, oferă informațiile cele mai complete asupra mișcării revoluționare din 1841⁸.

Din cele relatate mai sus se poate constata că informațiile privind ecoul în Moldova al mișcărilor revoluționare de la Brăila, provenite mai ales din surse indirecte, prin caracterul lor general, nu sînt de natură să contribuie la realizarea unei imagini mai apropiate de realitate. Documentele pe care le prezentăm

¹ Constantin N. Velichi, *op. cit.*, Vezi și *Știri și documente inedite asupra mișcării revoluționare de la Brăila din 1841*, în Rsl., V. 1962, p. 85 și urm.

² Constantin N. Velichi, *Mișcărilor revoluționare de la Brăila din 1841—1843*, p. 43—45.

³ *Ibidem*, p. 227—228, doc. nr. 16 și 17.

⁴ Huber către Guizot, *Hurmuzaki*, XVII, doc. nr. DCCXCII, p. 820—822 (8 august 1841).

⁵ *Ibidem*, doc. nr. DCCXCIV, p. 823 (25 august 1841).

⁶ Billecoq către Guizot, *ibidem*, doc. nr. DCCXC, p. 817—818 (30 iulie 1841).

⁷ *Ibidem*, doc. nr. DCCXCI, p. 819—820 (5 august 1841).

⁸ Cf. D. B o d i n, *Nouvelles informations sur les mouvements revolutionnaires Roumains et slaves de Craiova, Galatz et Braila de 1840—1843*, București, 1943, p. 175—176 și 185—186,

mai jos, extrase din Arhivele statului din Iași, completează, în parte, știrile deja cunoscute. Dată fiind importanța problemei în general — asupra acesteia nu mai este cazul să stăruim aici —, orice informații noi, capabile să întregască tabloul general, vor fi, după părerea noastră, primite cu interes.

Cele 12 documente pe care le reproducem în anexe reflectă atitudinea ocîrmuirii moldovene față de eventualele implicații interne ce ar fi putut fi provocate în Moldova de activitatea revoluționarilor bulgari. Antrenarea în mișcare a populației bulgărești din Moldova, grupată în colonii în principalele orașe și târguri ale țării, ar fi determinat grave complicații. De aceea, încă de la început s-au adoptat măsuri pentru împiedicarea stabilirii legăturilor între revoluționarii din Brăila și elementele bulgare, grecești și sîrbe din Moldova. Domnitorul Sturza, el însuși, în caz de nevoie — după expresia lui Huber — se declara gata să ia comanda trupelor pentru a înăbuși orice început de mișcare revoluționară¹.

În rindul măsurilor inițiate de ocîrmuire se încadrează și misiunea extraordinară încredințată hatmanului Iordache Costache, inspectorul general al miliției, prin jurnalul Sfatului ocîrmuitor extraordinar din 12 iulie 1841. Acesta este investit cu puteri depline, care trebuiau să se exercite fără excepție, chiar și asupra supușilor străini, Sfatul stabilind în prealabil o înțelegere în acest sens cu consulatetele diferitelor puteri² (anexa nr. 1). De asemenea, prin ordine speciale, dregătorii ținuturilor erau solicitați să facă toate înlesnirile necesare bunei desfășurări a cercetărilor (anexa nr. 2).

Ca o primă măsură, din proprie inițiativă, pîrcălabul de Galați a dispus sistarea importului prafului de pușcă, pentru ca «... nu cumva cu aducere mai cu prisosință a unui asămîne material să să poată prileji vreo neașteptată întîmplari, după mulțime numărului a feliuri de nații ci să găsească cu pitre-cire în acel tîrg și port...» (anexa nr. 3).

La 15 iulie 1841, hatmanul Iordache Costache raporta Sfatului tentativa inițiată de « numit(ul) Milanovici », care, la Galați « au fost cercat a ademeni pren bani un număr de bulgari și alți oameni, cătră eterie inchipuită de numitul în favorul nației bulgarilor ». Marele hatman, considerînd că în urma măsurilor inițiate de dînsul liniștea a fost asigurată, mai ales după înăbușirea mișcării din Brăila, notează că a dat dispozițiile necesare și « cătră isprăvnicile în a căror ținuturi să află cu lăcuința sîrbi și bulgari » (anexa nr. 4).

O dată cu raportul, hatmanul înaintează, în original, și un document redactat de maiorul Scheletti, comandantul garnizoanei din Galați, în care acesta din urmă relatează întîmplările desfășurate la Brăila în zilele de 11—14 iulie 1841 (anexa nr. 5). Documentul, împreună cu cel care cuprinde relatarea supleantului consulului sard din Galați, la care ne-am referit mai sus³, conține cea mai completă expunere a evenimentelor legate de mișcarea bulgarilor din 1841. Mai mult chiar, documentul moldovenesc prezintă o versiune inedită, cuprinzînd mai multe detalii pitoresc prezentate.

Actele întocmite pentru justificarea sumelor cheltuite de pîrcălabul de Galați cu prilejul evenimentelor discutate ne permit să verificăm amploarea măsurilor luate de autoritățile moldovene. Pentru menținerea liniștii, pe lîngă

¹ *Hurmuzaki*, XVII, doc. nr. DCCXCII, p. 820—822.

² Această înțelegere se reflectă, de pildă, în instrucțiunile trimise de consulul Kotzebue agentului rus din Galați, în care acestuia din urmă i se recomanda să sprijine măsurile întreprinse de autoritățile moldovene. Cf. *Hurmuzaki*, supl. I, vol. VI, doc. nr. CLXXXIII, p. 343—344.

³ D. B o d i n, op. cit.

întărirea efectivelor militare cu slujitorii (« cazacii ») de la trei ținuturi, s-au mărit, în măsură egală, și efectivele poliției locale. În afara utilizării unui însemnat număr de funcționari și « alte fețe » — cum se notează în document — cu misiunea de a supraveghea în secret, « pe supt cumpăt », starea de spirit din oraș, este cheltuită o însemnată sumă de bani — 2 362 de lei —, reprezentând salariul plătit pe jumătate de an înainte la diverși indivizi¹.

Deosebit de interesante sînt documentele din care rezultă cum au decurs cercetările în ținuturile din nordul Moldovei, în care se bănuia — așa cum am văzut că se desprinde și din rapoartele unor consuli² — că anumiți agenți, în secret, ar aduna oameni cu scopul de a-i înrola în cetele de insurgenți. Deși cercetările rămîn infructuoase, atît din raportul ispravnicului de Suceava, cît mai ales din ampla relatare a spătarului Mihai Idierul, însărcinat de Sfatul administrativ să cerceteze în secret ținuturile din nordul Moldovei, se desprinde că mișcarea din Brăila a avut un larg ecou chiar și în această parte a țării. Astfel, în ținutul Suceava circulau « oareșcare voroave fără dovadă de ființă » (anexa nr. 7). Printre aceste zvonuri, mai important este acela potrivit căruia « la Galați să găsească bani de hazne pentru alcătuit oameni di oaste, din care ar fi gătit . . . pără acum 1800 . . . ».

Spătarul — ale cărui cercetări avuseseră în vedere verificarea destinației unei însemnate cantități de haine, « lucrate în formă căzăcești », precum și a armelor, prafului de pușcă și a cailor care făcuseră obiectul comerțului în perioada anterioară mișcării — notează de asemenea, în raportul său, că zvonurile care circulă cu insistență și în aceste ținuturi au putut fi răspîndite fie de plutașii care transportă cherestele la Galați, fie de alți oameni interesați (anexa nr. 8).

Asemenea zvonuri circulau, în egală măsură, și în cuprinsul ținutului Neamț, unde este însărcinat cu efectuarea anchetei maiorul Iancu Bran³. În legătură cu acestea este arestat și anchetat supusul prusac Ivan Simionovici (anexa nr. 10)⁴.

După înăbușirea mișcării revoluționare de la Brăila din vara anului 1841, pîrcălăbia Galați, în colaborare cu autoritățile din Brăila, intensifică controlul asupra străinilor care intră în oraș⁵. Măsurile de siguranță sînt mult extinse la începutul anului 1842, în urma celei de-a doua mișcări a bulgarilor. Astfel, membrii sfatului cîrmuitor, pornind de la premisa că orașul Galați, « . . . în a sa poziție și în relațiile multuratice în care să află, cere mai multă îngrijire și privighere . . . », prin jurnalul încheiat la 4 mai 1842 adoptă o serie de măsuri, menite — în intenția ocîrmuirii moldovene — să asigure ordinea în oraș și să preîntîmpine extinderea mișcărilor revoluționare. În rîndul acestor măsuri menționăm instituirea unei poliții secrete, precum și sporirea considerabilă a efectivelor militare. În acest ultim scop, se propune transferarea la Galați a tuturor militarilor de pe linia graniței și înlocuirea lor cu mazili și slujitori care urmau să efectueze serviciul de pază (anexa nr. 12).

În sfîrșit, unele documente se referă la modul în care sînt răsplătiți pîrcălăbul de Galați și comandantul garnizoanei locale, care, împreună cu hatmanul miliției, prin măsurile întreprinse, « au ferit orașul Galații de orice neprielnică

¹ Arh. st. Iași, Tr[ansport] 1764, op. 2013, nr. 1364, f. 9—11.

² Huber către Guizot, *Hurmuzaki*, XVII, doc. DCCXCII, p. 820—822. . .

³ Cf. Arh. st. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1492, f. 14.

⁴ *Ibidem*, f. 26.

⁵ Cf. Arh. st. Iași, Tr. 1760, op. I 2009, nr. 1392, f. 242.

întimplare și au siguripsit și liniște în acel oraș » (anexele nr. 6, 9 și 11). De asemenea sînt și alte documente — asupra cărora însă nu găsim necesar să stăruim — din care se desprinde felul în care s-au reglementat chestiunile financiare legate de desfășurarea cercetărilor¹.

Documentele la care ne referim, prin ineditul informațiilor, întregesc pe cele cunoscute pînă acum și pot constitui o bază de plecare pentru cercetări mai largi, capabile să lămurească deplin ecoul pe care l-au avut în Moldova mișcărilor revoluționare de la Brăila din 1841—1843.

ANEXE

I

Anul 1841, iulie în 12 zile; luîndu-să în priivire științale priimate că osăbite persoane, cu prepus, s-ar fi ivit la Galați, care ar căuta, pe di o parte a adimeni și pe alți împreună făptuitori, iar pe di alta a-și îndemăna arme și praf de pușcă, Sfatu cirmuitoriu ecstraordinar, spre liniștire lucrurilor, socotește, potrivit cu înalta poruncă, a să însărcina pe dumnealui ghenear enspector a meliței, hatman Iordachi Costachi, ca să margă la stare locului și să pui în lucrare măsurile ci va socoti neapărate și cu inputernicire di a faci cu diamăruntu cercetare înpregiurării și după greutate celor descoperite să priimască măsurile ce va găsi mai nimerite spre disăvirșăta liniștire, iar dacă din cercetare să va dovedi vreo vinovăție care ar ceri arestuire și supunere giudecății a uneltitorilor, la asăminea întimplare, după mărime înpregiurării, întrebuițînd cu înțăleaptă luare aminte mijloacile ci-i sînt date, va arestui pe unii ca aceia spre a să supuni giudecății, înțălegîndu-să că în lucrările ce după înpregiurări va ceri trebuința a să face, nici o osăbire de protecsie nu va stînjiene măsurile cuvenite căci însuși consulaturile osăbitelor puteri, după înțălegire cu Sfat, au dat poroncile trebuitoare vițe consulaturilor și staroștilor ci au la Galați, care poronci să vor și alătura la adres din partea Sfatului cătră dumnealui ghenear enspector. Totodată să va întovărăși și inadins poroncă din parte Sfatului cătră dregătoru de ținuturile unde dumnealui va păși, ca să-i dei înlesnire de cari va ave trebuință, poftindu-să pe dumnealui ca de lucrările ci va faci să bene voiască a țane pe Sfat în regulată știință.

Vel logofăt, Neculai Șuțu

Arh. st. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1364, f. 1.

(Della măsurilor pentru stărpirea a niște tulburători obștii de la Galați care ș-ar fi adunînd arme și praf de pușcă, precum și pentru cheltuiala întru aceasta).

II

Cinstit dumitale D. Ghenear Enspector a Miliției hatman Iordachi Costachi.

Luîndu-să știință că osăbite persoane, cu prepus, s-ar fi ivit la Galați care ar căuta pe de o parte a ademeni și pe alți împreună făptuitori, iar pe de alta a-și îndemăna arme și praf de pușcă, Sfatul Ocirmuitor, după Înalta poruncă, însărcinînd pe dumneata de a mergi la stare locului și a puni în lucrare măsurile ce veți socoti ne apărate, alătorează pe lângă aceasta poronca cătră dregătoriile țanuturilor unde dumneata vei păși, ca să dei dumitale înlesnirile de care veți ave trebuință și vă inputernicești ca să faceți cu deamăruntu cercetare înpregiurării și după greutate celor descoperite să luați măsurile ci veți găsi mai nimerite spre disăvărșăta liniștire. Iar dacă din cercetari să va dovedi vreo vinovăție care ar ceri arestuire și supunere giudecății a uneltitorilor, la asăminea întimplare, după mărimea înpregiurării, întrebuițînd cu înțăleaptă luare aminte mijloacile ci vă sânt date, veți arestui pe unii ca aceia spre a să supuni giudecății și de lucrările ci veți face veți binevoi a țane pe Sfat în regulată știință.

Prin lucrare Secției a 2 le din Post <elnicie>

Nr. 1246

1841, iulie, 12 zile

Ibidem, f. 2.

¹ Cf. Arh. st. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1364, f. 12, 17—18, și dos. 1492, f. 30.

Doclad la Sfat
de la Departamentul din Iăuntru
Secsia a IV-a
Nr. 14.639
Anul 1841, luna iulie, 13 zile
Iași

Pircălăbia Galați cu raportul supt nr. 7809 înfățoșază că ea, în temeiul enstructivelor poronci ce are de la acest Departament, neconcentenit priveghind întru ceia ce să atinge de păzire întocmai a măsurilor statornicite pentru chipul vânzării pravului de pușcă, au discoperit că di asămîne material s-ar fi gășind pre cu îndestulare pi la fețile aceli ci au închizășluit că-l vor vinde după enstructiile ce li sînt date și că nu ar mai urma nevoi de a să introduce și altul din parte Turchiei, îngrijită fiind ca nu cumva cu aducere mai cu prisosință a unui asămîne material să să poată prilejă vreo neașteptată întîmplari, după mulțime numărului a feliori de nații ci să gășesc cu pitrecire în acel tîrg și port, mijlocind întru aceeașta convenita punere la cale. În urmarea căria, Departamentul, pîr la disăvirșita hotăriri a cîrmuitoariului Sfat, pi di o parte s-au adresarisit cu ceriri cătră Comitetul Sănătății de a da poroncă Derecției carantînești din Galați pentru a nu îngădui priimire în carantină a prafului de pușcă ci ar mai veni, iar pe alta, cu cinștea căzută, să aduce la cunoștința Sfatului spre dezlegare.

C. Sturza, vel logofăt.

ss. indescifrabil

Ocîrmuitoarul Secției, D. Gane

<Rezoluție>: Nr. 852, iulie, 18. Sfatul gășind măsurile luate de Departament vremelnicește foarte înțălepte, aduoge a-i pune în vedere că de vreme ce pentru asămîne sînt enstructiți date, el să binevoiască a înoi poroncile sale cătră isprăvnicie ca să fie cu ce mai de aproape luare aminte a să păzi întocmai și pentru oricît praf s-ar găși adusu în carantină, piste somile pozvolite prin enstructiții, să să păstreze acolo spre a să împărți prin dughene numai la vreme cuvîncioasă și potrivit sumilor cuprinsă prin enstructiții.

Vel logofăt, N. Șuțu

Gh. Șuțu

Arh. st. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1446, f. 6.

IV

Nr. 1405 trecut

Doclad din parte
General Inspectorului Miliției
Nr. 22, anul 1841, iulie, 15 zile
la 6 ciasuri dimineășta
T. Galații

Spre împlinire însărcinării pusă asupra-mi de cătră Sfatul Ocîrmuitoaru, Fiîndcă s-a citit de sosănd la 13 a curgătorei sara aice în Galați, pe lingă bunele măsuri ce Sfat, să se puie la am gășit luate din parte garnizonului milităresc în înțălegire cu Pircălăbia, dellă spre știință. unde mai înainte de pornire me s-au comandarisăt pe Dl. colonelul Iacovache, am mai întărit și insumi chibzuire spre desăvărșăta securiprăre despre Vel logofăt, turburările ce un numit Milanovici, întovărășăt cu alți doi, slujăști<sic> în N. Șuțu. Serbie pe lăngă prințul Miloș, viînd pe la 3 iulie aice în Galați, de la Ibrăila, au fost cercat a ademeni pren bani un număr de bulgari și alți oameni cătră Eterie închipuită de numitul în favorul nației bulgarilor, vroind asămîne a cumpăra prav și armi, care aceștie, simțind ace în pripă urmărire a ocîrmuirii, piste două zile s-au făcut nivăzuți și mergînd la Ibrăila au rădicat steag de Eterie, la început cu 25 volintiri, iar în urmă, pînă la 13 a următorei, duminecă sara, numărul lor s-au suit ca la 300, care în aceeaș noapte s-au înprăștiet prin agiutiorul a un număr de militari ce s-au adunat și de pe la alte locuri.

Gios iscălitul, vroind a să încredința mai lămurit de cele urmate la Ibrăila la 11, 12, 13 și 14 iulie, au orînduit în adins pe dd. lor pircălăbul de Galați și maiorul Schilet, a căroră prescriere pentru descoperirile făcute să alătorează aice, cu adăugire că în aceia ce privești tîrgul Galații,

liniște este siguripsată, făcându-să din parte me convenita împărțășare pentru datornica luare aminte de cătră isprăvniciile în a căror țănuturi să află cu lăcuința sirbi și bulgari. Iar a mai intra în mai departe cercetări formalnice socot că ar fi de prisos a mai da povod de neprielnice auziri, dacă din ace pe supt cumpăt luare aminte nu voi găsi precini binecuvîntate de așa lucrări. Pentru care peccat ceru dezlegare Sfatului de urmare ce trebuie să păzască.

I. Costache

Arh. St. Iași, Tr. 1764, op. 2 013, nr. 1364, f. 5 și 8.

V

Descriere întâmplărilor urmate la Ibrăila la 11, 12 și 13 iulie și 14 iulie 1841.

Un anume Milanovici, de nație sirb, șeful acestei Eterii care precit s-au luat știință au fost în slujba Prințipului Miloș, de vreo 8 luni de zile s-au aflat pitrecind în Ibrăila, trăind cu agiutoriu unora și altora din compatrioții săi sirbi și bulgari, de la o vreme au început pe supt cumpăt a înrola oameni supt cuvint ca să agiute pe frații lor bulgari și să-i izbăvască de turci. Pe la 4 iulie, numit Milanovici, întovărășit cu alți doi, au fost venit cu asămine scopos în Galați și văzând că ocîrmuirea i-au sămțat, dosându-să au fugit iarăși la Ibrăila unde, vineri la 11 iulie, deodată, cu 25 oameni înarmați, s-au tras la hanul lui Petre Boengiu de care înștiințându-să ocîrmuire au încungiuarat Hanul cu 40 soldați. Atunci eteriștii au arătat că dacă nu li vor da slobozenie ei vor forsarisă pe acei militari, atunci și neguțătorii cerind siguranța vieții și averii de la dregătoriu, au enestarisă că sau să să supue acești oameni sau să le dei drumul să să ducă, de vreme ce au făgăduit că de li vor da slobozanie nici un rău nu vor face tirgului. A doua zi, sâmbătă, dregătorii civili și militari în Ibrăila au hotărât că ei nu au mijloace de a-i supune și a-i împrăștie prin arme și totodată rădicind garda militară au tras-o la cazernă și i-au lăsat în voia lor. Atunce, șeful eteriștilor au început a aduna volintiri și a cumpăra arme, plătind la toți pentru orice lua, prin agiutoriu a oareșcari Sichiștoro, care de bună voie i-au dat neguțătorii de Ibrăila până la 1500 irmilici, temându-să că din lipsa banilor să nu fie săliți a întrebuinta sălnice mijloace, și că rădicind un steag roșu, pi față cu Sv. Gheorghii și pe de alta cu cruce, sâmbătă sara au făcut patrule prin târg, zăcând că de vreme ce ocîrmuire au părăsăt târgul ei îl vor păzi și până duminică la 13 iulie au fost rădicat 4 stiağuri la 4 răspintii și până la 3 ciasuri după amiazăzi au adunat ca la 300 volintiri din care ca la 130 au fostu înarmați iar cielanți câte cu un cuțăt numai. Iar după 7½ ceasuri după amiazăzi, numiții, după încredințare ce li s-au dat de unii din cetățeni și mai cu deosăbire de starostile consularurilor austriecesc și rosienesc, că nu vor fi nici cum atinși ci să vor slobozi a trece Dunăre, potrivit cu cererea lor, în cărlaciul ce ei au tocmit, după ce șeful lor au ispoveduit și împărțășit toți volintirii, făcindu-le și cuvint ca în creștin niciodată să nu întindă armă și că asupra însuși turcilor să nu o întrebuintăzi decât când vor fi săliți, au porces cu a sa bandă din acel han ca să să scoabea la port unde să afla acel cărlacu, spre a să ambarcarisă împreună și cu 2 căruți posmagi, fiind întovărășit de o mulțami de norod care| acompnarisă această bandă de perierghie ca să privească ambarcarisărea lor. Agiungînd dar la cărlaciul și găsându-l fără cărmă, vâsle și catart, au vrut a mergi pe mal înainte ca să caute alt cărlaciul. Atunce, o parte, ca 120 soldați și 100 dorobați, ce era doșiți, supt comanda căpitanului Mano, au tras cu puștile asupra lor din care ar fi rănit cîțiva. Inșă ei n-au răspuns deodată cu armele, socotind că s-ar fi făcut vreo greșală sau o formalita numai; dar văzînd că militarii au tras și de al 2 le, au început a îmușca și ei care luptă au țănut până la miezul noptii, contenind și iarăș începînd în mai multe zastampiri.

Din numărul volintirilor au picat 7 morți și 17 răniți, iar din partea militarilor un unterofițaru care s-au răpezit și apucînd pe însuși șeful acestor eteriști de piept i-au și luat o giantă ce o ave cu hirtii și o lăduncă. Atunce, unul din volintiri l-au lovit pe numit unterofițar cu pușca în pântice și au picat mort precum și doi soldați morți și unul rănit. Asămine s-au rănit și vreo cțiva din privitori. Iar de la miezul noptii au contenit cearta înprăștiindu-să în corăbiile aflătoare în port. A doua zi, în zor de zăo, s-au ocolit cu militarii pe șeful lor care să găsa într-un hendic cu 30 de ai lui și căruce zăcându-i a să supune, înșfîrșit, văzînd că mulți din acei 30 lepădasă armele, rămîind numai cu 12, s-au inchinat și el pe care să țăne supt închisoare la cazernă.

Scoposul lor au fost să treacă la Măcin ca să poată revultarisă megieșitele sate acolo de bulgari. Au mai cuvîntat că aștepta 600 volintiri din Galați. 300 de la Bărlad, de la București și de la alte locuri.

Maior,

Schelet

Ibidem, f. 6—7.

VI

Doclad la Sfat
Departamentul trebilor din lăuntru
Secția I
1841, iulie, 25
Nr.

După încredințare ce iscălitul au luat pentru cele cu bună chibzuință și ageră purtare indeletnicire la delecatele însărcinări ce au avut asupra-le d-lui aga Vasile Ghica părcălabul de Galați și d. maiorul Schelet comandirul părții de miliții aflătoare acolo, care răspund cu deplinitate la chemările slujbii și așteptările ocirmuirii, cunoaște de datorii a supune cunoștințai Svatului spre a le face convenita mulțămire.

Logof. trebilor din lăuntru și cavaler,
C. Sturdza

<Rezoluția>

iulie, 25

Să-s aducă la cunoștința I. Sale ca pe lângă înțeleptile măsuri luate de d-lui hatmanul, însărcinat de I. Sa în pricina urmată, care pe de o parte au ferit pe orașul Galați de ori ce neprielnică întimplare, iar pe de alta au siguripit liniște în oraș, apoi și chibzuire d-lui pircălabului Ghica și maior Schilet aducind cea mai plăcută ispravă, de datorie Sfatul au socotit a mărturisi bunei luări în băgare de seamă a Înălțimii-Sale rîvna acestor doi funcționari.

Vel logofăt,
N. Șuțu
Ibidem, f. 17.

VII

Cătră cinstit Departamentul trebilor din lăuntru
Aga Costache Catargiu ispravnic țanutului Sucevei Raport
— Raport —

Dumnealui spatar Mihai Idierul înfătoșindu-mi săcretnoi însărcinare ce au avut cu puterea oteritnoi listului cinstitului Sfat administrativ din 19 a curgătoarei și după regularisirea ce întru o unire am făcut, cercetînd în tot cuprinsul țanutului, prin mijlocirea privighetorilor de ocoale și în tirgul Fălticeni prin mijlocirea comisarului și în deosebi însumi, am găsit toată obștia țanutului în liniștita petrecere fără cea mai mică băntuială, afară de oareșcare voroave fără dovadă de ființă de cât ideale, pe care temeiu dumnealui spătarul. mărginit în compentenția însărcinării ce au avut, au călcat casa unui Tuduri Ianacopol din Lespezi cercetînd cu deamăruntul și regularisind a să triimite la Niamțu în priimirea dumisale maiorului Bran precum s-au și escpeduit.

De care cu căzutul respect, după datorie, să aduce la știința cinstitului Departament cu adăugire că și pentru viitorime iscălitul nu va cruța osteniaia a fi cu cea mai mare îngrijăre, a cerceta în tot cuprinsul țanutului, cu pătrundere, totdeauna, spre a nu putea prohorisi vreo băntuire liniștii obștești a lăcuiitorilor dar și însuși ocirmuirii stăpinitoare.

C. Catargiu agă

Nr. 4696

1841, iulie, 24

Arh. st. Iași, T. 1764, op. 2013, nr. 1492, f. 3.

VIII

Cătră cinstitul Sfat administrativ
Spătar Mihai Idierul

Raport

În urma secretnoi însărcinări ce am avut de la cinstitul Sfat administrativ, cu puterea oteritnoi listului din 19 a curgătoarei, mergînd la Fălticeni și după stăruința ce am întrebuițat prin mijlocirea ispravniciei precum și însuși de-a dreptul, prin mijlocire de oameni nămiți, m-am lămurit de starea înpregiurărilor de față precum în gios:

a) Tot cuprinsul ținutului, în toată liniștirea ferit de ce mai mică bintuială precum slujăști di dovadă și alăturatul înscris raport către Departament din partea dumis. ispravnicului.

b) Un căpitan Ilie, privilegiet pămîntean, lăcuitoriu în tirgu Neamțului, me-au arătat că Tuduri Ianacol din Lespezi, cu vreo 20 zile în urmă și mai bine, trecînd prin Neamțu și găsduind la un Gheorghi Pehlivan, ar fi spus că la Galați să găsească bani de hazne pentru alcătuit oameni di oasti din care ar fi gătit el pără acum 1800, avînd știință de aceste voroave și un arhitecton, Andrii de la Băltătești. Nu știu dacă nu-i și posăsorul de Băltătești, Vasile Turculeț (care nu de mult, abia fiind priimit în slujbă de căpitan slujitorilor la Bacău, pe vreme de doi și mai bine ani, la agie în Eși pe puțină vreme și apoi comisariu la Neamțu, acum să găsești neguțătoriu de moșie cu posăsie de mii de galbeni).

v) Că la tirgul Petrii, în zilele aceste, ar fi mers o sumă strai gata de postav prost, lucrati în formă căzăcești.

După cari, împărțînd dumisali maiorului Bran de la ținutul Neamțului aceste auzări, spre mai departe descoperiri la fața locului, eu am călcat casa lui Ianacol din Lespezi. Am cercetat toate lucrurile lui și hărțile ce am găsit la dănsul, supt mască de cercetare unor potlogării de boi și cai, la care el este în prepus, fiind și cerșut la tribunalul cremenalicesc și atît din acestea cît și din doprosuirea și preperosuire ce i-am făcut, n-am aflat cu dovadă nici o știință din aceli interesate în pricina comandroficii mele. Dar, cu toate aceste, l-am triimis în priimirea dumisale maiorului i a ispravnicului spre confruntarisări cu mărturisitoriu și cu dovadă ce a fi.

Din povodul aceștii din urmă auzări, pentru strai, cercetînd ca ce sumă postav de acest prost s-ar fi vîndut la iarmaroc i încotro s-au dus, m-am lămurit că în totul s-ar fi vîndut pisti una mii bucăți, din cari doi trii mii s-ar fi încărcat pentru Bacău, Neamțu și Piatra, iar celălant la Roman, Focșani, Birlad și pe la toati celi mai mici tirgușoari, bez Galați, Botoșani și Eși.

Cercetînd ca ce sumă de cai să fi vîndut în iarmaroc, m-am lămurit că foarte puțin, încât, cu mai proști cu mai buni, învățați și neînvățați din herghelii, nu vor fi piste 300 capiti și aceștia tirguiti de gospodari de tot feluul pentru casnice trebuință, cite unul sau doi, i pentru pocite puțină.

Armi n-am văzut de vînzari decit pre puțină pușce de vînat precum și praf de pușcă i halici.

Toati aceste lucrări, pe supt cumpăt făcîndu-le, nu cu huet, din descoperiri, precum zăc, vin în socotință că voroavele presarate nu ar fi decăt din împregiurările bulgarilor, mai pre larg vorbite la Brăila i Galați de undi poati să fi adus cu ori ce ifos și de către Tuduri care cu puțin mai înainte au umblat în gios la toati ținuturile și de către plutașii de la munti care să scobor cu chersteli, iar lătate de către toți acii carii să vor fi interesînd a le auză în plăceri florisătoare precum poate fi și Tuduri și Pehlivan și Turculețu i alții pisti Dunăre.

Spre a aduce isprava însărcinării mai în rezultatul pomenit mai sus, luînd de temeu în ivală cerire următoari de vreo citeva ori, în care prilej mi s-au înfășoțat următoarele împregiurări care de neapărată datorie socot a le supuni cinstituili Sfat și anumi:

Acest Tuduri, în vîrstă poati pisti șasă zăci ani, fiind mai de multe ori picat în catigorie de făcătoriu de răle, împreună și cu un cumnat al său anume Vasăli, totdeauna au scăpat precum să vedi, rămîind necatadicsiți. Obștiască însă reclamație urmează că ar fi așa meșteșugii talhari cu gazdi și tovarăși, prin toati locurile, în sus și în gios, încât nu să pot prinde, iar pagubile sînt necurmte, de cai, boi i vaci, pentru care bieții lăcuitoi (de groaza laudilor lui asupra acelor ce l-ar donosă fără dovezi) tac și suspină.

De aceea, nu știu dacă nu ar fi nemerit a să distîșara pisti hotarul Dunării, pi temeuil atit a presupusurilor di asupra lui precum și a slobozaniei ci ari la gură de a vorbi fără săială multi și netrebnice.

Comisariul de Lespezi, dacă cumva nu esti unit cu acești doi înrăuțaiți, apoi negreșit că din prostia minții lui pică în prepus pe temeu că țane pi lângă dănsul om pliforisăt supt mască de agiutor la slujbă, pe acest vestit rău, Vasăli, cumnat lui Tuduri, care nici o îndeletniciri de agonisătă gospodărească ari, nici în bir esti legat undeva.

Poronca Departamentului cu nr. 16.429, urmată ceririi cremenalului pentru triimterea lui Tuduri, fiind priimită acolo în 16 a curgătoarii și după dănsa lucrată asăminea poroncă către comisariu de Lespezi, supt nr. 4572, ca să-l triimită, deși în dellă este cionnă dar orighinalul nu s-au găsit nicăiurea, după toată cercetarea ce am făcut, apărîndu-să toți emploiații că nu știu ce s-au făcut, iar samîșul cu formalita că aceasta nu s-ar atinge de finans, ca cum datorita lui nu ar fi de obștesc derector a caștileriei. Tuduri însă au știut că să ceri la cremenal îndată ce au sosăt poronca Departamentului în ispravnicie, pe dovadă a însuș mărturisării lui, zăcînd că au aflat de la niște trecători prin Lespezi și pe dovada mijlocirii ce nevasta lui să ispite a face către samîș (mai înainte de a mergi o pofortitoari poroncă la comisariu ca să-l triimată) ca să-l scape de triimterea pentru care distînuindu-să către căpitanul de slujători acela mi-au

mărturisit. De aceea, nu știu dacă lucrările lui Tuduri nu vor fi sprijinite de mijlocire a vreunui ampoiât din isprăvnicie.

În canțelaria isprăvniciei, o mare neregulatețâ din pricinâ, precum m-am lămurit, câ samișul puind înainte câ pe dânsul l-ar privi numai însârcinare finansului, iar ampoiiații degues-tați de regularisârea d. dregătoriului, câ ș-au adus doi strâini scriitori, găsâsc cu toții plăceri a priivi bunâitatea sufletului d. dregătoriului zâhâindu-sâ din nemernicie ca necunoscâtoriu a lucrârilor, încit nu figurarisâști decâ anarhie.

Câtrâ acestea, apoi și tûrzia vinire la canțâlerie a dumisale directorului, adicâ a samișului, pe la 11 ciasuri, lăsind pe ampoiiați a umbra dupâ în parte a fișticâruiia plăceri, aduce o confuzie în lucrâri din îmbulzire trebilor în puțânile ceasuri aceli mai din urmâ.

Câpitanul slujitorilor, ca nou în slujbâ, nimernic în cunoștința trebuințâlor, poate și intrigarisât de fostul mai înainte câpitan, prin ademenire ampoiiaților din canțelerie i a unora din slujâtori, nu sâ înfâtoșazâ decit ca neînțelegâtoriu și ca moale sau mai bine zâcind ca nedestoinic, lucru a câruiia adevâr trâgânare numai a vremii cu prelungiri slujbii poati sâ o dovideascâ.

Mihai Idieru, spâtar

1841, iulie, 25

<Rezoluție>

Din raportul acesta precum și din acel a maiorului Bran, cunoscindu-sâ câ pricinile pentru care s-au fost însârcinat cu cercetare au fost numai berbantlicuri, Sfatul gâsâști de cuviiințâ ca pe acei trei uneltitori sâ-s înfrîneze cîte cu 25 lovituri la fața locului iar pe comisariul târgului Lespezi, pentru nedestoinicia ce au arâtat în acest raport, sâ vor supune la al doilea seansâ Sfatului spre hotârire.

Vel logofât, Neculai Suțu

Ibidem, f. 1—2 și 9—10.

<Titlul dosarului este urmâtorul: « Della cercetârii urmâtâ în țarâ de câtrâ dl. spat. Miha-lache Idierul spre descoperire a niște tulburâtori liniștii lăcuitoilor », 1841, august, 9 ».

IX

Pre Înâlțate Doamne,

Departamentul din lăuntru prin docladul cu nr. . . . chiamâ a Sfatului luare aminte asupra nimeritei și bunei purtâri întrebuiințate de dumnealor aga Vasâle Ghica, pârcâlab de Galați și maior Schelet, comandir garnizonului militâresc de acolo, supt delicata însârcinare ce au avut în împreguirârele urmate în acel oraș și port. Dupâ care, Sfatul, luind în priivire câ pe lingâ înțâleptile măsuri luate de d-lui Hatmanul Militâiei, carele, însârcinat de Înâlțimea Voastrâ au ferit orașul Galații de orice neprielnicâ întimplare și au sigurisât și liniște în acel oraș, dumnealor aga Ghica și maior Schelet, prin a sali sârguinițâ, au adus ce mai plăcutâ ispravâ. Sfatul cunoaște de a sa datorie a mûrturisâ Înâlțimii Voastre râvna acestor doi funcisionari, care cu vrednicii râspunde la îndatorire a posturilor ce li sînt încredințate.

Mâdularele Sfatului administrativ,

a Înâlțimii Voastre,

plecate slugi.

C. Sturdza, vel logofât N. Suțu

<Rezoluția>

Prin ofisuri li sâ va înpârțâși a noastrâ mulțâmire în asâmine. În 28 septembrie, 1841

M. Sturza

La depart. din lăuntru

și la Hâtmanâie

Nr. 1 530

Secția a doua din Post.

1841, avgust, 15

Arh. st. Iași, Tr. 1 764, op. 2 013, nr. 1 364, f. 18.

X

Doclad la Sfat
Departamentul trebilor din lăuntru
Secția 2-a
Nr. 18 905
Anul 1841, avgust, 23 zile

Între știuții tulburători liniștii obștești descoperiți în ținutul Neamțului, găsându-să și un Ivan Simionovici fără vreo dovadă săguripitoare bunelor sale urmări, la cercetare făcută de isprăvnicie au arătat că iaste supus prusăenesc pe care temeiu cerindu-să de la consulat ca să-l triimată de aice unde ar vroi, s-au priimit acum din parte-i nota supt nr. 400 mijlocitoare ca să să dei pe chezașie și să să rânduiască o din nou cercetare spre descoperire adivărului donosărilor ivite asupra-i. Aceasta însă stăruință, Departamentul neputind-o împlini din pricină că el iaste vădit odată între acii tulburătorii și că și această protecție ocrotești pi mulți di asămine cu felorite propuneri, cu cinstea căzută docladarisăști Sfatului spre a da grabnică dizlegare de urmare ce trebuie a să păză cu numitul, fiind că să țane arestit la adgie.

Ministru i cavaler, C. Sturza.

În lipsa șefului secției,
ss. indescifrabil

<Rezoluția>

Priimit, avgust 26. Să să facă întrebare Departamentului de mai urmează trebuință de asămine propoziții.

Vel logofăt.

Arh. st. Iași, 1764, op. 2013, nr. 1482, f. 22.

XI

Cu mila lui dumnezeu

Noi

Mihail Grigoriu Sturza V. V.

Domn țării Moldovii

Dumisale maior Petru Schelet comandir garnizonului milităresc din Galați.

(vor sta pină cînd vor fi cerșute)

Sfatul cirmuitoriu, prin anaforaua cu nr. 1530, din anul curgătoriu, a adus la a Noastră cunoștință buna purtare întrebuițată de dumneta supt delicata însărcinare ce ai avut pe lingă măsurile luoate de dumnealul Hatman Meliței comandarisăt de Noi spre liniștire inpregiurărilor urmate în orașul și portul Galați.

Și dar priimind cu plăcere înfătoșare unii așa recomandații, Noi găsăm de cuviință a împărtași dumitale prin aceasta a Noastră mulțămire crezînd că și în viitorime prin sîrguitoare stăruință nu vei lăsa prilejul de a aduce asămine plăcute isprăvi doveditoare vredniciei și a meritului cu care răspunzi la îndatoririle postului ce îți este încredințat.

noiembrie, 1841

<Un ofis identic, tot nesemnăt, este dat și pîrcălabului de Galați.>

Arh. st. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1364, f. 19—20.

XII

Nr. 845, trecut

Nr. 517

Jurnal

Închiet în presudstvia Sfatului, la 4 mai 1842, cu presudstviurea mădularilor și anume:

1. D-sa logofăt trebilor din lăuntru, Costache Sturza
2. D-sa vel vist-ciernic, beizade Nicolae Suțu
3. D-sa logofăt dreptății, Ștefănache Catargiu
4. D-sa ghegeneral inspector domneștii miliții, Iordachi Costachi
5. D-sa împlinitoriu îndatoririlor de vel. post <elnic>, Teodorită Balș.

Sfatul ocîrmuitoriu, ținînd a sa prîivire asupra orașului Galații care în a sa poziție și în relațiile multuratice în care să află cere mai multă îngrijire și privighere, au socotit, în lipsa Înălțimii-sale, a să pune în lucrare următoarele măsuri:

1) Departamentul din lăuntru, prin înățălegire tainică, va puni înainte Părcălăbiei, după propoziția ce acest din urmă au făcut în presudstiva Sfatului, ca să alcătuiască un număr de patru ampioiați, vrednici, deștepți și cu încredire, care să fie însărcinați cu o secretă polițic spre descoperire urmărilor sau mișcărilor ținitoare cătră jignire liniștii obștești sau urzire de împă-recheri neertate.

2) D-sa Hatmanul să dei în taină cuvenitele poronci ca ofițării păzători marginii Dunării să aibă o neadormită privighere spre iscodire relațiilor tainice, din ori ce parte cu acei de loc și să le facă cunoscute îndată comandiriului acelui garnizon, carele să-s înțăleagă cu părcălabilul spre a să lua cele mai pripite măsuri. Asămine să-s poroncească ca la propozițiile Părcălăbiei, atingătoare de cazuri ce cer grabnică lucrare, întru înțălegire ci ea pentru priința obșteștii liniști, să nu întârzie nici cum a da cuvenitele inlesniri prin chipuri bine chibzuite împreună.

3) Pentru o obvahtă care este de nevoie a să statornici în centrul orașului, Departamentul din lăuntru să va înțălegi cu Hătmânia spre a lua cuvenitele măsuri întru aceasta.

4) D-sa Hatmanul va pune la cale a să țâne neclintit în Galați călăreți împreună cu caii a giumătate de zvod, carii să fie purure gata pentru buna rînduială din lăuntru orașului, pentru care să va închiti furajul trebuincios pentru a de a să țâne acei cai la grajdiu după regularisărea făcută de Sfat și pentru caii cavaleriei de la Eși.

5) De vreme ce după poronca Înălțimii sale urmează ca melitarii de pe la becheturi să-s tragă în Galați, iar paza marginii să fie îndeplinită cu mazili sau slujitori, Departamentul din lăuntru, în înțălegire cu Hătmânia, vor face întru aceasta cuvenita chibzuire și o vor înfățașa Sfatului.

Vel logofăt,

Catargiu, Costachi, T. Balș.

Secretariu, spătar Florescu

Arh. st. Iași, Tr. 1764, op. 2013, nr. 1385, f. 32.

PIERDERILE SUFERITE DE MOLDOVA ÎN ANII 1812—1816 LA FURNITURILE CĂTRE POARTĂ, DUPĂ DATELE CONSULATULUI RUSIEI DIN IAȘI

AL. VIANU

În urma ordinelor baronului Stroganov, Consulatul general al Rusiei din Moldova și Țara Românească a adunat date cu privire la stocările făcute de Poartă și de domni, precum și asupra sistemului fiscal al administrației turco-fanariote.

Aceste date i-au servit lui Stroganov în negocierile sale cu Poarta din noiembrie 1820—martie 1821¹. La conferințele avute, Stroganov a prezentat o notă succintă, în care arăta că Țara Românească suferise o pierdere de 21 168 558 piaștri, iar Moldova de peste 12 000 000, de pe urma diferitelor rechiziții și a diferenței dintre prețul impus și prețul pieței la produsele furnizate Porții în anii 1812—1819 inclusiv. Pentru a întări această afirmație, el a anexat la notă șapte tabele care detaliau pe produse, cantitativ și valoric, pierderile suferite de Țara Românească². Dat fiind că Scarlat Calimachi, fostul domn al Moldovei, era unul din cei doi plenipotențiar ai Porții, Stroganov a căutat să-l scoată din cauză.

Consutul general al Rusiei din țările noastre îi furnizase lui Stroganov suficiente date și despre Moldova, dar el nu le-a folosit.

Documentele anexate, ce se publică acum pentru prima oară, cuprind datele pe care însuși Scarlat Calimachi le-a pus la dispoziția Consulatului rus; ele se află în Arhiva Politică Externă a Rusiei din Moscova.

Evident, așa cum menționează și Gheorghe Leventis, secretar al Consulatului Rusiei din Iași, datele reprezintă pierderile *minime* suferite de Moldova.

Aducerea lor în circuitul științific va contribui, fără îndoială, la aprofundarea studierii istoriei patriei din deceniul premergător mișcării revoluționare din 1821.

Anexa I

Iași, 1817, mai 4. G. Leventis comunică lui A. Pini tabele pe anii 1812—1816 inclusiv, cu prețurile produselor rechiziționate, prețurile curente și diferența rezultată în dauna țării.

Copie litterale d'un rapport adressée au consul général Pini par mr l'actuaire G. Leventy en date de Jassy le 4 mai 1817.

L'hospodar Callimachy m'ayant remis enfin le tableau qu'il m'avait promis contenant les sommes relatives aux réquisitions, sommes qui consistent en tout ce que le prix tarifé des objets levés, et le prix vénal, forme, et aux pertes occasionées à la Moldavie à cause de ces réquisitions pendant les années 1812—1813—1814—1815—1816. je m'empresse de l'expédier à votre excellence, et d'y ajouter quelques observations tendant à mettre au plus clair les articles contenus dans le tableau. Ne sachant pas exactement si cet exposé est fidèle et voulant en faire la preuve, en vertu des ordres de v.e. je m'étais adressé à notre ami, et je lui ai demandé

¹ Vezi Al. Vianu, *Negocierile ruso-turce cu privire la Principatele Române*, în « Anal. rom.-sov. », Istorie, 1963, nr. 2, p. 105—117.

² *Ibidem*, p. 110—115.

des renseignements sur chaque année. Ce monsieur, contre toute attente, m'a dit qu'il ne pouvait se rappeler avec précision tout ce qui a été fait pendant les années précitées, et pas même bien de ce qu'il a été fait dans l'époque à laquelle il a été employé. Il m'a dit cependant que le Prince ne pouvait rien cacher sur cela, vu que les réquisitions ne regardent que la Porte. Alors je voulus m'informer sur les prix des moutons et des autres objets pendant l'époque de cinq années; il m'a dit que la différence du prix n'était pas si grande, en effet les meilleures brebis en 1813 se vendaient 10 à 12 piastres la pièce, et le Prince dans le tableau de cette année ne compte qu'à 8 celui de la meilleure qualité; aujourd'hui on les vend à 14 piastres.

V.e. observera que le tableau est tel que je le lui avais promis, c'est-à-dire on y met la quantité des objets requis, leur prix tarifé et leur prix vénal, on déduit ensuite la somme de la valeur tarifée de celle qui forme la valeur vénale, et on se procure en conséquence les sommes que le pays a perdues, et voilà de quelle manière: en commençant par les trois premières pages du tableau sur lesquelles on voit marqués les objets perçus dans la première année 1812, on trouve dans la première page que les provisions en froment, c'est-à-dire 8 651 kile de blé de deux sortes qu'on nomme arnaout et Kirnow, et 2 335 kile d'orge, ont été exactement payées d'après le prix courant de blé et de l'orge dans cette époque; si l'exposé en est fidèle, on ne pouvait pas prétendre un meilleur payement; l'orge cependant me paraît à bon marché.

Dans la seconde page on voit exposé ce qui a été levé en bois de construction; le prix tarifé de ces objets monte à la somme de 44 381 p^{res} et le prix vénal, à 188 156 p^{res}; il en résulte une somme de 73 755 p^{res} que les habitants ont aussi perdue.

Dans la troisième page on voit les provisions en suif d'une somme de 124 050 ocques, cette somme calculée d'après le prix vénal des objets, produit la somme de 170 567 p^{res} et d'après le prix tarifé, comme on l'a aussi payé, la somme de 124 060 p^{res} en déduisant donc la somme produite de la valeur tarifée de cette résultante de la valeur vénale le résultat en est un déficit de 46 508 p^{res}, somme que les habitants ont perdue. De sorte que le pays a perdu en tout, pendant l'année 1812, la somme de 120 270 p. On n'a pas pris des moutons dans cette année vu que la saison on était passée, le Prince n'étant rentré en administration de la Province que le 2 octobre de l'année susmentionnée.

Passons à présent dans la première page de l'année suivante 1813. On voit d'abord l'exposé du prix courant et du prix tarifé, ou fixé, des moutons, et on y observe, qu'il y a cinq espèces, dont la valeur est définitivement marquée dans le tableau et on en conclut que chaque mouton a été payé à quatre piastres à peu près. Il en résulte d'après le compte la somme de 108 600 p^{res} que les habitants on perdue à cause de cette histoire. on y fixe cependant à 50 000 moutons le nombre que la Province est en devoir de fournir chaque année.

Dans le seconde page de la même année on voit les provisions en froment qui d'après l'exposé ont été exactement payées conformément aux prix vénal de l'époque.

On arrive enfin dans les troisième et quatrième pages de la même année, où sont exposés la fourniture des bois de construction, et la provision en suif; on y découvre les sommes 145 000 p^{res} et 60 aspres et 139 259, encore pertes résultantes de ces deux objets requis, de sorte que toutes les pertes et dommages des habitants en 1813, consistent en 393 000 p^{res} et 60 aspres. Les objets qui ont été perçus de nature comme les précités, dans les autres trois années suivantes, sont calculés dans le tableau de la même manière, il n'y a qu'une différence seulement, c'est que les dommages de la Moldavie s'augmentent progressivement chaque année.

En arrivant à la dernière page du tableau, on voit les pertes et dommages de cinq années ensemble, formant en tout 3 005 594 p^s et 30 asp^s, sans y compter 868 063 p^s perçues sous le nom de dépenses destinées aux travaux de forteresses au-delà du Danube, somme qui est contenue dans l'autre tableau que le Prince avait fait passer auparavant à notre ministre à Constantinople par le canal de v.e. et qui appartient aux réquisitions. Ces deux sommes ensemble, dont la dernière a été perçue en argent comptant, et la première est résultée des pertes que les paysans ont essuyées à cause de leurs chertés¹ requises, payées à vil prix, forment une somme de quatre millions à peu près, on pouvait hardiment ajouter à cette somme au moins un million encore et je veux démontrer la vérité de cette assertion: le Prince fixe — est c'est sur ce qu'il a avancé, qu'il a fait rédiger le tableau, où on pose cela pour base fondamentale — que le pays fournit 50 000 moutons par an et pas plus. Eh bien! on en prend 70 000 et jusqu'à, 75 000, je sais cela de l'année précédente, et je le tiens de la bouche même des saigis, ou entrepreneurs, car il y a quelques jours que j'ai eu (l')occasion de voir (un de) ces saigis, et voulant m'en informer et réaliser l'idée que j'avais conçue, je lui ai demandé en badinant avec un boyard qui se trouvait à côté de moi: « N'est ce pas que vous prenez par an 80 000 mouton? », « Non, il m'a répondu », « l'année dernière nous en avons pris 63 000, mais nous n'en prenons pas ordinairement moins (de) 70 000 ». Alors je lui ai dit qu'il devait prendre

1) Aşa în text.

50 000 seulement, pourquoi donc en prend-il plus?, il m'a fait ensuite la solution du problème en ajoutant qu'ils sont obligés effectivement de transporter à la capitale de Constantinople 50 000 nets, et comme quelquefois il en périt quelques milliers en route, ils doivent en prendre plus, pour parvenir à transporter le nombre de 50 000 moutons à la capitale. Il m'a demandé après cela s'il a fait bien de venir cette année-ci; je lui ai dit qu'il a fait très mal; il est donc évident par l'aveu même de ceux qui font ce commerce, que la somme monte à 70 000 et pas à 50 000 comme le veut le tableau, et que quelquefois encore plus, abusivement. Voilà, v.e., un article bien désagréable pour les pauvres paysans.

Je ne saurais pas dire si le prix vénal des autres objets contenus dans le tableau, savoir en provisions et en bois, est exact; le supposant tel, on doit toujours ajouter un surcroît sur la somme indiquée, puisque ceux qui sont chargés des expéditions de cette nature, comme inspecteurs sur le bois qui doit être coupé et transporté où il appartient, gagnent toujours au moins le dixième, ainsi que les fournisseurs de froment. Ces observations prouvent assez qu'on pouvait hardiment ajouter un million au moins aux sommes contenues dans les deux tableaux.

L'Hospodar, pour mitiger la somme des dommages, déduit celle qui est formée par les pertes sur le suif; cette somme dans le courant de cinq années monte à 660 231 pres; il dit que cette somme n'est pas à la charge des paysans, car elle est payée par les négociants qui sont, dit-il la plupart des étrangers. Cette raison n'est pas plausible, car le hatti chérif protège en général tous les habitants des Provinces, sans excepter aucun étranger et n'autorise pas à piller les négociants. Elle n'est pas plausible encore puisque c'est toujours le pays qui perd. Et voilà l'analyse de ce que j'avance. Les négociants n'achètent les bêtes de négoce que des paysans, il ne les payent qu'en prix médiocre, sachant qu'ils doivent fournir tant de suif au prix fixé, et le paysan qui ne peut pas naturellement monter au ciel pour vendre sa vache, se voit forcé de la vendre à vil prix au négociant qui se présente. Et encore elle n'est pas plausible pour autre motif que je vais expliquer. Si ces négociants n'étaient pas forcés de pourvoir au besoin de la capitale, le suif provenant de ces bestiaux resterait dans le pays et les bougies par conséquence reviendraient à meilleur marché, et tandis qu'on les vend à présent 70 paras l'ocque, on pouvait les vendre alors 60 paras et moins encore. N'est ce pas le pays qui perd cet argent? Il est donc prouvé que l'assertion du Prince relative à la somme provenant du suif est absurde. v.e. peut juger dans sa sagesse qu'on peut toujours supputer à cinq millions les pertes et les dommages que le pays a essuyés pendant cinq années, somme palpable, et qui doit être avouée par les administrateurs même de la Province, sans y compter les abus continuels et inévitables des employés et ispravniks des districts. Alors les conséquences seraient vraiment incalculables...¹

Anexa II

Iași, 1817, mai 4. Tabele cu pierderile suferite de Moldova în anii 1812—1816, provenite din diferența între prețurile fixate și cele curente la furniturile de cereale, oi, seu, cherestea.

Pertes pécuniaires survenues dans la Province de la Moldavie par la différence des prix fixés aux prix courants depuis l'année 1812 jusqu'à 1817.

ANNÉE 1812

Provisions envoyés à Constantinople en 1812 et le printemps de l'année suivante:

kilos de Galatz	prix courant piastres	prix fixé piastres
8 341 de blé d'Arnaut à 44 piastres le kilo 367 004	Il n'y a pas eu de prix fixé pour les provisions susmentionnées et, par conséquent, il n'y a pas eu de perte.
290 de blé de Kirnov à 37	10 730	
2 335 d'orge à 8 piastres le kilo	<u>18 680</u>	
	396 414	

¹ Restul textului este în afara subiectului.

Bois de construction

Pièces

1912. Mâts de chêne à 35. Pias. la pièce 66 920 la même quantité

	à 12 1/2 piastre la pièce	23 900
2 200 Téknelik ¹ de tilleul à 8 pias	17 600 idem à 5 pias	11 000
1 077 Bachlik ² de tilleul à 8 pias	8 616 idem à 3 pias	3 231
50 000 Dogas à 20 paras la pièce	25 000 idem à 5 pias	6 250
	<u>total</u>	<u>total</u>
	118 136	44 381
Différence		73 755

Suif envoyé à Constantinople

Okas	Prix courant		Prix fixé
	piastres		piastres
124050 à 55 para l'oka	170 568	la même quantité à 40 paras l'oka	124050
	Différence		46 518

Sommaire de la perte survenue en 1812

	Piastres
de l'article de suif aux entrepreneurs	46 518
idem... du bois	73 755
	<u>total</u>
	120 273

ANNÉE 1813

des moutons

Prix courant		Prix fixé
paras		paras
320	le bélier	220
280	la brebis	140
160	le kirlan	110
280	le Mistrougan	173
240	120
140	95
240	le Tzorkan	150
200	100
120	90

La quantité de moutons pris un par douzaine et envoyés à Constantinople monte par année au nombre de 50 000 dont 40 000 sont destinés au Maubaja et 10 000 au fisc.

Cette quantité des moutons à 220 paras l'un portant l'autre d'après le prix courant donne

275 000 piastres

La même quantité à 158 * / 9 paras, l'un portant l'autre d'après le prix fixé, donne

166 390

Différence

108 610

* À en juger par la somme indiquée de 166 390 piastres il y a erreur dans ce prix qui doit être de 133 1/9 paras chaque mouton.

Provisions

Kilos de Galatz	prix courant		prix fixé
	piastres		piastres
19 648 de blé d'arnaut à 44 pias. le kilo	864 512	Il n'y a pas peu de prix fixé pour les provisions susmentionnées et par conséquent il n'y a pas eu de perte.	
5 578 de blé de Kirnov à 37 pias le kilo	206 386		
27 395 d'orge à 10 pias. le kilo	273 950		
	<u>Total</u>		
	1 344 848		

¹ Trunchiuri pentru caroasa corăbiei.

² Capete de trunchiuri.

Bois de construction

pièces	prix courant piastres	prix fixé piastres
1 555 mâts à 35 pias. la pièce l'un portant l'autre, y compris les frais du transport jusqu'à Galatz.....	54 445	18 088
13 100 Dolabs ¹ de chêne à 1 pias	13 100	8 700
1 911 Tahtalik ² à 10 pias	19 110	7 828
1 588 Dolabs à 10 pias	15 580	6 342
2 200 Dolabs à 10 pias	22 000	6 350
7 872 Teknelik ³ et bachlik de tilleul à 8 pias ..	62 976	21 744
66 065 Dogas ⁴ à 20 paras	33 032,60	8 258
160 Top. Kundaclari ⁵ à 16 pias	2 560	960
4 500 Cordes de tilleul à 25 piast. la centaine ..	1 125	525
Total.....	223 928,60	78 795
Différence.....	145 133,60	

- NB 1 555 mâts à 11 pias: 7 asp: la pièce ne font pas comme il est ci-dessus indiqué dans le prix fixé, la somme de 18 088 pias; mais 17 195 pias 85 asp.
- 13 100 Dolabs de chêne à 26 1/2 paras la pièce ne font pas, comme il est ci-dessus indiqué dans le prix fixé, la somme de 8 700 piast., mais 8 678 piast. 30 paras.
- 1 911 Tahtalik à 4 pias: 3 1/2 paras la pièce ne font pas, comme il est ci-dessus indiqué dans le prix fixé, la somme de 7 828 piastres, mais 7 811 pias, 8 paras.
- 1 558 Dolabs à 4 pias. 3 paras la pièce ne font pas, comme il est ci-dessus indiqué dans le prix fixé, la somme de 6342, pias; mai 6 348 pias, 34 paras.
- 2 200 Dolabs à 2 pias, 35 paras la pièce ne font pas, comme il est ci-dessus indiqué dans le prix fixé, la somme de 6 350 pias; mai 6 325 pias.
- 7 872 Teknelik et Bachlik de tilleul à 2 pias, 30 paras le pièce ne font pas, comme il est ci-desus indiqué dans le prix fixé, la somme de 21 744 piastres, mais 21 648 piastres.

Suif

Okas	prix courant piastres	prix fixé piastres
278 519 à 60 paras l'oka 417 778 la même quantité à 40 paras l'oka		278519
	Différence	139 259

Sommaire de la perte survenue en 1813.

	Piastrs
De l'article des moutons	108 610
idem de suif aux entrepreneurs	139 259
idem du bois	145 133,60
total.....	393 002,60

¹ Dulapuri.
² Trunchiuri pentru scinduri.
³ Trunchiuri pentru carcasa corăbiei.
⁴ Doage.
⁵ Afeturi de tun.

ANNÉE 1814

Prix courant paras	<i>des moutons</i>	Prix fixé parrs
400	le bélier	260
360	la brebis	180
200	le kirlan	140
320	} le Mistrougan	188
280		130
160		110
280		160
240	} le Tzorkan	110
140		100

La quantité de 50 000 moutons à 265 et 4/9 paras l'un portant l'autre d'après le prix courant donne	piastres 330 556
La même quantité à 153 1/9 paras l'un portant l'autre d'après le prix fixé donne	191 389
Différence	139 167

Provisions

Kilos de Galatz	prix courant piastre		prix fixé piastre
18 763 de blé d'arnaout à 45 pias: le kilo	844 335,	à 37 pias le kilo	694 231
6 572 de blé de Kirnov à 35 pias: le kilo	230 020,	idem à 25 pias	177 444
12 029 d'orge à 8 piastres le kilo	96 232,	idem à 5 pias le kilo	60 145
Total.....	<u>1 170 587</u>		<u>931 820</u>
Différence			238 767

Suif

Okas	Prix courant piastres		Prix fixé piastres
392 204 à 60 paras l'oka 588306 la même quantité à 45 paras l'oka			441 229
Différence			147 077

Sommaire de la perte survenue en 1814

de l'article des moutons	139 167
idem des provisions	238 767
idem de suif aux entrepreneurs	147 077
	<u>325 011</u>

ANNÉE 1815

Prix courant paras	<i>des Moutons</i>	Prix fixé paras
480	le bélier	290
440	la brebis	190
240	le kirlan	150
440	} le Mistrougan	193
400		135
220		115

400	} le Tzorkan	160
360		110
200		100

Le quantité de 50 000 moutons à 353 1/3 paras l'un portant l'autre, d'après le prix courant, donne	Piastres	441 667
La même quantité à 158 1/9 paras l'un portant l'autre, d'après le prix fixé, donne		197 640
	Différence.....	244 027

Provisions

Kilos de Galatz	Prix courant piastres	la même quantité à	Prix fixé piastres
24 436 de blé d'arnaout à 50 pias. le kilo	1 221 800	36 pias le kilo	879 696
15 311 de blé de kirnov à 40 pias. le kilo	612 440	idem à 27 pias. le kilo	413 397
23 525 d'orge à 8 piastres le kilo	188 200	idem à 6 pias. le kilo	141 150
	<u>2 022 440</u>		<u>1 434 243</u>
	Différence		588 197

Bois de construction pour l'année 1814 et 1815

pièces	prix courant piastres	la même quantité	prix fixé piastres
8 700 Charampoi à 4 pias: y compris les frais jusqu'à Galatz	34 800	à 50 paras	10 875
4 555 kirich ¹ à 10 pias.	45 550	idem	19 650
45 Galatz dolabi à 4 pias. ..	180	idem à 2 pias	90
152 payvani kibir ² à 5 pias. ..	760	idem à 5 pias	760
248 tabas ³ à 5 pias.	1 240	idem à 140 paras	868
75 taban ⁴ à 5 pias	375	idem à 140 paras	262
300 mertek ⁵	} 2 050	idem à 60 paras	1 537
35 babal ⁶			
500 — à 5 piastres....			
150 Amourgalis			
7 Eresferi à 40 pias.: y compris les frais de transport jusqu'à Galatz	280	idem à 9 piastres	93
2 000 Araba tahtassi à 1 pias. ..	2 000	idem	1 650
1 100 kovouche de chêne à 75 pias. la centaine	825	idem à 50 pias, la centaine	550
500 kirich de tilleul à 10 pias.	5 000	idem	2 044,60
500 araba tahtassi ⁷ de tilleul à 3 pias.	1 500	idem	750
200 planches de tilleul			
220 teknelik à 8 pias	6 560	idem à 1 pias.	820
400 bachlik			

¹ Scinduri late și scurte.

² Lași mari.

³ Cozi de sapă.

⁴ Tâlpi.

⁵ Banițe, ferdele.

⁶ Stâlpi groși de stejar.

⁷ Scinduri pentru căruțe.

1 000 dogas à 20 paras	500	idem à 5 paras	125
700 mâts à 35 pias	24 500	idem	8 925
15 000 dogas à 20 paras	7 500	idem à 5 paras	1 875
440 Top Kundaclari à 16 pias.	7 400	idem à 6 pias.	2 640
total.....	140 660	total.....	53 415,60

Différence 87 144,60

L'année 1814 et 1815

NB 300 Mertek	} à 5 piastres la pièce ne font pas, comme il est ci-dessus indiqué dans le prix courant la somme de 2 050 piastres, mais 5 125 piastres.
75 Babal	
500 —	
150 Amourgali	
7 Erisferi à 9 piastres la pièce ne font pas comme il est ci-dessus indiqué dans le prix fixé la somme de 93 piastres, mais 63 piastres.	

Suif

Okas	prix courant piastres		prix fixé piastres
466 313 à 60 paras l'oka	699 469	la même quantité à 45 paras l'oka	524 602

Différence..... 174 867

Sommaire de la perte survenue en 1815

	Piastres
De l'article des moutons	244 027
idem des provisions	588 197
idem du suif	174 867
idem du bois	[8]87 144 ¹
Total.....	1 094 235,60

ANNÉE 1816

Prix courant paras	<i>moutons</i>	Prix fixé piastres
480	le bélier	270
440	la brebis	190
240	le kirlan	150
440	} le Mistrougan	193
400		135
220		115
400	} le Tzorkan	160
360		110
200		100

La quantité de 50 000 moutons à 353 1/3 paras l'un pourtant l'autre, d'après le prix courant, donne 441 667 piastres

La même quantité à 158 1/9 paras l'un portant l'autre, d'après le prix fixé, donne 197 640 piastres

Différence..... 224 027

¹ Suma inițial scrișă a fost îndreptată mai apoi în cea de 87 144, care corespunde și cu cea din sumarul pierderilor pe anul 1815.

Provisions

Kilos de Galatz	prix courant piastres		prix fixé piastres
25 026 de blé d'arnaout à 50 piastres		la même quantité à 38 piastres	
le kilo	1 251 300;	le kilo	950 988
12 261 de blé de kirnov à 40 piastres			
le kilo	490 440;	idem à 28 piastres, le kilo	343 308
6 652 d'orge à 8 piastres, le kilo	52 316;	idem à 6 piastres, le kilo	39 912
total.....	1 794 956	total.....	1 334 208
	Différence		460 748

Bois de construction

pièces	Prix courant piastres		prix fixé piastres
11.000 dogas à 20 paras la pièce ..	5 500;	la même quantité à 5 paras ..	1 375
1 450 teknelik à 8 piastres ..	13 600;	idem à 1 piastre	1 700
250 bachlik			
4 220 tzisté kerlaas kovoussi ¹ de tilleul à 75 piastres de centaine			
2 000 kovouch ² de chêne	4 665;	idem à 60 piastres la centaine ..	3 110
100 grands mâts à 35 piastres ..	350;	idem	1 275
2 babala 2 piastres	4;	idem à 60 paras	3
1	6;	idem à 5 piastres 60 asp.	5,60
750 mâts à 35 piastres	26 250;	idem	9 562
19 770 dogas à 20 paras	9 885;	idem à 5 paras	2 471
240 pièces de tilleul à 7 piastres ..	680;	idem à 60 paras	360
5 850 pièces de bois pour la construction de 10 chaloupes en 1814 à 4 piastres l'un portant l'autre	23 400;	idem à 2 piastres 15 paras	13 840
Total.....	88 490	Total.....	33 703,60
	Différence		54 787,60

Suif

Okas	prix courant piastres		prix fixé piastres
355 972 à 60 paras l'oka	533 958;	la même quantité à 45 paras l'oka	400 448
Différence			133 510

Sommaire de la perte en 1816

	Piastres
de l'article des moutons	224 027
idem de provisions	460 748
idem de suif aux entrepreneurs	133 510
idem du bois	54 787
total.....	873 072

¹ Şindrile de Galaţi.

² Şindrile pentru acoperiş.

**Sommaire de la perte en général survenue dans la Province de la Moldavie depuis l'année
1812 jusqu'à 1817**

Année	Piastres
1812	120 273
1813	393 002,50
1814	525 011
1815	1 094 235,60
1816	837 072,30
	<hr/>
Total.....	3 005 594,30
Abstraction faite de la perte provenue de l'article du suif qui ne regarde que les entrepreneurs et qui monte à	641 231
le restant est.....	2 364 363,30 ¹

¹ Arhiva politică externă a Rusiei. Fond. Arh. Principală I - 9 (1817-1819). Dosar Nr. 2 (1-1817), f. 86-96.

DOCUMENTE INEDITE SLAVO-ROMÂNE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ DIN VEACURILE AL XVI-LEA ȘI AL XVII-LEA.

C. BĂLAN și P. CERNOVODEANU

Continuînd inițiativa lăudabilă a mai multor cercetători care au publicat în ultimii ani o serie de documente inedite¹, aducînd astfel prețioase completări la marele corpus de *Documente privind istoria României*, ne-am gîndit, la rîndul nostru, să aducem o modestă contribuție în aceeași direcție, editînd cîteva documente slavo-române din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea din colecția Ioanei Alex. Saint-Georges, recent intrate în patrimoniul Bibliotecii Academiei R.P.R. și al Muzeului de istorie a orașului București. Cinci dintre aceste documente alcătuiesc un fond unitar, referindu-se la moșia Popești—Palanga din fostul județ Teleorman, iar restul privesc diferite vechi proprietăți boierești din Țara Românească. Primul lot de documente are o valoare deosebită, oferind posibilitatea reconstituirii istoricului unui sat moșnenesc, amintit pînă în prezent o singură dată și incidental în izvoarele publicate; de aceea acordăm precădere acestui fond în prezentarea noastră, după el urmînd în ordine cronologică celelalte documente, disparate. Înfățișăm documentele în original și în traducere, însoțindu-le de fotocopii și de scurte comentarii.

I

1542 (7050) august 11. — *Radu Paisie voievod întărește lui Mihăilă și fiilor lui ocini la Popești și Poeni, cumpărate de la Ion, Miril și Ciuvic.*

Милостію божію, Їw Радѣл воєвода и господинъ вѣсоє землє Хггровла-
хниское, синъ великаго и прѣдобраго Радѣл воєвода и господинъ. Дават господ-
ства ми сѣе повеленіє господства ми савг господства ми Мнх(ъ)на и сѣс
синовн емѣ, елнци им Богъ пришестит, ѡкоже да мѣ ест учинѣ ѡ Попещі и ѡ
Поени ѡт дела Вѣлкан третаго дела, понеже га поквни Мнх(ъ)на ѡт Їwn за
р̄ аспри и ѡт Мирна за н̄ аспри и ѡт Чювик за п̄ аспри и сѣ впр.

И потом имаш Мнх(ъ)на прѣ пред господства ми радѣ сѣе книє речена
учинна сѣс Стоян и такон прѣ Стоян како не ест прашал Мнх(ъ)на кѣда ест
квпна тѣе книє речена учинна тѣже да кратит аспри.

Ѥ тем, господства ми [господства ми] гледах и сѣдѣх сѣс чиститими
правителн господство ми по закон Божіє и дадох господства ми Мнх(ъ)на

¹ În revista « Studii », an. VI (1953), nr. 2, p. 215—216; an. VIII (1955) nr. 4, p. 103—112; an. X (1957), nr. 3, p. 207—211; an. XII (1959), nr. 3, p. 135—162, și nr. 6, p. 91—100; an. XIV (1961), nr. 1, p. 123—127, și nr. 6, p. 1503—1505; an. XV (1962), nr. 4, p. 897—917; an. XVII (1964), nr. 2, p. 335—362; SMIM, vol. V, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 583—639; Rsl. IV, 1960, p. 367—342; V, 1962, p. 151—155 și 157—162; VIII 1963, p. 425—441; X, 1964, p. 447—456 etc.

С челоуецѣ да мартѣрнсахъ предъ господства ми, како га ест прашаа къда ест кѣина тае шчина. И мартѣрнсаи предъ господства ми. Таже встанѣ Стоян шт закон а Мнх(ъ)на достиже шт предъ господства ми.

И пакѣже да ест Мнх(ъ)на единъ <нинъ>¹ шт шчина Динѣскѣ понеже га покѣиш шт Дръгоу за ѿ аспри. И пакѣже да мѣ ест единъ нив шт шчина Динѣскѣ понеже га покѣиш шт Манѣ за ѿ аспри ѿкоже да имъ бѣдѣ седокъ шт къща.

Его радѣ имъ дадохъ и господства ми ѿкоже да имъ ест въ шчинѣ емѣ и синокиа емѣ и вѣскомъ и прѣвѣнчетомъ имъ и къ шхѣбъ и ни шт когоже непотакнокѣи по рѣчъ господства ми.

Еже и свѣдѣтелане поставаѣемъ господства ми: жѣпанъ Станко <велъ>²ники дворникъ и жѣпанъ Коад(ъ) велани дворникъ и жѣпанъ Татѣа велани логофетъ и Дръгичъ вѣкше спатаръ и Удрише вѣстисаръ.....² спатаръ и Пабъ столникъ и Драгомѣр спатаръ и Крачѣ пѣхарникъ и Бадѣ комѣи и Станчолъ велани постѣлникъ. Исправникъ Радѣа логофетъ.

Писъ азъ Владѣу грамастикъ, къ столъ дѣвни Трговище, мѣсеца августъ дѣ днѣвъ, къ лѣт. 3н.

† Іу Радѣа велѣода, мнѣстѣа божѣа, господникъ.

Traducere. Din mila lui Dumnezeu. Io Radul voievod și domn a toată țara Ungrovlăbiei, fiul marelui și preabunului Radul voievod și domn. Dă domnia mea această poruncă a domniei-mele slugii domniei-mele Mihăil și cu fiii lui, ciți Dumnezeu îi va lăsa, ca să-i fie ocină la Popești și la Poeni din partea lui Vilcan a treia parte, pentru că a cumpărat Mihăil de la Ion, pentru 100 aspri, și de la Miril, pentru 50 aspri, și de la Ciuvic, pentru 80 aspri și cu birul.

Și după aceea a avut Mihăil piră înaintea domniei mele pentru această mai sus-zisă ocină cu Stoian, și astfel piră Stoian că nu a întrebat Mihăil când a cumpărat acea mai sus-zisă ocină și să întoarcă asprii.

Deci domnia-mea am cercetat și am judecat cu cinstiții dregători ai domniei-mele după legea lui Dumnezeu și am dat domnia-mea lui Mihăil 6 oameni să mărturisească înaintea domniei-mele că el a întrebat când a cumpărat această ocină. Și au mărturisit înaintea domniei-mele. Astfel a rămas Stoian de lege, iar Mihăil a ciștișat înaintea domniei-mele.

Și iarăși să-i fie lui Mihăil un <ogor>¹ din ocina Dienească, pentru că a cumpărat de la Drăgoi, pentru 70 aspri. Și iarăși să-i fie un ogor din ocina Dienească, pentru că l-a cumpărat de la Manea pentru 50 aspri, ca să-i fie loc de casă.

Pentru aceea i-am dat și domnia-mea, ca să-i fie lui de ocină și filor lui și nepoților și strănepoților lui și de obabă și de nimeni neclintit, după spusa domniei-mele.

Iată și martorii punem domnia-mea: jupan Staico mare vornic și jupan Coadă mare vornic și jupan Tatul mare logofăt și Drăghici fost spătar și Udriște vistier...² spătar și Alb stolnic și Dragomir spătar și Cracea paharnic și Badea comis și Stanciul mare postelnic. Исправникъ Радѣу logofăt.

Am scris eu Vladu grămatic, în minunatul scaun Țirgoviște, luna august 11 zile, în anul 7050 <1542>.

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Muzeul de istorie a orașului București, nr. 81 671.

Orig., hirtie (34.5 × 23.5), pecete timbrată cu legenda: † Печатъ Іу Радѣа велѣода н г(осподи)ни Блашконъ зѣман [† Pecetea lui Io Radul voievod și domn al Țării Românești].

Satul Popești (din actuala comună Popești—Palanga, raion Costești, reg. Argeș) este așezat pe Valea Teleormanului; el forma odinioară un trup împreună cu satele Palanga și Purcărești. Este amintit documentar o singură dată, la 9 ianuarie 1576, în hotarnica moșiei Neagra

¹ Omis în orig.

² Loc rupt în orig.

(astăzi comuna Negreni, raion Videle, reg. București)¹. Poeni este un topic neidentificat al satului Popești², ca și ocina Dienească. Din cuprinsul documentului rezultă că satul Popești era moșnenesc³, intrat parțial în urma scoaterii de la bir a vânzătorilor⁴ în stăpînirea unui Mihăilă, pe care îl întilnim mai târziu⁵ cu rangul de spătar. Sfatul domnesc, pus mărturie la întărirea lui Radu vodă Paisie, este amintit și în alte documente contemporane, cu mici deosebiri⁶. Pe lângă marele spătar atunci în funcție, Dragomir, mai apar aici alți doi foști spătari, Drăghici și un altul al cărui nume nu se mai poate citi din pricina unei rupturi a documentului; ar putea fi eventual Stroe, întilnit ca atare între 22 iulie 1535 și 1 iunie 1541⁷. Vlad grămăticul mai este menționat ca pisar la Tirgoviște și în hrisovul din 16 iunie 1542⁸.

2

1559 (7067) aprilie 28. — *Mircea Ciobanul voievod întărește lui Mihăilă, slugă domnească, și fiilor lui, Stan, Balotă, Voico ș.a. ocini în Popești, din partea lui Ninicul din Tătărăști, Ion, Liica ș.a.*

† Милостію божію, Іу Мирча коєкода н господинъ късон земле Хггро-кларинскою, синъ Радудла коєкода. Дакат господство ми сѣе покелѣнїе господства ми слвгѣс господства ми Мнх(ъ)на съ синоки си по име: Стан и Балот(ъ) и Конко и Стоан и Нѣно и Твдорѣ и Балѣ икоже да им ест учинѣс с Попции деа Ниникѣлвк вт Тът(ъ)ръции къса понеже си ест продал Ниникѣл негокѣс учинѣс вт Попци къса и с полку и с горѣс и с кодѣс и вт посквде къса каре ели се хтет избрати Мнх(ъ)налк спат(ар) и синоким емѣс за ф аспри готови.

И пакн покѣпн Мнх(ъ)на и синоки емѣс деа Іунок синъ Чоржк каре елика се хтет избрати къса за р аспри алн вт жена Іунок синк Чоржк и вт синоки ен; и платна ест бирокѣ и със тен по зї аспри доклею ест извадна из бир аспри с алн за къс цена аспри чин т.

И пакн покѣпнх Мнх(ъ)на със синоки си два половкнице вт Линка вт Тът(ъ)ръции с долини полку за од аспри. И пакн кѣпн Мнх(ъ)на съ синоки си вт Балот(ъ) деа емѣс что ест тѣа с дълга дорн на Ъбрежницѣ и дорн с ллак и с широка г пашн за л аспри.

И пакн покѣпн Стан синк Мнх(ъ)на една половкницѣ вт учинѣс Шерѣтънскѣж вт Дѣмитрѣс брат Линкек за л кракѣс съ млекѣс алн с дълга вт Ъбрежницѣ(ж) дорн с пѣцѣс.

И пакн кѣпн Мнх(ъ)на съ синоки си една половкницѣ(ъ) вт Станко и вт Кр(ъ)стїан с широка з пашн а вт дълга ест вт ллак дорн на Ъбрежницѣ(ж) и дорн с ллак алн вт учина Ынѣскѣ таже ест дал Станквк л аспри и Кр(ъ)стїанвк г пчелн.

¹ DIR, veac. XVI, B, vol. IV, p. 213, nr. 213.

² În cuprinsul doc. nr. 3.

³ Fapt dovedit și prin împărțirea pe ogoare, formă specifică a diviziunii pământurilor arabile moșneneste din Țara Românească și Moldova, măsurate de obicei în pași și al căror preț varia atît în funcție de mărime, cit și de calitatea solului. Cf. P. P. Păvălitescu, *Obștea sârănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 168.

⁴ Fenomen frecvent întilnit în cursul veacului al XVI-lea, el reflectînd neputința birnicilor, oameni liberi, de a-și achita datoriile bănești către stat; aceștia erau siliți să recurgă la boieri instăruți pentru a-i scuti temporar de la plata acelor obligații în schimb cedării unor moșii sau unor părți din ele; cf. Damaschin Mioc, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în SMIM, vol. II, 1957, p. 76–81.

⁵ Vezi documentul nr. 2. Atît numele său, cit și cele ale vânzătorilor nu mai sînt întilnite în vreun document publicat.

⁶ Astfel, la 30 iunie 1542 lipsește dintre martori Tatul mare logofăt (DIR, veac. XVI, B, vol. II, p. 290, nr. 293), iar la 13 iulie Drăghici fost spătar (ibidem, p. 292, nr. 295).

⁷ Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV–XVII, în SMIM, vol. IV, 1960, p. 571.

⁸ DIR, veac. XVI, B, vol. II, p. 290, nr. 292.

Сего радї дадох и господство ми Мнх(ъ)на съ синови си іакоже да им ест къ вчинѣ и вѣдѣ ним и синовом им и вѣском и прѣвѣнчетом им и ни вт кожеже непотѣжно по реч господства ми.

И скедетелѣ: жидан Бѣртѣ велнки дкорник и жидан Богдан велнки двгофет и Бѣрман спатар и Кр(ъ)стѣ вистнар и Нан комис, Иванча столник и Баломир пѣхарник и Добрѣ кел постелник. Исправник Богдан кел двгофет.

Исѣ в Бѣкѣрѣц, мѣсеца април ки дѣни, к лѣт 733.

† Іо Мирча квекода, милостѣа божѣа, господинѣ.

Traducere. † Din mila lui Dumnezeu, Io Mircea voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul lui Radul voievod. Dă domnia-mea această poruncă a domniei-mele slugii domniei-mele Mihail cu fiii lui, anume: Stan și Balotă și Voico și Stoian și Neaniu și Tudor și Balea, ca să-i fie ocină la Popești, partea lui Ninicul din Tătăraști toată, pentru că a vindut-o Nenicul ocina lui din Popești toată și din cîmp și din munte și din apă și de peste tot oricit se va alege, lui Mihailă spătar și fiilor lui, pentru 500 aspri gata.

Și iar a cumpărat Mihail și fiii lui partea lui Ion, fiul lui Cioară, oricit se va alege toată, pentru 100 aspri, însă de la femeia lui Ion, fiul lui Cioară, și de la fiii ei; și a plătit birurile și cu teiul pentru 17 aspri, pînă cînd l-a scos de la bir aspri 200, însă pentru întregul preț aspri fac 300.

Și iar a cumpărat Mihail cu fiii lui două jumătăți de la Liuca din Tătăraști la cîmpul de jos pentru 74 aspri. Și iar a cumpărat Mihail cu fiii lui de la Balotă partea lui care este acolo în lung pînă la Obrejița și pînă la lac și în lat 3 pași, pentru 30 aspri.

Și iar a cumpărat Stan, fiul lui Mihail, o jumătate din ocina Șerbănească, de la Dumitru fratele lui Liuca, pentru 1 vacă cu lapte, însă în lung de la Obrejița pînă la puț.

Și iar a cumpărat Mihail cu fiii lui o jumătate de la Staico și de la Cirstian, în lat 7 pași, iar în lung este de la lac pînă la Obrejița și pînă la lac, însă din ocina Enească; astfel a dat lui Staico 30 aspri și lui Cirstian 3 stupi.

Pentru aceea am dat și domnia-mea lui Mihail cu fiii lui, ca să-i fie de ocină și ohabă lui și fiilor lui și nepoților și strănepoților lui și de nimeni neclintit, după spusa domniei-mele.

Și martori: jupan Burtea mare vornic și jupan Bogdan mare logofăt și Bărcan spătar și Cirstea vistier și Nan comis, Ivancea stolnic și Balomir paharnic și Dobru mare postelnic. Ispravnic Bogdan mare logofăt.

S-a scris în București, luna aprilie 28 zile, în anul 7067 <1559>.

† Io Mircea voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Muzeul de istorie a orașului București, nr. 81 672.

Orig., hîrtie (31,5 × 21,8), pecete timbrată cu legenda: † Печат Іо Мирчѣ воивоа и г(осподи)нѣ Влашкин з(амка) † Pecetea lui Io Mircea voievod și domn al Țării Românești].

Documentul aduce precizări, specificînd rangul boieresc de spătar al lui Mihailă și numele fiilor săi. Procedul de cumpărare este din nou scoaterea de la bir a unor datornici, precum și un schimb de vite și stupi. În împărțirea moșiei, apare de asemenea o formă destul de rar întîlnită în documente, a funiei moșnenești, denumită « teiul »¹; cîteva topice noi, Obrejița², ocina Șerbănească, ocina Enească și un lac³ nu pot fi identificate. Doi vînzători, Nenicul și Liuca, provin din satul învecinat Tătăraștii de Sus pe Teleorman (din actuala comună Tătăraști, raion Videle, reg. București), aflat în stăpînirea mănăstirii Glavacioc la 25 aprilie 1538⁴. Sfatul domnesc este identic cu cel întîlnit într-un document din 24 aprilie 1559⁵.

¹ Pentru aceasta vezi DIR, veac. XVI, B, vol. I, p. 123, nr. 125; veac. XVII, B, vol. III, p. 512, nr. 462, și vol. IV, p. 337, nr. 344, p. 507, nr. 529 și p. 557–558, nr. 573, precum și Alex. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, București, 1909, p. 350–351. O mențiune și la Ion Brăescu, *Măsurătoarea pămîntului la români din vechime pînă la punerea în aplicare a sistemului metric*, București, 1913, p. 24, 26 și 27.

² Topoc frecvent întîlnit în documentele slavo-române, desemnînd în mod curent o culme stearpă de pe un deal, cf. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 33.

³ În cuprinsul satului Popești sint amintite trei lacuri: Lacul Popii, Lacul de la Palangă și Lacul de sub Coastă, care adeseori seacă vara, cf. *Marele dicționar geografic al României*, vol. V, București, 1902, p. 53.

⁴ DIR, veac. XVI, B, vol. II, p. 242, nr. 239.

⁵ *Ibidem*, vol. III, p. 96–97, nr. 113.

1561 (7069) iunie 10. — Petru cel Tânăr voievod întărește lui Cirstian și Balea, care s-au înfrățit, și lui Gindea, ocini în Popești.

† Милостію божією, Ыу Петруș коєвода и господинь вѣсон землє Хггггг-влахїтискон, синь велнаго и прѣдобраго Мирчев коєвода. Дават господство ми сїе повелкїе господства ми, вѣемзи людї вт Попци на имє Кр(ъ)стїанин и [в] Балѣ съ ннх синови елнцї им Богъ даст іакоже да им сѣт вчинѣ ѡ Попци дел Кр(ъ)стїанов вт вчинѣ сва варє елнка се хтет избрат а ннхнѣ дел вт над вѣсом хотаром понеже прїнде Кр(ъ)стїан и Балѣ пред господства ми тере побрати Кр(ъ)стїан по Балѣ над неговѣ вчинѣ вѣдче над половина а Кр(ъ)стїан да ест над дрѣга половина а Балѣ побрати по Кр(ъ)стїан над неговѣ добиток и комати како да сѣт два братїе.

И потом покѣпи Балѣ вт Кр(ъ)стїан вчинѣ ѡ Попци ѡ широт вт Конъчел до хотарѣ Изгорѣши и ѡ длѣг вт кодѣ Телорманѣлок до хотарѣ Чокъннцїнлор дел емѣ сва понеже покѣпи Балѣ вт Кр(ъ)стїан за єдин кон¹, єдна зигїа за вѣци.

И пак покѣпи Балѣ вчинѣ вт Станко єдна половинца ѡ Лѣкшларє за єдин кон² ѡ широт к пашин и ѡ длѣг вт Лакѣл Лѣкшларєлор дорн до Пѣркарюл.

И пакн покѣпи Гъндѣ вчинѣ ѡ Попци вт Кр(ъ)стїан вт дел емѣ вт вчинѣ половинѣ за фм аспри. И пакн даде Мнх(ъ)нл анєсею си Гъндєк место седєнїе вт кѣске³ и вт гѣмно.

Бєго радї им дадох и господство ми іакоже да им сѣт кѣ вчинѣ и кѣ вхѣбѣ ним и синовом им и внѣком и прѣкнѣчетом им и ни вт кожеже непотѣкнѣсно⁴ по врнзмѣ господства ми.

Бєже и свѣдетелїе поставлюх господство ми: жѣпан Нѣгоє кел бан Кралєскин и жѣпан Нєд(є)лко кел дворник и жѣпан Богдан велнкн лѣгофєт и Йнє кнстїар и Хрѣке столникѣ и Стан спатар и Бъркан комис и Баломир пѣхарник и Нѣманча постєлник. Исправник Нєд(є)лко кел дворникѣ.

Пис мѣсеца юнїе ї днн, кѣ лѣто 330.

† Ыу Петруș коєвода, милостїа божіа, господинь.

Traducere. † Din mila lui Dumnezeu, Io Petru voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Mircea voievod. Dă domnia-mea această poruncă a domniei-mele acestor oameni din Popești, anume Cirstian și Balea cu fiii săi, ciți Dumnezeu îi va da, ca să-i fie ocină la Popești partea lui Cirstian din toată ocina oricît se va alege, partea lui, de peste tot hotarul, pentru că a venit Cirstian și Balea înaintea domniei-mele de l-a înfrățit Cirstian pe Balea pe ocina lui, însă pe jumătate; iar Cirstian să fie pe cealaltă jumătate; iar Balea l-a înfrățit pe Cirstian peste vitele și bucatele lui, ca să fie doi frați.

Iar după aceea a cumpărat Balea de la Cirstian ocină în Popești, în lat din Copăcel pînă la hotarul Izvorului și în lung din apa Teleormanului la hotarul Ciocăneștilor, partea lui toată, pentru că a cumpărat Balea de la Cirstian pentru un cal⁵ o pereche de cercei.

Și iar a cumpărat Balea ocină de la Staico o jumătate în Lăcșoara pentru un cal⁶, în lat 20 de pași și în lung din lacul Lăcșoarelor pînă la Purcariu.

¹ «кон» corectat cu altă cerneală.

² «кон» scris deasupra rîndului.

³ Leo rupt în orig.

⁴ Omis în orig.

⁵ «cal» corectat cu altă cerneală.

⁶ «cal» scris deasupra rîndului cu altă cerneală.

Și iar a cumpărat Gindea ocină la Popești de la Cîrstian din partea lui de ocină jumătate, pentru 540 aspri. Și iar a dat Mihăil nepotului său Gindea loc, vatră de casă și de arie.

De aceea le-am dat și domnia-mea, ca să le fie de ocină și de ohabă lor și fiilor lor și nepoților și strănepoților lor și de nimeni neclintit, după porunca domniei-mele.

Iată și martori am pus domnia-mea: jupan Neagoe mare ban al Craiovei și jupan Nedelco mare vornic și jupan Bogdan mare logofăt și Iane vistier și Ureche stolnic și Stan spătar și Bărcan comis și Balomir paharnic și Ivancea postelnic. Ispravnic Nedelco mare vornic.

S-a scris luna iunie 10 zile, în anul 7069 <1561>.

† Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Muzeul de istorie a orașului București, nr. 81 673.

Orig., hirtie (31 X 21,5), pecete timbată cu legenda: † Печатъ Іу Петра воивода и господинь Блжшкон з(имл)и [† Pecetea lui Io Petru voievod și domn al Țării Românești.]

Documentul este interesant deoarece se referă la intrarea fiului lui Mihăilă spătar, Balea, în ocina moșneanului Cîrstian, prin înfrățire¹ și cumpărare; de la același moșnean mai cumpără și Gindea, nepotul lui Mihăilă. În hotarele ocinii lui Cîrstian se aflau satele Izvorul (azi în raion Costești, reg. Argeș), stăpinit de mănăstirea Glavacioc la 30 iulie 1512² și schimbat pentru a patra parte din Negreni la 24 octombrie 1513³, precum și Ciocăneștii, azi dispărut, aflat odinioară în vecinătatea Negrenilor și amintit ca atare la 25 mai 1576⁴. O altă ocină din Popești, cumpărată tot de Balea de la un anume Staico, se afla în vecinătatea satului Purcăreni (azi în com. Slobozia Trăsnitu, raion Costești, reg. Argeș), amintit în hotar cu Negrenii la 9 ianuarie 1576⁵.

Sfatul domnesc este identic cu cel din documentul precedent.

4

1561 (7069) iunie 10. — *Petru cel Tânăr voievod întărește lui Mihăilă, slugă domnească, ocini în Popești la Poeni, de la Vilcan, Ciovică, Staico ș.a.*

† Милостію божію, Іу Петръ воивода и господинь въсон земли Хггровлахѣискон, синь великаго и прѣдобраго Мирчик воивода. Дават господство ми сѣ повелѣніе господства ми, сѣбг господства ми на нме Мнх(ъ)на вт Попещ и съ синови си еанци емѣ Богъ даст, такоже да мѣ ест вчинѣ ѡ Попещ ѡ Поинѣи вт делъ Блжшкон третѣаго дела, понеже покѣпи Мнх(ъ)на вт Іуви със бирове и келтовал ест по бирове Ѩ аспри и даде един кон добръ, тере га ест извѣдникъ вт бир.

И пакѣ покѣпи Мнх(ъ)на вт Мирна един ник за ѣ аспри и покѣпи Мнх(ъ)на вт Човикъ три половинце ѡз дол вт вчина сръвѣтскѣ, за ѣ аспри⁶. И пак покѣпи Мнх(ъ)на вт Дръгоу един ник, седеніе за кѣке, за ѡ аспри ѡ дълг до Ѣбрежинци до лак вт вчина Дненѣскѣ.

И пак покѣпи Мнх(ъ)на вт Станко вчинѣ ѡ широт ѣ паш и ѡ дълг до Ѣбрежинци и до лак, за ѣ аспри. И покѣпи Мнх(ъ)на вт Кр(ъ)стѣтан три паш, за ѣ пчелн ѡ дълг вт Ѣбрежинци до бара. И пакѣ покѣпи Мнх(ъ)на вт Манѣ ѡ паш, за ѣ аспри ѡ дълг вт <Ѣ>брежинци до бара. И пак покѣпи Мнх(ъ)на вт Балот(ъ) ѣ паш ѡ широт и ѡ дълг вт <Ѣ>брежинци до бара, за ѣ аспри.

¹ Pentru actul înfrățirii în obștile jărănești, care apare însă în cazul de față ca o vânzare deghizată, vezi tot P. P. P. a n a i t e s c u, op. cit., p. 179-183.

² DIR, veac. XVI, B, vol. I, p. 85, nr. 82.

³ Ibidem, p. 97, nr. 96.

⁴ Ibidem, vol. IV, p. 232, nr. 231.

⁵ Ibidem, p. 213, nr. 213.

⁶ «За ѣ аспри», scris deasupra rîndului.

И пак покъсни Мнх(ъ)на wt Манѣ една 8жа 8з дол wt wчина Шербанѣскѣ
8 широт вѣ паш и 8 дълг wt кода Телорманѣлов до гора 8 хотарѣ Негрѣнилор
31 едно кон.

И пак покъсни Мнх(ъ)на wt Неникѣла wtчинѣ 8 Попец дел Неникѣлов ска
варѣ еанка се хтет избрати, за ф аспри готови понеже га ест продад Неникѣла
wt ннхнѣ доброкою. И пак покъсни Мнх(ъ)на wчинѣ 8 Попец wt Дѣмитрѣ wt
кода Телорманѣлов на вѣстокѣ слонцѣ дел емѣ ска до хотарѣла Негрѣнилор за
тк аспри.

И пак покъсни Мнх(ъ)на wt Линка wt Тѣтърѣщ wчинѣ 8 Попец двѣ поло-
вницѣ 8з дол, за од аспри. И пак покъсни Мнх(ъ)на wt Етонка wчинѣ wt
8жа Дѣнѣскѣ дел емѣ ска варѣ еанка се хтет избрати за н аспри.

И потом нама Мнх(ъ)на <прѣ>¹ пред господства ми сѣс Етопан и сѣс Манѣ
и сѣс Бадюа и сѣс Татомир и сѣс Етанко и сѣс Зрѣ(8) и сѣс Нѣкша и тако
преше сѣе людѣе еже книше речени како да им метае Мнх(ъ)наѣв аспри. И господ-
ство ми сѣднх по закон сѣ вѣсе честитими и изнандох господство ми како сѣт
покъпене сѣе више речени wчине wt прѣжде вѣрѣме.

Его ради дадох и господство ми Мнх(ъ)наѣв сѣ синоки си, шкоже да им
ест вѣ wчинѣ и вѣ wхѣб ним и синоком им вѣ вѣки и ни wt когоже непо-
тѣкновенно по рѣч господства ми.

Еже и свѣдетѣлѣе: жѣпан Нѣгоѣ велики ван Кракѣски и жѣпан Нѣд(ѣ)ако
вел дворник и жѣпан Богдан велики логофѣт и Иѣне вистнѣар и Зрѣке столник и
Етан спатар и Бѣркан комис и Баломир пѣхарник и Иванча постѣлник. Исправник
Нѣд(ѣ)ако вел ворник.

Иис юнѣ 7 дѣни, в лѣт х380.

† Iw Петрѣс кивѣода, милостѣм божѣм, господинѣм.

Traducere. † Din mila lui Dumnezeu, Io Petru voievod și domn a toată țara Ungro-
vlahiei, fiul marelui și preabunului Mircea voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei-
mele slugii domniei-mele, anume Mihăil din Popești, și cu fiii săi ciți Dumnezeu îi va da,
ca să-i fie lui ocină în Popești, la Poeni, din partea lui Vilcan, a treia parte, pentru că a cumpărat
Mihăil de la Ion, cu biruri, și a cheltuit pe biruri 700 aspri și a dat un cal bun, de l-a scos
de la bir.

Și iar a cumpărat Mihăil de la Miril un ogor, pentru 50 de aspri. Și a cumpărat
Mihăil de la Ciovică trei jumătăți din jos din ocina Sirbească, pentru 80 de aspri¹. Și iar
a cumpărat Mihăil de la Drăgoi un ogor, loc de casă, pentru 70 aspri, în lung pînă la
Obrejiță, pînă la lac, din ocina Dienească.

Și iar a cumpărat Mihăil de la Staico ocină în lat trei pași și în lung pînă la Obrejiță
și pînă la lac, pentru 30 aspri, și a cumpărat Mihăil de la Cîrștan trei pași, pentru 3 stupi
în lung de la Obrejiță pînă la lac. Și iar a cumpărat Mihăil de la Manea 7 pași, pentru 50
aspri, în lung de la Obrejiță pînă la lac. Și iar a cumpărat Mihăil de la Balotă 3 pași în lat
și în lung de la Obrejiță pînă la lac, pentru 30 aspri.

Și iar a cumpărat Mihăil de la Manea o funie din jos din ocina Șerbănească, în lat
12 pași și în lung din apa Teleormanului în sus, în hotarul Negrenilor, pentru un cal.

Și iar a cumpărat Mihăil de la Nenicul ocină în Popești, partea lui Nenicul toată cît se
va alege, pentru 500 aspri gata, pentru că i-a vindut-o Nenicul de al lui bună voie. Și iar a
cumpărat Mihăil ocină în Popești de la Dumitru din apa Teleormanului la răsăritul soarelui,
partea lui toată pînă la hotarul Negrenilor pentru 320 aspri.

Și iar a cumpărat Mihăil de la Liica din Tătărăști ocină în Popești două jumătăți din
jos, pentru 74 de aspri. Și iar a cumpărat Mihăil de la Stoica ocină din funia Dienească,
partea lui toată oricît se va alege, pentru 50 aspri.

¹ Omis în orig.

² « pentru 80 de aspri » scria deasupra rîndului.

Iar după aceea a avut Mihăil <piră>¹ înaintea domniei-mele cu Stoian și cu Manea și cu Badiul și cu Tatomir și cu Staico, și cu Ursu și cu Neacșa, și astfel pîrau acești oameni ce-s mai sus-spuse, că i-au întors lui Mihăilă aspri. Iar domnia-mea am judecat după lege cu toți cinstiții <dregători>² și am aflat domnia-mea că sint cumpărate aceste mai sus-spuse ocine de înainte vreme.

De aceea am dat și domnia-mea lui Mihăilă cu fiii săi, ca să le fie de ocină și de ohabă lor și filor lor în veci și de nimeni neclintit, după spusa domniei-mele.

Iată și martori: jupan Neagoe mare ban al Craiovei și jupan Nedelco mare vornic și jupan Bogdan mare logofăt și Iane vistier și Ureche stolnic și Stan spătar și Bărcan comis și Balomir paharnic și Ivancea postelnic. Ispravnic Nedelco mare vornic.

S-a scris iunie 10 zile, în anul 7069 <1561>.

† Io Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Muzeul de istorie a orașului București, nr. 81 674.

Orig., hîrtie (31,5 × 21,5), pecete timbrată, cu legenda: † Печатъ Іо Петра воєвода и <г(оспод)и)и)а Калашкон з(а)и)а [† Pecetea lui Io Petru voievod și <domn> al Țării Românești].

Acest document precizează noile cumpărături ale lui Mihăilă spătar din satul Popești, prin achiziționarea funiilor moșnenești³, mai cu seamă în schimbul scoaterii vînzătorilor de la bir. Apare și un topic nou, ocina Sirbească, de asemenea neidentificabil. Se menționează poziția satului, în hotar cu Negrenii, amintiți mai sus. Sfatul domnesc este identic cu cel întilnit în documentele din 4 iunie și 12 iunie 1561⁴.

5

1598 (7106) iunie 8. — Mihai Viteazul voievod întărește lui Stoica cu fiii lui și lui Vlădislav, Berild, Ona ș.a. ocini la Popești, din partea lui Mandel, Liica, Copil ș.a.

† Милостію вожію, Іо Мнѣхана воєвода и господинѣ въсон землѣ Хггро-владѣнскою, синѣ велкаго и прѣдобраго, покоини Пѣтрашко воєвода. Дават господства ми сію покѣлѣнію господства ми Стонкѣ и със синовиѣхъ им, елиже Богъ даст, ижеже да мѣ ест ѣ сел Попещи вт дел Манделѣк, али дел Бншановъ къса вт полю и вт водѣ и вт шѣм и вт през къс хотаром, понеже ест бнл покѣпна Стонка, за ѣ аспри готови.

И пак ест покѣпна Стонка и съ братію им Нѣн и Стан и..... <w>⁴чннс ѣ Попещи дел Динкѣ къса каре елика се хтет избрат през въсом хотаром понеже ест плат за бир със.....⁴ ест покѣпна Стонка и Стан вчннс ѣ Попещи дел Татѣлов къса каре елика се хтет избрат вт през въсъ>.....⁴ Стонка за бир ѣ дел и Стан платна а дел да нѣ дрѣжит Стан г дел вт вчннс Татѣлѣк, и Стонка да.....⁴ де; и платна Стонка и Стан по Татѣл със ѣѣ аспри готови.

И пак ест покѣпна Стонка а ннк ѣ Добрѣл вт Бншан, за ѣѣ аспри готови. И пак ест покѣпна Стонка а ннк вт Копна вт над Гинцѣл, за н аспри готови. И пак ест покѣпна Стонка а ннк <wt>⁴ Копна вт вчннс Дѣмнтров вт над Дѣмнтрѣ, за м аспри готови.

¹ Omis în orig.

² Împărțirea satelor moșnenești pe funii era cunoscută numai în Țara Românească și se baza pe o anumită configurație a solului, moșia fiind despărțită în fișii lungi ce cuprindeau fragmente din toate părțile structurale ale pămîntului obștii, cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 156–161.

³ DIR, veac. XVI, B, vol. III, p. 150, nr. 181 și p. 151, nr. 182.

⁴ Loc rupt în orig.

И пак ест покѣпна а седеніе ѡт дома ѡт Нан, за а талер. И пак ест покѣпна Стопка ѡт краѣтѣ им Нѣнс а седеніе ѡт дом, за м аспри готови. И пак ест покѣпн Стопка з краки за мѣсто, за к аспри готови.

И пак ест покѣпн Стопка съ анисеком си Стан и със Блѣдѣслак ѡчинѣ ѡ Попещи дел им кѣса ѡт хотар до хотар, каре еанка се хтет, дел Нѣгослак кѣс избрат, али да дрѣжит Стопка и Стан половин и Блѣдислак пак половин понеже ест дал аѣ аспри готови кѣпно.

И пак ест покѣпнѣх Блѣдислак ѡчинѣ ѡ Попещи дел жена Манѣ им дел им кѣса [кѣса] каре еанка се хтет избрат, за ф аспри готови¹. И пак ест покѣпна Блѣдислак ѡчинѣ ѡ Попещи дел Гинѣцлов кѣса и със Брѣл(ъ), каре еанка се хтет избрат понеже ест дал Блѣдислак ѡ аспри готови и Брѣл(ъ) ест дал с аспри готови.

И пак ест покѣпна Берна ѡчинѣ ѡ Попещи ѡт дел Чѣвнк али дел Бѣлинг(ъ) кѣса и сестра си Станкѣк пак кѣса каре еанка се хтет избрат, за рм аспри готови.

И пак ест покѣпна Ѣна ѡчинѣ ѡ Попещи дел Радѣлов кѣса и ѡ Берна пак кѣса ѡт дел Шереѣнеши ѡт гор и ѡт дол кѣса, за си аспри готови.

И пак ест покѣпнѣх Стан ѡ ник ѡт Брѣнае, за р аспри готови. И пак ест покѣпн Стан а ник ѡт Бишани, за м аспри готови.

И пак ест покѣпна Брѣл(ъ) а ник ѡт Неготичи, за р аспри готови.

И пак ест <п>²латна Блѣдислак по Ѣпрѣ за бир и дал ест х аспри готови. И не может аспри Ѣпрѣ да нѣ платна нѣ ест дал им ѡ Доброл що ест вил Ѣпрѣ а. . . .² рѣм пак ѡ Блѣдислак зѣложил и плат съда със теѣ аспри, еже сѣт више пис. И продадоше² м людѣ кѣси еже сѣт више писани негове ѡчинѣ ѡт своєю доброволю² със ѡзнанію кѣсам мегашом ѡт гор ѡт дол и ѡт пред господства ми.

Его радн и господства ми съи людѣ еже сѣт више писани съи ѡчинѣ кѣ.² ѡчинѣ и въ ѡхавѣ ним и синовом его и евнѣком и прѣкнѣчетом и ѡт никогоже нѣ непотѣкновенно по врнзѣмо господство ми. <И свидѣтелѣ пост>²а-ваѣет господство ми: жѣпан Дѣмитрѣ кел дворник и жѣпан Ѣвдѣосѣ кел лѣгофет и жѣпан Стопкица кел кистнир и Нѣсгрѣ кел спат>а<р>² и Радѣл кел комис и Строе кел столник и Шереѣн кел пѣхарник и жѣпан Преда велики постелник и жѣпан Дѣмитрѣ кел дворник.

Пис Иван лѣгофет, въ на столни град Трѣговици, мѣсеца юние и дѣни,

текѣща лѣтом ѡт създаніе Ѣдамов до нинѣ >зрѣс лѣт.

† Іѡ Мнѣхана кѣевода, мнлостію божію, господинѣ.

Traducere. † Din mila lui Dumnezeu, Io Mihail voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului, răposatului Pătrașco voievod. Dă domnia mea această poruncă a domniei-mele lui Stoica și cu fiii lui, ciți Dumnezeu îi va da, ca să-i fie în satul Popești, din partea lui Mandel, însă partea lui Vișan toată, din cîmp și din apă și din pădure și de peste tot hotarul, pentru că a cumpărat Stoica, pentru 400 aspri gata.

Și iar a cumpărat Stoica și cu frații lui Nan și Stan și. . .² ocină la Popești partea lui Liuca toată, oricît se va alege peste tot hotarul, pentru că l-a plătit de bir cu. . .² a cumpărat

¹ Textul, de la: «ИСТ ПОКѢПНѢХ» pînă la: «ф аспри готови», a fost tăiat cu o linie cu cerneală roșie, deasupra celeia s-a scris: «Из Гангорн вѣа лѣгофѣт» <însemnare de pe la mijlocul sec. XVII>.

² Loc rupt în orig.

Stoica și Stan ocină la Popești partea lui Tatul toată, oricît se va alege de peste tot. . . ¹ Stoica de bir 2 părți și Stan a plătit 1 parte ca să țină Stan 3 părți din ocina lui Tatul. Iar Stoica să . . . ¹ și-a plătit Stoica și Stan, pe Tatul, cu 1 500 aspri gata.

Și iar a cumpărat Stoica 1 ogor la Dobrul de la Vișan, pentru 60 aspri gata. Și iar a cumpărat Stoica un ogor de la Copil de la Ghințul, pentru 50 aspri gata. Și iar a cumpărat Stoica un ogor de la Copil din ocina lui Dumitru, de la Dumitru, pentru 40 aspri gata.

Și iar a cumpărat 1 loc de casă de la Nan, pentru 1 taler. Și iar a cumpărat Stoica de la fratele lui Neanu un loc de casă pentru 40 aspri gata. Și iar a cumpărat Stoica 7 pași de loc, pentru 20 aspri gata.

Și iar a cumpărat Stoica cu nepoții săi, Stan și cu Vlădislav, ocină la Popești, partea lui toată, din hotar pînă în hotar, oricît se va alege, partea lui Neagoslav toată, însă să țină Stoica și Stan jumătate și Vlădislav iară jumătate, pentru că a dat 1 500 aspri gata împreună.

Și iar a cumpărat Vlădislav ocină la Popești, partea femeii lui Manea, partea lui toată, oricît se va alege, pentru 500 aspri gata ². Și iar a cumpărat Vlădislav ocină la Popești, partea lui Ghințul, toată și cu Brilă, oricît se va alege, pentru că a dat Vladislav 800 aspri gata și Brilă a dat 200 aspri gata.

Și iar a cumpărat Beril ocină la Popești, din partea lui Ciuvic, însă partea lui Buligă toată și a sorei sale Stanca, iară toată, oricît se va alege, pentru 140 aspri gata.

Și iar a cumpărat Ona ocină la Popești partea lui Radul toată și de la Beril iară toată, din partea Șerbăneștilor din sus și din jos, toată, pentru 250 aspri gata.

Și iar a cumpărat Stan 2 ogoare de la Brănae, pentru 100 aspri gata. Și iar a cumpărat Stan 1 ogor de la Vișani, pentru 40 aspri gata.

Și iar a cumpărat Brilă 1 ogor de la Negotici, pentru 100 aspri gata.

Și iar a plătit Vlădislav pe Oprea, pentru bir și a dat 600 aspri gata. Și n-a putut Oprea să-i plătească asprii; ci i-a dat el în Dobrul ce i-a fost Oprei. . . ¹, iar lui Vladislav i-a zălogit <ocina>, care i-a plătit acuma acești aspri, ce sînt mai sus-scriși.

Și au vîndut. . . ¹ toți oamenii ce sînt mai sus scriși ocinele lor de-a lor bună voie cu știrea tuturor megieșilor din sus și din jos și dinaintea domniei-mele.

De aceia și domnia-mea <am dat> ² acestor oameni, ce sînt mai sus-scriși aceste ocine. . . ¹ de ocină și de ohabă lor și fiilor lor și nepoților și strănepoților și de nimeni neclintit după porunca domniei-mele.

<Și martori> ¹ pune domnia-mea: jupan Dumitru mare vornic și jupan Teodosie mare logofăt, și jupan Stoichiță mare vistier și Ne<grea mare spătar> ¹ și Radul mare comis și Stroe mare stolnic și Șerban mare paharnic și jupan Preda mare postelnic și jupan Dumitru mare vornic.

A scris Ivan logofăt, în cetatea de scaun Tîrgoviște, luna iunie 8 zile, cursul anilor de la facerea lui Adam pînă acum 7106 <1598>.

† Io Mihail voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Muzeul de istorie a orașului București. nr. 81 675.

Orig., hîrtie (45 × 30), pecete aplicată în ceară roșie, căzută.

Acest document arată seria de cumpărături făcute în satul Popești, de către Stoica, unul din fiii spătarului Mihăilă, cu nepoții săi, de la rudele lor și de la mai mulți moșneni. Procedeul de cumpărare de la moșneni era cel obișnuit, adică scoaterea de la bir.

Sfatul domnesc este identic cu acel înțilnit în documentele din 1, 4 și 20 iunie 1598 ⁴. Ivan logofătul mai apare ca diac și într-un document din 30 mai 1598 ⁵. Un pasaj din textul hrîsovului a fost corectat în secolul al XVII-lea de un Gligorie mare logofăt, probabil Gligorie din Poiana, înțilnit ca atare în sfatul domnesc al lui Matei Basarab, între 6 mai 1634 și 11 decembrie 1639 și în 1641 ⁶.

La sfîrșitul veacului al XVII-lea, satul Popești încetează de a mai fi moșnenesc, ajungînd în stăpînirea marelui comis Radu Știrbei (240 de stînjeni) și a marelui armaș Cernica Știrbei, care cumpără, la 18 martie 1691 (7199) de la țărani, ultimii 1500 de stînjeni rămași liberi.

¹ Loc rupt în orig.

² Textul de la: « . . . a cumpărat» pînă la: « 500 aspri gata» a fost tăiat cu o linie cu cerneală roșie, deasupra căreia s-a scris: « De Gligorie vel logofăt».

³ Omnia în orig.

⁴ DIR, veac. XVI, B, vol. VI, p. 323, nr. 334, p. 324, nr. 335 și p. 325, nr. 336.

⁵ Ibidem, p. 322, nr. 333.

⁶ Lista dregătorilor din sfatul domnesc . . . , p. 570.

« moșie stearpă, fără de rumăni », cu 280 de taleri ¹. Mai tirziu, partea de moșie a lui Cernica este vindută clucerului Udrican ², de la care o cumpără în 1740 o rudă a Știrbeilor, marele clucer de arie Iordache Colfescu, ispravnic al județului Vlașca ³. Acesta din urmă are piră în divan la 25 august 1749 (7257) cu mai mulți moșteni din satele invectinate Popeștilor, anume Izvor (din jud. Vlașca), Ciocănești, Ungheni, Negreni și Recea (din jud. Teleorman), ce-i contestau cumpărătoarea, invocând dreptul de protomisii: jalba moștenilor este însă respinsă și Colfescu, întărit în stăpînirea moșiei ⁴. La 1831, satul Popești, aflat în plasa Mijlocul de Sus, jud. Teleorman, era în stăpînirea marelui logofăt Ștefan Belu ⁵.

6

1506 (7015) septembrie 16. — *Radu cel Mare voievod întărește jupanului Bratu și cu frații, săi, delnișe în Sibiceu, cu vad de moară, în urma judecății cu frații lui Coșofan vornic.*

† Милостию божию, Їв Радѣа ковоода и господинь вѣсон земан Шггровлаѹинское, синь добраго и вѣанкаго Влад ковоода. Дават господство ми сѣе повелѣнїе господства ми слѣгем господства ми жѣпанѣ Братѣа и сѣе братнѣам си Сѣвѣналж и Мѣшат и Нан и Ивн и Станчюл и сѣе синоки нѣх и сестра си Нѣкша, іако да им ест ѣ Гнебичѣв ѡт дела баща им Ивнѣв, колнко че се избрати непродадена делниче два хнже и да им ест брод сѣс коденицѣс, понеже им ест стара и прака шчинѣ и дѣдинѣс.

И потом сепреше пред господство ми Братѣа и братнѣ емѣ сѣс Коцофан дворник и сѣс Хрѣс тако донесе Братѣа и братнѣ емѣ пред господство ми вѣ болѣри та заклаше.⁶ таи брод сѣс коденицѣс Братѣаѣс и братнѣем емѣ стара и прака шчина. По том пак донесе Братѣа и братнѣ емѣ пред господство ми кѣ болѣри та свидетелствоваше пред господство ми како ест таи шчина колнко се више речет стара и прака шчина и дѣдинѣ.

Того радѣи им дадох и господство ми іако да им ест вѣ шчинѣ и вѣ шѣаѣс ним и синоком им и вѣнком и прѣвнчетом вѣ вѣки и вѣре комѣ се ѡт нѣх прилѣчит сѣмрѣт.⁷ дѣ. И вѣ нѣх прѣдалнка да нѣст ни єдинши вѣ вѣки и нн ѡт когоже непотѣкновенно по реч господства ми.

Свѣдетелнѣ: жѣпан Барѣа и жѣпан Прѣвѣа Кралевскнѣ, жѣпан Строе велики дворник, жѣпан Богдан логофѣт, Прѣвѣа комнс, Калот вистнар, Бадѣ пѣхарник, Драгомир столник, Нѣгое постѣлник.

И азѣ Тѣдор граматик еже писах вѣ настолни град Трѣговицѣс, мѣсеца снптемврѣе Шї дѣни, и летѣс же тѣ кѣшомѣ ѡт Пѣлама ѣвѣ.

† Їв Радѣа ковоода, милостїа божїа, господинь.

Traducere. † Din mila lui Dumnezeu, Io Radul voievod și domn a toată țara Ungrovlabiei, fiul bunului și marelui Vlad voievod. Dă domnia-mea această poruncă a domniei mele slugilor domniei-mele jupanului Bratul și cu frații săi Slăvilă și Mușat și Nan și Ion și Stanciul și cu fiii lor și sora lor Neacșa, ca să le fie la Sibiceu din partea tatălui lor Ion, cât se va alege delnițe nevindute, două case și să le fie vad cu moară, pentru că le este veche și dreaptă ocină și dedină.

Iar după aceea s-au pîrit înaintea domniei-mele Bratul și frații lui cu Coșofan vornic și cu Hirs, astfel a adus Bratul și frații lui înaintea domniei-mele 12 boieri, astfel să jure. . . .⁸

¹ Orig. rom. la Museul de istorie a orașului București, nr. 81 676.

² Copie din 22 iunie 1749 (7257) *ibidem*, nr. 81 677.

³ Orig. rom. *ibidem*, nr. 81 678.

⁴ *Ibidem*.

⁵ În cartografia generală a satelor Țării Românești alcătuită la 1831 (informație comunicată de Ion Donat)

⁶ Loc ștears și rupt în orig.

⁷ Loc rupt în orig.

acest vad cu moară a lui Bratul și a fraților lui veche și dreaptă ocină. După aceea iar a adus Bratul și frații lui înaintea domniei-mele 24 de boieri, ca să mărturisească înaintea domniei-mele că este această ocină ce-i mai sus-spusă veche și dreaptă ocină și dedină.

De aceea am dat și domnia-meă, ca să le fie lor de ohabă lor și de obă lor și de filor lor și nepoților și strănepoților în veci. Iar oricărui dintre ei i se va întâmpla moarte...¹ iar la ei prădalică să nu fie niciodată în veci, și de nimeni neclintit, după spusa domniei-mele.

Martori: jupan Barbul în jupan Pîrvul Craiovescul, jupan Stroe mare vornic, jupan Bogdan logofăt, Pîrvul comis, Calotă vistier, Badea paharnic, Dragomir stolnic, Neageo postelnic.

Și eu Tudor grămătic, care am scris în cetatea de scaun Tîrgoviște, luna septembrie 16 zile, și cursul anilor de la Adam 7015 <1506>.

† Io Radul voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Acad. R.P.R., MDLVI/1.

Text slav, hîrtie (29 × 21,8), pecete aplicată în ceară roșie, căzută.

În afara caracterelor paleografice, indicînd mai de grabă o contrafacere din cea de-a doua jumătate a veacului al XVII-lea, conținutul documentului provoacă unele îndoieli. Astfel, deși în izvoarele publicate satul Sibiciu (azi în raion Cislău, reg. Ploiești) este întărit la 11 decembrie 1534 de Vlad vodă Vintilă fraților Slăvilă, Nan și Stanciu și ficei acestuia din urmă Briia², iar între 1549 și 1551 se afla în stăpînirea Neacșai și Stancăi, surorile celor amintiți mai sus³, totuși în documentul de față apar unele inadvertențe care îl fac suspect. Dregătoria de vornic a lui Coțofan (personaj neîntîlnit în alte izvoare contemporane) este foarte îndoielnică pentru acea epocă, iar sfatul domnesc corespunde mai de grabă anului 1505⁴, lipsind însă din rîndul acestor dregători Danciul, mare spătar, menționat constant în toate hrisoavele cunoscute pînă acum din amintita perioadă; pe de altă parte, la 20 august 1506 este întîlnit ca mare stolnic Izvoran⁵. În sfîrșit, Tudor grămătic apare ca diac al cancelariei domnești la 21 iunie, 9 și 10 decembrie 1505 și 7 septembrie 1508⁶, dar numai la București și niciodată la Tîrgoviște. Coroborarea elementelor de ordin paleografic cu critica internă a documentului ridică îndoeli asupra autenticității sale, chiar dacă unele date din cuprinsul său corespund realității, verificate printr-alte izvoare cunoscute.

7

1569 (7077) mai 8. — *Alexandru Mircea voievod întărește lui Dobromir, mare ban al Craiovei, satele: Voinigesti de lingă Tg.-Jiu, Izlazul de dincolo de Ol ș.a., cumpărate împreună cu fratele său, popa Gherghe.*

† Милостію божією, Іу Плиѣандръ конвода и господинъ въсокии земли Угровлахиноскою, сини великаго и прѣдобраго, поконниомъ Мирча вода, анисію поконниомъ Миѣнѣ вода. Дават господство ми сію повелѣнію господство ми, прѣпочитенномъ правителю и пръво съвѣтнику и нан паче из къца господство ми жѣпан Докромир келики бан Крадевски и със синови им, елицеже Богъ прѣисстит, якоже да мѣ ест учини късѣх селом Есоинициѣи шт код Тръг Жил със късѣх хотаром шт поля и шт шѣм и шт код и шт дѣл със винограда и със кечини и със късах доходок шт посвѣдї понеже сію више реченно село Коннициѣи <вил сѣт>¹ за дѣдїнно жѣпаницев Нѣкшиѣ логофетѣса шт Дръгощи таже га ест покѣина почитенномъ правителю господство ми жѣпан Докромир кел бан шт над жѣпаница Нѣкша и шт аниссѣію ен Радѣл Бидниѣла постѣлник шт Дръгощ, радї цѣн за аспри сребро готови.

¹ Loc rupt în orig.

² DIR, veac. XVI, B, vol. II, p. 165–166, nr. 164.

³ Ibidem, p. 389–390, nr. 412.

⁴ La 2 și 21 iunie și 10 decembrie; cf. ibidem, vol. I, p. 29, nr. 24, p. 31, nr. 26, și p. 35, nr. 29.

⁵ Ibidem, p. 40, nr. 35.

⁶ Ibidem, p. 31, nr. 27; p. 33, nr. 28; p. 35, nr. 29 și p. 44, nr. 43.

И пакѣже да ест почитенномъ правителъ господство ми жѣпанъ Добромиръ велъ банъ село Излазѣла ѡтъ кодъ Д.¹ ѡтъ прѣкоу Ѡлтъ съсъ късѣхъ хотаромъ ѡтъ полку и ѡтъ шѣмъ и ѡтъ кодъ и ѡтъ киноградѣ и съсъ кечини и съсъ късѣхъ дохѡдокъ ѡтъ поскъдѣ, понеже ест² покѣпна ѡтъ на Бадѣ ѡтъ Цѣцѣрълицикъ радѣ цѣкн. <ас>¹ при готокн сребро.

И пакѣже ест покѣпна почитенномъ правителъ господство ми жѣпанъ Добромиръ велъ банъ пакѣже ѡтъ на жѣпаници Нѣкши и ѡтъ на анисѣю енъ Радѣлъ Бидикиѣла полокни <ѡтъ село ѡтъ Пѣс>¹ къѣци съсъ кечини и ѡтъ по късѣхъ хотаромъ и ѡтъ полъ и ѡтъ шѣмъ и ѡтъ кодъ и ѡтъ сѣдалище село и ѡтъ дохѡдокъ и ѡтъ поскъдѣ полокино, радѣ цѣкнъ хѣ за <аспри го>¹ токн.

И пакѣже да ест <почитенн>¹ омъ правителю господство ми жѣпанъ Добромиръ и братъ имъ попа Герге полокни ѡтъ село Рѣнкѣ ѡтъ полъ и ѡтъ шѣмъ и ѡтъ кодъ и ѡтъ кечини и ѡтъ дохѡдокъ и ѡтъ по късѣхъ хотаромъ све. <к>¹ ѡпна ѡтъ на Дрѣгичъ ѡтъ Сѣлътрѣк, радѣ цѣкнъ хлъ за аспри сребромъ готокн.

И пакѣже да ест почитенномъ правителъ господство ми жѣпанъ Добромиръ велъ банъ и братъ его попъ Герге село.¹ ѡтъ.¹ съсъ късѣхъ хотаромъ ѡтъ полъ и ѡтъ шѣмъ и ѡтъ кодъ и ѡтъ сѣдалище селокъ и съсъ кечини и съсъ дохѡдокъ ѡтъ поскъдѣ, понеже ест покѣпна ѡтъ на Прѣнишорѣкни, радѣ цѣкнъ хкѣ за аспри сребромъ готокн.

<И пакѣже>¹ ест покѣпна почитенномъ правителю господство ми жѣпанъ Добромиръ велъ банъ и братъ его попъ Герге ѡткъ ѡ столъ господство ми карошъ Бѣкѣрѣщѣ единъ бродъ за водни и съсъ мѣсто за лозѣю ѡ кодъ Д. ф. м. <бокница?>.¹ антаравѣке³ (?), радѣ цѣкнъ ѡръ за аспри сребромъ готокн. И хотаромъ да знаетъ ѡтъ спю Люнеци даже до Лакѣла Глѣбокъ до близъ ѡтъ краина карошк.

Пакъ ест покѣпна почитенномъ <ѡ пр>¹ акителю господство ми жѣпанъ Добромиръ велъ банъ ѡ карошъ Трѣговицие единъ мѣсто за къке ѡтъ на Марко сѣрѣла, радѣ цѣкнъ хгъ за аспри сребромъ.

И продадъ ест сѣю кише рѣхъ болѣри сѣю кише реченно селокѣ и.¹ ни.¹ почитенномъ правителю господство ми жѣпанъ Добромиръ велъ банъ и братъ его попъ Герге за скономъ доврокою съсъ знанѣ болѣриномъ и късѣмъ мѣгѣишомъ ѡтъ крѣстъ мѣсто ѡтъ горъ изъ долъ и ѡтъ прѣдъ господство ми.

Его радѣ дадохъ господство ми почитенномъ правителю господство ми жѣпанъ Добромиръ велъ банъ и братъ его попъ Герге да мѣ естъ шчинѣ ѡ ѡхѣкъ имъ и синоки имъ и кнѣкомъ и прѣвночитомъ и <ѡ>тъ ни кождѣ нинокѣбенимъ поризмо господство ми.

Се сѣдѣтелю поставлѣнимъ: жѣпанъ Драг(о)миръ велики дѡрникъ и жѣпанъ Ывашко велики логофетъ и жѣпанъ Дѣмитрѣ велики кистниаръ и жѣпанъ Станъ велъ спатаръ и жѣпанъ Митрѣ велъ комисъ и Бадѣ велъ столникъ и Гонцѣ велъ пѣхарникъ и жѣпанъ Стопка велики постѣаникъ. И исправникъ Ывашко велики логофетъ.

Писъ азъ Тѣдѡръ граматникъ, въ столни градѣ Бѣкѣрѣщѣ, мѣсеца маию и дѣни, тѣкъшаро лѣтомъ къ лѣтъ хъ 303.

† Ывъ Пландрѣ къвекода, милостѣю божѣю, господинь.

¹ Loc rupt în orig!

² Textul de la: «...село Излазѣла...» рѣнѣ ла: «...понеже ест...» а fost tăiat cu o linie.

³ Text neinteligibil!

Traducere. † Din mila lui Dumnezeu, Io Alexandru voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului, răposatului Mircea voievod, nepotul răposatului Mihnea vodă. Dă domnia-mea această poruncă a domniei-mele, preacinstului dregător și întiul sfetnic și mai ales din casa domniei-mele jupan Dobromir, mare ban al Craiovei și cu fiii lui, ciți Dumnezeu îi va lăsa, ca să-i fie de ocină tot satul Voinegești de lângă Tg.-Jiu, cu toate hotarele din cîmp și din pădure și din apă și din dealul cu vii și cu vecini și cu tot venitul, de pretutindeni, pentru că acest mai sus-zis sat Voinegești <a fost>¹ de moștenire al jupanței Neacșa logofeteasa din Drăgoești. Astfel l-a cumpărat cinstitul dregător al domniei-mele jupan Dobromir mare ban, de la jupanița Neacșa și de la nepotul ei Radul Bidiviul postelnic din Drăgoești, drept preț 60 000 de aspri de argint gata.

Și iar să-i fie cinstitutului dregător al domniei-mele, jupanului Dobromir mare ban, satul Izlazul de lângă D<unăre>¹, de dincolo de Olt, cu tot hotarul din cîmp și din pădure și din apă și din vii și cu vecini și cu tot venitul de pretutindeni, pentru că l-a² cumpărat de la Badaea din Țițărăliea, drept preț...¹ aspri de argint gata.

Și iar a cumpărat cinstitul dregător al domniei-mele jupan Dobromir mare ban, iar de la jupanița Neacșa și de la nepotul ei Radul Bidiviul jumătate <de sat din Păs>¹căești cu vecini și de peste toate hotarele și din cîmp și din pădure și din apă și din vatra satului și din venit și de pretutindeni, jumătate, drept preț 25 000 de <aspri ga>¹ta.

Și iar să-i fie cinstitutului dregătorului domniei-mele jupanului Dobromir și fratelui lui, popa Gherghe, jumătate din satul Runcu, din cîmp și din pădure și din apă și din vecini și din venit și de peste toate hotarele...¹ a cumpărat de la Drăghici din Sălătruc, drept preț 30 000 de aspri de argint gata.

Și iar să-i fie cinstitutului dregător al domniei-mele jupanului Dobromir mare ban și fratelui lui, popa Gherghe, satul...¹ din...¹ cu toate hotarele din cîmp și din pădure și din apă și din vatra satului și cu vecini și cu venitul de pretutindeni, pentru că a cumpărat de la Prunișoreni, drept preț 12 000 de aspri de argint gata.

<Și iar>¹ a cumpărat cinstitul dregător al domniei-mele jupan Dobromir mare ban și fratele lui, popa Gherghe, aici în scaunul domniei-mele, orașul București, un vad de moară și cu locul de vic, în apa Dim<boviței>?...¹, drept preț 700 de aspri de argint gata și hotarele ca să se știe dinspre Lupești, pînă la Lacul Adînc, pînă aproape de marginea orașului.

Iar a cumpărat cinstitul dregător al domniei-mele jupan Dobromir mare ban în orașul Tîrgoviște, un loc de casă de la Marco sîrbul, drept preț 3 000 de aspri de argint.

Și au vîndut acești mai sus-ziși boieri aceste mai sus-zise sate și...¹ cinstitutului dregător al domniei-mele jupanul Dobromir mare ban și fratele lui, popa Gherghe, de a lor bună voie cu știrea boierilor și a tuturor megiașilor dimprejurul locului, din sus și din jos și înaintea domniei-mele.

Pentru aceea am dat domnia-mea cinstitutului dregător al domniei-mele jupanului Dobromir mare ban și fratelui lui, popa Gherghe, să-i fie ocină și ohabă lui și fiilor lui și nepoților și strănepoților și de nimeni nelincit după porunca domniei-mele.

Iată martori punem: jupan Dragomir mare vornic și jupan Ivașco mare logofăt și jupan Dumitru mare vistier și jupan Stan mare spătar și jupan Mitrea mare comis și Badaea mare stolnic și Gonțea mare paharnic și jupan Stoica mare postelnic. Și ispravnic Ivașco mare logofăt.

Am scris eu, Tudor grămătic, în orașul de scaun București, luna mai 8 zile, cursul anilor în anul 7077 <1569>.

† Io Alixandru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Acad. R.P.R., MDLVI/2.

Orig., pergament (31,5 × 40), pecete timbrată cu legenda: † ПИЧ... Іѡ ІІА
[† Pecetea lui Io Alexandru voievod...]

Documentul dă unele lămuriri prețioase cu privire la cîteva proprietăți ale lui Dobromir, mare ban al Craiovei³, cunoscut dregător din vremea domniilor lui Alexandru Mircea și Mihnea al II-lea Turcitul.

¹ Loc rupt în orig.

² Textul de la: «... satul Izlazul...» pînă la: «... pentru că l-a...» a fost tăiat cu o linie.

³ Asupra vieții și activității sale, vezi încercarea de monografie a lui D. Bălașa, *Dobromir mare ban al Craiovei (1568–1583)*, în «Mitropolia Olteniei», XII (1960), nr. 1–2 (ianuarie-februarie), p. 24–41.

Astfel, satul Voinigești de la Jiu (astăzi în raion Gorj, reg. Oltenia), a fost cumpărat cu 60 000 de aspri de la Neacșa, logofeteasa din Drăgoești, și nepotul ei Radul Bidiviul, postelnic, la 15 februarie 1569, tranzacția încheindu-se în casa lui Dobromir banul din București¹; mai târziu, la 13 august 1586, acest sat este întărit de Mihnea vodă Turcitul, după moartea lui Dobromir, fratelui acestuia popa Gherghe logofăt².

În ceea ce privește satul Islaz de lângă Olt (azi în raion Turnu-Măgurele, reg. București), sînt cunoscute din documente cumpărăturile făcute acolo de Dobromir banul de la jupîneasa Anca și fiii ei Pravăț și Barbul și de la ginerele jupînei Cîrstina, Badea logofătul, împreună cu fiul său Văsiu, cu 40 000 de aspri; jupînița Anca era fiica Cîrstinei, sora lui Radu vodă Paisie³; aceste părți de moșie au ajuns apoi în stăpînirea mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă) din București⁴. Din documentul de față se constată o cumpărătură suplimentară în Islaz de la Badea logofătul din Țîrligi (Țîrlîgea)⁵, ginerele jupînei Cîrstina, amintit mai sus.

Numele altui sat cumpărat de Dobromir banul de la logofeteasa Neacșa din Drăgoești și nepotul ei Radul Bidiviul este mutilat din pricina rupturii documentului; trebuie însă să fie Păscăești (sat dispărut lângă Runcu, raion Drăgășani, reg. Argeș), amintit documentar la 21 ianuarie 1579⁶ și întîlnit împreună cu moșiile Voinigești și Runcu, la 15 aprilie 1638 (7146) printre cîcele răscumpărate de nepoții lui Dobromir banul, Dumitru Filișanul, mare pitar, și Dragomir din Plăvicieni, mare armaș⁷.

Satul Runcu (azi în com. Grădinari, raion Drăgășani, reg. Argeș) cumpărat de Dobromir de la Drăghici logofăt din Sălătruc (raion Curtea de Argeș, reg. Argeș), este cunoscut încă de la 18 martie 1533, cînd aparținea pe jumătate lui Chirtoș portar, care l-a schimbat apoi cu sora sa Voica, soția lui Lăudat mare clucer⁸; la 12 iunie 1560, acea jumătate de sat se afla în stăpînirea fiicei acestora din urmă, Calea, și a soțului ei, Sirbul logofătul⁹, iar la 12 noiembrie 1576, a fost întărit și fetelor lor, Despina și Calea cea mică¹⁰; Drăghici logofăt din Sălătruc, în calitate de soț al Despinei, apare și el stăpînind în Runcu la 12 iulie (sau august) 1578¹¹.

Cumpărătura lui Dobromir banul și a fratelui său popa Gherghe, de la Prunișoreni ca și achiziționarea locului de casă din Tirgoviște de la Marco sirbul, nu ne sînt cunoscute dintr-alte documente.

În sfîrșit, proprietățile din București, de lângă Dimbovița, în spre Lupești, în apropierea Ciutăriei domnești și a Lacului Adînc, unde Dobromir a ridicat mai multe mori, ajunse mai târziu în stăpînirea mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă), sînt amintite într-o serie de documente din mai 1585 — iunie 1586, 30 mai 1586, 6 și 14 februarie 1587¹².

Sfatul domnesc nu corespunde însă datei indicate în document, ci anului 1572, cînd sînt întîlniți dregătorii amintiți aici, la 3, 12, 16, 17 și 22 mai¹³, ca și Tudor grămăticul, diacul cancelariei domnești, care nu este menționat în București decît la 7 august, 11 octombrie 1571 și 6 mai 1572¹⁴.

8

1605 (7113) aprilie 14. — *Jupanița Maria din Florești, fiica lui Drăghici vornic, dăruiește nepoatei sale Maria și lui Drăghici paharnic, satul Anini, de zestre, în locul celor 20 000 de aspri promiși de Radul fost mare clucer.*

† Бѣ имѣ вѣща и сына и свѣтаго дѣха амин. Исписах азъ жъспаница Марїа вѣт Флорещ, дѣщера Дрѣгичов дворникъ мати покойномъ жъспан Радѣу бивъ велъ клячаръ сїю модъ книгъ. Іакоже да се знаѣтъ како естъ вна глѣголь самъ синъ мой покойномъ Радѣу клячаръ със вѣстомъ его кѣ да естъ посагда по негока вѣшка на имъ Марїа

¹ I. Ionașcu, *Documente privitoare la Oltenia și jud. Olt* în « Arhivele Olteniciei », XIV (1935), nr. 77—78 ianuarie-aprilie) p. 107 și 108, nr. 1.

² DIR, veac. XVI, B, vol. I, p. 253—260, nr. 271.

³ Document inedit din 2 martie 1575 (7083) la Muzeul de istorie a orașului București, nr. 39081, și DIR, veac. XVI, vol. IV, p. 322, nr. 328, p. 411, nr. 414; vol. V, p. 297—298, nr. 310.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Satul Țîrligi este azi dispărut și se afla odinioară în apropierea com. Chergani, raion Rîcari, reg. București.

⁶ DIR, veac. XVI, B, vol. IV, p. 399, nr. 402.

⁷ Arb. St. Buc., *Episcopia Rîmnic*, CII/10.

⁸ *Ibidem*, veac. XVI, B, vol. II, p. 128—129, nr. 129.

⁹ *Ibidem*, vol. III, p. 193—194, nr. 229.

¹⁰ *Ibidem*, vol. IV, p. 242, nr. 243.

¹¹ *Ibidem*, p. 326—327, nr. 333.

¹² *Ibidem*, vol. V, p. 188, nr. 201, p. 241, nr. 255, p. 294—295, nr. 307, și p. 296, nr. 310.

¹³ *Ibidem*, vol. IV, p. 71, nr. 73; p. 73, nr. 76; p. 74, nr. 77; p. 74, nr. 78 și p. 75, nr. 79.

¹⁴ *Ibidem*, p. 42, nr. 44; p. 50, nr. 52; p. 72, nr. 75.

по Дръгич пехарник да ю дават прѣкіе \tilde{x} аспри и кони \tilde{d} . И [а] потом прилѣчи се емѣ съмрътъ радѣ нѣкое хоцѣ еже бѣу бѣла ест и възимал нх ест и мархѣ и аспри ем вкнх, таже нѣст сѣкатна да бѣх дал прѣкѣе тех \tilde{x} аспри, что ест сам говори. И въ том по съмръти синь мон жѣпан Радѣл бив кел ключар не съм имал спезѣ да ю дават им радѣ прѣкіе, что къс хотѣл да ех дават мон синь Радѣл ключар.

И нѣ съмотрѣхом аз занеже със тех аспри пак въс хотѣли сѣт наша вѣвка на им Марѣа и мож ен Дръгич пехарник кѣпити уни едѣнь село за прѣкѣе, како да им ест дѣдинѣ а намже вѣчно въспоминанѣе, таже въстаннѣхом аз тере съм гледахом шт w наше штъчъстѣе едѣнь село глаголемаго Ининѣи¹, тере съм дал нашѣмѣ вѣвк Дръгѣч пехарник и наша вѣвка жѣпаннаца Марѣев въс и със въсн вечини и със въс ходоком и със сваке хотаръвеем, такоже да им ест въ шхѣб емѣ и синовиам емѣ вѣвком и прѣвнѣчетом и шт ннх когоже непоколѣблемѣ въ вѣки вѣком наш въ мирѣ сѣа и намже да ест вѣчное въспоминанѣе.

И тако встаннѣхом аз съм.² та и постакихѣм и клетѣв како въ² наш кого хокет покѣснѣи възимати се више речено село, что съм дал и хокет раздрати се сѣе наше книг и встроениѣ по съмрътѣи наш варѣ шт сѣродници нашн или варѣ шт дрѣгиче люде и породѣнѣ того да сѣт трѣклетѣи за тнѣи штеци иже въ Некин и да ест със Юда и съ Ирѣа и съ ниними некѣрни Юден, еже възыпнш със велѣем глагом над Христа Бога възми възми и распннн его и крък его над ннх и над чеда им, такоже <ест>³ и бѣдет въ вѣки амин.

И нам да нѣст по наша встроениѣ.

Пис аз Сръмѣа логофет, мѣсеца апрѣлѣ дѣи дѣни, текѣцим лѣтом шт Идама въ лѣт \tilde{x} зргѣи.

Traducere. † În numele tatălui și al fiului și al sfintului duh, amin. Am scris eu jupanița Maria din Florești, fiica lui Drăghici vornic, mama răposatului jupan Radul, fost mare clucer, această a mea carte, ca să se știe că a fost vorba a însuși fiului meu răposatul Radul clucer, cu gura lui, cînd a măritat pe nepoata sa, anume Maria, după Drăghici paharnic, să-i dea zestre 20 000 aspri și patru cai. Iar după aceea i s-a întimplat lui moarte de la niște hoți ce l-au ucis și i-au luat și marfa și asprii lui toți, astfel n-a apucat să dea zestre acei 20 000 de aspri ce însuși a vorbit. Iar după aceea, după moartea fiului meu jupan Radul, fost mare clucer, n-am avut bani ca să-i dau pentru zestrea ce a vrut să-i dea fiul meu, Radul clucer.

Ci, am socotit eu pentru că cu acești aspri tot au vrut să cumpere nepoata noastră anume Maria și bărbatul ei, Drăghici paharnic, un sat de zestre, ca să le fie dedină, iar nouă veșnică pomenire, astfel m-am sculat eu de am cercetat din moștenirea noastră un sat anume Anini¹, ce însămi am dat nepotului nostru, Drăghici paharnic și nepoatei noastre, jupanița Maria, tot și cu toți vecinii și cu tot venitul și cu toate hotarele, ca să le fie de ohabă lor și fiilor lor, nepoților și strănepoților și de nimeni neclintit în veșii vecilor în lumea aceasta și nouă să ne fie veșnică pomenire.

Și astfel am lăsat eu. . .² și am pus și blestem ca. . .² cine va îndrăzni să ia acest mai sus-apus sat ce însămi am dat și va voi să strice această a noastră carte și întocmire, după moartea noastră, ori din neamul nostru sau din alți oameni și neam, acela să fie blestemat de 318 părinți, cei de la Nicheia și să fie cu Iuda și cu Arie și cu alți necredincioși iudei care au strigat cu mare glas asupra lui Hristos Dumnezeu, «luați-l, luați-l și răstigniți-l!» și singele lui asupra lor și asupra copiilor lor, ceea ce <este>³ și va fi în veci amin. Și nouă să ne fie după întocmirea noastră.

¹ Scris cu altă corneală pe un loc alb.

² Loc rupt în orig.

³ Omis în orig.

Am scris eu, Erimia logofăt, luna aprilie 14 zile, cursul anilor de la Adam în anul 7113 <1605>.

Acad. R.P.R., MDLVI/6.

Orig., hîrtie (32 × 21), pecete timbrată.

Datele acestui interesant document întregesc unele informații pe care le avem asupra proprietăților boierilor din Florești. Maria din Florești, zisă și cea bătrînă (m. după 1606), fiica marelui vornic Drăghici (m. 1 aprilie 1537), în urma făgăduielii făcute de răposatul ei fiu, Radul fost mare clucer, înzestrează din averea sa¹ cu satul Anini (probabil Valea Aninilor, com. Corlățel, raion Vinju-Mare, reg. Oltenia), pe o nepoată a acestuia anume Maria, soția lui Drăghici paharnic (amîndoi neîntîlniți pînă acum în izvoarele publicate). Satul Anini se afla la 30 mai 1533 în stăpînirea lui Barbul mare postelnic și a nepotului său Detco postelnicul², iar la 15 iunie 1543 este întărit aceluiași Detco devenit mare armaș, soacrei sale Neacșa și jupîniei lui, Calea³.

Radul Florescu mare comis în sfatul domnesc între 1 iunie 1591 și 27 august 1592 și între 26 septembrie 1594 și 28 decembrie 1599⁴, apoi mare clucer între 1602 și 1604, a fost unul din boierii trimiși la Poartă pentru a susține numirea lui Mihai Viteazul în scaunul de domnie al Țării Românești⁵. La 8 iulie 1604 « i s-au întimplat moarte de niște răi păcătoși și tilhari, care au năvălit din munte asupra satului Nămăești și l-au lovit și l-au omorît »⁶, fiind înmormîntat la Mitropolia din Tirgoviște. Din căsătoria sa cu Stanca⁷, o rudă a boierilor Drăgoești, Radul Florescu nu a avut urmași, averea lui trecînd în moștenirea boierilor din Cornățeni și a altor rude de singe, scoborîtori ai jupinesii Velica din Șitoaie, soția lui Radul postelnic Craiovescul și fiică a lui Vintilă Florescul din veacul al XV-lea⁸.

9

1620 (7129) decembrie... — Radu Mihnea voievod întărește lui Voinea Ciorăscul din Vlădeni ocină în Cegani.

† Милостію божією [божією] Їw Радѣа ковода и господинь вѣсон земле Оуггровлахінское, синѣ великаго и прѣдобраго поконинном Мнѣник ковода. Дават господство ми сію покѣленіе господства ми Конник Чорьскѣа вт Блѣдѣни и сѣс синови си, еанцѣже Богъ⁹ дарокаѣ, іакоже да мѣ ест вчинѣ в Чегани, вбаче вт дел Станчюлов Ї сежени вт поля и вт по къс хотаром каре еанка се хтит нзберет понеже ест покѣ.....⁹ сіе вчинѣ еже више реченѣ вт на Станчюл за оу (?) новци готови ешеже съда къ дѣни господства ми и пришла ест сам Станчюл прѣд господства ми <скеде>⁹ телсткѣет како ест вил продаа сіе вчинѣ еже више реченѣ за негов добром волю и сѣс знаніе мнози мегѣашин вт укрѣсть мѣстов вт гор и вт дол <по име>⁹ вт Блѣдѣни поп Манѣ и вт Мѣтьсец Син и Бладѣ и Миркан.

Бего радѣ дадох и господство ми Конник Чорьскѣа, іакоже да мѣ ест вчинѣ за дѣдѣниѣ въ худѣ есо и синови и вѣскол и прѣвнечетом и не вт неко-гоже непоколѣнкѣмѣ по реч господства ми.

Еже и сведетѣли поставихом господство ми: жѣпан Бентил <вѣл>⁹ нки дворник и жѣпан Папа велики логофет и жѣпан Їслан велики вѣстнар и жѣпан Некѣла

¹ Asupra satelor stăpînite de Maria din Florești vezi DIR, veac. XVII, B, vol. I, p. 141–142, nr. 144; p. 143 nr. 145; p. 287, nr. 268; p. 409–410, nr. 365; p. 475–476, nr. 421; vol. II, p. 55, nr. 60; p. 419, nr. 361; vol. III p. 109–110, nr. 89; p. 500, nr. 451; p. 615, nr. 548; vol. IV, p. 137, nr. 147; p. 414, nr. 428. Vezi și George D. Florescu, *Vintilă I din Cornățeni (c. 1480/90–c. 1553)*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu, București, 1944*, p. 210 și 213–220.

² DIR, veac. XVI, B, vol. II, p. 141, nr. 140.

³ *Ibidem*, p. 302–303, nr. 309.

⁴ *Lista dregătorilor din sfatul domnesc...*, p. 575.

⁵ George D. Florescu, *Un sfetnic al lui Matei Basarab, ginere al lui Mihai Viteazul*, în R.I.R., vol. XI–XII (1941–1942), p. 83, n. 1.

⁶ DIR, veac. XVII, B, vol. I, p. 475, nr. 421.

⁷ *Ibidem*, p. 287, nr. 268.

⁸ G. D. Florescu, *ibidem*.

⁹ Loc rupt în orig.

Богъ даровахъ, иакоже да мѣ естъ учинѣнъ и вечинѣнъ въ село въ Горъ Спннншоръ штъ сѣдство Мехѣдннцн, алн дѣлъ господство мнъ половинѣнъ за село штъ полъ и штъ шѣмъ и штъ водъ и съсъ вѣснхъ вечинѣнъ и съсъ вѣсъ ходокѣмъ и штъ сѣдланце сѣлѣмъ штъ посвѣдѣу варѣ елика сѣ хѣтитъ избратъ штъ презъ вѣсъ хотарѣмъ по старѣ хотарѣ и вѣлѣсн понѣже сѣнъ внше речѣнъ на половинѣнъ за село штъ Горъ Спннншоръ бнлн соутъ господство мнъ за дѣдѣнѣнъ ецнже штъ прѣжде вѣрѣмъ. И потомъ къда естъ бнлъ къ

дѣнн Илнѣандрѣ воєводе Нлѣшъ въ лѣтѣ ¹³⁹³ по вѣрѣме къда сѣмъ бнлъ господство мнъ болѣр вѣлъ агъ а господство мнъ самъ продалъ сѣмъ естъ сѣнъ половинѣнъ за село штъ Горъ Спннншоръ съсъ вѣснхъ вечинѣнъ колнцѣ сѣ хѣщѣтъ нантъ въ дѣлъ господство мнъ съсъ вѣсѣхъ учннѣнъ и съсъ вѣсъ ходкѣмъ штъ хотаръ до хотаръ почитенномѣ правнтѣлю господство мнъ жѣпанъ Дѣмнтрѣ вѣлъ пнтаръ что естъ бнлъ тогда къпнтъ, за ѣгн тѣ аспрн готовн за довроволю и съсъ ѣзнанѣ вѣсѣмъ болѣромъ и съсъ ѣзнанѣ братѣмъ господство мнъ и а мѣгѣашомъ штъ горъ изъ долъ и шткрѣстѣ мѣстомъ. И сѣмъ вѣзнмалъ господство мнъ тогда вѣснхъ новѣцн штъ рѣкѣ жѣпанъ Дѣмнтрѣ вѣлъ пнтаръ, что естъ бнлъ твгда къпнтъ и сѣнъ внше речѣнн аспрн далъ ю сѣмъ господство мнъ пакъ вѣснхъ по село Бѣвнчюлъ, терѣ сѣмъ покѣпнлъ пакъ въ мѣсто дѣдѣнѣнъ радѣ дѣдѣнѣнъ и сѣтворнлъ нхъ сѣмъ господство мнъ штъ болѣрство и записъ штъ рѣкѣ господство мнъ въ рѣкѣ жѣпанъ Дѣмнтроу вѣлъ пнтаръ, что естъ бнлъ тогда къпнтъ и съсъ мнозн болѣрн сѣвѣдѣтѣлн написанн въ записъ на нме: жѣпанъ Стаматѣ вѣнъ вѣлъ агъ а Мнхѣанъ клѣчѣръ и Кондѣ вѣлъ дрѣмшъ и штъ Бѣлѣнн Радѣлъ постѣлннкъ и штъ Фаркашъ Радѣлъ постѣлннкъ и штъ Брѣннцн Дрѣгнчн постѣлннкъ и штъ Поанѣ Барѣвѣ постѣлннкъ и штъ Спннѣнн Дѣмнтрашко постѣлннкъ и штъ Фѣндѣнн Станчюлъ лшгофѣтъ. И потомъ къда естъ бнлъ сѣда въ дѣннѣнъ господство мнъ ако по дарокалъ мѣ естъ господъ Богъ съсъ господствѣнъ и чнстнтѣмъ царю съсъ скрипта держѣщнмъ землн Блѣшкѣе на стѣла прѣдѣдомъ господство мнъ а господство мнъ сѣтворнхѣмъ на рѣкѣ жѣпанъ Дѣмнтрѣ вѣлъ пнтаръ и кннгъ господство мнъ штъ господство да естъ емѣ и снновн емѣ дѣдѣнѣнъ въ вѣкы.

И пакъ да естъ почитенномѣ правнтѣлю господство мнъ жѣпанъ Дѣмнтрѣ вѣлъ пнтаръ учннѣнъ и вечннѣнъ въ село въ Рѣснпнцн штъ сѣдство. . . .¹ штъ полъ и штъ шѣмъ и отъ водъ и штъ по вѣсъ мѣстомъ и штъ по вѣсѣхъ хотарѣе штъ чннъ до чннъ и съсъ вечннѣнъ и штъ сѣдланце сѣлѣмъ штъ посвѣдѣу, варѣ елика сѣхъ тнтъ избратъ штъ по вѣсомъ хотарѣмъ и вечннѣнъ да сѣ знѣетъ которѣнъ сѣтъ продалъ вечннѣнъ пакъ Дѣмнтрѣ вѣлъ пнтаръ съсъ снновн нхъ и съсъ вѣсѣхъ делѣкѣ нмъ за учннѣнъ штъ Рѣснпнцъ по нме: Нанъ съсъ снновн сн и съсъ ѣжа его за учннѣнъ, за ^{хв} аспрн готовн и една кобнлъ, за ^{хв} аспрн и Кѣрнчѣ съсъ снновн сн и съсъ ѣжа его за учннѣнъ, за ^{хв} аспрн готовн и Иванъ съсъ снновн сн и съсъ негѣвѣ ѣжа за учннѣнъ, за ^{хв} аспрн готовн и една кобнлъ цѣнъ енъ ^{хв} аспрн готовн и Чернатъ съсъ снновн сн и съсъ ѣжа его за учннѣнъ, за ^{хв} аспрн готовн и Команъ съсъ снновн сн и съсъ ѣжа его за учннѣнѣ, за ^{хв} аспрн готовн и Станчюлъ съсъ снновн сн и съсъ ѣжа его за учннѣнъ, за ^{хв} аспрн готовн и Неделѣко съсъ снновн сн и съсъ ѣжа его за учннѣнѣ, за ^{хв} аспрн готовн и Дѣп(ѣ)датъ съсъ снновн сн и съсъ ѣжа его за учннѣнъ и Иванъ съсъ снновн сн и съсъ ѣжа его за учннѣнъ, за ^{хв} аспрн готовн и Бѣнцѣ съсъ снновн сн и съсъ ѣжа его за учннѣнъ, за ^{хв} аспрн и Ннкоарѣ съсъ снновн сн и съсъ ѣжа его за учннѣнъ, за ^{хв} аспрн готовн и една кобнлъ за ^{хв} аспрн и Станъ, сннѣ Добревъ съсъ снновн сн и съсъ

¹ Loc alb in orig.

ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри готови и Икрам със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри и ѣдна ковила, за а аспри и Брътнаѣ със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри готови и Иѡн със синови си и със ѡжа его за вчинѣ за хк аспри готови и Миѡорча със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри готови и Гогѣл със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри готови и Рѣдѣчинѣ със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри готови и Дан със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри и Ходор със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк и Дѣмитрѣ със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри и Радослак със синови си и със ѡжа <его>¹ за вчинѣ, за хк аспри готови и Ѣпрѣ със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк <аспри готови>¹ и Цициа със синови си, със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри готови и Радѣл със синови си и със ѡжа его за вчинѣ за хк аспри готови и Бадѣ със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри готови и Цѣдрѣ със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри готови и Ѣтонка със синови си и със ѡжа его за вчинѣ за хк аспри готови и Радѣл Гонца със синови си и със ѡжа [ѡжа] за вчинѣ, за хк аспри готови и ѣдна крак, за у аспри и Книшан със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри и ѣдна ковила, за а аспри и Тодѣр със синови си <н>² ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри готови и ѣдна крак, за у аспри и Нѣгоѣ със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри и Ѣтан със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри и Барѣл със синови си и със ѡжа его за вчинѣ, за хк аспри готови и Мѣрин със синови его и със десѣт сежени за вчинѣ за два ковила келма доврѣ и за ѣдна крак, понеже того село Рѣсипици кише пис били сѣт кѣснѡ кнѣси със вчине им ѣщеже на и вт прѣжде крѣме.

И потом кѣда ест бил кѣ дѣнѣ Илѣанд(рѣ) кодѣ а наследници село вт Рѣсипици колици сѣт кише речени вни сами вт волѣ им и продадоше вечни със синови нѡ и със втѣчеткѣ нѡ почитенном правител господство ми жѣпан Дѣмитрѣ кел питар да ест ѣмс дѣдѣнѣ без ни ѣдна снлост и със ѡзнанѣ кѣсем волѣром и а мѣгѣшом вт ѡколно месток и вт пред господство ми и със запис вт рѣсками нѡ за проданѣ и със мнози волѣри сведетѣли написани ѡ запис.

Его радѣ дадох съм господство ми почитенном правител господство ми жѣпан Дѣмитрѣ Фѣлѣшанѣ кел питар вчинѣ и вечнич, которѣи сѣт по рѣд кише речени ѡ сел Рѣсипици дѣдѣнѣ и кѣ хѡаб синоком и кнѣком и прѣкнѣчѣдом и не вт кожедо непоколѣбим поризмо господство ми.

Еже ѡво и сведетѣлѣ поставѣлет господства ми: жѣпан Хриза велики кел бан Кралѣвекѣи и жѣпан Ивашко кел дворник и жѣпан Гангорѣ кел лѡгофѣт и жѣпан Дѣмитрѣ кел вистнар и жѣпан Миѡаю кел спатар и жѣпан Баснаѣ кел стоаник и жѣпан Бѣзинка кел комис и жѣпан Бѣчина кел пѣхарник и жѣпан Костандин кел постѣлник. И неправник Гангорѣ велики лѡгофѣт.

И написах аз Лѣпѣдат лѡгофѣт, кѣ на стол градѣ Бѣкѣрѣши. мѣсеца мартѣ гѣ дѣни и вт Идама до ниѣ кѣ лѣт ѡрмг.

† Иѡ Матѣю кѣевода, милѡстѣю вожѣю, господинѣ.

Иѡ Матѣи кѡевода <т. р.>.

¹ Loc rupt in orig.
² Omis in orig.

Traducere. † Din mila lui Dumnezeu, Io Matei voievod și domn a toată țara Ugrovlahiei, nepotul marelui și preabunului, bătrînului, răposatului Io Basarab voievod. Dă domnia-mea această poruncă a domniei-mele cinstiului dregător al domniei-mele jupan Dumitru Filiașanu mare pitar, și cu fiii lui. cîți Dumnezeu îi va dăruî, ca să-i fie ocină și vecini în sat în Spinișorul-de-Sus din județul Mehedinți, însă partea domniei-mele jumătate de sat, din cîmp și din pădure și din apă și cu toți vecinii și cu tot venitul și din vatra satului de pretutindeni, oricît se va alege de peste tot hotarul, pe vechile hotare și semne, pentru că această mai sus-zisă jumătate de sat din Spinișorul-de-Sus a fost a domniei-mele de moștenire încă din-nainte vreme. Iar apoi cînd a fost în zilele lui Alexandru voievod Iliș, în anul 7137 <1629> în timpul în care însumi am fost domnia-mea boier. mare agă, iar domnia-mea însumi a vîndut această jumătate de sat din Spinișorul-de-Sus cu toți vecinii, oricîți se vor afla din partea domniei-mele cu toată ocina și cu toate veniturile din hotar pînă în hotar, cinstiului dregător al domniei-mele jupan Dumitru, mare pitar, ce a cumpărat atunci, pentru ughi 360 aspri gata, de bună voie și cu știrea tuturor boierilor și cu știrea fraților domniei-mele și a megiășilor din sus, din jos și dimprejurul locului. Și însumi domnia-mea am luat atunci toți acești bani din mina jupanului Dumitru mare pitar, pentru ce a cumpărat atunci, și acești mai sus-zii aspri i-am dat însumi domnia-mea de asemenea, toți, pentru satul Băbiciul, de am cumpărat iarăși un loc, dedină pentru dedină; și am făcut aceasta domnia-mea în boierie și zapis de la mina domniei-mele în mina jupanului Dumitru mare pitar, pentru ce a cumpărat atunci și cu mulți boieri martori scriși în zapis, anume: jupan Stamatie fost mare agă și Mihail clucer și Conde mare armaș și din Văleni, Radul postelnic și din Farcaș, Radul postelnic și din Brănești, Drăghici postelnic și din Poiană, Barbul postelnic și din Spineni, Dumitrașcu postelnic și din Fundeni, Stanciu logofăt. Iar după aceea, cînd a fost acum în zilele domniei-mele, dacă m-a dăruit domnul Dumnezeu cu domnia și cinstitul împărat cu sceptorul stăpînirii Țării Românești în scaunul strămoșilor domniei-mele, iar domnia-mea a făcut la mina jupanului Dumitru mare pitar și cartea domniei-mele de la domnia-mea, să-i fie lui și fiilor lui dedină în veci.

Și iar să-i fie cinstiului dregător al domniei-mele, jupan Dumitru mare pitar, ocină și vecini în sat în Răsițiți din județul. . .¹ din cîmp și din pădure și din apă și de peste tot locul și de peste toate hotarele din cap pînă în cap și cu vecinii și din vatra satului de pretutindeni, oricît se va alege de peste toate hotarele și vecinii să se știe, cîți s-au vîndut vecini iar lui Dumitru mare pitar, cu fiii lor și cu toate părțile lor de ocină din Răsițiți anume: Nan cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 600 aspri gata și o iapă, pentru 1 000 aspri și Curicea cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Ivan cu fiii lui și cu funiile lor de ocină, pentru 2 600 aspri gata și o iapă, prețul ei 1 000 aspri gata și Cernat cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Coman cu fiii săi și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Stanciu cu fiii și cu funia lui de ocină, pentru 2 600 aspri gata și Nedelco cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Lepădat cu fiii lui și cu funia lui de ocină și Ivan cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 600 aspri gata și Bănța cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri și Nicoară cu fiii săi și cu funia lui de ocină, pentru 2 800 aspri gata și o iapă, pentru 1 000 aspri și Stan fiul lui Dobre cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 600 aspri gata și Avram cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 600 aspri și o iapă, pentru 1 000 aspri și Brătîlă cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri și Ion cu fiii și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Mihorcea cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Gogul cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Rădăcină cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Dan cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 600 aspri și Hodor cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri și Radoslav cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri și Oprea cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Țiteia cu fiii lui, cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Radul cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Badea cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Țundrea cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 500 aspri gata și Stoica cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 600 aspri gata și Radul Gouția cu fiii lui și cu funia de ocină, pentru 5 600 aspri gata și o vacă pentru 400 aspri și Vișan cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 3 040 aspri și o iapă, pentru 1 000 aspri și Toader cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și o vacă, pentru 400 aspri și Neagoe cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri și Stan cu fiii lui și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri și Barbul cu fiii lui

¹ Loc alb în orig.

² Omis în orig.

³ Loc rupt în orig.

și cu funia lui de ocină, pentru 2 400 aspri gata și Mărin cu fiii lui și cu zece stinjeni de ocină, pentru două iepe mari, bune și pentru o vacă, pentru că acel sat Răsițiți mai sus-scris au fost toți cnezi cu ocinile lor încă și de mai înainte vreme.

Iar apoi cind a fost în zilele lui Alexandru vodă, iar moștenii satului din Răsițiți, ciți sînt mai sus-scriși, ei singuri de voia lor s-au vîndut vecini cu fiii lor și cu moștenirea lor cinstitului dregător al domniei-mele jupan Dumitru mare pitar. să-i fie lui de dedină fără nici o silă și cu știrea tuturor boierilor și a megieșilor din jurul locului și înaintea domniei-mele și cu zapise de la mîinile lor de vînzare și cu mulți boieri mărturie scriși în zăpis.

Pentru aceea am dat însumi domnia-mea cinstitului dregător al domniei-mele jupan Dumitru Filieșanul, mare pitar, ocină și vecini, care sînt pe rînd mai sus-spuși în satul Răsițiți, dedină și de ohabă fililor și nepoților și strănepoților și de nimeni neclintit după porunca domniei-mele.

Îată dar și martori punem domnia-mea: jupan Hriza mare ban al Craiovei și jupan Ivașco mare vornic și jupan Gligorie mare logofăt și jupan Dumitru mare vistier și jupan Mihai mare spătar și jupan Vasilie mare stolnic și jupan Buzinca mare comis și jupan Vucina mare paharnic și jupan Costandin mare postelnic. Și ispravnic Gligorie mare logofăt.

Și am scris eu, Lepădat logofăt, în orașul de scaun București, luna martie 13 zile și de la Adam pină acum în anul 7143 <1635>.

† Io Matei voievod, din mila lui Dumnezeu, domn.

Io Matei voievod <m.p.>.

Acad. R.P.R., MDLXVII/1.

Orig., pergament (24 × 50), pecete timbrată cu legenda: † М(Н)А(С)ТІУ С(О)ЖІУ Іу

М(А)ТІУ ВОІВ(О)ДА ВНСК ПОКОННОМ БАСАРАБ ВО(О)ВО(ДА)... . . . КО; ХЗРМЕ [† Din mila lui Dumnezeu Io Matei voievod, nepotul răposatului Basarab voievod <și domn al Țării Românești>. 7142 <1634>.]

Documentul de față ne face cunoscute mai multe proprietăți ale lui Dumitru Filieșanul¹, unul dintre dregătorii olteni de seamă ai lui Matei Basarab. Fiu al lui Stanciul din Filiași² și al jupîniței Dumitra³, nepot de fiu al lui popa Gherghe logofătul⁴, fratele lui Dobromir banul, Dumitru Filieșanul, întilnit fără dregătorie între 19 august 1610 și 13 februarie 1619, a ocupat succesiv funcțiile de postelnic (21 aprilie 1619 – 3 mai 1625), căpitan (28 iunie 1626–1629), mare pitar (13 iunie 1633–20 octombrie 1639), mare armaș (14 ianuarie 1640 – 19 iunie 1640), mare sluger (12 august 1641 – 16 iulie 1643, 21 mai 1646 – 18 octombrie 1647) și mare stolnic (6 ianuarie 1648 – 15 aprilie 1649)⁵; moare după 4 mai 1649 (7157), cind Matei Basarab întărește foaia de împărțelă a averilor sale⁶.

Satul Spinișorul (com. Filiași, raion Filiași, reg. Oltenia), întărit lui Dumitru Filieșanul de către domn, apare pentru intîia oară în documentele publicate la 12 septembrie 1534, aflindu-se între ocinile întărite de Vlad vodă Vintilă marelui logofăt Vlaicul și fraților săi și care fuseseră confiscate pentru «hielenie» de la boierii din Spinișor, Radul și Vladul, încă din vremea domniei lui Vlad vodă Înecatul (1530–1532)⁷; la 19 octombrie 1587 (7096) stăpînea aici Oprea, fiul lui Stanciul din Spinișor⁸. În a treia decadă a veacului al XVII-lea, satul Spinișorul-de-Sus aparține lui Matei aga din Brîncoveni, care l-a vîndut lui Dumitru Filieșanul, pe atunci căpitan, la 2 aprilie 1629 (7137) pe 360 de aspri⁹; cu această sumă viitorul domn și-a cumpărat satul Băbiciul (azi în raion Caracal, reg. Oltenia), întilnit la 6 septembrie 1598

¹ Asupra lui vezi capitolul monografic din Al. Ștefulescu, *Schitul Crasna*, București, 1910, p. 38–42.

² DIR, veac. XVII, B, vol. III, p. 320–321, nr. 286.

³ Academia R.P.R., MDLVI/8.

⁴ Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Tg.-Jiu, 1904, p. 209, și *Documente slavo-române relative la Gorj (1406–1665)*, Tg.-Jiu, 1908, p. 369 și 371 (doc. din 24 aprilie 1618).

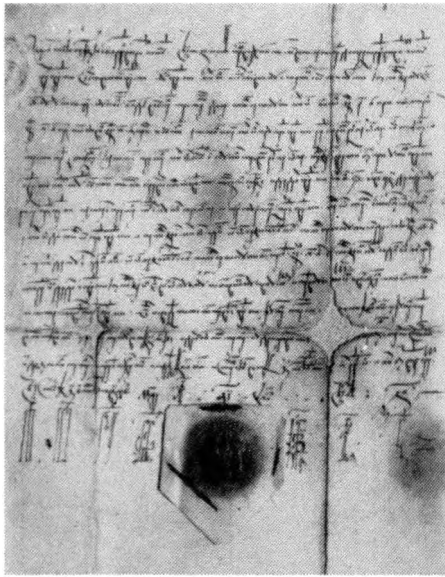
⁵ Nicolae Stoicescu, «Anexa listelor de dregătorii la lucrarea *Sfatul domnesc* (în ms.).

⁶ Acad. R.P.R., MDLVI/32. Moștile lui sînt întărite de Matei Basarab la 8 iunie 1649 (7157), celei de-a treia soții a sa Maria și altor rude. Cf. doc. de la Muzeul de istorie a orașului București, nr. 39 084.

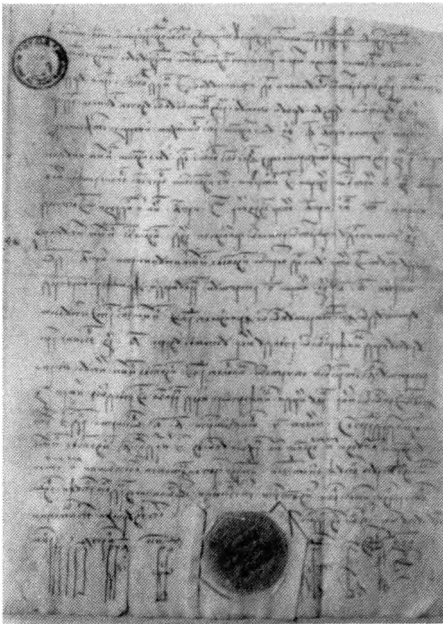
⁷ DIR, veac. XVI, B, vol. II, p. 163–164, nr. 162.

⁸ Document inedit la Muzeul de istorie a orașului București, nr. 39 080. Un document din 1 ianuarie 1573 amintește și de o țigancă vîndută lui Oprea din Spinișor lui Stanciul din Filiași și fratelui său Oprea spătarul (DIR, veac. XVI, B, vol. IV, p. 95, nr. 99).

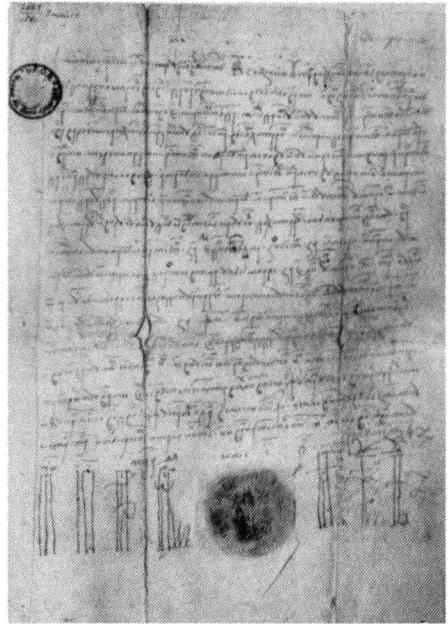
⁹ Acad. R.P.R., MDLVI/11.

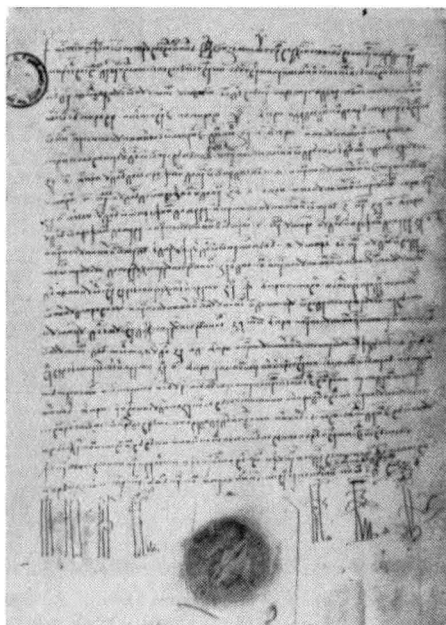
Doc. nr. 1. 1542 august 11.

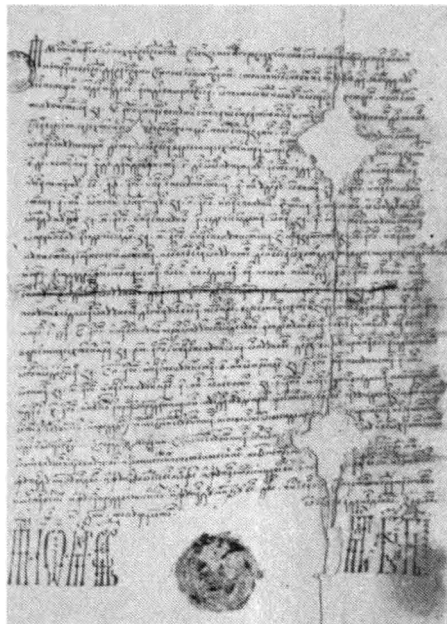
Doc. nr. 2. 1559 aprilie 28.

Doc. nr. 3. 1561 iunie 10.

Doc. nr. 4. 1561, iunie 10.

Doc. nr. 5. 1598 iunie 8.

în stăpînirea lui Mihai Viteazul¹. La 6 noiembrie 1629, Dumitru Filişanul îşi extindea stăpînirea în satul Spinişorul, cumpărînd şi partea lui Mihai clucerul².

În sfîrşit, satul moşnenesc Risipiţi (lingă Pleniţa, azi în raion Calafat, reg. Oltenia), cumpărat în întregime de Dumitru Filişanul în vremea celei de-a doua domnii a lui Alexandru Iliaş (1627—1629), împreună cu toţi « cnezii cu ocină »³ ce s-au vîndut vecini, mai apare menţionat în documente la 21 noiembrie 1615, cînd jupineasa Anca stolniceasa avea piră cu călugării de la mănăstirea Jitianul pentru nişte rumâni ai ei fugiţi din acel sat⁴.

Sfatul domnesc este identic cu cel întîlnit într-un document din aceeaşi zi, 13 martie 1635⁵, precum şi cu altul din 3 aprilie 1635⁶. Lepădat logofătul mai este amintit ca diac domnesc şi la 21 octombrie 1636⁷.

¹ DIR, veac. XVI, vol. IV, p. 337, nr. 348.

² Acad. R.P.R., MDLVI/13. Stăpînirea satului Spinişorul îi mai este o dată întărită lui Dumitru Filişanul de către Matei Basarab, împreună cu vecini şi robi Țigani, la 26 august 1647 (7154); cf. doc. de la Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti, nr. 39 076.

³ Pentru cnezi, sau cneji, stăpînitori de pămînt în obşte, vezi P. P. PANAITESCU, *Obştea jdrănească...* p. 189—191.

⁴ DIR, veac. XVII, B, vol. II, p. 442, nr. 381.

⁵ Arb. St. Buc., *M-rea Brîncoveni*, XVIII/16.

⁶ A. I. ŞTEFULESCU, *Documente slavo-române relative la Gorj...*, p. 468.

⁷ A. I. ŞTEFULESCU, *Schitul Crasna*, p. 71.

IV. CRONICĂ

PROF. PETRE P. PANAITESCU

— Cu prilejul împlinirii a 65 de ani —

La 13 martie 1965 a împlinit 65 de ani cunoscutul istoric și slavist român Petre P. Panaitescu, autor a peste 150 de lucrări privind istoria politică, socială, economică și culturală a poporului nostru și relațiile lui cu popoarele slave; colaborator cu un aport considerabil la tratatele *Istoria României* și *Istoria literaturii române*, vol. I; editor neobosit de cronici și documente; autorul celui dintâi catalog științific de manuscrise slave din România.

P. P. Panaitescu s-a născut la Iași, la 13 martie 1900. A urmat cursurile școlii elementare și medii la București și Iași. În 1917, ca elev în ultima clasă, publică în « Revista Istorică » a lui Nicolae Iorga întâia sa contribuție științifică. Se înscrie în 1918 la Facultatea de litere din București, secția istorică, unde are ca profesori pe Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, Dimitre Onciul și Demostene Russo. Paralel, audiază cu regularitate cursurile lui Ovid Densusianu. În 1919, când s-au început efectiv cursurile întiului an școlar postbelic, Ioan Bogdan, suferind, n-a mai apărut la catedră, iar moartea lui prematură la 1 iunie 1919 a lipsit istoriografia românească de singurul cunoscător specializat al istoriei politice și culturale a popoarelor slave. Catedra ilustrată de el cu atîta strălucire a intrat ulterior într-o lungă eclipsă.

Tinărului cercetător, care începuse să publice încă de pe băncile școlii și dobîndise singur întinse cunoștințe de limbi slave, i-a fost încredințată misiunea grea de a continua opera marelui dispărut. În 1923 și 1924, după absolvirea facultății (1922), este trimis ca lector de limba română la Universitatea din Cracovia, pentru a-și lărgi cunoștințele de slavistică și a face cercetări cu privire la relațiile româno-polone, româno-ucrainene și româno-ruse. Aici cercetează arhivele, studiază manuscrisele *Cronicii moldo-polone* și ale scrierilor lui Miron Costin în limba polonă, și pregătește teza de doctorat despre *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*. Publică în « Przegląd współczesny » din Cracovia două articole informative despre viața culturală din România: *Literatura română după război și Țăranul în viața socială și artistică a României*. Un studiu despre *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*, publicat la Cluj în 1924, abordează pentru prima oară o temă asupra căreia istoricul va reveni de multe ori cu noi contribuții: relațiile politice româno-polone în epoca modernă.

În toamna anului 1924 P. P. Panaitescu este trimis la Paris, la « Școala Română din Franța », întemeiată de N. Iorga la Fontenay aux Roses, unde va sta pînă în 1926, spre a face cunoștință cu metodele de lucru ale istoriografiei și slavisticii occidentale. Între timp, în octombrie 1925 obține titlul de doctor în litere (istorie) și tot în acest an apar primele două monografii importante cu privire la relațiile româno-polone și româno-ruse: *Influența polonă . . . și Nicolae Spătarul Milescu*, ultima în « *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France* ». În aceeași publicație se tipărește, în anul următor, amplul studiu despre *Influența lui Petru Movilă, arhiepiscop de Kiev în Principatele Române*. În sfîrșit, un articol din « *Revue des études slaves* » despre *Principele Dimitrie Cantemir și mișcarea intelectuală rusă sub Petru cel Mare* formulează cîteva idei de bază cu privire la influența culturală rusă asupra marelui cărturar român și în legătură cu rolul activ jucat de Cantemir în viața politică și intelectuală a Rusiei din epoca lui Petru I. Era un punct de vedere nou, care-și va găsi o dezvoltare și o argumentare completă peste trei decenii, într-o amplă monografie.

Aceste studii, care fixau direcțiile principale pe care se va dezvolta opera sa de cercetător al relațiilor româno-slave, consacră în tînărul de 26 de ani pe acela care, preluînd și continuînd tradițiile școlii lui Ioan Bogdan, le va îmbogăți cu noi orientări în istoria universală și cu simțul adînc al *proceselor* istorice și culturale, calități pe care urmărea să le transmită elevilor săi marele Nicolae Iorga.

O admirație și un interes statornic le-a manifestat față de opera și concepția ctitorului istoriografiei române moderne și gînditorului democrat-revoluționar, Nicolae Bălcescu. Faptul că prima lucrare de proporții, pe care o scrie la 20 de ani, (publicată treptat în « *Convorbiri literare* », 1920—1922) este o biografie a lui Bălcescu, nu reprezintă o întîmplare. În cîteva rînduri, ca editor, autor de studii introductive sau articole de popularizare, și recenzent al ediției critice întocmite de G. Zane, P. P. Panaitescu va reveni la Bălcescu, a cărui operă și personalitate constituie una din temele preferate.

În dezvoltarea istoriografiei române dintre cele două războaie mondiale, P. P. Panaitescu se înscrie astfel ca un urmaș al lui Ioan Bogdan, cu profunde și structurale aprehensiuni față de maniera genial-romantică inaugurată de Hașdeu și continuată, în parte, de N. Iorga.

Cu Nicolae Bălcescu și Ioan Bogdan, P. P. Panaitescu a împărtășit statornic convingerea că istoria unui popor este în primul rînd istoria dezvoltării sale *interne*, a evoluției sale economice, sociale și culturale, a instituțiilor sale, a tot ceea ce susține, ca o armătură materială și morală, mai puțin vizibilă și spectaculoasă, dar decisivă, manifestările politice răsunătoare sau marile izbînzi intelectuale individuale. Resorturile adînci ale victoriilor pe cîmpul de luptă sau la masa tratativelor, ca și explicația apariției unor genii ale științei și artei, trebuie să fie căutate — ca și cauzele scăderilor sau înfrîngerilor, de altfel — în adîncimile vieții economice și sociale, în activitatea de zi cu zi a maselor anonime și în starea morală și intelectuală generală a unei epoci date. În lumina acestei concepții vor fi elaborate cele trei monografii, cu un pronunțat caracter programatic, despre *Mihai Viteazul* (1936), *Mircea cel Bătrîn* (1944) și *Dimitrie Cantemir* (1958). Și tot ea îl va îndruma către studiul timpuriu și recunoașterea valorii metodei materialist-istorice. « Materialismul istoric adoptat de istorici a adus o imensă lărgire de orizonturi, a fost un izvor bogat de explicații . . . Dar acolo unde materialismul istoric a avut o influență mai adîncă

este în istoria claselor sociale, în revelarea rolului istoric al claselor sociale în evoluția istorică», spunea în 1928 P. P. Panaitescu, în conferința *Istorie și cultură* din ciclul de prelegeri organizate de «Institutul Social Român». În 1937, explicînd metoda care a stat la baza unor interpretări din *Mihai Viteazul*, confirma din nou convingerea că «economicul și politicul sînt nedespărțite».

Fără ca să fi fost pe atunci un istoric marxist, P. P. Panaitescu a fost, dintre toți istoricii români afirmați între cele două războaie mondiale, cel mai aproape de materialismul dialectic și istoric prin cunoștințele, convingerile și lucrările elaborate.

Acest fapt explică aderența sa structurală la noua orientare a cercetării istorice după 23 August 1944, precum și bogata desfășurare a activității sale științifice în anii noștri, cînd își însușește adînc și aplică sistematic aceea metodă și concepție ale cărei virtuți le proclamase public două decenii în urmă.

Urmînd și în aceasta pe Ioan Bogdan, P. P. Panaitescu a manifestat permanent o anumită rezervă față de sintezele premature, rezervă pornită din convingerea că, dacă nu vrea să fie o compilație sau o construcție mai mult sau mai puțin personală fie ea și genială, imaginea de ansamblu a evoluției unei societăți omenesti trebuie pregătită sistematic și minuțios printr-o îndelungă și multilaterală cercetare a tuturor elementelor constitutive. Consacrîndu-se în exclusivitate cercetării istoriei poporului român și a relațiilor sale cu popoarele slave (a fost, din 1927 pînă în 1941 conferențiar și apoi profesor de istoria slavilor la Universitatea din București), P. P. Panaitescu și-a circumscris activitatea publicistică la monografiile și studii asupra unor epoci, persoane sau probleme determinate, plasîndu-și însă de fiecare dată obiectul cercetării într-un cadru vast de istorie răsăriteană și universală. Refuzînd să-și publice cursurile de istorie a slavilor (rămase toate litografiate) și nefiind ispitit de sinteze în domeniul istoriei politice sau culturale naționale, a dat la iveală, în schimb, un lung șir de contribuții, multe fundamentale, a căror ignorare în elaborarea de sinteze este de neconceput. Aceste contribuții, care merg de la interpretarea nouă a vreunui pasaj de cronică sau document, nebăgat în seamă pînă atunci, pînă la ample monografii de sute de pagini, îmbrățișează întreaga noastră istorie medievală și modernă.

Ele se caracterizează printr-un efort statornic de a pătrunde, cu ajutorul unei informații totdeauna noi, la semnificațiile adînci ale datelor, la *procesele* istorice sau culturale în care ele se integrează și pe care le definesc. Adunîndu-și în 1947 citeva din studiile tipărite între 1934—1944 și adăogîndu-le altele noi, P. P. Panaitescu intitula volumul *Interpretări românești*. O mare parte din opera sa ar putea fi subsumată acestei definiții.

O înșirare a tuturor contribuțiilor și interpretărilor noi pe care istoriografia românească le datorește lui P. P. Panaitescu ne-ar duce la citarea mai tuturor titlurilor lucrărilor sale, și de aceea i-am preferat o bibliografie pe cît posibil completă. Ne vom opri numai la citeva, care privesc opera sa de slavist și de cercetător al vechii culturi românești.

Ca istoric slavist și istoric al culturii, P. P. Panaitescu, care a editat și cel dintîi corpus de documente slave interne ale Țării Românești, s-a preocupat statornic de cultura veche românească în limba slavonă, de relațiile politice și culturale româno-polone și româno-ruse, și, într-o anumită măsură de cele româno-sud-slave. În domeniul relațiilor româno-polone, cercetările sale, care cuprind un interval de la primele contacte între români și poloni în sec. al

XIV-lea pînă la realizarea statului român în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sînt ale unui fondator și deschizător de drumuri. Fundamentale rămîn în special cercetările asupra influenței polone în opera lui Ureche și Miron Costin. Tot atît de importante sînt studiile cu privire la relațiile culturale româno-ucrainene în sec. al XVII-lea și româno-ruse în sec. al XVII-lea—al XVIII-lea, studiate pe baza unei întinse cunoștințe a bibliografiei ruse și sovietice. În ceea ce privește cultura veche românească din sec. al X-lea—al XVI-lea, așa numita cîndva «epocă a slavonismului cultural», se poate afirma fără teamă de a exagera că nici un alt cercetător român, în afară de Ioan Bogdan, nu a depus eforturi mai stăruitoare și mai rodnice pentru cunoașterea și înțelegerea ei ca P. P. Panaitescu. Studiilor de interpretare li se adaugă cele două prețioase instrumente de lucru: reeditarea *Cronicilor slavo-române*, și a *Povestirii despre Vlad Țepeș*, publicate de Ioan Bogdan, completate cu textul slav al *Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, însoțite de traducerea românească, și catalogul fondului slav al Bibliotecii Academiei R.P.R.—cel mai bogat din țară.

Ca istoric al literaturii române vechi, P. P. Panaitescu stă, prin numărul și calitatea contribuțiilor sale, alături de B. P. Hasdeu, Ioan Bogdan și N. Iorga. Aproape nu există capitol din sintezele de specialitate care să nu-i fie tributar pentru informații de bază și pentru interpretarea faptelor. Cercetările și contribuțiile sale îmbrățișează întreaga dezvoltare a culturii noastre scrise în epoca feudală: pătrunderea scrierii, a liturghiei și culturii slave în sec. X la nord de Dunăre (117); circulația manuscriselor slave în vechea cultură românească (138); istoriografia în limba slavonă din Moldova și Țara Românească (50, 131, 153); valoarea documentară și legăturile cu realitatea românească a *Povestirilor despre Vlad Țepeș* (94); *Învățăturile lui Neagoe Basarab* (101, 104, 139, 156); începuturile tipografiei la români, funcția social-politică și culturală a tiparului slav (85, 86, 123, 125, 135, 146); caracterele generale, valoarea și originalitatea culturii române în limba slavonă (44, 53, 98, 130, 157); începuturile și biruința scrisului în limba română (97, 122, 143, 154); relațiile culturale româno-ucrainene în sec. al XVII-lea, opera și personalitatea lui Petru Movilă (22, 40, 84, 88, 91); epoca, personalitatea și opera lui Grigore Ureche și Miron Costin, rolul relațiilor culturale româno-polone în apariția școlii marilor cronicari moldoveni (19, 24, 28, 39, 49, 69, 136); istoriografia munteană (153,165); Nicolae Milescu (18, 116); Dimitrie Cantemir și relațiile româno-ruse în vremea lui Petru cel Mare (23, 36, 95, 132, 137, 148,165).

La 65 de ani, în plină putere de creație, prof. Petre P. Panaitescu este autorul unei opere care îl așează în rîndul reprezentanților de seamă ai istoriografiei românești. Slaviștii români salută într-însul pe continuatorul operei lui Ioan Bogdan, în condițiile și cu metodele științifice superioare ale vremii noastre, pe reprezentantul de prestigiu al slavisticii românești la două din congresele internaționale ale disciplinei (Praga 1929, Sofia 1963) și pe unul din membrii fondatori ai *Asociației Slaviștilor din R. P. Română*. «Romanoslavica» omagiază într-însul pe colaboratorul statornic, ale cărui studii au contribuit la ridicarea prestigiului ei.

Îi urăm savantului Petre P. Panaitescu ani mulți, sănătate și muncă rodnică în slujba științei românești.

DAN ZAMFIRESCU

BIBLIOGRAFIA ¹

1917

1. *Un act relativ la procesul Doamnei Safta a lui Gheorghe Ștefan cu Doamna Dafina a lui Eustratie Vodă Dabija*, în RI, an. III, 1917, p. 17—20.

1919

2. *Cîteva cuvinte despre Dobrogea românească*, în RI, an. V, 1919, p. 58—60.
3. *La question de la Dobrogea*, în volumul «*La Dobrogea roumaine, études et documents*», București, 1919, p. 104—108.

1920

4. *Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu*, în «*Conv. Lit.*», an. LII, 1920, (cu titlul mai larg: «*după corespondența sa inedită cu A. G. Golescu*). Studiul continuă să apară în anii următori: an. LIII, 1921, LIV, 1922, (din 1921 cu titlul «*Contribuții la o nouă biografie a lui N. Bălcescu*») și apoi în volum, București, 1924 (în interior 1923); 160 p.

1922

5. *Iarăși unchiul lui Ștefan cel Mare*, în RI, an. VIII, 1922, p. 45—47.
6. *Știri venețiene contemporane asupra bătăliei de la Baia*, ibidem, p. 47—50.
7. *O însemnare privitoare la relațiile bisericești ale Moldovei cu Rusia*, ibidem, p. 200—201.
8. *Însemnări din cărțile bisericii românești din Timișoara*, ibidem, p. 201—202.

1923

9. *Cel mai vechi act municipal din Moldova*, în RI, an. IX, 1923, p. 183—186.
10. *Inscripțiile religioase grecești de la Biserica Domnească din Argeș*, în BCMI, X 16, 1923, p. 161—170.
11. *Literatura rumunska po wojnie* în «*Przeglad wspòlczesny*», Cracovia, II, 1923, p. 130—135.

1924

12. *Chłop w zyciu społecznem i artystycznym Rumunji* în «*Przeglad wspòlczesny*» (Cracovia) III, 1924, p. 169—178.
13. *Un manuscris al «Efimeridelor» lui Constantin Caragea Banul Extras* din «*Buletinul Comisiei Istorice a României*», vol. 3 din 1924, București, 1924; 220 p.

¹ Lucrările sînt grupate cronologic dar fără ca în cuprinsul aceluiași an să se respecte o succesiune strictă, de multe ori greu de stabilit. Conferințele sînt repartizate anului cînd au fost susținute public și nu anului tipăririi. Pentru înlesnirea cercetărilor am semnalat, ori de cîte ori a fost cazul, existența *extraselor* din articolele publicate inițial în periodice sau volume colective. S-a păstrat totdeauna drept criteriu de cronologie anul de apariție al *periodicului* și nu al *extrasului*. D. Z.

14. **Planurile lui Ioan Cimpineanu pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă**, Extras din « Anuarul Institutului de istorie națională » IV, 1924 ; Cluj, « Ardealul », institut de arte grafice, 1924 ; 44 p.
15. *O stampă reprezentând o solie a lui Alexandru Lăpușeanu*, în BCMI, an. XVII, 1924, p. 76—78.
16. *Din relațiile Principatelor române cu rușii la sfârșitul veacului al XVII-lea*, în « Revista Societății istorico-archeologice din Chișinău » XV, 1924, p. 53—61.
17. *Sfârșitul lui Iancu Vodă Sasul*, în RI, an. X, 1924, p. 169—178.

1925

18. **Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)**, Extrait des « Mélanges de l'École Roumaine en France », 1925, I-re partie, Paris, Gamber, (1925) ; 145 p.
19. **Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin**, Memorii, t. IV, Nr. 4, București, Cultura națională, 1925 ; 226 p.
20. *Originile tipografiei în Ucraina* în « Revista Arhivelor », I, 1925, p. 417—418.
21. *O descriere franceză necunoscută a serbării paștilor în Principatele române la sfârșitul sec. al XVII-lea*, în « Revista Arhivelor », I, 1925, p. 291—292.

1926

22. **L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev dans les Principautés roumaines**. Extrait des « Mélanges de l'École Roumaine en France » V, 1926 ; Paris, Gamber, 1926 ; 95 p.
23. **Le prince Démetre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand**, în « Revue des études slaves », tome VI, 1926, fasc. 3—4, p. 245—262.
24. *Cu privire la data scrierii Chronika ziem moldawskich y multanskich de Miron Costin*, în RI, an. XII, 1926, p. 9—12.
25. *Despre Nichifor Dascălul și legăturile lui cu noi*, ibid., p. 83.

1927

26. **Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români**, Extras din Bul. Com. Istorice a României, VII, 1928, Vălenii de Munte, 1928 ; 32 p. (lecția de deschidere a cursului de istoria slavilor răsăriteni la 1 ian. 1927).
27. *Sfârșitul lui Constantin Șerban Cîrnul*, în RI, an. XIII, 1927, p. 55—61.
28. *Știri noi despre Miron Costin și familia lui*, Extras din « Omagiu lui I. Bianu » București, Cultura națională, 1927 ; 8 p.
29. *Contribution à la bibliographie des voyageurs occidentaux en Roumanie*, în « Mélanges d'histoire générale » Cluj, I, 1927, p. 147—150.
30. *Quelques notes sur les relations littéraires polono-roumaines a l'époque contemporaine*, ibidem, p. 150—156.

1928

31. **Nicolae Bălcescu. Patru studii istorice: Mersul revoluției în istoria românilor ; Miron Costin, istoricul Moldovei ; Comentarii asupra bătăliei de la Cosovo ; Despre starea socială a muncitorilor plugari**. Editate și însoțite de o schiță biografică și bibliografică de P.P. Panaitescu, București, Cartea Românească, 1928, 62 p.
32. **Nicolae Bălcescu și istoriografia română**, în « Scrisul românesc » Craiova, I, 1928, p. 35—39.
33. **Istorie și cultură**, Conferință ținută în 1928, publicată în volumul « Politica culturii. 30 prelegeri publice și comunicări organizate de Institutul Social Român (noiembrie 1927 — iunie 1928) », București (1931), p. 93—99.
34. *Jourij (Jour) Koriatovič, prince lithuanien et la Moldavie*, în „Юбилейный Збірник за пошану академика М. С. Грушевського“ I, Kiev, 1928, p. 462—465.
35. *O statistică a Dobrogei din 1849*, în « Graiul românesc » II, 1928, p. 82—86.
36. *Contribuții la opera geografică a lui Dimitrie Cantemir*, Memorii. . . t. VIII, Nr. 7, București, Cultura națională, 1928, 14 p.
37. *Medaliile franc-masonilor din Moldova în sec. al XVIII-lea*, în RI, 1928, p. 354—355.

38. **Emigrația polonă și revoluția română de la 1848. Studiu și documente**, București, Cartea Românească, 1929; 136 p.
39. **Miron Costin. Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească (1684)**, ediție (critică) și traducere de P. P. Panaitescu, *Memorii...*, t. X, Nr. 7, București, Cultura națională, 1929; 130 p.
40. **Fundații religioase românești în Galiția**, în BCMI, an. XXII, 1929, fasc. 59, p. 1—19.
41. **Les relations bulgare-roumaines au moyen âge (a propos d'un livre récent de Mr. P. Moutafchiev)**, Extrait de la « Revista Aromânească » I, 1929, București, 1929; p. 25.
42. **Cuza-Vodă și unitatea națională a românilor**, în « Arhiva pentru știința și reforma socială » VIII, 1929, p. 559—569.
43. **Congresul internațional de istorie din Oslo**, ibidem, p. 497—499.
44. **La littérature slavo-roumaine (XVe — XVIIe siècle) et son importance pour l'histoire des littératures slaves**, Extras din « Sbornik pracé I Zjezdu slovanských filologu v Praze 1929 », Praga, 1931, 12 p.

1930

45. **Călători poloni în Țările Române**, Acad. Română, Studii și cercetări, XVII, București, Cultura națională, 1930; 272 p.
46. **Powojenna historiografija rumuńska**, Extras din « Wiadomości historyczne » (supliment la Kwartalnik historyczny) XLIV, 1930; Lwów, 1930; 20 p.
47. **N. Bălcescu, Serieri istorice, Clasicii Români Comentați**, Craiova, Ed. I, [1930]; Ed. II-a adausă și corectată [1939] Ed. III-a revăzută [f.a.].
48. **L'aigle byzantin sur les vêtements des princes roumains au moyen âge**, Acad. Română, Bulletin de la Section historique, XVII, 1930, p. 64—67.
49. **Influence de la littérature polonaise sur les roumains au XVI et XVII siècle**, în volumul « Pamietnik zjazdu naukowego im. Jana Kochanowskiego » Cracovia, 1931, p. 167—175.
50. **Cronica moldo-polonă**. Extras din RIR, vol. I, fasc. II, 1931; 11 p.

1932

51. **Alexandru cel Bun. La cinci sute de ani de la moartea lui, Carte de amintire tipărită de Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor**, București, 1932; 58 p.
52. **Diploma birlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374. Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu**, Extras din RIR, vol. II, fasc. II, 1932; 13 p.
53. **Influența literară slavă la români. Cu prilejul unui studiu al d-lui I. Bărbulescu**, RIR, vol. II, fasc. II, 1932, p. 289—298.
54. **A propos des traductions médio-bulgare et roumaine de la chronique de Constantin Manasses** în « Actes du III-e Congrès international d'études byzantines », Athènes, 1932, p. 108—109.
55. **O scrisoare românească a lui Gavril Movilă către Gaspar Gratiani (1620)** în RIR, II, fasc. II, 1932, p. 385—386.

1933

56. **Correspondența lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc (1806—1810). Pregătirea eteriei și a renașterii politice românești**, București, Cartea Românească, 1933; 125 p.

1934

57. **La route commerciale de Pologne a la Mer Noire au moyen âge**, Extras din RIR, vol. III fasc. 2—3; București, 1934; 24 p.
58. **Petre Rareș și Moscova**, Extras din volumul « În memoria lui Vasile Pârvan », București, 1934; 16 p.
59. **Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare**, *Memorii*, t. XV, nr. 2, București, 1934, 20 p.
60. **Un épisode des relations serbo-roumaines en 1844**, în « Revue internationale des études balkaniques », an. I, tom. I, Belgrad, 1934, p. 82—88.
61. **Historiografija rumunska w latach 1930—1933**, Extras din « Kwartalnik Historyczny » XLVIII, 1934, Lwow, 1934; 12 p.

62. *Slawistische Forschungen in Rumänien*, în « Slawische Rundschau », Praga, VI, 1934, p. 115—118.
63. *Moartea lui Cornea Brăiloiu, banul Craiovei*, în « Arhivele Olteniei » XI, 1934, p. 352.
64. *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru episcopia armeană din Suceava (30 iulie 1401)* Extras din RIR, vol. IV, 1934, fasc. 1—4 ; București, 1935 ; 15 p.
65. *Doi călători italieni necunoscuți în țările noastre*, Extras din « Studii italiene » I, 1934 ; București, 1935 ; 10 p.

1936

66. *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936 ; p. 177.
67. *Mihai Viteazul*, București, 1936 ; 269 p.
68. *Școala nouă de istorie. Un răspuns*, București, 1936 ; 3 p.
69. *O istorie a Ardealului tradusă de Miron Costin*, Memorii. . . tom. XVII, Nr. 11, București, 1936 ; 13 p.
70. *Originea lui Petre Cercel*, Extras din « Omagiu profesorului D. Gusti » (Arhiva. . . ab. XIV, 1936, II), București, (1936) ; 3 p.
71. *Marco pseudo-beizade. Un pretendent la tron în vremea lui Constantin Brîncoveanu*, Extras din « Volumul Omagial pentru frații Alexandru și Ion I. Lapedatu », București, 1936 ; 8

1937

72. *În jurul lui Mihai Viteazul. Răspuns D-lui N. Iorga*, Extras din RIR, vol. VII, fasc. I—II București, 1937 ; 32 p.
73. *Avram Iancu*, în volumul « Figuri revoluționare române. Cinci conferințe ale Universității libere » București, Cartea Românească, 1937 ; p. 25—42.
74. *Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrîn*, Extras din RIR, vol. VII, 1937, București, 1938 ; 12 p.
75. *Biserica Stelea din Tirgoviște. Note istorice*, Extras din RIR, vol. V—VI (1935—1936) ; București ; 6 p.

1938

76. *Metoda de publicare a documentelor în RIR*, vol. VIII, 1938, p. 339—345.
77. *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)*, Acad. Rom. Studii și cercetări, XXXII, București, 1938 ; 44 p.
78. **Documentele Țării Românești. I. Documente interne (1369—1490)**, București, 1938 ; 401 p.
79. *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate*, Extras din RF, Nr. 6, iunie 1938 ; București, 1938 ; 20 p.
80. *Cum au ajuns Bucureștii capitala țării*, Extras din RF, Nr. 8, august 1938 ; București, 1938 ; 14 p.
81. *Liubomir Miletić*, în « Balcania », I, 1938, p. 275—277.
82. *Mircea cel Bătrîn și suzeranitatea ungiurească*, Memorii. . . t. XX, Nr. 3 ; București, 1938 ; 21 p.

1939

83. *Pribeția lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*, Memorii. . . t. XXI, Nr. 15, București, 1939 ; 60 p.
84. *Un autograf al lui Petru Movilă pe un Tetravanghel al lui Ștefan cel Mare*, Extras din RIR, vol. IX, 1939, București, 1940 ; 7 p.
85. *Octoihul lui Macarie (1510) și originile tipografiei în Țara Românească*, în « Biserica Ort. Rom. » an. LVII, 1939, p. 525—550.

1940

86. *Der Oktoich des Makarij, 1510, und der Ursprung der Buchdruckerei in der Walachei*, Extras din « Sud-Ost Forschungen », V, 1940, vol. I, München, 1940 ; 24 p.
87. *Die Entwicklung der rumänischen Staatenbildung* în « Leipziger Vierteljahrsschrift für Sud-Ost Europa », IV, 1940, p. 26—37.

88. *Istoria slavilor în românește în secolul al XVII-lea. Cronica lui Gheorghe Brancovici și Sinopsisul de la Kiev*, în RIR, vol. X, 1940, p. 80—129.
89. *Originea populației în Dobrogea Nouă*, București, 1940; 44 p. (acelaș text în versiune germană, franceză, italiană, engleză)

1942

90. *O ediție a operelor lui Nicolae Bălcescu*, Extras din RF, N. 7 iunie 1940; 16. p.
91. *Petru Movilă și românii*, Extras din «Bis. Ort. Rom.» an. LX, 1942, Nr. 9—10, București, 1942; 20 p.
92. *Armata lui Mircea cel Bătrîn*, Extras din CL, an. LXXV, 1942, Nr. 9—10, București, (1942); 12 p.
93. *Mircea l'Ancien et les Tatares*, Extras din RHSEE, XIX₂, 1942; București, 1942; 11 p.

1943

94. **Vlad Țepeș (O problemă psihologică)**, în CL, an. LXXXVI, 1943, Nr. 5—6, p. 331—348.
95. *Dimitrie Cantemir*, în CL, an. LXXXVI, 1943, Nr. 9—10, p. 581—599.
96. *Rumänische Geschichtsschreibung, 1918—1942*, Extras din «Südost-Forschungen» an. VIII, 1943, p. 69—109; (München 1943) 40 p.
97. **Începuturile literaturii în limba română**, în RF, an. X, Nr. 9, sept. 1943, p. 601—625.

1944

98. «**Perioada slavonă**» la români și ruperea de cultura apusului, Extras din RF, an. XI, Nr. 1, ianuarie 1944, București, 1944; p. 25.
99. *De ce n-au cucerit turcii țările române*, în RF, an. XI, Nr. 5, mai 1944, p. 293—304.
100. **Români și bulgari**, București, 1944; 66 p.
101. *Autenticitatea Învățăturilor lui Neagoe Basarab*, în CL, an. LXXVII, Nr. 7, iulie 1944, p. 733—739.
102. **Mircea cel Bătrîn**, București, Casa Școalelor, 1944; 363 p.
103. **Miron Costin, Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace**, *Ediție critică, studiu introductiv, note și variante de P. P. Panaitescu*, București, Ed. Fundațiilor, 1944; p. 429. (Și reproducerea textului fără variante, în ediție populară, aceeași editură, Buc. 1944).

1946

104. **Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității**, Extras din «Balcania» vol. V₁, 1942 (apărut în 1946), București, 1946; 78 p.
105. *Patriarhul Dositei al Ierusalimului și mitropolitul Dositei al Moldovei. Cu prilejul unei scrisori inedite*, Extras din «Bis. Ort. Rom.», an. LXIV, 1946, Nr. 1—3, ian.-martie; București, 1946; 19 p.
106. *O broșură privitoare la Mihai-Viteazul*, în «Arhiva Românească» an. X, 1945—1946; p. 427—430.

1947

107. **Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială**, București, Editura «Universul», 1947; 257 p. (Cuprinde retipărirea N-urilor: 98, 57, 79, 99, 80, 97, și trei studii inedite: *Problema originii clasei boarești; Numele neamului și al țării noastre; Comunele medievale în principatele române*).
108. **N. Bălcescu, Scrieri sociale**, comentate de P. P. Panaitescu, București, «Vatra», Clasicii noștri comentați, 1947; 196 p.
109. *Nicolae Bălcescu. Istoricul în cadrul Revoluției de la 1848*, în VR, an. I, serie nouă, Nr. 2, 1948, p. 90—104.
110. *Premizele revoluției de la 1848 în Țara Românească*, în VR, an. I, serie nouă, Nr. 7, dec. 1948, p. 168—182.

1948

111. **Mihai Viteazul și Rusia. O scrisoare inedită**, în «Studii», an. I, 1948, Nr. 4, p. 142—148.

1949

112. *Unirea principatelor române*, în VR, II, 1—2, 1949, p. 196—211.
113. *Despre începuturile relațiilor româno-ruse*, în « Studii » an. II, 1949, Nr. 3, p. 95—101.
114. *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Raguza (sec. XV-XVIII)*, în « Studii » an. II, 1949, Nr. 4, p. 105—124.

1950

115. *Influențe semantice latine medievale în limba română*, în SCL, an. I, 1950, Nr. 2, p. 237—243.
116. *Despre legăturile lui Nicolae Milescu Spătarul cu Rusia*, în « Studii » an. III, 1950, Nr. 4, p. 113—120.
117. *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX—X-lea*, Extras din « Studii și cercetări de istorie medie » anul I, iulie-dec. 1950 ; București, Edit. Acad. R.P.R., 1950 ; 14 p.

1951

118. (în colaborare), *Inscripția slavă din Dobrogea din anul 943*, în « Studii » an. IV, 1951, nr. 3, p. 122—134.

1952

119. *Ștefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în « Studii » an. V, 1952, Nr. 1, p. 141—144.
120. *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (1456)*, în « Studii » an. V, 1952, Nr. 3, p. 187—198.

1953

121. *Răscoala țăranilor în Moldova în anii 1563—1564*, în « Studii » an. VI, 1953, Nr. 2, p. 201—213.

1954

122. *Începuturile dreptului scris în limba română*, în « Studii » an. VII, 1954, Nr. 4, p. 215—228.

1955

123. *Contribuții la începuturile tipografiei slave în Țara Românească*, Extras din SCB, vol. I, 1955, București, 1955 ; 6 p.
124. *Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei, Ediție îngrijită, și studiu introductiv indice și glosar de P. P. Panaiteșcu*, București, ESPLA, 1955 ; Ed. II revăzută, Buc. 1958 (Clasicii români).
125. *Începutul tipografiei în Țara Românească*, în volumul « Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare. (București 15—16 XII. 1955) », București, Edit. Acad. R.P.R., 1957, p. 267—270.

1956

126. *Dreptul de strămutare al țăranilor din Țările Române pînă la mijlocul sec. al XVII-lea*, în SMIM, vol. I, 1956, București, Edit. Acad. R. P. Române, p. 63—122.
127. *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independență ale Țărilor Române*, Extras din « Studii » IX, 1956, Nr. 4, p. 95—115.

1957

128. *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în Țările Române*, Extras din « Studii » an. X, 1957, Nr. 3, p. 153—165.

¹ Numerele 109—123 sînt semnate « Al. Grecu ».

129. *Pripășari și osluhari*, Extras din « Studii și articole de Istorie » vol. II, editat de « Societatea de Științe Istorice și Filologie din R.P.R. » (București) 1957; 10 p.
130. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, Ed. Științifică, 1957, 559 p. (în colaborare cu V. Costăchel și A. Cazacu).

1958

131. *Les chroniques slaves de Moldavie au XVe siècle*, Extras din Rsl, I, București, 1958, p. 146—168.
132. *Культурные связи румынских государств с Россией в эпоху реформа Петра I-го. Новые данные*. Extras din Rsl, II, București, 1958, p. 235—247.
133. *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei*, Extras din Rsl, III, București, 1958, p. 95—115.
134. *Urme din vremea orînduirii feudale în vocabularul limbii române*, în SCL, an. IX, 1958, Nr. 2, p. 159—173.
135. *450 de ani de la prima tipăritură în Țara Românească*, în « Călăuza bibliotecarului », București, an. XI, 1958, Nr. 7, p. 21—23.
136. *Miron Costin, Opere, Ediție critică, cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu*, București, ESPLA, 1958; 527 p.; Ed. II-a, EPL, 1965 (în două volume)
137. *Dimitrie Cantemir. Viața și Opera*, Edit. Acad. R. P. Române, București, 1958; 266 p.

1959

138. *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R., vol. I*, Edit. Acad. R. P. Române, București, 1959; 406 p.
139. *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu*, Edit. Acad. R. P. Române, București, 1959;
140. *Ștefan cel Mare și orașul București*, Extras din « Studii », an. XII, 1959, Nr. 5, p. 9—23.

1960

141. *Lupta comună a Moldovei și Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, Extras din Rsl, IV București, 1960, p. 225—238.
142. *Ștefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, Extras din SCȘt.-Istorie, Iași, anul XI, fasc. 2, 1960, p. 199—226.
143. *Începuturile scrisului în limba română*, Extras din SMIM, vol. IV, București, 1960, p. 117—190.
144. *Problema unificării politice a Țărilor Române în epoca feudală*, în volumul « Studii privind Unirea Principatelor » Ed. Acad. R.P.R. București, 1960, p. 55—94.
145. *Letopisețul lui Grigore Ureche și editarea lui*, în LR, an. IX, 1960, Nr. 6, p. 55—62.

1961

146. *Liturghierul lui Macarie (1508) și începuturile tipografiei în Țările Române*, (studiu introductiv la ediția fotografică a *Liturghierului*), Edit. Acad. R.P.R., București, 1961; 48 p.
147. *Tezaurul domnesc. Contribuție la studiul finanțelor feudale din Țara Românească și Moldova*, Extras din « Studii » an. XIV, 1961, Nr. 1, p. 49—86.
148. *Tratatul de alianță dintre Moldova și Rusia din 1711. 250 de ani de la încheierea lui*, Extras din « Studii » an. XIV, 1961, Nr. 4, p. 895—918.
149. *Miron Costin, Letopisețul Țării Moldovei. De neamul moldovenilor*. Ediție îngrijită și prefațată de P.P. Panaitescu, [București], EPL, 1961, (Biblioteca pentru toți Nr. 96).

1962

150. *Unirea Principatelor Române, Cuza Vodă și polonii*, Extras din Rsl, V, 1962, p. 71—84.
151. *Rolul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica românească*, Extras din Rsl, VI, 1962, p. 235—248.
152. *Les premiers textes écrits en langue roumaine*, în « Revue roumaine d'histoire » Tom. I, fasc. 2, București, 1962, p. 427—450.
153. *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, Extras din SMIM, vol. V, 1962, p. 195—256.

154. *Începuturile scrisului în limba română. Noi contribuții*, Extras din SCB, vol. V, 1963 p. 107—134 ;
155. *Revoluția română de la 1848 și alianța polonă*, Extras din Rsl. VIII, 1963, p. 59—77.
156. *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab. O reconsiderare*, Extras din Rsl, VIII, 1963, p. 403—424.
157. *Характерные черты славяно-румынской литературы*. Extras din Rsl, IX, Referate și comunicări prezentate la cel de-al V-lea Congres Internațional al Slaviștilor (Sofia, 17—23. IX. 1963), București, 1963, p. 267—290.

1964

158. *Husitismul și cultura slavonă în Moldova*, Extras din Rsl., X, 1964, p. 275—288.
159. *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orinduirea feudală*, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964 ; 282 p.
160. *Introduction à l'histoire roumaine jusqu'en 1918*, Bibliotheca Historica Romaniae, Nr. 5, Edit. Acad. R.P.R., București, 1964, paginile 15—28 (volumul este redactat de un colectiv compus din V. Maciu, Șt. Pascu, Dan Berindei, Miron Constantinescu, P. P. Panaitescu, V. Liveanu).

Colaborări

161. *Documente privind istoria României*, Ed. Acad. R. P. Române, Institutul de istorie, Seria A (Moldova) și B (Țara Românească), secolele XIII—XVII, București, 1950—1957, 22 volume.
162. *Dicționarul Enciclopedic Român*, Editura Politică, vol. I, 1962, vol. II, 1964.
163. *Istoria României*, vol. II, București, 1962, Edit. Acad. R. P. Române,

Partea a II-a, Capitolul XI: Cultura în vremea feudalismului dezvoltat (sec. al XIV-lea — prima jumătate a sec. al XVI-lea), p. 662—687 și 705—708; *Partea a III-a, Capitolul VI: Cultura în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, p. 1019—1034 și 1039—1045.

164. *Istoria României*, vol. III, București, 1964, Edit. Acad. R.P.R., paginile: 3—11; 71—76; 128—144; 157—161; 165—219; 340—343; 358—361; 367—370; 389—394; 433—449
165. *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, Editura Acad. R. P. Române,

Partea a II-a, Literatura română în perioada feudală. Capitolele¹: Literatura română în sec. XV—XVI, p. 233—260 (Condițiile sociale, cadrul istoric și cultural; Originile culturii în limba slavonă la români; Circulația manuscriselor slave la români; Începuturile tipografiei în prima jumătate a sec. al XVI-lea; Cultura orășenească și școlile). *Literatura română în limba slavonă*, p. 261—275 (Literatura religioasă; Literatura istorică în Moldova); p. 283—293 (Analele Țării Românești; Cronicele lui Mihai Viteazul; Literatura istorică în Transilvania). *Apariția scrisului în limba română*, p. 293—296; 306—314; 316—320. *Literatura română în secolul al XVII-lea*, p. 333; 335—338; 340; 341—343; 347—348; 355—357 (Condițiile istorice, cadrul social-politic-cultural; Tipografiile; Școlile; Pravilele; Hronograful lui Mihail Moxa). *Cronicarii munteni*, p. 414—436; *Nicolae Milescu*, p. 458—464 și 470—471. *Secolul al XVIII-lea (pînă la 1780)* p. 517—521; 524—525; 527—528; (Situția socială și politică în Țara Românească, Moldova; Împrejurările culturale; Școlile; Tipografiile; Bibliotecile). *Stolnicul Constantin Cantacuzino*, p. 559—568; *Radu Grecianu*, p. 568—574 (cu Aurora Ilieș); *Anonimul Brincovenesc*, p. 575—581; *Radu Popescu*, p. 583—589; *Dimitrie Cantemir*, p. 607—607; *Dumitrache Medelnicerul*, p. 697—701 (cu Aurora Ilieș).

¹ Întrucît, spre deosebire de tratatul *Istoria României* cel de *Istoria literaturii române* nu indică exact paginile ce revin fiecărui colaborator în redactarea diverselor capitole și paragrafe, ne-am adresat Prof. P. P. Panaitescu pentru indicațiile ce urmează.

ČESKOSLOVENSKE PŘEDNÁŠKY PRO V. MEZINÁRODNÍ SJEZD SLAVISTŮ V SOFII, Praga, Editura Academiei cehoslovace de științe, 1963, 371 p.

Din volumul *Comunicările cehoslovace la cel de-al V-lea Congres internațional al slaviștilor de la Sofia*, ne propunem, în cele ce urmează, să înfățișăm problemele de istorie cu care slaviștii cehi s-au prezentat la Congresul de la Sofia. (Comunicările din domeniul limbii și literaturii vor fi semnalate în volumul următor din «Romanoslavica»). Cunoscutul husitolog ceh **Josef Macek** prezintă, într-o formă de sinteză, câteva din problemele ideologiei husite, care într-un mod sau altul, au pătruns în viața social-politică a țărilor slave în sec. al XV-lea (*Ideologia husită și țările slave în evul mediu*, p. 323—327). Se poate spune, afirmă autorul, că husitismul a fost, din punct de vedere istoric, primul program ideologic care a călăuzit câteva dintre popoarele slave în lupta comună împotriva bisericii, nobilimii și feudalismului.

Cu privire la problema legăturilor culturale dintre slavii apuseni și răsăriteni în sec. al XIV-lea și la începutul sec. al XV-lea se întitulează o altă comunicare semnată de **Josef Macůrek** (p. 329—333). Pe baza comparației dintre formularul diplomatic al cancelariei cehe, ucrainene și moldo-venești, din a doua jumătate a sec. al XIV-lea, Macůrek admite că actele de cancelarie din Ucraina sud-vestică și din Moldova prezintă numeroase analogii și similitudini cu formulele documentului ceh — ceea ce implică o penetrație a elementelor de limbă și cultură diplomatică cehă spre răsăritul Europei în această perioadă (Vezi și prezentările noastre în legătură cu această problemă în *Rsl*, VIII, p. 539—542).

Interesante sînt considerațiile istorice, făcute pe marginea unor momente pregnante din dezvoltarea social-economică a societății precapitaliste din Europa pînă la 1848, de către **Oldřich Říha** în studiul său *Baza și caracterul «mișcărilor de redeșteptare națională», ca etape ale evoluției social-economice* (p. 335—340). Říha afirmă că istoriografia de pînă acum s-a mulțumit, în ceea ce privește analiza conceptuală a «mișcării de redeșteptare națională», numai cu rezultatele obținute de cercetările de istorie literară, fără a da atenția cuvenită transformărilor politice și sociale din această perioadă. Cercetările istorice nu și-au pus problema participării, la desfășurarea acestui proces complex, a bazei social-economice, care ne înlesnește înțelegerea prefacerilor intervenite în desfășurarea mișcărilor de redeșteptare națională. Pornind pe această linie, fenomenele ne apar mult mai complexe.

Înrudită cu tema de mai sus este și comunicarea lui **Josef Kočí** despre *Răscoalele țărănești și mișcarea de redeșteptare națională cehă* (p. 341—345). Autorul precizează, de la început, că în răscoalele țărănești din perioada feudalismului târziu, iobagii cehi au luptat alături de iobagii germani. Lucrul acesta s-a produs chiar și în timpul mișcării revoluționare husite, după cum acțiuni similare au avut loc cu prilejul marilor turburări țărănești din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea. Situația se complică însă o dată cu apariția fenomenelor de destrămarea feudalismului, cînd problema națională sporește în conținut și capătă o anumită semnificație.

O comunicare mai cuprinzătoare se datorește lui **Karel Herman** și **J. Křížek** și tratează despre *Însemnătatea istorică a celor trei revoluții rusești pentru popoarele din Europa Centrală și mai ales pentru Cehoslovacia* (p. 347—361). Pentru a dovedi că victoria noii orînduirii sociale n-a fost un fenomen întîmplător pentru majoritatea popoarelor din centrul și sud-estul Europei, autorii își împart expunerea în patru capitole, ale căror titluri indică în mod clar sensul ideilor din context: 1) Capitalismul și popoarele din Europa centrală; 2) Perioada imperialismului — ajunul revoluției proletare; 3) Revoluția din Octombrie — premiză a eliberării popoarelor din țările Europei centrale și 4) Socialismul — singura garanție pentru dezvoltarea înfloritoare a popoarelor din Europa centrală.

Ultima comunicare aparține lui **Jozef Hrozienciĕk**, care se ocupă de *Problema participării popoarelor slave la lupta împotriva fascismului* (p. 363—371). Autorul prezintă în linii mari rezistența și lupta maselor populare și a forțelor progresiste din Cehoslovacia, Polonia și U.R.S.S. împotriva Germaniei hitleriste.

TR. IONESCU-NIȘCOV

СЛАВЯНСКИЙ АРХИВ. Culegere de articole și materiale, Moscova, Editura Academiei de Științe a U.R.S.S., 1963, 307 p.

Ca și volumele precedente¹, volumul pe 1963 al culegerii de studii și materiale *Славянский Архив* cuprinde articole, comunicări și note asupra diverselor probleme de istorie slavă, bazate în cea mai mare parte pe material documentar inedit, depistat în arhivele sovietice. Ne ocupăm de acele studii și articole care privesc și istoria țării noastre. Studiul lui **P. P. Naumov**, *Кем написано второе житие Стефана Дечанского* (Cine este autorul celei de-a doua variante a vieții lui Ștefan de la Deceani) (p. 60—72) atrage atenția, fiind vorba de Grigorie Țamblac. E. P. Naumov contestă atât datarea primeia dintre aceste opere, cât și paternitatea lui Grigorie Țamblac. Potrivit părerii autorului, acesta nu a scris povestirea despre aducerea moaștelor sf. Paraschiva decit în Moldova sau în Țara Românească, eventual la Constantinopol, deoarece în 1402—1405, când e scrisă această operă, el nu s-a aflat în Serbia. Analiza internă a celor două scrieri arată, după E. P. Naumov, că Grigorie Țamblac nu a fost la mănăstirea Deceani din Serbia și că el nu a putut să redacteze cea de-a doua variantă a vieții lui Ștefan Uroș în 1402—1404.

O problemă interesantă din istoria comerțului prezintă **N. Todorov**, în *Ярмарка в городе Хаджиоглу — Пазарджик в 70-х годах XIX в.* (Țirgul din orașul Hagioglu — Bazargic în deceniul al 8-lea al secolului al XIX-lea) (p. 116—119). Este vorba de orașul Dobrici, actualul Tolbuhin, din Bulgaria. Un inventar al prăvăliilor acestui târg la data menționată în titlu, descoperit la secția de materiale orientale a Bibliotecii « Kiril și Metodiu » din Sofia oferă date importante privind mărfurile, valoarea și prețurile lor. Desprindem, printre altele, informații despre circulația mărfurilor de Brașov. Rîndul prăvăliilor cu mărfuri de Brașov era unul dintre cele mai mari în târg : 47 de prăvălii cu marfă de Brașov, mai mare fiind numai numărul prăvăliilor cu produse de cizmărie, băcănie și manufactură. În comparație cu negustorii străini (armeni, greci, evrei), bulgarii ocupau pozițiile cele mai mari în comerțul local de la Hagioglu, cei mai mulți dintre ei fiind legați de comerțul brașovean, fapt explicat de autor prin puterea coloniei bulgare din orașul transilvănean. Cel mai mare negustor din târg, Atanas Hristo, originar din Silistra, deținător a 11 prăvălii, își datora situația comercializării mărfurilor de Brașov.

Printre negustorii de păcură, cei mai mulți erau originari din Tirnovo. Acest fapt se explică prin legăturile acestui oraș cu Țara Românească, de unde se aducea păcura (p. 130—131).

În două scrisori scurte, cuprinzînd date noi din biografia lui **L. Karavelov** (*Новые данные к биографии Л. Каравелова*, p. 235—236), comunicate de S. A. Nichitin, găsim precizări în legătură cu activitatea acestui revoluționar bulgar în țara noastră. În august 1869 el scria de la Odesa lui O. M. Bodianschi, cel dintîi conferențiar la catedra de slavistică a Universității din Moscova, cerîndu-i colecția sa de cîntece bulgărești, pentru a le publica la București. A doua oară îi scrie, în aceeași chestiuine, din București, îndu-și adresa la ziarul « Svoboda ».

Slaviștii români, specialiștii ai diferitelor ramuri ale slavisticii, vor găsi prețioase informații și în restul articolelor, ale căror titluri le menționăm în continuare: **V. M. Cernov**, *Se poate oare socoti ca dovedit faptul că statutul lituanian a constituit un izvor pentru capitolele al V-lea și al IX-lea din « Pravila Sobornicească »?* (p. 73—91); **V. M. Fomenkova**, *Statutele lui Kazimir al III-lea ca izvor pentru istoria relațiilor agrare în Polonia feudală* (p. 29—59); **M. M. Freidenberg**, *Despre formularul actelor de notariat din Troghir* (p. 3—11); **O. I. Pobedova**, *Cu privire la problema studiului miniaturilor de pe manuscrise istorice ca izvor pentru istoria cronicilor pictate* (p. 12—28); **V. Freidson**, *Despre « comitetul » de la Belgrad al lui Matia Ban* (p. 100—115); **G. K. Venediktov**, *O copie necunoscută a istoriei lui Paisie de la Hilandar* (p. 203—214); **B. S. Popova**, *Ioachim Lelevel și savanții ruși* (p. 215—227); **L. S. Kișkin**, *Scrieri ale lui F. P. Celkovski către I. I. Sreznevski* (p. 228—234); **M. A. Ilin și V. D. Coraliuc**, *În legătură cu călătoria lui Liubomir Niderle în Rusia în 1893* (p. 232—233); **I. G. Senkevici**, *Materiale privind istoria slavilor de sud* (p. 237—251); **K. L. Strukova**, *Documente noi privind situația din viața Bitoliei în anul 1903 (Din rapoartele consulilor ruși)* (p. 256—285); **N. I. Hitrov**, *Documente pentru istoria*

¹ Vezi « Romanoslavica » VIII, 1963, p. 493—499, și X, 1964, p. 578—582.

relațiilor ruso-muntenegrene la sfârșitul secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea (p. 286—302); **K. L. Strukova**, *În legătură cu problema activității intelectualității macedonene în Rusia la începutul secolului al XX-lea* (p. 184—186); **G. P. Cernakova**, *Karel Havlíček — Borkovski și cenzura țaristă*, (p. 163—175); **E. V. Kiselev**, *Pe urmele unei scrisori a lui N. P. Ogarev și A. I. Herșen* (p. 159—164).

S. IANCOVICI

ВПРОСЫ ИСТОРИИ СЛАВЯН, Voronej, Universitatea de stat, 1963, nr. 1, 206 p.

Prima fasciculă a noii reviste de istorie a slavilor inițiată de către slaviștii din centrul universitar Voronej aduce câteva contribuții de adâncire și interpretare nouă dată unor probleme de istorie a popoarelor slave.

S. P. Bobrova dezbate *Unele probleme privind stăpînirea pămîntului de către țărani în Serbia, din secolul al XII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea* (p. 9—42). În articolul *Despre cercetarea istoriei Raguzei* (p. 43—59), **N. P. Manancicova** trece în revistă cronicile și scrierile pînă în vremea noastră referitoare la istoria Republicii raguzane. **D. Anghelov** prezintă *Metodele diplomației bizantine în raporturile cu Bulgaria, după datele cuprinse în scrisorile patriarhului Nicolae Misticul al Constantinopolului* (p. 60—68). **G. I. Liptanovicova** se ocupă de *Studiul mișcării husite în istoriografia rusă dinaintea de revoluție* (p. 69—92). O izbită sistematizare a concepțiilor lui **K. Marx** și **F. Engels** «despre chestiunea orientală în ajunul războiului Crimeii» (p. 123—126) dă **N. T. Sapronova**.

O contribuție nouă aduce **N. A. Zadonschi** la cunoașterea «Artelului sacru», adică a grupului de decembriști republicani, organizat în 1814 de **N. N. Muraviov** (p. 165—177).

I. Ianu tratează *Istoria creării Organizației revoluționare interne macedonene* (p. 155—164), iar **V. M. Povaliev** descrie *Activitatea revoluționară a lui R. Dragović în perioada formării Partidului Social-Democrat sîrb* (p. 137—154).

Acestea și alte materiale mai puțin importante oglindesc programul și orientarea revistei, ilustrate și prin coperta ei cu titlul scris în mai multe limbi slave. Inițiativa promițătoare a istoricilor slaviști de la Voronej, pe care o salutăm cu căldură, dovedește creșterea interesului pentru problemele de slavistică și a dorinței de colaborare cu specialiștii din diferite țări.

S. IANCOVICI

ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ИСТОРИЯ, Sofia, Ed. Academiei Bulgare de Științe, 1963, Nr. 12, 129 p.; Nr. 13, 293, p.

Ca de obicei, revista Institutului de istorie din Sofia cuprinde articole, comunicări, materiale, recenzii și note bibliografice care interesează în primul rînd, așa cum este și firesc, istoria Bulgariei. În același timp însă, o serie de articole merită să fie cunoscute și de cercetătorii noștri, deoarece se referă și la domenii mai largi, cum ar fi relațiile dintre țările slave și balcanice, legăturile cu țara noastră etc. Din acest punct de vedere o importanță deosebită o prezintă articolul **Bistrei Tvetkova**, cunoscută prin lucrările sale anterioare referitoare la o perioadă mai puțin studiată din istoria Bulgariei, și anume aceea a primelor secole ale dominației otomane. Sub titlul *Asupra vămilor și taxelor din unele orașe bulgare în secolul al XVI-lea* (nr. 13, p. 183—260), autoarea publică un număr de 13 legiuri turcești inedite, care reglementează taxele vamale și comerțul din câteva orașe bulgare, printre care porturile dunărene Nicopol, Ruse, Oreahovo ș.a. Aceste texte se află împreună într-un codex păstrat la Biblioteca Națională din Paris (Fonds Turc, 85). Desigur cercetătoarea bulgară se interesează în primul rînd de instituțiile feudale turcești, de economia urbană și de politica fiscală dusă de Imperiul Otoman în teritoriile bulgare. *Toate aceste documente ne dau însă date foarte prețioase asupra comerțului care se făcea în secolul al XVI-lea între aceste teritorii și Țara Românească*. Apar mărfurile, apar negustorii, condițiile în care se făcea schimbul, taxele vamale și destinația lor etc. Din textul documentelor se vede că exportul de sare și de oi din Țara Românească la sud de Dunăre era atît de intens, încît a impus o anumită reglementare prin legi speciale. Transporturile se făceau mai ales pe la

Islaz și Giurgiu, spre Vidin, Oreahovo, Nicopol, Silistra, adică pe tot țărmul dunărean. Taxele pe sare, destul de mari, se împărțeau între diverși beneficiari și este interesant că o parte revenea și voevodului Țării Românești. Numeroasele dispoziții vamale care se dau în legătură cu exportul și importul mărfurilor între cele două țări riverane arată că acest trafic era foarte intens. În general se importau la noi postavuri de lână (mai ales de Brussa), cojoace, vinuri, legume și zarzavaturi și se exportau, în afară de cele două produse arătate mai sus: în, cereale, material lemnos, porci, cai, vite mari și păsări tăiate, încălțăminte de tot felul, precum și mărfuri tranzitate — cuțitărie, fier, cositor etc. Alte articole apar atât la import cât și la export. Interesantă este și atestarea comerțului cu robi, prin precizarea taxelor care se plătesc la trecerea lor la sud de Dunăre.

Documentele arată pe larg mărfurile ce se transportă și taxele ce trebuie plătite. Iată câteva exemple luate din legiuirea pentru Nicopole: « Dacă va trece în Țara Românească postavuri, pînă, produse neprelucrate, musulmanul va plăti ghiumruk 3%, nemusulmanul — 4%, străinii — 5%. . . Dacă din Țara Românească trec (în Bulgaria) cizme făcute din iuft de Adrianopol se va plăti un akéc de pereche; dacă sînt confecționate din iuft indigen, mai slab, se va lua un akéc la două perechi ». Se arată taxele ce se plătesc dacă se aduc pantofi și sandale etc. (p. 217). Sau alte exemple luate din legiuirea pentru portul Oreahovo: « Dacă se vor aduce robi (de la nord de Dunăre), se va plăti pentru fiecare 25 de akéc. Atunci cînd din Țara Românească se aduce miere, unt, brînză, cuțite, cositor, aramă și altele. . . » (p. 222). Nu insistăm mai mult asupra problemei, subliniind însă că acest studiu de circa 60 de pagini (cu documente și facsimile) constituie o lucrare foarte bine documentată, importantă nu numai pentru istoria Bulgariei și a Imperiului Otoman, ci și pentru istoria noastră.

Date interesante se găsesc și în materialele publicate de E. Eskenazi, *Despre cronica familiei Ariè din Samokov* (nr. 12, p. 193—212). Este vorba de patru volume (circa 2400 pagini), scrise în ebraica sefaradă și care prezintă însemnările negustorului Naim Ariè, continuate apoi de Moșe Ariè. E. Eskenazi dă un scurt comentariu și un fel de sumar al imensului material, important nu numai pentru istoria economică, ci și pentru cea politică din perioada 1768—1914. Din comunicare rezultă că acești negustori au făcut comerț și cu Țara Românească.

În același număr (p. 101—106), Al. Burmov continuă observațiile sale critice asupra corespondenței publicată în vol. I din operele lui Rakovski. Se îndreaptă unele date și numele unor corespondenți ai cunoscutului revoluționar. Este vorba de scrisori către unii bulgari din București (P. Ivanovici, M. Beșkov, Hristo Gheorghiev, D. Diamandiev, Panaret Rașev și alții), Brăila etc., care au jucat un anumit rol în emigrația și mișcarea revoluționară bulgară din Țara Românească.

Dintre zecelatele articole importante pentru istoria noastră veche este cel semnat de V. Țăpkova-Zaimova, *Unele probleme asupra modificărilor etnice în Balcani, în secolele al V-lea și al VII-lea*, (nr. 12, p. 75—99) deoarece se ocupă și de teritoriile de la nord de Dunăre. Între altele, după părerea sa, nu trebuie să se exagereze, atunci cînd se vorbește de numărul cel mare de robi pe care izvoarele îl arată ca fiind luăți de slavi în incursiunile lor sud-dunărene (cite 1000—2000 de inși, împreună cu femei și copii) și nici asupra influenței pe care acești robi ar fi exercitat-o la nord de Dunăre, unde erau aduși. Autoarea face și alte considerații care interesează istoria noastră veche.

Menționăm apoi contribuțiile semnate de V. Topalov asupra crizei economice din Bulgaria din anii 1897—1900 (nr. 12, p. 135—138), Z. Zlatev despre probleme economice bulgare contemporane (nr. 12, p. 5—46) ș.a.

Documente interesante publică I. Mitev despre prietenia ruso-bulgară și ajutorul rus dat Bulgariei în 1877 (nr. 12, p. 185—191), I. Ormangiev despre organizația revoluționară din Tracia între anii 1907—1908 (nr. 12, p. 161—184) și Climent de la Rila despre minăstirea Rila în ajunul independenței (nr. 12, p. 107—123).

În nr. 13 al revistei (p. 23—31) semnalăm importantul studiu al lui S. A. Nikitin despre Paisie de la Hilandar și istoriografia sud-slavă contemporană. Despre însemnătatea operii lui Paisie scrie și academicianul bulgar Todor Pavlov, făcînd considerații interesante (p. 5—21). Date în legătură cu zadruga se găsesc în articolul semnat de Genoveva Țankova-Petkova, *Asupra tehnicii agricole din Bulgaria medievală și unele regiuni balcanice invocate* (p. 123—137). Un studiu serios și bine documentat este acela semnat de E. Kable (R.D.G.) și K. D. Kosev, *Ostforschung, armă a imperialismului german* (p. 33—74) și în care autorii demască denaturările istoriei moderne și contemporane a Bulgariei într-o serie de publicații germane și bulgare apărute în ultimii ani ai secolului al XIX-lea și pînă în zilele noastre.

Alte articole și materiale sînt semnate de L. Berov, E. Eskenazi, Vanda Smohovska-Petrova și Herbert Steiner (Austria). Revista recenzează o serie de lucrări importante apărute în Bulgaria și alte țări. Printre ele remarcăm și recenzia favorabilă pe care turcologii V. Mutafieva și G. Gălăbov o fac lucrării lui M. Guboglu, *Paleografia și diplomația turcă osmană*, apărută la București, în Editura Academiei R.P.R. (1958).

CONSTANTIN N. VELICHI

Acest buletin anual al Arhivelor statului din Bulgaria prezintă în nr. 7, pe 1963, următoarele rubrici: articole, documente, prezentări de fonduri arhivistice, semnalări de noi achiziții, recenzii, comunicări, cronică.

Din articolele care interesează deosebi și pe cercetătorii străini, semnalăm în primul rând pe acela al lui **M. Alexiev**, redactorul responsabil al revistei, *Planul de perspectivă și sarcinile Arhivelor statului* (p. 3--13), în care se arată sarcinile imediate și de perspectivă ale Arhivelor statului din țara vecină, dintre care reținem câteva. Astfel, pe lângă completarea fondurilor proprii, a căror creștere este arătată în cifre impresionante, una din preocupările de bază este și procurarea unor microfilme după materialele arhivistice ce se află în depozitele din străinătate, în primul rând în U.R.S.S., R.D.G. și R.P.R. Interesant este și planul de informare a cercetătorilor, prin publicarea unor inventare și cataloage, precum și prin continuarea tipăririi unor colecții de documente.

Considerații demne de luat în seamă se găsesc în articolul lui **K. Gheorghiev**, intitulat *Studiul izvoarelor, ramură neglijată pînă acum în știința noastră* (p. 14--30). Se dau câteva citate care arată deosebita preocupare pe care Rakovski, Levski, Karavelov și Botev au avut-o pentru păstrarea materialelor istorice. Interesantă este în această privință îndrumarea dată de Levski colaboratorului său de la Turnu-Măgurele, negustorul Danail Popov. Autorul face și observații critice asupra felului în care au fost publicate în Bulgaria, în ultimul timp, câteva dintre colecțiile de documente interne (turcești) sau externe, în special cele din arhivele vieneze.

Bineînțeles, pentru cercetătorii din țara noastră, una dintre arhivele care interesează în cea mai mare măsură este aceea a Renașterii bulgare. În această privință, articolul lui **Мl. Radkov** este deosebit de instructiv. Așa cum arată și titlul, *Din istoria Arhivei Renașterii bulgare* (p. 43--65), cititorii găsesc aici o detaliată prezentare a modului în care a luat ființă și s-a dezvoltat această arhivă. Este de regretat că acest studiu, atât de interesant, nu a fost dus pînă la zi, pentru a ne da informații și asupra situației și a fondurilor de care dispune arhiva astăzi.

Alături de aceste articole sînt și altele, care interesează mai mult pe cercetătorii bulgari. **L. Dimitrov** semnează un articol în legătură cu clasificarea materialelor documentare, provenind din fonduri mici de același tip, interesant pentru datele sale tehnice. **S. Lopodacika** și **L. Dimitrov** se ocupă de unele probleme economice din primul plan cincinal bulgar, iar **M. Penkova** dă date asupra detașamentului de partizani V. Levski, care a operat pe coasta Mării Negre în 1944.

Și la rubrica documente găsim materiale care ne interesează în mare măsură. Astfel, importante sînt cele 28 de documente publicate de **N. Jeev** în articolul său *Din corespondența deportaților politici bulgari în deceniile al 7-lea și al 8-lea ale secolului al XIX-lea* (p. 220--262). În istoriografia bulgară mai există publicații de acest gen, dar mai toate sînt amintiri scrise mai tirziu de cei care s-au reîntors de la Diar-Bekir sau din alte închisori și locuri de exil. Documentele publicate de Jeev sînt materiale ieșite chiar din mîna acestor deportați și chiar din timpul detențiunii lor. Deși semnatarii acestor scrisori trebuiau să țină seama de cenzura otomană, totuși în ele găsim o serie întreagă de amănunte foarte utile. Unele dintre ele sînt în legătură cu emigrația bulgară în România. Interesantă este scrisoarea luptătorilor din ceata condusă de Haçi Dimităr și Ștefan Karagea către conașionalii lor din România, cărora le cer ajutorul, deoarece, după propriile lor cuvinte, aceștia erau unicul lor sprijin, unica lor nădejde. După cum afirmă și autorul în note, se pare că acest ajutor s-a dat, în sensul că s-au trimis emisari prin orașele de la noi din țară, în care erau și bulgari, cerindu-le să contribuie benevol. Este interesant și faptul că pînă la acești deportați ajungeau unele ziare și reviste bulgare, între care cunoscuta publicație editată de Karavelov la București «**Знание**».

Într-o altă scrisoare găsim și unele amănunte, necunoscute pînă acum, asupra unor emigranți bulgari din România care au participat la aceeași ceată. Alte scrisori sînt adresate aceluiași negustor bulgar de la Turnu-Măgurele, Danail Popov. De fapt, acesta din urmă a ținut cea mai strînsă legătură cu toți deportații. El a fost unul dintre cei mai valoroși colaboratori ai lui Levski și tot prin intermediul său obținea Hristo Botev materiale despre condamnații de la Diar-Bekir, pe care le publica în ziarele sale de la București.

Subliniem și scrisoarea lui Kiril Botev, fratele poetului, către Evloghie Gheorghiev din București, prin care îi descrie călătoria sa pînă la locul deportării. În sfîrșit, alt emigrant, care a reușit să evadeze după 15 ani de detențiune la Diar-Bekir, cerea ajutorul «**Asociației de binefaceri**» de la București.

Cele 28 de documente publicate de **N. Jeev** formează doar o mică parte din marele număr care se păstrează în arhivă. Autorul a ales pentru publicare pe cele mai semnificative. Actele sînt însoțite de o scurtă introducere, în care se subliniază importanța lor, și de o serie de adnotări. Util este și indicele de localități necunoscute și de cuvinte turcești sau rare. Documentele

publicate de Jecev sînt valoroase și completează alte publicații similare. Metoda de editare este riguros științifică.

Interesantă este soarta fruntașilor emigrației bulgare din România și în general a cetăților și voluntarilor — cîți au supraviețuit răscoalei din aprilie sau războiului din 1877—1878 — după eliberarea Bulgariei. De această problemă se ocupă **J. Kabadaev** în articolul său *Burghazia bulgară și luptătorii pentru independența națională* (p. 200—219). Transformările sociale care s-au petrecut în Bulgaria după 1878 au dus la sărăcirea celor mai mulți dintre dinșii. Alții, destui de puțini la număr, au trădat idealurile pentru care luptaseră în tinerețe. Deși asupra acestei probleme s-a mai scris în istoriografia bulgară, baza documentară a diferitelor articole n-a fost completă. De aceea autorul publică acum câteva documente dintre cele mai caracteristice în această privință. Unele dintre acestea, cum este cererea lui Filip Totiu, conțin și date istorice importante pentru activitatea cetelor bulgare organizate la noi în țară și care, de cele mai multe ori cu aprobarea tacită a autorităților românești, au fost lăsate să treacă peste Dunăre. Documentele sînt însoțite de note explicative și de o scurtă introducere.

Impresionante sînt cele câteva scrisori publicate de **D. Vărblianska**, sub titlul *Asupra biografiei prof. D. Șișmanov* (p. 143—148). Ele se referă la tragica moarte a acestuia, petrecută la Oslo în 1928, în timp ce lua parte ca delegat al Bulgariei la Congresul P.E.N.-Clubului. Documentele vor servi la o viitoare biografie a lui. În această privință, și pentru aceiași viitori biografi, semnalăm noi rîndurile atît de calde scrise cu acest prilej de N. Iorga. Adăugăm de asemenea că Șișmanov a venit la București pentru a studia la fața locului legislația școlară a lui Spiru Haret (N. Iorga, *Oameni care au fost*, vol. III, București, 1936, p. 261—262).

O bogată sursă de informație pentru istoria războaielor balcanice o formează cele 45 de scrisori pe care cunoscutul fruntaș socialist bulgar **Gheorghi Kirkov** le-a trimis de pe front soției sale în 1912—1913 (*Scrisorile lui G. Kirkov de pe front către Tina Kirkova*, p. 149—199). În afară de datele pe care le oferă pentru istoria Bulgariei, subliniem pe cele ce se referă la probleme mai largi și care interesează și celelalte țări balcanice. Din ele apare clară atitudinea sa față de primul război balcanic, față de alianța balcanică și de declararea războiului interaliat (al doilea război balcanic). Puternic și expresiv se demască burghazia bulgară, ca și rolul nefast jucat de marile puteri imperialiste. Scrisorile abundă în informații asupra evenimentelor de pe front, asupra perspectivelor începerii unor tratative în vederea încheierii păcii, asupra intrigilor marilor puteri, a atitudinii burgheziei din țările balcanice, a pozițiilor oficiale ale acestor țări, inclusiv România (p. 170 și 189) asupra contradicțiilor dintre statele balcanice, asupra mișcării socialiste din Balcani, asupra unui iminent război interaliat etc.

La rubrica *Prezentări de fonduri arhivistice* subliniem în primul rînd un studiu important și amănunțit al cunoscutei cercetătoare bulgare **Bistra Tvetkova**, *Noi izvoare arhivistice despre regimul agrar din Bulgaria de nord din perioada de început a dominației otomane* (p. 299—343), în care se analizează un registru otoman de la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea, unul dintre puținele referitoare la proprietățile agrare otomane de tipurile *miulk* și *vakif*.

Una dintre cele mai importante arhive, necunoscute pînă acum în Bulgaria, este aceea a lui Gheorghi Bakalov, renumitul critic și literat bulgar, arhivă care se păstrează la Moscova. A. Vekov prezintă câteva date asupra relațiilor revoluționare ruso-bulgare bazate pe documente din acest fond (p. 294—298).

Hr. Dimitrov comunică date asupra *Comunei din Plevna* (1919—1923). Este vorba de unele măsuri luate în consiliul comunal al orașului, unde în această perioadă comuniștii au avut majoritatea (p. 298—293).

O bună completare a datelor cunoscute pînă acum asupra insurecției antifasciste din septembrie 1923 o aduce R. Nikolova, care prezintă știri scoase din fondurile arhivistice ale Sobraniei, ale diferitelor ministere, ca și din unele fonduri particulare (p. 277—287). Documentele se împart în trei grupe, ultimele două referindu-se, respectiv, la desfășurarea și apoi la groaznică reprimare a insurecției. Împotriva acestor măsuri sălbaticе au protestat Henri Barbusse, Albert Einstein ș.a. Alte prezentări de fonduri, ca cele semnate de S. Zlatkov sau Șt. Slavova, privesc situația din Bulgaria de după 9 septembrie 1944.

La rubrica următoare se arată fondurile documentare intrate în posesiunea unor arhive locale (Gabrovo, Russe, Plevna, Plovdiv, Iambol etc.), dîndu-se scurte lămuriri asupra lor.

La comunicări se dau și unele informații despre istoria organizării arhivelor din alte țări și despre stadiul în care se află în prezent. Notăm o asemenea informare, destul de amplă, intitulată *Din istoria și activitatea Arhivelor statului din Republica Populară Română* (p. 371—374), semnată de D. Cohen. Revista cuprinde și rezumate — extrem de scurte — în limba rusă și franceză ale articolelor și comunicărilor.

Buletinul anual al Arhivelor statului din R. P. Bulgaria reprezintă, așadar, o publicație valoroasă și utilă.

CONSTANTIN N. VELICHI

Lucrarea de doctorat în științe politice a lui N. Botzaris, editată de Universitatea din Geneva, vine să mărească numărul monografiilor publicate sub egida Institutului universitar de înalte studii internaționale. Consacrată unei probleme importante, actuală, lucrarea lui N. Botzaris reprezintă o nouă încercare de sinteză a istoriei popoarelor din Balcani în perioada 1789—1821. Lucrarea cuprinde o introducere de 14 pagini și 15 capitole, fiecare de cite 8—10 pagini: Rhigas Velestinlis și contemporanii săi»; « Constituția și proiectele lui Rhigas »; « Criza Nizam-i Djamid-ului »; « Prima criză suliotă »; « Revoluția sîrbă și grecii »; « Societățile secrete și mișcarea literară revoluționară »; « Crearea Eteriei »; « Conducerea colectivă a Eteriei »; « Alexandru Ipsilanti și planurile Eteriei »; « Ali pașa din Ianina »; « Eteria și Epirul »; « Eteria și Miloș Obrenovici »; « Eteria în Principate »; « Revoluția eteristă în Principate »; « Începuturile revoluției grecești, raporturile greco-albaneze ».

În anexe sînt date 70—80 de pagini de documente, toate editate și bine cunoscute cercetătorilor de specialitate. Anexele sînt compartimentate în secțiuni: Constituția lui Rhigas; corespondența dintre Miloș Obrenovici și Eterie; documente privitoare la insurecția lui Tudor Vladimirescu; documente privitoare la insurecția lui Alexandru Ipsilanti; proclamații revoluționare grecești; documente turce privitoare la insurecția din 1821; documente privitoare la relațiile greco-musulmane.

Lucrarea este bazată pe principalele colecții de documente, monografii, studii, precum și pe unele materiale din arhivele din Atena și Veneția, care nu aduc însă date sau precizări noi.

Printre colecțiile și cărțile românești citate, autorul a avut la dispoziție și primele patru volume din *Documente privitoare la istoria României. Răscoala din 1821* (București, Edit. Acad. R.P.R., 1959—1960), din care a republicat, traducînd în limba franceză, o serie de documente.

Autorul își propune să prezinte « o imagine a influenței exercitate de unele idei de cooperare balcanică în pregătirea revoluției grecești din 1821 », deși din înseși titlurile capitolelor apare vădit că lucrarea îmbrățișează o gamă largă de probleme complexe, fiecare din ele putînd să constituie tema unor monografii. El pornește de la teza că pregătirea revoluției grecești din 1821 a început « chiar a doua zi după cucerirea otomană » și faptul că ea a izbucnit după patru secole de la aceasta s-ar datora influenței uriașe exercitată de ideile revoluționare franceze. Imperiul otoman s-a prăbușit, după părerea autorului, datorită următorilor factori: a) disprețul și indiferența manifestată de cuceritori față de popoarele cucerite; b) neglijența în exploatarea rațională a bogățiilor naturale din regiunile cotoprite; c) nepăsarea față de situația internă a statului. Acestor trei factori li s-a suprapus influența ideilor revoluției franceze, care, acționînd ca o substanță corosivă, a declanșat decăderea imperiului.

Este cunoscut faptul că toți cercetătorii istoriei Imperiului Otoman au semnalat nu puține fapte ce mărturiseau « disprețul », « indiferența », « neglijența », « nepăsarea » virurilor feudale turce față de popoarele cucerite și de situația internă a statului. Dar aceste elemente subiective n-au constituit decît fundalul pe care s-au desfășurat, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, procese obiective. În primul rînd criza sistemului agrar otoman, transformarea feudalor concedate de sultan în proprietate particulară, destrămarea relațiilor feudale și apariția noilor relații, a relațiilor capitaliste. Pe măsura dezvoltării germeilor noului mod de viață în sinul economiei feudale a popoarelor din Balcani, a formării burgheziilor naționale, popoarele și-au afirmat cu tenacitate crescîndă aspirațiile de eliberare națională. Despre aceste probleme autorul nu pomenește nici un cuvînt, mergînd pe vechea linie de supraapreciere a influenței ideilor Revoluției franceze și de ignorare a proceselor profunde care au avut loc în viața social-economică a popoarelor din Balcani.

N. Botzaris consideră că prăbușirea imperiului ar fi fost înfăptuită mai devreme și mai lesne dacā popoarele din Balcani s-ar fi înțeles între ele. Dar « faptul că aveau interese diferite și uneori de neîmpăcat și că erau la stadii foarte diferite de evoluția politică, economică și socială a avut drept rezultat că înțelegerea între popoarele balcanice a fost imposibilă » (p. 1).

Realitatea istorică nu confirmă însă acest punct de vedere.

Căderea Peninsulei Balcanice sub dominația otomană a fost urmarea directă a fărîmării feudale, a ciocnirilor de interese dintre virfurile feudale din statele balcanice. Dar, de-a lungul veacurilor, de la căderea popoarelor din Balcani sub stăpînirea otomană și pînă la eliberarea lor și consolidarea în state naționale independente, istoria mișcărilor naționale de eliberare a cunoscut numeroase momente de luptă comună, de cooperare și de sprijin reciproc.

Imperiul Otoman era încă puternic și forțele aliate ale popoarelor subjugate insuficient organizate. Marile mișcări antiotomane de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, continuate în secolele următoare, au fost înăbușite pretutindeni crud și neîndurător. Aceste mișcări n-au dus la împlinirea

nădejdlor de eliberare, dar ele au subminat puterea Imperiului Otoman. La mijlocul secolului al XVIII-lea Imperiul Otoman nu mai reprezenta decât învelişul măreţiei de odinioară. În menţinerea dominaţiei otomane asupra popoarelor din Balcani un rol important l-au avut marile puteri, şi în primul rând Franţa şi Anglia. Despre toate acestea autorul nu aminteşte însă nimic. Pentru a-şi ilustra teza el pomeneşte doar de revendicările teritoriale «cu privire la Macedonia», ca un «exemplu perfect de interese diametral opuse», uitând însă să adauge că ciocnirile de interese privitoare la Macedonia vor apărea treptat, pe la sfârşitul secolului al XIX-lea, şi nu în perioada care face obiectul cercetării domniei-sale.

N. Botzaris se opreşte mai amănunţit la prezentarea stadiului diferit de dezvoltare al popoarelor. El afirmă — ceea ce este de altfel unanim recunoscut — că poporul cel mai dezvoltat la mijlocul secolului al XVIII-lea din Balcani era *poporul grec*. În sprijinirea acestei afirmaţii autorul arată că poporul grec avea: a) structura cea mai complicată — şase clase sociale (fanarioţii, ecleziazarii, primaţii comenelor, oraşelor şi regiunilor, negustorii, ţăranii, marinarii); b) erau stabiliţi aproape pretutindeni în Balcani şi c) aveau puternice colonii în străinătate (Viena, Italia, Rusia meridională). În ceea ce priveşte celelalte popoare: *albanezii* musulmani constituiau o castă aparte iar cei creştini se elinizau treptat şi «în general ei erau perfect satisfăcuţi de rolul lor în sinul Imperiului Otoman»; «structura *bulgarilor* era redusă la cea mai simplă expresie», de «şerbi» pe marile proprietăţi ale turcilor, şi «orice altă activitate le era aproape total necunoscută» (p. 6—7); *sirbii* erau mai evoluţi decât bulgarii, «datorită ocupării unei mari părţi a teritoriului lor de către Austria», dar erau complet lipsiţi de o «elită naţională»; mai evoluţi decât sirbii erau *românii*, a căror «elită s-a elenizat mai mult sau mai puţin în cursul secolului al XVIII-lea». Autorul, pe bună dreptate, arată că Moldova şi Ţara Românească nu făceau parte integrantă din Imperiul Otoman, formând două principate vasale ale Porţii, dar afirmă că complexitatea societăţii româneşti era datorată suprapunerii a două clase de greci: negustorii şi administratorii, în frunte cu domnii fanarioţi. De altfel, după părerea autorului, românii datorează fanarioţilor «primele lor legi scrise, încurajarea învăţămîntului, artelor şi literelor, precum şi cultura porumbului» (p. 8). Cultura greacă şi predilecţia pentru cultura franceză explică «în mare parte uşurinţa cu care ideile Revoluţiei franceze s-au propagat în Principatele Române» (p. 8).

Afirmaţiile acestea arată că autorul n-a încercat să cunoască, să analizeze nivelul dezvoltării economice al fiecăruia dintre popoarele din Balcani şi, în fapt, a ignorat fundamental pe care şi-a clădit lucrarea. De aici şi considerentele evidente eronate asupra stadiului social-politic şi cultural al acestor popoare, asupra rolului dominant atribuit ideilor Revoluţiei franceze. Să lăsăm la o parte modul cum înţelege autorul noţiunea de «clasă», cu care evident nu putem fi de acord, şi să vedem, spre exemplu, «structura bulgarilor».

Este bine cunoscut că, în ciuda pedicilor ridicate de dominaţia otomană în Bulgaria, industria meşteşugărească a cunoscut o intensă şi largă dezvoltare. Producţia de găitane, postavuri, dimie, cuverturi de lină, mantale cu glugă, pinzeturi, pielărie etc. de la Gabrovo, Samokov, Sliven, Plovdiv, de la Panaghiurişte, Kalofer, Karlovo, din satele din jurul acestor oraşe ca şi din altele de pe cele două versante ale Balcanilor, a celor din Sredna Gora şi din Rhodopi, la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea, era cunoscută nu numai în toate regiunile Balcanilor, ci şi pe pieţele Asiei Mici. Casele de comerţ bulgare — Atanase Hagi Pavli, Kilifarov, K. Tricikov, Mstakov, Hristo Trăpiceskov etc. — făceau comerţ pe scară internaţională. Aceste date contrazic viziunea autorului de «simpli şerbi».

Tot astfel, în Principatele Române a existat într-adevăr o pătură relativ subţire de negustori greci, dintre care unii, puţini la număr, conduceau importante case de comerţ, dar la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor negustorimea şi meşteşugăria românească era preponderentă. Printre cei care ocupau slujbe în Principate erau foarte mulţi greci, dar această perioadă este caracterizată tocmai prin lupta boierimii pămîntene de a înlătura pe greci din slujbele ţării, luptă care s-a soldat cu izbînda elementului românesc.

În ceea ce priveşte influenţa Revoluţiei franceze, desigur, în Peninsula Balcanică s-au aflat un număr relativ restrîns de revoluţionari conştienţi, îndeosebi printre greci. N. Iorga arată însă, pe bună dreptate, că «marea mişcare revoluţionară începută în 1789 în Franţa n-a avut o influenţă directă şi serioasă asupra locuitorilor Principatelor»¹; faptul era explicabil, ţinîndu-se seama că clasa mijlocie care ar fi putut proclama noile principii şi să organizeze lupta pentru victoria lor era prea slabă numeric. Aceeaşi situaţie era şi la celelalte popoare din Balcani, inclusiv la poporul grec.

Pe fundalul social-cultural şi politic creat, autorul detaşează la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea marile figuri, puţine la număr, care vor visa la «înfăptuirea unui stat balcanic». Masele populare nu erau însă pregătite pentru a înţelege astfel de planuri şi apoi dezvoltarea extraordinară a sentimentului naţional printre popoarele

¹ N. I o r g a, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, 1918, p. 120.

balcanice, urmare a ideilor revoluției franceze, « făcea imposibilă existența unui stat multi-național și supranational ». Personajul, « probabil primul care a conceput posibilitatea unei revolte panbalcanice împotriva Imperiului Otoman » (p. 17), a fost cunoscutul revoluționar grec Rhigas Velestinlis. Statul conceput de el ca « o republică balcano-asiatică » era probabil puțin viabil, dar visul era mareț și « demn de acest mare idealist ». Rhigas n-a fost singur. Osman Pazvantoglu la Vidin și Constantin Ipsilanti în Țara Românească, cunoscuți și aflați în relații cu Rhigas, erau animați cam de aceleași « visuri »: « gîndul lui Rhigas era de a fonda un nou stat în Balcani, inspirîndu-se după modele franceze; Pazvantoglu dorea să amelioreze soarta creștinilor pentru a-și atrage loialitatea lor, punînd în practică aceleași principii franceze, natural de o manieră mai atenuată; în Țara Românească, Constantin Ipsilanti acționa pentru o reînnoire a instituțiilor Imperiului Otoman care l-ar fi transformat într-un stat modern, democratic și liberal » (p. 43). Firește, din acest tablou nu putea să lipsească Selim al III-lea, care și el « voia să reînnoiască Imperiul Otoman » (p. 46). După sfîrșitul tragic al lui Rhigas, rămăseseră « trei oameni care urmăreau deci o operă de renaștere și reînnoire », dar « în loc să se ajute între ei, cei trei oameni s-au combătut și eforturile fiecăruia din ei au fost zadarnice » (p. 46). De altfel, după părerea autorului, eșecul reformelor lui Selim al III-lea a fost o binefacere pentru popoarele oprimate, deoarece reușita lor ar fi făcut orice insurecție mai dificilă, « poate chiar imposibilă ».

Este greu de conceput o apropiere între țelurile și gîndirea lui Rhigas Velestinlis, Osman Pazvantoglu, Constantin Ipsilanti și Selim al III-lea. Numai mergînd pe linia ignorării vădite a realității istorice, a acceptării *tale quale* a unor aparențe exterioare, înșelătoare, se poate ajunge la această apropiere, ca și la afirmații de felul acesta: « Pazvantoglu a suprimat utilizarea insultătoare a cuvîntului « raia » și a redus, pe cit posibil, prin acest mijloc antagonismul existent între creștini și musulmani » (p. 42). Evident, operînd cu noțiunea de « reformă » pentru proiectul revoluționar al lui Rhigas, pentru suprimarea cuvîntului « raia » de către Pazvantoglu Osman pașa, pentru tendințele lui Constantin Ipsilanti de înlocuire a puterii feudale otomane în Balcani cu puterea feudală fanariotă sau acelea ale lui Selim al III-lea pentru centralizarea statului otoman, ajungem să lipsim faptele și procesele istorice de conținutul lor real.

După cum arată N. Botzaris, în perioada cercetată au existat și o serie de asociații secrete grecești, « a căror activitate este astăzi învăluită în atîtea mistere și contradicții » (p. 71) și în care desigur « francmasoneria a jucat un rol de prim ordin ». Evoluția acestor societăți a dus sub impulsul ideilor revoluției franceze la crearea Eteriei în 1814. Literatura revoluționară greacă și societățile grecești au exercitat, după afirmația autorului, o puternică influență asupra celorlalte popoare din Balcani, ceea ce a avut ca urmare « trezirea naționalismului la aceste popoare » (p. 81).

În dezvoltarea Eteriei autorul remarcă ca un « punct negru » lipsa de cooperare a societății cu celelalte popoare (p. 100). Desfășurarea răscoalei lui Tudor Vladimirescu și a revoluției eteriste în Principatele Române este relatată adesea simplist, în alb și negru, după vechi clișee, în cunoscutele denaturări și inexactități. Inițial, planul eterist acorda rolul preponderent unei răscoale a sîrbilor, dar Miloș Obrenovici, « nesincer », a refuzat în ultimul moment să coopereze. Planul a fost atunci schimbat și a intrat în acțiune « răscoala țărănească » organizată de Tudor, ca un apendice al revoluției eteriste. Printre cei care l-au recomandat pe Tudor « pentru această misiune » a fost Gr. Zalykis, dragoman la consulatul francez din București (p. 147). Iordache Olimpiotul, încă din 1819, flutura în fața ochilor lui Tudor mirajul celor două tronuri ale Principatelor, « care aveau să fie reunite în persoana lui, și căuta în toate ocaziile să flateze vanitatea lui Tudor Vladimirescu » (p. 148). « Se poate presupune că aceste făgăduieli n-au fost făcute fără conștință-mîntul lui Alexandru Ipsilanti ». În timpul întrevederii pe care Tudor a avut-o la București cu Al. Ipsilanti, « Tudor a reînnoit, probabil, jurămîntul său » făcut Eteriei (p. 163). Autorul arată că Al. Ipsilanti « nu era omul care să poată duce o astfel de acțiune la capăt », el era un « mare patriot, dar lipsit complet de realism » (p. 165). O mare parte din răspunderea sfîrșitului eterist în Principate o poartă însă Tudor Vladimirescu. Dorința de a ajunge cu orice preț « domn al Țării Românești l-a împins la trădare », la înțelegere cu turcii și deci nu este de mirare faptul că « tribunalul Eteriei » l-a condamnat « la pedeapsa convenită într-o astfel de situație » (p. 166).

Rolul și poziția lui Tudor Vladimirescu apar, astfel, în versiunea lui N. Botzaris, complet denaturate. Noi nu cunoaștem nici un document care să ateste că Tudor Vladimirescu a jurat credință lui Al. Ipsilanti în cursul întîlnirii lor de la București; nu cunoaștem nici un document care să arate că Tudor intenționa să se alăture turcilor împotriva mișcării eteriste; nu cunoaștem nici un document din care să rezulte că Tudor ar fi fost judecat de vreo instanță, chiar improvizată ad-hoc, în condițiile revoluționare din acea vreme. Dimpotrivă, Tudor l-a sfătuit pe Al. Ipsilanti, dat fiind dezavuarea țarului și forțele slabe eteriste, să deponă eforturile pentru a ajunge pe teritoriul Greciei. Tudor Vladimirescu, cunoscînd superioritatea numerică covîrșitoare a armatei turcești, dorînd să

evite trecerea țării prin foc și sabie, s-a retras, pregătindu-se să organizeze rezistența împotriva turcilor în regiunea muntoasă a Olteniei. Tudor n-a fost judecat, ci *asasinat*, ca urmare a incapacității de care a dat dovadă Al. Ipsilanti în întreaga campanie eteristă în Principate. Departe de noi gândul de a contesta nobilele sentimente ale lui Al. Ipsilanti, dragostea sa profundă de patrie, pentru care și-a jertfit averea și viața. Dar, din păcate, omul și faptele n-au fost la înălțimea gândurilor, ceea ce a generat greșeli, din care, poate, cea mai tragică este aceea a asasinării lui Tudor Vladimirescu.

În concluzie, autorul afirmă că perioada 1789—1822 se remarcă printr-o dezvoltare vădită economică a poporului grec, pe cînd pentru celelalte popoare s-a remarcat prin stagnare economică sau chiar regres, în urma faptului că Serbia a fost ruinată de răscoală, Bulgaria de acțiunile cirjalilor, iar Principatele Române de războiul ruso-turc din 1806—1812. În aceste condiții, ideile Revoluției franceze, «această influență străină a avut ca rezultat apariția conștiinței naționale» (p. 178) la aceste popoare. Or, dezvoltarea acestor idei naționale făcea imposibilă formarea unui stat supranațional, visul lui Rhigas, al lui Pazvantoglu, C. Ipsilanti și Selim al III-lea.

Într-adevăr, în istoria frământată a popoarelor din sud-estul Europei, perioada anilor 1789—1822 a fost marcată prin răscoale, lupte feudale interne, războaie (ruso-austro-turc 1788—1791 și ruso-turc 1806—1812), care au cuprins arii întinse, atrăgînd în orbita lor, direct sau indirect, toate popoarele din Balcani. S-au adăugat apoi epidemii de ciumă, epizootii, cutremure etc. Și cu toate acestea, nu se poate vorbi de o perioadă de stagnare sau de regres economic la nici unul dintre aceste popoare. Deși datele de care dispunem sînt sărace, ele, toate, converg în a sublinia repeziciunea cu care orașele sau ținuturile ce au suferit pustiri, s-au refăcut și s-au dezvoltat. Or, tocmai dezvoltarea economică a înlesnit apariția conștiinței naționale, influența externă avînd un rol secundar.

Ceea ce mai surprinde în lucrarea lui N. Botzaris este ignorarea rolului politicii marilor puteri europene în desfășurarea evenimentelor din Balcani. Unica referință, și aceasta inexactă, se rezumă la faptul că Constantin Ipsilanti n-a reușit să înfăptuiască planul creării unei armate în Țara Românească din cauza opoziției Rusiei față de acest proiect. Se știe că Rusia l-a sfătuit pe C. Ipsilanti să creeze o armată capabilă de a apăra țara de incursiunile pustuitoare ale lui Pazvantoglu.

Se cuvine să subliniem faptul că autorul respinge teoriile acelor istorici care explicau nivelul diferit al popoarelor balcanice prin faptul că unul sau altul dintre ele n-ar fi fost «capabile», n-ar fi posedat «aptitudini naturale» pentru a atinge un anumit nivel de dezvoltare (p. 4). Dar în tratarea problemelor el nu reușește să se debaraseze de balastul vechilor lucrări și viziunea sa balcanică asupra pregătirii revoluției grecești nu se ridică deasupra lor.

Ultima parte a cărții cuprinde indicii de persoane și lista bibliografiei folosite de autor. Cartea este îngrijit tipărită, aerat, hîrtie mată, groasă, cu abundență de pagini de gardă albe.

AL. VIANU

Renaissance und Humanismus in Mittel-und Osteuropa. Eine Sammlung von Materialien besorgt von Johannes Irsmscher, vol. I—II, Berlin, Akademie Verlag, 1962, IX+395 p.; VII+327 p. (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin).

Cultura popoarelor Europei centrale și răsăritene în epoca Renașterii și a Reformei constituie una dintre preocupările de seamă ale istoriografiei contemporane. Intensitatea acestei preocupări și necesitatea de a confrunta rezultatele obținute de cercetarea istorică și filologică s-au reflectat în lucrările conferinței cu tema *Renaștere și Umanism în Europa Centrală și Răsăriteană*, care a avut loc la Wittenberg, în R.D.G., cu participarea celor mai eminenți specialiști din țările socialiste. Materialele conferinței au fost publicate de Academia Germană de Științe, în două volume (contribuțiile românești figurînd în primul volum), din care vom prezenta cîteva date noi privitoare la cultura popoarelor Europei centrale și răsăritene, la receptarea influențelor umaniste și la creația originală de tip umanist, în această perioadă de puternică înflorire culturală.

Un interes deosebit îl prezintă mănunchiul de studii consacrate problemei Renașterii și a Umanismului în Polonia. Cîteva dintre aspectele fundamentale ale istoriei culturii polone în veacurile XV—XVII își găsesc o amplă tratare în paginile volumului al II-lea al culegerii amintite.

Kazimierz Kumaniecki, *Die lateinische Dichtung in Polen in der Zeit der Renaissance (1460—1620)*, în vol. II, p. 107—120, analizează principalele etape în dezvoltarea versificației polone de limbă latină în epoca Renașterii.

Prima etapă, produs exclusiv al activității centrului de creație literară din Cracovia, aparține în primul rând oamenilor de cultură străini imigrați în Polonia. Figura centrală a acestei perioade este italianul Filippo Buonacorsi — cunoscut mai ales sub pseudonimul Kallimachus —, căruiu îi revine meritul de a fi încetățenit poezia latină umanistă pe teritoriul polon (opera sa poetică își așteaptă încă editorul). Un al doilea umanist străin care a purtat fermentul culturii umaniste la Cracovia a fost poetul german Conrad Celtis (Pickel), întemeietorul primei societăți literare polone *Sodalitas Vistulana*. În opera poetică a lui Celtis își fac apariția și accente anticlericale, simptom al unei noi orientări a umanismului polon. Un ultim reprezentant de seamă al acestei etape a fost elevul lui Celtis, Laurentius Corvinus, autor al unui tratat de versificație, *Compendiosa ac facilis carminum structura* (1504).

A doua etapă (1500—1543) se caracterizează prin originea covârșitor polonă a creatorilor de literatură în versuri, prin înmulțirea focarelor de cultură umanistă (alături de Cracovia și de Curtea regală se manifestă o puternică activitate creatoare în unele curți vevodale și episcopale) și prin caracterul de curte al creației poetice. Dar — ceea ce e mai însemnat — tematica acestei poezii se lărgește simțitor, ea cuprinde toate sau aproape toate aspectele principale ale vieții sociale, politice și religioase ale Poloniei contemporane și, din punctul de vedere al formei, marchează progrese deosebite, atingând aproape desăvârșirea în opera lui Clemens Janicki.

Alături de Janicki, cele mai reprezentative personalități ale acestei etape sînt poezii Paweł din Krosno, Jan din Wiślica, autor al epopeei istorice *Bellum prutenicum*, Mikolaj Hussowszczyk, Andrzej Krzycki, în a cărui vastă creație poetică se află și lucrarea intitulată *Threnodium Valachiae*, compusă în cinstea victoriei de la Obertyn (data 1521 indicată de autorul studiului trebuie rectificată, întrucît lupta de la Obertyn a avut loc în 1531) și Jan Dantyszek.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, ca urmare a înfloririi poeziei în limba polonă, creația poetică în limba latină trece pe al doilea plan, fără a suferi însă o scădere de nivel artistic. Acum se manifestă creația poetică a lui Jan Kochanowski, întemeietorul poeziei polone moderne, a cărui operă folosește ca mijloc de expresie atât limba latină, cît și pe cea polonă. Alți reprezentanți de frunte ai poeziei polone în limba latină sînt, în această perioadă, Andrei Trzeciecki, Petrus Royzius (spaniol de origine) și Jerzy din Tyczyn. Alături de inspirația elegiacă, un loc de frunte îl ocupă în creația poetică din această perioadă actualitatea politică și luptele confesionale care se desfășurau în Polonia. Inspirația din actualitatea înconjurătoare conferă acestei poezii un caracter deosebit de viu.

În sfîrșit, a patra perioadă a dezvoltării poeziei polone de limbă latină (1584—1620) este ilustrată în primul rînd de creația lui Sebastian Fabian Klonowicz și a lui Szymon Szymonowicz. Noi genuri — de pildă cel al poeziei dramatice — își fac acum apariția, în realizări superioare. În concluzie, autorul subliniază însemnătatea deosebită pe care a avut-o poezia în limba latină pentru dezvoltarea literaturii clasice polone.

Un valoros studiu cu privire la metrica poeziei polone de limbă latină în secolele al XVI-lea și al XVII-lea e datorat cercetătoarei polone **Maria Bohonos-Lewńska**, *Un apercu de la métrique des poètes polono-latins du 16-e au 17-e siècle*, în vol. II, p. 121—130. Analiza sistematică a creației poetice a scriitorilor poloni umanști i-a îngăduit autoarei să distingă etapele de dezvoltare a prozodiei polone de limbă latină. Atracția deosebită exercitată de modelele literaturii latine clasice asupra scriitorilor poloni se reflectă puternic încă din veacul al XV-lea, în tendința lor de a abandona principiile de versificație medievală și de a se conforma metricii antice. În ciuda marilor dificultăți pe care le întîmpinau în punerea în aplicare a sistemului de versificație clasică, întemeiat pe cantitatea silabelor, tendința clasicizantă triumfă în veacul al XVI-lea, mai ales sub influența operei poetice a lui Horațiu. Principiile de metrică adoptate în această perioadă s-au păstrat în linii generale pînă în veacul al XIX-lea.

Cîteva articole sînt consacrate unora dintre cele mai reprezentative figuri ale literaturii umaniste polone. **Antonina Jelicz**, *Die Dichtung des Andreas Cricius*, în vol. II, p. 131—137, urmărește în linii generale viața și creația lui Krzycki, scriitor, om de curte, diplomat și, în cele din urmă, episcop de Przemyśl. Activitatea poetică a lui Szymon Szymonowicz face obiectul studiului semnat de **Lidia Winniczuk**, *Die lateinische Dichtung des Simon Simonides (1558—1629)*, în vol. II, p. 139—148, iar cea a lui Mathei Casimir Sarbiewski este expusă în articolul lui **Stanislaus Skimina**, *De Mathiae Casimiri Sarbiewski, Horatii Sarmatici, artis poeticae praeceptis*, în vol. II, p. 149—152.

Atenția istoricilor români va fi reținută în chip deosebit de două studii consacrate operelor lui Filippo Buonacorsi și Jan Długosz, două personalități reprezentative ale istoriografiei polone din veacul al XV-lea. **Irmína Lichonka**, în *Die handschriftlichen Grundlagen der neuen Ausgabe von Philipp Kallimachus' Schrift Historia rerum gestarum in Hungaria et contra Turcos*

per Vladislaum Poloniae et Hungariae regem, dă prețioase informații asupra manuscriselor pe care se întemeiază noua ediție¹ a operei istoriografice a umanistului polon de origine italiană, de o excepțională însemnătate pentru istoria Europei răsăritene în veacul al XV-lea, inclusiv pentru istoria poporului nostru. Folosirea unor manuscrise neutilizate de editorii anteriori conferă noii ediții a lucrării lui Callimachus o deosebită valoare documentară. **Wladislaw Madyda, Johannes Longinus Dlugosz als Vorläufer des Humanismus in Polen**, în vol. II, p. 185—191, reușește să stabilească, printr-o atentă confruntare a operei istoriografice a lui Dlugosz cu modelele sale antice, puternica dependență a istoricului polon față de istoriografia romană clasică. Pentru istoricii români va avea fără îndoială o mare însemnătate constatarea cercetătorului polon potrivit căreia întregul pasaj din opera lui Dlugosz referitor la campania polonă în Moldova în 1359 — cuprinzând relații asupra autenticității cărora discuția continuă să fie deschisă în istoriografia română și în cea polonă² — nu este decît o contrafacere a pasajului în care Titus Livius povestește înfringerea consulului L. Postumius în Galia. Alăturarea pasajului din scrierea istorică a lui Dlugosz referitor la campania în Moldova și a celui amintit din *Ab urbe condita* este întru totul edificatoare și nu lasă nici o urmă de îndoială asupra preluării aproape fără modificări — cu excepția substituirii numelui galilor prin cel al vlahilor — a formulării istoricului latin de către umanistul polon. Rămîne de stabilit, printr-o nouă reluare atentă a problemei de către istoricii noștri, în ce măsură faptul relatat de Dlugosz a avut existență reală. În orice caz, studiul filologului polon reprezintă o foarte însemnată contribuție pentru elucidarea unora dintre primele momente cunoscute din istoria statului moldovean la începuturile existenței sale.

O puternică influență asupra culturii polone în veacul al XVI-lea a exercitat-o opera lui Erasmus. Două studii sînt consacrate cercetării acestui interesant aspect al istoriei culturale a Poloniei în epoca Renașterii. **Maria Cytowska, L'influence d'Erasmus en Pologne au 16e siècle**, în vol. II, p. 192—196, știțează, în linii generale, legăturile personale ale lui Erasmus cu principalii reprezentanți ai culturii polone (Jeronim Laski, A. Krzycki etc.), în lumina corespondenței lor, problema încorporării lucrărilor umanistului din Rotterdam în materia de predare a Universității din Cracovia și a masivei prezențe a principalelor sale opere în bibliotecile polone, precum și a influenței directe exercitate de el asupra scriitorilor poloni (printre alții asupra lui Modrzewski). Pătrunderea operei lui Erasmus în Silezia în veacul al XVI-lea și însemnătatea acestui fapt pentru progresele culturii umaniste în această provincie formează obiectul comunicării lui **Karol Głombowski, Über die Verbreitung der Schriften des Erasmus von Rotterdam in Schlesien im 16. Jahrhundert**, în vol. II, p. 208—209.

Date importante cu privire la activitatea ramurei protestante radicale a arienilor sau antitrinitarilor în Polonia, cuprinde studiul lui **Günter Mühlpfordt, Arianische Exulanten als Vorboten der Aufklärung**, vol. II, p. 220—246. Autorul arată că transformarea diverselor manifestări ale antitrinitarilor din Europa centrală într-o mișcare unitară s-a realizat la Cracovia, la mijlocul veacului al XVI-lea. Din acest focar, mișcarea antitrinitară a exercitat o largă acțiune, care a cuprins o vastă sferă din Europa, din Peninsula Balcanică pînă în Franța și Anglia. Un loc de frunte în diaspora ariană îl ocupă Transilvania. Toleranța nelimitată de care s-au bucurat în Polonia adepții «ereziei» ariene este larg explicată de autor prin structura socială a Poloniei, prin ostilitatea și răutatea față de tendințele centralizatoare ale monarhiei polone (ceea ce o determină să convertească principiul libertății confessionale absolute, proclamat de arieni, în instrument de promovere a revendicărilor ei politice), prin lupta pentru deposizarea clerului catolic de forța sa economică etc. Abia în 1658 reușește valul Contrareformei să pună capăt libertății confessionale de care se bucurau arienii în Polonia și să-i izgonească din țară. Autorul analizează concepțiile fund mentale ale antitrinitariilor în teologie, știință, gândire filozofică, subliniind rolul lor în promovarea rațiunii ca principiu suveran al cunoașterii. Autorul sugerează cercetarea comparată a mișcării ariene în Polonia, Transilvania³ și Germania de către istoricii poloni, români și germani.

Un grup de studii este consacrat cercetării citorva dintre problemele majore ale culturii cehe și slovace în epoca Renașterii. **Josef Hrabák, Die Bedeutung des lateinischen Humanismus für die tschechische Literatur und seine Beziehung zur tschechischen Wirklichkeit**, în vol. II, p. 251—257, arată că scrierile umaniste cehe în limba latină sînt încă în mică măsură cunoscute din pricina faptului că numai un număr redus de texte din această perioadă au fost editate și că majoritatea lor zac încă în manuscris în arhivele și bibliotecile cehe. Explicația acestei situații constă

¹ Philippus Callimachus, *Historia de rege Vladislaw*, ed. Irmina Lichońska, Varsovia, 1961.

² P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independență ale țărilor române*, în «*Studii*», an. IX (1956), nr. 4, p. 95—115; cf. și studiul istoricului polon Z. Spieralski, *W sprawie raskomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Moldavii*, în «*Przeгляд Historyczny*», an. LII (1961), nr. 1, p. 147—152.

³ Pentru activitatea antitrinitariilor în Transilvania și pentru relațiile lor cu antitrinitariilor din Polonia, vezi **Lukasz Kurdybach, Z dziejów pedagogiki ariankiej**, Varsovia, 1958.

în slaba atenție acordată în trecut acestei literaturi, insuficient apreciate, dar a cărei extindere și reală valoare încep să atragă acum un număr mai mare de cercetători. Autorul atrage atenția asupra interesului deosebit pe care literatura cehă de limbă latină îl oferă cercetătorului istoric, pentru care ea constituie un izvor deosebit de prețios, în unele cazuri reflectând mai fidel procesele sociale contemporane decât literatura în limba maternă. Autorul subliniază necesitatea studierii aprofundate a creației umaniștilor cehi, atât pentru interesul istoric pe care îl prezintă, cât și pentru înțelegerea dezvoltării limbii și literaturii cehi în veacurile următoare.

Peter Ratkoš, *Die Problematik des Humanismus und der Renaissance in der Slowakei*, în vol. II, p. 270—278, expune aspectele principale și limitele culturii umaniste în Slovacia în veacurile XV—XVII. Dezvoltarea vieții urbane a creat premisele economice și sociale ale avântului culturii slovace în această perioadă. Înființarea unui centru universitar la Bratislava (1465) a fost în același timp un indiciu și un puternic factor de iradiere a noului spirit umanist. Reacțiile anticlericale ale orașenimii slovace și progresele reformei în cursul veacului al XVI-lea, răspîndirea textelor clasice, progresele cercetării filologice sînt manifestări ale curentului de reînnoire fundamentală a culturii medievale slovace. Curentul umanist culminează în Slovacia în veacul al XVII-lea cu afirmarea unor elemente de filozofie materialistă în creația unora dintre gînditorii slovaci (mai accentuat în lucrarea *Existencia atomorum* a lui Isak Coban, scrisă în 1667).

Influența umanistă în dezvoltarea sistemului juridic, problema receptării dreptului roman în Boemia în veacurile XV—XVII, formează obiectul unei ample expuneri a istoricului ceh Jiří Klabouch, *Die humanistische Jurisprudenz und die Rechtsentwicklung in den böhmischen Ländern*, în vol. II, p. 279—303.

Antonín Skaska, *Komenskýs Beziehungen zum nationalen Humanismus*, în vol. II, p. 258—269, încearcă să raporteze activitatea lui Komenský la trăsăturile specifice ale umanismului ceh. Mișcarea husică a imprimat culturii umaniste cehi un curs deosebit de cel pe care l-a cunoscut în alte țări ale Europei Centrale și Răsăritene, prin puternica afirmare a idealului de justiție socială și a luptei pentru promovarea limbii cehi la rangul de instrument al creației culturale naționale. La sfîrșitul secolului al XVI-lea, punctul de vedere al umanismului național este puternic afirmat și argumentat în opera lui Viktorín Kornel din Všehrad (1460—1520), împotriva adepților umanismului latin, al căror principal reprezentat a fost Bohuslav Hasištejnský din Lobkovice (1460—1510). Umanismul național ceh s-a maturizat deplin în opera lui Jan Blahoslav (1523—1571), a cărui multilateralitate de preocupări și desăvîrșire stilistică îl situează la nivelul creației umaniste europene.

În cadrul larg al evoluției anterioare, autorul analizează concepțiile și atitudinea lui Comenius față de problema folosirii limbii naționale și față de cultura clasică greco-latină. Atras de forma superioară a operelor scriitorilor clasici, dar în același timp puternic influențat de concepția teologică a Reformei, Komenský respinge conținutul păgîn al marilor creații ale culturii antice. Aceste tendințe fundamentale în formația lui spirituală explică variațiile atitudinii sale cu privire la cultura clasică.

În cadrul curentului umanismului național se situează și proiectele lui Comenius de a ridica știința națională cehă la nivelul științei europene, de a edita un *Linguae Bohemicae theatrum*, de a reinvia poezia în limba națională (programul expus în manifestul *O poezi české*); toate aceste proiecte au fost anihilate de evenimentele politice și militare care au precedat și au urmat după lupta de la Muntele Alb.

Specialiștii istoriei culturii maghiare în epoca Renașterii și a Umanismului vor găsi un abundent material în studiul consacrat celor mai recente rezultate ale cercetării asupra conținutului bibliotecii corvine de Klara Csapodi-Gárdonyi, *Bericht über neuere Forschungen auf dem Gebiet der Bibliotheca Corvina*, în vol. II, p. 9—13, în articolul lui Lászlo Gerevich, *Bemerkungen über die pannonische Renaissance*, în vol. II, p. 14—18, cu interesante informații asupra istoriei sculpturii ungare în această perioadă, în comunicarea lui János Balázs, *Johannes Sylvester und der Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, în vol. II, p. 19—37, consacrată activității unora dintre cele mai reprezentative figuri ale umanismului ungar la sfîrșitul veacului al XV-lea și la începutul celui de-al XVI-lea, și în articolul lui Henrik Becker, *Balassas Weltweite Verknüpfungen*, în vol. II, p. 38—48.

Dintre contribuțiile istoricilor maghiari, un interes deosebit pentru țara noastră îl oferă comunicarea lui Antal Pirnát, *Der antitrinitarische Humanist Johann Sommer und seine Tätigkeit in Klausenburg*, în vol. II, p. 49—60, în care autorul studiază, pe baza unui material documentar nou, activitatea desfășurată la Cluj de umanistul german Johann Sommer, cunoscut în istoria noastră și prin rolul de frunte jucat în viața culturală a Moldovei, în timpul domniei lui Despot Vodă. Aderiunea lui la curentul antitrinitar, puternic reprezentat la Cluj chiar în cercurile oficiale ale Principatului, se situează aproximativ în 1570 și se manifestă prin publicarea și difuzarea în Transilvania, într-o formă prelucrată, a lucrării umanistului italian Acontius,

Satanæ strategatum libri octo. Prelucrarea dată de Sommer operei lui Acontius este străbătută de încredere în triumful rațiunii și de spirit de toleranță. În continuare, autorul analizează conținutul celorlalte opere ale lui J. Sommer, a cărui activitate publicistică e încadrată în istoria socială și politică a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea¹.

În sfârșit, pentru istoria literaturii maghiare în secolele XVII—XVIII, un bogat material este cuprins în studiul lui Tibor Klaniczay, *Probleme der ungarischen Spätrenaissance (Stoizismus und Manierismus)*, în vol. II, p. 61—94, și în studiul consacrat începuturilor romanului ungar de către Maria Berényi-Révész, *Humanistische Anregungen bei den Anfängen des ungarischen Romans*, în vol. II, p. 93—103.

Trei studii datorate unor specialiști români tratează diverse aspecte ale istoriei politice și culturale a Țărilor Române. Într-un studiu consacrat protestantismului în Moldova. A. Oțetea *Wittenberg et la Moldavie*, în vol. I, p. 302—321, analizează condițiile de politică generală în care s-a desfășurat prozelitismul luteran în Moldova și mai ales activitatea lui Despot Vodă. Autorul urmărește îndeaproape — pe baza izvoarelor — cariera acestuia, atît înainte, cît și după înălțarea în scaunul Moldovei, și schițează în linii generale principalele aspecte ale politicii interne și externe ale scurtei domnii a lui Despot.

Trăsăturile cele mai însemnate ale evoluției artistice a țărilor române în veacurile XVI—XVIII formează obiectul unei expuneri sintetice a acad. G. Opreșcu, *Die Renaissance im Zuge der Kunstentwicklung der rumänischen Länder*, în vol. I, p. 322—327. Problema pătrunderii clasicismului greco-roman în literatura română e schițată de acad. T. Vianu, *Die Rezeption der Antike in der rumänischen Literatur*, în vol. I, p. 328—334. După o expunere a condițiilor istorice care au întîrziat receptarea culturii antice la noi, autorul definește Umanismul și Renașterea în istoria românească drept « contactul cu izvoarele culturii clasice și reînvierea conștiinței originii latine a poporului nostru . . . ». Urmează, în continuare, unele considerații cu privire la elementele din vechea noastră cultură care se integrează în această definiție a umanismului românesc.

Unele aspecte ale dezvoltării culturii bulgare în evul mediu, sub influența culturii clasice și bizantine, sînt analizate de istoricii și filologii bulgari, care extind mult peste limitele consacrate noțiunea de « Umanism » și « Renaștere ».

Veselin Beșevliev, *Fragmente aus de Korrespondenz eines bulgarischen Humanisten im 9. und 10. Jahrhundert*, în vol. I, p. 335—342, se ocupă de personalitatea culturală a țarului bulgar Simeon (893—927). bun cunoscător, datorită educației sale bizantine, al limbii grecești și al culturii clasice. Autorul discută autenticitatea fragmentelor păstrate din corespondența în limba greacă a țarului Simeon, reproduse în cuprinsul articolului. Beșevliev argumentează convingător — pe baza unei atente critici filologice — punctul său de vedere potrivit căruia, dacă paternitatea lui Simeon asupra celor trei scrisori integral păstrate sub numele lui în corespondența lui Leon Choïrosphaktes poate fi pusă la îndoială, fragmentele păstrate în corespondența patriarhului Nikolaos Mystikos și a împăratului Romanos I îi aparțin indiscutabil. În concluzie, autorul subliniază importanța impulsului dat studiului limbii grecești de țarul Simeon pentru dezvoltarea vechii culturi bulgare.

Ivan Duțev, *Klassisches Altertum im Mittelalterlichen Bulgarien*, în vol. I, p. 343—356, oferă un important studiu de analiză sistematică a tuturor elementelor de influență clasică în cultura bulgară medievală. Primul contact al slavilor de sud și al protobulgarilor cu cultura antică s-a realizat prin monumentele antice de pe teritoriul Bulgariei și prin puternicele tradiții locale. Puternica influență exercitată de resturile de cultură materială s-a reflectat în arhitectura bulgară timpurie, iar contactul cu inscripțiile de pe teritoriul cucerit este considerat de autor drept o cauză neîndoieinică a apariției mai timpurii a alfabetului la slavii de sud în raport cu celelalte ramuri ale masei slave.

În etapa culturală desfășurată sub semnul creștinării bulgarilor (865) și al influenței culturale covârșitoare exercitate de biserica ortodoxă, elementele de clasicism constatate în cultura bulgară reflectă concepția bizantină despre antichitate. De altminteri, învățații bulgari din veacurile VIII—X (Chiril, Ioan Exarhul, țarul Simeon, Hrabr etc.) se formează la Bizanț; antichitatea clasică nu reprezintă pentru ei decît un element de erudiție și nu determină o largire a concepției lor generale strict teologice. Tutela bisericii, care nu a îngăduit o dezvoltare în sens umanist a culturii bulgare în perioada cuceririi otomane, și-a exercitat influența negativă în această privință pînă tîrziu. Unele elemente de influență umanistă au reapărut în cultura bulgară prin intermediul curentului catolic din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, care a stabilit contacte cu Roma.

Alexander K. Burmov, *Renaissance Elemente im Mittelalterlichen Bulgarien*, în vol. I p. 357—362, încearcă să analizeze transformările produse în societatea bulgară în secolele

¹ Pentru o informare mai amplă în această privință, vezi lucrarea de ansamblu a aceluiași autor, *Die Ideologie der Siebenbürger Anitritinarien in den 1570-er Jahren*, Budapesta, 1961.

XII—XIV, care explică, după părerea sa, unele trăsături noi ale culturii bulgare în această perioadă. Începutul procesului de destrămare a feudalismului în Bulgaria — situat de autor în cursul veacului al XIV-lea, pe temeiul creșterii producției de mărfuri, al intensificării schimbului și a circulației monetare, precum și al transformării rentei feudale în rentă în bani — s-ar reflecta, după autor, în apariția picturii realiste (biserica din Boiana de lângă Sofia și biserica din satul Ivanovo) și a povestirilor referitoare la războiul troian și la viața lui Alexandru cel Mare în literatura bulgară a veacului al XIV-lea.

Christo Gandev, *Die antike Kultur in der Zeit der bulgarischen nationalen Wiedergeburt (1780—1877)*, în vol. I, p. 363—371, studiază elementele de cultură clasică — datorate în primul rînd contactului cultural cu grecii în veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea — în cultura bulgară a epocii de renaștere națională.

Dintre articolele consacrate culturii ruse în epoca Renașterii semnalăm:

Fairy von Lilienfeld, *Vorboten und Träger des « Humanismus » in Russland Ivans III*, în vol. II, p. 387—395, cercetează fenomenele umaniste ale culturii medievale ruse în veacurile al XV-lea și al XVI-lea. Apariția, în veacul al XVI-lea a figurilor proeminente ale lui Maxim Grecul și Vassian Patrikeev, în opera cărora tendințele umaniste sînt foarte evidente, a fost precedată de un întreg proces cultural în veacul al XV-lea, în care își fac apariția fenomene preumaniste. Un loc de frunte în această privință îl ocupă activitatea « marelui stareț » Nil Sorski, religioasă în conținutul ei — idealul de restaurare a creștinismului primitiv —, dar întemeiată pe o riguroasă metodă filologică de cercetare a izvoarelor (literatura ascetică greacă antică, *Apophthegmata patrum* etc.). Deși aplicat unui domeniu de cercetare diferit, principiul *ad fontes* al umanistilor își găsește un adept entuziast în persoana lui Nil.

Un alt factor de intensă activitate filologică în Rusia veacului al XV-lea a fost anturajul grec al marei cneaghine Sofia Paleolog, stabilit mai ales în centrele de la Novgorod și Pskov.

În domeniul picturii ruse de tip nou, asimilate în unele privințe creației Renașterii, o contribuție valoroasă o constituie studiul lui **Konrad Onasch**, *Theophanes der Grieche ein Mahler der Frührenaissance in Russland*, în vol. II, p. 376—386.

Cele două volume cuprinzînd actele sesiunii consacrate culturii popoarelor Europei Centrale și Răsăritene în epoca Umanismului și a Renașterii aduc valoroase contribuții la rezolvarea unor probleme fundamentale din istoria culturală a acestor popoare și indică direcția în care se vor dezvolta în viitor aceste studii.

ȘERBAN PAPACOSTEA

CONTRIBUȚII LA BIBLIOGRAFIA ISTORICĂ ROMÂNNO-SLAVĂ

II. 1960—1963¹

FL. CONSTANTINIU și Ș. PAPACOSTEA

I. România²

1. Studii și comunicări

1. Adănilo aie, N., *La participation de l'armée roumaine à la guerre russo-turque de 1877—1878*, în RRH, I (1962), nr. 1, p. 99—123.
2. Adănilo aie, N., *Contribuții privind luptele de la Rahova și Smîrdan (1877—1878)*, în « Studii », XV (1962), nr. 5, p. 1195—1203.
3. Andréev, Mihail, *Sur l'origine du « Zakon Sudnyi Ljudem »*, în RESEE, I (1963), nr. 3—4, p. 331—344.
4. Andronic, Alexandru, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, în *Arheologia Moldovei*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1961, p. 271—281.
5. Arvá y, Iosif, *Două documente privitoare la activitatea emigranților polonezi în anul 1848*, în RA, III (1960), nr. 1, p. 183—193.
6. Bakó Géza, *Contribuții la istoria Transilvaniei de sud-est în secolele XI—XIII*, în SCIV, XII (1961), nr. 1, p. 113—119.
7. Bakó G., *Elemente slave în necropola de la Bandu de Cîmpie*, în SCIV, XIII (1962), nr. 2, p. 451—459.
8. Bakó G., *Încă o mărturie cu privire la dominația primului stat bulgar la nord de Dunăre*, în SCIV, XIII (1962), nr. 2, p. 461—465.
9. Barbu, G., *Relațiile medicale româno-ruse în perioada 1800—1859*, în *Din istoria relațiilor medicale româno-ruse și româno-sovietice*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 33—176.
10. Barbu, G. și V. Manoliu, *Relațiile medicale româno-sovietice după 23 August 1944*, în *Din istoria relațiilor româno-ruse și româno-sovietice*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 337—367.
11. Barnea, I., *Idol feminin sau « Kamennaia Baba »?*, în SCIV, XIII (1962), nr. 1, p. 191—196.
12. Barnea, I., *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, în SCIV, XIII (1962), nr. 2, p. 349—371.
13. Bălan, C. și H. Chircă, *O pisanie necunoscută din comuna Alunu*, în SMIM, V (1962), p. 349—352.
14. Bălănescu, I. V., *Cooperarea serviciilor sanitare ale armatelor rusă și română în războiul din 1877—1878 (unele învățăminte)*, în *Din istoria medicinei românești și universale*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 379—393.

Vezi partea I (1945—1959), în „Romano-slavica“, V, 1962, p. 245—268.

Lucrările au fost înregistrate după locul de apariție al publicațiilor indiferent de naționalitatea autorului.

15. B e m b e a, Ion N. și Nicolae N. B e m b e a, *Apostolul tipărit în 1547 la Tîrgoviște de Dimitrie Liubavici*, în «Biserica ortodoxă română», LXXVIII (1960), nr. 5—6, p. 510—538.
16. B e m b e a Nicolae N., v. poziția nr. 15.
17. B i l d e s c u, E., *Solidaritatea mișcării muncitorești din România cu insurecția populară antifascistă din septembrie 1923 din Bulgaria*, în «Analele Institutului de istorie a partidului», IX (1963), nr. 5, p. 107—114.
18. B î r d e a n u, N., *Despre participarea marinarilor români la mișcările revoluționare de la sfîrșitul anului 1917 și începutul anului 1918 în porturile dunărene Ismail și Chilia Nouă*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 339—358.
19. B o d o g a e, T., *Activitatea culturală și politică a mitropolitului sîrb Ștefan Stratimirovici (1790—1836)*, în «Mitropolia Ardealului», IV (1959), nr. 5—6, p. 383—395.
20. B o e r a ș, Fl., *Documente privitoare la influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie asupra mișcării muncitorești din țara noastră (1917—1921)*, în RA, III (1960), nr. 1, p. 74—114.
21. B o g a c i, Gh., *Un document inedit din timpul lui Ștefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun*, în «Studii», XIV (1961), nr. 6, p. 1503—1505.
22. B o g d a n, D. P., *Răspindirea cărții ruse bisericești în Oltenia; II: Traduceri românești manuscrise după texte rusești; III: Tipărituri oltenești traduse după tipărituri rusești*, în «Mitropolia Olteniei», XII (1960), nr. 3—4, p. 152—170.
23. B o g d a n, Damian P., *Grafiile de la Basarabi*, în AUB, seria științe sociale, Istorie, IX (1960), nr. 16, p. 31—49.
24. B o g d a n, D a m i a n P., *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 181—338.
25. B o i c u, L., *Din corespondența inedită a lui C. Șuțu cu Adam Czartoryski*, în SCȘt, Istorie, XIV (1963), fasc. 1, p. 85—90.
26. B o i c u, L., *Lucrările de îmbunătățire a căilor de comunicație în Moldova în vremea administrației ruse din anii 1828—1834*, în SCȘt, Istorie, XII (1961), fasc. 1, p. 105—116.
27. B o l d u r, A. V., *Cronica slavo-română din cuprinsul Letopisei ruse Voskresenski*, în «Studii», XVI (1963), nr. 5, p. 1 099—1 121.
28. B r ă t e s c u, G., *Relațiile medicale româno-sovietice pînă la 23 August 1944*, în *Din istoria relațiilor medicale româno-ruse și româno-sovietice*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 311—336.
29. B r ă t e s c u, G., *Relațiile medicale româno-ruse în perioada 1859—1917*, în *Din istoria relațiilor medicale româno-ruse și româno-sovietice*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 177—309.
30. B u l a t, T o m a Gh., *O încercare de a se tipări un dicționar slavo-român la 1851*, în Rsl., VIII, 1963, p. 491—492.
31. B u l a t, T o m a, Gh., *Știri noi cu privire la dascălii de slavonie de la Sfîntul Gheorghe Vechi, Lup și Popa Florea*, în Rsl., VIII, 1963, p. 481—485.
32. C a l l i m a c h i, S c a r l a t, *Cîteva documente privind legăturile româno-ruse din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Documente privind relațiile româno-ruse*, București, 1961, p. 7—30.
33. C a l l i m a c h i, S c a r l a t, *Relații româno-ruse de-a lungul veacurilor oglindite în documentele Muzeului româno-rus*, în SCB, IV (1961), p. 95—105.
34. C a l l i m a c h i, S c a r l a t și V l a d G e o r g e s c u, *Mitropolitul Gavril Callimachi și Rusia*, în «Biserica ortodoxă română», LXXIX (1961), nr. 9—10, p. 791—813.
35. C a m a r i a n o, N e s t o r, *Despre organizarea și activitatea Eteriei în Rusia înainte de răscoala din 1821*, în SMIMd, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 73—103.
36. C a z a n, Gheorghe, *Cu privire la politica României față de Rusia în anii 1879—1893*, în AUB, seria științe sociale, Istorie, IX (1960), nr. 16, p. 107—130.
37. C h e r e s t e ș i u, V., *Pătrunderea ideilor Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în masele din Transilvania*, în «Anuarul Institutului de istorie din Cluj», I—II (1958—1959), p. 241—282.
38. C h i r c ă, H. v. poziția nr. 13.
39. C h i ș v a ș i - C o m ș a, M., *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară în nordul Dunării în secolele IX—X*, în *Omagiul lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 69—81.
40. C h i ț i m i a, Ion C., *Unele considerații în legătură cu originalul cronicii lui Mihai Viteazul*, în Rsl., vol. VI (1962), p. 27—39.

41. Chițimia, I. C., *Considerații despre «Învățăturile lui Neagoe Basarab»*, în Rsl., VIII, 1963, p. 309—339.
42. Chițimia, I. C., *Legăturile lui T. Șevcenko cu scriitorii și revoluționarii poloni*, în Rsl., VIII, 1963, p. 245—259.
43. Ciachir, N., *Aspecte din relațiile ruso-române în timpul campaniei dunărene din războiul Crimeii (1853—1854)*, în RA, IV (1961), nr. 2, p. 77—91.
44. Ciachir, N., *Contribuția militară a României la eliberarea poporului cehoslovac (dec. 1944—mai 1945)*, în Rsl., VIII, 1963, p. 5—18.
45. Ciachir, Nicolae, *Unele aspecte ale oportunității Rusiei la organizarea armatei naționale române (1828—1836)*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 87—113.
46. Cihodaru, C., *Considerații în legătură cu populația Moldovei în perioada premergătoare invaziei tătarilor (1241)*, în SCȘt, Istorie, XIV (1963), fasc. 2, p. 215—248.
47. Cimponeriu, Ecaterina, *Ecoul victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie la Reșița*, în Rsl., vol. V (1962), p. 15—27.
48. Cimponeriu, E., *Muncitorii reșițeni conduși de comuniști în lupta împotriva criminelului război antisovietic*, în «Studii», XIII (1960), nr. 3, p. 35—60.
49. Coman, C. N., v. poziția nr. 58.
50. Comșa, Maria, *Discuții în legătură cu pătrunderea și așezarea slavilor pe teritoriul R.P.R.*, în SCIV, XI (1960), nr. 1, p. 159—166.
51. Comșa, Maria, *Die bulgarische Herrschaft nördlich der Donau während des IX. und X. Jh. im Lichte der Archäologischen Forschungen*, în «Dacia», Nouvelle série, IV (1960), p. 395—422.
52. Comșa, Maria, *Două fibule digitale descoperite în Oltenia*, în SCIV, XII (1961), nr. 1, p. 104—107.
53. Comșa, Maria, *Cu privire la semnificația mărcilor de olar din epoca feudală timpurie*, în SCIV, XII (1961), nr. 2, p. 291—305.
54. Comșa, Maria, *Dare de seamă asupra lucrărilor Seminarului româno-bulgar din 12—15 noiembrie 1962*, în SCIV, XIV (1963), nr. 1, p. 235—237.
55. Comșa, Maria, *Cu privire la evoluția culturii balcano-dunărene în sec. IX—XI (Studiu preliminar)*, în SCIV, XIV (1963), nr. 1, p. 107—122.
56. Comșa, Maria, *Новые сведения о расселении славян на территории PHP*, în Rsl., IX, 1963, p. 505—527.
57. Constantinescu, A., *Considerații etimologice, istorice și geografice asupra unui toponimic slav de lângă Dunăre*, în Rsl., VIII, 1963, p. 477—479.
58. Constantinescu, A. și C. N. Coman, *Date noi privind participarea unor bulgari la răscoala din 1821 în Țara Românească*, în Rsl, IV (1960), p. 239—249.
59. Constantinescu-Iași, P., *Cu privire la concepția lui V. I. Lenin despre istorie*, în «Lupta de clasă», VI (1960), nr. 3, p. 5—16.
60. Constantinescu-Iași, P., *Prima citaliște bulgară din București*, în «Studii și articole de istorie», V (1963), p. 7—12.
61. Constantinii, Fl., *Un proiect românesc de coaliție antiotomană din ultimul sfert al sec. al XVI-lea*, în «Studii», XVI (1963), nr. 3, p. 673—680.
62. Corivan, N., *Atitudinea Rusiei față de Unirea Principatelor Române (1855—1857)*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 115—131.
63. Corivan, N., *Rusia și lupta Moldovei pentru emanciparea de sub tariful vamal turcesc, în perioada Regulamentului Organic*, în «Analele româno-sovietice», Istorie, XVIII (1963), nr. 2, p. 118—122.
64. Costăchel, Valeria, *Participarea țărănilor moldoveni la răscoala cazacilor din anii 1702—1704*, în Rsl., vol. V, 1962, p. 131—142.
65. Costăchel, Valeria, *Славяно-Румынская терминология, обозначающая отношения зависимости в феодальном обществе*, în Rsl., IX, 1963, p. 543—553.
66. Dan, Mihail, *Elemente progresiste în opera lui Ion Bogdan*, în «Anuarul institutului de istorie din Cluj», I—II (1958—1959), 199—218.
67. Dan, Mihail, *Din corespondența lui Ioan Bogdan cu savanții ruși*, în «Studii», XIII (1960), nr. 1, p. 129—139.
68. Dan, Mihail, *Legăturile lui Ioan Bogdan cu filologii poloni. Un capitol din relațiile științifice româno-polone la sfârșitul sec. al XIX-lea*, în Rsl., vol. IV, 1960, p. 309—326.
69. Dan, Mihail, *О научных румыно-болгарских связях в XIX в. Два письма Л. Милетица Иоанноу Богданноу*, în RESEE, I (1963), nr. 1—2, p. 159—166.
70. Dăscălescu, G., *Arhivele statului din R. P. Bulgaria*, în RA, V (1962), nr. 1, p. 284—291.

71. Deac, A. și I. Felea, *Legături între mișcarea socialistă din România și mișcarea revoluționară rusă la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în «Analele Institutului de istorie a partidului», IX (1963), nr. 5, p. 81—96.
72. Deboveanu-Mălăescu, Elena, *Unele aspecte ale influenței polone în limba letopisetului lui Nicolae Costin*, în Rsl., vol. VI, 1961, p. 93—109.
73. Demény-Meșkova, L., *Despre participarea românilor în oastea cazăcească a lui Bogdan Hmelnițki*, în «Studii», XVI (1963), nr. 6, p. 1381—1395.
74. Demény-Meșkova, L., *Relațiile seimenilor cu cazacii în timpul mișcării populare din 1655 în Țara Românească*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 3—17.
75. Deutsch, R., *Din activitatea și lupta grupurilor revoluționarelor români din Rusia pentru apărarea puterii sovietice (1917—1920)*, în SMIC, vol. II, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 433—461.
76. Diaconu, Petre, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din nota toparhului grec*, în «Studii», XV (1962), nr. 5, p. 1215—1235.
77. Diculescu, Vladimir, *Din legăturile lui G. S. Rakovski cu bulgarii din Brăila în 1861*, în Rsl., vol. V, 1962, p. 179—182.
78. Diculescu, Vladimir, *Rumänien und die Frage der bulgarischen Freischaren (1866—1868)*, în RESEE, I (1963), nr. 3—4, p. 463—484.
79. Dirdală, I., *România și răscoalele sîrbești din 1875—1876*, în «Studii și articole de istorie», V (1963), p. 479—487.
80. Djamo, Lucia, *Terminologia comercială a documentelor slavo-române din secolul al XIV-lea și al XV-lea (Termeni pentru produse de import)*, în AUB, seria științe sociale, Filologie, X (1961), nr. 23, p. 581—618.
81. Djamo, Lucia și Olga Stoicovici, *Din terminologia socială a documentelor slavo-moldovenești din secolele al XIV-lea—XV-lea*, în Rsl., vol. VI, 1962, p. 61—92.
82. *Documente privind relațiile româno-ruse*, București, 1961, 64 p.
83. *Documente privind istoria României, seria B. Țara Românească. Materiale din arhive particulare*, în SMIM, V, 1962, p. 583—639.
84. *Documente privind istoria României. Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki (Serie nouă). Rapoarte consulare ruse (1770—1796)*, din «Arhiva externă a Rusiei», Moscova, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, 815 p.
85. Donceak, V., *Tezaurul de cultură al R.S.S. Ucrainiene (Biblioteca publică de stat a Academiei de Științe a R.S.S. Ucrainiene)*, în SCB, III (1960), p. 47—65.
86. Elian, Alexandru, *Din legăturile mitropolitului Moscovei Platon cu clericii români*, în «Ortodoxia», XII (1960), p. 179—196.
87. Fedotova, A., v. poziția nr. 139.
88. Focșeneanu, I., *Tratatul de la Luț și campania țarului Petru I în Moldova (1711)*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 19—55.
89. Gall Ianos, *Transilvănenii în mișcarea revoluționară a prizonierilor din Rusia (1917—1919)*, în «Anuarul Institutului de istorie din Cluj», I—II (1958—1959), p. 283—301.
90. Georgescu, Vlad, *Cîteva petiții adresate autorităților ruse din Moldova în perioada aprilie—iulie 1828*, în *Documente privind relațiile româno-ruse*, București, 1961, p. 44—60.
91. Georgescu, Vlad, *Din corespondența diplomatică a Țării Românești (1823—1828)*, București, <f. ed.>, 1962, 269 p.
92. Georgescu, Vlad, v. și poziția nr. 34.
93. Giurescu, D., *Об экспорте соли из Румынских Государств на Балканский полуостров при феодализме*, în RESEE, I (1963), nr. 3—4, p. 421—462.
94. Iancovici, Sava, *Cîteva date necunoscute despre Stoian Inge Voievoda*, în «Studii», XIII (1960), nr. 1, p. 121—127.
95. Iancovici, Sava, *Date despre Tudor Vladimirescu în publicațiile sovietice*, în «Studii», XIV (1961), nr. 4, p. 1045—1048.
96. Iancovici, Sava, *Date noi despre Bimbașa Sava*, în «Studii», XIV (1961), nr. 5, p. 1187—1202.
97. Iancovici, Sava, *Din legăturile lui Miloș Obrenovici cu Țara Românească*, în Rsl., vol. V, 1962, p. 163—178.
98. Iancovici, S., *Contribuție la cunoașterea relațiilor româno-iugoslave (Acte emise de Petar Petrović-Njegoš)*, în Rsl., VIII, 1963, p. 443—450.
99. Ionescu, Dimitrie G., *Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun*, în Rsl., vol. IV, 1960, p. 337—344.

100. Ionescu, Dimitrie, Gh., *Date noi despre «episodul polonez» în revoluția muntească din 1848*, în Rsl., VIII, 1963, p. 79–86.
101. Ionescu, Elena, *Scurtă prezentare a unor documente inedite referitoare la activitatea consulatului general al Rusiei în Țara Românească (1827)*, în *Documente privind relațiile româno-ruse*, București, 1961, p. 30–43.
102. Ionescu-Nișcov, Tr., *Memoriul din 1674 al boierilor munteni către țarul Rusiei*, în RA, III (1960), nr. 2, p. 213–225.
103. Ionescu-Nișcov, Tr., *Scrierile lui Boleslav Hașdeu în limba rusă*, în Rsl., vol. V, 1962, p. 53–69.
104. Ionescu-Nișcov, Tr., *Două documente inedite din prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în Rsl, vol. V, 1962, p. 151–155.
105. Ionescu-Nișcov, Tr., *Documente slavo-române în Biblioteca Națională din Sofia*, în Rsl., VIII, 1963, p. 425–441.
106. Ionescu-Nișcov, Tr., *Quelques aspects de l'activité de G. S. Rakovsky et de ses rapports avec les Principautés Roumaines*, în Rsl., IX, 1963, p. 555–568.
107. Istrate, C., *Știri noi despre comerțul de tranzit prin Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în SCȘt, Istorie, Iași, XI (1960), 2, p. 251.
108. Iufu, I., *Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania și Banat* în Rsl., VIII, 1963, p. 451–468.
109. Jeev, Nicolai, *Ecoul răscoalei din 1907 în Bulgaria*, în SMIMd, vol. II (1960), p. 307–320.
110. Kiss, L. *Citeva date despre legăturile economice ale Rusiei cu Moldova la începutul sec. XIX*, în «Studia Universitatis Babeș-Bolyai», Series Historia, 1963, nr. 1, p. 43–47.
111. Kondratiev, V. A., *Internaționalistul român I. O. Dic-Dicescu*, în «Analele Institutului de istorie a partidului», VII (1961), nr. 5, p. 100–104.
112. Král, Václav, *Politica de distrugere a națiunii cehe duse de ocupații fasciști în anii celui de-al doilea război mondial*, în «Studii», XIV (1961), nr. 1, p. 23–48.
113. Kudrnáček, Jaroslav, *Citeva date noi despre agricultura la slavi, în Arheologia Moldovei*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1961, p. 225–244.
114. *Lenin despre România. Texte din lucrările lui V. I. Lenin cu privire la România*, București, Edit. politică, 1960, 128 p.
115. *Liturgierul lui Macarie 1508*, cu un studiu introductiv de P. P. Panaiteșcu și un indice de Angela și Alexandru Duțu, București, Edit. Acad. R.P.R., 1961, LXXVI + 274 p.
116. Liu, Nicolae, *O carte românească necunoscută despre U.R.S.S.*, în SCB, III (1960), p. 322–326.
117. Liveanu, V., *Unele probleme privind România în timpul primului război mondial în lumina lucrărilor lui V. I. Lenin*, în «Studii», XIII (1960), nr. 2, p. 45–76.
118. Manoliu, V., *Cu privire la activitatea revoluționară în Rusia a medicului român Nicolae Roșcovschi, în Din istoria medicinei românești și universale*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1962, p. 325–334.
119. Manoliu, V., *Legăturile medicale româno-ruse pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în *Din istoria relațiilor medicale româno-ruse și româno-sovietice*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 9–31.
120. Manoliu, V., v. poziția nr. 9.
121. Matei, Mircea, *Славянские поселения в Суцаве*, în «Dacia», Nouvelle Série, IV (1960), p. 375–394.
122. Matei, P., *În schimb de experiență la Arhivele statului din U.R.S.S.*, în RA, V (1962) nr. 1, p. 255–283.
123. Matveev, I., *Contribuția oamenilor muncii români la luptele din Siberia pentru apărarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie (1917–1920)*, în «Analele Institutului de istorie a partidului», VII (1961), nr. 5, p. 78–99.
124. Meteș, Ștefan, *Din relațiile noastre cu Rusia. Frații David și Teodor Corbea din Brașov în slujba poporului român, ca luptători contra Unirii cu Roma, ca diplomați și scriitori*, în «Mitropolia Ardealului», V (1960), nr. 11–12, p. 836–862.
125. Mihail, Paul, *Legăturile culturale bisericești ale episcopului Melchisedec cu Rusia. Corespondență din anii 1849–1892*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXVII (1961), nr. 3–4, p. 261–296.
126. Mihail, Zamfira, *Începuturile învățămîntului limbii ruse în țara noastră*, în «Analele româno-sovietice», Istorie, XVI (1962), nr. 1, p. 93–100.
127. Mihăilă, G., *Din activitatea Asociației slaviștilor din Republica Populară Română (1958–1959)*, în Rsl., vol. IV, 1960, p. 407–409.

128. Mihordea, V., *Cîteva mărturii privitoare la relațiile ruso-române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în SMIMd, II (1960), p. 273—281.
129. Mioc, D., *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în « Studii », XVI (1963), nr. 2, p. 429—440.
130. Mircea, Ion-Radu, *Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siècle*, în RESEE, I (1963), nr. 3—4, p. 377—420.
131. Moldoveanu, V., *Din istoricul relațiilor biblioteconomice româno-sovietice*, în SCB IV (1961), p. 181—194.
132. Molin, V., *Cărțile bisericești din colecția unui mare bibliofil bănățean. Un liturghier și tetraevangelul din perioada macariană*, în « Mitropolia Banatului », X (1960), nr. 7—12, p. 155—167.
133. Morintz, Sebastian, *Seminarul româno-sovietic de arheologia orînduirii comunei primitive*, în SCIV, XIV (1963), nr. 1, p. 227—235.
134. Năsturel, P. Ș., *Învățăturile lui Neagoe Basarab în lumina pisaniilor de pe biserica mănăstirii de la Argeș*, în « Mitropolia Olteniei », XII (1960), nr. 1—2, p. 12—23.
135. Năsturel, Petre Ș., *Date noi asupra unor odoare de la mănăstirea Putna (II). Acope-răminte de mormint*, în Rsl., vol. IV 1960, p. 267—288.
136. Năsturel, P. Ș., *Cea mai veche inscripție de la Ștefan cel Mare (1463)*, în *Omagiu lui George Oprescu*, București, 1961, p. 349—355.
137. Năsturel, Petre Ș., *În legătură cu unele danii de la Ștefan cel Mare*, în Rsl., vol. V, 1962, p. 143—149.
138. Neacșu, Ioan, *Cîteva date interne privind voluntarii polcovnicului I. P. Liprandi din războiul ruso-turc (1828—1829)*, în SMIMd., vol. II (1960), p. 245—255.
139. Neamu, E. și A. Fedotova, *Din lupta P.C.R. împotriva tiririi României în războiul antisovietic (septembrie 1939—iunie 1941)*, în « Analele Institutului de istorie a partidului », VI (1960), nr. 3, p. 17—40.
140. Negrescu, I. D., *Limba slavă veche. Perioada slavonă la români. Texte paleoslave și româno-slave. Glosar slavo-român*, București, Edit. Institutului biblic și de misiune ortodoxă, 1961, XIV + 465 p. cu facsimile.
141. Nestor, Ion, *La pénétration des Slaves dans la péninsule Balkanique et la Grèce continentale. Considérations sur les recherches historiques et archéologiques, I*, în RESEE, I (1963), nr. 1—2, p. 41—67.
142. Olteanu, I., *Despre activitatea unor grupuri de partizani sovietici și români care au luptat pe teritoriul Slovaciei în perioada august 1944—februarie 1945*, în « Analele Institutului de istorie a partidului », VI (1960), nr. 4, p. 136—151.
143. Olteanu, Pandelescu, *Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1961, 409 p.
144. Panaitescu, P. P., *Începuturile scrisului în limba română*, în SMIM, IV (1960), p. 117—189.
145. Panaitescu, P. P., *Lupta comună a Moldovei și Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în Rsl., vol. IV, 1960, p. 225—234.
146. Panaitescu, P. P., *Tratatul de alianță dintre Moldova și Rusia din 1711. 250 de ani de la încheierea lui*, în « Studii », XIV (1961), nr. 4, p. 897—917.
147. Panaitescu, P. P., *Rolul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica românească*, în Rsl., vol. VI, 1962, p. 235—248.
148. Panaitescu, P. P., *Unirea Principatelor Române. Cuza-Vodă și poloniei*, în Rsl., vol. V, 1962, p. 71—84.
149. Panaitescu, P. P., *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în SMIM, V (1962), p. 195—255.
150. Panaitescu, P. P., *Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab. O reconsiderare*, în Rsl., VIII, 1963, p. 403—424.
151. Panaitescu, P. P., *Revoluția română de la 1848 și alianța polonă*, în Rsl., VIII, 1963, p. 59—77.
152. Papacostea, Șerban, *Știri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în SCȘt, Istorie, Iași, XIII (1962), fasc. 2, p. 253—258.
153. Papacostea, V., *Doi bursieri ai lui Petru cel Mare la școlile din București*, în « Studii », XIV (1961), nr. 1, p. 115—121.
154. Papacostea, Victor, *Originile învățămîntului superior în Țara Românească*, în « Studii », XIV (1961), nr. 5, p. 1139—1167.
155. Papacostea, Victor, *O școală de limbă și cultură slavonă la Tirgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab*, în Rsl., vol. V, 1962, p. 183—193.
156. Pava, R., *Cartea de cîntec a lui Eustatie de la Putna*, în SMIM, V (1962), p. 335—347.

157. Petrescu-Dimbovița, M., *Seminarul internațional de arheologie slavă de la Moscova (decembrie 1958)*, în « Studii », XIII (1960), nr. 1, p. 141—152.
158. Petrescu-Dimbovița, M., *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice din U.R.S.S. și importanța lor pentru arheologia R.P.R.*, în « Analele româno-sovietice », XV (1961), nr. 2, p. 80—97.
159. Pinteanu, E., v. poziția nr. 173.
160. Platon, Gh., *Unele mărturii documentare privind voluntarii din războiul ruso-turc (1828—1829)*, în « Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași », (serie nouă), secția a III-a (Științe sociale), A. *Istorie, filologie*, t. IX (1963), p. 173—178.
161. Popescu, M., v. poziția nr. 174.
162. Popescu, Paulin, *Cruci memoriale din București*, în « Biserica ortodoxă română », LXXVIII (1960), nr. 11—12, p. 1 078—1 114.
163. Popescu, Paulin, *Manuscrise slavone din mănăstirea Putna, I*, în « Biserica ortodoxă română », LXXX (1962), nr. 1—2, p. 105—145.
164. Predescu, L., *Mihail Moxa și opera sa*, în « Biserica ortodoxă română », LXXVIII (1960), nr. 9—10, p. 905—918.
165. Roghinskii, gl. lt. S. V., *Operațiile principale desfășurate de forțele armate sovietice în Marele Război pentru Apărarea Patriei*, în « Studii », XIII (1960), nr. 3, p. 85—122.
166. Romalo, Nadejda, *Cupa de argint a logofătului Coresi*, în « Biserica ortodoxă română », LXXIX (1961), nr. 11—12, p. 1 103—1 110.
167. Semionova, L. E., *Stabilirea legăturilor diplomatice permanente între Țara Românească și Rusia la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în Rsl., vol. V, 1962, p. 29—51.
168. Sîrbu, Cornelia, *Cîteva date despre religia slavilor vechi*, în « Mitropolia Banatului », IX (1959), nr. 9—10, p. 57—70.
169. Śliziński, J., *Din activitatea fraților cehi în Polonia*, în Rsl., VIII, 1963, p. 469—475.
170. Smochină, Nicolae N. și N. Smochină, *Unul dintre cele mai vechi texte slave scrise de un român (sec. XI—XII)*, în « Biserica ortodoxă română », LXXIX (1961), nr. 11—12, p. 1 111—1 141.
171. Sovetov, P. V., *Proprietatea condiționată în Moldova în secolele al XVI-lea—al XVIII-lea și deosebirea ei de cea din celelalte țări ale Europei răsăritene*, în « Analele româno-sovietice », *Istorie*, XIV (1960), nr. 4, p. 43—56.
172. Stănescu, M. C., *Din lupta maselor populare din România, sub conducerea partidului comunist, pentru pace și prietenie cu U.R.S.S. (1928—1931)*, în « Studii », XIV (1961), nr. 6, p. 1 383—1 407.
173. Stănescu, M. C. și T. Pinteanu, *Documente privind lupta maselor populare din România, sub conducerea P.C.R. pentru pace și prietenie cu U.R.S.S. (1917—1944)*, în « Analele Institutului de istorie a partidului », VI (1960), nr. 6, p. 66—84.
174. Stănică, V. și M. Popescu, *Documente inedite slavo-române din Țara Românească de la sfârșitul secolului al XV-lea*, în « Studii », XIV (1961), nr. 1, p. 123—129.
175. Stoicovici, Olga, v. poziția nr. 81.
176. Strungaru, Diomid, *Gramatica lui Smotriški și prima gramatică românească*, în Rsl., IV, 1960, p. 289—307.
177. Székely, Z., *Contribuții la cultura slavă în sec. VII—VIII în sud-estul Transilvaniei*, în SCIV, XIII (1962), nr. 1, p. 47—58.
178. Șandru, D. și I. Saizu, *Unele aspecte privind relațiile româno-bulgare între anii 1920 și 1926*, în SCȘt, *Istorie*, XIV (1963), fasc. 1, p. 31—62.
179. Șerban, C., *Un plan inedit privitor la campania de la Prut (1711)*, în SMIM, IV (1960), p. 519—524.
180. Șerban, C., *O publicație contemporană referitoare la campania de la Prut (1711)*, în « Studii », XIV (1961), nr. 5, p. 1 227—1 233.
181. Șerban, C., *Din istoria relațiilor comerciale româno-ruse în secolul al XVIII-lea (pînă la 1774)*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 67—85.
182. Șesan, M., *Slavii, creștinismul și Roma*, în « Mitropolia Moldovei și Sucevei », XXXVII (1961), nr. 9—12, p. 615—633.
183. Șesan, M., *Din relațiile româno-ceslovasce*, în « Mitropolia Banatului », XI (1961), nr. 7—12, p. 48—53.
184. Ștefănescu, Ștefan, *Sesiunea comună a istoricilor români și sovietici de la Chișinău*, în Rsl., vol. IV, 1960, p. 403—406.
185. Ștefănescu, Ștefan, *Participarea românilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)*, în « Studii », XIV (1961), nr. 1, p. 5—22.

186. Ștefănescu, Ștefan, *Un document recent descoperit privitor la recrutarea mercenarilor de către Mihai Viteazul*, în Rsl., vol. V, 1962, p. 157—162.
187. Ștefănescu, Șt., *Румыно-болгарские связи в IX—XIV вв. и становление Румынской Государственности*, în Rsl., IX, 1963, p. 531—542.
188. Teodor, Dan Gh., *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podobaă descoperit la Voinesti-Iași*, în *Arheologia Moldovei*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., p. 245—269.
189. Teodorescu, Al., *Scrisori inedite ale lui C. Copachi către P. D. Kiselev*, în RA, VI (1963), nr. 2, p. 252—256.
190. Трипца, Теодор, *Сербские слова в банатском наречии и их значение*, în RESEE, I (1963), nr. 1—2, p. 137—152.
191. Tudor, M. v. poziția nr. 214.
192. Unc, Gh., *Solidaritatea maselor muncitoare din România cu Rusia Sovietică (1918—1920)*, în «Analele Institutului de istorie a partidului», VII (1961), nr. 1—2, p. 102—128.
193. Unc, Gh. *Solidaritatea proletară a clasei muncitoare din România cu Rusia Sovietică în primii ani după crearea P.C.R.*, în «Analele româno-sovietice», Istorie, XVII (1963), nr. 3, p. 75—89.
194. Ungureanu, Gh., *Documente privitoare la istoria României păstrate în Arhivele statului din Moscova și Leningrad*, în RA, V (1962), nr. 1, p. 27—46.
195. Varga, V. A., *Atitudinea guvernului român burghez-moșieresc față de tratativele anglo-franco-sovietice din anul 1939*, în «Studii», XIII (1960), nr. 4, p. 51—72.
186. Varga, V. A., *Din realizările recente ale istoriografiei moderne și contemporane cehoslovace*, în «Studii», XIV (1961), nr. 5, p. 1 265—1 272.
197. Vălcev, Veliciko, *Ivan Vazov în România*, în Rsl., vol. VI, 1962, p. 133—147.
198. Velichi, Constantin N., *Atitudinea lui Mihail Kogălniceanu, a unor autorități românești din porturile dunărene și a maselor populare în timpul trecerii lui Hristo Botev (27 aprilie—15 iunie 1876)*, în Rsl., vol. IV, 1960, p. 251—265.
199. Velichi, Constantin N., *Știri și documente inedite asupra mișcării revoluționare de la Brăila din 1841*, în Rsl., vol. V, 1962, p. 85—120.
200. Velichi, C. N., *Nouă documente slave inedite (1569—1636)*, în «Studii», XV (1962), nr. 4, p. 897—917.
201. Velichi, C. N., *Relațiile româno-turce în perioada februarie-iulie 1866. Înființarea Comitetului central secret bulgar de la București și legăturile acestuia cu guvernul român*, în «Studii», XVI (1963), nr. 4, p. 843—867.
202. Velichi, Constantin, *Emigrarea bulgarilor în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812*, în Rsl., VIII, 1963, p. 27—58.
203. Vianu, Al., *Aplicarea tratatului de la Kuciük-Kainargi cu privire la Moldova și Țara Românească*, în «Studii», XIII (1960), nr. 5, p. 71—103.
204. Vianu, Al., *Geneza senedului din 1783*, în RA, III (1960), nr. 1, p. 219—234.
205. Vianu, Al., *Iluministul rus V. F. Malinovski în țările române*, în «Studii», XIII (1960), nr. 2, p. 165—180.
206. Vianu, Al., *L'illuministe russe Vassili Féodorovitch Malinovski dans les Principautés Roumaines*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. II, Publiés à l'occasion du XIe Congrès des Sciences Historiques, Stockholm, 1960, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 305—323.
207. Vianu, Al., *Cu privire la hatșerifurile de privilegii acordate Principatelor Române în anul 1774*, în Rsl., vol. V, 1962, p. 121—129.
208. Vianu, Al., *Cu privire la relațiile lui Mihai Racoviță, ale spătarului Constantin Gavrilă și ale serdarului Lupu Anastase cu rușii*, în «Analele româno-sovietice», Istorie, XVI (1962), nr. 2, p. 104—124.
209. Vianu, A., *Cîteva date privitoare la emigrarea românilor în sudul Rusiei în secolul al XVIII-lea*, în *Studii privind relațiile româno-ruse*, vol. III, București, Edit. Acad. R.P.R., 1963, p. 57—65.
210. Vianu, Al., *Din acțiunea diplomatică a Țării Românești în Rusia în anii 1736—1738*, în Rsl., VIII (1963), p. 19—26.
211. Vianu, Al., *Les événements des Balkans et les négociations russo-turques de l'année 1802*, în Rsl., IX (1963), p. 483—504.
212. Vianu, Al., *Un manuscris rus inedit despre Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în SCB, V (1963), p. 293—296.
213. Vianu, A., *Negocierile ruso-turce cu privire la Principatele Române (noiembrie 1820—martie 1821)*, în «Analele româno-sovietice», Istorie, XVII (1963), nr. 2, p. 105—117.
214. Vianu Al. și M. Tudor, *Istoriografia sovietică despre conținutul termenului «imperialism militar-feudal»*, în «Analele româno-sovietice», Istorie, XVI (1962), nr. 3, p. 140—148.

215. **Virtosu, Emil**, *Titulatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova până în secolul al XVI-lea*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, 314 p.
216. **Vornicescu, Nestor**, *Arhimandritul Leon Asachi. Relațiile sale cu Rusia și cu Austria în cursul anilor 1787—1821*, în «Mitropolia Moldovei și Sucevei», XXXVIII (1962), nr. 3—4, p. 213—242.
217. **Willoume, J.**, *Istoriografia polonă în epoca pozitivismului*, în «Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași», (serie nouă), secția a III-a (Științe sociale) A. *Istorie, filologie*, t. IX (1963), p. 1—14.
218. **Zamfirescu, Dan**, *Învățăturile lui Neagoie Basarab. Problema autenticității*, în *Rel.*, VIII, 1963, p. 341—401.
219. * * * *Știința istorică sovietică într-o nouă etapă de dezvoltare*, în «Analele româno-sovietice», XV (1961), nr. 1, p. 3—21.

2. Studii documentare, recenzii, note bibliografice

1. **Angelescu, C. C., Maria Bielinska**, *Les archives polonaises en face des besoins de la science historique*. Acta Poloniae Historica, II (1959), p. 231—237, în RA, III (1960), nr. 2, p. 337—338.
2. **A «s proiu», V.**, *История города героя Севастополя 1917—1957*, Kiev, Edit. Acad. de Științe a R.S.S.U., 1958, 338 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 2, p. 292.
3. **A «s proiu», V., A. G. Rașin**, *Формирование рабочего класса России. Историко-экономические очерки*, Moscova, Edit. pentru literatură social-economică, 1958, 623 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 2, p. 291.
4. **A «s proiu, V.**, *Вестник истории мировой культуры. Академия Наук СССР. Отделение исторических наук*. Изд. Гос. научной БСЗ, nr. 1 (13)—5(17), 1959, 1 037 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 2, p. 277—281.
5. **A «s proiu», V.**, *Военные моряки в борьбе за победу Октябрьской Революции*, sub redacția lui S. F. Naida, Moscova, Edit. Ministerului Apărării al U.R.S.S., 1958, 582 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 5, p. 275—277.
6. **A «s proiu», V., G. Jordania**, *Очерки из истории франко-русских отношений*, Tbilisi, Edit. Academiei de Științe a R. S. S. Gruzine, 1959, 465 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 6, p. 259—261.
7. **A «s proiu», V.**, *История профсоюзного движения за рубежом (1939—1957 годы)*, Moscova, Edit. Consiliului Central al Sindicatelor, 1958, 667 p., în «Studii», XIV (1961), nr. 3, p. 825—826.
8. **A «s proiu, V.**, *Вестник истории мировой культуры. Академия Наук СССР. Отделение исторических наук*, nr. 6(18) 1959—1(19)—6(24) 1960, în «Studii», XIV (1961), nr. 5, p. 1 318—1 327.
9. **Babici, I.**, *Comunicările Institutului de istorie a partidului comunist bulgar*, 1959, nr. 6, P.C.B., 1959, 410 p., în «Analele Institutului de istorie a partidului», VI (1960), nr. 3, p. 171—174.
10. **Babici, I.**, *Стачнине борьбы на работническата класа в България*, Профиздат, Sofia, 1960, 608 p., în «Studii», XVI (1963), nr. 2, p. 504—505.
11. **Babici, I., Kiril Lambrev**, *Начало на работническото професионално движение в България 1878—1891*, Sofia, Edit. Acad. de Științe Bulgare, 1960, 224 p., în «Studii», XVI (1963), nr. 2, p. 467—469.
12. **B «alla», E «lvira»**, *Крестьянское движение в России 1890—1900 гг.* Culegere de documente sub redacția lui A. V. Șapkarin, Moscova, Edit. pentru literatură social-economică, 1959, 747 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 6, p. 252—253.
13. **Bănescu, N., Beșevliev, V.**, *Les inscriptions protobulgares*, «Byzantion», XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX—XXX, în RESEE, I (1963), nr. 3—4, p. 594—595.
14. **Bănescu, N., Dujčev, Ivan**, *Les Slaves et Byzance, études historiques à l'occasion du XIe Congrès international des sciences historiques*, Stockholm, août, 1960, p. 31—77, în RESEE, I (1963), nr. 1—2, p. 209—211.
15. **Bienkowski, Wiesław, Eligiusz Kozłowski**, *General Józef Bem*, Varșovia, Edit. Ministerului Apărării Naționale, 1958, 888 p., în «SCȘt, Istorie», XIV (1963), fasc. 1, p. 120—126.
16. **Bogdan, Damian P.**, *Полное собрание русских летописей. Том Двадцать шестой. Вологодско-Пермская летопись*. Изд. АН СССР, Moscova—Leningrad, 1959, 412 p., în «Analele româno-sovietice», XV (1961), nr. 1, p. 173—176.
17. **Bogdan, Damian P.**, *Славянский сборник: 1 выпуск исторический. Воронежский Государственный университет, Voronej*, 1958, 154 p., în «Analele româno-sovietice», XV (1961), nr. 3, p. 113—116.

18. Bogdan, Damian P., I. N. Sciarov, *Собрание И. Я. Лукашевича и Н. А. Маркевича*, Moscova, 1959, 144 p., in «Analele româno-sovietice», XV (1961), nr. 3, p. 116—119.
19. Bogdan, Damian P., *Описи царского архива XVI века и архива Посольского приказа 1614 года*, Moscova, 1960, 196 p., in «Analele româno-sovietice», XVI (1962), nr. 1, p. 145—149.
20. Bogza, V., M. B. Fridman, *Отмена крепостного права в Белоруссии*, Minsk, Edit. Universității de Stat bielorusa «V. I. Lenin», 1958, 201—(203), p. + 1 h., in «Studii», XIV (1961), nr. 5, 1 338—1 339.
21. Carapalea, T. și M. Diačov, *Archeion*, XXXII, XXXIII/1960; XXXIV, XXXV/1961, Varșovia, in R. A., V (1962), nr. 2, p. 310—313.
22. Cazan, Gh., V. M. Hvostov și A. M. Nekrici, *Cum a izbucnit cel de-al II-lea război mondial*, București, Edit. științifică, 1960, in «Analele Institutului de istorie a partidului», VI (1960), nr. 5, p. 202—207.
23. Cazan, Gh., F. I. Notovici, *Бухарестский мир 1918 г.*, sub redacția doctorului în științe istorice L. K. Eggert, Moscova, Edit. pentru literatură social-economică, 1959, 258 p., in «Studii», XIV (1961), nr. 1, p. 188—194.
24. Cazan, Gh., G. A. Deborin, *Al doilea război mondial*, București, Edit. politică, 1960, 686 p., in «Analele Institutului de istorie a partidului», VII (1961), nr. 4, p. 140—145.
25. Chiriță, Grigore, Gheorghe Dimitrov, *Opere alese*, București, Edit. politică, 1959, XV + 686 p., in «Studii», XIII (1960), nr. 4, p. 318—324.
26. Chiriță, Gr. și Florin Constantin, *Analele româno-sovietice, seria Istorie*, Acad. R.P.R., Institutul de studii româno-sovietic, București, nr. 1—4/1958, p. 430, nr. 1—4/1959, p. 763, nr. 1—4/1960, 616 p., in «Studii», XI (1961), nr. 4, p. 1 073—1 083.
27. Chițimia, Ion Const., Lukasz Kurdybacha, *Z dziejów pedagogiki ariańskiej*, Varșovia, 1958, 212 p., in Rsl., vol. IV, 1960, p. 400—401.
28. Ciachir, N., *Istoričeski pregled*, nr. 1—6/1958, Sofia, in «Studii», XIII (1960), nr. 1, p. 208—214.
29. Comșa, Maria, Radomir Pleiner, *Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích*, Praga, 1958, in seria «Monumenta Arheologica», t. VI, 335 p. + 32 pl. + 6 hărți, in SCIV, XI (1960), nr. 1, p. 200—202.
30. Comșa, Maria, Jan Zak, *Najstarsze ostrogi Zachodnoslowiańskie. Wczesnośrednio-wieczne ostrogi o zacepach naczykowato zagiętych do wnetra*, Warszawa—Wrocław, 1959, 170 p., 34 + IX pl. in text și 5 planșe explicative in afară de text, apărută în seria «Biblioteka Archeologiczna», sub redacția lui Witold Hengel, t. 12, in SCIV, XII (1961), nr. 2, p. 411—414.
31. Constantinescu, Aurelian, P. K. Alefirenko, *Крестьянское движение и крестьянский вопрос в России в 30—50-х годах XVIII века*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1958, 421 p., in «Studii», XIII (1960), nr. 1, p. 219—220.
32. Constantinescu, Aurelian, Karol Buczek, *Książeczka ludność służebna w Polsce wczesno-feudalnej*, Wrocław—Krakovia, Edit. Acad. Polone de Științe, 1958, 106 p., in «Studii», XIII (1960), nr. 1, p. 229—230.
33. Constantinescu, Aurelian, *Bibliografie Československé historie za rok 1956*, Praga, 1959, 222 p., in «Studii», XIII (1960), nr. 1, p. 234—235.
34. Constantinescu, A., B. T. Rubțov, *Эволюция феодальной ренты в Чехии (XIV—начало XV в.)*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1958, 195 p., in «Studii», XIII (1960), nr. 2, p. 300.
35. Constantinescu, A., Karol Bajer, *Przemysł wlokienniczy na ziemiach polskich od początku XIX w do 1939*, Lodz, editată de Asociația Științifică din Lodz, 1958, 303 p., in «Studii», XIII (1960), nr. 2, p. 299—300.
36. Constantinescu, A., Manio Stoianov: *Българска възрожденска книжина*, vol. I, Sofia, 1957, 664 p + 12 planșe cu reproduceri, in «Studii», XIII (1960), nr. 3, p. 277—279.
37. Constantinescu, A., Emil Gheorghiev, *Кирил и Методий, основоположници на славянската литература*, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 1956, 290 p., in «Studii», XIII (1960), nr. 4, p. 351—352.
38. Constantinescu, A., Emanuel Rostworowski, *O polska korone. Polityka Francji v latach 1725—1733*, Wrocław—Krakovia, Edit. Acad. Polone de Științe, 1959, 363 p., in «Studii», XIII (1960), nr. 3, p. 269.
39. Constantinescu, A., Manio Stoianov, *Българска възрожденска книжина*, vol. II, Sofia, 1959, 958 p., in «Studii», XIV (1961), nr. 5, p. 1 353—1 354.

40. C<onstantinescu>, A<urelian>, Zl. Beleva și Iv. Undjiev, *Михаил Димитров. Биобиблиография*, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 1958, 124 p., in « Studii », XIV (1961), nr. 6, p. 1 618—1 619.
41. C<onstantinescu>, A., N. Todorov, *За някои промени в характера на чеховата организация у нас през първата половина на XIX век*, in *Istoricесki pregled*, XIV, 1958, nr. 4, p. 44—76, in « Studii », XIV (1961), nr. 3, p. 823—824.
42. C<onstantinescu>, A., *Сто години народно читалище Свищов. Юбилеен Сборник 1856—1956*, Siștov, 1958, 495 p., in « Studii », XIV (1961), nr. 3, p. 821—823.
43. C<onstantinescu>, Aurelian, Ș. Atanasov, *Селските въстания в България към края на XVIII в. и началото на XIX в. и създаването на Българската земята войска*, Sofia, 1958, 346 p., in « Studii », XV (1962), nr. 5, p. 1 335—1 336.
44. C<onstantinescu>, A., S. L. Peștici, *Русская историография XVIII века*, Leningrad, Edit. Universității, 1961, vol. I, 275 p., in « Studii », XV (1962), nr. 5, p. 1 333—1 335.
45. C<onstantinescu>, A<urelian>, L. M. Leżcinski, *Военные победы и полководцы русского народа второй половины XVIII века*, Moscova, Edit. pentru literatură social-economică, 1959, 223 p. + 6 pl., in « Studii », XV (1962), nr. 1, p. 240—241.
46. C<onstantinescu>, A<urelian>, N. G. Popov, *Документи за гръцкото въстание от 1821 година и за участието на българите в него*, in *Izvestiia na Dărjavnata Biblioteka Vasil Kolarov*, Sofia, 1959, p. 346—356, in « Studii », XV (1962), nr. 1, p. 242—243.
47. C<onstantinescu>, Aurelian, *Годишник на българския библиографски институт Елин Пелин*, t. VI, Sofia, 1959, 451 p., in *Rsl.*, vol. V, 1962, p. 236—237.
48. C<onstantinescu>, A<urelian>, *Известия на Народна библиотека В. Коларов и на Библиотека при Софийската държавен университет*, t. I (VII), Sofia, 1961, 643 p., in « Studii », XIV (1962), nr. 2, p. 523—524.
49. C<onstantinescu>, A<urelian>, *Сборник в чест на акад. Никола В. Михов по случай осемдесет години нама му*, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 1960, 362 p., in « Studii », XV (1962), nr. 3, p. 769—780.
50. C<onstantinescu>, A<urelian>, *Български периодичен печат 1844—1944. Анотиран библиографски указател*, Sofia, 1962, in « Studii », XVI (1963), nr. 4, p. 1 012—1 013.
51. C<onstantinescu>, A<urelian>, *Освобождение Болгарии от турецкого ига. Т. I: Освободительная борьба южных славян и Россия 1875—1877*, Moscova, 1961, 714 p., in « Studii », XVI (1963), nr. 3, p. 758—759.
52. C<onstantinescu>, A., *Хронологическое уточнение одного из эпизодов балканских событий в начале XIX в.*, in RESEE, I (1963), nr. 3—4, p. 565—568.
53. C<onstantinescu> - Iași, P., T. Kristanov, St. Maslev și I. Penakev, *Dr. Ivan Seliminski като ucitel, lekar i obșestvenik*, Sofia, Edit. Acad. de Științe a Bulgariei, 1962, 466 p., in « Studii », XV (1962), nr. 5, p. 1 279—1 280.
54. C<onstantiniu>, Fl., *Lucrări noi despre relațiile internaționale în Evul Mediu*, in « Studii », XIV (1961), nr. 3, p. 721—727.
55. C<onstantiniu>, Florin, G. S. Grosul și R. V. Danilenco, *К вопросу об участии волонтеров из Дунайских княжеств в русско-турецкой войне 1806—1812 гг.* *Известия Молдавского филиала Академии наук СССР*, nr. 2(80), 1961, p. 3—25, in « Studii », XV (1962), nr. 1, p. 238—239.
56. C<onstantiniu>, Fl., M. Zaharov, *О советском военном искусстве в битве под Курском*, in « Военно-исторический журнал », V (1963), nr. 6, p. 15—25, nr. 7, p. 11—20, in « Studii », XVI (1963), nr. 6, p. 1 455—1 457.
57. C<onstantiniu>, Florin, v. poziția nr. 26.
58. C<oroiu>, N., F. I. Notovici, *Pacea de la București din anul 1918*, Moscova, 1959, 258 p., in « Analele Institutului de istorie a partidului », VI (1960), nr. 4, p. 179—184.
59. C<oroiu>, N., *Вопросы истории, Академия Наук СССР, Отделение исторических наук*, Moscova, nr. 1—12 (1959), 2661 p., in « Studii », XIII (1960), nr. 5, p. 251—266.
60. C<oroiu>, N<icolae>, A. A. Iazkova, *Борьба румынского народа против наступления реакции и фашизма в 1935—1937 годах*, «Вопросы истории», 1960, nr. 12, p. 99—110, in « Studii », XIV (1961), nr. 2, p. 533—534.
61. C<oroiu>, N., «Вопросы истории Академия Наук СССР. Отделение исторических наук, Москва, nr. 1—12/1961, in « Studii », XV (1962), nr. 2, p. 483—493.
62. C<orpus>, I., « Kwartalnik historyczny », LXVI (1959), nr. 1—4, 1392 p., in « Studii », XIII (1960), nr. 3, p. 246—252.
63. C<orpus>, I., « Kwartalnik historyczny » (Revistă trimestrială de istorie), Varșovia, Edit. științifică de stat, LXVII, nr. 1—4, 1960, 1 197 p., in « Studii », XI (1961), nr. 4, p. 1 083—1 089.

64. Corfus, Ilie, «Kwartalnik historyczny», Warszawa, Edit. științifică de stat, nr. 1-4 LXVIII (1961), in «Studii», XV (1962), nr. 4, p. 1 056-1 063.
65. Corfus, Ilie, *A ta Tomiciana, XIV (1532)*, Poznan, 1952, p. XX + 954; XV (1533), Wrocław-Cracovia, 1957, p. XII + 1 013, in Rsl., vol. V, 1962, p. 195-200.
66. Corfus, I., *Acta Tomiciana, XVI (1534)*, partea I (ianuarie - iulie), Wrocław - Cracovia-Poznan, Edit. Institutului național Ossolinski, 1960, p. VI + 717, in «Sudii și cercetări științifice», Istorie, Iași, XIII (1962), fasc. 2, p. 287-290.
67. Coșma, A., v. poziția nr. 101.
68. Costăchel, V., V. V. Mavrodin, *Крестьянская война в России в 1773 — 1775 гг. Восстание Пугачева*, vol. I, Leningrad, 1961, in «Analele româno-sovietice», I torie, XVI (1962), nr. 2, p. 137-140.
69. Costăchel, V., *Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы*, sub redacția lui V. M. Korețki, Moscova, 1961, 950 p., in «Analele româno-sovietice», Istorie, XVI (1962), nr. 3, p. 183-184.
70. Cronț, Gh., A. P. Kajdan și G. G. Litavrin, *Очерки истории Византии и южных славян*, Moscova, 1958, 326 p., in «Studii» XIII (1960), nr. 2, p. 302-303.
71. Cronț, Gheorghe, Barišič, Franjo, *Две берзиге у изворима о истанику Тому. Зборник Радова Српске Академије наука Византинологики Института*, 6, Belgrad, 1960, p. 145-169, in «Studii», XIII (1960), nr. 5, p. 289-290.
72. Cronț, Gheorghe, Siuzimov, M. I., *Экономические воззрения Лева VI, Византийский Временник*, XV (1959), p. 33-49, in «Studii», XIII (1960), nr. 4, p. 360-362.
73. Cronț, Gheorghe, G. G. Litavrin, *Болгария и Византия в XI—XII вв.*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1960, 472 p. + 1 h., in «Studii», XIV (1961), nr. 6, p. 1 573-1 577.
74. Cronț, Gh., *Editarea monumentelor de drept ale Rusiei medievale*, in «Studii», XV (1962), nr. 2, p. 431-438.
75. Damaschin, A., «Voprosi arhivovedenia. Naucino-informaționalii Biulleten», nr. 3-4, Moscova, 1959, in RA, III (1960), nr. 2, p. 295-304.
76. Damaschin, A., V. V. Maksakov, *Архивное дело в первые годы Советской Власти*, sub redacția lui N. R. Prokopenko, Moscova, 1959, 161 p., in RA, III (1960), nr. 2, p. 307-314.
77. Dan, Mihail, František Kavka, *Český a slovenský obchod s textilními výrobky v rumunských zemích (do poloviny 17. století)*, Praga, 1957, in «Anuarul Institutului de istorie din Cluj», I-II (1958-1959), p. 396-398.
78. Dan, Mihail, Frant. Dostál, *Valasi a protifeudalní boje na Valassku v letech 1620-1640*, in «Časopis Matice Moravské», 1953, 72, nr. 1-2, p. 129-161, in «Studii», XIII (1960), nr. 4, p. 350-351.
79. Dan, Mihail, J. Vytiska, *Přehled literatury k dějinám dělnického hnutí a KSČ v českých zemích za posledních deset let (1948-1958)*, in «Sbornik Matice Moravské», 1959, 87, p. 307-368, in «Studii», XIII (1960), nr. 3, p. 262-263.
80. Dan, Mihail, Iaroslav Pošvůf, *Brněnska mincovna za třicetileté války*, in «Časopis Matice Moravské», 1957, 76, nr. 1-2, p. 57-72, in «Studii», XIII (1960), nr. 3, p. 267.
81. Dan, Mihail, *K otáče české listiny a české kancelare na dvoře uherském v 2 pol. 15 století (v letech 1486-1490)*, in «Historicky Časopis», an. VI, 1958, nr. 4, p. 560-569, in «Studii», XIII (1960), nr. 6, p. 255-256.
82. Dan, Mihail, Volmis Sándor, *Charakter závislosti Uhorska v období dualizmu*, in «Historicky Časopis», an. VII, 1959, nr. 3, p. 425-448, in «Studii», XIV (1961) nr. 1, p. 232-233.
83. Dan, Mihail, *Mezinárodní ohlas husitství*, Praga, Edit. Acad., 1953, 329 p. in Rsl., vol. V, Istorie, 1962, p. 204-206.
84. Dan, Mihail, Josef Nuhlicek, *O vývoji a současném stavu konservace archiválii v Československu*, in «Sbornik archivních prací», IX (1959), nr. 1, p. 121-161, in «Studii», XIII (1960), nr. 6, p. 273.
85. Demény, L., *Средние века. Сборник*, Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de istorie, Moscova, nr. XI-XVI, 1958-1959, in «Studii», XIV (1961), nr. 1, p. 201-210.
86. Demény, L. v. și poziția nr. 88.
87. Demény - Meškova, Lidia, *Критика новейшей буржуазной историографии, Сборник статей*, Изд. Академии Наук СССР, Moscova-Leningrad, 1961, 444 p., in «Studii», XV (1962), p. 1 285-1 291.

88. Demény-Meşková, L. și L. Demény, *Средние века. Сборник*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., nr. XVII—XX, 1960—1961, în «Studii», XV (1962), nr. 3, p. 733—745.
89. Diaşov, M. v. poziția nr. 21.
90. Diaşonu Petre, Dimităr II. Dimitrov, *Раннесредновековен некропол при гара Разделна*, în *Археология*, Sofia, 1959, nr. 3—4, p. 55—60, în SCIV, XIII (1962), nr. 1, p. 235—237.
91. Diaşonu, Petre, Gheorghieva, Sonia, *К вопросу о материальном культуре славян и праболгар на Нижнем Дунае*, în *Studia in honorem M. S. Drinov*, Sofia, 1960, p. 357—367, în RESEE, I (1963), nr. 1—2, p. 207—209.
92. Dunăre, Nicolae, Sona Kovacevicova, *Ludový odev v hornom Liptove*, Bratislava, Kniznica Ludového Umenia Prace Národopisného Ustavu Slovenskej Akadémie Vied, în SCIA, VII (1960), nr. 1, p. 275.
93. Francesc, E., A. P. Kajdan, *Деревня и город в Византии IX—X вв.* Moscova, 1960, 430 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 5, p. 270—272.
94. Francesc, E., *Византийский Временник*, XIII (1958), p. 371, XIV (1958), p. 384, XV (1959), p. 307, XVI (1959), p. 411, în «Studii», XIII (1960), nr. 2, p. 281—286.
95. Francesc, Ecnric, Z. V. Udaltova, *Италия и Византия в VI веке*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1959, 538 p., în «Studii», XI (1961), nr. 4, 1 107—1 109.
96. Francesc, Ecnric, G. G. Litavrin, *Был ли Кекавмен, автор «Стратегикона» феодалом? în vol. Византийские очерки*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., Institutul de istorie, 1961, p. 217—240, în «Studii», XV (1962), nr. 5, p. 1 343—1 344.
97. Francesc, Ecnric, J. Ferluga, *Византиска управа у Далмацији*, Belgrad, Edit. Acad. Sîrbe de Științe, 169 p., în «Studii», XV (1962), nr. 1, p. 252—253.
98. Francesc, E., G. Tankova-Petkova, *Българо-Византийските отношения при управлението на Тервел и Кормесии*, în *Исследования в чест на Марин С. Дринов*, Sofia, 1960, p. 615—620, în «Studii», XVI (1963), nr. 2, p. 520—521.
99. Ganev, Todor, Krastio Ghenov, *Нашата мемоарна литература за партизанското движение* Sofia, Academia Bulgară de Științe, 1958, 180 p., în Rsl., vol. IV (1960), p. 399.
100. Gheorghian, I., M. S. Seleznev, *Объект и проблемы de metodologie ale arheografiei sovietice*, Moscova, 1959, 44 p., în RA, III (1960), nr. 2, p. 339—342.
101. Gheorghian, I. și A. Cosma, «Istoriceskii arhiv», nr. 1—6/1960, Moscova, în RA, III (1960), nr. 2, p. 290—307.
102. Gheorghian, Iulia, «Istoriceskii arhiv», nr. 4—6/1959, în RA, III (1960), nr. 1, p. 300—310.
103. Goldenberg, S., *Dokumenti k banickemu postaniu na Slovensku (1525—1526)*, în colecția «Slovenský historycký Archiv», sub redacția lui Peter Ratkoš, vol. I, Vydavat'elstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava, 1957, 560 p., în «Anuarul Institutului de istorie din Cluj», I—II (1958—1959), p. 392—396.
104. Gonta, Alexandru, Emil Virtosu, *Titulatura domnilor și asocierea domniei în Țara Românească și Moldova*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, 314 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 5, p. 272—275.
105. Grigoraș, N., Ion Bogdan, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, Edit. Acad. R.P.R., 1959, 332 p., în SCȘt, Istorie, Iași, XI (1960), 1, p. 145—151.
106. Hanga Vladimír, Venelin Ganev, *Законъ соудный людьямъ*, Sofia, Edit. Acad. de Științe, 1959, VII + 620 p., în «Studii», XIV (1961), nr. 1, p. 229—232.
107. Holban, T., «Archivni Časopis», Praga, 1961, nr. 1—4, în RA, V (1962), nr. 1, p. 322—325.
108. Hurezeanu, D., V. N. Vinogradov, *Răscoala țărănească din 1907 în România*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1958, în «Analele Institutului de istorie a partidului», VI (1960), nr. 6, p. 134—139.
109. Hurezeanu Dcamian, M. M. Zalişkin, *Внешняя политика Румынии накануне войны за независимость* în «Новая и новейшая история», 1962, nr. 2, p. 116—130, în «Studii», XV (1962), nr. 5, p. 1 329—1 330.
110. Hurezeanu, D., V. N. Vinogradov, *Россия и объединение Румынских княжеств*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1961, 329 p., în «Analele româno-sovietice», Istorie, XVI (1962), nr. 3, p. 180—183.
111. I. Gh., A. A. Iazkova, *Lupta poporului român împotriva ofensivei reacțiunii și fuscismului în anii 1935—1937*, în «Voprosi istorii», 1960, nr. 12, în «Analele Institutului de istorie a partidului», VII (1961), nr. 4, p. 156—157.

112. I<ancovici> S<ava>, 80 години от Плевенската епопея, 1877—1957. Препоръчителна библиография, Muzeul militar istoric și Biblioteca regională din Plevna, Sofia, 1960, 156(—157) p., in « Studii », XV (1962), nr. 3, p. 770—771.
113. I<ancovici>, S<ava>, N. A. Baklanova, Торгово-промышленная деятельность Калмыковых во второй половине XVIII в. К истории формирования русской буржуазии, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1959, 292 p., in « Studii », XIII (1960), nr. 6, p. 254—255.
114. I<ancovici>, S., E. M. Dvoicenco-Marcova, Пушкин и румынская народная песня о Тудоре Владимиреску, în vol. Пушкин. Исследования и материалы, Moscova, 1960, p. 402—417, in Rsl., vol. V, 1962, p. 207—208.
115. I<ancovici>, S<ava>, M. M. Zalișkin, Волнения среди рабочих на строительстве железной дороги Плоешти—Предъял в Румынии осенью 1876 г., «Вестник Московского университета», 1960, nr. 1, p. 37—42, in « Studii », XIV (1961), nr. 3, p. 815—816.
116. I<ancovici>, Sava, I. I. Soloviev, Воспоминания дипломата. 1893—1922, Moscova, Edit. pentru literatură social-economică, Biblioteca pentru politică externă, 1959, 414 p., in « Studii », XI (1961), nr. 4, p. 1 068—1 071.
117. I<ancovici>, S<ava>, A. T. Merzon și I. A. Tihonov, Рынок Устога Великого в период складывания Всероссийского рынка (XVII век), Moscova, 1960, 715 p., in « Studii », XI (1961), nr. 4, p. 1 099—1 101.
118. I<ancovici>, S<ava>, L'udovit Holotik, Ștefanikovska legenda a vznik Č.S.R., Bratislava, 1958, 513 p., in « Studii », XI (1961), nr. 4, p. 1 105—1 106.
119. I<ancovici>, S<ava>, M. M. Zalișkin, Политика нейтралитета правящих кругов Румынии в 1875—1876, «Вестник московского университета», 1957, nr. 3, p. 27—78, in « Studii », XIV (1961), nr. 5, p. 1 335—1 336.
120. I<ancovici>, S<ava>, Восстание 1863 г. и русско-польские революционные связи 60-х годов. Сборник статей и материалов, Sub redacția lui V. D. Koroliuk și I. S. Miller, Acad. de Științe a U.R.S.S., Institutul de slavistică, Moscova, 1960, 728 p., in « Studii », XIV (1961), nr. 5, p. 1 342—1 344.
121. I<ancovici>, Sava, «Вопросы истории» Академии Наук СССР. Отделение исторических наук, Moscova, 1960, nr. 1—12, in « Studii », XIV (1961), nr. 6, p. 1 581—1 589.
122. I<ancovici>, S., Ученые записки Института славяноведения, Acad. de Științe a U.R.S.S., t. XX, Moscova, 1960, 330 p., in Rsl., vol. V, 1962, p. 220—224.
123. I<ancovici>, S<ava>, Из истории русско-болгарских отношений. Сборник статей, Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de slavistică, Moscova, 1959, 291 p., in Rsl., vol. V, 1962, p. 241—242.
124. I<ancovici>, S<ava>, Крестьянское движение в России в 1796—1825 гг. Сборник документов Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de istorie, Moscova, Edit. pentru literatură social-economică, 1961, 1 048 p., in « Studii », XV (1962), nr. 5, p. 1 332—1 333.
125. I<ancovici>, S<ava>, Gradja za istoriju Beograda u srednjem veku, Knjiga II, Cules de Mihajlo Dinić. Publicat de Arhiva istorică din Belgrad, 1958, 135 p.; Gradja za istoriju Beograda 1717 do 1739, sub redacția lui Dušan Popović, partea I, Belgrad, 1958, 444 p., publicat de Arhiva istorică din Belgrad, în « Studii », XV (1962), nr. 5, p. 1 349—1 351.
126. I<ancovici>, S<ava>, A. V. Arșihovski și V. I. Borkovski, Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1953—1954 гг.), Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de istoria culturii materiale și Institutul de lingvistică, Moscova, 1958, 155(—158) p., in « Studii » XV (1962), nr. 1, p. 241—242.
127. I<ancovici>, S<ava>, Пътеводител на Военно-историческите музеи в Плевенский окръг, Varna, 1960, 105 p., in « Studii », XV (1962), nr. 1, p. 254—255.
128. I<ancovici>, S<ava>, Революционная ситуация в России в 1859—1861 гг. Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1960, 543 p., in « Studii », XV (1962), nr. 2, p. 503—505.
129. I<ancovici>, S<ava>, S. A. Nikitin: Славянские комитеты в России в 1858—1876 годах, Moscova, Edit. Universității, 1960, 361 p., in « Studii », XIV (1962), nr. 2, p. 505—506.
130. I<ancovici>, S<ava>, Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1959 г., Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de istorie, Moscova, 1961, 457(—458) p., in « Studii », XIV (1962), nr. 2, p. 508—510.
131. I<ancovici>, S<ava>, E. I. Zaozerskaia, Рабочая сила и классовая борьба на текстильных мануфактурах в 20—60 гг. XVIII в., Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1960, 449 p., in « Studii », XIV (1961), nr. 6, p. 1605—1 606

132. I<ancovici>, S<ava>, *Zaključci Hrvatskog Sabora*, Arhivele statului din R. P. Croață, vol. I (1631–1693), 760 p.; vol. II (1693–1713), 590 p., Zagreb, 1958, în « Studii », XIV (1961), nr. 6, p. 1 617–1 618.
133. I<ancovici>, S<ava>, L. M. Mordubovici, *Из рукописного наследства Ю. Крижанича*, în « Исторический архив », 1958, nr. 1, p. 154–189, în Rsl., vol. V, 1962, p. 229.
134. I<ancovici>, S<ava>, V. N. Avtokratov și P. E. Altschuller, *Из истории помощи России сербскому народу в период первого народного восстания*, Исторический архив, 1960, nr. 1, p. 117–142, în Rsl., vol. V, 1962, p. 230.
135. I<ancovici>, S<ava>, T. K. Krilova, *Русская дипломатия на Босфоре в начале XVIII в., în Исторические записки*, vol. 65 (1959), p. 249–277, în Rsl., vol. V, 1962, 232–234.
136. I<ancovici>, S<ava>, Ivan Catargiev *Аждутското движение и Карпошовото востание во XVII век.*, Institutul de istorie națională, Skopje, 1958, 66 p., în Rsl., vol. V, 1962, p. 232–233.
137. I<ancovici>, S<ava>, V. D. Konobeev, *О плане вооруженного восстания Г. С. Раковского в Болгарии в период Крымской войны. Ученые записки Института славяноведения*, XVI (1958), p. 304–309, în Rsl., vol. V, 1962, p. 234–235.
138. I<ancovici>, S<ava>, M. A. Birman, *Ной Буачидзе в Болгарии (страшица истории революционных связей России и Болгарии)* în « Новая и новейшая история », 1960, nr. 2, p. 127–132, în Rsl., vol. V, 1962, p. 235–236.
139. I a n c o v i c i, S<ava>, Dr. Nikola Škerović, *Време и завере против турские четридесетих година XIX в.*, în Исторически записи, Cetinje, an. VII și VIII (1954 și 1955), vol. X și XI, p. 474–497 și 131–142, în Rsl., vol. V, 1962, p. 239–240.
140. I<ancovici>, S<ava>, I. V. Semionova, *Новые данные о торговых связях России с Дунайскими княжествами на рубеже XVII–XIX вв.*, *Ученые записки, Filiala moldovenească a Academiei de Științe a U.R.S.S.*, Institutul de istorie, t. 1, 1959, p. 179–200, în Rsl, vol. V, 1962, p. 238–239.
141. I<ancovici>, S<ava>, *Русское государство в XVII веке. Новые явления в социально-экономической, политической и культурной жизни. Сборник статей*, Institutul de istorie, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1961, 439 p., în « Studii », XV (1962), nr. 4, p. 1 067–1 068.
142. I<ancovici>, S<ava>, N. Beritič, *Pisma Stjepana Rajčevićă Johannesu Mülleru. Anali Historijskog Instituta u Dubrovniku*, VI–VII, 1959, p. 297–308, în « Studii », XV (1962), nr. 4, p. 1 076–1 077.
143. I a n c o v i c i, S., « Anali Historijskog Instituta u Dubrovniku », vol. III (1954), IV–V (1956), VI–VII (1959), 579 + 718 + 439 p., în Rsl., VIII, 1963, p. 502–504.
144. I<ancovici>, S<ava>, V. Golobuțki, *Дипломатическая история освободительной войны украинского народа 1648–1654 гг.*, Kiev, 1962, 360 p., în « Studii », XVI (1963), nr. 4, p. 997.
145. I a n c o v i c i, S a v a, Katargiev, Ivan, *Серската област 1780–1879. Економски, политички и културен преглед*, Skopje, 1961, în RESEE, I (1963), nr. 3–4, p. 621–622.
146. I<ancovici>, S<ava>, Mihail Băcivarov, *Мирогледъм на др. Петър Берон*, Varna, 1961, 206 p., în « Studii », XVI (1963), nr. 4, p. 999.
147. I a n c o v i c i, S., M. I. Radovski, *Антиох Кантемир и Петербургская Академия Наук*, Moscova–Leningrad, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1959, 113 p., în « Studii », XVI (1963), nr. 2, p. 503–504.
148. I a n c o v i c i, S., *Славянский Архив. Сборник статей и материалов*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., II (1961), 271 p. în Rsl., VIII, 1963, p. 493–499.
149. I a n c o v i c i S a v a, v. și poziția nr. 189.
150. I l i e s c u, Octavian, *Nálezy mincí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, sub redacția Emanuelei Nohejlová-Pratová. Naklad Českosl. Akademie Věd., vol. IV, Praga, 1958, 231 p., în SCN, III (1960), p. 596–598.
151. I o n e s c u - N i ș c o v, Traian, Constantin N. Velichi, *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841–1843*, București, Societatea de științe istorice și filologice din R.P.R., 1958, 426 p., în Rsl., IV (1960), p. 396–399.
152. I o n e s c u - N i ș c o v, Traian, *Rok 1905. Prameny k revolučnímu hnutí a ohlasu první ruské revoluce v českých zemích v letech 1905–1907*, Praga, Edit. Academiei Cehoslovače de Științe, 1959, 677 p., în « Studii », XIII (1960), nr. 1, p. 225–226.
153. I o n e s c u - N i ș c o v, Traian, « Arhivni Časopis », Praga, 1959, în RA, III (1960), nr. 1, p. 317–321.
154. I o n e s c u - N i ș c o v, Tr. « Archivni Časopis », Praga, 1960, 252 p., în RA., III (1960), nr. 2, p. 315–321.

155. Ionescu-Nișcov, Traian, D. Anghelov, *Аграрните отношения в северна и средна Македония*, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 1958, 256 p., in «Studii», XIII (1960), nr. 3, p. 267—268.
156. Ionescu-Nișcov, Traian, *Mișcarea revoluționară husită în istoriografia marxistă*, in «Studii», XIII (1960), nr. 4, p. 269—297.
157. Ionescu-Nișcov, Traian, «Československý časopis historický», Praga, VII (1959), 1—4, 808 p., in «Studii», XIII (1960), nr. 4, p. 333—340.
158. Ionescu-Nișcov, Tr., «Československý časopis historický», Praga, VIII (1960), nr. 1—6, 950 p., in «Studii», XIV (1961), 3, p. 803—813.
159. Ionescu-Nișcov, Tr., «Československý časopis historický», Praga, IX (1961), nr. 1—6, in «Studii», XV (1962), nr. 2, p. 493—500.
160. Ionescu-Nișcov, Traian, V. Husa, *Dějiny Československa*, Praga, 1961, 496 p. + 17 h., in «Studii», XV (1962), nr. 3, p. 759—760.
161. Ionescu-Nișcov, Traian, K. Marx, F. Engels și V. I. Lenin, *K dějinám Československa a československého hnutí*, Institutul de istorie a Partidului Comunist din Cehoslovacia, vol. I, Praga, 1961, 557 p., in «Studii», XV (1962), nr. 4, p. 1 072—1 073.
162. Ionescu-Nișcov, Josef Macůrek, *K dějinám česko-ukrajinských a česko-rumunských vztahů 2. pol. 14. a v.1. pol. 15. století*, in *Slovenské historické studie*, III, Praga, 1959, p. 127—184, in Rsl., vol. V, 1962, p. 202—203.
163. Ionescu-Nișcov, Tr., Burmov, A., *Таен централен Български комитет*, in «Исторически преглед», Sofia, XVI (1960), 2, p. 41—65 și 3, p. 59—84, in RESEE, I (1963), nr. 3—4, p. 622—624.
164. Ionescu-Nișcov, Tr., Josef Macůrek, *K otázce vztahů listiny české, ukrajinské a moldavské vdruhé polonů, 15. století*, in «Sbornik filozofické fakulty», Brno, 1960, XI, p. 151—159, in Rsl., VIII, 1963, p. 539—540.
165. Ionescu-Nișcov, Tr., Josef Macůrek-Miloš Rejnuš, *K otázce spisovné češtiny v Polsku v 15. a poe 16. století*, in «Slovenské historické studie», Praga, IV, 1961, p. 163—261, in Rsl., VIII, 1963, p. 540—542.
166. Ionescu-Nișcov, Tr., Macůrek, Josef, *Valaši v západních Karpatech v 15.—18. století*, Ostrava, 1959, in RESEE, I (1963), nr. 3—4, p. 602—608.
167. Ionescu-Nișcov, Tr., *Memorandum slovenského národa z roku 1861*, in «Historický časopis», Bratislava, XI, 1963, nr. 1, p. 3—30, in «Studii», XVI (1963), nr. 5, p. 1 197—1 198.
168. Ionescu-Nișcov, Tr., Richard Marsina și Michal Kušik, *Urbáre feudálných panstiev na Slovensku*, vol. I, Bratislava, 1959; vol. II, 1959, in «Studii», XVI (1963), nr. 3, p. 726—729.
169. Ionescu-Nișcov, Tr., *Vznik a počátky slovanů*, vol. IV, Institutul slav de pe lângă Academia Cehoslovacă de Științe, Praga, Edit. Acad. Cehoslovace, 1963, 478 p., in «Studii», XVI (1963), nr. 6, p. 1 455—1 456.
170. Lazea, A., *Критика буржуазных концепций истории России. Эпоха феодализма. Сборник статей* (Под редакцией В. Ш. Пашуто, X. В. Черепнина, М. М. Штранге), Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1962, 430 p., in «Studii», XVI (1963), nr. 4, p. 973—978.
171. Lăudat, I., *Cronicile slavo-române din secolele XV și XVI (publicate de Ion Bogdan: ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, Edit. Acad. R.P.R., 1959)*, in «Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași», seria nouă, secția a III-a (Științe sociale), tom. VII (1961), p. 245—249.
172. Lcința, Eclena, Czeslaw Wyceh, *Powstanie chłpów z roku 1846*, Varșovia, 1955, in «Studii», XIII (1960), nr. 3, p. 265—267.
173. M. D., Josef Polinsky și Jiri Hrubes, *Turecké války, uherská povstání a veřejné mínění predbelohorských Čech.*, in «Historický časopis», VII (1959), 1, p. 74—103, in «Studii», XIII (1960), nr. 5, p. 281—282.
174. M. D., Jaroslav Kudrnác, *K charakteristice znaku socialistní a třídní diferenciace obyvatelstva v barbarských zakoncích a tradicních listinách stol 6—8. Sborník prací Filozofické Fakulty Brněské University*, VII (1958), secția istorică, C 5, p. 11—25, in «Studii», XIII (1960), nr. 5, p. 280—281.
175. Manolescu, R., *Istoria Universală* (in zece volume), vol. III, sub redacția: N. A. Sidorova, N. I. Konrad, I. P. Petrușevski, L. V. Cerepnin, București, Edit. științifică, 1960, XX + 908 p. + 19 hărți + 26 planșe, in «Studii», XIV (1961), nr. 5, p. 1 299—1 304.
176. Mitrea, B., *Wladomości numizmatycna*, I (1957), 94 p. cu fig. și pl. in text, in SCN, III (1960), p. 591—592.

177. Mitrea, B., «Numismatický Sborník», IV (1957), editat de Comisia de numismatică a secției de istorie a Academiei Cehe de Științe, în SCN, III (1960), p. 595—596.
178. Moldoveanu, M., *Z najnowszych dziejow Polski 1939—1947*, Varşovia, Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, 1963, 452 p., în «Studii», XVI (1963), nr. 5, p. 1161—1167.
179. Năsturel, P. Ș., *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, Direcția Arhivelor statului, vol. I (1387—1620), București, 1957, 578 p., în Rsl., vol. V, 1962, p. 206—207.
180. Năsturel, P. Ș., Șt. Olteanu, *Inscripția de pe piatra de mormint de la mănăstirea lui Iacof din Suceava*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R. 1956, p. 367—370, în Rsl., vol. V, 1962, p. 200—201.
181. Nicolescu, Corina, Josef Cibulka, *Velkomoravský kostel v Modrá u Velehradu*, Praga, 1958, 362 p. + 70 fig. + XXIV pl., în «Studii», XIV (1961), nr. 3, p. 782—786.
182. Nicolescu, Corina, *Zprávy památkové péče*, XX (1960), 2, p. 49—100, în «Studii», XIV (1961), nr. 5, p. 1355—1356.
183. Nicolescu, N., I. A. Poliakov, *Московские трудящиеся в обороне советской столицы в 1919 г.*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1958, 212 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 3, p. 257—259.
184. Nicolescu, N., «Новая и новейшая история», Moscova, 1959, nr. 1—6, 1159 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 6, p. 235—241.
185. Nicolescu, N., «Новая и новейшая история», Moscova, 1960, nr. 1—6, în «Studii», XIV (1961), nr. 6, p. 1589—1594.
186. Oprea, I., P. P. Lipilo, *КПБ организатор и руководитель партизанского движения в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны*, Minsk, Edit. de stat a R.S.S.B., 1959, 260 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 1, p. 218—219.
187. Oprea, I., I. A. Baklanova, *Рабочие судостроителей России в XIX веке*, Moscova—Leningrad, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1959, 236 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 1, p. 220—221.
188. Oprea, I. M., «Вопросы истории КПСС». Орган Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Moscova, nr. 1—6/1959, 1416 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 6, p. 229—235.
189. Oțetea, A., acad., și S. Iancovici, N. M. Drujinin, *Государственные крестьяне и Реформа П. Д. Киселева. Предпосылки и сущность реформы*, vol. I, Moscova—Leningrad, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1946, 631 p.; *Реализация и последствия реформы*, vol. II, Moscova, 1958, 619 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 6, p. 210—221.
190. Panaitescu, P. P., Andrzej Frycz Modrzewski, *Opera omnia*, 4 volume, Varşovia (Polska Akademia Nauk), 1953—1958, în «Studii», XIII (1960), nr. 1, p. 192—196.
191. Panaitescu, P. P., I. Peresvetov, *Сочинения*, ed. critică îngrijită de A. A. Zimin, cu două introduceri de A. A. Zimin și D. S. Lihaciou, Moscova—Leningrad, 1956, 388 p., în «Studii», XV (1962), nr. 1, p. 212—217.
192. Panaitescu, P. P., Zdzisław Spieralski, *W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Moldawii*, în «Przegląd historyczny», Varşovia, LII (1961), nr. 1, p. 147—152, în «Studii», XIV (1962), nr. 2, p. 506—508.
193. Panaitescu, P. P. *Historia Śląska*, t. I, vol. 1—2, Wrocław, 1960, 1961, 625 și 488 p., în «Studii», XVI (1963), nr. 2, p. 469—473.
194. Paracostea, Șerban, *Acta Tomitiana*, XIV și XV. Edidit Vladislava Pocięcha. Posnaniae, 1952, XXI + 955 p., 1957, XIII + 1 013 p., în SCN, III (1960), p. 592.
195. Paracostea, Șerban, St. Hozowski, *Les prix à Lwow (XVIe—XVIIe siècles)*, Paris, S.E.V.P.E.N., 1954, 232 p., în SCN, III (1960), p. 592—595.
196. Paracostea, Șerban, *Matricularum Regni Poloniae Summaria excussis codicibus qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, Pars V: *Sigismundi Augusti regis tempora completens (1548—1572)*, vol. 2: *Acta Vicecancellariorum 1548—1572*, Varşovia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961, XVI + 386 p., în «Studii», XVI (1963), nr. 5, p. 1198—1199.
197. Porțeanu, Alexandru, *Lenin despre România*, București, Edit. politică, 1960, 128 p., în «Studii», XIV (1961), nr. 2, p. 529—531.
198. Puciua, Iclie, V. P. Teplіtkii, *Реформа 1861 року и аграрнь видносини на Украини*, Kiev, Edit. Acad. de Științe a R.S.S.U., 1959, 308 p., în «Studii», XIII (1960), nr. 4, p. 345—347.
199. Puciua, Iclie, A. C. Rogacevskaia, *Из истории рабочего класса в первые годы индустриализации (1926—1927)*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1959, 255 p., în «Studii», XI (1961), nr. 4, p. 1098—1099.

200. R<usu>, A., M. Vekova-Telbizova și K. Telbizov, *Народната носия на банатските Българи*, Sofia, 1958, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 54 p. + XXXIII pl., in « Studii », XIII (1960), nr. 1, p. 235—236.
201. R u s s u , I. I., Vladimir Georgiev, *Văprosi na bălgarskăta etimologiia, Bălgarska Akademiia na naukite*, Sofia, 1958, 158 p., in SCIV, XII (1961), nr. 1, p. 182—186.
202. S. Gh., I. P. Oleinik, *Dezvoltarea industriei României în anii regimului democrat-popular*, București, Edit. politică, 1960, 422 p., in « Analele Institutului de istorie a partidului », VII (1961), nr. 4, p. 156—157.
203. S a i z u , I., I. F. Ivașin, *Contribuții la istoria politicii externe a U.R.S.S.*, București, Edit. politică, 1960, XV + 528 p., in SCȘt, Istorie, Iași, XII (1961), fasc. 1, p. 164—166.
204. S a i z u , I., N. I. Lebedev, *Румыния в годы второй мировой войны*, Moscova, 1961, 319 p., in SCȘt, Istorie, Iași, XIII (1962), fasc. 2, p. 270—272.
205. S<imionescu>, P<aul>, *25 ans d'historiographie tchécoslovaque 1936—1960*, Praga, Československe Akademie Ved, 1960, 494 p., in « Studii », XIV (1961), nr. 3, p. 835—836.
206. S i m o n e s c u , Dan, P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. revăzută și completată de . . . , București, Edit. Acad. R.P.R., 1959, XVI + 334 p.; in « Studii », XV (1962), nr. 4, p. 1 028—1 032.
207. S t a t i e , M., *Archeion*, XXX și XXXI, Varșovia, 1959, in R A III (1960), nr. 2, p. 314—321.
208. S t â n i c ă , V., I. S. Lurie, *Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV — начала XVI века*, Moscova—Leningrad, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1960, 530 p., in « Studii », XIV (1961), nr. 6, p. 1 568—1 573.
209. Ș<erban>, C<onstantin>, I. S. Dostian, *Борьба сербского народа против турецкого ша XV — начало XIX в.*, Moscova, 1958, 193 p. + 1 h. Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de slavistică, in « Studii », XIII (1960), nr. 2, p. 300—301.
210. Ș<erban>, C<onstantin>, E. I. Drujinina, *Северное причерноморье в 1775—1800 гг.*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1959, 280 p. + 3 h. + 1 pl., in « Studii », XIII (1960), nr. 4, p. 344—345.
211. Ș<erban>, C<onstantin>, L. A. Nikiforov, *Внешняя политика России в последние годы Северной Войны. Ништадский мир*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1959, 487 p. + 1 h. Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de istorie, in « Studii », XIII (1960), nr. 3, p. 259—260.
212. Ș<erban>, C<onstantin>, *Полтава — к 250-летию Полтавского сражения*. Culegere de articole, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1959, 459 p. + 4 h., in « Studii », XIV (1961), nr. 3, p. 818—820.
213. Ș<erban>, C<onstantin>, Virginia Pascaleva, *Les relations commerciales des contrées bulgares avec les pays occidentaux de la Russie, au cours de la première moitié du XIX-e siècle*, in vol. *Études historiques à l'occasion du XI-e Congrès international des sciences historiques, Stockholm, août 1960*, Académie des Sciences de Bulgarie, Institut d'Histoire, Sofia, 1960, p. 253—283, in « Studii », XIV (1961), nr. 4, p. 1 101—1 102.
214. Ș<erban>, C<onstantin>, *Очерки социально-экономической истории городов северо-запада России в середине XVIII в.*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1960, 221 p., in « Studii », XIV (1961), nr. 5, p. 1 337—1 338.
215. Ș<erban>, C<onstantin>, T. I. Dereveankin, *Мануфактура на Украіні в кінці XVIII — першій половині XIX ст.*, Kiev, Edit. Acad. de Științe a R. S. S. Ucrainiene, 1960, 126 p., in « Studii », XIV (1961), nr. 6, p. 1 606.
216. Ș<erban>, C<onstantin>, *Очерки по истории русской деревни X—XIII вв.* sub redacția acad. B. A. Ribakov, Moscova, Edit. Советская Россия, 1959, 232 p. + 1 p l. + 4 hărți, in « Studii », XIV (1961), nr. 3, p. 820—821.
217. Ș<erban>, C., *Documente privind relațiile româno-ruse*, București, Muzeul româno-rus, 1961, 61 p., in « Studii », VIII (1962), nr. 3, p. 768—769.
218. Ș<erban>, C., F. I. Poleanski, *Городское ремесло и мануфактура в России XVIII в.*, Moscova, Edit. Universității, 1960, 200 p., in « Studii », XV (1962), nr. 3, p. 755—757.
219. Ș<erban>, C<onstantin>, V. N. Bernadski, *Новгород и Новгородская земля в XV веке*, Moscova—Leningrad, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1961, 394 p. + 1 portret, in « Studii », XV (1962), nr. 4, p. 1 068—1 069.
220. Ș e r b a n , C., *Восстание Булавина 1707—1709*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1962, 213 p. + 14 + 1 pl., in « Studii », XVI (1963), nr. 5, p. 1 195—1 196.

221. Șerban, Constantin, *Письма и бумаги императора Петра Великого*, vol. XI, fasc. 1, Moscova, 1962, in « Studii », XVI (1963), nr. 3, p. 755.
222. Șerban, C., *Русско-молдавское военное содружество (1735—1739 гг.)*, sub redacția lui N. A. Mohov, Chișinău, Edit. « Știința », 1962, 65 p., in « Studii », XVI (1963), nr. 2, p. 502—503.
223. Ștefănescu, Liviu, C. Velichi, *Așezămintele coloniștilor bulgari din 1830*, in « Romano-slavica », III, București, 1956, p. 117—135, in « Studii », XIII (1960), nr. 6, p. 250—251.
224. Tănăsescu, V., Iono Mitev, *К вопросу о роли Стояна Заимова в болгарском освободительном движении*, in « Вопросы истории », nr. 9, 1959, p. 138—156, in Rsl., V, 1962, p. 243.
225. Tănăsescu, V., « Вопросы истории КПСС », Органи Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Moscova, 1960, nr. 1—6, 1 423 p., in « Studii », XIV (1961), nr. 5, p. 1 313—1 318.
226. Tănăsescu, V., « Вопросы истории КПСС », Орган Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, Moscova, 1961, nr. 1—6, in « Studii », XV (1962), nr. 4, p. 1 043—1 047.
227. Teodor, Dan Gh., G. F. Korzhuhina, *О памятниках «корсунского дела» на Руси*, in « Византийский Временник » tom. XIV, 1958, p. 129—137 + 4 planșe, in SCIV, XII (1961), nr. 1, p. 175—178.
228. Tudor, Maia, *Второй период революции 1905—1907 годов, ianuarie—aprilie, anul 1906. Cartea I, 1 145 p.; cartea a II-a, 751 p.*, Moscova, 1957—1959, in « Studii », XIII (1960), nr. 5, p. 277—279.
229. Tudor, Maia și A. V. Cîianu, *История СССР*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., nr. 1—6, 1959, in « Studii », XIII (1960), nr. 3, p. 237—246.
230. Tudor, M. și Al. Vianu, *История СССР*, Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de istorie, Moscova, 1961, nr. 1—6, in « Studii », XV (1962), nr. 3, p. 723—733.
231. Tudor Maia, v. și poziția nr. 245.
232. Velichi, Constantin N., Nikola Kondarev, *Идеологията на Любен Каравелов*, Sofia, Edit. Partidului Comunist Bulgar, 1957, 303 p., in Rsl., vol. IV (1960), p. 393—396.
233. Velichi, Constantin N., Acad. Mihail Dimitrov, *Publicistica lui Liuben Karavelov pină la apariția ziarului Svoboda (1860—1869) (Articole, corespondențe și scrisori)*, Sofia, 1957, Edit. Acad. Bulgare, Institutul Botev-Levski, 687 p., in « Studii », XIII (1960), nr. 3, p. 231—235.
234. Velichi, C. N., « Izvestia na Dărvjavnite Arhivi », 1959, nr. 3, 280 p.; 1960, nr. 4, 323 p. (Sofia), in RA, III (1960), nr. 2, p. 321—326.
235. Velichi, Constantin N., « Исторически преглед », Academia Bulgară de Științe, Institutul de istorie, Sofia, 1959, nr. 1—6, 691 p., in « Studii », XIV (1961), nr. 1, p. 210—217.
236. Velichi, Constantin N., B. St. Anghelov, *Ранни книжовни занимания на Софроний Врачански, extras din Известия на Института за българска литература*, Sofia, V, 1957 (și) Emil Gheorghiev, *Софроний Врачански в развитето на българското възраждане и на новата българска литература*, in *Литературна Мисъл*, Sofia, III, 1959, nr. 6, p. 81—96, in Rsl., vol. V, 1962, p. 224—226.
237. Velichi, Constantin N., M. Dimitrov și N. Traikov, *Принос към биографията на Христо Ботев, extras din Известия на Института Ботев Левски*, vol. III, Sofia, 1959, p. 257—280, in Rsl., vol. V, 1962, p. 227—228.
238. Velichi, Constantin N., Dimităr Kosev, *Към историята на революционното движение в България през 1867—1871*, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 1958, 114 p., in Rsl., vol. V, 1962, p. 226—227.
239. Velichi, Constantin N., Zalișkin, M. M., in *Политика нейтралитета правящих кругов Румынии в 1875—1876 гг.* in « Вестник Московского университета », Историко-филологическая серия, Moscova, 1957, nr. 3, p. 37—78, Rsl., vol. V, 1962, p. 218—220.
240. Velichi, Constantin N., Acad. Mihail Dimitrov, *Любен Каравелов — Биография*, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 1959, 408 p. + 8 planșe, in Rsl., vol. V, 1962, p. 213—218.
241. Velichi, Constantin N., *Архив на Г. С. Раковски*, vol. II, Sofia, Publicația Institutului de istorie al Academiei Bulgare de Științe, 1957, 915 p. (Sub redacția lui Nicola Traikov; pregătirea pentru tipar a materialului de Veselin N. Traikov), in Rsl., V, p. 211—213.

242. Velichi, Constantin, Ivan St. Penakov și Ivan P. Ormangiev, *Др. Петър Берон и одринската българската мъжка гимназия Др. Петър Берон*, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Științe, 1958, 617 p., in Rsl., vol. V, 1962, p. 244.
243. Velichi, Constantin N., V. V. Niakii, *Заговор болгар в Дунайских княжествах и на юге России в 1841—1842 годах*, in «Научные доклады высшей школы. Исторические науки», 1959, nr. 2, in Rsl., vol. V, 1962, p. 209—211.
244. Velichi, C. N., «Исторически преглед», Academia Bulgară de Științe, Institutul de istorie, Sofia, 1960, nr. 1—6, in «Studii», XV (1962), nr. 5, p. 1 316—1 321.
245. Vicianu, Al. și M. Tudor., *История СССР*, Academia de Științe a U.R.S.S., Institutul de istorie, Moscova, 1960, nr. 1—6, in «Studii», XIV (1961), nr. 3, p. 793—803.
246. Vianu Al., v. și poziția nr. 229 și 230.
247. Vinogradov, N. V., B. Jelavich, *Russia and Rumanian National Cause (1858—1859)*, Bloomington, 1959, in «Analele româno-sovietice», XV (1961), nr. 3, p. 111—113.

II. U.R.S.S.

1. Alekberli, M. A., *Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI — первой половине XVII века*, Saratov, Edit. Universității Saratov, 1961, 271 p.
2. Altșuler, R. E., v. poziția nr. 4.
3. Aranovici, O. M., *Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії (50—70-і роки XVII ст.)*, Kiev, Edit. Acad. de Științe a R.S.S.U., 299 p.
4. Avtokratov, V. N. și R. E. Altșuler, *Из истории помощи России сербскому народу в период первого народного восстания (Документы, подготовили...)*, in «Исторический Архив» VI (1960), nr. 1, p. 1—142.
5. Baskin, I. I., *Общие черты в революционно-демократической идеологии России и княжеств Молдавии и Валахии в середине XIX века*, in *Вековая дружба*, Chișinău, Edit. «Știința», 1961, p. 273—283.
6. Baskin, I. I., *Общественно-политические и правовые взгляды Николая Бэлческу (Краткий очерк)* in «Ученые записки Кишиневского университета», t. LIX (1961), nr. 2, p. 5—98.
7. Berg, D. S., *Вклад европейских стран народной демократии в экономическое совершенование двух систем*, Leningrad, 1960, 60 p.
8. Berezniakov, N. V., *Письма Георге Асаки к П. Д. Киселеву*, in vol. *Вековая дружба*, Chișinău, Edit. «Știința», 1961, p. 284—305.
9. Biriuzov, S. S., *Освободительный поход на Балканы (Воспоминания)*, in «Новая и новейшая история», 1961, nr. 6, p. 91—101.
10. Biriuzov, S. S., *Войска 3-го украинского фронта в Яско-Кишиневской наступательной операции*, in «История СССР», 1962, nr. 6, p. 44—64.
11. Birnea, P. P., *Кут — древний тип сельского поселения на территории Молдавии*, in «Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР», 1961, nr. 5 (83), p. 67—77.
12. Bosiarov, I. N., *Итапо-фашистская дипломатия и Мюнхенский сговор*, in «Новая и новейшая история», 1962, nr. 1, p. 72—86.
13. Braicevski, I. M., *К истории расселения славян на византийских землях*, in «Византийский временник» t. XIX (1961), p. 120—137.
14. Semralov, I. N., *К вопросу о германском ультиматуме и английских «гарантиях» Румынии (март—апрель 1939 г.)*, in «Ученые записки Уральского университета», Сборник статей по новой и новейшей истории, 1960, nr. 38, partea a II-a, p. 3—24.
15. Cerepnin, L. V., *Отражение международной жизни XIV — начала XV в. в московском летописании*, in *Международные связи России до XVII века. Сборник статей*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1961, p. 225—256.
16. Cerepnin, L. V., *Из истории общественной мысли в России и Молдавии на рубеже XV и XVI веков*, in *Вековая дружба*, Chișinău, Edit. «Știința», 1961, p. 87—110.
17. Cernikova, D. A., *Политика Франции в отношении СССР в 1933—1934 годах и проблема Восточного регионального пакта*, in «Ученые записки Института международных отношений», 1962, nr. 8.
18. Certan, E. E., *Новые данные об установлении государственной границы по Дунаю в 1813—1817 годах*, in *Вековая дружба*, Chișinău, Edit. «Știința», 1961, p. 252—259.

19. Certan, E. E., *Русско-румынская торговая конвенция 1876 года*, în *Вековая дружба*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, p. 436—463.
20. Certan, E. E., *Из истории заключения русско-румынской консульской конвенции 1869 г.*, în «Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР», 1961, nr. 2 (80), p. 39—55.
21. Ceterchi, I., v. poziția nr. 62.
22. Cistiakova, E., v. poziția nr. 32.
23. Danilenko, R. V., vezi poziția nr. 39.
24. Demkov, I. A., сар. Румыния, în *Антифашистское движение сопротивления в странах Европы в годы второй мировой войны*, Moscova, Edit. pentru literatură social-economică, 1962, p. 297—333.
25. Ditten, H., *Известия Лаоника Халкокондила о России*, în «Византийский временник» т. XXI (1962), p. 51—94.
26. Dmitriev, P. G., *Речензименте популяцией дин Молдова ън аниш 1772 ши 1774 ка извор де студие де историй социале*, în *Вековая дружба*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, p. 245—251.
27. Dragnev, D. M., *Украинские летописи о молдавско-украинских отношениях середины XVII века*, în *Вековая дружба*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, p. 183—197.
28. Dragnev, D. M., *Аграрное законодательство К. Маврокордата и изменение правового положения молдавских крестьян в середине XVIII в.*, în «Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы», Riga, 1963, p. 252—261.
29. Dvoicenco-Markova, E. M., *Пушкин и румынская народная песня о Тудоре Владимиреску*, în *Пушкин. Исследования и материалы*, Moscova, 1960, p. 402—417.
30. Esaulenko, A. S. și V. M. Rojko, *Интернационалисты в борьбе за республику Советов (1918—1920)*, sub redacția lui I. G. Ivanov, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1962, 38(—40) p.
31. Florovskii, A. V., *Чешско-русские торговые отношения X—XII вв.*, în *Международные связи России до XVII в.*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiințe, 1961, p. 64—83.
32. Galaktionov, I. și E. Cistiakova, A. L. *Ордин-Нащекин — русский дипломат XVII века*, Moscova, Soțekhiz, 1961, 134 p.
33. Golobuțki, V., *Дипломатическая история освободительной войны украинского народа, 1648—1654*, Kiev, Gospoliztat U.S.S.R., 1962, 360 p.
34. Gonciarus, I., *Демократическая аграрная реформа в Румынской Народной Республике*, în «Ученые записки Тираспольского гос. пединститута», 1960, nr. VIII.
35. Grecul, F. A., *О «реформе» 1749 года в Молдавии*, în «История СССР», 1961, nr. 1, p. 71—80.
36. Grecul, F. A., *У истоков многовековой дружбы молдавского, русского и украинского народов*, în *Вековая дружба*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, p. 174—182.
37. Grecul, F. A., *Аграрные отношения в Молдавии в XVI — первой половине XVII в.*, Chişinău, Edit. «Cartea moldovenească», 1961, 456 p.
38. Grecul, F. A., *К вопросу об отражении классово-борьбы в древнемолдавской социально-обличительной сатире*, în *Вопросы социально-экономической истории и источниковедения периода феодализма в России. Сборник статей к 70-летию А. А. Новосельского*, Moscova, 1961, p. 266—269.
39. Grosul, G. S., și R. V. Danilenko, *К вопросу об участии волонтеров из Дунайских княжеств в русско-турецкой войне 1806—1812 гг.*, în «Известия Молдавского филиала Академии наук СССР», 1961, nr. 2 (80), p. 3—25.
40. Grujii, I. O., *Місце України в зовнішній торгівлі Росії кінця XVIII — першої половини XIX ст.* în «Український історичний журнал», 1960, nr. 5, p. 51—63.
41. Hvostov, V. M., *Современное состояние изучения в СССР истории европейских стран народной демократии и задачи научно-исследовательской работы*, în «Новая и новейшая история», 1962, nr. 3, p. 3—11.
42. Iazkova, A. A., *Борьба румынского народа против наступления реакции и фашизма в 1935—1937 годах*, în «Вопросы истории», 1960, nr. 12, p. 99—110.
43. Iazkova, A. A., *Румыния накануне второй мировой войны (1934—1939)*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiințe a U.R.S.S., 1963, 295 p.
44. Iazkova, A. A., și E. I. Spivakovski, *О фальсификации некоторых вопросов новейшей истории Румынии современной реакционной буржуазной историографией*, în *Новая и новейшая история Румынии. Сборник статей*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiințe a U.R.S.S., 1963, p. 163—221.
45. Iovva, I., *Южные декабристы и греческое национально-освободительное движение*, Chişinău, Edit. «Cartea moldovenească», 1963, 104 p.

46. Itkis, M. V., *Борьба бессарабской газеты «Призыв» (1920 г.) в защиту Советской республики и за дружбу между советским и румынским народами*, in *Вековая дружба*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, p. 401—411.
47. Каргешенко, Е. Д., *Развитие социалистической экономики Румынской Народной Республики* in *Новая и новейшая история Румынии. Сборник статей*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., 1963, p. 3—39.
48. Каргешенко, Е. Д., *Победа социализма в Румынской Народной Республике*, in «Новая и новейшая история», 1963, nr. 2, p. 75—92.
49. Кирейман, А. И., *К вопросу об общественном подъеме в России в связи с Балканскими событиями 1875—1878 гг.* in «Ученые записки Шуйского государственного педагогического института», 1960, nr. 9.
50. Кирисенко, Н. Р., *Текст русско-молдавского договора 1711 г. и соответствие его летописи И. Некулче*, in *Вековая дружба*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, p. 198—210.
51. Кондратьев, В. А., *Румынский интернационалист И. О. Дик-Дическу*, («Новая и новейшая история», 1961, nr. 3, p. 109—113.
52. Котенко, I. A., *Из истории участия молдавских отрядов в русско-турецкой войне 1768—1774 годов*, in *Вековая дружба* Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, p. 240—244.
53. Кросс, В. В., *Констанцское свидание (Из истории русско-румынских дипломатических отношений накануне первой мировой войны)*, in «Ученые записки Шуйского педагогического института», 1960, nr. 8, p. 214—236.
54. Кросс, В. В., *Русско-румынские дипломатические отношения в период июльского кризиса 1914 года*, in «Ученые записки Шуйского педагогического института», 1960, nr. 9, p. 129—156.
55. Lebedev, N. I., *За мир на Балканах!* Moscova, Edit. Institutului de relații internaționale, 1960.
56. Lebedev, N. I., *Румыния в годы второй мировой войны (Внешиполитическая и внутривполитическая история Румынии в 1938—1945 гг.)*, Moscova, Edit. Institutului de relații internaționale, 1961, 320 p.
57. Lebedev, N. I., *Борьба за установление народной власти в Румынии в период с 23 августа 1944 г. до 6 марта 1945 г.*, in *Новая и новейшая история Румынии. Сборник статей*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., 1963, p. 107—162.
58. Leşcenko, L. O., *З історії розв'язання дунайської проблеми (1948 р.)*, in «Український історичний журнал», 1961, nr. 6, p. 60—69.
59. Levchenko, V. S., *Сражение в Карпатах. Наступление 1-й гвардейской армии. Сентябрь—Ноябрь 1944 г.* Moscova, Voenizdat, 1960, 151 p.
60. Liahovici, N. V., *Борьба Румынской Народной Республики за создание зоны мира на Балканах*, in *Некоторые вопросы международных отношений*, Сборник статей Академии Общественных Наук при ЦК КПСС, Moscova, 1960, p. 94—134.
61. Litavrin, G. G., *Болгария и Византия в XI—XII вв.*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., 1960, 472 p.
62. Lorinţ, L. şi I. Ceterchi, *Борьба Коммунистической партии Румынии за уничтожение буржуазно-помещичьего строя и установление народной власти*, in «Советское государство и правда», 1961, nr. 8, p. 71—82.
63. Lurie, I. S., *Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV—начала XVI века*, Moscova—Leningrad, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., 1960, 530 p.
64. *Международные связи России до XVII в. Сборник статей*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., 1961, 580 p.
65. Merţalov, A., *Западногерманская историография о фашистском блоке во второй мировой войне*, in «Военно-исторический журнал», 1961 nr. 7, p. 107—113.
66. Mitev, I., *Фашистский переворот в Болгарии в 1923 году и западные державы*, in «Новая и новейшая история», 1960, nr. 4, p. 94—100.
67. Мохов, Н. А., *Очерки истории молдавско-русско-украинских связей. С древнейших времен до начала XIX в.* Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, 214 p.
68. Мохов, Н. А., *О формах и этапах молдавско-русско-украинских связей в XIV—XVIII веках*, in *Вековая дружба*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, p. 10—32.
69. Мохов, Н. А., *К вопросу о соотношении земледелия и скотоводства в экономике Молдавии XIV—XVIII вв.*, in *Ежегодник по аграрной истории восточной Европы*, 1960, Kiev, Edit. Acad. de Ştiinţe a R.S.S.U., 1962, p. 95—107.
70. *Молдавия в эпоху феодализма*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, XVIII + 453 p. + 9 f. pl. (Академия Наук Молдавской ССР, Институт истории).

71. Moșanu, A. K., *Борьба рабочего класса Румынии за социальное страхование и демократическое законодательство о труде в 1911—1914 гг.*, in «Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР», 1961, nr. 5 (83), p. 41—56.
72. Moșanu, A. K., *Ценное исследование по истории рабочего класса Румынии*, in «Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР», 1961, nr. 2 (80), p. 73—79.
73. Munteanu, M. P., *Передовая русская периодическая печать XIX века и ее отклики на некоторые исторические события в Молдавии*, in vol. *Вековая дружба*, Chișinău, Edit. «Știința», 1961, p. 306—327.
74. Notovici, F. I., *О попытках австрийско-германской дипломатии вовлечь Болгарию в мировую войну в августе 1914 года*, in «Новая и новейшая история», 1960, nr. 1, p. 116—123.
75. Novac, D. E., *Потемкинцы в Румынии в 1905—1907 годах*, in «Ученые записки Кишиневского государственного университета», 1962, t. XLVIII (серия историческая).
76. Novac, D. E., *Революционные связи трудящихся России и Румынии в 1907 году*, in *Вековая дружба*, Chișinău, Edit. «Știința», 1961, p. 325—339.
77. Novak, D. E., *Отклики в Румынии на события 9 января 1905 г. и на арест А. М. Горького*, in «Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР», 1961, nr. 2 (80), p. 55—56.
78. *Описи царского архива XVI века и архива Посольского приказа 1614 года*, Moscova, Edit. pentru literatură răsăriteană, 1960, 195 p.
79. Oreșkova, S. F., *К вопросу о подчинении Валахии Османской империи*, in «Краткие сообщения Института народов Азии», 1961, XXX, p. 173—182.
80. *Освобождение Болгарии от турецкого ига*, vol. I, *Освободительная борьба южных славян и Россия, 1875—1877*, sub red. lui S. A. Nikitin, V. D. Konobeev, Al. K. Burmov, N. T. Todorov, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 1961, 716 p.
81. Oțetea, A., *Объединение румынских княжеств*, in «Новая и новейшая история», 1961, nr. 1, p. 114—124.
82. Parhomciuc, S. M., *Нарождения новой Румынии. Антифашистский рух и победа народной демократии в Румынии (1941—1945)*, Kiev, АН УРСР, 268 p.
83. Platonov, S. P., *Социалистическая индустриализация — генеральная линия Румынской рабочей партии*, in «Ученые записки Кишиневского гос. университета», *Межвузовский сборник по истории КПСС*, 1960, nr. 1.
84. Podgradskaia, E. M., *Новое исследование о Волошской колонизации в Западных Карпатах*, in «Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР», 1961, nr. 2 (80), p. 67—72.
85. Podgradskaia, E. M., *К вопросу о молдавских товарах, ввозимых во Львов во второй половине XVII века (по материалам львовских таможенных книг)* in «Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР», 1961, nr. 5 (83), p. 21—29.
86. *Полное собрание русских летописей, Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по академическому спуску*, Moscova, Edit. pentru literatură răsăriteană, 1962, 580 p.
87. Popovici, Valerian, *Ролул прогресист ал Русией ши дезволтаря аутономией економиче ши политиче а Цэрилор Ромыне ла сфэршитул сек. XIX*, in *Вековая дружба*, Chișinău, Edit. «Știința», 1961, p. 128—138.
88. Rădulescu, I., *Научный характер политики Румынской рабочей партии*, in «Вопросы истории КПСС», 1961, nr. 4, p. 80—94.
89. Rikman, E. A., *Памятники древнего искусства Молдавии (По археологическим данным)*, Chișinău, Edit. «Cartea moldovenească», 1961, 40 p.
90. Rojko, V. M., *Из истории участия румынских революционеров в борьбе за власть Советов на юге России (1917—1918 гг.)*, in *Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР*, 1960, nr. 6, p. 3—22.
91. Sazina, M. G., *Борьба румынского народа за установление народно-демократического строя. 1944—1947*, Moscova, Edit. Acad. de Științe a U.R.S.S., 508 p.
92. Seliah, G. N., *Русско-турецкое соглашение 1802 г. о Дунайских княжествах*, in «Вопросы истории», 1961, nr. 12, p. 195—202.
93. Sidelnikov, S. I., *Болгарский революционер Георгий Раковский*, Harkov, 1959, 174 p.
94. Snegarov, I., *К истории культурных связей между Болгарией и Россией в конце XIV — начале XV в.*, in vol. *Международные связи России до XVII в.* *Сборник статей*, Moscova, 1961, p. 257—277.

95. Социалистическая индустриализация стран народной демократии, Moscova, Gosplanizdat, 1960, 300 p.
96. Sovetov, P. V., К вопросу о правильном освещении понятия «третина» в имунитетных грамотах Молдавии XV века, in «Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР», 1961, nr. 5 (83), p. 3—19.
97. Sovetov, P. V., Законодательная политика по земельным нарушениям в Молдавии (до середины XVII в.), in «Ежегодник по аграрной истории Восточной Европе 1959 г.», Moscova, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., 1961, p. 112—132.
98. Stanislavskaja, A. M., Русско-английские отношения и проблемы Средиземноморья (1798—1807), Moscova, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., 1962, 504 p.
99. Storojuk, V. P., Последствия крестьянских восстаний 1907 года в Румынии, in *Вековая дружба*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, p. 340—360.
100. Storojuk, V. P., Социально-экономическое положение румынской деревни накануне крестьянских восстаний 1907 года, in «Ученые записки Кишиневского государственного университета», (серия Историческая), 1962, t. XLVIII.
101. Suljenko, V. K., Братерське співробітництво і взаємна допомога-джерело розвитку економіки соціалістичних країн, in «Український історичний журнал», 1961, nr. 4, p. 33—43.
102. Şevcenko, F. I., Участие венгров и румын в партизанском движении на Украине в годы Великой Отечественной войны Советского Союза in «Новая и новейшая история», 1961, nr. 5, p. 91—104.
103. Şeviakov, A. A., Превращение гитлеровцами Румынии в плацдарм для нападения на СССР, in «Новая и новейшая история», 1962, nr. 4, p. 103—111.
104. Şeviakov, A. A., Из истории экономической экспансии германского империализма в Румынии в 1936—1941 годах, in «Вопросы истории», 1961, nr. 12, p. 109—120.
105. Şriga, I. N., Некоторые черты развития и размещения нефтяной промышленности Румынии при капитализме, in «Ученые записки Тираспольского гос. пединститута», 1960, nr. 8.
106. Ştefănescu, Ştefan, Элементе комуне де цивилизаție феудалэ ын Цэрилэ Ромыне ии ын Русия: прочесул лезэрий де глие а цэранилор ла сферишул секолулуй XVI, in vol. *Вековая дружба*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, p. 111—127.
107. Şulman, E. B., Русско-молдавское боевое сотрудничество (1735—1739 гг.). Под ред. Н. А. Мохова, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1962, 67 p.
108. Şulman, E., Миссия валашского ворника П. Драгунеску в Россию (1736—1737 годы), in *Вековая дружба*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, p. 211—239.
109. Şuşarin, V. P., Русско-венгерские отношения в IX в., in *Международные связи России до XVII в.*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiinţe, p. 131—180.
110. Teclu, I., В боях совместно с Советской Армией, in «Военно-исторический журнал», 1960, nr. 9, p. 17—30.
111. Teleghin, F., Использование фашистской Германией ресурсов оккупированных и зависимых стран Европы для войны против СССР, in «Военно-исторический журнал», 1961, nr. 6, p. 37—47.
112. Tihomirov, M. N., Пути из России в Византию в XIV—XV вв., in vol. *Византийские очерки*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., 1961, p. 3—33.
113. Ţankova-Petkova, G., О территории болгарского государства в VII—IX вв., in «Византийский Временник», t. XVII (1960), p. 124—143.
114. Tomşin, I. K., Борьба коммунистической партии Румынии за единство рабочего класса в 1944—1948 гг., in *Новая и новейшая история Румынии. Сборник статей*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., 1963, p. 40—106.
115. Udaltov, I. I., XXII съезд КПСС и изучение проблем народной демократии, in «Новая и новейшая история», 1962, nr. 3, p. 12—27.
116. Vasilenko, G. A., Хотинская война (Из истории борьбы украинского народа против турецко-татар. агрессии конца XVI и начала XVII века), Kiev, 1960, 99 p.
117. *Вековая дружба. Материалы научной сессии Института истории Молдавского филиала СССР, (27—29 ноября 1958 г.)*, Chişinău, Edit. «Ştiinţa», 1961, 472 p. (Молдавский филиал Академии наук СССР, Институт истории).
118. Vinogradov, K. B., Буржуазная историография первой мировой войны. Происхождение войны и международные отношения 1914—1917 гг. Moscova, Soţekhiz, 1962, 402 p.
119. Vinogradov, V. N., Внешнеполитическая ориентация правящих кругов Румынии накануне первой мировой войны, in «Новая и новейшая история», 1960, nr. 1, p. 53—67.

120. Vinogradov, V. N., *Россия и объединение румынских княжеств*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., 1961., 329(—331) p. (Academia de Ştiinţe a U.R.S.S., Institutul de istorie).
121. Vinogradov, V. N., *Внутриполитическая борьба в Румынии накануне ее вступления в первую мировую войну (январь—август 1916)*, in «Новая и новейшая история», 1962, nr. 6, p. 98—112.
122. Vinogradov, V. N., *Французская дипломатия и проблема объединения румынских княжеств в 1856—1659 гг.*, in *Французский ежегодник, Статьи и материалы по истории Франции. 1959*, Moscova, 1961, p.
123. Vinogradov, V. N., *Русско-румынские отношения в годы первой мировой войны (1914—1916 гг.)*, in *Новая и новейшая история Румынии. Сборник статей*, Moscova, Edit. Acad. de Ştiinţe a U.R.S.S., 1963, p. 22—287.
124. *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского Министерства иностранных дел. Серия первая. 1801—1815*. Том 1: март 1801г. — апрель 1804 г. Sub redacția lui A. L. Narocinički (red. resp.), S. I. Dirilski, S. D. Skazkin, V. P. Iakubovski. Moscova, Gospolitizdat, 1960, 800 p.
125. *Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского министерства иностранных дел. Серия первая. 1801—1815 гг.* Том VI: 1811—1812 гг. Sub redacția lui A. L. Narocinički, L. I. Boiko, N. N. Bolhovitinov, G. K. Deev, I. V. Evstineev. Moscova, Gospolitizdat, 1962.
126. Zaikin, A. N., *К вопросу о планах создания «восточноевропейской федерации» в годы второй мировой войны*, in «Ученые записки Казахского университета», 1960, t. 47, вып. 6, p. 19—26.
127. Zalişkin, M. M., *Внешняя политика Румынии накануне войны за независимость*, in «Новая и новейшая история», 1962, nr. 2, p. 116—129.
128. Zalişkin, M. M., *Волнения среди рабочих на строительстве железной дороги Плоешти—Предял в Румынии осенью 1876*, in «Вестник Московского университета. Исторические науки», 1960, nr. 1, p. 37—42.
129. Zavgur, A. A., *Социально-экономические предпосылки народно-демократической революции в Румынии*, in *Некоторые вопросы философии Межвузовский философский сборник*, Chişinău, 1959, nr. 1, p. 91—116.
130. *15 лет свободной Румынии*. Moscova, Edit. Institutului pentru relații cu străinătatea 1959, 262 p.

III. Bulgaria

1. Atanasov, P., *Принос към българо-румынските културни отношения през XV и XVI в.* in «Исторически преглед», XIX (1963), nr. 5, p. 110—118.
2. Băncilă, Peana, *Éléments d'art monétaire bulgare au XIIIe siècle*, in «Известия на Археологическия Институт», XXV (1962), p. 65—69.
3. Воескh, J. G., *Саломон Швайгер и неговите бележки за пътуването му през България*, in «Изследвания в чест на Марин Дринов», Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Ştiinţe, 1960, p. 301—344.
4. Voşankov, N., Simeonov, T., Vasileva, M., *Гривица, Плевен, Смърдан (1877—1878)*, Pleven, 1963, 119 p.
5. Burmov, Alexandăr K., *Таен централен български комитет (Образуване и първи период от развитието му)*, in «Исторически Преглед», XVI, (1960), nr. 2, p. 41—65.
6. Burmov, Alexandăr K., *Таен централен български комитет (втори период от съществуването му)*, in «Исторически Преглед», XVI (1960), nr. 3, p. 59—84.
7. Burmov, A.: *Съществувал ли е централен революционен български комитет в Букурещ през 1869—1872 г.?*, in «Исторически Преглед», XVII (1961), nr. 3, p. 34—47.
8. Сешралов, I. N., *Из дейността на хитлеристкия посланик в Анкара Франц фон Папен в навечерието и в началото на втората световна война (април 1939 г. — юни 1941 г.)*, in «Исторически Преглед», XVIII (1962), nr. 2, p. 54—59.
9. Diaconi, P., *Една неизвестна монета Георгия Тертера*, in «Археология», V (1963), nr. 1, p. 41—42.
10. Diculescu, Vi., *Привилегии, давани на българите заселници във Влашко през 1833—1834*, in *Изследвания в чест на Марин Дринов*, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Ştiinţe, 1960, p. 399—414.

11. Dimitrov, M., Любен Каравелов. Биография, Sofia, 1959, 406 p.
12. Jesev, Nicolai, Пътувания на Румънци из България преди век, in «Исторически Преглед», XVI (1960), nr. 2, p. 82—86.
13. Kinov, Ivan, Steriu Atanasov, D. Hristov, B. Ciolpanov, Въръжената борба на българския народ срещу османското господство, Sofia, Edit. de stat militară, 1961, 404 p.
14. Kiselkov, V. Sl., Спомоществувателите на Софроний Врачански, in vol. Изследвания в чест на Марин Дринов, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Ştiinţe, 1960, p. 461—464.
15. Kiselkov, V. Sl., Софроний Врачански, живот и творчество, Sofia, Edit. Acad. Bulgare de Ştiinţe, 1963, 230 p.
16. Kuzev, Aleksandăr, Един мним ранносредновековен гръцки надпис от Черна Вода, Добруджа — Румъния, in «Известия на Археологическия Институт», XXV (1962), p. 219—223.
17. Maslev, Stoian, B. E. Априлов в Брашов, in «Исторически преглед», XVIII (1962), nr. 1, p. 75—82.
18. Mihailov, S., Ктиторският портрет в Кремиковската манастирска църква в светлината на българо-румънските културни връзки през XV в., in «Arheologija», II (1960), nr. 3, p. 23—29.
19. Paskaleva, Virginia, Към историята на търговските връзки на Македония със Среда Европа през XIX в., in «Известия на Института за история България Академия на Науките», 1962, 11, p. 51—82.
20. Paskaleva, V., Les relations commerciales des contrées bulgares avec les pays occidentaux et la Russie au cours de la première moitié du XIX-e siècle, in vol. Études historiques à l'occasion du XI-e Congrès International des sciences historiques, août 1960, Sofia, Acad. des Sciences de Bulgarie, 1960, p. 253—288.
21. Petkova, Maria şi Maria Genovska, Към историята на търговските връзки на Македония със Среда Европа през XIX в., in «Известия на Института за история България Академия на Науките», XVIII (1962), nr. 5, p. 61—66.
22. Petrov, Petăr, Чужденци доброволци участници в Балканската война, in «Исторически преглед», 1960, 9, p. 187—214.
23. Пътеводител на военно-историческите музеи в Плевенски окрък, Varna, 1960, 105 p.
24. Silianovska-Novikova, Tatiana, Бележки върху указателя на сборника от документи за българското отъпление, in «Исторически Преглед», XVI (1960), nr. 5, p. 111—113.
25. Stancev, St., България и славянская письменность в IX веке, in «Археология», V (1963), nr. 2, p. 3—6.
26. Todorov, G., Ролята на българите в руското разузнаване през Освободителната руско-турска война (1877—1878), in «Известия на Института по история. Българска Академия на науките», (1960), 9, p. 3—56.
27. Torenciakov, Vladimir, Някои български извори за характера на «Балканския вариант», in «Исторически преглед», XVI (1960), nr. 4, p. 52—58.
28. Undjiev, I., За началото революционно-организационната дейност на Васил Левски, in «Исторически преглед», XIX (1963), nr. 1, p. 32—61.
29. Vekov, Anghel, Две необнародвани писма на Димитър Благоев, in «Исторически преглед», XIX (1963), nr. 6 p. 94—97.
30. 80 години от Плевенската епоси 1877—1957. Препоръчителна библиография, Colectivul de autori: N. Boznakov, T. Simeonov, M. Vasileva, L. Duicev şi Iv. Boznakova, Sofia, Edit. de Stat «Ştiinţă şi artă», 1960, 158 p. (Военноисторически музеи и Окръжна библиотека—Плевен).

VI. Cehoslovacia

1. Adamová, Magda, Maďarsko a malá dohoda v období před druhou světovou válkou (1937—1938), in «Československý Časopis historický», XI (1963), 6, p. 742—758.
2. Dan, Mihail, Les éléments progressistes dans l'œuvre de l'historien roumain Ioan Bogdan, in «Sborník prací filosofické fakulty Brneňské University», X (1961), Řada Historická, (C), č. 8, p. 433—451.
3. Gajánová, Alena, K některým otázkám mezinárodního postavení předmnichovské ČSR, in «Československý Časopis historický», IX (1961), nr. 5, p. 677—697.

4. Giurescu, C. C., *Útočiště husitů a jejich střediska v Moldavsku*, in « Sborník prací filosofické fakulty Brněnské University », X (1961), *Řada Historická* (C) Č 8, p. 105–120.
5. Horálek, K. a Z. Horálková, *Ještě k písni o vévodovi Štefanovi*, in « Slavia », XXIX (1960), nr. 1, p. 104–108.
6. Horálková Z. v. *pozíťia* nr. 5.
7. Ionescu-Nișcov, Traian, *Bogdan Petriceicu-Hașdeu a « rukopisy » Václava Hanky*, in « Sborník prací filosofické fakulty Brněnské University », X (1961), *Řada Historická* (C) Č 8, p. 370–375.
8. Krandžalov, Dimitr, *O původu některých domněle rumunských jmen u nás (Visalaja, portáš, Dolina Urgatina, Bukerysky, Cindoléna, Čerták, Pestalak aj.)*, in « Slezský Sborník », LIX (1961), nr. 1, p. 118–127.
9. Krandžalov, D., *O valašských na Moravě a Valašské kolonizaci v Karpatech (Na okraj knihy J. Macůrka, Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století)*, in « Československý časopis Historický », X (1962), nr. 2, p. 200–209.
10. Krandžalov, Dimitr, *Valašina Moravě. Materiály, problémy, metody*, Praha, Státní pedagogické nakladství, 1963, 247 p.
11. Kudláček, J., *Z novších studií o problematice staroslovanských dejin*, in « Historický časopis », IX (1961), nr. 1, p. 137–146.
12. Lukés, František, *K diplomatickému pozadí vídeňské arbitraže*, in « Historický časopis », X (1962), nr. 1, p. 51–67.
13. *Macůrek, J., *K otázce vztahů listiny české, ukrajinské a moldavské v druhé polovině 15. století*, in « Sborník prací filosofické fakulty Brněnské University », IX (1960), p. 151–159.
14. *Mauřek, J., *K dějinám česko-rumunských vztahů 2 pol. 14. a 1 pol. 15. století*, in « Slovanské historické Studie », III (1960), p. 127–184.
15. Macůrek, J., *Diskuse o Valašských na Moravě a valašské kolonizaci o Karpatech*, in « Sborník prací filosofické fakulty Brněnské University », XI (1962), *Řada Historická*, p. 171–175.
16. Macůrek, Josef, *K otázkám slovanských receptů v rumunských památkách (gramotách) z počátku 16. století*, in « Sborník práce filozofické fakulty brněnské University », X (1963), p. 55–70.
17. Marsina, Richard, *Materiál k dějinám slovenska v rumunských archívoch*, in « Historický časopis », X (1962), nr. 4, p. 622–626.
18. Štika, Jaroslav, *Bádání o Karpatském salašnictví a valašské kolonizaci na Moravě*, in « Slovanský národopis », IX (1961), p. 513–548.
19. *Valašské Meziříčí v pamětech tricetileté války. K vydání připravil František Dostál*, Ostrava, 1962, 162 p.
20. *Vulcănescu, Romulus, *Des éléments slaves dans la mythologie roumaine*, in « Československá etnografie », X (1962), nr. 2.

V Polonia

1. *Acta Tomiciana, tomus XVI, Epistolarum, legationum, responsorum et rerum gestarum, a.d. MDXXXIV*. Pars prima, ed. Wl. Pocięcha, Wratislaviae, 1960, 719 p.
2. *Akta Stanów Prus Królewskich, III, 1 (1492–1497)*. Ed. M. Biskup a K. Górski, Toruń, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961.
3. Batoŕski, Henryk, *Le voyage de Joseph Beck en Roumanie en octobre 1938*, Varsovie, 1960, p. 137–160. Extras din « *Annuaire polonais des Affaires Internationales* » (Institut polonais des Affaires Internationales), 1959–1960.
4. Batoŕsky, Henryk, *Listy J. Klódy-Badouskiego z Belgradu. Przyczynęk do dziejów polityki jugosłowiańskiej. Rzadu Narodowego w roku 1864*, in « *Przegląd Historyczny* », LIV (1963), 2, p. 325–332.
5. Callimachus, Philippus, *Historia de Rege Vladislao*, ed. I. Lichońska, T. Kowalewski, A. Komornicka, Varşovia, 1961, 420 p. (Bibliotheca Latina Medii et Recentioris Aevi).
6. Chişvaşi-Comşa, M., *La pénétration des Slaves dans le territoire de la Roumanie entre le VI-e et IX-e siècle à la lumière des recherches archéologiques*, in « *Slavia antiqua* », VII (1960), p. 175–188.
7. Madyda, Władysław, *Johannes Longinus Długosz als Vorläufer des Humanismus in Polen, in Renaissance und Humanismus in Mittel und Osteuropa*, vol. II, Berlin, 1962, p. 185–191.

8. *Matricularum regni Poloniae Summaria excussis codicibus qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, contulerunt Josephus Plocha, Antonius Rybarski, Irena Sulkowska, moderante Jacobo Sawicki. *Pars V Sigismundi Augusti regis tempora complectens 1548—1572*, vol. II, *Acta vicecancellariorum 1548—1572*, Varşovia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961, XVI + 386 p. (*Directio Generalis Archivorum Status. Tabularium actorum antiquorum Varsoviense Maximum*).
9. *Pomniki dziejowe Polski (Monumenta Poloniae Historica)*, wydal August Bielowski, t. I—II, Varşovia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961—1962; XXXII + 946 p.; XXVI + 998 p.
10. Ptaśnik, Jan, *Kultura włoska wieków średnich w Polsce*. Varşovia, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959, 332 p.
11. Szczerbicka Ludwika, *Siedemnastowieczny fragment dumy o Dymitrze Wiśniowieckim*, in «*Slavia Orientalis*», IX (1960), nr. 1, p. 9—21.
12. Spieralski, Z., *W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Moldawii*, in «*Przegląd Historyczny*», LII (1961), 1, p. 147—152.
13. Spieralski, Z., *Kampanja Obertyńska 1531 roku*, Warszawa, Wydawnictwo ministerstwa obrony narodowej, 1962, 316 p.
14. Székely, G., *Ideologia wojny chłopskiej na Węgrzech w 1514r.*, in «*Kwartalnik historyczny*», LXVII (1960), p. 634—649.
15. Woliński, Janusz, *Z dziejów wojny i polityki w dobie Jana Sobieskiego*, Varşovia, M.O.N., 1960, 202 p.

VI. Jugoslavia

1. Iakšič, Grugri M. Vučkovič, *Spolna politika Mihaila Obrenoviča Prvi balkanski savez*, Beograd, 1964.
2. Korošek, Paola, *Rasprostranjenost slavonske kulture grupe*, in «*Glasnik zemaljskog Muzeja u Sarajevu, Arheologija*», Nova Serija, XVI—XVII (1961), p. 141—150.
3. Kostić, Mita, О дунавско-савској трговини, лаћама, лаћарима и лаћарским цеховима у XVIII и XIX квеу до појаве жељезница, in «*Историски Часопис*», IX—X, (1959)/1960, p. 259—293.
4. Novakovic, Relia, Бранковићев Летопис, Belgrad, Izdavačka Ustanova, 1960, 180 p. (Српска Академија Наука и уметности. Посебна издања, књига CCCXXXIX, Одељење Друштвених Наука, књига 35).
5. Pribojević, Vinko, *O podrijetlu i zgodama slavena*, ed. Grga Novak, Zagreb, 1961, 249 p. (Jugoslovenska Akademija Znanosti i Umjetnosti).
6. Radenić, Andrija, О тополској Буни, in «*Историјски Часопис*», XI (1960), p. 89—148.
7. Radojičić, D. Sp., *Istočna i zapadna komponenta starih južnoslovenskih književnosti*, in «*Glas Srpske Akademije nauka i umetnosti*», CCLVI (1963), p. 1—24.
8. Ristić, Milovan, *Stari Vlah do oslobodjenja ot Turaka*, Beograd, 1963, 330 p.
9. Stanojević, Gligor, *Vijesti o Turskoj (Pietro Busenello: Notizie Turchesche)*, Sarajevo, 1960, 147 p. (Научно Друштво Bosne i Hercegovine. Grada Knj. IX. Odjeljenje istorijska—filoloških nauka, knj. 6).
10. Stojančević, Vladimir, Политички погледи кнеза Милоша Обреновића на питање ослобођења балканских народа, in «*Историски Часопис*», IX—X (1959)/1960, p. 345—362.
11. Tihomirov, M. N., *Россия и Византия в XIV—XV столетиях*, in «Зборник радова византолошког Института», 7 (1961), p. 23—38.
12. Vinaver, Vuk, *Дубровник и Турска у XVIII веку*, Belgrad, Izdavačka Ustanova, 1960, 181 p. (Српска Академија Наука, CCCXXXI, Историски Институт, књига 11).

INDICE

de nume de persoane

A

- Aali Paşa, ministru de externe turc, 133, 134
Abagiul, Doşko, 74
Abagiu, Ivancea ot Sărata, 151
Abeele, Vander, 17
Adamova, Magda, 410
Adăniloie, N., 385
Aldea, Alexandru, voievod (1431—1436), 168, 170, 177, 197
Alb, stolnic, 334
Alecsandri, Ion, 38, 48, 52, 60, 133
Alefirenko, P.K., 394
Aleksberli, M.A., 404
Alexandrescu Dersca, M., 174, 182
Alexandru al II-lea, ţar rus, 39
Alexandru cel Bun, voievod, 156, 160, 161, 175, 210, 213, 214, 219—222, 232—236, 363, 364, 388
Alexandru cel Mare, rege macedonean, 383
Alexandru cel Rău, voievod, 272
Alexandru Iliaş, voievod, 350, 353, 355
Alexandru, Ioan, ţar bulgar 169
Alexandru Mircea, voievod, 272, 344, 346, 354
Alexandru Nicolae, voievod, 195
Alexiev, M., 373
Ali-bei, funcţionar turc, 88
Altschuller, P.E., 399, 404
Ana, soţia voievodului Alexandru cel Bun, 233
Anastasia, soacra voievodului Alexandru cel Bun, 233—235
Andrea, Damian, 181
Andréev, Mihail, 385
Andrejev, M.N., 182
Andronic, Alexandru, 203—205, 385
Angelescu, C.C., 393
Angelescu, Gh. I., căpitan, 38, 41, 50—52, 55, 56, 60, 61
Anghelinei, Costea sin, 71
Anghelov, B. St., 208, 403
Anghelov, D., 194, 371, 400
Anjou, Henri de, rege, 287, 288, 293
Anna, principesă polonă, 293
Anton, căpitan, 140
Antonescu, Nicolae, polcovnic, 149
Antoniu, Dumitru, 110
Antonovici, V., 158, 159
Apanovici, O.M., 404
Arabul Abulfeda (Abul Fida), 174
Arbore, Zamfir C., 17, 18, 19, 30
Argyropulos, Andrei, 184
Arië, Moşe, 372
Arië, Naum, 372
Arigu, Gheorghe, băcan, 148
Arion, Gh., 204
Arion, H., maior 57
Aron, Petru, voievod, 191, 220, 221, 365
Arţihovski, A. V., 398
Arváy, Iosif, 385
Asachi, Leon, arhimandrit, 393
Asanache (Arsache) Pitarul, 138
Asen, Ioan, 164
Aslan, mare vistier, 350
Asproiu, V., 393
Atanasov, P., 409
Atanasov, Steriu, 410
Atanasov, Ş., 395
Avtokratov, V.N., 399, 404

B

- Babici, I., 393
Băcivarov, Mihail, 399
Badea, comis, 334
Badea, mare stolnic, 346
Badea, paharnic, logofăt, 344, 347
Badeer, conducătorul Internaţionalei I, 18

- Badoer, Giacomo, 173
 Bajer, Karol, 394
 Bakalov, Gheorghii, 374
 Baklanova, I.A., 401
 Baklanova, N.A., 398
 Bakó, Géza, 385
 Bălan, C., 177, 333, 385
 Bălănescu, I. V., 385
 Bălăşa, D., 346
 Balc, voievod, 223—225, 227—229
 Bălcescu, Nicolae, 25, 30, 125, 358, 361—363, 365
 Băleanu, ban, 80
 Balla, Elvira, 393
 Balomir, paharnic, 336, 338, 340
 Balş, G., 234, 275
 Balş, Teodorită, 321, 322
 Ban, Matia, 370
 Bakunin, Mihail, 18, 25—28
 Băncilă, Ileana, 169, 409
 Bănescu, N., 173, 393
 Banu, Fl., 205
 Barbu, G., 385
 Bărbuceanu, armaş, 79
 Barbul, ban, 187
 Barbul, mare postelnic, 344, 349, 353
 Bărbulescu, I., 195, 196, 363
 Barbuse, Henri, 374
 Bărcan, spătar, comis, 336, 338, 340
 Bărcăcilă, Al., 195, 243
 Barišić, Franjo, 396
 Barnea, I., 182, 193, 385
 Basarab I, voievod, 168, 174, 179
 Basarab cel Bătrîn, voievod, 170
 Basarab cel Tânăr, 170, 192, 193, 251, 280
 Basarab, Constantin-Şerban, 364
 Basarab, Laiotă, voievod, 171, 185, 192
 Basarab, Matei, voievod, 280, 342, 349, 350, 353—355, 390
 Basarab, Neagoie, voievod, 171, 172, 196, 272, 387, 390, învăţăturile lui, 164, 360, 365, 368, 393
 Basarab, Radu, I, voievod, 271—275
 Baskin, I, I., 404
 Bathori, Gabriel, principele Transilvaniei, 251
 Bathory, Ştefan, rege polon, 287
 Batowski, Henryk, 411
 Bautier, Robert — Henri, 175
 Bebel, A., 20, 23
 Becker, Henrik, 26, 381
 Beleva, Zl., 395
 Belfor, F. C., 238
 Belu, Ştefan, mare logofăt, 343
 Bem, Józef, general, 393
 Bembea, Ion, N., 386
 Bembea, Nicolae, N., 386
 Berciu, D., 169, 185
 Berényi-Révész, Maria, 382
 Berezniakov, N. V., 404
 Berg, D. S., 404
 Berindei, Dan, 129, 368
 Beritić, N., 399
 Bernadski, V. N., 402
 Berov, L., 372
 Bertele, T., 173
 Bertolomei mare stolnic, 350
 Berza, M., 174, 222
 Beşevliev, Veselin, 382, 393
 Beşkov, M., 372
 Best, Ch. H., 263
 Beych, Drag de, 224
 Beyne, Baligot de, 35, 36, 38, 42, 44, 48—53, 55
 Bezdechi, Şt., 242
 Bianu, I., 362
 Bidivul, Radul, postelnic, 346, 347
 Bielinska, Maria, 393
 Bielski, Marcin, 288, 292, 297, 298
 Bienkowski, Wieslaw, 393
 Bildescu, E., 386
 Billecoeq, Ch. 312
 Birdeanu, N., 386
 Biriuzov, S.S., 404
 Birman, M.A., 399
 Birnea, P.P., 404
 Blanc, Louis, 25, 26
 Blahoslav, Jan, 381
 Bobrova, S. P., 371
 Bobulescu, Iosif, 239, 240, 244
 Bociarov, I. N., 404
 Bocignoli, Mihail, 196
 Bodianschi, O. M., 370
 Bodin, D., 312, 313
 Bodogae, T., 386
 Boeckh, J. G., 409
 Boengiu, Petre, hangiu, 317
 Boeraş, Fl, 386
 Bogaci, Gh., 386
 Bogdan, Damian, P., 220, 222, 256, 293, 386
 Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, 235
 Bogdan (1359—1365) voievod, 220—224, 227—229, 232—235
 Bogdan al II-lea, voievod, tatăl lui Ştefan cel mare, 234
 Bogdan, I., 155, 162, 170, 171, 173, 176—180, 183, 185, 188, 189, 192, 193, 196, 197, 206, 219—221, 236, 299, 357—359, 362, 367, 386, 387, 397, 400, 402
 Bogdan, mare logofăt, 336, 338, 340, 344
 Bogdanovici, Sdrafko, 121
 Boghisigh, Rachaz, 195
 Bohonas-Lewńska, Maria, 379
 Boiangiu, Peno, 71
 Boiangiul, Pene, 74
 Boicu, L., 386
 Boiko, L. I., 409
 Bojić, Ivan, 195, 196
 Bolázs, János, 381
 Bolboacă, Mihai, 71
 Boldur, A. V., 206, 386
 Bolhovitinov, N. N., 409
 Bolinteanu, D., 37
 Boşankov, N., Simionov, 409

Bossy, R. V., 33, 35–39, 41–43, 50–53, 57, 129
 Borkovski, V. I., 398
 Botev, Hristo, 25, 29–31, 69, 373, 392
 Botev, Kiril, 373
 Botoroiu, Costea, 71
 Botzaris, Notis, 375–378
 Brăescu, Ion, 336
 Braicevski, I. M., 404
 Brăiloiu, Cornea, ban, 364
 Brăiloiu, Nicolăiță, ispravnic, 74
 Bran, Iancu, maior, 314, 318–320
 Brancovici, Gheorghe, cronica lui, 365
 Brandeburg, Albert Frederic de, prinț, 300
 Braniste, Marin, 87, 151
 Brătescu, G., 386
 Brătianu, G. I., 33, 37, 41, 47, 56, 57, 181, 193, 273
 Brățișcoianu, Nicola, 110
 Brătulescu, V., 234
 Brehier, L., 264
 Brill, J., 15
 Brincoveanul, Constantin, voievod, 180, 186
 Bromberg, J., 175
 Bruchnaiski, W., 288
 Brzeski, N., 221
 Buczek, Karol, 394
 Bulwer, Henry, L., 39, 46, 47, 127
 Bulat, Toma, G., 386
 Bumbăcaru, Florea, 74
 Buonacorsi, Filippo, (Kallimachus), 379, 380, 411
 Burmov, Alexandăr, K., 24, 372, 382, 400, 407, 409
 Burtea, mare vornic, 336
 Buzinca, mare comis, 354

C

Cadett, Thomas, 9
 Caffiero, Carlo 18
 Călărășanu, Tudor, 74
 Calimachi, Gavril, mitropolit, 386
 Calimachi, Scarlat, domn, 323
 Calimachi, Scarlat, 386
 Callimaki, Teodor, 36, 38, 40, 44, 45, 48, 57, 61, 63, 127, 129–143
 Calimachus, Philippus, vezi Buonacorsi, Filippo,
 Călinescu, colonel, 50
 Calinic, arhimandrit, 240
 Caloian, căpitan, 139
 Calotă, vistier, 344
 Camariano, Nestor, 386
 Cămpina, Barbu T., 173, 186
 Cămpineanu, Ioan, 357, 362
 Căndea, V., 125
 Cantacuzino, Al., 39, 42, 57
 Cantacuzino, Constantin, stolnic, 368
 Cantacuzino, Gh., 203
 Constantinescu, N., 204, 212
 Cantemir, Dimitrie, voievod, 358, 360, 362, 365, 367, 368
 Căpitanul, Constantin, 139
 Carabulea, Tănase, 71
 Caracaș, S., 178
 Carada, Eugen, 25
 Caragea, Constantin, ban, 361
 Caragea, J. Gheorghe, domn, 117–122
 Caragheorghe, G., 122
 Carapalea, T., 394
 Carol al V-lea, rege, 306
 Carol al IX-lea, rege francez, 287, 288, 293
 Carol Robert, rege, 168, 223
 Carr, E. H., 28
 Catargiu, Barbu, 41
 Catargiu, Costache, aga, 318, 322
 Catargiu, Ștefanache, 321
 Cătuneanul, I., ispravnic, 88, 102
 Cazacu, A., 367
 Cazan, mare vornic, 171
 Cazan, Gheorghe, 386, 394
 Ceaușel, Gh., 141
 Ceaușescu, Dobrică, 109
 Celkovski, F. P., 370
 Celtis, Conrad, (Pickel) 379
 Cempalov, I. N., 404, 409
 Cercel, Petre, voievod, 364
 Čerepnin, L. V., 400, 404
 Černakova, G. P., 371
 Černikova, D. A., 404
 Čerņișevski, N. G. 26
 Černov, V. M., 370
 Cernovodeanu, P., 333
 Certan, E. E., 404, 405
 Ceterchi, I., 405, 406
 Chalcocondil, Laonic, 176, 183
 Charrière, E., 288
 Cheresteșiu, V., 198, 386
 Chir, Neofit, episcop de Rimnic, 240
 Chircă, H., 167, 385, 386
 Chiriță, Grigore, 394
 Chirtop, portar, 347
 Chișvași-Comșa, M., 386, 387, 394, 411
 Chițescu, L., 205
 Chițimia, Ion, C., 386, 394
 Chițoiu, Bănică, zapciu, 79
 Choienski, Ioanues, 296
 Choiosphaktes, Leon, 382
 Chopin, M. M., 255
 Ciachir, Nicolae, 5, 8, 387, 394
 Cibulka, Josef, 401
 Cihodaru, C., 222, 387
 Cimponeriu, Ecaterina, 387
 Cinoveanu, Mihai, 110
 Ciolpanov, B., 410
 Cioran, Emilia, 238
 Cioran, Gh. 178
 Ciorăscul, Voinea, 349, 350

- Cîrstea, vistier, 336
 Cistiakova, E., 405
 Ciurea, D., 204
 Clara, doamna, soția lui Nicolae Alexandru, voievod, 230, 265
 Claris, A., 16
 Climent de la Rila, 372
 Coadă, mare vornic, 334
 Cocca, N.D., 34, 38
 Cocora, Gabriel, 141
 Codreanu, Nicolae, 16, 30
 Cohen, D., 374
 Coiașu, Dumitru, 110
 Colindeț, Stoica, 71
 Columbeanu, S., 262
 Coman, C. N., 387
 Comenius, I. A., 381
 Comșa, E., 169, 185
 Comte, Bois le, 103
 Conachi, C., 392
 Conde, mare armaș, 353
 Condurachi, Emil, 186
 Constantin, mare postelnic, 354
 Constantinescu, N. Aurelian, 178, 183, 387, 394
 Constantinescu-Iași, P., 7, 9, 29, 30, 68, 137, 368, 387, 395
 Constantinescu, Florian, 174, 385, 387, 394, 395
 Conta, Vasile, 19
 Copoiu, Nicolae, 395
 Coraliuc, V. D., 370
 Corbea, Teodor și David, frați, 389
 Corfus, Ilie, 395, 396
 Coriatovici, Juga, voievod, 220—223, 227, 228, 231—234
 Corivan, N., 127, 387
 Cornescu, colonel, 50
 Corvinus, Laurentius, 379
 Cosma, A., 396, 397
 Cosminski, A., 288
 Costache, Iordache, hatman, 313, 315, 317, 321, 322
 Costăchel, Valeria, 155, 156, 367, 387, 396
 Costăchescu, Mihai, 156, 160, 161, 168, 172, 175, 208, 210, 211, 213—215
 Costin, L., 31
 Costin, Miron, 357, 360, 362—365, 377
 Costin, Nicolae, 222
 Coțofan, vornic, 343
 Courbet G. 22
 Cracea, paharnic, 334
 Crăciun, voievod de Bilke, 227
 Craioveanul, Ghenadie, 238
 Craiovescu, Pîrvu, 344
 Craiovescul, Radu, postelnic, 349
 Crâsnaru, colonel, 50
 Cremer W. R., 26
 Crețulescu, colonel, 50
 Crețulescu, N., 51, 57
 Cristea, Ivan, 141
 Cristescu, Toma, 141
 Croitorescu, Radu, 74
 Croitoru, Anghel, 74
 Cromer Martin, 296
 Cronț, Gh., 396
 Cziczki, Andreeș, 296
 Csapodi-Gárdonyi, Klara, 384
 Cucu, colonel, 50
 Cucu, Radu, 71
 Culică, A. Vasile, 169
 Culoğlu, Em., colonel, 38, 50, 51, 53, 55—57, 61
 Cuza, Alexandru I., domn, 33—48, 51, 53—55, 57, 58, 62, 64, 125—130, 132, 134, 363, 390
 Cytowska, Maria, 380
 Czartoryski, Adam, prinț polon, 40, 386
 Czaykowski, Mihail-Sadyk Pașa, 39, 51, 54
 Czubek, Jan, 289, 295, 296, 307

D

- Dabija, Eustatie, voievod, 361
 Daicoviciu. C., 198, 386
 Damaschin, A., 396
 Damé, Frédéric, 37, 50
 Dan, Dimitrie, 162, 222
 Dan Mihail, 387, 396, 410
 Dan, I, voievod, 195, 239, 240, 271—277, 280, 285
 Dan al II-lea, voievod, 170, 178, 183, 270, 272, 280
 Danciu, voievod, 195
 Danciu, mare spătar, 344
 Daničić, B., 247, 291
 Daniele, Johannes, 192
 Danilenko, R. V., 395, 405
 Daniil, mitropolit de Vidin, 265, 266
 Daniilo, arhiepiscop, 247, 252, 281
 Dantyszek, Jan, 379
 Dascălescu, G., 387
 Dascălul, Nichifor, 362
 Deac, Augustin, 15, 19, 20, 31, 388
 Deborin, G. A., 394
 Deboveanu-Mălăescu, Elena, 388
 Decu, Dobre sin, 71
 Deev, G. K., 409
 Delu, Bonciu, 141
 Deléscluze, Charles, 22
 Dembitzki, polonez, 30
 Demény, L., 396, 397
 Demény-Meșkova, L., 388, 396, 397
 Demkova, I. A., 405

Densusianu, Ovid. 265, 357
 Derblich, W., 255
 Derevcanin, T. I., 402
 Deşliu, Nicolae. 142
 Despina, doamnă, soţia lui Basarab Nea-
 goe. 254
 Despot, voievod, 381, 382
 Detco, postelnicul, 349
 Deutsch, R., 388
 Diaconu, Gh., 204
 Diaconu, Petre. 169, 388, 397, 409
 Diacov, M., 394, 397
 Diamandiev, D., 372
 Dic-Diescu, I.O., 389
 Dicu, ceauş, 109
 Diculescu, Vladimir. 87, 388, 409
 Diebici, feldmareşal, 76
 Dimboviceanu, Ştefan, treti logofăt, 79,
 81, 83, 84, 111
 Dimităr, Hagi, 373
 Dimitriev, P. G., 405
 Dimitrievici, Lavrentie, 242
 Dimitrov, Dimităr II., 397
 Dimitrov, Gheorghe, 394
 Dimitrov, Hr., 374
 Dimitrov, L., 373
 Dimitrov, Mihail, 27-30, 403, 410
 Dimitrova, Tatiana Silianovska, 30
 Dinić, Mihajlo, 398
 Dirdalā, L., 33, 388
 Dirilski, S. I., 409
 Ditten, H., 405
 Djamo, Lucia, 398
 Długosz, Jan, 220, 222, 231, 233, 296, 379,
 389
 Dobre, Chiril sin, brutar, 151
 Dobre, Gh., 23
 Dobrescu, Ghiţă. 74
 Dobrescu, N., 266
 Dobrică, comis, 109
 Dobrogeanu-Gherea, 30
 Dobromir, mare ban, 346, 347, 354
 Dobrotici, 265
 Dobru, mare postelnic, 336
 Docan, Ion. 39
 Dombrovski, Iaroslav, 30
 Dombrowice, Firley din, mareşal, 298
 Donat, Ion, 108, 178, 239, 343
 Donecak, V., 388
 Donici, colonel, 50
 Dorini, U., 173
 Dositei, mitropolit, 365
 Dositei, patriarh al Ierusalimului, 365
 Dosoftei, mitropolit, 219
 Dostál, Franţ, 396
 Dostian, I.S., 402
 Dovnar-Zapolski, M., 157
 Drăghiceanu, V., 239, 255
 Drăghici, postelnic, logofăt, paharnic, mare
 vornic, spătar, 334, 335, 347-349,
 353
 Dragnev, D.M., 405
 Dragomir, fiul lui Giula, 224
 Dragomir, al lui Manea, jupîn, 187
 Dragomir, Silviu, 170, 171, 194
 Dragomir, spătar, 334, 335
 Dragomir, stolnic, mare armaş, 344, 347
 Dragoncea, Vasile, 110
 Dragoş voievod, 160, 219-225, 227-229,
 236
 Dragoş, de la Neamţ, boier, 212
 Dragović, R., 371
 Dragulev, R., 193
 Drujinin, N. M., 401
 Drujinina, E. I., 402
 Dučić, N., 280
 Dujčev, Ivan, 382, 393
 Dumitrache, cinovnic, 109
 Dumitrache, medelnicer, 368
 Dumitraşcu, postelnic, 353
 Dumitreşcu grecul, armaş, 79
 Dumitru, cinovnic, 109
 Dumitru, mare vistier, mare pitar, mare
 vornic, 342, 346, 353, 354
 Dunăre, Nicolae, 397
 Duplex, I. 26
 Dupont, Eugen, 26
 Duşan, Ştefan, ţar bulgar, 195, 245, 254,
 267, zakonikul lui, 157, 163
 Duşu, Alexandru, 389
 Duzinehievici, Gh., 37, 39-41, 220
 Dvoicenko-Markova, E. M., 398, 405

E

Eccarius, Iohann Georg, 26
 Eclesiarhul, Dionisie, 249
 Edem, aga, 117-121, 123
 Eder, consul austriac, 34, 35, 42, 45, 51
 Efreu, patriarh sîrb, 268, 281
 Eftimie, cronica lui, 160
 Einstein, Albert, 374
 Elian, Alexandru, 266, 388
 El Said, paşă, de Ruseciuk, 85
 Emeric, voievod de Transilvania, 260
 Engels, F., 18, 20, 371, 400
 Engel, I. Chr., 219
 Episcopescu, 51
 Erasmus, Didier, 380
 Erbiceanu, C., 140
 Erimia, logofăt, 349
 Esaulenko, A.S., 405
 Eskenazi, E., 372
 Evans, Allan, 181
 Evstineev, I. V., 409

F

- Favre, Jules, 23, 29
 Fedotova, A., 388, 390
 Felea, I., 388
 Ferluga, J., 397
 Fernendziu, E., 260
 Filipașcu, Alexandru, 225, 266
 Filipescu, Grigore, vel aga, 72
 Filișanul, Dimitrie, mare piter, 347, 350, 353–355
 Filitti, I. C., 33, 265, 269
 Filotei, patriarh, 250, 252
 Finario, Iulian de, 173, 192
 Fleischhackl, agent austriac, 118
 Florea, C., 15
 Florea, Pascu, 71
 Florescu, general, 50, 57
 Florescu, spătar, 322
 Florescu, Bonifaciu, 30
 Florescu, D. George, 349
 Florescu, G. G., 125, 127
 Florescu, Radu, mare comis, 349
 Florescu, Vintilă, 349
 Florian, episcopul Cracoviei, 213
 Florovski, A. V., 405
 Flourens, Leopold-Emile, 22
 Foșeneanu, I., 388
 Fomenkova, V. M., 370
 Fotino, Dionisie, 140
 Frances, Enric, 397
 Freidenberg, M. M., 370
 Freidson, V., 370
 Fridman, M. B., 394
 Friessner, H., general-colonel, 7
 Fustea, negustor, 137

G

- Gajanova, Alena, 410
 Galaktionov, I., 405
 Galdi, L., 219
 Gall, Ianoș, 388
 Gambetta, Leon, 25
 Gandev, Christo, 383
 Ganev, Todor, 397
 Ganev, Venelin, 397
 Gara, Nicolae, de, 267, 268, 273
 Garașanin, ministru sîrb, 35, 52, 54, 55, 130,
 Garibaldi, Giuseppe, 25, 26
 Gavrilică, Constantin, spătar, 392
 Gălăbov, G., 372
 Geismar, general rus, 74
 Gelzer, H., 270
 Genovska, Maria, 410
 Georges, St., 127
 Georgescu, Vlad, 386, 388
 Gerevich, László, 381
 Ghenov, Krastio, 397
 Ghenovici, N., 29
 Gheorghe, boiangiu, 152
 Gheorghe, popa, logofăt, 347, 354
 Gheorghe, sin Nicolae, 150
 Gheorghî, căpitan, 109
 Gheorghian, Iulia, 397
 Gheorghii, sluger, 109
 Gheorghiev, Emil, 394, 403
 Gheorghiev, Vladimir, 402
 Gheorghiev, Evloghie, 373
 Gheorghiev, Hristo, 372
 Gheorghiev, K., 373
 Gheorghieva, Sonia, 397
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe, 6, 8, 13
 Gherasimov, Todor, 169
 Gherghel, colonel, 50
 Gherman, Mihail, 122
 Gherghina, pircălabul, 275
 Gheron, N., viceconsul rus, 75
 Ghica, Alexandru, domnitor, 92, 94–96, 105
 Ghica, Alexandru Dimitrie, domn, 240
 Ghica, Alexandru–Scarlat, domn, 239, 240
 Ghica, Ion, general, 27, 38–40, 45, 53, 54, 58, 59
 Ghica, Vasile, aga, 318, 320
 Ghinea, N., 178
 Ghyka, Leon, 34
 Giers, general rus, 39, 41, 42, 45, 54
 Giulești, Dragoș de, 225
 Giurescu, C. Constantin, 33, 125, 127, 168, 172, 174, 175, 183, 184, 192, 206, 209, 266, 349, 411
 Giurescu, C. Dinu, 167, 168, 179, 182, 184, 238, 248, 250, 297, 298, 388
 Giurescul, Nicolae, general, 72
 Giurici, Milan, deputat, 58
 Gizanka, Barbara, soția nelegitimă a regelui Sigismund August, 295, 296
 Gligore, mare logofăt, 342, 354
 Gligorievici, Hagi Prodan, 117
 Glloveanu, N., 119, 120
 Glombiowski, Karol, 380
 Gluchowski, Jan, 296
 Glüch, dr., agent polon, 40
 Goga, mare comis, 350
 Goldenberg, S., 397
 Golescu, colonel, 50
 Golescu, A. G., 361
 Golobuțki, V., 399, 405
 Gonciaruc, I., 405
 Gonța, Alexandru, 222, 397
 Gonța, mare paharnic, 346
 Gonția, Radul, 353
 Gorceakov, reprezentant rus, 37, 40, 49

Górnicki, Lukasz, 288, 292, 299
Gotul, Nichita, mucenic, 242
Grachu, T., 21
Gradowicz, funcționar consulatul francez,
39, 51, 52
Gräblev, Raicio, 25
Gratiani, Gaspar, 363
Greceanu, Radu, 280, 368
Grecescu, C., 269
Greco, Al., 366
Greco, V., 176, 183
Grecul, F. A., 155, 405
Grecul, Maxim, 389

Green, I., consul englez, 34, 35, 42, 50,
51, 58
Grekov, B. D., 156, 160, 164, 165
Grigoraș, N., 397
Grigore al XI-lea, papă, 257
Grochowski, St., 292
Grosul, G. S., 395, 405
Grujii, I. O., 405
Guboglu, Mihai, 173, 183, 228, 372
Guérines, Claude du Bourg de, 288
Guizot, F., 312, 314
Gusti, D., 364

H

Habsburg, Ernest de, arhiduce, 287, 292,
293
Hafiz Ali, pașă, 118, 119
Hagi Ianuș, negustor, 118
Hagi Mihail, Vasile, 99, 100
Hagi Moscu, Ștefănică, 143
Hagi Pavli, Atanase, 376
Halil, bei, 89–91
Hanga, Vladimir, 397
Haralamb, N., maior, 48, 52, 53
Haret, Spiru, 374
Hariton, egumenul Cutlumusului, 266
Hartwig, general, 121
Hasan, aga, caimacan, turc, 88, 89
Hasdeu, B. P., 206, 219, 237, 238, 252–
255, 258, 262, 272, 275, 360, 363, 367, 411
Hasdeu, Boleslav, 300, 389
Hasištejnsky, Bohuslav, 381
Havliček, Karel, 371
Hengel, Witold, 394
Herkt, maior, 41, 57
Herman, Karel, 369
Herzen, Al., 25–27, 371
Heyd, W., 173, 182, 195, 196
Hilandar, Isaiia de la, 268, 269, 280
Hilandar, Paisie de la, 370, 372
Himfy, Benedict, ban, 257, 260, 267
Himfy, Petru, castelan de Orșova, 257

Hitrov, N. I., 370
Hmelnički, Bogdan, hatman, 388
Holban, M., 175, 225, 259–261, 264–267, 2
273
Holban, Teodor, 288, 297, 298
Horațiu, C., 379
Horálek, K., 411
Horáľková, Z., 411
Hoszowski, Șt., 401
Hotko de la Teafina, boier, 214
Hozysz, Stanislaw, prelat, 294
Hrabák, Iosef, 380
Hrisoscoleu, Elena, păhărnicescă, 144
Hristo, Atanas, 370
Hristov, D., 410
Hriza, mare ban, 354
Hrozičnik, Josef, 370
Hrubeš, Jifi, 400
Huber, consul, 312–314
Hugo, Victor, 26
Hunedoara, lancu de, 172, 173, 257, 280
Hurezeanu, D., 15, 397
Hurmuzaki, Eudoxiu de, 288, 298, 311–314,
380
Husa, V., 400
Husein, caimacan turc, 91
Hussowszczyk, Mikolaj, 379
Hvostov, V. M., 394, 405

I

Iakšić, Gruger, 412
Iakuboski, V. P., 409
Ianacopol, Tuduri, 318–320
Iancovici, Sava, 89, 90, 371, 388, 398,
399, 401
Iancu, Avram, 364
Iancu, Sasul, voievod, 362
Iane, ceauș, 109
Iane, vistier, 338, 340
Ianiș, Patai, negustor, 197
Ianlău, Gheorghe, trei-logofăt, 150
Ianu, I., 371

Iarca, Constantin, 138
Iazkova, A. A., 395, 397
Ibrahim, aga, 89–91
Idierul, Mihai, spătar, 314, 318, 320
Iliaș, Voievod, 210, 214, 222
Ilie, căpitan, 319
Ilie, postelnic, 77–81, 110
Ilie, voievod, 161
Ilieș, A., 184
Iliescu, Octavian, 168, 169, 173, 186, 195,
274, 399
Ilin, M. A., 370

Ioan Alexandru, țar bulgar, 193, 256
 Ioan al VI-lea Cantacuzino, împărat, 264
 Ioan al V-lea Paleologul, împărat bizantin, 264
 Iofciu, Hagi, negustor, 137
 Ion, mare paharnic, 350
 Ion Vodă, cel Viteaz (1572—1574) 287, 288, 297—300, 302
 Ionașcu, I., 203, 347
 Ionescu, Dimitre G., 137, 389
 Ionescu, Elena, 389
 Ionescu — Nișcov, Traian, 370, 389, 399, 400, 411
 Ioniță, I., 205
 Iordan, Iorgu, 336
 Iordanov, L., 31
 Iorga, Nicolae, 43, 47, 67, 160—164, 173, 175—178, 181, 188, 192, 195—198, 203, 206, 219, 222, 234, 240, 242, 251, 255, 257, 259, 261, 266, 267, 288, 357, 358, 360, 364, 374, 376
 Iorgulescu, Basil, 140, 141, 150

Iovva, I., 405
 Ipsilanti, Alexandru, 375, 377, 378, hrisovul lui, 138
 Ipsilanti, Constantin, 362, 377, 378
 Irmischer, Iohannes, 378
 Istrate, C., 389
 Itenberg, B. S., 16, 17
 Itkis, M. B., 406
 Iufu, I., 389
 Iurgevich de Vlahahia, Marinchus, 195, 196
 Iusuf, agă, 119, 121
 Ivan al IV-lea, cel groaznic, țar, 287
 Ivan, logofăt, 342
 Ivan, Irimia, 142
 Ivancea, stolnic, postelnic, 336, 338, 340
 Ivanco, conducător al Dobrogei, 188, 208
 Ivanevegh, Liubissa, 195
 Ivanov, I. I., 163
 Ivanovici, Gheorghe, 101
 Ivanovici, P., 372
 Ivașco, mare logofăt, 346, 354
 Ivașin, I. F., 402

J

Jălescu, Enache sin, bogasier, 151
 Janicki, Clemens, 379
 Jaslowiecki, Jerzi, voievod, 301
 Jecsev, Nicolai, 375, 384, 389, 410
 Jelavich, B., 404
 Jelicz, Antonina, 379

Jeltuhin, general rus, 71
 Jireček, C., 163, 164, 195
 Jordania, V. G., 393
 Jovanović, Bogoliub, 274
 Jujea, Radu, 74
 Jukovski, n. I., 28

K

Kabadaev, J., 374
 Kable, E., 372
 Kajdan, A. P., 396, 397
 Kandel, M., 178
 Kanitz, Felix, 274
 Kapelio, colonel rus, 78
 Kappesova, H. E., 182
 Karadja, C. I., 211
 Karagea, Ștefan, 373
 Karagheorghievici, Alexandru, 126
 Karavelov, Liuben, 25—29, 370, 373
 Karpescenko, E. D., 406
 Kasabov, Ivan, 24, 25, 27
 Katargiev, Ivan, 399
 Katarzyna, regină, 291, 304
 Kautski, Karl Iohannes, 20
 Kavka, František, 396
 Kazakov, N. I., 40
 Kazimir, al III-lea, rege, 370
 Kedukliu, Halil bei de, 89
 Kilifarov, comerciant bulgar, 376
 Kinov, Ivan, 410
 Kiperman, A. I., 406
 Kiprian, mitropolitul Kievului, 208, 210
 Kir Partenie, episcop de Rîmnic, 239

Kiricenko, N. P., 406
 Kiriko, L., 117—122
 Kirkov, Gheorghii, 374
 Kiselev, E. V., 371
 Kiselef, Pavel, general, 75—79, 81, 83, 85—92, 94, 96, 98—100, 103—107, 116, 144, 145, 392
 Kiselkov, V. Sl., 67, 410
 Kișkin, L. S., 370
 Kiss, L., 389
 Klabouch, Jiři, 381
 Klamiczay, Tihor, 382
 Klinciorov, Ivan, 28, 29, 31
 Klonowicz, Sebastian Fabian, 292, 379
 Kočanowski, Jan, 288, 292, 379
 Kočfi, Josef, 369
 Kogălniceanu, Const., 219
 Kogălniceanu, Mihail, 69, 125, 392
 Komornicka, A., 411
 Konarski, S., 299
 Kondarev, Nikola, 29, 403
 Kondratiev, V. A., 389, 406
 Konobeev, V. D., 399, 407
 Konrad, N. I., 400
 Korețki, V. M., 396

Koriatovici, Iurg, 362, 363
Koroliuk, V. D., 398
Korošek, Paolo, 412
Korzuhina, G. F., 403
Kosev, Dimităr, 24, 25, 27—29, 372, 403
Kostić, Mita, 412
Kotenko, I. A., 406
Kotzebue, consul rus, 313
Kovacevicova, Sona, 397
Kowalewski, T., 411
Kozak, Eugen A., 222
Kozłowski, Eligiusz, 393
Král, Václav, 389
Krandzalov, Dimitr., 411
Krasovski, general rus, 82
Krekić, Bariša, 195
Kremer, consul austriac, 34, 35
Krețulescu, Nicolae, 46
Krilova, T. K., 399

Kristanov, P. T., 395
Křížek, J., 369
Krosno, Pawel din, 379
Kross, B. B., 406
Krowicki, M., 292
Krumbacher, Karl, 270
Krzyzanowski, Julian, 290
Krzycki, Andrezej, 379, 380
Kudláček, J., 411
Kudrnáš, Jaroslav, 389, 400
Kühälö, Ioan de, biograf, 227, 273, cronica
— lui, 260
Kumaniecki, Kazimierz, 379
Kuntze, E., 299
Kurdybach, Łukasz, 380, 394
Kušík, Michal, 400
Kutrzeba, S., 299
Kuzev, Alecsandăr, 410
Kzietwa, W., 290

L

Laczky, Nicolae, voievodul Ardealului,
220, 260
Ladislau voievod, 225
Ladislav cel sfint, 248
Lakés, František, 411
Lambrev, Kiril, 393
Lapedatu, Alexandru Ion, 364
Lapedatu, Ion I., 364
Lappo, Al. I., 157—159, 163
Lăpușneanu, Alexandru, voievod, 222,
362
Lăpușneanu, Bogdan, 296, 299, 303
Lascaris, M., 269
Lasicki, Jan, cronicar, 297
Laski, nobil polon, 288
Laski, Jeronim, 380
Lațcu (1365—1373) voievod, 213, 220, 221,
229—231, 233—236, 266
Latinețul, Mihoci, 196
Latzk, markgraf, 219
Langmantel, V., 175, 176
Lăudat, I., 400
Laurent, V., 174, 269
Lavrov, P. L., 16
Lazăr, cneaz 244—247, 251, 253, 254, 258,
268, 269, 276
Lăzărescu, Emil, 237
Lăzărescul, Zaharia, 350
Lazarevici, Ștefan, despot, 244, 245, 269,
280
Lazea, A., 400
Lebedev, N. I., 402, 406
Lefter, Vasile, trei vistier, 79
Lehliu, Dimitrie, 89
Lehr, Lia, 183, 184, 198
Lenin, V. I., 387, 389, 400
Lepădat, logofăt, diac, 354, 355
Lepszy, Kazimierz, 293
Leșcenkov, L. O. 406

Leșcinski, L. M., 395
Levcenko, V. S., 406
Leventis, Gheorghe, comandant de gardă,
122, 323
Levski, V., 373
Lhuys, Drouin de, ministru francez, 36,
41, 62
Liahovici, N. V., 406
Lichońska, Irmina, 379, 380, 411
Liebknecht, W., 20
Liegnicki, prinț, 294
Lihaciov, D. S., 205, 401
Lilienfeld, Fairy von, 383
Lința, Elena, 287, 400
Lipila, P. P., 401
Liprandi, I. P., 100, 122, 390
Liptanicova, G. I., 371
Litavrin, G. G., 396, 397, 406
Liu, Nicolae, 389
Liubavski, K., 157, 159
Liveanu, V., 368, 389
Liveanu, V., 368, 389
Liviu, Titus, 380
Loghin, L., 8
Lopodacika, S., 373
Lörinț, L., 406
Lubelski, 298
Lüders, general rus, 39
Ludovic cel Mare, rege ungur, 192, 194,
223, 224, 226, 251, 256, 257, 259—261,
264, 265, 273, 276, 278, 284, 285
Łukasik, St., 39
Lupașcu, colonel, 50
Lupi, Gino, 48
Lupșa, Ștefan, 266, 270
Lupu, colonel, 50
Lupu, Anastase, serdar, 392
Lupu, Sava, 71
Lurie, I. S., 402, 406

- Macarie de Antiochia, patriarh, 238,
 Macarie, Cronica lui, 160
 Macarie, tipograf, liturghierul lui, 367
 Macarie, Constantin, logofăt, 83, 84
 Macedonski, colonel, 50
 Macek, Josef, 369
 Macicewski, Samuel, 296
 Maciu, A., 368
 Madyda, Wladislaw, 380, 411
 Macovei, Iancu, 101
 Macûrek, Josef, 369, 400, 411
 Magazinovici, Constantin, 57, 129—133
 Maiorescu, Titu, 19
 Makkai, L., 219
 Maksakov, V. V., 396
 Malecki, H., 292
 Malinovski, V. F., 392
 Mamalis, Theodor, 184
 Mamarcsev, G., 100
 Manancicova, N. P., 371
 Manase, Constantin, 363
 Mano, căpitan, 317
 Manole, gavazul, 80
 Manole, postelnic, 77, 78
 Manolescu, R., 185, 188, 190, 191, 194, 198,
 400
 Manoliu, V., 385, 389
 Manu, colonel, 50
 Mapp, Andrei, 289
 Marcu, Al., 40
 Margal, Py., 17
 Mărginoiu, Tudor, 71
 Mărgoi, Marin, 74
 Markovici, Svctozar, 28
 Markowska, Wanda, 287, 288
 Maria din Florești, fiica lui Drăghici vornic,
 347—349
 Maria, regina Ungariei, 225
 Marinovici, președintele senatului sîrbesc,
 133
 Marsina, Richard, 400, 411
 Martinov, Ioannes, 254, 255
 Martinovici, T., 204
 Marx, Karl, 17, 18, 20, 22, 26, 29, 371,
 400
 Maslev, Stoian, B., 395, 410
 Matasă, C., 205
 Mateescu, Corneliu, N., 168, 169
 Matei, din Brîncoveni, agă, 354
 Matei Corvin, rege, 250, 280
 Matei, M. D., 203—207, 213, 389
 Matei, P., 389
 Matveev, I., 389
 Mavrodin, Iorga sin, 71
 Mavrodin, V. V., 396
 Mavrogheni, Petre, 47, 48
 Maximilian al II-lea, împărat, 198, 287, 300
 Mazzini, Giuseppe, 25, 26
 Medicis, Ecaterina de, 293
 Mehmed Berdi beg, han, 228
 Mehmet, Mustafa, A., 184
 Mehtupciu, Manolache, zapciu, 79, 83, 143
 Melchisedec, episcop, 222, 237
 Melițaei, hatman, 321
 Merțalov, A., 406
 Merzon, A. T., 398
 Meteș, Șt., 173, 178, 198, 389
 Mielecki, Nicolae, voievodul Podoliei, 297
 Mihai, logofăt, 214
 Mihai Viteazul, voievod, 272, 340, 342,
 349, 355, 358, 359, 364, 365, 368, 386, 392
 Mihail, clucer, spătar, 353, 354
 Mihail, pan, frate de voievod, 231, 232
 Mihail, Paul, 389
 Mihail, Zamfira, 389
 Mihăilă, G., 389
 Mihăilă, spătar, 336, 338, 339, 342
 Mihailoglu, Stanciu, 71
 Mihailov, G., 410
 Mihalyi de Apșa, Ioan, 223—225, 227
 Mihnea cel Rău, voievod, 171, 272
 Mihnea Turcitul, voievod, 272, 346, 347,
 350
 Mihordea, V., 390
 Miklosich, Fr., 195
 Milanovici, șef eterie, 313, 316, 317
 Milescu, Nicolae, spătar, 358, 360, 362,
 366, 368
 Miletic, Liubomir, 364
 Miličević, 258
 Miller, I. S., 398
 Millet, Gabriel, 266
 Minea, Ilie, 219, 229, 259, 260
 Mioc, Damaschin, 194, 335, 390
 Miot, A. F., 22
 Mircea al II-lea, voievod, 290
 Mircea cel Bătrîn, 168, 170, 174, 175, 178,
 181, 182, 185, 186, 189, 193, 207, 208,
 213, 231, 233, 234, 242, 244, 251, 256,
 258, 259, 269, 272, 275—277, 280, 346,
 358, 364, 365
 Mircea Ciobanul, voievod, 171, 242, 272,
 280, 335—337, 339
 Mircea, Ion-Radu, 125, 252, 390
 Mirislău, preot, 224
 Mitev, I., 372, 403, 406
 Mitilineu, M., 125, 133
 Mititelu, Ion, 169
 Mitrea, mare comis, 346
 Mitrea, B., 400, 401
 Mitu, zapciu, 109
 Mitu, Hagi, 150
 Mjehowitz, 296
 Mladenovitch, Ranko, 48, 50, 57
 Mocanu, Ion, 71
 Moldoveanu, V., 390
 Modrzewski, Andrzej Frycz, 390, 401
 Mohamed al II-lea, sultan, 173, 181, 184, 191
 Mohov, N. A., 403, 406
 Moisescu, Gh. I., 226

Moisil, C., 274
Moldoveanu, M., 401
Molin, V., 390
Molla paşa, guvernator, 117
Monchal, L 26
Monier, F. M., 288, 294
Montgomery, Eduard, mareşal, 9
Moragas, E., 17
Morariu, T., 198
Morduhovici, L. M., 399
Morintz, Sebastian, 203, 390
Moruzi, voievod, 139
Moşanu, A. K., 407
Moscu, Ştefan, 94
Moşin, V., 164
Most, Johann 18
Motogna, Victor, 224, 259
Mourin, Maxime, 11
Moustier, de, consul francez, 37, 40
Movilă, Eremia, voievod, 164

Movilă, Gavril, voievod, 363
Movilă, Petru, arhiepiscop de Kiev, 358, 360, 362, 364
Moxa, Mihail, 391
Mstakov, comerciant bulgar, 376
Muhtar, agă, 117
Munteanu, M. P., 407
Munzoi, Anastase, trei vistier, 79
Murad al II-lea, sultan, 196
Muratori, L. A., 262, 263, 273
Muraviov, N. N., 371
Muşat, Costea, voievod, 219–221, 224, 225, 230
Muşata-Margareta, (1373–1377), fiica lui Laţcu, 219, 220, 225, 230–233, 236
Muşat, Petru, voievod, 168, 208, 210, 212, 213
Mustăţei, Barbu, 74
Mutafcieva, V., 372
Mühlpfordt, Günter, 380

N

Naida, S. F., 399
Nan, comis, 336
Nandriş, Grigore, 266
Nasonov, A. N., 205, 207, 208, 211, 212, 216
Năsturel, P. Ş., 174, 178, 184, 251, 255, 390, 401
Naumov, S. P., 370
Neacşa, logofeteasă din Drăgoeşti, 346, 347, 350
Neacşu, Ioan, 117, 390
Neagoe, mare ban, 338, 340
Neagoe, postelnic, 344
Neagoe, vistier, 188
Neagu, vornic, 197
Neale, Randal, 10
Neamţu, Eugenia, 186, 204, 205, 390
Neamţul, Şandru, 212
Neciaev, S., 26
Necula, mare spătar, 350
Nedelea, mare vornic, 338
Nedelco, ispravnic, mare vornic, 338, 340
Nedici, Milan 12
Nejedly, J., 159
Nejedly, Z. K., 156
Negrea, mare spatar, 342
Negrescu, I. D., 390
Negri, Costache, 38, 40 43, 44, 47, 54, 63, 127
Negru Vodă, voievod, 272, 273
Nekrici, A. M., 394
Nekovici, Atanasie, 92, 101
Nenovici, Vasile, deputat, 92, 100–103, 145, 146
Nesselrode, C. Robert, 117–121
Nestor, Ion, 204, 390

Nettlau, M., 28
Niackii, V. V., 404
Nicandru, ucenic, 268
Nicholson, Haig, 11
Nicolim, de la Tismana, 237–259, 262–271, 273–275, 277–280, 283–285
Nicolae, dascăl de la Gîrlaşi, 140
Nicolae de Gara, ban de Mačva, 269
Nicolae, Misticul, patriarh, 371, 382
Nicolae, preot, 94
Nicolaeşcu, Şt., 187, 274
Nicolaeşcu-Ploşcor, C., 239, 240, 247
Nicolau, Tănase, 101
Nicolescu, Corina, 101
Nicolescu, N., 401
Nicolici, Atanasie, 35
Nicorescu, M., 204
Nidelco, dvornic, 242
Niderle, Liubomir, 370
Niehiforov, L. A., 402
Nikitin, S. A., 370, 372, 398, 407
Nikolova, R., 374
Niţu, A., 205
Noe, C., 100
Norden, Walter, 274
Noročiniţki, A. L., 409
Noske-Schidemann, 37
Notovici, F. I., 394, 395, 407
Nour, Antonian, 107
Novac, D. E., 407
Novakovič, Relia, 412
Novaković, S., 157
Novakovic, St., 281
Nowak-Dłużewski, Juliusz, 288, 290
Novikov, E. P., 37
Nuhlicek, Iosef, 396

- Obrenovici, Julia, principesă, 61
 Obrenovici, Mihail, principe, 33, 36, 38,
 41—43, 46, 47, 49, 51, 52, 54—58, 60, 61
 Obrenovici, Milan, 34
 Obrenovici, Miloș, prinț, 117, 120, 122
 129, 316, 317, 375, 377, 378
 Odger, Georges, 26
 Odobescu, Alexandru, 251, 255
 Ogarev, N. P., 371
 Olak, Ioan, din Maramureș, 225
 Oleinik, I. P., 402
 Oleśnicki, Sbigńiev, 220, 222
 Olimpiotul, Iordache, 121—123, 377
 Olteanu, I., 390
 Olteanu, Pandele, 390
 Olteanu, Șt., 169, 203, 204, 401
 Onasch, Konrad, 383
 Onciul, Dimitrie, 206, 208, 219, 227, 229,
 233, 244, 256, 257, 272, 276, 357
 Opalinski, A., 297
 Oprea, I., 401
 Oprea, spătar, 354
 Oprescu, G., 382, 390
 Oprișan, Iarca, inginer, 138
 Orbini, Mauro, 261, 262, 265
 Oreškova, S. F., 407
 Ormangiev, Ivan P., 372, 404
 Orzechowski, S., 388
 Orzolski, Świętosław, 299
 Osman, agă, 117
 Osman, gavazul, 89
 Ossolinski, J. M., 288, 290, 294
 Ostrogorsky, Georges, 258, 264, 267, 269
 Oțetea, A., 382, 401, 407

P

- Padniewski, Filip, 296
 Paisie de la Hilandar, 255
 Paisie, Radu, voievod, 188, 197, 198
 Palamas, Grigore, 264
 Paleolog, Sofia, 383
 Pall, Fr., 196
 Panait, P. I., 203
 Panaitescu, prefect, 57
 Panaitescu, P. P., 160, 164, 171, 172, 174,
 175, 181, 193, 195, 196, 208, 219—222,
 228—230, 234, 237, 242, 244, 245, 251,
 256, 258, 259, 269—273, 275—277, 280,
 289, 297, 335, 338, 340, 355, 357—360,
 362, 363, 365—368, 380, 389, 390, 400—
 402
 Panu, Gh., 19
 Papa, mare logofăt, 350
 Papacostea, Șerban, 174, 383, 385, 390,
 401
 Papacostea, Victor, 390
 Papadopol-Calimachi, Alexandru, 39, 47, 106
 Papiu-Ilarian, A., 297
 Paprocki, B., 292
 Paraipan, Dima, 110
 Parhomciuc, S. M., 407
 Partenie, episcop de Rimnic, 245, 246
 Pârvan, Vasile, 357, 363
 Pașa, Ali, ministru turc, 35, 45, 47, 62, 63
 Pașa, Fevzi Omer, reprezentant turc, 35,
 36, 38, 44, 45
 Pașa, Ismail, comandant turc, 53
 Pașa Suleiman, comandant turc, 53
 Pascaleva, Virginia, 402, 410
 Pascu, Ștefan, 184, 198, 220, 230, 265,
 368
 Pătrașcul cel Bun, voievod, 171, 272, 350
 Patrikeev, Vassian, 383
 Paucescu, colonel, 50
 Paul de Alep, 238, 239, 249—255, 262, 263
 270, 278, 279, 283, 284
 Pava, R., 390
 Pavlov Todor, 372
 Pazvantoglu, Osman, 377, 378
 Pcelar, I., 258
 Pegalotti, Francesco Balduci, 181
 Pehlivan, Gheorghii, 319
 Penakov, Ivan, Șt., 395, 404
 Penkova, M., 373
 Peresvetov, I., 401
 Perovici, R., 35, 38, 41, 52, 57
 Perron, F 26
 Peștici, S. L., 395
 Petkova, Maria, 410
 Petrache, zapciu, 109
 Petre, Ioan, Șt., 222
 Petre ereul, Gheorghe sin, 141
 Petrescu-Dimbovița, M., 204, 391
 Petrescu-Sava, G. M., 147
 Petriceicu, Ștefan, 364
 Petronie, egumen, 238
 Petrov, Petăr, 410
 Petrovici, Milivoi, colonel, 57
 Petrovici, Milko, 100, 121
 Petrovici-Njegoș, Petăr, 388
 Petru Cercel, voievod, 184
 Petru I cel Mare, țar, 358, 360, 362, 388,
 390
 Petru cel Tinăr, voievod, 198, 214, 219—
 222, 229—236, 242, 272, 337—340
 Petrușenski, I. P., 400
 Pitaru, Stan, 74
 Pini, A., 323
 Pinteanu, E., 391
 Pinteanu T., 391
 Pîrnăt, Antal, 381
 Pîrvul, comis, 344

Piteșteanu, Iancu, zapciu, 109
 Piteșteanu, Matache, zapciu, 79
 Platon, Gh., 311, 391
 Platonov, S.P., 407
 Ploaie, Nicolae, 74
 Plocha, Josephus, 412
 Ploscă, Călin, 74
 Pobedova, O. I., 370
 Pondenzolo, Antonio de, 175
 Podgradskaia, E. M., 407
 Poleanski, F. I., 402
 Poliakov, I. A., 401
 Polišensky, Josef, 400
 Polizache, căminar, 87
 Pominski, Alfred, 287
 Pongracz, Ioan, voievodul Ardealului, 172
 Pop, Nerone, 21
 Popa, Radu, 169
 Popa, T., 257
 Popescu, Gr., 178
 Popescu-Ialomița, S., 169
 Popescu, M., 391
 Popescu, Paulin, 391
 Popescu, Radu, 242, 368
 Popescu-Spineni, M., 90
 Popov, Daniel, 372, 373
 Popov, N. G., 395
 Popov, V., 29
 Popova, B. S., 370
 Popovici, Ioniță, 311
 Popovici, Valerian, 311, 407
 Porțeanu, Alexandru, 401
 Postumius, L., consul, 380
 Poșvar, Iaroslav, 396
 Poterași, căpitan de grăniceri, 57
 Povaliev, V. M., 371
 Pray, Georgius, 219
 Praznaglava, Radu, voievod, 170
 Preda, ban, 187
 Preda, mare postelnic, 342
 Preda, Tănase sin, 71
 Predescu, L., 391
 Prol, Nicolaes, 194
 Prigara, general rus, 75, 86
 Pribojlvić, Vinko, 412
 Prodan, D., 167
 Prokeschi-Osten, ambasador austriac, 53
 Prokopenko, N. R., 396
 Protul, Gavriil, 269, 270
 Ptașnik, Ian, 412
 Puia, Ilie, 401
 Puiu, Sandu, 71

B

Racoviță, C., 220
 Racoviță, Mihai, 392
 Rădulescu, Teodorachi, serdar, 72
 Radenić, Andrija, 412
 Radkov, Ml., 373
 Radojičić, Đ. Sp., 125, 255, 412
 Radovski, M. I., 399
 Radu de la Afumați, voievod, 171, 187
 Radu Călugărul, voievod, 272
 Radu al III-lea cel Frumos, voievod, 168,
 170, 242, 272
 Radu, Ioniță, 311
 Radu cel Mare, voievod, 177, 180, 193,
 194, 220, 272, 275, 343
 Radu I Negru, voievod, 239, 240, 242 –
 244, 284
 Radu, Mihnea, voievod, 349, 350
 Radu Paisie, voievod, 171, 242, 272, 333,
 335, 347
 Răducanu, ceauș, 109
 Radul, mare clucer, postelnic, 348, 349,
 353
 Radul, logofăt, mare comis, 334, 342
 Rădulescu, I., 407
 Rădulescu, Th., 177
 Raić, Ioan, 245
 Rainov, T., 25
 Rakovski, G. S., 372, 373, 388, 389
 Râmniceanu, Naum, 242, 248, cronica
 lui, 140
 Rareș, Elena doamna, 234
 Rareș, Ștefan, voievod, 234
 Rașin, A. G., 393
 Rașev, Panaret, 372
 Razachiu, Radu, 71
 Ratisbona, Andrei de, cronica lui, 176
 Ratkoš, Peter, 381
 Rechberg, ministru austriac, 37, 51
 Reclus, Elisée, 19, 26
 Regep, agă, 117, 118
 Reinand, J. T., 174
 Rej, M., 288
 Rejnuș, Miloš, 400
 Reli, S., 229
 Retegan, G., 108
 Ribakov, B. A., 208, 402
 Richental, Ulrich von, cronica lui, 211
 Richter, general rus, 70
 Ricker, T. W., 34–38, 41, 42, 49–52
 Rîha, Oldfich, 369
 Rikman, E. A., 407
 Rimniceanul, Naum, 242, 249
 Ristić, Milovan, 412
 Rizescu, prefect, 57
 Robescu, Ghiță, logofăt, 79
 Rodofinikin, 122
 Roesler, R., 219
 Rogacevskaia, A. C., 401
 Roghinskii, S. V., 391
 Rogobete, frații, 118, 120
 Rogozea, Marin, 71
 Rojko, V. M., 405, 407
 Romalo, Nadejda, 391
 Roman (1377–1392), voievod, 206, 219 –
 221, 230–236
 Roman, P., 203

Romanescu, Marcel, 185
Romano, Dionisie, 141
Romanos I, împărat, 382
Romanski, Stoian, 69–74, 76–78, 82,
84–90, 94, 95, 100, 104, 140, 142, 144,
145, 147, 148
Românul, Zilot, 249
Roset, Scarlat, ispravnic, 74
Rosetti, C. A., 19, 24, 25, 52, 55
Rosetti, D. V., 203
Rosetti, Mircea, 19
Rosetti, Radu, general, 41, 57, 220
Rosetti-Tescanu, Dumitru, 19

Rosnoveanu, colonel, 50
Roșu, Ion, 71
Rostworowski, Emanuel, 394
Roth, general rus, 71
Royzius, Petruș, 379
Rubțov, B. T., 159, 395
Russel dr., 30, 51
Russo, Demostene, 197, 357
Rusu, I. I., 402
Rusu, A., 402
Ruvareac, Ilarion, 258, 274
Rybarski, Antonius, 412

S

Sacerdoțeanu, Aurelian, 206, 219, 222, 244
Sadik, Mehmed, muhafiz, 86
Saint-Georges, Ioana Alex., 333
Saint-Pierre, agent și consul prusac, 58
Saizu, I., 391, 402
Sakazof, I., 193, 195
Salih, agă, 117, 118, 120
Sameșescu, colonel, 50
Samurcaș, C., 120
Samurcaș, lancu, 98, 99
Sándor, Volmis, 396
Sapronova, N. T., 371
Sarbiewski, Mathei Casimir, 379
Sărulescu, Ion, 110
Sas, voievod, 219, 221, 224, 225, 227–229,
236
Sava, patriarh sîrb, 268, 281
Savoia, Amedeu de, 261
Sawicki, Jacobo, 412
Sazina, M. G., 407
Sbierea, Ionașcu, boier, 299
Scanavis, Nicolae, caimacan, 117
Scarlatti, 219
Scheffel, prof., 18
Scheletti, Petru, maior, 313, 316–318,
320, 321
Schlitberger, Hans, 176
Schina, Constantin, ispravnic, 139
Sciapov, I. N., 394
Scorpan, C., 212
Selezney, M. S., 397
Seliah, G. N., 407
Selim al III-lea, sultan, 377, 378
Seliminski, dr. Ivan, 395
Semionova, I. V., 399
Semionova, L. E., 391
Senkevici, I. G., 370
Seton, Waston, R. W., 39
Sevastos, M., 100
Sedelnikov, S. I., 407
Sidorova, N. A., 400
Sigismund, rege ungar, împărat german,
183, 226, 234, 242, 246, 248, 251, 258,
262, 276, 280
Sigismund II, August, rege, 288–291, 293–
295, 297, 299, 305, 306, cronica lui, 297

Sigismund I cel Bătrîn, rege, 288
Silianovska-Novikova, Tatiana, 410
Silvestru, ucenic, 268
Simedrea, Tit, 240, 264
Simeon, țar, 382
Simeonov, T., 409
Simionovici, Ivan, supus prusac, 314, 321
Simionescu, Paul, 402
Simonescu, Dan, 269, 402
Sîrbu, Balea, ot Buzău, 150, 152
Sîrbu, Cornelia, 391
Sîrbu, Neagu, 150
Sîrbu, Penciu, 150
Sîrbul, logofăt, 347
Sîrbul, Velciu, 141
Siuziumov, M. L., 396
Skarga, P., 292
Skaska, Antonin, 381
Skazkin, S. D., 288, 409
Skimina, Stanislaus, 379
Slăboi, Theodor, 122
Slăvoava, St., 374
Slăniceanu, Nicolae, postelnic, 82, 109
Slavescu, V., 48
Slivenanu, Hagi Dimitrie, 150
Slivineanu, Ivancea, 151
Smeană, Nică, negustor, 137
Smochină, N., 391
Smochină, N. N., 391
Smohovska-Petrova, Vanda, 372
Snegarov, I., 407
Soliman Magnificul, sultan, 183
Solomon, colonel, 50
Soloviev, I. I., 398
Soloviev, A. A., 164
Sommer, Johann, 381, 382
Sorski, Nil, mare stareț, 382
Sovetov, P. V., 391, 408
Sparnau, Peter, pelerin german, 178
Spătaru, Marin, 74
Spieralski, Zdzislav, 380, 401, 412
Spitko, palatin, 231
Spivakowski, E. I., 405
Srațimîr, țar bulgar, 177, 260, 265, 284
Strețoić, P. S., 281

Sreznovski, I. I., 370
 Stoico, mare vornic, 334
 Stamatie, mare agă, 353
 Stambolov, St. 31
 Stan, spătar, mare spătar, 338, 340, 346
 Stan, Vintilă sin, 101
 Stana, mama lui Ștefăniță voievod, 234
 Stancev, St., 410
 Stanciul, logofăt, 353
 Stanciul, mare postelnic, 334
 Stănescu, M. C., 391
 Stănică, V., 391, 402
 Stănilă, mare vornic, 350
 Stanislawskaja, A. M., 408
 Stanojević, Gligor, 412
 Statie, M., 402
 Stehan, Iordache, zapciu, 79
 Steiner, Herbert, 372
 Sterian, Constantin, sameș, 74
 Stețco, Jupan, 230
 Știrbei, Cernica, mare armaș, 342
 Stoian, Ivan sin, băcan, 151
 Stoianov, Mania, 394
 Stoianovici, Draghișa, 28

Stoica, mare postelnic, 346
 Stoicescu, N., 194, 354
 Stoichiță, mare vistier, 342
 Stoicovici, Olga, 388, 398
 Storojuk, V. P., 408
 Stroe, mare stolnic, 342, mare vornic, 344
 Stroganov, baron, consul general rus, 323
 Strukova, K. L., 370, 371
 Strungaru, Diomid, 391
 Stuparu, Ion, 71, 91
 Sturdza, C. vel logofăt, 316, 318, 320, 321
 Sturdza, Dimitrie, A., 48
 Stuart, Mill, John, 26
 Sturza, Mihail, domnitor, 126, 318, 320, 321
 Suliman pașa, 120
 Suljenko, V. K., 408
 Sulkowska, Irena, 412
 Svetoslav, Teodor, 169
 Szczerbicka, Ludowika, 412
 Székely, G., 412
 Székely, Mihail, 224
 Székely, Z. 391
 Szymonowicz, Szymon, 379

Ș

Șandru, D., 391
 Șerban Cîrnul, Constantin, 362
 Șerban, Constantin, 391, 402, 403
 Șerban, mare paharnic, 342
 Șerban Vodă, 251
 Șerbănescu, N. I., 238, 266
 Șesan, M., 391
 Șişman, Ivanco, 169
 Șişman, Mihail, 169
 Șişmanov, D., 374
 Șkerovici, dr. 399
 Șliziński, J., 391
 Șopirlă, Neagu, 71
 Șoricel, Gheorghe, 91
 Șrira, I. N., 408
 Ștefan I (Ștețko) (1394–1399) voievod, 220–224, 227, 228, 231–233, 235, 236
 Ștefan al II-lea, fiul lui Alexandru cel Bun, 214, 234, 235, 386
 Ștefan cel Mare, voievod, 156, 160–163, 168, 176, 222–223, 233–235, 361, 363, 364, 366, 367, 390, documentele înainte de, 172, 175, documentele lui, 155, 162
 Ștefan Despotul, cneaz, hrisovul lui, 280

Ștefan, Gheorghe, 361
 Ștefan, ieromonahul, 239–256, 258, 259, 262, 263, 268–270, 278, 280, 284
 Ștefan logofătul ot Crețulescu (1782–1785), 231
 Ștefan, Uroș al IV-lea, cneaz, 245
 Ștefănescu, Liviu, 403
 Ștefănescu, Ștefan, 187, 391, 392, 408
 Ștefănescu, Al., 237–239, 241, 242, 249, 250, 252, 253, 255, 256, 258, 259, 262, 280, 336, 354, 355
 Ștefăniță, voievod, documentele moldo-venești de la, 161
 Știrbei, Radu, mare comis, 342
 Știka, Jaroslav, 411
 Șulman, E. B., 408
 Șuşarin, V. P., 408
 Șușu, Costache, 80, 386
 Șușu, Gh., 316
 Șușu, Neculai, vel logofăt, 315, 316, 318, 320, 321
 Șevcenko, F. I., 408
 Șevcenko, T., 387
 Șeviakov, A. A., 408

T

Tănase, Vasile, 148
 Tănănescu, V., 403
 Tăpkova-Zaimova, V., 371
 Tatul, mare logofăt, 334, 335
 Taylor, N. B., 263
 Teclu, I., 408
 Telbizov, K., 402

Teleghin, F., 408
 Tenczynski, Nawoj, 220
 Tennstädt, Ulrich von, pelerin german, 178
 Teodor, Dan Gh., 205, 211, 392, 403
 Teodorescu, Al., 392
 Teodorian-Carada, M., 25
 Teodosie, mare logofăt, 342

Teofan, preot la Athos, 268
Tepliĳkii, V. P., 401
Tertter, I George, 169
Thalloczy, Lajós, 257, 265
Thiers, A., 20, 23, 29
Thiriet, F., 173, 176, 181, 182
Tihomirov, M. N., 206—212, 215, 408, 412
Tihonov, I. A., 398
Tillos, H., consul francez, 36, 41, 52, 58
Tippelskirch, Kurt von, general, 8
Tito, Broz, mareșal, 9, 11, 12
Tivalov, Marko, comisar rus, 81
Toiculescu, Gr. G., 170—172, 177, 188, 193,
196, 197, 238, 252
Todorov, G., 410
Todorov, N., 370, 395
Todorov, N. T., 407
Tomiczki, Petrus, 296
Tomșa, voievod, 297, 301, 302
Tomșin, I. K., 408

Topalov, V., 372
Topenciarov, Vladimir, 29, 410
Tepliceanu, serdar, 83
Traikov, Nicola, 403
Trăpçileșkov, Hristo, 376
Trewtyl (Trentel), Johanes, 257
Triciakov, K., 376
Trîpcea, Teodor, 392
Trost, 17
Trufanda, mare postelnic, 350
Trzeczieski, Andrei, 379
Tuciaski, Vlad, vornic al Romanului, 211
Tudor, grămătic, 344, 346, 347
Tudor, Maia, 392, 403, 404
Tulitu, Stan, 74
Tumbru, Mihail, 137
Turculeț, Vasile, căpitan, 319
Turdeanu, E., 237, 256, 258, 259, 268
Tyezyn, Jerzy din, 379
Tymieniecki, Kazimierz, 287

T

Țamblac, Grigore, 237, 270
Țankova-Petkova, Genoveva, 372, 397, 408
Țindărică, Florea, 74

Țințarul, Nicola, negustor, 137
Țițeicu, Anghel, 109
Țvetkova, Bistra, 371, 374

U

Ubicini, M. A., 75, 130, 219, 255
Udalțov, I. I., 408
Udalțova, Z. V., 397
Udriște, Dragomir, 187
Udriște, vistier, 334
Umur beg, emirul de Efes, 174
Unc, Gh., 392
Undjiev, Iv., 395, 410
Ungureanu, Gh., 311, 392

Urban, al V-lea, papă, 213, 260, trimisul
papei, 265
Ureche, Grigore, 219, 221, 299, 357, 360,
362, 366, 367, letopisețul lui, 220
Ureche, stolnic, 338, 340
Urechia, V. A., 68, 120, 139—141
Uroș, Ștefan, 370
Utin, N. I., 26

V

Văcaru, Dumitru, 74
Vaillant, J. A., 255
Valentineanu, 25
Valahul, Costea, 230
Vălcev, Velicico, 392
Vărbliașka, D., 374
Varga, V. A., 392
Varlimont, Valter, general german, 11
Vasile, căpitan, 121
Vasile, mare stolnic, 354
Vasile, pitar, 79
Vasileva, M., 409
Vasilenko, G. A., 408
Vasiliev, A. A., 267
Vătășianu, V., 185, 204
Vazov, Ivan, 392
Vekov, Anghel, 374, 410
Vekova-Telbizova, M., 402
Velescu, O., 262
Veletinlis, Rhigas, 375, 377, 378

Velichi, Constantin N., 15, 24, 67, 76, 77,
79, 85, 87, 92, 98, 107, 137, 138, 140, 143,
145, 151, 311, 312, 372, 374, 392, 399,
403, 404
Velko, Haiduk, 121
Venediktov, G. K., 370
Veniamin, Lascăr, 19
Ventil, mare vornic, 350
Vernescu, Costache, 80
Vernescu, Petre, biv-vel logofăt, 139
Vianu, Al., 15, 26, 117, 323, 378, 392, 403,
404
Vianu, T., 382
Viktorin, Kornel, 381
Vilara, Al., vistier, 97
Vinaver, Vuĳ, 412
Vinogradov, K. B., 408
Vinogradov, V. N., 397, 404, 408, 409
Vintilă, I. (Vlad Vintilă) voievod, 272,
344, 349, 354

Virtosu, Emil, 393, 397
 Vlad, Călugarul, voievod, 171, 172, 343
 Vlad Dracul, voievod, 170, 178, 197, 261, 280
 Vlad, Inecatul, voievod, 171, 189, 354
 Vlad IV Tepeș, voievod, 168, 170, 173, 178, 360, 365
 Vlădescu, I., 219
 Vlădescu, Ștefan, trei logofăt, 79, 81, 82, 109
 Vladimirescu, Tudor, 118–120, 240, 375, 377, 378
 Vladimirski-Budanov, M. F., 156, 157
 Vladislav, rege polon, 210, 214, 380
 Vladislav I, voievod, 168, 179, 180, 248, 256, 257, 259–262, 264–267, 271–276, 280, 284
 Vladislav al II-lea, voievod, 172, 186, 196
 Vladu, grămătic, 334, 335
 Vlaicu, voievod, 175
 Vlaicul, mare logofăt, 354
 Vlagievich, Bodgan, 195
 Voehsigh, Vlatcho, 195
 Vodița, Antonie de la, 269
 Vogoride, caimacan, 35
 Volkonski, Dimitrie, cneaz, 73
 Volkov, Ev., 28, 30
 Vornicescu, Nestor, 393
 Voroveanul, Badea, logofăt, 272
 Vrapciu, Ștefan, 149
 Vucina, mare paharnic, 354
 Vučkovič, M., 412
 Vuița, voievod, 122
 Vulcănescu, Romulus, 411
 Vytiska, I., 396

W

Wahten, general, 70
 Wapowius, 296
 Ward, vice-consul englez, 134
 Wawrin, Jean de, 261
 Wawrin, Wallerand de, cronicar, 173–175, 177, 178
 Weczerka, Hugo, 208, 209
 Weichs, von, general german, 11
 Węsierski, Alex, M., 300
 Weydemeyer, A., 120, 121
 Wheaton, H., 126
 Wierbowski, Teodor, 289, 299
 Willaume, J., 393
 Winniczuk, Lidia, 379
 Wiślica, Jan din, 379
 Wolinski, Janusz, 412
 Worniecki, cneaz, 295, 296
 Wujek, J., 292

X

Xenopol, A. D., 33, 34, 37, 46, 48, 206, 219, 288

Z

Zadonschi, N. A., 371
 Zăgănescu, colonel, 57
 Zaharia, Em., 204, 205
 Zaharia, N., 204
 Zaharov, M., 395
 Zaikin, A. N., 409
 Zaleski, pisar regal, 304
 Zalișkin, M. M., 397, 398, 403, 409
 Zalykis, Gr., 377
 Zamfir, boiangiu, 152
 Zamfirescu, Dan, 360, 393
 Zamojski, Jan, mare hatman, 293
 Zamoșteanu, I., 205
 Zamoșteanu, M., 205
 Zane, C., 358
 Zane, Gh., 311
 Zaozerskaia, E. I., 398
 Zarwasow, Bank de, vicecomite, 225
 Zavtur, A. A., 409
 Zayk, Petru, 277
 Zekel, Nicolae, 224
 Zimin, A. A., 401
 Zirra, Vl., 203
 Zlatev, Z., 372
 Zlatkov, S., 374
 Zmodzki, staroste, 298
 Zutu, Ralea, 141

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN VOLUMUL DE FAȚĂ

- AAR = Analele Academiei Române – Seria II-a. Memoriile Secțiunii istorice
Memorii = Academia Română. Memoriile Secțiunii istorice. Seria III
AUB = Analele Universității București.
BCMI = Buletinul Comisiunii monumentelor istorice.
CL = Convorbiri literare.
DIR = Documente privind istoria României. Seria A (Moldova); B (Țara Românească);
C (Transilvania).
Hurmuzaki – Iorga = Documente privitoare la istoria românilor
LR = Limba română
M.A.E. = Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al R. P. Române
M.F.A. = Arhiva Ministerului Forțelor Armate ale R. P. Române
Materiale = Materiale și cercetări arheologice.
RA = Revista arhivelor
RESEE = Revue des études sud-est européennes
RF = Revista Fundațiilor
RHSEE = Revue historique de sud-est européen
RI = Revista istorică
RIR = Revista istorică română
RRH = Revue roumaine d'histoire
Rsl = Romanoslavica
SCB = Studii și cercetări de bibliologie
SCIV = Studii și cercetări de istorie veche
SCL = Studii și cercetări lingvistice
SCN = Studii și cercetări de numismatică
SCȘt-Istorie = Acad. R. P. Române, Filiala Iași, Studii și cercetări științifice, Seria Istorie.
SMIM = Studii și materiale de istorie medie
SMIMd = Studii și materiale de istorie modernă
Studii = Studii, revistă de istorie
VR = Viața românească

Colaboratorii publicației • ROMANOSLAVICA • sînt rugați să utilizeze în articolele trimise redacției, aceste prescurtări.

CUPRINSUL

I. STUDII ȘI COMUNICĂRI

<i>Nicolae Ciachir</i> , Mărturii despre importanța insurecției armate din August 1944.	5
<i>D. Hurezeanu</i> și <i>C. N. Velichi</i> , Date noi privind pătrunderea ideilor Internaționalei I în România și în rîndurile emigrației bulgare din țara noastră	15
<i>Constantin C. Giurescu</i> , Tranzitul armelor sîrbești prin România sub Cuza-Vodă (1862)	33
<i>Constantin N. Velichi</i> , Emigrări la nord și la sud de Dunăre în perioada 1828—1834.	67
<i>Al. Vianu</i> , Despre legăturile dintre revolta adaliilor, răscoala sîrbilor și acțiunea organizată de Iordache Olimpiotul în vara anului 1815 în Țara Românească.	117
<i>G. G. Florescu</i> , Agențiile diplomatice de la București și Belgrad (1863—1866). Contribuții la studiul relațiilor politice româno-sirbe.	125
<i>Dimitrie G. Ionescu</i> , Așezarea coloniștilor bulgari în orașul Buzău și în împrejurimi între 1792 și 1838.	137
<i>Valeria Costăchel</i> , Contribuții la istoria socială a Moldovei în secolele al XIV-lea — al XVI-lea	155
<i>Dinu C. Giurescu</i> , Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea	167
<i>Alexandru Andronic</i> , Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea, în lumina celor mai vechi izvoare rusești	203

II. DISCUȚII

<i>Aurelian Sacerdoțeanu</i> , Succesiunea domnilor Moldovei pînă la Alexandru cel Bun. Pe baza documentelor din secolul al XIV-lea și a cronicilor românești din secolul al XV-lea și al XVI-lea, scrise în limba slavonă	219
<i>Emil Lăzărescu</i> , Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească I (pînă în 1385)	237

III. MATERIALE ȘI DOCUMENTE

<i>Elena Lința</i> , Materiale inedite privitoare la epoca primului interregn polonez și la politica domnului moldovean Ion Vodă (1572—1574)	287
<i>Gh. Platon</i> , Documente privind eecul în Moldova al mișcărilor revoluționare de la Brăila din anii 1841—1843	311
<i>Al. Vianu</i> , Pierderile suferite de Moldova în anii 1812—1816 la furniturile către Poartă, după datele consulatului Rusiei din Iași	323
<i>C. Bălan</i> și <i>P. Cernovodeanu</i> , Documente inedite slavo-române din Țara Românească din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea	333

IV. CRONICĂ

Prof. Petre P. Panaitescu. Cu prilejul împlinirii a 65 de ani (*Dan Zamfirescu*) 357

V. CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

<i>Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd Slavistů v Sofii, Praga, Editura Academiei cehoslovace de Științe, 1963 (Tr. Ionescu-Nișcov)</i>	369
<i>Славянский Архив. Culegere de articole și materiale, Moscova, Edit. Academiei de Științe a U.R.S.S., 1963. (S. Iancovici)</i>	370
<i>Вопросы истории славян, Voronej, Universitatea de stat, 1963, Nr. 1. (S. Iancovici)</i>	371
<i>Известия на Института за история, Sofia, Ed. Academiei Bulgare de Științe, 1963, Nr. 12, Nr. 13, (C. N. Velichi)</i>	371
<i>Известия на държавните архиви, Sofia, 1963, Nr. 7 (C. N. Velichi)</i>	373
<i>Notis Botzaris, Visions Balkaniques dans la préparation de la revolution grecque (1789—1821), Geneva, 1962. (Al. Vianu)</i>	375
<i>Renaissance und Humanismus in Mittel und Osteuropa. Eine Sammlung von Materialien besorgt von Johannes Irmischer, vol. I—II, Berlin, Akademie Verlag, 1962. (Ș. Papacostea)</i>	378
<i>Contribuții la bibliografia istorică româno-slavă. II. 1960—1963 de Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea</i>	385
<i>Indice</i>	411
<i>Lista prescurtărilor folosite</i>	430

СОДЕРЖАНИЕ

I. СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ

<i>Николае Чакир, Откъпки о значении военного восстания 23 Августа 1944 г.</i>	5
<i>Д. Хурезяну и К. Н. Велики, Новые данные о проникновении идей I Интернационала в Румынию и в ряды болгарских эмигрантов в нашей стране.</i>	15
<i>Константин К. Джуреску, Перевозка оружия для сербов через Румынию в период правления Куза Водэ (1862).</i>	33
<i>Константин Н. Велики, Эмиграция на север и юг по Дунаю в период 1828—1834 гг.</i>	67
<i>А. Вяну, О связях между бунтом адальдейцев, восстанием сербов и выступлением в Валахии, организованном летом 1815 года Йордаке Олимпиотом.</i>	117
<i>Г. Г. Флореску, Дипломатические агентства в Бухаресте и Белграде (1863—1866). К вопросу о румыно-сербских международных отношениях</i>	125
<i>Димитрие Г. Ионеску, Поселение болгарских колонистов в городе Буззу и его окрестностях в период 1792—1838 гг.</i>	137
<i>Валерия Костэжел, К вопросу о социальной истории Молдавии XIV—XVII вв.</i>	155
<i>Дину К. Джуреску, Экономические отношения Валахии со странами Балканского полуострова в XIV—первой половине XVI века.</i>	167
<i>Александру Андроник, Города Молдовы в XIV-ом веке в свете древнейших русских источников</i>	203

II. ДИСКУССИИ

<i>Аурелиан Сачердоцяну, Последовательность правления господарей Молдовы до Александру Доброго по материалам документов XIV века и румынских хроник XV и XVI вв., на церковнославянском языке.</i>	219
<i>Эмиль Лэзреску, Никодим Тисменский и его роль в древней румынской культуре I (до 1385 г).</i>	237

III. МАТЕРИАЛЫ И ДОКУМЕНТЫ

<i>Елена Линца</i> , Неизвестные материалы об эпохе первого польского междоусобице и о политике молдавского господара Иона Водэ (1572—1574)	131
<i>Г. Платон</i> , Документы об отклике в Молдове на революционное движение в Брэиле 1841—1843 гг.	311
<i>А.л. Виану</i> , Потери Молдовы в поставках 1812—1816 гг. Порте. По материалам консульства России в Яссах	323
<i>К. Бэлан и П. Черноводяну</i> , Неизвестные славяно-румынские документы Валахии XVI—XVII вв.	333

IV. ХРОНИКА

Проф. Петре П. Панаитеску. По случаю исполнения 65 лет (<i>Дан Замфиреску</i>). ..	357
--	-----

V. КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

<i>Ceskoslovenské přednášky pro V. mezinárodní sjezd Slavistů v Sofii</i> , Издательство Чехословацкой Академии наук, Прага, 1963 (Гр. Ионеску-Нишков)....	369
<i>Славянский Архив</i> . Сборник статей и материалов, Москва, Издательство Академии Наук СССР, 1963 (С. Янкович)	370
<i>Вопросы истории славян</i> , Воронеж, Государственный университет, 1963, № 1 (С. Янкович)	371
<i>Известия на Института за История</i> , София, Издательство Болгарской Академии наук, 1963, № 12; № 13; (К. Н. Велики)	371
<i>Известия на държавните архиви</i> , София, 1963, № 7 (К. Н. Велики)	373
Нотис Бочарис, <i>Visions Balkaniques dans la préparation de la révolution grecque (1789—1821)</i> , Geneva, 1962 (А. Виану)	375
<i>Renaissance und Humanismus in Mittel und Osteuropa</i> , Сборник материалов под редакцией Иоханнес Ирмшер, том I—II, Берлин, Академическое издание, 1962 (Ш. Папакостя)	378
<i>Вклад в румыно-славянскую историческую библиографию</i> , II, 1960—1963 (Фл. Константианиу и Шербан Папакостя).....	385
Указатель.....	411
Список сокращения	430

SOMMAIRE

I. ARTICLES ET COMMUNICATIONS

<i>Nicolae Ciachir</i> , Temoignages sur la portée de l'insurrection armée de 23 Août 1944 ..	5
<i>D. Hurezeanu et C. N. Velichi</i> , Nouvelles données concernant la pénétration des idées de la I-ère Internationale en Roumanie et dans les rangs de l'émigration bulgare de notre pays	15
<i>Constantin C. Giurescu</i> , Le transit des armes serbes par la Roumanie sous le prince Couza (1862)	33
<i>Constantin N. Velichi</i> , Emigrations au nord et au sud du Danube durant la période 1828—1834	67
<i>Al. Vianu</i> , Du rapport entre la révolte des adali, le soulèvement des Serbes et l'action organisée à l'été 1815 par Iordakis l'Olympiote en Valachie	117

<i>G. G. Florescu</i> , Les agences diplomatiques de Bucarest et de Belgrade (1863—1866). Contributions à l'étude des relations internationales roumano-serbes	125
<i>Dimitrie G. Ionescu</i> , L'établissement des colons bulgares dans la ville de Buzău et ses environs, entre 1792 et 1838	137
<i>Valeria Costăchel</i> , Contributions à l'histoire sociale de la Moldavie au XIV ^e — XVII ^e siècles	155
<i>Dinu C. Giurescu</i> , Les relations économiques de la Valachie avec les Pays de la Péninsule Balkanique du XIV ^e siècle jusqu'au milieu du XVI ^e siècle	167
<i>Alexandru Andronic</i> , Villes moldaves du XIV ^e siècle à la lumière des plus anciennes sources russes	203

II. DISCUSSIONS

<i>Aurelian Sacerdoțeanu</i> , La succession des princes de Moldavie jusqu'au règne d'Alexandre le Bon d'après les documents du XIV ^e siècle et les chroniques roumaines slavonnes des XV ^e et XVI ^e siècles	219
<i>Emil Lăzărescu</i> , Nicodème de Tismana et son rôle dans la culture roumaine médiévale jusqu'à 1385	237

III. DOCUMENTS

<i>Elena Lința</i> , Matériaux inédits relatifs à l'époque du premier inter-règne polonais et à la politique du prince Jean de Moldavie (1572—1574)	287
<i>Gh. Platon</i> , Documents concernant l'écho en Moldavie des mouvements révolutionnaires de Braila des années 1841—1842	311
<i>Al. Vianu</i> , Les dommages causés à la Moldavie de 1812 à 1816 par l'approvisionnement de la Porte d'après les actes du consulat de Russie	323
<i>C. Bălan et P. Cernovodeanu</i> , Documents inédits slavo-roumains de Valachie des XVI ^e et XVII ^e siècles	333

IV. CHRONIQUE

Prof. Petre P. Panaitescu à son 65 anniversaire (<i>Dan Zamfirescu</i>)	357
---	-----

V. CRITIQUE ET BIBLIOGRAPHIE

<i>Československé přednášky pro V. mezinárodní zjezd Slavistu v Sofii</i> , Prague, Editions de l'Académie tchecoslovaque des Sciences, 1963. (Tr. Ionescu-Nișcov)	369
<i>Славянский Архив</i> , Articles et matériaux, Moscou, Edit. de l'Académie des Sciences de l'URSS, 1963 (S. Iancovici)	370
<i>Вопросы истории славян</i> , Voronej, Université d'Etat, 1963, Nr. 1, (S. Iancovici)	371
<i>Известия на Института за история</i> , Sofia, Editions de l'Académie Bulgare des Sciences, 1963, Nr. 12, Nr. 13 (C. N. Velichi)	371
<i>Известия на държавните архиви</i> , Sofia, 1963, Nr. 7 (C. N. Velichi)	373
<i>Notis Botzaris, Visions Balkaniques dans la préparation de la revolution grecque (1789—1821)</i> , Geneve, 1962 (Al. Vianu)	375
<i>Renaissance und Humanismus in Mittel und Osteuropa</i> , Eine Sammlung von Materialien besorgt von Johannes Irmischer, vol. I, II, Berlin, Akademie Verlag, 1962. (Ș. Papacostea)	378
<i>Contributions à la bibliographie historique slavo-roumaine. II. 1960—1963</i> par Fl. Constantiniu et Șerban Papacostea	385
Index	411
Table des abreviations	430

ROMANOSLAVICA

Am apărut:

Vol. I. 1958, 292 pagini	legat, lei 18,80
II. 1958, 288 p.	epuizat
III. 1958, 356 p.	epuizat
IV. 1960, 436 p.	broșat, lei 21,00
V. 1962 — Istorie, 294 p.	legat lei 26,00
VI. 1962 — Filologie, 342 p.	broșat, lei 11,60
VII. 1962 — Dialectologie, 252 p.	legat, lei 17,00
VIII. 1963 — Dialectologie, 252 p.	broșat, lei 21,00
IX. 1963, 575 p.	broșat, lei 12,00
X. 1964, 626 p.	legat, lei 17,00
XI. 1965 — Istorie, 436 p.	broșat, lei 27,00
	legat, — epuizat
	epuizat
	epuizat
	broșat, lei 24,00
	legat, lei 20,00

Volumele aparute, cu excepția volumelor II, III, IX și X pot fi comandate direct la sediul Asociației Slavistilor din R.P. Română, str. Pitar Moș nr. 7—13, raion 80 Decembrie, București.

Materialele trimise redacției se primesc numai dactilografiate, în trei exemplare. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Colaboratorii sînt rugați să păstreze copie de pe articolele trimise redacției.

Responsabilitatea articolelor tipărite aparține, în întregime, semnatarilor.

Dat la cules: 13.IV.1965

Bun de tipar: 15.VI.1965. Apărut 1965

Tiparul executat sub comanda nr. 884 la
Întreprinderea Poligrafică «Artu Grafică»
Calea Șerban Vodă nr. 138—135, București,
R. P. Română

